PARAPHRASTES GRÆCVS
IN
ETHICA ARISTOTELIS NICOMACHEA.

Nunc primum è bibliotheca publica editus,
& Latine redditus

A

DANIELE HEINSIO.

ARISTOTELIS

ETHICORVM NICOMACHIORUM PARAPHRASIS,

Incerto Auctore, antiquo & eximio peripatetico;

EX BIBLIOTHECA LUGDUNOBATAVA

nunc primum Græce edita, emendata & Latine reddita

a

DANIELE HEINSIO.

LUGD. BATAV.

Ex officina Johannis Patij Academiæ Typographi.

CIƆ. IƆ. C VII.

ΑΡΕΤΗ.

ΚΑΚΙΑ.

W Swanenburg. fecit.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ
EFFIGIES.
Ex Bibliotheca Lugduno-Batava.

Nobilissimis Amplissimisque viris,

ADRIANO A MATHENES,
Domino in Mathenes & Opmeer.

CORNELIO VANDER MYLE,
Illustrissimo Principi Mauritio à
Nassou &c. à Consiliis,

ACADEMIÆ CVRATORIBVS.

ET

Amplissimis Prudentissimisq́; viris

ISAACO NICOLAI SVVANENBVRG,
FEVDONI BROVCHOVIO,
IOHANNI YSNOVTS VANDER NESSE,
IOHANNI BAESDORPIO F.

Reipublicæ Leidensis Consulibus.

Amplissimo item Consultissimoq́; viro,

D. NICOLAO SEYSTIO,

Ejusdem Reip. Syndico dignissimo, & magnificis DD. Curatoribus à Secretis,

Dominis suis plurimum colendis.

VEnit ad vos, Viri Ampliſſimi, ſimulq; ad omnes, opus antiquiſſimũ, opus nec Græce nec Latine viſum hactenus: cujus propemodum quantum de autore neſcimus, tantum de eruditione ejus conſtat nobis ac ſcientia. Et antiquitatem quidem ejus plurima evincunt, nihil tamen magis quam prę-ſtantia, & hoc ſcribendi genus, quod in poſterioribus requiras, qui ad ſtudium ſapientiæ mores adferunt ſuos, & ut ſcire ſe aliquid aut inveniſſe aliis perſuadeant, naturalem illam & ſimplicem mille modis philoſophiæ faciem involuunt. Quare poſt eximios illos peripateticæ philoſophiæ interpretes Græcos, accrevit ſemper vera philoſophia & defecit: dum paulatim quiſq; addit prioribus, quantum aut deeſſe Ariſtoteli ad intellectum, aut ad res eas abſolvendas quæ ab eo brevius delineatæ ſunt, requiri poſſe exiſtimat. Hinc tot vaſtæ librorum moles, tot inuſitata vocabula, tot novę quęſtiones, tot deliria, quot aut male feriati homines

mines excogitare, aut quibus tam male ocii ſui ratio conſtaret, toto vitæ tempore percipere vix poſſent. Quod quidem ubiq; ab illis minori cum diſpendio fieri poterat, quam in ea parte, quæ vere ſapientiæ nomen meretur, quæ in actione, quæ in humanæ felicitatis ratione occupatur, quæ ad civilem ſocietatē mores præparat & emendat, quæ homines in vita eſſe docet, quales in Rep. bene conſtituta cives eſſe oportet. quam quidem, meo judicio, & perſpicue primus, & quod proprium illius eſt, diſtincte breviterque Ariſtoteles abſolvit. Sed neſcio quo pacto factum ſit, ut alii quodcunque excogitarent, Philoſophiæ peripateticæ partem eſſe ſuis perſuaderēt, alii cum prolixas & ſpinoſas præceptorum ſuorum diſputationes intelligere non poſſent, de obſcuritate Ariſtotelis conquererentur. & quicquid in aliorum ſcriptis aſſequi non poſſent, ejus culpa factum putarent, cujus ne verbum quidem unquam legiſſent. Atqui profecto aut vehementer fallunt nos veteres, aut præcipua Ariſtotelicæ orationis virtus eſt σαφήνεια, ut recte monet vir

magnus

magnus Halicarnassensis Dionysius: neque in rebus ipsis tanta esse potest obscuritas, cum nec prolixe, & divino proponantur ordine. In quo quidem rerum naturam vir ille aut æquavit, aut quod mihi interdū videri solet, ubique est imitatus. Fateor summam orationis esse brevitatem, fateor concisum esse dicēdi genus, quod quemadmodum nullo negotio à linguæ illius perito, & Aristotelici characteris familiari, percipi potest, ita cum in alium transfertur sermonem, non illustratur sed involvitur: & una cum proprietate vim quoque amittit & efficaciam. Vt omittam quam sint multa, quæ cum linguæ suæ fiducia acute distinguat philosophus, si Latine dicātur, aut ambiguitatem pariunt, aut barbare & ridicule redduntur. Quam multę sint allusiones, quę ut omnem venustatem amittunt, ita tenebras interpretationi & caliginem offundunt. Quas tamen omnes molestias devorare malunt homines indocti, quam aut Aristotelem absolvere, aut ignorātiam suam profiteri. Nam quæ illorum impudentia est, postquam toto vitę tempore diligenter

has literas neglexerunt, tum demum odiſſe eas incipiunt, cum uſum earum vident: & elapſa cum ætate ſpe diſcendi, quæ pueri nō percepere, ſenes autoritate ſua oppugnatum atq; oppreſſum eunt. Sed utinam tam diſcere aliquid vellēt boni illi judices, quam ignorare nil volunt, alterum ſaltem ab iis impetraremus. Nam aut aliis hac de re judicium relinquerent, aut linguas quas tantopere oderunt, cognitione ſua dignas exiſtimarēt. Nunc vero ignaviſſimi mortalium, ejuſdem rei fructum ſibi vindicant, & laborem aliis relinquunt: neque eruditione cum indoctis, ſed ſtudio & factionibus cum eruditis contendunt. Nos hoc liquido affirmare poſſumus, minus eſſe obſcuritatis in Ariſtotele, quam optarent prolixiſſimi interpretes, quorum intereſt ne plus ſapiat juventus quam ipſi, aut ne cito ea intelligat, ſine quibus ipſi nomen philoſophi & exiſtimationem tueri non poſſent. Longe alia veterum ac præcipue Græcorum mens fuit: qui cum genus dicendi Ariſtotelicum recte percepiſſent & mentem, utrunq; breviter & ſine ambitione ulla proponebant.

Inter

Inter quos principem illi locum obtinere videntur, qui fusius paulo summam illam viri divini brevitatem, non interrupto sermonis ordine, illustrarant: & ubi necesse esset, quæ à minus rerum harum peritis desiderari possent, interjunxerant. Quod jam olim in octo De physica auscultatione libros, tres de anima, & alios nonnullos à Themistio admirabili quadam ratione factum esse, omnes fatentur. Idem præstiterat in decem illos De moribus, quos Nicomachios vocant, summus hic autor quem videtis. cujus tanta est perspicuitas, tanta in hoc interpretationis genere simplicitas, tam accõmodata rebus ipsis ἑρμηνεία, & sermonis proprietas, ut metuendum sit ne nõ satis intricatus esse videatur illis, qui in obscuritate Aristotelica spem omnem reponunt. Tanta autem est vetustas, ut iisdem quibus Aristoteles ubique fere usus videatur autoribus: quorum nõnullos ante annos octingentos & amplius periisse nemo est qui dubitet. Porro cum eam in his libris rationem secutus sit philosophus, ut quemadmodũ in iis qui De natura sunt, & qui differendi

modum tradunt, mathematicis omnia illustrat exemplis, ita hic è poëtis plerunque, & historicis, ea desumat, quæ leviter nonnunquam indicantur tantum aut tanguntur, antiquo certe opus fuit interprete: qui cætera è scriptis illis adderet quæ ad ætatem non pervenerunt nostram: quod quidem multis in locis accurate homo summi judicii, & cum necesse est, præstat. Nam & alia interdum ex iisdem adducit, interdum qua ratione ea dicta sint ab iis, ostendit. & quod satis mirari non possis, cum plura quam quisquam necessaria adjungat, nemo tamen brevius commentatur. Vt interea nō dicam, quoties & quam docte à vulgari decedat interpretum fæce: in quibus mentem solus capit, solus tangit, solus scopum assequitur autoris: & tanquam in magna sylva, cum feram omnes sequantur aut videant, solus configit. Idque sine ostentatione ulla aut verborum pompa, sine ullo negotio aut molestia, sine puerili vitio, quod φορτικότητα dicunt. Nam quemadmodum venator imperitus magno sæpe conatu prædam petit, & aberrat, alter ille minimo motu

tangit

tangit ac prosternit, ita qui leviter aliqua imbuti sunt sciẽtia, nihil nõ agunt, ut aliquid scire videãtur: qui solide ac profunde eruditi sunt, cętera cõtemnunt, & docent. Quod quidẽ libere de hoc scriptore dicere audeo: quem nos pari simplicitate Latina donavimus: ut nõ ad paucos tantũ, sed ad omnes ea perveniat utilitas. Hoc opus, Viri Amplissimi, bis vestrũ, & quia liberalitati id debetur vestrę, & quia nostrę, qui omnino vester sum, aliquid in eo relucet industrię, vobis offero. Et profecto nõ alibi quã in vestra Academia nasci debebat hic fœtus: quæ in urbe florentissima hodie ignoratur à nemine, nisi qui simul disciplinas omnes, quarum illa mater unica propemodũ & nutrix est, ignorat. Testes sunt tot illustres animę, tot eximii homines, qui ab hinc annis aliquot partim in ea viguerũt, partim adhuc vigẽt ac florẽt. qui facultatũ omniũ ac scientiarũ peritissimi, iisdẽ juvẽtutem imbuunt, & ęterna serie quod ipsi didicerũt, in posteros, in urbes vestras ac Remp. imo omnes orbis totius nationes ac secula trãsmittunt ac deducunt. & fœcundissimo disciplinarũ ac literarũ dilu-

 vio or-

troni, & hoſpites: qui ut literas civilibus his bellis errantes κ̀ ἀνεςίυς in urbem veſtram recepiſtis, ita illæ vobis eam nominis celebritatem apud omnes pepererunt, quam nec aliena ab his artibus intelligunt ingenia, & quia non intelligunt, ſatis eſſe putant ſi contemnant. Accipite, dico, à nobis præclarum hoc munus; ut cum reliquis Academiæ monumentis, in celeberrima veſtra Bibliotheca, etiam hoc tam eximium legatur volumen: quod ut veſtra omnibus indulſit liberalitas, ita vobis, ut ſpero, noſtra approbabit induſtria. Vos autem Deus immortalis,

Nobiliſſimi Ampliſſimique viri, Academiæ Reique publicæ incolumes conſervet. Lugduni Batavorum, Anno M. D. CVII.

Amplitudini veſtræ addictiſſimus,

DANIEL. HEINSIUS.

Amico Lectori Daniel. Heinsius S. D.

AMice Lector. Antiquissimum Nicomachiorum interpretem nunquam ante editum, Græce & Latine tibi damus. Cui nullum cum nomen esset, nomen Anonymi, hoc est nullum quoq; dedimus. Si tamē tanti esse existimes, etiam illud scire potes. In ipso quo usi sumus codice, scriptum hoc modo invenimus: Ἀνδρονίκου Ῥοδίου Περιπατητικοῦ φιλοσόφου: *scriptum; sed barbara manu, indoctissimi hominis, & quem ne Græca quidem unquam legisse, nedum scripsisse, appareret. Nulla quippe vox sibi constabat, aut eo modo erat notata, quo apices illius linguæ notant periti. Unde igitur hæc inquies inscriptio? Nescio equidem: nam in hominem indoctum fucus non cadit, quo interdum libros commendare Græculi solent eruditi. Andronicum certe ignorare nemo potest, qui Plutarchum inspexit, quem à Tyrannione Aristotelis accepisse libros ait scriptor gravissimus: & cum nec noti essent, descripsisse eos & in vulgus edidisse. Verba summi viri sunt:* λέγεται δὲ κομισθείσης αὐτῆς εἰς Ῥώμην, Τυραννίωνα τὸν

γραμματικὸν ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά, καὶ παρ' αὐτοῦ τὸν Ῥόδιον Ἀνδρόνικον εὐπορήσαντα τῶν ἀντιγράφων, εἰς μέσον θεῖναι, καὶ ἀναγράψαι τοὺς νῦν φερομένους πίνακας. id est. Ferunt autem, cum advecta Romam ea esset (Apelliconis Teii bibliothecam intelligit) intervertisse plurimos Tyrannionem grammaticum: è cujus libris descripsisse atque edidisse Rhodium Andronicum: qui hos quoque quos nunc in manibus habemus indices excerpsit. *Non ergo commentatus est in hos libros, sed edidit. quanvis hoc fieri tacente etiam Plutarcho potuerit. Sed cur nemo veterum tam prisci tam eximii meminit interpretis? Mihi verisimile certe non fit. credat qui volet tamen, & Andronicum existimet. Quid in eo à me sit præstitũ, satis est si intelligas. Primo volumen ipsum inter alia nonnulla inveni: quod cum aliud parentis sui nomen non præferret, & ut in ignoto infante crepundia nusquam apparerent aut bullæ, ex virtute judicium feci, neque dubitavi Peripatetici alicujus, & quidem præstantissimi, esse. Legi postea ac relegi: & cum admiratione quidẽ singulari ac voluptate. Quare Amplissimis Academiæ Curatoribus judicium hoc meum perscripsi: petii ut redimerent, & obtinui. Ipsum cum Aristotele codicem contulimus; ex quo multa emendavimus, supplevimus; multa, imo omnia prope-*

propemodum, confuse scripta, distinximus. Quæ cum certa essent & ad mentem philosophi exacta, notas non addidi, & lectori illam, si qua est, gloriolam remisi. Græca argumenta, sicubi opus esset, addidi: quæ ut singulis capitibus autor præfixerat, ita sæpe neglexerat librarius. Interpretationem Latinam adjunxi; simplicem illam quidē & nō elaboratam: (aliter enim qui possem, dum sub prælo sunt Græca, & festinant operæ?) quæ tamen, nisi fallor, mentem auctoris candide proponat. Quod meum studium, vereor ne maxime contemnant ii, qui maxime opus habebunt: quales nonnulli sunt, qui cum Græca non intelligant, Latina non legunt: ne aut ignorare videantur quod non didicerunt, aut tanti facere ea quæ Græce conscripta sunt, ut cum linguam eorum fortiter contempserint, parum sibi videantur constantes, nisi scripta quoque & res contemnant. Quibus ego mentem sanam opto, & quod in principiis epistolarum Græci solent, τὸ ὑγιαίνειν. Alii existimabunt hoc inglorium esse, qui cum nunquam attigerint hæc studia, summi haberi literatores volunt, si tres toto vitæ tempore autoris alicujus locos emendarint, & admirationem aliquot tyronibus expresserint: quæ vero paulo magis seria sunt, ne limis quidem intuentur. Qui certe præclari Satrapæ, si experiantur quid sit Græca è Latinis

 conver-

convertere, & in his aliquid operæ ponere, faxo illis

Cor contabescat, quasi in aquam si indideris salem.

Præterquam enim quod res molestißima est, paucis etiam ætate hac doctioribus feliciter succeßit. Ubi præsertim rerum quoque aliqua requiritur scientia, & ὁ ἐπιστημονικὸς *evolvendus est sensus. Cincinnos orationis qui requirit vel fucum, delicias facit, & fastidiosus est. Imo imperitus. Nam quemadmodum pictor, vultum si exprimat aut tabellam aliquam, non ornat eam, sed imitatur: ita interpreti satis est, si autoris mentem exprimat, quam non dat illi sed ab eo accipit. Ut omittam, aliud esse dicere, aliud docere: nec requiri eloquentiam, ubi res nudas satis est proponi. Nam ut iis qui esuriunt aut sitiunt satis est si absque strepitu edant aut bibant, nec ab alio audiantur: ita iis qui in gravioribus versantur, satis est si mentem exprimant animi, & hoc agant quod proponunt. Recte Euripides reginam hominum Suadam vocat, sed cum suadet aliquid aut vi sua extorquere conatur. hic autem* Πειθὼ *esse desinit, neque locum habet in philosopho, non magis quam hæc nostra in oratore. Et præclare cygnus Thebanus:*

Ἔστιν ἀνθρώποις ἀνέμων ὅτε πλεῖστα
Χρῆσις· ἔστιν οὐρανίων ὑδάτων
Ὀμβρείων, παίδων νεφέλας.

Aliis

Aliis alia conveniunt; & ut nauta ventum, imbrem agricola exoptat sibi, ita dicendi Veneres orator, docendi efficaciam philosophus sectatur. Erunt fortasse quibus plus ocii erit ut aliena reprehendant, quam nobis fuit cum hæc scriberemus, ut bene de aliis mereremur. Qui aut nobis veniam dabunt, aut humanum genus accusabunt: quorum nemo est qui non erret subinde aut hallucinetur. Quo minus mirum est, si festinanti accidat, quod cuilibet accidere solet: & si currenti evenit, quod ne eundo quidem vitari potest. Sed nec nos unquam pigebit moneri: neque illi unquam obtinebunt, facilius esse bene aliquid scribere, quam in iis quæ bene scripta sunt, minutos quosdam errores subnotare. & quod de Nerone dicitur, muscas domi stylis confodere. Verum est illud Comici,

——— ubi probus est architectus,
Bene lineatam si semel carinam collocavit,
Facile esse navem facere, ubi fundata & cõstituta est.

Quo magis, etiam quæ bene scripta sunt, pungere & vellicare. Sed nec nos illis scribimus: neque ad nos spectant, quæ ab illis dicuntur. Ita pares sumus. Nam ut in potestate alterius non est ut febri laborem aut tussi, quod de se magnus quidam vir dicebat: ita nemo calumniis efficere potest ut doleam. Cui unice propositum est prodesse.

In Pa-

In Paraphraſten à ſe inventum, editum, & in publica Bibliotheca iterum repoſitum.

ΤΗνδέ τοι ἀργυρέρξε, καὶ ἡ πολιοῦχος Ἀθήνη,
Λουγδούνου ἱερῆς τείχεα ῥυομένη,
Εἰνσιάδης ἀνὰ βίβλον ἐθήκατο σῷ ἐνὶ νηῷ·
Εὗρε δέ νιν πολλαῖς ἐν παραλειπομέναις,
Εὗνιν πατρὸς ἐοῦ καὶ ἀνώνυμον, ἀλλὰ καὶ ἔμπης
Θεῖον Ἀριστοτέλην εὖ παραφρασαμένην.
Οὕτω καὶ Διῒ βωμὸν ἀνώνυμον εἵσατο Κέκρωψ·
Ζεὺς δὲ πατὴρ μούνῃ χαῖρεν ἀνωνυμίῃ.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΠΑΡΑΦΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΗΘΙΚΩΝ Νικομαχείων.

ΚΕΦ. α'.

Ὅτι ἔστι τι ἀγαθὸν τέλος, πρὸς ὃ πᾶσαι τάττονται αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις.

ΕΝ πάσῃ τέχνῃ καὶ μεθόδῳ ἀγαθόν τι ζητοῦμεν· καὶ προαιρούμεθα δὲ καὶ πράττομεν ἐκεῖνα, ὅθεν ἀγαθόν τι προσδοκῶμεν λαβεῖν. διὰ τοῦτο καλῶς ἀπεφήναντο ἐκεῖνο εἶναι τὸ ἀγαθὸν, οὗ πάντα ἐφίενται. καὶ γὰρ οὐ μόνον τὰ λογισμῷ κινούμενα ἕνεκα τινὸς ἀγαθοῦ κινεῖται, ἀλλὰ καὶ τὰ φύσει κινούμενα, πρός τι φέρεται τέλος ἀγαθὸν ἀλόγως, καθάπερ τὸ βέλος εἰς τὸν σκοπόν. ἔστι μὲν οὖν πάσης πράξεως καὶ κινήσεως τέλος.

Διαφορὰ δέ τις φαίνεται τῶν τελῶν. ἔστι γὰρ πράξεως τέλος, ἔργον, ὥσπερ τῆς ναυτικῆς τὸ πλοῖον· ἔστι δὲ πάλιν πράξεως τέλος ἄλλη πρᾶξις, ὥσπερ τῆς ἱππικῆς τὸ ἱππεύειν.

5 Ἐφ' ὧν δὲ οὐχ ἡ πρᾶξις τέλος, ἀλλὰ ἔργον, ἐπ' ἐκείνων βέλτιον τὸ ἔργον τῆς πράξεως. πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν,

πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη. ἰατρικῆς μὲν γὰρ τέλος ὑγίεια, ναυπηγικῆς δὲ πλοῖον, στρατηγικῆς δὲ νίκη, οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος. συμβαίνει δὲ πολλὰς πράξεις καὶ τέχνας ὑπὸ μίαν δύναμιν εἶναι καὶ τέχνην πολλάκις, ἡνίκα διὰ τὸ τέλος ἐκείνης τῆς τέχνης ἐκεῖναι ζητοῦνται. οἷον ἡ χαλινοποιητική, καὶ ἡ ἱππική, καὶ πᾶσα πολεμικὴ πρᾶξις, τὸ τέλος ζητοῦσι τῆς στρατηγικῆς· πᾶσαι γὰρ ἕνεκα τῆς νίκης ἐπιτηδεύονται, καὶ διὰ τοῦτο αἱ μὲν, ὑπὸ τὴν στρατηγικὴν λέγονται εἶναι, ἡ δὲ στρατηγική, ἀρχιτεκτονικὴ πρὸς αὐτὰς καλεῖται· δύναται γὰρ ὅπερ ὁ ἀρχιτέκτων ἐν τοῖς τέκτοσι. καθάπερ γὰρ ἐκεῖνος ἀποβλέπων εἰς τὸ εἶδος τῆς οἰκίας ἐκεῖνα κελεύει ποιεῖν τοὺς τέκτονας, ἃ πρὸς ἐκεῖνο φέρει τὸ εἶδος, οὕτω καὶ ἡ στρατηγικὴ καὶ εἴτις ἄλλη τοιαύτη ἀπὸ τοῦ ἰδίου τέλους ταῖς ἄλλαις δίδωσι τοὺς κανόνας. καὶ γὰρ καὶ τὸν χαλινὸν ὁ χαλινοποιὸς, πρὸς τὴν νίκην, ὥσπερ εἰς κανόνα, ἀποβλέπων, τοιοῦτον ἐποίησεν, ὥστε ἁρμόττειν καὶ ἐπιτήδειον εἶναι τῷ ἐπειγομένῳ νικᾶν· καὶ τὴν ἐφεστρίδα ἕτερος, καὶ ἄλλοι ὅσοι τεχνῖται τῶν ἱππικῶν ὀργάνων εἰσί· καὶ ὁ ἱππικὸς οὕτω διέθηκεν ἑαυτὸν, ὥστε δυνηθῆναι νικᾶν, καὶ ὁ στρατιώτης καὶ ὅλως πάσας τὰς ὑπὸ τὴν στρατηγικὴν τὸ τέλος αὐτῆς διατίθησιν. ἔστι μὲν οὖν ἑκάστῃ τῶν ὑπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τέλος, καθάπερ χαλινοποιητικῇ χαλινὸς, καὶ ἱππικῇ ἱππεύειν, καὶ ταῖς ἄλλαις ἄλλο τι. ἔστι δὲ καὶ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τέλος, καθάπερ τῇ στρατηγικῇ ἡ νίκη· ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βέλτιον, καὶ προτιμότερον τῶν ἄλλων τελῶν. διότι καὶ τὰ τῶν ἄλλων τέλη τῶν ὑπ' αὐτὴν, διὰ τὸ ταύτης τέλος ζητεῖται,

τεῦται, καθάπερ εἴρηται. εἰ δὲ καὶ μὴ πράξεις εἶεν τὰ τέλη τῶν πράξεων, ἀλλὰ ἔργα, οὐδὲν κωλύει βέλτιον εἶναι καὶ αἱρετώτερον καὶ αὐτῶν τῶν ἔργων τὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τέλος, καὶ πρᾶξις ὄν. ὥσπερ χαλινοποιητικῆς μὲν τέλος ἔργον· χαλινὸς γάρ· στρατηγικῆς δὲ τέλος πρᾶξις. νίκη γάρ. καὶ οὐδὲν κωλύει τὴν νίκην βελτίω εἶναι καὶ αἱρετωτέραν τοῦ χαλινοῦ· τὸ γὰρ ἔργον βέλτιον τῆς πράξεως, οὐ πάσης, ἀλλὰ μόνης ἐκείνης, ἧς ἀποτέλεσμά ἐστι, διότι τέλος ἐκείνης ἐστί· τὸ δὲ τέλος ἀεὶ τιμιώτερον τοῦ πρὸς αὐτὸ τεταγμένου. ἔστι δὲ πολλαῖς ἓν τέλος τὸ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν· ἔστι δὲ καὶ πάσαις ὁμοῦ τέλος ἓν ἔσχατον, δι᾽ ὃ τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητεῖται, καὶ οὐκ ἔστι ἐκεῖνο δι᾽ ἄλλο, ἀλλὰ αὐτὸ δι᾽ ἑαυτό.

Καὶ γὰρ εἰ μὴ ἕν τι εἴη ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ ἀεί τι δι᾽ ἕτερον αἱρούμεθα καὶ ἐκεῖνο δι᾽ ἄλλο, καὶ ἀεὶ ἐν τῷ παρόντι ἄλλο ζητοῦμεν, οὐδέποτε ἐπιτευξόμεθα οὗ ἐφιέμεθα, καὶ οὕτω συμβαίνει ματαίαν καὶ κενὴν τὴν ὄρεξιν εἶναι, οὐκ ὄντος ἐφ᾽ οὗ στήσεται φερομένη. τοῦτο δὲ ἄτοπον· οὐδεμία γὰρ φυσικὴ ἔφεσις μάτην. ἀνάγκη τοίνυν ἕν τι ἔσχατον εἶναι τέλος· τοῦτο δ᾽ ἂν εἴη τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἄριστον. Ὥστε καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μεγάλη ἡμῖν πρὸς τὸν βίον ἔσται βοήθεια. συμβήσεται γὰρ τοῦ δέοντος μᾶλλον ἐπιτυγχάνειν καθάπερ τοξόταις, εἰς τὸν σκοπὸν βλέπουσιν.

ΚΕΦ. β'.

Ὅτι τῆς πολιτικῆς ἐστι τέλος, τὸ ἔσχατον τέλος.

ΕἸ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, πειρατέον ὁρίσασθαι ὡς ἐν τύπῳ, τί ποτέ ἐστι τοῦτο τὸ ἔσχατον τέλος· καὶ τίνος ἐστὶ προ-

σεχῶς τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τῶν πράξεων. ἔστι μὲν γὰρ ἁπάσης τέχνης καὶ δυνάμεως, κοινὸν τέλος. ἔστι δὲ προσεχῶς μιᾶς τινος δυνάμεως· καθάπερ τὸ τέλος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐστι μὲν καὶ πασῶν τῶν ὑπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἐστὶ δὲ καὶ προσεχῶς αὐτῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. δοκεῖ τοίνυν εἶναι τέλος τῆς κυριωτάτης τῶν τεχνῶν καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς· τοιαύτη δὲ ἡ πολιτική. ταῖς γὰρ ἄλλαις τέχναις τὴν τάξιν καὶ τὸν καιρὸν αὐτὴ δίδωσι. τίνας γὰρ ἐπιστήμας ἐν ταῖς πόλεσιν εἶναι προσήκει, καὶ τίνας ἀνθρώπους ποίας ἐπιστήμας δέον μανθάνειν, καὶ μέχρι τίνος, μόνης τῆς πολιτικῆς ἐστὶ σκοπεῖν· μόνη γὰρ ἡ πολιτικὴ τὰς μὲν πονηρὰς τῶν τεχνῶν τῆς πόλεως ἀπελαύνει, τὰς δὲ λυσιτελούσας οὐ συγχωρεῖ πάντας μανθάνειν, ἢ μαθόντας ἀεὶ μεταχειρίζεσθαι. οὐ γὰρ εἴ τις δυνάμενος στρατηγεῖν καὶ σώζειν τὴν πόλιν, τοῦτον ἐᾷ σκυτοτομεῖν, οὐδὲ στρατιώτην εἶναι δίκαιον ἔτι ὄντα, στρατηγὸν ἐποίησε. τοῖς δὲ προσήκουσι τῇ τέχνῃ τοὺς καιροὺς ἀποδίδωσιν, ὥστε μὴ στρατηγεῖν, ὅτι ἡσυχίαν ἄγειν προσῆκεν. ὁ γὰρ πολιτικὸς πέμψει μὲν τὸν στρατηγὸν ὁπόταν δέῃ, κελεύσει δὲ ἡσυχίαν ἄγειν ὅτε τούτου καιρός. εἰ γὰρ καὶ ὁ στρατηγὸς πολλάκις ἑαυτῷ δίδωσι τὸν καιρόν, ἀλλ' οὐ τῇ στρατηγικῇ τέχνῃ. πάντες γὰρ οἱ τῆς τέχνης κανόνες τὸ τέλος τῆς τέχνης ἐκείνης μόνον σκοποῦσιν. ὃς δὲ πρὸς τοὐναντίον ἢ πρὸς ἄλλο φέρεται, οὐκ ἔστι τῆς τέχνης ἐκείνης κανών. ὥστε ὁ στρατηγὸς σκοπῶν, ὁπότε δεῖ πολεμεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἡσυχάζων πολλάκις, καὶ περὶ εἰρήνης διαπρεσβευόμενος, δῆλός ἐστιν οὐ τῷ κανόνι τῆς στρατηγικῆς κεχρημένος, ἀλλ' ἑτέρας τινὸς

τέχνης

τέχνης μείζονος καὶ κυριωτέρας, ἥτις ἐστὶν ἡ πολιτική. ἐπεὶ τίνυν καὶ τὰς τιμιωτάτας τῶν τεχνῶν ὑφ' ἑαυτὴν ἡ πολιτικὴ ποιεῖται, λέγω δὴ στρατηγικήν, οἰκονομικήν, καὶ ῥητορικήν, καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν πρακτικῶν χρῆται πρὸς τὸ οἰκεῖον δηλαδὴ τέλος· πάσας γὰρ ταύτας πρὸς τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἀγαθόν, καὶ διὰ τοῦτο νομοθετεῖ, τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι· τὸ ταύτης τέλος περιέχοι ἂν τὰ τῶν ἄλλων· ἐπεὶ δὲ πάντα τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητεῖται, διὰ τὸ εὖ εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ δὲ τέλος ἐστὶ τῆς πολιτικῆς, δι' ὃ τὰ τῶν ἄλλων τέλη ζητοῦνται, φανερὸν ὅτι τοῦτο ἂν εἴη τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. καὶ δῆλον μέν, ὅτι τὸ αὐτὸ ἀγαθὸν ζητεῖται καὶ παρὰ ἑνὸς ἀνθρώπου, καὶ παρὰ πόλεως. ἀλλ' ὅμως μεῖζον καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται ἀγαθόν, καὶ λαβεῖν καὶ λαβόντα διασῶσαι. ἔστι μὲν γὰρ καὶ τὸ ἐν ἑνὶ ἀνθρώπῳ τὸ ἀγαθὸν διασῶσαι, ἀγαπητόν, ἄν τε ἐν ἑτέρῳ τις, ἄν τε ἐν ἑαυτῷ δυνηθῇ φυλάξαι· κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν, ὅσον ἡ τῶν πολλῶν εὐδαιμονία τῆς ἑνὸς ἀμείνων ἐστίν. ὥστε δικαιότερον ἂν εἴη τὸ τῆς πολιτικῆς τέλος ἔσχατον εἶναι τέλος καὶ ἔσχατον ἀγαθόν· ἥτις, οὐχ ἓν μόνον τέλος ἀλλὰ τῶν ἄλλων πάντων σκοπεῖ ὡς οἰκεῖα, κοινή τις οὖσα τέχνη καὶ πολιτική.

ΚΕΦ. γ'.

Ὅτι οὐ δεῖ ἀκριβεστάτην ἀπόδειξιν ἐν τοῖς περὶ τῆς πολιτικῆς λόγοις ζητεῖν, ὅτι οὐ δίδωσιν ἡ κατ' αὐτὴν ὕλη.

ΛΕγέσθω δὲ περὶ τούτου τοῦ τέλους προεθυμουμένοις ἱκανῶς ἂν γένοιτο περὶ αὐτοῦ λόγος ὁ τῇ ὑποκειμένῃ ὕλῃ προσήκων. οὐ γὰρ ὁμοίως ἐν πᾶσι λόγοις τὸ ἀκριβὲς ζητη-

τῶμεν. οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπὶ πάσης ὕλης ὁμοίως τὴν ἀκρι-
βεστάτην ἀλήθειαν εὑρεῖν, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς μαθηματικοῖς
ἅτε ἀναγκαίαν ἔχουσιν ὕλην καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν
ἀμιγὴς ἡ ἀλήθεια καὶ οὐδὲν ἡ ὕλη κωλύει τὸ ἀκριβές· ἐν δὲ
τοῖς ἄλλοις, ἐν οἷς τὰ ὑποκείμενα οὐκ ἀναγκαῖα, οὐδὲ ἀεὶ
ὁμοίως ἔχει, ἀρκετός ἐστι λόγος, ὁ ἀπὸ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον συνάγων· οὕτω δὲ ἐπὶ τῶν δημιουργικῶν τεχνῶν ἔχει.
τὸ γὰρ τεχνητὸν εἶδος οὐχ ὁμοίως ἐφαρμόσει ταῖς ὕλαις.
ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς ἐπιτηδειοτέραις, ἀκριβέστερον, ἐν δὲ ταῖς
ἑτέρως ἐχούσαις, οὐχ ὁμοίως. τὸ γὰρ ἀνθρώπινον εἶδος
οὐχ ὁμοίως ἐφαρμόσει ταῖς ὕλαις, ὅ, τε πλάστης καὶ ὁ ζω-
γράφος· ὁ μὲν γὰρ ζωγράφος, καὶ τὸ χρῶμα παρί-
στησι, καὶ ὄγκον τινὰ δοκεῖ μιμεῖσθαι, καὶ διάστασιν· ἡ γὰρ ὕλη
συγχωρεῖ. ὁ δὲ πλάστης τὸν μὲν ὄγκον ἐφαρμόσει τῇ ὕλῃ·
τὸ χρῶμα δὲ ἀπὸ τῆς ὕλης οὐκ ἔχει δεῖξαι. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ
τῶν ἄλλων τεχνῶν. διὰ τοῦτο οὐ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν παρὰ
πάσης τέχνης ἀπαιτεῖν δεῖ, ἀλλ' ὅσην ἡ ὕλη δίδωσι. τοιαύ-
τη δέ ἐστι καὶ ἡ τῆς πολιτικῆς ὕλη πρὸς τὴν ἀλήθειαν. τὰ γὰρ
καλὰ, καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖ, καὶ ἅπερ ὕλη
ποιεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε καὶ δο-
κεῖν μὴ τὸ καλὸν φύσει καλὸν εἶναι, οὐδὲ τὸ δίκαιον φύσει
δίκαιον, ἀλλὰ θέσει τινὶ καὶ νόμῳ. καὶ διὰ τοῦτο τὸ κατ' ἀλή-
θειαν καλὸν καὶ δίκαιον δυσχερές ἐστι τοῦ δοκοῦντος διελεῖν·
οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ ἐξ ὧν δοκεῖ συνίστα-
σθαι ἡ εὐδαιμονία, ἀνδρίαν λέγω ἢ πλοῦτον, ἢ τοιοῦτόν τι, καὶ
αὐτὰ πλάνην ἔχει πολλήν, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν
βλάβας ἀπ' αὐτῶν. ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον,

ἕτεροι

ἕτεροι δὲ δι' ἀνδρίαν. ἀγαπητὸν οὖν περὶ τοιούτων λέγοντας
καὶ ἐκ τούτων τέλους παχυλῶς, καὶ ὡς ἐν τύπῳ τὴν ἀλή-
θειαν ἐνδείξασθαι· καὶ καθόλου περὶ τῶν ἐνδεχομένων ὡς
ἐπὶ τὸ πολὺ λέγοντα καὶ ἐκ τούτων τέλους, ἱκανὸν ἂν εἴη
τοιαῦτα καὶ συμπεραίνεσθαι.

Ὥσπερ δὲ ὁ περὶ τῆς πολιτικῆς λέγων οὐ δύναται ἀκρι-
βεστέραν ἀλήθειαν εὑρεῖν, ἢ ὅσην ἡ ὕλη δίδωσιν, οὕτω καὶ ὁ
κρίνων περὶ τούτους λόγους καλῶς ἂν κρίνοι, εἰ κατὰ τὸν ἴδιον
τρόπον μὴ ἀκριβεστέραν ἀλήθειαν ἀπαιτεῖ, ἢ ὅσην ἡ ὕλη
δίδωσιν, ἀλλὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀποδέχεται· πεπαιδευ-
μένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ἀκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ' ἕκα-
στον γένος μεθόδου, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπι-
δέχεται. ἐν μὲν γὰρ τῷ τῶν μαθηματικῶν γένει, καθὼς εἴ-
ρηται, οὐδὲν ἐνδεχόμενον συγχωρήσει, ἐν δὲ τοῖς λογικοῖς,
ἢ τοῖς φυσικοῖς ἢ τοῖς ἄλλως ἔχουσιν, οὐχ ὡσαύτως. παρα-
πλήσιον γάρ ἐστι, μαθηματικοῦ πιθανολογοῦντος ἀποδέ-
χεσθαι, καὶ ῥητορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν.

ΚΕΦ. δ'.

Ὅτι τὸν ἀκροατὴν τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων ἔμπειρον εἶναι δεῖ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων.

Ἡ μὲν οὖν προσήκουσα κρίσις τῶν λόγων τοιαύτη.
κρινεῖ δὲ ἐκεῖνα καλῶς ἃ γινώσκει, καὶ τούτων ἐστὶν
ἀγαθὸς κριτής. ὥστε καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἐκεῖνος κρινεῖ
καλῶς, ὃς πεπαιδευμένος ἐστὶ τὰ πολιτικά, καὶ ἀπὸ τοῦ
χρόνου πεῖραν ἔλαβεν αὐτῶν· καὶ ὁ μὲν ἔν τισι μερικοῖς πε-
παιδευμένος ἐκεῖνα κρινεῖ καλῶς· ὁ δὲ περὶ πᾶν πεπαι-
δευμέ-

δευμένος; ἀξιόχρεως ἔσαι περὶ πάντων κριτής. διὰ τοῦ-
το τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων οὐκ ἔστιν ὁ νέος οἰκεῖος
ἀκροατής· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων. οἱ δὲ
τῆς πολιτικῆς λόγοι, οἱ μὲν περὶ τούτων διαλαμβάνουσιν,
οἱ δὲ ἐκ τούτων συμπεραίνονται. ἔτι δὲ, οὔπω κατὰ λόγον ζῶν,
ἀλλ᾿ ἔτι πάθεσι καὶ ἀνέσει καὶ συνηθείᾳ ἀκολουθῶν, μα-
ταίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς· οὐ γὰρ πρὸς τὸ τέλος ἀφι-
κέσθαι δυνήσεται τῶν λόγων, καὶ τὸ ἦθος ἀμεῖψαι, καὶ
κατὰ λόγον ζῆν, ὑπὸ τῆς συνηθείας ἔτι κρατούμενος. τὸ γὰρ
τέλος τῶν τοιούτων λόγων, οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. οὐ μό-
νον δὲ ὁ νέος, ἀλλὰ καὶ ὁ νεαρὸς τὸ ἦθος, εἰ καὶ τὴν ἡλικίαν
ὑπερέβη τῶν νέων, ὁμοίως ἀνωφελῶς ἀκούσεται τῶν περὶ
τῆς πολιτικῆς λόγων, ζῶν ἔτι τὴν προσήκουσαν τοῖς νέοις
ζωήν. καὶ γὰρ οὐ τῷ νέῳ τὴν ἡλικίαν, οὐ παρὰ τὸν χρόνον ἡ
ἔλλειψις, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ λογισμῷ διοικεῖσθαι, ἀλλὰ κατὰ
πάθος ἔτι ζῆν, καὶ κατὰ πάθος πάντα ζητεῖν. τοῖς γὰρ τοιού-
τοις ἡ γνῶσις τῶν λόγων τούτων ἀνωφελὴς, καθάπερ τοῖς
πάντῃ ἀκολάστοις, καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς ἀκρατέσι. τοῖς δὲ
κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις ποιουμένοις καὶ πράττουσι πολλὴν ὠ-
φέλειαν φέρει τὸ περὶ τῶν τοιούτων λόγων εἰδέναι. ἐν ἐκεί-
νοις γὰρ ὁ λογισμὸς ἃ νοήσει δέοντα παρὰ τούτων τῶν λό-
γων, καὶ δυνήσεται ποιεῖν, τῆς τῶν παθῶν δουλείας ἀπηλ-
λαγμένος, καὶ δυνάμενος ἤδη τῇ ἰδίᾳ χρῆσθαι δυνάμει.

Ὅτι

ΚΕΦ. ε'.

Ὅτι τῆς πολιτικῆς τέλος ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία, καὶ ὅτι ἐπιγνωσόμεθα αὐτὴν τίς ἐστιν ἀπὸ τῶν πράξεων τῆς πολιτικῆς.

Ὁποῖον μὲν οὖν εἶναι δεῖ τὸν ἀκροατὴν τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων, καὶ πῶς κρίνειν δεῖ καὶ ἀποδέχεσθαι τοὺς λόγους, καὶ τί τὸ προκείμενον ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι, ἱκανῶς ἐπροοιμιασάμεθα. ἀναλαβόντες δὲ τὸν λόγον, λέγωμεν ἤδη. ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεται, τί ἐστιν ὃ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι; καὶ πασῶν πράξεων ἐπί τι ἀγαθὸν φερομένων, καθὼς εἴρηται, πρὸς τί αὕτη φέρεται, καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτικῶν ἀγαθῶν, ὃ τέλος ἐστὶ τῆς πολιτικῆς; τὸ μὲν οὖν ὄνομα αὐτοῦ, ἓν παρὰ τῶν πλείστων καὶ τὸ αὐτὸ λέγεται, καὶ ἐν τούτῳ καὶ οἱ πολλοὶ καὶ οἱ βέλτιστοι τῶν ἀνθρώπων συμφωνοῦσιν. εὐδαιμονίαν γὰρ αὐτὸ ὀνομάζουσι πάντες. τὸ δὲ εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν, ταυτὸν ὑπολαμβάνουσι τῷ εὐδαιμονεῖν.

Περὶ δὲ τοῦ τί ἐστιν ἡ εὐδαιμονία, ἀμφισβητοῦσι, καὶ οὐχ ὁμοίως τοῖς πολλοῖς οἱ σοφοὶ λέγουσι περὶ αὐτῆς. οἱ πολλοὶ γὰρ, ἕν τι τῶν ἐναργῶν καὶ δοκούντων ἀγαθῶν τὴν εὐδαιμονίαν φασίν· οἷον ἡδονὴν, ἢ πλοῦτον, ἢ τιμήν. ἄλλοι δ' ἄλλο τι τούτων. καὶ πολλάκις δὲ ὁ αὐτὸς οὐκ ἀεὶ τὸ αὐτὸ εὐδαιμονίαν ὀνομάζει, ἀλλὰ νῦν μὲν, τοῦτο, νῦν δὲ, ἐκεῖνο· νοσήσας μὲν γὰρ, τὴν ὑγείαν, πενόμενος δὲ, πλοῦτον, καὶ ὅλως ἀεὶ οὗ νῦν ἐπιθυμεῖ τις, εὐδαιμονίαν ὀνομάζει. οἱ δὲ σοφίας ἐρῶντες, ὧν ἑαυτοῖς συνίσασιν ἀγνοοῦσιν, ἐφίενται μανθάνειν. καὶ τοὺς μέγα τι καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς λέγοντας,

θαυμάζουσιν· ἔνιοι δὲ ἐνόμιζον παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ, ἄλλό τι ἀγαθὸν εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, καθ' ἑαυτὸ ὑφεστὸς, ὃ καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιον εἶναι τῆς ἀγαθότητος. ἁπάσας μὲν οὖν ἐξετάζειν τὰς περὶ τῆς εὐδαιμονίας δόξας, μάταιον ἴσως ἐστίν. ἱκανὸν δέ ἐστιν εἰ ἐξετάσομεν τὰς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ὑπὸ πλειόνων νομιζομένας ἢ δοκούσας ἔχειν τινὰ λόγον.

Ἐπεὶ δὲ περὶ ἀρχῆς ὁ λόγος· ἀρχὴ γὰρ καὶ αἰτία ἐστὶ τὸ τέλος τῶν πράξεων δι' ἐκεῖνο γάρ τι πράττομεν, ζητητέον, πῶς δεῖ ποιήσασθαι τὸν περὶ αὐτῆς λόγον. ἔχει γὰρ διαφοράν. καὶ πρῶτον περὶ τῶν αἰτίων μικρὸν διαληψόμεθα. τῶν γὰρ αἰτίων, τὸ μὲν, τελικόν ἐστι, τὸ δὲ, εἰδικὸν, τὸ δὲ, ὑλικὸν, τὸ δὲ, ποιητικόν. καὶ ποιητικὸν μὲν, ἡ ἐνέργεια τοῦ τεχνίτου· ὑλικὸν δὲ, τὰ ξύλα, καὶ οἱ λίθοι ἐξ ὧν ἡ οἰκία· εἰδικὸν δὲ, τὸ εἶδος τῆς οἰκίας. τελικὸν δὲ, δι' ὃ ἡ οἰκία γέγονεν. ἐπεὶ δὲ ταῦτα αἴτια εἰσὶ τοῖς πράγμασι τοῦ εἶναι, αἴτια εἰσὶ καὶ τῆς γνώσεως αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν δύνανται ἐκεῖνα γινώσκεσθαι. ἐὰν γάρ τις εἰδῇ τὴν τέχνην τοῦ τεχνίτου, καθ' ἣν τὴν οἰκίαν ἐδημιούργησεν, εἴσεται τὴν οἰκίαν ἢ ἀγαθὴν ἢ φαύλην, ὅσον τῇ τέχνῃ προσῆκε. καὶ ὁ τὴν ὕλην εἰδὼς καὶ ὁ τὸ εἶδος ὁμοίως. πάλιν δὲ γινώσκοντες τί τὸ τέλος αὐτῆς, εἰσόμεθα ἢ ἀγαθὴν ἢ φαύλην. συμβαίνει δὲ καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ἀπὸ τοῦ εἰδέναι τὸ ἀποτέλεσμα τὰς αἰτίας γινώσκειν. ὁ γὰρ εἰδὼς τὴν αἰτίαν, τὴν τέχνην εἴσεται τοῦ τεχνίτου, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως. ὥστε τοὺς λόγους διχῶς ἀνάγκη γίνεσθαι, ἢ ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰς ἀρχὰς ἀποδεικνύναι, ἢ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν

τὰ ἀποτελέσματα· χρησόμεθα δὲ ἑκατέρᾳ τῶν μεθόδων κατὰ καιρόν. καὶ ἀπὸ μὲν τῶν ἀρχῶν ἀποδείξομεν, ὅταν αὐταὶ δῆλαι ὦσιν· τὸ δὲ ἀνάπαλιν, ὅταν τὰ ἀποτελέσματα φανερώτερα ᾖ. διὰ τοῦτο καὶ Πλάτων καλῶς ἐζήτει τοῦτο καὶ ἠπόρει, ὡς οὐκ ἀδιάφορον ὂν ἐπὶ παντὸς, πότερον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἡ προσήκουσα τῆς ἀποδείξεως ὁδὸς, ἢ ἐπὶ τὰς ἀρχάς· ὥσπερ ἐν σταδίῳ ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν ἐπὶ τὸ πέρας, ἢ τὸ ἀνάπαλιν. διττῆς οὖν οὔσης τῆς ὁδοῦ, πόθεν ἡμῖν ἀρκτέον, ἢ δῆλον ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων δηλονότι τῶν πολιτικῶν πράξεων, ὧν ἀρχὴ καὶ αἴτιον τὸ πολιτικὸν τέλος ἐστί. δεῖ γὰρ ἀπὸ τῶν γνωρίμων ἄρξασθαι, οὐ τῇ φύσει, ἀλλ' ἡμῖν. φύσει μὲν γὰρ γνώριμα λέγονται αἱ ἀρχαὶ, καὶ τὰ αἴτια· ἐκεῖνα γὰρ ἡ φύσις πρότερα παρίστησι, καὶ πρὸς ἐκεῖνα πρώτως ὁρᾷ. ἡμῖν δὲ τὰ ἀποτελέσματα γνώριμα· ὅθεν ἀρκτέον· οὕτω γὰρ σαφὴς ἔσται ὁ λόγος ἀπὸ τῶν ἡμῖν γνωρίμων γινόμενος.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Ὅτι τὸν ἀκουσόμενον τῶν περὶ τῆς πολιτικῆς λόγων ἐν ἔθει δεῖ εἶναι τῶν ἀγαθῶν πράξεων.

Διὰ τοῦτο τὸν ἀκουσόμενον τῶν τοιούτων λόγων, εἰ μέλλει καλῶς αὐτοὺς γινώσκειν καὶ κρίνειν ὀρθῶς, καὶ ἐκ τούτων ὠφελεῖσθαι, προσήκει ἐν ἔθει εἶναι τῶν καλῶν καὶ δικαίων πράξεων· εἰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἀπεδείκνυμεν τὰς πολιτικὰς πράξεις ἀγαθὰς εἶναι, καὶ τὸν μὴ πεπαιδευμένον ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσιν ἐπείθομεν ἂν, λόγων ἀνάγκῃ δήσαντες. ἐπεὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑστέρων τὴν ἀρχὴν βου-

λόμεθα ἀποδεικνῦναι τῶν πολιτικῶν πράξεων δηλονότι, καὶ δεῖ ὑποκεῖσθαι περὶ αὐτῶν καθάπερ ἀρχὴν ἀποδείξεως ὅτι ἀγαθαί, φανερὸν ὅτι οὐ δύναται πεισθῆναι, εἰ μὴ ὁ πείρα καλὰς καὶ δικαίας τὰς τοιαύτας πράξεις εἰδώς. εἰ γὰρ τὸ ὅτι ἀγαθαὶ αἱ πράξεις ἀρκούντως δέξαιτό τις, οὐδὲν δεησόμεθα τοῦ διότι, τὴν δὲ αἰτίαν, τὸ τέλος δηλονότι, ἢ γινώσκει ἤδη, ἢ ἀκούσας ῥαδίως γνώσεται· ὃς δὲ οὐδ᾽ ἕτερον ἔχει τούτων, καὶ μήτε αὐτὸς γινώσκει, μήτε παρ᾽ ἑτέρων δύναται μανθάνειν, ἀκουσάτω τῶν Ησιόδου,

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ,
Φρασσάμενος τά κ᾽ ἔπειτα, καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω.
Εσθλὸς δ᾽ αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
Ος δέ κε μήτ᾽ αὐτὸς νοέῃ μήτ᾽ ἄλλου ἀκούων,
Εν θυμῷ βάλληται, ὁ δ᾽ αὖτ᾽ ἀχρήιος ἀνήρ.

ΚΕΦ. ζ.

Ὅτι τρεῖς εἰσὶ βίοι, ὁ καθ᾽ ἡδονὴν, καὶ ὁ τὴν τιμὴν ζητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ χρηματιστικὸς θεωρεῖται, καὶ τρίτος, ὁ θεωρητικός· καὶ ὅτι οὔτε ὁ τὴν ἡδονὴν, οὔτε ὁ τὴν τιμὴν, οὔτε ὁ τὰ χρήματα ζητῶν τὴν εὐδαιμονίαν ζητεῖ.

ΗΜεῖς δὲ λέγωμεν ὅθεν παρεξέβημεν. ἦν δὲ ἡμῖν ὁ λόγος περὶ τοῦ ὅτι διαφόρους οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς εὐδαιμονίας ἔχουσι δόξας. ἕκαστος γὰρ ἀκολούθως τῷ οἰκείῳ βίῳ τὴν εὐδαιμονίαν ὁρίζεται. ὥστε καὶ οἱ πολλοὶ καὶ ἀκόλαστοι τὴν ἡδονὴν φασὶ τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι. διὰ τοῦτο καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν· οἱ γὰρ καθολικοὶ βίοι μάλιστα τρεῖς εἰσίν. ὅ, τε καθ᾽ ἡδονὴν, καὶ ὁ πολιτικὸς, καὶ τρίτος ὁ θεωρητικός. ὁ μὲν οὖν πρῶτος βίος, οὐδὲν ἱερόν· ἀνδραποδώδεις γὰρ ἐπιεικῶς οἱ τοῦτον διώ-

τὸν διώκοντες, καὶ βοσκημάτων βιοῦσι βίον. λόγου δέ τινος ὅλως ἄξιος φαίνεται, διὰ τὸ πολλοὺς τῶν ἐν ἐξουσίαις τοῦτον αἱρουμένους τὸν βίον, ὁμοιοπαθεῖν σαρδαναπάλῳ.

Τὸν δὲ δεύτερον οἱ βελτίους τῶν ἀνθρώπων αἱροῦνται, καὶ οἱ τὰς ἀγαθὰς διώκοντες πράξεις, ἡγοῦνται τὴν τιμήν· σχεδὸν γὰρ τοῦ πολιτικοῦ βίου τὸ τέλος οὗτος, ὃν λέγω, καὶ τὸ παρὰ πάντων ζητούμενον, ἡ τιμή ἐστι. φαίνεται δὲ, ὅτι οὐ τοῦτό ἐστι τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν, ἀλλὰ τῶν δοκούντων καὶ αὐτό ἐστι καὶ φαινομένων ἀγαθῶν. τὸ γὰρ ἀληθῶς ἀγαθὸν δι' οὗ τις εὐδαιμονεῖ, ἐν αὐτῷ δεῖ εἶναι. ἡ δὲ τιμὴ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ τιμωμένῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ τιμῶντι· οὐκ ἄρα ἐν τῇ τιμῇ ἡ εὐδαιμονία. δεῖ γὰρ τῷ εὐδαίμονι οἰκεῖον εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ δυσαφαίρετον. ἔτι διὰ τοῦτό τις τὴν τιμὴν διώκει, ἵνα πιστεύσῃ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ἀγαθός ἐστι· καὶ διὰ τοῦτο ζητεῖ ὑπὸ τῶν φρονίμων τιμᾶσθαι, καὶ παρ' οἷς γινώσκεται καὶ ἐπ' ἀρετῇ. φαίνεται τοίνυν ὅτι διὰ τοῦτό τις τὴν τιμὴν διώκει, ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ καὶ σπουδαῖος διὰ τὴν ἀρετήν· ὥστε δῆλον, ὅτι οὐ δι' ἑαυτὴν ἡ τιμὴ διώκεται, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετήν. καὶ διὰ τοῦτο, αὕτη μὲν οὐκ ἂν εἴη ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀρετή.

Ἐστι δὲ καὶ αὕτη ἀτελής, καὶ οὐκ ἂν εἴη ἐν αὐτῇ τὸ τέλειον ἀγαθὸν ἡ εὐδαιμονία· ὅτι δὲ ἀτελής ἐστι, δῆλον· δυνατὸν γάρ τινα ἕξιν ἀρετῆς ἔχειν, ἢ καθεύδοντα ἢ ἄλλον τρόπον ἀπρακτοῦντα διὰ βίου· ἢ κακοπαθοῦντα, καὶ δυστυχοῦντα, καὶ ἀτυχοῦντα τὰ μέγιστα, καὶ οὕτως ἀτελῆ τὴν ἀρετὴν ἔχειν. τὸν δὲ οὕτω βιοῦντα οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονίσειεν, μήπου αὐτὸ ὑπόθοιτο καὶ ὀνομάζοι εὐδαιμονίαν τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς,

καὶ περὶ μὲν τοῦ καθ' ἡδονὴν βίου καὶ τοῦ πολιτικοῦ, εἴρηται. ἱκανῶς γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις περὶ αὐτῶν εἴπομεν. περὶ δὲ τοῦ βίου τοῦ θεωρητικοῦ μετὰ ταῦτα ἐπισκεπτέον. νῦν γὰρ τὸ προκείμενον ἄλλο.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος βίος ἐν αὐτοῖς θεωρούμενος τοῖς εἰρημένοις, ὁ τοῦ χρηματιστοῦ· καὶ γὰρ καὶ ὁ τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ τὴν τιμὴν διώκων, χρήματα ἐθέλει συλλέξειν. καὶ διὰ τοῦτο τρεῖς ἔφαμεν τοὺς μάλιστα προέχοντας βίους. οὗτος γὰρ ἐν αὐτοῖς θεωρεῖται, καὶ ἔστι βίαιος. οὔτε γὰρ τὸ ἀγαθὸν διώκει, ὃ τέλειόν ἐστιν, οὔτε πάνυ δοκεῖ διώκειν. ὅθεν οὐ πολλοῖς ἐστιν ἐραστός· ὀλίγοι γὰρ εἵλοντο πάσης τῆς ἐν βίῳ σπουδῆς τέλος τὰ χρήματα ἔχειν. ὅτι δὲ οὐδ' αὐτὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ζητεῖ, πρόδηλον· ὁ γὰρ πλοῦτος διὰ τὴν χρῆσιν ἐστὶν ἀγαθός, καὶ ἄλλου χάριν ζητεῖται, τιμῆς ἕνεκα ἢ ἡδονῆς· τὸ δὲ ἔσχατον ἀγαθόν, δι' ἑαυτὸ δεῖ ἀγαθὸν εἶναι. δι' ὃ μᾶλλον τὰ πρότερον λεχθέντα τέλη τις ἂν ὑπολάβοι, ἡδονὴν λέγω καὶ τὴν τιμήν· δι' ἐκεῖνα γὰρ ἀγαπᾶται. φαίνεται δὲ οὐδ' ἐκεῖνα τὰ τέλεια ἀγαθά. καίτοι πολλοὶ λόγοι περὶ αὐτῶν ἐγένοντο πολλοῖς τῶν παλαιῶν, τῶν μὲν, τὴν ἡδονὴν, τῶν δὲ, τὴν τιμὴν λεγόντων ἔσχατον ἀγαθόν. ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω.

ΚΕΦ. ζʹ. 6

Ὅτι οὐκ ἔστι μία ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους ὁ λόγος ἡμῖν, ὃ δοκεῖ καθόλου τὸ ἀγαθὸν εἶναι, σκεπτέον περὶ τοῦ καθόλου πῶς λέγεται, καὶ εἰ ἔστι τις ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. καίτοι προ-

σάντης

ταύτης ὁ λόγος οὗτος ἡμῖν, διὰ τὸ φίλους εἶναι τοὺς εἰσε-
νεγκόντας τὸν περὶ τῶν ἰδεῶν λόγον. ὁ δὲ λόγος, εἶναι τινὰ
ἰδέαν ἑκάστου τῶν ὄντων, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστηκυῖαν. δόξειε
δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν, καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν,
ἐπὶ τὸ σῶσαι τὴν ἀλήθειαν, ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄν-
τας. ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλων, τῆς τε ἀληθείας, καὶ τοῦ περὶ
τῶν ἰδεῶν εἰπόντος, ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

Οἱ δὲ ταύτην εἰσαγαγόντες τὴν δόξαν, οὐκ ἔλεγον
ἐκείνων τῶν ὄντων μίαν ἰδέαν εἶναι, ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ
τὸ ὕστερον ἦν. καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τοῦ ἀριθμοῦ μίαν ἐποίουν
ἰδέαν ὅτι τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον ἔχει. ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ ἀγαθῷ
τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερόν ἐστι, φανερὸν ὅτι οὐκ ἂν εἴη μία
αὐτοῦ ἰδέα.

Ὅτι δὲ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερόν ἐστιν ἰδεῖν ἐν τῷ ἀγαθῷ,
δῆλον. ἔστι γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ, οἷον νοῦς ἢ θεός·
καὶ ἐν τῷ ποιῷ, αἱ ἀρεταί· καὶ ἐν τῷ πρός τι, τὸ χρήσιμον·
καὶ ἐν τῷ ποσῷ, τὸ σύμμετρον· καὶ ἐν τῷ ποῦ, δίαιτα· ἡ γὰρ
δίαιτα τόπος ἐστὶν, ἐν ᾧ δὴ διάγομεν· καὶ ἐν τῷ πότε, και-
ρός. ἔστι γὰρ ὁ καιρὸς, ὁ ἐπιτήδειος ἑκάστῳ χρόνος· καὶ ἐν
τοῖς ἄλλοις ὁμοίως. ἐν τούτοις δὲ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστε-
ρόν ἐστιν. ἡ γὰρ οὐσία προτέρα ἐστὶ τοῦ πρός τι. καὶ ὅτι ἡ
μὲν, καθ' ἑαυτό ἐστι, τὸ δὲ ἐν ἑτέρῳ ἔχει τὸ εἶναι. καὶ ὅτι ἡ
μὲν, ἄρχελος, τὸ δὲ ἐν σχέσει ἐστί. παραφυάδι γὰρ ἔοικε καὶ
συμβεβηκότι τοῦ ὄντος.

Ἔτι ἐπεὶ τὸ ἀγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τῷ ὄντι, πολλα-
χῶς δὲ λέγεται τὸ ὄν, πολλαχῶς ἂν λέγοιτο καὶ τὸ ἀγαθὸν,
καὶ οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καὶ καθόλου καὶ ἕν. οὐ γὰρ ἂν ἐν πά-

σαις

σαις ταῖς κατηγορίαις ἐλέγετο, καθὼς εἴρηται, ἀλλ' ἐν μιᾷ μόνῃ.

Ἔτι ἐπεὶ μιᾶς ἰδέας μία ἐστὶν ἐπιστήμη, ἦν ἂν καὶ μία ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, εἴγε ἦν μία ἰδέα. ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν. οὐκ ἄρα μία ἐστὶν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. ὅτι δὲ πολλαὶ ἐπιστῆμαι τοῦ ἀγαθοῦ, φανερόν. οὐ μόνον γὰρ τῶν ἐν διαφόροις ὄντων κατηγορίαις οὐκ ἔστι μία ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ μίαν. οἷον ἐν τῷ πότε, τὸ ἀγαθὸν ὁ καιρός ἐστιν. οὗτος δὴ ὁ καιρὸς, καὶ ἐν πολέμῳ ἐστὶ, καὶ ἐν νόσῳ, οὐ τῆς αὐτῆς δὲ ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν ἰατρικὸς, τὸν ἐν τῇ νόσῳ καιρὸν, ὁ δὲ στρατηγικὸς τὸν ἐν τῷ πολέμῳ γινώσκει. καὶ τὸ σύμμετρον ὅ ἐστι τοῦ ποσοῦ, καὶ ἐν τροφῇ καὶ ἐν πόνοις. καὶ τὸ μὲν, γυμναστικῆς, τὸ δὲ ἰατρικῆς εἰδέναι.

Ἔτι ἐπεὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ αὐτοανθρώπῳ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὁρισμός ἐστι, καὶ ἐν τῷ ἵππῳ καὶ ἐν τῷ αὐτοΐππῳ ἡ ἰδέα δηλονότι· εἰ γὰρ διάφορος, πῶς ἂν εἴη αὐτοῦ ἰδέα; φανερὸν ὅτι οὐδὲν διαφέρει ὁ ἄνθρωπος ἢ ἄνθρωπος, τοῦ αὐτοανθρώπου, καὶ ἐπὶ πάντων ὁμοίως. ὥστε καὶ τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀγαθὸν οὐδὲν διαφέρει τοῦ αὐτοαγαθοῦ. φανερὸν γὰρ ὅτι οὐ διοίσουσιν ὡς ἀγαθὰ, ὅτι τὸ μὲν αὐτοαγαθὸν ἀΐδιον, τὸ δὲ, οὔ· ὥσπερ οὐδὲ τὸ πολυχρόνιον λευκὸν τοῦ ἐφημέρου λευκότερον. οὐκ ἄρα οὔτε ἄλλου τινὸς τῶν ὄντων ἰδέα ἐστὶν ὑπὲρ αὐτὸ, οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ. οἱ δὲ πυθαγόρειοι, πιθανώτερον ἐοίκασι λέγειν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ. τὸ γὰρ ἓν ἐν ᾗ ἔλεγον τοῦ ἀγαθοῦ ἔταξαν συστοιχίᾳ. οἷς δὴ καὶ Σπεύσιππος ἀκολουθῆσαι δοκεῖ. ἡ δὲ συστοιχία τῶν ἀγαθῶν, ἣν ἔλεγον, αὕτη· τὸ πέρας, τὸ περιττὸν, τὸ ἓν, τὸ δεξιὸν, τὸ ἄρρεν, τὸ εὐθὺ, τὸ φῶς, τὸ

τετράγωνον, τὸ ἠρεμοῦν, τὸ ἀγαθόν· ἢ τινὶ καὶ ἑτέραν ἐ-
ποίουν ἀντικειμένην. τὸ ἄπειρον, τὸ ἄρτιον, τὸ πλῆθος, τὸ
ἀριστερὸν, τὸ θῆλυ, τὸ καμπύλον, τὸ σκότος, τὸ ἑτερόμη-
κες, τὸ κινούμενον, τὸ κακόν.

ΚΕΦ. η.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἰδέα μία τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄλλος ἔσται λόγος· ἐροῦ-
μεν δὲ ἔτι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀκριβέστερον. τὰ γὰρ εἰ-
ρημένα δεῖταί τινος ἐξετάσεως καὶ ἀκριβείας, διὰ τὸ μὴ
περὶ παντὸς ἀγαθοῦ κατὰ μέρος εἰρῆσθαι τοὺς λόγους. νῦν δὲ
διελόντες, ἀκριβέστερον ποιήσωμεν τὸν λόγον. διπλῶς τοί-
νυν λέγεται τὸ ἀγαθόν· τὰ μὲν γὰρ, δι' ἑαυτά εἰσιν ἀγα-
θὰ, καὶ δι' ἑαυτὰ ζητοῦνται, καὶ ἀγαθὰ λέγονται, καὶ ἀγα-
πῶνται· τὰ δὲ, οὐ δι' ἑαυτὰ, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνα· διώκονται γὰρ,
ὅτι φυλακτικά εἰσι τῶν δι' ἑαυτὰ ἀγαθῶν, ἢ ποιητικὰ, ἢ
τῶν ἐναντίων κωλυτικά. καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν ἀγαθὰ, ὑγίεια,
καὶ ἀρετὴ, τὸ φρονεῖν, τὸ ὁρᾶν. οὐ δι' ἑαυτὰ δὲ, ἀσκήσεις, ἃ
πρὸς ἀρετὴν φέρει, γυμνάσια, φαρμακεῖαι, ἃ τῆς ὑγιείας
ἕνεκα ζητοῦνται. ταῦτα δὲ καὶ ὠφέλιμα καλοῦνται.

Διελόντες οὖν ἀπὸ τῶν ὠφελίμων τὰ ἀγαθὰ, ἃ καθ'
ἑαυτά εἰσι, σκεψώμεθα εἰ μία ἰδέα τούτων ἐστί· φαίνεται
τοίνυν μάταιον εἶναι, ἰδέαν λέγειν τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγα-
θῶν. τί γὰρ ἂν τούτων καὶ διαφέρει, εἴπερ καὶ ταῦτα καθ'
ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, καθάπερ ἐκείνη. τὸ γὰρ φρονεῖν, καὶ
ὁρᾶν, καὶ ἡδοναί τινες αἱ σώφρονες, καὶ τιμαὶ, εἰ καὶ δι' ἄλλα
ζητοῦνται, ἀλλ' ὅμως καὶ χωρὶς τῆς ἐκείνων προσθήκης

 αὐτὰ

αὐτὰ δι' ἑαυτὰ, καὶ αἱρετά εἰσι καὶ διωκτά. ὥστε κατὰ τοῦτο καθ' ἑαυτὰ ἀγαθά εἰσι, καὶ οὐ μόνῃ τῇ ἰδέᾳ τοῦτο δώσομεν.

Ἔτι εἰ ἔστιν ἰδέα μία τῶν καθ' ἑαυτὰ ἀγαθῶν, ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἐφαρμόσει πᾶσι. καθάπερ ὁ αὐτὸς ἐφαρμόζει λόγος ὁ τῆς λευκότητος ἔν τε χιόνι καὶ ψιμμυθίῳ· ἀλλ' οὐκ ἔστι. φρονήσεως γὰρ καὶ ἡδονῆς, καθ' ὃ ἀγαθὰ, διάφοροι εἰσὶν ὁρισμοί. ἄλλο γὰρ τὸ τῆς ἡδονῆς ἀγαθὸν, καὶ ἄλλο τὸ τῆς φρονήσεως.

ΚΕΦ. θ'.

Ὅτι τὰ ἀγαθὰ κατ' ἀναλογίαν ἑνὶ ὀνόματι λέγονται. καὶ ὅτι οὐδεμία βοήθεια τῷ ἠθικῷ ἀπὸ τοῦ τὴν ἰδέαν αὐτὸν εἰδέναι.

Ἐπεὶ δὲ τὰ ἀγαθὰ, καθὼς εἴρηται, οὐ συνωνύμως λέγονται· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ἔχουσιν ὁρισμόν· ζητητέον πῶς λέγονται. ἢ γὰρ ὁμωνύμως, ἢ ὡς τὰ ἀφ' ἑνὸς, ἢ πρὸς ἓν συντελοῦντα, ἢ κατὰ ἀναλογίαν. ὥσπερ λέγεται ὁ νοῦς ὀφθαλμὸς, ὅτι τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει πρὸς τὴν ψυχὴν, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς πρὸς τὸ σῶμα. δοκεῖ δὲ τὰ ἀγαθὰ, κατὰ ἀναλογίαν ἑνὶ ὀνόματι λέγεσθαι. καθάπερ γὰρ ψυχὴν ἀγαθὴν λέγομεν, οὕτω καὶ χρόνον, καὶ τόπον· ἔχει γὰρ ἀνάλογον· καὶ ὅπερ ἐν ψυχῇ ἀρετὴ, τοῦτο ἐν χρόνῳ καιρὸς, καὶ ἐν τόπῳ δίαιτα, καὶ ἐν ποσῷ συμμετρία. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀφετέον νῦν. ἐξακριβοῦν γὰρ ὑπὲρ αὐτῶν ἄλλῃ ἂν εἴη φιλοσοφίᾳ οἰκειότερον· οὐ γὰρ τῇ ἠθικῇ ταῦτα προσήκει. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς ἰδέας λέγειν καθόλου· θεολογικοῦ γάρ τινος καὶ τοῦτο, καὶ οὐδὲν συντελεῖ τῷ ζητοῦντι τὸ πολιτικὸν ἀγαθόν.

Ἡ γὰρ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἰ καὶ ἔστιν, ἤ τις κοινῇ τῶν ἄλλων
καὶ καθόλου κατηγορεῖται καὶ χωριστὸν τῶν ἄλλων καὶ
καθ' ἑαυτὸ ὑφεστός, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη δυνατὸν ἀνθρώ-
πῳ πρᾶξαι τοῦτο ἢ κτήσασθαι· ἡμῖν δὲ περὶ τοιούτου ἀγαθοῦ
ὁ λόγος. ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συστῆναι δυνα-
τόν· εὐδαιμονεῖ γάρ τις ἐν ᾧ ἔπραξεν ἢ ἐν ᾧ ἐκτήσατο.
ὥστε οὐκ ἂν εἴη προσῆκον ἡμῖν περὶ τοῦ μὴ τοιούτου λέγειν.
τάχα δέ τῳ δόξειεν ἂν τοὐναντίον, βέλτιον εἶναι μᾶλλον
καὶ συμφορώτερον εἰς τὸ πρᾶξαι καὶ κτήσασθαι τὰ κτητὰ καὶ
πρακτὰ ἀγαθά, τὸ εἰδέναι αὐτὴν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ.
καθάπερ γὰρ παραδείγματι χρώμενοι ταύτῃ γνωσόμεθα,
ποῖα τῶν πρακτῶν καὶ κτητῶν εἰσὶν ἡμῖν ἀγαθά· κἂν εἰδῶ-
μεν, ἐπιτευξόμεθα αὐτῶν. πιθανότητα μὲν οὖν ἔχει τινὰ
οὗτος ὁ λόγος. ἔοικε δὲ ταῖς ἐπιστήμαις διαφωνεῖν. πᾶσαι
γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίενται, καὶ τὸ ἐνδεὲς
ἀναπληρῶσαι ἐπιζητοῦσιν· ὥσπερ ἰατρικὴ μὲν τὸ ἐλλεῖπον
τῆς ὑγείας, γυμναστικὴ δὲ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀνδρίας. οὕτω δὲ
ἔχουσαι, πρὸς τὴν ζήτησιν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καθόλου τού-
του ἀγαθοῦ τὴν γνῶσιν παραλιμπάνουσιν· οὐκ ἂν δὲ παρε-
λίμπανον, εἰ βοήθειά τις ἦν αὐταῖς ἀπ' αὐτοῦ. βοήθημα
γὰρ τηλικοῦτον ἅπαντας ἀγνοεῖν τοὺς τεχνίτας καὶ μὴ ἐπι-
ζητεῖν, οὐκ εὔλογον. ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ματαίαν τινὰ τὴν
ἰδέαν εἶναι. ἄπορον καὶ τί ὠφεληθήσεται ὑφάντης ἢ τέ-
κτων πρὸς τὴν αὑτοῦ τέχνην, εἰ γινώσκει αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν
τὸ καθόλου, ἢ ἰατρὸς πῶς ἰατρικώτερος ἔσται, ἢ στρατη-
γὸς πῶς ἂν γένοιτο στρατηγικώτερος, ὁ τὴν ἰδέαν αὐτὴν
τοῦ ἀγαθοῦ τεθεαμένος· οὐ γὰρ τὸ καθόλου ὁ τεχνίτης

σκοπεῖ, ὥσπερ ὁ ἰατρός. οὐ γὰρ τὴν καθόλου ὑγίειαν σκοπεῖ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου. μᾶλλον δὲ, οὐδὲ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἀτόμου· καθ' ἕκαστον γὰρ ἰατρεύει.

ΚΕΦ. ί. 7

Ὅτι τέλειόν ἐστιν ἀγαθὸν τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ τέλος, καὶ αὔταρκες.

Καὶ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω. πάλιν δὲ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὸ ζητούμενον, καὶ σκοπῶμεν τί ποτ' ἂν εἴη· λέγω δὴ, τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ τέλος. ἔστι μὲν γὰρ ἄλλο ἐν ἄλλῃ τέχνῃ ἀγαθόν· ἄλλο γὰρ ἐν ἰατρικῇ, καὶ ἄλλο ἐν στρατηγικῇ, καὶ ταῖς λοιπαῖς ὁμοίως. ἑκάστῃ δὲ ἀγαθὸν, τὸ τέλος ἐστὶν, οὗ ἕνεκα τὰ ἄλλα ποιεῖ. ὥσπερ ἐν ἰατρικῇ μὲν, ὑγίεια τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἐν στρατηγικῇ, νίκη, καὶ ἐν οἰκοδομικῇ, οἰκία. ἐπεὶ τοίνυν ἐν πάσῃ πράξει καὶ τέχνῃ ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀγαθὸν, οὗ ἕνεκα τὰ ἄλλα γίνεται, τὸ τέλος δηλονότι· καὶ καθόλου εἰ εὑρήσομεν τὸ τέλος πασῶν τῶν πράξεων, οὗ ἕνεκα πάσας ποιοῦμεν, τοῦτο ἂν εἴη τὸ ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν ἀγαθόν· καὶ καθάπερ ἰατρικὸν ἀγαθὸν τὸ τέλος ἐστὶ τῆς ἰατρικῆς, καὶ στρατηγικὸν, τὸ τέλος τῆς στρατηγικῆς· οὕτω καὶ πρακτικόν τι ἔσται ἀγαθὸν, τὸ τέλος πασῶν τῶν πράξεων. εἰ δὲ καὶ μὴ ἓν ἀλλὰ πλείω εἴη, ταῦτα ἂν εἴη τὰ πρακτὰ ἀγαθά. τοῦτο δὲ τί ἐστι, πειρατέον ἔτι διασαφῆσαι. οὔπω γάρ τι περὶ αὐτοῦ σαφὲς εἴπομεν, ἀλλ' ἔτι ζητοῦμεν τί ἐστι. μεταβαίνων γὰρ ὁ λόγος οὐδὲν ἤνυσε πλέον, ἀλλ' εἰς τὸ αὐτὸ ἀφίκετο, ὃ καὶ ἐν τοῖς προοιμίοις ἐλέγομεν, ὅτι τὸ πάσης πράξεως τέλος τοῦτο ἂν εἴη τὸ ἀγα-

ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον. ἐπεὶ τοίνυν πολλὰ φαίνεται τῶν
πράξεων τὰ τέλη, τούτων δέ τινα οὐ δι' ἑαυτὰ αἱρούμεθα,
ἀλλὰ δι' ἕτερα τέλη ἄλλων ἐπιστημῶν τῶν ἀρχιτεκτονι-
κῶν, καθὼς εἴρηται, καί εἰσι χρήσιμα πρὸς ἐκεῖνα, ὥσπερ
ὁ πλοῦτος, ὃ τῆς χρηματιστικῆς ἐστι τέλος, χρήσιμον δὲ τῷ πολι-
τικῷ εἰς τὸ ἴδιον τέλος, καὶ ὁ αὐλὸς, τέλος μὲν τῆς αὐλο-
ποιοῦ, χρήσιμον δὲ τῷ αὐλητῇ διὰ τὸ αὐλεῖν, ὁμοίως δὲ καὶ
πάντα τὰ ὄργανα· ἐπεὶ τοίνυν εἰσί τινα τῶν τελῶν μὴ δι'
ἑαυτὰ ἀγαθὰ, οὐκ ἂν εἴη πάντα τὰ τέλη τέλεια. τὸ δὲ
ἀγαθὸν, οὗ ἕνεκα πάντα πράττομεν, τέλειον δεῖ εἶναι. ὥστε
οὐκ ἂν εἴη ἓν τῶν τοιούτων τελῶν, ἅπερ ἀτελῆ εἰσιν. ἀλλ' εἰ
μὲν πολλά εἰσι τὰ τέλεια, τὸ τελειότατον τούτων, εἰ δὲ ἓν,
ἐκεῖνό ἐστι τὸ ζητούμενον ἐν πάσαις ταῖς ἀνθρωπίναις πρά-
ξεσιν ἀγαθόν. καὶ τὸ μὲν, δι' ἑαυτὸ ζητούμενον, τοῦ δι' ἄλ-
λο ζητουμένου τελειότερον λέγομεν. πάλιν δὲ ἐπεί τινα
τῶν ἀγαθῶν καὶ δι' ἑαυτὰ καὶ δι' ἄλλα ζητοῦνται, ὥσπερ τὸ
ὑγιαίνειν καὶ τὸ φρονεῖν, τελειότερον τούτων ἐστὶν, ὅπερ δι' ἑαυ-
τὸ μόνον ζητεῖται, οὐδέποτε δὲ δι' ἄλλο· καὶ οὐ μόνον κατὰ σύγ-
κρισιν τελειότερον ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς τέλειον ἀγαθὸν
τοῦτ' ἐστι. τοιοῦτον δὲ ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ· ταύ-
την γὰρ αἱρούμεθα ἀεὶ δι' ἑαυτήν· τιμὴν δὲ καὶ ἡδονὴν καὶ
φρόνησιν, καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἱρούμεθα μὲν δι' ἑαυτά· μη-
δενὸς γὰρ ἀποβαίνοντος ἄλλου ἀπὸ τῆς κτήσεως αὐτῶν, ἑλοί-
μεθα ἂν ἕκαστον αὐτῶν· αἱρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας
χάριν, διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσειν. τὴν
δὲ εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἱρεῖται διὰ ταῦτα, ἢ ὅλως δι' ἄλλο·
ἀλλὰ μόνον δι' ἑαυτήν. ὥστε ἡ εὐδαιμονία ἂν εἴη τὸ ζητού-

μόνον κατὰ τὸ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀγαθόν.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν δῆλον. καὶ γὰρ τὸ τέλειον ἀγαθὸν ὃ ζητεῖται, αὔταρκες εἶναι δοκεῖ. αὔταρκες δὲ, ὃ ἀρκεῖ οὐ μόνον ἑνί τινι ζῶντι βίον μονώτην, ἀλλὰ καὶ γονεῦσι καὶ τέκνοις καὶ γυναικὶ, καὶ ὅλως τοῖς φίλοις καὶ πολίταις, ἐπεὶ καὶ τοῦ ἐν τούτοις ἀγαθοῦ ὁ ἄνθρωπος χρήζει, φύσει πολιτικὸς ὢν καὶ κοινωνικός. καὶ ὅλως αὔταρκές ἐστιν, ὃ μονούμενον, ἄρκιον καὶ αἱρετὸν ποιεῖ τὸν βίον καὶ μηδενὸς ἐνδεᾶ· τοιοῦτον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν οἰόμεθα εἶναι. φαίνεται ἄρα τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν, τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι. ἔτι τὴν εὐδαιμονίαν οὐ λέγομεν συναριθμεῖσθαι τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς· τῶν γὰρ αἱρετῶν ἡγούμεθα εἶναι τὸ ἄκρον. καὶ εἰ σύστοιχον αὐτὴν τοῖς ἄλλοις ποιήσομεν ἀγαθοῖς, φανερὸν ὅτι, εἰ προστεθήσομέν τι τῶν ἄλλων αὐτῇ, αἱρετωτέραν ποιήσομεν, καὶ οὕτως οὐκ ἂν εἴη αὐτὴ τὸ ἄκρον τῶν αἱρετῶν· τὸ γὰρ προστεθέμενον τῶν ἀγαθῶν μετὰ τῆς εὐδαιμονίας, ἀγαθόν τι ἀποτελέσει τῆς εὐδαιμονίας αἱρετώτερον. τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ ζητούμενον ἀγαθόν ἐστι, οὐ συναριθμούμενον τοῖς ἄλλοις καὶ τῶν αἱρετῶν ἄκρον ὑπάρχον· τέλειον γάρ ἐστι· τὸ δὲ τέλειον, αἱρετώτατον. ἀεὶ γὰρ τὸ τελειότερον ἀγαθὸν μᾶλλον αἱρούμεθα· ἡ ἄρα εὐδαιμονία ἐστὶ τὸ ζητούμενον τέλος. ἔχει δέ τινα ἀπορίαν ὁ περὶ τοῦ αὐτάρκους λόγος. εἰ γὰρ τότε τὸ ἀγαθὸν αὔταρκές τινι, ὅταν αὐτῷ καὶ πᾶσι τοῖς οἰκείοις ἀρκέσῃ, καὶ τοῖς πολίταις, καὶ τοῖς φίλοις, καὶ ἔτι τοῖς οἰκείοις καὶ συγγενέσιν ἐκείνων, ἐπεὶ τοῦτο εἰς ἄπειρον πρόεισιν, οὐκ ἂν συσταίη τὸ αὔταρκες ἀγαθόν. ὥστε ἀνάγκη λαβεῖν τινὰ ὅρον τῶν οἰκείων, ἐφ᾽ οὓς δεῖ περιιέναι τὸ ἀγαθόν. ἀλλὰ

τούτου μὲν εἰσαῦθις ἐπισκεπτέον· λέγωμεν δὲ περὶ τοῦ προκειμένου.

ΚΕΦ. ια'.

Ὅτι ἐν τῇ κατὰ λόγον τοῦ ἀνθρώπου ζωῇ ἡ εὐδαιμονία συνίσταται, καὶ ἔστι ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ.

ΤΟ μὲν οὖν λέγειν τὴν εὐδαιμονίαν αὐτὸ εἶναι τὸ ζητούμενον τῇ πολιτικῇ ἀγαθὸν τὸ ἄριστον, ὁμολογούμενόν τι φαίνεται. ποθεῖται δὲ λεχθῆναι περὶ αὐτῆς ἐναργέστερον, τί ἐστι. τοῦτο δὲ γένοιτ' ἄν, εἰ τὸ ἔργον εὑρήσομεν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅ ἐστιν ἄνθρωπος. ὥσπερ γὰρ παντὸς τεχνίτου ἀγαθὸν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐστι, καὶ αὐλητοῦ μὲν ἐν τῷ αὐλεῖν, ἀγαλματοποιοῦ δὲ ἐν τῷ ἀγάλματι, καὶ ὅλως ἐπὶ παντὸς ἔργου καὶ πράξεως οὕτως ἔχει, οὕτω καὶ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐστιν, εἴπερ τι ἔργον ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅ ἐστιν ἄνθρωπος. πότερον οὖν τέκτονος μὲν καὶ σκυτέως ἐστὶν ἔργα τινὰ καὶ πράξεις, ἀνθρώπου δὲ οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἀργὸν πέφυκεν; ἢ καθάπερ ὀφθαλμοῦ καὶ χειρὸς καὶ ποδὸς καὶ ὅλως ἑκάστου τῶν μορίων φαίνεταί τι ἔργον, οὕτω καὶ ἀνθρώπου παρὰ πάντα ταῦτα θείη τις ἔργον τι;

Τί οὖν ἐστι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἔργον; τὸ μὲν οὖν ζῆν, κοινόν ἐστι καὶ τοῖς φυτοῖς, ἡμεῖς δὲ τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου ζητοῦμεν· ὥστε ἐατέον τὸν περὶ τούτου λόγον. ἐπεὶ δὲ μετὰ τὴν θρεπτικὴν καὶ αὐξητικὴν ζωήν, τὴν φυτικὴν δηλονότι, ἑπομένη ἐστὶν ἡ αἰσθητική, ἔγγιον γὰρ τῆς λογικῆς, σκεπτέον καὶ περὶ αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ αὕτη κοινὴ καὶ ἵππῳ καὶ βοΐ, καὶ παντὶ ζώῳ· ὥστε οὐδὲ αὕτη ἐστὶ τὸ ζητούμενον ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. λείπεται δὴ ἡ ἐν λόγῳ πρακτικὴ ζωή. καὶ αὐτὴ δὲ διπλῆ τις φαίνε-

φαίνεται. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς, ἄλογον μὲν, ἐπιτηδὲς δὲ
καὶ ὑπεῖκον τῷ λόγῳ· τὸ δὲ λόγον ἔχον καὶ διανοούμενον. καὶ
τὸ μὲν λόγον ἔχον καὶ διανοούμενον, τάττει καὶ ῥυθμίζει· τὸ
δὲ ἄλογον, τάττεται καὶ ῥυθμίζεται. ὥστε τὸ λογικὸν κυ-
ριώτερον ἀνθρωπίνη ἐνέργειά ἐστιν, ἐπεὶ καὶ τοῦτό ἐστιν ἐνέρ-
γεια· θάτερον γὰρ παθητικὸν λέγεται.

Ἔστι τοίνυν ἔργον ἀνθρώπου, ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λό-
γον, ὅταν διανοεῖται, ἢ οὐκ ἄνευ λόγου, ὅταν κατὰ τὸ παθη-
τικὸν μέρος κινεῖται μετὰ λόγου. ἐπεὶ τοίνυν ἐνέργειά ἐστιν
ἀνθρωπίνη ἡ κατὰ λόγον, εἰ καὶ εὖ καὶ καλῶς γίνοιτο, οὐδὲν
κωλύει ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν πάλιν εἶναι. οὐ γὰρ ἑτερο-
γενὲς τὸ τοῦ κιθαριστοῦ ἔργον, καὶ τὸ τοῦ σπουδαίου κιθαριστοῦ·
κιθαριστοῦ μὲν γὰρ, τὸ κιθαρίζειν, σπουδαίου δὲ, τὸ εὖ κι-
θαρίζειν. καὶ οὐκ εἰσὶν ἑτερογενῆ· ὥσπερ οὐδὲ ὁ ἵππος τοῦ
ἀγαθοῦ ἵππου ἕτερος τῷ γένει. εἰ δὴ οὕτω ταῦτα, ἀνθρώ-
που δὲ τίθεμεν ἔργον ζωήν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέρ-
γειαν καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου ἀνθρώπου ἂν εἴη ἔρ-
γον, τὸ εὖ καὶ καλῶς κατὰ λόγον ἐνεργεῖν. εὖ δέ τι καὶ καλῶς
γίνεται ἕκαστον, κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ ἀγαθόν· καὶ ἡ ἀν-
θρωπίνη ἄρα ἐνέργεια εὖ καὶ καλῶς ἔσται, κατὰ τὸ προσῆκον
αὐτῷ ἀγαθόν. τὸ δὲ προσῆκον αὐτῷ ἀγαθὸν, ἡ ἀρετή ἐστιν.
ὥστε τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐκεῖνο δὴ εἴη, ψυχῆς ἐνέρ-
γεια κατ᾽ ἀρετήν. εἰ δὲ πολλαὶ αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην
αὐτῶν καὶ τελειοτάτην. εὕρηται ἄρα τὸ ἀνθρώπινον ἀ-
γαθόν. τὸ δὲ ἐν ἑκάστῳ ἀγαθὸν, τὸ τέλος ἐστὶν, ὥσπερ εἴρηται·
εὕρηται ἄρα τὸ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. τὸ δὲ
τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐδείχθη ταὐτὸν τῇ εὐ-

δαιμο-

δαιμονίᾳ. ἡ εὐδαιμονία ἄρα εὕρηται, ὅπερ ἔδει ποιῆσαι.

Ἔτι δὲ προσήκει τὸ ἀνθρώπινον ἔργον, εἰ μέλλοι παντῃ τέλειον εἶναι, ἐν βίῳ εἶναι τελείῳ. μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μία ἡμέρα. οὕτω δὲ οὐδὲ μακάριον καὶ εὐδαίμονα μία ἡμέρα, οὐδ᾽ ὀλίγος χρόνος.

Ὡρίσθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν τὸ ἀνθρώπινον ἡ εὐδαιμονία τοῦτον τὸν τρόπον, ψυχῆς ἐνέργεια κατ᾽ ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ. δεῖ γὰρ ἴσως ὑποτυπῶσαι πρῶτον, εἶτα τελείως γράψαι καθάπερ εἰκόνα, τὸν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ λόγον. τὸ δὲ τὰ καλῶς τυπωθέντα προαγαγεῖν εἰς τὸ βέλτιον καὶ διαρθρῶσαι, δόξειεν ἂν εὔλογον εἶναι καὶ τοῦ βουλομένου παντός. συντελεῖ γὰρ καὶ ὁ χρόνος εὑρετὴς ὢν ἢ συνεργὸς ἀγαθὸς τῶν τοιούτων. ἀπὸ τούτου γὰρ καὶ αἱ τῶν τεχνῶν ἐπιδόσεις γεγόνασι· παντὸς γὰρ προσθεῖναι τὸ ἐλλεῖπον.

ΚΕΦ. ιβ΄.

Ὅτι δεῖ κατὰ τὸ προσῆκον τῇ ὕλῃ τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους ἀπαιτεῖν. καὶ ὅτι οὐκ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τὸ διότι ζητήσομεν.

ΧΡὴ δὲ καὶ τῶν προειρημένων λόγων μεμνῆσθαι, καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὴ ὁμοίως ἐν ἅπασιν ἀπαιτεῖν, ἀλλ᾽ ἐν ἑκάστοις κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ. καὶ τέκτων καὶ γεωμέτρης οὐχ ὁμοίως ἐπιζητοῦσι τὴν ὀρθήν. ἕκαστος γοῦν, ἐφ᾽ ὅσον οἰκεῖον τῇ προκειμένῃ μεθόδῳ. ὁ μὲν γὰρ τέκτων τοσοῦτον ἐπιζητεῖ, ὅσον χρησιμεῦσαι αὐτῷ πρὸς τὸ ἔργον· ὁ δὲ γεωμέτρης αὐτὴν ὀρθὴν ζητεῖ, τί ἐστι καὶ ποῖόν τι· οὐ γὰρ ἔργον τι κατασκευάσαι βούλεται δι᾽ αὐτῆς, ἀλλὰ τὸν ἀληθῆ ζη-

τεῖ περὶ αὐτῆς λόγον. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἄλ-
λοις ποιητέον, ὅπως μὴ τὰ πάρεργα τῶν ἔργων πλείω γί-
νηται. εἰ γὰρ τὸν τέκτονα ἀπαιτήσομεν τὸν περὶ τῆς ὀρθῆς
λόγον, ὅπερ πάρεργόν ἐστιν αὐτῷ πρὸς τὸ ἔργον, πλείονος
ζητήσεως αὐτῷ δεήσει, ἢ πρὸς τὰ τέχνης ἔργα. οὐκ ἀπαι-
τητέον δὲ οὐδὲ τὴν αἰτίαν ὁμοίως ἐν ἅπασιν. ἱκανὸν γὰρ
ἐνίοισιν, εἰ δειχθεῖεν καλῶς ὅτι εἰσὶ, καὶ εἰ μὴ προσθήσομεν τὸ
διότι. τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν.
ἐν αὐταῖς γὰρ οὐ τὸ διότι ζητήσομεν, ἀλλὰ τὸ ὅτι μόνον. καὶ
τοῦτο ἐν πάσαις ἐπιστήμαις ἀρχή ἐστιν· εἰ γὰρ ζητήσομεν τῶν
ἀρχῶν αἰτίαν, οὐδέποτε ἀρξόμεθα, ἀλλ' ἐπ' ἄπειρον βα-
διούμεθα. φανερὸν δὲ γίνεται ἐν ταῖς ἀρχαῖς τὸ ὅτι, ἢ ἐπα-
γωγῇ, ἢ αἰσθήσει, ἢ ἐθισμῷ. ἐπαγωγῇ μὲν, ὥσπερ τὰ τῷ
αὐτῷ ἴσα, καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα. δείξομεν γὰρ ἀριθμούς τι-
νας καὶ μεγέθη εἰσαγαγόντες· ἐπαγωγὴ γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ τῶν
μερικῶν δεῖξις. αἰσθήσει δὲ, ὅταν δεικνύει ὁ φυσικὸς τὸ
πῦρ θερμὸν, καὶ τὸ ὕδωρ ψυχρὸν, ἅτινα ἀρχαί εἰσιν τῆς ἐπι-
στήμης. ἐθισμῷ δὲ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ γινώσκονται. καὶ γὰρ
ἀδύνατον εἰς γνῶσιν ἐλθεῖν τῶν περὶ ἀρετῆς λόγων, μὴ ἐν
ἔθει γινόμενον τῶν σπουδαίων πράξεων, ὡς ἐν τῷ ς' εἴρηται
κεφαλαίῳ. πειρατέον δὲ μετέρχεσθαι ἑκάστην τῶν ἀρχῶν
καθὼς πέφυκε δείκνυσθαι, καὶ σπουδαστέον, ὅπως δι' ὁρισμοῦ
φανῶσι καλῶς. μεγάλην γὰρ παρέχουσι βοήθειαν ταῖς
ἀποδείξεσι ταῖς ἑπομέναις αὐταῖς. καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται
πλέον, ἢ τὸ ἥμισυ τῆς ἀποδείξεως, δύνασθαι τὴν ἀρχὴν, καὶ
πολλὰ τῶν ζητουμένων ἐμφανῆ γίνεσθαι δι' αὐτῆς. ἐν γὰρ
τῇ μείζονι προτάσει ἀεὶ ἡ ἀρχὴ παραλαμβάνεται· ἡ δὲ
μείζων

μείζων περίτασις, τὸ πᾶν δύναται τῆς ἀποδείξεως σχεδόν. καὶ ἴσως εἰ καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο μείζων καλεῖται.

ΚΕΦ. ιγ'. 8

Ὅτι οὐ πάντη ἀπάδουσιν οἱ λεγόμενοι περὶ τῆς εὐδαιμονίας παρὰ τῶν παλαιῶν λόγοι τῷ λεχθέντι αὐτῆς ὁρισμῷ.

ΤΑῦτα μὲν οὖν καθόλου περὶ τῶν ἀρχῶν εἴρηται. περὶ δὲ τῆς προκειμένης ἡμῖν ἀρχῆς, τῆς εὐδαιμονίας δηλονότι, σκεπτέον ἔτι, οὐ μόνον τὸν ὁρισμὸν αὐτῆς ἐξελάσαντας, καὶ τοὺς λόγους τοὺς συμπεράναντας αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς λεγομένους περὶ αὐτῆς παρὰ τῶν παλαιῶν ἀληθεῖς λόγους, εἰ συνάδουσι τῷ ὁρισμῷ. τῷ μὲν γὰρ ἀληθεῖ ὁρισμῷ, καὶ πάντα συνάδει τὰ προσόντα τῷ ὁριστῷ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τ' ἄλλα τὰ λεγόμενα περὶ αὐτοῦ. τῷ δὲ ψευδεῖ ταχὺ διαφωνεῖ τὸ ἀληθές. τῶν ἀγαθῶν τοίνυν εἰς τρία διῃρημένων, καὶ τῶν μὲν λεγομένων ἐκτὸς, τῶν δὲ περὶ ψυχὴν, τῶν δὲ περὶ σῶμα· τὰ περὶ ψυχὴν ἀγαθὰ κυριώτατα καὶ μάλιστα ἀγαθὰ κοινῇ πάντες λέγομεν. περὶ ψυχὴν δὲ λέγομεν ἀγαθὰ τὰς πράξεις, καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς ψυχικάς. οὐκοῦν αἱ ψυχικαὶ πράξεις καὶ ἐνέργειαι αἱ ἀγαθαί κυριώταται καὶ μάλιστα εἰσὶν ἀγαθά. ἐν τῇ κατὰ ψυχὴν ἄρα ἀγαθῇ ἐνεργείᾳ τὸ κυριώτατον καὶ μάλιστα ἀγαθὸν οὖσα εἴρηται. τοῦτο δέ ἐστιν ἡ εὐδαιμονία. ἔστιν ἄρα ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν, καὶ κατὰ ταύτην τὴν δόξαν παλαιὰν οὖσαν, καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων.

Ὀρθῶς δὲ πράξεις τινὲς λέγονται καὶ ἐνέργειαι ἡ εὐδαιμονία.

μονίαν. οὕτω γὰρ ἂν εἴη τῶν περὶ ψυχὴν ἀγαθῶν καὶ οὐ τῶν ἐκτός.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐδαίμων εὖ πράττειν λέγεται καὶ εὖ ζῆν, ἃ ἐνέργειαν καὶ πρᾶξιν δηλοῦσι.

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὰ ζητούμενα παρὰ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνυπάρχουσι τῷ λεχθέντι. τὰ ἐπιζητούμενα δὲ τοῖς μὲν ἀρετή, τοῖς δὲ φρόνησις, ἄλλοις δὲ σοφία τις. τοῖς δὲ καὶ πάντα ταῦτα εὐδαιμονία εἶναι δοκεῖ.

Τοῖς δὲ τούτων τι μεθ' ἡδονῆς, ἀλλὰ τῆς ἀπ' αὐτῶν τούτων τικτομένης.

Ἕτεροι δὲ καὶ τὴν ἐκτὸς εὐετηρίαν συμπαραλαμβάνουσι. τούτων δὲ, τὰ μὲν πολλοὶ καὶ παλαιοὶ λέγουσι, τὰ δὲ, ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες· ὧν οὐδετέρους εὔλογον τῆς ἀληθείας ἐν πᾶσι διαμαρτάνειν· ἀλλὰ καθ' ἕν τι μόνον ἴσως, ἐν τοῖς πλείστοις δὲ ἀληθεύειν.

Τοῖς μὲν οὖν λέγουσι πᾶσαν ἀρετὴν τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι, ἢ τῶν ἀρετῶν τὴν ἀρίστην, συνῳδὸς ὁ ἡμέτερος περὶ αὐτῆς λόγος. κατὰ γὰρ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐνέργειαν ἡ εὐδαιμονία ἐστί. διαφέρει δὲ, ὅτι οἱ μὲν ἐν τῇ ἕξει καὶ κτήσει τῆς ἀρετῆς τὴν εὐδαιμονίαν εἶναί φασιν, ἡμεῖς δὲ ἐν τῇ χρήσει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ. διαφορὰ δέ ἐστιν οὐκ ὀλίγη, τοῦ ἐν κτήσει ἢ χρήσει τὸ ἄριστον ὑπολαμβάνειν, καὶ ἐν ἕξει, ἢ ἐνεργείᾳ. τὴν μὲν γὰρ ἕξιν ἐνδέχεται ὑπάρχουσαν μηδὲν ἀποτελεῖν, οἷον τῷ καθεύδοντι, ἢ ἄλλως πως ἐξηργηκότι, τὴν δ' ἐνέργειαν, οὐχ οἷόν τε· πράξει γὰρ ἐξ ἀνάγκης ὁ τὴν ἐνέργειαν ἔχων, καὶ εἰ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν ἔχει, εὖ πράξει. τοῦτο δέ ἐστι τὸ εὐδαιμονεῖν. ὥσπερ γὰρ ὀλυμπιάσιν οὐχ

οἱ κάλ-

οἱ κάλλιστοι καὶ ἰσχυρότατοι στεφανοῦνται, ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι· τούτων γάρ τινες καὶ νικῶσιν· οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν καὶ ἀγαθῶν οὐχ οἱ δυνάμενοι πράττειν ὀρθῶς, ἀλλ' οἱ πράττοντες ὀρθῶς, ἐπήβολοι γίνονται.

ΚΕΦ. ιδ'.

Ὅτι ἥδιστος δι' ἑαυτόν ἐστιν ὁ κατ' ἀρετὴν βίος· καὶ μάλιστα, ἀγαθὸς καὶ καλός.

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' ἑαυτὸν ἡδύς, οὐκ ἔξωθεν ἔχων τὴν ἡδονήν. ἐπεὶ γὰρ τὸ ἥδεσθαι τῆς ψυχῆς ἐστιν, οὐδὲν κωλύει τὴν τῆς ψυχῆς κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν μεθ' ἡδονῆς εἶναι· ὅτι δὲ καὶ ἔστι, δῆλον. ἐπεὶ γὰρ ἑκάστῳ ἐκεῖνό ἐστιν ἡδύ, πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος· οἷον ὁ ἵππος ἡδὺ τῷ φιλίππῳ, καὶ θέαμα τῷ φιλοθεώρῳ, καὶ τῷ φιλαρέτῳ ἄρα ἡδεῖα ἡ ἀρετή, καὶ αἱ κατ' αὐτὴν πράξεις. τὰ μὲν οὖν δοκοῦντα τοῖς πολλοῖς ἡδέα μάχεται· ἄλλος γὰρ ἄλλο νομίζει ἡδύ, καὶ τὸ ἄλλο ἀηδές. αἴτιον δὲ, ὅτι οὐκ ἔστι φύσει ἡδέα. τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἡδέα δοκεῖ τὰ καὶ φύσει ἡδέα· ἀρίστοις γὰρ οὖσι τὰ ἀληθῶς ἡδέα διώκειν ἀκόλουθον· διώκουσι δὲ τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις. ὥστε δῆλον, ὅτι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαί εἰσι τοῖς φιλαρέτοις καὶ δι' ἑαυτάς· τὸ γὰρ φύσει ἡδύ, οὐκ ἔστι δι' ἕτερον ἡδύ. διὰ τοῦτο οὐ προσδεῖται ὁ βίος αὐτῶν ἄλλης ἔξωθεν ἡδονῆς, καθάπερ τινὸς περιάπτου, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ. εἰ δέ τις εἴποι μὴ πάντας τοὺς σπουδαίους ἥδεσθαι τῇ ἀρετῇ (εἰσὶ γὰρ οἳ μὴ μεθ' ἡδονῆς ταύτην πράττουσιν) ἐροῦμεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸς, οὐδὲ σπουδαῖος, ὁ μὴ χαίρων ταῖς καλαῖς πράξεσιν.

οὔτε γὰρ δίκαιον οὐδεὶς ἂν εἴποι, τὸν μὴ χαίροντα τῷ δικαιοπραγεῖν, οὔτε ἐλευθέριον, τὸν μὴ χαίροντα ταῖς ἐλευθερίοις πράξεσιν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. εἰ δ' οὕτω, δι' ἑαυτὰς ἂν εἶεν αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαι· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί, καὶ μάλιστα τούτων ἕκαστον, εἴπερ καλῶς κρίνει περὶ αὐτῶν ὁ σπουδαῖος· μὴ καλῶς γὰρ κρίνειν οὐκ εὔλογον. κρίνει δὲ, ἀγαθὰς εἶναι καὶ καλάς· ἄριστον ἄρα καὶ κάλλιστον καὶ ἥδιστον ἡ εὐδαιμονία, καὶ οὐκ ἄλλο μὲν κάλλιστον, ἄλλο δὲ ἄριστον, ἄλλο δὲ ἥδιστον κατὰ τὸ Δηλιακὸν ἐπίγραμμα.

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν,
Ἥδιστον δὲ πέφυχ' οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

Ἅπαντα γὰρ ταῦτα ταῖς ἀρίσταις ἐνεργείαις ὑπάρχει. ταύτας δέ φαμεν εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ μίαν τούτων τὴν πασῶν ἀρίστην.

ΚΕΦ. ιε'.

Ὅτι δεῖται καὶ τῶν ἔξωθεν ὁ μέλλων εὐδαιμονεῖν· εἰ καὶ μὴ ἐν τοῖς ἔξωθεν ἡ εὐδαιμονία συνίσταται. καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ τύχης ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία.

ΕΣτι μὲν οὖν τὸ εἶναι τῆς εὐδαιμονίας ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πράξεσι. φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη, καθάπερ εἴπομεν. ἀδύνατον γὰρ, ἢ οὐ ῥᾴδιον, τὰ καλὰ πράττειν, μὴ βοηθούμενον τοῖς ἔξωθεν. πολλὰ γὰρ τῶν ἀρίστων πράττεσθαι διὰ τῶν ἔξωθεν, καθάπερ δι' ὀργάνων, ἢ διὰ φίλων, ἢ διὰ πλούτου, ἢ διὰ τῆς ἐν τῇ πόλει τιμῆς, καὶ ἀρχῆς, καὶ δυνάμεως. ὥσπερ καὶ ἀπὸ τινῶν τούτων στερισκόμενοι ἀκαλλῆ τινα τὴν εὐδαιμονίαν ποιοῦ-

ποιοῦσιν, οἷον εἴ τις στέροιτο εὐγενείας ἢ εὐτεκνίας, ἢ κάλλους. οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παναίσχης, ἢ δυσγενὴς, ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος, ἢ κακοὺς παῖδας ἔχων, ἢ ἀγαθοὺς ἀποβαλών· διὰ τοῦτο φαμὲν, τὴν εὐδαιμονίαν προσδεῖσθαι καὶ τῆς τοιαύτης εὐημερίας. καὶ τούτου χάριν τινὲς τὴν διὰ τῶν ἔξωθεν εὐτυχίαν ταὐτὸν εἶναι ἐνόμισαν τῇ ζητουμένῃ εὐδαιμονίᾳ· ἔνιοι δέ φασιν εἶναι τὴν ἀρετὴν, ὅτι καὶ ἀμφοτέρων χρεία τῷ κυρίως εὐδαίμονι.

Καὶ διὰ τοῦτο ἀπορεῖται, πότερον μαθητόν ἐστι, καὶ διὰ μεθόδου τινὸς παραγίνεται, ἢ ἐκ τοῦ ἐθίζεσθαι ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν, ἢ δι' ἄλλης τινὸς ἀσκήσεως, ἢ θεόθεν δίδοται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἀπὸ τύχης τινός. δοκεῖ δὲ, ὅτι εἰ καὶ ἄλλο τι δώρημά ἐστι παρὰ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοῦτο ἂν εἴη δικαίως. καὶ μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεόσδοτος, ὅσῳ καὶ βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων ἁπάντων. ἀλλὰ τὸ μὲν περὶ τούτων λέγειν, τῶν περὶ προνοίας ἂν εἴη λόγων, καὶ ἄλλης πραγματείας· ἡμῖν δὲ κατὰ τὸ προσῆκον τῇ προκειμένῃ μεθόδῳ σκεπτέον. φαίνεται τοίνυν, εἰ καὶ μὴ θεόσδοτός ἐστιν ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ δι' ἀρετὴν, ἢ ἄλλην τινὰ ἄσκησιν, παραγίνεται, ὅμως τῶν θειοτάτων εἶναι. τὸ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἆθλον καὶ τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία, ἄριστον εἶναι φαίνεται, καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον. γένοιτο δ' ἂν καὶ πᾶσι κοινόν. δυνατὸν γὰρ πᾶσι τοῖς μὴ τὴν διάνοιαν βεβλαμμένοις, καὶ πάντῃ ἀκινήτοις πρὸς τὴν κλῆσιν τῆς ἀρετῆς, διά τινος μαθήσεως καὶ ἐπιμελείας ὑπάρξαι τὴν εὐδαιμονίαν.

Εὔλογον δὲ ἀπὸ ἀσκήσεως μείζονα καὶ τελεωτέραν

ὑπάρ-

ὑπάρξαι τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ ἀπὸ τύχης. ὁμοίως δὲ, καὶ τὰ
ἀπὸ πάσης ἄλλης αἰτίας γινόμενα, ἢ τεχνικῆς ἢ φυσικῆς,
βελτίω τῶν ἀπὸ τύχης γινομένων· καὶ μάλιστα τὰ ἀπὸ τῆς
ἀρίστης αἰτίας γινόμενα, ἥ τίς ἐστιν ἡ ἀρετή. ἄλλως τε τὸ μέ-
γιστον ἀγαθὸν καὶ κάλλιστον τὴν εὐδαιμονίαν ἐπιτρέψαι
τῇ τύχῃ, λίαν πλημμελὲς ἂν εἴη. τοῦτο δὲ φανερόν ἐστι καὶ
ἐκ τοῦ εἰρημένου τῆς εὐδαιμονίας ὁρισμοῦ· εἴρηται γὰρ ψυ-
χῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ. τὰ δὲ λοιπὰ ἀ-
γαθὰ, τά τε σωματικὰ, αὐτοῦ τοῦ σώματος, καὶ τὰ περὶ τὸ
σῶμα, τὰ μὲν, ἀναγκαῖα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, τὰ δὲ
καθάπερ ὄργανά εἰσι πρὸς αὐτήν. ἀναγκαῖα μὲν, οἷον ὑ-
γίεια σώματος, καὶ ζωῆς ἐπίτασις, καὶ τ' ἄλλα, ὧν χωρὶς
οὐκ ἔστι τελειωθῆναι τὴν εὐδαιμονίαν· ὄργανα δὲ, ὥσπερ πλοῦ-
τος καὶ φίλοι. εἰ τοίνυν οὗτός ἐστιν ὁ ὁρισμὸς τῆς εὐδαιμο-
νίας, πῶς ἂν αἰτίαν ἔχοι τὴν τύχην; ἡ γὰρ ψυχικὴ ἐνέρ-
γεια οὐκ ἀπὸ τύχης. τούτῳ δὴ τῷ ὁρισμῷ καὶ τὰ εἰρημένα
περὶ τοῦ τέλους τῆς πολιτικῆς ἀκόλουθα. τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς
τέλος, τὸ ἄριστον ἐλέγομεν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν αὐτῇ εἶ-
ναι τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. εἰκότως οὖν οὔτε ἵππον,
οὔτε βοῦν, οὔτε ἄλλό τι τῶν ζώων, εὔδαιμον λέγομεν· οὐδὲν
γὰρ αὐτῶν οἷόν τε κοινωνῆσαι τοιαύτης ἐνεργείας. διὰ
ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν οὐδὲ παῖς εὐδαίμων ἐστίν· οὔπω γὰρ
πρακτικὸς τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἡλικίαν. οἱ δὲ λεγόμενοι
εὐδαίμονες παῖδες, διὰ τὴν ἐλπίδα μακαρίζονται. δεῖ
γὰρ, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀρετῆς καὶ βίου τελείου.

Πολλαὶ γὰρ μεταβολαὶ γίνονται καὶ παντοῖαι τύχαι
κατὰ τὸν βίον· καὶ ἐνδέχεται τὸν μάλιστα εὐθηνοῦντα, μεγά-

λαις

λαῖς συμφοραῖς περιπεσεῖν ἐπὶ γήρως, καθάπερ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς περὶ Πριάμου μυθεύεται. τὸν δὲ τοιαύταις χρησάμενον τύχαις καὶ τελευτήσαντα ἀθλίως, οὐδεὶς εὐδαιμονίζει.

ΚΕΦ. ιϛʹ. 10

Εἰ δεῖ ζῶντας μακαρίζειν.

ΠΟτερον οὖν οὐδ' ἄλλον οὐδένα ἀνθρώπων εὐδαιμονίζειν ἄξιον ἕως ἂν ζῇ, ἀλλὰ χρεὼν τὸ τέλος ὁρᾶν καθά φησι Σόλων· καὶ εἰ τοῦτο θήσομεν, ἔσται ἄρα τις εὐδαίμων τότε, ἐπειδὰν ἀποθάνῃ. ἢ τοῦτό γε παντελῶς ἄτοπον, ἐν τῷ τεθνάναι τὴν εὐδαιμονίαν λαβεῖν; ἄλλως τε καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἔν τινι ἐνεργείᾳ ἐστίν. ἐκ τούτου δὲ φαίνεται μᾶλλον ἐν ἀργίᾳ παντελεῖ εἶναι.

Λέγομεν δὲ, ὅτι οὔτε ἡμεῖς οὔτε ὁ Σόλων τὸν τεθνεῶτα μακαρίζει διὰ τὸ τεθνάναι, ἀλλ' ὅτι μέχρι παντὸς ὁ βίος αὐτῷ μακάριος ἦν, καὶ ὅτι τηνικαῦτα ἄν τις ἀσφαλῶς μακαρίσειεν ἄνθρωπον, ὡς ἐκτὸς ἤδη τῶν κακῶν ὄντα καὶ δυστυχημάτων. πάλιν δὲ οὐκ ἀρκοῦσα ἡ λύσις δοκεῖ· ἀπορία γάρ ἐστιν ἔτι, εἰ λέγομεν εἶναί τι τῷ τεθνεῶτι καὶ κακόν τι καὶ ἀγαθὸν, καὶ αἰσθανομένῳ δὲ ὥσπερ καὶ τῷ ζῶντι· μακαρίζεται γὰρ καὶ ταλανίζεται, καὶ ἀτιμάζεται καὶ τιμᾶται· καὶ τέκνων δὲ καὶ ἀπογόνων εὐπραξίαι εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῖς λογίζονται. εὐδαίμονες γὰρ καὶ μακάριοι διὰ τὴν τῶν ἀπογόνων εὐδαιμονίαν, καθάπερ δυστυχεῖς διὰ τὴν αὐτῶν δυστυχίαν· ἀπορίαν γὰρ καὶ τοῦτο παρέχει. τῷ γὰρ μακαρίως βεβιωκότι καὶ τελευτήσαντι κατὰ λόγον, ἐνδέχεται πολλὰς μεταβολὰς συμβαίνειν περὶ τοὺς ἐκγόνους, καὶ

τοὺς μὲν αὐτῶν ἀγαθοὺς εἶναι, καὶ τυχεῖν βίου τοῦ κατ' ἀξίαν, τοὺς δὲ ἐξ ἐναντίας. ἄτοπον δὲ γένοιτ' ἂν, εἰ συμμεταβάλλοι καὶ ὁ τεθνεώς, καὶ γίνοιτο ποτὲ μὲν εὐδαίμων, πάλιν δὲ ἄθλιος. ἄτοπον δὲ πάλιν κἀκεῖνο δοκεῖ, τὸ μὴ κοινωνεῖν τοὺς ζῶντας τοῖς ἀπελθοῦσι τῆς τύχης, διὰ τὴν ἐκ τοῦ γένους οἰκειότητα. ἀλλ' ἐπανιτέον ἐπὶ τὴν προτέραν ἀπορίαν, καὶ ζητῶμεν, εἰ οὐ δεῖ ζῶντας ἀλλὰ μετὰ τελευτὴν μακαρίζειν· τάχα γὰρ ἂν ἐξ ἐκείνης θεωρηθείη καὶ τὸ νῦν ἐπιζητούμενον.

Εἰ δὴ τὸ τέλος ὁρᾶν δεῖ, καὶ τότε μακαρίζειν ἕκαστον, οὐχ ὡς ὄντα διὰ τὸ τεθνάναι μακάριον, ἀλλ' ὅτι πρότερον μακάριος ἦν, πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ ὅτε ἐστὶν εὐδαίμων, μὴ ἀληθεύσεται κατ' αὐτοῦ τὸ ὑπάρχον αὐτῷ, μηδὲ ἐροῦμεν αὐτὸν ἀληθῶς εὐδαίμονα, διὰ τὸ μὴ τοὺς ζῶντας ἐθέλειν εὐδαιμονίζειν, σκοποῦντας τὰς τοῦ βίου μεταβολὰς, τῷ μόνιμόν τι τὴν εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνειν, καὶ μηδαμῶς εὐμετάβολον, τὴν δὲ τύχην πᾶν τοὐναντίον. δῆλον γὰρ, ὡς, εἰ συνακολουθείημεν ταῖς τύχαις, τὸν αὐτὸν εὐδαίμονα καὶ πάλιν ἄθλιον ἐροῦμεν πολλάκις, χαμαιλέοντά τινα τὸν εὐδαίμονα ἀποφαίνοντες, καὶ σαθρῶς ἱδρυμένον.

Λέγομεν τοίνυν πρὸς τὴν ἀπορίαν, ὅτι τὸ μὲν ταῖς τύχαις ἐπακολουθεῖν, οὐδαμῶς ὀρθόν· οὐ γὰρ ἐν ταύταις ἡ εὐδαιμονία συνίσταται ἢ τοὐναντίον, ἀλλὰ προσδεῖται μὲν τούτων πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὁ ἀνθρώπινος βίος, καθάπερ εἴπομεν· ἡ δὲ οὐσία τῆς εὐδαιμονίας οὐκ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' ἐν τῇ κατ' ἀρετὴν ἐνεργείᾳ συνίσταται, καθὼς εἴρηται. μόνιμον γὰρ δεῖ εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυνατὸν αὐτὴν ἐν τοῖς ἀπὸ τύχης συνίστασθαι· καὶ τούτῳ

μαρτυρεῖ ἡ προκειμένη ζήτησις· ἀπὸ τούτου γὰρ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑποκεῖσθαι τὴν εὐδαιμονίαν μόνιμον εἶναι. περὶ οὐδὲν γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων τοσαύτη βεβαιότης ὑπάρχει, ὡς ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις, ἐν αἷς ἡ εὐδαιμονία· μονιμώτεραι γὰρ καὶ τῶν ἐπιστημῶν αὗται τυγχάνουσι. τούτων δὲ πάλιν τῶν ἀρετῶν αἱ τιμιώτεραι μονιμώτεραι, διὰ τὸ ζῆν ἐν αὐταῖς τοὺς μακαρίους μάλιστα καὶ συνεχέστατα, μὴ διακοπτομένης ποτὲ οὐδ' ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ τῆς περὶ τὰς πράξεις τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἐργασίας, διὰ τὸ ἡδεῖαν αὐτοῖς τὴν τοιαύτην εἶναι ζωήν, καθὼς εἴρηται· καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ λήθην αὐτῶν λαμβάνουσιν.

Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἐν τῇ τύχῃ ἡ εὐδαιμονία συνίσταται, ἀλλ' ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν, ὑπάρξει τὸ ζητούμενον τῷ εὐδαίμονι, τὸ μόνιμον δηλονότι αὐτῷ εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ ἔσται διὰ βίου εὐδαίμων. ἀεὶ γὰρ ἢ μάλιστα πάντων πράξει καὶ θεωρήσει τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις καὶ θεωρίας, καὶ πρὸς τὰς τύχας στήσεται, καὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων οὐδεμίαν πείσεται μεταβολήν, ἀλλ' οἴσει τὰ ἐπιόντα κάλλιστα καὶ ἐμμελέστατα ὅγε ὡς ἀληθῶς ἀγαθός, καὶ τετράγωνος, ἄνευ ψόγου.

Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν ἐπερχομένων ἀπὸ τῆς τύχης, καὶ τῶν μὲν μεγάλων ὄντων, τῶν δὲ μικρῶν, τὰ μὲν μικρὰ τῶν εὐτυχημάτων, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀτυχημάτων, οὐ παρέξει πράγματα τῷ σπουδαίῳ, οὐδὲ ἐπάξει τῷ βίῳ μεταβολήν.

Τὰ δὲ μεγάλα καὶ πολλὰ, εὐτυχήματα μὲν ὄντα, μακαριώτερον τὸν βίον ποιήσει· καὶ γὰρ αὐτὰ συνεπικοσμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν· χρῆται γὰρ αὐτοῖς ὁ σπουδαῖος ἐπὶ τὰ κάλλιστα.

Ἀτυχήματα δὲ ὄντα θλίβει μὲν καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον, καὶ ἐμποδίζει πολλαῖς ἐνεργείαις, ὅμως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλὸν, ἐπειδὰν φέρῃ τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, οὐ δι' ἀναλγησίαν καὶ ἀναισθησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὢν καὶ μεγαλόψυχος.

Εἰ γὰρ ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις ἡ μακαριότης ἔχει τὸ εἶναι, καὶ αὗται κύριαί εἰσι τῆς τοῦ εὐδαίμονος ζωῆς, οὐδεὶς ἂν γένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος· οὐδέποτε γὰρ πράξει τὰ μισητὰ καὶ φαῦλα. τὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἔμφρονα καὶ ἀγαθὸν πάσας οἰόμεθα τὰς τύχας εὐσχημόνως φέρειν· καὶ καθάπερ ὁ ἄριστος τεχνίτης ἀπὸ τῆς τυχούσης ὕλης τὴν ἰδίαν ἐπιδείκνυται τέχνην, καὶ στρατηγὸς μὲν τῷ παρόντι στρατοπέδῳ, καὶ εἰ μὴ ἀξιόλογον εἴη, χρῆται πολεμικώτατα, καὶ ὁ σκυτοτόμος ὁ ἄριστος ἐκ τῶν δοθέντων σκυτῶν κάλλιστον ὑπόδημα ποιεῖ, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ οἱ ἄλλοι τεχνῖται ἅπαντες· οὕτω καὶ ὁ μακάριος οὐκ εὐπορίαν ἀεὶ ζητήσει, ἀλλ' ἐκ τῆς παρούσης τύχης, ἀεὶ τὰ κάλλιστα πράξει· καὶ διὰ τοῦτο ἄθλιος μὲν οὐδέποτε γένοιτ' ἄν, ἀλλὰ μόνον οὐ μακάριος τῆς γε τύχης ἕνεκα, ἐὰν Πριαμικαῖς περιπέσῃ τύχαις.

Οὐδὲ δὴ ποικίλος γε καὶ εὐμετάβολος ἔσται· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας κινηθήσεται ῥᾳδίως, οὔτε ὑπὸ τῶν τυχόντων ἀτυχημάτων, ἀλλ' ὑπὸ μεγάλων ἴσως καὶ πολλῶν.

Καὶ οὐδὲ ὑπὸ τούτων ῥᾳδίως· ἐπεὶ καὶ ἀπαλλαγεὶς τῶν δυστυχημάτων οὐκ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ τέλειον ἀγαθὸν μεταπεσεῖται, οὗ μικρὸν παρέκλινε, διὰ τὸ μὴ εὐκί-

νητος εἶναι, ἀλλ' ἐν πολλῷ χρόνῳ ἔσαι τοιοῦτος, μεγάλων καὶ καλῶν ἐν τούτῳ γενόμενος ἐπιτυχής.

Τί οὖν κωλύει τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον εὐδαίμονα λέγειν; ὃς κατ' ἀρετὴν μὲν τελείαν ἐνεργεῖ, δυστυχήσας δὲ τοῖς ἔξωθεν πάλιν εἰς τὴν εὐτυχίαν ἐπανελεύσεται, καὶ ἱκανῶς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς χορηγηθήσεται ἀγαθῶν, οὐ τὸν τυχόντα χρόνον, ἀλλὰ τὸν μέχρι τελευτῆς, καὶ βιωσόμενος οὕτω καὶ τελευτήσας κατὰ λόγον. προστίθημι δὲ καὶ τὰ ἔξωθεν ἀγαθὰ διὰ τὸ τὴν εὐδαιμονίαν τέλος εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ διὰ τοῦτο προσήκειν τέλειον ἀγαθὸν εἶναι, καὶ μηδενὸς ἐλλείπειν. εἰ δὲ τοῦτο οὕτως, οὐ μετὰ τὴν τελευτὴν μακαρείζομεν τοὺς εὐδαίμονας, ἀλλὰ ζῶντας ἔτι, οἷς ὑπάρχει καὶ ὑπάρξει τὰ λεχθέντα, μακαρείους δὲ, ὡς ἀνθρώπους τὴν ἀνθρωπίνην μακαρειότητα, ἥ τις οὐ πάντη τέλειον ἔχει τὸ ἀγαθόν. καὶ τὸ μὲν ὅτι δεῖ ζῶντας τοὺς εὐδαίμονας μακαρείζειν, ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΚΕΦ. ιζ. 11

Εἰ κοινωνοῦσι τῆς τύχης τῶν ἀπογόνων οἱ μακάρειοι μετὰ τελευτήν.

Ρητέον δὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἀπορίαν, εἰ ἐκ τῶν ἀπογόνων δυστυχούντων ἢ τῶν φίλων χείρονα δόξει τοῖς μακαρείοις τὰ πράγματα. τὸ μὲν οὖν μηδοτιοῦν ἐκ τῶν ἀπογόνων ἢ ἄλλως οἰκείων εἰς τοὺς εὐδαίμονας ἔρχεσθαι ἢ εὐτυχίας ἢ δυστυχίας, ἀκοινώνητόν ἐστι καὶ ἀλλότριον τῶν ἀνθρωπίνων· κοινωνικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος. καὶ πρός γε ἔτι καὶ ταῖς κοιναῖς δόξαις ἐναντίον. κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων εἶ-

ναι πᾶσι δοκεῖ· πολλῶν δὲ ὄντων τῶν συμβαινόντων τοῖς οἰκείοις τῶν μακαρίων, καὶ παντοίας ἐχόντων διαφορὰς, καὶ τῶν μὲν μᾶλλον συντελούντων εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, τῶν δὲ ἧττον, τὸ μὲν κατὰ μέρος διαιρεῖν αὐτὰ, μακρὸν καὶ ἄπειρον φαίνεται, εἰ δὲ ὁλοσχερῶς καὶ ὡς ἐν τύπῳ εἴποιμεν περὶ αὐτῶν, ἱκανὸν ἂν εἴη.

Διαιρήσωμεν τοίνυν καὶ ταῦτα, καθάπερ τὰ συμβαίνοντα δυστυχήματα τοῖς μακαρίοις, ὅτι τὰ μὲν μεγάλα, καὶ ἀξιόλογα, καὶ βάρος ἔχει πρὸς τὸν βίον. τὰ δὲ μικρὰ καὶ ἐλαφρότερα. ἔχει δὲ διαφορὰν, ὅσα ζώντων ἐπὶ τῶν μακαρίων τοῖς οἰκείοις συμβαίνει, τῶν συμβαινόντων μετὰ τὴν αὐτῶν τελευτὴν, ὅσην ἔχει τὰ ἐν ταῖς τραγῳδίαις πλαττόμενα κακὰ τῶν προϋπαρξάντων πραγμάτων, ὧν ταῦτα σκιαί· σκεπτέον οὖν περὶ τῆς διαφορᾶς. βέλτιον δὲ ἐστι σκέψασθαι εἰ κοινωνοῦσιν οἱ μακάριοι τοῖς οἰκείοις μετὰ τελευτὴν τῆς τύχης. φαίνεται τοίνυν, ὅτι, εἰ καὶ ἔρχεταί τι πρὸς αὐτοὺς ἀπὸ τούτων, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον, ἀσθενές μέν τι καὶ μικρόν. ἢ διότι καὶ τῇ ἑαυτοῦ φύσει μικρόν ἐστιν, ἢ ἐκείνοις μικρὸν, κἂν μέγα ὑπάρχῃ, διὰ τὸ μὴ ζῆν τὴν ἐνταῦθα ζωήν. εἰ δὲ ἔχει τινὰ δύναμιν, ἀλλ' οὐ τοσαύτην γε καὶ τοιαύτην, ὥστε ποιεῖν εὐδαίμονας τοὺς μὴ τοιούτους, ἢ τοὺς ὄντας ἀφαιρεῖσθαι τὴν μακαριότητα. ὥστε ἔρχεται μέν τι ἀπὸ τῶν ζώντων τοῖς τεθνεῶσι· τοιαῦτα δὲ καὶ τοσαῦτα ὡς μηδεμίαν ἐπάγειν μεταβολήν.

ΚΕΦ. ιη'.

Ὅτι τῶν τιμίων ἡ εὐδαιμονία. 12.

Διωρισμένων δὲ τούτων, σκεψώμεθα περὶ τῆς εὐδαιμονίας, πότερον τῶν δυνάμεών ἐστιν, ἢ τῶν ἐπαινετῶν, ἢ τῶν τιμίων ἡ εὐδαιμονία· καὶ δυνάμεις μέν εἰσιν, αἱ ἕξεις τῶν τεχνῶν· οἷον κυβερνητικῆς ἢ ἰατρικῆς, δῆλον ὅτι τὸ δύνασθαι ἰατρεύειν ἢ κυβερνᾶν· ἐπαινετὰ δὲ, τὰ ἤδη κατορθωθέντα, καὶ εἰς ἐνέργειαν ἐλθόντα ἀγαθά. τίμια δὲ, τὰ θεῖα καὶ ὑπὲρ ταῦτα. τούτων οὕτως ἐχόντων, ζητητέον τί τούτων ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία· δύναμις μὲν οὖν οὐκ ἔστιν· ἔστι γὰρ τέλειον ἀγαθόν· ἡ δὲ δύναμις ἀτελές. ἄλλως τε ἡ μὲν εὐδαιμονία οὐ συναριθμεῖται πολλοῖς, ἡ δὲ δύναμις τοιαύτη· πολλαὶ γὰρ δυνάμεις· ἡ εὐδαιμονία ἄρα οὐκ ἔστι δύναμις, καὶ μὴν οὐδὲ τῶν ἐπαινετῶν ἐστίν· ἐπαινεῖται γὰρ, ἃ μετέχει τινὸς ἀγαθοῦ. τὸν γὰρ δίκαιον καὶ τὸν ἀνδρεῖον, καὶ ὅλως τὸν ἀγαθὸν, καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπαινοῦμεν, διὰ τὸ ποιότητός τινος ἀγαθοῦ μετέχειν, καὶ σχέσιν ἔχειν πρὸς ἀγαθόν τι καὶ σπουδαῖον. διὰ τοῦτο καὶ τοὺς θεοὺς ἐπαινοῦντες γελοῖοί εἰσιν, ἡμῖν αὐτοὺς ἐξισοῦντες. τοῦτο δὲ συμβαίνει, διὰ τὸ γίνεσθαι τοὺς ἐπαίνους ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀναφορᾶς καὶ σχέσεως. τὰ μὲν οὖν ἐπαινετὰ, τοιαῦτα· ἡ εὐδαιμονία δὲ οὐ τοιοῦτον· ἔστι γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον. τοῦ δὲ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀρίστου οὐκ ἔστιν ἔπαινος· οὐ γὰρ πρός τι ἀναφέρεται ἀγαθόν. διὰ τοῦτο οὐδὲ τοὺς θεοὺς ἐπαινοῦμεν, ἀλλὰ μακαρίζομεν, καὶ εὐδαιμονίζομεν. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς θειοτάτους, καὶ τὰ ἀγαθὰ, ὅσα δι' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, οἷά ἐστιν ἡ εὐδαιμονία. οὐδεὶς γὰρ τὴν εὐδαι-

μονίαν ἐπαινεῖ καθάπερ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὡς θειότερόν τι καὶ βέλτιον μακαρίζει.

Ἐπεὶ τοίνυν τὰ μὲν ἐπαινετὰ, διά τι τέλος ἀγαθὸν ἐπαινοῦνται, ἡ δὲ εὐδαιμονία εἰς οὐδὲν ἀναφέρεται τέλος (ἔστι γὰρ αὐτὴ τὸ ἔσχατον τέλος) οὐκ ἂν εἴη τῶν ἐπαινετῶν· λείπεται δὴ τῶν τιμίων εἶναι. τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ καὶ ὁ Εὔδοξος μαρτυρεῖ· τὴν γὰρ ἡδονὴν βουλόμενος δεῖξαι ἄριστον εἶναι καὶ τέλειον ἀγαθὸν, ἀπὸ τούτου ἔλεγε δείκνυσθαι, ὅτι οὐκ ἔστι τῶν ἐπαινετῶν, ἀλλὰ βέλτιον τούτων, ἀπὸ τοῦ μὴ ἐπαινεῖσθαι, ἀγαθὸν οὖσαν. τοιοῦτον δὲ ἔλεγεν εἶναι τὸν θεὸν καὶ τὸ ἀγαθόν. πρὸς ταῦτα γὰρ καὶ τ' ἄλλα ἀναφερόμενα, ἀγαθὰ λέγεσθαι καὶ ἐπαινετὰ εἶναι· ἐπαινεῖται μὲν γὰρ ἡ ἀρετὴ, ὅτι πρακτικοὶ γίνονται οἱ ἄνθρωποι τῶν καλῶν ἀπὸ ταύτης· ἐγκωμιάζονται δὲ τὰ ἔργα ὁμοίως τὰ ἀγαθὰ, τά τε σωματικὰ, καὶ τὰ ψυχικὰ, ὅτι πρός τι τέλος φέρουσιν ἀγαθόν· αὐτὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία, οὐκ ἂν ἐπαινεθείη· οὐ γὰρ πρός τι τέλος ἀγαθὸν φέρει. αὐτὴ γάρ ἐστι τὸ ἔσχατον τέλος, καθὼς εἴρηται. ἀλλὰ τὸ μὲν περὶ ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων λέγειν τισὶν ἁρμόττει, οὐκ ἔστιν ἡμῖν προκείμενον· οἰκειότερον γὰρ ἄλλοις· ἡμῖν δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ῥητέον. φαίνεται μὲν οὖν ἀπὸ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἐστὶ τῶν τιμίων καὶ τελείων. φαίνεται δὲ καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν ἄλλων ἀγαθῶν· ταύτης γὰρ χάριν τὰ ἄλλα πράττομεν· τὴν δὲ ἀρχὴν καὶ τὸ αἴτιον τῶν ἀγαθῶν τίμιον καὶ θεῖον τίθεμεν.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ ἀρετῆς· ἐν ᾧ περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. 13.

Ἐπεὶ δέ ἐστιν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν, σκεψώμεθα περὶ τῆς ἀρετῆς· ἡ γὰρ περὶ αὐτῆς σκέψις, σαφέστερον ποιήσει τὸν περὶ τῆς εὐδαιμονίας λόγον. φαίνεται δὲ, ὅτι καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικὸς περὶ αὐτῆς σκέπτεται· βούλεται γὰρ ἀγαθοὺς ποιεῖν τοὺς πολίτας, καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους, καθάπερ οἱ Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων νομοθέται, καὶ εἴ τινες ἕτεροι τοιοῦτοι γεγένηνται· ὥστε δῆλον ὅτι ἡ ζήτησις αὕτη ἀκόλουθος ἂν εἴη τῷ ἐξ ἀρχῆς τοῦ λόγου σκοπῷ. ἦν γὰρ ἐκεῖνος περὶ τοῦ τέλους τῆς πολιτικῆς.

Περὶ ἀρετῆς τοίνυν ἐπισκεπτέον, ἀνθρωπίνης δηλονότι· ἐπεὶ καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐζητοῦμεν.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ οὐ τοῦ σώματός ἐστιν, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν γὰρ ψυχῆς ἐνέργειαν λέγομεν, ὁ πολιτικὸς δὲ σκέπτεται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς· δῆλον ὅτι δεῖ τὸν πολιτικὸν εἰδέναι πῶς ἔχει τὰ περὶ ψυχὴν, ὥσπερ καὶ τὸν μέλλοντα ὀφθαλμὸν θεραπεύσειν, τοῦ σώματος παντὸς τὴν γνῶσιν ἔχειν ἀνάγκη. καὶ τοσούτῳ πλέον ὁ πολιτικὸς δικαίως εἴσεται τὰ περὶ ψυχὴν, ἢ ὁ ἰατρὸς τὸ σῶμα, ὅσῳ βελτίων ἡ πολιτικὴ τῆς ἰατρικῆς, καὶ τιμιωτέρα. καὶ οἱ βέλτιστοι δὲ τῶν ἰατρῶν πολλὰ πραγματεύονται περὶ τὴν τοῦ σώματος γνῶσιν, ὥστε εἰκὸς δὴ εἴη τὸν πολιτικὸν περὶ τῆς ψυχῆς εἰδέναι. θεωρητέον δὲ περὶ ψυχῆς τοσαῦτα, ὅσα ἀρκέσει ἡμῖν πρὸς τὸν προκείμενον περὶ ἀρετῆς λόγον· τὸ γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἐξακρι-

βῶσαι περὶ ψυχῆς, καὶ τὸν καθόλου περὶ αὐτῆς ἐκθέσθαι
λόγον, μεῖζον ἔργον ἐστὶ τῶν προκειμένων.

Περὶ ψυχῆς τοίνυν οὐ μόνον ἐν συγγράμμασιν, ἀλλὰ
καὶ ἀπὸ στόματος πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀρκούντως εἰ-
πομεν ἔνια· καὶ χρηστέον αὐτοῖς. λέγομεν τοίνυν, ὅτι τῆς
ψυχῆς τὸ μὲν λογικόν ἐστι, τὸ δὲ ἄλογον. ταῦτα δὲ πότε-
ρον κεχωρισμένα εἰσὶν ἀλλήλων, καθάπερ τὰ τοῦ σώμα-
τος μέρη, καὶ τὰ ἄλλα τὰ μεριστά, ἢ πράγματι μὲν ἕν εἰσι,
λόγῳ δὲ δύο, καθάπερ ἐν τῇ περιφερείᾳ τὸ κυρτὸν καὶ τὸ
κοῖλον· ἓν μὲν γάρ εἰσι πρᾶγμα, καὶ ἀχώριστα πέφυκε, τῷ
ὁρισμῷ δὲ διαφέρουσιν· ἄλλος γὰρ ὁρισμὸς τῆς περιφε-
ρείας καθὸ κοίλης, καὶ ἄλλος καθὸ κυρτῆς· τοῦτο μὲν οὖν
ζητεῖν οὐδὲν συντείνει πρὸς τὴν προκειμένην μέθοδον.
ἐροῦμεν δὲ περὶ τοῦ ἀλόγου. ἔστι τοίνυν τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς
τὸ μὲν φυτικόν, λέγω δὲ τὸ θρεπτικὸν καὶ αὐξητικόν, ὅπερ κοι-
νόν ἐστι καὶ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζώοις πᾶσιν· αὕτη γὰρ ἡ δύ-
ναμις ἐν ἅπασι τοῖς τρεφομένοις ἐστί, καὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις·
ἡ αὐτὴ δὲ καὶ ἐν τοῖς τελείοις τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· οὐ γὰρ ἄλ-
λην εὔλογον λέγειν. ἐν ταύτῃ μὲν οὖν τῇ δυνάμει οὐκ
ἔστιν εὑρεῖν ἰδίως ἀρετὴν ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ κοινὴν ἅπα-
σιν. ἡ γὰρ τοιαύτη ἀρετή, τὸ τρέφεσθαι καὶ αὐξάνεσθαι, καὶ
ὑπνώττουσιν ἐνεργεῖται, καὶ μάλιστα τότε· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη
ἀρετή, οὐδαμῶς· ὁ γὰρ ἀγαθὸς καὶ κακὸς ἥκιστα διάδη-
λος ὑπνώττων. καὶ διὰ τοῦτό φασι μηδὲν διαφέρειν τὸ ἥμι-
συ τοῦ βίου, τὸν τοῦ ὕπνου καιρὸν δηλονότι, τοὺς εὐδαίμονας
τῶν ἀθλίων· καὶ εἰκότως· ἀργία γάρ ἐστιν ὁ ὕπνος καὶ τῇ
σπουδαίᾳ καὶ τῇ φαύλῃ ψυχῇ. πλὴν εἰ μή τις ἐκεῖνο εἴποι,

ὅτι καὶ

ὅτι καὶ οἱ ὕπνοι τῶν σπουδαίων βελτίους, τῶν μεθημερινῶν
κινήσεων τρόπον τινὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὕπνους διερχομένων, καὶ
διὰ τοῦτο τῶν καθ' ὕπνους φαντασμάτων ἀμεινόνων τοῖς
σπουδαίοις γινομένων, ἢ τοῖς τυχοῦσιν. ἀλλὰ περὶ τούτων
ἅλις. τὸ γὰρ θρεπτικὸν ἄμοιρον τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς,
περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη τις φύσις τῆς ψυχῆς οὐ
πάντη ἄλογος κατὰ τὴν εἰρημένην, ἀλλὰ πῇ μετέχουσα
λόγου, καὶ μαχομένη πρὸς τὸν λόγον· δι' ὃ καὶ τὸν τοῦ ἐγκρα-
τοῦς λόγον, καὶ τὸν τοῦ ἀκρατοῦς δὲ, ἐνίοτε ἐπαινοῦμεν, ὅτι ἀν-
τέχουσι πρὸς τὸ ἀντιτεῖνον· ὁ μὲν, μέχρις οὗ δεῖ, ὁ δὲ, ἐνίοτε
καὶ μέχρι τινός. καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται ἄλλο τι ὂν ἐν αὐτοῖς
παρὰ τὸν λόγον, ὃ μάχεται καὶ ἀντιτείνει τῷ λόγῳ. ἀτεχνῶς
γὰρ, καθάπερ τὰ παραλελυμένα τοῦ σώματος μόρια, εἰς
τὰ δεξιὰ προαιρουμένων κινῆσαι, τοὐναντίον καὶ εἰς τὰ ἀρι-
στερὰ παραφέρεται, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. ἐπὶ τἀναντία
γὰρ αἱ ὁρμαὶ τῶν ἀκρατῶν φέρονται τῆς τοῦ λόγου κινήσεως.
ἀλλ' ἐν τοῖς σώμασι μὲν ὁρῶμεν τὸ παραφερόμενον, ἐπὶ
δὲ τῆς ψυχῆς οὐχ ὁρῶμεν. εἰ δὲ καὶ μὴ ὁρᾶται, ὅμως ἐστὶ καὶ
νομιστέον εἶναί τι παρὰ τὸν λόγον ἐναντιούμενον τούτῳ, καὶ
ἀντιβαῖνον· πῶς δὲ, πρὸς τὸ προκείμενον λέγειν οὐδὲν συν-
τελεῖ. φαίνεται δὲ καὶ τοῦτο λόγου μετέχον, ὥσπερ εἴπομεν,
καθ' ὅσον τῷ λόγῳ πειθαρχεῖ. καὶ γὰρ τῷ τοῦ ἐγκρατοῦς λόγῳ,
τοῦτο τὸ ἄλογον, τὸ θυμικὸν λέγω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν, ἄ-
γεται καὶ πείθεται. ἔτι δὲ μᾶλλον πείθεται καὶ εὐηκοώτερόν
ἐστι τῷ λόγῳ τοῦ σώφρονος καὶ ἀνδρείου· ἐν αὐτῷ γὰρ πάν-
τα τῷ λόγῳ συμφωνεῖ. ὥστε φαίνεται τὸ ἄλογον τῆς ψυ-
χῆς διπλοῦν εἶναι. τὸ μὲν πάντη ἄλογον, τὸ φυτικὸν, τὸ

αὐξητικὸν δηλονότι, καὶ θρεπτικόν. τὸ δὲ πῇ λόγου μετέχον, τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν. τοῦτο γὰρ κοινωνεῖ λόγου, καθ' ὅσον κατήκοόν ἐστιν αὐτοῦ καὶ πειθαρχικόν. ὅτι δὲ πείθεταί πως ὑπὸ λόγου τὸ ἄλογον, φανερὸν ἀπὸ τῶν νουθεσιῶν, καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ ἐπιτιμήσεων· ἀπὸ τούτων γὰρ πολλαὶ τῶν ἀλόγων κινήσεων ῥυθμίζονται. διττῶς δὲ λέγεται τὸ λόγου μετέχειν, καθάπερ καὶ τὸ λόγον ἔχειν. λέγομεν γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν φίλων λόγον ἔχειν, τὸ ἐπιστρέφεσθαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ οἷς κελεύουσιν ἐξακολουθεῖν. λέγομεν δὲ καὶ τῶν μαθηματικῶν λόγον ἔχειν, τὸ εἰδέναι αὐτὰ, καὶ γνῶσίν τινα καὶ ἐπιστήμην αὐτῶν ἔχειν. κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον διπλῶς λέγεται καὶ τὸ λόγου μετέχειν· τὸ μὲν κυρίως καὶ ἑαυτῷ, ὥσπερ αὐτὸ τὸ λογικόν· τὸ δὲ διὰ τὸ ἐκείνῳ πειθαρχεῖν, λόγου μετέχειν λέγεται, ὥσπερ τις τῷ πατρὶ πείθεται.

Διαιρεῖται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην. λέγομεν γὰρ αὐτὰς, τὰς μὲν διανοητικὰς, αἳ τοῦ λογικοῦ εἰσί· τὰς δὲ ἠθικὰς, αἳ τοῦ θυμικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ εἰσί. καὶ διανοητικαὶ μέν εἰσι, σοφία, σύνεσις, καὶ φρόνησις· ἠθικαὶ δὲ, ἐλευθεριότης, καὶ σωφροσύνη. ὅταν γὰρ περὶ τοῦ ἤθους λέγομεν, οὐ λέγομεν τὸν ἄνθρωπον σοφὸν ἢ συνετὸν, ἀλλὰ πρᾶον καὶ σώφρονα. ἐπαινοῦμεν δὲ τὸν σοφὸν, διὰ τὴν ἀγαθὴν ἕξιν, ἥτις ἐστὶν ἀρετή. τὰς γὰρ ἐπαινετὰς ἕξεις, ἀρετὰς λέγομεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Β.

ΚΕΦ. α΄.

Ὅτι οὔτε φύσει, οὔτε παρὰ φύσιν ἐν ἡμῖν γίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἔθους.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς ἐστὶ τελειότης, τῆς ψυχῆς δὲ τὸ μέν ἐστι λογικόν, τὸ δὲ ὀρεκτικόν, διττὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἀρετὴν εἶναι. καὶ τὴν μὲν τοῦ διανοητικοῦ, ἥ τις ἐστὶν ἡ σοφία τε ἡ φρόνησις, τὴν δὲ τοῦ ὀρεκτικοῦ, ἥτις ἠθικὴ καλεῖται. καὶ ἡ μὲν διανοητικὴ ἔχει μὲν καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τὴν ἀρχὴν (δεκτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐπιστήμης) καὶ ἀπὸ ἔθους αὔξησιν λαμβάνει τινά· τὸ δὲ πλέον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν ἔχει· διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου. ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται. ἡ μὲν γὰρ φύσις ἐκεῖνο δίδωσι μόνον, τὸ δύνασθαι σπουδαίους γενέσθαι· ἡ δὲ διδασκαλία, γινώσκειν ἅ, τι δέον γενέσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐνεργείᾳ ἤδη γενέσθαι σπουδαίοις, μόνον τὸ ἔθος παρέχεται. ἀπὸ τούτου δὲ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβεν· ἠθικὴ γὰρ καλεῖται, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.

Ὥστε δῆλον, ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν περιγίνεται. εἰ γὰρ φύσει σπουδαῖοι ὑπήρχομεν, οὐκ

ἂν ἐκινούμεθα πρὸς τοὐναντίον ἀπὸ τοῦ ἔθους, νυνὶ δὲ κινούμεθα. οὐδεμία ἄρα τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν παραγίνεται· οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει κινουμένων ὑπὸ τοῦ ἔθους ἐπὶ τὴν ἐναντίαν μεταβάλλει ῥοπήν. οὔτε γὰρ τὸν λίθον ἐθίσει τις ἄνω φέρεσθαι, κἂν μυριάκις ἄνω ῥίπτῃ, οὔτε τὸ πῦρ κάτω, οὐδὲ ἄλλο τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη. οὔτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἡμῖν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί· ἀλλὰ τὸ δύνασθαι μὲν ἀπὸ φύσεως ἔχομεν, καὶ πεφύκαμεν δέχεσθαι τὰς ἀρετάς· δεχόμεθα δὲ καὶ τελειούμεθα διὰ τοῦ ἔθους. ἔτι τῶν φυσικῶν τὰς δυνάμεις πρῶτον τελείας ἔχοντες, εἶτα χρώμεθα· τὴν γὰρ ὀπτικὴν ἢ ἀκουστικὴν δύναμιν τελείαν ἔχοντες ἐχρησάμεθα· οὐ γὰρ ἀπὸ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν, ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν, ἔχοντες, ἐχρησάμεθα· τὰς δὲ ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντες ποιεῖν, ταῦτα ἀπὸ τοῦ ποιεῖν μανθάνομεν. οἷον, οἰκοδομοῦντες μὲν οἰκοδόμοι γινόμεθα, κιθαρίζοντες δὲ κιθαρισταί. οὕτω δὴ καὶ δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, καὶ τὰ σώφρονα σώφρονες, καὶ τὰ ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τῷ ἔθει ἀγαθοὺς τοὺς πολίτας ποιοῦσι. συνελαύνουσι γὰρ ἀμοιβαῖς ἀγαθαῖς καὶ τιμωρίαις ἐπὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, καὶ οὕτω σπουδαίους ἀποτελοῦσιν· εἰ δὲ καὶ μὴ πάντες τοῦτο ποιοῦσιν, ἁμαρτάνουσιν· ἡ γὰρ ἐπαγγελία καὶ τὸ βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτό ἐστι, τὸ τοὺς πολίτας ἐπὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις ἐθίζειν. οὐκ ἄρα ἀπὸ φύ-

σεως, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἔθοις αἱ ἀρεταί.

Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἐθῶν καὶ ἔργων καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται· γίνεται μὲν ἀγαθῶν ὄντων τῶν ἐθῶν, φθείρεται δὲ ἀπὸ τῶν ἐναντίων. ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη. ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ ἀποτελοῦνται κιθαρισταί· ἐκ μὲν τοῦ καλῶς, οἱ ἀγαθοί, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κιθαρίζειν, κακοί. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ οἰκοδόμοι καὶ πάντες ἄλλοι τεχνῖται ἀπὸ τῆς κατὰ τέχνην ἐνεργείας ἢ ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ γίνονται. ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν, ἀγαθοὶ γίνονται οἰκοδόμοι, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς, κακοί· εἰ γὰρ μὴ ἀπὸ τῶν τοιῶνδε ἦν ἐνεργειῶν ἡ τοιάδε τέχνη, ἀλλὰ φύσις ἦν ἡ τὸν τεχνίτην ποιοῦσα, οὐκ ἂν ἐδέησεν οὐδενὶ διδασκάλου πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλὰ πάντες ἂν εὐθὺς ἐγίνοντο ἢ ἀγαθοὶ, ἢ τοὐναντίον. τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει. πράττοντες γὰρ τὰ συναλλάγματα τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἄδικοι, τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ πάντα δικαίως πράττειν καὶ κατὰ νόμον, τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐναντίας πολιτείας. πάλιν δὲ ἐπειδὰν δεινοῖς τισι περιπέσωμεν, ἐθιζόμεθα φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν· καὶ οἱ μὲν ἀνδρεῖοι, οἱ δὲ δειλοὶ γινόμεθα. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰς ὀργάς· ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθῶν, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀναστροφῆς, οἱ μὲν σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δὲ ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι· καὶ ἑνὶ λόγῳ τὸ πᾶν συνελόντα εἰπεῖν, πᾶσα ἕξις ἀπὸ τῆς ὁμοίας ἐνεργείας τίκτεται, ἀγαθὴ μὲν ἀγαθῆς, φαύλη δὲ φαύλης. διὰ τοῦτο, οὐ δεῖ τῆς ἀγαθῆς ἕξεως ἐνέργειαν ἁπλῶς αἰτίαν λέγειν, ἀλλ᾽ ἀγαθήν· οὐδὲ τῆς κακῆς ἁπλῶς ἐνέργειαν, ἀλλὰ κακήν.

κλώ. ὥσπερ ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς· οὐ γὰρ τῆς ἀγαθῆς οἰκοδομικῆς ἕξεως τὴν οἰκοδομικὴν ἁπλῶς ἐνέργειαν αἰτίαν ἐροῦμεν· ἀλλὰ τὴν ἀγαθὴν οἰκοδομικὴν ἐνέργειαν τῆς ἀγαθῆς, καὶ τὴν φαύλην καὶ τῆς φαύλης αἰτίαν. καὶ ὅλως τοιάσδε τινὰς ἀποδοτέον ἑκάστῃ τῶν ἕξεων τὰς ἐνεργείας· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. διὰ ταῦτα πολλὴ διαφορὰ πρὸς τὴν ἕξιν, ἀπὸ τοῦ καλῶς ἢ κακῶς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι· μᾶλλον δὲ πᾶσα ἡ τῶν ἕξεων διαφορὰ ἐκεῖθέν ἐστιν.

ΚΕΦ. β'.

Ὅτι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις μεσότητές εἰσι, καὶ ὑπὸ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως φθείρονται.

ΕΠεὶ οὖν ἡ παροῦσα πραγματεία οὐκ ἔστι τοῦ θεωρητικοῦ φιλοσοφίας μέρους, ὃ τὴν θεωρίαν τῆς ἀληθείας μόνον ἔχει τέλος, καταγίνεται γὰρ περὶ τὰ ὄντα, ἃ μόνον γνωστά εἰσιν, οὐ μήν τι καὶ πρακτά, ἀλλὰ τοῦ πρακτικοῦ μέρους ἐστὶν, ὃ τέλος ἔχει τὸ ποιῆσαι τὸ ἀγαθόν. οὐ γὰρ ἵνα εἰδῶμεν τί ἐστιν ἀρετὴ σκεπτόμεθα, ἀλλ' ἵν' ἀγαθοὶ γενώμεθα· ἐπεὶ εἰ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἦν ὄφελος ἡμῖν τῆς σπουδῆς, μὴ πρὸς τὸ τέλος ἀφικνουμένοις. ἐπεὶ οὖν αἱ πράξεις τὸ τέλος, σκεψώμεθα τὰ περὶ τὰς πράξεις, αἳ κύριαί εἰσι, καθάπερ εἴρηται, τοῦ ἀγαθὰς ἢ πονηρὰς τὰς ἕξεις γενέσθαι, ὑπὲρ ὧν ὁ λόγος ἡμῖν. τὸ μὲν οὖν οὕτω διορίσασθαι τὰς ἀγαθὰς πράξεις, τὰς κατὰ τὸν ὀρθὸν γινομένας λόγον, καὶ τὰς πονηρὰς τοὐναντίον, ἀληθὲς μὲν, οὐκ ἔστι δὲ ἱκανὸν τὰς πράξεις σημᾶναι. τὸ γὰρ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γίνεσθαι, καθόλου τί ἐστιν· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποδιδόμενον οὐχ ἱκανὸν

πρᾶγμα

πρᾶγμα ἀγνοούμενον ὑποδεῖξαι. τὸν γὰρ ἐρωτῶντα περὶ
τοῦ ἀνθρώπου τί ἐστιν, τὸ ζῷον ἀποδιδόμενον οὐκ ἀρκεῖ δι-
δάξαι τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον. διὰ τοῦτο, τοῦτο μὲν ὑποκεί-
σθω, ῥηθήσεται δὲ ὕστερον περὶ αὐτοῦ, καὶ τί ἐστιν ὀρθὸς λόγος,
καὶ πῶς ἔχει πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετάς· ἐκεῖνο δὲ προδιο-
μολογείσθω, ὅτι πάντα τὸν περὶ τῶν πρακτῶν λόγον, δη-
λονότι τὸν περὶ τῶν πράξεων, τίνες αὐτῶν ἀγαθαὶ, καὶ τίνες
αἱ φαῦλαι, οὐκ ἀκριβῶς, ἀλλ᾽ ὡς ἐν τύπῳ, γίνεσθαι δεῖ·
ὥσπερ καὶ κατ᾽ ἀρχὰς εἴπομεν, ὅτι ταῖς ὕλαις ἀκολούθως
τοὺς λόγους τοὺς περὶ αὐτῶν ἀπαιτεῖν προσήκει· ἐπεὶ καὶ
αἱ πράξεις καὶ τὰ ἐν αὐταῖς συμφέροντα, οὐ τὰ αὐτά εἰ-
σιν ἀεὶ, ὥσπερ οὐδὲ τὰ νῦν ὑγιεινά· ἀλλὰ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν
δὲ τοὐναντίον ἅπαν. ταῖς γὰρ διαθέσεσι τῶν σωμάτων, καὶ
ταῖς τοῦ καιροῦ μεταβολαῖς συμμεταβάλλουσιν. οὕτω δὴ
καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων ἔχει. αἱ αὐταὶ γὰρ νῦν μὲν βλα-
βεραὶ, νῦν δὲ ὠφέλειαν ἤνεγκαν, καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀνθρώποις
πολλάκις. οὕτω δὲ ἀκριβῶς διωρίσθαι μὴ δυναμένου τοῦ περὶ
τῶν καθόλου λόγου, ἔτι μᾶλλον σφαλερώτερος ὁ περὶ
τῶν καθέκαστα. τὰ γὰρ καθέκαστα τῶν καθόλου ἧττον δυνά-
μεθα γνώσκειν· ἡ γὰρ περὶ ταῦτα σκέψις οὔτε ὑπὸ τέχνην
ἐστί τινα, οὔτε μέθοδον καὶ παραγγελίαν ὡρισμένην. καὶ διὰ
τοῦτο δέον ἐστὶ τοὺς πράττοντας πρὸς τὸν καιρὸν βλέπειν, καὶ
ἀπὸ τούτου ζητεῖν τὸν περὶ τῶν πράξεων λόγον· γνώσονται
γὰρ εἰ ἀγαθαί εἰσιν αἱ πράξεις, ἢ φαῦλαι, τοῦτον τὸν τρόπον
σκοποῦντες, ὥσπερ καὶ ἰατροὶ καὶ κυβερνῆται ποιοῦσι. τὰς γὰρ
κατὰ τὴν τέχνην πράξεις ἑκάτερος ἀπὸ τοῦ καιροῦ κινοῦ-
σιν. ἀλλὰ καίπερ ὄντος τοιούτου τοῦ παρόντος λόγου, πειρα-

τέον βοηθεῖν τῇ καθ' αὑτὴν ἀληθείᾳ.

Καὶ πρῶτον τοῦτο θεωρητέον, ὅτι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις ὑπὸ ἐνδείας ἢ ὑπερβολῆς πεφύκασι φθείρεσθαι· ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν· δεῖ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀφανῶν τοῖς φανεροῖς μαρτυρίοις κεχρῆσθαι. τά, τε γὰρ ὑπερβάλλοντα γυμνάσια τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος διαφθείρει, καὶ τὰ ἐλλείποντα τοῦ μετρίου. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ σιτία καὶ τὰ ποτά, τὰ μὲν πλείω ἢ ἐλάττω τῶν δεόντων τὴν ὑγίειαν ἀπελαύνει, τὰ μέτρια δὲ καὶ ποιεῖ καὶ αὔξει καὶ σώζει. οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς ἀνδρίας ἔχει, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν. ὅ, τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος καὶ μηδὲν ὑπομένων, δειλὸς γίνεται· ὅ, τε μηδὲν ὅλως φοβούμενος, ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων, θρασύς. ἀνδρεῖος δέ, ὁ μέσος. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ σωφροσύνη ὑπὸ τῆς ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως φθείρεται. καὶ γὰρ ὁ μὲν πάσης ἡδονῆς ἀπολαύων, καὶ μηδεμιᾶς ἀπεχόμενος, ἀκόλαστός ἐστιν· ὁ δὲ πάσας φεύγων, ὥσπερ οἱ ἄγροικοι, ἀναίσθητος· ὁ δὲ μέσος ὁ σώφρων ἐστίν. ὑπὸ τῆς μεσότητος γὰρ καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρία σώζεται.

Οὐ μόνον δὲ αἱ ἐνέργειαι, δι' ὧν αἱ γενέσεις, καὶ αἱ αὐξήσεις τῶν ἀρετῶν, καί αἱ φθοραὶ κατ' ἀλλήλως ἔχουσι τοῖς ἀποτελουμένοις, ἀγαθαὶ μέν, εἰ γεννῶσι καὶ αὔξουσι, φαῦλαι δέ, εἰ φθείρουσιν· ἀλλὰ καὶ αἱ μετὰ τὰς ἕξεις τῶν ἀρετῶν ἐνέργειαι, ὧν αἴτιαι εἰσὶν αἱ ἕξεις, ὡσαύτως ἔχουσι· καὶ δῆλον ἀπὸ τῶν ὁμοίων τῶν φανερωτέρων. ἡ γὰρ ἰσχὺς γίνεται ἐκ τοῦ πολλὴν τροφὴν λαμβάνειν καὶ πολλοὺς πόνους ὑπομένειν. καὶ πάλιν ἡ ἰσχὺς αἰτία γίνεται ταύτης τῆς ἐνεργείας·

ὁ γὰρ

ὁ γὰρ ἰσχυρὸς δύναται μάλιστα πολλὴν τροφὴν λαμβάνειν, καὶ πολλοὺς πόνους ὑπομένειν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει. ἔκ τε γὰρ τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, σώφρονες γινόμεθα, καὶ σώφρονες γενόμενοι δυνάμεθα τῶν ἡδονῶν ἀπέχεσθαι μᾶλλον. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας· ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν ἡδονῶν καὶ ὑπομένειν αὐτά, γινόμεθα ἀνδρεῖοι· γενόμενοι δὲ αὐτὸ τοῦτο πάλιν πλέον δυνάμεθα τὸ ὑπομένειν τὰ φοβερά.

ΚΕΦ. γ'.

Ὅτι περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή.

Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τὴν εἰς ἕξιν ἐλθεῖν ἀρετῆς καὶ μετὰ τὴν ἕξιν τὰς αὐτὰς ἀποδεικνύμεθα ἐνεργείας, τί σημεῖον γένοιτ' ἂν τῶν ἐχόντων τὰς ἕξεις, ἢ τῶν μήπω κτησαμένων; οὐδὲν ἄλλο, ἢ ἡ ἐπὶ τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις ἡδονή τε καὶ λύπη. ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ τῷ ἀπέχεσθαι χαίρων, οὗτος σώφρων ἐστίν, ὁ δὲ ἀχθόμενος, ἀκόλαστος ἔστι· καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινά, καὶ χαίρων, ἢ μὴ λυπούμενός γε, ἀνδρεῖος· ὁ δὲ λυπούμενος, δειλός ἐστι.

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή. διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν· διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. διὰ τοῦτο δεῖ τῶν ἀγαθῶν ἐθῶν καὶ πράξεων εὐθὺς ἐκ παίδων πολλὴν ποιήσασθαι λόγον, ὡς ὁ Πλάτων φησί, καὶ ἀνάγεσθαι παῖδας ὄντας τοῖς τοιούτοις ἔθεσιν, ὥστε συνηθῆναι χαίρειν μὲν οἷς δεῖ, λυπεῖσθαι δὲ οἷς προσήκει λυπεῖσθαι· ἡ γὰρ ὀρθὴ καὶ κατὰ λόγον παιδεία αὕτη ἐστίν· ἔτι ἐπεὶ αἱ ἀρεταὶ πράξεις εἰσὶν ἢ πά-

θη, οἷς δέ τις πράττει, ἢ πάσχει, ἢ χαίρει, ἐὰν βουλόμενος πράττῃ, ἢ πάσχῃ, ἢ λυπεῖται, ἐὰν ἄλλου βιαζομένου, φανερὸν ὅτι πᾶσα ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστίν. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις κολάσεων, φανερόν. τοὺς γὰρ τοῖς πονηροῖς ἡδομένους λυποῦντες ὁ νομοθέτης πείθουσι τὰ μὲν φαῦλα μισεῖν, ἥδεσθαι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις. καὶ οὕτως ἐνιθέασιν αὐτοῖς ἐθίζοντες τὴν ἐπ' ἀρετῇ ἡδονήν· αἱ γὰρ τοιαῦται κολάσεις πρὸς τοὺς νοσοῦντας τὰ πολιτικὰ ἰατρειῶν ἔχουσι λόγον. καὶ καθάπερ ἐκείναις ἐναντίαι αἱ νόσοι, ἃς θεραπεύουσι, καὶ ἐὰν ἴδωμεν ἰατρὸν ψυχρὰν προσάγοντα θεραπείαν, γινώσκομεν εὐθὺς τὴν νόσον ἀπὸ θέρμης συστῆναι, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν κολάσεων ὀδυνηρῶν οὐσῶν γινώσκομεν, ὅτι θεραπευόμεναι κακίαι ἀπὸ ἡδονῆς γίνονται. ἔτι, καθὼς εἴρηται, πᾶσα ψυχῆς ἕξις, ὑφ' ὧν τίκτεται, καὶ βελτίων, ἢ χείρων γίνεται, πρὸς ταῦτα τὴν φύσιν ἔχει, καὶ ἐν αὐτοῖς συνίσταται· ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς λύπης αἱ φαῦλαι γίνονται ἕξεις, δηλαδὴ τοῦ διώκειν τὴν ἡδονὴν ὥσπερ οὐ δεῖ, καὶ ὅτε οὐ δεῖ, καὶ πάλιν φεύγειν τὴν λύπην ὅτε οὐ δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅπου οὐ δεῖ· καὶ ὅσαι ἄλλαι περιστάσεις πονηρὰν ποιοῦσι τὴν ζήτησιν τῆς ἡδονῆς, ἢ τὴν φυγὴν τῆς λύπης. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει. συνίσταται γὰρ ἀπὸ τοῦ διώκειν καὶ φεύγειν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. ὥστε φανερὸν, ὅτι περὶ ταύτας αἱ ἕξεις τὴν φύσιν ἔχουσι, καὶ ἐν αὐταῖς συνίστανται. διὰ τοῦτο καί τινες ὁρίζονται τὰς ἀρετὰς, ἀπαθείας καὶ ἠρεμίας εἶναι, ἀπὸ τῆς ἡδονῆς τὸν ὁρισμὸν λαμβάνοντες· καί τοι οὐ καλῶς ὁρίζονται· ὅτι ἁπλῶς αὐτὰ

προσθή-

προσθήκης ποιοῦνται τὸν ὁρισμὸν, μὴ προστιθέντες τῇ ἠρεμίᾳ καὶ ἀπαθείᾳ, τὸ, ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις. ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἕξις ἡ οὕτως ἔχουσα περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας, καθὼς προσδιωρισάμεθα, τῶν βελτίστων πρακτική. ἡ δὲ κακία τοὐναντίον. γνοίημεν δ' ἂν ἔτι βέλτιον περὶ τῶν εἰρημένων, καὶ ἀπὸ τούτων τῶν λόγων. τριῶν γὰρ ὄντων, δι' ἅ τις αἱρεῖταί τι, καὶ τοσούτων δι' ἅ τις φεύγει τι· καλοῦ, συμφέροντος, ἡδέος, αἰσχροῦ, ἀσυμφόρου, λυπηροῦ· ὁ μὲν ἀγαθὸς πᾶσι κατὰ τὸ εἰκὸς ἐπιβάλλει, διώκων μὲν τὰ ἄριστα, φεύγων δὲ ἃ βλάβη διώκει· ὁ δὲ κακὸς ἁμαρτάνει περὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ ἡδέος· ἡ γὰρ ἡδονὴ οὐ μόνον κοινή ἐστι πᾶσι τοῖς ζώοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἕπεται τοῖς εἰρημένοις αἱρετοῖς. ἃ γὰρ αἱρούμεθα, τούτοις πᾶσιν ἡδόμεθα. καὶ ἔστι τὸ καλὸν καὶ συμφέρον ἡδὺ τῇ ἑαυτῶν φύσει, καὶ διὰ τοῦτο οἱ κακοὶ ἀπατῶνται, τὸ ἡδὺ καλὸν καὶ συμφέρον ἡγούμενοι πᾶν, διότι ἕπεται νομίζοντες καὶ ἀντιστρέφειν. τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· συμβαίνει γὰρ πολλὰ τῶν ἡδέων αἰσχρὰ καὶ ἀσύμφορα εἶναι. ὥστε φανερὸν ὅτι περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας αἱ ἀνθρώπιναι καταγίνονται πράξεις. ἔτι πᾶσιν ἡμῖν ἐκ νηπίου τοῦτο τὸ πάθος σύνεστι καὶ συντρέφεται, καθάπερ ἐγκεχρωσμένον τῷ βίῳ· καὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις καὶ τὰς πονηρὰς τούτῳ κρίνομεν τῷ κανόνι, τῷ τὰς μὲν λύπην φέρειν, τὰς δὲ ἡδονὴν, καὶ πάντες οὕτω κανονίζομεν τὰς ἐνεργείας, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἧττον. ὥστε ἀνάγκη περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι τὴν πᾶσαν ταύτην πραγματείαν· οὐ γὰρ μικρὸν βοηθεῖ τῷ ζητοῦντι τὰ πρακτέα, τὸ

εἰδέναι, τί ἐστι τὸ καλῶς χαίρειν ἢ λυπεῖσθαι, ἢ τὸ κακῶς· ἐπεὶ μηδὲ μικρὸν μέρος τῶν πράξεων τὸ ἥδεσθαι καλῶς ἢ λυπεῖσθαι, ἢ τοὐναντίον. ἀπὸ τούτων γὰρ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἤθη γινώσκομεν, ἢ φαῦλα ἢ ἀγαθά· ἔτι ὅσα τῶν πρακτέων οὐκ εἰσὶ ῥάδια, περὶ ταῦτα καὶ τέχνη καταγίνεται καὶ ἀρετή· πρὸς γὰρ τὰ ῥάδια οὐδεμία χρεία πολυχρονίου ἔθους, ἢ μεθόδου τεχνικῆς. ὥστε ὅσῳ χαλεπώτερα, τοσούτῳ μείζονος δεήσονται καὶ τέχνης καὶ ἀρετῆς· ἐπεὶ καὶ βέλτιον τὸ τὰ χαλεπώτερα διαθέσθαι καλῶς, ἢ τῶν ῥαδίων περιγενέσθαι· ἡ ἀρετὴ ἄρα μάλιστα ἐν τοῖς χαλεπωτέροις ἐστὶ, καὶ περὶ ταῦτα καταγίνεται. ἔστι δὲ χαλεπώτερον τῷ σπουδαίῳ ἡδονῇ μαχέσασθαι, ἢ θυμῷ, καθά φησιν Ἡράκλειτος· καὶ διὰ τοῦτο ἄρα περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι ἀνάγκη πᾶσαν τὴν πραγματείαν καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ πολιτικῇ· ὁ μὲν γὰρ καλῶς χρώμενος ἡδονῇ καὶ λύπῃ, ἀγαθὸς, ὁ δὲ κακῶς, κακός.

ΚΕΦ. δ'.

Ὅτι διαφέρει ὁ δίκαιος τοῦ ποιοῦντος τὰ δίκαια, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

ΟΤι μὲν οὖν ἡ ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶ, καὶ ὅτι ἐξ ὧν γίνεται, ἀπὸ τούτων καὶ αὔξεται καὶ φθείρεται, καθ' ἕτερον τρόπον καὶ ἕτερον τῶν ἐνεργειῶν γινομένων, καὶ ὅτι ἐξ ὧν ἐγένετο περὶ ταῦτα καὶ ἐνεργεῖ, εἴρηται.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις πῶς λέγομεν ὅτι τὸν θέλοντα δίκαιον γενέσθαι δεῖ τὰ δίκαια ποιεῖν, καὶ τὸν σώφρονα τὰ σώφρονα. εἰ γὰρ τὰ δίκαια πράττοντες δίκαιοι πάντως εἰσὶ, καὶ εἰ τὰ σώφρονα, σώφρονες· ὥσπερ οἱ πράττοντες

τὰ μου-

τὰ μουσικὰ ἢ γραμματικά, μουσικοί εἰσι καὶ γραμματικοί.

Λέγομεν δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι φαίνεταί τις οὖσα διαφορά, τοῦ τὰ δίκαια ποιοῦντος καὶ τοῦ δικαίου, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν· ἐνδέχεται γάρ τινα γραμματικόν τι ποιῆσαι ἢ ἀπὸ τύχης, ἢ ἄλλου ὑποθεμένου, καὶ μὴ γραμματικὸν εἶναι. ἔσται δὲ γραμματικός, ὅτε γραμματικόν τι ποιήσει, καὶ γραμματικῶς· τουτέστιν ἀκολουθῶν τῷ κανόνι τῆς ἐν αὐτῷ γραμματικῆς. οὕτω καὶ τὰ δίκαια ἐνδέχεται ποιῆσαί τινα, καὶ μὴ δίκαιον εἶναι.

Μᾶλλον δὲ καὶ μείζων ἐστὶν ἐν τούτοις ἡ διαφορὰ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς, ἢ ἐπὶ τῶν τεχνῶν. ἀγαθὸν γὰρ ἐν αὐταῖς ἐστὶ ταῖς ἐνεργείαις τῆς τέχνης. ὥστε ἐάν τις μουσικὰ ποιῇ μουσικὴν εἰδώς, οὐδὲν κωλύει μουσικὸν αὐτὸν ὀνομάζειν· ἔστι γὰρ μουσικός, καὶ ἐὰν μὴ προαιρούμενος αὐτὸς τὰ μουσικὰ ποιῇ, ἀλλὰ ἑτέρου βιαζομένου. ἐπὶ δὲ τῆς ἀρετῆς, οὐχ οὕτως. καὶ γὰρ ἐάν τις δίκαια ποιῇ, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος, ἐὰν μὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πάνυ βουλόμενος ποιῇ, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ κινούμενος, καὶ οὐχ ἑτέρου βιαζομένου. τότε γὰρ ἔσται δίκαιος, πρῶτον μὲν ἐὰν πράττῃ τὰ δίκαια, γινώσκων ἃ πράττει· ἔπειτα, ἐὰν προαιρούμενος αὐτὸς πράττῃ· καὶ τρίτον, εἰ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχει πρὸς τὴν πρᾶξιν. καὶ γὰρ οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ὁ εἰδὼς μὲν τὰ δίκαια καὶ πράττων ἑκών, οἰόμενος δὲ μὴ πάντα χρόνον καιρὸν εἶναι δικαιοσύνης. ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν τὰς ἄλλας τέχνας καὶ τεχνίτας εἶναι κατ' αὐτὰς οὐ ζητοῦνται, πλὴν τοῦ εἰδέναι· χωρὶς γὰρ τοῦ εἰδέναι, πῶς ἂν τις εἴη τεχνίτης; εἰ δὲ μήτε προαιρούμενος τὴν τέχνην ποιεῖ, μήτε

ἀκινή-

ἀκινήτως ἔχων πρὸς τὴν μεταχείρισιν τῆς τέχνης, οὐ διὰ τοῦτο κωλύεται τεχνίτης εἶναι· πρὸς δὲ τὴν ἀρετήν, τὸ μὲν εἰδέναι περὶ αὐτῆς πάντα ἃ προσήκει εἰδέναι, μικρόν, ἢ οὐδέν, συντελεῖ, πρὸς τὸ σπουδαῖόν τινα γενέσθαι· τὰ δ' ἄλλα οὐ μικρόν, ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται. καὶ γὰρ ἐνδέχεται μηδὲν ἀκριβὲς περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν εἰδότα, σπουδαῖον εἶναι. χωρὶς δὲ τοῦ προαιρεῖσθαι καὶ ἀκινήτως ἔχειν πρὸς ἀρετήν, ἀδύνατον εἶναι σπουδαῖον· ἅτινα ἐκ τοῦ πολλάκις ποιεῖν τὰς ἐνεργείας περιγίνεται, καθὼς εἴρηται.

Τὰ μὲν οὖν πράγματα, δίκαια καὶ σώφρονα, ὅταν ᾖ τοιαῦτα, οἷα ἂν ὁ δίκαιος, ἢ ὁ σώφρων πράξει· δίκαιος δὲ καὶ σώφρων ἐστίν, οὐχ ὁ ταῦτα πράττων πᾶς, ἀλλὰ ὁ οὕτω πράττων, ὥσπερ οἱ δίκαιοι, καὶ οἱ σώφρονες πράττουσιν. ὥστε καλῶς λέγεται, ὅτι ἐκ τοῦ τὰ δίκαια ποιεῖν ὁ δίκαιος γίνεται, καὶ ἐκ τοῦ τὰ σώφρονα ὁ σώφρων. ὃς δὲ μὴ πράττει ταῦτα, οὐδέποτε γίνεται ἀγαθός, οὐδὲ μελλήσει ποτὲ γενέσθαι.

Ἀλλ' οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων ταῦτα μὲν οὐ πράττουσιν· ἐπὶ δὲ τὴν σοφίαν καταφεύγοντες καὶ τοὺς λόγους, οἴονται διὰ τοῦτο φιλοσοφεῖν· καὶ οἴονται σπουδαῖοι εἶναι, ὅτι μόνον περὶ τῆς ἀρετῆς ἀκριβῶς γινώσκουσιν εἰπεῖν, ὅμοιόν τι ποιοῦντες τοῖς κάμνουσιν, οἳ τῶν ἰατρῶν ἀκούουσι μὲν ἐπιμελῶς, ποιοῦσι δὲ οὐδὲν τῶν προσταττομένων. ὥσπερ τοίνυν ἐκείνοις οὐδέποτε ἕξει τὰ σώματα καλῶς, οὕτω θεραπευομένοις, οὕτως οὐδὲ οὗτοι τὴν ψυχὴν καλλίω ποιήσουσιν οὕτω φιλοσοφοῦντες.

ΚΕΦ. ε'.

Ὅτι ἕξις ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ μεσότης.

Μετὰ δὲ ταῦτα σκεπτέον τί ἐστιν ἡ ἀρετή. τρία γάρ ἐστι τὰ ἐν τῇ ψυχῇ· πάθη, δυνάμεις, ἕξεις·

Καὶ πάθη μὲν εἰσιν, ἐπιθυμία, ὀργὴ, φόβος, θράσος, φθόνος, χαρὰ, φιλία, μῖσος, πόθος, ζῆλος, ἔλεος· ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη.

Δυνάμεις δὲ, αἱ πρὸς ταῦτα ἐπιτηδειότητες τῆς ψυχῆς, καθ' ἃς παθητικοὶ τούτων λεγόμεθα· οἷον, καθ' ἃς ἐσμὲν δυνατοὶ ὀργισθῆναι, ἢ λυπηθῆναι, ἢ ἐλεῆσαι.

Ἕξεις δὲ, οἱ τρόποι, καθ' οὓς πάσχομεν τὰ πάθη, δηλονότι τὸ πάσχειν αὐτὰ καλῶς ἢ κακῶς· οἷον πρὸς τὸ ὀργισθῆναι εἰ μὲν σφοδρῶς καὶ ἀχέτως ἔχομεν, ἢ τοὐναντίον ἀνειμένως καὶ μαλακῶς, κακῶς ἔχομεν· εἰ δὲ μέσως, καλῶς· ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα. τούτων δὲ τῶν τριῶν, τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ, πάθος, ἢ δύναμις, ἢ ἕξις;

Πάθος μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὔτε ἡ ἀρετὴ, οὔτε ἡ κακία· κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἀρετὴν σπουδαῖοι λεγόμεθα, καὶ κατὰ τὴν κακίαν φαῦλοι· κατὰ δὲ τὰ πάθη οὐδαμῶς· οὐδεὶς γὰρ φαῦλος ἢ σπουδαῖος διὰ μόνον τὸ ὀργίζεσθαι· ἡ ἀρετὴ ἄρα, ἢ ἡ κακία, οὐκ ἔστι πάθος. ἔτι, κατὰ μὲν τὰ πάθη οὔτε ἐπαινούμεθα οὔτε ψεγόμεθα, κατὰ δὲ τὰς ἀρετὰς ἢ τὰς κακίας ἐπαινούμεθα ἢ ψεγόμεθα. ἔτι ὀργιζόμεθα μὲν καὶ φοβούμεθα ἀπροαιρέτως, καὶ τὰ ἄλλα πάσχομεν ὁμοίως· ἐπὶ δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, οὐχ οὕτως· οὐκ ἄρα εἰσὶ πάθη. ἔτι πρὸς τὰ πάθη οὐ λεγόμεθα διακεῖσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' αὐτὰ κινεῖσθαι· πρὸς δὲ τὴν ἀρετὴν διακεῖσθαι λεγό-

μεθα καὶ πρὸς τὴν κακίαν· οὐκ ἄρα εἰσὶ πάθη.

Διὰ ταὐτὰ δὲ οὐδὲ δυνάμεις εἰσίν. οὔτε γὰρ φαῦλοι ἢ ἀγαθοὶ λεγόμεθα τῷ δύνασθαι ὀργισθῆναι ἁπλῶς, οὔτε ἐπαινούμεθα ἢ ψεγόμεθα. οὔτε τῷ προαιρεῖσθαι δυνάμεθα ὀργισθῆναι, καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει, ἀλλὰ μᾶλλον τῷ πεφυκέναι. ἀγαθοὶ γὰρ ἢ κακοὶ οὐ γινόμεθα φύσει, καθὼς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη.

Εἰ οὖν μήτε πάθη αἱ ἀρεταὶ, μήτε δυνάμεις, λείπεται τῶν ἕξεων αὐτὰς εἶναι· τί μὲν οὖν ἐστιν ἀρετὴ τῷ γένει εἴρηται· ἔστι γὰρ ἕξις.

6. Δεῖ δὲ μὴ μόνον ἕξιν αὐτὴν εἶναι λέγειν, ἀλλὰ προστεθῆναι τὸ τοιάδε τις, τοῦτ' ἐστιν ἀγαθή· ἡ γὰρ κακία ἕξις ἐστὶ πονηρά. ῥητέον οὖν περὶ τῆς ἀρετῆς ἐκεῖνο, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ αὐτό τε κοσμεῖ τὸ ἔχον τὴν ἀρετὴν, καὶ καλῶς ἔχειν ποιεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ τὸ δι' αὐτῆς ἐνεργούμενον εὖ διατίθησιν. οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ καὶ αὐτὸν τὸν ὀφθαλμὸν τελειοῖ, καὶ ποιεῖ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, δηλονότι τὸ ὁρᾶν· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ, εὖ ὁρῶμεν. ὁμοίως καὶ ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ αὐτόν τε τὸν ἵππον κοσμεῖ καὶ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· καὶ γὰρ τῇ τοιαύτῃ ἀρετῇ δύναται ἐνεγκεῖν καλῶς ἐπιβάτην, καὶ δραμεῖν, καὶ μεῖναι τοὺς πολεμίους. ἐπεὶ δὲ οὕτως ἐπὶ πάντων ἔχει, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ ὁμοίως ἂν ἔχοι, καὶ εἴη ἂν ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ, ἕξις, ἀφ' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀγαθὸς γίνεται, καὶ ἀφ' ἧς τὸ ἀνθρώπινον ἔργον εὖ καὶ καλῶς ἀποτελέσει. πῶς δὲ ἔσται ἡμῖν ἡ τοιαύτη ἕξις; εἴρηται μὲν καὶ πρὸ ὀλίγου. ἐλέγομεν γὰρ τῆς μεσότητος ἀεὶ στοχάζεσθαι τῶν ἐπὶ τὰ πάθη κινήσεων, καὶ ἑαυτὸν ἐθίζειν

ἐν τοῖς

ἐν τοῖς τοιούτοις τὸν ἐν ἀρετῇ ζῆν προαιρούμενον. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν λεχθησομένων ἔσται φανερὸν, ἐὰν θεωρήσωμεν, ποία τίς ἐστιν ἡ φύσις τῆς ἀρετῆς. σκοπῶμεν δὲ οὕτως.

Ἐν παντὶ συνεχεῖ, οἷον γραμμῇ, ἐπιφανείᾳ, σώματι, ἢ λόγῳ, ἢ χρόνῳ, καὶ ὅλως ἐν παντὶ δυναμένῳ διαιρεθῆναι, λαβεῖν ἐστὶ τὸ μὲν πλεῖον, τὸ δὲ ἔλαττον, τὸ δὲ ἴσον· οἷον ἐπὶ τοῦ συνεχοῦς, εἰ τὸ μὲν δεκάπηχυ πολὺ, τὸ δὲ δίπηχυ ὀλίγον, ἴσον ἔσται τὸ ἓξ ἔχον πήχεις, ὃ καὶ μέσον καλεῖται, ὅτι ᾧ ἐλλείπει τοῦ δεκαπήχεος, ὑπερέχει τοῦ διπήχεος. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ διωρισμένου ποσοῦ. εἰ γὰρ τὰ εἴκοσι πολὺ, τὰ δὲ δέκα ὀλίγον, ἴσον ἔσται τὰ δέκα πέντε. ὅτι ᾧ ἐλλείπει τοῦ μείζονος ὑπερέχει τοῦ ἐλάττονος· τὸ δὲ τοιοῦτον ἴσον, μέσον καλεῖται· καὶ ἡ τοιαύτη τάξις, ἀριθμητικὴ ἀναλογία. καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ διωρισμένου ποσοῦ οὐκ ἀνάγκη ἐπὶ παντὸς λαβεῖν τὴν τοιαύτην ἀναλογίαν· οὐ γάρ ἐστιν ἐπ᾽ ἄπειρα διαιρετέον· ἐπὶ δὲ τοῦ συνεχοῦς ἐπὶ παντὸς δυνατόν ἐστιν, ἅτε ἀπειράκις δυναμένου διαιρεθῆναι. τοῦτο δὴ τὸ μέσον οὐχ ὁμοίως ἀεὶ κρίνομεν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν καθ᾽ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ποτὲ δὲ πρὸς ἡμᾶς. καὶ καθ᾽ αὐτὸ μὲν τὸ πρᾶγμα μέσον ἐστὶ, τὰ ἓξ, τοῦ δέκα καὶ δύο, ἴσον ὑπερέχοντα καὶ ἐλλείποντα· ἀπ᾽ αὐτῶν γὰρ τῶν πραγμάτων λαμβάνεται ἡ διαφορά. πρὸς ἡμᾶς δὲ, ὅταν ἀφ᾽ ἡμῶν ἡ μεσότης, καὶ ἡ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις λαμβάνεται. οἷον εἴ τινι πολὺ τὸ δέκα μνᾶς φαγεῖν, δύο δὲ ὀλίγον, οὐκ ἀνάγκη τὰς ἓξ μνᾶς τὴν μεσότητα φυλάττειν, καὶ προσηκούσας εἶναι τῷ σώματι· δυνατὸν γὰρ ἢ πλείους ἢ ἐλάττους ἀρκεῖν. πρὸς μὲν οὖν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, αἱ ἓξ μναῖ τὸ μέσον καὶ ἴσον ἐστί· πρὸς

ἡμᾶς δὲ ἑπτὰ ἴσως, ἢ πέντε, ἤγουν ὅσαις τὸ σῶμα προσή-
κει. αἱ δὲ ἓξ Μίλωνι μὲν, ἅτε ἱκανῶς γεγυμνασμένῳ,
ὀλίγη ἔσται τροφὴ, καὶ ὁ ἀλείπτης πλείω παρέξει. τῷ δὲ ἀρχο-
μένῳ τῶν γυμνασίων, πολύ· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ δρόμου καὶ
πάλης ἔχει· καὶ ἐπὶ τούτων γὰρ ἀπὸ τῶν γυμναζομένων τὸ
ἴσον κρίνομεν· ἔτι δὲ καὶ πᾶς ἡστινοσοῦν περὶ ἧς ἄμενος ἐπι-
στήμης, τὸ μέσον ἀεὶ ζητεῖ, τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τὴν ἔλλειψιν
φεύγων, μέσον ἐκεῖνο δηλονότι διώκων, ὃ πρὸς ἡμᾶς, οὐ
πρὸς τὸ πρᾶγμα, μέσον ἐστί.

Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον πᾶσα ἐπιστήμη τὸ ἴδιον ἔργον κα-
λῶς ἀποτελεῖ. διὰ τοῦτο καὶ εἰώθαμεν λέγειν ἐν τοῖς εὖ ἔ-
χουσι τῶν ἔργων, ὅτι οὔτε ἀφελεῖν ἐστιν, οὔτε προσθεῖναι,
δεικνῦντες ὅτι καὶ τὴν ὑπερβολὴν ὁμοίως, καὶ τὴν ἔλλειψιν
φεύγει, ὡς τῶν μὲν διαφθειρουσῶν τὸ τῶν ἔργων ἀγαθὸν,
τῆς δὲ μεσότητος μόνης σωζούσης· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ πάσης
τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶ, καθάπερ καὶ ἡ φύσις, τὸ
μέσον ἂν καὶ αὕτη σκοποίη. ἀρετὴν δὲ λέγω οὐ τὴν διανοητι-
κὴν, ἄλλως γὰρ τὸ καθ' αὐτὴν ἔχει, ἀλλὰ τὴν ἠθικήν· αὕ-
τη γάρ ἐστι περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἃ καὶ πλείω καὶ μείζω τοῦ
δέοντος καὶ ἐλάττω δυνατὸν εἶναι. καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ δέον
ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, δηλονότι τὸ ἴσον. καὶ γάρ ἐστι καὶ φοβηθῆναι, καὶ
θαῤῥῆσαι, καὶ ἐπιθυμῆσαι, καὶ μισῆσαι, καὶ ὀργισθῆναι,
καὶ ἐλεῆσαι, καὶ ὅλως ἡσθῆναι, καὶ λυπηθῆναι μᾶλλον καὶ
ἧττον, καὶ ἀμφότερα οὐ καλῶς. τὸ δὲ παθεῖν ταῦτα πάν-
τα ὅτε δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ πρὸς οὓς δεῖ, καὶ
οὗ ἕνεκα δεῖ, μέσον ἐστὶ καὶ ἄριστον, ἐν ᾧ ἡ ἀρετὴ γίνεται·
ὁμοίως δὲ ἔχει καὶ περὶ τὰς ἀποτελουμένας ὑπὸ τῶν παθῶν

πράξεις.

πράξεις. ἔστι γὰρ καὶ ἐν αὐταῖς ὑπερβολή, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης· ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις καταγίνεται· τῶν δὲ παθῶν καὶ τῶν πράξεων τὸ μέσον ἀεὶ καὶ κατόρθωμα ὀνομάζεται καὶ ἐπαινεῖται· ἅπερ ἄμφω προσήκει τῇ ἀρετῇ, φανερὸν ὅτι οὔτε ὑπερβολή, οὔτε ἔλλειψις, ἀλλὰ μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, τοῦ μέσου ἀεὶ στοχοποῦσα.

Ἔτι τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολυειδές ἐστιν, ὡς εἰπεῖν. πολλαχῶς γάρ τις δύναται ἁμαρτάνειν. τὸ γὰρ κακὸν ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι ἔλεγον, τὸ δὲ ἀγαθὸν ὡρισμένον τι καὶ πεπερασμένον· καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατορθοῦν, ἁπλοῦν τι ἐστὶ καὶ μονοειδές. ὅθεν καὶ τὸ μὲν ἁμαρτάνειν, ῥᾴδιόν ἐστιν, ὥσπερ τοξότῃ τὸ ἀποτυγχάνειν τοῦ σκοποῦ· τὸ δὲ κατορθοῦν, χαλεπὸν, ὥσπερ τὸ βάλλειν κατὰ σκοπόν. φαίνεται ἄρα καὶ διὰ τοῦτο τὴν μὲν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς κακίας εἶναι (ἀόριστα γὰρ ἑκάτερον) τὴν μεσότητα δὲ τῆς ἀρετῆς, ὡρισμένην καὶ μίαν οὖσαν.

Ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἁπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε, μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν. τὴν μὲν γὰρ ὑπερβάλλει, τῆς δὲ ἐλλείπει· διὰ τὸ τὴν μὲν τῶν κακιῶν ὑπερβάλλειν τὸ δέον, τὴν δὲ ὑπερβάλλεσθαι· τὴν δὲ ἀρετὴν τὸ δέον μόνον ζητεῖν, δηλονότι τὸ μέσον, καὶ τοῦτο μόνον αἱρεῖσθαι. ὥστε εἰ μὲν ζητοίημεν αὐτὸ τὸ εἶναι τῆς ἀρετῆς, μεσότης ἐστίν· εἰ δὲ τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης ἐστί.

ΚΕΦ. ϛ'.

Ὅτι οὐκ ἐν παντὶ πάθει ἢ πάσῃ πράξει μεσότης. καὶ κατὰ μέρος περὶ τοῦ τίς ἀρετὴ τίνων κακιῶν μέση ἐστί.

Προσήκει δὲ καὶ ἐκεῖνο γινώσκειν, ὅτι οὐ πᾶσα πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος, μεσότητα ἐπιδέχεται τὴν ζητουμένην, τὸ δέον δηλονότι. ἔνια γὰρ ὁμοῦ καὶ ὑπερβάλλοντα καὶ ἐλλείποντα καὶ ἐν μεσότητί τινι ὄντα, ἀεὶ πονηρά εἰσιν. οἷον ἐν μὲν πάθεσιν ἀναισχυντία, καὶ φθόνος, ἐν δὲ πράξεσι, μοιχεία, κλοπή, ἀνδροφονία. καὶ πάντα ταῦτα οὐ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν τὴν ἐν αὐτοῖς μεσότητα, ἢ ἐλλείπειν αὐτοῦ, φαῦλα λέγονται, ἀλλὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πονηρά εἰσιν. οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε τὸ δέον ἐν τοῖς τοιούτοις, οὐδὲ κατορθοῦν ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἀεὶ ἁμαρτάνειν. οὐδ' ἐστὶν ἐν αὐτοῖς προσδιορίζειν, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πάθεσι, τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ· οὐ γὰρ προσδιοριστέον, οὐδὲ τοιχωρύχους πῶς δεῖ κλέπτειν, καὶ πότε, καὶ τίνα, καὶ παρὰ τίνων, ἀλλὰ ἁπλῶς τὸ τι τούτων ποιεῖν, ἁμαρτάνειν ἐστίν.

Οὐ τοίνυν ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις μεσότης, οὐδὲ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ὥσπερ οὐδὲ ἀδικίας, ἢ δειλίας, ἢ ἀκολασίας. τούτων γὰρ, αἱ μὲν ὑπερβολαί εἰσιν, αἱ δὲ, ἐλλείψεις ἀρετῆς· ὑπερβολῆς δὲ καὶ ἐλλείψεως ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν καὶ μεσότητα ζητεῖν, σφόδρα ἄτοπον.

Ἀλλ' ὥσπερ μεσότητος οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης, τῆς ἀρετῆς λέγω, ἀλλ' ἔστι τὸ ἄκρον τῆς μεσότητος, ὡς εἰπεῖν· οὕτως οὐδὲ τῶν ὑπερβολῶν καὶ ἐλλείψεων, μεσότης, καὶ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις γίνονται δή, ἀλλὰ ἀεὶ καὶ καθ' ὃν ἂν τρόπον πράττονται, ἁμαρτάνονται.

ται. καὶ καθόλου εἰπεῖν, οὔτε ὑπερβολῆς, καὶ ἐλλείψεως μεσότης ἐστὶν, οὔτε μεσότητος ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις.

7

Δεῖ δὲ μὴ μόνον καθόλου λέγειν τὴν ἀρετὴν μεσότητα, τὴν δὲ κακίαν τὰ ἄκρα, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέρος, τίς ἀρετὴ, τίνων κακιῶν μεσότης ἐστί. τῶν γὰρ περὶ τὰς πράξεις λόγων οἱ μὲν καθολικοὶ, κοινότεροι καὶ πλείοσιν ἐφαρμόζουσιν, οἱ δὲ μερικοὶ, ἀληθινώτεροι· ἅτε διὰ τοῦτο προσεχῶς ταῖς πράξεσιν ἐφαρμόζοντες, αἵτινες ἀεὶ ἐν τοῖς μερικοῖς γίνονται· οἷς δὴ μερικοῖς οἱ ἀληθεῖς συμφωνοῦσι λόγοι. ληψόμεθα δὲ τὰ ζητούμενα ἐκ τῆς ἐκτεθείσης διαγραφῆς. ἐν ἑκάστῳ μὲν οὖν τῆς ψυχῆς πάθει, πλὴν τῶν καθ' αὐτὰ πονηρῶν, καθὼς εἴρηται, ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεταξύ ἐστιν ἡ ἀρετή.

Καὶ ἐν μὲν τῷ φόβῳ καὶ τῷ θάῤῥει· πάθη γὰρ ταῦτα τῆς ψυχῆς· μέση ἐστὶν ἡ ἀνδρεία. ἄκρα δὲ, ἔλλειψις μὲν, δειλία, ὑπερβολὴ δὲ, θρασύτης. ἀπὸ γὰρ τοῦ φόβου οὐκ ἔστιν ὄνομα τῇ ὑπερβολῇ, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ θάῤῥους μόνον. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀνώνυμά ἐστιν· ἐπεὶ καὶ τῇ ἐλλείψει οὐκ ἔστιν ἀπὸ τοῦ θάῤῥους ὄνομα, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ φόβου μόνον· δειλία γάρ. ὥστε τῶν ἄκρων, τὸ ἕτερον μὲν ἀπὸ τοῦ φόβου, θάτερον δὲ ἀπὸ τοῦ θάῤῥους ὀνομάζεσθαι.

Καὶ ἐν ταῖς ἡδοναῖς δὲ καὶ ταῖς λύπαις αἱ ἀκρότητες καὶ μεσότητες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνώνυμοί εἰσι, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς λύπαις· περὶ δὲ τὰς ἐν σώματι ἡδονὰς, μεσότης μὲν, σωφροσύνη, ὑπερβολὴ δὲ, ἀκολασία, ἔλλειψις δὲ, ἐπεὶ οἱ πάντῃ τῶν ἡδονῶν ἀπεχόμενοι ὀλίγοι εἰσὶ, διὰ τοῦτ', ἀνώνυμός ἐστι· καλείσθω δὲ, ἀναισθησία.

Ἐν δὲ

Ἐν δὲ τῷ πάθει, ὃ πάσχομεν ἐν τῷ διδόναι καὶ λαμβά-
νειν χρήματα, μεσότης μὲν, ἐλευθεριότης, ἄκρα δὲ,
ὑπερβολὴ μὲν, ἀσωτεία, ἔλλειψις δὲ, ἀνελευθερία.
συμβαίνει δὲ καὶ τὸ ἀνάπαλιν· τὴν μὲν ἀσωτείαν, ἔλλει-
ψιν εἶναι, τὴν δὲ ἀνελευθερίαν, ὑπερβολήν. ἐν μὲν γὰρ
τῷ διδόναι χρήματα, ἡ μὲν ἀσωτεία ὑπερβολή ἐστιν, ἔλ-
λειψις δὲ ἡ ἀνελευθερία. ἐν δὲ τῷ λαμβάνειν, ἡ μὲν ἀνε-
λευθερία ὑπερβολή ἐστιν, ἡ δὲ ἀσωτεία ἔλλειψις. νῦν μὲν
οὖν κεφαλαιωδῶς περὶ αὐτῶν λέγομεν καὶ ὡς ἐν τύπῳ,
ἀρκούμενοι αὐτῷ τούτῳ· μετὰ δὲ ταῦτα, ἀκριβέστερον ἐροῦ-
μεν περὶ αὐτῶν.

Εἰσὶ δὲ περὶ τὴν δόσιν καὶ τὴν λῆψιν τῶν χρημάτων
καὶ ἄλλη μεσότης καὶ ἄκρα, καὶ ἔστιν ἄλλη μεσότης μὲν,
μεγαλοπρέπεια· διαφέρει γὰρ τῆς ἐλευθεριότητος, ὅτι
ἡ μὲν μεγάλα τινὰ περιΐεται, ἡ δὲ μικρά. ὑπερβολὴ,
ἀπειροκαλία, καὶ βαναυσία· ἔλλειψις, μικροπρέπεια· καὶ
αὗται γὰρ διαφέρουσι τῶν τῆς ἐλευθεριότητος ἄκρων. αἱ
δὲ διαφοραὶ, μετὰ ταῦτα ῥηθήσονται.

Ἐν δὲ τῷ περὶ τὴν τιμὴν καὶ ἀτιμίαν πάθει μεσότης
μὲν, μεγαλοψυχία, ὑπερβολὴ δὲ, χαυνότης τις λεγο-
μένη, ἔλλειψις δὲ, μικροψυχία.

Ὡς δὲ ἐλέγομεν διαφέρειν τὰς περὶ τὰ χρήματα δια-
θέσεις, τὴν ἐλευθεριότητα δηλαδὴ, καὶ μεγαλοπρέ-
πειαν, τῷ τὴν μὲν ἐλευθεριότητα περὶ μικρὰ εἶναι, περὶ
μεγάλα δὲ τὴν μεγαλοπρέπειαν· οὕτω καὶ περὶ τὴν τι-
μήν ἐστί τις διάθεσις διαφέρουσα τῆς μεγαλοψυχίας,
τῷ τὴν μὲν περὶ μικρὰ εἶναι, τὴν δὲ μεγαλοψυχίαν,
περὶ

περὶ μεγάλα. ἔστι γὰρ ὀρέγεσθαι τιμῆς ὡς δεῖ, καὶ ἔστιν ὀρέγεσθαι πλέον ἢ προσήκει, καὶ ἧττον τοῦ δέοντος· λέγεται γὰρ ὁ μὲν ὑπερβάλλων ταῖς ὀρέξεσι, φιλότιμος, καὶ ἡ διάθεσις, φιλοτιμία, ὁ δὲ ἐλλείπων, ἀφιλότιμος. ἡ δὲ διάθεσις, ἀνώνυμος· ἡ δὲ μεσότης, καὶ αὐτὴ ἀνώνυμος, ἥτις διαφέρει τῆς μεγαλοψυχίας, τῇ εἰρημένῃ διαφορᾷ. καὶ διότι ἀνώνυμος ὁ μέσος, ἀπὸ τῶν ἄκρων ὀνομάζεται, διότι καὶ ἀμφοτέρων μετέχει, καί ποτε μὲν φιλότιμον αὐτὸν καλοῦμεν, ποτὲ δὲ ἀφιλότιμον· καὶ ποτὲ μὲν ἐπαινοῦμεν τὸν φιλότιμον, ποτὲ δὲ τὸν ἀφιλότιμον. τίνος δὲ χάριν τοῦτο ποιοῦμεν, ἐν τοῖς ἑξῆς ῥηθήσεται· νῦν δὲ περὶ τῶν λοιπῶν παθῶν λέγωμεν, ζητοῦντες ἐν ἑκάστῳ τὴν μεσότητα, καὶ τὰ ἄκρα.

Ἔστι τοίνυν ἐν τῇ ὀργῇ μεσότης μὲν πρᾳότης, ὁ γὰρ μέσος πρᾷος λέγεται, τὰ δὲ ἄκρα, ἀνώνυμα· καλείσθω δὲ, ἡ μὲν ὑπερβολὴ ὀργιλότης, καὶ ὀργίλος ὁ ὑπερβάλλων, ἡ δὲ ἔλλειψις ἀοργησία, καὶ ὁ ἐλλείπων ἀόργητος.

Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι τρεῖς μεσότητες, αἳ κατά τι μὲν κοινωνοῦσιν, ἔχουσι δὲ καὶ διαφοράν. τῶν γὰρ πράξεων καὶ λόγων, ἃ λέγομεν, καὶ πράττομεν ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους κοινωνίᾳ, τὰ μὲν πρὸς ἀλήθειαν λέγομεν καὶ πράττομεν, τὰ δὲ πρὸς ἡδονήν. καὶ τῶν πρὸς ἡδονὴν, τὰ μὲν παιδιᾶς λέγονται καὶ πράττονται χάριν· τὰ δὲ ἕνεκα τῆς λοιπῆς τῆς ἐν τῷ βίῳ ἡδονῆς. ὥστε τρεῖς εἶναι τὰς μεσότητας ἐξ ἀνάγκης. καὶ τῶν μὲν πρὸς ἀλήθειαν λεγομένων ἢ πραττομένων, ἡ μεσότης καὶ ἀλήθεια ὀνομάζεται· τῶν δὲ πρὸς ἡδονὴν, ἡ μὲν περὶ τὴν παιδιὰν, εὐτραπελία, ἡ δὲ περὶ τὴν λοιπὴν ἡδονὴν, φιλία. κοινωνοῦσι μὲν οὖν ἀλλήλαις,

ὅτι πᾶσαι εἰσὶ περὶ λόγων καὶ πράξεων κοινωνίαν· διαφέρουσι δὲ, ὅτι οὐ περὶ τὰ αὐτὰ, καθὼς εἴρηται. τὰ δὲ ἄκρα αὐτῶν, ἀνώνυμα· ὀνοματοποιήσομεν δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς σαφηνείας ἕνεκα, καὶ τοῦ ῥᾳδίως τῷ λόγῳ παρακολουθεῖν τῶν ἀκροωμένους. καλείσθω δὲ τὰ ἄκρα τῆς ἀληθείας, ἡ μὲν ἐπὶ τὸ μεῖζον προσποίησις, ἀλαζονεία, καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν, ἀλαζών· ἡ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, εἰρωνεία, καὶ εἴρων. τῆς δὲ εὐτραπελίας, ἡ μὲν ὑπερβολὴ, βωμολοχία καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν βωμολόχος, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, ἀγροικία, καὶ ὁ ἔχων, ἄγροικος. τῆς δὲ φιλίας, ὁ μὲν ὑπερβάλλων καὶ οὐδενὸς ἕνεκα, ἄρεσκος καλείσθω· εἰ δὲ ἕνεκα τῆς αὐτοῦ ὠφελείας, κόλαξ· ὁ δὲ ἐλλείπων καὶ ἀχαρις ἐν πᾶσι, δύσερίς τις καὶ δύσκολος.

Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς πάθεσιν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη, μεσότητές εἰσι, καθάπερ ἐπὶ τῆς αἰδοῦς φαίνεται· καὶ γὰρ ἡ αἰδὼς, ἀρετὴ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ οὐκ ἔστι πάθους μεσότης, ἀλλὰ τῶν περὶ τὸ πάθος. τῶν ἐπαινουμένων δέ ἐστιν· ὁ γὰρ αἰδήμων ἐπαινεῖται, καὶ παρ' ἑκάτερα, καὶ ὑπερβολὴν ἔχει καὶ ἔλλειψιν· καὶ αὐτὴ μεσότης ἐστὶ, καὶ ὁ μὲν ὑπερβάλλων αἰδοῖ, καταπλὴξ καλεῖται· ὁ δὲ ἐλλείπων, ἢ ὁ μηδὲ ὅλως αἰδούμενος, ἀναίσχυντος, ὁ δὲ μέσος, αἰδήμων.

Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ λύπῃ μεσότης, ὅτε λυπεῖται ἐπὶ τῆς παρὰ τὴν ἀξίαν εὐτυχοῦσιν, ἥ τις νέμεσις καλεῖται. καὶ ὑπερβολὴ δέ ἐστι παρ' ἑκάτερα καὶ ἔλλειψις. ὑπερβολὴ μὲν, ὅταν τις ἐπὶ πᾶσι τοῖς εὐτυχοῦσι λυπῆται· καὶ ἡ τοιαύτη κακία, φθόνος καλεῖται, καὶ ὁ ἔχων, φθονερός. ἔλ-

λειψις δὲ, ὅταν τις οὐ μόνον οὐ λυπεῖται, ἀλλὰ καὶ χαίρει ἐπὶ τοῖς παρὰ τὴν ἀξίαν κακῶς πράττουσι· καὶ ὁ τοιοῦτος, ἐπιχαιρέκακος καλεῖται, καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπιχαιρεκακία· τῆς δὲ μεσότητος νεμέσεως καλουμένης, ὁ ἔχων, νεμεσητικὸς καλεῖται. ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς μεσότητος καὶ τῶν ἄκρων, καὶ μετὰ ταῦτα ἀκριβέστερον ἐροῦμεν.

Καὶ περὶ τῆς δικαιοσύνης δὲ, ἐπεὶ διπλῆ τίς ἐστι, καὶ δεῖ αὐτῇ μακροτέρων λόγων, νῦν μὲν οὐκ εὔκαιρον λέγειν· ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς διελόντες περὶ ἑκατέρας διαληψόμεθα, πῶς μεσότητές εἰσι, καὶ τίνων. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ μὲν λογικῶν ἀρετῶν.

ΚΕΦ. ζ΄.

8

Περὶ τῆς ἐναντιότητος τῶν παρ' ἑκάτερον τῆς ἀρετῆς κακιῶν, ἥν τε πρὸς ἀλλήλας ἔχουσι καὶ πρὸς τὴν ἀρετήν.

ΝΥν δὲ ἐροῦμεν περὶ τῆς ἐναντιότητος τῶν ἄκρων πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς τὴν μεσότητα. τριῶν γὰρ διαθέσεων οὐσῶν, μιᾶς μὲν ἀρετῆς, ἥ τις μεσότης ἐστὶ, δύο δὲ κακιῶν, τῆς μὲν ὑπερβαλλούσης, τῆς δὲ ἐλλειπούσης, ἐν πάσαις ἐστί τις ἀντίθεσις. καὶ αἱ μὲν ἄκραι ἐναντίως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας· ἡ δὲ μέση πρὸς ἑκατέραν τῶν ἄκρων. ὥσπερ γὰρ τὸ ἴσον καὶ πρὸς τὸ μεῖζον ἀντικείμενόν ἐστι, καὶ πρὸς τὸ ἔλαττον· τοῦ μὲν γὰρ μείζονος ἔλαττόν ἐστι, τοῦ δὲ ἐλάττονος μεῖζον· οὕτως αἱ μέσαι ἕξεις, πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις ὑπερβολαί εἰσι, πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς, ἐλλείψεις· ὃ καὶ ἐν πάθεσι, καὶ ἐν πράξεσιν ὁμοίως ἔχει. ἐν πάθεσι μὲν, ἀνδρία μεσότης, ἐν πράξεσι δὲ, ἡ κατὰ τὴν ἀνδρίαν πρᾶξις. καὶ διὰ τούτων ὁ ἀνδρεῖος πρὸς μὲν τὸν δειλὸν θρασὺς

φαίνεται, πρὸς δὲ τὸν θρασὺν, δειλός. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων πρὸς μὲν τὸν ἀναίσθητον, ἀκόλαστος, πρὸς δὲ τὸν ἀκόλαστον, ἀναίσθητος. ὁ δὲ ἐλευθέριος, ἄσωτος μὲν, πρὸς τὸν ἀνελεύθερον, πρὸς δὲ τὸν ἄσωτον, ἀνελεύθερος· καὶ ὅλως ἑκάτερος τῶν ἄκρων τῷ ὀνόματι ἑτέρου τὸν μέσον καλεῖ. καὶ ὁ μὲν θρασὺς, τὸν ἀνδρεῖον δειλὸν καλεῖ, ὁ δὲ δειλὸς, θρασύν. καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

Οὕτω δὲ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον ἀντικειμένων καὶ πρὸς ἄλληλα, μείζων ἐστὶν αὐτῶν ἡ ἐναντιότης. πορρωτέρω γὰρ ἀλλήλων ἐστὶν ἢ τοῦ μέσου. καθάπερ τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν πλέον ἀντίκειται πρὸς ἄλληλα ἢ τὸ μέσον, τὸ ἴσον δηλονότι. καὶ πρὸς μὲν τὸ μέσον, ἐστί τις ὁμοιότης ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων, ὥσπερ τῇ θρασύτητι πρὸς τὴν ἀνδρίαν, καὶ τῇ ἀσωτείᾳ πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα. ἐν δὲ τοῖς ἄκροις, οὐδεμία ἐστὶν ὁμοιότης, ἀλλὰ πλεῖστον ἀλλήλων διαφέρουσι. τὰ δὲ πλεῖστον ἀλλήλων ἀπέχοντα, ἐναντία ὁρίζονται. ὥστε καὶ μᾶλλον ἐναντία, τὰ μᾶλλον ἀλλήλων ἀπέχοντα.

Τὰ δὲ ἄκρα πλέον ἀντίκειται πρὸς ἄλληλα, ἢ πρὸς τὸ μέσον, οὐκ ἐπίσης δὲ ἀντίκειται ἄκρων ἑκάτερον. ἀλλ' ἐπί τινων μὲν ἡ ἔλλειψις πλέον ἀντίκειται πρὸς τὸ μέσον, ἢ ἡ ὑπερβολή· ἐπί τινων δὲ ἡ ὑπερβολὴ μᾶλλον, ἢ ἡ ἔλλειψις. νεύουσι γὰρ αἱ μεσότητες πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων πλέον ἢ πρὸς τὸ ἕτερον, καὶ ὁμοιότεραί εἰσι ποτὲ μὲν ἐλλείψει, ποτὲ δὲ ὑπερβολῇ· οἷον ἡ ἀνδρία μᾶλλον ὁμοιοῦται τῇ θρασύτητι, ἢ τῇ δειλίᾳ. καὶ διὰ τοῦτο ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ δειλίᾳ, ἢ τῇ θρασύτητι. ἡ δὲ σωφροσύνη μᾶλλον ὁμοία

ἐστὶ τῇ

ἐστὶ τῇ ἀναισθησίᾳ, ἢ τῇ ἀκολασίᾳ. καὶ διὰ τοῦτο ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ ἀκολασίᾳ, ἢ τῇ ἀναισθησίᾳ. ἔστι δ' οὐ μόνον ἡ πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων ὁμοιότης αἰτία τῆς πρὸς τὸ ἕτερον ἐναντιότητος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν τὸ τοιοῦτον συμβαίνει. ἐπεὶ γὰρ ὁ πόλεμος τῷ σπουδαίῳ πρὸς τὰ ἄκρα γίνεται τὴν μεσότητα ζητοῦντι, πρὸς ὃ τῶν ἄκρων μείζων ἡ μάχη, ἐκεῖνο ἐναντιώτερον τῷ μέσῳ δοκεῖ· μείζων δὲ ἡ μάχη πρὸς ὃ μᾶλλον πεφύκαμεν, καὶ εἰς ὃ πλέον κινούμεθα. ὥστε εἰς ὃ πλέον αὐτοὶ κινούμεθα, ἐκεῖνο ἐναντιώτερόν ἐστι τῷ μέσῳ, καθάπερ τῶν τῆς σωφροσύνης ἄκρων πλέον εἰς ἀκολασίαν κινούμεθα, ἢ εἰς ἀναισθησίαν, ὅτι πρὸς ἡδονὰς πεφύκαμεν μᾶλλον, ἢ πρὸς τοὐναντίον. καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἀκολασίαν μείζων ὁ πόλεμος· καὶ αὕτη ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ σωφροσύνῃ, ἢ ἡ ἀναισθησία. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ τοῦ πῶς ἂν γένοιτο μάλιστα τῆς μεσότητος τυγχάνειν. 9

ΟΤι μὲν οὖν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ μεσότης ἐστὶ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν, διὰ τὸ τὸ μέσον ἀεὶ ζητεῖν τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων, ἱκανῶς εἴρηται. τὸ δὲ ἐπίστασθαι λαβεῖν τὸ μέσον καὶ γενέσθαι σπουδαῖον, ἐργῶδές ἐστιν. ἐν παντὶ γὰρ πράγματι τὸ μέσον εὑρεῖν, δύσκολόν ἐστιν, ὥσπερ τοῦ κύκλου τὸ μέσον, δηλονότι τὸ κέντρον, οὐ πᾶς εὑρεῖν δύναται, ἀλλὰ μόνος ὁ γεωμετρεῖν ἐπιστάμενος. οὕτω γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων ἔχει. τὸ μὲν γὰρ ὀργισθῆναι, ῥᾴδιον, καὶ τὸ δοῦναι ἀργύριον καὶ δαπανῆσαι· τὸ δὲ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ πρὸς τίνα, καὶ ὅσον,

καὶ τίνος ἕνεκα, ὅπερ ἐστὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ εὖ, καὶ σπάνιον, καὶ ἐπαινετὸν, καὶ καλὸν, τοῦτο δὲ οὐ ῥάδιον, οὐδὲ τοῦ βουλομένου παντός. διὰ τοῦτο προσήκει τὸν βουλόμενον σπουδαῖον γίνεσθαι καὶ ζητοῦντα τὸ μέσον, πρῶτον φεύγειν πάσῃ δυνάμει τῶν ἄκρων τὸ μᾶλλον ἐναντίον τοῦ μέσου, δηλονότι, πρὸς ὃ μᾶλλον εὐαινετώτερός ἐστι τῶν παρ' ἑκάτερα τῆς μεσότητος κακῶν· καθάπερ καὶ ἡ Καλυψὼ παρῄνει τό,

——τοῦ μὲν καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτὸς ἔεργε
Νῆα ——

καὶ γὰρ ἁμαρτάνομεν μὲν, πρὸς ὁπότερον ἂν πέσωμεν τῶν ἄκρων, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως. μείζων γὰρ ἔσται ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἐναντιωτέρῳ τῶν ἄκρων, ἢ ἐν τῷ ἧττον ἐναντίῳ. ἐπεὶ οὖν ἄκρως τοῦ μέσου τυχεῖν χαλεπὸν, κατὰ τὸν δεύτερόν φασι πλοῦν τὰ ἐλάχιστα τῶν κακῶν αἱρεῖσθαι προσήκει. τοῦτο δὲ ἔσται, εἰ διακείμεθα πρὸς τὰ ἄκρα τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ἔφην.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον σκοπεῖν πρὸς ποῖον τῶν ἄκρων πεφύκαμεν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἕκαστος ἡμῶν πρὸς ποῖον πέφυκε ζητητέον. ἄλλοι γὰρ πρὸς ἄλλα πεφύκαμεν. γνωσόμεθα δὲ τοῦτο, ἐξετάσαντες τίσιν ἡδόμεθα καὶ τίσι λυπούμεθα· εὑρόντες δὲ πρὸς ποῖον τῶν ἄκρων πεφύκαμεν, ἐπὶ τὸ ἐναντίον αὐτοῦ διὰ σπουδῆς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀφελκύσομεν. φεύγοντες γὰρ σφόδρα τοῦτο τὸ ἄκρον, εἰς τὸ μέσον ἥξομεν. ὥσπερ ποιοῦσιν οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθῶσαι σπουδάζοντες. κλίνουσι γὰρ εἰς τοὐναντίον.

Μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων παθῶν ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ ἡδὺ, βίαιον, καὶ διὰ τοῦτο πολλῆς χρεία τῆς ἀκριβείας, καὶ τὴν ἀπάτην παντὶ τρόπον φυλάττεσθαι δεῖ, ὅτε τὴν πονηρὰν τῆς ἀγα-

θῆς

θῆς ἡδονῆς ἐθέλομεν διακρίνειν· χαλεπὸν γὰρ ἀδέκαστον
εἶναι τῶν τούτων κριτήν. ὅπερ οὖν οἱ δημογέροντες τῶν
Τρώων πρὸς τὴν Ἑλένην ἔπαθον, καλὴν μὲν εἰπόντες αὐ-
τὴν, καὶ τοῦ κάλλους θαυμάζοντες, ψηφισάμενοι δὲ καὶ
οὕτως ἔχουσαν ἀποπέμψαι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο δεῖ
παθεῖν καὶ ἡμᾶς πρὸς τὴν ἡδονήν· οὕτω γὰρ αὐτὴν ἀπο-
πεμπόμενοι, ἧττον ἁμαρτησόμεθα. αὕτη ἐστὶν ἡ μέθοδος
ὡς ἐν κεφαλαίῳ καὶ τύπῳ, δι᾽ ἧς μάλιστα τυχεῖν δυνη-
σόμεθα τῆς μεσότητος.

Καὶ οὕτω δὲ ὅμως χαλεπόν ἐστι, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς με-
ρικοῖς. οὐ γὰρ ὡρισμένη τίς ἐστιν ἡ κρίσις τούτων, ἀλλὰ ἄλ-
λοτε ἄλλη· ἐπεὶ μηδὲ αὐτὰ ὡρισμένα· οἷον τὸ ὀργισθῆ-
ναι· οὐ γὰρ ῥᾴδιον διορίσαι, τίσι καὶ πῶς καὶ πότε ὀργιστέον.
καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καιροῦ κρίνοντες, ἐκ τῶν ἄλλων περι-
στάσεων, ἄλλοτε ἄλλα ἀποφαινόμεθα· καὶ ποτὲ μὲν τοὺς
ἐλλείποντας ἐπαινοῦμεν, καὶ πρᾴους φαμὲν, ποτὲ δὲ τοὺς
ὑπερβάλλοντας ὀργῇ καὶ καλοῦμεν ἀνδρώδεις. ἀλλ᾽ ὁ
μὲν μικρὸν τῆς μεσότητος ἐκκλίνας οὐ ψέγεται· καὶ γὰρ
οὔτε ὑπερβάλλειν, οὔτε ἐλλείπειν δοκεῖ· ψέγεται δὲ ὁ το-
σοῦτον τῆς μεσότητος παρεκκλίνας, ὥστε μὴ λαθεῖν. τὸ δὲ
μέχρι τίνος καὶ ἐπὶ πόσον τοῦ ὀρθοῦ παρεκβάντες ψεγόμε-
θα, οὐκ ἔστιν ἐνὶ καθολικῷ διορίσασθαι λόγῳ· ἐπεὶ μηδὲ
ἄλλο μηδὲν, ὅπερ ἐν τοῖς μερικοῖς εὑρίσκεται, καὶ ἄλλοτε
ἄλλως ἔχει. ἡ γὰρ τούτων κρίσις μερικῶς καὶ αἰσθήσει γί-
νεται. φαίνεται τοίνυν, ὅτι ἐν πᾶσιν ἡ μέση ἕξις ἐπαινε-
τή. δεῖ δὲ, καθὼς εἴρηται, ἀποκλίνειν ποτὲ μὲν ἐπὶ τὴν
ὑπερβολὴν, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὴν ἔλλειψιν· δηλονότι ἐπὶ

ταύτην

ταύτην τῶν ἀκροτήτων, ἥ τις ὁμοιοτέρα ἐστὶ τῇ μεσότητι. οὕτω γὰρ ῥᾷστα τῆς μεσότητος τευξόμεθα, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Γ.

ΚΕΦ. α'.

Περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστὶ, καὶ ἔστιν ἀρετὴ πρᾶξις ἀγαθὴ ἑκούσιος, καὶ ἡ κακία τοὐναντίον, καὶ ἐν τῷ ὁρισμῷ κακίας καὶ ἀρετῆς καὶ τὸ ἑκούσιον παραλαμβάνεται, διὰ τοῦτο τῷ λέγοντι περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἀνάγκη περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διαλαβεῖν. τῷ γὰρ ἑκουσίῳ καὶ ἀκουσίῳ τὰς πράξεις κρίνομεν, καὶ τὰς μὲν ἐπαινετὰς λέγομεν, τὰς δὲ συγγνωστὰς, τὰς δὲ ψόγου ἀξίας. καὶ τὰς μὲν ἑκουσίως γινομένας ἀγαθὰς ἐπαινοῦμεν, τὰς δὲ ἑκουσίως πονηρὰς ψέγομεν, τὰς δὲ ἀκουσίως πονηρὰς οὐ ψέγομεν, ἀλλὰ συγγνώμης ἀξιοῦμεν. τὰς δὲ ἀκουσίως πονηρὰς καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῶν ποιούντων γινομένας ἐλέου ἀξίας ἡγούμεθα. διὰ τοῦτο, ἐπεὶ περὶ τῶν ἐπαινετῶν καὶ τῶν ψόγου ἀξίων ὁ λόγος ἡμῖν, δέον εἰδέναι περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου. ὁ δὲ περὶ τούτων λόγος καὶ τοῖς νομοθε-

τοῦσι

τοῦσι χρήσιμον· ἀπὸ τούτων γὰρ ἔσονται τινάς τε κολάζειν ἄξιον, καὶ τινὰς τιμᾶν, καὶ τινὰς ἀξιοῦν συγγνώμης ἢ ἐλέου· ὃ δὴ τῆς ἐν πολιτείᾳ τέχνης κεφάλαιόν ἐστι. διοριστέον δὴ, τί ἐστιν ἑκούσιον, καὶ τί ἀκούσιον. δοκεῖ τοίνυν ἀκούσιον εἶναι, τὸ βίαιον, ἢ δι᾽ ἄγνοιαν γινόμενον. βίαιον δὲ, οὗ ἡ ἀρχὴ οὐκ ἐν τῷ ποιοῦντι, ἀλλὰ ἔξωθεν, ἐν ᾗ οὐδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων ἢ ὁ πάσχων· οἷον εἴ τινα κινήσει τὸ πνεῦμα, καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀγάγοι, ἢ ἄνθρωποι κύριοι ὄντες καὶ δυνάμενοι κινεῖν μὴ βουλόμενον. ἑκούσιον δὲ, τοὐναντίον, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι πᾶσα. εἰσὶ δέ τινα μήτε ἀκούσια ὄντα κυρίως μήτε ἑκούσια, ἀλλὰ μέσα τινά. εἰσὶ δὲ ὅσα διὰ φόβον μειζόνων κακῶν πράττεται, ἢ διὰ καλόν τι. οἷον, εἰ τύραννος προστάττοι αἰσχρόν τι ποιῆσαι κύριος ὢν καὶ αὐτοῦ, καὶ γονέων, καὶ τέκνων, καὶ δυνάμενος πράττοντα μὲν σώζειν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ, μὴ πράττοντα δὲ, ἀποκτεῖναι. τοῦτο γὰρ ἀμφισβήτησιν ἔχει, πότερον ἑκούσιόν ἐστιν, ἢ ἀκούσιον. τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ τὸ γινόμενον ἐν τοῖς κλυδωνίοις ὑπὸ τῶν ἐπιβατῶν· ῥίπτουσι γὰρ τὰ ἀγώγιμα· ὅπερ οὔτε ἑκούσιον εἴποι τις ἂν τελείως, οὔτε ἀκούσιον, ἀλλ᾽ ἑκάτερον παρὰ μέλος. τοῦ γὰρ ἔργου ἐστὶ μὲν καὶ ἀρχὴ ἔξωθεν, ὁ κλύδων δηλονότι, ἔστι δὲ καὶ ἐν τοῖς ποιοῦσι· κρίνοντες γὰρ αὐτοὶ καὶ βουλευόμενοι τοῦτο ποιοῦσιν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ αὐτῶν καὶ τῶν συμπλεόντων οἵ γε νῦν ἔχοντες· ὥστε τὰς τοιαύτας πράξεις μικτὰς εἶναι, καὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου μετέχειν. δοκοῦσι δὲ μᾶλλον τοῦ ἑκουσίου μετέχειν, ἢ τοῦ ἑτέρου· καὶ γὰρ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ κλύδωνος αἱ τοιαῦται πράξεις αἱρεταί εἰσι· καὶ τὸ τέλος αὐτῶν εἴ τις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον σκοπεῖ, ἀγαθὸν

ἐστὶ καὶ θελητὸν, ἐπεὶ καὶ τὸ ἑκάστης πράξεως τέλος κατὰ τὸν
καιρὸν αὐτῆς ἐστὶ, καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἢ ἀγαθὸν ἢ πονηρὸν γί-
νεται. ὥστε καὶ τὸ ἑκούσιον, ἢ τὸ ἀκούσιον κατὰ τὸν καιρὸν, ὅτε
πράττεται, ζητητέον. κατ᾽ ἐκεῖνον τοίνυν τὸν καιρὸν ἑκὼν
πράττει ἃ πράττει, εἰ καὶ ἐν ἄλλῳ καιρῷ γαλήνης οὔσης οὐκ
ἂν ποιῆσαι βουλόμενος ταῦτα. καὶ γὰρ τὰ ὀργανικὰ
μέρη, καὶ χεῖρες, καὶ πόδες, οὐκ ἔξωθεν ὑπ᾽ ἄλλης ἀρ-
χῆς κινοῦνται, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῷ ποιοῦντι. ἃ δέ τις
ποιεῖ ὑφ᾽ ἑαυτοῦ κινούμενος, κύριός ἐστι καὶ ποιεῖν, καὶ μή.
τοιαῦτα δὲ ἑκούσια λέγονται. ἔστι τοίνυν ἑκούσιον μὲν αὐ-
τὴ ἡ πρᾶξις δηλονότι μετὰ τῶν περιστατικῶν· ἁπλῶς δὲ καὶ χω-
ρὶς περιθήκης ἀκούσιον· χωρὶς γὰρ τῆς περιστάσεως οὐδεὶς
ἂν ἕλοιτο τοιαῦτα ποιεῖν. τινὲς δὲ τῶν τοιούτων πράξεων καὶ
ἐπαίνων ἀξιοῦνται, ἔνιαι δὲ καὶ ψόγων. ἐπαίνων μὲν, ὅταν
τις αἰσχρόν τι ἢ λυπηρὸν ὑπομένῃ ἀντὶ καλῶν καὶ μεγά-
λων· ψόγων δὲ, ὅταν φαύλων ἕνεκα. φαῦλος γὰρ, ὁ τὰ
αἴσχιστα ὑπομένων ἐπὶ μηδενὶ καλῷ ἢ μετρίῳ· ἔστι δὲ ἃς
οὔτε ἐπαίνων οὔτε ψόγων ἀξιοῦμεν, καθὼς εἴρηται, ἀλλὰ
συγγνώμης ἢ ἐλέου, ὅταν τις τὰ μὴ δέοντα πράττῃ, δέει με-
γάλων δεινῶν, καὶ μειζόνων ἢ δύναται ὑπομεῖναι φύσιν
ἀνθρωπίνην. ἔνια δὲ οὕτως εἰσὶν αἰσχρὰ, ὥστε οὐδεμία ἐστὶ τῷ
ποιοῦντι παραίτησις, ἀλλὰ δεῖ φεύγειν τὴν πρᾶξιν τούτων
πάσῃ δυνάμει, κἂν δέῃ ἀποθανεῖν, πάντα παθόντα τὰ
δεινότατα. καὶ γὰρ τὸν Εὐριπίδου Ἀλκμαίωνα γελοῖα
φαίνεται τὰ ἀναγκάζοντα μητροκτονῆσαι. ἐνίοτε δὲ χα-
λεπόν ἐστι διακρῖναι, τίνων δεινῶν φόβῳ τίνα τῶν αἰσχρῶν
ὑπομένειν ἄξιον, καὶ τίνα ἀντὶ τίνων αἱρησόμεθα· ἔτι χα-

λεπώ-

λεπώτερον τὸ διέγνωται τὸ προσῆκον ἐμμεῖναι τοῖς δεδογμένοις. καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἃ μὲν ἀναγκαζόμεθα ποιεῖν, μᾶλλον αἰσχρὰ, ἢ λυπηρὰ, ἃ δὲ προσδοκῶντες ποιοῦμεν, λυπηρά. διὰ τοῦτο γυναικὸς ἀνδρός ἐστι κατατολμῆσαι τῶν λυπηρῶν ὑπὲρ τοῦ μηδὲν αἰσχρὸν ὑπομεῖναι ποιῆσαι. ὅθεν ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσι καὶ ἐπαινοῦμεν τινὰς καὶ ψέγομεν ἐνίους, ἢ οὐδέτερον τούτων, ἀλλὰ συγγνώμης ἀξιοῦμεν. ἔστι τοίνυν ἁπλῶς μὲν ἀκούσια, ὁπόταν ἡ αἰτία αὐτῶν ἐν τοῖς ἐκτὸς ᾖ, καὶ ὁ πράττων μηδὲν συμβάλληται πρὸς τὴν πρᾶξιν· ἑκούσια δὲ, ὁπόταν ἡ αἰτία τῶν πράξεων πᾶσα ᾖ ἐν τῷ ποιοῦντι. ἃ δὲ δι' ἑαυτὰ μὲν οὐκ εἰσὶ θελητὰ, θέλομεν δὲ αὐτὰ κατά τινα καιρὸν καί τινων ἄλλων ἕνεκα, καθ' ἑαυτὰ μὲν ἀκούσιά εἰσι, νῦν δὲ καὶ ἀντὶ τῶνδε ἑκούσια. μᾶλλον δὲ δοκεῖ ἑκούσια εἶναι, ἢ ἀκούσια· αἱ γὰρ πράξεις ἀεὶ ἐν τοῖς μερικοῖς γίνονται, ἐν οἷς ἀεὶ καὶ ὁ καιρὸς, καὶ ὁ τόπος, καὶ ἡ αἰτία. ταῦτα δὲ ἑκουσίους τὰς τοιαύτας πράξεις ποιοῦσι. διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν, δηλονότι τὸ περὶ τὰ μερικὰ εἶναι τὰς πράξεις, οὐκ ἔστιν εὐχερὲς ἀποδοῦναι, ποῖα αἰσχρὰ ποίων λυπηρῶν προκεῖσθαι ἄξιον. πολλαὶ γὰρ διαφοραὶ ἐν τοῖς μερικοῖς.

ΚΕΦ. β'.

Ἔτι περὶ ἑκουσίου, καὶ ἀκουσίου, καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν θεωρουμένων.

ΔΟκεῖ δὲ καὶ τὰ καλὰ, καὶ τὰ ἡδέα, βίαιά τινα εἶναι, ὅτι αὐτὰ κινεῖ καὶ ἀναγκάζει ποιεῖν τοὺς ποιοῦντας τῷ κάλλει καὶ τῇ ἡδονῇ, ἔξωθεν ὄντα. οὐκ ἔστι δέ. εἰ γὰρ τοῦτο δώσομεν, πάντα ἂν εἴη βίαια. πάντα γὰρ ὅσα πράττομεν,

ἕνεκα τοῦ νομίζειν, ὅτι καλά, ἢ ἡδέα πράττομεν. καὶ μέν τινα λυπούμενοι πράττομεν, ὅσα ποιοῦμεν ἔξωθεν βιαζόμενοι, τινὰ δὲ μεθ᾽ ἡδονῆς, ὅσα ἑκόντες αὐτοὶ ποιοῦμεν, τοῦ ἡδέος ἕνεκα. πάντα δὲ ἕνεκά τινος καλοῦ, ἢ ἡδέος ποιοῦμεν. καὶ γὰρ καὶ ἃ λυπηρὰ ποιοῦμεν ἀναγκαζόμενοι, τῆς ἡδονῆς ἕνεκα ποιοῦμεν· ποιοῦμεν γὰρ ἵνα φύγωμεν τὰ λυπηρότερα. τοῦτο δὲ τὴν ἡδονήν ἐστι διώκειν. διὰ τοῦτο οὐ δεῖ τὰ καλὰ καὶ ἡδέα βίαια λέγειν· ἄλλως τε καὶ γελοῖόν ἐστιν, αἴτια νομίζειν τῶν πράξεων τὰ ἔξωθεν καλὰ καὶ ἡδέα, καὶ μὴ ἑαυτὸν ὑπὸ τούτων ῥᾳδίως ἁλισκόμενον. ἀλλὰ τῶν μὲν καλῶν πράξεων, πολλάκις τις ἑαυτὸν αἰτιᾶται, τῶν δὲ αἰσχρῶν, οὐχ ἑαυτόν, ἀλλὰ τὴν ἡδονήν. οὐκ ἔστι δὲ ἀκούσιον γάρ ἐστιν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν, οὐδὲν πρὸς τὴν πρᾶξιν συντελοῦντος τοῦ πράττοντος. τὰ δὲ δι᾽ ἄγνοιαν γινόμενα, ζητητέον εἰ ἑκούσιά εἰσιν, ἢ ἀκούσια. ἔχει δὲ οὐ πάντα ὁμοίως· ἀλλὰ τὰ μὲν ἀκούσιά εἰσι, τὰ δὲ οὔτε ἑκούσια, οὔτε ἀκούσια, ἀλλὰ καλείσθω οὐχ ἑκούσια. καὶ ἀκούσια μέν, ὅσα ποιήσαντες λυπούμεθα, γνόντες μετὰ τὸ ποιῆσαι, καὶ μεταμελόμεθα. οὐχ ἑκούσια δέ, ὅσα ποιοῦντες οὐ λυπούμεθα, καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν οὐ μεταμελόμεθα· ὁ γὰρ δι᾽ ἄγνοιαν πράττων καὶ μετὰ τὸ γνῶναι μὴ δυσχεραίνων τῇ πράξει, οὔτε ἑκὼν ἔπραξεν ὅγε μὴ ᾔδει, οὔτε ἄκων· οὐ γὰρ γνοὺς ἑαυτῷ δυσχεραίνει. διὰ τοῦτο οὐχ ἑκούσια τὰ τοιαῦτα καλείσθω. διαφέρει δὲ τὸ δι᾽ ἄγνοιαν πράττειν, τοῦ ἀγνοοῦντα πράττειν. καὶ διὰ τοῦτο, τὸ μὲν δι᾽ ἄγνοιαν πράττειν, ἢ ἀκούσιόν ἐστιν, ἢ οὐχ ἑκούσιον· τὸ δὲ ἀγνοοῦντα πράττειν, ἑκούσιόν ἐστι. καὶ γὰρ τὸ ἀγνοοῦντα πράττειν ἐστὶν, ἐπάν τις ὀργίζηται, ἢ μεθύῃ, ἢ

ἄλλην

ἄλλην τινὰ ποιῇ πονηρίαν. ἕτερος γὰρ οὐ δι' ἄγνοιαν, ἀλ-
λὰ διὰ ἡδονὴν ἢ ἄλλο τι ποιεῖ ὃ ποιεῖ, ἀγνοῶν δέ· πᾶς οὖν
μοχθηρὸς ἀγνοεῖ τίνα δεῖ πράττειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι.
καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἁμαρτίαν οἱ ἄνθρωποι ἄδικοι, ἢ ὅ-
λως κακοὶ γίνονται. αἱ δὴ τοιαῦται πράξεις οὐκ εἰσὶν
ἀκούσιοι· ἡ γὰρ ἐν τῇ προαιρέσει ἄγνοια, ἥ τις ἐστὶν αἰτία τῶν
κακιῶν, οὐκ ἔστιν αἰτία τοῦ ἀκουσίου, ἀλλὰ τῆς μοχθηρίας. οὐ
γὰρ τὸ καθόλου περὶ τῆς μέθης ἀγνοεῖν ὅτι πονηρὸν, αἴτιον
γίνεται τοῦ ἀκουσίου· ἀλλὰ τὸ ἀγνοῆσαι μερικῶς τήνδε
τὴν μέθοδον· οἷον, φέρε εἰπεῖν, οὐκ εἰδότα μέχρι πόσου
πίνοντας ἔνι μεθύειν. τοῦτο γὰρ καὶ συγγνώμης ἀξιοῦται καὶ
ἐλέου· ὁ γὰρ οὕτως ἀγνοήσας, δι' ἄγνοιαν ποιεῖ ὃ ποιεῖ, καὶ
ἀκουσίως πράττει. δεῖ δὲ διορίσαι, τίνα καὶ πόσα ἐστίν, ἃ ἀ-
γνοοῦντες ἀκουσίως πράττομεν· τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ
πρὸς ὅντινα ποιεῖ ὃ ποιεῖ, τὸ πρᾶγμα ὃ ποιεῖ, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ
διά τινος ὀργάνου ποιεῖ, καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, οἷον σωτηρίας, καὶ
πῶς, δηλαδὴ τὸν τρόπον, οἷον, ἠρέμα ἢ σφόδρα. ἅπαντα
μὲν οὖν ταῦτα οὐδεὶς ἂν ἀγνοήσειεν, εἰ μὴ μαινόμενος· ἐνδέ-
χεται δέ τινα τούτων ἀγνοεῖν καὶ σωφρονοῦντα· ὥσπερ ἀγνοεῖ
τις πολλάκις αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὃ πράττει, καθάπερ οἱ
ἐξειπόντες τὰ μυστήρια· λέγοντας γὰρ περὶ ἄλλων συγχυ-
θῆναί φασι, καί τι καὶ περὶ τῶν μυστηρίων παραφθέγξα-
σθαι, μὴ συνορῶντες ὃ λέγουσιν, ἢ καὶ ἀγνοοῦντες ὅτι ἀπόρρητα
ἦν. οὗτοι γὰρ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα γινόμενον ἀγνοοῦσιν· οὐ
γὰρ γινώσκουσιν, ὅτι τὰ μυστήρια ἐξάγουσι. καί τις ἀφῆκε
πρός τινα καταπέλτην, δεῖξαι βουλόμενος αὐτόν, καὶ
τυχών, ἀπέκτεινε· καί τις τὸν υἱὸν τὸν ἑαυτοῦ, οἰηθεὶς πο-

λέμιον εἶναι, ὥσπερ ἡ Μερόπη, ἢ λελογχωμένον τὸ δόρυ νο-
μίσας, ἀντὶ λόγχης εἶναι, ἢ κίσηριν τὸν λίθον ὑπολαβὼν,
ἐπὶ σωτηρίᾳ πέμψας, ἀπέκτεινεν· ὁ τοίνυν τι τούτων ἀ-
γνοῶν, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις, ἄκων ἐποίησε. κυρίως δὲ ἄκων, ὅταν
τὰ κυριώτατα ἀγνοῇ τῶν περὶ τὸ πρᾶγμα· κυριώτατα δὲ,
τὰ πρόσωπα, καὶ τὸ ἔργον, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις, καὶ τὸ οὗ ἕνεκα. ἅ
τινα εἰ ἀγνοεῖ καὶ προσέτι μεταμέλοι αὐτῷ ἐφ' οἷς ἐποίησε,
κυρίως ἄκων ἐποίησε· τοιούτου δὲ ὄντος τοῦ ἀκουσίου, τὸ ἑκού-
σιόν ἐστιν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ, εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς ἡ
πρᾶξις. οὐ γὰρ καλῶς λέγεται ἀκούσια εἶναι, ἃ ποιοῦμεν
ὑπὸ θυμοῦ κινούμενοι, ἢ ἐπιθυμίας, γινώσκοντες πάντα τὰ
κατὰ μέρος, δι' ὧν, καὶ ἐν οἷς πράττομεν. εἰ γὰρ τοῦτο δοίημεν,
πρῶτον μὲν οὐδὲν τῶν ἀλόγων ζώων ἑκούσιόν τι πράττειν
ἐροῦμεν· ἀεὶ γὰρ ἐπιθυμίᾳ καὶ θυμῷ πράττει. ὁμοίως δὲ καὶ
οὐδὲ παῖδας· ἔπειτα καὶ ἐφ' ἡμῖν ἄτοπον συμβαίνει. ἢ γὰρ
οὐδὲν ἑκουσίως πράττομεν τῶν δι' ἐπιθυμίαν, ἢ θυμὸν, ἢ τὰ
καλὰ μὲν ἑκουσίως, τὰ φαῦλα δὲ ἀκουσίως. τῶν γὰρ ἀπὸ
ἐπιθυμίας ἢ θυμοῦ, τὰ μὲν ἀγαθὰ, τὰ δὲ φαῦλα. εἰ
μὲν οὖν τὰ καλὰ μόνον ἑκουσίως πράττομεν, τὰ φαῦλα δὲ
ἀκουσίως, γελοῖον εἰπεῖν. ἓν γὰρ τὸ αἴτιον θυμὸς, ἢ ἐπιθυ-
μία. τὸ δὲ ἑκούσιον, καὶ ἀκούσιον ἡ διαφορὰ τοῦ αἰτίου ποιεῖ, τῷ
τὸ μὲν ἔνδον εἶναι, τὸ δὲ ἔξωθεν. εἰ δὲ πάντα ἀκούσια, πῶς
οὐκ ἄτοπον, ἀκουσίως ὀρέγεσθαι λέγειν, ὧν δεῖ ὀρέγεσθαι; ἔστι
γὰρ εἰς δέον χρήσασθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ τῷ θυμῷ, καὶ δεῖ ὀρ-
γίζεσθαι ἐπί τισι, καὶ ἐπιθυμεῖν τινῶν, οἷον ὑγιείας, ἢ μαθή-
σεως. ἅπερ ἀκούσια λέγειν οὐκ εὔλογον. τὰ γὰρ ἀκούσια,
λυπηρά· τὰ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν, ἡδέα. ἔτι εἰ ἀκούσια ἦν

τὰ κατὰ θυμὸν ἁμαρτηθέντα, διέφερεν ἂν τῶν ἀπὸ τοῦ λογισμοῦ ἁμαρτανομένων, κατὰ τὴν ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διαφοράν. διαφέρει δὲ οὐδέν· καὶ γὰρ ταῦτα ὁμοίως ἐκείνοις φαῦλα, ὃ τοῦ ἑκουσίου ἐστὶ, καὶ ψόγου ἄξια οὐδὲν ἧττον· ὥστε οὐκ ἂν ᾖ, εἰ διέφερεν ὡς ἑκούσιον ἀκουσίου· ἔτι δὲ τὰ ἄλογα πάθη καὶ ἀνθρωπινά εἰσιν, ὥσπερ ὁ λογισμός· ἀπὸ τούτων δὲ τῶν παθῶν, θυμοῦ δηλονότι καὶ ἐπιθυμίας, πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι γίνονται πράξεις. ταύτας τοίνυν ἀκουσίους λέγειν, ἄτοπον.

ΚΕΦ. γ'.

2.

Περὶ προαιρέσεως.

ΕΠεὶ δὲ περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διωρισάμεθα, μετὰ ταῦτα ἀκόλουθον ἂν εἴη περὶ τῆς προαιρέσεως διαλαβεῖν. ἡ γὰρ προαίρεσις οἰκείως ἔχει πρὸς τὴν ἀρετήν, καὶ τῷ ταύτης κανόνι δυνησόμεθα κρίνειν τὰ ἤθη, καὶ τὰς πράξεις.

Ἡ προαίρεσις τοίνυν ἑκούσιον μέν ἐστιν, οὐκ ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ ἑκούσιον, ἀλλά τι τῶν τοῦ ἑκουσίου. τὸ γὰρ ἑκούσιον ἐπὶ πλέον ἐστὶ τῆς προαιρέσεως. καὶ δῆλον· τὸ μὲν γὰρ ἑκούσιον καὶ ζώοις ἀλόγοις, καὶ παισὶ, καὶ τελείοις τὸν νοῦν πρόσεστι· ποιοῦσι γὰρ καὶ οἱ παῖδες καὶ τἄλλα ζῶα ἑκουσίως. ἡ δὲ προαίρεσις μόνοις τοῖς κρίνειν δυναμένοις καὶ βουλεύεσθαι εἰδόσι πρόσεστιν· ἡ γὰρ μεταβολῆς ὄρεξις, προαίρεσις καλεῖται. ἄλλως τε, καὶ τὰ ἐξαίφνης ὑφ' ἡμῶν γινόμενα μὴ προβουλευσαμένων, ἑκούσια μὲν λέγονται, προαιρετὰ δὲ οὐδαμῶς.

Οὐ γάρ ἐστιν ἡ προαίρεσις θυμὸς, ἢ ἐπιθυμία, ἢ βούλησις, ἢ δόξα, καθώς τινες ὑπειλήφασιν.

Ὁ μὲν

Ὁ μὲν γὰρ θυμὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία κοινή ἐστι καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς ἀλόγοις· προαίρεσις δὲ οὐδαμῶς. ἔτι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς οὐ λέγεται προαιρούμενος πράττειν ἃ πράττει, ἀλλ' ἐπιθυμῶν· ὁ δὲ ἐγκρατὴς λέγεται πράττειν προαιρούμενος, οὐκ ἐπιθυμῶν. ἔτι προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντίον ἐστί· καὶ γὰρ προαιρούμεθα πολλάκις ἐναντία ὧν ἐπιθυμοῦμεν· ἐπιθυμία δὲ ἐπιθυμίας οὐκ ἔστιν ἐναντίον· ἡ ἄρα προαίρεσις οὐκ ἔστιν ἐπιθυμία. ἔτι ἡ μὲν ἐπιθυμία λυπηρά ἐστι, καὶ τὸ ἡδὺ ἀεὶ ὑποκείμενον ἔχει· πρὸς αὐτὸ γὰρ ἀεὶ φέρεται· ἡ δὲ προαίρεσις οὔτε λυπηρά ἐστιν, οὔτε τὸ ἡδὺ ὑποκείμενον ἔχει.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ὁ θυμὸς προαίρεσίς ἐστι, καὶ πολλῷ μᾶλλον, ἢ ἡ ἐπιθυμία· ἥκιστα γὰρ διὰ θυμὸν γινόμενα κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησίς ἐστιν ἡ προαίρεσις. καίτοι ἔγγιστα εἶναι ταῦτα δοκεῖ. ἡ μὲν γὰρ προαίρεσις οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων· οὐ γὰρ προαιρούμεθα ἵπτασθαι, ἢ ἀθάνατοι εἶναι, ἀλλὰ βουλόμεθα· ὁ γὰρ τὰ τοιαῦτα προαιρούμενος δοκοίη ἂν ἠλίθιος εἶναι· ἡ προαίρεσις ἄρα οὐκ ἔστι βούλησις. καὶ βουλόμεθα μὲν πολλάκις ἅπερ οὐχ ἡμεῖς αὐτοί, ἀλλ' ἕτεροι, ποιοῦσιν, οἷον ὑποκριτήν τινα νικᾶν τῶν ἐν τῇ σκηνῇ, ἢ ἀθλητήν· προαιρεῖται δὲ ταῦτα οὐδείς, ἀλλ' ὅσα οἴεται γενέσθαι ἂν δι' αὐτοῦ. ἔτι ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶν ἀεί, ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος φερόντων. βουλόμεθα μὲν γὰρ τὴν ὑγίειαν, προαιρούμεθα δὲ ἃ πρὸς αὐτὴν φέρει, καὶ δι' ὧν ἔστιν ὑγιαίνειν. καὶ τὴν μὲν εὐδαιμονίαν καὶ βουλόμεθα καὶ φαμὲν βούλεσθαι,

προαι-

προαιρεῖσθαι δ' οὐ λέγομεν· ἐπεὶ μηδὲ ἁρμόζει. καὶ ὅλως ἔοικεν ἡ προαίρεσις τῶν ἐφ' ἡμῖν εἶναι.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ δόξα ἐστίν. ἡ μὲν γὰρ δόξα περὶ πάντα ὁμοίως ἐστὶ καὶ τὰ ἀΐδια, καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὰ ἀδύνατα· ἡ δὲ προαίρεσις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ μόνων. ἔτι ἡ δόξα τῷ ψευδεῖ καὶ τῷ ἀληθεῖ διαιρεῖται· τὴν μὲν γὰρ τῶν δοξῶν ἀληθῆ λέγομεν, τὴν δὲ ψευδῆ. ἡ δὲ προαίρεσις τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ κακῷ μᾶλλον διαιρεῖται· τὴν μὲν γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ λέγομεν, τὴν δὲ τοῦ κακοῦ. τῇ μὲν οὖν καθόλου δόξῃ ταὐτὸν εἶναι τὴν προαίρεσιν, οὐδενὶ δοκεῖ. οὐ μόνον δὲ τῇ καθόλου δόξῃ οὐκ ἔστι ταὐτὸν, ἀλλ' οὐδέ τινι.

Ἀπὸ μὲν γὰρ τῆς προαιρέσεως ποιοί τινες γινόμεθα· τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τὰ κακὰ, κακοὶ γινόμεθα, καὶ τῷ προαιρεῖσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἀγαθοί. ἀπὸ δὲ τῆς δόξης, οὐκ ἔτι. ἔτι προαιρούμεθα μὲν πράττειν τι, ἢ μὴ πράττειν, λαβεῖν τι, ἢ φυγεῖν τι τῶν τοιούτων· δοξάζομεν δὲ τί ἐστιν ὃ προαιρούμεθα, ἢ ἄλλο τι, ἢ τίνι συμφέρει, ἢ πῶς. λαβεῖν δὲ, ἢ φυγεῖν τι, ἢ ἑλέσθαι, οὐκ ἔστι τῆς δόξης· ἡ ἄρα προαίρεσις οὐκ ἔστι δόξα. ἔτι ἡ μὲν προαίρεσις ἐπαινεῖται, ὅταν προαιρώμεθα ἃ δεῖ· ἡ δὲ δόξα ἐπαινεῖται, ὅταν δοξάζωμεν τὰ ἀληθῆ. ἔτι, προαιρούμεθα μὲν, ἃ σφόδρα γινώσκομεν ἀγαθὰ εἶναι, δοξάζομεν δὲ, ἃ οὐ πάνυ γινώσκομεν ἀληθῆ εἶναι. ἔτι ὁ αὐτὸς οὐχ ὁμοίως προαιρεῖται καὶ δοξάζει· δοξάζει γὰρ πολλάκις καλῶς, δοξάζων τὰ ἀληθῆ, προαιρεῖται δὲ τὰ φαῦλα· οὐκ ἄρα ταὐτὸν δόξα καὶ προαίρεσις. εἰ δὲ πολλάκις ἡ δόξα προηγεῖται τῆς προαιρέσεως ἢ παρακολουθεῖ, οὐ διὰ τοῦτο ταὐτὸν ἔσται

δόξα καὶ προαίρεσις. τοῦτο γὰρ οὐδὲν κωλύει διάφορα εἶναι.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ προαιρέσεως, τί ἐστι καὶ περὶ τίνα, καὶ περὶ βουλεύσεως.

Ἐπεὶ δὲ οὔτε ἐπιθυμία ἐστὶν ἡ προαίρεσις, οὔτε θυμὸς, οὔτε βούλησις, οὔτε δόξα, ζητητέον τί ἐστιν, ἢ ποῖόν τί ἐστι. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι ἑκούσιόν ἐστιν, οὐκ αὐτὸ τὸ ἑκούσιον, καθὼς εἴρηται. οὐ γὰρ πᾶν ἑκούσιον προαιρετόν· ἀλλὰ τῶν ἑκουσίων ἐκεῖνο μόνον προαιρετὸν καλεῖται, ὃ προβουλευόμενοι ποιοῦμεν· ἡ γὰρ προαίρεσις, μετὰ λόγου καὶ διανοίας. φαίνεται δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος· τὸ γὰρ προαιρετὸν δοκεῖ σημαίνειν τὸ πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

3 Τούτων δὲ ὑποκειμένων, ζητητέον, πότερον περὶ πάντων δυνατὸν βουλεύσασθαι, ἢ περὶ ἐνίων οὐ δυνατόν· ἵνα γνῶμεν ἐντεῦθεν, τίνων ἐστὶν ἡ προαίρεσις, καὶ τίνων οὐκ ἔστι. τῶν γὰρ βουλευτῶν καὶ ἡ προαίρεσίς ἐστι. βουλευτὸν δὲ λέγω, περὶ οὗ βουλεύεται οὐχ ἠλίθιος ἢ μαινόμενος, ἀλλ' ὁ νοῦν ἔχων.

Ἡ τοίνυν βουλὴ οὔτε περὶ τῶν ἀϊδίων ἐστὶν, οἷον περὶ τοῦ κόσμου· οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται πῶς δεῖ κινεῖσθαι τὰ οὐράνια σώματα, ἢ περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως εἶναι, οἷον περὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου καὶ τῆς διαμέτρου, ποιῆσαι λόγον τινὰ ἔχειν πρὸς ἀλλήλας, ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμόν.

Οὔτε περὶ τῶν κινουμένων ἀεὶ ὡσαύτως, ἢ ἀνάγκῃ, ἢ φύσει, ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν, οἷον τροπῶν καὶ ἀνατολῶν.

Ἀλλ'

Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων βουλευόμεθα, οἷον αὐχμῶν καὶ ὄμβρων.

Οὐδὲ τῶν ἀπὸ τῆς τύχης, οἷον θησαυροῦ εὑρέσεως, ὅτι οὐδὲν τούτων ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, οὐδὲ ἀνθρώπινον.

Καὶ μὴν οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων βουλευόμεθα, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἅπερ δὴ αὐτοὶ πράξαιμεν, ἢ δι' ἡμῶν, αὐτῶν, ἢ δι' ἑτέρων. οὐ γὰρ Λακεδαιμόνιοι περὶ τῆς τῶν Σκυθῶν πολιτείας βουλεύονται, πῶς ἂν Σκύθαι ὀρθῶς πολιτεύοιντο. οὐδὲν γὰρ τῶν εἰρημένων δι' ἡμῶν ἂν γένοιτο. βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν πρακτῶν, ἅτινα γνωσόμεθα.

Οὕτω τρία εἰσὶ τὰ αἴτια ἐν τοῖς οὖσι, φύσις, ἀνάγκη, καὶ τύχη· ἔτι δὲ νοῦς καὶ πᾶν τὸ δι' ἀνθρώπου, οἷον τέχνη, ἢ ἄλλη τις πρᾶξις. οἱ δὲ ἄνθρωποι βουλεύονται οὔτε περὶ ὧν αἰτία ἡ φύσις, οὔτε περὶ ὧν ἡ ἀνάγκη αἰτία, ἢ ὧν ἡ τύχη· ἀλλὰ περὶ μόνων ἐκείνων, ὧν αἰτία ἐστὶν ἡ ἀνθρωπίνη μέθοδος, καὶ ἡ πρᾶξις.

Ἔτι δὲ, οὐδὲ περὶ πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων μεθόδων οἱ ἄνθρωποι βουλεύονται. περὶ γὰρ τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις τῶν ἐπιστημῶν οὐκ ἔστι βουλὴ, οἷον περὶ τῶν γραμμάτων. οὐ γὰρ διστάζομεν πῶς γραπτέον· ὅτι ἐγνωσμένον ἐστὶν ἀκριβῶς, καὶ ὡρισμένα εἰσὶ τὰ σημεῖα.

Ἀλλ' ὅσα γίνονται ὑφ' ἡμῶν δυνάμενα πολλαχῶς γίνεσθαι, περὶ τούτων βουλευόμεθα· οἷον περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰατρικὴν πράξεων, αἵτινες οὐ πάνυ εἰσὶν ὡρισμέναι, ἢ τὴν χρηματιστικήν· πολλαχῶς γὰρ δυνατὸν χρηματίσασθαι· ἢ τὴν κυβερνητικὴν, ἢ γυμναστικήν. καὶ μᾶλλον περὶ τῶν κατὰ τὴν κυ-

βερνητικὴν βουλευσόμεθα, ἢ τὴν γυμναστικήν· ἐπεὶ καὶ ἔλαττόν ἐστιν ἀκριβὴς ἡ κυβερνητική· καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως. πλέον δὲ περὶ τῶν κατὰ τὰς τέχνας βουλευσόμεθα, ἢ τὰς ἐπιστήμας. πλέον γὰρ διστάζομεν ἐν ταῖς τέχναις, ὅτι ἔλαττόν εἰσιν ὡρισμέναι τῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ δὲ βουλεύεσθαι, ἐστὶ μὲν τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνδεχομένων γίνεσθαι. ὅταν δὲ καὶ ἐπὶ τούτων ὁ τρόπος ἄδηλος, ἢ πῶς δηλονότι γενήσεται, καὶ ἐν οἷς, οὐκ ἔστι δυνατὸν τὴν βούλευσιν ὡρισμένην εἶναι.

Διὰ τοῦτο καὶ συμβούλους παραλαμβάνομεν, ὅταν ᾖ περὶ μεγάλων ἡ βουλή. καὶ γὰρ ἀπιστοῦμεν ἡμῖν αὐτοῖς ὡς οὐχ ἱκανοῖς περὶ τοῦ πράγματος διαγνῶναι.

Βουλευόμεθα δὲ οὐ περὶ τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη. ὁ γὰρ ἰατρὸς οὐ βουλεύσεται δοῦναι τὴν ὑγίειαν τῷ κάμνοντι· οὐ γὰρ ἐνδέχεται πρὸς ἄλλο τι βλέπειν τὸν ἰατρόν. καὶ τούτου χάριν οὐ χρείαν ἕξει βουλεύσεως· ἀλλὰ περὶ τῶν φερόντων εἰς τὴν ὑγίειαν, περὶ τούτων βουλεύεται, ἅτινα πολλαχῶς ἐνδέχεται γενέσθαι. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ῥήτωρ οὐ βουλεύσεται περὶ τῆς πειθοῦς, ἀλλὰ περὶ τῶν φερόντων εἰς τὴν πειθώ. καὶ ὁ πολιτικὸς οὐ καθίζει τὴν βουλὴν, ἵνα γνῷ περὶ τῆς εὐνομίας· δεῖ γὰρ καλῶς τὰ πράγματα αὐτὸν διοικῆσαι· ἀλλὰ περὶ τῶν συνιστάντων τὴν εὐνομίαν βουλεύσεται.

Καὶ ὅλως πάντες οἱ ἄριστοι τὸ μὲν τέλος ὑποτίθενται, ζητοῦσι δὲ πῶς, καὶ διὰ τίνων ἀφίξονται πρὸς αὐτό. καὶ πολλῶν ὄντων δι' ὧν ἐστι τυχεῖν τοῦ σκοποῦ, ζητοῦσι διὰ τίνος ῥᾷστα καὶ κάλλιστα τὸ τέλος εὑρήσουσιν. ὅταν δὲ δι' ἑνὸς ἐνδέ-

ἐνδέχεται μόνου, οὔτε οὖ τοῦτο ζητοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τρόπον πῶς χρησόμεθα αὐτῷ, καὶ τίνι πράξει μεταχειρισάμενοι, διὰ τούτου τοῦ τέλους τευξόμεθα. καὶ πάλιν ἐκείνην τὴν πρᾶξιν διὰ τίνος ἐργασόμεθα, κἀκεῖνο διὰ τίνος· ἕως ἂν ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἀμέσως γινόμενον, καὶ οὐ δι' ἄλλου, ὅ ἐστι τὸ πρῶτον αἴτιον τοῦ τέλους, ὅπερ ἔσχατον εὑρίσκεται· οὕτω γὰρ ὁ βουλευόμενος ἀπὸ τοῦ τέλους ἀρχόμενος, διὰ τῶν πρὸς τὸ τέλος ὁδεύει, μέχρι τοῦ πρώτου αἰτίου τὴν πρᾶξιν πᾶσαν ἀναλύων, καθάπερ οἱ μαθηματικοὶ τὰ διαγράμματα.

Ἔστι τοίνυν ἡ μὲν βούλευσις ζήτησίς τις· πᾶσα δὲ ἡ ζήτησις οὐκ ἔστι βούλευσις· καίτοι, καθὼς εἴρηται, τρόπον τινὰ ὁμοίως καὶ ὁ βουλευόμενος, καὶ ὁ μαθηματικὸς ἀναλύει· καὶ ὃ ἔσχατον εὑρίσκεται ἀναλύοντι, τοῦτ' ἔργον πρῶτον γίνεται τῷ βουλευομένῳ· καθάπερ ὁ μαθηματικὸς, πρὸς ὃ ἔσχατον ἀφίξεται ἀναλύων, τοῦτο ὑποθεὶς, καὶ ἀπὸ τούτου διὰ τῶν ἄλλων ὁδεύων, ἀποδείκνυσι τὸ προκείμενον· καὶ ἄμφω δὲ εἰ ἀναλύοντες ἀδυνάτοις ἐντύχοιεν, ἀφίστανται τοῦ ζητήματος. οἷον, εἰ χρημάτων δέοιτο πρὸς τὸ ζητούμενον τέλος, ὃ τούτων δ' οὐκ ἔνι γενέσθαι, ἀδύνατον δὲ φανείη ταῦτα ποιήσασθαι, περὶ τοῦ τρόπου οὐκ ἔτι ζητοῦσιν, ἀλλ' ἀφίστανται· εἰ δὲ δυνατὸν, ἐγχειροῦσι πράττειν. ἐκεῖνα δὲ δυνατὰ καλοῦμεν, ἃ δι' ἡμῶν γένοιτ' ἄν. τὰ γὰρ διὰ τῶν φίλων τρόπον τινὰ δι' ἡμῶν γίνονται. ἡ γὰρ αἰτία καὶ τούτων ἐν ἡμῖν ἐστι. βουλευόμεθα δὲ, καθὼς εἴρηται, ποτὲ μὲν περὶ τῶν ὀργάνων, ποτὲ δὲ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν, καὶ ἁπλῶς ποτὲ μὲν περὶ τῶν φερόντων εἰς τὸ

τέλος, πῶς ἂν ληφθεῖεν· ποτὲ δὲ περὶ τοῦ τρόπου, πῶς χρησόμεθα αὐτοῖς, ἢ διὰ τίνος.

Φαίνεται δὴ ἀπὸ τῶν εἰρημένων, μὴ εἶναι τὸ τέλος βουλευτόν. βουλευτὰ μὲν γάρ εἰσιν, ὧν κύριος ὁ ἄνθρωπός ἐστι ποιῆσαι, ἢ μή· ὧν δὲ ὁ ἄνθρωπος κύριός ἐστιν, ἐκεῖναι πράξεις ἀνθρώπιναί εἰσιν. αἱ δὲ ἀνθρώπιναι πράξεις ἄλλων ἕνεκα γίνονται· ἃ δὲ ἄλλων ἕνεκα γίνονται, οὐκ εἰσὶν τέλη· τὸ βουλευτὸν ἄρα οὐκ ἔστι τέλος. οὔτε τοίνυν τὸ τέλος ἐστὶ βουλευτὸν, οὔτε τῶν πρὸς τὸ τέλος, ὅσα καθ' ἕκαστα· οἷον εἰ ἄρτος τοῦτο, εἰ πέπεπται, εἰ πεποίηται ὡς δεῖ. ταῦτα γὰρ αἰσθήσει γινώσκομεν, οὐ βουλῇ, καὶ κρίσει. εἰ δὲ περὶ τούτων ἀεὶ βουλεύσεται, εἰς ἄπειρον ἥξει.

Τὸ μὲν οὖν βουλευτὸν, τοῦτό ἐστι. τὸ δὲ προαιρετόν ἐστι βουλευτὸν ὡρισμένον. τὸ γὰρ ἀπὸ τῆς βουλῆς προκριθὲν, προαιρετὸν καλεῖται. μετὰ γὰρ τὸ προκρῖναι ὃ δέον γενέσθαι, οὐκ ἔτι περὶ τοῦ πράγματος βουλευόμεθα, ἀλλὰ γινώσκομεν ὡρισμένως ὡς δεῖ ποιεῖν. ἀνάγομεν γὰρ τὴν μὲν τοῦ πράγματος τοῦ ζητουμένου ἀρχὴν εἰς τὴν ἡμετέραν βούλησιν· τὴν δὲ ἡμετέραν κρίσιν καὶ βούλησιν, εἰς τὴν προαίρεσιν, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ἤδη τῆς πράξεως. τοῦτο δὲ δῆλον καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν, ἃς Ὅμηρος ἐν ταῖς ῥαψῳδίαις ἐμιμεῖτο. εἰσάγει γὰρ τοὺς βασιλεῖς μετὰ τὴν βουλὴν τὸ προκριθὲν ἀπαγγέλλοντας τῷ δήμῳ, ὥσπερ τῇ προαιρέσει, ὥστε πραχθῆναι. ἐπεὶ τοίνυν τὸ προαιρετὸν, βουλευτόν ἐστιν, ὀρεκτὸν τῶν ἐφ' ἡμῖν δηλονότι, ὃ μετὰ τὴν βουλὴν ὀρεγόμεθα δυνάμενοι τοῦτο ποιῆσαι, φανερὸν, ὅτι ἡ προαίρεσις εἴη ἂν ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν. ἐκ

τοῦ βουλεύσασθαι γὰρ κρίναντες, ὀρεγόμεθα κατὰ τὴν βούλευσιν. ὁ μὲν οὖν ὁρισμὸς τῆς προαιρέσεως, ὡς ἐν τύπῳ. εἴρηται δὲ καὶ περὶ ποῖά ἐστιν, ὅτι τῶν πρὸς τὰ τέλος.

ΚΕΦ. δ.

Περὶ βουλήσεως καὶ βουλητοῦ.

ΔΕῖ δὲ καὶ περὶ τῆς βουλήσεως εἰπεῖν ἤδη. ὅτι μὲν οὖν ἡ βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶν, ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐδείχθη.

Ἀμφισβητεῖται δὲ πότερον παντὸς τέλους, οὗ τις ἂν ἐθέλοι τυχεῖν, ἡ βούλησίς ἐστι, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ μόνου.

Καὶ τισὶν τοῖς μὲν λέγουσιν αὐτὴν τοῦ ἀγαθοῦ μόνου, τοῖς δὲ τοῦ δοκοῦντος, ἢ ὄντος δὲ, ἢ μὴ ὄντος. συμβαίνει δὲ τοῖς μὲν λέγουσι τὸ ἀγαθὸν μόνον βουλητὸν εἶναι, τὸ κακὸν λέγειν μὴ εἶναι τῷ μοχθηρῷ βουλητόν. καίτοι βουλητόν ἐστιν αὐτῷ.

Τοῖς δὲ λέγουσι τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν ἐκεῖνο εἶναι τὸ βουλητὸν, οὐ δι᾽ ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνον τὸ ἑκάστῳ δοκοῦν, ἐπειδὴ ἄλλῳ ἄλλο δοκεῖ ἀγαθὸν, καὶ τὸ αὐτὸ τῷ μὲν ἀγαθὸν δοκεῖ, τῷ δὲ κακὸν, ἢ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος τὰ ἐναντία ἀγαθὰ νομίζει πολλάκις, καὶ οὕτως οὐδὲν ἔσται βουλητὸν φύσει καὶ δι᾽ ἑαυτό.

Εἰ δὲ ταῦτα οὐ δοκεῖ εἰκότα εἶναι, ἐκεῖνο ἐροῦμεν· βουλητὸν μὲν εἶναι φύσει καὶ ἀληθείᾳ καὶ δι᾽ ἑαυτὸ, τὸ ἀγαθόν· πῇ δὲ καὶ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν βουλητόν ἐστιν· εἰ γὰρ καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν, ἀλλὰ κατά τινα περιστάσιν ἀγαθόν ἐστιν, οἷον τὸ λωποδυτεῖν, κακὸν μέν ἐστι τῇ φύσει, τῷ λωποδύτῃ δὲ, καὶ κατά τινα καιρὸν, ἀγαθόν·

θόν·

θόν. διὰ τοῦτο καὶ δοκεῖ ἀγαθὸν ἁπλῶς εἶναι· καθὸ τοῦτο δὲ ἀγαθόν, καὶ βουλητόν ἐστιν. ὥστε συμβαίνει τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν πῃ εἶναι βουλητόν. τῷ μὲν οὖν σπουδαίῳ, τὸ ἀληθῶς ἀγαθὸν βουλητόν ἐστι, τῷ δὲ φαύλῳ, τὸ τυχόν.

Ὥσπερ ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων· τοῖς μὲν ὑγιαίνουσι καὶ εὖ ἔχουσι τὰ σώματα ὑγιεινὰ δοκεῖ, τὰ κατ' ἀλήθειαν ὑγιεινά, τοῖς δὲ ἐπινόσοις, ἕτερα· ὁμοίως δὲ καὶ πικρὰ καὶ γλυκέα, τοῖς μὲν ὑγιαίνουσι τὰ ὄντα πικρὰ τῇ φύσει καὶ γλυκέα, τοιαῦτα δοκεῖ, ὁμοίως καὶ θερμὰ καὶ βαρέα, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστα· τοῖς δὲ νοσοῦσι τὰς αἰσθήσεις, ἕτερα. οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡδέων καὶ κακῶν· ὁ μὲν σπουδαῖος τὰ ὄντα νομίζει καὶ τὰ ἀληθῆ, ὁ δὲ φαῦλος τἀναντία πολλάκις· καθ' ἑκάστην γὰρ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων ἐστί τι ἴδιον ἀγαθόν, καὶ ἡδύ· καὶ τούτῳ διαφέρει τῶν φαύλων ὁ σπουδαῖος, ὅτι διακρίνει τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἡδέος, καὶ τὸ ἀληθὲς ἐν πᾶσιν ὁρᾷ, καθάπερ κανὼν καὶ μέτρον αὐτῶν γινόμενος. οἱ δὲ φαῦλοι, μὴ δυνάμενοι τὸ ἀληθὲς συνιδεῖν, ὑπὸ τῆς ἡδονῆς ἀπατῶνται, νομίζοντες ἀγαθὰ τὰ ἡδέα, οὐκ ὄντα φύσει ἀγαθά· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λυπηρὰ φεύγουσιν, οὐκ ὄντα φύσει πονηρὰ καὶ φαῦλα.

ΚΕΦ. ς'.

Ὅτι καὶ ἡ ἀρετή, καὶ ἡ κακία ἑκούσιον.

ΕΠεὶ δὲ τὰ μὲν τέλη βουλητά, τὰ δὲ πρὸς τὰ τέλη, βουλευτὰ καὶ προαιρετά, φανερὸν ὅτι αἱ πράξεις αἱ περὶ τὰ βουλευτὰ καὶ προαιρετά, κατὰ προαίρεσιν εἶεν ἂν καὶ ἑκούσιοι. τοιαῦται δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις· περὶ γὰρ τὰ βου-

τὰ βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ γίνονται. ἐφ' ἡμῖν ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. αἱ γὰρ πράξεις, δι' ὧν ἐθίζομεν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἀρετὴν, προαιρεταὶ καὶ ἐφ' ἡμῖν εἰσίν. εἰ δὲ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὸ μὴ πράττειν ἐφ' ἡμῖν ἐστίν. ἐν οἷς γὰρ τὸ μὴ, καὶ τὸ ναί. καὶ εἰ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμῖν ἐστιν ἀγαθὸν ὂν, καὶ τὸ μὴ πράττειν αὐτὸ αἰσχρὸν ὂν ἐφ' ἡμῖν ἔσται. καὶ εἰ τὸ μὴ πράττειν τὸ κακὸν ἀγαθὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, καὶ τὸ πράττειν τὸ κακὸν, αἰσχρὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν ἐστί. ταῦτα δὲ ἡμᾶς ἀγαθοὺς ἢ κακοὺς ποιεῖ. ὥστε ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ ἐπιεικέσιν εἶναι, ἢ πονηροῖς. τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μακάριος, τὸ μὲν ἀληθὲς δοκεῖ, τὸ δὲ ψεῦδος. τὸ μὲν γὰρ, ὡς οὐδεὶς ἂν γένοιτο μακάριος ἄκων, ἀληθές. ψεῦδος δὲ τὸ πρῶτον· ἡ γὰρ μοχθηρία οὐδαμῶς ἀκούσιον. δέδεικται γὰρ ἀπὸ τῶν εἰρημένων, τὸν ἄνθρωπον ἀρχὴν εἶναι τῶν ἰδίων πράξεων. ὧν δὲ αἱ ἀρχαὶ ἐν ἡμῖν, ταῦτα ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἑκούσια· ὥστε διὰ τοῦτο πᾶσαν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν ἑκούσιον εἶναι· ὁμοίως τήν τε ἀγαθὴν καὶ τὴν πονηράν. τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ καὶ οἱ ἰδιῶται καὶ οἱ νομοθέται μαρτυροῦσι, δι' ὧν πράττουσι. καὶ γὰρ τιμωροῦνται μὲν καὶ κολάζουσι τοὺς ποιοῦντας τὰ πονηρὰ, ἐὰν μὴ ποιῶσιν ἑτέρωθεν βιασθέντες, ἢ ἀγνοοῦντες ἄγνοιαν, ἧς οὐκ εἰσὶν αἴτιοι αὐτοί. καθάπερ εἴ τις μεθύων πονηρόν τι ποιήσειεν ἀγνοήσας· οὗτος γὰρ καὶ τῆς ἀγνοίας αἴτιος ἐγένετο ἑαυτῷ. τοὺς δὲ τὰ καλὰ πράττοντας τιμῶσιν, ἵνα τοὺς ἄλλους προτρέψωνται μὲν ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ, κωλύσωσι δὲ ποιεῖν τὰ φαῦλα. ὅθεν δῆλον, ὅτι νομίζουσιν ἐφ' ἡμῖν εἶναι, πονηροῖς τε εἶναι καὶ γενέσθαι ἀγαθοῖς, καὶ διὰ τοῦτο

πείθειν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειροῦσιν. ἃ γὰρ μήτε ἐφ᾽ ἡμῖν ἐστί, μήτε ἑκούσια, οὐδεὶς προτρέπεται πράττειν νοῦν ἔχων· οὐδεὶς γὰρ πείθει τινὰ μὴ θερμαίνεσθαι, ἢ ἀλγεῖν, ἢ πεινῆν, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν τῶν τοιούτων, ὧν οὐκ ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι· οὐ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι τὸ πλέον ἀπὸ τῆς παρακλήσεως, οὐδ᾽ ἂν αὐτοὶ οἱ παρακαλούμενοι σφόδρα βουλώμεθα· οὐδὲν γὰρ ἧττον πεισόμεθα αὐτά. ὁμοίως δὲ καὶ εἴ τις ἄκων ἀγνοεῖ μὴ δυνάμενος εἰδέναι, τοῦτον οὐδεὶς προτρέψεται δυνηθῆναι εἰδέναι· οὐ γάρ ἐστιν ἐπ᾽ αὐτῷ εἰδέναι καὶ ἀγνοεῖν· ὃς δὲ αἴτιός ἐστιν ἑαυτῷ τῆς ἀγνοίας, δι᾽ ἧς ἐποίησε τὸ πονηρὸν, κολάζεται· καὶ γὰρ ἑκουσίως φαίνεται ἀγνοῶν, ὅτι ἐπ᾽ αὐτῷ ἐστὶν εἰδέναι καὶ ἀγνοεῖν. καθάπερ ὁ μεθύων, ἢ ὁ δι᾽ ἀμέλειαν ἀγνοῶν τὸν νόμον, ὃν ἐδύνατο ῥᾳδίως μαθεῖν· κἀκεῖνος γὰρ αἴτιός ἐστιν ἑαυτῷ καὶ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς μοχθηρίας, καὶ ἑκὼν ἐστὶ μοχθηρός. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἃ δυνατὸν μαθεῖν, οὐ γινώσκοντες ἁμαρτάνομεν. καὶ τούτων ἕνεκα διδόαμεν δίκην τοῖς νομοθέταις. κύριοι γὰρ ἐσμὲν τοῦ μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι ἐφ᾽ ἡμῖν ἐστὶ μὴ ἀμελεῖν, ἀλλὰ ἐπιμεληθῆναι μαθεῖν.

Εἰ δέ τις καὶ τοιοῦτός ἐστιν, οἷος μὴ δύνασθαι ἐπιμεληθῆναι, οὐ διὰ τοῦτο φεύξεται τὴν δίκην· κολασθήσεται μὲν οὖν διὰ τοῦτο· ὅτι καὶ τοῦ μὴ δύνασθαι ἐπιμεληθῆναι, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἐγένετο, ἀκρατῶς καὶ ἀνειμένως διαιτώμενος, ἀφ᾽ ἧς διαίτης καὶ οἱ πλείους μοχθηροὶ γίνονται, καὶ ἄδικοι, καὶ ἀκόλαστοι. καὶ γὰρ γίνονται μὲν καὶ ἀπὸ τῶν ἀδίκων καὶ ἀκολάστων πράξεων ἐθιζόμενοι, ἄδικοι καὶ ἀκόλαστοι· γίνονται δὲ καὶ ὅταν αὐτὸ μὲν μὴ προ-

κείμενον

κείμενον ἔχωσι τὸ κακουργεῖν, ζῶσι δὲ βίον ἀνειμένον, καὶ τρυφῇ χαίρωσιν. ἀπὸ ταύτης γὰρ τῆς διαίτης καὶ ἐπὶ τὸ κακουργεῖν ἔρχονται· ἀεὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ἐθιζόμενοι, καθὼς προείρηται, πονηροὶ ἢ ἀγαθοὶ γινόμεθα, ἢ ἄλλην τινὰ ἕξιν λαμβάνομεν· καθάπερ ὁρῶμεν καὶ τοὺς ἐθέλοντας γυμνικοὺς γενέσθαι, ἢ ἄλλην τινὰ πρᾶξιν ἢ ἀγωνίαν ἀσκῆσαι, ἐνεργοῦντας καὶ γυμναζομένους ἐν πράξεσι, δι' ὧν εἰς ἐκεῖνα ἀφίξονται. καὶ οὐδεὶς ἀγνοεῖ, ὅτι ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν εἰς ἕξιν ἐρχόμεθα κακιῶν ἢ ἀρετῶν, εἰ μὴ λίαν εἴη ἀναίσθητος. εἰ δὲ τοῦτο δῆλον ἅπασι, φανερόν ἐστιν ὅτι πάντες γινώσκουσι τὰ ἑαυτῶν ἔργα καὶ τὰς πράξεις, εἴτε πρὸς κακίαν φέρουσιν, εἴτε πρὸς ἀρετήν· εἰδότες δὲ ἃ ποιοῦσιν, ἑκόντες εἰσὶν ἢ ἀγαθοί, ἢ πονηροί. πάνυ γάρ ἐστιν ἄλογον, τὸν ἀδικοῦντα λέγειν ὅτι οὐ βούλεται ἄδικος εἶναι, ἢ τὸν ἀκόλαστον ὅτι οὐ βούλεται ἀκολασταίνειν. εἰ γὰρ καὶ βουλόμενος δίκαιος καὶ σώφρων γενέσθαι, οὐ δύναται τῷ μακρῷ ἔθει κρατούμενος, καὶ οὕτως ἑκὼν ἐστὶ πονηρός. καὶ γὰρ καὶ ὁ διαίτῃ διεφθαρμένῃ χρώμενος, καὶ ἀπειθῶν τοῖς ἰατροῖς, καὶ διὰ τοῦτο νοσήσας, ἑκὼν μὲν νοσεῖ. καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἦν ἡ δίαιτα· βουλόμενος δὲ ἀπαλλαγῆναι, οὐ δύναται. πρὶν μὲν γὰρ νοσῆσαι, ἐπ' αὐτῷ ἦν τὴν ὑγίειαν φυλάττειν. προεμένῳ δὲ διὰ τῆς ἀκρατοῦς διαίτης, οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ τὴν ὑγίειαν ἐπαναγαγεῖν· ὥσπερ λίθον μέν τις δύναται κατὰ πελάγους ἀφεῖναι, ἀφεὶς δέ, οὐ δύναται πάλιν ἐπαναλαβεῖν· ἀλλ' ὅμως ἑκὼν ἔρριψε τὸν λίθον. ἐπ' αὐτῷ γὰρ ἦν ῥίψαι, καὶ μή. οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀδίκου καὶ τοῦ ἀκολάστου. πρὸς μὲν γὰρ πονηροὺς γενέσθαι καὶ εἰς ταύτην τὴν ἕξιν ἐλθεῖν, ἐξῆν μὴ

γινέσθαι· γινόμενοι δ' οὐ δύνανται μὴ εἶναι. οὐ μόνον δ' αἱ ψυχικαὶ κακίαι ἑκούσιοί εἰσιν, ἀλλ' ἐνίοις τῶν ἀνθρώπων καί τινες σωματικαὶ ἑκουσίως γίνονται, δι' ἃς καὶ ἐπιτιμῶνται. τοῖς μὲν γὰρ κατὰ φύσιν αἰσχροῖς οὐδεὶς ἐπιτιμᾷ νοῦν ἔχων· τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν, καὶ ἀμέλειαν, ἢ μοχθηρίαν τὰ σώματα διαφθείρασι, τούτοις μεμφόμεθα· ὃς μὲν γὰρ ἀπὸ φύσεως τυφλὸς, ἢ ὑπὸ νόσου, ἢ ὑπὸ πληγῆς, τοῦτον οὐκ ὀνειδίζομεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλεοῦμεν· ὃς δ' ἐξ οἰνοφλυγίας, ἢ ἄλλης τινὸς μοχθηρίας διέφθειρε τοὺς ὀφθαλμοὺς, τούτῳ μεμφόμεθα, καὶ ἐπιτιμῶμεν. φαίνεται τοίνυν, ὅτι τῶν σωματικῶν κακιῶν αἱ μὲν ἑκούσιοι καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐπιτιμῶνται, αἱ δὲ ἀκούσιοι οὐδαμῶς. ὥστε καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων οὕτως ἂν ἔχοι. ἃς μὲν γὰρ κολάζομεν, καὶ ὑπὲρ ὧν αἱ τιμωρίαι, πᾶσαί εἰσιν ἑκούσιοι καὶ ἐφ' ἡμῖν, αἱ δὲ μὴ τοιαῦται, ἀκούσιοι. ἡ κακία ἄρα ἑκούσιον. δοκεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἐκεῖνο ἐναντιοῦσθαι· ὅτι ἡ μὲν κακία γίνεται ἀπὸ τοῦ τιθέναι τοῖς ἔργοις τέλος πονηρόν· τοῦτο δὲ γίνεται ἀπὸ τοῦ νομίζειν, ὅτι ἀγαθόν ἐστι· τὸ δὲ νομίζειν τὸ ἀγαθὸν, ἢ τοὐναντίον, οὐκ ἔστιν ἐφ' ἡμῖν.

Πάντες μὲν γὰρ ἐφιέμεθα τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ, τῆς δὲ φαντασίας ταύτης οὐκ ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι. ἡ ἄρα κακία οὐκ ἔστιν ἑκούσιον.

Πρὸς δὴ τοῦτο, ἐκεῖνο λέγομεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ταῦτα ὁμοίως ἔχει. ἀλλ' ἑκούσιόν ἐστιν. οὐδεὶς γὰρ ἄκων μακάριος. εἰ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς ἕξεως τῆς πονηρᾶς ἡ ἄγνοια γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, φανερὸν ὅτι ἑκουσίως καὶ ἀγαθοὶ καὶ πονηροὶ γινόμεθα. τῆς γὰρ ἕξεως ἡμεῖς ἡμῖν αὐτοῖς αἴτιοι. εἰ δὲ ἡ γνῶσις τοῦ τέ-

λους,

λους οὐκ ἔστιν ἀπὸ τῆς ἕξεως, οὐδ᾽ ἔστι προαιρετή, ἀλλ᾽ ὥσ-
περ ὄψις ἀγαθή, ἢ ἄλλο τι τῶν φυσικῶν ἐστίν, ὅπερ μὴ ἔχον-
τα οὐκ ἔνι λαβεῖν ἑτέρωθεν, οὐδὲ αὐτόν τινα κλήσασθαι οἴκο-
θεν, ἀλλὰ φῦναι ἀνάγκη μετὰ τῆς τοιαύτης κρίσεως, εἰ
μέλλει κρίνειν καλῶς, ὅ ἐστιν ἡ τελεία καὶ ἀληθινὴ εὐφυΐα.
εἰ δὴ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, καὶ οὕτως ὁμοίως τῇ ἀρετῇ καὶ ἡ κα-
κία ἑκούσιόν ἐστιν. ἡ γὰρ γνῶσις τοῦ τέλους, ὡσαύτως ἐστὶ καὶ
τῷ φαύλῳ καὶ τῷ σπουδαίῳ, εἴτε ἀπὸ τῆς ἕξεως γινώσκεται
ἢ ἀγνοεῖται, ἢ φύσει, καθὼς εἴρηται. εἰ δὲ τὴν ἀρετὴν
ἑκούσιον λέγομεν, ὅτι τὸ μὲν τέλος φύσει ἐστὶ καὶ γινώσκε-
ται τῷ σπουδαίῳ, τὰ δὲ πρὸς τὸ τέλος ἐπ᾽ αὐτῷ ἑλέσθαι καὶ
μή, τί κωλύει καὶ τὴν κακίαν διὰ ταῦτα ἑκούσιον εἶναι; καὶ
γὰρ καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος ἄγοντα φαῦλον, ἐφ᾽ ἡμῖν ἑλέ-
σθαι καὶ μή· εἰ δὲ πάλιν ἑκούσιόν ἐστιν ἡ ἀρετή, ὅτι καὶ ἡ γνῶ-
σις τοῦ τέλους ἀπὸ τῶν ἕξεων γίνεται τῶν ἀγαθῶν, ὧν αὐ-
τοί πως συναίτιοι ἐσμέν, εἴη ἂν καὶ ἡ κακία διὰ τοῦτο ἑκού-
σιον, ὅτι ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἕξεων ἀγνοεῖται τὸ τέλος.

ΚΕΦ. ζ.

Ὅτι οὐχ ὁμοίως ἑκούσιαί εἰσιν αἱ πράξεις, καὶ αἱ ἕξεις, καὶ περὶ ἀνδρίας.

ΤΙ μὲν οὖν ἐστιν ἡ ἀρετή, καθόλου καὶ ὁλοσχερῶς εἴρη-
ται, ὅτι μεσότης ἐστὶ δύο κακιῶν, τὴν μὲν ἐλλείπουσαν,
τὴν δὲ ὑπερβάλλουσαν, καὶ ὅτι ἕξις ἐστιν. ἔτι δὲ εἴρηται καὶ
ὑπὸ τίνων γίνεται, καὶ ὅτι ὑφ᾽ ὧν ἐνεργειῶν καὶ πράξεων γί-
νεται, ταύτας πράττομεν μετὰ τὸ κλήσασθαι τὴν ἀρετήν·
ἐδείχθη δὲ ὅτι καὶ ἐφ᾽ ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἑκούσιος· νῦν δὲ εἴη ῥητέον,
ὅτι οὐχ ὁμοίως ἐστὶν ἑκούσιον ἡ πρᾶξις καὶ ἡ ἕξις. καὶ γὰρ ἐδείχθη

καὶ ἄμφω ἑκούσια εἶναι. τὰς μὲν οὖν πράξεις ποιοῦμεν, γι-
νώσκοντες κατὰ μέρος, καὶ διὰ τοῦτο κύριοι ἐσμὲν καθάπαξ
αὐτῶν ποιῆσαι ἢ μὴ ποιῆσαι, ἀπ' ἀρχῆς αὐτῶν μέχρι τέ-
λους· καὶ εἰσὶν ἑκούσιοι κυρίως. ἡ δὲ ἕξις οὐ γινώσκεται παν-
τελῶς. γνώριμος γὰρ ἡ ἕξις οὐ δι' ἑαυτήν ἐστιν, ἀλλὰ διὰ
τὰς πράξεις, ἐξ ὧν γίνεται. τὰς μὲν γὰρ πράξεις σφόδρα
γινώσκομεν ὅθεν τὴν ἕξιν λαμβάνομεν, τὴν δὲ ἕξιν οὐκ
ἔτι. καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρρωστιῶν γίνεται· τὴν μὲν γὰρ
δίαιταν γινώσκοντες αἱρούμεθα, ἡ δὲ ἀρρωστία λεληθότως
ἐπακολουθεῖ. λέγεται τοίνυν ἕξις ἑκούσιος, διὰ τὸ τὰς
ἐνεργείας, ἐξ ὧν γίνεται, ἑκουσίους εἶναι. ταύτας γὰρ δυ-
νατὸν ἦν μὴ ποιῆσαι.

6 Δεῖ δὲ ἤδη καὶ περὶ τῶν ἕξεων κατὰ μέρος διεξελθεῖν, τί
τέ ἐστιν ἑκάστη, καὶ περὶ ποῖα πάθη τῆς ψυχῆς, καὶ πῶς γίνε-
ται· ἅμα δὲ ἀπὸ τούτων δῆλον ἔσται καὶ πόσαι εἰσί. καὶ πρῶ-
τον περὶ τῆς ἀνδρίας διαληψόμεθα.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ φόβους καὶ θάρρη ἐστὶ, καὶ ὅτι μεσότης
τούτων ἐστὶν ὑπερβάλλουσα μὲν τὴν δειλίαν, ἐλλείπουσα
δὲ τῆς θρασύτητος, διὰ τῶν προειρημένων ἐφάνη. ῥητέον
δὲ, τίσιν ἀντίκειται.

Ὁ μὲν οὖν φόβος πρὸς τὰ φοβερὰ λέγεται, καὶ τούτοις
ἀντίκειται· φοβερὰ δέ εἰσι καθόλου πάντα τὰ δοκοῦντα
κακά· διὸ καὶ τὸν φόβον ὁριζόμενοι φασὶν εἶναι προσδο-
κίαν κακοῦ. φοβούμεθα οὖν πάντα τὰ κακὰ, οἷον ἀδοξίαν,
πενίαν, νόσον, ἀφιλίαν, θάνατον. ἡ δὲ ἀνδρία οὐ τούτοις
πᾶσιν ἀντίκειται· οὐ γὰρ περὶ πάντα ὁ ἀνδρεῖος εἶναι. φο-
βεῖται γὰρ ὁ ἀνδρεῖος, ἃ δεῖ φοβεῖσθαι· οὐ πάντα δὲ ταῦτα

δέον

δέον φοβεῖσθαι, ἀλλ' ἔνια. οἷον ἀδοξίαν φοβεῖσθαι μὲν κα-
λὸν, μὴ φοβεῖσθαι δὲ, αἰσχρόν. τὸ μὲν γὰρ αἰδήμονός ἐστιν
ἀνθρώπου, τὸ δὲ ἀναισχύντου, εἰ καὶ ἀνδρεῖος ὁ τοιοῦτος
καλεῖται κατὰ μεταφορὰν, ὅτι ἔχει τι τοῦ ἀνδρείου, τὸ μὴ πάν-
τα φοβεῖσθαι δηλονότι. ἄφοβος γάρ τίς ἐστι καὶ ὁ ἀνδρεῖος.
πενίαν δὲ καὶ νόσον ἴσως οὐ δεῖ φοβεῖσθαι, καὶ πάντα ὅσα μὴ
ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἡμῖν συμβαίνουσιν, ἢ διὰ κακίαν. ὥσπερ δὲ
ὁ μὴ φοβούμενος ἃ δέον φοβεῖσθαι, οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος,
εἰ μὴ κατὰ μεταφορὰν, οὕτως οὐδὲ ὁ μὴ φοβούμενος ἃ μὴ
δεῖ φοβεῖσθαι, ἀνδρεῖός ἐστιν, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα μό-
νον λέγεται ἀνδρεῖος. καὶ γὰρ πολλοὶ ταῦτα μὴ φοβού-
μενοι, ἀλλ' ἐλευθέριοι ὄντες καὶ πρὸς χρημάτων ἀπο-
βολὴν εὐθαρσῶς ἔχοντες, δῆλοί εἰσιν ἐν τοῖς πολεμι-
καῖς κινδύνοις. ὥσπερ δὲ ὁ φοβούμενος ἃ δεῖ μὴ φοβεῖσθαι,
οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος, οὕτως οὐδὲ ὁ μὴ φοβούμενος ἃ δεῖ φο-
βεῖσθαι, ἀνδρεῖός ἐστιν. οἷον τὴν περὶ παῖδας ἢ γυναῖκα
ὕβριν ὁ μὲν φοβούμενος, οὐκ ἔστι δειλός· ὁ δὲ μὴ φοβού-
μενος, οὐκ ἔστιν ἀνδρεῖος. ἢ ἐάν τις μέλλων μαστιγοῦσθαι
οὐ φοβεῖται, ἀλλὰ θαρρεῖ. οὔτι γὰρ ἃ δεῖ φοβεῖσθαι μὴ φο-
βούμενοι, οὐκ εἰσὶν ἀνδρεῖοι. ἔστι τοίνυν ἀνδρεῖος ὁ τὰ μέ-
γιστα μὲν τῶν δεινῶν μὴ φοβούμενος· οὐδεὶς γὰρ καρτε-
ρικώτερος τοῦ ἀνδρείου. οὐκ ἀεὶ δὲ ὁμοίως. τινὰ γὰρ τῶν
δεινῶν διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπάγονται, φοβερά εἰσι καὶ
τῷ ἀνδρείῳ· οἷον ὁ θάνατος μὲν δοκεῖ εἶναι τὸ ἔσχατον τῶν
κακῶν, ὅτι πέρας ἐστὶ τοῦ βίου, καὶ οὐ δυνατὸν τῷ τεθνεῶτι
ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν γίνεσθαι. καὶ τούτου ἕνεκα δοκεῖ μέγι-
στον εἶναι δεινὸν, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τοῖς φαύλοις.

Ἀλλ'

Ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἀπὸ αἰσχρῶν γινόμενος αἰτιῶν φοβερὸς ἐστι τῷ ἀνδρείῳ, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν ἀρίστων, οἷός ἐστιν ὁ ἐν πολέμῳ συμβαίνων, οὐκ ἔτι, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἀγαπητός ἐστιν· ὁ δὲ ἐν νόσῳ, ἢ ἐν θαλάττῃ θάνατος, καθόσον μὲν οὐκ ἐπῆλθε κατά σεμνοῦ τινὸς, φοβερὸς ἔσται τῷ ἀνδρείῳ, καθόσον δὲ λυπηρός ἐστιν, οὐδαμῶς. ὥστε λέγοιτο ἂν ἀνδρεῖος ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἢ τὸν μὴ αἰσχρὸν ἀδεὴς, καὶ ὅσα θάνατον ἐπιφέρει αἰφνιδίως ἐπερχόμενα· οἷά εἰσι τὰ ἐν τῷ πολέμῳ. ὁ γὰρ τὰ αἰφνιδίως ἐπερχόμενα δεινὰ καρτερῶν ἀπόδειξιν ἐναργῆ παρέχεται τοῦ πρὸς ἕξιν ἀνδρίας ἐληλακέναι. κυρίως δὲ ἀνδρεῖος, ὁ τὸν ἄριστον θάνατον καρτερῶν. ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν τιμῶν ἔχει. τῶν μὲν γὰρ παρὰ τοῖς τυράννοις τιμῶν, ὡς οὐδὲν ὅσιον ἐχουσῶν οὐδὲ βέβαιον, ὁ ἀνδρεῖος καταφρονήσει. τῶν δὲ ἐν ταῖς πόλεσι ταῖς εὐνομουμέναις, ὡς ἐννόμων καὶ δικαίων, οὐκ ἔτι. εἰσὶ δὲ καὶ οἱ θαλάττιοι πρὸς τὸν θάνατον ἀδεεῖς· ἀλλ᾽ οὐχ ὁμοίως τῷ ἀνδρείῳ. οἱ μὲν γὰρ δοκοῦσι καρτερεῖν, διὰ τὸ καθάπαξ ἀπεγνωκέναι τὴν σωτηρίαν· οἱ δὲ διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἐλπίζοντες περιγενέσθαι τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης κακῶν. ἐπεὶ οὐδὲ δυνατὸν κυρίως ἐν τοῖς τοιούτοις ἀνδρίζεσθαι· ἀνδρίζεται γάρ τις ἐν οἷς χρεία τόνου τινὸς καὶ ὁρμῆς, ἢ θάνατος σεμνός ἐστιν. ἐν κλύδωνι δὲ, ἢ ἐν νόσῳ, τὰ τοιαῦτα χώραν οὐκ ἔχει. οὔτε γὰρ ὁ θάνατος ἀγαθοῦ τινός ἐστιν αἴτιος, οὔτε ὁρμῇ τινὶ καὶ ἀλκῇ χρώμεθα πρὸς αὐτόν. ἔτι τοίνυν ὁ ἀνδρεῖος περὶ τὰ φοβερὰ οὐχ ὁμοίως ἔχει. εἰσὶ γὰρ ἄλλα ἄλλοις φοβερώτερα. οἱ μὲν γὰρ τὴν τῶν χρημάτων ἀποβολὴν μάλιστα φοβοῦνται, ὅσοι φιλοχρήματοι, οἱ δὲ τὴν ἀδοξίαν,

ξίαν, ὅσοι δόξης μάλιστα τῶν ἄλλων ἐρῶσιν, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως· ἅτινα τὰ μὲν σφόδρα φοβοῦνται, τὰ δὲ ἔλαττον, οἱ δὲ οὐδαμῶς.

7

Εἰσὶ δέ τινα, ἃ οὐδείς ἐστιν ἀνθρώπων, ὃς οὐ φοβεῖται· οἷά ἐστι τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον κακά, οἷον σκηπτοί, καὶ σεισμοί, καὶ θαλάσσης ἐκδρομαί. ταῦτα γὰρ πᾶσι τοῖς νοῦν ἔχουσι φοβερά. καὶ ὁ ἀνδρεῖος φοβεῖται μέν, ὡς δεῖ δέ, καὶ καθὼς ὁ λόγος προστάττει, καὶ τοῦ καλοῦ ἕνεκα· τοῦτο γὰρ τέλος ὁ σπουδαῖος ποιεῖται τῶν ἰδίων παθῶν καὶ τῶν πράξεων, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἀρετή. καὶ ταῦτα δέ, οὐχ ὁμοίως πᾶσίν εἰσι φοβερά, ἀλλὰ τοῖς μὲν μᾶλλον, τοῖς δὲ ἧττον, ὥσπερ καὶ τὰ κατ' ἄνθρωπον, ἅπερ οὐ πᾶσίν εἰσι φοβερά. οἷον πενία, καὶ ἀδοξία, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἅ τινα καὶ ὁ σπουδαῖος, ὅτε δεῖ, φοβηθήσεται, καθὼς εἴρηται, καὶ ὡς δεῖ. ὁ γὰρ φαῦλος διὰ τοῦτο ἁμαρτάνει, ὅτι οὐ φοβεῖται καθὼς δεῖ, ἢ ὅτε δεῖ, ἢ ἔνθα δεῖ. ὁμοίως δὲ καὶ θαρρῶν, οὐ κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον καὶ χρόνον θαρρεῖ. ὁ μὲν οὖν θαρρῶν ἢ φοβούμενος ἅ, καὶ οὗ ἕνεκα, καὶ ὅτε προσήκει θαρρεῖν καὶ φοβεῖσθαι, ἀνδρεῖος· κατὰ τὸ εἰκὸς γὰρ θαρρεῖ καὶ φοβεῖται, καὶ ὥσπερ ὁ λόγος τῆς ἀνδρίας ἔχει. τοῦτο γὰρ τέλος ἐστὶ πάσης ἐνεργείας τῆς κατ' ἀρετήν, τὸ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως γίνεσθαι· οἷον αἱ κατὰ δικαιοσύνην πράξεις τέλος ἔχουσι, τὸ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως τῆς δικαιοσύνης πράττεσθαι· καὶ αἱ κατὰ τὴν ἀνδρείαν, κατὰ τὸν λόγον τῆς ἕξεως τῆς ἀνδρείας. τέλος μὲν γὰρ ἁπάσης πράξεως, τὸ καλόν· καλὸν δὲ τῷ ἀνδρείῳ, ὁ τῆς ἀνδρείας λόγος, καὶ τῷ δικαίῳ ὁ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. τοῦτο γάρ ἐστιν

ὁ λόγος τῶν πράξεων, τὸ κατὰ τὴν ἕξιν γίνεσθαι· ὅρος γάρ ἐστιν ἑκάστῳ, τὸ τέλος αὐτοῦ. ὁ μὲν οὖν ἀνδρεῖος ἐν τῷ δέοντι καὶ τῷ προσήκοντι ἕστηκε.

Τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων, ὁ μὲν τῷ μὴ φοβεῖσθαι ὑπερβάλλων, ἀνώνυμος· εἴρηται δὲ ἡμῖν ἐν τοῖς πρότερον, ὅτι πολλά ἐστιν ἀνώνυμα· καλοῖτο δ᾽ ἂν ὁ τοιοῦτος μαινόμενος, ἢ ἀνάλγητος, εἰ μηδὲν φοβοῖτο, μήτε σεισμὸν μήτε κύματα, καθάπερ φασὶ τοὺς Κελτούς. ὁ δὲ τῷ θαρρεῖν ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερὰ, θρασύς. δοκεῖ δὲ καὶ ἀλαζὼν εἶναι ὁ θρασὺς, καὶ προσποιητικὸς εἶναι ἀνδρείας· σχηματίζεται γὰρ ἀνδρεῖος εἶναι. ὡς γὰρ ἐκεῖνος περὶ τὰ φοβερὰ ἔχει, οὕτως ὁ θρασὺς βούλεται φαίνεσθαι. ἐν οἷς οὖν δύναται μιμεῖται. διὸ καί εἰσιν οἱ πολλοὶ αὐτῶν θρασύδειλοι· ἐν τούτοις γὰρ θρασυνόμενοι, τὰ φοβερὰ οὐχ ὑπομένουσιν· ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι ὑπερβάλλων, δειλός· ὅτι ἃ μὴ δεῖ, φοβεῖται, καὶ οὐχ ὡς δεῖ. ἐλλείπει δὲ καὶ τῷ θαρρεῖν, ὑπερβάλλει δὲ ἐν ταῖς λύπαις, καὶ δύσελπίς τίς ἐστιν ὁ δειλός· πάντα γὰρ φοβεῖται.

Ὁ δὲ ἀνδρεῖος, ἐναντίος, εὔελπις γάρ ἐστι. τὸ γὰρ θαρρεῖν ἀπὸ τοῦ τὰ χρηστὰ ἐλπίζειν, γίνεται. περὶ τὰ αὐτὰ μὲν οὖν καὶ ὁ δειλὸς, καὶ ὁ θρασύς ἐστι, καὶ ὁ ἀνδρεῖος. εἰσὶ γὰρ περὶ τὰ φοβερὰ καὶ θαρραλέα· ἀλλ᾽ οὐχ ὁμοίως. διαφόρως γὰρ ἔχουσι πρὸς αὐτά· οἱ μὲν γὰρ ὑπερβάλλουσι καὶ ἐλλείπουσιν· ὁ δὲ μέσως ἔχει, καὶ ἐπὶ τοῦ δέοντος ἵσταται. καὶ οἱ μὲν θρασεῖς προπετεῖς, καὶ πρὸ τῶν κινδύνων ὁρμῶντες, καὶ σφόδρα βουλόμενοι τὰ δεινὰ, ἐν αὐτοῖς δὲ γινόμενοι ἀποπηδῶσιν· οἱ δὲ ἀνδρεῖοι τοὐναντίον, ἐν αὐ-

τοῖς

τοῖς μὲν τοῖς ἔργοις ὀξεῖς, πρότερον δὲ ἡσυχίαν ἄγουσι. καθάπερ οὖν εἴρηται, ἡ ἀνδρεία μεσότης ἐστὶ περὶ θαρραλέα καὶ φοβερὰ, καθὼς δεῖ. καὶ ὅ,τι καλὸν, αἱρεῖται καὶ ὑπομένει, καὶ ὅ,τι μὴ αἱρεῖσθαι καὶ ὑπομένειν, αἰσχρόν.

Τὸ δὲ ἀποθνήσκειν βουλεσθαι διὰ πενίαν, ἢ διὰ ἔρωτα, οὐκ ἔστιν ἀνδρείας, ἀλλὰ μᾶλλον δειλίας· τὸ γὰρ φεύγειν τὰ ἐπίπονα, μαλακίας καὶ χαυνότητος. οὐ γὰρ αἱρεῖταί τις τὸν τοιοῦτον θάνατον ὅτι καλὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπαλλαγή ἐστι κακοῦ, ὃ φέρειν οὐ δύναται· τὸ δὲ οὕτως ἔχειν, δειλίας. ἡ μὲν οὖν ἀνδρεία τοιοῦτόν τι.

ΚΕΦ. η'.

Ἔτι περὶ ἀνδρίας.

Λέγονται δὲ καὶ ἕτεραι ἀνδρεῖαι κατὰ πέντε τρόπους· πρώτη, ἡ πολιτική, καθ' ἣν οἱ πολῖται, διὰ τὰ ἐκ τῶν νόμων ἐπιτίμια καὶ τὰ ὀνείδη, καὶ διὰ τὰς τιμὰς, ὑπομένουσι τοὺς ὑπὲρ τῆς πόλεως κινδύνους. καὶ δοκοῦσιν ἀνδρειότατοι εἶναι, παρ' οἷς οἱ δειλοὶ ἄτιμοι, οἱ δὲ ἀνδρεῖοι, ἔντιμοι. οἵους καὶ Ὅμηρος ἐν τοῖς ποιήμασιν ᾄδει· οἷον τὸν Διομήδη καὶ τὸν Ἕκτορα·

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει.

καὶ Διομήδης·

Ἕκτωρ γάρ ποτε φήσει ἐνὶ Τρώεσσ' ἀγορεύων,

Τυδείδης ὑπ' ἐμεῖο. ——

ἔοικε δὲ αὕτη ἡ ἀνδρεία τῇ πρότερον εἰρημένῃ, ὅτι καθάπερ ἐκείνη τοῦ καλοῦ ἕνεκα, οὕτω καὶ αὕτη διά τινα γίνεται ἀρετήν. διὰ τὴν αἰδῶ γὰρ καὶ τὴν τοῦ καλοῦ ὄρεξιν, καὶ διὰ τὴν φυ-

γὴν τοῦ ὀνείδους, αἰσχροῦ ὄντος, ὃ πολῖται ἀνδρίζονται. αἰδούμενοι γὰρ τοὺς νόμους καὶ τιμῆς ὀρεγόμενοι, τοὺς κινδύνους ὑπομένουσι. δευτέρα δὲ ἀνδρία, καθ' ἣν ἀνδρίζονται οἱ ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἀναγκαζόμενοι τοὺς πόνους καρτερεῖν, καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους ἀνδρείως ἔχειν· χείρων δὲ αὕτη τῆς πολιτικῆς, ὅτι διὰ φόβον, καὶ οὐ δι' ἔρωτα ἀγαθοῦ, γίνεται· καὶ οἱ κατ' αὐτὴν ἀνδριζόμενοι οὐ τὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ λυπηρὸν φεύγουσιν· ἀναγκάζουσι γὰρ οἱ κύριοι, ὥσπερ ὁ Ἕκτωρ·

Ὃν δέ κ' ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης πτώσσοντα νοήσω,
Οὔ οἱ ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας ——

κἂν μὴ παρῶσι δὲ οἱ στρατηγοὶ τῇ παρατάξει, καὶ ἀναγκάζωσι τοὺς στρατιώτας τοὺς κινδύνους καρτερεῖν, ἀλλὰ φόβον αὐτοῖς ἐνθέντες, δι' ὧν πολλάκις ἐτύπησαν λιπόντες τὴν τάξιν, τὸ αὐτὸ δρῶσι· καὶ οὕτω δι' ἀνάγκην ἀνδρεῖοι δοκοῦσιν εἶναι· δεῖ δὲ οὐ δι' ἀνάγκην αἱρεῖσθαι τὴν ἀνδρίαν, ἀλλ' ὅτι καλόν.

Δοκεῖ δὲ καὶ ἡ περὶ τὰ καθέκαστα ἐμπειρία ἀνδρία εἶναι· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἀνδρίαν ἐπιστήμην ἐνόμισεν εἶναι. ἄλλοι μὲν οὖν ἐν ἄλλοις ἐπιστήμονες ὄντες ἀνδρεῖοι ἂν περὶ ταῦτα καλοῖντο, ἐν δὲ τοῖς πολεμικοῖς οἱ στρατιῶται. δοκεῖ γὰρ εἶναι τινὰ ἐν τῷ πολέμῳ κενὰ, ἃ μάλιστα συνεωράκασιν οὗτοι, καὶ τῶν ἄλλων μὴ εἰδότων οἷς συμπλέκονται, αὐτοὶ ἀνδρεῖοι δοκοῦσιν. ἐκ γὰρ τῆς ἐμπειρίας ταύτης δύνανται ποιῆσαι τοὺς ἀντιπάλους κακῶς, καὶ μηδὲν παθεῖν ὑπ' ἐκείνων, καὶ φυλάξασθαι μὲν τὰ βέλη καὶ τὰ δόρατα, πατάξαι δὲ αὐτοὺς εὐχερῶς. διὰ τὸ

δυνά-

δυνάμεις χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις καλῶς, καὶ τοιαῦτα ἔχειν τὰ ὅπλα, ὁποῖα ἂν εἴη καὶ πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ πρὸς τὸ μὴ παθεῖν κράτιστα. ὥσπερ οὖν ὡπλισμένοι ἀνόπλοις μάχονται, καὶ ἀθληταὶ ἰδιώταις. καὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν οὐχ οἱ ἀνδρειότατοι μαχιμώτατοί εἰσιν, ἀλλ' οἱ μάλιστα ἰσχύοντες, καὶ τὰ σώματα ἄριστα ἔχοντες, καὶ τὴν ἐμπειρίαν ἄριστοι. δειλοὶ δὲ γίνονται οἱ τοιοῦτοι, ὅταν ὑπερβάλλῃ ὁ κίνδυνος καὶ λείπωνται τοῖς πλήθεσι καὶ ταῖς παρασκευαῖς· πρῶτοι γὰρ οἱ ἔμπειροι φεύγουσιν, οἱ δὲ ἀνδριζόμενοι κατὰ τὰ πολιτικὰ μένοντες ἀποθνήσκουσιν· ὅπερ κἀπὶ τῷ Ἑρμαίῳ συνέβη. οἱ μὲν γὰρ παρατλόμενοι στρατιῶται, ἔφυγον, αἰδούμενοι τοῦ κινδύνου μείζονος· οἱ δὲ πολῖται μείναντες ἀπέθανον· ὁ γὰρ θάνατος αὐτοῖς αἱρετώτερος ἐδόκει τῆς σωτηρίας ταύτης. οἱ δὲ στρατιῶται ὑπεδρίζοντο μὲν, οἰόμενοι κρείττους εἶναι καὶ πλείους τῶν ἀντιπάλων· ἐπεὶ δὲ ἑώρων ἐλάττονες ὄντες καὶ χείρονες, ἔφυγον, τὸν θάνατον μᾶλλον φοβηθέντες, ἢ τὸ αἰσχρόν. ὁ δὲ ἀνδρεῖος οὐ τοιοῦτος.

Λέγεται δὲ ἀνδρεία καὶ ὁ θυμὸς παρά τισι, καὶ ἀνδρεῖοι καλοῦνται, καθάπερ τὰ θηρία, ἐπὶ τοὺς τρώσαντας φερόμενοι· ὅτι καὶ οἱ ἀνδρεῖοι θυμοειδεῖς. ὁ γὰρ θυμὸς ὁρμητικόν ἐστι πρὸς τοὺς κινδύνους. ὅθεν καὶ Ὅμηρός φησι.

—— σθένος ἔμβαλε θυμῷ. —— καὶ,
—— μένος καὶ θυμὸν ἔγειρε, —— καὶ,
—— δριμὺ δ' ἀνὰ ῥῖνας μένος, —— καὶ,
—— ἔζεσεν αἷμα. ——

πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα ἔοικε σημαίνειν τὴν τοῦ θυμοῦ ἔγερσιν καὶ ὁρμήν. ὁ μὲν οὖν ἀνδρεῖος καλοῦ τινὸς ἕνεκα πάντα ποιεῖ, ἄγεται δὲ ὑπὸ τοῦ θυμοῦ οὐδαμῶς, ἀλλὰ χρῆται τούτῳ συνεργῷ καθάπερ ὀργάνῳ. οἱ δὲ λεγόμενοι ἀνδρεῖοι, διὰ τὴν ὁρμὴν τοῦ θυμοῦ, οὐ διὰ τὸ καλὸν, πράττουσιν, ἀλλὰ διὰ λύπην, ὥσπερ τὰ θηρία διὰ τὸ πληγῆναι, ἢ διὰ τὸ φοβεῖσθαι, οὐ χρώμενα τῷ θυμῷ, ἀλλ᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ μᾶλλον ἀγόμενα· οἵ τινες, πρὶν πληγῆναι ἢ φοβηθῆναι, οὐδεμίαν ἐπιδείκνυνται ὁρμήν· ἐπεὶ καὶ τὰ θηρία, ἐὰν ἐν ὕλῃ ᾖ ἢ ἐν ἕλει, οὐ προσέρχονται, οὐδὲ ὁρμῶσιν· οὐκ ἔστι τοίνυν ἀνδρεῖος, ὁ δι᾽ ἀλγηδόνα, ἢ θυμοῦ κινούμενος, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους, πρὸς τὸν κίνδυνον ὁρμῶν, καὶ μηδὲν τῶν δεινῶν προορώμενος· ἐπεὶ οὕτω γε κἂν οἱ ὄνοι ἀνδρεῖοι καλοῖντο δικαίως, πεινῶντες· τυπτόμενοι γὰρ οὐκ ἀφίστανται τῆς νομῆς· καὶ οἱ μοιχοὶ δὲ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τολμηρὰ πολλὰ δρῶσιν, ἀλλ᾽ οὐκ εἰσὶν ἀνδρεῖοι, οὔτε οἱ ὄνοι, οὔτε ἄνθρωποι, οἱ δι᾽ ἀλγηδόνος ἢ θυμοῦ, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους ἐξελαυνόμενοι πρὸς τὸν κίνδυνον. ἡ δὲ φυσικωτάτη καὶ ἡ κυρίως ἀνδρία ἐκείνη ἐστὶν, ὅταν κινώμεθα μὲν διὰ τοῦ θυμοῦ, μετὰ προαιρέσεως δὲ, καὶ ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. οἱ δὲ διὰ τὰ προειρημένα ὀργιζόμενοι, οὐκ ἀνδρεῖοί εἰσιν, ἀλλὰ μάχιμοι. οὐ γὰρ διὰ τὸ καλὸν ὁρμῶσι καὶ ὀργίζονται, ἀλλὰ διὰ τὸ πάθος· καὶ οὐχ ὡς δέον ἐστὶ, καὶ ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος, ἀλλ᾽ ὡς ἂν κινήσειε τὸ πάθος. δοκοῦσι δὲ καὶ οἱ εὐέλπιδες πάντες ἀνδρεῖοι εἶναι· οὐκ εἰσὶ δὲ πάντες. δυνατὸν γὰρ εὐέλπιδας εἶναι, οὐ διὰ τὸ μὴ φοβεῖσθαι τὰ λυπηρὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, ἀλλὰ διὰ τὸ πολλάκις καὶ πολλοὺς νενικηκέναι, καὶ διὰ τοῦ

θαρ-

θαῤῥεῖν, ὡς οὐ περιπεσοῦνται τοῖς κακοῖς. δοκοῦσι δ' ἀνδρεῖοι, διὰ τὸ ἐοικέναι τοῖς ἀνδρείοις καὶ τὸ θαῤῥεῖν. ἀλλ' οἱ μὲν ἀνδρεῖοι θαῤῥοῦσι, διὰ τὰ προειρημένα, οὗτοι δὲ, διὰ τὸ οἴεσθαι μηδὲν πείσεσθαι λυπηρόν. οὕτω δὲ καὶ οἱ μεθυσκόμενοι εὐέλπιδές εἰσιν, ὅτι οἴονται πάντα αὐτοῖς καθ' ἡδονὴν ἀπαντήσεσθαι. διὰ τοῦτο καὶ ἐπειδὰν ἐναντίοις ἐντύχωσι τῶν προσδοκωμένων, ἀποπηδῶσιν· ὁ δὲ ἀνδρεῖος ἐρχόμενα καὶ φαινόμενα τὰ λυπηρὰ ὑπομένει, ὅτι ἀγαθόν ἐστιν ὑπομένειν, ἢ αἰσχρὸν τὸ μὴ ὑπομένειν· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἀνδρείοις ἐκεῖνος μᾶλλον ἀνδρεῖός ἐστιν, ὃς ἐν τοῖς αἰφνιδίοις ἀτάραχος καὶ ἄφοβός ἐστιν, ἢ ἐν τοῖς σφόδρα προδήλοις καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν οὖσιν. ὁ μὲν γὰρ προγινώσκων τὰ λυπηρὰ, λογισμῷ καὶ κρίσει προπαρασκευασάμενος, ὑπομείνειεν ἄν· ὁ δὲ μὴ προγινώσκων, εἶτα ἐπιόντα ὑπομένων, δῆλός ἐστιν εἰς ἕξιν ἀνδρίας ἐλθών.

Λέγονται δὲ ἀνδρεῖοι καὶ οἱ δι' ἄγνοιαν τῶν ἀπαντησόντων κακῶν εἰς τοὺς κινδύνους ὁρμῶντες· καὶ σχεδὸν τῶν εὐελπίδων οὐδὲν διαφέρουσι, πλὴν ὅσον οἱ μὲν εὐέλπιδες ὑπομένουσι τὰ δεινὰ χρόνον τινά· οἱ δὲ ἀγνοοῦντες, ἐπειδὰν γνῶσιν, φεύγουσιν, ὥσπερ οἱ Ἀργεῖοι ἔπαθον περιπεσόντες τοῖς Λάκωσιν, ὡς Σικυωνίοις.

ΚΕΦ. θ'.

Ἔτι περὶ ἀνδρίας. ὅτι ὁ ἀνδρεῖος περὶ τὰ φοβερὰ καὶ λυπηρά ἐστι μᾶλλον, ἢ περὶ τὰ θαρραλέα καὶ ἡδέα. 9

Τίνες μὲν οὖν οἱ ἀληθῶς ἀνδρεῖοι, καὶ τίνες οἱ δοκοῦντες, εἴρηται. ἐπεὶ δὲ περὶ θάῤῥη καὶ φόβους ἐστὶν ἡ ἀνδρία, οὐχ ὁμοίως περὶ ἄμφω ἐστίν· ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὰ

φοβε-

φοβερά. ὁ γὰρ περὶ τὰ φοβερὰ ἀτάραχος, μᾶλλον ἀν-
δρεῖός ἐστιν, ἢ ὁ περὶ τὰ θαῤῥαλέα. μείζων γὰρ ὁ ἀγὼν
οὗτος, ἢ ἐκεῖνος· τὸ γὰρ ὑπομεῖναι λύπην, χαλεπώτερόν
ἐστιν, ἢ τῶν ἡδέων ἀπέχεσθαι. διὰ τοῦτο καὶ λυπηρὸν ἡ ἀνδρία,
ὅτι ἀνδρεῖοί εἰσιν, οἱ τὰ λυπηρὰ ὑπομένοντες· τοῦτο δὴ χαί-
ρειν καὶ ἐπαινεῖται. εἰ γὰρ καὶ ἡδονὴν ἔχει τινὰ ὁ ἀνδρεῖος διὰ
τὸ τέλος· τὸ γὰρ τέλος ἡδύ· ἀλλ' ὅμως ὑπὸ τῶν λυπηρῶν,
οἷς παλαίει, καὶ ταύτην ἀφανίζεσθαι συμβαίνει. καθά-
περ καὶ ἐπὶ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων ἔχει. τοῖς γὰρ πύκταις τὸ
μὲν τέλος ἡδύ· στέφανος γὰρ καὶ τιμαί· τὸ δὲ τύπτεσθαι,
ἀλγεινόν· σάρκινοι γάρ· τοῖς δὲ τοιαύτοις λυπηρὸν πᾶς πό-
νος. ὅτι τοίνυν τὰ μὲν λυπηρὰ μεγάλα, τὸ δὲ ἡδὺ μικρὸν,
οὐδὲν ἡδὺ δοκοῦσιν ἔχειν· τοιοῦτον δή τι καὶ ἐπὶ τῶν ἀνδρείων
συμβαίνει. ὁ μὲν γὰρ θάνατος, καὶ τὰ τραύματα λυπηρά
ἐστιν αὐτοῖς, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀκούσια· ὑπομένουσι δὲ αὐτὰ, ὅτι
καλὸν τὸ ὑπομένειν, ἢ ὅτι αἰσχρὸν μὴ ὑπομένειν. καὶ τοσοῦ-
τον μᾶλλον δοκοῦσιν, ὅσον ἂν εἶεν ἀγαθοὶ καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ
εὐδαίμονες, καὶ πᾶσαν μετελθόντες ἀρετήν. τοῖς γὰρ τοιού-
τοις μάλιστα ὁ θάνατος λυπηρὸν, ὅτι τὸ ζῆν πολλοῦ τινὸς
ἄξιον ἦν, διὰ τὸ ἄριστα ζῆν, καὶ ὡς προσῆκεν ἀνθρώπῳ, καὶ
ὁ θάνατος αὐτοὺς πολλῶν ἀποστερήσει τῶν ἀγαθῶν. διὰ
τὸ μέγεθος τοίνυν τῶν λυπηρῶν, δοκεῖ τὸν ἀνδρεῖον μη-
δεμίαν ἡδονὴν ἔχειν· τὸ δὲ οὕτως ἀλγεῖν καὶ δάκνεσθαι ὑπὸ
τῶν λυπηρῶν, οὐδὲν κωλύει ἀνδρεῖον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ ἡτ-
τᾶσθαι τῶν λυπηρῶν καὶ ὑποχωρεῖν, οὐκ ἀνδρείου, τὸ δὲ
δάκνεσθαι καὶ λυπεῖσθαι, οὐκ ἔτι· ὅσον γὰρ μᾶλλον λυπεῖ-
ται, καὶ λυπούμενος ὑπομένει διὰ τὸ ἀγαθὸν, τοσοῦτον
ἀνδρεῖος

ἀνδρεῖος ἂν εἴη κυρίως. ἐπεὶ καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς οὐδεμία ἐνέργεια μεθ' ἡδονῆς ἐστὶ καθ' ἑαυτήν· ἀλλὰ μόνον διότι πρὸς τὸ τέλος ἀγαθὸν ἄγει, ἡδεῖα δοκεῖ τῷ ἐνεργοῦντι. ἐν δὲ τοῖς στρατιώταις ἴσως οὐκ ἀνάγκη πᾶσα τὴν ἀκριβῆ τῆς ἀνδρίας ὅρον ζητεῖν. μᾶλλον δὲ χρησιμώτεροι ἂν εἶεν πρὸς τὸν πόλεμον οἱ ἀνδρίας μὲν οὐ πάνυ μετέχοντες, τῶν ἄλλων δὲ ἀγαθῶν ἐστερημένοι. ἑτοιμότεροι γὰρ οὗτοι πρὸς τοὺς κινδύνους, καὶ τὸν βίον μικρῶν ἕνεκα κερδῶν προδιδόασιν· οἱ γὰρ κυρίως ἀνδρεῖοι, φρόνιμοι ὄντες καὶ τὰ ἄλλα σπουδαῖοι, χαίρουσι μὲν τῷ βίῳ ἑαυτῶν ἀγαθῷ ὄντι, προΐενται δὲ αὐτὸν οὐ πάνυ ῥαδίως. περὶ μὲν οὖν ἀνδρίας ἱκανῶς εἴρηται. ῥᾴδιον δὲ ἀπὸ τῶν εἰρημένων καὶ ὁρισμὸν αὐτῆς ἀποδοῦναι, ὡς ἐν τύπῳ.

ΚΕΦ. ι'.

10

Περὶ σωφροσύνης.

ΜΕτὰ δὲ ταῦτα περὶ σωφροσύνης λέγωμεν. ὁμοταγὴς γάρ ἐστι τρόπον τινὰ τῇ ἀνδρείᾳ, καθότι τοῦ ἀλόγου μέρους εἰσὶν ἀμφότεροι.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ σωφροσύνη μεσότης ἐστὶ περὶ ἡδονὰς, εἴρηται ἡμῖν. περὶ ἡδονὰς δὲ λέγω, ὅτι εἰ καὶ περὶ λύπας ἐστὶν, ἀλλ' ἧττον, καὶ οὐχ ὁμοίως, ὡς περὶ τὰς ἡδονὰς ἔχει· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ ἀκολασία φαίνεται.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ ἡδονάς ἐστιν ἡ σωφροσύνη, εἴρηται· νῦν δὲ ἀφορίσωμεν περὶ ποίας ἐστὶ τῶν ἡδονῶν. τῶν ἡδονῶν δὲ αἱ μέν εἰσι σωματικαὶ, αἱ δὲ ψυχικαί· ἐν γὰρ φιλοτιμία καὶ φιλομαθεία ἡδοναί εἰσι ψυχικαί· ἑκάτερος γὰρ

ὅ, τε φιλότιμος, καὶ ὁ φιλομαθής, ἥδεται ᾧ φιλεῖ, μηδὲν πάσχοντος τοῦ σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς διανοίας· οἱ δὲ περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς οὔτε σώφρονες οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται. ὁμοίως δὲ οὐδὲ οἱ περὶ τὰς ἄλλας, ὅσαι οὐκ εἰσὶ σωματικαί· τοὺς γὰρ φιλομύθους καὶ διηγητικοὺς, καὶ περὶ τὰ τυχόντα κατατρίβοντας τὰς ἡμέρας, ἀδολέσχους ὀνομάζομεν, ἀκολάστους δὲ οὐδαμῶς· οὐ δὲ τοὺς λυπουμένους ἐπὶ χρήμασιν ἢ φίλοις, ὅταν ἢ τούτους, ἢ ἐκεῖνα ζημιωθῶσι.

Περὶ μὲν οὖν τὰς ψυχικὰς ἡδονὰς οὐκ ἔστιν ἡ σωφροσύνη· περὶ δὲ τὰς σωματικὰς εἴη ἄν· οὐ περὶ πάσας δὲ οὐδὲ ταύτας. οἱ γὰρ χαίροντες τοῖς ἥδεσι τῶν ὁρατῶν, οἷον χρώμασι καὶ σχήμασι, καὶ γραφῇ, οὔτε σώφρονες, οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται· οὐδ᾽ ὅσοι ψόφων τινῶν καὶ μελῶν ἐρῶσιν· οὐδ᾽ ὅσοι τῶν ἡδέων ὀσμῶν. καί τοι ἐν τούτοις εἰσὶ καὶ μεσότητες, καὶ τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὑπερβολαὶ, καὶ ἐλλείψεις τοῦ δέοντος. ἀλλ᾽ ὅμως οὔτε τοὺς μέσους σώφρονας λέγομεν, οὔτε τοὺς ὑπερβάλλοντας ἀκολάστους. εἰ δὲ τῶν περὶ τὰς ὀσμὰς τοὺς μὲν μήλων ὀσμῆς ἐρῶντας, ἢ ῥόδων, ἢ θυμιαμάτων οὐ λέγομεν ἀκολάστους, ἀλλὰ τοὺς μύρων καὶ ὄψων, ἀκολάστοις καλοῦμεν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. χαίρουσι γὰρ τούτοις οἱ ἀκόλαστοι· ὅτι διὰ τούτων ἀνάμνησις γίνεται αὐτοῖς τῶν ἐπιθυμητῶν. ἴδοι δ᾽ ἄν τις καὶ τοὺς ἄλλους, ὅταν πεινῶσιν, ἡδομένους τῇ τῶν βρωμάτων ὀσμῇ. ὅθεν δῆλον, ὅτι οἱ ταῖς τοιαύταις ὀσμαῖς ἡδόμενοι κατὰ συμβεβηκὸς ἥδονται· ὅτι ἀνάμνησις αὐτοῖς γίνεται τῶν βρωμάτων, καὶ τῆς ἄλλης φλυαρίας, οἷς ἥδονται οἱ ἀκόλαστοι· οὐκ ἔστι τοίνυν οὔτε τῷ ἀνθρώπῳ, οὔτε ἄλλῳ τινὶ ζώῳ κατὰ τὰς εἰρημένας αἰσθήσεις

ἡδονὴ,

ἡδονή, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός. ἡδονὰς δὲ λέγω, περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστός ἐστιν, ἢ ὁ σώφρων. καὶ γὰρ οἱ κύνες, εἰ καὶ χαίρουσι ταῖς ὀσμαῖς τῶν λαγωῶν, ἀλλ' οὐ δι' αὐτάς, ἀλλὰ διὰ τὴν βρῶσιν. ἀπὸ γὰρ τῆς ὀσμῆς αἴσθησιν λαμβάνοντες τῆς θήρας, διώκουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ λέων οὐχ ἥδεται τῇ ὀσμῇ τοῦ βοός, ἢ τῇ φωνῇ, ἀλλὰ τῇ βρώσει· ὅτι δὲ ἐγγύς ἐστι, διὰ τῆς φωνῆς ᾔσθετο. οὐδὲ χαίρει ὅτι εἶδεν, ἢ εὗρεν ἔλαφον, ἢ ἄγριον αἶγα, ἀλλ' ὅτι βορὰν ἕξει.

Περὶ τὰς ἡδονὰς τοιαύτας, ὧν κοινωνοῦμεν καὶ τοῖς λοιποῖς ζώοις, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία ἐστίν· αἱ δὲ εἰσιν, ἁφὴ καὶ γεῦσις. διὰ τοῦτο θηριώδεις τινὲς καὶ ἀνδραποδώδεις οἱ ἀκόλαστοι φαίνονται, ὅτι οἷς ἥδονται τὰ θηρία, περὶ ταῦτά εἰσιν ἀκρατεῖς. τούτων δὲ μᾶλλον τῇ ἁφῇ ἥδονται, ἢ τῇ γεύσει· μᾶλλον δὲ τῇ γεύσει μὲν οὐδαμῶς, ἀλλὰ τῇ ἁφῇ μόνον. ὥστε ἀκόλαστοι οὐ μόνον ἐν ταῖς ἄλλαις ἡδοναῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν σιτίοις καὶ ἐν ποτοῖς. καὶ τούτοις γὰρ οὐχ ὡς γευστοῖς μόνον χαίρουσι· γεύσεως γάρ ἐστι τὸ κρῖναι τοὺς χυμούς, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ τοὺς οἴνους δοκιμάζοντες καὶ σῖτα ὄψα ἀρτύοντες, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἁπτοῖς. διὰ τοῦτο καί τις Φιλόξενος Ἐρύξιος, ὀψοφάγος ὤν, ηὔξατο τὸν φάρυγγα αὐτοῦ μακρότερον γεράνου γενέσθαι, ὡς ἡδόμενος τῇ ἁφῇ τῶν ὄψων· κοινοτάτη γάρ ἐστιν ἡ ἁφὴ ἐν πάσαις ταῖς αἰσθήσεσιν· ἐπεὶ καὶ ἁφῇ τινὶ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις αἰσθάνονται. περὶ ταύτην δὴ τὴν ἁφὴν ἡ ἀκολασία ἐστί, καὶ δόξειεν ἂν δικαίως ἐπονείδιστος εἶναι, ὅτι συμβαίνει ἡμῖν, οὐ καθότι ἐσμὲν ἄνθρωποι, ἀλλὰ καθὸ ζῶα. τὸ δὲ τοῖς τοιούτοις χαίρειν, καὶ τούτων μάλιστα ἐφίεσθαι, θηριῶδες. καίτοι εἰσὶ καὶ κατὰ

τὴν ἁφὴν ἐλευθέριοι ἡδοναὶ, ἃς ὁ ἀκόλαστος ἀφῄρηται. οἷον αἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις διὰ τρίψεως καὶ θερμασίας γινόμεναι. οὐ γὰρ περὶ πᾶν τὸ σῶμα, ἀλλὰ περί τινα μέρη.

11

ΚΕΦ. ια'.

Περὶ ἐπιθυμίας.

Ἐπεὶ δὲ περὶ ἐπιθυμιῶν ἀκόλουθον εἰπεῖν, ῥητέον ποσαχῶς ἡ ἐπιθυμία. ἡ μὲν οὖν ἐστὶ κοινὴ καὶ φυσική· ἡ δὲ ἰδία καὶ ἐπίθετος. κοινὴ μὲν οὖν ἐπιθυμία ἐστὶ, τὸ ὀρέγεσθαι τροφῆς ξηρᾶς ἢ ὑγρᾶς, ὅταν ἐν χρείᾳ τούτων γινώμεθα· ἰδία δὲ καὶ ἐπίθετος, τὸ τοιᾶσδε ὀρέγεσθαι, ἢ τοιᾶσδε. τοῦτο γὰρ οὐκέτι φυσικὸν οὐδὲ κοινόν· οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν πάντες ὀρέγονται, οὐδὲ ὁμοίως· ἀλλ' οἱ μὲν ταύτης, οἱ δὲ ἐκείνης. καὶ οἱ τῆς αὐτῆς ὀρεγόμενοι, οὐχ ὁμοίως ὀρέγονται, ἀλλ' οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἧττον. ὥστε ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία οὐκ ἔστι κοινὴ οὐδὲ φυσικὴ ἁπλῶς, ἀλλὰ ἐπίθετος, ὑφ' ἡμῶν ἐπινοηθεῖσα. καίτοι κατά τινα τρόπον καὶ φυσική ἐστι, διὰ τὸ ἀκολούθως ἕκαστον τῇ ἑαυτοῦ φύσει καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἔχειν.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς φυσικαῖς ἐπιθυμίαις ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι, καὶ καθ' ἕνα τρόπον· ὅταν χρῶνται ταῖς τοιαύταις ἐπιθυμίαις πλέον, ἢ προσῆκεν. οἷον ὅταν πλείω τῶν μετρίων ἐσθίωσιν, ὥσπερ οἱ γαστρίμαργοι, οἵτινες παρὰ τὸ δέον πληροῦσι τὴν φυσικὴν ἐπιθυμίαν. τοιοῦτοι δὲ γίνονται οἱ λίαν ἀνδραποδώδεις. ἐν δὲ ταῖς ἐπιθέτοις καὶ ἰδίαις ἐπιθυμίαις πολλοὶ ἁμαρτάνουσι, καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους· ἐπεὶ πολλαὶ ἰδέαι τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν· πολλαὶ γὰρ ἰδέαι τροφῶν καὶ πόσεων, καὶ ἐνδυμάτων, καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν

χῶν

κῶν ἐπιθυμητῶν. καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολλαχῶς περὶ τὰς τοιαύτας ἐπιθυμίας ἁμαρτάνουσιν· ἢ χαίροντες οἷς μὴ δεῖ, ἢ πλέον, ἢ κατὰ τοὺς πολλούς· οἱ γὰρ ἀκόλαστοι κατὰ πάντα ὑπερβάλλουσι· χαίροντες γὰρ οἷς οὐ δεῖ, ἐάν ποτε καὶ τὰς δεούσας τῶν ἡδονῶν ἕλωνται πλέον, ἢ προσήκει, καὶ οὐχ ὡς οἱ πολλοὶ, χαίρουσιν αὐταῖς.

ΚΕΦ. ιβʹ.

Τίνα τρόπον περὶ λύπας ἐστὶν ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία.

Ὅτι μὲν οὖν ἡ περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολὴ, ἡ ἀκολασία, ψεκτὸν, δῆλον· ἐν δὲ ταῖς λύπαις, οὐ καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας ἐλέγετο, ὅτι τὸ μὴ ὑπομένειν, μηδὲ φέρειν, δειλία ἐστὶν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης, τὸ μὴ ὑπομένειν, ἀκολασία ἐστὶν, ἢ τὸ φέρειν, σωφροσύνη· ἀλλ᾽ ἔστιν ἀκολασία περὶ τὰς λύπας, ὅταν τις λυπῆται τῶν ἡδέων οὐ τυγχάνων, πλέον ἢ δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ· καὶ σωφροσύνη ὁμοίως, ὅταν τις ὅσον δεῖ λυπῆται, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ᾽ οἷς δεῖ, καὶ μηδεμίαν αὐτῷ λύπην ἐπάγῃ ἡ τῶν ἡδέων ἀπουσία. ὁ γὰρ ἀκόλαστος ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων πάντων ἢ τῶν μάλιστα, καὶ ἄγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, ὥστε ἀντὶ πάντων τὰ ἡδέα αἱρεῖσθαι· διὸ καὶ λυπεῖται ἀποτυγχάνων τῶν ἐπιθυμητῶν· μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία. ὥστε καὶ ἄτοπόν τι δοκεῖ, τὸ δι᾽ ἡδονὴν λυπεῖσθαι, καὶ αἰτίαν εἶναι τὴν ἡδονὴν τοῦ ἐναντίου· ἡ μὲν οὖν περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολὴ, ἀκολασία ἐστὶν, ὡς εἴρηται.

Ἡ δ᾽ ἔλλειψις ὄνομα οὐκ ἔχει, διὰ τὸ μὴ πάνυ εὑρίσκεσθαι. οἱ γὰρ περὶ τὰς ἡδονὰς ἐλλείποντες, καὶ τοῦ δέοντος

ἔλαττον ἐπιθυμοῦντες αὐτῶν, οὐ πάνυ γίνονται· σχεδὸν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς ἐστιν ἡ τοιαύτη ἀναισθησία· καίτοι καὶ τὰ ἄλογα ζῶα διακρίνει τὰ βρώματα, καὶ χαίρει μὲν τοῖς ἡδέσι, τοῖς δὲ μὴ τοιούτοις, οὐδαμῶς· εἰ δέ τις οὐδὲν ἡδὺ νομίζει εἶναι, οὐδὲ γινώσκει διαφορὰν τῶν ἡδέων καὶ τῶν ἐναντίων, πόρρω ἂν εἴη τοῦ ἄνθρωπος εἶναι. ἡ μὲν οὖν περὶ τὰς ἡδονὰς, ἢ λύπας ἔλλειψις, ἢ ὑπερβολὴ, κακία ἐστίν.

Ἀρετὴ δὲ τὸ μέσον, ἡ σωφροσύνη. ὁ γὰρ σώφρων οὔτε ἥδεται μάλιστα οἷς ὁ ἀκόλαστος, ἀλλὰ μᾶλλον δυσχεραίνει πᾶσιν, οἷς οὐ δέον ἐστὶ χαίρειν. οὔτε οἷς χαίρει, μᾶλλον χαίρει τοῦ δέοντος, οὔτε λυπεῖται τῶν ἡδέων ἀπόντων, οὐδ᾽ ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων, ἢ ἐπιθυμῶν μετρίως ἐπιθυμεῖ, καὶ οὐ πλέον, ἢ δεῖ, οὐδὲ ὅτε μὴ δεῖ. ὅσα μέν τι πρὸς ὑγίειαν ἐστὶν ἢ πρὸς εὐεξίαν συντελοῦντα, ἡδέα ὄντα, ἢ τὸ ἐλάχιστον οὐκ ἐμποδὼν γινόμενα τῇ ὑγιείᾳ καὶ τῇ εὐεξίᾳ, τούτων ὀρέγεται μὲν, μετρίως δὲ, καὶ καθὼς δεῖ· ὁ γὰρ ἡδονῶν ἐπιθυμῶν, αἵτινες αὐτῷ πρὸς τὸ εἶναι ἐμποδὼν γίνονται, ἢ πρὸς τὸ εὖ εἶναι, παρὰ τὸ δέον ἐπιθυμεῖ. ὁ δὲ σώφρων οὐ τοιοῦτος, ἀλλ᾽ ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος.

12

ΚΕΦ. ιγ΄.

Ὅτι ἡ ἀκολασία μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστιν, ἢ ἡ δειλία.

ΕΠεὶ δὲ καὶ ἡ ἀκολασία καὶ ἡ δειλία ἑκούσιά εἰσι, ζητητέον, εἰ ὁμοίως εἰσὶν ἑκούσια. δοκεῖ δὲ μὴ ὁμοίως, ἀλλὰ τὴν ἀκολασίαν μᾶλλον ἑκούσιον εἶναι. τῆς μὲν γὰρ δειλίας ἡ λύπη αἰτία· διὰ γὰρ τὸ φοβεῖσθαι τὴν λύπην, δειλοὶ γινόμεθα. τὴν δὲ ἀκολασίαν ἡ ἡδονὴ ποιεῖ· ὧν ἡ μὲν ἡδονὴ αἱ-

ρετὸν,

ρετὸν, ἡ δὲ λύπη φευκτόν· ὃ δὲ διὰ τὸ αἱρετὸν ποιοῦμεν, μᾶλλόν ἐστιν ἑκούσιον τοῦ διὰ τὸ φευκτὸν γινομένου· καὶ ἡ μὲν λύπη ἐξίστησι, καὶ φθείρει τὴν τοῦ ἔχοντος φύσιν, ἡ δὲ ἡδονὴ οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐπονειδιστότερον ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας· ἐπεὶ γὰρ διὰ τὸ ἑκούσιον ἀγαθὸν, ἢ κακὸν, ἐπαινεῖταί τις, ἢ ψέγεται, φανερὸν ὅτι τὸ κακὸν, ἢ τὸ ἀγαθὸν καθὸ ὄν ἐστιν ἑκούσιον, κατὰ τοῦτον ἐπαινεῖται μᾶλλον, ἢ ψέγεται. ἐπεὶ καὶ εὐκολώτερόν ἐστι τῆς ἀκολασίας ἀποστῆναι, ἢ τῆς δειλίας· οἱ γὰρ ἐθισμοὶ, δι' ὧν τὰ τοιαῦτα κατορθοῦνται, ἐπὶ μὲν τῆς δειλίας ἐπικίνδυνοί εἰσιν· οἱ γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ ἐθισμοὶ, καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ φοβεροῖς, δι' ὧν τὴν δειλίαν ἐκβάλλομεν, οὐ πόρρω κινδύνων· οἱ δὲ σώφρονες ἐθισμοὶ καθάπαξ εἰσὶν ἀκίνδυνοι. ὥστε καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστιν ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας.

Δόξειε δ' ἂν οὐχ ὁμοίως ἑκούσιον εἶναι τὴν δειλίαν τοῖς καθ' ἕκαστον· ἡ μὲν γὰρ δειλία, αὐτὴ δηλονότι ἡ ἕξις, ἄλυπός ἐστιν· οὐ γὰρ ἀναγκαζόμεθα παρ' οὐδενὸς λυπηροῦ δειλοὶ εἶναι· ὥστε μᾶλλον ἑκούσιόν ἐστι· τὰ δὲ κατὰ τὴν δειλίαν ἔργα, ἃ ποιοῦμεν διὰ λύπην καὶ φόβον, ἀνάγκῃ τινὶ ποιοῦμεν, ἥτις ἐξίστησιν ἡμᾶς, καὶ πείθει τὰ ὅπλα ῥίπτειν, καὶ τὰ ἄλλα ἀσχημονεῖν· καὶ τούτου χάριν ἧττον ἑκούσιά εἰσι τὰ καθ' ἕκαστον. ἐπὶ δὲ τῆς ἀκολασίας, τὸ ἀνάπαλιν ἔχει. αὐτὴν μὲν τὴν ἀκολασίαν οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ, οὐδὲ βούλεταί τις ἀκόλαστος εἶναι, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἀκολασίαν ἔργα σφόδρα ὀρεγόμενοι ποιοῦσιν. ὥστε τὴν ἀκολασίαν ἧττον ἑκούσιον εἶναι τῶν καθ' ἕκαστα.

Τοῦτο

Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀκολασίας καὶ ἐπὶ τὰς παιδικὰς ἁμαρτίας φέρομεν, καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας τῶν παίδων ἀκολάστους καλοῦμεν. ἔχουσι γὰρ αἱ τοιαῦται ἁμαρτίαι πρὸς τὴν εἰρημένην ἀκολασίαν ὁμοιότητά τινα· πότερον δὲ ἀπὸ ποτέρου καλεῖται, ζητεῖν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον τὸν προκείμενον συντελεῖ· πλὴν ἐκεῖνο εἰπεῖν εἰκός, ὅτι τὸ ὕστερον ἀπὸ τοῦ προτέρου καλεῖσθαι μᾶλλον προσήκει, καὶ ἀπὸ τῶν παιδικῶν ἁμαρτιῶν, ἐπὶ ταύτην τὴν ἀκολασίαν τὸ ὄνομα μετενεχθῆναι. ἔοικε δὲ οὐ κακῶς, ἀλλὰ καὶ λίαν προσηκόντως μετενεχθῆναι τὸ ὄνομα· ὥσπερ γὰρ κολάζειν δεῖ τὸν παῖδα τῶν αἰσχρῶν ὀρεγόμενον, καὶ συστέλλειν εἴσω τοῦ μετρίου τὴν ὄρεξιν αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὴν ἐπιθυμίαν κεκολάσθαι δεῖ, πολλὴν αὔξησιν ἔχουσαν. ὅ,τε γὰρ παῖς, εἰ μὴ παιδαγωγοῖτο, τὴν ὄρεξιν τοῦ ἡδέος ἄπληστον ἔχων, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἡλικίαν, ἔξω τοῦ δέοντος πεσεῖται· ἥτε ἐπιθυμία, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λόγου κολάζοιτο, ἐπὶ πολὺ ἥξει· καὶ ὑπὸ τῶν κατ' ἐπιθυμίαν ἐνεργειῶν αὐξανομένη, καὶ τὸν λογισμὸν ἐκκρούει πολλάκις. διὸ δεῖ μετρίας τὰς ἐπιθυμίας καὶ ὀλίγας εἶναι, καὶ τῷ λόγῳ μηδὲν ἐναντιοῦσθαι. τὰς δὲ τοιαύτας εὐπειθεῖς λέγομεν καὶ κεκολασμένας· ὥστε εἰκότως τοὐναντίον ἐπί τε τῶν παίδων καὶ τῆς ἐπιθυμίας, ἀκολασία καλεῖται. ὥσπερ γὰρ τὸν παῖδα δεῖ κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ παιδαγωγοῦ ζῆν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν κατὰ τὸν λόγον. διὸ δεῖ τοῦ σώφρονος τὸ ἐπιθυμητικὸν συμφωνεῖν τῷ λόγῳ· σκοπὸς γὰρ ἀμφοῖν τὸ καλόν. καὶ ἐπιθυμεῖ ὁ σώφρων ὧν δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε· οὕτω δὲ τάττει καὶ ὁ λόγος. ταῦτ' οὖν ἡμῖν εἰρήσθω περὶ σωφροσύνης.

ΑΡΙ-

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Δ.

ΚΕΦ. α΄.

Περὶ ἐλευθεριότητος.

Καὶ ἡ ἐλευθεριότης δὲ οὐκ ἐπιθυμητικοῦ ἐστιν ἀρετή· καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν σωφροσύνην περὶ ἐλευθεριότητος λέγομεν. ἔστι δὲ ἐλευθεριότης ἡ περὶ χρήματα μεσότης, ὅταν οὔτε πλέον τοῦ δέοντος, οὔτε ἔλαττον ἀναλίσκωμεν, ἀλλ' ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς προσήκει, καὶ ὧν ἕνεκα· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἐν τοῖς πολεμικοῖς, οὐδ' ἐν οἷς ἐπαινεῖται ὁ σώφρων, οὐδ' αὖ ἐν ταῖς κρίσεσιν, ὥσπερ ὁ δίκαιος, ἀλλὰ περὶ δόσιν χρημάτων καὶ λῆψιν.

Μᾶλλον δὲ ἐπαινεῖται ἐν τῇ δόσει.

Χρήματα δὲ λέγομεν, πάντα, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται.

Ἡ μὲν οὖν περὶ χρήματα μεσότης ἡ ἐλευθεριότης ἐστίν· ἡ δὲ ὑπερβολὴ ἡ ἀσωτία· ἔλλειψις δὲ ἡ ἀνελευθεριότης.

Ἀσωτίαν δὲ οὐ μόνον τὴν περὶ τὰ χρήματα ὑπερβολὴν καλοῦμεν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ τοὺς ἀκολάστους ἀσώτους καλοῦμεν, οἵτινες πολλὰ δι' ἀκολασίαν δαπανῶσι, καὶ ἀσωτίαν τὴν τοιαύτην κακίαν ὀνομάζομεν. διὰ τοῦτο καὶ φαυλό-

τατίεσιν οἱ τοιοῦτοι, πολλὰς ἅμα κακίας ἔχοντες, καὶ περὶ χρήματα δὲ καὶ ἡδονὰς διεφθαρμένοι· διὰ τοῦτο οὐδὲ οἰκείως προσαγορεύονται ἑνὶ ὀνόματι μίαν κακίαν δηλοῦντι. βούλεται γὰρ ἄσωτος εἶναι ὁ ἕν τι κακὸν ἔχων τὸ φθείρειν τὴν οὐσίαν. ἄσωτος γὰρ ὁ δι' ἑαυτὸν ὀλλύμενος· δοκεῖ γὰρ ἀπώλειά τις αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ τῆς οὐσίας φθορά, ὡς τοῦ ζῆν διὰ τῶν χρημάτων ὄντος. ἀσώτους μὲν οὖν καὶ τοὺς ἀκρατεῖς καὶ εἰς ἀκολασίαν δαπανηροὺς καλοῦμεν· ἀνελευθέρους δὲ μόνους τοὺς πλέον, ἢ δεῖ, τῶν χρημάτων ἀντεχομένους, καὶ πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα ἐλλείποντας.

Ἐπεὶ τοίνυν πᾶσιν, ὧν χρεία τίς ἐστιν, οἷον δόξης, ἢ τροφῆς, τούτοις δυνατὸν χρῆσθαι καὶ εὖ καὶ κακῶς, (δὲ τοιοῦτον καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ τούτου γὰρ χρεία τίς ἐστιν ἐν τῷ βίῳ) δυνατὸν ἄρα χρῆσθαι τῷ πλούτῳ καὶ εὖ καὶ κακῶς. ἐπεὶ δὲ ἑκάστῳ πράγματι ἐκεῖνος χρῆται καλῶς, ὁ ἔχων τὴν περὶ αὐτὸ ἀρετήν· καὶ τῷ πλούτῳ ἐκεῖνος χρήσεται ἄριστα, ὁ ἔχων τὴν περὶ αὐτὸν ἀρετήν. οὗτος δέ ἐστιν ὁ ἐλευθέριος.

Ἡ δὲ χρῆσις τῶν χρημάτων οὐδὲν ἄλλο ἐστιν, ἢ δαπάνη καὶ δόσις. ἡ δὲ λῆψις καὶ φυλακὴ οὐ χρῆσις δοκεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον κτῆσις. διὰ τοῦτο ὁ ἐλευθέριος περὶ τὴν δαπάνην ἐστὶ τῶν χρημάτων μᾶλλον, ἢ περὶ τὴν λῆψιν, καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκει τὸ εἰδέναι, ὅπως δεῖ δαπανᾶν, καὶ ὧν ἕνεκα, καὶ πρὸς οὕς, ἢ ὅπως δεῖ λαμβάνειν, καὶ ὧν ἕνεκα, καὶ παρ' ὧν δεῖ. ἔστι μὲν γὰρ περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, καθὼς εἴρηται· χρῆσις δὲ ἡ δόσις μᾶλλόν ἐστι, ἢ ἡ λῆψις. καὶ ἔτι μᾶλλον δοκεῖ ἀρετὴ εἶναι, τὸ εὖ ποιεῖν, ἢ τὸ εὖ πάσχειν, καὶ τὸ τὰ καλὰ

πράττειν, ἢ τὸ τὰ αἰσχρὰ μὴ πράττειν· ἔστι δὲ τῇ μὲν δόσει τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ τὰ καλὰ πράττειν, τῇ δὲ λήψει τὸ εὖ πάσχειν, καὶ τὸ αἰσχρὰ μὴ πράττειν. τὸ γὰρ λαβεῖν ὅθεν δεῖ, εὖ πάσχειν ἐστὶν, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὅθεν οὐ δεῖ, τὸ μὴ αἰσχρὰ πράττειν ἐστίν. ἔτι, ὃ μᾶλλον ἐπαινεῖται, τοῦτο μᾶλλον ἀρετῇ προσήκει, μᾶλλον δὲ ἐπαινεῖται τὸ ὡς δεῖ διδόναι, ἢ τὸ ὡς δεῖ λαμβάνειν· ἡ γὰρ χάρις, καὶ ὁ ἔπαινος τῷ διδόντι μᾶλλον, ἢ τῷ μὴ λαμβάνοντι. ἔτι περὶ τὸ δυσχερέστερόν ἐστιν ἡ ἀρετή. δυσχερέστερον δέ ἐστι διδόναι καλῶς, ἢ λαμβάνειν, ἢ μὴ λαμβάνειν καλῶς· τὸ γὰρ οἰκεῖον προέσθαι πολλῷ δυσχερέστερον τοῦ τὸ ἀλλότριον ἀποπέμψασθαι· μᾶλλον ἄρα προσήκει τῷ ἐλευθερίῳ διδόναι καλῶς, ἢ οὐ λαμβάνειν ἢ λαμβάνειν καλῶς· ἐπεὶ καὶ ἐλευθερίους οὐ τούτους καλοῦμεν, ὅσοι οὐ λαμβάνουσιν ὅθεν οὐ δεῖ, ἀλλὰ ὅσοι διδόασιν οἷς δεῖ· ἐκεῖνοι γὰρ μᾶλλον δοκοῦσι δίκαιοι ἢ ἐλευθέριοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐπαινοῦνται· οἱ δὲ λαμβάνοντες ὅθεν δεῖ, οὐδὲ ἐπαινοῦνται· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ δυσχερές τι ποιῶν διὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ δὲ λαμβάνων ὅθεν δεῖ, οὐδὲν δυσχερὲς ὑπομένει. ἔτι φιλοῦνται οἱ ἐλευθέριοι μάλιστα τῶν σπουδαίων, ὅτι ὠφέλιμοί εἰσι· τὸ δὲ ὠφέλιμον οὐκ ἐν τῷ μὴ λαβεῖν κακῶς, ἀλλ' ἐν τῷ δοῦναι καλῶς· ὁ ἄρα ἐλευθέριος περὶ τὴν δόσιν εἶναι δοκεῖ μᾶλλον, ἢ περὶ τὴν λῆψιν· ἔστι τοίνυν ἐλευθέριος ὁ διδοὺς οἷς δεῖ, καὶ τοῦ καλοῦ ἕνεκα.

Πᾶσαι γὰρ αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις τοῦ καλοῦ ἕνεκα. καὶ οὐ μόνον τοῦ καλοῦ ἕνεκα καὶ οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ τ' ἄλλα πάντα ὅσα ἕπεται τῇ ὀρθῇ δόσει, ἀλλὰ καὶ ἡδέως, ἢ ἀλύπως· ὁ γὰρ μετὰ λύπης διδοὺς οὔπω ἐλευθέριος· ἐλευθε-

εἴη μὲν γὰρ ἔργον ποιεῖ, ἐλευθέριος δ' οὔπω ἐστίν· οὔπω γὰρ
εἰς ἕξιν ἦλθεν· οὐ γὰρ ἂν ἐλυπεῖτο. τὰ γὰρ κατ' ἀρετὴν
ἔργα ἢ ἡδέα ἐστίν, ἢ ἄλυπα· ὁ δὲ διδοὺς οἷς μὴ δεῖ, ἢ οὐ τοῦ κα-
λοῦ ἕνεκα, ἀλλὰ διά τινα ἄλλην αἰτίαν, οὐκ ἐλευθέριος,
ἀλλὰ ἄλλος τις ῥηθήσεται. ὁμοίως δὲ οὐδὲ ὁ μετὰ λύπης
διδούς, καθὼς εἴρηται· ὁ γὰρ τοιοῦτος προτιμᾷ τὰ χρή-
ματα τῆς καλῆς πράξεως· διὰ τοῦτο δὲ οὐκ ἐλευθέριος.

Ὁ γὰρ ἐλευθέριος δώσει μὲν, ὡς ὁ ὀρθὸς τάττει λό-
γος, λήψεται δὲ οὐδαμῶς παρ' ὧν οὐ δεῖ λαβεῖν· ὅ,τε μὴ
τιμῶν τὰ χρήματα οὔτε αἰτήσεται· οὐ γὰρ εὐχερῶς εὐερ-
γετεῖται, ὁ φιλῶν τὸ εὐεργετεῖν· λήψεται δὲ ἀφ' ὧν δεῖ, δη-
λονότι ἀπὸ τῶν οἰκείων κτημάτων, οὐχ' ὅτι καλὸν ἡγεῖται
τὸ χρηματίζεσθαι, ἀλλ' ὅτι ἀναγκαῖον πρὸς τὸ διδόναι· καὶ
διὰ τοῦτο οὐδὲ τῶν ἰδίων ἀμελήσει χρημάτων, βουλόμενος
διὰ τούτων τισὶν ἐπαρκεῖν.

Οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι δώσει, ἵνα ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ, καὶ
ὅτε, καὶ οὗ καλόν· ἔστι δὲ σημεῖον τοῦ σφόδρα ἐλευθερίου καὶ
τὸ ὑπερβάλλειν ἐν τῇ δόσει τοσοῦτον, ὥστε καταλείπειν
ἑαυτῷ τὰ ἐλάττω. τὸ γὰρ μὴ πρὸς τὴν οἰκείαν χρείαν
ὁρᾶν, τῆς μεγίστης ἐλευθεριότητος σημεῖόν ἐστιν· οὐ γὰρ πρὸς
τὸ μέγεθος, ἢ τὸ πλῆθος τῶν διδομένων ἡ ἐλευθεριότης
κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναλογίαν, ἣν ἔχουσι τὰ διδόμε-
να πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ διδόντος. ἀπὸ τούτου γὰρ ἡ ἕξις
τῆς ἐλευθεριότητος δείκνυται· ὥστε οὐδὲν κωλύει ἐλευ-
θεριότερον εἶναι τοῦ τὰ πολλὰ διδόντος, τὸν ἐλάττω δι-
δόντα, ἐὰν ἀπὸ ἐλάττονος οὐσίας διδῷ. συμβαίνει δὲ τοὺς
μὴ κτησαμένους οὐσίαν ἰδίοις πόνοις, ἀλλὰ διαδεξαμένους
παρ'

παρ' ἄλλων, ἐλευθεριωτέρους δοκεῖν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ἄπει-
ροί εἰσι τῆς ἐνδείας· καὶ διὰ τοῦτο οὐ σφόδρα ἀγαπῶσι τὸν
πλοῦτον. καὶ ὅτι, καθάπερ οἱ γονεῖς καὶ οἱ ποιηταὶ, μᾶλλον
ἀγαπῶσι τὰ χρήματα οἱ κτησάμενοι. οἱ δὲ ἐλευθέριοι οὐ
δύνανται σφόδρα πλουτεῖν· οὔτε γὰρ εὐχερεῖς εἰς τὸ λαμ-
βάνειν εἰσὶν, οὔτε εἰς τὸ φυλάττειν τὴν οὐσίαν προνοητικοί·
ἀλλὰ μᾶλλον προετικοὶ τῶν ὄντων· καὶ οὐ τιμῶντες δι' ἑαυτὰ
τὰ χρήματα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς δόσεως. διὸ καὶ ἐγκαλοῦμεν
τῇ τύχῃ, ὅτι μὴ πλουτοῦσιν οἱ ἐλευθέριοι, πλούτου καὶ χρη-
μάτων ὄντες ἄξιοι. τοῦτο δὲ οὐ συμβαίνει ἀλόγως· τὸν γὰρ
μὴ ἐπιμελούμενον ὅπως ἔχῃ χρήματα, πῶς οἷόν τε πλου-
τεῖν; ὥσπερ οὐδ' ἄλλο τι κτήσασθαι δυνατὸν, τὸν μὴ ἐπι-
μελούμενον ὅπως κτήσηται. διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ ἐλευθέριος
δυνήσεται πλουτεῖν, μήτε ἑτέρωθεν χρήματα συλλέγων,
καὶ τὰ οἴκοι σκορπίζων.

Ἔτι καὶ μὴ δίδωσιν οἷς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε μὴ δεῖ· ἵνα μὴ εἰς
τὰ μὴ δέοντα ἀναλώσας ἐνδεὴς εὑρεθῇ πρὸς τὰ δέοντα,
καὶ μὴ δῷ οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. ἐλευθέριος γάρ ἐστι, καθὼς
εἴρηται, ὁ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς οὐσίας δαπανῶν εἰς ἃ δεῖ.
ὁ δὲ ὡς ἔτυχε διδοὺς, ἄσωτος. διὰ τοῦτο τοὺς τυράννους οὐ
λέγομεν ἀσώτους, καίτοι πολλὰ καὶ ἄμετρα διδόντας· τὸ
γὰρ πλῆθος τῆς κτήσεως, τὸ πλῆθος τῶν δόσεων ὑπερ-
βάλλειν δοκεῖ, καὶ πλείω εἶναι τὴν οὐσίαν τῆς δαπάνης
συμβαίνει.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἐλευθεριότης μεσότης ἐστὶ περὶ χρημά-
των δόσιν καὶ λῆψιν, ὁ ἐλευθέριος καὶ δώσει καὶ δαπανήσει
εἰς ἃ δεῖ, καὶ ὅσα δεῖ· καὶ ἐν μικροῖς καὶ ἐν μεγάλοις ὁμοίως,

καὶ ἀμφότερα ἡδέως ποιήσει, τό, τε δοῦναι, καὶ τὸ λαβεῖν κατὰ τὸν προσήκοντα λόγον· μεσότης γάρ ἐστιν ἡ ἐλευθεριότης περί τε λῆψιν καὶ δόσιν. ἕπεται δὲ τῷ διδόντι καλῶς καὶ λαμβάνειν καλῶς, καὶ ἄμφω μεθ' ἡδονῆς.

Ὥστε λυπήσεται, ἐὰν μὴ δῷ, ἢ μὴ λάβῃ κατὰ τὸν προσήκοντα λόγον· καὶ τοῦτο δὲ μετρίως καὶ ὡς δεῖ. ἔστι δὲ ὁ ἐλευθέριος καὶ εὐκοινώνητος ἐν τοῖς χρήμασι, καὶ ἡδύς ἐστιν ἐν ταῖς περὶ τὰ χρήματα κοινωνίαις, ὅτι χρημάτων καταφρονῶν οὐ πάνυ ἄχθεται ἀδικούμενος καὶ ζημιούμενος. μᾶλλον γὰρ ἄχθεται εἴ τι προσῆκον ἀναλῶσαι οὐκ ἀνάλωσεν, ἢ εἴ τι προσῆκον μὴ ἀναλῶσαι, ἀνάλωσε. τὸ μὲν γὰρ δαπανῆσαι πολὺ παρὰ τὸ δέον, περὶ χρήματά ἐστιν ἡ ζημία, καὶ οὐ τοσοῦτον λυπεῖ τὸν ἐλευθέριον· τὸ δὲ μὴ εἰς τὸ δέον δαπανῆσαι, περὶ τὸ δέον καὶ τὴν ἀρετὴν ἡ ζημία γίνεται· καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον λυπεῖ. ὥστε οὐδὲ τὴν Σιμωνίδου δέχεται παραίνεσιν, τἀναντία ὑποτιθεμένου. ὁ δὲ ἄσωτος περὶ τὴν ἡδονὴν ἀεὶ καὶ τὴν λύπην διαμαρτάνει· οὔτε γὰρ ἥδεται ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ· φανερώτερον δὲ ἐν τοῖς ἑξῆς ῥηθήσεται.

ΚΕΦ. β'.

Ὅτι χεῖρον κακὸν ἡ ἀνελευθεριότης τῆς ἀσωτίας.

Ἔστι μὲν οὖν ἡ ἐλευθεριότης ἡ μεσότης, ὑπερβολὴ δὲ ἡ ἀσωτία, ἔλλειψις δὲ ἡ ἀνελευθεριότης. ἡ μὲν οὖν ἀσωτία τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ λαμβάνειν ἐλλείπει· ἡ δὲ ἀνελευθεριότης τῷ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ διδόναι ἐλλείπει.

Ἀμφοτέρων δὲ οὐσῶν ἔξω τοῦ δέοντος χείρων ἐστὶν ἡ

ἀνελευ-

ἀνελευθεριότης τῆς ἀσωτίας. ἡ γὰρ ἀσωτία πρῶτον μὲν οὐ δύναται παραμένειν, ἀλλὰ εὐχερῶς ἀφίσταται, τῆς ὕλης δαπανηθείσης (ὁ γὰρ πλοῦτος ταχέως ἐπιλείπει τοὺς δαπανῶντας ἰδιώτας, διδόντας μὲν ἀμέτρως, λαμβάνοντας δὲ οὐδαμόθεν) ἡ δὲ ἀνελευθεριότης, οὐδαμῶς. οὔτε γὰρ αὐξομένου τοῦ πλούτου βελτίων ὁ ἀνελεύθερος γίνεται; καὶ δαπανωμένου πολλῷ χείρων. ἔπειτα καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας, καὶ ὑπὸ τῆς πείρας τῶν ἀπὸ τῆς ἀπορίας κακῶν ἰαθῆναι τὸν ἄσωτον δυνατὸν, καὶ πρὸς τὸ μέσον ἐλθεῖν· ἐγγὺς γάρ ἐστι τοῦ μέσου (καὶ γὰρ δίδωσι, καὶ οὐ λαμβάνει· εἰ καὶ μὴ ὡς δεῖ, καὶ οἷς οὐ δεῖ.) ὥστε εἰ τοῦτο μόνον ἐθισθείη, διδόναι οἷς δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, εἴη ἂν ἐλευθέριος, καὶ δώσει οἷς δεῖ, καὶ οὐ λήψεται) ὅθεν οὐ δεῖ. διὰ τοῦτο ὁ ἄσωτος οὐ δοκεῖ φαῦλός τις εἶναι τὸ ἦθος· οὐ γὰρ μοχθηροῦ καὶ ἀγεννοῦς τὸ ὑπερβάλλειν ἐν τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν, ἠλιθίου δέ. διὰ τοῦτο βελτίων ὁ ἄσωτος τοῦ ἀνελευθέρου, καὶ διὰ τὰ εἰρημένα, καὶ ὅτι ὁ μὲν ἄσωτος πολλοὺς ὠφελεῖ, ὁ δὲ ἀνελεύθερος οὐδένα, ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτόν. ἄσωτον δὲ λέγω, ὃς ὑπερβάλλει μὲν τῷ διδόναι, ἐλλείπει δὲ τῷ μὴ διδόναι, ὃν ὑπεθέμεθα ἄκρον εἶναι πρὸς τὸν ἐλευθέριον. πολλοὶ γὰρ ἄσωτοι καὶ ἀνελεύθεροί εἰσιν, ὑπερβάλλοντες ὁμοίως καὶ τῷ λαμβάνειν καὶ τῷ διδόναι· ληπτικοὶ γάρ εἰσι διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν ἀναλίσκειν, εὐχερῶς δὲ τοῦτο μὴ ποιεῖν. ταχέως γὰρ ἐπιλείπει αὐτοὺς τὰ ὑπάρχοντα, καὶ ἀναγκάζονται ἑτέρωθεν πορίζειν· ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ φροντίζειν τοῦ δέοντος, πανταχόθεν, καὶ ὡς ἔτυχε, λαμβάνουσι. διδόναι γὰρ ἐπιθυμοῦσι μόνον, τὸ δὲ πῶς δεῖ, καὶ πόθεν λαμβάνοντας, οὐδὲν προσ-

φέρει-

περιεργάζονται. διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐλευθέριοί εἰσιν αἱ δόσεις αὐτῶν· οὐ γὰρ καλαί, οὐδὲ τοῦ καλοῦ ἕνεκα, οὐδὲ ὡς δεῖ· ἀλλ' ἐνίοτε οὓς δεῖ πένεσθαι, τούτους πλουσίους ποιοῦσι, τοῖς δὲ μετρίοις τὰ ἤθη οὐδὲν ἂν δοῖεν· τοῖς κόλαξι δέ, ἢ ἄλλην τινὰ ἡδονὴν αὐτοῖς πορίζουσι, πολλὰ παρέχουσιν. διὸ καὶ ἀκόλαστοί εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄσωτοι. διὰ γὰρ τὸ μὴ ζῆν κατὰ λόγον, πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀποκλίνουσι· διὰ δὲ τὸ ἐθισθῆναι πολλὰ δαπανᾶν, καὶ εἰς τὰς ἀκολασίας δαπανηροὶ γίνονται· ὥστε σφόδρα ἀκόλαστοι εἶναι. ὁ μὲν οὖν ἄσωτος ἀπαιδαγώγητος γενόμενος, εἰς τοσοῦτον ἔρχεται πονηρίας, παιδαγωγηθεὶς δὲ καὶ τυχὼν ἐπιμελείας, εἰς τὸ δέον ἀφικέσθαι δύναται.

Ἡ δὲ ἀνελευθεριότης ἀνίατός ἐστιν· οὐ γάρ ἐστιν ἐλπὶς ἀπὸ πλείονος πείρας ἢ ἡλικίας τινός, βελτίονα γενέσθαι τὸν ἀνελεύθερον. τὸ γὰρ πεῖραν λαβεῖν τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ τὸ γῆρας, καὶ τὰ ἐκ τοῦ γήρως κακά, καὶ πᾶσα ἀδυναμία, καὶ κακοπάθεια, πολλῷ μείζω ποιεῖ τὴν ἀνελευθεριότητα. καὶ ἄλλως δὲ μᾶλλον πεφύκασιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ἀνελευθεριότητα, ἢ πρὸς τὴν ἀσωτίαν· οἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων φιλοχρήματοι καὶ ἀνελεύθεροί εἰσι· διδόασι δὲ οὐ σφόδρα πολλοί, ἐλάχιστοι δὲ οἱ ἄσωτοι. διὰ τοῦτο τοίνυν πολλῷ βελτίων ἡ ἀσωτία τῆς ἀνελευθεριότητος. φαίνεται γὰρ ἀπὸ τούτων ἐγγύτερον οὖσα τοῦ μέσου.

Καὶ χωρὶς δὲ τούτων καὶ πολυειδές τι κακὸν ἡ ἀνελευθεριότης· πολλοὶ γὰρ τρόποι δοκοῦσι τῆς ἀνελευθεριότητος εἶναι. ἐπεὶ γὰρ περὶ λῆψιν καὶ δόσιν ἐστίν, οἱ μὲν τῶν ἀνελευθέρων περὶ τὴν δόσιν φαύλως ἔχουσιν, οἱ δὲ περὶ

τὴν λῆψιν· οἱ μὲν γὰρ οὔτε οὐδενὶ διδόασιν, οὔτε λαμβάνειν βούλονται παρ' οὐδενός. οἱ μὲν διά τινα ἐπιείκειαν, καὶ ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι πρᾶξαί τι αἰσχρὸν, οἱ δὲ φοβούμενοι, μή ποτε καὶ δοῦναί ποτε ἀναγκασθῶσιν, διότι λαμβάνουσιν. ἀγαπῶσιν οὖν τῷ μήτε λαμβάνειν μήτε διδόναι.

Καλοῦνται δὴ οὗτοι φειδωλοὶ, γλίσχροι, κίμβικες, ὅσοι τῇ δόσει ἐλλείπουσι· τούτων δὲ καὶ ὁ κυμινοπρίστης. ἕτεροι δὲ τῇ λήψει ὑπερβάλλουσιν, ὅσοι πάντα τὰ αἰσχρὰ καὶ ποιοῦσι καὶ πάσχουσιν, ἵνα τι λάβωσιν, οὐχ ὡς δεῖ, οὐδὲ παρ' ὧν δεῖ.

Οὗτοι δὲ πάντες αἰσχροκερδεῖς καλοῦνται· οἷοί εἰσιν οἱ πορνοβοσκοὶ, καὶ οἱ τοκισταὶ, καὶ οἱ κυβευταὶ, καὶ οἱ λωποδύται, καὶ οἱ λῃσταί· πάντες γὰρ ἕνεκα κέρδους καὶ τούτου μικροῦ, μεγάλα ὑπομένουσιν ὀνείδη. οἱ γὰρ μεγάλων ἕνεκα κερδῶν τὰ τοιαῦτα ὑπομένοντες καὶ λαμβάνοντες ὅθεν οὐ δεῖ, οὐδὲ ὡς δεῖ, οὐκ αἰσχροκερδεῖς, ἀλλὰ πονηροὶ, καὶ ἀσεβεῖς, καὶ ἄδικοι καλοῦνται. οἷοί εἰσιν οἱ τύραννοι, καὶ οἱ τὰς πόλεις πορθοῦντες, καὶ ἱερὰ συλῶντες· ὁ γὰρ κυβευτὴς λαμβάνει μὲν ὅθεν οὐ δεῖ· παρὰ τῶν φίλων γὰρ, οἷς δεῖ διδόναι· μικρὰ δὲ, καὶ διὰ τοῦτο αἰσχροκερδής. καὶ ὁ λῃστὴς μεγάλους μὲν ὑπομένει κινδύνους, ἀλλὰ μικροῦ λήμματος ἕνεκα. ὁμοίως καὶ ὁ λωποδύτης, καὶ εἴ τις ἄλλος τοιοῦτος.

Εἰκότως οὖν ἡ ἀνελευθεριότης τῇ ἐλευθεριότητι ἐναντίον λέγεται· ὅτι τε μᾶλλον ἀφέστηκεν αὐτῆς, ἢ ἡ ἀσωτία· ἐναντιώτερον γάρ ἐστιν αὐτῆς, διότι μεῖζον κακόν ἐστιν, ἢ ἡ ἀσωτία· καὶ ὅτι κατὰ πλείονας τρόπους ἁμαρτάνουσιν οἱ ἄνθρωποι περὶ ταύτην, ἢ περὶ τὴν ἀσωτίαν.

ΚΕΦ. γʹ.

Περὶ μεγαλοπρεπείας.

Περὶ μὲν οὖν ἐλευθεριότητος, καὶ τῶν ἀντικειμένων κακιῶν, τοσαῦτα εἰρήσθω· ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη μετὰ ταῦτα περὶ μεγαλοπρεπείας διεξελθεῖν· ἔοικε γὰρ ἡ μεγαλοπρέπεια τῇ ἐλευθεριότητι, καθότι καὶ αὐτὴ περὶ χρήματά ἐστι, καὶ περὶ δαπάνας χρημάτων.

Διαφέρει δὲ, ὅτι ἡ μὲν ἐλευθεριότης καὶ περὶ δόσεις, καὶ περὶ λήψεις, καὶ δαπάνας ἐστίν· ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια περὶ δαπάνας μόνον. καὶ ἡ μὲν ἐλευθεριότης περὶ δαπάνας ὀλίγων χρημάτων καὶ μικρῶν, ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια περὶ μεγάλων καὶ πολλῶν. καθάπερ δηλοῖ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς μεγαλοπρεπείας· ἔστι γὰρ δαπάνη μεγέθει πρέπουσα. τὸ δὲ μέγεθος οὐκ ἔστι τὸ αὐτὸ πᾶσι τῆς δαπάνης· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ μέγεθος πᾶσι προσήκει, ἀλλὰ ἀνάλογον· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ δαπάνημα προσήκει τριηράρχῳ, καὶ τῷ ἀρχιθεωρῷ· ἀλλ' ἑκατέρῳ τὸ πρέπον τῷ μεγέθει τῆς ἀρχῆς, ὅπερ ἑκάτερος ἀναλώσας ὡς δεῖ, καὶ περὶ ἃ δεῖ, μεγαλοπρεπὴς λέγεται. ὁ γὰρ τὰ πρέποντα μὲν δαπανῶν καὶ ἑαυτῷ καὶ τῷ λαμβάνοντι, μὴ μεγάλα δὲ, οὐ λέγεται μεγαλοπρεπὴς, ἀλλὰ ἐλευθέριος· οἷός ἐστιν ὁ λέγων, Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ· ἀλλ' ὁ μεγάλα δαπανῶν, καὶ πρέποντα καὶ ἑαυτῷ καὶ τῷ λαμβάνοντι. ὥστε τὸν μὲν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐλευθέριον εἶναι, τὸν δὲ ἐλευθέριον, οὐ πάντως μεγαλοπρεπῆ.

Ταύτης δὲ τῆς ἕξεως ἡ μὲν ἔλλειψις μικροπρέπεια καλεῖται, ἡ δὲ ὑπερβολὴ, βαναυσία καὶ ἀπειροκαλία, καὶ ὅσαι

τοιαῦ-

τοιαῦται, αἵτινες γίνονται οὐ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν τὴν με-
γαλοπρέπειαν τῷ μεγέθει τῆς δαπάνης τῆς προσηκούσης,
ἀλλὰ τῷ δαπανᾶν ἐν οἷς οὐ δεῖ, καὶ οὐχ ὡς δεῖ. καὶ περὶ μὲν
τῶν παρ' ἑκάτερα τῆς μεγαλοπρεπείας κακιῶν ὕστερον
ἀκριβέστερον ἐροῦμεν· λέγωμεν δὲ περὶ τῆς μεγαλοπρεπείας.

Ἔστι τοίνυν ὁ μεγαλοπρεπὴς, καθάπερ ἐπιστήμων,
θεωρῶν πάντα κατὰ λόγον, καὶ τάττων μετὰ τοῦ πρέποντος κα-
νόνος· δαπανήσει γὰρ τὰ μεγάλα ἐμμελῶς, καὶ ὡς προ-
σῆκεν. αἱ γὰρ κατὰ τὴν ἕξιν ἐνέργειαι τῇ ἕξει ἀκολουθοῦσι,
καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἕξις ταῖς ἐνεργείαις ὁρίζεται, καθὼς εἴρηται ἐν
ἀρχῇ· ὥστε καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγαλοπρεποῦς δαπάναι, μεγάλαι
καὶ πρέπουσαι τῷ μεγαλοπρεπεῖ, καὶ τῷ ἔργῳ, οὗ ἕνεκα δα-
πανῶνται, μεγάλῳ καὶ αὐτῷ ὄντι. καὶ οὕτως ἔσονται αἱ δα-
πάναι μὲν τῷ ἔργῳ πρέπουσαι, τὸ δὲ ἔργον ταῖς δαπάναις
προσῆκον· εἰ δὲ δεῖ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλειν, τὸ ἔργον.
τοῦτο γὰρ μᾶλλον προσήκει τῷ μεγαλοπρεπεῖ· ταῦτα
δὲ ὁ μεγαλοπρεπὴς δαπανήσει, πρῶτον μὲν τοῦ καλοῦ ἕνε-
κα, ὅπερ κοινόν ἐστι πᾶσι τοῖς σπουδαίοις· ἔπειτα ἡδέως καὶ
προετικῶς, μηδὲν ἀκριβολογούμενος. ἡ γὰρ ἀκριβολο-
γία μικροπρεπές· ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς περὶ μὲν τοῦ ἔργου
σκέψεται, ὅπως ἄριστον γένοιτο καὶ πρεπωδέστατον, καὶ
τούτου χάριν ὁ πλεῖστος λόγος αὐτῷ· περὶ δὲ τῆς δαπάνης,
ὅση προσήκει τῷ ἔργῳ, καὶ περὶ τοῦ μηδὲν πλέον ἀναλωθῆ-
ναι, ἀλλὰ γενέσθαι δι' ὅσων μάλιστα ἐνδέχεται ἐλαχίστων, οὐ
τοσοῦτον ποιεῖται λόγον· μικροπρεπὲς γὰρ τὸ τοιοῦτον. ἀ-
νάγκη δὲ, καθὼς εἴρηται, τὸν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐλευθέ-
ριον εἶναι· εἰ καὶ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἔστι μεγαλοπρεπής.

δαπανᾷ γὰρ ὁ μεγαλοπρεπὴς ἃ δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ· τοῦτο δέ ἐστιν ὁ ἐλευθέριος. μεγάλα δὲ καὶ μεγάλων ἕνεκα, ὅπερ ἐστὶν ἴδιον τοῦ μεγαλοπρεποῦς. πολλάκις γὰρ καὶ διὰ τῆς αὐτῆς δαπάνης ὁ μεγαλοπρεπὴς οὐ τὸ αὐτὸ ἔργον ποιεῖ τῷ ἐλευθερίῳ, ἀλλὰ μεγαλοπρεπέστερον· οἷον, φέρε εἰπεῖν, θεραπεῦσαι τὸ θεῖον δεῆσαν, ὁ μὲν ἐλευθέριος χρυσοῦν τι σκεῦος ποιήσει, καὶ λίθους τιμίους ἐγκολλήσει τῷ σκεύει· ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς ναὸν μέγαν καὶ καλὸν οἰκοδομήσει, ἢ ἀνδριάντας ἀναστήσει, ἢ γεφύρας οἰκοδομήσει, ἢ ἄλλο τι μέγα καὶ θαυμαστὸν διὰ τῆς ἴσης δαπάνης ἐργάσεται· καὶ τὸ μὲν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἔργον κυρίως ἔργον ἔσται· τὸ δὲ τοῦ ἐλευθερίου, κτῆμα μᾶλλον ἢ ἔργον. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ κτήματος καὶ ἔργου· ἀλλὰ κτήματος μὲν τὸ πλείστου ἄξιον εἶναι καὶ τιμιώτατον, οἷος ὁ χρυσὸς, καὶ οἱ τίμιοι λίθοι· ἔργου δὲ ἀρετὴ, τὸ μέγα εἶναι καὶ καλὸν καὶ θαυμαστὸν, ὃ τῷ μεγαλοπρεπεῖ μάλιστα προσήκει. ἔστι γὰρ ἔργου ἀρετὴ μεγαλοπρέπεια ἐν μεγέθει. ἔργα δὲ μεγαλοπρεπῆ καὶ τίμια, οἷον τὰ περὶ τὸ θεῖον ἀναθήματα, κατασκευαὶ θυσιῶν καὶ ναῶν, φιλοτιμίαι πρὸς τὸ κοινὸν, χορηγίαι ἢ τριηραρχίαι, ἢ καὶ τὸ ἑστιᾶν τὴν πόλιν δεῆσαν. οὐ μόνον δὲ τὰ ἔργα δεῖ εἶναι μεγαλοπρεπῆ, καὶ τὰς δαπάνας προσηκούσας, καὶ μεγαλοπρεπεῖς, ἀλλὰ καὶ τῷ ποιοῦντι πρεπούσας, μάλιστα μὲν διὰ τὴν οὐσίαν· πένης γὰρ οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής· εἰ δ᾽ ἐπιχειροίη μεγάλοις ἔργοις, ἠλίθιος ἔσται, παρὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τὸ δέον, ἐπιχειρῶν. ἔπειτα πρέπειν δοκεῖ καὶ τοῖς πολλάκις τοιαῦτα πεποιηκόσιν, ἢ ὧν οἱ πρόγονοι μεγαλοπρεπεῖς ἦσαν.

τῶν δὲ ἔργων τὰ πλείω μὲν εἰς τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὸ θεῖον ταῦτα γὰρ μεγαλοπρεπῆ. τινὰ δὲ καὶ ἴδια, ὅσα εἰσάπαξ γίνονται, οἷον γάμοι, καὶ οἰκίαι, καὶ ἄλλο τοιοῦτον. τῷ γὰρ μεγαλοπρεπεῖ μάλιστα προσήκει τὸ δαπανᾶν εἰς τὸ κοινὸν, ἢ εἰς τὸ θεῖον, ἐλάχιστα δὲ εἰς ἑαυτόν. ἔσται δὲ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, καὶ τὸ πολυχρόνιον· τὰ γὰρ τοιαῦτα ἔργα θαυμαστά εἰσι καὶ καλά.

Δεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις καὶ ἕτερον τρόπον τὸ πρέπον ζητεῖν, καὶ σκοπεῖν τίνα ἔργα τίσιν ἁρμόζει· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ πρέπει τῷ θείῳ, καὶ τῷ κοινῷ· οὐδὲ ταὐτὰ προσήκει ἱερῷ καὶ τάφῳ· ὥστε εἶναι τὰ ἔργα τοῦ μεγαλοπρεποῦς μεγάλα καὶ θαυμαστὰ, πρὸς τὰ ὁμογενῆ συγκρινόμενα. τάφων μὲν οἰκοδομήματα πρὸς τάφους, ναῶν δὲ πρὸς ναοὺς, καὶ γεφύρας πρὸς γεφύρας· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. ὁ γὰρ μεγαλοπρεπὴς, οὐ μόνον σκοπεῖ τὸ μέγεθος, ὃ προσήκει τῷ γένει τοῦ ἔργου· οὐ γὰρ ταὐτὸν μέγα εἶναι ἁπλῶς διὰ τὴν δαπάνην, καὶ μέγα εἶναι πρὸς τὰ ὁμογενῆ συγκρινόμενον, ἀλλὰ διαφέρει. καὶ γὰρ ἡ σφαῖρα, καὶ ἡ λήκυθος ἡ καλλίστη μικρὰ μέν εἰσι διὰ τὴν δαπάνην· εἰσὶ δὲ μεγαλοπρεπῆ δῶρα τῶν παίδων, καὶ εἰσὶ μεγάλα πρὸς τὰ παιδικὰ συγκρινόμενα δῶρα. ἐπεὶ τοίνυν διαφέρει τὸ ἐν γένει μέγεθος τοῦ ἐν ταῖς δαπάναις, ἀνάγκη σκοπεῖν ἀμφότερα τὸν μεγαλοπρεπῆ, καὶ ποιεῖν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὴν προσήκουσαν ἑκάστῳ γένει μεγαλοπρέπειαν. οὕτω γὰρ γινόμενον τὸ ἔργον μέγα ἔσται, καὶ θαυμαστὸν, καὶ καλὸν, καὶ οὐδὲ δυσχερῶς ὑπὸ ὁμογενοῦς ὑπερβληθήσεται. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μεγαλοπρεπής.

Ὁ δὲ ὑπερβάλλων, καὶ βάναυσος παρὰ τὸ δέον ἀναλίσκει, καὶ ὥσπερ οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ· καὶ διὰ τοῦτο ὑπερβάλλειν λέγεται τὸν μεγαλοπρεπῆ. καὶ γὰρ φαύλων ἕνεκα ἔργων, ὧν ἡ δαπάνη μετρία, πολλὰ δαπανᾷ καὶ μεγάλα, καὶ μεγαλοπρεπὴς βούλεται δοκεῖν, παρὰ τὸ εἰκὸς καὶ τὸ προσῆκον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ· οἷον ἐρανιστὰς ἑστιᾷ πολυτελέστατα, ὥσπερ εἰ γάμους ἐποίει, καὶ τοῖς κωμῳδοῖς χορηγῶν παριοῦσι, καὶ χρήματα φιλοτίμως ἀναλίσκων ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ εἰς κοινὸν ὄφελος, ἢ ἐν ταῖς κωμῳδίαις, ἀντὶ κωδίων, ἃ παραπετάσματα ἦν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, πορφυρίδας ἔχειν, καθάπερ οἱ Μεγαρεῖς. καὶ ταῦτα ποιεῖ οὐ τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἀλλ' ἵνα μόνον ἐπιδείξηται τὸν πλοῦτον. οἴεται γὰρ ἀπὸ τούτου θαυμαστός τις εἶναι δόξαι. καὶ ἐν οἷς μὲν πολλῆς χρεία δαπάνης, ὀλίγα ἀναλίσκει, ἐν οἷς δὲ ὀλίγης, πολλά. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ ὑπερβάλλων τὸν μεγαλοπρεπῆ, ὃς καὶ βάναυσος καλεῖται.

Ὁ δὲ ἐλλείπων, ὃς καὶ μικροπρεπὴς καλεῖται, περὶ πάντα ἐλλειπής ἐστιν· ἀναλίσκων γὰρ οὐδὲν τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἔπειτα σκοπεῖ, πῶς ἄν, ὅσον ἐνδέχεται, τὰ ἐλάχιστα ἀναλῶσαι· καὶ πολλάκις τὰ πλείω τῆς δαπάνης ἀναλώσας, καὶ πρὸς τὴν τελείωσιν ἤδη βλέποντος τοῦ ἔργου, ὑπ' ἀκριβολογίας ἀτέλεστον ἀφίησι διὰ μικρὰν δαπάνην καὶ πάντα δέ, ὅσα ποιεῖ, ἀεὶ μέλλων καὶ σκοπῶν ποιεῖ, καὶ οἰόμενος καὶ πλείω τοῦ δέοντος ἀναλίσκειν, καὶ ὀδυρόμενος ὅτι πολλὰ ἀνάλωσεν.

Αὗται μὲν οὖν αἱ ἕξεις, ἥτε μικροπρέπεια, καὶ βαναυσία, κακίαι εἰσίν, ὀνείδη δὲ οὐκ ἐπιφέρουσι· διότι οὔτε βλαβεραί εἰσι τῶν πέλας, οὔτε λίαν αἰσχραί, καὶ ἀσχήμονες.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ μεγαλοψυχίας.

ΛΕγωμεν δὲ ἤδη καὶ περὶ μεγαλοψυχίας. ἔστι τοίνυν ἡ μεγαλοψυχία περὶ μεγάλα, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δίδωσιν εἰκάζειν. περὶ ποῖα δὲ μεγάλα, σκοπῶμεν. φανερὸν δὲ ὅτι ταυτόν ἐστι τῷ περὶ μεγαλοψυχίας καὶ τὸ περὶ μεγαλοψύχου σκοπεῖν. οὐδὲν γὰρ διαφέρει τὴν ἕξιν εἰδέναι, ἢ τὸν ἔχοντα τὴν ἕξιν.

Ἔστι τοίνυν μεγαλόψυχος περὶ μεγάλων· μεγάλα δὲ τὰ αὐτῷ προσήκοντα· ὅταν μεγάλων ἄξιος ὤν, καὶ αὐτὸς κρίνει ἑαυτὸν μεγάλων ἄξιον εἶναι. ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος ὤν, καὶ μικρῶν ἑαυτὸν ἀξιῶν, οὐ λέγεται μεγαλόψυχος, ἀλλὰ σώφρων· ἡ γὰρ μεγαλοψυχία ἐν μεγέθει ἐστί. τοιοῦτον γὰρ λόγον ἔχει πρὸς τὸν σώφρονα ὁ μεγαλόψυχος, οἷον ὁ καλὸς πρὸς τὸν ἀστεῖον· ὁ μὲν γὰρ καλὸς μετὰ μεγέθους ἔχει τὸ κάλλος, ὁ δὲ ἀστεῖος μετὰ σμικρότητος, ὃς καὶ σύμμετρος καλεῖται, καλὸς δὲ οὐδαμῶς. ὁ μὲν οὖν μεγαλόψυχος, τοιοῦτος· τῶν δὲ παρ' ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, χαῦνος· χαῦνος γάρ ἐστιν ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν, οὐκ ἄξιος ὤν· ὁ δὲ ἄξιος μὲν ὢν πολλῶν, πλειόνων δὲ ἀξιῶν ἑαυτὸν, οὐ πάντη χαῦνος. ἐλλείπων δὲ, ὁ μικρόψυχος· ἔστι γὰρ μικρόψυχος ὁ πολλῶν μὲν ἄξιος, ἐλαττόνων δὲ ἐκείνων ἑαυτὸν ἄξιον. ἢ ὁ ὀλίγων ἄξιος, ἔτι δὲ ἐλαττόνων ἀξιῶν ἑαυτόν. τούτων δὲ μᾶλλόν ἐστι μικρόψυχος, ὁ πολλῶν ἄξιος ὤν, εἶτα τῆς οἰκείας ἀξίας μὴ ἐπαισθανόμενος· ποταπὸς γὰρ ἂν ἦν εἰ ὀλίγων καὶ μετρίων

ἄξιος;

ἄξιος ἦν, εἰσὶ μὲν οὖν οἱ παρ' ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, ὁ δὲ ἐλλείπων.

Ὁ δὲ μεγαλόψυχος, καθὸ μὲν περὶ μεγάλα ἐστὶν, ἄκρος δοκεῖ· καθὸ δὲ ἐπὶ τοῦ δέοντος ἕστηκεν ἀεὶ, καὶ οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον ζητεῖ, οὔτε παρὰ τὸ δέον, διὰ τοῦτο μέσος ἐστίν.

ΚΕΦ. ς'.

Περὶ μεγαλοψυχίας· καὶ περὶ τίνα ὁ μεγαλόψυχος, καὶ τίνα ἴδιά ἐστιν αὐτοῦ.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τὰ ἔξω ἀγαθὰ ὁ μεγαλόψυχός ἐστιν, ὧν παρὰ τῶν ἄλλων ἀξιοῦται κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ, εἴη ἂν πάντως ἢ περὶ χρήματα, ἢ περὶ ἡδονὴν, ἢ περὶ τιμήν. ἐπεὶ δὲ περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἐστὶν (ἔστι γὰρ μεγαλόψυχος ὁ τῶν μεγίστων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὢν) εἴη ἂν περὶ τὴν τιμήν· ἥτις δοκεῖ μέγιστον εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν. καὶ διὰ τοῦτο τῷ θείῳ ταύτην μάλιστα ἀπονέμομεν. ὥστε περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλόψυχός ἐστιν, ὡς δεῖ. καὶ χωρὶς δὲ τούτων, ἀπὸ τῆς ἐπαγωγῆς φανερόν ἐστι· ὁρῶμεν γὰρ πάντας τοὺς μεγαλοψύχους τιμῆς μάλιστα ἐφιεμένους τῆς ἀξίας ἑαυτῶν· ὁ δὲ μικρόψυχος ἐλλείπει καὶ πρὸς ἑαυτόν· ἐλάττω γὰρ τῆς ἀξίας φρονεῖ τῆς ἑαυτοῦ· ἐλλείπει καὶ πρὸς τὸ τοῦ μεγαλοψύχου ἀξίωμα. ὁ δὲ χαῦνος πρὸς ἑαυτὸν μὲν ὑπερβάλλει· μείζω γὰρ φρονεῖ τῆς ἀξίας τῆς ἑαυτοῦ· τὸν δὲ μεγαλόψυχον οὐχ ὑπερβάλλει τῷ φρονήματι. ὁ γὰρ μεγαλόψυχος τῶν μεγίστων ἑαυτὸν ἀξιοῖ, τῶν μεγίστων ἄξιος ὤν. ὥστε ἀνάγκη τὸν μεγαλόψυχον ἄριστον εἶναι, καὶ σφό-

δρα ἀγαθὸν τοὺς τρόπους, καὶ ἀνδρεῖον καὶ δίκαιον, καὶ τὴν ἄλλων ἀρετὴν ἄκρον. ὁ δὲ μικρὰ ἡγούμενος πάντα, καὶ οὐδαμῶς ἄξια ἑαυτοῦ, καὶ οὐ ψευδόμενος, ἀλλὰ ἀληθεύων ἐν τῇ τοιαύτῃ ψήφῳ, τίνος ἕνεκα αἰσχρόν τι ποιήσει καὶ ἄτιμον; ἢ πῶς δυνατόν; ἐναντίον γάρ ἐστι τῷ λόγῳ τοῦ μεγαλοψύχου τὸ τοιοῦτον. πῶς γὰρ ἂν εἴη τιμῆς ἄξιος ὁ φαῦλος; εἰ δὲ τιμῆς ἑαυτὸν ἀξιοῖ φαῦλος ὤν, καὶ τοῖς αἰσχροῖς ἁλισκόμενος, γελοῖος ἂν δόξειεν εἶναι· ἡ γὰρ τιμὴ τῆς ἀρετῆς ἐστιν ἆθλον, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἀπονέμεται μόνοις δικαίως. ὥστε ὁ μεγαλόψυχος πάσας συλλαβὼν ἔχει τὰς ἀρετάς· καὶ ἔστιν ἡ μεγαλοψυχία οἷον κόσμος τις τῶν ἀρετῶν. καὶ οὐ γίνεται μὲν ἄνευ ἐκείνων, μείζους δὲ καὶ καλλίους αὐτὰς ποιεῖ· κρίνει γὰρ αὐτὰς ἀξίας εἶναι ὧν εἰσὶν ἄξιαι. διὰ τοῦτο σφόδρα χαλεπὸν μεγαλόψυχόν τινα γενέσθαι. οὐ γὰρ δυνατὸν μεγαλόψυχον εἶναι ἄνευ πασῶν τῶν ἀρετῶν. τὸ δὲ πάσας κτήσασθαι, καὶ ταύτας εἰς ἄκρον, σφόδρα χαλεπόν. ἔστι μὲν οὖν ὁ μεγαλόψυχος περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας, καθὼς εἴρηται, καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μεγάλαις, καὶ ὑπὸ μεγάλων, ἥδεται, ὡς τῶν οἰκείων τυγχάνων, καὶ ὧν ἄξιος, ἢ καὶ ἐλαττόνων τῆς ἀξίας. τῆς γὰρ τελείας ἀρετῆς οὐκ ἂν ποτὲ γένοιτο παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀξία τιμή. οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἥδεται, διὰ τοῦτο ἥδεται, ὅτι τὴν δυνατὴν προσάγουσιν αὐτῷ τιμήν, καὶ ἧς οὐκ ἔχουσι μείζω. τῆς δὲ παρὰ τῶν τυχόντων τιμῆς καθάπαξ ὀλιγωρήσει· καὶ μάλιστα ὅταν ἐπὶ μικροῖς αὐτὸν τιμῶσιν. οἷον εἴ τις ἐτίμα τὸν ἀχιλλέα, ὅτι καλῶς ᾔδει κιθαρίζειν. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἀτιμίας κατὰ τὸ προσῆκον αὐτῷ. ἔστι τοίνυν ὁ μεγαλό-

ψυχος, μάλιστα μὲν περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας, καθὼς εἴ-
ρηται. ἔστι δ' ἑπομένως καὶ περὶ πλοῦτον καὶ δυναστείαν, καὶ
πᾶσαν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν· καὶ περὶ ταύτας γὰρ με-
τρίως ἕξει ὡς προσήκεν· καὶ οὐδὲν αἰσχρὸν πείσεται πρὸς
τὴν ἐν τούτοις μεταβολήν. καὶ οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς
ἔσται, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος· οὐ γὰρ μέγιστον ἡγήσεται
τὴν τιμήν, καὶ οὕτω περὶ αὐτὴν ἕξει ὡς μέγιστον ὄν. οὕτω
δ' ἔχων περὶ τὴν τιμὴν πολλῷ μᾶλλον περὶ τὸν πλοῦτον
ὀλιγώρως ἕξει, καὶ τὰς δυναστείας. αἱρετώτερον γὰρ ἡ
τιμὴ δυναστείας καὶ πλούτου. διὰ γὰρ τὴν τιμὴν ἀγαπη-
τά εἰσιν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δυναστεία· καὶ γὰρ οἱ ἔχοντες αὐ-
τὰ, τιμᾶσθαι δι' αὐτῶν βούλονται· ὁ δὲ τὴν τιμὴν μικρὸν
ἡγούμενος πολλῷ μᾶλλον τὰ ἄλλα. διὰ τοῦτο καὶ οἱ
μεγαλόψυχοι ὑπερόπται δοκοῦσιν εἶναι, ὅτι οὐδὲν τῶν ἀν-
θρωπίνων σφόδρα τιμῶσιν. ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ εὐτυχήματα τιμῆς
ἄξια δοκοῦσιν εἶναι, καὶ ταῦτα συντελοῖεν ἂν πρὸς τὴν
μεγαλοψυχίαν· τὸ γὰρ ὑπερέχον ἐν ἀγαθοῖς ἐντιμότε-
ρον· ὑπερέχει δὲ ἐν ἀγαθοῖς ὁ εὐτυχής. διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα
τὴν μεγαλοψυχίαν συνίστησιν. ὁ γὰρ εὐτυχὴς ἄξιον
ἑαυτὸν μεγάλης τιμῆς ἡγεῖται, διὰ τὴν ἀγαθὴν τύχην·
τιμᾶται γὰρ παρ' ἐνίων. κατ' ἀλήθειαν δὲ μόνος ὁ ἀγα-
θὸς τοὺς τρόπους ἄξιός ἐστι τιμῆς. ᾧ δὲ ἄμφω πρόσεστι, καὶ
ἡ ἀρετὴ καὶ τὰ ἔξωθεν ἀγαθὰ, μᾶλλον ἀξιοῦται τιμῆς τοῦ
τὴν ἀρετὴν μόνον ἔχοντος· ὃς δὲ μόνον εὐτυχής ἐστι, καὶ
τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς εὐθηνεῖ, πρὸς δὲ τὴν ἀρετὴν οὐδὲν
κοινὸν ἔχει, ὁ τοιοῦτος οὔτε δικαίως τιμᾶται, οὔτε αὐτὸς δι-
καίως ἑαυτὸν μεγάλης ἀξιοῖ τιμῆς, οὔτε κατὰ τὸν ὀρθὸν
λόγον,

λόγον μεγαλόψυχος λέγεται. ἄνευ γὰρ ἀρετῆς τελείας, ἀδύνατόν τινα μεγαλόψυχον εἶναι, καθὼς εἴρηται. διὰ τοῦτο οἱ ἐν εὐτυχίᾳ ὄντες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπερόπται καὶ ὑβρισταὶ γίνονται· χωρὶς γὰρ ἀρετῆς οὐ ῥᾴδιον φέρειν τὰ εὐτυχήματα ἐμμελῶς καὶ μετρίως. οὐ δυνάμενοι δὲ φέρειν τὴν εὐτυχίαν καλῶς οἴονται μὲν τῶν ἄλλων ὑπερέχειν, καὶ πάντων καταφρονοῦσιν· αὐτοὶ δὲ ἀσυλλογίστως πάντα ποιοῦσιν, ὡς ἔτυχε. βούλονται γὰρ μιμεῖσθαι τὸν μεγαλόψυχον, καίτοι παντελῶς ἀνόμοιοι ὄντες· ὁ γὰρ μεγαλόψυχος καταφρονεῖ μὲν, ἀλλὰ δικαίως· τὰ ἀληθῆ γὰρ περὶ ἑαυτοῦ οἴεται. καὶ μεγάλοις μὲν ἐπιχειρεῖ, καὶ μεγάλων κινδύνων κατατολμᾷ· ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ πρὸς μεγάλα τινὰ ἀφορῶν. οἱ δὲ τὰ ἔξω μόνον ἀγαθοὶ τὴν μὲν ἀρετὴν οὐ τιμῶσιν, οὔτε βούλονται κατορθοῦν, τῶν δὲ ἄλλων καταφρονοῦσι, καὶ τὰς ἄλλας πράξεις αὐτῶν βούλονται ἀφομοιοῦν πρὸς τὰς τοῦ μεγαλοψύχου πράξεις, ὅση δύναμις. οὐκ ἀφομοιοῦσι δὲ, διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὴν ἀρετήν.

Ἔστι δὲ ὁ μεγαλόψυχος οὐ πυκνοκίνδυνος μέν· οὐ γὰρ συνεχῶς εἰς κινδύνους ἑαυτὸν ἐκβάλλει, διὰ τὸ μὴ τιμᾶν τὰ τυχόντα, καὶ μικρῶν τινῶν καὶ ὀλίγων προκινδυνεύει· μεγαλοκίνδυνος δέ· ὅταν γὰρ μεγάλων τινῶν ἀγαθῶν προκινδυνεύῃ, οὐδὲ τῆς οἰκείας φείδεται ζωῆς.

Καὶ εὐεργετῶν μὲν χαίρει, εὐεργετούμενος δὲ αἰσχύνεται. τὸ μὲν γὰρ εὐεργετεῖν ὑπερέχοντος, τὸ δὲ εὐεργετεῖσθαι ὑπερεχομένου. ὁ δὲ μεγάλα περὶ ἑαυτοῦ φρονῶν ἄχθεται τῇ ἐλάττονι μοίρᾳ. εἰ δὲ εὐεργετηθεὶς, ἀντευεργετεῖν

γετεῖν ἐθελήσῃ, πλείονα δίδωσιν, ἵνα ὀφειλέτην ἑαυτοῦ
ποιήσῃ τὸν ὑπάρξαντα τῆς εὐεργεσίας. δοκεῖ δὲ ὁ μεγαλό-
ψυχος τῶν μὲν εὖ παρ' αὐτοῦ παθόντων ἐθέλειν ἀεὶ μεμ-
νῆσθαι· παρ' ὧν δὲ αὐτὸς εὖ πέπονθεν, ἐπιλελῆσθαι· οὐκ
ἀγνωμοσύνῃ τινί· πῶς γάρ, ὃς μείζω δίδωσιν, ἢ λαμβάνει;
ἀλλ' ὅτι οἰκειότερον αὐτῷ, καὶ μᾶλλον προσῆκον, τὸ εὖ ποιεῖν,
ἢ τὸ εὖ πάσχειν. καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν εὐεργετεῖν, ὅτι ἄριστον
καὶ τιμῇ δὲ πρέπον, λόγου καὶ μνήμης ἀξιοῦται· τὸ δὲ εὖ πά-
σχειν, οὐδαμῶς· βούλεται γὰρ ἀεὶ ὑπερέχειν. καὶ ἄλλου δὲ
διηγουμένου, τὸ μὲν ἡδέως ἀκούει, τὸ δὲ ἀηδῶς. διὰ τοῦτο καὶ
ἡ Θέτις παρ' Ὁμήρῳ οὐ λέγει τὰς εὐεργεσίας τῷ Διΐ· οὐδὲ
μέμνηται πρὸς αὐτὸν ὧν εὐεποίησεν αὐτόν, ἀλλ' ὧν εὖ
πέπονθε παρ' αὐτοῦ. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Λάκωνες βουλό-
μενοι χαρίζεσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, τὰς εἰς αὐτοὺς τῶν
Ἀθηναίων εὐεργεσίας εἰς μέσον ἄγουσι. καὶ τοῦτο δὲ ἴδιον
μεγαλοψύχου, τὸ μηδενὸς δεῖσθαι ἢ μόλις, αὐτὸν δὲ
τοῖς ἄλλοις ἃ βούλονται ὑπηρετεῖν πρόθυμον εἶναι,
καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἐν ἀξιώματι μέγαν εἶναι, διὰ τὸ
μηδὲν ἡγεῖσθαι σεμνὸν τῶν τοιούτων ἀγαθῶν, ἐξ ὧν ἀξιοῦ-
σιν οἱ ἐν ἐξουσίαις φοβεροί τινες εἶναι· πρὸς δὲ τοὺς μέ-
σους, μέτριον· διὰ τὸ σωφρονεστέρους καὶ ἐπιεικεστέρους
τοὺς τοιούτους εἶναι· ἄλλως τε τῶν μὲν τῶν ἐν ἀξιώματι
ὑπερέχειν καὶ ἐργῶδές ἐστι, καὶ σεμνόν, καὶ διὰ τοῦτο τῷ με-
γαλοψύχῳ προσήκει· τὸ δὲ τῶν μέσων, καὶ ῥᾴδιον καὶ
οὐδὲν μέγα· καὶ ἐν ἐκείνοις μὲν σεμνύνεσθαι οὐκ ἀγεννές,
ἐν δὲ τοῖς ταπεινοῖς, φορτικόν. ὥσπερ εἴ τις ἐπεδείκνυτο τὴν
τοῦ σώματος ῥώμην ἐν τοῖς ἀσθενέσι καὶ ὑπὸ νόσου ἢ γήρως
διεφθαρ-

διεφθαρμένοις. ἔτι δὲ ὁ μεγαλόψυχος οὐδὲ περιελεύ-
σεται ζητῶν οὐ τιμηθήσεται· μικρὸν γὰρ καὶ τοῦτο· οὐδὲ ἐθε-
λήσει ποτὲ παραγίνεσθαι ὅπου πρωτεύουσιν ἄλλοι, ἵνα μὴ
τύχῃ τῶν δευτερείων, τῶν πρωτείων ἄξιος ὤν. ἔστι δὲ οὐδὲ
ἕτοιμος εἰς τὰς πράξεις, ἀλλὰ ἀργός τις καὶ μελλητής· ζη-
τεῖ γὰρ ἀεὶ πράττειν μεγάλα, καὶ μεγάλων ἕνεκα, καὶ ὅθεν
μεγάλη γίνεται τιμή. ταῦτα δὲ σπανίως συμπίπτει· καὶ
διὰ τοῦτο ὀλίγα μὲν πράττει, μεγάλα δὲ καὶ ὀνομαστά. οὓς
δὲ ἢ φίλους ἡγεῖται ἢ ἐχθρούς, φανερῶς καὶ μισεῖ καὶ φιλεῖ·
γινώσκει γὰρ ἀσφαλῶς, ὅτι κατὰ τὸ δέον ἀμφότερα ποιεῖ, καὶ
οὐ δέδοικε τὴν παρὰ τῶν πολλῶν ἀδοξίαν. μᾶλλον γὰρ
φροντίζει τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δέοντος, ἢ τῆς δόξης. καὶ διὰ
τοῦτο φανερόμισός ἐστι καὶ φανερόφιλος· καὶ πάντα δὲ,
ἃ λέγει καὶ πράττει, φανερῶς καὶ λέγει καὶ πράττει, διὰ τὸ
καταφρονεῖν, ὡς εἴρηται, τῆς παρὰ τῶν πολλῶν δόξης. διὰ
τοῦτο καὶ παρρησιαστικός ἐστι, καὶ ἀεὶ ἀληθεύει· εἰ μή που εἰρω-
νεύοιτο πρὸς τοὺς πολλούς, καὶ τὰ μικρὰ λέγοι περὶ ἑαυ-
τοῦ, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι παρὰ φαύλων ἀνθρώπων τιμᾶ-
σθαι. συζῇ δὲ καὶ συνδιάγει οὐ τῷ τυχόντι, ἀλλὰ τῷ φίλῳ.
τὸ γὰρ τῷ μὴ φίλῳ συνεῖναι, καὶ τραπέζης καὶ στέγης κοι-
νωνεῖν, οὐ μεγαλόψυχον, ἀλλὰ δουλικὸν καὶ κολακικόν.
ταπεινοὶ γὰρ οἱ κόλακες, καὶ τὸ ἀνάπαλιν οἱ ταπεινοὶ
πάντες κόλακές εἰσιν. ἔτι δὲ οὐδὲ θαυμαστικός τις ὁ με-
γαλόψυχός ἐστι, τὰ τυχόντα ὑπερθαυμάζων· οὐδὲν γὰρ
αὐτὸς νομίζει μέγα· ἀλλ' οὐδὲ μνησίκακος· μικρὸν γὰρ
καὶ τὴν παρὰ τῶν ἐχθρῶν βλάβην ἡγεῖται, καὶ μηδὲν αὐτῷ
δυναμένην λυμήνασθαι, διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς. ἀλ-

λως τε καὶ τὸ ἀπομνημονεύειν, καὶ τῶν παρεληλυθότων ποιεῖσθαι λόγον, καὶ ταῦτα καὶ κακῶν, μικροψύχου τινός ἐστι· τὸ δὲ παρορᾶν, μεγαλοψύχου. ὃς γὰρ ὧν εὖ πέπονθεν οὐδαμῶς ἀξιοῖ μεμνῆσθαι, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται, διὰ τὸ μὴ μέγα εἶναι καὶ ἄξιον αὐτοῦ τὸ εὖ πάσχειν, πολλῷ μᾶλλον ὧν κακῶς πέπονθε παρά τινων οὐ μνησθήσεται. ἔτι δὲ οὐδὲ πράξεις τινὰς ἢ ἄλλων ἀνθρώπων ἀνέχεται καταλέγειν, ἢ ἑαυτοῦ. οὔτε γὰρ τῶν ἐπαίνων αὐτῷ μέλει τῶν ἑαυτοῦ, οὔτε τῶν ἄλλων. οὐδὲ πάλιν σπουδὴν ἔχει, ἵνα οἱ ἄλλοι ψέγωνται. οὐ τοίνυν οὔτε ἐπαινετικός ἐστιν, οὔτε κακολόγος· οὐδὲ τοὺς ἐχθροὺς διασύρει, εἰ μή που παρόντας· τὸ γὰρ ἀπόντας λοιδορεῖσθαι, οὐ μεγαλοψύχου. περὶ δὲ ἀναγκαίων, ἢ μικρῶν, οὐ σφόδρα ἱκετεύει, ἢ ὀλοφύρεται, ἐάν τινος δεηθῇ. ὁ γὰρ μηδὲν μέγα ἡγούμενος, μηδὲ σπουδάζων περὶ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων, πῶς δύναται οὕτως ἀγεννῶς ἔχειν; ἀεὶ δὲ τὸ καλὸν τοῦ κέρδους προτιμῶν, βελτίω νομίζει τὰ καλὰ καὶ ἄκαρπα τῶν καρπίμων καὶ ὠφελίμων, ἂν μὴ καλὰ ὦσιν. ὁμοίως ἐπί τε κτημάτων, καὶ δένδρων, καὶ οἰκετῶν. οὐ γὰρ χρηματιστὰς ἀλλὰ τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς κτήσεται τῶν οἰκετῶν. καὶ κίνησις δὲ τοῦ μεγαλοψύχου βραδεῖα δοκεῖ εἶναι, καὶ ἡ φωνὴ βαρεῖα, καὶ λέξις στάσιμος· οὐ γὰρ δυνατὸν σπεύδειν τὸν περὶ ὀλίγων φροντίζοντα· ὀλίγα γὰρ αὐτῷ ἃ θαυμάζουσιν οἱ πολλοί. οὐδὲ σύντονον εἶναι τὸν οὐδὲν μέγα οἰόμενον· σπεύδουσι γὰρ καὶ ὀξυφωνοῦσιν οἱ περί τι σφόδρα ἐπτοημένοι, καὶ πολλὴν αὐτοῦ ποιούμενοι φροντίδα. ὁ μὲν οὖν μεγαλόψυχος τοιοῦτος.

Ὁ δὲ

Ὁ δὲ ἐλλείπων, μικρόψυχος, ὁ δὲ ὑπερβάλλων, χαῦνος· οὐκ εἰσὶ δὲ οὐδὲ οὗτοι κακοί. οὐ γὰρ κακοποιοί εἰσιν, ἀλλὰ μόνον ἡμαρτημένοι· καθ᾽ ὅσον τοῦ δέοντος ἐκπίπτουσι καὶ τοῦ μέσου.

Ὁ μὲν γὰρ μικρόψυχος, ἄξιος ὢν ἀγαθῶν, ἀγνοεῖ ἑαυτὸν, καὶ ἀποστερεῖ ἑαυτὸν ὧν ἐστὶν ἄξιος. καὶ τοῦτο τὸ μέρος κακός ἐστιν ἑαυτῷ, μὴ εὖ ποιῶν ἑαυτὸν, διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὰ αὐτῷ προσήκοντα· εἰ γὰρ ἤδει, ὠρέγετο ἂν, ἀγαθῶν ὄντων. ὁ τοιοῦτος δὲ ἠλίθιος μὲν οὐκ ἂν λέγοιτο, ἀλλὰ μᾶλλον νωθρός. οὐ μόνον δὲ τοῦτο τὸ μέρος ὁ μικρόψυχος ἑαυτὸν βλάπτει, ἀλλὰ καὶ ἕτερον τρόπον. καὶ γὰρ διὰ τὸ ἀγνοεῖν ἑαυτὸν, καὶ χείρων γίνεται τοὺς τρόπους. τῶν γὰρ ἀγαθῶν καὶ γενναίων πράξεων καὶ τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἀφίσταται, ὡς ἀνάξιος ὢν αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν ἀπέχεται, νομίζων ὑπὲρ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ταῦτα εἶναι.

Ὁ δὲ χαῦνος, καὶ ἠλίθιος, καὶ ἑαυτὸν ἀγνοῶν, τοῖς ὑπὲρ τὴν ἀξίαν ἐπιχειρεῖ· ἀρετῇ μὲν οὐκ ἔχων κοσμεῖσθαι, κοσμούμενος δὲ ἐσθῆτι καὶ σχήματι, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιούτοις· καὶ σεμνός τις εἶναι διὰ τούτων νομίζων, εὐτυχής τις ἐθέλει δοκεῖν· καὶ πειρᾶται φανερὰ ποιεῖν ἀεὶ τὰ εὐτυχήματα ἑαυτοῦ, καὶ περὶ αὐτῶν ἀεὶ λέγει, ὡς διὰ τούτων τιμηθησόμενος.

Ἀμφοτέρων δὲ ἀντικειμένων τῇ μεγαλοψυχίᾳ, τῆς τε μικροψυχίας, καὶ τῆς χαυνότητος, ἡ μικροψυχία μᾶλλον ἀντίκειται, ὅτι μᾶλλον γίνεται, καὶ χεῖρόν ἐστι κακόν· τοῦ γὰρ ἔχοντος τὸ ἦθος χεῖρον ποιεῖ καὶ τὴν

ἀρετὴν

ἀρετὴν ἐλαττοῖ, καθὼς εἴρηται. ἡ δὲ χαυνότης φαῦλον μέν ἐστι δι' ἑαυτήν, τὸν δὲ ἔχοντα οὐ ποιεῖ κατὰ τὰ ἄλλα φαυλότερον. οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν, ὧν ἔχει, ὁ χαῦνος ἀπόλλυσι διὰ τὴν χαυνότητα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίοτε διὰ τοῦτο καὶ καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς ἔργοις ἐπιχειρεῖ, ἄξιον ἑαυτὸν ἡγούμενος τῶν τοιούτων. ἔτι δὲ ἡ μὲν χαυνότης οὐκ ἀεὶ αὔξει· ἀπὸ γὰρ τῆς πείρας ὁ χαῦνος ἐπιγνώμων ἑαυτοῦ γίνεται· ἣν γὰρ ζητεῖ τιμὴν οὐ λαμβάνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀναγκάζεται σωφρονεῖν. καὶ διὰ τοῦτο ἡ χαυνότης εὐαπάλλακτόν ἐστι, καὶ οὐ δύναται παραμένειν· ἡ δὲ μικροψυχία ἀεὶ προχωρεῖ. τοῦ γὰρ ἤθους, ὥσπερ εἴρηται, χεῖρον διατεθέντος, καὶ τὸ φρόνημα ἐλαττοῦται· τοῦ φρονήματος δὲ ἐλαττωθέντος, καὶ ὁ τρόπος γίνεται χείρων, καὶ τὸ φρόνημα διὰ τοῦτον. καὶ οὕτως ἡ μικροψυχία ἀεὶ προχωρεῖ. καὶ ἀπὸ τῆς πείρας δὲ ὁ μικρόψυχος οὐ γίνεται βελτίων· οἷς γὰρ ἔργοις ἐπιχειρεῖ, ῥᾳδίως ταῦτα περαίνων (μικρὰ γὰρ καὶ τῆς δυνάμεως ἐλάττω) τὴν ἰδίαν ἀρετὴν ὥσπερ ἀγνοεῖ. καὶ τιμὴν δὲ ζητῶν ἐλάττω τῆς ἀξίας οὐδένα λυπεῖ. καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐξελεγχόμενος θεραπεύεται, καθάπερ ὁ χαῦνος· διὰ ταῦτα τοίνυν ἡ μικροψυχία χεῖρόν ἐστι κακὸν τῆς χαυνότητος, καὶ δυσαπαλλακτότερον· ὅθεν μᾶλλον ἀντίκειται τῇ μεγαλοψυχίᾳ.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Περὶ τῆς ἐν φιλοτιμίᾳ μεσότητος.

Ἡ μὲν οὖν μεγαλοψυχία περὶ τιμὴν μεγάλην ἐστὶ, καθὼς εἴρηται. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη τις ἀρετὴ περὶ τὴν τιμὴν, ἥ τις λόγον ἔχει πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν, ὃν ἡ

ἐλευθε-

ἐλευθεριότης πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν· ὡς γὰρ ἡ μεγαλοπρέπεια διαφέρει τῆς ἐλευθεριότητος τῷ μεγάλῳ, περὶ τὰ χρήματα καὶ αὐτῆς οὔσης, οὕτως ἡ μεγαλοψυχία τῆς τοιαύτης ἀρετῆς διαφέρει, τῷ περὶ μεγάλας εἶναι τιμὰς, αὐτῆς περὶ τὰς μικρὰς οὔσης.

Ὥσπερ γὰρ ἐν λήψει καὶ δόσει χρημάτων μεσότης ἐστὶ, καὶ ὑπερβολὴ, καὶ ἔλλειψις, οὕτω καὶ ἐν τῇ ὀρέξει τῆς τιμῆς ἔνι λαβεῖν μεσότητα, καὶ ὑπερβολὴν, καὶ ἔλλειψιν. ἔστι γὰρ δυνατὸν ἐφίεσθαι τιμῆς πλέον ἢ δεῖ, καὶ ἔλαττον τοῦ δέοντος, καὶ πάλιν κατὰ τὸ δέον, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος· ψέγομεν γὰρ καὶ ἐπαινοῦμεν πολλοὺς ἐπὶ τῆς τιμῆς ὀρέξει. ὅθεν δῆλον, ὅτι οἱ μὲν, ὡς δεῖ, ταύτης ἐφίενται, οἱ δὲ οὐχ ὡς δεῖ. τούτων δὲ οἱ μὲν ὑπερβαίνουσι τὸ δέον, οἱ δὲ ἐλλείπουσι.

Καὶ γὰρ ψέγομεν τὸν φιλότιμον, ὡς πλέον, ἢ δεῖ, τιμῆς ἐφιέμενον. ψέγομεν δὲ καὶ τὸν ἀφιλότιμον, ὡς μηδὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐθέλοντα τιμᾶσθαι.

Ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν φιλότιμον ἐπαινοῦμεν, ὡς ἀνδρώδη καὶ φιλόκαλον, τὸν δὲ ἀφιλότιμον, ὡς μέτριον καὶ σώφρονα, ὡς καὶ ἐν τοῖς πρώτοις εἴπομεν. γίνεται γὰρ τοῦτο διὰ τὸ ἐοικέναι τὰ ἄκρα τῇ μεσότητι, καὶ διὰ τὸ τὴν μεσότητα ἀνώνυμον εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεσθαι ἀπὸ τῶν ἄκρων. καὶ οὐδὲν κωλύει τὴν μεσότητα φιλοτιμίαν ὀνομάζεσθαι, ἢ ἀφιλοτιμίαν· ὁ γὰρ φιλότιμος, καὶ ὁ φιλοχρήματος πολλαχῶς δύναται λέγεσθαι· ἐπεὶ καὶ τὸ φιλεῖν κατὰ πολλοὺς τρόπους δύναται εἶναι· ἔστι γὰρ καὶ ὑπὲρ τὸ δέον φιλεῖν τι, καὶ παρὰ τὸ δέον, καὶ ὡς δεῖ. ὥστε καὶ τὸ ὄνομα οὕτως ἂν ἔχειν, καὶ λέγοιτο ἂν φιλοτοιοῦτος εἰκότως καὶ ὁ ὡς δεῖ,

καὶ ὁ μὴ, ὡς δεῖ, φιλῶν. ὥστε ὅταν τινὰ φιλότιμον ὀνομάζοντες ἐπαινῶμεν, νομίζομεν ὑπερβάλλειν μὲν ἐν τῇ τῆς τιμῆς ὀρέξει, ἀλλ' οὐ τὸ δέον, ἀλλὰ τοὺς πολλούς. ὅταν δὲ ψέγομεν τὸν φιλότιμον, τὸν ὑπερβάλλοντα τὸ δέον φιλότιμον ὀνομάζομεν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφιλοτίμου ἔχει.

Ἔστι τοίνυν μεσότης ἐν τῇ τῆς μετρίας τιμῆς ὀρέξει, εἰ καὶ ἀνώνυμός ἐστιν· ἐν οἷς γάρ ἐστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ἀνάγκη καὶ τὸ μέσον εἶναι· ὥστε ἐπεὶ ὀρέγονται τιμῆς καὶ πλέον τοῦ δέοντος καὶ ἔλαττον, ἀνάγκη καὶ τὴν μέσην ὄρεξιν εἶναι τὴν κατὰ τὸ δέον γινομένην, ἥτις ἐπαινεῖται.

Καὶ ἔστιν ἀρετὴ ἀνώνυμος· φαίνεται δὲ πρὸς μὲν τὴν φιλοτιμίαν τὴν ἀκρότητα συγκρινομένη, ἀφιλοτιμία, πρὸς δὲ τὴν ἀφιλοτιμίαν, φιλοτιμία· πρὸς ἀμφοτέρας δὲ, τὴν φιλοτιμίαν, καὶ τὴν ἀφιλοτιμίαν συγκρινομένη, ἀμφότερα δοκεῖ, καθόσον ἀμφοτέρων μετέχει. ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν γίνεται· ἀεὶ γὰρ ἡ μεσότης τῶν ἄκρων μετέχουσα τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν ὀνομάζεται. καθόσον καὶ φεύγει τὸ ἕτερον, πρὸς τὸ ἕτερον ἀποκλίνειν δοκεῖ· ἐπὶ ταύτης δὲ μᾶλλον, διότι ἀνώνυμός ἐστι.

Διὰ τοῦτο δὲ οὐδὲ ἀντικεῖσθαι δοκοῦσι τὰ ἄκρα μέσῳ τινὶ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀλλήλοις· ἡ γὰρ ἀφιλοτιμία τῇ φιλοτιμίᾳ φαίνεται ἀντικεῖσθαι.

ς.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ πρᾳότητος.

Ἡ δὲ πρᾳότης περὶ τὰς ὀργάς ἐστι μεσότης. ἧς ἡ μὲν ὑπερβάλλουσα ἕξις, ὀργιλότης καλεῖται· ἡ δὲ ἐλλείπουσα, ἀνώνυμος. τὸ μὲν οὖν πάθος, περὶ ὃ ἡ πρᾳότης,

ὀργή

ὀργή ἐστι· τὰ δὲ κινοῦντα τὴν ὀργὴν, πολλὰ καὶ διαφέροντα.

Ὁ μὲν οὖν, ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ ὀργιζόμενος, ἐπαινεῖται· ὃς δὴ ὁ πρᾶός ἐστι. δοκεῖ γὰρ πρᾶος εἶναι, ὁ ἀτάραχος καὶ μὴ ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' αὐτὸς ἄγων τὸ πάθος, καθὼς ὁ ὀρθὸς προστάττει λόγος. δοκεῖ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν ἔλλειψιν ἀποκλίνειν, καθότι οὐ τιμωρητικός ἐστιν, ἀλλὰ μᾶλλον συγγνωμονικός.

Ἡ δ' ἔλλειψις κακίζεται, εἴτε ἀοργησία καλεῖται, εἴτε ὅ,τι δήποτε. τὸ γὰρ ἐν οἷς δέον μὴ ὀργίζεσθαι καὶ περιορᾶν προπηλακιζόμενον καὶ ἑαυτὸν, καὶ τοὺς οἰκείους, ἠλίθιον καὶ ἀνδραποδῶδες.

Ἡ δ' ὑπερβολὴ κατὰ πάντα μὲν γίνεται· καὶ γὰρ ὅτε παρὰ τὸ δέον καὶ τοῦ τρόπου, καὶ τοῦ χρόνου, καὶ τοῦ πράγματος, καὶ τοῦ προσώπου, καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων ὀργίζηταί τις, ὑπερβάλλει· οὐ μὴν ἀεὶ ὁ ὑπερβάλλων καὶ πάντῃ ὑπερβάλλει· σχεδὸν δὲ καὶ ἀδύνατον τοῦτο· τὸ γὰρ κακὸν, εἰ κατὰ μηδένα τρόπον ἀγαθὸν εἴη, οὐ δύναται συστῆναι, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸ ἀπόλλυσι· κἂν ὁλόκληρον ᾖ, ἀφόρητον γίνεται.

Οἱ μὲν οὖν ὀργίλοι ταχέως μὲν ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ· παύονται δὲ ταχέως, ὃ καὶ βέλτιστον ἔχουσι. τοῦτο δὲ πάσχουσιν, ὅτι οὐ κατέχουσι τὴν ὀργὴν, οὐδὲ κρύπτουσιν, ἀλλὰ ἐξάγονται, καὶ ἀμύνονται εὐθὺς δι' ὧν ἕξεσιν· ἀμυνάμενοι δὲ ταχέως διὰ τὴν ὀξύτητα παύονται εὐθὺς τῆς ὀργῆς. καθ' ὑπερβολὴν δέ εἰσιν ὀξεῖς οἱ ἀκρόχολοι, καὶ πρὸς πᾶν ὀργίλοι, καὶ ἐπὶ παντί. ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔχουσιν ἀπὸ τοῦ ἄκρου παρηγμένον. οἱ δὲ πικροὶ καὶ δυσδιάλυτοι, καὶ πολὺν χρόνον ὀργίζονται· οὐ γὰρ εὐθὺς φανεροῦσι τὸν

θυμόν, ἀλλὰ κατέχοντες κρύπτουσι. παύονται δὲ τοῦ θυ-
μοῦ, ἐπειδὰν ἀνταποδώσωσι κακὰ τοῖς λελυπηκόσιν· ἡ
γὰρ τιμωρία ἡδονὴν αὐτοῖς ἐμποιεῖ, καὶ διὰ τοῦτο τῆς λύ-
πης ἀφίστησι. τούτου δὲ μὴ γινομένου, τὸ βάρος ἔχουσι, καὶ
περιφέρουσι τὴν ὀργήν. διὰ γὰρ τὸ μὴ φανερὰν τὴν ὀρ-
γήν, οὐδὲ παραμυθίας παρὰ τῶν ἀνθρώπων τυγχάνουσιν,
οὐδὲ παρακαλεῖ τις αὐτούς. ὅθεν καὶ κατέχουσιν αὐτήν, μέ-
χρις ἂν αὐτὴ ὑφ' ἑαυτῆς διαλυθῇ, καὶ πεφθῇ· τοῦτο δὲ διὰ
χρόνου γίνεται. οἱ τοιοῦτοι δὲ καὶ ἑαυτοῖς εἰσὶν ὀχληροί, καὶ
τοῖς μάλιστα φίλοις. οὗτοι δὴ καὶ χαλεποὶ καλοῦνται, οἵ-
τινες χαλεπαίνουσιν ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε μὴ δεῖ, καὶ ὅσον
οὐ δεῖ, καὶ πλεῖστον ὀργίζονται χρόνον, καὶ οὐ διαλλάττονται,
εἰ μὴ ἀντιλυπήσουσι τοὺς λελυπηκότας. οὗτοι δὲ καὶ συνοι-
κῆσαι χαλεποί, καὶ βαρεῖς τοῖς ὁμοδιαίτοις. ἡ μὲν οὖν με-
σότης ἡ πρᾳότης ἐστίν, ὑπερβολὴ δὲ ἡ ὀργιλότης, ἔλλειψις
δὲ ἀναισθησία τις ἂν καλοῖτο, καὶ ἠλιθιότης, ἢ ἀοργησία.

Ἀμφοτέρων δὲ ἀντικειμένων τῇ μεσότητι, μᾶλλον ἀν-
τίκειται ἡ ὀργιλότης, ἢ ἡ ἀοργησία· χεῖρον γὰρ κακόν ἐστιν
ἡ ὀργιλότης τῆς ἀοργησίας, ὅτι μᾶλλον γίνεται· ἐλάχιστοι
γὰρ οἱ ἀόργητοι· καὶ ὅτι συνοικῆσαι ὁ μὲν ἀόργητος
ἡδύς· ὁ δὲ ὀργίλος χαλεπός. καὶ διὰ τοῦτο χεῖρον τὸ κα-
κόν· τὸ γὰρ ἥμερον τῶν ἀνθρώπων καὶ φιλάλληλον ἀναι-
ρεῖ. ὅτι μὲν οὖν μεσότης τις τὸ ἀγαθόν, καὶ ἡ ἀρετή, τὰ δὲ
παρ' ἑκάτερα ὑπερβολαί, καὶ ἐλλείψεις κακά, δῆλον· καὶ
εἴρηται ὅτι τὸ ὡς δεῖ ὀργισθῆναι καὶ ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ ὅτε,
τοῦτό ἐστι καὶ μεσότης. μέχρι δὲ τίνος ὀργιζόμενοι, καὶ ἐπὶ
τίσι τὰ δέοντα ποιήσομεν, καὶ τίς ὁ δέων τῆς ὀργῆς καιρός,

καὶ ὁ τόπος, καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐ δυνατόν ἐστι διορίσασθαι. τὰ γὰρ κατὰ μέρος, καὶ τὰ καθ' ἕκαστα ἀόριστα, καθὼς καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς εἴρηται· καὶ ἄλλοτε ἀλλά εἰσι τὰ προσήκοντα, καὶ οὐδὲν τούτων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἕστηκε. τοῦτο δὲ μόνον δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ μὲν μέση ἕξις ἐπαινετή, αἱ δὲ ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις ἐπὶ παντὸς πάθους κακίζονται· καὶ αἱ μὲν μικρὸν ἀφιστάμεναι τοῦ μέσου, οὐ πάνυ γίνονται φανεραί, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ πάνυ ψέγονται· αἱ δὲ πλεῖστα, καὶ πλεῖστα δοκοῦσι, καὶ σφόδρα κακίζονται. ὅθεν δῆλον, ὅτι τῆς μέσης ἕξεως ἀνθεκτέον.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ φιλίας, καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν δυσκολίας, καὶ κολακείας.

Αἱ μὲν οὖν περὶ τὴν ὀργὴν ἕξεις εἴρηνται· εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἕξεις ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις ταῖς πρὸς ἀλλήλους· αἵτινες ἐν λόγοις καὶ ἐν πράγμασι γίνονται. περὶ ταύτας τοίνυν τὰς κοινωνίας δυνατὸν ἐπαινεῖσθαί τινα καὶ ψέγεσθαι· ἐπεὶ δὲ ἡ μὲν μεσότης ἐπαινετόν, ψεκτὸν δὲ αἱ ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, φανερὸν ὅτι ἐν ταῖς κοινωνίαις ταύταις ὑπερβολή, καὶ ἔλλειψίς ἐστι, καὶ μεσότης· οἱ μὲν γὰρ ἄλυποι παντάπασι βούλονται εἶναι τοῖς ἐντυγχάνουσι, καὶ πάντα ἐπαινοῦσι, καὶ πᾶσιν ἀρέσκεσθαι βούλονται δοκεῖν, καὶ οὐδενὶ περὶ οὐδενὸς ἀντιλέγουσιν.

Οἱ δὲ ἐκ διαμέτρου τούτοις ἔχουσι, καὶ πάντας λυποῦσι, καὶ πάντα ψέγουσι, καὶ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν γινομένων ἀρέσκει· καὶ πᾶσι περὶ παντὸς ἀντιλέγουσιν.

Οὗτοι δὴ ἄμφω κακίζονται· ἐπαινεῖται δὲ ὁ κατὰ τὸ δέον

ταῦτα ποιῶν· καὶ ἃ μὲν δεῖ ψέγων, ἃ δὲ δεῖ, ἐπαινῶν, καὶ ἀρεσκόμενος οἷς ἀρέσκεσθαι δεῖ. καλεῖται τοίνυν ὁ μὲν πάντα ἐπαινῶν, ἀρεσκός τις καὶ κόλαξ· ὁ δὲ πᾶσιν ἐπιτιμῶν, δύσκολος· ὁ δὲ τὸ γινόμενον σώζων περὶ ἄμφω, φίλος ἂν καλοῖτο· ἔοικε γὰρ ἡ κατ' αὐτὸν φιλίᾳ· ὄνομα γὰρ ἴδιον τῆς τοιαύτης μεσότητος οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ὁμοίου καλεῖται. ἡ γὰρ τοιαύτη ἕξις τὸ στέργειν προσλαβοῦσα, φιλία ἐστί· διαφέρει γὰρ τῆς φιλίας, ὅτι ἄνευ τῆς στοργῆς γίνεται. οὐ γὰρ διὰ τὸ στέργειν, ἢ ἐχθαίρειν, ἀποδέχεται τὰ λεγόμενα καὶ πραττόμενα, ἢ ψέγει· ἀλλ' ἁπλῶς τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ ὅτι τοιαύτην ἔλαβεν ἕξιν. ὁμοίως γὰρ διάκειται πρός τε τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς ἀγνῶτας, καὶ πρὸς τοὺς συνήθεις καὶ ἀσυνήθεις κατὰ ταύτην τὴν ἕξιν. ἐπαινεῖ γὰρ ἀεὶ καὶ ψέγει ἃ δεῖ, καὶ ὅσον δεῖ· πλὴν οὐχ ὁμοίως παντάπασιν· ἐν οἷς γὰρ δεῖ λυπεῖν οὐχ ὁμοίως λυπήσει τοὺς γνωρίμους, καὶ τοὺς ἀγνῶτας, καὶ τοὺς συνήθεις, καὶ ἀσυνήθεις. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἡδονῆς· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ ἁρμόζει· καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀποβλέπων ἀεὶ καὶ τὸ συμφέρον ὁ σπουδαῖος καὶ λύπην ποιήσει καὶ ἡδονὴν τοῖς ἐντυγχάνουσιν.

Ἔστι γὰρ τοιαύτη ἕξις περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις γινομένας, καὶ ὅσαι μὲν ἡδοναὶ οὐ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀποβλέπουσιν, ταύτας οὐ συνηθήσεται τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡδομένοις δυσχερανεῖ· καὶ προαιρήσεται λυπηρὸς ὀφθῆναι μᾶλλον, ἢ ἡδὺς τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα· μάλιστα ἂν ἡ ἡδονὴ αἰσχύνην φέρῃ καὶ βλάβην τῷ ποιοῦντι μεγάλην. τότε γὰρ αἱρήσεται μᾶλλον

λυπῆσαι, καὶ αἰσχῦναι μικρὸν, καὶ τοῦ μείζονος ἀπαλλάξαι λύπης καὶ αἰσχύνης, ἢ μικρὸν εὐφράναντα διὰ τοῦ συνηθείας, τῇ μείζονι λύπῃ περιβαλεῖν· οὐχ ὁμοίως δὲ ὁμιλήσει τοῖς ἐν ἀξιώμασι καὶ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλ' ἑκάστῳ ἀποδώσει τὸ πρέπον· καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δὲ διαφορὰς τῶν ἐντυγχανόντων καὶ αὐτοὺς διαφέρουσαν τὴν ὁμιλίαν ποιήσεται, καὶ ἐπαινέσει ὡς δεῖ ἕκαστον, καὶ ἐπιτιμήσει ὁμοίως ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, τὸ μὲν συνηδύνειν μάλιστα ζητῶν, καὶ τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὸ αἱρούμενος, τὸ δὲ λυπεῖν ἐλάχιστα καὶ μετρίως, καὶ οὐ δι' ἑαυτὸ, ἀλλὰ τοῦ συμφέροντος ἕνεκα. καὶ γὰρ καὶ ὅτε λυπεῖ ἕνεκά τινος μεγάλης ἡδονῆς, μετρίως λυπεῖ, τὸ φορτικὸν ἀεὶ εὐλαβούμενος. ὁ μὲν οὖν περὶ τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἡδονὰς καὶ λύπας μέσος, τοιοῦτος. οὐκ ὠνόμασται δὲ ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλὰ φίλος καλεῖται διὰ τὴν πρὸς τὴν φιλίαν ὁμοιότητα, καθὼς εἴρηται.

Τῶν δὲ παρ' ἑκάτερα, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, εἰ μὲν οὐδενὸς ἕνεκα πάντα ἐπαινῶν καὶ πᾶσιν ἀρεσκόμενος τὸ ἡδὺς εἶναι μόνον ζητεῖ, ἄρεσκος καλεῖται· εἰ δὲ ὅπως ὠφέλειά τις αὐτῷ γίνηται εἰς χρήματα, ἢ ὅσα διὰ χρημάτων, κόλαξ.

Ὁ δὲ ἐλλείπων, δύσκολος καὶ δύσερις, ὃς πᾶσι δυσχεραίνει, καὶ πᾶσιν ἐπιτιμᾷ.

Ὅτι δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ μεσότης ὃν εἴρηται τρόπον ἀνώνυμός ἐστιν, οὐ δοκεῖ μέσῳ τινὶ ἀντικεῖσθαι τὰ ἄκρα, ἀλλὰ ἀλλήλοις.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ ἀληθείας καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν.

Περὶ ταύτας δὲ τὰς πρὸς ἀνθρώπους ὁμιλίας καὶ ἕτεραι γίνονται ἕξεις. ἡ γὰρ πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων ὁμιλία, διπλῆ ἐστίν· ἢ γὰρ περὶ τῶν λόγων ἢ τῶν ἔργων τοῦ συντυγχάνοντος γίνεται, ἢ ἑκάστου περὶ τῶν ἑαυτοῦ. καὶ περὶ μὲν τὴν πρώτην αἱ εἰρημέναι γίνονται ἕξεις· περὶ δὲ τὴν δευτέραν ἄλλαι. ἢ γὰρ ψεύδεταί τις περὶ ἑαυτοῦ λέγων καὶ τῶν ἰδίων ἔργων, ἢ ἀληθεύει· καὶ εἰ ψεύδεται, ἢ ἐλάττω λέγει τῶν ὄντων, ἢ μείζω. εἰ μὲν οὖν ἀληθεύει, καὶ οὔτε μείζω λέγει τῶν ὄντων, οὔτε ἐλάττω, ἡ τοιαύτη ἕξις ἀλήθεια καλεῖται, καὶ ὁ ἔχων ἀληθευτικός.

Εἰρωνεία δὲ, καὶ ἀλαζονεία, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕκαστα, ἐπιτηδεύονται μὲν παρ' ἐνίων καί τινος ἕνεκα· οἷον δόξης ἢ πλούτου, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων· εὑρίσκονται δὲ παρά τισι καὶ οὐδενὸς ἕνεκα. καί τινες ἐλάττω περὶ ἑαυτῶν λέγουσιν ὧν εἰσὶν ἄξιοι, καὶ αὖθις ἕτεροι μείζω· οὐχ ὅτι βούλονται οὕτω δοκεῖν, ἀλλ' ὅτι ἑαυτοὺς ἀγνοοῦσι. τοῦτο δὲ ἐλάχιστα συμβαίνει. ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐάν τις οὐδενὸς ἕνεκα λέγῃ ἢ πράττῃ, οἷός ἐστι, τοιαῦτα καὶ λέγει καὶ πράττει καὶ οὕτω ζῇ· ἐπεὶ τοίνυν τὸ μὲν ψεῦδος ψεκτόν ἐστι καθ' ἑαυτὸ, ἡ δὲ ἀλήθεια ἐπαινετὸν, διὰ τοῦτο μεσότης μὲν κἀνταῦθα τὸ ἐπαινετὸν, ἡ ἀλήθεια· ὑπερβολὴ δὲ, καὶ ἔλλειψις τὰ ψεκτὰ, τὰ ψεύδη δηλονότι. ὧν ἡ μὲν ἀλαζονεία ὑπερβάλλει, ἡ δὲ εἰρωνεία ἐλλείπει. ἐροῦμεν δὲ περὶ ἑκατέρου ἀκριβέστερον· πρότερον δὲ περὶ τοῦ μέσου ἐροῦμεν.

Ἔστι τοίνυν ἀληθευτικὸς, οὐχ ὁ ἀληθεύων ἐν ταῖς συμφωνίαις,

φωνίαις, καὶ ἐν ἄλλοις τοιούτοις, ὅσα εἰς δικαιοσύνην, ἢ ἀδικίαν συντείνει· τοῦτο γὰρ ἄλλης ἐστὶν ἀρετῆς· ἀλλ' ὅστις οὐδὲν ἀνάγκης, ἢ νομίμου, ἢ δικαίου, ἢ ἄλλου τινὸς πολιτικοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν βίῳ ἀληθεύει, διὰ μόνον τὸ ἔχειν ἕξιν τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα· καὶ τοιαῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγει καὶ τοιοῦτος τοῖς ἄλλοις ἐθέλει δοκεῖν, οἷος καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐστίν. οὗτος δὲ καὶ ἐπιεικὴς ἂν εἴη· ὁ γὰρ φιλαλήθεις καὶ ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἀνάγκη, πολλῷ μᾶλλον ἐν οἷς ἀληθεύειν ἀνάγκη διὰ τὸ πολιτικὸν ἀγαθόν· ὃς γὰρ εὐλαβεῖται τὸ ψεῦδος καθ' ἑαυτὸ, διότι κακὸν, ὅταν καὶ αἰσχρὸν τὸ αὐτὸ γίνηται, καὶ οὐ μόνον ᾖ κακὸν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις δοκῇ τοιοῦτον, πῶς οὐ φεύξεται πάσῃ δυνάμει; ὁ μὲν οὖν ἀληθευτικὸς τοιοῦτος, καὶ ἔστιν ἐπαινετὸς, τὸ κακὸν καὶ αἰσχρὸν εὐλαβούμενος· ὃς εἰ δεήσει παρεκκλῖναι τοῦ μέσου, πρὸς τὴν ἔλλειψιν, οὐ πρὸς τὴν ὑπερβολὴν, νεύσει· τοῦτο γὰρ ἐμμελέστερον δοκεῖ θατέρου, διὰ τὸ τὰς ὑπερβολὰς ἐπαχθεῖς εἶναι.

Ὁ δὲ ἀλαζὼν, μείζω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος καὶ λόγοις καὶ ἔργοις. οὗτος δὴ, εἰ μὲν οὐδενὸς ἕνεκα προσποιεῖται, φαῦλος μὲν ἔοικεν εἶναι· οὐ γὰρ ἂν ἔχαιρε τῷ ψεύδει. μάταιος δὲ φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός· εἰ δέ τινος ἕνεκα προσποιεῖται, εἰ μὲν δόξης ἢ τιμῆς, οὐ λίαν ψεκτὸς ὁ ἀλαζών· ὁ δὲ ἕνεκα ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον ἔρχεται, ἀσχημονέστερος.

Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἀλαζόνος ἡ ἀλαζονεία· εἰ γὰρ οὕτως εἶχεν, οὐκ ἂν ἦν ψεκτόν. οὐ γὰρ ἂν ἦν τῶν ἑκουσίων καὶ ἐφ' ἡμῖν· ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει ἐστί. καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἰσχρόν ἐστι, καὶ ψέγεται· ἕξις γάρ τις ἐστιν ἡ ἀλαζονεία.

καὶ κατά τινα ἕξιν ὁ ἀλαζὼν γίνεται, ὥσπερ καὶ ὁ ψεύστης, ὃς οὐ δόξης ἕνεκα, ἢ χρημάτων προσποιεῖται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ψεύδους ἕνεκα μόνον.

Οἱ μὲν οὖν δόξης ἕνεκα ἀλαζονευόμενοι, τοιαῦτα προσποιοῦνται, ὅθεν ἔπαινος ἀκολουθεῖ, ἢ εὐδαιμονισμός· οἱ δὲ κέρδους ἕνεκα ἀλαζονευόμενοι, ἐκεῖνα προσποιοῦνται, ὅσα τοὺς πέλας ὠφελοῦσιν· οἷον ἰατρικήν, ἢ μαντείαν. προσποιοῦνται γὰρ ἰατροί τινες εἶναι, ἢ μάντεις σοφοί, ἵνα δόξαντες ὠφέλιμοι εἶναι τοῖς κεχρημένοις παρακερδαίνωσι τὰ ἐκείνων. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ ἀλαζών.

Εἴρων δέ ἐστιν, ὁ τὰ ἐλάττω τῶν ὄντων προσποιούμενος. οὗτος δὴ χαριέστερος τοῦ ἀλαζόνος δοκεῖ· οὐ γὰρ κέρδους ἕνεκα προσποιεῖται, ἀλλὰ φεύγων τὸ ὀγκηρόν, καὶ τὸ μέγα εἶναι δοκεῖν. ὃς μὲν οὖν εἰρωνευόμενος τὰ ἔνδοξα ἀπαρνεῖται, ὥσπερ καὶ Σωκράτης ἐποίει, χαρίεις τις εἶναι δοκεῖ· ὃς δὲ οὐ μόνον τὰ μεγάλα καὶ ἔνδοξα, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ ἀπαρνεῖται, καὶ ἃ δῆλός ἐστι δυνάμενος, ταῦτα προσποιεῖται μὴ δύνασθαι, ὁ τοιοῦτος βαυκοπανοῦργος λέγεται, καὶ εὐκαταφρόνητός ἐστιν. ἐνίοτε δὲ καὶ ἀλαζὼν διὰ ταῦτα καλεῖται· οἷα ἐποίουν ἐν τοῖς ἱματίοις οἱ Λάκωνες. καὶ γὰρ καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ λίαν ἔλλειψις, ἀλαζονικόν. οἱ δὲ μετρίως χρώμενοι τῇ εἰρωνείᾳ, χαρίεντες φαίνονται· οἵ τινες οὐ περὶ τὰ λίαν εὐτελῆ, καὶ σφόδρα φανερὰ εἰρωνεύονται. οὕτω δὲ τῷ ἀληθευτικῷ τοῦτε εἴρωνος καὶ τοῦ ἀλαζόνος ἀντικειμένου, μᾶλλον ἀντίκειται ὁ ἀλαζών, ἢ ὁ εἴρων. χεῖρον γὰρ κακὸν ἡ ἀλαζονεία, ὡς φανερόν ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. ι΄.

Περὶ εὐτραπελίας καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα κακιῶν.

Ἐπεὶ δέ ἐστιν ἄνεσίς τις καὶ ἀνάπαυσις ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἀνέσει ἐστί τις διαγωγὴ μετὰ παιδιᾶς, δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα εἶναί τις ὁμιλία ἀγαθὴ καὶ ἐμμελής, καὶ λέγειν, οἷα δεῖ, καὶ ὡς δεῖ τὸν ἀναπαύσεως δεόμενον, ὁμοίως δὲ καὶ οἷα δεῖ ἀκούειν, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ. διαφέρει γὰρ τὸ τοιαῦτα λέγειν τοῦ τοιούτων ἀκούειν· ὅθεν δῆλον, ὅτι ἔστι καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ὁμιλίᾳ καὶ ὑπερβολή, καὶ ἔλλειψις, καὶ μεσότης.

Ἡ μὲν οὖν ὑπερβολὴ βωμολοχία καλεῖται, καὶ οἱ ἔχοντες, βωμολόχοι, καὶ φορτικοί, οἱ τοῦ γελοίου ὑπερβάλλουσι, καὶ μᾶλλον ζητοῦσι τὸ γέλωτα ποιῆσαι, ἢ τὸ λέγειν εὐσχήμονα, καὶ μὴ λυπεῖν τὸν σκωπτόμενον.

Ἔλλειψις δέ, σκληρότης, καὶ ἀγριότης· καὶ οἱ ἔχοντες, ἄγριοι καὶ σκληροί. οἵτινες οὔτε αὐτοὶ γελοῖον οὐδὲν λέγουσι, καὶ τοὺς λέγοντας δυσχεραίνουσι καὶ μισοῦσιν.

Ἡ δὲ μεσότης, εὐτραπελία, καὶ οἱ ἔχοντες, εὐτράπελοι, οἷον εὔτροποι· καὶ γὰρ τοῦ ἤθους εἶναι δοκοῦσιν τοιαῦται κινήσεις. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παίζοντες ἐμμελῶς, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. ὥσπερ γὰρ αἱ κινήσεις τὰ σώματα χαρακτηρίζουσιν, οἷον πῦρ μὲν ἡ εἰς τὸ ἄνω κίνησις, καὶ πᾶν κοῦφον· βαρὺ δὲ ἡ εἰς τὸ μέσον, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου κινήσεων, αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς φαίνονται καὶ τὰ ἤθη. ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν σκληροὶ ἐλάχιστα γίνονται, πλεῖστοι δέ εἰσιν οἱ χαίροντες παιδιᾷ καὶ σκώμμασι, καὶ τὸ γελοῖον ἀγαθὸν δοκεῖ μᾶλλον, ἢ τὸ σκυθρωπόν· διὰ τοῦτο οἱ βωμολόχοι, εὐτράπελοι λέγονται,

ὡς χαρίεντες καὶ ἡδεῖς. ὅτι δὲ οἱ βωμολόχοι τῶν εὐτραπέλων οὐ μικρῷ διαφέρουσι, καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον.

Οὗτοι δὲ οἱ εὐτράπελοι καὶ ἐπιδέξιοί εἰσι, καὶ εὐτραπελία ἐπιδεξιότης ἂν εἰκότως καλοῖτο· τοῦ ἐπιδεξίου γάρ ἐστιν ἐκεῖνα καὶ λέγειν καὶ ἀκούειν, οἷα τῷ ἐπιεικεῖ καὶ ἐλευθέρῳ ἁρμόττει. ἔστι γάρ τινα πρέποντα τῷ τοιούτῳ λέγειν ἐν παιδιᾶς μέρει καὶ ἀκούειν· ἡ γὰρ τοῦ ἐλευθέρου παιδιὰ διαφέρει τῆς τοῦ ἀνδραποδώδους, καὶ ἡ τοῦ πεπαιδευμένου τῆς τοῦ ἀπαιδεύτου. τοῦτο δὲ ἀπὸ τῶν κωμῳδιῶν γίνεται δῆλον, τῶν τε παλαιῶν καὶ τῶν νέων· ἐν γὰρ ταῖς κωμῳδίαις οἱ μὲν φαύλους τινὰς καὶ ἀνδραποδώδεις ὑποκρινόμενοι, γελοῖα καὶ ἡδέα ἡγοῦνται τὰ αἰσχρά· οἱ δὲ ἐλευθερίους τινὰς, καὶ ἐπιδεξίους, καὶ ἐπιεικεῖς ὑποκρινόμενοι, τὰ μεθ' ὑπονοίας. ταῦτα δὲ οὐ μικρῷ τινὶ διαφέρει ἀλλήλων πρὸς εὐσχημοσύνην. τίνα οὖν ἐροῦμεν εἶναι τὸν μέσον ἐν ταῖς παιδιαῖς; τὸν εὖ σκώπτοντα, καὶ ὡς δεῖ ἄνθρωπον ἐλεύθερον, ἢ τὸν μὴ λυπηρὸν τοῖς ἀκούουσιν, ἢ καὶ χαρίεντα καὶ ἡδύν. καὶ τοῦτο ὁρισμὸς ἔσται τοῦ ἐν ταῖς παιδιαῖς μέσου. ἀλλὰ ἀόριστός τις οὗτος ὁ ὁρισμὸς εἶναι δοκεῖ· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ πάντες μισοῦσιν, οὐδὲ τοῖς αὐτοῖς χαίρουσιν· ἀλλὰ ἄλλοις ἄλλα δοκεῖ ἡδέα καὶ λυπηρά. καὶ οἷς ἕκαστος χαίρει, τοιαῦτα καὶ λέγει καὶ ποιεῖ ἐν ταῖς πρὸς ἄλλους ὁμιλίαις· καὶ ἃ σκώμματα ἀκούων ἀνέχεται, ταῦτα καὶ λέγει· οὐ γὰρ πάντα ἐρεῖ. καὶ γὰρ καὶ οἱ νομοθέται ἔνια λοιδορεῖν κωλύουσι. λοιδόρημα δέ τι ἐστὶ καὶ τὸ σκῶμμα. ὅτι τοίνυν ἀόριστά εἰσιν, ἃ μισοῦμεν, καὶ οἷς χαίρομεν, διὰ τοῦτο χαλεπόν ἐστιν ἀκριβῶς ὁρίσασθαι τὸν ἐν ταῖς παιδιαῖς μέσον·

ἀλλ'

ἀλλ' αὐτὸς ἐλευθέριος καὶ χαρίεις οὕτως ἕξει, οἷον νόμος ὢν ἑαυτῷ. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μέσος, εἴτε εὐτράπελος, εἴτε ἐπιδέξιος λέγεται.

Ὁ δὲ βωμολόχος σφόδρα ἐρῶν τοῦ γελοίου οὐδενὸς φείδεται τῶν γέλωτα ποιούντων οὔτε ἔργων οὔτε ῥημάτων, καὶ οὔτε ἑαυτοῦ, οὔτε τῶν ἀκουόντων ἀπέχεται. ἀλλ' ἵνα μόνον κινήσῃ γέλωτα, καὶ ἑαυτὸν αἰσχύνει καὶ τοὺς ἀκούοντας, ἐκεῖνα λέγων καὶ πράττων, ὧν οὐδὲν οὔτε εἴποι ἂν, οὔτε ποιήσειεν ὁ χαρίεις· ἔνια δὲ οὐδὲ ἀναίσχοιτο ἂν ἀκοῦσαι.

Ὁ δὴ ἄγριος εἰς τὰς τοιαύτας ὁμιλίας ἀχρεῖος· οὔτε γὰρ αὐτὸς ἡδύς ἐστιν, καὶ τοὺς ἄλλους οὕτως ἔχοντας δυσχεραίνει· καὶ τοῦτο δὲ κακίζεται διὰ τὸ ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν παιδιάν.

Τρεῖς γάρ εἰσι μεσότητες ἐν τῷ βίῳ περὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων ὁμιλίας. μία μὲν περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἥτις παρ' ἑκάτερα τήν τε ἀλαζονείαν καὶ τὴν εἰρωνείαν ἔχει, δύο δὲ περὶ τὸ ἡδύ· ὧν ἡ μέν ἐστιν ἡ λεγομένη φιλία, ἥτις παρ' ἑκάτερα τήν τε κολακείαν καὶ τὴν δυσκολίαν ἔχει· ἑτέρα δὲ ἡ εὐτραπελία καὶ ἐπιδεξιότης, ἧς παρ' ἑκάτερα ἡ βωμολοχία, καὶ ἡ σκληρότης, καὶ ἡ ἀγριότης ἐστίν· ἄμφω γὰρ ἡδονήν τινα ποιοῦσι τῷ βίῳ, ὅ, τε φίλος, καὶ ὁ εὐτράπελος.

ΚΕΦ. ια΄.

Περὶ αἰδοῦς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀρετή.

Ἡ δὲ αἰδὼς οὐκ ἔστιν ἀρετή· οὐ γάρ ἐστιν ἕξις, ἀλλὰ μᾶλλον πάθος· ὃ δῆλον ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ. ὁρίζεται

γὰρ φόβος ἀδοξίας. συμβαίνει γὰρ τῷ αἰδουμένῳ παραπλήσιον τῷ περὶ τὰ δεινὰ φοβουμένῳ. ἐρυθραίνεται γάρ, ὥσπερ ὠχριᾷ ὁ φοβούμενος τὸν θάνατον. ἄμφω δὲ σωματικά πως φαίνονται εἶναι, ἥτε αἰσχύνη, καὶ ὁ φόβος τῶν δεινῶν· τὰ τοιαῦτα δέ, πάθη μᾶλλον δοκοῦσιν, οὐχ ἕξεις λέγονται. τοῦτο δὲ τὸ πάθος οὐ πάσῃ ἡλικίᾳ ἁρμόζει, ἀλλὰ τῇ νέᾳ μόνον. δεῖ γὰρ τοὺς νέους αἰδήμονας εἶναι διὰ τὸ πολλὰ ἁμαρτάνειν· πολλὰ γὰρ ἁμαρτάνουσιν οἱ νέοι, διὰ τὸ πάθει μᾶλλον ἄγεσθαι ἢ λόγῳ. συστελλόμενοι γὰρ ὑπὸ τῆς αἰδοῦς, ἀμείνους γίνονται. διὰ τοῦτο τῶν μὲν νέων ὅσοι αἰδήμονες, ἐπαινετοί, πρεσβύτερον δὲ οὐδεὶς ἂν ἐπαινέσειεν, ὅτι αἰσχυντηλός· οὐ δεῖ γὰρ τὸν πρεσβύτερον ἐκεῖνα πράττειν ἐφ᾽ οἷς αἰσχύνη ἐστίν. οὐ γάρ ἐστιν ἡ αἰσχύνη τοῦ ἐπιεικοῦς, εἴπερ ἐστὶν ἐπὶ τοῖς φαύλοις.

Ἐπεὶ γὰρ τὰ μέν εἰσι κατὰ ἀλήθειαν αἰσχρά, τὰ δὲ οὐκ εἰσὶ μέν, δοκοῦσι δέ, δέον ἐστὶ φεύγειν ἀμφότερα τὸν ἐπιεικῆ· φεύγων δὲ τὰ αἰσχρά, οὐδέποτε αἰσχυνθήσεται.

Τὸ γὰρ οἴεσθαι αὐτὸ τοῦτο ἐπιεικοῦς εἶναι τὸ αἰσχύνεσθαι, εἰ πράξειέ τι τῶν αἰσχρῶν, καὶ τὸν οὕτως ἔχοντα ἐπιεικῆ νομίζειν, ἄτοπον. ἡ γὰρ αἰδὼς ἐπὶ τῶν ἑκουσίων αἰσχρῶν γίνεται· ὁ δὲ ἐπιεικὴς οὐδὲν αἰσχρὸν οὐδέποτε πράξειεν ἂν ἑκουσίως.

Φαίνεται δὴ μὴ εἶναι τὴν αἰδῶ ἀρετήν τινα, ἀλλὰ μᾶλλον πάθος· οὐ γὰρ ἀεὶ ἐπαινετόν ἐστιν, οὐδὲ ἁπλῶς, καὶ καθ᾽ ἑαυτό, ἐπιεικὲς ἂν λέγοιτο, ἀλλ᾽ ἐξ ὑποθέσεως. οἷον, εἰ γένοιτο ἁμαρτεῖν τινά, ἐπιεικές ἐστιν αἰδεῖσθαι. οὐχ οὕτω δὲ ἔχουσιν αἱ ἀρεταί· ἕξεις γάρ εἰσι, διὰ παντὸς ἐγκείμεναι τῇ ψυχῇ.

Εἰ δὲ

Εἰ δὲ καὶ μεσότης τις εἶναι δοκεῖ καὶ ἔστι μεταξὺ τῆς τε καταπλήξεως, καὶ τῆς ἀναισχυντίας, καὶ ἐπαινεῖται μὲν ὁ αἰδήμων, κακίζονται δὲ οἵ τε ἀναίσχυντοι περὶ τὰ αἰσχρὰ, καὶ οἱ πλέον τοῦ δέοντος αἰδήμονες, οἱ λεγόμενοι καταπλῆγες, οὐδὲν μᾶλλον διὰ τοῦτο ἀρετή ἐστιν ἡ αἰδώς. ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ, μεσότης· ἡ δὲ μεσότης οὐ πᾶσα ἀρετή· οὐ γὰρ ἀντιστρέφει.

Οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ ἡ ἐγκράτεια ἀρετὴ, ἀλλά τις μικτή. δειχθήσεται δὲ περὶ αὐτῆς ἐν τοῖς ὕστερον· νῦν δὲ περὶ δικαιοσύνης εἴπωμεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ε.

ΚΕΦ. α΄.

Περὶ δικαιοσύνης.

ΗΔη δὲ σκεπτέον περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, περὶ ποίας πράξεις εὑρίσκονται, καὶ ποία μεσότης ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον τίνων μέσον, καὶ τίνα τὰ παρ' ἑκάτερα τοῦ δικαίου.

Σκεψώμεθα δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον, μεθ' ἧς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἐσκεψάμεθα.

Ὁρῶμεν δὴ πάντας δικαιοσύνην ὀνομάζοντας, ἕξιν τινά, ἣν ἔχοντες πρακτικοὶ τῶν δικαίων ἐσμέν, καὶ δικαιοπραγοῦμεν, καὶ βουλόμεθα τὰ δίκαια. τὸν δὲ αὐτὸν τρόπον καὶ περὶ τῆς ἀδικίας· ἀδικίαν γὰρ ὀνομάζουσι, καθ' ἣν ἀδικοῦμεν, καὶ τὰ ἄδικα βουλόμεθα. ταύτας δὴ τὰς κοινὰς περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας δόξας ὑποθώμεθα· καὶ ἔστω δικαιοσύνη καὶ ἀδικία ὡς ἐν τύπῳ, ἕξις, ἀφ' ἧς βουλόμεθα τὰ δίκαια, καὶ ἕξις, ἀφ' ἧς οὐ βουλόμεθα. δεῖ γὰρ προσκεῖσθαι ἀεὶ ταῖς ἀρεταῖς ταῖς ἠθικαῖς τὸ βούλεσθαι· καὶ ἀδύνατον ἄλλως αὐτὰς ὀρθωθῆναι. διὰ τὸ βούλεσθαι γὰρ σωφρονεῖν καὶ δικαιοπραγεῖν, ὁ δίκαιος καὶ ὁ σώφρων γίνεται. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων, τὸ δύνασθαι μὲν ἀναγ-

ἀναγκαῖον, τὸ βούλεσθαι δὲ, οὐκ ἀναγκαῖον. εἰ γάρ τις δύναιτο ὑγιάζειν *** τὴν γὰρ ἕξιν τῆς ἰατρικῆς οὐδὲν κωλύει τὸ μὴ βούλεσθαι· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἐπὶ δὲ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἀνάπαλιν ἔχει. τὸ μὲν γὰρ δύνασθαι δίκαια πράττειν, δυνατόν ἐστι καὶ τῷ ἀδίκῳ πολλάκις· τὸ δὲ βούλεσθαι μόνον ἐστὶ τοῦ δικαίου. ὅθεν δίκαιός ἐστι καὶ ὁ μὴ δυνάμενος μὲν πράττειν τὰ δίκαια, βουλόμενος δὲ, καὶ ἕξιν ἔχων δικαιοσύνης. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ ἄδικος ἔχει. ἔτι δὲ πᾶσα δύναμις καὶ ἐπιστήμη τῶν ἐναντίων ἐστί· μιᾷ γὰρ ἐπιστήμῃ δυνατὸν τὰ ἐναντία εἰδέναι· μία γὰρ γνῶσίς ἐστι τοῦ ὑγιεινοῦ καὶ νοσώδους ἡ ἰατρικὴ, καὶ μιᾷ δυνάμει τὰ ἐναντία γίνονται. μία δὲ ἕξις οὐκ ἔστι τῶν ἐναντίων πρακτική· οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης τὰ ἄδικα πράττομεν καὶ δίκαια. ὥσπερ οὐδὲ αἱ νοσώδεις κινήσεις ταῖς ὑγιειναῖς αἱ αὐταί· γινώσκονται μέντοι αἱ ἐναντίαι ἕξεις ἀπὸ τῶν ἐναντίων. εἰ γάρ τις γινώσκει τὴν εὐεξίαν εἶναι πυκνότητα σαρκὸς, εἴσεται τὴν καχεξίαν εἶναι μανότητα σαρκός. γινώσκονται δὲ αἱ ἕξεις καὶ ἀπὸ τῶν ἐκτῶν· ἕξις μὲν γὰρ φέρε εἰπεῖν ἡ ὑγίεια· ἐκτὸν δὲ τὸ ὑγιεινὸν, ὃ πρὸς ὑγίειαν φέρει. εἰ γὰρ γινώσκομεν ὑγιεινὸν εἶναι τὸ ποιητικὸν πυκνότητος ἐν σαρκὶ, γινώσκομεν εὐεξίαν εἶναι τὴν ἐν σαρκὶ πυκνότητα. ἀκολουθεῖ δὲ κἀκεῖνο ταῖς ἕξεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· καὶ γὰρ ἐὰν πλεοναχῶς λέγεται ἡ ἑτέρα τῶν ἐναντίων ἕξεων, καὶ ἡ ἑτέρα πλεοναχῶς λέγεται. οἷον, εἰ ἡ σωφροσύνη πολυσήμαντόν ἐστι, καὶ ἡ ἀκολασία πολυσήμαντον ἔσται. καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη ὁμώνυμός ἐστι καὶ ἐπὶ πλειόνων λέγεται, καὶ ἡ ἀδικία τοῦτον ἕξει τὸν τρόπον. ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ εἴρηται,

ὅτι καὶ ἔστιν ἐν αἷς τῶν ἕξεων τοῦτο οὐ συμβαίνει. οἷον, τὸ φιλεῖν τῷ μισεῖν ἐναντίον ἐστίν. ἀλλὰ τὸ μὲν φιλεῖν οὐχ ἁπλοῦν ἐστι· σημαίνει γὰρ τό, τε ἀγαπᾶν, καὶ τὸ τοῖς χείλεσιν ἀσπάζεσθαι· τὸ δὲ μισεῖν ἓν μόνον σημαίνει, τὴν ἔχθραν. τοῦτο δὲ ἐλάχιστα συμβαίνει· μάλιστα δὲ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τὸ πλεοναχῶς λέγεσθαι τὴν ἕξιν, τῆς ἐναντίας πλεοναχῶς λεγομένης. ἐπεὶ τοίνυν καὶ ἡ δικαιοσύνη πλεοναχῶς λεγομένη ἐστί, καὶ ἡ ἀδικία τῶν πλεοναχῶς λεγομένων ἂν εἴη. δοκεῖ δὲ ἕν τι σημαίνειν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν, διὰ τὸ τὰ σημαινόμενα μὴ σφόδρα διαφέρειν ἀλλήλων· τότε γὰρ ἡ ὁμωνυμία καὶ τὰ πολυσήμαντα γίνεται δῆλα, ὅτε τὰ σημαινόμενα πράγματα πολλὴν ἔχουσι πρὸς ἄλληλα τὴν διαφοράν· οἷον κλεὶς λέγεται ἥτε ὑπὸ τὸν αὐχένα τῶν ζώων, καὶ ᾗ τὰς θύρας κλείομεν· ἐνταῦθα γὰρ διὰ τὸ πολλὴν εἶναι τὴν τῶν πραγμάτων διαφορὰν, φανερά ἐστιν ἡ ὁμωνυμία καὶ τὸ πολυσήμαντον. ἐπεὶ τοίνυν πολλαχῶς ἡ δικαιοσύνη λέγεται καὶ ἡ ἀδικία, εἰλήφθω ποσαχῶς λέγεται ὁ ἄδικος· ἐντεῦθεν γὰρ ληψόμεθα καὶ τὰ σημαινόμενα τῆς δικαιοσύνης.

Λέγεται δὴ τοίνυν ἄδικος ὅ τε παράνομος, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ὁ ἄνισος· ὥστε καὶ δίκαιος ἂν εἴη, ὅ, τε νόμιμος καὶ ὁ ἴσος· καὶ δίκαιον μὲν τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον· ἄδικον δὲ τὸ παράνομον, καὶ τὸ ἄνισον.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πλεονέκτης ἐστὶν ὁ ἄδικος, ἡ δὲ πλεονεξία περί τι ἐστὶν ἀγαθὸν, εἴη ἂν καὶ αὐτὸς περί τι πλεονεκτῶν ἀγαθόν. ἀγαθὸν δὲ ζητεῖ οὐ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν, καὶ ὅπως ἂν αὐτὸν ἀμείνω ποιοίη· οὐ γὰρ ζητεῖ τῶν ἄλλων συμφερέστερος εἶ-

ναι,

καὶ, οὐδὲ τῶν ἰατρῶν ἰατρικώτερος, οὐδὲ τῶν ἐλευθερίων
ἐλευθεριώτερος, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν, ὅσα αὐτά
τε ἁπλῶς καὶ καθ' ἑαυτά εἰσιν ἀγαθὰ, καὶ αὐτὸν ἀγαθὸν
ποιεῖ· ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνα τῶν ἀγαθῶν ζητεῖ τοῦ ἄλλοις
ὑπερέχειν, ὅσα ἁπλῶς καὶ καθ' αὑτά εἰσιν ἀγαθὰ, αὐ-
τὸν δὲ οὐ ποιεῖ ἑαυτοῦ βελτίονα, ἀλλὰ καὶ χείρω πολλάκις.
οἷον χρήματα, καὶ δυναστείαν, καὶ σώματος εὐεξίαν· ταῦ-
τα γὰρ ὕλη κακίας τῷ φαύλῳ γίνεται χείρονος· καὶ τὰ
ἄλλα, ὅσα περὶ εὐτυχίαν ἢ ἀτυχίαν ἐστὶν, ἅπερ οἱ πλεῖστοι
τῶν ἀνθρώπων ἑαυτοῖς εὔχονται καὶ διώκουσι. δεῖ δὲ οὐχ οὕτω
ποιεῖν, ἀλλ' εὔχεσθαι μὲν ταῦτα τὰ ἁπλῶς ἀγαθὰ, καὶ αὐ-
τὸν ἀγαθυνθῆναι καὶ ὠφεληθῆναι, καὶ μὴ χείρους ποιῆσαι.
αἱρέσεως δὲ προσηκούσης, προαιρεῖν οὐ τὰ ἁπλῶς ἀγα-
θὰ, ἀλλὰ τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ, καὶ ὅσα αὐτὸν δυνήσεται
βελτίους ποιεῖν.

Ὁ δὲ ἄδικος εὔχεται μὲν ἅπαντα τὰ περὶ εὐτυχίαν
ἀγαθὰ, καὶ ἐν τούτοις ἀεὶ ζητεῖ τὸ πλέον ἔχειν· αἱρεῖται
δὲ καὶ τὰ ἐλάττονα τῶν περὶ δυστυχίαν κακῶν· νομίζει
γὰρ τὸ ἔλαττον κακὸν ἀγαθὸν εἶναι. καὶ διότι ὁ πλεονέκτης
ἀεὶ καὶ ἡ πλεονεξία περὶ τὸ ἀγαθόν ἐστι, διὰ τοῦτο δοκεῖ
πλεονέκτης εἶναι. ἔστι δὲ ὁ ἄδικος ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιεκτι-
κὸν ὄνομα καὶ κοινόν ἐστι πᾶσι τοῖς εἴδεσι τῆς ἀδικίας, ἡ ἀνι-
σότης. καὶ γὰρ καὶ ὁ παράνομος, ἄνισός πώς ἐστι, καὶ ὁ πλεονέκτης.

Ἐπεὶ δὲ ὁ παράνομος ἄδικός πώς ἐστι, καὶ ὁ νόμιμος δί-
καιος, φανερὸν ὅτι πάντα τὰ νόμιμα δίκαιά πώς ἐστι· τὰ
γὰρ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς, νόμιμά τε ἐστι, καὶ
δίκαια λέγονται· ἕκαστον γὰρ τῶν νομίμων καὶ δίκαιον εἶναί

φαμὲν· ὥστε περὶ ὅσα εἰσὶν οἱ νόμοι, περὶ ταῦτα καὶ τὴν δικαιοσύνην εἶναι συμβαίνει.

Ἀλλ' οἱ νόμοι περὶ ἁπάντων ἀγορεύουσι, στοχαζόμενοι τοῦ συμφέροντος ταῖς πολιτείαις ἁπάσαις, εἴτε δημοκρατίαν, εἴτε ἀριστοκρατίαν, εἴτε ἄλλην τινὰ τάττουσι πολιτείαν, προστάττοντες δὲ πάντα τὰ κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν ἔργα, οἷον σώφρονα, καὶ δίκαια, καὶ ἀνδρεῖα.

Προστάττουσι γὰρ μὴ λείπειν τὴν τάξιν, μηδὲ φεύγειν, ὅπερ ἐστὶ τοῦ ἀνδρείου, καὶ μὴ μοιχεύειν, μηδὲ ὑβρίζειν, ὅπερ ἐστὶ τοῦ σώφρονος ἔργον, καὶ μὴ τύπτειν, μὴ δὲ κακουργεῖν, ὃ πρᾳότητός ἐστιν. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀρετῶν καὶ κακιῶν, τὰ μὲν κελεύει, τὰ δὲ ἀπαγορεύει. καὶ ὁ μὲν ἀκριβὴς νόμος καὶ ὀρθὸς κατὰ τὸν ὀρθὸν καὶ ἀκριβῆ λόγον, ὁ δὲ αὐτοσχεδίως καὶ ἀβασανίστως τεθεὶς οὐ πάνυ ἀκριβῶς καὶ ὡς προσῆκεν, ἀλλὰ χεῖρον καὶ κελεύει καὶ ἀποτρέπει· κελεύει δ' οὖν ὅμως καὶ ἀποτρέπει τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὰ φαῦλα. παντὸς γὰρ νόμου τόδε σκοπός ἐστιν.

Εἰ τοίνυν ὅσα νόμιμα τοσαῦτα καὶ δίκαια, καὶ περὶ ἃ ὁ νόμος, περὶ ταῦτα καὶ τὴν δικαιοσύνην εἶναι συμβαίνει, πᾶσαν ἀρετὴν ἡ δικαιοσύνη περιέχει, καὶ ἐστί τις ἀρετὴ τελεία διὰ τὸ πάσας τὰς ἀρετὰς περιέχειν, καὶ αὐτὴν εἶναι τὴν ὅλην ἀρετήν. τούτῳ γὰρ μόνῳ τῆς καθόλου ἀρετῆς ἡ δικαιοσύνη διαφέρει, ὅτι ἡ μὲν ἕξις ἐστὶ καθ' ἑαυτὴν μόνον, ἡ δὲ δικαιοσύνη τελεία ἐστὶν ἕξις, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον ἀναφερομένη. τὸ γὰρ χρῆσθαι πάσαις ἀρεταῖς πρὸς τὸ συμφέρον τῶν πέλας, τοῦτό ἐστιν ἡ δικαιοσύνη.

Καὶ διὰ τοῦτο κρατίστη δοκεῖ πασῶν ἀρετῶν, καὶ οὔθ'

ἕσπερος, οὔθ' ἑῷος ἀστὴρ οὕτω λαμπρός ἐστι καὶ θαυμαστὸς, ὥσπερ ἡ δικαιοσύνη. καὶ παροιμιαζόμενοί φαμεν,

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'στι.

καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς χρῆσίς ἐστιν. ὁ γὰρ ἔχων αὐτὴν, καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλὰ οὐ μόνον καθ' αὑτόν. πολλοὶ γὰρ ἑαυτῶν μὲν ταῖς ἀρεταῖς ὠφελοῦσιν, ἄλλοις δὲ δι' αὐτῶν οὐ δύνανται βοηθεῖν· καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ὁ τοῦ Βίαντος ἔχει λόγος, ἀρχὰ δείξει ἄνδρα. οὐδὲν γὰρ ἄλλό ἐστιν ἡ ἀρχὴ, ἢ ἡ πρὸς ἄλλους τῶν ἀρετῶν κοινωνία. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἀγαθὸν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη μόνη τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ὅτι οὐχ' ἑαυτῷ τὸ συμφέρον, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις ζητεῖ, ἢ τῷ κοινῷ, ἢ τῷ ἄρχοντι. ὁ μὲν οὖν ἑαυτόν τε βλάπτων τῇ μοχθηρίᾳ, καὶ τοὺς φίλους, κάκιστος· ὁ δὲ ταῖς ἀρεταῖς οὐ πρὸς τὸ οἰκεῖον κεχρημένος συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἄριστός ἐστι· τοῦτο γὰρ ἔργον χαλεπόν.

Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ὅλη ἐστὶν ἡ ἀρετή. καὶ ἀδικία ὁμοίως οὐ μέρος ἐστὶ κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία.

Τίνι δὲ διαφέρει ἡ καθόλου ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης ταύτης, εἴρηται.

ΚΕΦ. β'. 2

Περὶ τῆς μερικῆς δικαιοσύνης.

ΕΣτι δὲ καὶ ἄλλη τις δικαιοσύνη, ἥ τίς ἐστι μερικὴ ἀρετή· ὥσπερ καὶ ἀδικία, ἥ τίς ἐστι μερικὴ κακία.

Σημεῖον δὲ τοῦ καὶ μερικὴν εἶναι δικαιοσύνην καὶ ἀδικίαν, ἐκεῖνο ἂν εἴη· ὁ γὰρ ἐνεργῶν κατὰ τὰς ἄλλας μοχθη-

ρίας, ἄδικος μὲν λέγοιτο ἄν, πλεονέκτης δὲ οὐδαμῶς· οἷός
ἐστιν ὁ ῥίψας τὴν ἀσπίδα διὰ δειλίαν, ἢ ὁ λοιδορήσας ἀμφός
τὸν πέλας διὰ χαλεπότητα, καὶ τὸ μὴ δύνασθαι θυμοῦ
κρατεῖν καὶ ὀργῆς, ἢ ὁ μὴ βοηθήσας χρήμασι δι' ἀνελευθε-
ρότητα. οὗτοι γὰρ πάντες ἄδικοι μέν εἰσι, πλεονέκται δὲ οὐδα-
μῶς. ὥστε ὁ πλεονέκτης περὶ ἄλλην τινά ἐστι πονηρίαν, ὅτι
μήτε περὶ μίαν τούτων ἐστίν, οὔτε περὶ πάσας· ψέγεται δὲ
ὡς ἄδικος. ἔστιν ἄρα ἄλλη τις ἀδικία μερικὴ, ὡς μέρος
οὖσα τῆς ὅλης ἀδικίας· καὶ ἄδικόν τι μερικὸν, μέρος τοῦ ὅλου
ἀδίκου τοῦ παρὰ τὸν νόμον. ἔτι, εἰ ὁ μὲν κέρδους ἕνεκα μοι-
χεύει καὶ προσλαμβάνει, ὁ δὲ ἡδονῆς ἕνεκα καὶ διὰ τοῦτο
ζημιοῦται καὶ ἀναλίσκει τὰ ὄντα· ὁ μὲν ἀκόλαστος ἂν
λέγοιτο καὶ οὐ πλεονέκτης, ὁ δὲ πλεονέκτης καὶ ἄδικος, ἀκό-
λαστος δὲ οὐδαμῶς. ὥστε ἀδικία τίς ἐστι μὴ περιέχουσα τὴν
ἀκολασίαν· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἡ αὐτὴ τῇ καθόλου ἀδι-
κίᾳ, ἀλλὰ μερική· ἔτι, πᾶσα μὲν πονηρὰ πρᾶξις ἐπί τι-
να κακίαν ἀναφέρεται· οἷον, τὸ μὲν μοιχεύειν εἰς ἀκο-
λασίαν ἀνάγεται, τὸ δὲ φυγεῖν καὶ ῥίψαι τὴν ἀσπίδα, ἐπὶ
δειλίαν, τὸ δὲ λοιδορήσασθαι καὶ πατάξαι, ἐπὶ ὀργήν, τὸ δὲ
κερδᾶναι τὰ ἑτέρων, καὶ οὐδαμόθεν ἑαυτῷ προσήκοντα, εἰς
οὐδὲν ἕτερον ἀναφέρεται, ἢ ἐπὶ τὴν ἀδικίαν.

Ὥστε φανερὸν, ὅτι ἔστι τις ἀδικία ἄλλη μερικὴ συνώ-
νυμος τῇ καθόλου· καὶ γὰρ ὁ ὁρισμὸς ἑκατέρας ἐν τῷ
αὐτῷ ἐστὶ γένει· ἄμφω γὰρ ἐν τῷ πρὸς ἕτερον χρῆσθαι τῷ
ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἔχουσι· διαφέρει δὲ ἡ μερικὴ τῆς καθόλου,
ὅτι ἡ μὲν μερικὴ περὶ χρήματα ἢ σωτηρίαν, ἢ περὶ ἡδο-
νὴν τὴν ἀπὸ τοῦ κέρδους, ἢ εἴ τι ἐστὶν ὄνομα κοινὸν τούτων

ἀπαν-

ἁπάντων· ἡ δὲ καθόλου, περὶ ἅπαντά ἐστι, περὶ ὅσα ὁ σπουδαῖος καταγίνεται.

Ὅτι μὲν οὖν πολλαχῶς ἡ δικαιοσύνη λέγεται, καὶ ὅτι ἐστί τις ἄλλη μερικὴ δικαιοσύνη παρὰ τὴν καθόλου ἀρετήν, δῆλον ἀπὸ τῶν εἰρημένων· τίς δέ ἐστιν αὕτη ἡ μερικὴ δικαιοσύνη, τοῦτο ἤδη ῥητέον. διωρισάμεθα μὲν οὖν, ὅτι τὸ ἄνισον καὶ τὸ παράνομόν ἐστι τὸ ἄδικον, δίκαιον δέ ἐστι τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον. ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη ἐστὶ περὶ τὸ νόμιμον, καὶ ἡ καθόλου ἀδικία περὶ τὸ παράνομον καὶ τὸ ἄνισον· ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον οὐ ταυτόν ἐστι τῷ ἀνίσῳ, ἀλλ' ἔστι τὸ μὲν ἄνισον ὥσπερ ὅλον, τὸ δὲ πλέον ὡς μέρος· τὸ γὰρ πλέον καὶ ἄνισον, οὐ πᾶν δὲ τὸ ἄνισον πλέον· ἔστι τις ἀδικία καὶ περὶ τὸ ἄνισον ἄλλη· αἱ οὐκ ἂν εἶεν αἱ αὐταὶ ἀδικίαι· ἀλλ' ἡ μὲν περὶ τὸ πλέον μερικὴ ἔσται ἀδικία· ἡ δὲ περὶ τὸ ἄνισον ἀδικία, καθόλου. ἡ ἄρα μερικὴ ἀδικία, ἥ τις ἔχει πρὸς τὴν τελείαν ἀδικίαν ὡς μέρος πρὸς ὅλον, περὶ τὸ πλέον ἐστί· καὶ αὕτη ἐστιν ἡ λεγομένη πλεονεξία. ἀπὸ τούτων δὲ γινώσκεται καὶ ἡ μερικὴ δικαιοσύνη τί ἐστιν, ὡς ἐν τύπῳ· λεκτέον δὲ ἔτι περὶ αὐτῶν ἀκριβέστερον.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς μερικῆς δικαιοσύνης.

Ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη, καθὼς εἴρηται, τελεία ἐστὶν ἀρετή, καὶ χρῆσις τῆς ὅλης ἀρετῆς. ὥσπερ καὶ ἡ ἀδικία παντελὴς κακία ἐστί· καὶ γὰρ νόμιμός ἐστιν. ὁ δὲ νόμος οὐ μόνον τὰς πράξεις ἁπάσης ἀρετῆς κελεύει ποιεῖν, ὡς ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐδείχθη, ἀλλὰ καὶ παιδεύει σπουδαίους

τοὺς

τοὺς πολίτας γίνεσθαι, καὶ εἰς ἕξιν τῆς ὅλης ἐλθεῖν ἀρετῆς. οὐ
γὰρ ταὐτὸν πράξεις ποιεῖν ἀρετῆς, καὶ ἀρετῆς ἕξιν ἔχειν·
καὶ διὰ τοῦτο ἄλλο ἐστὶ τὸ πολίτην εἶναί τινα ἀγαθὸν, καὶ ἕτε-
ρον τὸ ἄνδρα εἶναι ἀγαθόν. ἀνὴρ μὲν γὰρ ἀγαθός ἐστιν ὁ
ἕξιν ἀρετῆς ἔχων· πολίτης δὲ ἀγαθὸς, ὁ πράττων ἀρετῆς
ἔργα, δι' ὧν τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας ὠφελήσει κοινῇ, καὶ ὅλως
ὁ πρὸς τοὺς πολίτας ὢν ἀγαθός.

Ὅθεν ἀπορήσειεν ἄν τις, πῶς τῆς πολιτικῆς ἐστιν ἡ παι-
δεία, καθ' ἣν γίνεταί τις ἀνὴρ ἀγαθὸς, περὶ οὗ ὕστερον ἐ-
ροῦμεν. ἡ μὲν οὖν καθόλου δικαιοσύνη καὶ ἀδικία τοιαύτη.
τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν δικαίου, ἓν
μέν ἐστιν εἶδος τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς, ὅταν διανέμειν δεή-
σῃ χρήματα, ἢ τιμὴν, ἢ ἄλλό τι τῶν, ὅσα μερίζονται πρὸς
τοὺς ἐν ταῖς πολιτείαις. ἐν τούτοις γάρ ἐστι καὶ τὸ ἴσον καὶ τὸ
ἄνισον, καὶ τὸ ἔλαττον καὶ τὸ μεῖζον. καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὡς δεῖ
μερίζειν καὶ διανέμειν, δικαιοσύνης εἶδός ἐστιν. ἕτερον δὲ
τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. τούτου δὲ μέρη δύο,
διὰ τὸ καὶ τὰ συναλλάγματα εἰς δύο μέρη διαιρεῖσθαι. τῶν
γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μέν εἰσιν ἑκούσια, τὰ δὲ ἀκούσια.
ἑκούσια μὲν, πρᾶσις, ὠνὴ, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, ὅταν
τις ἐπὶ μισθῷ τὴν ἰδίαν οἰκίαν, ἢ τὸ ζῶον, δώσῃ τινὶ χρή-
σασθαι, παρακαταθήκη, μίσθωσις ἢ δούλου ἢ τεχνίτου.
ἑκούσια δὲ λέγεται ταῦτα, ὅτι λαβὼν μέν τις ἢ χρησά-
μενος καὶ ἑκουσίως ἀποδώσει· κατ' ἀρχὰς μέντοι ἑκουσίως
ἔλαβε καὶ παρ' ἑκόντος καὶ βουλομένου τοῦ διδόντος·
καὶ διὰ τοῦτο ἑκούσια λέγονται. ἀκούσια δὲ τὰ μὲν λα-
θραῖα λέγονται, τὰ δὲ βίαια· λαθραῖα μὲν, οἷον κλοπὴ,

μοιχεία,

μοιχεία, φαρμακεία, προαγωγία, τὸ δοῦλον ἀπατῆσαί τινος, δολοφονία, ψευδομαρτυρία· βίαια δὲ, οἷον πληγαὶ, δεσμὸς, θάνατος, ἁρπαγὴ, πήρωσις, κακηγορία, προπηλακισμός. συναλλάγματα δὲ τὰ τοιαῦτα βίαια λέγονται, ὅτι ὁ περὶ ταῦτα ἀδικῶν λαμβάνει μὲν λάθρα καὶ βιαίως ἢ χρήματα, ἢ ἡδονήν· ἀποδίδωσι δὲ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ἢ διὰ ζημίαν, ἢ θάνατον, ἢ τὸ αἰκισθῆναι, ἢ τὸ ἀτιμασθῆναι. εἰσὶ τοίνυν δικαιοσύνης εἴδη δύο· τό, τε περὶ τὴν διανομὴν, καὶ τὸ περὶ τὰ συναλλάγματα. τοῦ δὲ περὶ τὰ συναλλάγματα, τὸ μὲν περὶ τὰ ἑκούσιά ἐστι συναλλάγματα, τὸ δὲ περὶ τὰ ἀκούσια· ἐροῦμεν δὲ ἀκριβέστερον περὶ ἑκάστου.

ΚΕΦ. δʹ. 3

Περὶ τῆς ἐν δικαιοσύνῃ ἰσότητος καὶ ἀναλογίας, καὶ περὶ τοῦ διανεμητικοῦ εἴδους τοῦ δικαίου.

ΕΣτι τοίνυν τὸ δίκαιον, καὶ μέσον, καὶ ἴσον, καὶ ἀνάλογον, καὶ ἡ δικαιοσύνη, μεσότητος, καὶ ἰσότητος, καὶ ἀναλογίας ποιητική. καὶ μέσον μὲν ἐστὶ τὸ δίκαιον, ὅτι μεταξύ ἐστι τοῦ τε πλείονος καὶ ἐλάττονος, καὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ δέον καὶ παρὰ τὸ δέον, ὥσπερ καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταί. καὶ τοῦτο κοινόν ἐστι τῇ δικαιοσύνῃ πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετάς. τὸ δὲ ἴσον ἴδιόν ἐστι τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἑκάστῳ τὸ ἁρμόζον καὶ τὸ προσῆκον ἀποδίδωσι· καὶ ὃ δίδωσι τῷ λαμβάνοντι ἴσον ἐστί· τὰ γὰρ ἐφαρμόζοντα ἴσα. τὸ δὲ προσῆκον τρόπον τινὰ ἐφαρμόζει. ἄλλως τε, ἐπεὶ ἀδικία ἀνισότης ἐστὶ, καὶ τὸ ἄδικον ἄνισον, εἰκὸς δὴ εἴη τὴν δικαιοσύνην ἰσότητα εἶναι, καὶ τὸ δίκαιον ἴσον. μέσον γάρ ἐστι τοῦ πλείονος καὶ τοῦ ἐλάττονος.

ἐν ὁποίᾳ γὰρ πράξει τὸ πλέον ἐστὶ καὶ τὸ ἔλαττον, ἀνάγκη καὶ τὸ ἴσον εἶναι· καὶ χωρὶς δὲ λόγου τινὸς οὕτω πᾶσι δοκεῖ τὸ δίκαιον ἴσον εἶναι· ἀνάλογον δέ ἐστιν, ὅτι κατὰ τὴν διανομὴν ἀνάλογα τίθησι τὰ διανεμόμενα τοῖς λαμβάνουσι. καὶ τοῦτον τὸν λόγον ἔχει τὰ διδόμενα πρὸς ἄλληλα, ὃν οἱ λαμβάνοντες πρὸς ἀλλήλους. εἰ γὰρ ὁ Ἀχιλλεὺς τοῦ Αἴαντος διπλάσιον, φέρε εἰπεῖν, κατὰ τὴν ἀρετήν, ἡ πρὸς τὸν Ἀχιλλέα τιμὴ τῆς πρὸς τὸν Αἴαντα διπλασίων δοθήσεται παρὰ τοῦ δικαίου. καὶ καθόσον μέν ἐστι μέσον, πολλῶν ἐστί· τὰ γὰρ ἔξω τοῦ μέσου, ἐγγὺς ὄντα καὶ πόρρω μᾶλλον καὶ ἧττον, πολλά.

Καθόσον δὲ ἴσον, δύο τινῶν ἐστί, τοῦτε λαμβάνοντος καὶ τοῦ δώρου. τὸ γὰρ ἴσον τῶν πρός τι ὂν ἀεὶ δύο τινῶν ἐστί. καθόσον δὲ ἀνάλογόν ἐστι τὸ δίκαιον, τὸ ἐλάχιστον τεσσάρων ἐστίν· ἡ γὰρ ἀναλογία ἀεὶ τεσσάρων· ἡ γὰρ ἀναλογία δύο λόγων ἐστὶν ἰσότης· ὁ δὲ λόγος ἐν δυσίν ἐστιν ὅροις. ὥστε ἀνάγκη εἶναι τὴν ἀναλογίαν τεσσάρων εἶναι. οἷον λόγος ἐστὶν ὁ διπλάσιος, φέρε εἰπεῖν, ἢ ὁ τριπλάσιος· δύο τινῶν ἐστι σχέσις, τοῦ μὲν ὄντος διπλασίου, τοῦ δὲ ἡμίσεως, ὥσπερ ὁ εἴκοσι τοῦ δέκα· ὥστε δύο ἀνάγκη ὅρους τῷ ἑνὶ εἶναι λόγῳ. εἰ δὲ λάβοιμεν καὶ τὸν αὐτὸν λόγον ἐν ἄλλοις δυσὶν ὅροις· οἷον τῷ ιβ καὶ ς, ἀναλογίαν ποιήσομεν, καὶ ἔσται ὡς ὁ κ πρὸς ι, ὁ ιβ πρὸς ς· καὶ οὕτως ἀεὶ ἔσται ἡ ἀναλογία, ἐν τέσσαρσι τὸ ἐλάχιστον. δυνατὸν γὰρ καὶ ἐν πλείοσιν εἶναι.

Εἰ δὲ τρεῖς συμβαίνει πολλάκις ὅρους λαβεῖν καὶ ἀναλογίαν ποιῆσαι. ὥσπερ γὰρ ὁ κ πρὸς ι, ὁ δέκα πρὸς ε· ἀλλ' ὅτι τὸν δέκα δὶς λαμβάνομεν, τέσσαρες γίνονται πάλιν. καλεῖται δὲ ἡ μὲν τοιαύτη ἀναλογία συνεχής, ἡ δὲ

διὰ τεσσάρων ὅρων, διῃρημένη. ἐκάλεσαν δὲ γεωμετρικὴν ἀναλογίαν ἣν μαθηματικοὶ καλοῦσι, διὰ τὸ καὶ ἄλλην ἀναλογίαν εἶναι, ἥτις ἀριθμητικὴ ἀναλογία καλεῖται.

Ἔστι δὲ ἀριθμητικὴ ἀναλογία, ὅταν τὸ ᾱ ὑπερέχῃ τοῦ β̄ τοσοῦτον, ὅσον τὸ γ̄ ὑπερέχει τοῦ δ̄. τὸ δὲ διανεμητικὸν δίκαιον ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν· τὸ δὲ αἴτιον ἐροῦμεν. ὑποκείσθω δὴ τὸ μὲν διανεμόμενον τιμὴ, πρὸς οὓς διανέμεται, ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Αἴας. δεῖ δὴ λόγον ἔχειν τὴν τιμὴν πρὸς τὴν τιμὴν, ὃν ὁ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Αἴαντα, καὶ ἐναλλὰξ, ὃν ἡ τιμὴ τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἡ τιμὴ τοῦ Αἴαντος πρὸς τὸν Αἴαντα· καὶ συνθέντι, ὃν ἔχει λόγον ὁ τετιμημένος Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, τοῦτον ὁ τετιμημένος Αἴας πρὸς τὸν Αἴαντα· καὶ ἐναλλὰξ, ὃν λόγον ἔχει ὁ τετιμημένος Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν τετιμημένον Αἴαντα, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον ὁ Ἀχιλλεὺς πρὸς τὸν Αἴαντα. αὕτη δὴ πᾶσα ἡ ἀναλογία τῷ διανεμητικῷ δικαίῳ προσήκει, ἥτις εὑρεθῆναι οὐ δύναται ἐν τῇ ἀριθμητικῇ ἀναλογίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ γεωμετρικῇ μόνον. καὶ ὅτι μὲν ἐν τῇ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ ταῦτα τὰ εἴδη πάντα τῶν ἀναλογιῶν εὑρίσκονται, δείκνυσιν ὁ γεωμέτρης. ὅτι δὲ ἐν τῇ ἀριθμητικῇ οὐ δύναται εὑρεθῆναι, δῆλον ἐκεῖθεν. ἔστωσαν γὰρ ἀριθμοὶ τέσσαρες ἐν ἀριθμητικῇ ἀναλογίᾳ, ὁ δ̄ καὶ ὁ γ̄, καὶ ὁ ϛ̄ καὶ ὁ ε̄. ὑπερέχει δὴ ὁ δ̄ τοῦ γ̄, ὅσον ὑπερέχει ὁ ϛ̄ τοῦ ε̄. ἀλλὰ συνθέντι οὐκ ἔσται ἀνάλογον ἀριθμητικῶς. συντεθέντα γὰρ ὁ ϛ̄ καὶ ὁ ε̄ ὑπερέξει τοῦ ε̄ τῷ ϛ̄· ὁ δὲ δ̄ καὶ γ̄ συντεθέντα ὑπερέξει τοῦ γ̄ τῷ δ̄. καὶ οὕτω διῃρημένα μὲν ἀνάλογον ἔχει ἀριθμητικῶς.

δ γ ϛ ε

κῶς. ἡ αὐτὴ γὰρ ὑπεροχὴ τοῦ ϛ̄ πρὸς γ̄, ἥτις ἐστὶ τοῦ ῑ πρὸς ε̄· συντεθέντα δὲ οὐκ ἔτι ἀνάλογόν ἐστι. μᾶλλον γὰρ ὑπερέχει ὁ ῑᾱ τοῦ ε̄, ἢ ὁ ζ̄ τοῦ γ̄.

Διὰ ταῦτα δὴ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν, τὸ οὐ κατὰ τὴν συνημμένην, ἀλλὰ κατὰ τὴν διῃρημένην· τέσσαρας γὰρ εἶναι δεῖ τοὺς ὅρους τῷ ἀριθμῷ· οὐ γὰρ δυνατὸν τὸ διδόμενον καὶ τὸν λαμβάνοντα ἓν εἶναι τῷ ἀριθμῷ. καὶ τὸ δίκαιον ἐκεῖνο ἀνάλογόν ἐστι, ὅπερ ἐστὶν ἐν ταῖς διανομαῖς, ὅταν ἕκαστος λάβῃ τὸ κατ' ἀξίαν, ἢ τιμὴν, ἢ χρήματα, ἢ ἄλλό τι τῶν μεριζομένων, ὅθεν εἰρήνη γίνεται καὶ τάξις ταῖς πολιτείαις. ἀπὸ γὰρ τῶν ἐναντίων αἱ στάσεις, καὶ αἱ μάχαι, καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ οἱ ἴσοι μὴ ἴσα λάβωσιν, ἢ μὴ ἴσοι, ἴσα. ὅτι δὲ ἀναλογίαν ζητεῖ ὁ μετὰ δικαιοσύνης ποιούμενος τὴν διανομὴν, καὶ ἀπὸ τούτου δῆλον. τὸ γὰρ κατ' ἀξίαν ἑκάστου τοῦτο πάντες νομίζουσι δίκαιον. τὴν ἀξίαν δὲ, δι' ἣν τις τιμᾶται, οὐ τὴν αὐτὴν πάντες λέγουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ τὴν ἐλευθερίαν λέγουσιν, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ τὸν πλοῦτον, οἱ δ' ἀριστοκρατικοὶ ἀρετήν. ἐπεὶ τοίνυν διάφοροί εἰσιν αἱ ἀξίαι, εἴ τις μετὰ δικαιοσύνης βουληθείη τιμὴν διανεῖμαι κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστῳ, οὐκ ἴσην ποιήσεται τὴν διανομὴν, ἀλλὰ ἀνάλογον. τὸ μὲν οὖν δίκαιον τὸ ἀνάλογον, καθὼς εἴρηται· τὸ ἄδικον δὲ τὸ ἔξω τοῦ ἀναλόγου· ὅταν ἡ διανομὴ κατὰ τὸ πλεῖον τῆς ἀξίας καὶ τὸ ἔλαττον γίνηται, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ἄλλων τῆς ἀδικίας συμβαίνει. καὶ γὰρ ὁ ἀδικῶν τοῦ ἀδικουμένου πλεῖον ἀγαθὸν ἔχειν ζητεῖ, ὁ δὲ ἀδικούμενος ἔλαττον ἔχει. καὶ ἐπὶ τοῦ κακοῦ δὲ τὸ ἀνάπαλιν

πάλιν, ὁ μὲν ἀδικῶν ἔλαττον κακὸν ἔχει, ὁ δὲ ἀδικούμενος μεῖζον, διότι τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἱρετὸν τοῦ μείζονος, καὶ ὡς μεῖζον ἀγαθὸν τὸ ἔλαττον κακὸν ζητεῖται. τὸ μὲν οὖν διανεμητικὸν εἶδος τοῦ δικαίου τοῦτ' ἐστί. λέγωμεν δὲ ἤδη περὶ θατέρου.

ΚΕΦ. ε΄.

Περὶ τοῦ διορθωτικοῦ εἴδους τῆς δικαιοσύνης, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸ ἀναλογίας.

4

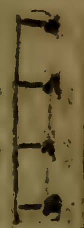
ΤΟ δὲ δεύτερον εἶδος τοῦ δικαίου τὸ διορθωτικόν, ἢ περὶ τὰ συναλλάγματά ἐστι, τά τε ἑκούσια, καὶ τὰ ἀκούσια, καὶ τὰ λαθραῖα, καὶ τὰ βίαια. ἔστι μὲν καὶ αὐτὸ κατὰ ἀναλογίαν τινά, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν γεωμετρικήν, καθ' ἣν ὑπῆρχε τὸ πρῶτον εἶδος τὸ διανεμητικόν, ἀλλὰ κατὰ ἀριθμητικήν. τὸ μὲν γὰρ διανεμητικὸν δίκαιον ἀπὸ τῶν κοινῶν εἰς τοὺς πολίτας ποιούμενον τὴν διανομήν, ἀναλόγως ἑκάστῳ δίδωσι κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστου, καὶ τὴν εἰσφοράν, ἣν εἰς τὸ κοινὸν συνετέλεσεν· ἐπεὶ οὐ πάντες ὅμοιοι, οὐδὲ πάντες ὁμοίως εἰσφέρουσιν· ὅθεν οὐ τὰ ἴσα, ἀλλὰ τὰ ἀνάλογα, δέχονται. τὸ δὲ διορθωτικὸν τῶν συναλλαγμάτων δίκαιον ὅρους μὲν ἔχει τὸν ἠδικηκότα καὶ τὸν ἠδικημένον· δίδωσι δὲ ἑκάστῳ οὐ τὸ ἀνάλογον, ἀλλὰ τὸ ἴσον· τὴν γὰρ ἰσότητα, ἣν ὁ ἀδικῶν διαφθείρει ἀφαιρούμενος ἀγαθόν τι τοῦ ἠδικημένου καὶ προσθεὶς ἑαυτῷ, ταύτην ὁ δίκαιος ἀνακαλεῖται ζημιῶν τὸν ἀδικήσαντα τοσοῦτον, ὅσον ἠδίκησε· καὶ οὕτως ἑκατέρῳ τὸ ἴσον δίδωσιν. οὕτω δὲ τεσσάρων γινομένων τῶν ὅρων, τοῦ τε ἀδικηθέντος, καὶ τοῦ ἠδικηκότος, καὶ ἃ πέπονθεν ὁ ἀδικηθεὶς παρὰ τοῦ ἀδικήσαντος, καὶ ἃ πέπονθεν

ὁ ἀδικήσας παρὰ τοῦ δικαστοῦ, ἀναλογίαν εἶναι ἀριθμητι-
κήν. ᾧ γὰρ ὑπερέχει ὁ ἀδικήσας τοῦ ἠδικημένου, τούτῳ
ὑπερέχειν ποιεῖ ὁ δικαστὴς τοῦ ἀδικήσαντος τὸν ἠδικη-
μένον. καὶ οὕτω συμβαίνει εἰκόνα τινὰ τῆς τοιαύτης ἀνα-
λογίας τὸ διορθωτικὸν δίκαιον εἶναι· καὶ γὰρ εἰ καὶ ἐπιεικὴς
μὲν ὁ ἀποστερῶν, φαῦλος δὲ ὁ ἀποστερηθεὶς, οὐδὲν πρὸς τὸ
τοιοῦτον δίκαιον διαφέρει. οὐδὲ εἰ ὁ μὲν μοιχεύσας φαῦ-
λος, ὁ δὲ ἀδικηθεὶς ἐπιεικὴς, ἀλλ᾽ ἀεὶ τὴν ἰσότητα ζητη-
τέον τῷ διορθωτῇ· ὡς ἀδικηθεὶς γὰρ μόνον, καὶ ὡς ἀδικούμε-
νος, ἑκάτερος λαμβάνεται, καὶ ὃ ἐκέρδανεν ὁ ἀδικήσας
ἢ ἡδονῆς, ἢ χρημάτων, ἢ δόξης παρὰ τοῦ ἠδικημένου, καὶ
διὰ τοῦτο ὑπερέχει αὐτοῦ, τοῦτο ἀποδίδωσιν ὁ δικαστὴς τῷ
ἠδικημένῳ, ἢ ζημιώσας τὸν ἠδικηκότα, ἢ ἀτιμάσας, ἢ
αἰκισάμενος, ἢ ἀποκτείνας. δυνατὸν δὲ καὶ ἕτερον τρόπον
τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἐν ταύτῃ τῇ δικαιοσύνῃ κατι-
δεῖν, συνεχεῖς ποιησάμενον τοὺς ὅρους. ἔστι γὰρ ὡς ὁ ἀδι-
κήσας πρὸς τὸν ἠδικημένον, οὕτως ὁ δικαστὴς πρὸς τὸν
ἀδικήσαντα· οἷς γὰρ ἐποίησε πρὸς τὸν ἠδικημένον ὁ ἀ-
δικήσας, τὰ ἴσα πάσχει παρὰ τοῦ δικαστοῦ.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν ἀδικία τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον εἰ-
σάγει καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐν τοῖς κακοῖς, ἐναντίως μέν-
τοι· ὃς γὰρ τὸ μεῖζον ἀγαθὸν ζητεῖ, τὸ ἔλαττον κακὸν αἱ-
ρεῖται, ἡ δὲ δικαιοσύνη τὴν ἰσότητα, ἡ δὲ ἰσότης μέσον ἐστὶ τοῦ
μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος· φανερὸν, ὅτι ἡ τοιαύτη δι-
καιοσύνη μεσότης ἐστὶ μεταξὺ ζημίας καὶ κέρδους. καλεῖ-
ται γὰρ ζημία μὲν πᾶν τὸ ἀδικεῖσθαι, κέρδος δὲ πᾶν
τὸ ἀδικεῖν καὶ πλεονεκτεῖν, ἄντε εἰς χρήματα ἄντε εἰς δόξαν,

ἄντε

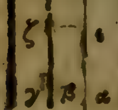
εἴτε εἰς ἄλλο τι ἀδικεῖν τις ἐθέλῃ· ἔστι τοίνυν τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον μέσον ζημίας καὶ κέρδους· διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἀμφισβητῶσιν, ἐπὶ τὸν δικαστὴν καταφεύγουσιν, οἰόμενοι τοῦτον τὸν τρόπον μηδέτεροι τούτων ζημιωθῆναι, ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μηδὲν κερδῆναι, ἀλλά τι μέσον λαβεῖν· καὶ γὰρ αὐτὸν εἶναι νομίζειν οἷον ἔμψυχον δίκαιον διορθωτικόν· καὶ καλοῦσι δὲ αὐτὸν μέσον, ὡς διὰ τούτου τοῦ μέσου τευξόμενοι. ἔνιοι δὲ οὐχ ἕνα μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς μεσιδίους καλοῦσιν ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν· ὅθεν φαίνονται ὅτι τὸ μέσον ζητοῦσιν, ὡς ταυτὸν ὂν τὸ μέσον ζητεῖν καὶ τὸ δίκαιον· μέσον ἄρα τὸ δίκαιον. ἐπεὶ καὶ ὁ δικαστὴς μέσος, τὴν μεσότητα καὶ τὸ δίκαιον εἰσάγων, καὶ ἐπανισῶν τὴν ἀπὸ τῆς ἀδικίας ἀνισότητα· καὶ ὥσπερ τὴν αβ γραμμὴν εἰς ἄνισα τμηθεῖσαν κατὰ τὸ δ, εἴ τις ἐθέλοι εἰς ἴσα διελεῖν, ἀφελὼν ἀπὸ τῆς μείζονος τῆς βδ τὴν ὑπεροχὴν, ἣν ὑπερέχει τῆς ἐλάττονος τῆς δα, τὴν γδ, καὶ προσθεὶς τῇ δα τὴν αγ, ἴσην ἐποίησε τῇ γβ, καὶ εὗρε τὴν διχοτομίαν τῆς αβ: οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῆς ἀδικίας συμβαίνει. τὸ γὰρ διορθωτικὸν δίκαιον, ἀφελόμενον ἀπὸ τοῦ κέρδους τοῦ ἠδικηκότος, ὅπερ ὡς ὑπεροχή ἐστιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἠδικημένον, καὶ προσθὲν τῷ ἠδικημένῳ, ἰσότητα καὶ μεσότητα ἐποίησε. καὶ διὰ τοῦτο καὶ δίκαιον καλεῖται, ὅτι δίχα ἐστὶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον· καὶ ὁ δικαστὴς διχαστής.

Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἔχει, ὅταν δίχα διαιρεθῇ, ὅτι ἡ ἑτέρα τῶν ἴσων ἀριθμῶν μέση ἀνάλογόν ἐστι κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος, οὕτω καὶ τὸ δίκαιον μέσον ἐστὶ τοῦ κέρδους καὶ τῆς ζημίας τοῦ

μείζονας ἢ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, καὶ τοῦ ἐλάττονος· ἔλαττον μὲν τοῦ μείζονος, μεῖζον δὲ τοῦ ἐλάττονος. ὅτι δὲ ἐπὶ τῆς γραμμῆς οὕτως ἔχει, καθὼς εἴρηται, φανερόν. ἡ γὰρ βδ ὑπερέχει τῆς γα, τῇ γδ. ἡ δὲ γα ὑπερέχει τῆς αδ τῇ αὐτῇ τῇ γδ. ὥστε αἱ μὲν βδ, γα, αδ ἀνάλογον ἔχουσι κατὰ ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. μέση δέ ἐστιν ἡ γα, ἡ ἴση τῇ γβ, ἥ τις ἐλάττων μέν ἐστι τῆς βδ, μείζων δὲ τῆς αδ, τῇ αὐτῇ τῇ γδ ἐλαττουμένη καὶ ὑπερέχουσα. ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν δῆλον, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἴσον μέσον ἀνάλογον εἶναι τῆς ζημίας καὶ τοῦ κέρδους, κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. ἔστωσαν τρεῖς εὐθεῖαι ἴσαι ἀλλήλαις αἱ αα ββ γγ· τετμήσθω δὲ ἡ αα δίχα κατὰ τὸ ε, ἥ τε γγ κατὰ τὸ ζ· καὶ ἀφῃρήσθω ἀπὸ τῆς αα ἡ αε. φανερὸν δὲ, ὅτι ἡ γγ μείζων ἔσται τῆς εα, τῇ γζ. προσκείσθω δὲ ἡ ἀφαιρεθεῖσα τῆς αα τῇ γγ, καὶ ἔστω ἡ δγ. φανερὸν δὴ, ὅτι ἡ δγ μείζων ἐστὶ τῆς εα τῇ τε δγ, καὶ τῇ γζ. εἰ τοίνυν δεήσει τῶν ἄκρων εὐθειῶν τὴν ἰσότητα ἐπαναγαγεῖν, διὰ τῆς ββ τοῦτο ποιήσομεν. ὥσπερ γὰρ κανόνα τῇ γδ ἐφαρμόσαντες τὴν ὑπεροχὴν ἀφελοῦμεν· ἐφαρμόσαντες δὲ τῇ αα, τὸ ἐλλεῖπον προσθήσομεν· καὶ οὕτως ἔσονται πάλιν αἱ ἄκραι ἴσαι ἀλλήλαις. αὕτη δὴ ἡ τὴν ἰσότητα ἐπανάγουσα ββ, μέση ἀνάλογόν ἐστιν ἀριθμητικὴν τῆς δγ καὶ εα. ἡ μὲν γὰρ δγ, τῆς ββ ὑπερέχει τῇ δγ· ἡ δὲ ββ τῆς εα ὑπερέχει τῇ αὐτῇ τῇ δγ. ὅτι δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ διορθωτικοῦ δικαίου τὸ αὐτὸ συμβαίνει, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν συμβαίνει· τότε γὰρ εὖ ἔχουσι καὶ σώζονται, ὅταν ἐν χρείᾳ τούτων γινώμεθα, καὶ τοσοῦτον ἔχωσι τῶν δεόμεθα, ὅσον αὐτοῖς δεῖ τὴν τέχνην

πονοῦσι

πονοῦσι καὶ ζημιοῦνται. οὕτω γὰρ δυνατὸν συνεστάναι τοὺς τε-
χνίτας, τὴν ἔνδειαν παρὰ τῶν δεομένων ἀναπληροῦντας.
εἰ δὲ οἱ μὲν πονοῦσι καὶ ποιοῦσι τὰς τέχνας, οἱ πάσχοντες δὲ
αὐτὰς, οἱ δεόμενοι αὐτῶν δηλονότι, οὐχ οὕτω πάσχουσιν ὡς
ἐκεῖνοι ποιοῦσιν, ἀλλὰ πολλῷ ἔλαττον, οὐδὲν κωλύει πάντας
ἀπολέσθαι. διὰ τοῦτο κἀνταῦθα τὸ μέσον καὶ τὸ ἴσον ἀναγ-
καῖόν ἐστιν, ὅ ἐστι μεταξὺ ζημίας καὶ κέρδους.

Ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα, ἡ ζημία, καὶ τὸ κέρδος, λέγεται
μὲν κυρίως ἐπὶ τῶν ἑκουσίων συναλλαγμάτων, ἐλήφθη
δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀκουσίων· λέγεται γὰρ ἁπλῶς κερδαίνειν, τὸ
κτήσασθαι πλείονα ὧν τις κέκτηται. ὁμοίως δὲ ζημιοῦσθαι, τὸ κτή-
σασθαι ἐλάττονα ὧν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς. τὸ δὲ τὰ ὄντα ἔχειν,
οὔτε ζημία, οὔτε κέρδος ὀνομάζεται, ἀλλά τι μέσον·
ὥστε κέρδους τινὸς καὶ ζημίας μέσον τὸ δίκαιόν ἐστι. λέγω
δὲ τῶν ἐν τοῖς ἀκουσίοις συναλλάγμασιν, ὅταν τις τοσαῦτα
λάβῃ, ὅσα εἶχε πρὶν ἀδικηθῆναι ἢ ἀδικῆσαι, τουτέστι κερ-
δᾶναι ἢ ζημιωθῆναι. τὸ γὰρ ἐν τοῖς ἑκουσίοις συναλλάγμασι
κέρδος οὔτε ἄδικόν ἐστιν, οὔτε εὐθύνεται. τούτων γὰρ ἄδειαν
ἔδωκεν ὁ νόμος.

ΚΕΦ. ς'.

Ὅτι τὸ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἔστιν εἶδος δικαιοσύνης, εἰ μὴ κατὰ ἀναλογίαν ἡ ἀντιπεπόνθησις γένοιτο. 5

ΟΙ δὲ Πυθαγόρειοι ἔλεγον δίκαιον εἶναι τὸ ἀντιπε-
πονθὸς, τὸ τὰ αὐτὰ πάσχειν, ἃ ποιεῖ τις· καὶ πρὸς
τοῦτο φέρειν καὶ τὸ τοῦ Ῥαδαμάνθυος ἔπος·

Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.

τοῦτο δὲ τὸ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὐδενὶ εἴδει τοῦ δι-

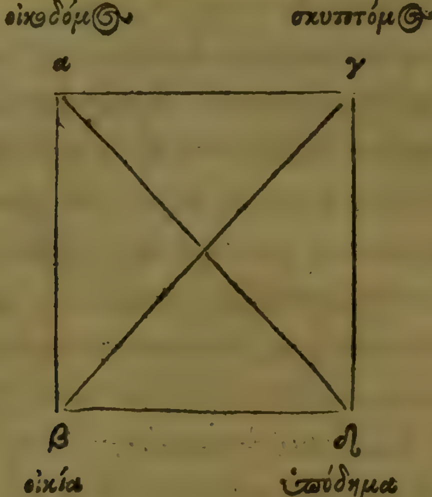
καίου. οὔτε γὰρ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον τοιοῦτόν ἐστιν, οὔτε τὸ
διορθωτικόν. ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς διανομῆς οὐ δυνατὸν ἀεὶ τὸν
πολίτην ἐκεῖνα πάσχειν εὖ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ἅπερ ἐποίησεν. εἰ
γὰρ τύραννον ἀπέκτεινε, πῶς τὸ αὐτὸ πείσεται; ἐπὶ δὲ τοῦ
διορθωτικοῦ δικαίου πολλαχοῦ διαφωνεῖ. εἰ γάρ τις ἄρχον-
τα ἐπάταξεν, οὐ δίκαιον πληγῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ κολα-
σθῆναι· καὶ εἴ τις ἄρχων ὢν τινὰ τῶν ἀρχομένων ἐπά-
ταξεν, οὐ δίκαιον τὰ ἴσα παθεῖν. εἰ δέ τις καὶ ἀκουσίως καὶ
ἀγνοῶν ἔβλαψε τὸν πέλας, οὐ δίκαιόν ἐστιν ὁμοίως ἀντι-
βλαβῆναι.

Δυνατὸν δὲ τὴν τοιαύτην ἀντιπάθειαν δικαίαν εἶναι
ἐν ταῖς ἀλλακτικαῖς κοινωνίαις· οἷον ἐν τῷ εὖ ποιεῖν ἀλλή-
λους καὶ κακῶς ποιεῖν, καὶ ἐν τοῖς τῶν τεχνῶν πρὸς ἀλλή-
λους συναλλάγμασι· πλὴν τὴν ἀντιπάθειαν οὐ κατὰ τὸ ἴσον
ἐκλαβεῖν δεῖ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον· ὁ γὰρ τὸν ἄρχοντα
τυπτήσας τὴν τάξιν τῆς πολιτείας ἀνεῖλε, καὶ οὐ τυπτήσεται,
ἀλλὰ ἀποκτανθήσεται· καὶ ὁ τὸν γάμον τοῦ πέλας διαφθεί-
ρας, πείσεται μὲν καὶ αὐτὸς κακῶς, οὐ τὰ αὐτὰ δὲ, ἀλλὰ κατὰ
τὸ ἀνάλογον· εἴτε γὰρ μὴ πείσεται κακῶς ὁ δράσας κα-
κῶς, δουλεία τις ἔσται καὶ τυραννὶς ἡ πολιτεία· εἴτε τὰ αὐ-
τὰ πείσεται ἅπερ ἔδρασεν, ἄτοπόν ἐστι καὶ αἰσχρόν· ὁμοίως
δὲ ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν χαρίτων, καὶ τοῦ εὖ ποιεῖν καὶ εὖ πάσχειν·
πρὸς μὲν γὰρ τὴν ἰσότητα τῆς πολιτείας ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν
εὖ παθόντα καὶ εὖ ποιῆσαι, καὶ τὴν χάριν ἀμείψασθαι, καὶ ἔτι
δευτέρων ἄρξαι χαρίτων· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο εἴη, ἀπολεῖται
ἡ μετάδοσις, ἣ συνέχει τὴν πολιτείαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν.
διὰ τοῦτο καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων ἵδρυται·

ἵνα αἱ χάριτες τιμῶνται διὰ τῆς ἀντιχάριτος. οὐ δυνατὸν δὲ τὴν χάριν τὴν αὐτὴν εἶναι τῇ ἀντιχάριτι, ἀλλὰ ἀνάλογον· δίδωσι γάρ τις τινὶ οὗ δεῖται ὁ λαμβάνων, καὶ λαμβάνει παρ᾽ ἐκείνου, οὗπερ αὐτὸς ἐν χρείᾳ καθέστηκε· καὶ οὕτω χαίρει καὶ χαίρειν ποιεῖ. εἰ δὲ τὰ αὐτὰ λήψεται ἃ δέδωκε, τίς ἡ χάρις; ὥστε καὶ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ εὖ πάσχειν οὐ κατὰ τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον γίνεται.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐκεῖθεν φανερώτερον γένοιτ᾽ ἄν· αἱ μεταδόσεις καὶ ἀντιδόσεις κοινωνίαι τινές εἰσιν· αἱ δὲ κοινωνίαι, τῶν ἐν χρείᾳ· ἐκείνου γάρ τις ζητεῖ κοινωνεῖν, οὗ χρείαν ἔχει· τὸ δὲ ἐν χρείᾳ εἶναι τῶν ἀνομοίων ἐστίν· οὐ γὰρ δεῖταί τις ἑαυτοῦ ἢ τῶν ἑαυτοῦ, ἢ ὧν αὐτὸς δύναται ποιεῖν, ἀλλ᾽ ὧν οὐκ ἔχει, οὐδὲ δύναται ποιεῖν, ἐκείνων ζητεῖ τῷ πλησίον κοινωνεῖν· ὁ γὰρ σκυτοτόμος οὐ δεῖται τοῦ σκυτοτόμου, οὐδὲ ὁ ἰατρὸς τοῦ ἰατροῦ· ἀλλ᾽ ὁ σκυτοτόμος ἰατροῦ, καὶ ὁ ἰατρὸς σκυτοτόμου· ὥστε φανερὸν, ὅτι αἱ χάριτες τῶν ἀνομοίων εἰσίν· αἱ ἄρα μεταδόσεις, καὶ αἱ ἀντιδόσεις οὐχ αὐταὶ ἔσονται, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ κατὰ τὸ δίκαιον γίνωνται, κατὰ τὸ ἀνάλογον τὴν ἰσότητα ἐκπληπλέον· ὁ γὰρ σκυτοτόμος τῷ οἰκοδόμῳ ὑπόδημα δώσει, λήψεται δὲ ὅσα εἰς οἰκίαν φέρει ἀναλόγως τῇ χάριτι. καὶ ὁ ἰατρὸς τῷ γεωργῷ ἄλλα μὲν δώσει, ἄλλα δὲ παρ᾽ αὐτοῦ λήψεται κατὰ ἀναλογίαν. ἐνδέχεται γὰρ τὸ ἑτέρου ἔργον τιμιώτερον εἶναι θατέρου· οὐ γὰρ ἀντὶ οἰκίας ὑποδήματα δώσει ὁ σκυτοτόμος τῷ οἰκοδόμῳ, ἀλλὰ τοσοῦτον δεῖ εἰσενεγκεῖν τὸν σκυτοτόμον εἰς τὴν ἀντίδοσιν, ὅσον ἐκεῖνος εἰς τὴν οἰκίαν ἐζημιώθη· εἰ δὲ μὴ, ἄνισα ἔσται τὰ ἀλλάγματα, καὶ αἱ χάριτες ἀνώμαλοι. δεῖ τοίνυν ἐν ταῖς

χάριτι τηρεῖν τὴν ἰσότητα, πλὴν κατὰ τὴν ἀναλογίαν, ἣν ποιεῖ ἡ κατὰ διάμετρον σύζευξις· διάμετρος μὲν γάρ

ἐστιν, ἡ ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ παραλληλογράμμου ἐπὶ τὴν ἀπεναντίον γωνίαν ἐπιζευγνυμένη εὐθεῖα. ἔστω δὲ ὥσπερ τετράγωνον οἱ τέσσαρες ὅροι· ὁ οἰκοδόμος, ὁ σκυτοτόμος, τὸ ὑπόδημα, ἡ οἰκία· ὁ οἰκοδόμος μὲν ἐφ' οὗ τὸ α, σκυτοτόμος δὲ, ἐφ' οὗ τὸ γ, οἰκία, ἐφ' οὗ τὸ β, ὑπόδημα, ἐφ' οὗ τὸ δ· ἐπεὶ τοίνυν ὑπὸ τὸν σκυτοτόμον τὸ ὑπόδημα τίθεται, ὥσπερ τὸ δ ὑπὸ τὸ γ, καὶ ὑπὸ τὸν οἰκοδόμον ἡ οἰκία, ὥσπερ τὸ β ὑπὸ τὸ α, ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαις συναφθήσεται μὲν ὁ οἰκοδόμος τοῖς ὑποδήμασιν, ὥσπερ συνάπτεται τὸ α τῷ δ, ὁ δὲ σκυτοτόμος τῇ οἰκίᾳ, ὥσπερ τὸ γ τῷ β, καὶ οὕτως ἔσονται αἱ κοινωνίαι κατὰ διάμετρον· οὐ κατὰ τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἀνάλογα.

Διὰ τοῦτο δεῖ τὰ ἀλλασσόμενα λόγον ἔχειν καὶ συμμετρίαν πρὸς ἄλληλα. εἰσὶ γὰρ ἔνια, ἃ οὐδὲ δύναται σχεδὸν ἀλλα-

ἀλλαγῆναι, διὰ τὸ ἀσύμμετρα εἶναι· οἷον τὸ τοῦ αὐλητοῦ ἔργον, καὶ τὸ τοῦ οἰκοδόμου. διὰ τοῦτο παρελήφθη τὰ νομίσματα, ἅτινα πρὸς πᾶν ἔργον δύνανται ἀλλαγῆναι, καὶ παντὸς ἔργου τὴν ἀξίαν μετροῦσιν. ἀπὸ τούτων γὰρ γινώσκομεν πόσων ὑποδημάτων ἡ οἰκία ἀξία ἐστὶν, ἢ πόσης τροφῆς, ἢ ἄλλων ἔργων· εἰ γὰρ μὴ ἡ ἀξία ἑκάστου γινώσκοιτο, οὐ δύναται συστῆναι ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ κοινωνία. τὸ γὰρ μὴ διδόναι, καὶ λαμβάνειν ἀξίωμα, οὐκ ἔστιν ἀλλαγὴ, οὐδὲ κοινωνία.

Διὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶναί τι ἓν μέτρον κοινὸν ἁπάντων, ᾧ πάντα δυνάμεθα μετρεῖν, καὶ δι' οὗ τὴν ἀξίαν ἑκάστου γινώσκομεν. ἔστι δὲ φύσει μὲν καὶ ἀληθείᾳ ἡ χρεία μέτρον ἁπάντων· καθόσον γάρ τις δεῖται τινὸς, κατὰ τοσοῦτον βούλεται αὐτοῦ κοινωνεῖν· εἰ γὰρ μὴ δέοιτο τῶν ἑτέρου, ἢ μὴ ὥσπερ ἄλλος τῶν ἐκείνου, ἀλλὰ ἔλαττον, οὐκ ἔσται πρὸς ἀλλαγή· δεόμενος δὲ τὰ ἑαυτοῦ δίδωσι, καὶ λαμβάνει τὰ τῶν ἄλλων· ἡ μὲν οὖν χρεία φύσει καὶ ἀληθείᾳ μέτρον ἐστὶ τῶν πραγμάτων· αὕτη γὰρ πάντας εἰς ἓν συνάγει· νόμῳ δὲ καὶ κατὰ συνθήκην τὸ νόμισμα· καὶ διὰ τοῦτο καὶ νόμισμα καλεῖται, ὅτι οὐκ ἔστι φύσει, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ἐτέθη, καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ μεταβαλεῖν αὐτὸ καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον· ἔστι τοίνυν καὶ τὸ νόμισμα μέτρον, ὡς εἴρηται, τῆς τῶν πραγμάτων ἀξίας, καὶ αὐτοῦ μὲν οὐκ ἔστι χρεία δι' ἑαυτῆς, ἔστι δὲ ὥσπερ ὑπάλλαγμα τῆς χρείας. διὰ τούτων τοίνυν τῶν μέτρων γνωσθείσης ἑκάστου τῆς ἀξίας τῶν ἔργων, ἡ ἀλλαγὴ ἰσόρροπος ἔσται, καὶ κατὰ τὸ ἀνάλογον.

Ἡ δὲ ἀναλογία ἔσται ἀντιπεπονθότως. οὕτω γὰρ δυ-

νατὸν ἰσασθῆναι τὴν ἀλλαγήν. ἀντιπεπονθότα δὲ λέ-
γονται παρὰ τοῖς μαθηματικοῖς, ὅταν ᾖ ὡς τὸ α πρὸς τὸ
β, τὸ γ πρὸς τὸ δ. καὶ ὡς τὸ α πρὸς τὸ γ, τὸ δ πρὸς τὸ β.

εἰ τοῦτον τοίνυν τὸν τρόπον ἀνάλογον ἔσται τὰ ἀλλασσόμε-
να, καὶ οἱ ἀλλάσσοντες, δικαία ἔσται ἡ ἀλλαγή. ἔστω γὰρ
σκυτοτόμος, ἐφ' οὗ γ, γεωργός, ἐφ' οὗ α, ὑποδήματα, ἐφ'
οὗ δ, σῖτος, ἐφ' οὗ β· κείσθω δὴ τὸν γεωργὸν πρὸς τὸν σκυ-
τέα διπλάσιον λόγον ἔχειν· ἔσται δὴ καὶ ὁ σῖτος διπλά-
σιος τῇ ἀξίᾳ τῶν ὑποδημάτων· εἰ τοίνυν ἔσται ὡς γεωργὸς
πρὸς τὸν σκυτέα, τὰ ὑποδήματα πρὸς τὴν τροφὴν ἢ τὸν
σῖτον, διπλασίονα ἔσται τὰ ὑποδήματα τοῦ σίτου· καὶ οὕτως
ἔσονται ἄξια τοῦ σίτου· εἰ δὲ μὴ οὕτως ἡ ἀλλαγὴ γένοιτο, οὐ δεῖ
εἰς σχῆμα ἀναλογίας ἄγειν αὐτά· οὐ γὰρ δυνατὸν ἰσασθῆ-
ναι. εἰ γὰρ ἔσται, ὡς ὁ γεωργὸς πρὸς τὸν σκυτέα, τὸ ἔργον τοῦ
γεωργοῦ, ὃ λαμβάνει ὁ σκυτεύς, πρὸς τὸ ἔργον τοῦ σκυτέως,
ὃ λαμβάνει ὁ γεωργός, οὐκ ἔσται ἰσότης· ἀλλ' ὅταν ἀντι-
πεπονθότως ἔχωσι, τότε ἀλλαγὴ κυρίως καὶ κοινωνία
γίνεται.

Ὅτι δὲ ἡ χρεία συνέχει τὰς πολιτείας, καὶ αὕτη τὰς κοι-
νωνίας ποιεῖ καὶ τὰς ἑνώσεις, καθάπερ ἕν τι ὄν, δῆλον· καὶ γὰρ
ὅταν μὴ χρείαν ἔχωσιν ἀλλήλων, οὐκ ἀλλάττονται, οὐδὲ κοι-
νωνοῦσιν ἀλλήλοις. ἢ ὅταν ὁ μὲν δέηται θατέρου, ἅτερος δὲ
θατέρου χρείαν οὐκ ἔχῃ, καὶ τότε γὰρ ὁμοίως ἀκοινώνητοί
εἰσιν· ὥσπερ τοὐναντίον, ὅταν οὗ μὲν ἔχει αὐτὸς δέηταί τις,
αὐτὸς δὲ χρήζει ὧν ἐκεῖνος δοῦναι δυνατός.

Ἐπεὶ δὲ πολλάκις ὁ μὲν γεωργὸς δεῖται τοῦ ἔργου τοῦ
τέκτονος, ὁ δὲ τέκτων οὐ δεῖται τοῦ γεωργικοῦ, ἵνα τὰ ἀλ-

λάγματα καὶ αἱ κοινωνίαι μηδὲ τότε κωλύονται, παρελήφθη τὸ νόμισμα· καὶ τοῦτο διδοὺς ὁ γεωργὸς τῷ τέκτονι, λαμβάνει παρ' ἐκείνου τὸ ἐκείνου ἔργον· ὃ δὴ τὸ νόμισμα καθάπερ ἐγγυητής ἐστι πρὸς τὸν τέκτονα, ὅτι ἐπειδὰν τῶν τοῦ γεωργικοῦ δεηθῇ, δι' αὐτοῦ λήψεται παρὰ τοῦ γεωργοῦ ὧν ἐν χρείᾳ καθέστη. καὶ οὕτω κἀνταῦθα διὰ τὴν μέλλουσαν τοῦ τέκτονος χρείαν ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ κοινωνία γίνεται. καὶ τὸ νόμισμα δυνάμει ἐστὶ πάντα σχεδόν, ὧν δεῖται ἕκαστος ἑκάστου· καὶ ἡ τούτου χρεία μάλιστα μένει· εἰ καὶ μὴ ἀεὶ ὁμοίως. καὶ γὰρ ἐν μὲν ταῖς εὐθηνίαις πολλή τις ἐστὶν ἡ χρεία τοῦ νομίσματος· ἐν δὲ ταῖς σιτοδείαις οὐκ ἔτι. οὐ γὰρ ἄν τις ἕλοιτο ὀλίγον πρίασθαι σῖτον πολλῶν νομισμάτων. ὅμως δὲ δι' ἃ εἴρηται μᾶλλον μένει ἡ τούτου χρεία, ἢ ἡ τῶν ἄλλων. διὸ δεῖ πάντα τιμᾶσθαι· οὕτω γὰρ δυνατὸν εἶναι ἀεὶ ἀλλαγὴν καὶ κοινωνίαν. ἀπὸ γὰρ τοῦ πάντα μετρεῖσθαι καὶ τιμᾶσθαι νομίσματι, ἡ ἰσότης γίνεται· ἀπὸ δὲ τῆς ἰσότητος ἀλλαγὴν γενέσθαι δυνατόν· ἰσότητα δὲ οὐκ ἀεὶ δυνατὸν γίνεσθαι ἄνευ νομίσματος. πολλὰ γὰρ ἔργα τεχνῶν οὕτως ἀλλήλων διαφέρει, ὥστε παντελῶς ἀσύμμετρα εἶναι, καὶ μηδένα λόγον ἔχειν πρὸς ἄλληλα· ὅθεν οὐ δυνατὸν ἰσότητα εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς. ὅτι δὲ ἑκάτερος ἑκατέρου δεῖται, διὰ ταύτην τὴν χρείαν παρελήφθη ἕν τι κοινὸν μέτρον ὃ πάντα μετρεῖ, τὸ νόμισμα· ὃ φύσει μὲν καὶ ἀληθείᾳ οὐ μετρεῖ· οὐ γάρ ἐστι μέρος τῶν μετρουμένων, νόμῳ δέ τινι ἡμετέρῳ καὶ συνθήκῃ· καὶ οὕτως ἐν μέσῳ γινόμενον τῶν ἀσυμμέτρων, σύμμετρα ποιεῖ καὶ ἰσάζει. τοῦτο δὲ ἔσται καὶ ἀπὸ τοῦ διαγράμματος σαφέστερον. ἔστω τὸ α οἰκία, τὸ δὲ β μναῖ δέκα, τὸ δὲ γ

κλίνη,

κλίνη. ἔστω δὲ ἡ οἰκία πέντε μνῶν, ἡ δὲ κλίνη μιᾶς· ὥστε αἱ δέκα μναῖ τὸ β, τῆς μὲν κλίνης δεκαπλάσιόν ἐστι, τῆς δὲ οἰκίας διπλάσιον· ἡ ἄρα οἰκία ἡμίσεια ἐστὶ τῶν δέκα μνῶν. ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν οἰκία ἥμισυ, ἡ δὲ κλίνη δέκατον τοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἥμισυ τοῦ δεκάτου πενταπλάσιον, ἡ ἄρα οἰκία τῆς κλίνης πενταπλάσιος· σύμμετρος ἄρα ἡ οἰκία γέγονε τῇ κλίνῃ διὰ μέσου τοῦ νομίσματος, ὃ κοινὸν ἐγένετο μέτρον· εἰ δὲ σύμμετρος, καὶ ἴση γενέσθαι δυνατόν. εἰ γὰρ πενταπλασιασθῇ, ἴση ἔσται τῇ οἰκίᾳ. τί μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τί τὸ δίκαιόν ἐστιν, εἴρηται, κατά τε διανομὴν καὶ διόρθωσιν, ἤτοι τὸ διανεμητικὸν καὶ διορθωτικόν.

ΚΕΦ. ζ'.

Ὅτι ἡ δικαιοσύνη μεσότης ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι.

Τούτων δὲ οὕτω διωρισμένων, φανερόν ἐστιν, ὅτι ἡ δικαιοπραγία μεσότης ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. τὸ μὲν γὰρ πλέον ἐστὶ, τὸ δὲ ἔλαττον. τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν οὐδὲν ἄλλό ἐστιν ἢ τὸ πλέον ἔχειν, ὅπου τὸ ἴσον ἔδει· τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι, τὸ ἔλαττον ἔχειν. καὶ ἡ δικαιοσύνη μεσότης ἐστὶν, οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς προτέραις ἀρεταῖς· τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἀρετῶν ἑκάστη μέση ἐστὶ δύο κακιῶν, τῆς μὲν ὑπερβαλλούσης, τῆς δὲ ἐλλειπούσης· ἡ μὲν γὰρ σωφροσύνη μεταξὺ τῆς ἠλιθιότητος καὶ τῆς ἀκολασίας ἐστίν· ἡ δὲ ἀνδρία μεταξὺ τῆς δειλίας καὶ τῆς θρασύτητος, καὶ αἱ ἄλλαι ὁμοίως. ἡ δὲ δικαιοσύνη οὐκ ἔχει παρ' ἑκάτερα δύο κακίας, αἷς ἀντίκειται, ἀλλὰ μόνῃ τῇ ἀδικίᾳ ἀντίκειται· μέση δέ ἐστιν, ὅτι τῆς ἀδικίας τὴν ἀνισότητα εἰσαγούσης, τὸ ἴσον αὕτη ζητεῖ, καὶ

τεῖ, καὶ τοῦτο ἐστὶ ποιητική. ὁ δὲ ἴσον μέσον ἐστὶ τοῦ μείζονος καὶ
τοῦ ἐλάττονος, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴ μὲν μεσότης ἐστίν· ἡ δὲ ἀδι-
κία ἀκρότης, ὅτι τῶν ἄκρων ἐστί. καὶ ἡ μὲν δικαιοσύνη ἐστὶν
ἕξις, καθ' ἣν ὁ δίκαιος κατὰ προαίρεσιν πρακτικός ἐστι τοῦ
δικαίου, καὶ διανεμητικὸς, ὥστε καὶ ἑαυτῷ νομοθετεῖν προ-
σηκόντως διανέμειν πρὸς ἄλλους, καὶ πρὸς ἑαυτὸν, εἰ δεή-
σει, καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχειν κανόνα διανομῆς, οὐχ ἑαυτῷ
μὲν πλέον τοῦ ἀγαθοῦ παρέχων ἐν τῇ διανομῇ, ἔλαττον δὲ
τῷ πλησίον, ἢ τοῦ βλαβεροῦ ἑαυτῷ μὲν ἔλαττον, πλέον δὲ τῷ
πλησίον, ἀλλὰ τὸ ἴσον τὸ κατ' ἀναλογίαν. ὁμοίως δὲ καὶ ἄλ-
λῳ νομοθετῶν τὰ ἴσα ποιεῖν ἐν ταῖς διανομαῖς. τοιαύτη
μὲν ἡ δικαιοσύνη.

Ἡ δὲ ἀδικία, πᾶν τοὐναντίον. ὑπερβολὴ γὰρ καὶ ἔλλει-
ψίς ἐστι τοῦ ὠφελίμου καὶ βλαβεροῦ παρὰ τὸ ἀνάλογον· ὁ γὰρ
ἄδικος ἐν ταῖς διανομαῖς ὑπερβάλλει μὲν τὸν πλησίον ἐν
τοῖς ὠφελίμοις, ἐλλείπει δὲ αὐτοῦ ἐν τοῖς βλαβεροῖς. ὅταν
δὲ πρὸς ἄλλους τὴν διανομὴν ποιῆται, καὶ τότε μὲν παρὰ τὸ
ἀνάλογον· πλὴν οὐ τὸν αὐτὸν ποιεῖ τὴν αὐτὴν ὑπερβάλ-
λειν ἢ ἐλλείπειν, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν, ὥστε εἶναι καὶ ὑπερβολὴν
καὶ ἔλλειψιν ἐν τοῖς ἀδικήμασιν, τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον· καὶ
μεῖζον μέν ἐστι τὸ ἄδικον, ἔλαττον δὲ τὸ ἀδικεῖσθαι. ὧν μέσον
ἐστὶ τὸ ἴσον, ἤτοι τὸ δίκαιον.

ΚΕΦ. ϛ.

Πῶς ἐστιν ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι.

6

ΠΕρὶ μὲν οὖν δικαιοσύνης, καὶ ἀδικίας, καὶ τίς ἑκατέρα τού-
των ἡ φύσις, καὶ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου, καθόλου εἴρηται.
ἐκεῖνο δὲ νῦν ζητητέον. ἐπεί εἰσί τινα ἀδικήματα, ἃ ποιῶν

τις ἀδικεῖ μὲν, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστι, τίνα ταῦτα. πρῶτον δὲ ἐκεῖνο δείξομεν, ὅτι δυνατὸν ἀδικεῖν τινὰ, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι. οἷον κλέπτειν, καὶ μὴ κλέπτην εἶναι, καὶ μοιχεύειν, καὶ μὴ μοιχὸν εἶναι. ὁ γὰρ κλέψας τὴν μάχαιραν τοῦ μαινομένου, ἵνα μὴ ἑαυτὸν ὁ μαινόμενος ἀποσφάζῃ, ἔκλεψε μὲν, κλέπτης δὲ οὐκ ἔστι· καὶ ὁ μοιχεύων, ἵνα δυνηθῇ πλουτεῖν, μοιχεύει μὲν, μοιχὸς δὲ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ φιλοχρήματος. καὶ εἴ τις ἰατρὸς ἀπατῴη τὸν νοσοῦντα ἐφ᾽ ᾧ σῶσαι, ἀπατᾷ μὲν, ἀπατεὼν δὲ οὐκ ἔστιν. ὅτι μὲν οὖν ἐστι δυνατὸν τινὰ ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἀδικίαν, ἧς τὸ ἔργον ποιεῖ, δῆλον· τίνα δέ ἐστι ταῦτα τὰ ἀδικήματα, ἑνὶ καθολικῷ λόγῳ ῥητέον. ὅσα ἀδικεῖ τις, οὐχ ἕνεκα τοῦ τέλους, ὃ προσήκει τῇ ἀδικίᾳ ἐκείνῃ, ἧς τὴν πρᾶξιν ποιεῖ, ἀλλὰ ἄλλου τέλους ἕνεκα ἢ ἀγαθοῦ ἢ φαύλου, κατ᾽ ἐκεῖνα ἀδικεῖ μὲν, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστιν. ἀπατᾷ μὲν γὰρ ὁ ἰατρὸς, ἀπατεὼν δὲ οὐκ ἔστιν· οὐ γὰρ τέλος ἔχει τὴν ἀπάτην τοῦ νοσοῦντος, ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν· ὁμοίως καὶ ὁ κλέψας τὸ ξίφος τοῦ μαινομένου, οὐ ζητεῖ τὸ πλέον λαβεῖν ἑαυτῷ καὶ λάθρα περικερδᾶναι τοῦ πλησίον, ὥσπερ ὁ κλέπτης, ἀλλὰ τέλος ἔχει τὴν τοῦ μαινομένου σωτηρίαν. πᾶσα δὲ πρᾶξις ἀπὸ τοῦ τέλους τὸ εἶδος λαμβάνει, καὶ τὸν ὁρισμὸν καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα· τὸ γὰρ ὄνομα συνεσταλμένος ὁρισμός ἐστιν. οὐδὲ γὰρ τὸν στρατηγὸν ἑλεπόλεις κατασκευάζοντα πολλάκις καὶ ὁρμητήρια ἐν πολιορκίαις, οἰκοδόμον ἐροῦμεν, ἢ τέκτονα· τὰ μὲν γὰρ οἰκοδόμου καὶ τοῦ τέκτονος ποιεῖ, καὶ οἰκοδομεῖν λέγεται. ὅτι δὲ οὐ πρὸς τὸ τέλος ἀποσκοπεῖ τοῦ οἰκοδόμου, ἀλλὰ τὸ τοῦ στρατηγοῦ, οὐκ οἰκοδόμος, ἀλλὰ στρατηγός

ἐστι καὶ

ἔστι καὶ καλεῖται· οἷον τὸν γάμον μὲν τοῦ πλησίον ἀδικῶν, καὶ μὴ δι' ἀκολασίαν δὲ αὐτὸ τοῦτο προαιρούμενος, ἀλλὰ διὰ φιλοχρηματίαν, οὐκ ἂν εἴη μοιχὸς, ἀλλὰ φιλοχρήματος· δυνατὸν τίνα πῇ ἀδικεῖν, καὶ μὴ ἄδικον εἶναι κατ' ἐκείνην τὴν ἀδικίαν, ἧς τὴν πρᾶξιν ποιεῖ, ἀλλὰ ἢ οὐδαμῶς ἄδικον, ὥσπερ ὁ ἰατρὸς, ἢ καθ' ἑτέραν ἀδικίαν ἄδικον, ὥσπερ ὁ μοιχός. κατὰ τίνα δὲ τρόπον, εἴρηται· δυνατὸν δὲ καὶ ἄλλως ἀδικοῦντα μὴ ἄδικον εἶναι, ὅταν ἀκουσίως τις ἀδικῇ. ὁ γὰρ νύκτωρ ἀγνοήσας τὸν κλέπτην, καὶ τὸν μὴ κλέπτην ἀποκτείνας, ἠδίκησε μὲν, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστι.

ΚΕΦ. θ.

Περὶ δικαίου, ὃ κυρίως οὐκ ἔστι δίκαιον.

ΠΕρὶ μὲν οὖν τοῦ ἀντιπεπονθότος, τίνα τρόπον γινόμενον δίκαιον ἔσται, εἴρηται πρότερον. ἔστι δὲ καὶ ἄλλο δίκαιον, ὃ οὐκ ἔστι κυρίως δίκαιον, ὥσπερ δὴ τὸ πατρικὸν, καὶ δεσποτικόν. ταῦτα γὰρ οὐκ εἰσὶ κυρίως δίκαια, ἀλλὰ ὁμοίαπως τῷ πολιτικῷ δικαίῳ· λέγω δὲ πατρικὸν δίκαιον, ὃ προσήκει πατρὶ πρὸς παῖδα ποιεῖν, καὶ δεσποτικὸν, ὃ δεῖ δεσπότην πρὸς δοῦλον· κυρίως τοίνυν καὶ ἀληθῶς δίκαιόν ἐστι τὸ διανεμητικὸν, καὶ τὸ διορθωτικὸν, ὅπερ ἐστὶ τὸ πολιτικὸν. ὅπερ ἢ κατὰ γεωμετρικὴν ἀναλογίαν γίνεται, καθὼς εἴρηται, ἢ κατὰ ἀριθμητικήν· ἐν ἐκείνοις γάρ ἐστι δίκαιον, ἐν οἷς καὶ νόμος τίθεται. νόμος δὲ τίθεται ἐν ἐκείνοις, οὓς δυνατὸν καὶ ἀδικεῖσθαι καὶ ἀδικεῖν· ὁ γὰρ νόμος, καὶ ἡ δίκη διάκρισίς ἐστι τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου. ταῦτα δὲ ἁρμόζει τοῖς πολίταις· οὗτοι γὰρ ἀλλήλοις δύνανται ἀδικεῖν, τῷ βούλεσθαι ἑκα-

ςον πλέον ἑαυτῷ νέμειν τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν, ἔλαττον ἢ τῷ πλησίον. καὶ τῶν βλαβερῶν τὸ ἀνάπαλιν. διὰ τοῦτο οὐκ ἐῶμεν ἄρχειν ἄνθρωπον πόλεως, δηλονότι αὐτὸν ταῖς ἑαυτοῦ ὁρμαῖς ἑπόμενον, ἀλλὰ τοὺς νόμους ἄρχοντας ποιούμεθα, ἵνα μὴ ἑαυτοῦ ἕνεκα ἄρχῃ, μηδὲ τὸ πλέον ἑαυτῷ παρέχῃ ἐν ταῖς διανομαῖς τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸ ἀνάλογον· εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχοι, τύραννος ἔσται· ὁ γὰρ ἄρχων οὐδὲν ἄλλο βούλεται, ἢ φυλάττειν τὸ δίκαιον, ἤτοι τὸ ἴσον, καὶ τὸ ἀνάλογον· οὐ γὰρ ἑαυτοῦ ἕνεκα ἄρχει, καθὼς εἴρηται, ἀλλὰ διὰ τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων. διὰ τοῦτο καὶ τὴν δικαιοσύνην ἀλλότριον ἀγαθὸν ὀνομάζουσιν. ὅθεν καὶ μισθοὶ πολλοὶ κεῖνται τοῖς ἀγαθοῖς ἄρχουσιν. ταῦτα δέ εἰσι τιμαὶ δημόσιαι καὶ γέρα, ὃς δὲ οὐκ ἀρκεῖται τοῖς τοιούτοις μισθοῖς, τυραννίδι ἐπιχειρεῖ.

Τὸ μὲν οὖν πολιτικὸν δίκαιον διὰ τοῦτο κυρίως δίκαιον λέγεται. τὸ δὲ πατρικὸν καὶ δεσποτικὸν οὐκ ἔστι. οὐ γὰρ δύναταί τις πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὸ ἴδιον μέρος ἄδικος εἶναι, οὐδὲ τὸ ἴδιον κτῆμα παραιρεῖταί τις βλάπτειν. ἔστι δὲ ὥσπερ μέρος τῷ πατρὶ τὸ τέκνον, ἕως ὑπ' αὐτόν ἐστι, καὶ τῆς αὐτοῦ προνοίας ἐξηρτημένον ἐστίν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δοῦλος ὠφέλειά τις τοῦ δεσπότου ἐστί, καθόσον ἐστὶ δοῦλος, καὶ ἕως ἂν ᾖ. οὐδεὶς δὲ τῇ ἑαυτοῦ ὠφελείᾳ ἐπιβουλεύει. ἐν οἷς δὲ οὐ δυνατὸν ἀδικίαν εἶναι, οὐδὲ τὸ κυρίως δίκαιόν ἐστι, ὅ ἐστι τὸ πολιτικόν, ἀλλὰ ὅμοιον αὐτῷ. τὸ γὰρ πολιτικόν, καθὼς εἴρηται, ἐν ἐκείνοις ἐστίν, ἐν οἷς ἐστὶ νόμος. ἐν πατρὶ δὲ καὶ υἱῷ καὶ δεσπότῃ καὶ δούλῳ διὰ τὰ εἰρημένα οὐκ ἔστι νόμος, ὅτι μηδὲ ἀδικία. ἀλλὰ ἐν ἐκείνοις ἐστίν, ἐν οἷς ἰσότης τοῦ ἄρ-

χειν

χειν καὶ ἄρχεσθαι· διὸ μᾶλλον δοκεῖ δίκαιον εἶναι τὸ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα, ἢ πρὸς υἱὸν καὶ κτήματα· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον, καὶ μᾶλλον ἔοικε τῷ πολιτικῷ· ἔστι δὲ ὅμως καὶ αὐτὸ ἄλλο παρὰ τὸ πολιτικόν.

ΚΕΦ. ι'.

Περὶ τοῦ φυσικοῦ, καὶ τοῦ νομικοῦ δικαίου, τί ἐστιν ἑκάτερον. 7

ΤΟῦ δὲ πολιτικοῦ δικαίου, τὸ μὲν φυσικόν ἐστι, τὸ δὲ νομικόν· καὶ φυσικὸν μὲν λέγεται, ὃ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, καὶ πᾶσι δίκαιον δοκεῖ· οἷον τὸ τὸν δανεισάμενον τὸ δάνειον ἀποδοῦναι. πᾶσι γὰρ δοκεῖ δίκαιον εἶναι τὸ ἕκαστον ἔχειν τὰ ἑαυτοῦ. νομικὸν δὲ, ὅπερ πρὶν νομοθετηθῆναι, ἀδιάφορον ἦν, καὶ οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον ἐδόκει, μετὰ δὲ τὸ νομισθῆναι, δίκαιόν ἐστιν· ὥσπερ τὸ πιπράσκειν τὸν δοῦλον μιᾶς μνᾶς. πρὶν μὲν γὰρ τεθῆναι τὸν νόμον, ἀδιάφορος ἦν ἡ πρᾶσις τῶν δούλων, καὶ ὡς ἕκαστος τῶν δεσποτῶν ἐβουλήθη· μετὰ δὲ τὸ τεθῆναι τοῦτον τὸν νόμον, οὐκ ἔτι ἀδιάφορος. ἀλλὰ τὸ δίκαιόν ἐστι τὸ τοσοῦδε πωλεῖν· τοιαῦτα δέ εἰσι καὶ τὰ ἐπὶ τῶν μερικῶν, οἷα τὰ ψηφίσματα· οἷον, ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ τὸν Δημοσθένη στεφανῶσαι, ἢ τὸν Θεμιστοκλέα καλεῖν Ὀλύμπιον. ταῦτα γὰρ πρὶν ψηφισθῆναι, ἀδιάφορα ἦν· ψηφισθέντα δὲ δίκαια δοκεῖ.

Τινὲς δὲ νομίζουσι μηδὲν δίκαιον εἶναι φύσει, ἀλλὰ πάντα νομικά. πάντα μὲν γὰρ τὰ φυσικὰ, ἀμετάβλητα. τὸ γὰρ πῦρ πανταχοῦ καὶ ἑκάστοτε θερμαίνει, καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὁμοίως· τὰ δὲ δίκαια πάντα, μετα-

βάλλονται· τὸ γὰρ δανείζεσθαι, καὶ μὴ ἀποδιδόναι; παρά
τισι δίκαιον δοκεῖ· καὶ τἆλλα ὁμοίως ἔχει· καὶ οὐ πᾶσι δίκαια
δοκεῖ τὰ αὐτά, ὥστε πάντα τὰ δίκαια νομικὰ εἶναι, καὶ
οὐδὲν φυσικόν. πρὸς δὴ ταῦτα ἐκεῖνο λέγομεν, ὅτι οὐ καθ-
άπαξ κινεῖται πᾶν τὸ δίκαιον καὶ μεταπίπτει· εἰ γὰρ καὶ παρ'
ἀνθρώποις πάντα ἦν τὰ δίκαια μεταβλητά, παρά γε τοῖς
θεοῖς ἀνάγκη δίκαιον εἶναι ἀμετάβλητον· ὥστε εἶναί τι φυ-
σικὸν δίκαιον. νῦν δὲ καὶ παρ' ἀνθρώποις, τοῖς γε ὀρθῶς
καὶ ὑγιῶς ἔχουσιν, ἐστὶ δίκαιον ἀκίνητον, ὃ φυσικὸν λέγεται·
εἰ δὲ τοῖς νοσοῦσι τὰς φρένας καὶ διεστραμμένοις οὐ δοκεῖ δί-
καιον, οὐδὲν διαφέρει. οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων τὸ μέλι γλυκὺ εἶναι
ψεύδεται, διότι τοῖς νοσοῦσιν οὐ τοιοῦτον δοκεῖ· τὸ τοίνυν
δίκαιον τὸ φυσικὸν δοκεῖ μέν τισι δίκαιον, δοκεῖ δὲ ἄλλοις
μὴ δίκαιον εἶναι· ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον φυσικόν ἐστι καὶ ὑγιει-
νὸν τῶν ἀνθρώπων. τὸ δὲ δεύτερον παρὰ φύσιν καὶ μαινομέ-
νων ἀνθρώπων. ὅτι μὲν οὖν οὐδὲν κωλύει φυσικὸν εἶναι δί-
καιον, ὅτι ἔνιοι δίκαιον οὐ νομίζουσιν αὐτό, δῆλον· ἐπεὶ δὲ καὶ
τὸ νομικὸν δίκαιον κινητόν ἐστι, καὶ τὸ φυσικὸν ὃν εἴρηται τρό-
πον, τίνι διακριθήσονται καὶ ἀμφότερα κινούμενα; καὶ ἔστιν
ἡ διάκρισις φανερά. αὐτὸ γὰρ ἐξετασθήσεται τὸ δίκαιον
καθ' ἑαυτό, εἰ συμφέρει πᾶσιν ἀκίνητον ὄν, καὶ εἰ καταλυ-
θὲν βλάβην ἐπενεγκεῖν δύναται· καὶ εἰ οὕτως ἔχει, φυσικὸν
δίκαιόν ἐστιν. εἰ δὲ μὴ τοιοῦτον, νομικόν· καὶ γὰρ ἐνδέχεται μὲν
πάντας τῇ ἀριστερᾷ χειρί, ὡς δεξιᾷ, χρήσασθαι. ἡ μέντοι
δεξιὰ φύσει φαίνεται κρείττων εἶναι τῆς ἀριστερᾶς· τὰ δὲ νο-
μικὰ δίκαια κατὰ συνθήκην τεθέμενα, ὅμοιά ἐστι τοῖς μέ-
τροις, ἅπερ ἄλλα ἀλλαχοῦ γίνονται· τὰ γὰρ οἰνηρὰ καὶ σι-

τηρὰ

τηρὰ μέτρα, οὐ πανταχοῦ εἰσὶν ἴσα· ἀλλ' οὗ μὲν ὠνοῦνται τὸν οἶνον ἢ τὸν σῖτον, μείζω τὰ μέτρα ποιοῦσιν· οὗ δὲ πωλοῦσιν, ἐλάττω. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἔχει καὶ τὰ μὴ φυσικά, ἀλλὰ ἀνθρώπινα, καὶ κατὰ συνθήκην γινόμενα δίκαια. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ πανταχοῦ· ἐπεὶ οὐδὲ πολιτεία μία πᾶσιν, ἀλλὰ μία πανταχοῦ πολιτεία, ἡ κατὰ φύσιν ἀρίστη· ὥσπερ καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἓν πανταχοῦ ἐν ταῖς εὐνομουμέναις πολιτείαις. καὶ οὕτως ἔχει πρὸς τὰς ἐν αὐταῖς πράξεις, ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὰ καθέκαστα. τὰ μὲν γὰρ πραττόμενα πολλά, τὸ δὲ δίκαιον, ἢ τὸ νόμιμον, ἓν. καθόλου γάρ ἐστιν. οὐ γὰρ τὸνδε τὸν ἀριστέα κελεύει τιμᾶσθαι, καὶ τιανδὲ τιμήν, ἀλλὰ καθόλου πάντα ἀριστέα ἁπλῶς τιμᾶσθαι.

ΚΕΦ. ια´.

Τί ἐστι δικαίωμα, καὶ δικαιοπράγημα, καὶ ἀδικοπράγημα.

Διαφέρει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ δικαίου, καὶ τὸ ἀδίκημα τοῦ ἀδίκου, δίκαιον μὲν γάρ ἐστιν, ὅπερ ἁπλῶς θεωρεῖται, καὶ καθόλου, ἢ νομικόν, ἢ φυσικόν, οἷον τὸ τὸν ἀνδροφόνον ἀποθνήσκειν· ὅταν δὲ τὸ τοιοῦτο δίκαιον ἐν τοῖς καθέκαστα γένηται, καὶ ὅδε ὁ ἀνδροφόνος τὸνδε τὸν τρόπον ἀποθάνῃ, τότε δικαίωμα καλεῖται. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀδίκου καὶ ἀδικήματος ἔχει. καλεῖται δὲ δικαιοπράγημα μὲν πᾶσα πρᾶξις δικαία, κἄντε ἀδικίας ἔκτισις ᾖ, κἄντε ἀρετῆς ἀνταπόδοσις. δικαίωμα δὲ ἰδίως, ἡ τῆς ἀδικίας τιμωρία. ὁποῖα δὲ καὶ πόσα εἴδη δικαιοπραγημάτων, καὶ δικαιωμάτων εἰσίν, ὕστερον ἐπισκεψόμεθα· νῦν δὲ ἐκεῖνο λέγωμεν. οὕτως οὖν ἐχόντων τῶν δικαίων, καὶ τῶν ἀδίκων, ὡς εἴρηται,

ρητ), ἀδικεῖ μὲν ἢ δικαιοπραγεῖ, ὅταν ἑκών τις αὐτὰ πράττῃ. ὅταν δὲ ἄκων, οὔτε ἀδικεῖ οὔτε δικαιοπραγεῖ καθ' αὑτὸ, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· αἱ γὰρ πράξεις καθ' ἑαυτὰς οὐκ εἰσὶν ἄδικοι, οὔτε δίκαιαι· οὐ γὰρ ἐφαρμόσει αὐταῖς ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀδικοπραγήματος, ὃς συνίσταται ἐν τῷ ἑκουσίῳ· ἀκούσιοι γάρ εἰσιν· ἀλλ' ὅτι συμβέβηκεν αὐταῖς ἡ ἰσότης τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἡ ἀνισότης τῆς ἀδικίας, διὰ τοῦτο ἄδικοι λέγονται κατὰ συμβεβηκὸς, καὶ οἱ πράττοντες αὐτὰς ἀδικοπραγεῖν, ἢ δικαιοπραγεῖν, καθ' αὑτὸ δὲ, ὅταν ἑκούσιον ᾖ τὸ ἔργον, τότε καὶ ἀδίκημα ἔσται, καὶ ἀδικοπράγημα· χωρὶς δὲ τοῦ ἑκουσίου ἄδικον μὲν ἔσται πεποιηκώς. ἡ πρᾶξις δὲ οὐκ ἔσται ἀδίκημα· αὐτὸς γὰρ οὐκ ἔστιν ἄδικος, εἰ καὶ ἄδικα ποιεῖ. ὡς γὰρ ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη, δυνατὸν εἶναι ἄδικα μὲν ποιεῖν, ἄδικον δὲ μὴ εἶναι· τότε γὰρ ἄδικός ἐστιν, ὅταν ἡ πρᾶξις ἐπ' αὐτῷ ᾖ, καὶ μηδεὶς βιάζηται, καὶ εἰδὼς καὶ μὴ ἀγνοῶν τὰ περιστατικὰ πάντα. οἷον τίνα τύπτει, καὶ τίνος ἕνεκα· ταῦτα δὲ ἐν τῷ περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου διωρισάμεθα. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν δίκαια ποιούντων ἐστί· τότε γάρ τις δίκαιός ἐστι, καὶ τὸ ἔργον δικαιοπράγημα καθ' αὑτὸ, ὅταν ἑκουσίως γίνηται· ὁ γὰρ τὴν παρακαταθήκην ἀποδοὺς διὰ φόβον, οὔτε δικαιοπραγεῖ, οὔτε δίκαιός ἐστιν. ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς λέγεται· ταῦτα δὲ ἔτι διαιρετέον ἀκριβέστερον.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ ἀδικημάτων καὶ ἀτυχημάτων, καὶ συγγνωστῶν καὶ ἀσυγγνώστων.

Αἱ γὰρ ἐν ταῖς κοινωνίαις βλάβαι, αἱ μὲν ἑκούσιοι εἰσίν· αἱ δὲ ἀκούσιοι· καὶ τῶν ἀκουσίων, αἱ μὲν ἁμαρτήματα

τήματα λέγονται, αἱ δὲ ἀτυχήματα. καὶ ἁμάρτημα μέν ἐστιν, ὅταν τις βλάψῃ τινὰ ἀκουσίως μὲν, παρέχων δέ τινα τῆς βλάβης αἰτίαν· οἷον, εἴ τις ἐν ὁδῷ τοξεύων, ἐν ᾗ ἐνεδέχετο ἄνθρωπον παριέναι, ἐφόνευσέ τινα· οὗτος γὰρ ἄκων μὲν ἀπέκτεινε τὸν ἄνθρωπον, παρέσχε δὲ αἰτίαν τοῦ φόνου, ἐν τοιούτῳ τόπῳ τοξεύειν. ἀτύχημα δέ ἐστιν, ὅταν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἡ βλάβη συμβῇ. οἷον, εἴ τις τοξεύων ἐπ' ἐρημίας, οὕτω συμβὰν, παριόντα τινὰ ἀπέκτεινεν· ἐνταῦθα γὰρ παράλογός τις ἡ βλάβη συνέβη καὶ παράδοξος, καὶ οὐδὲν ἐς αὐτὸ συνετέλεσεν ὁ βλάψας, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλ' ἔξωθεν ἡ αἰτία πᾶσα τοῦ φόνου.

Τῶν δὲ ἑκουσίων τὰ μὲν ἐκ προαιρέσεως λέγονται, τὰ δὲ οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἀδικήματα· καὶ ἐκ προαιρέσεως μὲν τὰ προβεβουλευμένα, ὅταν τις σκεψάμενος καὶ βουλευσάμενος, τὴν βλάβην ποιήσῃ δι' αὐτὸ τοῦτο, ἵνα βλάψῃ. οὐκ ἐκ προαιρέσεως δὲ, τὰ ἐκ πάθους τινὸς γινόμενα, καὶ μὴ προβεβουλευμένως, οἷον, ὅταν τις βλάψῃ τὸν πέλας ἀθρόον τῷ θυμῷ συσχεθεὶς, ἢ ὑπὸ ἐνδείας τυραννούμενος κλέψῃ, οὐκ αὐτὸ τοῦτο, βουλόμενος κακουργεῖν, ἀλλὰ τὴν ἔνδειαν παραμυθήσασθαι. ταῦτα δὲ ἑκάτερα, τά τε ἐκ προαιρέσεως, καὶ οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀδικήματα λέγονται. τῶν δὲ πραττόντων αὐτὰ, ὁ μὲν ἐκ προνοίας βλάπτων, ἄδικός ἐστι καὶ πονηρός. ὁ δὲ ὑπὸ πάθους κινηθεὶς ἢ φυσικοῦ, οἷον ὀργῆς ἢ λύπης, ἢ ἀναγκαίου, ὥσπερ πείνης ἢ φόβου, ὁ τοιοῦτος οὐκ ἔστιν ἄδικος οὐδὲ πονηρός. διὰ τοῦτο καὶ διακρίνεται παρὰ τοῖς δικασταῖς ὁ ἀμυνόμενος τοῦ προκατάρξαντος. ἄρχει δὲ οὐχ ὁ θυμῷ ποιῶν,

ἀλλ' ὁ κινήσας αὐτὸν εἰς ὀργήν· ὃς καὶ ἐγκαλεῖται ὡς ἄδι-
κος· οὗτος γὰρ ἐγένετο τῆς βλάβης αἴτιος. καὶ τούτου χάριν
ὁ μὲν προκατάρξας ἀπαρνεῖται μὴ προκατάρξαι, ὁ δὲ
ἀμυνάμενος τὴν βλάβην μὲν ὁμολογεῖ, ἣν ἔβλαψε
τὸν ἄρξαντα, ἄμυναν δὲ καὶ ἀνταπόδοσιν ὀνομάζει, διὰ τὸ
μὴ οἴκοθεν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ βλαβέντος, εἰς τὴν ὀργὴν κινη-
θῆναι· οὐ γάρ, ὥσπερ ἐν τοῖς ἑκουσίοις συναλλάγμασιν ἔχει,
οὕτω κἀνταῦθα ἡ ἀμφισβήτησις γίνεται. ἐν ἐκείναις μὲν
γὰρ ἡ πρᾶξις ἀμφισβητεῖται. οἷον, εἰ ἔλαβε τὴν παρα-
καταθήκην, ἢ τὸ δάνειον, καὶ λαβὼν οὐκ ἀπέδωκε. κἂν
τοῦτο δειχθῇ, πονηρὸς εὐθὺς καὶ ἄδικός ἐστιν. εἰ μὴ ἐπιλα-
θόμενος ἀρνεῖται. ἐνταῦθα δὲ ἡ μὲν πρᾶξις ὁμολογεῖται
καὶ φανερά ἐστιν· ὃ γάρ τις ὀργῇ ποιεῖ, φανερῶς ποιεῖ· ἀμ-
φισβητεῖται δέ, εἰ δικαίως ἐπάταξεν, ἢ ἀδίκως. ὥστε ὁ μὲν
προκατάρξας καὶ ἐπιβουλεύσας ἄδικος οἴεται εἶναι,
καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ὁμολογεῖ προκατάρξαι· ὁ δὲ ὀργισθεὶς
παρ' ἐκείνου, μὴ ἄδικος εἶναι νομίζει, καὶ διὰ τοῦτο τὴν
βλάβην ὁμολογεῖ.

Φαίνεται δὴ καὶ ἀπὸ τούτου, ὅτι ὅσα διὰ θυμόν, ἢ ἄλλα
πάθη, καὶ οὐ διὰ μοχθηρίαν, ἀδικεῖ τις, κατ' ἐκεῖνα οὐκ ἔστιν
ἄδικος, ὁ δὲ ἐκ προνοίας ἄδικός ἐστι καὶ πονηρὸς οὐ μόνον
ἐν τῷ διορθωτικῷ δικαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ διανεμητικῷ,
ἐάν τις μὴ κατὰ τὸ ἴσον καὶ ἀνάλογον διανέμῃ. ὁμοίως δὲ καὶ
δίκαιός ἐστιν ἐν ἑκατέρῳ τῶν δικαίων, ὁ μὴ διὰ πάθος,
ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, τὸ δίκαιον ποιῶν· ὁ γὰρ ὑπὸ πά-
θους κινηθείς, ἢ λύπης, ἢ ἔρωτος, καὶ δικαιοπραγήσας,
δίκαια μὲν ἐποίησε, δίκαιος δὲ οὐκ ἔστιν.

Ἐπεὶ

Ἐπεὶ δὲ τῶν ἀκουσίων ἀδικημάτων τὰ μὲν συγγνώμης τυγχάνει, τὰ δὲ οὔ, ῥητέον τίνα τὰ συγγνωστὰ, καὶ τίνα τὰ ἀσύγγνωστα. ὅσα μὲν οὖν τις ἁμαρτάνει καὶ ἀγνοῶν καὶ δι' ἄγνοιαν, συγγνωστά. ὅσα δὲ ἀγνοῶν μὲν, οὐ δι' ἄγνοιαν δὲ, ἀλλὰ διὰ πάθος, ὃ μήτε φυσικόν ἐστι, μήτε ἀνθρωπικὸν, οἷον φόβον, ἢ λύπην, ἢ πεῖναν, ἢ ἄλλην ἀνάγκην, ἀλλὰ τρυφήν τινα, οἷον διὰ τὸ ὀρέγεσθαι πιεῖν ἀνθοσμίου, καὶ φαγεῖν πέρδικος, τὰ τοιαῦτ' ἀσύγγνωστά ἐστι· ἔστιν δὲ τὸ μὲν δι' ἄγνοιαν καὶ ἀγνοοῦντα ἁμαρτάνειν, οἷον, ὅταν τις ἀγνοῶν, ὅτι κακὸν τὸ τὸν πατέρα ἀπελαύνειν, νυκτὸς ἀγνοήσας τὸν πατέρα ἀπελαύνῃ τῆς οἰκίας. ὁ μὲν γὰρ μὴ εἰδὼς τὸ καθόλου, ἀγνοῶν λέγεται ποιεῖν· ὁ δὲ μὴ εἰδὼς τὸ μερικὸν, δι' ἄγνοιαν· ὁ δὲ ἄμφω μὴ γινώσκων, καὶ ἀγνοῶν καὶ δι' ἄγνοιαν λέγεται ἁμαρτάνειν, ὃς καὶ συγγινώσκεται· ἀγνοῶν δὲ καὶ οὐ δι' ἄγνοιαν, ὅταν τις ἀγνοῇ μὲν καθόλου, ὅτι κακὸν τὸ κλέπτειν, κλέπτει δὲ, οὐ διότι ἀγνοεῖ, ἀλλὰ διὰ μοχθηρίαν καὶ πάθος, ὃ οὔτε ἀναγκαῖόν ἐστιν, οὔτε φυσικόν· καθὼς εἴρηται.

ΚΕΦ. ιγ'.

Ὅτι οὐ δυνατὸν ἑκόντα ἀδικεῖσθαι.

Δόξειε δ' ἂν μὴ ἱκανῶς διωρίσθαι περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου· ἐπεὶ γὰρ τὸ ἀδικεῖν τῷ ἀδικεῖσθαι ἀντίκειται, διείλομεν δὲ τὸ ἀδικεῖν εἴς τε τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, διαιρετέον ἂν εἴη τὸ ἀδικεῖσθαι εἰς ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, ὃ καὶ Εὐριπίδου δοκεῖ. φησὶ γὰρ εἶναί τι ἀδικεῖσθαι ἑκούσιον, λέγων πως.

Μητέρα κατέκτα τὴν ἐμὴν, βραχὺς λόγος,
Ἑκὼν ἑκοῦσαν, καὶ θέλουσαν οὐχ ἑκών.

δεῖ γὰρ, ἐπεὶ ἀντίκειται, ἢ ἅπαν τὸ ἀδικεῖν ἑκούσιον εἶ-
ναι, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι πᾶν ἀκούσιον· ἢ ἐπεὶ διήρηται τὸ ἀ-
δικεῖν, καὶ τὸ μὲν ἑκούσιόν ἐστι, τὸ δὲ ἀκούσιον, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι
οὕτω διῃρῆσθαι, ἵνα θατέρῳ θάτερον ἀντικέηται. τὸν αὐ-
τὸν δὲ τρόπον δοκεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ δικαιοῦν καὶ δικαιοῦσθαι· ἀλλὰ
τὸ μὲν νομίζειν πᾶν ἀδικεῖσθαι ἢ δικαιοῦσθαι, ἑκούσιον εἶναι,
ἄτοπον· καὶ γὰρ καὶ ἄκων πολλάκις τις δικαιοῦται, ὅταν
ἀδικήσας κολασθῇ· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ εἶναί τι ἑκούσιον ἀδικεῖ-
σθαι, οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές· ἀεὶ γὰρ ἀκουσίως τις ἀδικεῖ-
ται· δικαιοῦται δὲ ποτὲ μὲν ἀκουσίως, ποτὲ δὲ ἑκουσίως. ὁ μὲν
γὰρ ἀδικῶν, κολαζόμενος, ἀκουσίως δικαιοῦται· ὁ δὲ ἀδι-
κούμενος ἐκδικούμενος, ἑκουσίως δικαιοῦται.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ δικαιοῦσθαι, τὰ εἰρημένα ἀρκείτω, περὶ δὲ τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅτι οὐ δυνατὸν ἑκούσιον εἶναι, ῥητέον ἔτι σαφέστερον.

Καὶ πρῶτον ἐροῦμεν τοὺς λόγους, ὅθεν δοκεῖ συνάγεσθαι
ἑκουσίως τινὰ δύνασθαι ἀδικεῖσθαι. ἐπεὶ γὰρ ἑκουσίως ἐστὶν ἀδι-
κεῖν, τὸ βλάπτειν ἀδίκως τινὰ, εἰδότα καὶ τὴν βλάβην καὶ
τὸν βλαπτόμενον, καὶ μηδὲν ἀγνοοῦντα τῶν περὶ τὸ πρᾶγμα,
καὶ ἔτι οἴκοθεν κινούμενον καὶ οὐκ ἔξωθεν βιαζόμενον, εἴη ἂν
τὸ ἑκουσίως ἀδικεῖσθαι τὸ βλάπτεσθαι παρὰ τὸ δίκαιον, εἰδό-
τα τὴν βλάβην καὶ τὸν βλάπτοντα. καὶ πάντα τὰ περὶ τὸ
πρᾶγμα, καὶ ἀνέχεσθαι, δυνάμενον ἀποσείσασθαι· τοῦτο δὲ
ὅτι γίνεται, φανερόν· ὁ γὰρ ἀκρατὴς καὶ ὑφ' ἑτέρου βλάπτε-
ται, εἰδὼς πάντα, καὶ ἀνέχεται, δυνάμενος ἀποσείσα-
σθαι· δυνατὸν ἄρα ἐστὶν ἑκόντα τινὰ ἀδικεῖσθαι· ἔτι δὲ καὶ αὐ-
τὸς ἑαυτὸν ὁ ἀκρατὴς βλάπτει, καὶ ἑκουσίως. ἑκουσίως ἄρα

ἑαυτὸν

ἑαυτὸν ἀδικεῖσθαί ἐστι, τὸ ἄδικα πάσχειν· πάσχει δέ τις ἄ-
δικα ἑκών· οἱ γὰρ ἐπιεικέστεροι ἐν ταῖς διανομαῖς, ἐλάττω
τῆς ἀξίας λαμβάνουσι βουλόμενοι. ὅπερ ἄδικον μέν ἐστιν,
ἑκούσιον δέ. ἀδικοῦνται ἄρα ἑκουσίως· ἔστιν ἄρα τι ἀδικεῖσθαι
ἑκούσιον· ἀλλὰ τοὐναντίον ἐστὶν, ἀδύνατον εἶναι ἀδικεῖσθαι τι-
νὰ ἑκουσίως. τότε γάρ τις ἀδικεῖται, ὅτε τι πάσχει ἄδικον
παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν· τὸ γὰρ πάσχειν τι παρὰ τὴν ἑαυτοῦ
βούλησιν τινὰ, ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τοῦ ἑκουσίου· ὥστε οὐ δυ-
νατὸν βούλεσθαι τινὰ ἀδικεῖσθαι, οὐδὲ τὸν ἀκρατῆ· καὶ οὗτος
γὰρ ἀγαθὰ βούλεται ἑαυτῷ, καὶ οὐκ ἀνέχεται ἀδικεῖσθαι
ἁπλῶς. ταύτης δὲ τῆς βλάβης ἀνέχεται· οἴεται γὰρ μὴ βλά-
πτεσθαι· καὶ οἴεται μὲν δέον εἶναι πράττειν ἃ ὠφελήσει, πράττει
δὲ τὰ βλάπτοντα, οἰόμενος μὴ βλάπτοντα εἶναι. ὥστε οὐ δυ-
νατόν ἐστιν, ἀδικεῖσθαι τινὰ ἑκόντα. ἀπὸ τούτου δὲ καὶ τὰ ἐκ τοῦ
ἐναντίου ἐπιχειρήματα λύεται. καὶ γὰρ ἀδικεῖ τις, ὅταν βλά-
πτῃ τινὰ ἑκὼν παρὰ τὴν τοῦ βλαπτομένου βούλησιν· ὁμοίως
δὲ καὶ ἀδικεῖται, ὅταν ἄδικα πάσχῃ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ βού-
λησιν. τὸ δὲ ἑκόντα ἄδικα πάσχειν, οὐκ ἔστιν ἀδικεῖσθαι· ὥσπερ
γὰρ τὸ ἄδικον ποιεῖν, οὐ πᾶν ἐστὶν ἀδικεῖν, οὐδὲ ὁ ἄδικα ποιῶν
ἄδικος, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται, οὕτως οὐδὲ πᾶς ὁ πάσχων
ἄδικα ἀδικεῖται· ἀλλ᾽ ὥσπερ ὁ ἀπατῶν τὸν νοσοῦντα ἰατρὸς,
ἢ ὁ κλέπτων τὴν τοῦ μαινομένου μάχαιραν, ἄδικα μὲν
ποιεῖ, ἄδικος δὲ οὐκ ἔστι, διότι πρὸς σωτηρίαν ὁρᾷ τοῦ νο-
σοῦντος, καὶ οὐ ζημιοῦν, ἀλλὰ κερδαίνειν ποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ ἐν
ταῖς διανομαῖς ἐλάττω λαμβάνων τῆς ἀξίας, οὐκ ἀδικεῖ
ἑαυτὸν, εἰ καὶ ἄδικα πάσχει· οὐ γὰρ ἵνα βλάψῃ ἑαυτὸν ἀνέ-
χεται τῶν ἐλαττόνων ἀξιούμενος, ἀλλ᾽ ἵνα ὠφελήσῃ μᾶλ-

λον, δόξαν μετριότητος ἢ ἐπιεικείας λαβόντα· ἔπειτα εἰ καὶ βλάπτειν ἑαυτὸν ἀνέχεται, οὐκ ἀδικεῖται· οὐ γὰρ παρὰ τὴν αὑτοῦ βούλησιν τὰ ἄδικα πάσχει, τοῦτο γάρ ἐστιν ἀδικεῖσθαι· ὁ γὰρ ἀλλαξάμενος τὰ βελτίω τῶν ἐλαττόνων, ὥσπερ φησὶν Ὅμηρος τὸν Γλαῦκον τῷ Διομήδει δοῦναι,

Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων,

οὐκ ἀδικεῖται· βουλόμενος γὰρ ἔδωκεν· ὁ δὲ ἀδικούμενος ἀκουσίως βλάπτεται· οὐκ ἄρα δυνατὸν ἀδικεῖσθαί τινα ἑκόντα, βλάπτεσθαι δὲ ἑκόντα δυνατόν.

ΚΕΦ. ιδ΄.

Περὶ τοῦ πότερον ἀδικεῖ μᾶλλον ὁ διανέμων ἀδίκως, ἢ ὁ λαμβάνων.

Ῥητέον δὲ ἐκεῖνο, πότερον ἀδικεῖ ὁ διανέμων ἀδίκως καὶ μὴ κατὰ ἀνάλογον, ἢ ὁ λαμβάνων τὸ πλέον τῆς ἀξίας τῆς ἑαυτοῦ· φαίνεται δὲ, ὅτι ὁ διανέμων ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ὁ δὲ λαμβάνων κατὰ συμβεβηκός· ἐκεῖνος γὰρ ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ὃς ἑκὼν τοῦτο ποιεῖ. ἑκὼν δέ τις ποιεῖ, ὅταν ᾖ παρ' αὐτῷ τῆς πράξεως ἡ αἰτία καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιεῖν. τῆς δὲ διανομῆς ἡ ἀρχὴ παρὰ τῷ διανέμοντι· ὁ ἄρα διανέμων τὸ πλέον ἀδικεῖ καθ' αὑτὸ, ἀλλ' οὐχ ὁ δεχόμενος· οὐ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἐστιν ἡ ἀρχὴ, καθὼς εἴρηται· οὐ γὰρ ὁ ποιῶν τὰ ἄδικα ἀδικεῖν λέγεται, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, ὥσπερ λέγεται καὶ ἡ χεὶρ φονεύειν, ἢ μάχαιρα, ἢ λίθος, παρ' οἷς οὐκ ἔστιν ἀρχὴ τοῦ φόνου, οὐδὲ ἀφ' ἑαυτῶν πράττουσιν· ἄδικα μὲν γὰρ ποιοῦσιν, ἀδικοῦσι δὲ οὐδαμῶς. ὁ δὲ διανέμων ἀδίκως, εἰ μὲν ἀγνοῶν τοὺς νόμους ἔξω τοῦ νομικοῦ δικαίου ἔκρινεν, οὐκ ἀδικεῖ κατὰ τὸν νόμον, οὐδὲ ἄδικος ἡ κρίσις ἐστίν· ἕτερον δὲ τρό-

πον

-που ἀδικεῖ, λέγω δὴ κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον· ἄλλο γὰρ τὸ
νομικὸν δίκαιον, καὶ ἄλλο τὸ φυσικόν· οἷον, νόμου ὄντος τὸν
ἀριστέα πλέα ἔχειν ἐν ταῖς διανομαῖς, ὁ διανέμων ἀγνοή-
σας τὸν νόμον, τῶν ἴσων τοῖς ἄλλοις ἠξίωσεν· οὗτος τοίνυν
κατὰ μὲν τὸ νομικὸν δίκαιον οὐκ ἠδίκησεν· ἠγνόησε γὰρ τὸν
νόμον· ὁ δὲ δι' ἄγνοιαν τὰ ἄδικα πράττων οὐκ ἀδικεῖ· ἐπεὶ
δὲ καὶ φυσικὸς νόμος ἐστὶ τοὺς εὐεργέτας ἀντευποιεῖν, καὶ
μὴ ἀγνοῶν, ἅτε φυσικὸν ὄντα, παρέβη, κατὰ τοῦτον ἄδικός
ἐστιν. εἰ δὲ καὶ τὸν νόμον γινώσκων καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον,
παρέβη, καὶ ἀδίκως ἔκρινε, καὶ τὸ πλέον ἔνειμεν ᾧ μὴ προσ-
ῆκεν, οὐ μόνον τὸν λαβόντα πλεονεκτεῖν ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ
αὐτὸς πλεονεκτεῖ· καὶ γὰρ, εἴτε διὰ φιλίαν, ἢ δι' ἔχθραν, ἢ
διὰ δῶρα ἠδίκησε, συμμερίζεται τὸ ἀδίκημα· πλεονεκτεῖ
γὰρ καὶ αὐτὸς, ἢ χάριτος πρὸς τὸν φίλον, ἢ τιμωρίας
εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἢ ἀργυρίου· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς κοινωνεῖ τοῦ
ἀδικήματος τῷ πλέον λαβόντι· καθάπερ γὰρ εἰ ἀγρόν τις
ἀδίκως, ᾧ μὴ προσῆκεν, ἔδωκεν ἀργυρίου, συμμερίσασθαι
λέγεται τὸν ἀγρὸν τῷ λαβόντι· καίτοι οὐκ ἀγρὸν ἔλαβεν,
ἀλλ' ἀργύριον, οὕτω καὶ ὁ ἐν ταῖς διανομαῖς ἀδικήσας, ἵνα
ἢ ἑαυτῷ ἢ φίλῳ χαρίσηται, μετέχει τοῦ πλεονεκτήματος,
καὶ συμμερίζεται τὸ ἀδίκημα· καὶ ὁ μὲν λαβὼν πλέον μὲν
ἔχει, καὶ ἄδικα ἐποίησεν· οὐκ ἠδίκησε δὲ, εἰ μὴ δώροις, ἢ ἄλ-
λῃ τινὶ πειθοῖ τὸν διανομέα παρέπεισεν· ὁ δὲ διανομεὺς καὶ
τὸ πλέον ἔχει ὃν εἴρηται τρόπον, καὶ ἄδικός ἐστι.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

Ὅτι οὐ ῥᾴδιον παντὶ ἑκάστοτε ἄδικον ἢ δίκαιον εἶναι.

Τινὲς δὲ τὸ ἀδικεῖν ἢ δίκαιον εἶναι ῥᾴδιον νομίζουσι, καὶ ἅμα τῷ θελῆσαι δυνατὸν εἶναι δίκαιον ἢ ἄδικον γενέσθαι· τοῦτο δὲ οὐχ οὕτως ἔχει. τὸ μὲν γὰρ πρᾶξαι τὰ δίκαια ἢ τὰ ἄδικα, καὶ ἢ δοῦναι ἀργύριον, ἢ πατάξαι τὸν πλησίον, ῥᾴδιόν ἐστι καὶ τοῦ βουλομένου· τὸ δὲ ἢ δικαιοσύνης ἕξιν ἔχειν ἢ ἀδικίας, ὃ χρόνου καὶ ἀσκήσεως δεῖται, δι᾽ ἃς ἕξεις ἢ δίκαιός τις ἢ ἄδικος λέγεται, τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἐφ᾽ ἡμῖν, ὥστε ἅμα τῷ βούλεσθαι, καὶ ῥᾴδιον εἶναι κτήσασθαι· ὁμοίως δὲ νομίζουσι καὶ τὴν γνῶσιν τῶν δικαίων, καὶ τῶν ἀδίκων ῥᾳδίαν εἶναι, καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα γινώσκειν, οὐδὲν οἴονται σοφὸν εἶναι· ὅτι περὶ ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν, οὐ χαλεπὸν συνιέναι. ταῦτα δὲ εἶναι φασὶ τὰ δίκαια· οὐκ εἰσὶ δὲ, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός· οὐ γὰρ ἁπλῶς οὕτω πραττόμενος ὁ νόμος, δίκαιός ἐστιν ἑκάστοτε καὶ ὡς ἔτυχε, τελούμενος, καὶ παρ᾽ ὧν, ἀλλ᾽ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ παρ᾽ ὧν δεῖ· τὸ δὲ ταῦτα καθ᾽ ἕκαστον τῶν νόμων εἰδέναι, δυσχερέστερόν ἐστι τοῦ τὰ ὑγιεινὰ εἰδέναι. ἐπεὶ κἀκεῖ, μέλι καὶ οἶνον καὶ ἐλλέβορον, καὶ καῦσιν καὶ τομὴν εἰδέναι ῥᾴδιον· ἀλλὰ πῶς δεῖ τούτων ἕκαστον πρὸς τὴν ὑγίειαν τάξαι, καὶ τίνι προσενεκτέον, καὶ πότε, τοσοῦτον ἔργον, ὅσον ἰατρὸν εἶναι.

Διὰ ταῦτα δὴ καὶ τὸν δίκαιον νομίζουσι δύνασθαι ἀδικεῖν οὐδὲν ἔλαττον τοῦ ἀδίκου, ἀλλὰ καὶ πλέον, διὰ τὸ ἄδικα δύνασθαι πράττειν· δύναιτο γὰρ ἂν καὶ πατάξαι τὸν οὐδὲν ἠδικηκότα καὶ ὑφελέσθαι τὰ ἀλλότρια, καὶ ὁ ἀνδρεῖος ῥίψαι τὴν ἀσπίδα καὶ φυγεῖν· ἀλλ᾽ οὐ τὸ τὰ ἄδικα πράττειν

ἀδικεῖν

ἀδικεῖν ἐστιν, οὐδὲ τὸ τὰ τοῦ δειλοῦ πράττειν δειλαίνειν ἐστί, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· ἀλλὰ τὸ μετὰ τῆς ἕξεως ταῦτα πράττειν, τοῦτό ἐστι τὸ δειλαίνειν ἢ ἀδικεῖν· ὅταν τις οὐκ ἐθέλων ἁπλῶς, ἀλλὰ πάθει κινούμενος δειλίας φύγῃ, ἢ τῷ ἕξιν ἔχειν ἀδικίας ἀδικῇ· ὥσπερ καὶ τὸ ἰατρεύειν, καὶ τὸ ὑγιάζειν, οὐ τὸ τέμνειν, ἢ φαρμακεύειν, ἢ μὴ φαρμακεύειν ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε δεῖ, ταῦτα ποιεῖν, ἕξιν ἰατρικῆς ἔχοντα. τὸ μὲν οὖν ἐπανορθωτικὸν, καὶ διανεμητικὸν δίκαιον, περὶ ὧν εἰπεῖν προὔκειτο, τίνα ἐστὶ καθ' αὑτὰ, καὶ ὅπως ἔχει, διωρισάμεθα.

Νυνὶ δὲ ῥητέον ἐστὶ, πῶς ἔχει τὸ δίκαιον πρὸς τὸ ἐπιεικὲς, καὶ ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὴν ἐπιείκειαν· ἐκεῖνο μόνον τῷ περὶ τοῦ δικαίου λόγῳ προσθέντες, ὅτι τὸ διανεμητικὸν, καὶ διορθωτικὸν δίκαιον ἐν ἐκείνοις ἐστὶν, ἃ μετέχουσι τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν· οἷον πλούτου ἢ δόξης, ἐν οἷς ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις εὑρίσκεται· ἐν γὰρ δόξῃ καὶ ὑπερβάλλειν δυνατὸν τὸ δέον καὶ ἐλλείπειν· ὁμοίως δὲ ἐν πλούτῳ. ἐπὶ γὰρ τῶν οὕτως ἐχόντων ἡ ἰσότης δὲ ἡ ἀναλογία ζητεῖται. καὶ τοῖς μετέχουσι τούτων, τοῦ διανεμητικοῦ δικαίου χρεία καὶ τοῦ διορθωτικοῦ. ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς θεοῖς οὐκ ἔχει χώραν ἡ ἀνισότης, οὐδὲ ὑπερβολή ἐστιν ἐν ἐκείνοις, οὐδὲ ἔλλειψις. ὅθεν οὐδὲ χρεία τῆς τοιαύτης δικαιοσύνης. ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοῖς φαύλοις παντάπασι τῶν ἀνθρώπων, δὲ ὑπὸ τρυφῆς καὶ τῆς ἄλλης μοχθηρίας διεφθαρμένοις· τοῖς γὰρ ὑγιάζεσθαι μέλλουσιν ἀνάγκη τι μόριον ὑγιὲς ἔχειν, ἵν' ἐκεῖθεν ὁ ἰατρὸς ἐπανακαλέσηται τὴν ὑγίειαν· οἱ δὲ παντάπασι διαφθαρέντες οὐ δύνανται θεραπευθῆναι· ὅθεν οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει χώραν τὸ δί-

καιον· ἐν ἐκείνοις δέ ἐστι τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι βούλονται τὰ δίκαια καὶ ποιοῦσι κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν, καὶ αὖθις ἁμαρτάνουσιν ὅσον ἀνθρώποις προσῆκε.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

Περὶ ἐπιεικείας, καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς.

C. 10

ΠΕρὶ δὲ ἐπιεικείας, καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς, πῶς ἔχει ἡ μὲν ἐπιείκεια πρὸς δικαιοσύνην, τὸ δ' ἐπιεικὲς πρὸς τὸ δίκαιον, ἀκόλουθόν ἐστιν εἰπεῖν. καὶ γὰρ οὔτε πάντα ταὐτά ἐστιν, οὔτε ἕτερα τῷ γένει. καθόσον μὲν γὰρ τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινεῖται μᾶλλον τοῦ δικαίου, καὶ ὁ ἐπιεικὴς ἀνὴρ τοῦ δικαίου βελτίων δοκεῖ, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα μεταφέρομεν, ὅταν ἐπαινεῖν δέῃ τινὰ τῶν ἀρετῶν, καὶ γὰρ ἐπιεικεστέραν τήνδε ἐκείνης λέγομεν, τὸ βέλτιον δηλοῦντες οὐ τὸ δικαιότερον, κατὰ τοῦτο ἄλλη τις δοκεῖ εἶναι παρὰ τὴν δικαιοσύνην ἡ ἐπιείκεια. πάλιν δὲ τῷ λόγῳ ἀκολουθοῦσι φαίνεται ἄτοπον, εἰ τὸ ἐπιεικὲς ἄλλο παρὰ τὸ δίκαιον ὂν, ἐπαινετόν ἐστιν. εἰ γὰρ ἐπαινετὸν, δίκαιόν ἐστι· πᾶν γὰρ ἐπαινετὸν δίκαιον, καὶ ἡ δικαιοσύνη τελεία ἐστὶν ἀρετὴ, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω δέδεικται· εἰ δὲ οὐκ ἔστι δίκαιον, οὐδὲ ἐπαινετόν. ἢ εἰ τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινετὸν, τὸ δίκαιον οὐκ ἔστιν ἐπαινετόν· ἡ μὲν οὖν ἀπορία σχεδὸν διὰ ταῦτα συμβαίνει. ἔχει δὲ καὶ ἀμφότερα ὀρθῶς, τό, τε ἓν εἶναι τὸ δίκαιον, καὶ τὸ διαφέρειν, καὶ οὐδὲν ἀλλήλοις ἐναντιοῦνται. τὸ γὰρ ἐπιεικὲς καὶ δίκαιόν ἐστι, καὶ δικαίου τινὸς βέλτιον, καὶ οὐχ ὡς ἑτερογενὲς τοῦ δικαίου βέλτιόν ἐστιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς μέρος ἄλλου μορίου ὁμογενοῦς· καὶ σπουδαίου ὄντος καὶ αὐτοῦ καὶ δικαίου, τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον σπουδαιότερόν ἐστι. ταύτην δὲ τὴν

ἀπορίαν

ἀπορίαν εἰσήγαγεν, ὅτι τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον μέν ἐστιν, οὐ κατὰ νόμον δέ, οὐ γὰρ περιέχεται ὑπὸ νόμου, ἀλλ' ἔστιν ἐπανόρθωμα δικαίου νομίμου. τὸ δὲ αἴτιον τῆς διορθώσεως, ὅτι ὁ μὲν νόμος ἅπας καθόλου διορίζεται· ἐπ' ἐνίοις δὲ τῶν καθέκαστα οὐ δυνατὸν ἐφαρμόζειν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, διὰ τὸ τὸν μὲν νόμον ὡρισμένον εἶναι, καὶ εἰς ὡρισμένον τι σκοπεῖν, τὰ δὲ καθέκαστα ἀόριστα, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα· οἷον, ὁ νόμος κελεύει καθόλου πάντα τὸν ἐπὶ τὸ τεῖχος ἀνελθόντα ξένον ἀποθνήσκειν· ἀνελθὼν δέ τις ἠρίστευσεν· εἰ τοίνυν ἐφαρμόσομεν τὸν νόμον τῷ ἀριστεῖ, καὶ ἀποκλείνομεν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ τὸ δίκαιον ποιήσομεν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλων πολλῶν ἔχει. τούτου δὲ τὸ ἁμάρτημα οὐκ ἔστιν ἐν τῷ νόμῳ, οὐδὲ ἐν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει. ὁ γὰρ νόμος, ἐπεὶ ἀδύνατον τὰ κατὰ μέρος πάντα περιλαβεῖν ἀόριστα ὄντα, τὸ ὡς ἐπιπλέον λαμβάνει, καὶ πρὸς τοῦτο βλέπων νομοθετεῖ· καὶ οὐκ ἀγνοῶν τὸ ἁμάρτημα ὁ νομοθέτης ἀπροσδιόριστον ἀφῆκε τὸν νόμον, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ δυνατὸν εἶναι τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διορισμῷ καθυποβληθῆναι ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων. ἀόριστος γάρ ἐστιν ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη, καὶ πολλὰς ἔχει τὰς μεταβολάς. διὰ τοῦτο τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαινόντων οἱ νομοθέται στοχάζονται. τὸ γὰρ ξένον ἐπὶ τὸ τεῖχος ἀνιόντα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πολέμου τὴν πόλιν ὠφελῆσαι, ἐπ' ἐλάχιστα συμβαίνει· πλέον δὲ ἐνδέχεται κατὰ τῆς πόλεως ἀνέρχεσθαι. ἐπεὶ τοίνυν ἀναγκαῖον εἰδέναι πῶς δεῖ τοὺς τοιούτους νόμους τηρεῖν, καὶ ὅτε, καὶ ἐπὶ τίσιν, ἔδει τινὰ ἕξιν εἶναι καθ' ἣν δυνησόμεθα τὰ τοιαῦτα ἐπανορθοῦν ἁμαρτή-

ματα· αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἐπιείκεια, καθ' ἣν τὸ ἐλλεῖπον ἀνα-
πληροῦται τοῦ νόμου, καὶ τὸ ἁμάρτημα ἐπανορθοῦται, καὶ τὸν
προσδιορισμὸν, ὃν ἐκεῖνος παρέλιπε, διὰ τὸ πάντα τὰ κατὰ
μέρος οὐκ εἰδέναι, προστίθεται· ἐρεῖ γὰρ ὁ ἐπιεικὴς, πάν-
τα τὸν ἀνιόντα ξένον ἀποθνήσκειν, εἴγε ἐμβουλεύσων ἀνῆλ-
θεν· εἰ δὲ ἠρίστευσεν, οὐ μόνον σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ γερῶν
ἀξιωθήτω. ταῦτα δὲ καὶ αὐτὸς ἂν εἶπεν ὁ νομοθέτης, εἴγε
παρῆν· καὶ εἰ ᾔδει, ἐνομοθέτησεν ἄν. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ
τοὺς ἄλλους τοὺς ὁμοίως νόμους ὁ ἐπιεικὴς ἐπανορθώσεται·
διὰ τοῦτο ἡ ἐπιείκεια δίκαιον μέν ἐστι βέλτιόν τινος δικαίου·
οὐ τοῦ καθόλου δικαίου, ἀλλὰ τοῦ νομικοῦ τοῦ διὰ τὸ καθόλου
ἁμαρτάνοντος· καὶ ἔστιν αὕτη ἡ φύσις ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐπανόρ-
θωμα τοῦ νόμου, καθόσον ἁμαρτάνει καὶ ἐλλειπής ἐστι διὰ τὸ
καθόλου· τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ μὴ πάντα τὰ δικαίως
γινόμενα κατὰ νόμον εἶναι, ὅτι καθόλου καὶ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον οἱ νόμοι· καὶ διὰ τοῦτο ψηφισμάτων ἐδέησεν, ἃ
ποιοῦσιν οἱ πολιτευόμενοι ἐν τοῖς κατὰ μέρος πράγμασιν,
ἄλλοτε ἄλλως καὶ αὐτοῖς ἔχουσι· τῶν δὲ ἀορίστων ἀόριστος
καὶ ὁ κανών ἐστιν. ὥσπερ καὶ τῆς Λεσβίας οἰκοδομῆς ὁ μολίβδι-
νος κανὼν, ὃς μετακινεῖται πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ λίθου· τὸν αὐ-
τὸν γὰρ τρόπον καὶ τὰ ψηφίσματα πρὸς τὰ πράγματα
μεταβάλλονται.

Τί μὲν οὖν ἐστι τὸ ἐπιεικὲς καὶ ἡ ἐπιείκεια, καὶ ὅτι δίκαιον, καὶ
πῶς ἔχει πρὸς τὸ καθόλου δίκαιον, καὶ τίνος βέλτιον δι-
καίου, εἴρηται· δῆλος δὲ ἀπὸ τούτων καὶ ὁ ἐπιεικὴς τίς ἐστιν·
ἔστι γὰρ ὁ τῶν εἰρημένων προαιρετικὸς καὶ πρακτικός· καὶ ὁ
μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλὰ ἐλαττωτικός,

καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθόν· καὶ ἡ ἕξις αὕτη ἐπιείκεια, δικαιοσύνη τις οὖσα, καὶ οὐκ ἄλλη τις παρὰ ταύτην καὶ διάφορος ἕξις.

ΚΕΦ. ιζ.

Ὅτι οὐ δυνατὸν ἀδικεῖσθαι ἑαυτόν.

ΡΗτέον δὲ περὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι τελεώτερον, εἰ δύναταί ποτε ἑκούσιον εἶναι. ἐπεὶ τοίνυν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀδικία, ἡ μὲν καθολική τίς ἐστι καὶ τελεία ἀρετή, καθὼς δέδεικται, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀδικία κακία, ἡ δὲ μερική· φανερὸν ὅτι οὔτε κατὰ τὴν καθόλου, οὔτε κατὰ τὴν μερικὴν ἀδικίαν δυνατόν τινα ἑαυτὸν ἀδικεῖν· δοκεῖ δὲ δυνατὸν εἶναι. διὰ ταῦτα τοῦ νόμου μὴ κελεύοντος ἑαυτόν τινα ἀποκτείνειν, παράνομόν ἐστι τὸ ἑαυτόν τινα ἀποκτείνειν· ὃ γὰρ μὴ κελεύει ὁ νόμος, ἀπαγορεύει. τὸ δὲ παράνομον ἄδικον, καὶ ἀδικεῖ ὁ ἑαυτὸν ἀποκτείνας· ὁ δὲ ἀδικῶν, τινὰ ἀδικεῖ· δῆλον δὴ ὅτι ἑαυτὸν ἀδικεῖ· τοῦτο δὲ καὶ ἑκουσίως ἐποίησεν· ἑκουσίως ἄρα ἀδικεῖται. ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ τὸν νόμον βλάπτων τινά, καὶ μὴ ἀμυνόμενος, καὶ ἀντιβλάπτων, ἀλλὰ προκατάρχων τῆς βλάβης, ἑκὼν ἀδικεῖ, ὅταν καὶ γινώσκῃ τὴν βλάβην καὶ τὸν βλαπτόμενον, καὶ τ' ἄλλα τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα· ὁ δὲ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν ἀποσφάξας, οὔτε ἀμύνεται ἑαυτὸν, καὶ γινώσκει καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν βλάβην, καὶ πάντα τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα· ἑκὼν ἄρα ἀδικεῖ· εἰ δὲ ἑκὼν ἀδικεῖ, καὶ ἑκὼν ἀδικεῖται. διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ δυνατὸν εἶναι ἑκουσίως ἀδικεῖσθαί τινα κατὰ τὴν καθόλου ἀδικίαν, ἥ τίς ἐστιν ἐναντία τῇ καθόλου δικαιοσύνῃ, ἥ τις χρῆσίς ἐστι πάσης ἀρετῆς. τὸ γὰρ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν ἀποσφάττειν ἐναντίον ἐστὶ τῷ

κατὰ τὴν πρᾳότητα νόμου. τοῦτο δὲ ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν, ἀπὸ τῶν προειρημένων ἐδείχθη. ὁ γὰρ ὁρισμὸς τοῦ ἀδικεῖσθαι ἐναντίος ἐστὶ τῷ τοῦ ἑκουσίου λόγῳ.

Ὁ δὲ ἐναντίος λόγος, καθὸ μὲν ἑκουσίως ἀδικεῖν φησὶ τὸν ἀποσφάξαντα ἑαυτόν, ἀληθεύει· καθὸ δέ φησιν αὐτὸν ἑαυτὸν ἀδικεῖν, ψεύδεται· οὐ γὰρ αὐτὸς ἀδικεῖται, οὐ γὰρ παρὰ τὴν βούλησιν αὐτοῦ τὸ κακόν, ἀλλὰ ἡ πόλις ἡ ζημιοῦται στρατηγόν, ἢ στρατιώτην, ἢ οἰκοδόμον, ἢ πολίτην ἁπλῶς, καὶ παρὰ τὴν αὐτῆς βούλησιν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἠδικημένη δίκας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ, ἀτιμουμένη αὐτὸν δι' ὧν ἔξεστιν· οὐ γὰρ ἐᾷ θάπτειν τὸ σῶμα.

Κατὰ μὲν οὖν τὴν καθόλου ἀδικίαν, ὅτι οὐχ ἑκούσιον τὸ ἀδικεῖσθαι, δέδεικται· κατὰ δὲ τὴν μερικήν, ἥτις ἐστὶν ἡ πλεονεξία, πῶς δυνατὸν ἑαυτόν τινα ἀδικεῖν; εἰ γὰρ τὸ ἀδικεῖν κατὰ ταύτην τὴν ἀδικίαν οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἢ τὸ πλέον ἔχειν θατέρου, ἔσται αὐτὸς ἑαυτοῦ πλέον ὁ ἑαυτὸν ἀδικῶν· εἰ δὲ πλέον ἑαυτοῦ, καὶ ἔλαττον, καὶ εἴη ἂν τὸ αὐτὸ καὶ προσθήκη αὐτῷ καὶ ἀφαίρεσις· ὅπερ ἀδύνατον. ἀνάγκη γὰρ τὸ τοιοῦτον δίκαιον τὸ ἐλάχιστον ἐν δυσὶν εἶναι· οὕτω γὰρ δυνατὸν καὶ ἀφαίρεσιν καὶ προσθήκην γίνεσθαι, καὶ ἀδικεῖσθαι καὶ ἀδικεῖν.

Ἔτι δὲ ἀνάγκη τὸν ἀδικοῦντα τοῦ ἀδικουμένου πρότερον τὴν βλάβην ποιεῖν, καὶ ἑκουσίως καὶ ἐκ προαιρέσεως βλάπτειν· ὁ γάρ, διότι ἔπαθε, τὸ αὐτὸ ἀντιποιῶν, οὐ δοκεῖ ἀδικεῖν. τὸν δὲ ἑαυτὸν ἀδικοῦντα ἀνάγκη κατὰ ταυτὸν καὶ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι· διὰ τὸ τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ ἀδικοῦντα καὶ ἀδικούμενον, καὶ ἅμα καὶ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. δεῖ

ἄρα ἐν πλείοσιν εἶναι ταύτην τὴν ἀδικίαν· οὐκ ἄρα δυ-
νατὸν αὐτόν τινα ἑαυτὸν ἀδικεῖν. πρὸς δὲ τούτοις, ὁ ἀδικῶν
οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ ὁ ποιῶν τὰ κατὰ μέρος ἀδικήματα· καὶ χω-
ρὶς τῶν καθέκαστα οὐ δύναταί τις ἀδικεῖν, οὐθ' ὅλως ἄλλό
τι ποιεῖν· τὰ δὲ κατὰ μέρος, κλοπὴ, ὕβρεις, πληγαὶ, τοι-
χωρυχία· οὐδεὶς δὲ ἢ κλέπτει τὰ ἑαυτοῦ, ἢ τὸν ἑαυτοῦ τοῖχον
διορύττει, ἢ ἑαυτὸν ὑβρίζει, ἢ πλήττει. ὅλως δὲ ἐλέγχεται
ψεῦδος εἶναι τὸ ἑαυτόν τινα ἀδικεῖν καὶ ἑκουσίως ἀδικεῖ-
σθαι, διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅ ἐστι τὸ ἄδικα πά-
σχειν παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν.

ΚΕΦ. ιη'.

Ὅτι χεῖρον κακὸν τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι.

Φανερὸν δὲ, ὅτι ἄμφω μὲν φαῦλα καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι καὶ τὸ
ἀδικεῖν· καὶ γὰρ ἄμφω τοῦ μέσου ἔξω πίπτουσι· καὶ τὸ μὲν
ἀδικεῖν πλέον ἐστὶ, τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι ἔλαττον, τὸ δὲ δικαιο-
πραγεῖν ἴσον καὶ μέσον· ὥσπερ τὸ ὑγιεινὸν ἐν ἰατρικῇ, καὶ τὸ
εὐεκτικὸν ἐν γυμναστικῇ· ἄμφω μὲν οὖν φαῦλα· χεῖρον
δέ ἐστι τὸ ἀδικεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν καὶ κακόν ἐστι, καὶ ψέ-
γεται· καὶ κακὸν ἢ κατὰ τελείαν κακίαν, ἢ τὴν καθό-
λου ἀδικίαν, ἢ τὴν μερικὴν, καὶ ἡ ἑκουσίως καὶ μετὰ προαι-
ρέσεως, ὅ ἐστι τὸ τελείως ἀδικεῖν· ἢ ἑκουσίως μὲν, οὐ μετὰ
προαιρέσεως δὲ, ὅπερ ἐγγύς ἐστι τοῦ ἀδικεῖν, καὶ οὐ τέλειον· οὐ
γὰρ ἅπαν ἑκούσιον βλαβερὸν τοῦ πλησίον, καὶ ἄδικον. τὸ δὲ
ἀδικεῖσθαι κακὸν μέν ἐστιν, οὐ ψέγεται δὲ, ὅτι μὴ διὰ πο-
νηρίαν, ἢ ἄλλην τινὰ κακίαν, ἀδικεῖταί τις. καθ' αὑτὸ μὲν
οὖν τὸ ἀδικεῖσθαι ἧττον κακόν ἐστι τοῦ ἀδικεῖν, κατὰ συμβε-

βηκὸς

βηκὸς δὲ, οὐδὲν κωλύει τὸ χεῖρον εἶναι· διότι συνέβη πολλάκις τὸ ἀδικεῖσθαι μείζονος βλάβης αἴτιον γενέσθαι, ἢ τὸ ἀδικεῖν· ὥσπερ εἴ τις διὰ τὸ ἀδικεῖσθαι ὀργισθεὶς, πῦρ ἐνῆψε τῇ τοῦ ἀδικοῦντος οἰκίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ συνέβη πᾶσαν ἐμπρησθῆναι τὴν πόλιν. ὅμως δὲ καὶ οὕτω μεῖζον κακὸν τὸ ἀδικεῖν· οὐδὲν γὰρ αὐτὸ ἑαυτοῦ χεῖρον διὰ τὰ συμβεβηκότα· ἐπεὶ οὐδὲ πλευρίτιδος ἔλαττον κακόν ἐστι τοῦ προσπταίσματος, διότι συνέβη τινὰ προσπταίσαντα ὑπὸ τῶν πολεμίων ληφθῆναι καὶ ἀποθανεῖν.

Τὸ μὲν οὖν κυρίως δίκαιον καὶ ἄδικον, καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀδικία, τὰ εἰρημένα ἐστί· λέγεται δὲ καὶ ἄλλο οὐ κυρίως, ἀλλὰ κατὰ μεταφορὰν καὶ ὁμοιότητα τοῦ δικαίου, ὅπερ ἔχει τις πρὸς τὰ ἑαυτοῦ, ὥσπερ ὁ δεσπότης πρὸς τὸν δοῦλον, καὶ ὁ πατὴρ πρὸς τὸν υἱόν· καθ᾽ ὃ καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ ἑαυτῆς μέρη δικαία λέγεται, ἢ ἄδικος· καὶ τὸ λογικὸν τοῦ ἀλόγου διέστηκε, καὶ τὸ μὲν λογικὸν ἄρχει καὶ τάττει, τὸ δὲ ἄλογον ἄρχεται καὶ τάττεται. πρὸς ὃ δή τινες βλέποντες νομίζουσιν ἀδικεῖν τινὰ ἑαυτὸν καὶ δικαιοῦν· ὅτι ποτὲ μὲν ὁ λόγος ἀκολουθεῖ τῷ ἀλόγῳ, ποτὲ δὲ ἀντίκειται, ὅταν τις ποιῇ παρὰ τὰς ἑαυτοῦ ὀρέξεις· καὶ ἔχουσιν, ὥσπερ ἄρχον πρὸς ἀρχόμενον· καὶ δίκαιόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, ὅπερ ἐν ἀρχομένῳ καὶ ἄρχοντι· περὶ μὲν οὖν δικαιοσύνης, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ζ.

ΚΕΦ. α´.

Ὅτι λοιπὸν περὶ τοῦ ὀρθοῦ διορίσασθαι λόγου τίς ἐστιν.

Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς προειρημένοις περὶ τῶν ἀρετῶν λόγοις ἐκεῖνο κεφάλαιον ἐποιούμεθα, ὅτι τὸ μέσον ἐστὶν ἐν παντὶ πάθει καὶ πάσῃ πράξει τὸ ἐπαινετὸν καὶ τὸ ἄριστον, καὶ τοῦτο δέον αἱρεῖσθαι, μὴ τὴν ὑπερβολὴν ἢ τὴν ἔλλειψιν· μέσον δὲ εἶναι ἐλέγομεν, ὅπερ ὁ ὀρθὸς λόγος κελεύει· ῥητέον ἂν εἴη, τίς ὁ ὀρθὸς λόγος, καὶ τίς ὁ ὅρος αὐτοῦ.

Ἐν πάσαις γὰρ ταῖς εἰρημέναις ἕξεσι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πράξεων ἢ ἕξεων, ἐστί τις σκοπὸς, πρὸς ὃν ἀποβλέπων ὁ τὸν λόγον ἔχων, καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ ταττόμενος, αὐξάνει μὲν τὰ ἐλάττω τοῦ δέοντος, συστέλλει δὲ τὰ ὑπὲρ τὸ δέον, εἴτε πάθη εἶεν, εἴτε πράξεις, εἴτε ἄλλο τι τῶν δυνατῶν καὶ ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίεσθαι. καὶ ἔστι τις κανὼν καὶ ὅρος, δι᾽ οὗ τὸ μέσον γινώσκεται, ὃ λέγομεν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γίνεσθαι, καὶ μεταξὺ εἶναι τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως. ἀνάγκη τοίνυν τοὺς μέλλοντας γινώσκειν περὶ τοῦ μέσου, τὸν ὅρον αὐτοῦ γινώσκειν καὶ τὸν κανόνα· τοῦτο δὲ ὁ ὀρθός ἐστι λόγος.

Τὸ δὲ οὕτως ἁπλῶς εἰπεῖν, μέσον ἐστὶ τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν γι-

νόμενον λόγον, ἀληθὲς μὲν, οὐδὲν δὲ σαφές. ἄδηλον γὰρ ἔτι τὸ μέσον τοῖς μὴ τὸν ὀρθὸν γινώσκουσι λόγον· καὶ γὰρ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσι καὶ σπουδαῖς, ἐν αἷς ἐστιν ἐπιστήμη, ἀληθὲς μὲν εἰπεῖν, ὅτι οὔτε πλείω τοῦ δέοντος, οὔτε ἐλάττω δεῖ πονεῖν, ἀλλὰ τὰ μέσα, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος· οὐ δυνατὸν δὲ ἀπὸ τούτου μόνου τὸ δέον μαθεῖν. οὐδὲ γὰρ τὰ ἰατρικὰ καὶ ὑγιεινὰ γνώσεταί τις, καὶ οἷα δεῖ προσάγειν τῷ νοσοῦντι, εἰ μόνον ἀκούσεται ὅτι ὑγιεινά ἐστι καὶ ἰατρικὰ, ἅπερ ἂν ἡ ἰατρικὴ, καὶ ὁ ταύτην ἔχων ἰατρὸς κελεύοι ποιεῖν. καὶ γὰρ ἀληθὴς μὲν ὁ λόγος, ἄδηλον δὲ τὸ ζητούμενον οὐδὲν ἧττον.

Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς ψυχῆς οὐκ ἀληθῆ λόγον μόνον εἰπεῖν ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ δηλωτικόν. τοῦτο δέ ἐστι τὸ περὶ τοῦ ὀρθοῦ διορίσασθαι λόγου, τίς τέ ἐστι, καὶ τίς ὁ ὅρος αὐτοῦ· λέγωμεν τοίνυν περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἄνωθεν ἀρξάμενοι.

ΚΕΦ. β'.

Διαίρεσις τοῦ λογικοῦ τῆς ψυχῆς, καὶ τίνα ἐν ἡμῖν τὰ κύρια τῆς πράξεως.

ΕΝ τοῖς προειρημένοις διελόντες τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετὰς, τὰς μὲν ἠθικὰς ἐλέγομεν εἶναι, ὅσαι τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους, τὰς δὲ διανοητικὰς, ὅσαι τῆς διανοίας εἰσί. περὶ μὲν οὖν τῶν ἠθικῶν διεληλύθαμεν· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἤδη λέγωμεν· ἐν αὐταῖς γὰρ τὸν ὀρθὸν εὑρήσομεν λόγον ἐκεῖνο πρῶτον εἰπόντες περὶ τῆς ψυχῆς.

Πρότερον μὲν οὖν δύο μέρη τῆς ψυχῆς εἴπομεν εἶναι, τό, τε λόγον ἔχον, καὶ τὸ ἄλογον.

Νῦν

Νιῦ δὲ τὸ λόγον ἔχον διαιροῦντες, λέγομεν δύο εἶναι τὰ λόγον ἔχοντα· ἓν μὲν, δι' οὗ τὰ ἀναγκαῖα γινώσκομεν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα, καὶ ἃ μὴ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν· ἄλλο δὲ, δι' οὗ τὰ ἐνδεχόμενα γινώσκομεν, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα.

Καὶ γὰρ ἐπεὶ τὰ γνωστὰ διάφορά εἰσι καὶ τῷ εἴδει ἕτερα, καὶ τὰς γνώσεις ἕπεται διαφόρους εἶναι τῷ εἴδει. τὴν γὰρ γνῶσιν ὁμοίαν εἶναι τῷ γινωσκομένῳ, καὶ ἀναγκαίαν μὲν τὴν τοῦ ἀναγκαίου, ἐνδεχομένην δὲ τὴν τοῦ ἐνδεχομένου, πᾶσα ἀνάγκη· καὶ γὰρ ἐνδεχομένη γνῶσίς ἐστιν, ἥτις οὐκ ἀεὶ ἀληθεύει. ψεύδεται δὲ ἡ γνῶσις, ὅταν τὸ γινωσκόμενον μὴ οὕτως ἔχῃ ὥσπερ γινώσκεται· τὸ δὲ μὴ οὕτως ἔχειν ὥσπερ εἶχε, τῶν ἐνδεχομένων ἐστὶ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων. τῶν ἐνδεχομένων ἄρα ἡ γνῶσις ἐνδεχομένη ἐστί. διὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀναγκαία ἡ γνῶσις. πᾶσα γὰρ γνῶσις καθ' ὁμοιότητα καὶ κατ' οἰκειότητα γίνεται· καὶ γὰρ ἐφαρμογή τις ἐστὶ καὶ ἐπαφὴ τοῦ γινωσκομένου καὶ τοῦ γινώσκοντος.

Επεὶ τοίνυν διττὴ ἡ γνῶσις, ἡ μὲν ἀναγκαία, ἡ δὲ ἐνδεχομένη, καλείσθω ἡ μὲν ἀναγκαία ἐπιστημονικὴ, ἡ δὲ ἐνδεχομένη λογιστικὴ, ἢ βουλευτική. τὸ γὰρ βουλεύεσθαι καὶ λογίζεσθαι, ταυτόν. ἔστι γὰρ ἡ βούλευσις περὶ τὰ ἐνδεχόμενα. οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται περὶ τῶν μὴ ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν· ἀνάγκη γὰρ ὁμοίως ἔχειν, καὶ οὐδὲν ἡ βουλὴ κινήσει οὐδὲ μεταβαλεῖ. ἐπεὶ τοίνυν περὶ τὰ ἐνδεχόμενα τὸ βουλευτικὸν, περὶ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα αὐτό φαμεν εἶναι τὸ λογιστικὸν, ταυτὸν ἂν εἴη τὸ λογιστικὸν καὶ βουλευτικόν. ἔστιν

ἄρα τὸ βουλευτικόν, τὸ ἕτερον μέρος τοῦ λογιστικοῦ.

Ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν ὁ λόγος ἡμῖν, τουτέστι τῶν οὐσῶν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ λογιστικοῦ· τὰ δὲ μέρη τοῦ λογικοῦ, τὸ ἐπιστημονικόν ἐστι καὶ βουλευτικόν· ἐν αὐτοῖς τοῖς μέρεσι τοῦ λογικοῦ ζητητέον ἡμῖν τὰς διανοητικὰς ἀρετάς. ληπτέον ἄρα ἑκατέρου τούτων τίς ἡ βελτίστη ἕξις· αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἑκατέρου· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετὴ ἐν τοῖς οἰκείοις ἔργοις θεωρεῖται, ζητητέον τίνα τὰ ἔργα τὰ προσήκοντα τῷ ἐπιστημονικῷ καὶ βουλευτικῷ.

c 2 Τρία τοίνυν ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ κύρια πράξεως καὶ ἀληθείας. ἀληθείας μὲν κύρια, νοῦς καὶ αἴσθησις, ὅτι ἑκάτερον γνῶσίς ἐστιν· ἡ δὲ γνῶσις τέλος ἔχει τὴν ἀλήθειαν. πράξεως δέ, ἡ ὄρεξις· ἐν αὐτῇ γάρ ἐστι πᾶσα πράξεως ἀρχή, καὶ παντὸς ἔργου αὕτη αἰτία· ὁ μὲν γὰρ νοῦς γινώσκει ὅτι τόδε τι δέον ποιῆσαι· ἡ δὲ εἰς τὴν πρᾶξιν κίνησις ἀπὸ τῆς ὀρέξεως γίνεται· ἡ δὲ αἴσθησις οὐδεμιᾶς ἐστιν ἀρχὴ πράξεως. δῆλον δὲ ἀπὸ τῶν ἀλόγων· καὶ γὰρ αἴσθησιν ἔχοντα οὐ δύνανται πρᾶξιν ἔχειν· πρᾶξις γάρ ἐστιν ἡ μετὰ βουλεύσεως ἐνέργεια. ὥστε ἡ μὲν αἴσθησις οὐδεμιᾶς αἰτία πράξεως, ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις πασῶν πράξεών εἰσιν ἀρχή, ὁ μὲν τὰ δέοντα διδάσκων, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ πράττειν κινοῦσα.

Ὃν δὲ ἔχει λόγον ἐν τῇ διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις, τοῦτον ἔχει ἐν τῇ ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή· ὥστε ἐπεὶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἕξις ἐστὶ προαιρετική, ἡ δὲ προαίρεσις ὄρεξις βουλευτική (προαίρεσις γάρ ἐστι, τὸ θελῆσαι καὶ ἑλέσθαι τὸ βουλευθὲν) πᾶσα ἀνάγκη, εἴπερ ἡ προαίρεσις ἀγαθή ἐστι καὶ σπουδαία, ἐκεῖνα αἱρεῖσθαι, ὅσα σπουδαῖα, καὶ τὴν

ὄρεξιν

ὄρεξιν ὀρθὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν βουλομένην. οὐ δύναται δὲ ἡ προαίρεσις τὸ ἀγαθὸν ἐθέλειν, μὴ τῆς βουλήσεως διδασκούσης· ὥστε ἀνάγκην εἶναι τὴν μὲν βούλησιν ἀληθῆ λέγειν, τὴν δὲ προαίρεσιν ἑλέσθαι· καὶ τὴν ὄρεξιν τὸ ἀγαθὸν διώκειν, καὶ τὸ αὐτὸ τὴν μὲν βούλησιν λέγειν, τὴν ὄρεξιν δὲ διώκειν. αὕτη μὲν οὖν ἡ διάνοια, τὸ λογιστικὸν δηλονότι καὶ βουλητικὸν, καὶ ἡ καθ' αὑτὴν ἀλήθεια, πρακτικὴ καλεῖται· διότι τέλος ἔχει τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. καὶ ἔστιν αὐτῆς ἔργον ἡ ἠρημένη ἀλήθεια, ἥτις ἐστὶ περί τε τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν· τῆς δὲ θεωρητικῆς διανοίας καὶ μὴ πρακτικῆς ἔργον ἐστὶν ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος. καὶ τέλος ἔχει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς. τοῦτο γάρ ἐστιν ἔργον παντὸς διανοητικοῦ, καθόσον ἐστὶ διανοητικός. ὃς δὲ διανοητικὸς καὶ πρακτικός ἐστιν, ἐκείνην τὴν ἀλήθειαν ἔργον ἔχει, ἥτις σύμφωνός ἐστι τῇ σπουδαίᾳ πράξει, καὶ τῇ ὀρθῶς ἐχούσῃ καὶ σπουδαίως ὀρέξει.

ΚΕΦ. γ'.

Ὅτι ἡ πρακτικὴ διάνοια ἀρχή ἐστι τῆς προαιρέσεως.

Ἡ μὲν οὖν προαίρεσις αἰτία καὶ ἀρχὴ πράξεως· αἰτία δὲ οὐ τελική· οὐ γὰρ ἕνεκα τῆς προαιρέσεως πράττομεν· ἀλλὰ ποιητικὴ μᾶλλον. πρὶν γὰρ πρᾶξαι προαιρούμεθα, τὸ δὲ τέλος μετὰ τὴν πρᾶξιν· προαιρέσεως δὲ ἀρχὴ, ὄρεξις καὶ λόγος, ἥτις ἐστὶν ἡ βούλησις. τὸ ἕτερον τοῦ λογικοῦ μέρος τὸ λογιστικὸν καὶ βουλητικὸν, ὃ τὴν ἀλήθειαν ζητεῖ μὲν, οὐ δι' ἑαυτὴν δὲ, ἀλλὰ τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ χάριν· διὰ τοῦτο δὲ, ὅτι ὁ λόγος καὶ ἡ ὄρεξις τῆς προαιρέσεώς εἰσιν ἀρχαὶ, οὐδὲ δυνατὸν προαίρεσιν εἶναι

αὐτοῦ διανοίας καὶ ἠθικῆς ἕξεως· ἀπὸ γὰρ τῆς ἠθικῆς ἕξεως ἡ ὄρεξις γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ κακοῦ.

Καθὸ δὲ θεωρητικὴ ἡ διάνοια, οὐδενός ἐστιν ἀρχή· οὐδὲν γὰρ κινεῖ, ἀλλὰ μόνον καθὸ πρακτικὴ τῶν εἰρημένων ἐστὶν ἀρχὴ τῆς τε ὀρέξεως, καὶ τῆς προαιρέσεως, καὶ τῆς πράξεως· ἔτι δὲ καὶ τῆς ποιητικῆς ἀρχή ἐστιν ἡ πρακτικὴ αὕτη διάνοια. διαφέρει γὰρ ποιητικὴ πρακτικῆς· ἡ μὲν γὰρ πρακτικὴ τοῦ ἀγαθοῦ τέλος ἔχει, αὐτὸ τὸ εὖ πράττειν τὸ ἀγαθόν· καὶ μέχρι τούτου σκοπεῖ, ὅπως εὖ πράξῃ τὰ τῇ ὀρέξει δοκοῦντα. ἡ δὲ ποιητικὴ αὐτό ἐστι τὸ πράττειν εὖ τὸ ἀγαθόν· καὶ τέλος ἔχει τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. καὶ τὸ μὲν τέλος τῆς πρακτικῆς καθ' αὑτό ἐστι· τὸ δὲ τέλος τῆς ποιητικῆς πρός τι. καὶ γὰρ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀναφέρεται· τὴν γὰρ ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου ζητεῖ. ἐπεὶ τοίνυν ὅπερ ἔχει τέλος ἡ πρακτικὴ διάνοια καὶ οὗ ἐστιν ἀρχὴ καὶ αἰτία, τὴν πρᾶξιν λέγω τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦτο ἀρχὴν ἔχει τοῦ ἰδίου τέλους ἡ ποιητικὴ (ἀπὸ γὰρ τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία) διὰ τοῦτο καὶ αὐτῆς ἀρχὴ λέγεται.

Ἐπεὶ δὲ ἀρχή ἐστιν ἡ διάνοια τῆς ὀρέξεως, ἡ δὲ ὄρεξις τῆς προαιρέσεως, εἴη ἂν ἡ προαίρεσις, ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς, ἢ ὄρεξις διανοητική· ταῦτα δ' ἂν εἴη ἐν μόνῳ τῷ λογικῷ ζώῳ, ὅς ἐστιν ἄνθρωπος.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τέχνης, ἐπιστήμης, φρονήσεως, σοφίας, καὶ νοῦ, καὶ τίνι διαφέρει τῶν λοιπῶν ἡ ἐπιστήμη.

Ἡ μὲν οὖν προαίρεσις τοιαύτη· προαιρετὰ δὲ, δηλονότι ἃ δυνάμεθα προαιρεῖσθαι, τὰ ἐνδεχόμενά εἰσι·

εἰσὶ καὶ τούτων τὰ μέλλοντα· περὶ γὰρ τῶν παρελθόντων οὐδεὶς βουλεύεται, εἰ δεῖ ποιῆσαι· περὶ ὧν δὲ οὐδεὶς βουλεύεται, οὐδὲ προαιρεῖται· τὰ γὰρ βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ, ὡς ἐν τοῖς περὶ προαιρέσεως εἴρηται· οὐδεὶς γὰρ προαιρεῖται Ἴλιον πεπορθηκέναι· διὸ ὀρθῶς ὁ Ἀγάθων εἶπε·

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχει· λέγομεν δὲ περὶ τοῦ ἔργου τοῦδε τῆς ἐπιστημονικῆς διανοητικῆς, καὶ τῆς βουλευτικῆς ἀκριβέστερον.

Τὸ μὲν γὰρ ἔργον ἑκατέρων, ὡς δέδεικται, ἀλήθειά ἐστι· τοῦ ἔργου δὲ δειχθέντος ἑκατέρου, φανερά ἐστιν αὐτῶν ἡ ἀρετή· ἑκάστου γὰρ ἡ ἀρετὴ ἐν τῷ οἰκείῳ αὐτοῦ ἔργῳ συνίσταται· τὸ γὰρ εὖ καὶ καλῶς ποιῆσαι τὸ ἔργον τὸ οἰκεῖον, τοῦτ' ἐστιν ἡ ἀρετή. αἱ τοίνυν ἕξεις καθ' ἃς δυνήσεται ἑκάτερον αὐτῶν τὴν οἰκείαν ἀλήθειαν ἀληθεύειν, ὡς ἔνι μάλιστα δυνατὸν, αὗταί εἰσιν αἱ ἀρεταὶ ἑκατέρου.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν, περὶ αὐτῶν πάλιν λέγωμεν. ἐπεὶ περὶ τῆς ἀληθείας ὁ λόγος ἡμῖν, ζητητέον ποσαχῶς ἡ ψυχὴ δύναται ἀληθεύειν ἐν τῷ καταφάσκειν καὶ ἀποφάσκειν· καὶ πόσαι εἰσὶν αἱ ἕξεις καθ' ἃς ἀληθεύομεν. εἰσὶ τοίνυν πέντε τὸν ἀριθμὸν· τέχνη, ἐπιστήμη, φρόνησις, σοφία, νοῦς· τὴν γὰρ ὑπόληψιν καὶ τὴν δόξαν, ὡς ἐνδεχομένως ἀληθεύουσαν, παραλείπομεν. τῶν γὰρ εἰρημένων πέντε δυνάμεων, νοῦς μὲν οὐδέποτε ψεύδεται οὐδὲ ἡ ἐπιστήμη· τοῦτο γάρ ἐστιν αὐτοῖς τὸ εἶναι, τὸ ἐξ ἀνάγκης ἀληθεύειν· τέχνη δὲ καὶ φρόνησις καὶ σοφία ψεύδονται μέν ποτε, ἀλλ' οὐ δι' ἑαυτὰς, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς ὕλης ἀνωμαλίαν·

C.3.

λίαν· τότε γάρ τις μέθοδος ψεύδεται δι' ἑαυτήν, ὅταν ἀπὸ τῶν κανόνων αὐτῆς τὸ ψεῦδος συνάπτηται· εἰ δ' αὐτὴ μὲν περὶ τοὺς οἰκείους κανόνας ὑγιῶς ἔχει, τὰ δὲ πράγματα ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα τὸ ψεῦδος ποιοῦσιν, οὐκ αὐτὴ λέγοιτο ἂν δικαίως ψευδής, ἡ δὲ ὑπόληψις καὶ ἡ δόξα· καὶ τῶν γινωσκομένων ἀεὶ ὡσαύτως ἐχόντων, αὐτὴ ψεύδεται· ὅθεν δῆλον ὅτι οὐ δι' ἑαυτὴν ψεύδεται· ὥσπερ τὸ οἴεσθαι τὸν ἥλιον ποδιαῖον εἶναι, ἢ τὴν σελήνην οἴκοθεν ἔχειν τὸ φῶς· τούτων γὰρ ὡς ἔχουσιν ἀεὶ ὁμοίως ἐχόντων ἡ περὶ αὐτῶν δόξα καὶ ὑπόληψις ψεύδεται· τὰ μὲν οὖν ἀληθεύοντα πέντε εἰσὶν ὡς εἴρηται. ῥητέον δὲ τί ἐστιν ἕκαστον αὐτῶν· καὶ γὰρ εἰ καὶ ὁμοιότητας ἔχουσι πρὸς ἄλληλα (καὶ γὰρ πολλὰ κοινὰ τέχνη καὶ ἐπιστήμη, καὶ αὖθις ἐπιστήμη καὶ σοφία, καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίως) ἀλλ' ὅμως ἀκριβῶς σκοποῦσι περὶ αὐτῶν, καὶ διάφορά εἰσι, καὶ διάφορος ὁ ἑκάστου λόγος.

Ἐπιστήμη μὲν οὖν ἐστι γνῶσις τῶν ἀναγκαίων. ἐκεῖνο γὰρ λέγομεν ἐπίστασθαι, ὃ οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν, καὶ οὗ βεβαίως ἐστὶν ἡ ἀλήθεια παρ' ἡμῖν, διὰ τὸ αὐτοῦ μένειν· ἡ γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἀλήθεια οὐχ οὕτω βεβαία. μετὰ γὰρ τὸ γνωσθῆναι, μεταβάλλεται, καὶ πολλάκις λανθάνει ἀπογινόμενον, ὥστε μηδὲ τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν ἑστάναι, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν· οὗ δὲ ἡ γνῶσις βεβαία καὶ ἕστηκεν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ὁμοίως ἔχον ἀεί· τοιαῦτα δέ εἰσι τὰ ἀΐδια· ἀνάγκη ἄρα τὸ ἐπιστητὸν ἀΐδιον εἶναι, καὶ τὴν ἐπιστήμην γνῶσιν εἶναι τῶν ἀϊδίων.

Ἔτι πᾶσα ἐπιστήμη διδακτή ἐστι, καὶ τὸ ἐπιστητὸν μαθητόν.

Πᾶσα

Πᾶσα δὲ διδασκαλία καὶ μάθησις ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως, ὡς ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς λέγομεν· πάσης ἄρα ἐπιστήμης εἰσὶν ἀρχαί. καὶ αἱ μὲν τῶν ἐπιστημῶν ἀρχὰς ἔχουσιν ἀμέσους καὶ ἀναποδείκτους δι' ἐπαγωγῆς δεικνυμένας, οἷαί εἰσιν αἱ τῆς γεωμετρίας ἀρχαί· τινὲς δὲ ἐξ ἀρχῶν ὁρμῶνται ἀποδεικτῶν, αἳ συλλογισμῷ δείκνυνται, ἄλλης ἐπιστήμης ὑψηλοτέρας. οἷα ἐστὶν ἡ ὀπτικὴ, καθάπερ ἀρχαῖς χρωμένη ταῖς ἀποδείξεσι τῆς γεωμετρίας. ἡ μὲν οὖν ἐπαγωγὴ καθάπερ ἀρχή ἐστι καὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν, αἳ καθόλου μέν εἰσι, γινώσκονται δὲ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα· ὁ δὲ συλλογισμὸς, ὃς πιστοῦται τὰς ἀποδεικτὰς ἀρχὰς ἐνίων ἐπιστημῶν, ἀρχὰς ἔχει τὰς καθόλου καὶ ἀναποδείκτους ἐννοίας. εἰσὶν ἄρα ἀρχαὶ ἐπιστήμης, αἱ καθόλου καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, ἐξ ὧν ὑποτιθεμένων συλλογιζόμεθα, ἃς οὐ πιστοῦται συλλογισμὸς, ἀλλ' ἐπαγωγή· ὑφ' ἧς ἐπιστήμης ἄλλη ἀποδείκνυται ἐπιστήμη, ἥ τις καὶ ὑπ' αὐτὴν εἶναι λέγεται. καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα ἐπιστήμη ἀπὸ αὐτοπίστων τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν ἀποδείκνυται.

Ἔστιν ἄρα ἐπιστήμη ἕξις ἀποδεικτικὴ ἐκ τῶν καθ' αὑτὸ, καὶ ᾗ αὐτὸ, καὶ πρώτων καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος ἀποτελουμένη, καθάπερ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς διωρισάμεθα. καὶ γὰρ ὅταν τις ὑποθέσεις τινὰς πιστεύῃ, καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὦσιν αἱ τοῦ πράγματος ἀρχαὶ, τότε ἐπίστασθαι αὐτὸ δύναται· εἰ γάρ τις μὴ τὰς ἀρχὰς γινώσκῃ, μὴ δὲ φανερώτεραι εἶεν αἱ προτάσεις τοῦ συμπεράσματος αὐτῷ, κατὰ συμβεβηκὸς ἔχει τὴν ἐπιστήμην· οὐ γὰρ δι' ἑαυτοῦ ὁ τοιοῦτος ἐπίσταται, καὶ διὰ τὴν ἐγκειμένην αὐτῷ τῶν ἀρχῶν

γνῶσιν, ἀλλὰ παρ' ἄλλων ἴσως ἀκούσας. εἰ γὰρ οὕτως ἐγίνωσκε διὰ τὰς ἀρχὰς τὸ συμπέρασμα, μᾶλλον ἂν ἐγίνωσκε τὰς ἀρχὰς, ἢ τὸ συμπέρασμα· δι' ὃ γὰρ ἄλλο γνωστὸν, ἐκεῖνο μᾶλλον γινώσκεται. περὶ μὲν οὖν ἐπιστήμης, διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ΚΕΦ. ε΄.

Περὶ τέχνης.

c. 4

Ρητέον δὲ περὶ τῆς τέχνης. τῶν ἐνδεχομένων γὰρ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων τὰ μέν εἰσι ποιητὰ, τὰ δὲ πρακτά· καὶ ποιητὰ μὲν, περὶ ἃ ἡ ποίησις, πρακτὰ δὲ, περὶ ἃ ἡ πρᾶξίς ἐστι· καὶ ποίησις μέν ἐστιν, ἧς τὸ * * * * * * * * * * * ἐπεὶ δὲ ἕτερόν ἐστι ποίησις τῆς πράξεως, ἕτερον ἂν εἴη ἡ μετὰ λόγου ἕξις πρακτικὴ, τῆς μετὰ λόγου ποιητικῆς ἕξεως. ἕτερα δέ εἰσιν οὐχ οὕτως, ὥστε περιέχεσθαι ὑπ' ἀλλήλων, ὡς τὸ μερικὸν καὶ τὸ καθόλου, ἀλλ' ὥσπερ ἵππος καὶ βοῦς. οὔτε γὰρ ἡ πρᾶξις ὑπὸ τὴν ποίησιν ἀνάγεται, οὐ γάρ ἐστι ποίησις· οὔτε ἡ ποίησις ὑπὸ τὴν πρᾶξιν, οὐ γάρ ἐστι πρᾶξις. δῆλον δὲ ἀπὸ τῶν ὁρισμῶν ἑκατέρας· ἄλλος γὰρ πράξεως ὁρισμὸς, καὶ ἄλλος ποιήσεως. ἔστι δὲ τέχνη μὲν ἕξις μετὰ λόγου ποιητικὴ, ὥσπερ ἡ οἰκοδομική· φρόνησις δὲ ἕξις μετὰ λόγου πρακτικὴ, ὡς μετὰ ταῦτα ῥηθήσεται. ἡ ἄρα τέχνη καὶ τῆς ἐπιστήμης διαφέρει· καὶ γὰρ περὶ ἐνδεχόμενα καταγίνεται· καὶ τῆς φρονήσεως, ὅτι ποιητική ἐστιν οὐ πρακτική· ἡ γὰρ τέχνη πᾶσα ἕξις ἐστὶ μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική· καὶ ἣ ἐστὶ τοιαύτη ἕξις, τέχνη ἐστίν· ἀντιστρέφει γάρ.

Πᾶσα δὲ τέχνη περὶ γένεσίν ἐστιν ἐκείνων, ἃ ἐνδέχεται

γενέσθαι

γίνεσθαι καὶ μὴ γίνεσθαι. οἷον ἡ οἰκοδομικὴ περὶ τὸ γίνεσθαι οἰκίαν· καὶ ἡ ναυπηγικὴ περὶ τὸ γίνεσθαι τὸ πλοῖον, ἃ ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ μὴ γίνεσθαι. πλὴν οὐκ ἔστι περὶ πάντα τὰ ἐνδεχόμενα γίνεσθαι, ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνα μόνον, ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν τῷ ποιοῦντι καὶ οὐκ ἐν τῷ ποιουμένῳ ἐστίν· οἷά ἐστι τὰ φυσικά· τῶν γὰρ κατὰ φύσιν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν αὐτοῖς ἐστί· καί εἰσι μὲν ἐνδεχόμενα, τεχνητὰ δὲ οὐκ εἰσίν· οὐκ ἔχουσι γὰρ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔξωθεν· ὥσπερ οἰκία τὸν οἰκοδόμον, τὸ πλοῖον τὸν ναυπηγόν.

Ἔστι δὲ ἡ τέχνη καὶ ἡ τύχη σχεδὸν περὶ τὰ αὐτὰ ὑποκείμενα· καὶ γὰρ ἡ τύχη ἐν τούτοις, ὧν ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως ἔξωθεν· εἰ γὰρ ἐν αὐτοῖς εἶχον τὰ τυχηρὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑπάρξεως, οὐκ ἂν ἐδόκει παράδοξα· νῦν δὲ διὰ τοῦτο θαυμάζονται, ὅτι ἡ αἰτία αὐτῶν οὐ μόνον ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ ὅθεν ἂν οὐδεὶς προσεδόκησε· τὸ γὰρ σκάπτειν τοῦ πλουτεῖν αἴτιον ὑπῆρξε πολλάκις· θεμελίῳ γάρ τις βόθρον ὀρύττων περιέτυχε θησαυρῷ. παρὰ προσδοκίαν δέ ἐστι, διότι καθ' αὑτὸ οὐκ ἔστιν αἴτιον τὸ σκάπτειν τοῦ πλουτεῖν· ἢ γὰρ ἂν πάντες ἐπλούτουν οἱ σκάπτοντες· ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· τὰ γὰρ κατὰ συμβεβηκὸς αἴτια, ὧν εἰσὶν αἴτια, οὐ προσεδοκῶντο γενέσθαι· ἐκεῖνα γάρ τις περὶ τοῦ πράγματος προσδοκᾷ, ὅσα ἐν τῷ αὐτοῦ περιέχονται λόγῳ, ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ. τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς οὐ τοιαῦτα. ἔστι τοίνυν τέχνη καὶ τύχη τρόπον τινὰ περὶ τὰ αὐτά. τρόπον τινὰ δὲ λέγω, ὅτι τῶν ἐνδεχομένων ἐστὶ καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἐχόντων· οὐκ ἔστι δὲ καθ' αὑτὸ τούτων αἰτία, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἡ δὲ τέχνη καθ' αὑτό ἐστιν αἰτία τῶν τεχνητῶν.

Ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὡς εἴρηται, ἕξις ἐστὶ μὲν μετὰ λόγου ποιητικὴ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ὧν ἡ αἰτία ἐν τῷ ποιοῦντι· ἀτεχνία δὲ τοὐναντίον, μετὰ λόγου ψευδοῦς ποιητικὴ ἕξις, περὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν.

ΚΕΦ. ις΄.

Περὶ φρονήσεως.

C. 5 Νῦν δὲ λέγωμεν περὶ φρονήσεως. γένοιτο δ' ἂν σαφὴς ὁ περὶ τῆς φρονήσεως λόγος, εἰ θεωρήσαιμεν τίνας λέγομεν εἶναι φρονίμους. δοκεῖ δὴ φρόνιμος εἶναι, ὃς δύναται καλῶς βουλεύεσθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ περὶ τῶν μερικῶν ἀγαθῶν σκοπούμενος· οἷον περὶ ὑγιείας, ἢ ἰσχύος, ἢ ἄλλου τινός, καὶ τῶν πρὸς ταῦτα φερόντων· ἀλλὰ περὶ τοῦ εὖ ζῆν ἁπλῶς, καὶ ὅσα συντελεῖ πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅ ἐστι τὸ ἀνθρώπινον τέλος. ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, δῆλον· φρονίμους γὰρ ὀνομάζομεν τοὺς πρός τι τέλος ἀγαθὸν τὰς ἰδίας πράξεις τάττοντας, καὶ καλῶς βουλευομένους περὶ αὐτῶν, καὶ ὡς ἂν δι' αὐτῶν δυνηθεῖεν τοῦ σπουδαίου τέλους τυχεῖν, ἐκεῖνα πράττοντας, ὧν οὐκ ἔστι τέχνη· ὥστε καὶ ὅλως ἂν εἴη φρόνιμος ὁ βουλευτικός, εἰ δὲ βουλευτικός, περὶ τὰ ἐνδεχόμενά ἐστιν.

Οὐδεὶς γὰρ βουλεύεται περὶ τῶν ἀναγκαίων, καὶ μὴ δυναμένων ἄλλως ἔχειν. ἔτι δὲ οὐδὲ περὶ τῶν ἐνδεχομένων μὲν γενέσθαι ὅλως, ὑπ' αὐτοῦ δὲ γενέσθαι οὐκ ἐνδεχομένων· ὁμοίως γὰρ οὐδὲ περὶ αὐτῶν βουλεύεταί τις, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν δυνατῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχθῆναι. φανερὸν δὴ ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἡ φρόνησις ἄλλο ἐστὶν οὐ μόνον παρὰ τὴν

τέχνην,

τέχνην, ὡς δέδεικται, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν ἐπιστήμην· ὅτι ἡ μὲν περὶ τὰ ἀναγκαῖά ἐστιν, ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν.

Ἔστι γὰρ φρόνησις ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπου ἀγαθὰ καὶ κακά. τῆς τέχνης δὲ διαφέρει, καθὼς εἴρηται, ὅτι ἄλλο πρᾶξις, καὶ ἄλλο ποίησις· τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως τὸ τέλος ἄλλο ἐστὶ παρὰ τὴν ποίησιν· ἄλλο γάρ ἐστι ναυπηγική, καὶ ἕτερον τὸ πλοῖον· τῆς δὲ πράξεως τὸ τέλος οὐκ ἔστιν ἄλλο παρὰ τὴν πρᾶξιν ἀεί. καὶ γὰρ ἐνίοτε αὐτὴ ἡ πρᾶξις τέλος ἐστὶν ἑαυτῆς, ὅταν εὖ καὶ καλῶς πράττηται· τῆς γὰρ ἱππικῆς τέλος τὸ εὖ καὶ καλῶς ἱππεύειν.

Ἔστι τοίνυν φρόνησις ἕξις περὶ τὰ ἀνθρώπου ἀγαθὰ ἢ κακά.

Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, διότι τὰ ἑαυτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐδύναντο θεωρεῖν. τοιούτους δὲ εἶναι ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικούς.

Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς σωφροσύνης γίνεται δῆλον. ὁ γὰρ σώφρων φυλάττων τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν, τὴν φρόνησιν λέγεται σώζειν· καὶ τὴν σωφροσύνην, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν, τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι· καὶ γὰρ ὁ ἀκόλαστος οὐδεμίαν τῶν ἄλλων γνώσεων τῇ ἡδονῇ διαφθείρει, εἰ μὴ τὴν φρόνησιν μόνην· ἀλλ' οὔτε τὴν ἐπιστήμην, οὔτε τὴν τέχνην, οὔτε ἄλλην τινὰ τῶν ἀπηριθμημένων· ἡ γὰρ ἡδονὴ οὐδὲν κωλύει εἰδέναι τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχειν ὅπερ ἐστὶ τῆς ἐπιστήμης· οὐδὲ πῶς δεῖ ναῦν οἰκοδομῆσαι, ἢ ἄλλό τι ποιῆσαι τεχνητόν· ἀλλὰ μόνον τὸ

πρακτὸν διαστρέφει, περὶ ἣν ἡ φρόνησίς ἐστιν· αἱ γὰρ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια τῶν πρακτῶν, τὰ τέλη εἰσὶν, ὧν ἕνεκα πράττονται. τέλος δέ ἐστιν ἑκάστῳ πρακτῷ τὸ ἀγαθὸν οὗ πράττοντος προσεχῶς, ὅπερ εἰ ἀγνοήσεται, τὸ πρακτὸν διαστρέφεται· ἀγνοεῖται δὲ, ὅταν τις ὑφ' ἡδονῆς, ἢ λύπης διαφθαρεὶς, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους, οἴεται τὴν ἡδονὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ τέλος τὸ προσῆκον αὐτὸ νομίζει, καὶ εἰς αὐτὴν τάττει τὰς πράξεις· καὶ οὕτω διαφθείρει τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν, ὅ ἐστιν τὸ τέλος καὶ ἡ προσήκουσα τῶν πρακτῶν ἀρχή· ἔστι γὰρ ἡ κακία φθαρτικὴ ἀρχῆς. καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἀκολάστου φθείροντος τὴν φρόνησιν, ὁ διασώζων, σώφρων καλεῖται· ὥστε ἀνάγκη τὴν φρόνησιν ἕξιν εἶναι μετὰ λόγου ἀληθῆ, περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ πρακτικήν. δῆλον μὲν οὖν καὶ ἀπὸ τούτων, ὅτι ἄλλο ἐστὶ παρὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τὴν τέχνην, καὶ τὰς ἄλλας γνώσεις.

Ἔτι δὲ τῆς μὲν τέχνης ἐστὶ καὶ κακία καὶ ἀρετή· καὶ γὰρ δυνατὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τεχνίτην καὶ πονηρόν. φρονήσεως δὲ οὔτε κακία ἐστὶν (ἀδύνατον γὰρ φρόνιμόν τινα φαῦλον εἶναι) οὔτε ἀρετήν. αὐτὴ γάρ ἐστιν ἀρετή· ἀρετὴ δὲ ἀρετῆς οὐκ ἔστιν, οὐ γὰρ μεσότης μεσότητος. ἔτι ὁ μὲν κατὰ τὴν τέχνην ἑκὼν ἁμαρτάνων βελτίων τοῦ ἄκοντος ἁμαρτάνοντος, καθόσον ἐστὶ τεχνίτης. ἐπὶ δὲ τῆς φρονήσεως οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τοὐναντίον· ὁ γὰρ ἑκὼν τὴν φρόνησιν διαφθείρων, χείρων τοῦ ἄκοντος. δῆλον οὖν, ὅτι ἡ φρόνησις ἀρετή τις ἐστὶ καὶ οὐ τέχνη· ἀρετὴ δέ ἐστι τοῦ δοξαστικοῦ.

Δυοῖν γὰρ ὄντων τῶν λόγον ἐχόντων τῆς ψυχῆς μερῶν, τούτε διανοητικοῦ, καὶ τοῦ δοξαστικοῦ, ἤτοι τοῦ βουλευτικοῦ,

τὸ δ' αὐ-

τὸ δεύτερον περὶ τὰ ἐνδεχόμενά ἐστι, περὶ ἃ καὶ ἡ φρόνησις. ἔστι δὲ ἡ φρόνησις οὐχ ἕξις μόνον μετὰ λόγου ἀληθής, ὥσπερ ἡ τέχνη, ὅταν μὴ ποιῇ ὁ τεχνίτης τὰ τεχνητὰ (οὐδὲν γὰρ κωλύει καὶ μὴ ποιοῦντα τεχνίτην εἶναι, καὶ τέχνην τὴν μετὰ λόγου ἕξιν ἀληθῆ) τὴν δὲ φρόνησιν ἀεὶ πρακτικὴν εἶναι πᾶσα ἀνάγκη. τὰ μὲν γὰρ ὑποκείμενα καὶ ἡ ὕλη τῆς τέχνης, οὐκ ἀεὶ πάρεστι τῷ τεχνίτῃ· τὰ δὲ τῆς φρονήσεως ὑποκείμενα οὐδέποτε τὸν φρόνιμον ἐπιλείπει· τὰ γὰρ τῆς ψυχῆς πάθη, καὶ ἀνθρώπιναι πράξεις, καὶ αἱ πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαι, καὶ τἄλλα, περὶ ἃ πᾶσα ἀρετή ἐστι, καὶ φρόνησις. ταῦτα τοίνυν ἔξω τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γενέσθαι ἀδύνατον· διὰ τοῦτο καὶ λήθη τῆς μὲν τέχνης ἐστὶ, φρονήσεως δὲ οὐκ ἔστιν. περὶ μὲν οὖν φρονήσεως εἴρηται.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ τοῦ νοῦ.

ΡΗτέον δὲ ἤδη περὶ τοῦ νοῦ, περὶ τίνα ἐστὶ τῶν γνωστῶν. Ca· 6 ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἐπιστήμη γνῶσίς ἐστι τῶν καθόλου καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων, μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως, ἡ δὲ ἀπόδειξις ἀρχὰς ἔχει, ἃς δεῖ προϋποκεῖσθαι τῆς ἀποδείξεως τῷ ἐπιστήμονι, ζητητέον τίνος τῶν ἀπηριθμημένων γνώσεών ἐστι τὸ ταύτας εἰδέναι τὰς ἀρχὰς, ἐπιστήμης, ἢ τέχνης, ἢ φρονήσεως, ἢ σοφίας, ἢ νοῦ. ἐπιστήμης μὲν οὖν οὐ δυνατὸν εἶναι. ἡ γὰρ ἐπιστήμη ἀποδεικτική· αἱ δὲ ἀρχαὶ οὐκ ἀποδεικταί· ἀλλ' οὐδὲ φρονήσεως, οὐδὲ τέχνης· αἱ μὲν γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, αἱ δὲ ἀρχαὶ οὐ τοιαῦται. ἔτι δὲ οὐδὲ τῆς σοφίας ἐστὶ τὸ τὰς ἀρχὰς εἰδέναι· καὶ γὰρ καὶ σοφία ἐστὶ, τὸ

ἀποδει-

ἀποδεικτά τινα εἰδέναι· αἱ δὲ ἀρχαὶ, ἄμεσοι.

Λείπεται δὴ τὸν νοῦν εἶναι γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. καὶ τοῦτό ἐστι νοῦς, ᾧ τὰς ἀρχὰς γινώσκομεν τῆς ἐπιστήμης.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ σοφίας.

7 Η δὲ σοφία διχῶς λέγεται· ἔστι γὰρ ἡ μὲν μερικὴ σοφία, ἡ δὲ καθόλου· καὶ μερικὴ μέν ἐστιν ἡ ἑκάστης τέχνης ἀρετὴ, καθ' ἣν τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τεχνίτην σοφὸν λέγομεν κατὰ τὴν αὐτοῦ τέχνην· οἷον τὸν Φειδίαν λιθουργὸν σοφὸν λέγομεν, ὅτι ἄριστός ἐστι τὴν λιθουργικὴν, καὶ Πολύκλειτον σοφὸν ἀνδριαντοποιόν.

Καθόλου δὲ σοφία ἐστὶ, καθ' ἣν οὐ κατά τι λέγομεν τινὰς σοφούς· ὥσπερ Ὅμηρός φησιν ἐν τῷ Μαργείτῃ·

Τόν δ' οὔτ' ἂρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν, οὔτ' ἀροτῆρα,
Οὔτ' ἄλλως τι σοφόν. —— ——

ὥστε δῆλον, ὅτι ἡ ἀκριβεστάτη τῶν ἐπιστημῶν ἂν εἴη ἡ σοφία, κἄν τε τὴν μερικὴν εἴποι τις, κἄν τε τὴν καθόλου· ἥ τε γὰρ μερικὴ αὐτὸ τοῦτό ἐστιν ἀκριβὴς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, καὶ ἡ καθόλου, διὰ τὸ καθόλου εἶναι, ἀκριβεστέρα ἐστὶ τῶν ἄλλων, καθόσον μᾶλλόν ἐστιν ὡρισμένη. ἐπεὶ τοίνυν καθόλου τί ἐστιν ἡ σοφία, δεῖ τὸν σοφὸν τὸν κατ' αὐτὴν σοφὸν μὴ τὰ μὲν τῶν γνωστῶν εἰδέναι, τὰ δὲ ἀγνοεῖν. καὶ διὰ τοῦτο μὴ μόνον τὰ ἀποδεικτὰ ὁ σοφὸς εἴσεται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρχὰς, ὅθεν αἱ ἀποδείξεις, καὶ τὸν ἐγχωροῦντα περὶ αὐτῶν ἀποδώσει λόγον. ὥστε εἴη ἂν ἡ σοφία νοῦς καὶ ἐπιστήμη· καὶ οὕτως ἔσται ἐπιστήμη ἡ τιμιωτάτη, καθάπερ κεφαλὴν ἔχουσα τὰς ἀρχάς. ἐν

γὰρ

γὰρ τῷ αὐτῆς λόγῳ, καὶ τὰ ἀποδεικτὰ καὶ αἱ ἀρχαὶ λαμ-
βάνονται· ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν οὐχ οὕτως ἔχει·
οὐ γὰρ ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτῶν ἡ γνῶσις τῶν ἀρχῶν παρα-
λαμβάνεται, ἀλλὰ τῶν ἀποδεικτῶν μόνον.

Διαφέρει δὲ ἡ σοφία φρονήσεως, ὅτι ἡ μὲν φρόνησις
πολιτική ἐστιν, ἡ δὲ σοφία ἡ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σπουδαιο-
τάτη· οὐ γὰρ φρόνησις σπουδαιοτάτη· σπουδαιοτάτη γάρ
ἐστιν, ἥτις περὶ τὸ ἄριστον καταγίνεται· ἡ δὲ φρόνησις περὶ
τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ καταγίνεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος, καὶ τὰ
αὐτοῦ ἀγαθὰ, οὐκ ἔστι τὸ ἄριστον. ἔτι φρόνιμόν ἐστι τὸ εὑρετι-
κὸν τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ· ἀγαθὸν δὲ οὐ πᾶσι τὸ αὐτό· οὐ γὰρ τὸ αὐ-
τὸ πᾶσιν ὑγιεινὸν καὶ ὠφέλιμον. φρόνιμον ἄρα οὐ παρὰ πᾶσι
τὸ αὐτό· σοφὸν δὲ τὸ αὐτὸ παρὰ πᾶσιν. τὸ γὰρ ἐπιστητὸν σο-
φόν· τὸ δὲ τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχειν, ἐπιστητόν ἐστι, καὶ τὸ
αὐτὸ δοκεῖ παρὰ πᾶσιν ἐπιστητὸν εἶναι, καθάπερ καὶ τὸ αὐ-
τὸ εὐθὺ, καὶ τὸ αὐτὸ λευκὸν παρὰ πᾶσιν. φρόνιμον δὲ οὐκ
ἐπ' ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τὸ θεωρεῖν
ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ ἀγαθὰ καὶ πράττειν. ὅθεν καὶ ἔνια τῶν θη-
ρίων φρόνιμά φασιν εἶναι, ὅσα περὶ τὸν αὐτῶν βίον ἔ-
χοντα φαίνεται δύναμιν προνοητικήν. φανερὸν τοίνυν,
ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις ἡ αὐτή· εἰ γὰρ τὴν
πρακτικὴν τῶν ἑαυτοῖς ὠφελίμων ἐροῦσι σοφίαν, πολλαὶ
ἔσονται σοφίαι· πολλὰ γὰρ τὰ ὠφέλιμα ἑκάστῳ· καθάπερ
καὶ ἰατρικὴ οὐ μία περὶ πάντα τὰ ζῶα. διότι ἄλλοις ἄλ-
λα ὑγιεινὰ ἢ νοσώδη. εἰ δὲ φαῖεν βέλτιστον εἶναι τὸν ἄνθρω-
πον τῶν ἄλλων ζώων, καὶ διὰ τοῦτο τὴν πολιτικὴν, ἤτοι τὴν
φρόνησιν, σπουδαιοτάτην εἶναι, καθάπερ ἡ σοφία, οὐδὲν

διαφέρει· καὶ γὰρ ἀνθρώπου ἄλλα πολὺ θειότερα τὴν φύσιν· οἷα τὰ προδήλως συνιστάντα τὸ πᾶν· λέγω δὴ ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ δῆλον, ὅτι σοφία ἐστὶ νοῦς καὶ ἐπιστήμη, περὶ τὰ φύσει τιμιώτατα, ἅ εἰσι τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα.

Διὸ Ἀναξαγόραν, καὶ Θαλῆν, καὶ τοὺς τοιούτους, σοφοὺς μὲν λέγουσι, φρονίμους δὲ οὐδαμῶς. διότι τὰ μὲν αὑτοῖς συμφέροντα ἠγνόουν, καὶ τὰ πρὸς τὸν βίον χρήσιμα· ἐγίνωσκον δὲ περιττά τινα, καὶ θαυμαστά, καὶ χαλεπά, καὶ δαιμόνια. ἡ μὲν οὖν σοφία περὶ ταῦτα· φρόνησις δὲ περὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ περὶ ὧν ἐστὶ βουλεύσασθαι. τοῦ γὰρ φρονίμου μάλιστα τοῦτό φαμεν ἔργον εἶναι, τὸ εὖ βουλεύεσθαι· οὐδεὶς δὲ περὶ τῶν ἀναγκαίων βουλεύεται, καὶ ἅπερ οὐ δύναται ἄλλως ἔχειν· οὐδὲ ὅσα μὴ ἔχουσι τέλος τὸ πρακτὸν ἀγαθόν· ἡ δὲ σοφία τέλος ἔχει τὴν καθόλου ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν ὑποκείμενον ἔχει τὸ καθόλου ἐπιστητὸν, καὶ τὰς ἀρχὰς ἁπάσης ἐπιστήμης.

Ἡ δὲ φρόνησις καὶ τῶν μερικῶν ἐστί. γινώσκει μὲν γὰρ ὁ φρόνιμος καὶ καθόλου τίνα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθά, γινώσκει δὲ καὶ τὰ μερικὰ ἐξ ἀνάγκης, τίνα εἰσὶν ἃ δεῖ πράττειν τόνδε τὸν ἄνθρωπον κατὰ τόνδε τὸν καιρόν· καὶ γὰρ πρακτική ἐστιν· ἡ δὲ πρᾶξις περὶ τὰ καθ' ἕκαστα. διὰ τοῦτο καὶ οἱ τὰ μερικὰ μόνον εἰδότες τῶν τὰ καθόλου εἰδότων πρακτικώτεροι. καὶ ὅλως ἐν πᾶσιν οἱ ἔμπειροι μᾶλλον δύνανται πράττειν, ἢ οἱ τὰ καθόλου γινώσκοντες· εἰ γάρ τις εἰδοίη μὲν ὅτι τὰ κοῦφα κρέα εὔπεπτα καὶ ὑγιεινά, τίνα δέ εἰσιν ἀγνοεῖ, οὐ ποιή-

οὐ ποιήσει ὑγίειαν· ἀλλ' ὁ εἰδὼς, ὅτι τὰ ὀρνίθεια κοῦφα καὶ ὑγιεινὰ, ποιήσει μᾶλλον. ἐπεὶ τοίνυν ἡ φρόνησις πρακτικὴ, τε ἄμφω ἔχειν ἀνάγκη, ἢ τὰ καθ' ἕκαστα μᾶλλον. μετὰ γὰρ τοῦ καθόλου μόνον οὐ δύναται εἶναι πρακτική. τί μὲν οὖν ἐστιν ἡ σοφία καὶ τίνι διαφέρει φρονήσεως, εἴρηται.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ Φρονήσεως.

ΠΕρὶ δὲ φρονήσεως ἔτι λέγωμεν. ἔστι τοίνυν ἡ φρόνησις καὶ τῶν καθόλου τε καὶ καθ' ἕκαστα, καθάπερ ἀρχιτεκτονική· ὁ γὰρ τὰ καθόλου εἰδὼς πρὸς τὸν ἔμπειρον ὥσπερ ἀρχιτέκτων ἔχει λόγον.

Τῆς δὲ φρονήσεως ἁπλῶς, ἡ μέν ἐστιν ἠθικὴ, ὅταν τις ζητῇ μόνον τὸ ἑαυτῷ ἀγαθὸν, ἥτις φρόνησις καλεῖται· ἡ δὲ, ἥτις τὸ πόλεως ἀγαθὸν ἔχει τέλος, ἥτις καλεῖται πολιτική. καὶ ἔστι μὲν ἡ αὐτὴ τῇ φρονήσει, τῷ λόγῳ δὲ διαφέρει· καθόσον περὶ ὑποκείμενά εἰσι διάφορα. τῆς δὲ πολιτικῆς, ἡ μέν ἐστι καθάπερ ἀρχιτεκτονικὴ φρόνησις, ἥτις καλεῖται νομοθετική· ἡ δὲ μερικὴ καὶ ὑπ' αὐτήν ἐστιν, ἥτις καλεῖται πολιτική. πολιτικὴν δὲ λέγω τὴν πρακτικὴν τε βουλευτικὴν, ἥτις ἐστὶν περὶ τὰ ψηφίσματα καὶ τὰς πράξεις· τὰ γὰρ ψηφίσματα πρακτικά εἰσιν, οὐχ ὡς ἡ πρώτη φρόνησις ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἀλλ' ὡς ἡ ἐσχάτη, ἥτις καὶ κυρίως ἐστὶ πρακτική. διὰ τοῦτο καὶ τούτους μόνους λέγουσι πολιτευομένους, καὶ τὸ καὶ αὐτῶν πολιτείαν· διότι οὗτοι μόνοι τῶν φρονίμων πράττουσιν, ὥσπερ οἱ χειροτέχναι. καὶ γὰρ οὗτοι μόνοι κυρίως πράττουσιν· οἱ γὰρ ἀρχιτέκτονες τῷ τάττειν μό-

νον τὰς πράξεις, πρακτικοὶ λέγονται· κυρίως δὲ οὐκ εἰσὶν πρακτικοί.

Δοκεῖ δὲ κυρίως εἶναι φρόνησις, ὅταν τις ζητῇ μόνον τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν· ἥτις καὶ ἔχει τὸ κοινὸν ὄνομα, καὶ φρόνησις ἰδίως λέγεται· τῶν δὲ ἄλλων ἡ μὲν περὶ οἰκίαν, οἰκονομική· ἡ δὲ περὶ πόλιν, ἡ μὲν νομοθεσία, ἡ δὲ πολιτική. καὶ τῆς πολιτικῆς ἡ μὲν βουλευτική, ἡ δὲ δικαστική.

Ἡ μὲν οὖν ἰδίως καλουμένη φρόνησις, δηλονότι τὸ τὰ ἑαυτοῦ ὠφέλιμα εἰδέναι καὶ ἀγαθά, γνῶσίς τις ἐστὶν, ὥσπερ καὶ ἡ πολιτική. οὐκ ἔστι δὲ πάντη ἡ αὐτὴ τῇ πολιτικῇ. καὶ διὰ τοῦτο τὸν μὲν τὰ ἀγαθὰ ἑαυτοῦ μόνον ζητοῦντα, φρόνιμον οἱ ἄνθρωποι νομίζουσι· τὸν δὲ πολιτικὸν πολυπράγμονα. διὰ τοῦτο καὶ Εὐριπίδης φησί·

Πῶς δ' ἂν φρονοίην, ᾧ παρῆν ἀπραγμόνως
Ἐν τοῖσι πολλοῖς ἠριθμημένον στρατοῦ
Ἴσον μετασχεῖν τῷ σοφωτάτῳ τύχης.
Τοὺς γὰρ περισσοὺς καί τι πράσσοντας πλέον
Ζεὺς μισεῖ. ——— ——— ———

τούτου χάριν καὶ ἰδίως φρόνησις ἐκλήθη ἡ ἠθική· καὶ φρόνιμος ἰδίως, ὁ ζητῶν μόνον τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν, καὶ τοῦτο μόνον δεῖν οἰόμενος πράττειν, περαιτέρω δὲ μὴ ζητεῖν.

Καί τοι οὐ δυνατὸν ἴσως τὴν ἠθικὴν εἶναι ἄνευ τῆς οἰκονομικῆς, οὐ δὲ τὴν οἰκονομικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς· οὐ γὰρ δυνατὸν εὖ καὶ καλῶς τὰ καθ' ἑαυτόν τινα διαθεῖναι τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ἢ τῆς πόλεως οὐ καλῶς ἐχούσης. χαλεπὸν γὰρ μὴ διαφθαρῆναι τινὰ μετὰ πολλῶν φαύλων διατρίβοντα· εἰ δὲ μετὰ μηδενὸς διατρίβει, ἀλλὰ βίον ἔχει μονώτην, πῶς εἴσεται

σεται τὸ ἑαυτῷ ἀγαθόν· ἄδηλον γάρ, καὶ χρεία διδασκα-
λίας πρὸς αὐτὸ καὶ σκέψεως. ταῦτα δὲ ἀδύνατον ἄνευ
ἐμπειρίας γενέσθαι· ἡ δὲ ἐμπειρία τῶν ἐν κοινωνίᾳ ὄντων
ἐστί, καὶ οἰκίας καὶ πόλεως, καὶ ἄνευ τούτων οὐκ ἔνι ἔμπειρον
οὐδὲ φρόνιμον εἶναι. διὰ τοῦτο καὶ οἱ νέοι μαθηματικοὶ μὲν
γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμοι δὲ οὐ δοκοῦσιν εἶναι.
τὸ γὰρ αἴτιον, ὅτι τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν ἡ φρόνησις, ἅτινα
ἐξ ἐμπειρίας γινώσκονται· ὁ δὲ νέος ἔμπειρος οὐκ ἔστι,
διὰ τὸ χρόνου πολλοῦ δεῖσθαι τὴν ἐμπειρίαν. καὶ τοῦτο δὲ ἀκό-
λουθον σκέψασθαι, πῶς οἱ νέοι μαθηματικοὶ μὲν γίνονται,
σοφοὶ δὲ ἢ φυσικοὶ οὐδαμῶς· ἢ ὅτι τῶν μὲν φυσικῶν καὶ τῆς
σοφίας αἱ ἀρχαὶ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα λαμβάνονται. καὶ γὰρ
καὶ τὴν σοφίαν, ἥτις περὶ τὰ ἀναγκαῖά ἐστι καὶ ἀΐδια, ἀδύνα-
τόν ἐστι κατορθωθῆναι ἄνευ τῆς ἐμπειρίας. ἀπὸ γὰρ τῶν ἡμῖν
καὶ τῇ αἰσθήσει γνωρίμων ἐπὶ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν ἀγόμεθα·
χωρὶς μὲν γὰρ τοῦ γνῶναι τίνα συμβαίνουσι τῷδε, ἢ ἐκεί-
νῳ τῷ φυσικῷ, τὸν καθόλου περὶ αὐτῶν λόγον, οὐ δυνατὸν
συμπεράναι οὐδὲ ποιῆσαι ἐπιστήμην. πάλιν δὲ χωρὶς τῆς
φυσικῆς ἐπιστήμης ἀδύνατον ἐπὶ τὴν σοφίαν ἐλθεῖν·
μετὰ τὰ φυσικὰ γὰρ τὰ ὑπὲρ φύσιν γιγνώσκομεν· τὸ δὲ γνῶ-
ναι τὰ καθ' ἕκαστα, ἐμπειρίας ἐστίν· ἡ δὲ ἐμπειρία χρόνου
πολλοῦ. καὶ διὰ τοῦτο τοὺς νέους οὐ δυνατὸν φυσικοὺς ἢ σοφοὺς
εἶναι· τῶν δὲ μαθηματικῶν αἱ ἀρχαὶ χωρὶς τῆς ὕλης
λαμβάνονται. καὶ διὰ τοῦτο οὐ χρείαν ἔχουσι γνῶσιν ἔχειν τῶν
καθ' ἕκαστα· καὶ γὰρ οὐκ ἐν τῇ ὕλῃ σκοποῦσι τὸν κύκλον ἢ
τὸν ἀριθμόν, ἐν ᾗ πολυειδής τις, ὡς εἰπεῖν, καὶ ἀόριστος γί-
νεται, καθάπερ τὰ φυσικὰ ὁ φυσικός· ἀλλὰ ἀφελόντες

τῆς ὕλης καὶ αὐτὸν σκοποῦντες καθ' ἑαυτόν, τούτου χάριν τοὺς νέους οὐδὲν κωλύει μαθηματικοὺς εἶναι· καὶ γὰρ τὰς μὲν τῶν φυσικῶν ἀρχάς, καὶ ὅλως τὰ φυσικὰ εἰ καὶ λέγουσιν, ἀλλ' οὐκ ἴσασιν ἀκριβῶς περὶ αὐτῶν, οὐδὲ πιστεύουσι· τὰς δὲ τῶν μαθηματικῶν καὶ πιστεύουσι· γινώσκουσι γὰρ διὰ τὸ ὡρισμένους εἶναι τοὺς αὐτῶν λόγους. ἐπεὶ τοίνυν φανερόν, ὅτι τῆς φρονήσεως τῆς ἠθικῆς αἰτία ἐστὶν ἡ ἐμπειρία, τὴν δὲ ἐμπειρίαν οὐκ ἔνι γενέσθαι χωρὶς κοινωνίας πολιτικῆς, ἡ δὲ πολιτικὴ κοινωνία οὐ δύναται εἶναι ἄνευ τῆς πολιτικῆς φρονήσεως, δῆλον ὅτι τὴν ἠθικὴν φρόνησιν οὐ δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς πολιτικῆς. ἔτι ἐπεὶ ἡ ἁμαρτία ἡ περὶ τὰς πράξεις ἀπὸ ἀγνοίας συμβαίνει, ἢ τῆς καθόλου, ἢ τῆς μερικῆς (καὶ γὰρ ὁ ἀγνοῶν καθόλου, ὅτι τὰ βαρύσταθμα ὕδατα φαῦλα, καὶ ὁ τοῦτο μὲν εἰδώς, ἀγνοῶν δὲ μερικῶς, ὅτι τάδε τὰ ὕδατα βαρύσταθμα, ὁμοίως ἁμαρτήσεται· χρήσεται γὰρ ἑκάτερος τοῖς φαύλοις ὕδασι) φανερόν, ὅτι πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτεῖν, ἀναγκαῖον μὴ μόνον εἰδέναι, ὅτι τάδε τὰ ὕδατα βαρύσταθμα, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὰ βαρύσταθμα φαῦλα· δεῖται ἄρα ἡ μερικὴ φρόνησις τῆς καθόλου φρονήσεως τῆς πολιτικῆς, καὶ ἀδύνατον τὴν ἠθικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς συστῆναι, ὥσπερ καὶ τὴν μερικὴν γνῶσιν ἄνευ τῆς καθόλου μὴ ἁμαρτάνειν ἀδύνατον.

Ἀπὸ τούτων δὲ φανερόν, καὶ ὅτι ἡ φρόνησις οὔτε ἐπιστήμη ἐστίν, οὔτε νοῦς· ἐπιστήμη μέν, ὅτι περὶ τὰ καθ' ἕκαστά ἐστιν, ἅπερ ὕστερά εἰσι τῇ φύσει· ἡ δὲ ἐπιστήμη τῶν πρώτων τῇ φύσει τῶν καθόλου ἐστί· νοῦς δὲ ἡ φρόνησις οὐκ ἔστιν.

Ἔτι καὶ ἀντίκειται τῷ νῷ. καὶ γὰρ ὁ μὲν νοῦς περὶ τὰ

πρῶτα

πρῶτα καὶ ἀναπόδεικτα· φρόνησις δὲ περὶ τὰ ἔσχατα, περὶ ἃ οὐδὲ ἐπιστήμη ἐστὶν, ἀλλ' αἴσθησις. ἐκεῖνα δὲ λέγω, οὐχ ὧν ἰδίως ἑκάστη αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται, οἷον τῶν γευ-στῶν, καὶ ὀσφραντῶν, ἢ ἀκουστῶν· οὐ γὰρ χυμοὺς κρίνει ἡ φρόνησις, ἢ ἀναθυμιάσεις, ἢ ἤχους· ἀλλ' ἁπλῶς τὰ καθ' ἕκαστα· ταῦτα γὰρ μόνη γινώσκει ἡ αἴσθησις, καὶ διὰ τοῦτο τὴν φρόνησιν περὶ ἐκεῖνά λεγόμεν εἶναι, περὶ ἃ καὶ ἡ αἴσθησις· οἷον, εἰ δεῖ τήνδε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων τῇδε τῇ πόλει τῶν Κορινθίων πολεμεῖν, τοῦ φρονίμου εἰδέναι· πρακτικὴ γὰρ ἡ φρόνησις· ἡ δὲ πρᾶξις τῶν μερικῶν. τοῦτον δὲ τὸν τρόπον καὶ οἱ μαθηματικοὶ τὸ αἰσθητὸν γινώσκουσι τρίγωνον, οὐ καθόσον ἀντίκειται τῇ ὁράσει, ἢ τῇ ἁφῇ, ἀλλὰ ἁπλῶς, καθόσον ἐστὶ τῶν καθ' ἕκαστα, καὶ μερικῶν, ἅπερ τελευταῖα γινώσκονται· ἐν αὐτοῖς γὰρ ὁ γινώσκων ἵσταται, καὶ οὐδὲν περαιτέρω ζητεῖ. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῶν μερικῶν καὶ αἰσθητῶν ἀρχομένοις ἐσχάτη ἐστὶν ἡ γνῶσις τῶν καθόλου· ἀπὸ δὲ τῶν καθόλου τῆς γνώσεως προϊούσης, τὰ αἰσθητὰ τελευταῖον γινώσκονται. τὸ μὲν οὖν γινώσκειν τὰ μερικὰ, καθόσον εἰσὶν αἰσθητὰ, καὶ ἀντίκεινται τὰ μὲν γεύσει, τὰ δὲ ἀκοῇ, τὰ δὲ ἁφῇ, τὰ δὲ ὁράσει, τῆς αἰσθήσεώς ἐστι, καὶ οὐ τῆς φρονήσεως· τὸ δὲ εἰδέναι ταῦτα, καθόσον λυσιτελοῦσιν, ἢ λυμαίνονται τῷ ἀνθρωπίνῳ ἀγαθῷ, τοῦτο δέ ἐστι τῆς φρονήσεως.

ΚΕΦ. Θ'.

Περὶ εὐβουλίας.

ΠΕρὶ μὲν οὖν σοφίας, καὶ φρονήσεως, καὶ νοῦ, καὶ τέχνης, καὶ ἐπιστήμης, καὶ τί ἐστιν ἕκαστον, καὶ πῇ διαφέρουσιν ἀλλήλων, εἴρηται. νῦν δὲ ῥητέον περὶ εὐβουλίας, περὶ συνέσεως,

καὶ περὶ

καὶ περὶ γνώμης· τίς τε ἐστιν ἑκάστη, καὶ τίνι διαφέρει τῶν εἰρημένων πέντε ἀληθευτικῶν ἕξεων.

Καὶ πρῶτον περὶ εὐβουλίας. οἰκείως γὰρ ἔχει μάλιστα τῇ φρονήσει, ἧς τὸν λόγον ἀρτίως ἀπηλλάξαμεν· ὥστε τὸν περὶ εὐβουλίας λόγον τῷ περὶ τῆς φρονήσεως συναπτέον. πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἔστι ζήτησις· ἐπὶ πλέον γάρ ἐστιν ἡ ζήτησις τῆς εὐβουλίας. οὐ μόνον γὰρ ὁ εὖ βουλευόμενος, ἀλλὰ καὶ ὁ κακῶς βουλευόμενος ζητεῖ, καὶ οὐ μόνον τὰ ἐνδεχόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ζητοῦνται, περὶ ἅ ἐστιν ἡ ἐπιστήμη· οἷον, εἰ τὸ τρίγωνον ἔχει δύο ὀρθὰς, ζητεῖται πρὸς τῆς ἐπιστήμης· καὶ εἰ ἡ σελήνη σφαιροειδής ἐστι. διὰ τοῦτο ἡ εὐβουλία οὐκ ἔστιν ταυτὸν τῇ ζητήσει.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ εὐβουλία. ὁ μὲν γὰρ ἐπιστήμων οὐ ζητεῖ περὶ ὧν ἐπίσταται, ὁ δὲ εὔβουλος ζητεῖ. ἡ γὰρ εὐβουλία βουλή τις ἐστίν· ἡ δὲ βουλὴ ζήτησίς ἐστιν τοῦ τί δεῖ πράττειν. καὶ ὁ βουλευόμενος ζητεῖ καὶ λογίζεται περὶ τῶν πράξεων, ὅπως εὖ καὶ καλῶς γίνωνται. ὥστε ἡ μὲν εὐβουλία ζήτησις, ἡ δὲ ἐπιστήμη οὐ τοιαύτη· ἡ εὐβουλία ἄρα οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη.

Ἔτι δὲ οὐδὲ εὐστοχία ἐστὶν ἡ εὐβουλία· ἡ μὲν γὰρ εὐστοχία ἄνευ χρόνου τινὸς καὶ λογισμοῦ καὶ μελέτης γίνεται· τὸ γὰρ γνῶναι περὶ τοῦ προκειμένου καλῶς ἀθρόον καὶ ἄνευ μελέτης, τοῦτ' ἔστιν εὐστοχία. ἡ δὲ εὐβουλία οὐ τοιαύτη· μετὰ γὰρ χρόνου καὶ βραδέως ἡ βουλὴ γίνεται. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ τῶν πολλῶν λόγος φησὶ, δεῖν ταχέως μὲν πράττειν τὰ βουλευθέντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. ἔτι ἡ ἀγχίνοια ἕτερον παρὰ τὴν εὐβουλίαν· ἀγχίνοια γάρ ἐστιν ἄσκεπτος ἀπόδοσις

δοσις τοῦ μέσου, δηλονότι τῆς αἰτίας τοῦ προτεθέντος. ἡ δὲ
εὐβουλία μετὰ σκέψεως. ἔστι γὰρ ἀγχίνοια εὐστοχία τις. οὐκ
ἄρα ἀγχίνοια ἡ εὐβουλία ἐστί· ἔστι γὰρ ἡ μὲν εὐστοχία ἐστὶ τὸ
περὶ τοῦ παντὸς τοῦ προτεθέντος εὐεπηβόλως εἰπεῖν· ἡ δὲ
ἀγχίνοια τῆς αἰτίας τοῦ προτεθέντος ζητήματος ἀπόδο-
σις ταχεῖά ἐστιν. οἷον, διὰ τί βέλτιον ἄρχεσθαι ἢ ἄρχειν ἐν ταῖς
ὀλιγαρχίαις· ὅτι ἀσφαλέστερον. διὰ ταῦτα μὲν οὖν ἡ εὐ-
βουλία οὔτε εὐστοχία, οὔτε ἀγχίνοιά ἐστιν.

Ἀλλ' οὐδὲ δόξα ἐστὶν ἡ εὐβουλία· πολλῶν γὰρ ὄντων τῶν
εἰδῶν τῆς δόξης, οὐδὲν τούτων ἡ εὐβουλία ἐστί· καὶ γὰρ τῶν δο-
ξῶν αἱ μέν εἰσι συμπεράσματα διανοίας ἐξ ἀνάγκης
ἀποδειχθέντα· ὥσπερ τὸ τρίγωνον δύο ὀρθὰς ἔχει, εἴ τις ἀπὸ
τῆς ἀποδείξεως δοξάζει, δόξαν ἔχει ἀναγκαίαν. αἱ δὲ ἀπὸ
αἰσθήσεως συνάγονται, ὅθεν ἔνιαι καὶ ψευδεῖς πολλάκις
εἰσί. πᾶσαι δὲ τὴν ἀλήθειαν ἔχουσι τέλος, καὶ ἡ ὀρθότης τῆς
δόξης ἡ ἀλήθειά ἐστι· ἡ δὲ εὐβουλία τέλος ἔχει τὸ συμφέ-
ρον ἢ τοῦ βουλευομένου, ἢ ᾧ τὴν βουλὴν δίδωσιν, ὃ καὶ διὰ
ψεύδους καὶ ἀπάτης πολλάκις οἱ εὔβουλοι κατορθοῦσιν.

Ἔτι δὲ οὐ τῆς εὐβουλίας ἄλλη τίς ἐστιν ὀρθότης, ἀλλὰ αὐ-
τή ἐστιν ὀρθότης βουλῆς· εἰ γὰρ ὁ κακῶς βουλευόμενος ἁμαρ-
τάνει, πάντως ὁ εὖ βουλευόμενος κατὰ τὸν ὀρθὸν βουλεύε-
ται λόγον.

Ἔστι γὰρ ὀρθότης ἡ εὐβουλία οὔτε δόξης, οὔτε ἐπιστήμης,
ἀλλὰ τῆς βουλῆς, ὡς δηλοῖ καὶ τοὔνομα· ἐπιστήμης μὲν γὰρ
οὐδεμία ὀρθότης· οὐδὲ γὰρ ἁμαρτάνει ἡ ἐπιστήμη, ὥστε
ὀρθότητος δεῖται.

Τῆς δὲ δόξης ἡ ὀρθότης, καθὼς εἴρηται, ἡ ἀλήθειά ἐστιν.

οὔτε τοίνυν δόξα ἐστὶν ἡ εὐβουλία, ἢ ἐπιστήμη, οὔτε ὀρθότης ἐστὶν ἢ δόξης ἢ ἐπιστήμης. ἔτι δὲ ἡ μὲν εὐβουλία ζήτησίς ἐστι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ἡ δὲ δόξα εὕρεσίς τινος συμπεράσματος, καὶ περί τι ὡρισμένον ἐστί· καὶ ἡ μὲν εὐβουλία ζητεῖν ἐστιν, ἡ δόξα δὲ εὑρηκέναι. καθὸ καὶ τῆς διανοίας ἡ εὐβουλία λείπεται· ἡ μὲν γὰρ διάνοια λόγος ἐστὶν ἀπηρτισμένος καὶ εὑρημένος μετὰ τῆς προεστηκυίας αἰτίας· ἡ δὲ εὐβουλία ἐν τῇ ζητήσει ἔχει τὸ εἶναι· ὁ γὰρ βουλευόμενος, ἐάν τε εὖ, ἐάν τε κακῶς βουλεύηται, ζητεῖ τι καὶ λογίζεται· καὶ μετὰ λόγου μὲν ζητεῖ, οὔπω δὲ συνεπέρανεν· ἡ δὲ δόξα οὐ τοιαύτη. οὐ γὰρ ζήτησίς ἐστιν, ἀλλὰ φύσις ἀπηρτισμένη. οὔτε τοίνυν ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ εὐβουλία, οὔτε εὐστοχία, οὔτε δόξα. ἀλλ' ἐπεὶ ὀρθότης ἐστὶ βουλῆς, ζητητέον πρῶτον τί ἐστι βουλή, καὶ περὶ τίνα καταγίνεται ὁ βουλευόμενος. καὶ περὶ μὲν βουλῆς καὶ βουλευτῶν ἐν τοῖς προτέροις εἴρηται. ῥητέον δὲ περὶ τῆς ὀρθότητος.

Ἡ τοίνυν ὀρθότης πολλαχῶς λέγεται. καὶ γὰρ καὶ οἱ πονηρὸν τιθέμενοι τέλος, καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ ἄντικρυς φέροντα ζητοῦντες, ὀρθῶς βουλεύονται· καὶ ἡ τοιαύτη βουλὴ ὀρθότης ἐστί. καὶ οἱ ἀγαθὸν μὲν τιθέμενοι τέλος, καὶ πρὸς αὐτὸ φερόμενοι, τὰ δὲ πρὸς αὐτὸ φέροντα μάλιστα τῶν ἄλλων οὐ ζητοῦντες, ἀλλ' ἕτερα, ὥσπερ οἱ διὰ προτάσεων ψευδῶν, ἢ μὴ ἐξ ἀναγκαίων, ἀληθὲς συνάγοντες συμπέρασμα· καὶ οὗτοι γὰρ περὶ μὲν τὰ πρὸς τὸ τέλος σφάλλονται, ὅτι δὲ πρὸς τὸ τέλος τὸ ἀγαθὸν φέρονται, ὀρθῶς βουλεύονται· καὶ ἡ τοιαύτη βουλὴ ὀρθότης ἐστί.

Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἡ εὐβουλία ὀρθότης ἐστὶν, ἥτις καὶ κυ-

ρίως ὀρθότης λέγεται βουλῆς, καθ' ἣν πρὸς τὸ ἀγαθὸν φερόμεθα τέλος, καὶ ἐκεῖνα ζητοῦμεν, δι' ὧν δυνησόμεθα ῥᾷστα καὶ κάλλιστα τοῦ τέλους τυχεῖν.

Εὐβουλία γὰρ οὔτε ἡ πρώτη ὀρθότης ἐστὶν, οὔτε ἡ δευτέρα· ἡ μὲν γὰρ πρώτη κακή ἐστι βουλή· ἡ δὲ εὐβουλία ἀγαθόν. τοῦτο γὰρ βούλεται τὸ ὄνομα, ἀγαθὴ βουλή. ἡ δὲ δευτέρα ὀρθότης ζητεῖ μὲν ὃ δεῖ, δι' οὗ δὲ τυχεῖν οὐ ζητεῖ, καὶ περὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος οὐ καλῶς βουλεύεται, περὶ ἃ ἡ βουλὴ γίνεται, καθὼς προείρηται. ὥστε καθ' ὅσον μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν φέρεται, ὀρθῶς φέρεται· καθ' ὅσον δὲ οὐ διὰ τῶν προσηκόντων τῷ τέλει φέρεται, οὐ καλῶς φέρεται· ὥστε οὐκ ἂν εἴη εὐβουλία ἡ τοιαύτης ὀρθότης.

Ἔτι δὲ οὐδὲ ἡ διὰ πολλοῦ χρόνου καὶ πλείονος τοῦ δέοντος γινομένη βουλὴ, εὐβουλία ἐστίν.

Εὐβουλία γάρ ἐστι μόνον ἡ ὀρθότης τῆς βουλῆς, ἡ κατὰ τὸ ὠφέλιμον, ὅταν περὶ ὧν δεῖ, βουλευώμεθα, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅσον χρόνον δεῖ.

Ἐπεὶ δὲ τὸ τέλος ἢ καθόλου ἐστὶ καὶ ἔσχατον, ἢ μερικὸν, ἔσχατον μὲν, πρὸς ὃ πᾶσα πρᾶξις ἀνθρωπίνη φέρεται, μερικὸν δὲ, πρὸς ὅ τινες πράξεις φέρουσιν, ἀκολούθως καὶ ἡ εὐβουλία ἔχει· ἡ μὲν γὰρ καθόλου ἐστὶν, ἥτις ὀρθὴ καὶ ἀγαθὴ βουλή ἐστι περὶ τῶν φερόντων εἰς τὸ ἔσχατον τέλος, τὴν κατ' ἀρετὴν ζωήν· ἡ δὲ μερικὴ, ἥτις εἰς μερικόν τι τέλος φέρει, ὃ οὐκ ἔστι μὲν τὸ ἔσχατον, φέρει δὲ εἰς τὸ ἔσχατον τέλος.

Ἐπεὶ δὲ τῶν φρονίμων ἐστὶ τὸ εὖ βουλεύεσθαι, δεῖ προσθεῖναι τῷ τῆς εὐβουλίας ὁρισμῷ καὶ τὴν φρόνησιν. ὥστε εἶναι τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐβουλίας οὕτως· εὐβουλία ἐστὶν ὀρθότης,

ἢ κατὰ τὸ συμφέρον πρός τι τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστι. κατὰ τὸ συμφέρον μὲν, διὰ τὴν βουλὴν ἣ πρὸς τέλος μὲν ἀγαθὸν φέρεται, δι' ὧν δὲ προσῆκεν, οὐδαμῶς, λέγω δὴ πράξεων καὶ χρόνου καὶ τρόπου· τὸ δὲ πρός τι τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστι, διὰ τὴν πονηρὰν βουλὴν, ἥτις τὰ μὲν τέλει προσήκοντα καὶ ἀκόλουθα ζητεῖ· πρὸς τέλος δὲ φέρεται πονηρὸν, οὗ οὐκ ἔστιν ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψις.

ΚΕΦ. Ι'.

Περὶ συνέσεως.

10 ΠΕρὶ μὲν εὐβουλίας τοσαῦτα· ῥητέον δὲ περὶ συνέσεως. ἔστι τοίνυν σύνεσις καὶ ἀσυνεσία, καθ' ἃς λέγομεν συνετοὺς καὶ ἀσυνέτους.

Καὶ οὔτε ἐπιστήμη ταυτόν ἐστιν ἡ σύνεσις, οὔτε δόξα, οὔτε φρόνησις· ἐπιστήμη μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδὲ δόξα ἡ σύνεσις. ἢ γὰρ ἂν πάντες οἱ ἐπιστήμονες ἢ οἱ δοξάζοντες συνετοὶ ἦσαν.

Ἀλλ' οὐκ εἰσίν· ἀλλ' οὐδὲ μία τις τῶν ἐπιστημῶν ἐστὶν ἡ σύνεσις, οἷον ἰατρικὴ, ἢ γεωμετρία· ἢ γὰρ ἂν περὶ ὑγιεινῶν ἦν, ἢ περὶ μεγεθῶν.

Ἄλλως τε οὐδὲ περὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντά ἐστιν ἡ σύνεσις.

Οὐδὲ ἰδίως περὶ ἑνός τινος τῶν ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν.

Καθόλου δὲ περὶ ὧν ἀπορήσειεν ἄν τις καὶ βουλεύσαιτο, καὶ ἃ σκέψεως ἀνέχεταί τινος, καὶ βουλῆς, καὶ ζητήσεως. διὰ τοῦτο περὶ τὰ αὐτὰ μέν ἐστιν ἡ σύνεσις τῇ φρονήσει· ἔστι γὰρ

περὶ

περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, ὧν ἐσμὲν αὐτοὶ κύριοι πράττειν καὶ μὴ πράττειν.

Οὐκ ἔστι δὲ πάντη ταυτὸν τῇ φρονήσει· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτάττει μόνον πρὸς ποῖον τέλος δεῖ φέρεσθαι, καὶ τίνα δεῖ ποιεῖν, ὥστε τέλους τυχεῖν. καὶ τοῦτ' ἐστιν αὐτῆς τὸ ἔργον, τὸ ἐπιτάττειν ἃ δεῖ πράττειν· τὸ δὲ κρίνειν τὰ ἐπιταχθέντα παρὰ τῆς φρονήσεως, καὶ τὸ εἰδέναι ὅτι καλῶς ἔχει καὶ οὕτω δεῖ πράττειν, τοῦτ' ἐστιν ἡ σύνεσις.

Οὐ γὰρ διαφέρει ὁ εὐσύνετος τοῦ συνετοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ συνετὸς αὐτὸ τοῦτο βούλεται, τὸ εὖ καὶ καλῶς συνιέναι καὶ κρίνειν τὰ παρὰ τοῦ φρονίμου ἐπιταττόμενα.

Καὶ ταυτόν ἐστι σύνεσις καὶ εὐσυνεσία, ἥτις οὔτε φρόνησίς ἐστιν, οὔτε τὸ ἔχειν φρόνησιν. οὔτε δὲ τὸ δέχεσθαι καὶ λαμβάνειν φρόνησιν, σύνεσίς ἐστιν· τὸ γὰρ λαμβάνειν φρόνησιν ἐστὶ τὸ μανθάνειν ἅπερ ὁ φρόνιμος γινώσκει. ἡ δὲ σύνεσίς ἐστι, τὸ κρίνειν αὐτά. οὐκ ἄρα ταυτὸν σύνεσις τῷ φρόνησιν λαμβάνειν, ἢ φρόνησιν ἔχειν.

Ἀλλ' ὥσπερ ὁ παρ' ἄλλου τινὸς ἐπιστήμην ἀκούων καὶ γινώσκων καλῶς, ξυνιέναι λέγεται, οὕτως ὁ τὰ παρὰ τοῦ φρονίμου ἐπιταττόμενα γινώσκων καὶ κρίνων ὀρθῶς, συνιέναι τε λέγεται, καὶ συνετὸς ὀνομάζεται, καὶ εὐσύνετος, διὰ τὸ καλῶς γινώσκειν· τὸ γὰρ εὖ καὶ τὸ καλῶς ταυτόν. καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς αἰτίας ἐλήφθη τὸ ὄνομα, ὅτι τὸ ἄλλου λέγοντος ἄλλον τινὰ ἀκούοντα γινώσκειν καλῶς, μανθάνειν καὶ συνιέναι λέγεται.

ΚΕΦ. ια'.

Περὶ γνώμης.

ΡΗτέον δὴ περὶ τῆς γνώμης· ἔστι δὲ καὶ αὕτη περὶ τὰ ἐνδεχόμενα, καθάπερ καὶ ἡ φρόνησις, καὶ ἡ εὐβουλία, καὶ ἡ σύνεσις. διὰ τοῦτο καὶ περὶ αὐτῆς λέγωμεν.

Ἔστι τοίνυν γνώμη, καθ' ἣν εὐγνώμονας λέγομεν, καὶ ἔχειν γνώμην, ἡ ὀρθὴ κρίσις τοῦ ἐπιεικοῦς. τίς δὲ ἐστιν ὁ ἐπιεικὴς καὶ ἡ ἐπιείκεια, εἴρηται ἐν τοῖς προτέροις.

Ὅτι δὲ τοῦτό ἐστιν ἡ γνώμη, δῆλον· τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστά φαμεν εἶναι συγγνωμονικόν· καὶ ἐπιεικές, τὸ ἔν τισιν ἔχειν συγγνώμην.

Ἡ δὲ συγγνώμη, γνώμη ἐστὶν ὀρθὴ κριτικὴ τοῦ ἐπιεικοῦς· κρίσις γὰρ ὀρθὴ καὶ γνώμη ἐπιεικής ἐστιν, ἡ συγγνώμη.

Ὀρθὴ δὲ λέγεται κρίσις, ἡ τοῦ ἀληθοῦς· εἰ τοίνυν ἡ μὲν συγγνώμη κρίσις ἐστὶ τοῦ ἐπιεικοῦς καὶ γνώμη ὀρθή, κατὰ δὲ τὴν ὀρθὴν γνώμην εὐγνώμονές τινες λέγονται, ἡ γνώμη ἄρα, καθ' ἣν εὐγνώμονες λέγονται, τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστὶ κρίσις.

Πᾶσαι μὲν οὖν αἱ ἕξεις αἱ ἀληθευτικαὶ πρὸς τὸ αὐτὸ φέρουσι, καὶ τὰ αὐτὰ ἔχουσιν ὑποκείμενα, περὶ ἃ καταγίνονται· καὶ γὰρ καὶ φρόνησις, καὶ νοῦς, καὶ εὐβουλία, καὶ σύνεσις, καὶ γνώμη, περὶ τὰ καθ' ἕκαστά εἰσι καὶ τὰ μερικὰ τὰ ἐν οἷς αἱ πράξεις. νοῦν δὲ λέγω, τὸν πρακτικόν, ὃς ἀρχὰς ἔχει τὰ μερικὰ καὶ αἰσθητά· ὁ γὰρ αὐτὸς ἄνθρωπος ὅταν μὲν τὰ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τέλος φέροντα ποιῇ, φρόνιμός ἐστιν· ὅταν δὲ περὶ αὐτῶν ὡς δεῖ βουλεύηται, εὔβουλός ἐστιν· ὅταν δὲ ὅσα ἔπραξε πρὸς τὸ τέλος τὸ ἀγαθόν, καὶ ἐποίησε, γινώσκῃ καὶ κρίνῃ ὀρθῶς, καὶ ὡς ἔδει πεπρᾶχθαι, συνετός ἐστιν·

τὸς ἐστιν· ὅταν δὲ τὰ ὑπ' ἄλλου πραχθέντα ὀρθῶς κρίνων καὶ συγγνώμης ἐνίοτε ἀξιοῖ οἷς τοῦτο προσήκει, εὐγνώμων ἐστὶ καὶ συγγνώμων.

Πᾶσα γὰρ ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς κρίσις περὶ πάντα ἐστὶ κοινὴ τὰ ἀγαθὰ τὰ ὑπ' ἄλλων πραττόμενα· καὶ γὰρ καὶ ἡ καλουμένη ἐπιείκεια, ἥτις ἐστὶ τοῦ νομικοῦ δικαίου διορθωτική, περὶ ἧς εἴρηται πρότερον, τοὺς παρ' ἑτέρων τεθέντας νόμους κρίνει, καὶ ἡ συγγνώμη καὶ ἡ γνώμη περὶ τῶν πραττομένων ὑφ' ἑτέρων ὀρθῶς ψηφίζεται. πάντα δὲ ταῦτα τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστί. συμβαίνει δὲ καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις ταύτας εἶναι μόνας, ἃς ὁ ἐπιεικὴς κρίνει, καὶ περὶ ὧν ψηφίζεται· ἡ μὲν γὰρ ἐπιείκεια περὶ τὸ νομικὸν δίκαιόν ἐστιν· ἡ δὲ γνώμη περὶ τὰ πρακτά ἐστιν, ὅταν ὑφ' ἑτέρων πράττωνται. περὶ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ νοῦς ἐστὶν ὁ πρακτικός· καὶ γὰρ ἐπεὶ ὁ νοῦς γνῶσίς ἐστι τῶν ἀρχῶν, ἀρχαὶ δὲ τῶν μὲν πράξεων τὰ καθ' ἕκαστα, τῶν δὲ θεωρητῶν καὶ ὧν ἐστὶ τέλος ἡ ἀλήθεια, οἱ ὅροι, καὶ οἱ ἄμεσοι λόγοι, καὶ αἱ κοιναὶ ἔννοιαι, εἴη ἂν ὁ μὲν θεωρητικὸς νοῦς γνῶσις τῶν ὅρων, καὶ τῶν πρώτων καὶ ἀκινήτων λόγων· ὁ δὲ πρακτικὸς, γνῶσις τῶν ἐσχάτων καὶ ἐνδεχομένων, δηλονότι τῶν καθ' ἕκαστα πρακτῶν· ὥστε τὸν πρακτικὸν, καὶ τὸν θεωρητικὸν νοῦν τῶν ἐσχάτων εἶναι, καὶ πρώτων. καὶ γὰρ καὶ οἱ ἄμεσοι λόγοι, καὶ οἱ ὅροι, καὶ τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ πρῶτα καὶ ἔσχατά εἰσιν. οἱ μὲν ἄμεσοι λόγοι τῇ φύσει πρῶτοι, ἔσχατοι δὲ ἡμῖν· τὰ δὲ καθ' ἕκαστα πρῶτα μὲν ἡμῖν, ἔσχατα δὲ τῇ φύσει. ταῦτα δὲ τὰ ἔσχατα τῇ φύσει ἀρχαί εἰσι καὶ αἴτια τοῦ τέλους τοῦ πρακτοῦ· καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ αἰσθήσει καθ' ἕκαστα διδασκόμενοι πράττειν

τὰ συμ-

τὰ συμφέροντα ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ δι᾽ ὧν πρὸς τὸ ζητούμενον ἀφιξόμεθα τέλος· καὶ ἀπὸ τούτων τῶν μερικῶν καθολικούς τινας συνάγοντες λόγους, φρόνιμοι γινόμεθα πρὸς τὰς ἐν τῷ βίῳ πράξεις. διὰ τοῦτο δεῖ τὸν πολιτικὸν γνῶσιν ἔχειν τῶν μερικῶν· ἡ τοιαύτη δὲ γνῶσις ἄνευ μέσου γινομένη νοῦς ἐστί· νοῦς γάρ ἐστιν ἡ γνῶσις τῶν ἀμέσων καὶ τῶν ἀρχῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ φυσική τις ἡ τοιαύτη γνῶσις εἶναι δοκεῖ· οὐ γὰρ ἀπὸ μεθόδων τινῶν καὶ μαθήσεως περιγίνεται, ἀλλὰ φύσει. καὶ οὐχ ὁ νοῦς μόνον, ἀλλὰ καὶ φρόνησις, καὶ ἡ σύνεσις, καὶ ἡ γνώμη, φυσικὰ δοκεῖ εἶναι· ἀπὸ γὰρ τῆς φυσικῆς γνώσεως τοῦ νοῦ ταῦτα πάντα ὁρμῶνται, καὶ περὶ τὰ αὐτά εἰσι τῷ νῷ, τὰ καθ᾽ ἕκαστα δηλονότι. σοφία δὲ οὐκ ἔτι. φύσει γὰρ σοφὸς οὐδείς ἐστιν, ὅτι μεθόδων χρεία καὶ μαθήσεως πρὸς τὸ γενέσθαι σοφόν, καὶ τὴν μὲν φρόνησιν, καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸν νοῦν, καὶ τὴν σύνεσιν οἰόμεθα ταῖς ἡλικίαις ἀκολουθεῖν· φαμὲν γὰρ τήνδε τὴν ἡλικίαν νοῦν ἔχειν, καὶ γνώμην, καὶ φρόνησιν, ὡς τῆς φύσεως αἰτίας οὔσης. σοφίαν δὲ οὐ τῇδε τῇ ἡλικίᾳ, ἢ τῇδε ἀποδίδομεν· καὶ νέῳ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι σοφόν, καὶ μειρακίῳ, καὶ οὐ πρεσβύτῃ μόνον, καθάπερ ἐπὶ τῆς φρονήσεως ἔχει, καὶ τῶν ἄλλων. ἡ γὰρ πεῖρα τῶν πρεσβυτέρων ἐστὶν, ἧς χωρὶς οὐ δυνατὸν φρόνιμον γενέσθαι, καὶ νοῦν, καὶ σύνεσιν ἔχειν, καὶ γνώμην.

Νοῦν λέγω τὸν πρακτικόν· ὁ γὰρ νοῦς, καθὼς εἴρηται, καὶ θεωρητικός ἐστι καὶ πρακτικὸς, καὶ ἀρχὴ, καὶ τέλος· ἀρχὴ μὲν, καθ᾽ ὅσον τῶν πρώτων ἀρχῶν ἐστὶ γνῶσις καὶ θεωρητικὸς λέγεται· ἀρχὴ γάρ ἐστιν ἀποδείξεως. τέλος δὲ,

καθ' ὅσον γνῶσίς ἐστι τῶν καθ' ἕκαστα καὶ ἐν αἰσθήσει, καὶ πρακτικὸς λέγεται· περὶ τούτων γὰρ αἱ ἀποδείξεις, καὶ ταῦτά εἰσι τὰ ἀποδεικτά, καὶ εἰς ταῦτα τελευταῖον ὁ ἀποδεικνὺς ἔρχεται ἀπὸ τῶν καθ' ὅλου καταβαίνων.

Οὗτος δὲ ὁ νοῦς ἀπὸ ἐμπειρίας περιγινόμενος ἐν τοῖς πρεσβυτέροις εὑρίσκεται· διὰ τοῦτο δεῖ πιστεύειν ταῖς τῶν ἐμπείρων, καὶ πρεσβυτέρων, ἢ φρονίμων ταῖς ἀναποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις, οὐχ ἧττον τῶν ἀποδείξεων· διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα, ὁρῶσι τὰς ἀρχὰς τῶν πράξεων, τὰ καθ' ἕκαστα δηλονότι πρακτά· δι' ὧν τὰ συμφέροντα γινώσκουσι καὶ ὑποτίθενται, καὶ ἑαυτοῖς, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ φρονήσεως, καὶ τῆς σοφίας, τί χρήσιμοι καὶ πότερα βελτίων.

ΤΙ μὲν οὖν ἐστιν ἡ φρόνησις καὶ ἡ σοφία, καὶ περὶ τίνα ἐστὶν ἑκατέρα, καὶ ὅτι ἄλλου τῆς ψυχῆς μορίου ἐστὶν ἑκατέρα, εἴρηται. διαπορήσειε δ' ἄν τις περὶ αὐτῶν, τί χρήσιμοί εἰσι, καὶ πρὸς τί συντελοῦσι τοῖς ἀνθρώποις.

Ἡ μὲν γὰρ σοφία οὐδὲν θεωρεῖ ἐξ ὧν ἐστιν εὐδαίμων ὁ ἄνθρωπος. ἡ μὲν γὰρ εὐδαιμονία περὶ τὴν πρᾶξιν ἐστίν, ἡ δὲ σοφία οὐδεμιᾶς αἰτία γενέσεως· οὐ γὰρ τέλος ἔχει τὸ πρακτὸν ἀγαθόν·

Ἡ δὲ φρόνησις ἐστὶ μὲν αἰτία πράξεως, καὶ πρὸς τὸ πρακτὸν ἀγαθόν· ἀναγκαία δὲ πρὸς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς οὐ πάνυ δοκεῖ· τοῖς μὲν γὰρ σπουδαίοις ἀπὸ τοῦ ἔθους τὰς ἀρχὰς περιγενομένας, βεβαίας εἶναι συμβαίνει· ἕξεις γάρ εἰσι· καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ εἰδέναι τὰ καλὰ καὶ δίκαια

πρακτικοὶ αὐτῶν γίνονται, ὥσπερ οὐδὲ ὑγιεινοὶ ἢ εὐεκτικοὶ γινόμεθα, ἀπὸ τοῦ καλῶς εἰδέναι τὰ ὑγιεινὰ καὶ εὐεκτικά, ἀλλὰ τῷ ἔχειν ἕξιν ὑγιείας καὶ εὐεξίας· οὐ γὰρ ὁ πύκτης πυκτικώτερος γίνεται διὰ τὸ εἰδέναι τί ἐστι τὸ εὖ καὶ καλῶς πυκτεύειν· οὐ γὰρ τῷ εἰδέναι, ἀλλὰ τῷ ἕξιν ἔχειν πυκτικῆς, πυκτεύει· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ παλαιστὴς καὶ ὁ δρομικός. καὶ γάρ τοι καὶ ὁ γυμνικὸς διὰ τὴν ἕξιν γυμνικός ἐστιν, οὐ διὰ τὸ εἰδέναι τὰ εὐεκτικὰ καὶ γυμνικά· λέγω δὲ εὐεκτικὰ καὶ γυμνικὰ ἢ ὑγιεινά, οὐ τὰ ποιητικὰ εὐεξίας ἢ ὑγιείας, ἀλλ' ἃ ποιεῖ ὁ ὑγιαίνων, ἢ ὁ εὐεκτῶν, ἀπὸ τοῦ ἕξιν ὑγιείας ἢ εὐεξίας ἔχειν· ὥσπερ τοίνυν ἐπὶ τῶν εἰρημένων ἕξεων οἱ ἔχοντες οὐκ ἂν ἀμείνους γένοιντο διὰ τὸ εἰδέναι, οὕτως οὐδὲ ὁ σπουδαῖος καλλίων περὶ τὴν ἀρετὴν γένοιτο διὰ τὴν φρόνησιν· εἰ δὲ τοῖς σπουδαίοις οὐδὲν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἡ φρόνησις συντελεῖ, λείπεται δὴ τοὺς μὴ ὄντας σπουδαίους τὴν φρόνησιν καλλίους ποιεῖν· καὶ τούτους δὲ οὐ σφόδρα ἀναγκαῖον φρονίμους εἶναι πρὸς τὸ γενέσθαι σπουδαίους· δυνατὸν γὰρ καὶ παρ' ἄλλων μαθόντας τὸν περὶ ἀρετῆς λόγον καὶ πεισθέντας αὐτοῖς σπουδαίους γενέσθαι· ὥσπερ βουλόμενοι ὑγιαίνειν, οὐκ αὐτοὶ μανθάνομεν ἰατρικήν, ἀλλὰ τοὺς ἰατροὺς ἐρωτῶμεν, καὶ οὐδὲν κωλύει ὑγιαίνειν. ταῦτα μὲν οὖν ἀπορήσειεν ἄν τις περὶ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς σοφίας, εἰς τί συντελοῦσι τοῖς ἀνθρώποις καὶ πρὸς τί εἰσι χρήσιμοι.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖνο δεῖ ζητεῖν περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν σχέσεως, ποτέρα βελτίων. δοκεῖ μὲν γὰρ ἡ σοφία βελτίων τῆς φρονήσεως, καθόσον τῶν ἀναγκαίων ἐστὶ γνῶσις. δοκεῖ δὲ ἡ φρόνησις βελτίων τῆς σοφίας καθόσον ἀρχή ἐστι πράξεως.

ξεως, καὶ διὰ τοῦτο κυριωτέρα τῆς σοφίας, ἥτις μόνον θεωρητική ἐστιν· ἡ γὰρ πρακτικὴ ἕξις ἄρχει καὶ ἐπιτάττει περὶ ἕκαστον.

Ταῦτα μὲν οὖν ἠπόρηται περὶ σοφίας καὶ φρονήσεως· ῥητέον δὲ πρὸς ταῦτα, καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου· πρῶτον μὲν οὖν εἰ καὶ πρὸς μηδὲν ἦσαν χρήσιμοι αἱ τοιαῦται ἀρεταὶ, ἀλλὰ δι' ἑαυτὰς ἀναγκαῖον αἱρετὰς αὐτὰς εἶναι· ἀρεταὶ γάρ εἰσιν ἑκατέρα ἑκατέρου τοῦ διανοητικοῦ, καθὼς εἴρηται· πᾶσα δὲ ἀρετὴ αἱρετόν τι ἐστίν.

Ἔπειτα καὶ χρήσιμοί εἰσι πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὐχ ὥσπερ ἰατρικὴ πρὸς ὑγίειαν· ἀλλ' ὥσπερ ἡ ὑγίεια πρὸς ὑγίειαν ἔχει, οὕτω σοφία καὶ φρόνησις πρὸς εὐδαιμονίαν χρήσιμοί εἰσιν· ἡ μὲν γὰρ καθόλου εὐδαιμονία ἡ παντελής ἐστιν ἀρετὴ, σοφία δὲ καὶ φρόνησις μέρος εἰσὶ τῆς ὅλης ἀρετῆς· ὥστε μέρος εἰσὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας σοφία καὶ φρόνησις, καὶ τὸ ταύτας ἔχειν μετὰ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, εὐδαιμονεῖν ἐστι τὴν ὅλην εὐδαιμονίαν.

Ἔτι δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν σπουδαίαν ἡ φρόνησις χρήσιμός ἐστι, καὶ δι' αὐτῆς πᾶν τοιοῦτον ἔργον ἀποτελεῖται· ἡ μὲν γὰρ ἠθικὴ ἀρετὴ τὴν θέλησιν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀπευθύνει τέλος, καὶ ὀρθὸν ποιεῖ τὸν σκοπόν· ἡ δὲ φρόνησις τὰ πρὸς τὸ τέλος φέροντα τὸ ἀγαθὸν ζητεῖ· καὶ βουλεύεται δι' ὧν κάλλιστα, καὶ ῥᾷστα, καὶ ὡς δεῖ, τοῦ τέλους ἔνι τυχεῖν· τοῦ δὲ τετάρτου μορίου τῆς ψυχῆς, ὅ ἐστι τὸ θρεπτικὸν, οὐκ ἔστιν ἀρετὴ τοιαύτη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος, ἥτις ἀρχὴν ἔχει τὸ ὀρεκτικὸν, λέγω δὴ τὴν ἠθικήν· οὐ γάρ ἐστι τὸ θρεπτικὸν κύριον πράξεως οὐδεμιᾶς. ὃ δὲ οὐκ ἔστιν ἀρχὴ πράξεως,

οὐ δύναται ἀρετὴν ἔχειν τοιαύτην. δύναται δὲ λέγεσθαι ἀρετὴ τοῦ θρεπτικοῦ τὸ εὐτραφὲς, καὶ ὅσα ἄλλα ἕπονται, ὅταν καλῶς ἔχῃ τὸ θρεπτικὸν, οἷον κάλλος ἢ μέγεθος, ὅπερ ἀρετὴ οὐκ ἔστι κυρίως· οὐ γὰρ ἀπὸ προαιρέσεως γίνεται, οὐδὲ αἱρετή ἐστιν· ἀλλὰ κατὰ μεταφορὰν λέγεται. καὶ ταῦτα μὲν μεταξὺ εἴρηται. ῥητέον δὲ ἔτι πρὸς τὸ προκείμενον. ὅτι μὲν οὖν εἰ καὶ πρὸς μηδὲν ἄλλο συντελεῖν ἠδύνατο ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις, διά γε ἑαυτὰς ἔδει πολλοῦ τινὸς ἀξίας εἶναι δοκεῖν, δέδεικται.

Δείξομεν δὲ ἔτι σαφέστερον, ὅτι ἡ φρόνησις συντελεῖ πρὸς τὸ σπουδαιοτέρους γενέσθαι, καὶ πρακτικωτέρους τῶν καλῶν καὶ δικαίων· μικρὸν δὲ ἄνωθεν ἀναληπτέον τὸν λόγον, ἀρξαμένους ἐκεῖθεν. ὥσπερ γὰρ λέγομεν δυνατὸν εἶναι πράττοντάς τινας τὰ δίκαια οὔπω δικαίους εἶναι, καὶ τὰ σώφρονα καὶ μὴ σώφρονας εἶναι, οἷοί εἰσιν οἱ τὰ προσταττόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου ποιοῦντες διὰ φόβον καὶ ἀκουσίως, ἢ οἱ δι' ἄγνοιαν δίκαιόν τι πεποιηκότες· ὥσπερ εἴ τις λάθοι τὸν ἀδικοῦντα κολάσας ἀντὶ τοῦ ἠδικημένου· ἢ δι' ἄλλο τι, ἢ χρήματα, ἢ ἡδονὴν, τὸ δίκαιον ποιοῦντες, καὶ μὴ δι' ἑαυτό. ὥσπερ τοίνυν οὖν τούτους οὐ λέγομεν δικαίους, καί τοι πράττοντας τὰ δίκαια, οὕτως, ὡς ἔοικεν, ἐπὶ πάσης ἀρετῆς ἔχει· καὶ ὁ ποιῶν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ δι' ἑαυτὴν, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ αὐτὸς προαιρούμενος καὶ οὐκ ἀκουσίως, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σπουδαῖος· ὁ γὰρ βιαζόμενος ὑφ' ἑτέρου πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν, τοῦ ἀγαθοῦ μὲν ἕνεκα ποιεῖ ὅπερ ποιεῖ, εἴπερ ὁ καταναγκάζων αὐτὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καταναγκάζει· σπουδαῖος δὲ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἀγαθὸς,

ὅτι μὴ προαιρούμενος καὶ ἑκουσίως πράττει τὸ ἀγαθόν· ἡ μὲν οὖν ἕξις τῆς ἀρετῆς ῥυθμίζουσα τὸ ὀρεκτικὸν τῆς ψυχῆς, τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικὸν, ὀρθὴν ποιεῖ τὴν προαίρεσιν· ἐπιθυμεῖ γὰρ καὶ προαιρεῖται τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς ἕξεως· οὐ δεῖ δὲ μέχρι τούτου τὸν σπουδαῖον ἱστάναι τοῦ ἕξιν ἔχειν ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ πράττειν ἐξ ὧν ἔσται βεβαία ἡ ἕξις ἐν τῇ ψυχῇ, τὰς πράξεις τὰς σπουδαίας δηλονότι. τὸ τοίνυν τὰς τοιαύτας πράξεις εἰδέναι, οὐ δυνατὸν λαβεῖν ἀπὸ τῆς ἕξεως τῆς ἀρετῆς. αὕτη γὰρ μόνην ἐμποιεῖ τῇ ψυχῇ τὴν ὄρεξιν τοῦ ἀγαθοῦ· τὸ δὲ εἰδέναι ἃ δεῖ πράττειν τὸν σπουδαῖον, ἄλλης ἐστὶ δυνάμεως.

Λεκτέον δὴ περὶ ταύτης τῆς δυνάμεως σαφέστερον· ἔστι δή τις δύναμις, ἣν καλοῦσι δεινότητα· αὕτη δέ ἐστι τοιαύτη, ὥστε τὰ πρὸς τὸν ὑποτεθέντα σκοπὸν συντείνοντα δύνασθαι ταῦτα πράττειν, καὶ τυγχάνειν αὐτῶν. ἂν μὲν οὖν ὁ σκοπὸς ᾖ καλὸς, ἐπαινετή ἐστιν, ἂν δὲ φαῦλος, πανουργία· διὸ καὶ τοὺς φρονίμους δεινοὺς καὶ πανούργους φαμὲν εἶναι· ἔστι δὲ ἡ φρόνησις οὐχ αὕτη ἡ δύναμις, ἡ δεινότης, ἀλλ' οὐκ ἄνευ τῆς δυνάμεως ταύτης. ταύτης γὰρ τῆς δυνάμεως ἀρετή ἐστιν ἡ φρόνησις· οὔτε τοίνυν ἄνευ φρονήσεως τελειωθείη ἂν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ, τήν τε φρόνησιν ἀδύνατον ἐπιγενέσθαι τῷ πρακτικῷ νῷ ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς· οἱ γὰρ συλλογισμοὶ τῶν πρακτῶν, οὓς δηλονότι συλλογιζόμενοι πράττομεν, ἀρχὰς ἔχουσι τὰ τέλη τῶν πράξεων. ἀπὸ γὰρ τῶν τελῶν συλλογιζόμεθα, εἰ ἀγαθαί εἰσιν αἱ πράξεις, ἢ πονηραί· τὰς δὲ τοιαύτας ἀρχὰς, τὰ τέλη δηλονότι, οὐ γινώσκομεν ἄνευ τῆς ἕξεως τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς· πονηρὸν γὰρ

τιθέμεθα τέλος ὑπὸ πονηρᾶς ἕξεως, καὶ πρὸς τοῦτο τὰς
πράξεις τάττομεν, ὥσπερ εἰς ἀγαθόν· καὶ συμβαίνει τὴν
γνῶσιν τῶν τοιούτων πρακτῶν μὴ εἶναι φρόνησιν· ἡ γὰρ φρό-
νησις περὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου. ὥστε ἀνάγκη τὸν φρόνι-
μον τὸ ἀγαθὸν τίθεσθαι τέλος· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυνατὸν
τὴν φρόνησιν συστῆναι ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς· καὶ
ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν· οὕτω μὲν οὖν
φαίνεται τὴν φρόνησιν μὴ εἶναι ἄνευ τῆς ἄλλης ἠθι-
κῆς ἀρετῆς.

Φανερὸν δὲ μηδὲ τὴν ἀρετὴν εἶναι ἄνευ φρονήσεως·
καὶ γὰρ ὡς ἔχει ἡ φρόνησις πρὸς τὴν δεινότητα, οὐ ταυτὸν
μέν, ὅμοιον δέ· καὶ γὰρ ἡ μὲν δεινότης φυσική ἐστιν ἐπιτηδειό-
της τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ φρόνησις ἀρετή ἐστι τῆς τοιαύτης ἐπιτη-
δειότητος· οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ πρὸς τὴν φυσικὴν ἀ-
ρετὴν ἔχει.

Πᾶσι γὰρ δοκεῖ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἑκάστη φυσική πως
εἶναι· καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοί, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τἄλλα
ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς.

Ἀλλ᾽ ὅμως ζητοῦμεν ἕτερόν τι· νομίζοντες οὐ ταύτας εἶ-
ναι τὰς κυρίως ἀρετάς.

Αὗται γὰρ καὶ παισὶ καὶ θηρίοις ὑπάρχουσαι, βλαβε-
ραὶ γίνονται ἐνίοτε, διὰ τὸ ἄνευ νοῦ προσεῖναι· καὶ καθάπερ
σώματι ἰσχυρῷ κινουμένῳ συμβαίνει σφάλλεσθαι ἰσχυρῶς,
ὅταν ἄνευ ὄψεως κινῆται, οὕτω καὶ τὰς τοιαύτας ἕξεις ἄνευ
νοῦ πονηρὰς εἶναι συμβαίνει, μετὰ δὲ νοῦ ἀγαθάς· αἳ καὶ ἀρε-
ταὶ κυρίως καλοῦνται. καὶ αἱ αὐταὶ ἕξεις νοῦ μὲν ἄνευ οὐκ
εἰσὶν ἀρεταὶ κυρίως, μετὰ δὲ νοῦ κυρίως ἀρεταὶ γίνονται·
ὥστε

ὥστε καθάπερ ἐπὶ τοῦ δοξαστικοῦ δύο ἐστὶν εἴδη, δεινότης καὶ φρόνησις· οὕτως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ δύο ἐστί, τὸ μὲν ἀρετὴ φυσική, τὸ δὲ ἡ κυρίως.

Καὶ τούτων ὁ κυρίως οὐ γίνεται ἄνευ φρονήσεως.

Διόπερ φασὶ πάσας τὰς ἀρετὰς φρονήσεις εἶναι.

Καὶ Σωκράτης τούτῳ τῷ λόγῳ στοιχῶν, πῇ μὲν ὀρθῶς εἶχε, πῇ δὲ ἡμάρτανεν· ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις ᾤετο εἶναι τὰς ἀρετὰς ἁπάσας, ἡμάρτανεν. ὅτι δὲ οὐκ ἄνευ φρονήσεως, καλῶς ἔλεγε.

Σημεῖον δέ, καὶ γὰρ νῦν πάντες ὅταν ὁρίζονται τὴν ἀρετήν, εἰπόντες αὐτὴν ἕξιν, καὶ περὶ τίνα καταγίνεται, προστιθέασι καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ὀρθὸς δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν· φαίνεται ἄρα μὴ δύνασθαι εἶναι ἀρετὴν ἄνευ φρονήσεως.

Ἔτι δὲ οὐ μόνον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἕξις ἡ ἀρετὴ λέγεται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου· ὁ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ὀρθὸς λόγος, ἡ φρόνησίς ἐστιν.

Ὁ μὲν γὰρ Σωκράτης λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι· πάσας γὰρ ἐπιστήμας ἔλεγεν εἶναι. ἡμεῖς δὲ ἕξεις μετὰ λόγου· τὸ γὰρ κατὰ λόγον διαφέρει τοῦ μετὰ λόγου· κατὰ λόγον γάρ τις ποιεῖ τι, καὶ ἑτέρου κινοῦντος, καὶ τὸ τέλος σκοποῦντος, ὥσπερ ἡ φύσις κατὰ λόγον ποιεῖ· μετὰ λόγου δέ, ὅταν αὐτὸς εἰδὼς πράττῃ, καὶ τὸ τέλος σκοπῶν κατὰ λόγον ποιῇ. διὰ τοῦτο δεῖ προσκεῖσθαι τῷ κατὰ λόγον, τὸ μετὰ λόγου· τέλος δέ ἐστιν ἡ φρόνησις, καθὼς εἴρηται.

Δῆλον τοίνυν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως τὴν ἕξιν ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνησιν ἄνευ ἀρετῆς.

Εντεῦ-

Ἐντεῦθεν δὲ λύοιτ' ἂν καὶ εἴ τις ἐκ τοῦ ἐναντίου λόγος εἰσάγοιτο· δοκεῖ γὰρ δυνατὸν εἶναι χωρίζεσθαι τὴν φρόνησιν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς οὕτως εὐφυῶς ἔχει πρὸς ἁπάσας, ὥστε πάσας τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς, καὶ τὴν φρόνησιν ὁμοῦ λαβεῖν δυνηθῆναι. ὥστε τὴν μὲν λήψεται, τὴν δὲ οὔπω εἰληφὼς ἔσται. δοκεῖ ἄρα χωρίζεσθαι τὰς ἀρετάς.

Τοῦτο τοίνυν κατὰ μὲν τὰς φυσικὰς ἀρετὰς ἐνδέχεται, κατὰ δὲ τὰς ἠθικὰς, καθ' ἃς ἁπλῶς ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος λέγεται, οὐκ ἐνδέχεται.

Ἅμα γὰρ τῇ φρονήσει μιᾷ οὔσῃ πᾶσαι ὑπάρξουσιν.

Ἡ τοίνυν φρόνησις ἐστὶ μὲν καὶ πρακτικὴ καὶ χρήσιμός ἐστι πρὸς τὰς πράξεις ἁπάσας τῶν ἄλλων ἀρετῶν. ἔστι δὲ καὶ καθ' ἑαυτὴν ζητητέα διὰ τὸ ἀρετὴν εἶναι τοῦ βελτίστου μορίου τῆς ψυχῆς, τοῦ λογικοῦ δηλονότι, καὶ τούτου μόνου χάριν χρεία ἂν ἦν αὐτῆς· οὐ γάρ τις ἁπλῶς γένοιτο ἀγαθὸς κατὰ τὸ βέλτιστον ἑαυτοῦ μέρος, φαύλως ἔχων· νῦν δὲ οὐκ ἔνι οὐδεμίαν ἀρετὴν ἄνευ τῆς φρονήσεως συστῆναι· οὐ γάρ ἐστιν ὀρθὴν εἶναι τὴν προαίρεσιν ἄνευ φρονήσεως, ὥσπερ οὐδὲ ἄνευ ἀρετῆς, καθὼς εἴρηται· ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ πρὸς τὸ τέλος κινεῖ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τούτου ἐφίεσθαι παρασκευάζει· ἡ δὲ φρόνησις τὰ πρὸς τὸ τέλος ποιεῖ πράττειν.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κυρία γέ ἐστι τῆς σοφίας, ὅτι διὰ τὴν φρόνησιν ἡ σοφία. τῷ γὰρ φρόνιμοι εἶναι ζητοῦμεν τὴν σοφίαν, καὶ ἡ φρόνησις τὸ τέλος ζητεῖ τῆς σοφίας, καὶ τὰ πρὸς τὴν σοφίαν φέροντα ζητεῖ, καὶ οὕτω γὰρ ἔχουσα οὐκ ἔστι τῆς σοφίας βελτίων· ἔστι γὰρ ἡ σοφία ἀρετὴ τοῦ βελτίονος μο-

ρίου

εἴη τῆς ψυχῆς· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἀρετή ἐστι τοῦ πρακτι-
κοῦ νοῦ· ἡ δὲ σοφία τοῦ θεωρητικοῦ· εἰ δὲ καὶ περὶ τῆς σοφίας
ἡ φρόνησις σκοπεῖ, ἀλλ' οὐ χρῆται αὐτῇ πρὸς τὸ ἑαυτῆς
τέλος, ὥσπερ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ ἔχουσι πρὸς τὰς ὑπ' αὐ-
τὰς τέχνας, ἀλλὰ ζητεῖ ὅπως γένηται· καὶ οὐ διὰ τοῦτο κυ-
ρία αὐτῆς ἐστιν, ὥσπερ οὐδ' ἡ ἰατρικὴ κυρία ἐστὶ τῆς ὑγιείας·
οὐ γὰρ αὐτῇ ἐπιτάττει, ἀλλὰ αὐτῆς ἕνεκα· καὶ διὰ τοῦτο
μᾶλλον βελτίων ἡ σοφία τῆς φρονήσεως, καθάπερ καὶ ἡ
ὑγίεια τῆς ἰατρικῆς, ὅτι αὐτῆς ἕνεκα πράττει· εἰ δὲ ἐπιτάτ-
τει ἡ φρόνησις, ἀλλ' οὐ τῷ σοφῷ, ἀλλὰ τῷ μήπω εἰς ταύ-
την ἐλθόντι τὴν ἀρετήν· τῷ δὲ ἐλθόντι οὐκ ἔτι. οὐδὲ γὰρ ἡ
πολιτική, διότι ἐπιτάττει περὶ πάντων ἐν τῇ πόλει, ἤδη καὶ
τῶν θεῶν ἄρχει.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Η.

ΚΕΦ. α.

Περὶ ἐγκρατείας.

Μετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ διανοητικῶν, ῥητέον περὶ ἐγκρατείας, καὶ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς ἀρετῆς, ἥτις ἡρωϊκή τις ἐστὶ καὶ θεία· οὔτε γὰρ ἡ ἐγκράτεια ὁμογενής ἐστι ταῖς εἰρημέναις ἀρεταῖς, οὔτε ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετή· διὰ τοῦτο μετὰ τὰ περὶ τῶν ἀρετῶν εἰρημένα περὶ τούτων ἰδίως λέγωμεν, ἄλλην ποιησάμενοι ἀρχήν. ὅτι δὲ οὐδετέρα αὐτῶν ὁμογενής ἐστι ταῖς προειρημέναις, δῆλον ἔσται ἀπὸ τῶν περὶ αὐτῶν ῥηθησομένων· τῶν δὴ ψόγου ἀξίων καὶ φευκτῶν τρία ἐστὶν εἴδη, κακία, ἀκρασία, θηριότης.

Τὰ δὲ ἐναντία τούτοις, τῇ μὲν κακίᾳ ἡ ἀρετὴ ἡ ἠθική, περὶ ἧς διείληπται· τῇ δὲ ἀκρασίᾳ ἡ ἐγκράτεια· τῇ δὲ θηριότητι ἡ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀρετή. ἣ ἡρωϊκὴ καλεῖται, καθ' ἣν ἄνθρωποι γίνεσθαι λέγονται θεῖοί τινες ἐξ ἀνθρώπων.

Ὥσπερ καὶ Ὅμηρος εἰσάγει τὸν Πρίαμον περὶ τοῦ παιδὸς Ἕκτορος λέγοντα·

——— οὐ γὰρ ἐῴκει

Ἀνδρός γε θνητοῦ παῖς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο,

δι' ἀρετῆς ὑπερβολήν.

Αὕτη

Αὕτη ἡ ἕξις ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη τῇ θηριωδίᾳ· ὥσπερ γὰρ ἡ θηριωδία οὐκ ἔστι κακία, οἵα ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη ταῖς ἀρεταῖς· οὐ γάρ ἐστιν ἀνθρωπίνη κακία, ὅλως δὲ οὐδὲ κακία, οὐ γάρ ἐστι θηρίου κακία ἢ ἀρετή, διὰ τὸ μὴ μετὰ λόγου ποιεῖν ἢ παρὰ τὸν λόγον· οὕτως οὐδὲ ἡ θεία ἀρετὴ καὶ ἡρωϊκή, ἀρετὴ ἂν εἴη κυρίως· τὸ γὰρ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, ἀρετὴ λέγεται· τὸ δὲ θεῖόν τι ἐστιν. οὐκ ἔστι δὲ θεοῦ ἀρετή, ἀλλά τι τιμιώτερον ἀρετῆς τὸ θεῖόν ἐστιν ἀγαθόν. καὶ ὥσπερ σπάνιόν ἐστιν ἡ τοιαύτη ἕξις, οὕτω καὶ ἡ ἀντικειμένη θηριωδία, σπάνιον. ἔστι δὲ μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάροις· γίνεται δὲ ἡ τοιαύτη θηριωδία οὐ μόνον διὰ πονηροτάτην ἕξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νόσους καὶ πηρώσεις.

Περὶ μὲν οὖν τῆς τοιαύτης διαθέσεως ὕστερον ποιησόμεθα λόγον. περὶ δὲ τῆς κακίας εἴρηται πρότερον, ὅτι περὶ ἀρετῶν ἐλέγομεν τῶν ἠθικῶν· νῦν δὲ περὶ τῆς ἀκρασίας ἐροῦμεν, καὶ περὶ τῆς μαλακίας καὶ τῆς τρυφῆς, καὶ τῶν ἀντικειμένων, ἐγκρατείας καὶ καρτερίας· οὔτε γὰρ τῇ εἰρημένῃ κακίᾳ καὶ ἀρετῇ αἱ αὐταί εἰσιν, οὔτε πάντα διάφοροι, ὡς ἑτερογενεῖς εἶναι· καθ᾽ ὅσον μὲν γὰρ τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖται ὁ ἐγκρατὴς καὶ τῷ λόγῳ ἀκολουθεῖ, ἀρετῇ προσήκει ἡ ἐγκράτεια· καθ᾽ ὅσον δὲ ἀνθίσταται αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἐν ἀγῶνί ἐστιν ἀεί, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἕξιν, κατὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀρετῇ ἀκολούθως δὲ οὐδὲ ἡ ἀκρασία κακία ἐστὶ κατὰ τὴν κακίαν τὴν ἀντικειμένην ταῖς ἠθικαῖς ἀρεταῖς· ὁ μὲν γὰρ τὴν ἄλλην κακίαν φαῦλος, ἕξιν ἔχων τῆς φαυλότητος, πράττει τὰ φαῦλα, μὴ ἀντιτεινόμενος ἀπὸ τοῦ λογισμοῦ· ὁ δὲ ἀκρατὴς τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἕλκοντος, ὑπὸ τῶν ἐπιθυ-

ἐπιθυμιῶν κρατεῖται· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ὁμοειδὴς τῇ κακίᾳ ἡ ἀκρασία· ὅτι δὲ παρὰ τὸν λόγον καὶ αὐτή ἐστι, καὶ ἑκούσιον, τοῦτο αὐτῇ κοινωνεῖ.

Λέγωμεν δὴ περὶ αὐτῆς κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ περὶ τῶν ἄλλων εἴπομεν· ἐκθησόμεθα γὰρ τοὺς δοκοῦντας περὶ αὐτῆς λόγους, ὧν τοὺς μὴ συμβαίνοντας τῇ ἀληθείᾳ ἐλέγξαντες, τοὺς μάλιστα ἐνδόξους καταλείψαντες βεβαιώσομεν. καὶ οὕτως ἔσται φανερὸς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος.

Δοκεῖ δὴ πᾶσιν ἡ ἐγκράτεια ἀγαθὸν, καὶ ἡ καρτερεία τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἐπαινετῶν εἶναι· ἡ δὲ ἀκρασία τοὐναντίον. φασὶ δὲ περὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ ταῦτα. πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ ἐγκρατὴς ὁ αὐτός ἐστι τῷ ἐμμενετικῷ ἔν τινι λογισμῷ καὶ ἀκινήτῳ, καὶ ἐγκράτεια τὸ ἐμμένειν τῷ λογισμῷ· ἀκρασία δὲ καὶ ἀκρατὴς τοὐναντίον. δεύτερον, ὅτι εἰδὼς ὁ ἐγκρατὴς ὅτι φαῦλαι αἱ ἐπιθυμίαι, ἀφίσταται τούτων καὶ ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ· ὁ δὲ ἀκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλα πράττει, διὰ τὴν ἡδονὴν οὐ πείθεται τῷ λόγῳ. τρίτον, ὅτι καὶ ὁ σώφρων ἐγκρατής ἐστι καὶ καρτερικὸς, καὶ ὁ ἀκόλαστος τοὐναντίον. τέταρτον, ὅτι καὶ πᾶς ἐγκρατὴς σώφρων· ἔνιοι δὲ ὁμοίως καὶ τὸν ἀκρατῆ πάντα ἀκόλαστον, καὶ τὸν ἀκόλαστον ἀκρατῆ εἶναι φασίν. ἄλλοι δὲ διαφέρειν ἀλλήλων. πέμπτον, ὅτι ἐνδέχεται φρόνιμον καὶ δεινὸν ὄντα καὶ ἀκρατῆ εἶναι. ἕκτον, ὅτι λέγονται ἀκρατεῖς οἱ πρὸς θυμὸν ἐπιρρεπεῖς, καὶ οἱ σφόδρα τιμῆς καὶ κέρδους ὀρεγόμενοι. ταῦτα μὲν οὖν εἰσὶ πάντα σχεδὸν τὰ λεγόμενα περὶ ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας· ὧν περὶ ἑκάστου σκεψώμεθα· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου.

ΚΕΦ. β´.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐγκράτεια τὸ ἁπλῶς ἐμμένειν τοῖς δεδογμένοις.

Εἰ τοῦτ᾽ ἐστὶν ἡ ἐγκράτεια, τὸ ἐμμένειν πάσῃ δόξῃ, ἔσται καὶ φαύλη ἐγκράτεια, ὅταν ἐμμένῃ τις ψευδεῖ δόξῃ· ἀλλὰ μὴν ὑπόκειται ἐπαινετὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι αὐτήν· οὐκ ἄρα τὸ ἐμμένειν ἁπλῶς τῇ παρούσῃ δόξῃ ἐγκράτειά ἐστιν.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀκρασία οὐ πᾶσα φαύλη ἔσται καὶ φαύλη, ἀλλὰ καὶ ἀγαθή, ὅταν μὴ ἐμμένῃ τις τῇ ψευδεῖ δόξῃ, ὥσπερ ὁ Νεοπτόλεμος πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ψεύσασθαι, καὶ μὴ ἐμμείνας τῇ δόξῃ, ἀλλὰ ἀληθεύσας, ἢ εἴ τις ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ προσδιαλεγομένου καὶ δοξάσας ψευδῆ, οὐκ ἐμμένει τοῖς δεδογμένοις· οὐ γὰρ ψέγεται ὁ τοιοῦτος· ὁ δὲ ἀκρατὴς ψέγεται· οὐκ ἄρα ὁ ἐμμενετικὸς τῇ δόξῃ ἐγκρατής ἐστιν· οὐδὲ ὁ τῆς δόξης ἐκστατικὸς ἀκρατής· ὅλως δὲ ἀκρασία μετ᾽ ἀφροσύνης, συμβαίνει ἀρετὴ εἶναι, εἰ τοῦτ᾽ ἐστὶν ἀκρασία τὸ ἐξίστασθαι τῆς δόξης καὶ μὴ ἐμμένειν τοῖς δοκοῦσιν ἀγαθοῖς· εἰ γάρ τις ὑπὸ ἀφροσύνης νομίζει τὴν ἀκολασίαν ἀγαθὸν, μὴ ἐμμένῃ δὲ τοῖς δεδογμένοις, ἔσται σώφρων· καὶ οὕτως ἔσται ὁ ἀκρατὴς σπουδαῖος, ὅπερ ἐστὶ ψεῦδος· ψεκτὸν γὰρ δοκεῖ πᾶσιν ἡ ἀκρασία· ἔτι ὁ δυνάμενος ἐκστῆναι τῆς δόξης τοῦ μὴ δυναμένου βελτίων ἐστὶ πολλάκις· ὁ δὲ ἀκρατὴς τοῦ ἐγκρατοῦς οὐκ ἔστι βελτίων· οὐκ ἄρα ὁ ἐμμενετικὸς τῇ δόξῃ ἐγκρατὴς, οὐδὲ ὁ ἐκστατικὸς, ἀκρατής.

Ὅτι δὲ ὁ δυνάμενος ἐκστῆναι τῆς δόξης βελτίων τοῦ μὴ δυναμένου, δῆλον· ὁ γὰρ τῷ ἠπατῆσθαι τὰ φαῦλα

διώκων, ὅτι νομίζει ἀγαθὰ εἶναι, βελτίων ἐστὶ τοῦ εἰδότος ὅτι φαῦλα, καὶ διώκοντος· ὁ μὲν γὰρ ἠπατημένος μεταπεισθεὶς δύναται ἀγαθὸς γενέσθαι· ὁ δὲ δι᾽ ἀκρασίαν διώκων, καὶ εἰδὼς ὅτι φαῦλα, οὐ δύναται ἐκστῆναι τῶν κακῶν· πῶς γὰρ ἂν ἐκσταίη, ἐπεὶ οὐ δύναται μεταπεισθῆναι; ὃ γὰρ ἔδει γινώσκειν, οἶδε, καὶ εἰδὼς ἀκρατεύεται, καὶ ἔνοχός ἐστι τῇ παροιμίᾳ, ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγῃ, τί δεῖ ἐπιπίνειν; φανερὸν δὴ ὅτι τὸ ἐμμένειν τῇ παρούσῃ δόξῃ οὐκ ἔστιν ἐγκράτεια, οὐδὲ τὸ ἐξίστασθαι ἀκρασία.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀκρατοῦς, ᾗ γινώσκων οὐκ ἐμμένει.

Ζητητέον δὴ περὶ τοῦ διελέγχου. ἀπορία γάρ ἐστι, πῶς ὑπολαμβάνων ὀρθῶς περὶ ὧν πράττει τις, ἔπειτα ἀκρατεύεται. καὶ φασί τινες ὅτι οὐ γινώσκει ὁ ἀκρατής, ἃ πράττει, φαῦλα εἶναι, οὐδὲ ἔχει ἐπιστήμην αὐτῶν, ὥσπερ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν, οὐ δυνατὸν ἐπιστήμης ἐνούσης ἄλλο τι κρατεῖν καὶ περιέλκειν ὥσπερ ἀνδράποδον· οὗτος δὲ ὁ λόγος ἐναντίος ἐστὶ τοῖς φανεροῖς· ὅτι γάρ ἐστιν ἀκρατής, καὶ τοῦτ᾽ ἔστιν ἀκρατής, ὁ πρὸς τἀναντία ὧν οἶδεν ἀγαθῶν φερόμενος, φανερόν. δι᾽ ὃ ζητητέον, εἰ δι᾽ ἄγνοιαν πράττει πᾶς ὁ πράττων τὸ πονηρὸν, καὶ τίς ὁ τρόπος γίνεται τῆς ἀγνοίας· ἄλλοι δὲ οἴονται εἰδέναι μὲν ἃ πράττει τὸν ἀκρατῆ, ἐπιστήμην δὲ οὐκ ἔχειν αὐτῶν, ἀλλὰ δόξαν· οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπιστήμην ἔχοντα κρατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡδονῶν· οὐδὲ γὰρ εἶναι τῆς ἐπιστήμης ἐπικρατέστερον· διὰ τοῦτο τὴν τοῦ ἀκρατοῦς γνῶσιν δόξαν εἶναι φασίν· ἀλλὰ μὴν εἴτε δόξα ἐστὶ καὶ μὴ

ἐπιστή-

ἐπιστήμη, οὐδὲ ἰσχυρὰ γνῶσις τοῦ πράγματος ἐν τῷ ἀκρατεῖ, ἀλλ' ἀσθενής τις καὶ ἠρεμαία, καθάπερ ἐν τοῖς διστάζουσι, συγγνώμη δὴ εἴη τοῖς ἀκρατέσι, μὴ ἐμμένουσι τοῖς οὕτω γινωσκομένοις, βιαίων αὐθελκουσῶν ἐπιθυμιῶν· οὐκ ἄρα μοχθηρὸν ἡ ἀκρασία. οὐδενὶ γὰρ συγγνώμη τῶν μοχθηρῶν, καὶ ψεκτῶν, καὶ φευκτῶν. τοιοῦτον δὲ ἡ ἀκρασία· ἐπεὶ δὲ οὔτε δόξα ἐστὶν ἡ γνῶσις τοῦ ἀκρατοῦς, οὔτε ἐπιστήμη, δοκεῖ φρόνησις εἶναι· αὕτη γὰρ λείπεται καί ἐστιν ἰσχυρὰ γνῶσις καὶ τοῦτον τὸν τρόπον· ἔσται γὰρ ἅμα καὶ φρόνιμος καὶ ἀκρατής. οὐδεὶς δ' ἂν εἴποι φρονίμου εἶναι τὸ πράττειν τὰ φαῦλα ἑκόντα· ἐπεὶ καὶ δέδεικται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι πρακτικός γε ὁ φρόνιμος, καὶ περὶ αὐτάς ἐστι τὰς πράξεις τὰς μερικάς; καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἑπομένας ἔχων ἐξ ἀνάγκης· οὐκ ἄρα φρονήσει γινώσκει ἀκρατής· κατὰ μὲν οὖν τοὺς εἰρημένους τρόπους γινώσκειν τὸν ἀκρατῆ δέδεικται μὴ δυνατὸν εἶναι· ζητητέον ἄρα τὸν τρόπον. ὃ μετὰ μικρὸν ἀκριβέστερον ἐπισκεψώμεθα.

ΚΕΦ. δ'.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἐγκρατὴς σώφρων, οὔτε ὁ σώφρων ἐγκρατής.

ΝΥν δὲ σκοπῶμεν περὶ τοῦ τρίτου, εἰ δυνατὸν τὸν σώφρονα ἐγκρατῆ εἶναι. καὶ ἔτι περὶ τοῦ τετάρτου, εἰ πῶς ἐγκρατὴς σώφρων. φανερὸν δὲ ἔσται λαβοῦσι τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἐγκρατοῦς. ἔστι δὴ ἐγκρατὴς ὁ ἀνθιστάμενος πρὸς ἰσχυρὰς καὶ φαύλας ἐπιθυμίας· ἔχει ἄρα ὁ ἐγκρατὴς ἰσχυρὰς καὶ φαύλας ἐπιθυμίας· εἰ δὲ ὁ σώφρων ἔσται ἐγκρατής, ἕξει φαύλας ἐπιθυμίας καὶ ἰσχυράς· ὅπερ ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τῆς σωφροσύνης· ἐν γὰρ τῷ ἐπειδὰν τὰς ἐπιθυμίας τῷ λό-

τῷ λόγῳ ἡ σωφροσύνη οὐ συνίσταται· ἄλλως τε ὁ μὲν σώφρων ἥδεται οἷς πράττει· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν σώφρων· ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἐν ἀγῶνι ὢν καὶ μάχῃ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, οὐχ ἥδεται. ἡ γὰρ ἡδονὴ ἐν τῇ ἠρεμίᾳ ἐστίν· ἔτι τὸν ἔχοντα ἕξιν ἀνδρίας ἐπιόντα ἐξαίφνης τὰ φοβερὰ, καὶ πρὶν τῷ λόγῳ καὶ αὐτῷ χρήσασθαι, οὐ ταράττει· ὁμοίως δὴ τὸν ἔχοντα ἕξιν σωφροσύνης οὐ κινήσει τὰ ἡδέα, καὶ πρὶν περὶ αὐτῶν σκέψασθαι, καὶ τὸν λόγον ἀντιστῆσαι· ὁ δὲ ἐγκρατὴς οὐ τοιοῦτος· ἐν γὰρ τῷ χρήσασθαι τῷ λόγῳ καὶ αὐτῷ καὶ ἀντιστῆναι πρὸς αὐτὰς ἡ ἐγκράτεια συνίστασθαι λέγεται· εἰ μὲν γὰρ χρησταὶ αἱ ἐπιθυμίαι τοῦ ἐγκρατοῦς, φαύλη ἡ ἐγκράτεια, κωλύουσα αὐταῖς χρῆσθαι· εἰ δὲ ἀσθενεῖς καὶ οὐ φαῦλαι, οὐδὲν σεμνὸν ἡ ἐγκράτεια· νῦν δὲ τοιαύτη δοκεῖ· εἰ δὲ φαῦλαι καὶ ἀσθενεῖς, οὐδὲν μέγα τὸ τούτων κρατεῖν. ὥστε οὐ μέγα ἡ ἐγκράτεια· λείπεται δὴ φαύλας εἶναι τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἐγκρατοῦς καὶ ἰσχυράς. καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ὁ σώφρων ἐγκρατὴς ἂν εἴη, οὔτε ὁ ἐγκρατὴς σώφρων.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ φρόνιμος ἀκρατής·

ΕΚ τῶν εἰρημένων δὲ φανερὸν, καὶ ὅτι οὐ δύναται ὁ φρόνιμος ἀκρατὴς εἶναι. ἐπεὶ γὰρ τῇ φρονήσει ἕπεται καὶ ἡ σωφροσύνη, ὅτι καὶ πᾶσα ἠθικὴ ἀρετὴ, ὁ δὲ σώφρων οὐ δύναται ἐγκρατὴς εἶναι, πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ ἀκρατής ἐστιν. εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ ὁ φρόνιμος ἀκρατὴς ἂν εἴη.

ΚΕΦ. ϛ'.

Ὅπως ζητῆσαι δεῖ τὸ περὶ ἐγκρατείας ζήτημα.

Ζητητέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἔκλυ, εἰ περὶ πλοῦτον καὶ δόξαν καὶ ἁπλῶς πᾶν ἐπιθυμητὸν ἡ ἀκρασία ἐστὶ, καὶ ἡ ἐγκράτεια. καὶ εἰ τοῦτο, καὶ ὁ περὶ ἕκαστον τούτων ἐπιῤῥεπῶς ἔχων ἀκρατής ἐστι, ζητητέον πῶς ὁ ἁπλῶς ἀκρατής· οὐ γὰρ ὁ περὶ πάντα ἔχων οὕτως, ἐστίν. οὐδεὶς γὰρ ἁπάσας ἔχει τὰς ἀκρασίας. ὥστε ζητῶμεν τὸν κυρίως ἀκρατῆ. τὰ μὲν οὖν ζητήματα τὰ περὶ τῆς ἐγκρατείας, καὶ αἱ ἀπορίαι τοιαῦται συμβαίνουσι. τούτων δὲ τὰ μὲν ἀνελεῖν δεῖ, τὰ δὲ καταλιπεῖν· ἡ γὰρ λύσις τῆς ἀπορίας εὕρεσίς ἐστι τοῦ ζητουμένου.

Πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, πότερον εἰδότες ἀκρατεύονται οἱ ἀκρατεῖς, ἢ οὔ, καὶ πῶς εἰδότες· ἔπειτα περὶ ποῖά ἐστιν ὁ ἐγκρατὴς καὶ ὁ ἀκρατής· λέγω δὲ περὶ πᾶσαν ἡδονὴν καὶ λύπην, ἢ περί τινας ἀφωρισμένως· καὶ τὸν ἐγκρατῆ καὶ τὸν καρτερικὸν εἰ διαφέρουσι, καὶ ὅσα ἀκόλουθα τούτοις τοῖς ζητήμασίν εἰσιν· ὧν ἡ ἀρχή ἐστι τὸ ζητῆσαι περὶ τοῦ ἐγκρατοῦς καὶ ἀκρατοῦς, κατὰ τί διαφέρουσι· κατὰ τὰ ὑποκείμενα, περὶ ἃ εἰσὶν, ἢ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρὸς αὐτὰ ἔχουσιν, ἢ καὶ ἀμφότερα.

Μετὰ δὲ τοῦτο σκεπτέον, εἰ περὶ ἅπαντα τὰ ἡδέα ἐστὶν ἡ ἀκρασία, καὶ ἡ ἐγκράτεια, ἢ οὔ. οὔτε γὰρ περὶ ἅπαντά ἐστιν ἡ ἀκρασία, καὶ ἡ ἐγκράτεια, καὶ ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς, ἀλλὰ περὶ ἃ ὁ ἀκόλαστος· οὔτε ὁμοίως τῷ ἀκολάστῳ ἔχει πρὸς αὐτὰ, ἀλλὰ ἕτερον τρόπον· ὁ μὲν γὰρ ἀκόλαστος διεφθαρμένως κείνων, καὶ νομίσας ἤδη ἀγαθὸν τὸ διώκειν ἀεὶ τὸ ἡδὺ, πρὸς αὐτὸ φέρεται· ὁ δὲ ἀκρατὴς, τοῦ λόγου ἀντιλέγοντος τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ ἀκολουθεῖ.

ΚΕΦ. ζ.

Τίνα τρόπον γινώσκει ὁ ἀκρατής.

Τὸ μὲν οὖν δόξαν εἶναι τὴν γνῶσιν τοῦ ἀκρατοῦς, ἢ ἀντιπράττουσι, καὶ μὴ ἐπιστήμην, οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον· τοῦτο γὰρ ζητοῦμεν, εἰ βεβαία ἐστὶν αὐτῷ, ἢ ἀμφίβολος ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ· συμβαίνει δὲ πολλάκις τὴν δόξαν οὕτω βεβαίως ἔγκεισθαι, ὥστε μὴ διαφέρειν ἐπιστήμης κατὰ τὸ ἀντιβαίνειν ταῖς ἐπιθυμίαις· καὶ ἔνιοι οὕτω πιστεύουσιν οἷς δοξάζουσιν· ὥσπερ οἱ ἐπιστήμονες τοῖς διὰ τῆς ἐπιστήμης γινωσκομένοις, ὥσπερ ὁ Ἡράκλειτος ἃ ἐδόξαζεν ᾤετο ἐπίστασθαι ἀκριβῶς, οἷον, ὅτι οὐκ ἔστι κίνησις, καὶ τἄλλα, ὅσα ἐτίθει· τῇ γοῦν τοιαύτῃ δόξῃ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ ἀντιπράττων οὐδὲν διαφέρει τοῦ ἔχοντος τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ πρὸς τὸ ἡδὺ φερομένου. ὁμοίως γάρ εἰσι μοχθηροί, καθ᾽ ὅσον ὁμοίως ἰσχυρῷ λογισμῷ ἑκάτερος πολεμεῖ. ὥστε ὃ ἐν τοῖς προειρημένοις ἠπορήθη, πῶς δυνατὸν τὸν εἰδότα τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖσθαι τὸ κακόν, οὐχ οὕτω δύναται λυθῆναι· ζητητέον δὴ πῶς ἑτέρως λυθήσεται.

Λέγωμεν τοίνυν ὅτι τὸ ἐπίστασθαι, καὶ κατ᾽ ἐπιστήμην γινώσκειν διττόν ἐστι· λέγεται γὰρ ἐπίστασθαι καὶ ὁ ἔχων τὴν ἐπιστήμην καὶ χρώμενος αὐτῇ, ὥσπερ εἴ τις γεωμέτρης ὢν καὶ γεωμετρεῖ, λέγεται ἐπίστασθαι· καὶ ὁ ἔχων μὲν τὴν ἐπιστήμην, μὴ χρώμενος δὲ αὐτῇ· ὥσπερ γεωμέτρης λογοποιῶν, ἢ ἄλλό τι, οὐ γεωμετρῶν· ὥσπερ οὖν ἐπὶ τοῦ γεωμέτρου θαυμαστὸν μέν ἐστιν, εἰ γεωμετρῶν ψευδῆ συνάγοι· θαυμαστὸν δὲ οὐδέν, εἰ λογοποιῶν οὐ συνορᾷ εἴ τις παρὰ τὴν γεωμετρίαν τὰ σχήματα θεωροίη, τὸν ἴσον τρό-

που καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκρατοῦς ἔχει. εἰ μὲν γὰρ ἐπιστάμενος ὁ ἀκρατὴς, καὶ χρώμενος τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ κατ' αὐτὴν θεωρῶν, ἐπὶ τἀναντία ὧν ἐπίσταται φέρεται, θαυμαστόν· εἰ δὲ μὴ χρώμενος, κἂν ἐπιστήμην ἔχῃ, οὐ δεῖ θαυμάζειν.

Ἔτι καὶ ὅταν τις ἔχων τὴν ἐπιστήμην καὶ χρώμενος, ἂν μὴ τελείως χρῆται, οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μοχθηρός ἐστιν· ἐπεὶ γὰρ δυσὶ τρόποις προτάσεων ἀποδεικνὺς ἐπίσταται ὁ ἐπιστάμενος, καθόλου καὶ μερικῶς, ἐὰν ἀμφοτέροις μὴ χρῆται, λέγω τῇ καθόλου, τῇ δὲ μερικῇ οὐ χρῆται, θαυμαστὸν οὐδὲν εἰ μοχθηρός ἐστιν· οἷον, ἐπίσταταί τις, ὅτι τόδε πονηρὸν, τὸ δὲ πονηρὸν οὐ δεῖ πράττειν, τόδε ἄρα οὐ δεῖ πράττειν· καὶ ἀμφοτέρων οὐσῶν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν προτάσεων, ἐπειδὰν ἐπιθυμία τις ἐπί τι κινῇ πονηρὸν, συμβαίνει τῇ μὲν καθόλου χρῆσθαι, ὅτι τὸ κακὸν οὐ δεῖ πράττειν, καὶ θεωρεῖν κατ' αὐτὴν τὴν τοιαῦτα· τὴν δὲ μερικὴν, ὅτι τόδε κακὸν, ἔχειν μὲν, οὐ χρῆσθαι δὲ, οὐδὲ συνορᾶν ἐνεργείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν μοχθηρίαν χωρεῖν, ὥσπερ ἀποτυφλωθέντα· τοῦτο δὲ οὐδὲν θαυμαστόν· εἰ γὰρ καὶ χρῆται τῇ καθόλου προτάσει, ἀλλὰ πράττειν οὐ δύναται κατὰ τὴν ἐπιστήμην μὴ χρώμενος καὶ τῇ μερικῇ· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ κυρία τῶν πράξεων. ἂν γὰρ τις εἰδῇ, ὅτι τοῖς ξηροῖς χρηστέον, μὴ εἰδῇ δὲ, ὅτι τάδε ξηρὰ, οὐδὲν μᾶλλον χρήσεται τοῖς ξηροῖς· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτων ἔχει. ἄν τις τῇ καθόλου χρῆται καὶ θεωρῇ, τῇ μερικῇ δὲ οὐ χρῆται, οὐδὲν τῆς ἐπιστήμης ἀπώνατο. αἱ μερικαὶ δὲ διαφέρουσι. τὰς μὲν γὰρ ἀνάγκη πᾶσαν εἰδέναι, τῶν καθόλου γινωσκομένων· τὰς δὲ οὔ. ὅταν γὰρ τὸ καθόλου οὕτως ἔχῃ, ὥστε περιέχειν αὐτὸν τὸν συλλογιζόμενον, ἢ τὸν ὁμοειδῆ, τῇ κα-

θόλου συγγινώσκεται καὶ ἡ μερική· οἷον, πᾶσιν ἀνθρώποις
βλαβερὸν ὁ ἐλλέβορος, αὐτὸς δὲ ἄνθρωπος, αὐτῷ ἄρα
βλαβερὸν ὁ ἐλλέβορος· ἐνταῦθα τῇ καθόλου καὶ ἡ μερικὴ
συγγινώσκεται· οὐ γὰρ ἑαυτὸν δύναται ἀγνοεῖν ὅτι ἐστὶν ἄν-
θρωπος· ὁμοίως δὲ κἂν τοῦτο ὁμοειδεῖς περιέχῃ· οὐδὲ γὰρ
οὐδὲ αὐτοῦ ἀγνοεῖν δυνατόν. ὅταν δὲ ἡ καθόλου πράγματά
τι περιέχῃ, τότε οὐκ ἀνάγκη, τῆς καθόλου γινωσκομένης, καὶ
τὴν μερικὴν γινώσκεσθαι· οἷον πᾶς ἐλλέβορος βλαβερὸν,
τόδε ἐλλέβορος, τόδε ἄρα βλαβερόν. ἐνταῦθα οὐκ ἀ-
νάγκη γινώσκεσθαι τὴν μερικὴν, τῆς καθόλου γινωσκομέ-
νης. τὴν τοιαύτην οὖν μερικὴν ὁ ἀκρατὴς ἢ οὐκ ἔχει, ἢ
ἔχων οὐ χρῆται. τὸ δὲ χρῆσθαι καὶ μὴ χρῆσθαι τοσοῦτο διαφέρει
ἀλλήλων, ὥστε τὸν μὲν χρώμενον τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἁμαρτά-
νοντα, ἄτοπόν τινα ἡγούμεθα, καὶ θαυμάζομεν εἰ ἔστι τις οὕ-
τως ἔχων. τὸν δὲ μὴ χρώμενον καὶ ἁμαρτάνοντα, οὐδαμῶς.

Ἔτι οὐ τούτῳ μόνῳ διαφέρουσιν οἱ ἐπιστάμενοι, τῷ τοῦτο
μὲν ἔχειν καὶ χρῆσθαι, τὴν δὲ ἔχειν μὲν, οὐ χρῆσθαι δὲ, ἀλλὰ καὶ
κατ' αὐτὸ τὸ ἔχειν διαφέρουσιν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἔχουσι τὰς
ἐπιστήμας οἱ ἐπιστάμενοι· ἔστι γὰρ ἔχοντά τινα ἐπιστήμην,
μὴ ἔχειν· οἷον τὸν καθεύδοντα, καὶ μαινόμενον, καὶ οἰνωμέ-
νον· κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἔχουσι τὴν ἐπιστήμην καὶ οἱ
ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες· μεθύουσι γὰρ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, καὶ
μαίνονται ὑπὸ τοῦ θυμοῦ. καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν μαινομένων καὶ οἰνω-
μένων, καὶ αὐτῶν τὰ σώματα ἀλλοιοῦνται καὶ μεθίστανται φα-
νερῶς ὑπὸ τῶν τοιούτων παθῶν· καὶ γὰρ καὶ χρῶμα, καὶ βλέμ-
μα. ἔνιοι δὲ καὶ καθαρῶς μαίνονται. φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη
τῶν ἀκρατῶν ὁμοίως ἔχει τῇ τῶν μεθυόντων καὶ μαινομένων.

Εἰ δὲ

Εἰ δὲ καὶ λέγουσι λόγους τοὺς ἐπιστήμης, οὐ παρὰ τοῦτο φαίνονται μὴ ὁμοίως ἔχειν τοῖς εἰρημένοις· καὶ γὰρ καὶ οἱ μεθύοντες ἀποδείξεις καὶ ἔπη λέγουσιν Ἐμπεδοκλέους· ὥσπερ καὶ οἱ ἄρτι μανθάνοντες παῖδες συνείρουσι μὲν τοὺς λόγους, ἴσασι δὲ οὔπω πρὶν ἐν ἔθει γενέσθαι, καὶ ὥσπερ συμφῦναι, ὅπερ διὰ μακροῦ γίνεται χρόνου. ὥστε καθάπερ τοὺς ὑποκρινομένους, οὕτως ὑποληπτέον λέγειν καὶ τοὺς ἀκρατευομένους, οἱ πρόσωπα ὑποκρινόμενοι τὰ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἔπη λέγουσι μὲν, ἴσασι δὲ ὧν λέγουσιν οὐδέν.

Ἔτι καὶ τόνδε τὸν τρόπον φυσικῶς ἄν τις συνίδοι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν γινώσκοντες οἱ ἀκρατεῖς τὸ ἀγαθὸν οὐχ αἱροῦνται· ἔστι δόξα καθόλου, καὶ ἔστι δόξα μερική, ἥ τις δὴ μερικὴ περὶ τὰ αἰσθητά ἐστιν· ὅταν δὲ ἀπὸ τοῦ καθόλου καὶ τῆς μερικῆς δόξης ἄλλην τινὰ συναγάγωμεν δόξαν, ἀνάγκη, εἰ μέν ἐστιν ἡ δόξα θεωρητική, καταφάναι τὴν διάνοιαν, καὶ πιστεῦσαι ὅτι οὕτως ἔχει· εἰ δὲ ἐστι πρακτικὴ ἡ δόξα, ἀνάγκη πράττειν εὐθὺς, ἂν μή τις κωλύῃ· οἷον θεωρητικὴ μὲν δόξα, ὅτι ὁ ἐλλέβορος βλαβερὸν, ἢ τὸ μέλι γλυκύ· ὅπερ εἰ συναγάγωμεν, πιστεύομεν μόνον, οὐ πράττομεν. πρακτικὴ δὲ, ὅτι τοῦ γλυκέος γεύεσθαι δεῖ· ὅπερ εἰ συναγάγωμεν, πράξομεν καὶ γευσόμεθα. ὅταν οὖν αἱ μὲν δόξαι, καὶ ἡ καθόλου, καὶ ἡ μερική, κελεύωσι πράττειν τι· οἷον δεῖ γεύεσθαι τοῦδε, ὅτι τόδε γλυκὺ, τοῦ δὲ γλυκέος γεύεσθαι δεῖ· ἡ δὲ ἐπιστήμη κελεύῃ καὶ ὁ καθόλου λόγος μὴ γεύεσθαι, τύχῃ δὲ καὶ ἐπιθυμία ἐνοῦσα τοῦ πράγματος, τὸ μὲν ἐκ τούτων συναγόμενον ἐνέργειαν ἔχει, καὶ χρῆται αὐτῷ, τὸ δὲ καθόλου κωλύει γεύεσθαι, ἡ δ' ἐπιθυμία μετὰ τῆς δόξης

ἐπὶ τὸ γευστὸν ἄγει. δύναται γὰρ κινεῖν ἕκαστον τῶν μορίων, λέγω δὲ τὰς οἰκείας αἰσθήσεις, τῷ ἐπιθυμητῷ· ὅρασιν εἰ ὁρατόν ἐστι τὸ ἡδὺ, πρὸς ἑαυτὸ ἕλκει, καὶ γεῦσιν τὸ γευστόν· ὥστε συμβαίνει τὴν ἀκρασίαν ὑπὸ λόγου γίνεσθαι, καὶ δόξης τῆς ἐναντίας τῷ λόγῳ· ἔστι δὲ ἐναντία ἡ δόξα τῷ ὀρθῷ λόγῳ οὐ δι' ἑαυτὴν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν. οὐ γὰρ ἡ δόξα τῇ ἰδίᾳ δυνάμει τοῦ λόγου τοῦ ὀρθοῦ κρατεῖ· ἀδύνατον γὰρ ἐπιστήμης δόξαν περιγενέσθαι· ἀλλὰ τῇ δυνάμει τῆς ἐπιθυμίας, ἣ καὶ τὸ σῶμα μεθίστησι καὶ ἀλλοιοῖ. γίνεται δὴ ἡ ἀκρασία ὑπὸ λόγου καὶ δόξης ἀντιφθεγγομένης τῷ ὀρθῷ λόγῳ, διὰ τῆς ἐπιθυμίας.

Διὰ τοῦτο οὐδὲ τὰ θηρία ἀκρατῆ δύνανται λέγεσθαι, ὅτι οὐκ ἔχουσι λόγον ᾧ ἀνθίσταται ἡ ἐπιθυμία, ἀλλὰ φαντασίαν τινὰ τῶν μερικῶν καὶ μνήμην.

Πῶς δὲ λύεται ἡ ἄγνοια τοῦ ἀκρατοῦς τῆς ἐπιθυμίας σβεσθείσης, καὶ πάλιν γίνεται ὁ ἀκρατὴς ἐπιστήμων καὶ κατὰ τὴν ἐπιστήμην ἐνεργῶν, ὁ αὐτός ἐστι λόγος, ὅς ἐστι καὶ ἐν τῷ μεθύοντι καὶ καθεύδοντι, τοῦτο δὲ φυσιολόγων εἰδέναι.

Ὅταν δὲ ἐν τῷ πάθει γένηται ὁ ἀκρατὴς, τὴν ἐλάττω πρότασιν, τὴν κυρίαν τῶν πράξεων, τὴν ὅτι τόδε κακὸν, ἢ οὐκ ἔχει οὐδαμῶς οὐδὲ ἐπίσταται, ἢ οὕτως ἔχει ὥσπερ οἱ μεθύοντες καὶ οἱ μαινόμενοι ἔπη τινὰ καὶ ἀποδείξεις λέγουσιν. ἄλλως τε ὅτι οὐδὲ ἡ ἐλάττων πρότασις αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἐπιστημονική ἐστιν, ὥσπερ ἡ καθόλου καὶ μείζων.

Ὥστε ἔοικεν, ὃ ἐζήτει Σωκράτης, συμβαίνειν· οὐ γὰρ παρούσης τῆς κυρίως εἶναι δοκούσης ἐπιστήμης, ἥ τις ἐστὶν ἡ καθόλου, γίνεται τὸ πάθος· οὐ γὰρ ταύτης κρατεῖ ἡ ἐπιθυμία·

μία· ἀλλὰ τῆς κυρίας τῶν πράξεων, ἥ τις ἐστὶν ἡ ἐλάττων καὶ ἡ περὶ τὰ καθέκαστα· ταύτην γὰρ διαφθείρει ὁ πράττων, ἥ τις ἐστὶ περὶ τὰς πράξεις· καὶ αὕτη περιέλκεται διὰ τὸ πάθος, οὐχ ἡ καθόλου. περὶ μὲν οὖν τῆς γνώσεως τῶν ἀκρατῶν, εἰ γινώσκουσιν ὅλως τὸ ἀγαθὸν, καὶ πῶς γινώσκοντες ἀκρατεύονται, τοσαῦτα εἰρήσθω.

ΚΕΦ. γ'.

Τίς ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἁπλῶς ἐγκρατής. 4

Μετὰ δὲ ταῦτα ῥητέον, εἰ ἔστι τις ἁπλῶς ἀκρατὴς δίχα προσθήκης, ἢ πάντες κατὰ μέρος, οἷον ἀκρατὴς θυμοῦ, καὶ ἀκρατὴς δόξης· καὶ εἰ ἔστιν ἁπλῶς ἀκρατὴς, λεκτέον περὶ ποῖά ἐστιν ὑποκείμενα.

Ὅτι μὲν οὖν περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἰσὶν ἅπαντες οἱ ἐγκρατεῖς καὶ καρτερικοὶ καὶ ἁπλῶς καὶ μερικοὶ, καὶ οἱ ἀκρατεῖς καὶ μαλακοὶ, φανερόν.

Ἐπεὶ δὲ τῶν ἡδέων τὰ μέν εἰσιν ἀναγκαῖα, τὰ δ' οὐκ ἀναγκαῖα μὲν, αἱρετὰ δὲ καθ' ἑαυτὰ καὶ ἡδέα· λέγω δὲ ἀναγκαῖα μὲν, ὧν χωρὶς οὐ δύναται συνεστάναι ἢ τὸ εἶδος καθόλου τὸ ἀνθρώπινον, ὥσπερ ὁ γάμος, ἢ τὸ ἄτομον, ὥσπερ τροφὴ, ἄνεσις, ὕπνος, καὶ τὰ τοιαῦτα· οὐκ ἀναγκαῖα δὲ, αἱρετὰ καὶ ἡδέα δι' ἑαυτὰ, οὐ διὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, πλοῦτος, τιμὴ, νίκη, καὶ τὰ τοιαῦτα. συμβαίνει καὶ ἐν ἀμφοτέροις ἡδέσιν ὑπερβολὰς εἶναι, καὶ ἐν τοῖς ἀναγκαίοις καὶ ἐν τοῖς δι' ἑαυτὰ αἱρετοῖς, ὅταν τις αὐτοῖς χρήσηται πλέον ἢ δεῖ, καὶ ὁ ὀρθὸς κελεύει λόγος αὐτοῖς χρήσασθαι. ὁ μὲν οὖν πρὸς τὰ ἡδέα ὑπερβάλλων τὰ μὴ ἀναγκαῖα οὐ λέγεται ἁπλῶς χωρὶς προσθήκης ἀκρατὴς, ἀλλὰ ἀκρατὴς δόξης, ἢ

ἀκρα-

ἀκρατὴς πλούτου, ὡς ἕτερος ὢν ἐκείνου τοῦ κυρίως καὶ ἁπλῶς ἀκρατοῦς, ὀνομαζόμενος δὲ ἀκρατὴς διά τινα πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιότητα· καθάπερ διαφέρει ὁ ἄνθρωπος ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκὼς τοῦ ἁπλῶς ἀνθρώπου· καὶ γὰρ εἰ καὶ μικρόν ἐστι τὸ διάφορον αὐτῶν, ἀλλ᾽ ὅμως διαφέρει, καὶ ἕτερός ἐστι διὰ τὴν προσθήκην.

Ὅτι δὲ διάφορος ἐστιν ἡ περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ἀκρασία τῆς ἀκρασίας, δῆλον καὶ ἀπὸ τοῦ τὴν μὲν ἀκρασίαν ἁπλῶς ψέγεσθαι, καὶ δοκεῖν οὐ μόνον ἁμαρτίαν, ἀλλὰ καὶ κακίαν, ἢ κυρίως, ἢ κατά τι· τὴν δὲ μετὰ προσθήκης ἀκρασίαν οὐ ψέγεσθαι ὡς κακίαν. Οἱ μὲν οὖν περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ὑπερβάλλοντες, ἀκρατεῖς λέγονται μετὰ προσθήκης.

Οἱ δὲ περὶ τὰς ἀναγκαίας καὶ σωματικὰς ἡδονὰς ὑπερβάλλοντες, οὐ κρίνοντος καὶ συντεθειμένου τοῦ λόγου, ἀλλὰ ἀνθισταμένου, καὶ τὰς μὲν ἡδονὰς ὑπερβαλλόντως διώκοντες, περὶ ἃς ἔφαμεν εἶναι τὸν σώφρονα καὶ τὸν ἀκόλαστον, τὰς δὲ λύπας φεύγοντες πλέον ἢ προσῆκεν, οἷον, πείνης, δίψης, καὶ ἀλέας, καὶ ψύχους, καὶ πάντων τῶν περὶ ἁφὴν καὶ γεῦσιν, οὗτοι ἀκρατεῖς λέγονται, οὐ μετὰ προσθήκης, ἀλλὰ ἁπλῶς.

Δῆλον δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκολάστους λέγεσθαι τοὺς περὶ ταῦτα ὑπερβάλλοντας· τοὺς δὲ περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἡδέα ὑπερβάλλοντας, οὐδαμῶς.

Ὅτι γὰρ περὶ τὰς αὐτὰς σωματικὰς ἡδονὰς συμβαίνει εἶναι τὸν σώφρονα καὶ ἐγκρατῆ, καὶ τὸν ἀκρατῆ, καὶ ἀκόλαστον, εἰς ταυτὸν τίθεμεν τὸν σώφρονα τῷ ἐγκρατεῖ, καὶ τὸν ἀκόλαστον τῷ ἀκρατεῖ.

Εἰ καὶ

Εἰ καὶ οὐχ ὁμοίως ἔχουσι πρὸς ταύτας τὰς ἡδονάς· ὁ μὲν γὰρ ἀκόλαστος προαιρούμενος ἐπὶ τὴν ἐπιθυμίαν φέρεται· ὁ δὲ ἀκρατὴς μὴ προαιρούμενος, ἀλλὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀντισπωμένου. τὸν μὲν οὖν ἀκρατῆ τῷ ἀκολάστῳ εἰς ταυτὸν τίθεμεν, καὶ τῷ σώφρονι τὸν ἐγκρατῆ· καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγομεν αὐτοὺς εἶναι· τὸν δὲ περὶ τὰς ἄλλας ἡδονὰς τὰς μὲν ἀναγκαίας ἀκρατῶς ἔχοντα, οὐδαμῶς. εἰ δὲ καὶ περὶ τὰ αὐτά ἐστιν ἡδέα ὁ ἀκρατὴς τῷ ἀκολάστῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ψέγεται ὁ ἀκόλαστος, ὡς μᾶλλον ταῖς ἐπιθυμίαις δουλεύων· ὁ μὲν γὰρ ἀκρατὴς σφοδροτάτων ἐπιθυμιῶν ἡττᾶται· οὐ γὰρ ἦν ἄλλως, τοῦ ὀρθοῦ ἀντισπωμένου λόγου· ὁ δὲ ἀκόλαστος καὶ μικρῶν καὶ ἀσθενῶν ἐπιθυμιῶν ἡττᾶται, διὰ τὸ μὴ ἀντιπράττειν αὐταῖς τὸν ὀρθὸν λόγον. καὶ ζητεῖ τὰς ὑπερβολάς, καὶ φεύγει μετρίας λύπας· καὶ εἰ μετρίων κινουσῶν ἐπιθυμιῶν οὕτως εἰς τὰς ὑπερβολὰς φέρεται, τίς ἂν γένοιτο, εἰ προσγένοιτο αὐτῷ ἐπιθυμία νεανικὴ, καὶ περὶ τὰς τῶν ἀναγκαίων χρείας λύπη ἰσχυρά;

ΚΕΦ. Θʹ.

Περὶ τῆς θηριωδίας, καὶ τῆς καθ' αὐτὴν ἀκρασίας.

Πάλιν τῶν ἡδέων τὰ μέν ἐστι φύσει ἀγαθὰ, τὰ δὲ φύσει κακὰ, τὰ δὲ μεταξύ· καὶ φύσει μὲν ἀγαθὰ ἡδέα εἰσίν, ἃ δι' ἑαυτὰ, καὶ οὐ δι' ἄλλα, ζητοῦμεν· οἷον, δόξαν, νίκην, ὑγίειαν· φύσει δὲ κακὰ, οἷον τὸ φαγεῖν ἄνθρωπον, καὶ πιεῖν αἵματος ἀνθρωπίνου, καὶ ἡ παρὰ φύσιν ἀκολασία· μεταξὺ δὲ τούτων, ὅσα δι' ἑαυτὰ μὲν οὔτε ἀγαθά εἰσιν, οὔτε κακὰ, ἀλλὰ χρήσιμα πρός τι ἀγαθόν· οἷον τὰ σιτία, καὶ τὸ

ἱμάτιον, καὶ ὁ γάμος. τὰ μὲν οὖν φύσει ἀγαθὰ, καὶ τὰ με-
ταξὺ, ἐπειδάν τις ζητῇ, ἐπαινεῖται, ἐὰν μὴ ὑπερβάλλῃ
τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ὡς προσήκει ζητῇ.

Καὶ γὰρ ἡ ὑπερβολὴ ἐν ἅπασιν οὐκ ἐπαινετόν· ἀλλ' ἡ
μὲν ἐν τοῖς φύσει ἀγαθοῖς ὑπερβολὴ ψεκτὴ μὲν οὐκ
ἔστιν οὐδὲ μοχθηρὸν, ὅτι τὰ διωκόμενα, ὡς εἴρηται, φύσει εἰ-
σὶν ἀγαθὰ, καὶ δι' ἑαυτὰ ζητοῦνται· φαῦλον δέ ἐστι καὶ φαῦ-
λον. τοῦ γὰρ φιλεῖν τοὺς παῖδας, φύσει ὄντος ἀγαθοῦ, φεύ-
γειν δεῖ τὴν ὑπερβολὴν, καὶ μὴ καθάπερ ἡ Νιόβη, ἣ καὶ πρὸς
τοὺς θεοὺς ὑπὲρ τῶν τέκνων ἐμάχετο· ἢ ὁ Σάτυρος ὡς θεὸν
ἐπικαλούμενος τὸν πατέρα· λίαν γὰρ ἐδόκει μωραίνειν.
ἀλλ' οὐδὲ ἀκρασία ἐστὶν ἡ τοιαύτη ὑπερβολή· ἡ γὰρ ἀκρα-
σία οὐ μόνον φαῦλον, ἀλλὰ καὶ τῶν ψεκτῶν ἐστί. λέγεται δὲ
καὶ ἀκρασία, δι' ὁμοιότητά τινα, ἣν ἔχει περὶ τὴν ἀκρασίαν
μετὰ προσθήκης, καθὼς εἴρηται, ἀκρασία κέρδους ἢ ἀκρα-
σία τιμῆς. καὶ ἀκρατὴς οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ ἀκρατὴς τιμῆς, ἢ
φιλοτεκνίας, ἤ τινος τῶν τοιούτων· ὥσπερ κακὸν ἰατρὸν λέ-
γομεν, τὸν παρὰ τὴν ἐπιστήμην χρώμενον τοῖς νοσοῦσι, καὶ
κακὸν ὑποκριτὴν, τὸν μὴ ἀκριβῶς μιμούμενον ὃν ὑπο-
κρίνεται, καὶ οὐχ ἁπλῶς κακόν· ὅτι οὐκ ἔστι κακία ἡ τοιαύ-
τη παρατροπὴ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα μετὰ προσθήκης. ἡ μὲν
οὖν περὶ τὰ φύσει ἀγαθὰ καὶ ἡδέα ὑπερβολὴ οὕτως ἔχει.
τῶν δὲ μεταξὺ ἀγαθῶν αἱ ὑπερβολαὶ μοχθηραί εἰσι καὶ
ψεκταί· ὅτι τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ ἀφ' ἑαυτῶν οὐκ ἔχουσι τὸ
τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα εἶναι, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τέλους, πρὸς ὃ τάτ-
τονται, ἢ ἀγαθά εἰσιν ἢ κακά. καὶ διὰ τοῦτο, ἂν πρὸς τέλος
ταχθῶσι μοχθηρὸν, μοχθηρά εἰσι· τάττονται δὲ εἰς μοχθη-

ρὸν τέ-

ρὸν τέλος, ὅταν μεθ' ὑπερβολῆς διώκων ᾖ· ὁ γὰρ ὑπερ-
βάλλων ἐν τῇ χρήσει τῶν σιτίων, καὶ τῶν ἐνδυμάτων, καὶ
τῶν ἄλλων ἀναγκαίων, καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον αὐτοῖς χρώ-
μενος, εἰς τὴν ἀκολασίαν αὐτὰ τάττει. καὶ διὰ τοῦτο ἡ τού-
των ἁπάντων ὑπερβολὴ μοχθηρία ἐστί. ἐκείνων δὲ καὶ ἁπλῶς
ἀκρασία καὶ χωρὶς προσθήκης, περὶ ἃ καὶ ἡ σωφροσύνη ἐστί,
καὶ ἡ ἀκολασία.

Τῶν δὲ φύσει κακῶν καὶ ἡδέων οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ μο-
χθηραί εἰσιν, ἀλλ' ἁπλῶς αἱ περὶ ταῦτα ἕξεις, αἵ εἰσιν αἱ
θηριώδεις· ἅπερ οὐδὲ φύσει ἡδέα εἰσί· τῶν γὰρ ἡδέων τὰ μὲν
ἐστιν ἡδέα φύσει καὶ πᾶσι ζώοις, οἷον τροφὴ, καὶ ὕπνος, καὶ
τὰ τοιαῦτα. τὰ δὲ φύσει μὲν ἡδέα, οὐ πᾶσι δὲ ἡδέα, ὥσπερ
ἡ τοιάδε τροφή· οἷον τὸ πόαν φαγεῖν, ἢ κρέα ἐνίοις τῶν
ζώων φύσει ἡδέα εἰσί· τὰ δὲ οὐδαμῶς φύσει ἡδέα, ἀλλὰ
ἢ διὰ ἔθη, ἢ διὰ πηρώσεις, ἢ διὰ μοχθηρίαν φύσεως· ἄπι-
κά εἰσι φύσει κακά,

Περὶ ἃ ἡ θηριότης ἐστίν· οἷον τὴν ἄνθρωπον ἐκείνην λέ-
γουσι ποιεῖν, τὰς κυούσας ἀναχίζουσαν τὰ παιδία κατε-
σθίειν, ἢ οἷς ἥδονται οἱ ἀπηγριωμένοι περὶ τὸν Πόντον ἄνθρω-
ποι, οἱ μὲν ἰχθῦς ὠμοὺς ἐσθίοντες, καὶ κρέα ὠμά, οἱ δὲ δα-
νείζοντες τὰ τέκνα ἀλλήλοις εἰς εὐωχίαν· ἢ ὃ Φάλαρις
ἐποίησε φαγὼν τὸν ἑαυτοῦ παῖδα· τοιαῦτα δὴ τὰ κακὰ
καὶ ἡδέα, οὐ φύσει ἡδέα, ἀλλὰ διὰ μοχθηρίαν φύ-
σεως ἡδέα δοκοῦσι ταῦτα. τοῖς δὲ διὰ πηρώσεις τινὲς ἥ-
δονται ἢ διὰ μανίαν, ἢ ἄλλην τινὰ νόσον· διὰ μανίαν μὲν,
ὥσπερ ὁ μανεὶς καὶ φαγὼν τοῦ συνδούλου ἧπαρ, ἢ ὁ τὴν
μητέρα καθιερεύσας καὶ φαγών· διὰ νόσον δὲ ὁ ἐσθίων ἀν-

θρᾴκων καὶ γῆς. ἐξ ἔθους δὲ γίνεται θηριώδης, ὁ ταῖς παρὰ φύσιν ἡδοναῖς ἐκ προοιμίων τοῦ βίου συνεθισθεὶς, καὶ χαίρων μὲν σιτίοις, οἷς οὐδεὶς ἥδεται ἀνθρώπων μὴ τῶν φυσικῶν ὅρων ἐκστὰς, ἀκολασταίνων δὲ τὴν παρὰ φύσιν ἀκολασίαν· τούτων δέ ἐστι καὶ ὁ χαίρων τριχῶν τίλσει, ἢ ὀνύχων τρώξει. ταῦτα δὲ καὶ διὰ μοχθηρίαν φύσεως γίνεται.

Ὅσοι μὲν οὖν διὰ μοχθηρίαν φύσεως τοῖς φύσει κακοῖς ἥδονται, οὐκ εἰσὶν ἀκρατεῖς· οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῖς ὀρθὸς λόγος, ᾧ ἀνθίστανται· ὁμοίως δὲ οὐδὲ ὅσα ἐξ ἔθους, ἢ νοσήματος, ἢ μανίας· ἀλλὰ τὸ ἥδεσθαι τοῖς τοιούτοις ἔξω ἐστὶ παντελῶς τῶν τῆς κακίας ὅρων.

Εἰ δέ τις τούτων τῶν ἐπιθυμιῶν νῦν μὲν κρατεῖ, νῦν δὲ ἡττᾶται, οὐ λέγεται ἀκρατὴς ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης· οὐδὲ ἐγκρατὴς ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης· οἷον, ἐγκρατὴς τὴν θηριωδίαν, καὶ ἀκρατὴς ὁμοίως. οὐ γάρ ἐστιν ἡ θηριωδία περὶ τὰ αὐτὰ τῇ ἀκολασίᾳ, ὥσπερ ἡ ἁπλῶς ἐγκράτεια. ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία περὶ τὰς φυσικάς ἐστιν ἡδονὰς ὁμοίως, καὶ ἡ ἁπλῶς ἐγκράτεια· ἡ δὲ θηριωδία περὶ τὰς παρὰ φύσιν.

Πᾶσα μὲν γὰρ ὑπερβάλλουσα κακία, καὶ ἀφροσύνη, καὶ δειλία, καὶ ἀκολασία, καὶ χαλεπότης, αἱ μὲν θηριώδεις, αἱ δὲ νοσηματώδεις εἰσίν· ὁ μὲν γὰρ φύσει τοιοῦτος, οἷος δεδιέναι πάντα, κἂν ψοφήσῃ μῦς, θηριώδη δειλίαν δειλός· νοσηματώδης δέ, οἷος ἦν ὁ δεδιὼς τὴν γαλῆν διὰ νόσον. καὶ ἐπὶ τῆς ἀφροσύνης οἱ μὲν ἐκ φύσεως ἀλόγιστοι καὶ μόνῃ αἰσθήσει ζῶντες, ὥσπερ τινὰ γένη τῶν πόρρω βαρβάρων, θηριώδη ἀφροσύνην ἄφρονες· οἱ δὲ διὰ νό-

σοις

τὰς ἐπιληπτικὰς ἢ μανίας, νοσηματώδεις· ταύτας δὲ τὰς ἕξεις δυνατὸν καὶ ἔχειν καὶ μὴ κρατεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν· ὥσπερ εἰ Φάλαρις ἐκράτει τῆς ἐπιθυμίας ἐπιθυμῶν παιδίου φαγεῖν. δυνατὸν δὲ καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν.

Τὴν γοῦν τοιαύτην ἀκρασίαν καὶ ἐγκράτειαν οὐχ ἁπλῶς ἀκρασίαν καὶ ἐγκράτειαν ἐροῦμεν, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης, καθὼς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴρηται, ἀκρασία θηριώδης, ἢ ἀκρασία νοσηματώδης· καὶ ἐγκράτεια θηριώδους κακίας, ἢ ἐγκράτεια νοσηματώδους κακίας· ἀκρασία δὲ ἁπλῶς, ἡ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀκολασίαν μόνη.

Ὅτι μὲν οὖν ἀκρασία καὶ ἐγκράτειά ἐστι μόνον περὶ ἅπερ ἀκολασία καὶ σωφροσύνη, καὶ ὅτι ἡ περὶ τὰ ἄλλα ἡδέα ἄλλο τι εἶδός ἐστιν ἀκρασίας κατὰ μεταφορὰν λεγόμενον καὶ οὐ κυρίως, εἴρηται.

ΚΕΦ. ί.

Ὅτι ἡ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρασία αἰσχίων τῆς θυμοῦ.

Ζητητέον δὲ ὁποτέρα ἀκρασία τῆς ἑτέρας αἰσχίων, ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἢ ἡ τοῦ θυμοῦ. δοκεῖ δὲ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν αἰσχίων εἶναι τῆς τοῦ θυμοῦ ἀκρασίας. ὁ μὲν γὰρ θυμούμενος οὐ πάντη παρακούει τοῦ λόγου, ἀλλὰ κατά τι καὶ ὑπακούει καὶ παρακούει, καθάπερ οἱ ταχεῖς τῶν διακόνων, οἳ, πρὶν ἀκοῦσαι πᾶν τὸ προσταττόμενον, ἐκθέουσιν, εἶτα διαμαρτάνουσι τῆς προστάξεως· ἢ ὥσπερ οἱ κύνες, πρὶν σκέψασθαι εἰ φίλος ὁ προσιών, πρὸς τὸν ψόφον μόνον ὑλακτοῦσιν· οὕτω καὶ ὁ θυμὸς διὰ θερμότητα καὶ ταχυτῆτα τῆς φύσεως ἀκούσας τοῦ λόγου μόνον, οὐκ ἐπίταγμα δὲ ἀκούσας, ὁρμᾷ πρὸς τὴν τιμωρίαν. ὁ μὲν γὰρ λογισμὸς, ἢ ἡ φαντασία

τοῦτο δείκνυσι μόνον, ὅτι οὗτος ὑβρίζει, ἢ καταφρονεῖ, ἢ ζη-
μιοῖ. ὁ δὲ θυμὸς, ὥσπερ συλλογισάμενος ὅτι δεῖ τῷ τοιούτῳ
πολεμεῖν, εὐθὺς χαλεπαίνει. οὕτω μὲν οὖν ὁ θυμὸς ἕπεται
κατά τι τῷ λόγῳ· ἡ δὲ ἐπιθυμία, ἐὰν μόνον εἴπῃ ἡ αἴσθησις,
ἢ ὁ λογισμὸς διεφθαρμένος ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, ὅτι τόδε
ἡδὺ, ὁρμᾷ εὐθὺς πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν. ὥσθ' ὁ μὲν θυμὸς
ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ πως, ἡ δὲ ἐπιθυμία οὔ. αἰσχίων οὖν διὰ
τοῦτο ὁ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρατὴς ἢ ὁ πρὸς θυμόν· ὁ
μὲν γὰρ ἀκρατὴς τοῦ θυμοῦ κρατεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου τρό-
πον τινά· ὁ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρατὴς ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας
κρατεῖται. ἔτι ταῖς μᾶλλον φυσικαῖς ὀρέξεσιν ἀκολουθεῖν
κουφότερον κακὸν ἢ ἕπεσθαι ταῖς ἧττον φυσικαῖς· μᾶλλον
γὰρ ἀξιοῦται τὸ τοιοῦτον συγγνώμης· ἀλλὰ ἡ τοῦ θυμοῦ ἀκρα-
σία φυσικωτέρα τῆς ἀκρασίας τῶν ἐπιθυμιῶν. λέγω δὲ
τῶν μὴ ἀναγκαίων ἐπιθυμιῶν, καὶ τῶν ὑπερβαλλουσῶν,
οἷον χρημάτων καὶ δόξης· ὥστε ἀνεκτότερον κακὸν ἡ τοῦ θυ-
μοῦ ἀκρασία τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν. ὅτι δὲ τὸ μᾶλλον φυσικὸν,
μᾶλλον συγγνωστὸν, δῆλον· ἐγκαλούμενος γάρ τις ὅτι
τύπτει τὸν πατέρα, ἀπελογεῖτο φυσικὸν αὐτῷ εἶναι τὸν θυ-
μὸν τὸν τοιοῦτον, καὶ τὴν περὶ αὐτὸν ἀκρασίαν. καὶ γὰρ καὶ τὸν
πατέρα αὐτοῦ τοιοῦτον εἶναι πατραλοίαν, καὶ ἔτι τὸν πάπ-
πον, καὶ τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν ἔσεσθαι, καὶ τυπτήσειν αὐτὸν ἐπειδὰν ἀνὴρ
γένηται. καί τις ἑλκόμενος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ ἐκέλευεν αὐτὸν
πρὸς ταῖς θύραις παύεσθαι· καὶ γὰρ ἐγὼ τὸν πατέρα τὸν
ἐμὸν εἵλκυσα, φησὶ, μέχρις ἐνταῦθα· φαίνεται τοίνυν
ὅτι ἀπολογίαν τινὰ δίδωσι τοῖς αἰσχροῖς, τὸ πεφυκέναι
πρὸς αὐτά, καὶ ἀνεκτότερον ποιεῖ τὸ ἔγκλημα. ὅτι δὲ καὶ

φυσικώτερον ἡ τοῦ θυμοῦ ἀκρασία τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν, δῆλον· ἁπλῶς γὰρ θυμοῦσθαι φυσικώτερόν ἐστι τοῦ ἐπιθυμεῖν τῶν μὴ ἀναγκαίων· τὸ μὲν γὰρ θυμοῦσθαι, διὰ σωτηρίαν τῆς φύσεως, ἐνετέθη τῇ φύσει, ἵνα τὸ βλαβερὸν ἀποσείηται, καὶ εἰς τοῦτο φέρει. ἡ δὲ τῶν μὴ ἀναγκαίων ἐπιθυμία, οὐκ ἔτι· ἐστὶ γὰρ καὶ ἄνευ νίκης, ἢ τιμῆς, διασώζειν τὴν φύσιν. διὰ τοῦτο καὶ κοινότερον τὸ θυμοῦσθαι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν μὴ ἀναγκαίων. τὸ μὲν γὰρ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ πᾶσι ζώοις πρόσεστιν· αἱ δὲ οὐδὲ πᾶσιν ἀνθρώποις. ἐπεὶ δὲ τὸ θυμοῦσθαι τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν φυσικώτερον, καὶ αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ θυμοῦ φυσικώτεραι τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν ὑπερβολῆς, ἡ ἄρα τοῦ θυμοῦ ἀκρασία φυσικώτερον, καὶ διὰ τοῦτο ἧττον αἰσχρὰ τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν.

Ἔτι τῶν ἀδίκων οἱ ἐπιβουλότεροι ἀδικώτεροι. ἐπιβουλοτέρα δὲ ἡ ἐπιθυμία τοῦ θυμοῦ. ἀδικωτέρα ἄρα. ὅτι δὲ ἐπιβουλοτέρα, δῆλον· λεληθότως γὰρ εἰσέρχεται καὶ οὐκ ἀθρόον, ὥσπερ ὁ θυμός· καὶ οἱ θυμούμενοι φανεροί εἰσιν. οἱ δὲ ἐπιθυμοῦντες οὐ πάνυ φαίνονται, ὅτι λάθρα πως καὶ δόλῳ κλεπτόμενοι ἐπιθυμοῦσι· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ δόλῳ τινὶ καὶ κλοπῇ ἐπὶ ταῦτα ἐπιθυμητὰ φέρονται. ὅθεν καὶ Ὅμηρός φησι τὴν Ἀφροδίτην δολοπλόκον, καὶ τὸν κεστὸν ἱμάντα διὰ τοῦτο τῇ Ἀφροδίτῃ ἀνατιθέασι, τὸ ποικίλον ὑποφαίνοντες τῆς ἐπιθυμίας· καὶ τὸ,

Πάρφασις, ἥ τ' ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονεόντων,

εἰς τοῦτο φέρει. ὥστε εἴπερ ἀδικωτέρα ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία, καὶ αἰσχίων τῆς τοῦ θυμοῦ καὶ ἡ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρασία ἐστί· καὶ κυρίως ἀκρασία αὕτη ἡ ἀκολασία, ἥ τις ἐστὶ κυρίως κακία.

Ἔτι

Ἐπὶ οὐδεὶς λυπεῖται ταῖς ἀτόποις ἐπιθυμίαις ἀκολουθήσας, πᾶς δὲ ὀργιζόμενος λυπεῖται, κακίζεται δὲ μᾶλλον ὃς ἐν τῷ ποιεῖν τὸ κακὸν ἥδεται, ἢ ὃς ἐν τῷ ποιεῖν τὸ κακὸν λυπεῖται· ὁ γὰρ λυπούμενος δοκεῖ τινὰ διδόναι δίκην ὧν ἁμαρτάνει, καὶ διὰ τοῦτο ἧττον κακίζεται· ὁ ἄρα ἀτόποις ἀκολουθῶν ἐπιθυμίαις μᾶλλον κακίζεται δικαίως, ἢ ὁ θυμούμενος· χεῖρον ἄρα κακὸν ἡ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀκρασία τῆς τοῦ θυμοῦ· οἷς γὰρ ὀργίζεσθαι δικαιότερον, ταῦτ' ἀδικώτερα. ὅτι μὲν οὖν αἰσχίων ἡ τῆς ἐπιθυμίας ἀκρασία τῆς τοῦ θυμοῦ, καὶ ὅτι ἐστὶν ἡ ἐγκράτεια καὶ ἀκρασία περὶ ἐπιθυμίας, καὶ ἡδονὰς σωματικάς, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων.

ΚΕΦ. ιά.

Τίσι διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐγκράτεια, καὶ καρτερία, καὶ σωφροσύνη, καὶ αἱ ἀντικείμεναι κακίαι.

ΝΥΝ δὲ ἐπιθεωρήσωμεν τὰς διαφορὰς σωφροσύνης, καὶ ἐγκρατείας, καὶ καρτερίας, καὶ τῶν ἀντικειμένων ταύταις, ἀκολασίας, ἀκρασίας, καὶ μαλακίας. τῶν γὰρ σωματικῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἀνθρωπικαί, αἱ δὲ θηριώδεις, αἱ δὲ νοσηματώδεις. ἀνθρωπικαὶ μὲν τοιαῦται, οἷαι τέρπειν φύσει τὸν ἄνθρωπον, τοσαῦται, ὅσαις χαίρει ἄνθρωπος ἢ ἀγαθὸς ἢ κακὸς τὴν ἀνθρωπίνην κακίαν· οἷον ἐπὶ πλούτῳ, ἢ δόξῃ, ἢ τροφῇ, ἢ γάμῳ· ὁ γὰρ ἡδόμενος καὶ διώκων, ἢ ὡς δεῖ, ἢ ἐλλείπων, ἢ ὑπερβάλλων τὸν λόγον, οὐ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὁ τοιοῦτος ἥδεται τὴν ἀνθρωπικὴν ἡδονήν. θηριώδεις δὲ αἱ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐκπίπτουσαι κατὰ τὴν ποιότητα, καὶ κατὰ τὴν ποσότητα καὶ αἱ ὑπερ-

βολαὶ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἡδονῶν, ὅταν ὑπερβάλλωσιν ἑαυτὰς, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὅρων ἐκτὸς γίνωνται, θηριώδεις εἰσί· νοσηματώδεις δὲ αἱ διὰ νόσον, ἢ μανίαν, ὑπερβάλλουσαι τὴν ἀνθρωπίνην ἡδονὴν, καὶ αἱ παρὰ φύσιν· καὶ ὅλως, καθὼς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διήρηται περὶ τῆς θηριώδους ἡδονῆς, περὶ ταύτας τὰς ἡδονὰς παραπλήσιαί εἰσιν ἕξεις.

Ἀλλ' ἡ σωφροσύνη, καὶ ἀκολασία, περὶ τὰς ἀνθρωπικὰς μόνον εἰσί· διὸ καὶ τὰ θηρία οὐ λέγομεν σώφρονα, οὐδὲ ἀκόλαστα, εἰ μή που κατὰ μεταφορὰν, καὶ οὐ κυρίως. καὶ τότε δὲ λέγομεν σώφρονα, ἢ ἀκόλαστα θηρία, συγκρίνοντες πρὸς ἄλληλα· ἔχουσι γάρ τινα διαφορὰν περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονάς· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον χαίρουσι τοῖς τοιούτοις, τὰ δὲ ἧττον. κυρίως δὲ οὐ λέγονται ἀκόλαστα, ἢ σώφρονα, ὅτι οὐδαμῶς ἔχουσι λόγον, ἀλλὰ παντὴ τῆς φύσεως ταύτης ἀφέστηκεν, ὥσπερ οἱ μαινόμενοι τῶν ἀνθρώπων.

Διὰ τοῦτο καὶ ἔλαττον κακὸν ἡ θηριότης τῆς ἀνθρωπίνης κακίας, ἢ καὶ φοβερώτερον· ἡ μὲν γὰρ ἀνθρωπίνη κακία τὸ βέλτιστον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διαφθείρει, δηλονότι τὸν λόγον, ἡ δὲ θηριότης οὐδαμῶς. οὐ γὰρ ἔχει λόγον· ὥσπερ καὶ τὸ ἄψυχον κακὸν ἔλαττον τοῦ ἐμψύχου κακοῦ. τὸ γὰρ κακὸν τὸ ἔχον ἀρχὴν, ἥτις αὐτὸ κινεῖ, βλαβερώτερον τοῦ μὴ ἔχοντος. τὸ γὰρ ἀκίνητον κακὸν ἀνεκτότερον τοῦ κινουμένου κακοῦ, καθόσον ἔλαττον δύναται δρᾶν. ὥσπερ οὖν τὸ ἔμψυχον κακὸν χεῖρον τοῦ ἀψύχου, ὅτι ἔχει ἀρχὴν ἐν αὐτῷ τὴν ψυχὴν, ἥτις αὐτὸ κινεῖ· οὕτω καὶ τὸ λογικὸν, ὅτι τοῦ ἀλόγου μᾶλλον ἀρχὴν ἔχει, βλαβερώτερον καὶ χεῖρον· μυριοπλάσια γὰρ ἂν ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου· καὶ ταῦτα μὲν

εἰς τὸ αὐτόν. ἐχώμεθα δὲ τῶν προκειμένων.

7 Ἔστι μὲν οὖν περὶ ἕκαστον γένος τῶν προειρημένων ἰδία τις ἕξις. περὶ δὲ τὰς ἀνθρωπικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας ἐστὶ μὲν ἡ σωφροσύνη, ὡς προείρηται, ἐστὶ δὲ ἡ ἐγκράτεια, καὶ ἡ καρτερία, καὶ αἱ ἀντικείμεναι ταύταις· λέγω δὲ ἀνθρωπικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, περὶ ἃς ἡ σωφροσύνη, ὅσαι ἁφῇ καὶ γεύσει προσήκουσι· τούτων δὴ οἱ μὲν ἡττῶνται μᾶλλον ἢ οἱ πολλοί, καὶ πρὸς αὐτὰς φέρονται, ὡς ὀλίγοι μοχθηροί· οἱ δὲ κρατοῦσιν ὧν οἱ πολλοὶ ἡττῶνται· ἐπεὶ δὲ λύπαι εἰσὶ καὶ ἡδοναὶ ὧν ἡττῶνται καὶ κρατοῦσιν, οἱ μὲν τῶν ἡδονῶν κρατοῦντες ἐγκρατεῖς εἰσί, καὶ οἱ ἡττώμενοι ἀκρατεῖς· οἱ δὲ τῶν λυπηρῶν κρατοῦντες, ὥστε μὴ κινεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, καρτερικοί, καὶ οἱ ἡττώμενοι καὶ ῥᾳδίως ὑπ' αὐτῶν κινούμενοι, μαλακοί· τὰ πλεῖστα δὲ οἱ ἄνθρωποι οὔτε καρτερικοί εἰσιν οὔτε μαλακοί, ἀλλὰ μεταξύ, εἰ καὶ πρὸς τὸ χεῖρον ῥέπουσι μᾶλλον· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἕξεων ἔχει· πάλιν δὲ διοριστέον περὶ αὐτῶν ἀκριβέστερον.

Ἐπεὶ γὰρ αἱ μὲν τῶν ἡδονῶν ἀναγκαῖαί εἰσιν· αἱ δὲ οὔκ, ἐρρήθη δὲ περὶ αὐτῶν πρότερον τίνες ἡδοναὶ καὶ μέχρι τίνος ἀναγκαῖαί εἰσιν· αἱ δὲ ὑπερβολαὶ οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖαι, οὐδὲ ἐλλείψεις, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ λύπαι ἔχουσιν, ὁ μὲν τὰς ὑπερβολὰς διώκων τῶν ἡδονῶν, καὶ ἢ τὰς φύσει μεγάλας ἀεὶ ζητῶν ἡδονάς, ἢ τὰς φύσει μετρίας ὑπερβαλλόντως ζητῶν, οὐχ ἑλκόμενος βιαίως πως ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ προαιρέσεως ἐπ' αὐτὰς τρέχων, οὐ δι' ἄλλο τι, δόξαν, φέρε εἰπεῖν, ἢ κέρδος, ἀλλὰ αὐτὰς δι' ἑαυτάς, ἀκόλαστος. τὸν τοιοῦτον γὰρ ἀνάγκη μὴ μεταμέλεσθαι

μετ.

μετὰ τὴν ἡδονὴν, καὶ διὰ τοῦτον ἀνίατον εἶναι· ὁ γὰρ ἀμεταμέλητος, ἀνίατος. τοιοῦτος δὲ ὁ ἀκόλαστος. ὁ δὲ ἔλαττον τοῦ δέοντος τὰ τοιαῦτα ζητῶν, ὁ ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενος, ὅς ἐστιν ἀναίσθητος. ὁ δὲ μέσος ὁ σώφρων ἐστίν. οὐ μόνον δὲ ὁ διώκων τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, ὃν εἴρηται τρόπον, ἀκόλαστός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὁ φεύγων τὰς σωματικὰς λύπας, οὐχ ἡττώμενος αὐτῶν, ἀλλὰ προαιρούμενος, ὁμοίως ἀκόλαστός ἐστι. τῶν δὲ ἀπροαιρέτως ἐπὶ τὰ ἡδέα φερομένων, ὁ μὲν φέρεται διὰ τὴν ἡδονὴν, ὁ δὲ ἵνα φύγῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας λύπην. ὥστε διαφέρουσιν ἔτι ἀλλήλων. ἔστι δὲ ὁ μὲν διὰ τὸ φεύγειν τὴν λύπην τὰ ἡδέα διώκων, μαλακός· ὁ δὲ δι' ἡδονὴν, ἀκρατής· ἀντίκειται δὲ ὁ μὲν ἀκρατὴς τῷ ἐγκρατεῖ, ὁ δὲ καρτερεικὸς τῷ μαλακῷ· ἡ μὲν γὰρ καρτερεία ἐστὶν ἐν τῷ ἀντέχειν, ἡ δὲ ἐγκράτεια ἐν τῷ κρατεῖν· ἕτερον δὲ τὸ ἀντέχειν τοῦ κρατεῖν, ὥσπερ καὶ τοῦ μὴ ἡττᾶσθαι τὸ νικᾶν· διὸ βέλτιον καὶ αἱρετώτερον ἡ ἐγκράτεια τῆς καρτερείας· βέλτιον γὰρ νικᾶν, ἢ μὴ ἡττᾶσθαι. φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀκολασία χείρων τῆς ἀκρασίας ἐστί. φανερὸν γὰρ πᾶσιν ὡς χείρων ἐστὶν ὁ διώκων τὴν ἡδονὴν προαιρούμενος, καὶ ἢ μὴ ἐπιθυμῶν ἢ ἠρέμα, καὶ οὐ τυραννούμενος τοῦ ὑπὸ σφοδροτάτων ἐπιθυμιῶν τυραννουμένου. ἔστι δὲ ὁ μὲν πρῶτος ὁ ἀκόλαστος, ὁ δὲ δεύτερος ὁ ἀκρατής. ὥστε ἡ ἀκολασία χείρων τῆς ἀκρασίας ἐστίν. ὁ μὲν οὖν ἐγκρατὴς καὶ καρτερεικὸς οὕτω διαφέρουσιν, καὶ οὕτως αἱρετώτερον ἐγκράτεια καρτερείας, καὶ ἀκρασία ἀκολασίας ἀνεκτότερον.

ΚΕΦ. ιβ'.

Τίς ἡ συγγνωστὴ ἀκρασία καὶ μαλακία.

Ἔτι δὲ διοριστέον περὶ αὐτῶν· ἐγκρατὴς μὲν οὖν ἐστιν ὁ κρατῶν τῶν ἐπιθυμιῶν, καρτερικὸς δέ ἐστιν ὁ ἀντέχων πρὸς αὐτὰς καὶ μὴ ἡττώμενος· ὁ δὲ χαυνούμενος πρὸς ἃ οἱ πολλοὶ ἀντιτείνουσι καὶ δύνανται φέρειν, οὗτος μαλακὸς καὶ τρυφῶν· καὶ γὰρ ἡ τρυφὴ μαλακία τίς ἐστιν· ὃς οὐχ ἕλκει τὸ ἱμάτιον, ἵνα μὴ πονήσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ αἴρειν λύπην, καὶ μιμούμενος τὸν ἐκλελυμένον ὑπὸ νόσου, οὐκ οἴεται ἄθλιος εἶναι, ἀθλίῳ ὅμοιος ὤν. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας ἐστίν. εἰσὶ γὰρ ἡδοναὶ καὶ λῦπαι οὕτω μεγάλαι καὶ σφοδραὶ, ὥστε τὸν ἡττώμενον αὐτῶν συγγνώμης τινὸς ἀξιοῦσθαι. τὸ γὰρ τοιούτων ἡττᾶσθαι οὐδὲν θαυμαστὸν, ὥσπερ Φιλοκτήτης, ὃν εἰσήγαγεν ἐν τοῖς ποιήμασι Θεοδέκτης ὁ ποιητὴς πεπληγμένον ὑπὸ ὄφεως, καὶ μέχρι τινὸς κρατοῦντα τῆς λύπης, εἶτα ἀναβοήσαντα· ἢ ὃν εἰσάγει Καρκῖνος ὁ ποιητὴς Κερκύονα ἐπὶ τῇ ὕβρει τῆς θυγατρὸς Ἀλόπης καρτεροῦντα μέχρι τινὸς, εἶτα ἡττηθέντα τῆς ἀλγηδόνος. ὥσπερ οἱ κατέχειν πειρώμενοι τὸν γέλωτα ἀθρόον ἐκκαγχάζουσιν, ὅπερ ὁ Ξενόφαντος ἐποίησεν· οὐ τοῦτο τοίνυν ἐστὶ θαυμαστὸν τὸ ἡττηθῆναι οὕτω σφοδροτάτων παθῶν· ἀλλ' εἴ τις ἡττᾶται πρὸς ἃς οἱ πολλοὶ δύνανται ἀντέχειν ἡδονὰς καὶ λύπας· καὶ μὴ δύναται ἀντιτείνειν, μὴ διὰ φύσιν τινὰ τοῦ γένους, ὥσπερ οἱ Σκυθῶν βασιλεῖς φύσει εἰσὶ μαλακοὶ, ἢ ὥσπερ τὸ θῆλυ φύσει ἐστὶ τοῦ ἄρρενος μαλακώτερον, ἢ διὰ νόσον· ἀλλ' ὁ διὰ πονηρὰν ἕξιν καὶ μοχθηρίαν, ὁ τοιοῦτος ἀσύγγνωστος· ἔστι δὲ καὶ ὁ σφόδρα

χρώμε-

χρώμενος ταῖς παιδιαῖς μαλακὸς, εἰ καὶ δοκεῖ ἀκόλαστος εἶναι· οἱ γὰρ τὴν ἄνεσιν σφόδρα ζητοῦντές εἰσιν οἱ μαλακοί· ἡ δὲ παιδιὰ ἄνεσίς τις καὶ ἀνάπαυσίς ἐστι· καὶ ὁ σφόδρα χρώμενος παιδιαῖς ὑπερβάλλει κατά τινα ἄνεσιν, καὶ παιδιώδης καλεῖται.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀκρασίας· καὶ ὅτι χεῖρον κακὸν ἡ ἀκολασία τῆς ἀκρασίας.

Τῆς δὲ ἀκρασίας δύο εἰσὶν εἴδη· καὶ τὸ μὲν προπέτεια, τὸ δὲ ἀσθένεια καλεῖται. οἱ μὲν γὰρ προβουλευσάμενοι μὴ συγχωρῆσαι τῷ πάθει, εἶτα ἡττηθέντες αὐτοῦ, τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· οἱ δὲ μὴ προβουλευσάμενοι, ἀλλ' εὐθὺς προσβαλόντος ἡττηθέντες, τὴν προπετῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· ἔνιοι γὰρ προαισθόμενοι, καὶ προϊδόντες, καὶ προεγείραντες ἑαυτοὺς, καὶ τὸν λογισμὸν, οὐχ ἡττῶνται ὑπὸ τοῦ πάθους, ὥσπερ τὰ προτριβέντα, καὶ προγαργαλισθέντα μέλη οὐ γαργαλίζονται· μάλιστα δὲ οἱ ὀξεῖς καὶ μελαγχολικοὶ τὴν προπετῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· οἱ μὲν ὀξεῖς διὰ τὴν ταχύτητα οὐκ ἀναμένουσι τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου κρίσιν· οἱ δὲ μελαγχολικοὶ, διὰ τὸ σφόδρα φανταστικοὶ εἶναι, καὶ ἀκολουθεῖν τῇ φαντασίᾳ. διὸ σφοδροτέρως κινοῦνται μὴ ἐπιστρεφόμενοι πρὸς τὸν λόγον· πᾶς δὲ ἀκρατὴς καὶ μεταμελητικός ἐστι, καθὼς εἴρηται. τῆς γὰρ ἐπιθυμίας σβεσθείσης, ὁ λόγος ὑγιαίνων συνορᾷ τὴν αἰτίαν τοῦ πάθους, ὅθεν ἕπεται μετάνοια.

8 Ὁ δὲ ἀκόλαστος ἀμεταμέλητος· ὁ γὰρ λόγος αὐτῷ οὐχ ὑγιαίνει· καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἰδεῖν τὸ αἰσχρὸν οὐ δύναται·

καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀκρατὴς ἰατός ἐστιν, ὁ δὲ ἀκόλαστος ἀ-
νίατος. οὐ γάρ, ὥσπερ εἴπομεν ἐν οἷς πρότερον ἐζητοῦμεν
περὶ αὐτῶν, οὕτω καὶ ἔχει· εἴρηται γὰρ ὥσπερ ἔνδοξος λόγος
γυμνάζουσι τὸ ζήτημα, τὸ δὲ ἀληθὲς τοῦτό ἐστιν· ἔοικε γὰρ ἡ
μὲν ἀκολασία ὑδέρῳ καὶ φθίσει, ἃ συνεχῶς τὸν νοσοῦν-
τα λυπεῖ, ἡ δὲ ἀκρασία τοῖς ἐπιληπτικοῖς, ἃ διαλιμπά-
νοντα οὐ συνεχῶς ἐνοχλοῦσιν. ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία συνε-
χὴς πονηρία ἐστίν· ἀεὶ γὰρ ὁ ἀκόλαστος οἴεται δεῖν ἀκολα-
σταίνειν· ὁ δὲ ἀκρατὴς οὐχ ἀεί, ἀλλ᾽ ὅτε σφοδραῖς περιπέ-
σῃ ἐπιθυμίαις. καὶ ὅλως δὲ ἕτερον τὸ γένος ἀκολασίας καὶ
ἀκρασίας· ἡ μὲν γὰρ ἀκολασία λανθάνει οὖσα αἰσχρά, ἡ δὲ
ἀκρασία οὐ λανθάνει· οἶδε γὰρ ὁ ἀκρατὴς ὅτι αἰσχρὸν τῷ
πάθει συγχωρῆσαι. ἡ μὲν οὖν ἀκολασία χείρων ἑκατέρου
εἴδους τῆς ἀκρασίας.

Αὐτῶν δὲ τῶν τῆς ἀκρασίας εἰδῶν ἡ ἀσθένεια χείρων τῆς
προπετείας. οἱ γὰρ τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν ἀκρατεῖς
ὑπ᾽ ἐλάττονος πάθους ἡττῶνται· οἱ δὲ τὴν προπετῆ ἀ-
κρασίαν, ὑπὸ μείζονος. οἷς γὰρ δυνατὸν καὶ βουλεύσα-
σθαι, φανερὸν ὅτι οὐ σφοδρῶς πολεμεῖ τὸ πάθος· οἱ δὲ
προπετεῖς, δι᾽ ὧν οὐ δύνανται βουλεύσασθαι δῆλοί εἰσιν
ὑπὸ μεγάλων ἐπιθυμιῶν βιαζόμενοι· καὶ ἄλλως δὲ αἰ-
σχρότερον ἡττηθῆναι προβουλευσαμένους, ὥσπερ ὁπλισα-
μένους, ἢ ἀπροβουλεύτους· ὅμοιος γάρ ἐστιν ὁ κατὰ τὴν ἀσθενῆ
ἀκρασίαν ἀκρατὴς τοῖς ταχέως μεθυσκομένοις, καὶ ὑπὸ
ὀλίγου οἴνου καὶ ἐλάττονος, ἢ ὡς οἱ πολλοί.

Ὅτι μὲν οὖν κακία ἐστὶν ἡ ἀκρασία, φανερόν, πλὴν οὐχ
ἁπλῶς κακία, οἵα ἡ ἀκολασία, ἀλλά πῃ· καθ᾽ ὅσον μὲν
γὰρ

γὰρ περιαιρεῖταί πως τὸ κακὸν ἐν τῷ πάθει ὤν, κακία ἐστί· καθόλου δὲ οὐ ταύτῃ οἴεται δεῖν διώκειν τὸ πάθος, οὐκ ἔστι κακία· καὶ ἔστιν ὁμοία τοῖς Μιλησίοις, οὓς Δημόδοκος ἔφη σκώπτων, Μιλήσιοι ἀσύνετοι μὲν οὐκ εἰσίν, δρῶσι δὲ οἷάπερ οἱ ἀσύνετοι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἀκρατεῖς ἀκόλαστοι μὲν οὐκ εἰσί, δρῶσι δὲ τὰ τῶν ἀκολάστων.

Ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν ἀκρατὴς διώκει τὰς σωματικὰς ἡδονὰς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον οὐ πεπεισμένος ὅτι εἰσὶν ἀγαθαὶ καὶ δεῖν διώκειν, ὁ δὲ ἀκόλαστος πέπεισται ὡς δεῖ διώκειν, ὁ μὲν ἀκρατὴς εὐμετάπειστός ἐστιν, ὁ δὲ ἀκόλαστος οὔ. τὴν γὰρ ἀρχὴν τῶν πράξεων, ἥ τις ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ τέλος οὗ ἕνεκα, ἡ μὲν ἀρετὴ σώζει, ἡ δὲ μοχθηρία φθείρει. καὶ γὰρ διὰ μὲν τῆς ἀρετῆς ἀφικνούμεθα εἰς τὸ ἀγαθόν, διὰ δὲ τῆς μοχθηρίας ἀποχωροῦμεν αὐτοῦ· τὸ δὲ τοιοῦτον τέλος οὐ διὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως γινώσκεται, ὥσπερ οὐδὲ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων ἀποδείξει γινώσκονται· ἀλλὰ ἀρετή τις ἐστὶ φυσική, ἢ ἐθιστή, τὸ ὀρθὴν δόξαν ἔχειν περὶ τοῦ τέλους. ἢ γὰρ φύσει, ἢ ἀπὸ ἀγαθοῦ ἔθους ἡ τοιαύτη ἡμῖν περιγίνεται γνῶσις. ὁ μὲν οὖν εἰδὼς τὸ ἀγαθόν, ὃ δεῖ ποιεῖσθαι τέλος τῶν πράξεων, καὶ πράττων ἃ πρὸς αὐτὸ φέρει, σώφρων· ὁ δὲ τὸ κακὸν ὑποτιθέμενος τέλος, καὶ πρὸς ἐκεῖνα τάττων τὰς ἡδονάς, ἀκόλαστος.

Ὃς δὲ ὑποτίθεται μὲν ἀγαθὸν τέλος, καὶ πρὸς τοῦτο τάττειν τὰς ἑαυτοῦ πράξεις οἴεται δεῖν, ἐξίσταται δὲ διὰ πάθος τοῦ ὀρθοῦ λόγου οὐχ ὥστε νομίσαι δέον εἶναι διώκειν τὰς τοιαύτας ἡδονάς, ἀλλ' ὥστε μόνον περὶ τὰς πράξεις ἐξαμαρτάνειν, ὁ τοιοῦτος οὔτε σώφρων ἂν εἴη, οὔτε ἀκόλαστος·

λαστος. ἀλλὰ τοῦ μὲν σώφρονος χείρων διὰ τὰς πράξεις, τοῦ δὲ ἀκολάστου βελτίων, διὰ τὸν λόγον. ὁ μὲν γὰρ πῃ φαῦλος, ὁ δὲ ἀκόλαστος ἁπλῶς. τῷ δὲ ἀκρατεῖ ἄλλος ἐναντίος, ὁ ἐγκρατής, ὃς οὐκ ἐξίσταται τοῦ λογισμοῦ διὰ τὸ πάθος. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ἡ μὲν ἐγκράτεια σπουδαία ἕξις ἐστίν· ἡ δὲ ἀκρασία, φαύλη.

ΚΕΦ. ιδʹ.

Τίς ὁ καθ' αὑτὸ ἐγκρατὴς, καὶ τίς ὁ κατὰ συμβεβηκός.

9 ΖΗτητέον δὲ κακεῖνο, ὅπερ ἠπορήθη πρότερον· πότερον ὁ ποιαοῦν προαιρέσει ἐμμένων οὗτος ἐγκρατής ἐστιν, ἢ ὁ τῇ ὀρθῇ· καὶ περὶ τοῦ ἀκρατοῦς ὁμοίως. κατὰ συμβεβηκὸς μὲν οὖν ἐγκρατὴς λέγεται ὁ ἐμμένων ὁποιαοῦν προαιρέσει, καθ' αὑτὸ δὲ ἐγκρατὴς, ὁ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ προαιρέσει, καὶ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ· καὶ ἀκρατὴς ὁμοίως κατὰ συμβεβηκὸς, ὁ μὴ ἐμμένων ὁποιαοῦν δόξῃ· καθ' αὑτὸ δὲ ὁ μὴ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ· καὶ γὰρ εἴ τις ζητεῖ καὶ αἱρεῖταί τι οὐκ αὐτὸ δι' ἑαυτὸ, ἀλλὰ δι' ἄλλο, αὐτὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς ζητεῖ, οὗ δὲ ἕνεκα τοῦτο ζητεῖ, ἐκεῖνο ζητεῖ καθ' αὑτό· ὁ γὰρ διὰ δόξαν χρήματα ζητῶν, κατὰ συμβεβηκὸς μὲν τὰ χρήματα ζητεῖ, καθ' αὑτὸ δὲ τὴν δόξαν. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τούτων συμβαίνει· ὁ μὲν γὰρ τῇ ἀγαθῇ δόξῃ ἐμμένων καὶ τῇ ὀρθῇ προαιρέσει, αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν αἱρεῖται, διότι ἀγαθόν· ὥστε καθ' αὑτὸ ἐγκρατής ἐστιν. ὁ δὲ ἐμμένων τῇ μὴ ὀρθῇ προαιρέσει καὶ τῇ ψευδεῖ δόξῃ, ἐμμένει διὰ τὸ νομίζειν ὅτι ἀγαθόν ἐστιν ὃ αἱρεῖται· νομίζει δὲ ὅτι ἐστὶν ἐν αὐτῷ τοῦ ἀγαθοῦ τι ἀμυδρὸν ἴχνος· δι' ὃ ἔχεται τῆς μὴ ὀρθῆς προαιρέσεως

ρέσεως καὶ τῆς ψευδοῦς δόξης, ὡς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς· ἐπεὶ τίνων οὐ δι' ἑαυτὰ αἱρεῖται ἃ αἱρεῖται καὶ οἷς ἐμμένει, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀγαθὸν, οὐ καθ' αὑτὸ ἐγκρατής ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἔχει· πῶς μὲν ἀκρατὴς ὁ μὴ ἐμμένων ὁποιαοῦν δόξῃ, ἁπλῶς δὲ ὁ μὴ ἐμμένων τῇ ὀρθῇ· τὸ γὰρ ἁπλῶς καὶ τὸ καθ' αὑτὸ, ταυτόν ἐστιν.

ΚΕΦ. ιε'.

Ὅτι οἱ ἰσχυρογνώμονες καὶ ἰδιογνώμονες οὐκ εἰσὶν ἐγκρατεῖς.

ΟΙ δὲ καλούμενοι ἰσχυρογνώμονες, ἐμμένουσι μὲν δόξῃ τινὶ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀληθεῖ καὶ ἀγαθῇ προαιρέσει, ἐγκρατεῖς δὲ οὐκ εἰσὶν· ἀλλ' ὥσπερ οἱ ἄσωτοι ἐοίκασι τοῖς ἐλευθερίοις, καὶ οἱ θρασεῖς τοῖς ἀνδρείοις, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι τοῖς ἐγκρατέσι· καὶ εἰσὶν οἷον δυσάπειστοί τινες, καὶ οὐκ εὐμετάπειστοι. καθόσον μὲν οὖν ἐμμενετικοί εἰσιν, ἐοίκασι τοῖς ἐγκρατέσιν· ἀλλ' οἱ μὲν ἐγκρατεῖς μεταβάλλονται ὑπὸ λόγου τινὸς καὶ πάθους, οἱ δὲ ἰσχυρογνώμονες ὑπὸ μὲν λόγου οὐ μεταβάλλονται, ὑπὸ δὲ ἐπιθυμίας καὶ ἡδονῶν πολλοὶ τούτων ἄγονται. εἰσὶ δὲ ἰσχυρογνώμονες καὶ οἱ ἰδιογνώμονες, καὶ οἱ ἀμαθεῖς, καὶ οἱ ἄγροικοι· οἱ μὲν ἀμαθεῖς καὶ ἄγροικοι, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὰς ἀρχὰς ὅθεν πεισθῆναι δυνατόν· οἱ δὲ ἰδιογνώμονες διὰ ἡδονὴν καὶ λύπην οὐ μεταπείθονται· ἥδονται γὰρ μὴ ἡττώμενοι τῶν πείθειν ἐπιχειρούντων, καὶ λυποῦνται, ἐὰν ἄκυρα γίνωνται τὰ αὐτῶν ὥσπερ ψηφίσματα· καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐοίκασι τοῖς ἀκρατέσιν οἱ ἰδιογνώμονες ἢ τοῖς ἐγκρατέσιν· οὐ γὰρ λόγῳ, ἀλλὰ πάθεσιν ἀκολουθοῦσιν, ὥσπερ ἐκεῖνοι.

Εἰσὶ δέ τινες, οἳ ἐμμένουσι τοῖς δεδογμένοις ἀληθέσιν, ἢ οὐκ ἐμμένουσι τοῖς ψευδέσι δι' ἡδονήν, οἳ οὐκ εἰσὶ φαῦλοι, ὅτι διὰ ἡδονὴν ἐπαινετὴν ἐμμένουσιν ἢ οὐκ ἐμμένουσιν, ὥσπερ ὁ Νεοπτόλεμος ἐποίησεν. οὐ γὰρ ἐνέμεινεν οἷς συνέθετο τῷ Ὀδυσσεῖ, καὶ οὐκ ἠπάτησε τὸν Φιλοκτήτην ψευσάμενος, δι' ἡδονὴν καλὴν καὶ οὐ φαύλην· οὐ γὰρ ὁ δι' ἡδονήν τι ποιῶν ἁπλῶς, ἀκόλαστος, ἢ φαῦλος, ἢ ἀκρατής, ἀλλ' ὁ δι' αἰσχρὰν ἡδονήν, οὗτος ψέγεται.

ΚΕΦ. ιϛ.

Περὶ τῆς ἀκρατείας πῶς ἔχει πρὸς τὴν σωφροσύνην· καὶ τίνα τρόπον ὁ ἀκρατὴς δοκεῖ φρόνιμος ἐνίοτε εἶναι.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ἐγκράτεια ἕξις ἐστὶν ἐπαινετή, μεσότης δὴ εἴη δύο κακιῶν· ὧν τῆς μὲν ἐλαττωθήσεται, τὴν δὲ ὑπερβαλεῖ· ἡ μὲν οὖν ἀκρασία ὑπερβάλλει τὴν ἐγκράτειαν· ἡ δὲ ἐλλείπουσα ἕξις ἀνώνυμος· ἔστι δὲ καθ' ἥν τινες ἥδονται ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς ἔλαττον τοῦ δέοντος, οἳ καὶ αὐτοὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διαμαρτάνουσιν. ὁ μὲν γὰρ ἀκρατὴς οὐκ ἐμμένει τῷ ὀρθῷ λόγῳ, διὰ τὸ μᾶλλον, ἢ προσήκει, χαίρειν ταῖς ἡδοναῖς· ὁ δὲ ἐλλείπων παρὰ τὸν ὀρθὸν ποιεῖ λόγον, διὰ τὸ ἔλαττον, ἢ δεῖ, τὰ ἡδέα ζητεῖν. ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἐμμένει τῷ ὀρθῷ λόγῳ, καὶ οὐκ ἐξίσταται αὐτοῦ, οὔτε διὰ μικρὰν ἡδονήν, οὔτε διὰ μεγάλην. ἐπεὶ δὲ ἡ ἐγκράτεια τῶν ἐπαινετῶν καὶ σπουδαίων, ἀνάγκη τὰς παρ' ἑκάτερα ἕξεις φαύλας εἶναι, καὶ τῇ ἐγκρατείᾳ ἐναντίας· ἀλλ' ὅτι ἡ ἐλλείπουσα ἕξις ἀνώνυμος καὶ ἐλάχιστα συμβαίνει· σπάνιοι γὰρ οἱ ἧττον τοῦ δέοντος χαίροντες ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς· διὰ

τούτου μόνη ἡ ἀκρασία δοκεῖ ἐναντία εἶναι, ὅτι ἡ ἠλιθιότης ὀλιγάκις εὑρίσκεται.

Σώφρων δὴ ὁ ἐγκρατὴς λέγεται, καὶ ὁ ἀκρατὴς ἀκόλαστος, καὶ τὸ ἀνάπαλιν, καθ' ὁμοιότητα· πολλὰ γὰρ ὀνομάζομεν ἑνὶ ὀνόματι διά τινα ὁμοιότητα. καὶ γὰρ περὶ τὰ αὐτά ἐστιν ὁ σώφρων καὶ ὁ ἐγκρατὴς, καὶ παρὰ τὸν λόγον οὐδὲν ποιοῦσιν ἀμφότεροι, εἰ καὶ τῷ σώφρονι μὲν αἱ ἐπιθυμίαι οὐ πολεμοῦσι, τῷ ἐγκρατεῖ δὲ πολεμοῦσι. καὶ ὁ μὲν σώφρων οὐδὲ ἥδεται παρὰ τὸν λόγον, ὁ δὲ ἐγκρατὴς ἥδεται μὲν, οὐκ ἄγεται δὲ ὑπὸ τῶν ἡδονῶν. καὶ ὁ ἀκόλαστος δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς ὁμοίως ὅμοιοι μέν εἰσι, καθόσον τῶν αὐτῶν ἡδονῶν ἡττῶνται· διαφέρουσι δὲ, ὅτι ὁ μὲν ἀκόλαστος οἴεται δεῖν διώκειν τὰς ἡδονὰς, ὁ δὲ ἀκρατὴς οὔ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καί τινας ἀκρατεῖς φρονίμους ὀνομάζουσι καθ' ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν φρόνησιν· τινὲς γὰρ τῶν ἀκρατῶν δεινοί εἰσιν· ἡ δὲ δεινότης ἔοικε τῇ φρονήσει· καὶ γὰρ οἱ δεινοὶ κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ δέοντος ἐοίκασι τοῖς φρονίμοις. ἀλλ' οἱ μὲν γινώσκουσι μόνον τὸ δέον, οὐ προαιροῦνται δὲ πράττειν, οὐδὲ πράττουσιν· οἱ δὲ φρόνιμοι γινώσκοντες τὸ δέον καὶ πράττουσι. καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν φρόνιμος σπουδαῖός ἐστιν· ἀκρατὴς δὲ, κἂν δεινὸς ᾖ, φαῦλός ἐστι καὶ ψέγεται.

Καὶ γὰρ εἰ καὶ γινώσκει τὸ δέον, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ ὁ φρόνιμος ἐνεργείᾳ θεωρῶν καὶ χρώμενος τῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ καθάπερ εἴρηται, ὡς ὁ καθεύδων καὶ οἰνωμένος. διὰ ταύτην δὴ τὴν ὁμοιότητα ὁ δεινὸς ἀκρατὴς, φρόνιμος ὀνομάζεται, καὶ ἔοικε φρονίμῳ· ἐπεὶ καὶ ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς οὐ

πονηρὸς καθάπαξ, ἀλλ' ἡμιπόνηρός τις· οὐδὲ ἄδικος· οὐ γὰρ ἐπίβουλος· ἐπεὶ γὰρ ἑκὼν ποιεῖ τὰ φαῦλα, καὶ εἰδὼς ὅτι φαῦλα, καὶ ὅτι εἰς φαῦλον φέρουσι τέλος, καὶ ὅτι δεῖ τὰ βελτίω ποιεῖν, κατά τι μὲν πονηρὸς, κατά τι δὲ οὐ πονηρός. ἡ μὲν γὰρ πρᾶξις πονηρὰ, ἡ δὲ κρίσις ἐπιεικής· ἡ δὲ τοῦ πονηροῦ περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, ὅς ἐστιν ὁ ἀκόλαστος, καὶ ἡ πρᾶξις πονηρὰ, καὶ ἡ κρίσις· ὁ δὲ περὶ τὸ ἕτερον μόνον ἁμαρτάνει· ὁ γὰρ ἀκρατὴς, ἢ τὴν ἀσθενῆ ἀκρασίαν ἐστὶν ἀκρατὴς, ἢ τὴν προπετῆ· ἀμφότεροι δὲ κατὰ τὴν πρᾶξιν μόνον εἰσὶ πονηροί. ὁ μὲν γὰρ προπετὴς οὐδὲ βουλεύεται· ὁ δὲ ἀσθενὴς βουλεύεται, ὡς οὐ δεῖ ταῖς αἰσχραῖς ἐπιθυμίαις ἀκολουθεῖν· ὁ δὲ ἀκόλαστος κατ' ἄμφω διέφθαρται. διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀκρατὴς ἔοικε πόλει, ἣ ψηφίζεται μὲν ἅπαντα τὰ δέοντα, καὶ νόμους ἔχει σπουδαίους, καὶ ὑγιαίνει τοῦτο τὸ μέρος, χρῆται δὲ οὐδενὶ, ὥσπερ Ἀναξανδρίδης ἔσκωψεν·

Ἡ πόλις ἐβούλεθ', ᾗ νόμων οὐδὲν μέλει.

ὁ δὲ ἀκόλαστος ἔοικε πόλει χρωμένῃ μὲν νόμοις, πονηροῖς δὲ χρωμένῃ· πᾶσα δὲ ἐγκράτεια καὶ ἀκρασία ἐστὶ περὶ τὰς ὑπερβολὰς τῆς ἕξεως τῶν πολλῶν· ὁ μὲν γὰρ ἐγκρατὴς νικᾷ ὧν οἱ πολλοὶ ἡττῶνται· ὁ δὲ ἀκρατὴς ἡττᾶται ὧν οἱ πολλοὶ κρατοῦσιν.

Ἔστι δὲ ἡ προπετὴς ἀκρασία, ἣν οἱ μελαγχολικοὶ ἀκρατεύονται, δυσχερεστέρα ἰαθῆναι τῆς ἀσθενοῦς, καθ' ἣν βουλεύονται οἱ ἀκρατεῖς καὶ οὐκ ἐμμένουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ φυσικῶς ἀκρατευόμενοι δυσιατότεροι τῶν δι' ἔθος ἀκρατῶν. ῥᾷον γὰρ μετακινῆσαι ἔθος ἢ φύσιν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸ ἔθος χαλεπὸν, ὅτι ἔοικε φύσει· ὥσπερ Εὔηνος λέγει.

Φημὶ

Φημὶ πολυχρόνιον μελέτην ἔμμεναι φίλε, καὶ δὴ
Ταύτην ἀνθρώποισι τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.

τί μὲν οὖν ἐστιν ἐγκράτεια, καὶ τί καρτερία, καὶ ἀκρασία, καὶ μαλακία, καὶ πῶς ἔχουσιν αἱ ἕξεις αὗται πρὸς ἀλλήλας, εἴρηται.

ΚΕΦ. ιζ.

Περὶ ἡδονῆς.

11 Περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης ἤδη σκοπῶμεν· ἔστι γὰρ οἰκεῖον καὶ προσῆκον τῷ περὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφοῦντι. οὗτος γάρ ἐστι τοῦ τέλους ἀρχιτέκτων, καθὼς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐφάνη. τὸ δὲ τέλος ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἄριστον, ᾧ καθάπερ κανόνι, διακρίνομεν τῶν πρακτῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν φαύλων, ἃ μὲν γὰρ πρὸς ἐκεῖνο φέρει τὸ τέλος, ἀγαθὰ νομίζομεν· ἃ δὲ τοῦ τέλους ἀπάγει, φαῦλα· ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἡδονὴ τοῖς μὲν ἀγαθὸν δοκεῖ, τοῖς δὲ φαῦλον, ἐνίοις δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τέλος τὸ ἄριστον, ἀκόλουθόν ἐστι τῷ πολιτικῷ ζητῆσαι περὶ αὐτῆς. ἔτι δὲ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῇ περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν πραγματείᾳ· καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία περὶ τὰς ἡδονάς ἐστι καὶ τὰς λύπας, ὡς εἴρηται πρότερον· καὶ δέον τὸν περὶ ἀρετῶν σκοπούμενον καὶ περὶ ἡδονῆς εἰπεῖν· καὶ ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν μεθ᾽ ἡδονῆς τινες εἶναι φασί· διὸ καὶ τὸν μακάριον ὀνομάζουσιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. ῥητέον δὲ πρότερον ἃ τοῖς ἄλλοις περὶ τούτου δοκεῖ.

Τοῖς μὲν οὖν οὐδαμῶς δοκεῖ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονὴ οὔτε καθ᾽ αὐτὸ οὔτε κατὰ συμβεβηκός. οὐ γὰρ νομίζουσι δύνασθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἡδονήν. τοῖς δὲ φαῦλαι μὲν αἱ πλείους δοκοῦσι τῶν ἡδονῶν, ἔνιαι δὲ ἀγαθαί· ἄλλοις δὲ ἐνδέ-

κει, εἰ καὶ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθὸν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐνδέχεσθαι τὸ τέλος ἡδονὴν εἶναι. τὰ μὲν οὖν δοκοῦντα περὶ τῆς ἡδονῆς ταῦτά ἐστι.

ΚΕΦ. ιη.

Ὅτι οὐδεμία ἡδονὴ ἀγαθόν.

Ῥητέον δὲ δι' ἃ ἕκαστον ἐδόκει. οἱ μὲν οὖν λέγοντες μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι οὕτως ἐπεχείρουν· πᾶσα ἡδονὴ γένεσίς ἐστιν εἰς φύσιν αἰσθητή. ἡ γὰρ εἰς τὴν φύσιν γένεσις τῶν φυτῶν οὐκ οὖσα αἰσθητὴ, ἡδονὴ οὐκ ἔστιν· εἰ τοίνυν ἡ ἡδονὴ γένεσις, ἡ δὲ γένεσις ἀτελὲς, τὸ δὲ ἀτελὲς οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν, ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· ἀγαθὸν γὰρ τὸ ἤδη γεγονὸς, οὐ τὸ γίνεσθαι. οὐ γάρ ἐστιν ἡ γένεσις ὁμογενὴς τοῖς τέλεσιν, εἰς ἃ τελευτᾷ. οὐ γὰρ ἡ οἰκοδομία ὁμογενὴς τῷ οἴκῳ. ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰ φευκτά· σπουδαῖος γάρ· φεύγει δὲ τὰς ἡδονάς. ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. ἔτι ὁ φρόνιμος τὸ ἀγαθὸν διώκει· τὴν ἡδονὴν δὲ οὐ διώκει· τὸ γὰρ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ· οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ ἀγαθόν. ἔτι ἐμπόδιον ἡ ἡδονὴ τῇ φρονήσει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ μείζων ἡ ἡδονή· οὐδεὶς γὰρ δύναται ἐν ταῖς μεγίσταις ἡδοναῖς ὢν νοῆσαί τι. ἔτι πᾶν ἀγαθὸν τέχνης ἔργον· οὐδεμιᾶς δὲ τέχνης ἔργον ἡ ἡδονή. οὐκ ἄρα ἀγαθόν. ἔτι τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονὰς, καὶ τὰ παιδία ἀλόγως φερόμενα· ὃ δὲ ζητεῖται ἀλόγως κινούμενα, οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ ἀγαθόν.

Ὅτι δὲ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθὸν ἐδόκει, διὰ τὸ ἔνια τῶν ἡδέων βλαβερὰ εἶναι καὶ νοσώδη, καὶ ἡδονάς τινας αἰσχρὰς καὶ ἐπονειδίστους.

Ὅτι

Ὅτι δὲ οὐκ ἔστι τὸ τέλος ἡ ἡδονή, διότι γένεσίς ἐστι καὶ κίνησίς τις, τὸ δὲ τέλος ὅρος, εἰς ὃν ἡ κίνησις. τὰ μὲν οὖν λεγόμενα σχεδὸν περὶ ἡδονῆς ταῦτά ἐστι. τούτων δὲ τὸ μὲν τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν ἀγαθὰς, τὰς δὲ φαύλας εἶναι ἀληθές· τὰ δὲ λοιπὰ ψεῦδος. καὶ πειρατέον ἐλέγχειν· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου λέγωμεν.

ΚΕΦ. ιβʹ.

Λύσις τῶν λόγων, περὶ ὧν ἡ ἡδονὴ δοκεῖ μὴ ἀγαθὸν εἶναι.

12

Ὅτι γὰρ οὐκ ἀνάγκη διὰ τούτους εἰρημένους λόγους μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν, μηδὲ τὸ ἄριστον, ἐκ τῶνδε δῆλον. ἐπεὶ γὰρ τὸ ἀγαθὸν διχῶς λέγεται, τὸ μὲν ἁπλῶς καὶ καθ' αὑτὸ καὶ κυρίως, ὡς ἡ ἀρετή· τὸ δὲ οὐχ ἁπλῶς μὲν ἀγαθὸν, τινὶ δὲ ἀγαθὸν, ὡς τὸ λωποδυτεῖν τῷ λωποδύτῃ ἀγαθὸν, ἀκόλουθόν ἐστιν ὅτι καὶ φύσις πᾶσα, καὶ ἕξις, καὶ πᾶσα κίνησις, καὶ γένεσις, ἡ μὲν ἔσται ἁπλῶς ἀγαθὴ, ἡ δέ τινι. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ κακοῦ. κινήσεις γὰρ, καὶ γενέσεις, καὶ ἕξεις, αἱ μὲν φαῦλαι ἁπλῶς, αἱ δέ τινι, καὶ τῶν φαύλων τινί· καὶ αἱ μὲν καὶ ἀεὶ φαῦλαι τινὶ, αἱ δὲ κατά τινα τρόπον, καὶ ὀλίγον χρόνον· ἁπλῶς μὲν φαῦλαι πᾶσα κακία· τινὶ δὲ φαῦλον ἡ σωφροσύνη τῷ ἀκολάστῳ, καὶ ἀεὶ, καὶ πάντα τρόπον. τινὶ δὲ φαῦλον καὶ οὐκ ἀεὶ, τὸ ἀκολασταίνειν τῷ ἀκρατεῖ. τῆς γὰρ ἐπιθυμίας σβεσθείσης φαῦλον δοκεῖ, καθάπερ σὺν τῷ πάθει οὐκ ἔτι. ἐπεὶ τοίνυν πᾶσα κίνησις καὶ γένεσις οὕτω διαιρεῖται, καὶ ἡ μὲν ἁπλῶς φαύλη, ἡ δέ τινι, κίνησις δὲ καὶ ἡδονὴ, φανερὸν ὅτι οὐ πᾶσα ἡδονὴ φαῦλον. ἔστι γὰρ ἥδεσθαι ἐφ' οἷς δεῖ, ὅταν τις ἥδεται ἐπ' ἀρετῇ ἢ σοφίᾳ, καὶ

ἐστιν

ἔστιν ἥδεσθαι ἐπὶ φαύλοις, καὶ ὅλως καθὼς καθόλου διωρι-
σάμεθα. ἔτι τοῦ ἀγαθοῦ τὸ μέν ἐστιν ἕξις, ὥσπερ ὁ ἔχων δι-
καιοσύνης ἕξιν· τὸ δὲ ἐνέργεια, ὥσπερ ὁ ποιῶν· ἡ δὲ ἐνέργεια
τὴν ἐλλείπουσαν ἕξιν ἀναπληροῖ τῆς ἐνεργείας, σώζεται
δὲ καὶ ἡ φυσικὴ ἕξις· ὥσπερ ἡ ὑγίεια ἔγκειται μὲν, σώζεται δὲ
διὰ τῶν ὑγιεινῶν σιτίων. αὕτη δὴ ἡ ἐνέργεια ἡ σώζουσα τὴν
ἕξιν ὁποτέραν ἄν τις εἴποι, ἡδεῖα μέν· οὐ καθ' αὑτὸ δὲ, ἀλ-
λὰ κατὰ συμβεβηκός. οὐ γὰρ αὐτὸ τὸ ἀναπληροῦν τὸ ἐνδέον τῆς
ἕξεως αὕτη ἐστὶν ἡ ἡδονή, ἀλλὰ τούτῳ ἕπεται ἡδονή. εἰ γὰρ
τοῦτο ἦν ἡ ἡδονή, ἀναπλήρωσις τῆς φυσικῆς ἕξεως ἢ τῆς ἐπι-
στήμης, καὶ πᾶσα ἂν ἡδονή· νῦν δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· οὐκ ἄρα τοῦ-
τό ἐστιν ἡδονή, γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητή. τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ ἀ-
ναπλήρωσις τοῦ φυσικῶς ἐνδέοντος· καὶ οὕτω λύεται τὸ ἐπι-
χείρημα τῶν συναγόντων μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶ-
ναι· ὅτι δὲ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀναπλήρωσίς ἐστι, δῆλον ἀπὸ τοῦ
καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας ἡδονὰς εἶναι. τὴν δὲ τοιαύ-
την ἀναπλήρωσιν ἄνευ τούτων οὐκ εἶναι δυνατόν. αἱ γὰρ
ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἐπιστημῶν ἡδοναὶ ἄνευ ἐνδείας εἰσὶ καὶ
λύπης· ἐπειδὰν γὰρ ἡ μήπω παροῦσα ἐπιστήμη ἐγγένηται
τῇ ψυχῇ, ἡδονὴν μὲν ἐποίησε τῷ παρεῖναι, λύπην δὲ οὐδε-
μίαν ἀποῦσα δίδωσι, ἐπεὶ οὐδὲ ἔνδειά ἐστιν ἡ ἀπουσία τῆς ἐπι-
στήμης· οὐ γὰρ ἦν ὅτε παρῆν ἡ ἐπιστήμη· νῦν δὲ ἀπώλε-
το· καὶ σωματικαὶ δὲ ἡδοναί εἰσιν οὕτως ἔχουσαι ἄνευ ἐν-
δείας καὶ λύπης. καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐνδεεῖς ὄντες τροφῆς ἡ-
δόμεθα τρεφόμενοι, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸ ἐλλεῖ-
πον, ἐστὶν οἷς σιτίοις ἡδόμεθα· οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς χαίρομεν
ἐνδεεῖς ὄντες καὶ πεπληρωμένοι· ἀλλὰ πληρωθέντες μὲν
ἡδόμε-

ἡδόμεθα τοῖς κυρίως ἡδέσι, καὶ πᾶσιν ἡδονὴν φέρει· πρὶν δὲ πληρωθῆναι, τοῖς τυχοῦσι καὶ τοῖς ἐναντίοις πολλάκις χαίρομεν· ὅθεν φαίνεται, καὶ ὅτι τῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἁπλῶς, αἱ δὲ τισίν· ὡς γὰρ ἔχουσι τὰ ἡδέα, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αἱ ἡδοναὶ αἱ ἀπὸ τούτων. ὅτι μὲν οὖν οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀναπλήρωσίς ἐστι φυσική, δέδεικται· καὶ μὴν οὐδὲ πᾶσα ἀναπλήρωσις ἡδονή. τῆς γὰρ ὑγιείας πλήρωσις, ἥ τις φυσική ἐστιν ἕξις, διὰ τῆς διαίτης γινομένη, οὐκ ἔστιν ἡδεῖα· οὐκ ἄρα ὀρθῶς ἔχει λέγειν τὴν ἡδονήν, ὅτι ἐστὶ γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητή. καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀνάγκη ἀπὸ τούτων τῶν λόγων μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν.

ΚΕΦ. κ΄.

Λύσις τοῦ λόγου ὅθεν ἡ ἡδονὴ δοκεῖ μὴ τὸ ἄριστον εἶναι.

ΚΑὶ οἱ λέγοντες δὲ τὴν ἡδονὴν μὴ εἶναι αὐτὸ τὸ τέλος τὸ ἄριστον, οὐκ ἀναγκαίως συλλογίζονται· εἰ γὰρ οὐ δύναται ἡ ἡδονὴ τέλος εἶναι, ἀνάγκη ἀεὶ ἕτερόν τι βέλτιον αὐτῆς εἶναι, τὸ τέλος δηλονότι· τὸ γὰρ τέλος παντός ἐστι βέλτιον· αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον. οὐκ ἀνάγκη δέ. οὐ γάρ ἐστι γένεσις ἡ ἡδονή, ἵνα δ᾽ ἐξ ἀνάγκης βέλτιον αὐτῆς ᾖ τὸ τέλος τῆς γενέσεως· οὐδὲ ἀεὶ ἐν τῇ γενέσει θεωρεῖται, ἀλλὰ ἐνέργειά ἐστι καὶ τέλος· θεωρεῖται δὲ οὐκ ἐν τῇ συστάσει τῶν ἕξεων· οἷον, φέρε εἰπεῖν, ὅταν τὰ δίκαιά τις ποιῇ, καὶ τὴν ἕξιν τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ ψυχῇ συντιθῇ, οὔπω δίκαιος ὤν, ἀλλ᾽ ἐν τῇ χρήσει τῆς ἕξεως, ὅταν τις δίκαιος γενόμενος ἔπειτα χρῆται τῇ ἕξει τῆς δικαιοσύνης. διὰ τοῦτο οὐδὲ πάσης ἡδονῆς ἐστι τέλος, ἀλλ᾽ ἔνιαι αὐ-

ταί εἰσι τέλος. καὶ γὰρ τῶν ἐνεργειῶν ὅσαι μὲν εἰς τελείωσιν ἄγουσι φύσεως, οὐκ αὗταί εἰσι τέλος, ὥσπερ ἡ καθ' ἕξιν ἰατρικὴν ἐνέργεια τέλος ἔχει τὴν ὑγίειαν· ὅσαι δὲ οὐκ ἄγουσιν εἰς φυσικὴν τελείωσιν, ἀλλ' αὗται εἰσὶν ἡ φυσικὴ τελείωσις, δῆλον ὡς οὐκ ἔχουσιν ἄλλο τέλος, ἀλλὰ ἄλλων αὗταί εἰσι τέλη· ὥσπερ εἴ τις κατὰ τὴν τελείαν ἕξιν τῆς ἀρετῆς ἐνεργεῖ. ἡ γὰρ τοιαύτη ἐνέργεια τέλος ἐστὶν ἄλλων, οὐκ αὐτή ἐστι πρὸς ἄλλο τεταγμένη τέλος· ὅθεν καὶ ἡ ἡδονὴ ἐνέργεια οὖσα οὐ πᾶσα τέλος ἔχει. ἐνέργεια γάρ ἐστι τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως. διὸ οὐ καλῶς ἔχει αἰσθητὴν γένεσιν εἶναι λέγειν τὴν ἡδονὴν ἀλλὰ ἐνέργειαν τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως λεκτέον εἶναι τὴν ἡδονήν. ἀντὶ δὲ τοῦ αἰσθητὴν, ἀνεμπόδιστον· καὶ ἔσται ἡδονὴ ἐνέργεια τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδιστος. δέδεικται δὲ ἐν τῷ ιη κεφαλαίῳ μὴ πᾶσαν ἡδονὴν γένεσιν εἶναι εἰς φύσιν. ὥστε ἐλλιπής ἐστιν ὁ τοιοῦτος ὁρισμός. ἔτι δὲ οὐδὲ πᾶσα αἰσθητή ἐστιν. ἡ γὰρ ἐν τῷ θεωρεῖν ἡδονὴ οὐκ ἔστιν αἰσθητή· ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ τὴν γένεσιν ἔχει τὴν αἰσθητήν· καὶ οὐδεμία ἡδονή ἐστιν, ἥτις οὐκ ἔστιν ἀνεμπόδιστος· τὸ δὲ κατὰ φύσιν πᾶσαν ἕξιν περιέχει φυσικήν τε, καὶ ἐθιστήν. καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐθιστὴ ἕξις κατὰ φύσιν ἐστί· πεφύκαμεν γὰρ πρὸς τὰς τοιαύτας ἕξεις, καὶ διὰ τοῦτο κτώμεθα· ὁ γοῦν ἐνεργῶν κατά τινα ἕξιν ἀνεμποδίστως, ἥδεται. καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἡδονή· γένεσις δὲ ἔδοξέ τισιν εἶναι ἡ ἡδονὴ, ὅτι ᾤοντο τὴν ἡδονὴν εἶναι τὸ κυρίως ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον· τὸ δὲ κυρίως ἀγαθὸν ἐνέργειαν εἶναι· ἐνέργειαν δὲ καὶ γένεσιν μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν. τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει· οὐ γὰρ ταυτόν ἐστι γένεσις ἐνεργείᾳ· γένεσις μὲν γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ

τοῦ μὴ ὄντος ἐπὶ τὸ εἶναι ὁδὸς τῆς ἕξεως· ἐνέργεια δ' ἥ τις ἐστὶ τὸ ἄριστον, ἢ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἕξεως, κατ' αὐτὴν τὴν τελείαν ἕξιν ἐνέργεια.

ΚΕΦ. κα'.

Λύσις τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅθεν ἐδόκει μὴ πᾶσαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι· καὶ ἔτι δι' ὧν δοκεῖ φαύλη εἶναι· καὶ ἀπόδειξις, ὅτι ἀνάγκη τὸ ἄριστον ἡδονὴν εἶναι.

Οὐδὲ φαύλην δ' εἶναι ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν, ὅτι ἔνια ἡδέα νοσώδη. εἰ γὰρ τούτου, ἔσονται καὶ τὰ ὑγιεινὰ φαῦλα, ὅτι τινὰ ὑγιεινὰ ἐμποδὼν ἵσταται τῷ πλουτεῖν, ὅτι πολλῶν χρημάτων εἰσὶν ἀναλωτικά· ἀλλ' οὐ φαῦλα διὰ τοῦτο. οὐ γὰρ τὸ ἐναντιούμενον ὁπωσοῦν ἄλλῳ τινὶ ἀγαθῷ, φαῦλον· ἐπεὶ καὶ τὸ θεωρεῖν βλάπτει ποτὲ εἰς ὑγίειαν; ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φαῦλον. οὐκ ἄρα οὐδὲ ἡ ἡδονὴ φαῦλον, ὅτι τινὰ ἡδέα νοσώδη.

Καὶ μὴν οὐδὲ ὅτι ἐμποδίζουσιν ἔνιαι τῶν ἡδονῶν τῇ φρονήσει καὶ τῇ θεωρίᾳ διὰ τοῦτο φαῦλον ἡ ἡδονή. οὐ γὰρ ἡ ἡδονὴ τῆς φρονήσεως τῇ φρονήσει ἐνοχλεῖ, οὐδὲ ἡ ἡδονὴ τῆς τέχνης τῇ τέχνῃ· ἀλλὰ μᾶλλον αὔξει ἑκάστην ἕξιν ἡ οἰκεία ἡδονή· ἀλλὰ αἱ ἐμποδίζουσαι ἡδοναὶ τὰς ἕξεις ἀλλότριαί εἰσι, καὶ ὡς μὴ προσήκουσαι ἐνοχλοῦσι. τοῦτο δ' οὐκ ἔστι φαυλότητος σημεῖον, ἐπεὶ καὶ τῇ ὑγιείᾳ ἡ θεωρία ἐνοχλεῖ, καθὼς εἴρηται, ὅτι οὐκ ἔστι προσήκουσα ἐνέργεια τῇ ὑγιείᾳ. ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φαῦλον ἡ θεωρία.

Καὶ μὴν οὐδὲ ὅτι οὐκ ἔστιν ἔργον τέχνης οὐδεμιᾶς, διὰ τοῦτο φαῦλον. οὕτω γὰρ ἂν πᾶσα ἐνέργεια φαῦλον ἂν ἦν. οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια τέχνης ἐστὶν ἀποτέλεσμα·

ἀλλὰ τὴν μὲν δύναμιν ἡ τέχνη, ἡ δὲ δύναμις παράγει τὴν ἐνέργειαν. ἡ μὲν γὰρ περὶ τὴν κυβερνητικὴν τέχνη αἰτία ἐστὶ τοῦ δύνασθαι κυβερνᾶν· τὸ δὲ δύνασθαι κυβερνᾶν αἴτιόν ἐστι τῆς κατὰ τὴν κυβερνητικὴν ἐνεργείας· καί τι καὶ ἡ ἡδονὴ γίνεταί τινος τέχνης πολλάκις. ἡ γὰρ μυρεψικὴ, καὶ ἡ ὀψοποιητικὴ τέχναι εἰσὶν ἡδονῆς ποιητικαί.

Ὅτι δὲ οἱ σώφρονες, καὶ οἱ φρόνιμοι φεύγουσι τὴν ἡδονὴν, καὶ τὸν ἄλυπον διώκουσι βίον, οἱ δὲ παῖδες, καὶ τὰ θηρία διώκουσι τὰς ἡδονὰς, λύεται τοῖς ἐν τῷ ιη κεφαλαίῳ εἰρημέναις. ἐπεὶ γὰρ τῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσιν ἁπλῶς ἀγαθαὶ, αἱ δὲ οὐχ ἁπλῶς ἀγαθαὶ, τὰς μὲν μὴ ἁπλῶς ἀγαθὰς τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει, καὶ ὁ σώφρων φεύγει, καὶ κατὰ ταύτας βούλεται μόνον ἄλυπος εἶναι· καὶ ὁ φρόνιμος, καὶ εἴ τις σπουδαῖος, τὰς μετ' ἐπιθυμίας καὶ λύπης, τὰς σωματικὰς (τοιαῦται γὰρ αὗται) καὶ τὰς τούτων ὑπερβολὰς, περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστος στρέφεται. δι' ὃ ὁ σώφρων φεύγει ταύτας. τὰς δὲ ἁπλῶς ἡδονὰς ὁ σώφρων καὶ ὁ φρόνιμος διώκει· αἵ εἰσι σώφρονες ἡδοναί· αἵ εἰσιν αἱ τῶν ἐπαινετῶν ἕξεων ἐνέργειαι· οἷον σωφροσύνης, ἢ δικαιοσύνης, ἢ θεωρίας.

Ἐπεὶ δὲ καὶ λύπης ἡ μέν ἐστιν ἀγαθὸν, ἡ δὲ φαῦλον καὶ φαυλὸν, καὶ τῆς φαύλης ἡ μὲν καθ' αὑτό ἐστι φαύλη, ὡς ἡ ἐπὶ ἀρετῇ λύπη, ἡ δέ πῃ, ὡς ἡ ἐπὶ ζημίᾳ τινὶ λύπη, ἥ τις φαύλη ἐστὶ κατά τι, ὅτι ἐμποδίζει τῇ θεωρίᾳ· φανερὸν ὅτι ἀνάγκη πᾶσα τὸ ἐναντίον τῇ λύπῃ τὴν ἡδονὴν, τὴν μὲν ἁπλῶς φαύλην εἶναι· τὴν δέ πῃ· ἀνάγκη γὰρ τῷ ἁπλῶς κακῷ ἁπλῶς ἀγαθὸν εἶναι ἐναντίον, καὶ τῷ πῃ κακῷ τό πῃ ἀγα-

πῃ ἀγαθόν· οὐ γὰρ ἡ τοῦ Σπευσίππου λύσις, καθ' ἣν ἐνιστάμενος λύειν ἐπιχειρεῖ τόνδε τὸν λόγον, συμβαίνει τῇ ἀληθείᾳ. φησὶ γὰρ, ὅτι καθάπερ τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ἐναντία ἐστὶ τῷ ἴσῳ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν τὰ παρ' ἑκάτερα ἐναντία, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τῇ ἀλυπίᾳ ἀντίκειται ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ἡ μὲν, ὡς μεῖζον, ἡ δὲ λύπη, ὡς ἔλαττον· καὶ ἔστιν ἡ μὲν ἀλυπία ἀγαθὸν, ἡ δὲ ἡδονὴ, καὶ ἡ λύπη, κακόν. οὗτος γὰρ ὁ λόγος παντελῶς ἄδοξός ἐστιν. οὐδενὶ γὰρ ἡ ἡδονὴ κακὸν δοκεῖ· οὐδεὶς γὰρ ἂν φαίη ἡδονὴν αὐτὴν, ὅπερ ἐστὶ, κακὸν εἶναι.

Οὐδὲν δὲ κωλύει ἡδονὴν εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον, ὅτι ἔνιαι τῶν ἡδονῶν φαῦλαι· καὶ γὰρ πολλῶν φαύλων οὐσῶν ἐπιστημῶν οὐδὲν κωλύει τὸ ἄριστον εἶναι τὴν ἐπιστήμην. ἴσως δὲ οὐ μόνον δυνατὸν, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον τὴν ἡδονὴν τὸ ἄριστον εἶναι καὶ τὸ αἱρετώτατον· εἰ γὰρ πάσης ἕξεώς ἐστιν ἐνέργεια, ἡ δὲ εὐδαιμονία καὶ τὸ ἄριστον ἐνέργειά ἐστιν ἕξεως ἀγαθῆς, ἢ μιᾶς τῆς ἀρίστης ἢ πασῶν, ἀνεμπόδιστος· ἡ δὲ ἡδονὴ ἐνέργειά ἐστι τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδιστος· ἀνάγκη δὴ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ τὸ ἄριστον, ἡδονὴν εἶναι· καὶ οὐδὲν προσίσταται τὸ τινὰς τῶν ἡδονῶν φαύλας εἶναι. ὅτι δὲ τὴν εὐδαιμονίαν ἀνάγκη ἐνέργειάν τινα εἶναι ἀνεμπόδιστον, φανερόν· δεῖ γὰρ τελείαν εἶναι. οὐδεμία δὲ ἐνέργεια ἐμποδιζομένη τελεία δύναται εἶναι. διὰ τοῦτο, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, δεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. οἱ δὲ τὸν ἀνωμάλως βιοῦντα καὶ δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ᾖ ἀγαθὸς, ἢ ἑκόντες ἢ ἄκοντες οὐδὲν λέγουσι. προσδεῖται γὰρ ὁ εὐδαίμων καὶ τῶν σω-

ματικῶν ἀγαθῶν, ὑγιείας δηλονότι καὶ μακροβιότητος, καὶ τῶν περὶ τὸ σῶμα τῶν ἀναγκαίων, καὶ τῆς ἀπὸ τῆς τύχης ῥοπῆς. διὰ τοῦτο τινὲς ᾠήθησαν τὸν εὐτυχῆ ταυτὸν εἶναι τῷ εὐδαίμονι, ὅτι ἄνευ εὐτυχίας οὐκ ἔνι καθαρῶς εὐδαιμονεῖν· οὐκ ἔστι δὲ ταυτόν. δεῖ γὰρ σπουδαῖον εἶναι τὸν εὐδαίμονα· οὐ πάντες δὲ εὐτυχεῖς σπουδαῖοι· καὶ βλάπτει δὲ ἐνίοτε εἰς τὴν ἀρετὴν ἡ εὐτυχία, καὶ συγχεῖ τὸν σπουδαῖον, ἂν ὑπερβάλλουσα ᾖ, ἥτις οὐδὲ εὐτυχία δικαίως ἂν καλοῖτο· τὸ γὰρ εἶναι τῆς εὐτυχίας ἐστὶν ἐν τῷ συμβάλλεσθαι πρὸς εὐδαιμονίαν· ἀκολούθως δὲ καὶ ὁ ὅρος ἀπὸ τούτου λαμβάνεται· καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα. δι᾽ ὃ οὐκ ἂν εὐτυχία δικαίως καλοῖτο, μὴ πρὸς εὐδαιμονίαν συμβαλλομένη· φανερὸν δὴ ὅτι τὸ ἀνεμπόδιστον ἀνάγκη προσκεῖσθαι τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ εὐδαίμονος. τοῦτο δέ ἐστιν ἡ ἡδονή, ἐνέργεια ἀνεμπόδιστος. τις ἄρα ἡδονή ἐστιν ἡ εὐδαιμονία· ἔτι δὲ δῆλον καὶ ἀπὸ τοῦ θηρία καὶ ἀνθρώπους καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ διώκειν τὴν ἡδονήν, ὅτι τὸ ἄριστον ἡδονή ἐστι. πάντα μὲν γὰρ βοῶσιν ἀγαθὸν εἶναι τὴν ἡδονὴν καὶ ἄριστον, δι᾽ ὧν εἰς αὐτὴν ἐπάγονται.

Φήμη δ᾽ οὔτι γε πάμπαν ἀπόλλυται, ἥν τινα πολλοὶ
Λαοὶ φημίζουσιν. ———

οὐ πάντα δὲ διώκουσι τὴν ἀρίστην ἡδονήν, ἐπεὶ οὐδὲ πάντα τὴν αὐτὴν ἕξιν ἔχει, ἢ τὴν αὐτὴν φύσιν. πάντα δὲ ἡδονὴν διώκουσιν, εἰ καὶ τὰ μὲν ἀγαθήν, τὰ δὲ φαύλην. ἴσως δὲ οὐδὲ διώκει οὐδὲν φαύλην ἡδονήν, οὐδὲ ζητεῖ, οὐδὲ ἐφίεται φαύλου τινός· οὐ γὰρ ἣν οἴεται ζητεῖν, καὶ ἣν ἂν εἴποι διώκειν, ταύτην διώκει, ἀλλὰ τὴν ἀρίστην διώκει

πάντα·

πάντα. πάντα γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται φύσει, ὅτι φύσει τι θεῖον ἔγκειται πᾶσι, καὶ πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἡδονὴν καὶ κυρίως ἄπαντα φέρεται, εἰ καὶ ἡδοναὶ κυρίως δοκοῦσιν εἶναι αἱ σωματικαὶ ἡδοναί, διὰ τὸ πλειστάκις παραβάλλειν εἰς αὐτάς, καὶ πάντας μετέχειν αὐτῶν. διὰ τὸ μόνας οὖν ταύτας γνωρίμους εἶναι, ταύτας μόνας οἴονται εἶναι ἡδονάς. ἐπεὶ δὲ αὗται αἱ ἡδοναὶ οὐκ ἀγαθαί εἰσι καὶ κυρίως, ἔλεγον μηδεμίαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. φανερὸν δὲ ὅτι ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι.

Εἰ γὰρ μὴ ἔστιν ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἐνέργεια, οὐ δυνατὸν ἡδέως ζῆν τὸν εὐδαίμονα. ἀλλὰ μὴν ἀνάγκη μεθ' ἡδονῆς τὸν εὐδαίμονα ζῆν· οὐκ ἄρα δυνατὸν τὴν ἡδονὴν μὴ ἀγαθὸν εἶναι. ὅτι δὲ εἰ μεθ' ἡδονῆς ὁ εὐδαίμων ζήσεται, ἀγαθὸν ἔσται ἡ ἡδονή, δῆλον ἀπὸ τοῦ τῇ εὐδαιμονίᾳ μηδὲν παραμεμίχθαι κακὸν, ἢ μὴ κυρίως ἀγαθόν. τίνος γὰρ ἕνεκα διώκει ταύτην ὁ εὐδαίμων, εἴπερ μὴ ἔστιν ἀγαθόν; εἰ δὲ μήτε ἀγαθὸν, μήτε κακὸν ἡ ἡδονὴ, οὐδὲ ἡ λύπη εἴη ἂν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν· οὐκ ἄρα φευκτὸν ἡ λύπη. διὰ τί οὖν φεύγει αὐτὴν ὁ εὐδαίμων, εἴπερ μὴ ἔστιν φευκτόν; οὐ γὰρ φευκτὸν εἰ μὴ κακόν· οὐ δύναται δὲ μὴ φεύγειν τὴν λύπην ὁ εὐδαίμων· ἀνάγκη γὰρ ἥδιστον εἶναι τὸν εὐδαίμονα βίον· τοῦτο δὲ οὐ δυνατὸν, εἰ μὴ ἡδεῖαι εἶεν αἱ ἐνέργειαι τοῦ εὐδαίμονος. πῶς γὰρ ἂν ἥδιστος γένοιτο; εἰ δὲ μήτε κακὸν ἡ ἡδονὴ, μήτε οὐκ ἀγαθὸν, εἴη ἂν ἀγαθόν.

ΚΕΦ. κβ'.

Ἀπορία διὰ τί πᾶσα λύπη φαῦλον, ἐπεὶ οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθὸν, καὶ λύσις.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, εἰ τινὲς ἡδοναὶ ἀγαθαί εἰσι καὶ αἱρεταὶ, τινὲς δὲ φαῦλαι, ὥσπερ αἱ σωματικαὶ περὶ ἃς ὁ ἀκόλαστος, διὰ τί πᾶσα λύπη μοχθηρά ἐστι καὶ φαυλή· δεῖ γὰρ τὴν μὲν ἐναντίαν ταῖς ἀγαθαῖς ἡδοναῖς λύπην πονηρὰν εἶναι, τὴν δὲ ταῖς φαύλαις ἐναντίαν ἀγαθήν· κακῷ γὰρ ἐναντίον ἀγαθόν. εἰ δὲ πᾶσα αὕτη ἡ λύπη πονηρὰ, δόξειεν ἂν τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἀγαθὸν εἶναι· πρὸς δὴ ταῦτα λέγομεν, ὅτι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀγαθαί εἰσιν οὕτως, ὥστε μὴ εἶναι κακαί· τὸ γὰρ μὴ κακὸν ἀγαθόν ἐστι. τοῦτο γὰρ μέχρι τινός. ἀγαθαὶ γάρ εἰσι τόνδε τὸν τρόπον αἱ μὴ ὑπερβάλλουσαι· διὰ τοῦτο αἱ λῦπαι αἱ ἐναντίαι ταύταις οὐκ εἰσὶν ἀγαθαί· ἐπεὶ γὰρ ἕξεις αἱ μὲν ὑπερβάλλουσι τὸ βέλτιστον καὶ τὸ δέον, αἱ δὲ οὐχ ὑπερβάλλουσιν, ὑπερβάλλουσι μὲν αἱ ἀναγκαῖαι ἕξεις, οἷον ἡ θρεπτικὴ, καὶ αἱ ἄλλαι ἀναγκαῖαι, καὶ ὅλως αἱ σωματικαί· ἔστι γὰρ πλέον τοῦ δέοντος αὐταῖς χρήσασθαι· οὐχ ὑπερβάλλουσι δὲ, ὅσαι ἐπιτεινόμεναι οὐχ ὑπερβάλλουσι τὸ δέον, ἀλλ' ἀεὶ ἀγαθαί εἰσιν, ὥσπερ αἱ θεωρητικαὶ ἕξεις.

Ἐπεὶ δὲ αἱ ἡδοναὶ ταῖς ἕξεσιν ἀκολουθοῦσιν, ἀνάγκη καὶ τῶν ἡδονῶν τὰς μὲν ὑπερβάλλειν τὸ δέον, τὰς δὲ μὴ ὑπερβάλλειν. ὅσαι τοίνυν ὑπερβάλλουσι τὸ δέον φαῦλαί εἰσι, καὶ κατὰ ταύτας ὁ ἀκόλαστός ἐστι, καὶ ὁ ἀκρατής· τὰς δὲ ἐναντίας λύπας ἀκόλαστος οὐ περὶ τὰς ὑπερβολικάς ἐστιν, ἀλλὰ τὰς μὲν ὑπερβαλλούσας ἡδονὰς διώκει, τὰς δὲ μικρὰς

κρὰς λύπας φεύγει. ὥστε φανερὸν ὅτι ταῖς ὑπερβαλλούσαις ἡδοναῖς αἱ ἐν τῷ ἀκολάστῳ ἀντικείμεναι λύπαι οὐχ ὑπερβολικαί εἰσιν, ἀλλὰ μέτριαι, καὶ ὡς οὐδεὶς δὲ φεύγοι τῶν σπουδαίων, ὅτι οὐδὲ λύπαι εἰσίν. ἀλλὰ τῷ διώκοντι τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἡδονῶν ἀλγεινὸν δοκεῖ τὸ μετρίως καὶ κατὰ λόγον αὐταῖς χρήσασθαι. λύεται δὲ δὴ ἡ ἀπορεία οὕτως. ταῖς μὲν συμμέτροις ἡδοναῖς αἱ ἀντικείμεναι λύπαι οὐκ ἀγαθαί εἰσιν. αἱ γὰρ σύμμετροι σωματικαὶ ἡδοναί ἀγαθαὶ, καθόσον οὐ κακαί. αἱ δὲ ταῖς ὑπερβαλλούσαις ἀντικείμεναι, μέτριαι, καὶ οὐδὲ λύπαι, καὶ διὰ τοῦτο οὐ φαῦλαι. ὥστε παῦ ἀγαθὸν φαύλῳ ἐστιν ἐναντίον, καὶ αἱ φαῦλαι ἡδοναὶ ταῖς ἀγαθαῖς λύπαις εἰσὶν ἐναντίαι, καὶ αἱ ἀγαθαὶ ταῖς φαύλαις.

ΚΕΦ. κγʹ.

Διὰ τί αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ τῶν θεωρητικῶν αἱρετώτεραι δοκοῦσι.

ΕΠεὶ δὲ οὐ μόνον δεῖ εἰπεῖν τὸ ἀληθὲς, ἀλλὰ καὶ διὰ τί δοκεῖ τὸ ἐναντίον ψεῦδος ἀληθές. τοῦτο γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὸ πιστεῦσαι τὴν ἀλήθειαν. ὅταν γὰρ φανῇ ἡ αἰτία, δι' ἣν εἰκότως τὸ ψεῦδος ἀλήθεια δοκεῖ, καὶ ἡ αὐτῆς ἀπάτη ἐλεγχθῇ, πιστεύειν ποιεῖ τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον· ὥστε λεκτέον διὰ τί φαίνονται αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ αἱρετώτεραι τῶν κυρίως ἀγαθῶν ἡδονῶν. πρῶτον μὲν, ὅτι ἰατρεῖαί εἰσι ταῖς λύπαις ταῖς σωματικαῖς, καὶ ταύτας ῥᾳδίως ἐκκρούουσι καὶ μεγάλας οὔσας αἱ ὑπερβάλλουσαι ἡδοναί, καὶ διὰ τοῦτο διώκονται παρὰ τὸν καιρὸν τῆς λύπης τῆς σωματικῆς, ὅτι δοκοῦσιν ἰατρεῖαι εἶναι σφοδραί, τὸ ῥᾳ-

δίως ἀπαλλάττουσι τῆς ἐπὶ τῇ ἐνδείᾳ τῶν ἡδέων λύπης. ἔπειτα, διότι διώκονται παρὰ τῶν μὴ δυναμένων ἄλλαις ἡδοναῖς χαίρειν. πολλοὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι, καὶ διὰ τοῦτο ὑπ' αὐτῶν ζητούμενον ἀγαθόν τι δοκεῖ καὶ αἱρετὸν, οἵτινες οὐ τὰς ἐκ φύσεως ἐπιθυμίας ἐμπιπλᾶναι μόνον σπουδάζουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπισκευαστάς τινας ἐπιθυμίας ἐπινοοῦσι, καὶ δίψας τινὰς παρασκευάζουσιν ἑαυτοῖς, ἵνα δύνωνται διὰ παντὸς ἥδεσθαι. τοῦτο δὲ, εἰ μὲν οὐχ ὑπερβαίνει τὸν λόγον καὶ τὸ μέτριον, οὔτε βλαβερόν ἐστιν· αἱ γὰρ σύμμετροι ἡδοναὶ οὐ λυμαίνονται τῷ σώματι καὶ ἀνεπιτίμητόν ἐστιν· εἰ δὲ ὑπερβάλλουσι καὶ βλαβεραί εἰσιν αἱ διωκόμεναι ἡδοναὶ, φαῦλον. ἀνεπιτίμητον δέ ἐστι τὸ χρῆσθαι συμμέτροις ἡδοναῖς, ὅτι ἀνάγκη χρῆσθαι τὸν ἄνθρωπον τοῖς ἡδέσι διὰ τὴν φύσιν ἀεὶ οὖσαν ἐν πόνῳ καὶ δεομένην τινὸς ἡδονῆς, ὥσπερ ἀναπαύσεως. ἀεὶ γὰρ πονεῖ τὸ ζῶον, ὥσπερ καὶ οἱ φυσικοὶ λόγοι μαρτυροῦσι· λέγουσι γὰρ τὸ ὁρᾶν καὶ τὸ ἀκούειν λυπηρὸν εἶναι, διὰ δὲ τὸ ἔθος οὐ τοιοῦτον δοκεῖν. διὰ τοῦτο χρεία τῷ ἀνθρώπῳ ἡδονῆς. ᾧ δὲ οὐκ εἰσὶν αἱ θεωρητικαὶ ἡδοναὶ, πᾶσα ἀνάγκη ταῖς σωματικαῖς χρῆσθαι. οἱ οὖν συμμέτρως χρώμενοι, καὶ ὥσπερ οὐκ * ἐοὶ διαφθεῖραι τὸ σῶμα, οὐκ ἐπιτιμῶνται. ὁμοίως δὲ διώκονται αἱ ἡδοναὶ ὑπὸ τῶν νέων, καθάπερ ὑπὸ τῶν ἀκολάστων, ὅσαι εἰσὶ περὶ τὸ θρεπτικὸν, τῆς φύσεως κινούσης, ἵνα αὐξηθῶσι, καὶ διάκεινται ὥσπερ οἱ οἰνωμένοι· ἐσθίοντες γὰρ ἀεὶ, καὶ πίνοντες, καὶ ὑπνώττοντες ἀκμαιοτάτην ἔχουσι τὴν περὶ ταῦτα ἐπιθυμίαν, ὥσπερ ἐκεῖνοι τὴν δίψαν. διὰ τοῦτο ἡ νεότης ἡδύ ἐστιν, ὅτι μετ' ἐπιθυμίας ἀεὶ τῶν ἀναγκαίων ἅπτεται. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ οἱ μελαγ-

χολικοὶ τὴν φύσιν ἀεὶ ἐν ὀρέξει εἰσὶ σφοδρᾷ, καὶ δέονται ἀεὶ θεραπείας. δάκνεται γὰρ αὐτοῖς ἀεὶ τὸ σῶμα διὰ τὴν κρᾶσιν. οἱ μὲν οὖν ζηλοῦντες τὰς ἡδονὰς οὗτοί εἰσι· καὶ διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ζητοῦσι. καθόλου δὲ πᾶσα ἡδονὴ σωματικὴ ζητεῖται, ἵνα ἐκβάλλῃ λύπην σωματικήν· ἐκκρούει γὰρ ἡδονὴ λύπην οὐ μόνον ἡ ἀντικειμένη αὐτῇ, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ θρεπτικοῦ ἡδονὴ τὴν ἐπὶ τοῦ θρεπτικοῦ λύπην· ἀλλὰ καὶ ἑτέρα τις, ἐὰν ᾖ ἰσχυρά. διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ διώκονται, καὶ ἐντεῦθεν ἀκόλαστοι καὶ φαῦλοι γίνονται.

Αἱ δὲ ἡδοναὶ αἱ θεωρητικαί, ὧν οὐ προηγεῖται λύπη· οὐ γάρ, ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶν, πρὶν ἡσθῆναι, λυπούμεθα. αἱ δὴ τοιαῦται οὐχ ὑπερβάλλουσι τὸ δέον, οὐδ' ἔστι θεωρῆσαι πλέον ἢ προσῆκεν, ἀλλὰ ἀεὶ ἐπαινεταί εἰσιν· ὅτι τὰ κατ' αὐτὰς ἡδέα φύσει εἰσὶν ἡδέα, καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός. λέγω δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἡδέα, τὰ ἰατρεύοντα τὰς σωματικὰς ἐνδείας καὶ λύπας, ὥσπερ τὰ σιτία. ἰατρεύει γὰρ τὴν φύσιν τοῦ πεινῶντος νοσοῦσαν τοῦτο τὸ μέρος, καὶ εἰσάγει τὸ ἐλλεῖπον, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἕτερον μέρος οὐκ ἐνδεὴς ᾖ, οὐδὲ νοσεῖ· λέγω δὴ τὸ θρεπτικόν· ἀλλ' ἔχῃ τε αὐτὸ καὶ ὑγιαίνῃ κατ' αὐτό, καὶ ἐνεργῇ, τοῦτ' ἔστιν ὀρέγηται. κατὰ συμβεβηκὸς γὰρ τὰ τοιαῦτα ἡδέα ἐστίν, ὅτι διὰ τὴν ἰατρείαν συμβαίνει αὐτοῖς ἡδέσιν εἶναι· φύσει δὲ ἡδέα οὐ τὰ ἀναπληροῦντα τὴν ἔνδειαν τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὰ ποιοῦντα πρᾶξιν αὐτῆς· οἷά ἐστι τὰ θεωρητά· τελειοῦσι γὰρ τῆς ψυχῆς τὴν ἐνέργειαν.

Ὅτι δὲ οὐκ ἐσμὲν ἁπλοῖ, οὐδὲ μόνῃ ζῶμεν τῇ ψυχῇ, διὰ τοῦτο οὐκ ἀεὶ ταὐτὰ ἡδέα ἡμῖν ἐστιν, ἐπεὶ οὐδὲ τὰ κατὰ συμβε-

βηκὸς ἡδέα ἀεὶ ζητοῦμεν, ἀλλὰ νῦν μὲν ταῦτα, νῦν δὲ ἐκεῖνα. ὅταν μὲν γὰρ πρὸς τὸ σῶμα ῥέπωμεν, τοῖς σωματικοῖς χαίρομεν· ἐπειδὰν δὲ ὑπὲρ τοῦτο ἴδωμεν, τὰ φύσει ἡδέα ζητοῦμεν· αἱ γὰρ τῆς ψυχῆς ἡδοναὶ ταῖς σωματικαῖς μάχονται· καὶ οἷς ἡ ψυχὴ πράττουσα χαίρει, ταῦτα τῷ σώματι παρὰ φύσιν. ὁπόταν δὲ διὰ τῆς περὶ τὴν ἀρετὴν μελέτης τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα ἀκολουθήσῃ, τηνικαῦτα οἷς ἐνεργοῦσα ἥδεται ἡ ψυχή, οὐχ ἥδεται μὲν τὸ σῶμα καθόσον οὐκ εἰσὶν αἰσθητά, οὐκ ἀλγεῖ δέ.

Διὰ τοῦτο καὶ οἷς ἐστὶν ἡ φύσις καθάπαξ ἁπλῆ, ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἀεὶ ἡδίστη ἐστίν· ὁ γὰρ θεὸς ἀεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν· καίτοι ἀκίνητός ἐστι, καὶ δοκεῖ διὰ τοῦτο μὴ ἔχειν ἡδονήν. ἡ γὰρ ἡδονὴ ἐνέργειά ἐστιν· ἡ δὲ ἐνέργεια κινήσεως δοκεῖ μόνον εἶναι, ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν· ἔστι γὰρ καὶ ἀκινησία ἐνέργεια· καὶ ἡ ἡδονὴ μᾶλλον ἐν ἠρεμίᾳ ἐστίν, ἢ ἐν κινήσει.

Ἡ δὲ μεταβολὴ πάντων γλυκύτατον, κατὰ τὸν ποιητήν, οὐ τῇ ἀρίστῃ καὶ ἀγαθῇ φύσει, ἀλλὰ τῇ συνθέτῳ, διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς καὶ τὴν πονηρίαν. ὥσπερ γὰρ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος εὐμετάβολος, οὕτω καὶ ἡ πονηρὰ φύσις ἀεὶ δεῖται μεταβολῆς. οὐ γὰρ ἁπλῆ, οὐδὲ ἐπιεικής. περὶ μὲν οὖν ἐγκρατείας, καὶ ἀκρασίας, καὶ περὶ ἡδονῆς, καὶ λύπης, καὶ τί ἐστιν ἕκαστον αὐτῶν, καὶ πῶς τὰ μὲν ἀγαθά, τὰ δὲ κακά, εἴρηται· λοιπὸν δὲ περὶ φιλίας ἐροῦμεν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Θ.

ΚΕΦ. α'.

Περὶ φιλίας.

ΜΕτὰ δὲ ταῦτα περὶ φιλίας ἀκόλουθόν ἐστι διελθεῖν. ἔστι γὰρ ἡ φιλία ἀρετή τις, ἢ ἕπεται τῇ ἀρετῇ. καὶ γὰρ ἡ μεταξὺ δυσκολίας καὶ κολακείας ἀρετὴ προσλαβοῦσα τὸ στέργειν φιλία ἐστὶν, ὡς ἐν τῷ η' κεφαλαίῳ τοῦ δ' βιβλίου εἴρηται), καὶ ἕπεται δὲ τῇ τελείᾳ ἀρετῇ. ἡ γὰρ ἀληθὴς φιλία, ὡς αὐτίκα εἰρήσεται, ἐν τοῖς σπουδαίοις μόνοις εὑρίσκεται. διὰ ταῦτα ἐν τῇ περὶ τῶν ἀρετῶν πραγματείᾳ ἀκόλουθόν ἐστι καὶ περὶ αὐτῆς εἰπεῖν, ἐπεὶ καὶ ἀναγκαιότατόν ἐστιν εἰς τὸν βίον. ἄνευ γὰρ φίλων οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο ζῆν, ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ πάντα. καὶ γὰρ τοῖς πλουτοῦσι, καὶ ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτημένοις δοκεῖ μάλιστα χρείαν εἶναι φίλων. τί γὰρ ὄφελος τῆς τοιαύτης εὐδαιμονίας, μὴ δυναμένοις εὐεργετεῖν; οὐκ εὐεργετοῦσι δὲ μὴ ἔχοντες φίλους. ἡ γὰρ μάλιστα γινομένη εὐεργεσία καὶ ἐπαινουμένη πρὸς τοὺς φίλους ἐστίν. ἢ πῶς ἂν ὁ εὐδαίμων ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ διαμείνῃ καὶ σώζοιτο ἄνευ φίλων; ὅσῳ γὰρ μείζων ἡ εὐδαιμονία, τοσούτῳ καὶ ἐπισφαλεστέρα. οὐ μόνον δὲ εὐδαίμοσι χρεία φίλων, ἀλλὰ καὶ δυστυχέσι καὶ πένησι. μό-

νὴν γὰρ οἴονται πάντες καταφυγὴν εἶναι τοὺς φίλους. οὐ μόνον δὲ τύχῃ, ἀλλὰ καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ λυσιτελής ἐστιν ἡ φιλία. οἱ γὰρ φίλοι νέους μὲν εἰς τὸν ὀρθὸν ὁδηγοῦσι λόγον, ἵνα μὴ δι' ἀπειρίαν τοῦ ἀγαθοῦ διαμαρτάνωσι, πρεσβυτέρους δὲ θεραπεύουσι, καὶ τὸ ἐλλεῖπον τῆς πράξεως διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἡλικίας ἀσθένειαν αὐτοὶ ἀναπληροῦσι. τῶν δὲ ἐν ἀκμῇ ταῖς ἀγαθαῖς πράξεσι προστίθεασι, καὶ βελτίω ποιοῦσι τὰ ἔργα.

Σύν τε δύ' ἐρχομένω. ——

καὶ γὰρ μετὰ τῶν φίλων καὶ νοῆσαι καὶ πρᾶξαι δυνατώτεροι γινόμεθα, καὶ φύσει δὲ πρόσεστιν ἡμῖν ἡ φιλία. φύσει γὰρ τὸ γεννῶν φιλεῖ τὸ γεννώμενον· καὶ οὐκ ἐν ἀνθρώποις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐν ὀρνέοις, καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ζώων· καὶ οὐκ ἐν γεννῶντι μόνον καὶ γεννωμένῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὁμογενέσι πρὸς ἄλληλα, μάλιστα δὲ πάντων ἐν τοῖς ἀνθρώποις. διὰ τοῦτο τοὺς φιλανθρώπους ἐπαινοῦμεν, ὡς ἀνθρώπινόν τι ποιοῦντας· ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐν ταῖς πλάναις, ὡς οἰκεῖον ἅπας ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ καὶ φίλον. οἵ τε γὰρ ἐπὶ χώρας μένοντες σὺν ἡδονῇ τὸν πλανώμενον ὑποδέχονται καὶ θεραπεύουσιν, ὅ, τε πλανώμενος, εἰ συντύχοι μόνον ἀνθρώποις, μάλιστα χαίρει. καὶ τὰς πόλεις ἡ φιλία συνέστησε τὴν ἀρχὴν καὶ ἀεὶ συνέχει· καὶ οἱ καθιστάντες τὰς πόλεις νομοθέται μᾶλλον τῆς φιλίας φροντίζουσιν, ἢ τῆς δικαιοσύνης. καὶ γὰρ διὰ τὴν ὁμόνοιαν ἡ δικαιοσύνη ζητεῖται· ἡ δὲ ὁμόνοια ὅμοιόν τι ἐστὶ τῇ φιλίᾳ· ἡ δὲ στάσις ὁμοία ἐστὶ τῇ ἔχθρᾳ, ἣν ἀεὶ τῆς πόλεως ἀπελαύνειν σπουδάζουσιν οἱ νομοθέται. ἄλλως τε, φίλων μὲν ὄντων πρὸς ἀλλήλους τῶν

πολι-

πολιτῶν, οὐ χρεία τῇ πόλει δικαιοσύνης, δικαίων δὲ ὄντων φιλίας χρεία. βέλτιον γὰρ μετὰ ταύτης ὁμονοήσουσιν, ἢ μετὰ τῆς δικαιοσύνης. ἔτι δὲ τὸ μάλιστα δίκαιον φιλικὸν εἶναι δοκεῖ. καὶ γὰρ ἐπειδάν τις περὶ τὸν πλησίον πάντα τὰ δίκαια διασώζῃ, κἂν αὐτόν τι δέῃ ζημιωθῆναι, φίλος ἐστίν· ὥστε μᾶλλον ζητεῖται ἡ φιλία, ἢ ἡ δικαιοσύνη παρὰ τῶν νομοθετῶν, καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι πρὸς τὸ καλῶς ὁμονοεῖν δηλαδή· οὐ μόνον δὲ ἀναγκαῖόν ἐστι, καὶ πρὸς ἄλλο φέρει ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν ἐστι καὶ ἐπαινετόν. τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν, ἥ τε πολυφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἓν εἶναι, καὶ ἔνιοί φασι μηδὲν διαφέρειν τὸν φίλον τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν ἄντικρυς εἶναι.

ΚΕΦ. β.

Τίς ἡ φιλία, καὶ ὅτι τρία αὐτῆς ἐστιν εἴδη.

Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ φιλία. διαπορεῖται δὲ περὶ αὐτῆς οὐκ ὀλίγα. πότερον ὁμοιότης ἐστὶν ἡ φιλία, καὶ οἱ ὅμοιοι φίλοι, ἢ ἐναντιότης, καὶ οἱ ἔχοντες ἐναντίοι. οἱ μὲν γὰρ ὁμοιότητά τινα τιθέασιν αὐτὴν, καὶ τοὺς ὁμοίους φίλους· ὅθεν τὸν ὅμοιόν φασιν ὡς τὸν ὅμοιον, καὶ κολοιὸν ποτὶ κολοιὸν, καὶ ὅσα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἐναντίους φίλους φασὶν εἶναι, καὶ τὸν λόγον εἰς τὸ καθολικώτερον καὶ φυσικώτερον ἀνάγουσιν, Εὐριπίδης μὲν φάσκων,

Ἐρᾶν μὲν ὄμβρου γαῖαν * ξηρανθεῖσαν,
Ἐρᾶν δὲ σεμνὸν οὐρανὸν πληρούμενον
Ὄμβρου, πεσεῖν εἰς γαῖαν. ——

Ἡράκλειτος δὲ λέγων τὸ ἀντίξουν συμφέρον εἶναι, καὶ ἐκ

τῶν

τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν, καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι. ἐξ ἐναντίας δὲ τούτοις ἀποφαίνεται περὶ τῆς φιλίας μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, λέγων τὸ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου ἐφίεσθαι. τὸ μὲν οὖν ἀνάγειν τὸν λόγον εἰς καθολικούς τινας καὶ φυσικοὺς λόγους, καὶ ζητεῖν ἁπλῶς πῶς τὰ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐφίεται, καὶ τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων, οὐκ ἔστιν οἰκεῖον τῆς παρούσης σκέψεως.

Ἐπισκεψώμεθα δὲ ὅσα μόνης ἔχεται τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὅσα εἰς ἤθη φέρει καὶ πάθη. ταῦτα γὰρ ὕλη ἐστὶ τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ· ζητητέον τοίνυν πότερον ἐν πᾶσι γίνεται, ἢ ἐν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς γίνεται, ἐν δὲ τοῖς μοχθηροῖς οὐχ οἷόν τε γενέσθαι· καὶ πότερον πολλὰ εἴδη φιλίας, ἢ ἕν. οὐ γὰρ, διότι ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον ἡ φιλία, διὰ τοῦτο ἓν εἶδος αὐτῆς ἐστίν. ἐπιδέχεται γὰρ τὸ μᾶλλον, καὶ ἧττον, καὶ τὰ ἕτερα τῷ εἴδει. ἥ γὰρ οὐσία, καὶ τὸ συμβεβηκὸς ἕτερα ὄντα τῷ εἴδει τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιδέχονται. οὐ γὰρ ὁμοίως εἰσὶν ὄντα. ὥστε οἱ διὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἰόμενοι ἓν εἶδος φιλίας εἶναι, οὐχ ἱκανῷ πεπιστεύκασι σημείῳ. περὶ τούτων δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται.

2 Τὰ μὲν οὖν ζητούμενα ταῦτα. φανερὰ δ' ἂν γένοιτο, εἰ φανερὸς γένοιτο ὁ περὶ τοῦ φιλητοῦ λόγος. οὐ γὰρ πάντα φιλοῦμεν, ἀλλ' ὅσα πέφυκε φιλεῖσθαι, ἅ ἐστι τὰ φιλητά. φιλητὰ δέ ἐστι ταῦτα, τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἡδὺ, τὸ χρήσιμον. τὸ μὲν οὖν ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἡδὺ, δι' ἑαυτὸ φιλεῖται, τὸ δὲ χρήσιμον φιλεῖται ἢ διὰ τὸ ἀγαθὸν, ἢ διὰ τὴν ἡδονήν.

Χρήσιμον γάρ ἐστι, δι' οὗ γίνεται ἢ ἀγαθὸν, ἢ ἡδονή. ὥστε τὸ μὲν ἀγαθὸν καὶ ἡδονὴ, ὡς τέλη εἰσὶ φιλητά· τὸ

δὲ χρή-

ἢ χρήσιμον ὡς πρὸς τὸ τέλος ζητούμενον.

Σκεψώμεθα δὲ πῶς τὸ ἀγαθὸν φιλητόν ἐστι· πότερον τὸ ἁπλῶς ἀγαθόν, ἢ τὸ φιλοῦντι ἀγαθόν. ἐνίοτε γὰρ διαφέρει ταῦτα ἀλλήλων, καὶ ἄλλο μέν ἐστι τὸ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθόν, ἄλλο δέ τισι δοκεῖ ἀγαθόν. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἡδὺ διαφέρει, τὸ ἁπλῶς ἡδὺ, καὶ τὸ τισὶν ἡδύ. πότερα γοῦν φιλητά ἐστιν; ἢ δῆλον ὅτι τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθὰ φιλητά ἐστιν; ὁμοίως δὲ καὶ χρήσιμα φιλητά ἐστι, ἃ πρὸς τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθὰ φέρει· καὶ οὐ πάντα τὰ δοκοῦντα ἡδέα καὶ ἀγαθά, ἀλλ᾽ ἃ δοκεῖ αὐτοῖς ἡδέα εἶναι, καὶ ἀγαθά, καὶ χρήσιμα, ταῦτα φιλητά.

Ὥστε ἁπλῶς μὲν φιλητὸν τὸ ἀγαθόν ἐστι· τισὶ δὲ φιλητὸν τὸ τισὶν ἀγαθόν· φαινόμενον δὲ φιλητὸν, τὸ δοκοῦν τισὶν ἀγαθὸν εἶναι. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἡδὺ, καὶ τὸ χρήσιμον.

Τριῶν δὲ ὄντων τῶν φιλητῶν, δι᾽ ἃ ἡ φίλησις γίνεται, οὐκ ἐν πᾶσι τοῖς φιλουμένοις ἤδη καὶ φιλία γίνεται. φιλοῦμεν γὰρ καὶ τὰ ἄψυχα διά τι τούτων τῶν τριῶν φιλητῶν. ἀλλ᾽ οὐ φιλία τὸ τοιοῦτον. φιλία μὲν γάρ ἐστιν, ὅταν τις φιλῶν ἀντιφιλῆται, καὶ βούληται τῷ φιλουμένῳ τὰ ἀγαθὰ, καὶ αὐτῷ βουλομένῳ τῷ φιλοῦντι τὰ ἀγαθά· ὁ δὲ φιλῶν, φέρε εἰπεῖν, οἶνον, οὔτε παρ᾽ αὐτοῦ ἀντιφιλεῖται, οὔτε τῷ οἴνῳ βούλεται τὰ ἀγαθά. γελοῖον γάρ· ἀλλ᾽ εἴπερ σώζεσθαι βούλεται αὐτὸν, οὐκ αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ οἴνου, ἀλλὰ δι᾽ ἑαυτὸν, ἵνα αὐτὸς ἔχῃ. τῷ δὲ φίλῳ βουλόμεθα τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἕνεκα. διὰ τοῦτο ἡ πρὸς τὰ ἄψυχα φίλησις οὐκ ἔστι φιλία.

Ἔτι δὲ οὐδὲ εἴτις ἄνθρωπον φιλοίη καὶ βούλοιτο αὐτῷ τὰ ἀγαθά, τὸ τοιοῦτον ἀνάγκη φιλίαν εἶναι· δεῖ γὰρ καὶ ἀντιφι-

λεῖσθαι ὁμοίως. εἰ δὲ μή, οὐ φίλος ἐστίν, ἀλλ' εὔνους τις λέγεται.

Συμβαίνει δέ τινας λανθάνοντας ἀλλήλους φιλεῖν ὑπολαβόντας ἀγαθούς τινας, καὶ χρησίμους εἶναι, καὶ ἐπιεικεῖς, καὶ βούλεσθαι ἀλλήλοις τὰ ἀγαθά. τούτους δὴ κυρίως μὲν φίλους οὐκ ἄν τις εἴποι, ὅτι οὐκ ἴσασι φιλούμενοι, οὐδὲ ὡς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους. εὔνους δὲ ἀλλήλοις εἴποι τις ἄν. οὔτε γοῦν ἡ τῶν ἀψύχων φίλησις φιλία ἐστίν, οὔτε ἡ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν τινὸς ἐλλείπῃ τῶν εἰρημένων. ἀλλὰ φιλία ἐστίν, ὅταν ἀλλήλοις εὐνοῶσιν, ἢ διὰ τὸ ἀγαθόν, ἢ διὰ τὸ ἡδύ, ἢ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ βούλωνται ἀλλήλοις τὰ ἀγαθά, καὶ οὐ λανθάνωσιν ἀλλήλους φιλοῦντες.

Ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ φιλία εἴρηται, φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι καὶ τρία εἴδη φιλίας. ἐπεὶ γὰρ τρία ἐστὶ τὰ δι' ἃ γίνεται ἡ φιλία, τὸ ἡδύ, τὸ ἀγαθόν, τὸ χρήσιμον, καὶ διαφέρουσι ταῦτα ἀλλήλων τῷ εἴδει, ἰσαρίθμως τοῖς φιλητοῖς καὶ ἡ φιλία. καθ' ἕκαστον γὰρ τῶν φιλητῶν δυνατὸν φιλίαν γενέσθαι, ἤγουν φίλησιν μὴ λανθάνουσαν, καὶ ἀντιφίλησιν.

Ἔτι δὲ καὶ βούλησιν ἀλλήλοις τῶν ἀγαθῶν. καθ' ὅσον γάρ τι φιλοῦμεν, βουλόμεθα ἐκείνῳ τὸ ἀγαθόν. τρία ἄρα εἴδη φιλίας, κατὰ τὸ ἀγαθόν, κατὰ τὸ ἡδύ, καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ χρήσιμον φιλίας, καὶ τῆς διὰ τὴν ἡδονήν· ὅτι ἀτελεῖς εἰσὶν αἱ τοιαῦται φιλίαι.

Ζητητέον δὲ περὶ ἑκάστου εἴδους. οἱ μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες ἀλλήλους οὐκ αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς ἀλλήλους φιλοῦσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ ἡδύ, πρὸς ὃ χρή-

ὁ χρήσιμοί εἰσιν, καὶ φιλοῦσιν ἕως ἂν ἔρχηταί τι αὐτοῖς
παρ' ἀλλήλων ἀγαθόν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δι' ἡδονὴν ἀλλή-
λοις φιλοῦντες, οὐ καθ' ἑαυτοὺς φιλοῦσιν. οὐ γὰρ ἁπλῶς ὅτι
ἡδεῖς εἰσι διὰ τοῦτο φιλοῦσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτοῖς ἡδεῖς εἰσίν. εἰ
γὰρ ἄλλοις ἡδεῖς ἦσαν, οὐκ ἂν ἐφίλουν· οὔτε δὴ διὰ τὸ
χρήσιμον φιλοῦντες, καὶ οἱ διὰ τὸ ἡδὺ, οὐχ ἁπλῶς διὰ τὸ ἀγα-
θὸν, ἢ τὸ ἡδὺ στέργουσι, καὶ οὐ διότι ὁ φιλούμενος αὐτὸς
τοιοῦτός ἐστι, διὰ τοῦτο φιλοῦσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτοῖς ἡδύς ἐστι
καὶ χρήσιμος. ὥστε δῆλον, ὅτι αἱ φιλίαι αὗται κατὰ συμ-
βεβηκός εἰσιν. οὐ διὰ τοῦτο γὰρ φιλεῖται ὁ φιλούμενος, ὅτι
τοιόσδε τις ἐστὶν αὐτὸς, ἀλλὰ διότι πορίζει ὁ μὲν ἀγαθὸν,
ὁ δὲ ἡδονήν. καὶ εὐδιάλυτοι δέ εἰσιν αἱ τοιαῦται φιλίαι. οἱ
γὰρ ἡδεῖς καὶ χρήσιμοι οὐκ ἀεί εἰσιν ἡδεῖς καὶ χρήσιμοι. ἄλ-
λοτε γὰρ ἄλλοις ἡδόμεθα, καὶ ἄλλοτε ἄλλό ἐστι τὸ χρήσιμον.

Μὴ παραμένοντος οὖν τοῦ αἰτίου τῆς φιλίας καὶ αὐτὴ οὐ δύ-
ναται παραμένειν, ἀλλὰ διαλύεται, ὡς οὔσα πρὸς ἐκεῖ-
να, καὶ ταῦτα ἔχουσα τέλη. ἡ δὲ τοιαύτη φιλία ἡ εὐμετά-
βολος μάλιστα δοκεῖ γίνεσθαι ἐν τοῖς πρεσβύταις. οὐ
γὰρ τὸ ἡδὺ οἱ τηλικοῦτοι διώκουσιν, οὔτε σφόδρα, οὔτε συνε-
χῶς. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐλλείπουσι τῆς καθ' ἡδονὴν φιλίας,
τὸ ὠφέλιμον δὲ ἀεὶ μόνον ζητοῦντες κατὰ τὸ χρήσιμόν εἰσι φί-
λοι· καὶ οὐχ οἱ πρεσβύται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων ὅσοι οὐ
τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον ζητοῦσιν. οἱ τοιοῦτοι δὲ οὐδὲ
πάνυ συζῶσι μετ' ἀλλήλων. ἐνίοτε γὰρ οὐδὲ ἥδονται ἀλ-
λήλοις. τηνικαῦτα γὰρ ἥδονται ἀλλήλοις, ὅτε ὠφέλι-
μοι γίνονται, ἢ ἐλπίδας παρέχουσιν ὠφελείας· τὸν δὲ ἄλ-
λον χρόνον οὐκ ἔτι. οὐκ ὄντες δὲ ἀλλήλοις ἡδεῖς, οὐδὲ δύνανται

συνοικεῖν. τοιαύτην δέ φασιν εἶναι καὶ τὴν ξενικὴν φιλίαν. καὶ αὕτη γὰρ διὰ τὸ χρήσιμον συνέστηκεν.

Ἡ δὲ φιλία τῶν νέων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἡδονήν ἐστι. κατὰ πάθος γὰρ οὗτοι ζῶσι, καὶ μάλιστα διώκουσι τὸ ἡδύ, καὶ οὐ τὴν μέλλουσαν ὠφέλειαν, ἀλλὰ τὴν παροῦσαν ἡδονήν. αἰσθήσει γὰρ μάλιστα ζῶντες τῷ παρόντι χαίρουσι, καὶ ὃ τὴν αἴσθησιν θέλγει. τῆς ἡλικίας δὲ μεταπιπτούσης καὶ τὰ ἡδέα γίνεται ἕτερα· διὸ ταχέως γίνονται φίλοι καὶ παύονται. μεταπίπτοντος γὰρ τοῦ ἡδέος καὶ ἡ φιλία μεταπίπτει· μεταπίπτει δὲ τὸ τοιοῦτον ἡδὺ ταχέως, ὥστε καὶ ἡ φιλία. καὶ ἐρωτικοὶ δὲ οἱ νέοι κατὰ πάθος καὶ ἡδονὴν ζῶντες. τὸ γὰρ πλεῖστον τῆς ἐρωτικῆς κατὰ πάθος καὶ ἡδονήν· διὸ φιλοῦσι, καὶ ταχέως παύονται φιλοῦντες, πολλάκις τῆς αὐτῆς ἡμέρας μεταπίπτοντες, ὅτι οὐ λογισμῷ καὶ κρίσει τινὶ φιλοῦσιν, ἀλλὰ πάθει φερόμενοι. συνημερεύειν δὲ καὶ συζῆν οὗτοι βούλονται ἀλλήλοις. ἐντεῦθεν γὰρ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς φιλίας αὐτοῖς γίνεται, καὶ ἡ ἡδονὴ τὴν συνοίκησιν ἀπαιτεῖ. ἡ μὲν οὖν καθ' ἡδονὴν καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλία τοιαύτη ἐστὶν, ἀτελὴς, καὶ οὐ καθ' αὑτὸ, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλίας, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ τελεία φιλία.

Ἡ δὲ διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλία ἡ τῶν ἀγαθῶν καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίως, τελεία ἐστὶ, καὶ καθ' αὑτό· βούλονται γὰρ ἀλλήλοις οὗτοι τἀγαθὰ, ὅτι αὐτοὶ ἀγαθοί εἰσιν, οὐ δι' ἄλλο, ἀλλὰ καθ' ἑαυτούς· οἱ δὲ βουλόμενοι τὰ ἀγαθὰ τοῖς φίλοις, οὐχ ἑαυτῶν ἕνεκα, ἀλλὰ τῶν φίλων, οὗτοί

εἰσιν

εἰσὶν οἱ μάλιστα φίλοι· δι' αὐτοὺς γὰρ τοὺς φίλους φιλοῦσι,
καὶ βούλονται αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ, καὶ οὐ δι' ἄλλο, καὶ κατὰ συμβε-
βηκός· ἡ τοιαύτη δὲ φιλία καὶ βεβαία ἐστὶ καὶ μόνιμος.
διαμένει γὰρ ἕως ἂν ἀγαθοὶ ὦσιν οἱ φίλοι καὶ σπουδαῖοι, καὶ
ἀγαθοῖς χαίρωσιν· ἡ γὰρ ἀρετὴ μόνιμόν ἐστι. καὶ ἔστιν ἑκάτε-
ρος αὐτῶν καὶ καθ' ἑαυτὸν ἁπλῶς ἀγαθὸς, καὶ τῷ φίλῳ
ἀγαθός· οἱ γὰρ ἀγαθοὶ καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀγαθοί εἰσι καὶ ἀλ-
λήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ ὠφέλιμοί εἰσι καὶ ἡδεῖς. οἱ γὰρ καθ'
ἑαυτοὺς καὶ ἁπλῶς ἀγαθοὶ, καὶ ἀλλήλοις ἡδεῖς εἰσιν. ἕκα-
στος γὰρ χαίρει ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι, καὶ διὰ τοῦτο ἥδεται
καὶ ταῖς τῶν ἄλλων, ὅταν ὅμοιαι ὦσι ταῖς αὐτοῦ πράξεσιν,
ἢ αἱ αὐταί. αἱ δὲ τῶν σπουδαίων καὶ ἀγαθῶν πράξεις αἱ
αὐταὶ καὶ ὅμοιαί εἰσιν· ὥστε φανερὸν, ὅτι οἱ σπουδαῖοι ἡ-
δεῖς εἰσὶ καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις. διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη φι-
λία μόνιμός ἐστιν. ἃ γὰρ ἴδια αἱ ἄλλαι ἔχουσι φιλίαι, καὶ
ὧν ἐστὶ χρεία τοῖς φίλοις, ταῦτα πάντα μόνη αὕτη ἡ φιλία
συνείληφεν ἐν ἑαυτῇ. καὶ γὰρ καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχει, καὶ
τὸ ἡδὺ, καὶ τὸ χρήσιμον. τῷ γὰρ ἀγαθῷ καὶ τὸ ἡδὺ ἕπεται,
καὶ τὸ ὠφέλιμον. καὶ ἔστι τὸ τοιοῦτον ἀγαθὸν οὐ καθ' ἑαυτὸ
μόνον ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ τῷ φιλοῦντι, καὶ ἡδὺ καὶ ὠφέ-
λιμον ὁμοίως, οὐ καθ' ἑαυτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ φιλοῦντι.
καὶ ἡ ὁμοιότης δὲ ποιεῖ τοῖς τοιούτοις φίλοις τὴν ἡδονήν· καὶ
αὕτη μάλιστα ἡ φιλία τὴν ἡδονὴν ἔχει καὶ τὸ ὠφέλι-
μον· καὶ καθ' ὁμοιότητα ταύτης αἱ ἄλλαι φιλίαι ὀνομά-
ζονται· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀρίστη φιλία· καὶ τὰ ταύτην
ποιοῦντα ταῦτά ἐστι τὰ μάλιστα, καὶ κυρίως φιλητά· σπα-
νίας δὲ εἰκὸς τοιαύτας φιλίας εἶναι· ὀλίγοι γὰρ οἱ οὕτως

ἀγαθοί. οὐ μόνον δὲ ἀρετῆς δεῖται ἡ τοιαύτη φιλία καὶ τρόπων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ χρόνου καὶ συνηθείας. κατὰ τὴν παροιμίαν γὰρ, οὐκ ἔστιν εἰδῆσαι ἀλλήλους, πρὶν τοὺς λεγομένους ἅλας συναλῶσαι· οὐδὲ δυνατὸν ἀποδέξασθαι καὶ φιλῆσαι ἀλλήλους, πρὶν ἑκάτερος ἑκατέρῳ φανῇ φιλητὸς, καὶ αὐτὸς φιλεῖν πιστευθῇ. οἱ δὲ ταχέως τὰ φιλικὰ ποιοῦντες πρὸς ἀλλήλους, βούλονται μὲν φίλοι εἶναι, οὐκ εἰσὶ δὲ, εἰ μὴ τῷ μακρῷ χρόνῳ καὶ τῇ συνηθείᾳ φιλητοὶ γένοιντο ἀλλήλοις, καὶ πιστεύσαιεν φιλούμενοι. βούλησις μὲν οὖν φιλίας τάχιστα γίνεται, φιλία δὲ οὔ. αὕτη μὲν οὖν ἡ φιλία τελεία ἐστὶ καὶ κατὰ τὸν χρόνον, καὶ κατὰ τὰ ἄλλα, καθὼς εἴρηται, κατὰ πάντα τὰ φιλητὰ γίνεται. καὶ ὁμοίως ἐστὶν ἑκατέρῳ παρ' ἑκατέρου ὅπερ δεῖ τοῖς φίλοις ὑπάρχειν. καὶ γὰρ ὅμοιοί εἰσιν ἑκάτεροι ὄντες σπουδαῖοι, καὶ ὁμοίως εἰσὶν ἡδεῖς ἀλλήλοις καὶ φιλητοί.

ΚΕΦ. ε'.

Ὅτι αἱ ἀτελεῖς φιλίαι καθ' ὁμοιότητα τῆς τελείας φιλίας λέγονται.

Ἡ δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν φιλία, καὶ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον ὁμοίωμα ταύτης ἔχουσι τῆς φιλίας. τὸ γὰρ κυρίως ἡδὺ καὶ χρήσιμον τὸ ἀγαθόν ἐστιν· καὶ ἡδεῖς, καὶ χρήσιμοι μάλιστα ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. καὶ ἐν τούτοις δὲ τοῖς καθ' ὁμοιότητα λεγομένοις αἱ φιλίαι παραμένουσιν, ὅταν τὸ αὐτὸ ἀλλήλοις παρέχωσιν. οἷον εἰ χρήσιμός ἐστιν ἑκάτερος ἑκατέρῳ, ἢ ἡδύς, καὶ ὁ μὲν χρήσιμός ἐστιν, ὁ δὲ ἡδύς. οὐ μόνον δὲ δεῖ τὸ αὐτὸ παρέχειν ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ,

εἴγε μέλλουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ διαμένειν· οἷον εἰ παρέχουσιν ἀλλήλοις ἡδονὴν, ἀπὸ τῶν αὐτῶν παρέχουσι τρόπων, ὥσπερ οἱ εὐτράπελοι τῇ εὐτραπελίᾳ χαριζόμενοι ἀλλήλοις, καὶ οὐχ ὥσπερ ἐραστὴς καὶ ἐρώμενος. οὗτοι γὰρ ἡδονὴν μὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις, ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον. ἀλλ' ὁ μὲν ἐραστὴς ἥδεται τῇ ὄψει τοῦ ἐρωμένου, ὁ δὲ θεραπευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ. ληγούσης δὲ τῆς ὥρας ἐνίοτε καὶ ἡ φιλία λήγει. ἡ γὰρ ἡδονὴ, δι' ἣν ἡ φιλία παύεται. οὔτε γὰρ ἐραστὴς ἥδεται τῇ ὄψει τοῦ ἐρωμένου, οὔτε ὁ ἐρώμενος θεραπεύεται. πολλοὶ δὲ τῶν τοιούτων καὶ διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, ἐὰν ἐκ τῆς συνηθείας τὰ ἀλλήλων ἤθη στέρξωσιν, ὅμοια ἔχοντες. οἱ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ παρέχοντες ἀλλήλοις, ἀλλ' ὁ μὲν ἡδονὴν ὁ δὲ τὸ χρήσιμον, οὔτε διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, καὶ ὅτε φιλοῦσιν ἀλλήλοις, ἧττον φιλοῦσιν· ὅλως δὲ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον ὄντες φίλοι, παυομένου τοῦ συμφέροντος, καὶ αὐτοὶ παύονται φιλοῦντες, καὶ διαλύονται· οὐ γὰρ ἀλλήλων ἦσαν φίλοι, ἀλλὰ τοῦ λυσιτελοῦς. ταύτας μὲν οὖν τὰς φιλίας, τήν τε διὰ τὴν ἡδονὴν, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ φαύλοις ἐνδέχεται ἔχειν, καὶ φαῦλον φίλον εἶναι, καὶ ἐπιεικῆ. φιλεῖ γὰρ καὶ φαῦλος φαῦλον διὰ ταῦτα, καὶ φαῦλος ἐπιεικῆ, καὶ ἐπιεικὴς φαῦλον, καὶ μέσος τις ἑκατέρῳ αὐτῶν· ἔστι γὰρ καὶ τῷ ἐπιεικεῖ τοῦ φαύλου χρεία πολλάκις. δυνατὸν γὰρ ναύαρχόν τινα ἀγαθὸν, ἢ στρατηγὸν ἄριστον μὴ πάνυ τοὺς τρόπους ἀγαθὸν εἶναι, ὧν χρείαν ἔχειν τὸν σπουδαῖον οὐδὲν κωλύει. καὶ ἥδεσθαι δὲ σπουδαῖον φαύλοις οὐκ ἔστιν ἀδύνατον. εἰσὶ γὰρ οἱ τοὺς μὲν τρόπους ἀπᾴδουσι, διαλεγόμενοι δὲ καὶ φιλοσοφοῦντες, καὶ τῷ δεινοί τινες εἶναι τῆς ἀληθείας κατα-

στοχαζό-

στοχαζόμενοι καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῖς σπουδαίοις ἡδεῖς γίνονται. αἱ μὲν οὖν οὕτω φιλούμενοι οὐ δι' ἑαυτοὺς φιλοῦνται, ἀλλὰ ἢ διὰ τὴν ἡδονὴν, ἢ διὰ τὸ χρήσιμον. μόνοι δὲ οἱ ἀγαθοὶ ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν αὐτοὶ δι' ἑαυτοὺς φιλοῦνται, καὶ ἡ τοιαύτη φιλία ἀδιάλυτός ἐστιν, ὅτι πολλῷ δοκιμάζεται χρόνῳ, καὶ συνηθείᾳ τελείᾳ. περὶ δὲ τῶν οὕτω δοκιμασθέντων οὐ ῥᾴδιον τὰ χείρω πιστεῦσαι τὸν δοκιμάσαντα. ἐν ταύτῃ δέ ἐστι τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ πιστεύειν ἀλλήλοις, καὶ θαῤῥεῖν περὶ τῶν μεγίστων, καὶ τὸ μηδέποτ' ἂν ἀδικῆσαι, καὶ ὅσα ἄλλα ζηλεῖται παρὰ τῶν ὡς ἀληθῶς φιλεῖν ἑλομένων. ἐν δὲ ταῖς ἑτέραις οὐδὲν κωλύει καὶ διαβάλλεσθαι πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀδικεῖν ἀλλήλους μὴ τὴν ἰσότητα σώζοντας, καὶ τἄλλα πάσχειν. ὅθεν οὐδὲ φίλοι εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι κυρίως, ἀλλ' ἐπεὶ εἰώθασιν οἱ ἄνθρωποι καὶ τοὺς τοιούτους φίλους ὀνομάζειν, ἢ διὰ τὴν χρείαν, ὥσπερ αἱ πόλεις τοὺς συμμάχους ὀνομάζουσι φίλους, ἢ δι' ἡδονὴν, ὥσπερ οἱ ἐν συνηθείᾳ παῖδες ἀλλήλους· διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς φίλους μὲν αὐτοὺς ὀνομάζομεν, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, ὥσπερ τοὺς ἀγαθούς. οὐ γὰρ ὁμοειδεῖς οἰόμεθα εἶναι, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα φίλους ὀνομάζομεν. καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ εἴδη φαμὲν εἶναι φιλίας, καὶ ἔστι φιλία πρώτως μὲν καὶ κυρίως ἡ τῶν ἀγαθῶν, ᾗ ἀγαθοί· καθ' ὁμοιότητα δὲ αἱ λοιπαί. καὶ γὰρ καὶ τὸ ἡδὺ, καθὸ ἀγαθόν τί ἐστιν, ὡς ἡδὺ συνάπτει τοὺς φιληδόνους. ἀγαθὸν γάρ τι ἐστὶ τοῖς φιληδέσι τὸ ἡδύ· καὶ ἀγαθῷ ἔοικεν, ὅτι αὐτοῖς ἀγαθὸν δοκεῖ· καὶ τὸ χρήσιμον ἀγαθὸν δοκεῖ τῷ χρωμένῳ. διὰ τοῦτο καθ' ὁμοιότητα τῆς ἀληθοῦς φιλίας αἱ τοιαῦται φιλίαι λέγονται. μικτὴ δὲ φιλία ἀπὸ χρησίμου καὶ

ἡδέος

ἡδέος οὐ πάνυ γίνεται, ὥστε τῶν φίλων τὸν μὲν διὰ τὸ ἡδὺ φιλεῖν, τὸν δὲ διὰ τὸ χρήσιμον· τὸ γὰρ συνάπτον τοὺς φίλοις κατὰ συμβεβηκός ἐστιν ἐν αὐτοῖς· συνάπτει δὲ τοὺς φίλους τὸ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν καὶ τὰ αὐτὰ φιλεῖν. διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Σωκράτης φιλεῖ τὸν Πλάτωνα, ὅτι τὸν Σωκράτην ἄμφω φιλοῦσι, καὶ τοῖς Σωκράτους ἀγαθοῖς ἄμφω χαίρουσιν. ἢ ὅτι τὴν ἡδονὴν ἄμφω φιλοῦσιν, ἢ τὸ χρήσιμον ἄμφω. ἐπὶ δὲ τῆς μικτῆς φιλίας οὐ τῷ αὐτῷ χαίρουσιν· ὁ μὲν γὰρ ἡδεῖ, ὁ δὲ τῷ χρησίμῳ· κατὰ συμβεβηκὸς δὲ τὸ αὐτὸ φιλοῦσι. συγχαίρει γὰρ ἑκάτερος ἑκατέρῳ, καὶ συνδέχεται τὰ ἀγαθά· οὐ δι' αὐτὸν δέ, ἀλλὰ διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὸ ἡδύ. διὰ τοῦτο δὴ οὐ πάνυ ἡ τοιαύτη φιλία γίνεται, ὅτι τὸ κοινὸν κατὰ συμβεβηκός ἐστιν ἕν, τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἓν οὐ πάνυ συνάπτει.

ΚΕΦ. ϛ.

Ὅτι συζῆν καὶ συνεῖναι παρέχει τοῖς φίλοις τὸ ἐνεργείᾳ φίλοις εἶναι.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ εἴδη τῆς φιλίας διῃρημένης, οἱ μὲν φαῦλοι ἔσονται φίλοι δι' ἡδονὴν ἢ τὸ χρήσιμον, ταύτῃ ὅμοιοι ὄντες· οἱ δὲ ἀγαθοὶ δι' ἑαυτοὺς ἔσονται φίλοι· ᾗ γὰρ ἄμφω ἀγαθοί, διὰ τοῦτο φιλοῦσιν ἀλλήλους· ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἁπλῶς φίλοι, καὶ κυρίως, καὶ καθ' αὐτό· οὗτοι δὲ κατὰ συμβεβηκός, καὶ τῷ ὁμοιοῦσθαι τούτοις τὸ ὄνομα τῆς φιλίας ἔχουσιν.

Ὥσπερ δ' ἐπὶ τῶν ἀρετῶν οἱ μὲν καθ' ἕξιν, οἱ δὲ κατ' ἐνέργειαν ἀγαθοὶ λέγονται· οἱ μὲν γὰρ ἕξιν ἔχουσι δικαιοσύνης, οὐκ ἐνεργοῦσι δὲ κατ' αὐτήν, ὑπὸ τῶν ἔξωθεν κωλυόμενοι· οἱ δὲ ἐνεργοῦσι καὶ τὰ δίκαια, κατὰ τὴν ἕξιν ἣν ἔλαβον τῆς δικαιοσύνης· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς 5

φιλίας συμβαίνει. οἱ μὲν γὰρ συζῶντες ἀλλήλοις χαίρουσι τοῖς ἀλλήλων ἀγαθοῖς, καὶ ποείζουσιν ἑκάτερος ἑκατέρῳ τὰ δυνατὰ ἀγαθά. οἱ δὲ καθεύδοντες ἢ κεχωρισμένοι τοῖς τόποις οὐκ ἐνεργοῦσι μὲν πρὸς ἀλλήλους τὰ φιλικά· οὕτω δὲ ἔχουσιν, ὥστε ἐνεργεῖν φιλικῶς.

Οἱ γὰρ τόποι οὐ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἁπλῶς, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν.

Ἐὰν δὲ χρόνῳ πολλῷ ἡ ἀπουσία γένηται τῶν φίλων, δοκεῖ καὶ τῆς φιλίας γίνεσθαι λήθην· ὅθεν εἴρηται,

Πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν.

οἱ δὲ πρεσβῦται καὶ στρυφνοὶ φαίνονται ὡς οὐ δύνανται φιλικοὶ εἶναι· βραχὺ γὰρ ἐν αὐτοῖς τὸ τῆς ἡδονῆς· ᾧ δὲ οὐκ ἔστιν ἡδονή, οὐδὲ συνεῖναι καὶ συνημερεύειν δυνατόν· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἕλοιτο συνδιάγειν τῷ λυπηρῷ, ἢ τῷ μὴ ἡδεῖ. φαίνεται γὰρ ὅτι ἡ φύσις φεύγει μὲν τὸ λυπηρόν, διώκει δὲ τὸ ἡδὺ ἀεί· ᾧ δὲ οὐ δυνατὸν συνεῖναι, τούτῳ οὐκ ἔνι φίλον γενέσθαι· ἡ γὰρ συνήθεια καὶ τὸ συνδιάγειν τὰς φιλίας ποιεῖ.

Οἱ γὰρ ἀποδεχόμενοι ἀλλήλους, μὴ συζῶντες δέ, εὖνοί εἰσιν ἀλλήλοις μᾶλλον ἢ φίλοι.

Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐστὶ φίλων ὡς τὸ συζῆν. οὔτε γὰρ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον δύνανται μὴ συνοικεῖν· ἐνδεεῖς γὰρ ὄντες ἀλλήλων δέονται ἀλλήλοις χρῆσθαι, ὃ οὐ δυνατὸν δίχα τοῦ συνοικεῖν· οὔτε οἱ διὰ τὴν ἡδονὴν πολλῷ μᾶλλον· οὔτε οἱ κυρίως φίλοι, οἵτινές εἰσιν οἱ μακάριοι· ἀλλήλων μὲν γὰρ οὐκ εἰσὶν ἐνδεεῖς, ἡδεῖς δέ εἰσιν ἀλλήλοις. καὶ διὰ τοῦτο μὴ συνδιάγειν ἐθέλειν, ἀμήχανον· οὐ γὰρ δὴ μονώτας τινὰς τοὺς μακαρίους εἶναι προσήκει, ἀλλὰ ἀνάγκη μετ' ἀλ-

δῆλον εἶναι τοῖς αὐτοῖς χαίροντας. τοῦτο δὲ τὸ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν καὶ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν ποιεῖ τὴν τῶν νέων, ὅταν περὶ τὸ αὐτὸ σπουδάζωσι.

Μάλιστα μὲν οὖν ἐστὶ φιλία ἡ τῶν ἀγαθῶν, καθάπερ πολλάκις εἴρηται. δοκεῖ γὰρ φιλητὸν μὲν καὶ αἱρετὸν τὸ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθὸν, ἢ ἡδύ· ἑκάστῳ δὲ φιλητὸν καὶ αἱρετὸν τὸ αὐτῷ ἀγαθόν. ὁ δὲ ἀγαθὸς τὸν ἀγαθὸν φιλεῖ δι' ἄμφω ταῦτα. τὸ γὰρ ἀγαθὸν αὐτοῦ καὶ ἁπλῶς καὶ κυρίως ἀγαθόν ἐστι, καὶ τῷ φίλῳ ἀγαθόν ἐστιν. ὥστε ὁ ἀγαθὸς φιλητός ἐστι, καὶ κατ' ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους· καὶ διὰ τοῦτο συζῆν ἀλλήλοις τοὺς σπουδαίους πᾶσα ἀνάγκη βούλεσθαι· χαίροντας ἀλλήλοις, καὶ ὡς ὁμοίοις, καὶ ὡς ἀγαθοῖς ἁπλῶς, καὶ ὡς ἀλλήλοις ἀγαθοῖς.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ τῆς τε φιλίας, καὶ τῆς φιλήσεως.

ΕΠεὶ δὲ ἀρετή ἐστιν ἡ φιλία, ἐν πάσῃ δὲ ἀρετῇ πάθος τι θεωρεῖται καὶ ἕξις, ζητητέον τί ἐστιν ἐν τῇ φιλίᾳ πάθος, καὶ τί ἕξις. ἔοικε τοίνυν ἡ μὲν φίλησις πάθει, ἡ δὲ φιλία ἕξει. πάθος μὲν γάρ ἐστιν, ὃ καὶ μὴ προαιρουμένοις συμβαίνει· ἕξις δὲ, ὃ μετὰ προαιρέσεως γίνεται, καὶ καθ' ἣν μετὰ προαιρέσεως ἐνεργοῦμεν. ἡ μὲν οὖν φίλησις καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄψυχά ἐστιν ἀγάπη, καὶ ὅλως ὅθεν οὐκ ἔστιν ἀντιφιλεῖσθαι. τὸ δὲ τοιοῦτον πάθος. οὐ γὰρ κρίναντες καὶ λογισάμενοι ἀγαπῶμεν οὐδὲ προαιρούμενοι, ἀλλ' ἐκεῖθεν κινούμενοι μόνον, ὅπερ ἐστὶ καθαρῶς πάθος· ἡ δὲ φιλία, ἡ πρὸς τοὺς φιλοῦντας ἀγάπη ἐστὶν, ὃ πάθος ἐστὶ μετὰ προαιρέσεως κρί-

νομίζομεν γὰρ ὡς δεῖ φιλεῖν τὸν φιλοῦντα, καὶ κινούμεθα οὐ μόνον ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ λογισμοῦ. ἡ δὲ μετὰ λογισμοῦ καὶ προαιρέσεως κίνησις, ἀφ' ἕξεως. ἔστιν ἄρα ἡ μὲν φίλησις πάθος, ἡ δὲ φιλία ἕξις.

Ἔτι, οἱ φίλοι βούλονται τοῖς φιλουμένοις τὰ ἀγαθὰ, αὐτῶν ἕνεκα, οὐ κατὰ πάθος, ἀλλὰ καθ' ἕξιν· οὐ γὰρ ἀλόγως ἀλλὰ λογιζόμενοι τὴν αἰτίαν· τὸ δὲ βούλεσθαι τοῖς φιλουμένοις τὰ ἀγαθὰ ἐκείνων ἕνεκα ἐν τῷ λόγῳ ἐστὶ τῆς φιλίας· ἡ ἄρα φιλία ἕξις ἐστίν· ἔτι, φιλεῖ τις τὸν ἀγαθὸν φίλον, ὅτι αὐτῷ ἀγαθός ἐστιν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς φίλος γενόμενος, ἀγαθὸς γίνεται τῷ φίλῳ· ἑκάτερος οὖν φιλεῖ ἑκάτερον, ὡς ἀγαθὸν οἰκεῖον, καὶ βούλεται τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἡδύς ἐστιν ὁμοίως.

Καὶ ὅλως τὸ ἴσον ἀνταποδίδωσι· λέγεται γὰρ φιλότης ἡ ἰσότης. ταῦτα δὲ οὐκ ἄνευ προαιρέσεως· ἡ δὲ προαίρεσις ἀφ' ἕξεως· ἡ ἄρα φιλία ἕξις ἐστίν· ἡ δὲ φίλησις ἄνευ προαιρέσεως οὖσα, καθαρῶς ἐστὶ πάθος.

ΚΕΦ. η'.

Ὅτι πολλοῖς εἶναι τελείως φίλον οὐκ ἐνδέχεται, καὶ ποῖαι τῶν ἐν ἐξουσίαις φιλίαι.

Πάντα μὲν οὖν τὰ φιλικὰ καὶ ἃ προσήκει φίλοις ἐν τῇ φιλίᾳ συμβαίνει τῶν ἀγαθῶν μόνῃ· ἐν δὲ τοῖς στρυφνοῖς καὶ πρεσβυτικοῖς ἧττον γίνεται ἡ φιλία, ὅσῳ δυσκολώτεροί εἰσι, καὶ ἧττον ταῖς ὁμιλίαις χαίρουσιν· ἡ γὰρ ὁμιλία καὶ τὸ συνεῖναι δοκοῦσιν εἶναι φιλίας ποιητικά. διὰ τοῦτο νέοι μὲν ταχέως γίνονται φίλοι, πρεσβῦται δὲ οὔ· οὐ γὰρ δυνατὸν φίλον γενέσθαι τινὰ ᾧ οὐ χαίρει οὐδὲ ἥδεται συνών. τοῦτο δὲ ἐν τοῖς πρεσβύταις οὐ πάνυ συμβαίνει. ὀλίγον γὰρ

αὐτοῖς

αὐτοῖς τὸ τῆς ἡδονῆς. διὰ τὰ αὐτὰ δὴ οὐδὲ οἱ στρυφνοὶ πάνυ γίνονται φίλοι, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εὖνοι μέν εἰσιν ἀλλήλοις· βούλονται γὰρ ἀλλήλοις τὰ ἀγαθὰ διὰ τὴν χρείαν, καὶ λαμβάνουσι παρ' ἀλλήλων, ὧν ἑκάτερος ἑκατέρου δεῖται· φίλοι δὲ οὐ πάνυ εἰσὶ, διὰ τὸ μὴ συνημερεύειν μηδὲ χαίρειν ἀλλήλοις· ἃ δὴ μάλιστα εἶναι δοκεῖ φιλικὰ, καὶ ποιητικὰ φιλίας.

Πολλοῖς δὲ φίλον εἶναι τὸν σπουδαῖον κατὰ τὴν τελείαν φιλίαν οὐκ ἐνδέχεται, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἐρᾶν πολλῶν ἅμα, δυνατόν. ὑπερβολὴ γάρ τις ἐστὶ φιλίας ἡ τελεία φιλία. τὸ δὲ τοιοῦτον πρὸς ἕνα πέφυκε γίνεσθαι. τὸ γὰρ τοῖς αὐτοῖς χαίρειν σφόδρα, οὐ ῥᾴδιον ἐν πολλοῖς εἶναι· ἔτι δὲ οὐδὲ ἀγαθοὺς καὶ σπουδαίους πολλοὺς εἶναι ῥᾴδιον. ἄλλως τε τῇ τοιαύτῃ φιλίᾳ καὶ μακροῦ δεῖ χρόνου, καὶ συνηθείας, καὶ πείρας ἀκριβοῦς ἀλλήλων. τοῦτο δὲ χαλεπόν. κατὰ δὲ τὰς ἄλλας φιλίας πολλοὺς ἐνδέχεται φιλεῖν. καὶ γὰρ διὰ τὸ χρήσιμον πολλοῖς ἀρέσκειν ἐνδέχεταί τινα, καὶ διὰ τὴν ἡδονὴν πολλοὺς ἐφέλκεται· πολλοὶ γὰρ οἱ τούτοις χαίροντες, καὶ διὰ ταῦτα φιλοῦντες, καὶ οὐδὲ πολλοῦ χρόνου δέονται πρὸς τὸ πεῖραν λαβεῖν ἀκριβῆ τῶν φίλων, ἀλλ' αὐτίκα διὰ τὴν χρείαν ἢ τὴν ἡδονὴν ὁμολογοῦσι φιλεῖν. ἡ μὲν οὖν τελεία φιλία ἐστὶν, ἡ διὰ τὸ ἀγαθόν· αἱ δὲ καθ' ὁμοιότητα, ἡ τοῦ χρησίμου καὶ τοῦ ἡδέος.

Τῶν δὲ καθ' ὁμοιότητα ἡ τοῦ ἡδέος μᾶλλον ὁμοία ἐστὶ τῇ ἀληθινῇ φιλίᾳ, ὅταν τὰ αὐτὰ παρ' ἀλλήλων τοῖς φίλοις γίνηται· καὶ χαίρουσιν ἀλλήλοις, ἢ τοῖς αὐτοῖς. οἷαι τῶν νέων εἰσὶν αἱ φιλίαι. καὶ γὰρ ἐν τῇ τοῦ ἡδέος φιλίᾳ μᾶλ-

λόν ἐστι τὸ ἐλευθέριον, ἢ ἐν τῇ τοῦ χρησίμου. ἡ γὰρ τοῦ χρησί-
μου ἀγοραίων τινῶν ἐστὶ καὶ ἀνελευθέρων. ἔτι ἡ ἀληθὴς
φιλία καὶ τοῦ ἡδέος δεῖται, τοῦ χρησίμου δὲ οὐδαμῶς. οἱ γὰρ
μακάριοι χρησίμων μὲν οὐ δέονται, ἡδέων δέ. συζῆν μὲν
γὰρ βούλονταί τισι, λυπηροῖς δὲ οὐ δύνανται συνεῖναι. τὸ
γὰρ λυπηρὸν ὀλίγον φέρουσι χρόνον. συνεχῶς δὲ οὐδεὶς ἂν
ὑπομεῖναι λυπούμενος, οὐδ᾽ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν δυνήσεται
φέρειν οὐδείς, εἰ λυπηρὸν αὐτῷ εἴη. διὰ τοῦτο τοὺς φίλους οἱ
σπουδαῖοι ἡδεῖς ζητοῦσιν εἶναι ἀγαθοὺς ὄντας καὶ αὐτοῖς
ἀγαθούς. οὕτω γὰρ αὐτοῖς ὑπάρξει ὅσα δεῖ τοῖς φίλοις
ὑπάρχειν. ἡ ἄρα καθ᾽ ἡδονὴν φιλία μᾶλλον ἔοικε τῇ τε-
λείᾳ φιλίᾳ, ἢ ἡ κατὰ τὸ χρήσιμον.

Οἱ δ᾽ ἐν ταῖς ἐξουσίαις οὐ τοῖς αὐτοῖς χρῶνται φίλοις
ὡς χρησίμοις καὶ ὡς ἡδέσιν. ἄλλοι γάρ εἰσιν αὐτοῖς χρήσιμοι,
καὶ ἕτεροι ἡδεῖς. ἄμφω δ᾽ οἱ αὐτοὶ οὐ πάνυ. τὸ δ᾽ αἴτιον,
ὅτι τὸ χρήσιμον, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν τῇ τελείᾳ φιλίᾳ ἐστὶν, ἥ ἐστι τῶν
σπουδαίων. οἱ δὲ οὐ τοιούτους ζητοῦσιν. οὔτε γὰρ τοὺς δι᾽ ἀρε-
τὴν ἡδεῖς ζητοῦσιν, οὔτε τοὺς χρησίμους εἰς τὰ καλά. ἀλλὰ
τοῖς μὲν εὐτραπέλοις χρῶνται διὰ τὴν ἡδονὴν, τοῖς δὲ
δεινοῖς ὡς χρησίμοις, δυναμένοις πρᾶξαι τὸ ἐπιταχθέν·
ταῦτα δὲ οὐ πάνυ συνέρχονται ἐν τῷ αὐτῷ. ἡδὺς γὰρ καὶ
χρήσιμος ἅμα, καθὼς εἴρηται, ὁ σπουδαῖός ἐστιν, ὃς οὐ
γίνεται φίλος ὑπερέχοντι, ἂν μὴ κατ᾽ ἀρετὴν ὑπερέ-
χηται, καὶ ὑπὸ τὸν σπουδαῖον ἑαυτὸν τάττῃ, καὶ κρείττονα
ἑαυτοῦ ἡγεῖται. οὕτω γὰρ ἐξισάζει ὁ σπουδαῖος τῷ κατὰ
ἐξουσίαν ὑπερέχοντι, ἀνάλογον ὑπερέχων καὶ ὑπερεχό-
μενος, ἐξισάζων δὲ ἔσται φίλος· ἂν δὲ μὴ οὕτως ἐξισά-
ζῃ, οὐκ

ζῇ, οὐκ ἔσται· ἐπεὶ δὲ οἱ ἐν ἐξουσίαις οὐ πάνυ τοιοῦτοι γίνονται, διὰ τοῦτ' οὐδὲ φίλοι αὐτοῖς οἱ σπουδαῖοι.

ΚΕΦ. θ'.

Περὶ τῆς ἡδείας καὶ χρησίμου φιλίας, ὅτι κατά τι φιλίαι, κατά τι οὐ φιλίαι εἰσί· καὶ περὶ τῆς καθ' ὑπεροχὴν φιλίας.

Πᾶσαι μὲν οὖν αἱ εἰρημέναι φιλίαι ἐν ἰσότητί εἰσι. τὰ γὰρ αὐτὰ τοῖς φίλοις ἐξ ἀλλήλων γίνεται, καὶ τὰ αὐτὰ βούλονται ἀλλήλοις, ἢ καὶ ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου ἀντικαταλλάττονται, ἴσον ἴσου, οἷον ἡδονὴν ἀντὶ ὠφελείας· αἵτινες ὅτι ἧττόν εἰσι τῶν ἄλλων φιλίαι καὶ ὀλιγοχρονιώτεραι, εἴρηται. τῶν δὲ φιλιῶν ἡ διὰ τὸ χρήσιμον καὶ ἡδὺ, κατά τι μὲν δοκοῦσιν εἶναι φιλίαι, κατά τι δὲ οὔ. καθ' ὃ μὲν γὰρ ἐοίκασι τῇ τελείᾳ φιλίᾳ, φιλίαι εἰσὶ, καθ' ὃ δὲ ἀνόμοιοί εἰσι πρὸς αὐτὴν, οὐκ εἰσὶ φιλίαι. ἐοίκασι μὲν γὰρ, ὅτι ἡ τελεία καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχει, καὶ τὸ χρήσιμον· οὐχ ἐοίκασι δὲ, ὅτι ἡ μὲν ἀδιάβλητος καὶ μόνιμός ἐστιν· αἱ δὲ ταχέως μεταπίπτουσι, καὶ ἄλλοις διαφέρουσι πολλοῖς. αὗται μὲν οὖν πᾶσαι καθ' ὁμοιότητα καὶ ἰσότητά εἰσιν.

Ἕτερον δὲ φιλίας εἶδος τὸ καθ' ὑπεροχὴν· οἷον πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ πρὸς νεώτερον, ἀνδρί τε πρὸς γυναῖκα, καὶ παντὶ ἄρχοντι πρὸς ἀρχόμενον.

Διαφέρουσι δὲ αὗται ἀλλήλων. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ γονεῦσί τε πρὸς τέκνα, καὶ ἄρχουσι πρὸς ἀρχομένους· ἀλλ' οὐδὲ πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ υἱῷ πρὸς πατέρα, οὐδ' ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ γυναικὶ πρὸς ἄνδρα. ὥστε οὐχ αἱ φιλίαι μόνον διαφέρουσιν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ αἱ φιλήσεις πρὸς τὰς ἀντιφιλήσεις. ἑτέρα γὰρ ἑκατέρου τούτων τῶν φίλων ἡ ἀρετὴ

καὶ τὸ

καὶ τὸ ἔργον. καὶ ἕτερα δι' ἃ φιλοῦσι καὶ δι' ἃ φιλοῦνται. διὰ τοῦτο καὶ αἱ φιλήσεις καὶ αἱ φιλίαι ἕτεραι. ἐν μὲν οὖν ταῖς προειρημέναις φιλίαις τὸ μόνιμον ἐποίει τὸ τὰ αὐτὰ ἑκατέρῳ τῶν φίλων παρ' ἑκατέρου γίνεσθαι. ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν, καὶ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα ἀπαιτήσει.

Οὐ γὰρ δεῖ τὴν ἰσότητα ἐν τοιούτοις κατὰ ταῦτα φυλάττειν, ἀλλ' ὅταν ἐκεῖνα ἑκάτερος παρ' ἑκατέρου λαμβάνῃ, ἃ δεῖ τὸν μὲν δοῦναι τὸν δὲ λαβεῖν, μόνιμος ἡ τῶν τοιούτων καὶ ἐπιεικὴς ἔσται φιλία.

Καὶ τὴν φίλησιν δὲ ἀνάλογον δεῖ γίνεσθαι ἐν ταῖς καθ' ὑπεροχὴν φιλίαις. τὸν γὰρ ἀμείνω δεῖ μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν, καὶ τὸν ὠφελιμώτερον, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὁμοίως. δεῖ γάρ τινα γίνεσθαι καὶ ἐν τούτοις ἰσότητα. τοῦτο γὰρ τὴν φιλίαν συνέχει.

Γίνεται δέ πως ἰσότης, ὅταν κατ' ἀξίαν ἡ φίλησις γίνηται, καὶ τὸ δίκαιον δὲ ἐν τῇ ἰσότητι σώζεται. ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἔχει τὸ ἴσον ἔντε τοῖς δικαίοις, καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ. ἐν μὲν γὰρ τοῖς δικαίοις πρώτως μὲν ἴσον ζητεῖται, τὸ κατ' ἀξίαν, καὶ ἀνάλογον τοῖς δεχομένοις· δευτέρως δὲ ζητεῖται τὸ κατὰ τὴν ποσότητα ἴσον· ἐὰν γὰρ κατ' ἀξίαν καὶ ἀνάλογον γίνηται ἡ διανομὴ, δικαία ἐστί· κἂν σφόδρα τῷ ποσῷ διαφέρει, οὐδὲν κωλύει τὸν τοῦ δικαίου σώζεσθαι λόγον· εἰ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν ἴση εἴη καὶ μὴ ἀνάλογον, οὐ δύναται εἶναι δικαία· ἐπὶ δὲ τῆς φιλίας ἀνάπαλιν. τὸ γὰρ ἴσον ἐν ταύτῃ ζητεῖται, πρῶτον μὲν κατὰ τὴν ποσότητα, δευτέρως δὲ κατὰ τὸ ἀνάλογον· ἐὰν γὰρ πολὺ διαφέρωσιν, καὶ τὸ μεταξὺ διάστημα οὐκ ὀλίγον ᾖ

σφόδρα

σφόδρα δὲ ἄτερος θατέρου ὑπερέχῃ ἀρετῇ, ἢ εὐποιΐᾳ, ἢ τινι ἄλλῳ, οὐκ εἰσὶ φίλοι. οὔτε γὰρ δύνανται, οὔτε βούλονται. φανερώτερον δὲ γίνεται ἐφ᾽ ἡμῶν καὶ τοῦ θεοῦ. ὅτι γὰρ πλεῖστον ἡμῶν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχει, διὰ τοῦτο ἡ φιλία ἐνταῦθα χώραν οὐκ ἔχει. δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν βασιλέων. οὐ γὰρ οὐδὲ τούτοις ἀξιοῦσιν εἶναι φίλοι οἱ πολὺ καταδεέστεροι, οὐδὲ τοῖς ἀρίστοις ἢ σοφωτάτοις οἱ μηδενὸς ἄξιοι. οἱ μὲν οὖν σφόδρα διαφέροντες οὐ δύνανται εἶναι φίλοι· ἐν δὲ μετρίᾳ ὑπεροχῇ δυνατόν.

Ἐν πόσῃ δὲ ὡρισμένως εἰπεῖν, καὶ ἀκριβῆ δοῦναι λόγον, οὐκ ἔνι. καὶ γὰρ πολλῶν ἀφαιρουμένων παρὰ θατέρου τῶν φίλων, ὥστε θάτερον ὑπερέχειν, συμβαίνει μὲν τὴν φιλίαν ἔτι μένειν, συμβαίνει δὲ λύεσθαι, ὅταν πολὺ γίνηται μεταξὺ τὸ διάστημα, καθάπερ ἐφ᾽ ἡμῶν καὶ τοῦ θεοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ἀπορεῖται, μήποτε οὐ βούλονται οἱ φίλοι τοῖς φίλοις τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν. εἰ γὰρ βούλονται, συνεύξονται αὐτοῖς καὶ θεοῖς γενέσθαι, τοῦτο δὲ λύσει τὴν φιλίαν. ὥστε εἰ βούλονται αὐτοῖς τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, βούλονται μὴ εἶναι αὐτοῖς φίλους. τοῦτο δὲ ἐναντίον ἐστὶ τῷ λόγῳ τῆς φιλίας. ἔτι δὲ οὐδὲ αὐτοῖς ἔσονται ἀγαθοί, μὴ ὄντες φίλοι. οὐκ ἄρα συνεύξονται αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα ἀγαθά. ῥητέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι ὁ φίλος τῷ φίλῳ συνεύχεται τὰ ἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα. εἰ δὲ ἐκείνου ἕνεκα, δεῖ τὸν φίλον μένειν, καὶ αὐτῷ συμβῆναι τὰ ἀγαθά. μένοι δ᾽ ἄν, εἰ ἄνθρωπος εἴη, καὶ μὴ θεὸς γένοιτο ἐξ ἀνθρώπου· ἀνθρώπῳ δὲ ὄντι βουλήσεται ὁ φίλος τὰ μέγιστα γενέσθαι ἀγαθὰ, ἴσως δὲ οὐ πάντα, καθάπερ οἱ πλείους

τῶν φίλων ἔχουσιν. αὐτῷ γὰρ μάλιστα ἕκαστος βούλεται τὰ ἀγαθά.

ΚΕΦ. ί.

Περὶ τῆς ἐν τῷ φιλεῖν μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι, οὔσης φιλίας.

Οἱ πολλοὶ δὲ δοκοῦσι διὰ φιλοτιμίαν βούλεσθαι μᾶλλον φιλεῖσθαι, ἢ φιλεῖν· διὸ φιλοκόλακες οἱ πολλοί, καὶ ἥδονται κόλαξι συνόντες, ὅτι ὑπερέχουσιν αὐτῶν, δοκούντων εἶναι φίλων. τὸ δὲ ὑπερέχειν τῶν φίλων τοῖς φιλοτίμοις ἡδύ. καὶ γὰρ οἱ κόλακες προσποιοῦνται πάντα τῶν συνόντων ἡττᾶσθαι, καὶ διὰ τοῦτο φιλεῖν μᾶλλον, ἢ φιλεῖσθαι. τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἐγγὺς εἶναι δοκεῖ τοῦ τιμᾶσθαι, οὗ δὴ οἱ πολλοὶ ἐφίενται.

Τὸ δὲ τιμᾶσθαι οὐ δι' ἑαυτὸ ζητοῦσιν οἱ ζητοῦντες, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· δι' ἄλλο γὰρ δοκεῖ αὐτοῖς ἀγαθὸν ἡ τιμή, τοῖς μὲν πολλοῖς ὑπὸ τῶν ὑπερεχόντων τιμωμένοις, διὰ τὴν ἐλπίδα. οἴονται γὰρ τυχεῖν ἂν ὧν δέονται παρὰ τῶν τιμώντων, καὶ ὡς σημείῳ τῆς εὐπαθείας χαίρουσι τῇ τιμῇ. οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν ὀρεγόμενοι τιμᾶσθαι διὰ τοῦτο διώκουσι τὴν τιμήν, ὅτι ἐφίενται βεβαίως περὶ ἑαυτῶν τὰ ἄριστα ὑπολαμβάνειν. βεβαιοῦσι δὲ τὰς περὶ ἑαυτῶν ἀγαθὰς δόξας τῇ ψήφῳ τῶν τιμώντων. χαίρουσι δὴ τῇ τιμιότητι ἐντεῦθεν. πιστεύουσιν δὲ ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. τὸ μὲν οὖν τιμᾶσθαι δι' ἄλλο ζητεῖται. τὸ δὲ φιλεῖσθαι, δι' ἑαυτό. καὶ γὰρ ἡδὺ καὶ φιλητόν ἐστι καθ' ἑαυτό. διὸ δόξειεν ἂν κρεῖττον εἶναι τοῦ τιμᾶσθαι, καὶ ἡ φιλία δὲ καθ' ἑαυτὴν αἱρετὴ εἶναι· ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ φιλεῖσθαι καὶ τῷ φιλεῖν συνίσταται, εἰ ἑκάτερον καθ' ἑαυτόν ἐστι αἱρετὸν, φανερὸν, ὅτι

καὶ ἡ

καὶ ἡ φιλία καθ' ἑαυτὴν αἱρετή ἐστιν· ἔστι δὴ οὐ μόνον τὸ φιλεῖσθαι δι' ἑαυτὸ αἱρετὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλεῖν, καὶ πολλῷ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ βέλτιον.

Ὅθεν καὶ ἡ φιλία ἐν τῷ φιλεῖν ἐστὶ μᾶλλον, ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι· σημεῖον δὲ, αἱ μητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι, καὶ παρὰ τῶν τέκνων φιλεῖσθαι οὐ ζητοῦσαι. ἔνιαι γὰρ ὑποποιοῦσιν ἄλλαις τὰ ἑαυτῶν, ἢ καὶ ἄλλως διδόασιν ἐπὶ τῷ παρ' αὐτῶν τρέφεσθαι, καὶ ἀγνοούμεναι οὐ φιλοῦνται). αὗται δὲ φιλοῦσι μὲν εἰδυῖαι, ἀντιφιλεῖσθαι δ' οὐ ζητοῦσιν, ἐὰν ἀμφότερα μὴ ἐνδέχηται· ἀλλ' ἱκανὸν αὐταῖς ἔοικεν εἶναι, ἐὰν ὁρῶσιν εὖ πράττοντας τοὺς παῖδας. μᾶλλον δὲ τῆς φιλίας οὔσης ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ τῶν φιλοφίλων ἐπαινουμένων, φίλων ἀρετὴ τὸ φιλεῖν ἔοικεν εἶναι.

Ὥστε ἐν οἷς τοῦτο γίνεται κατ' ἀξίαν, οὗτοι μόνιμοι φίλοι, καὶ ἡ τούτων φιλία βεβαία ἐστίν. οὕτω δὲ γένοιντο ἂν καὶ οἱ ἄνισοι φίλοι, εἰ ἀξίως ἀλλήλοις φιλοῦσιν. ἴσοι γὰρ ἂν ἀλλήλοις οὕτω γένοιντο· ἡ δὲ ἰσότης φιλότης.

ΚΕΦ. ια΄.

Περὶ βεβαιότητος φιλίας, καὶ πόθεν τό, τε φιλεῖν, καὶ τὸ φιλεῖσθαι.

ΑΥτη δὴ ἡ ὁμοιότης ἐν μὲν τοῖς σπουδαίοις μάλιστα καὶ κυρίως εὑρίσκεται· ἐν δὲ τοῖς φαύλοις ἀμυδρῶς, ἐν δὲ τοῖς διὰ τὸ χρήσιμον καὶ ἡδὺ, μᾶλλον· οἱ μὲν γὰρ σπουδαῖοι καὶ ἑαυτοῖς ὅμοιοί εἰσιν· οὐ γὰρ εὐμετάβολοί εἰσιν, οὐδὲ ἄλλοτε ἄλλοις χαίρουσιν, ἀλλὰ τοῖς σπουδαίοις ἔργοις· μόνιμος γὰρ ἡ ἀρετὴ ὅτι ἕξις ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀλλήλοις

ἀεὶ ὅμοιοί εἰσι, καὶ διαμένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ· καὶ οὔτε δέονται
φαύλων, οὔθ' ὑπηρετοῦσι τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν, καὶ δια-
κωλύουσι. τῶν ἀγαθῶν γὰρ μήτ' αὐτοὺς ἁμαρτάνειν, μήτε
τοῖς φίλοις ἐπιτρέπειν ὑπηρετεῖν. οἱ δὲ μοχθηροὶ καὶ τοῦτο
μοχθηροί εἰσιν, ὅτι οὐκ ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς χαίρουσιν. ὅθεν οὔτε
ἑαυτοῖς ὅμοιοί εἰσιν ἀεὶ, οὔτε τοῖς φίλοις· καὶ διὰ τοῦτο ὀλί-
γον χρόνον μένουσιν ἐν τῇ φιλίᾳ, χαίροντες τῇ ἀλλήλων
μοχθηρίᾳ· οἱ χρήσιμοι δὲ καὶ ἡδεῖς μᾶλλόν εἰσιν ἐν τῇ ὁ-
μοιότητι. μονιμωτέρα γὰρ ἡ τοῦ χρησίμου καὶ τοῦ ἡδέος ζή-
τησις, καὶ διὰ τοῦτο ὅμοιοί εἰσιν ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις, τῷ
τὸ χρήσιμον ἀμφοτέρους ζητεῖν, ἢ τὸ ἡδὺ, ἕως ἂν πορί-
ζωσιν ἡδονὰς ἢ ὠφελείας ἀλλήλοις. αἱ μὲν οὖν ἐξ ὁμοιό-
τητος φιλίαι τοιαῦται.

Δοκεῖ δὲ καὶ ἐξ ἐναντιότητος συστῆναι φιλία, ἥτις καὶ
διὰ τὸ χρήσιμόν ἐστιν. οἷον εἴ τις πένης πλουσίῳ γένοιτο φίλος,
καὶ ἀμαθὴς εἰδότι. οὗ γὰρ τυγχάνει τις ἐνδεὴς, τούτου ἐφιέ-
μενος, ἀντιδωρεῖται ἄλλο ὃ αὐτὸς δύναται δοῦναι. εἰς
ταύτην δὲ τὴν φιλίαν ἀνάγοιτο ἂν καὶ ὁ ἐραστὴς καὶ ἐρώμε-
νος, καὶ ἡ τοῦ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ φιλία. διὰ τοῦτο καὶ γελοῖοι
δοκοῦσιν οἱ ἐρασταὶ πολλάκις, ἀξιοῦντες ὁμοίως ὑπὸ τῶν
ἐρωμένων ἀντιφιλεῖσθαι, αἰσχροὶ ὄντες ὄντων καλῶν. εἰ
μὲν γὰρ ὁμοίως εἰσὶ φιλητοὶ, τὰ εἰκότα ἀξιοῦσι, καὶ δί-
καιοί εἰσιν ὁμοίως φιλεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ, γελοῖοι. διὰ ταῦτα
δοκεῖ καὶ ἐξ ἐναντίων συνεστάναι φιλίαν, ὅτι οἱ αἰσχροὶ τῶν
καλῶν ἐρῶσι, καὶ οἱ πλούσιοι τῶν πενήτων, καὶ οἱ ἀμαθεῖς τῶν
ἐπιστημόνων· καὶ ἐν τῇ φύσει τὰ ξηρὰ τῶν ὑγρῶν ἐφίενται·
γίνεται δὲ ἡ τοιαύτη φιλία τῶν ἐναντίων οὐ καθ' αὑτὸ, ἀλλὰ
κατὰ συμ-

κατὰ συμβεβηκός. οὐ γὰρ, καθὸ φιλοῦσιν ἄλληλα, ἐναντία ἐστὶν, ἀλλὰ συμβέβηκεν αὐτοῖς ἐναντίοις εἶναι. καὶ γὰρ ὁ πένης ἐρᾷ τοῦ πλουσίου, ὅτι ὠφέλιμός ἐστιν αὐτῷ καὶ χρήσιμος· χρήσιμος δὲ καὶ ὠφέλιμος τῷ χρωμένῳ οὐκ ἔστιν ἐναντίος καθ᾽ αὑτό· ἢ γὰρ ἂν πᾶς χρήσιμος τῷ χρωμένῳ ἦν ἂν ἐναντίος. οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ ὁ στρατιώτης τῷ στρατηγῷ ἐναντίος, οὐδὲ ὁ διδάσκαλος τῷ μαθητῇ. καὶ ὁ ἐραστὴς δὲ τὸν ἐρώμενον φιλεῖ, ὅτι ἡδύς ἐστιν αὐτῷ. ἡδὺς δὲ ἡδομένῳ οὐκ ἔστιν ἐναντίος, ἀλλὰ συμβαίνει αὐτοῖς ἐναντίοις εἶναι. φύσει δὲ τὸ ξηρὸν ἐφίεται οὐ τοῦ ἐναντίου ὑγροῦ, ἀλλὰ τοῦ μέσου. ἡ γὰρ ὄρεξις τοῦ ἀγαθοῦ ἐστίν. ἀγαθὸν δὲ τὸ μέσον. ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω· καὶ γὰρ οὐ πάνυ οἰκεῖά εἰσι τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ.

ΚΕΦ. ιβ'.

Περὶ τῆς πολιτικῆς φιλίας.

9

Ἔοικε δὲ, καθὼς εἴρηται πρότερον, ὅτι περὶ ταὐτὰ ἐστὶν ἥτε φιλία καὶ τὸ δίκαιον. καὶ γὰρ τὸ δίκαιον ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις ζητεῖται, ἐν ταύταις δὲ καὶ ἡ φιλία γίνεται. καὶ γὰρ καὶ σύμπλοι, καὶ στρατιῶται, καὶ ὅλως οἱ πράξεων τινῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων κοινωνοῦντες ἀλλήλοις. καὶ τὰ δίκαια φυλάττειν πρὸς ἀλλήλους ζητοῦσι, καὶ φίλοι εἰσὶν ἀλλήλοις, καὶ καθ᾽ ὅσον δὲ κοινωνοῦσι, κατὰ τοσοῦτον καὶ φιλοῦσιν ἀλλήλους, καὶ τὰ δίκαια πρὸς ἀλλήλους ποιοῦσιν. ὅθεν καὶ ἡ παροιμία φησὶ, κοινὰ τὰ τῶν φίλων, ὀρθῶς. ἐν κοινωνίᾳ γὰρ ἡ φιλία. διαφέρουσι δὲ αἱ κοινωνίαι. ἀδελφοῖς μὲν γὰρ καὶ ἑταίροις πάντα κοινὰ, τοῖς δὲ ἄλλοις οὐ πάντα, ἀλλ᾽ ἔνια ὡρισμένα· καὶ

τούτων τοῖς μὲν πλείω, τοῖς δὲ ἐλάττω. ἀναλόγως δὲ ταῖς κοινωνίαις καὶ αἱ φιλίαι ἔχουσιν. αἱ μὲν γὰρ μᾶλλον, αἱ δὲ ἧττον γίνονται, ταῖς κοινωνίαις ἀκολουθοῦσαι. ὁμοίως καὶ τὰ δίκαια ταῖς φιλίαις ἀναλογοῦσιν. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δίκαια ἀδελφοῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ πατρὶ πρὸς υἱὸν, ἢ πολίταις, ἢ ἑταίροις πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἕτερα· καὶ μᾶλλον καὶ ἧττον γίνεται ταῖς φιλίαις ἀκολουθοῦντα. οὐ γὰρ ὁμοίως ἄδικον χρήματα ἀποστερῆσαι ἑταῖρον ἢ πολίτην, καὶ μὴ βοηθῆσαι δεομένῳ, ἀδελφῷ ἢ ὀθνείῳ· ἢ πατάξαι πατέρα, καὶ ὁντινοῦν ἄλλον. αὔξεσθαι γὰρ πέφυκεν ἅμα τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ δίκαιον, ὡς ἐν τοῖς αὐτοῖς ὄντα, καὶ ἐπ' ἴσον διήκοντα. καὶ τὸν φίλτερον δεινότερον ἀδικεῖν, καὶ τὸν μᾶλλον κοινωνοῦντα καὶ φιλοῦντα, ἢ πρὸς ὃν ἧττον ἡ κοινωνία καὶ ἡ φιλία γίνεται.

Πᾶσαι δὲ κοινωνίαι, ἐν αἷς ἐστιν ἡ φιλία καὶ τὸ δίκαιον, μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. ἡ γὰρ πολιτικὴ κοινωνία ἐστὶ τοῦ συμφέροντος ἕνεκα· δι' ὃ καὶ συνέστη τὴν ἀρχὴν ἡ πολιτεία, καὶ μένει. πᾶσα δὲ κοινωνία τοῦ συμφέροντός ἐστιν ἕνεκα· ἡ μὲν τοῦδε τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ἐκείνου· διὰ γὰρ τῶν κοινωνιῶν τὰ συμφέροντα πορίζομεν ἑαυτοῖς, καὶ διὰ ταῦτα ἀλλήλοις κοινωνοῦμεν, ἵνα πορισώμεθά τι τῶν εἰς τὸν βίον. τούτου δὴ τοῦ κοινῇ συμφέροντος καὶ οἱ νομοθέται στοχάζονται, καὶ δίκαιόν φασιν εἶναι τὸ κοινῇ συμφέρον. αἱ μὲν οὖν ἄλλαι, καὶ αἱ ὅλαι, καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, τοῦ συμφέροντος ἐφίενται· οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν τοῦ συμφέροντος, οἷον χρημάτων, ἢ ἄλλου τινός· συστρατιῶται δὲ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον συμφέροντος ὀρέγονται, οἷον χρημάτων,

ἢ νίκης, ἢ πόλεως. ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται καὶ δημόται. τινὲς δὲ τῶν κοινωνιῶν τοῦ ἡδέος ἐφίενται, καὶ δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίνεσθαι, ὥσπερ ἡ τῶν θιασωτῶν κοινωνία, καὶ ἡ τῶν ἐρανιστῶν. ἡ μὲν γὰρ θυσίας ἕνεκα γίνεται, ἡ δὲ συνουσίας, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων τοῦ ἡδέος ἐστὶ μᾶλλον, καὶ αὗται δὲ μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. σώζονται γὰρ καὶ αὗται πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. καὶ γὰρ οὐ μόνον, ἃ νῦν ἐστι συμφέρον, ζητεῖ, ἀλλὰ καὶ, ὃ νῦν μὲν οὐ συμφέρει, συνοίσει δὲ, καὶ τοῦτο διώκει· οὐ γὰρ τοῦ παρόντος μόνου συμφέροντος ἐφίεται, ἀλλὰ τοῦ μέχρι βίου, διὰ τοῦτο θυσίας τε εἰσήγαγε, καὶ συνόδους, καὶ συνουσίας μεθ' ἡδονῆς, καὶ πόνων ἀναπαύσεις. μετὰ γὰρ τὰς τῶν καρπῶν συγκομιδὰς αἵ τε σύνοδοι ἐγίνοντο, καὶ αἱ θυσίαι, ἀπαρχαί τινες οὖσαι. μάλιστα γὰρ ἐν τούτοις ἐσχόλαζον τοῖς καιροῖς. διὰ δὴ τούτων τῶν κοινωνιῶν τό, τε θεῖον ἵλεων αὐτοῖς ἐγίνετο, ὃ συνοίσειν ἐδόκει, καὶ αὐτοὶ ἀναπαυόμενοι, νεαροὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος πόνων ἥπτοντο. διὰ τοῦτο φαίνεται, ὅτι πᾶσα κοινωνία, καὶ ἡ τοῦ ἡδέος ἕνεκα γινομένη καὶ ἡ τοῦ συμφέροντος, τὸ συμφέρον ἔσχατον ἔχει τέλος, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαι μέρη εἰσὶ τῆς πολιτικῆς. ταύταις δὲ ταῖς κοινωνίαις καὶ αἱ φιλίαι ἀκολουθήσουσι, καὶ ὥσπερ αἱ κοινωνίαι, οὕτω καὶ αἱ φιλίαι διαιρεθήσονται, καὶ τοιαῦται ἔσονται αἱ φιλίαι, οἷαι αἱ κοινωνίαι.

ΚΕΦ. ιγ.

Περὶ τῶν τριῶν τῆς πολιτείας εἰδῶν. 10

ΡΗτέον δέ ἐστι περὶ τῆς πολιτικῆς. ταύτης δὴ τρία εἰσὶν εἴδη· βασιλεία, ἀριστοκρατία, καὶ τιμοκρατία, ἣν καὶ πολιτείαν εἰώθασιν οἱ πλεῖστοι καλεῖν, ἢ τίς ἐστιν ἀπὸ

τῶν τι-

τῶν τιμημάτων. διδόντες γὰρ χρήματα τὸ ἄρχειν λαμβάνουσι. διὰ τοῦτο τιμοκρατικὴν οἰκεῖόν ἐστι καλεῖν. τούτων δὲ τῶν πολιτικῶν βελτίστη μὲν ἡ βασιλεία, χειρίστη δὲ ἡ τιμοκρατία. αὗται μὲν οὖν αἱ πολιτεῖαι. αἱ δὲ παρεκβάσεις καὶ οἷον φθοραὶ τῶν πολιτειῶν, τῆς μὲν βασιλείας ἡ τυραννίς. ἄμφω γὰρ μοναρχίαι. διαφέρουσι δὲ πλεῖστον. ὁ μὲν γὰρ τύραννος τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον σκοπεῖ, ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ τῶν ἀρχομένων. οὐ γάρ ἐστι βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρκῶν, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων. ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ δεηθήσεται τὰ τῶν ἀρχομένων εἰς ἑαυτὸν ἕλκειν. διὰ τοῦτο τὰ μὲν ὠφέλιμα αὐτῷ οὐ προσκοπεῖ πολιτευόμενος καὶ τὰ κοινὰ πράττων, μόνα δὲ τὰ τῶν ἀρχομένων. οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν κοινῶν, ἀλλ' οἴκοθεν πορίζει τὰ συμφέροντα ἑαυτῷ. ὁ δὲ μὴ οὕτως ἔχων κληρωτὸς μᾶλλον ἄν τις εἴη, ἢ βασιλεύς. ἔστι τοίνυν ἡ τυραννὶς ἐναντία τῇ βασιλείᾳ. ὁ γὰρ τύραννος τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν διώκει, καὶ πολὺ μᾶλλον, ἢ ὁ κληρωτός. καὶ φανερωτέρα ἡ διαφορὰ ἡ πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι καὶ χείρων. διὰ τοῦτο καὶ ἐναντίον ἐστὶ τῇ βασιλείᾳ ἡ τυραννίς, ὅτι τὸ μὲν βέλτιστον, τὸ δὲ κάκιστον. τὸ γὰρ κάκιστον ἐναντίον τῷ βελτίστῳ. μεταβαίνει τοίνυν ἡ πολιτεία ἐκ βασιλείας εἰς τυραννίδα. φαυλότης γάρ ἐστι μοναρχίας ἡ τυραννίς, καὶ ὁ μοχθηρὸς βασιλεὺς τύραννος γίνεται. τῆς μὲν οὖν βασιλείας παρέκβασις ἡ τυραννίς, τῆς δὲ ἀριστοκρατίας ἡ ὀλιγαρχία. ὅταν γὰρ ταύτην πολιτευόμενοι τὴν πολιτείαν νέμωσι τὰ τῆς πόλεως ἑαυτοῖς παρὰ τὴν ἀξίαν. καὶ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα· καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ διδόασι διοικεῖν, ἵνα συνήθεις αὐτοῖς γινόμενοι δι' αὐτῶν καρποῦ-

καρποῦσθαι δ᾽ ὕων τὰ κοινά. ὅθεν συμβαίνει ὀλίγους τινὰς ἐπὶ τῶν πραγμάτων εἶναι, καὶ μοχθηροὺς ἀντὶ τῶν ἐπιεικεστάτων. τῆς δὲ τιμοκρατίας παρέκβασις ἡ δημοκρατία. συνόροι γάρ εἰσιν αὗται. πλήθους γὰρ βούλεται καὶ ἡ τιμοκρατία εἶναι, καὶ ἴσοι πάντες οἱ ἐν τῷ τιμήματι. ἥκιστα δὲ μοχθηρά ἐστιν ἡ δημοκρατία. μικρὸν γὰρ ὑπερβαίνει τὸ τῆς τιμοκρατίας εἶδος. κοινωνεῖ γὰρ αὐτῇ μᾶλλον ἢ διαφέρει. τῷ τιμήματι μὲν γὰρ διαφέρει, κοινωνεῖ δὲ κατά τε τὴν ἰσότητα, ἴσοι γὰρ πάντες οἱ ἐν τῷ τιμήματι, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος.

ΚΕΦ. ιδ΄.

Περὶ τῶν ὁμοιωμάτων τούτων τῶν εἰδῶν.

ΤΑ μὲν οὖν εἴδη τῆς πολιτικῆς εἰς ταῦτα μεταβάλλουσι μάλιστα. τὸ ἐλάχιστον γὰρ ἑκάστη τῶν εἰρημένων πολιτειῶν εἰς τὴν ἀντικειμένην αὐτῇ μεταβάλλει, καὶ εἰς ταύτην ῥᾶστα μεταβαίνει. εἰσὶ δὲ καὶ ἐν τῇ οἰκονομικῇ ὁμοιώματα αὐτῶν, καὶ οἷον παραδείγματα. ἐν γὰρ ταῖς οἰκίαις καὶ βασιλείαις εἰκόνα ἴδοι τις ἂν καὶ ἀριστοκρατίας, καὶ τῶν ἄλλων. ἡ μὲν γὰρ πατρὸς πρὸς υἱοὺς κοινωνία βασιλείας ἔχει σχῆμα. τῶν τέκνων γὰρ τῷ πατρὶ μέλει. ἐντεῦθεν δὲ καὶ Ὅμηρος τὸν Δία πατέρα προσαγορεύει. πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι, ἣν οἱ Πέρσαι ὑπερβαίνοντες τυραννίδα ποιοῦσι. τῶν γὰρ υἱῶν ὡς δούλων ἄρχουσι. τυραννὶς δὲ ἡ τῶν δούλων ἀρχή. τὸ γὰρ τοῦ δεσπότου συμφέρον ζητεῖται ἀεὶ παρὰ τῶν δούλων. ἔστι δὴ ταύτη τῶν τέκνων ἀρχὴ ἡμαρτημένη. ἡ δὲ βασιλεία ἔοικεν αὐτοῦ δέοντος ἔχεσθαι. δεῖ γάρ, ἐπεὶ υἱὸς διαφέρει δούλου, καὶ

τὰς ἀρχὰς αὐτῶν διαφόρους εἶναι. ἡ μὲν οὖν πατρὸς πρὸς
υἱοὺς κοινωνία τῇ βασιλείᾳ ἔοικεν, ἀριστοκρατίᾳ δὲ ἡ τοῦ ἀν-
δρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα. κατ' ἀξίαν γὰρ, καὶ ὡς βελτίων, ὁ
ἀνὴρ ἄρχει. καὶ ἔσται δὴ ἀριστοκρατία, ὅταν ἃ μὲν προσή-
κει ἀνδρὶ, ἑαυτῷ ἀποδιδῷ ὁ ἀνὴρ, ἃ δὲ γυναιξὶν ἁρμόζει,
τῇ γυναικὶ παραχωρῇ. ὑπερβήσεται δὲ τὴν ἀριστοκρατίαν
ἡ τοιαύτη κοινωνία, καὶ εἰς ὀλιγαρχίαν μεταβαλεῖ, ὅταν ὁ
ἀνὴρ ἁπάντων κυριεύῃ. παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ αὐτὸ ποιεῖ, καὶ
οὐχ ᾗ ἀμείνων. ἐνίοτε δὲ ἄρχουσιν αἱ γυναῖκες, ὅταν ἐπί-
κληροι ὦσι, καὶ διὰ τοῦ πλούτου καὶ δυνάμει τῶν ἀνδρῶν
ὑπερέχωσιν. οὐ γὰρ γίνεται ἡ τοιαύτη ἀρχὴ δι' ἀρετὴν,
ἀλλὰ καθάπερ ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις, διὰ πλοῦτον καὶ δύνα-
μιν. τοιαύτη μὲν οὖν ἡ ἐν οἰκίᾳ ἀριστοκρατία, καὶ ὀλιγαρχία.
τιμοκρατία δὲ ἡ τῶν ἀδελφῶν κοινωνία. ἴσοι γὰρ, πλὴν
ἐφ' ὅσον ταῖς ἡλικίαις διαλλάττουσι. διόπερ, ἂν πολὺ ταῖς
ἡλικίαις διαφέρωσιν, οὐκ ἔτι ἀδελφικὴ γίνεται ἡ φιλία,
ἀλλὰ πατρικῇ τινὶ ἔοικε πρὸς παῖδας. δημοκρατία δὲ
μάλιστα μὲν ἐν ταῖς ἀδεσπότοις τῶν οἰκήσεων γίνεται. ἐν-
ταῦθα γὰρ πάντες ἐξ ἴσου. γίνεται δὲ καὶ ἐν αἷς ὁ ἄρχων
ἀσθενὴς, καὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος ἑαυτοῦ ἐξουσιάζει.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Περὶ τῆς καθ' ἑκάστην τῶν πολιτειῶν φιλίας.

11 Αὗται μὲν οὖν αἵ τε ἐν πολιτικῇ καὶ ἐν οἰκονομικῇ κοι-
νωνίαι. πάσαις δὲ ταύταις ταῖς κοινωνίαις φαίνεται
ἡ φιλία ἀκολουθοῦσα, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον.
Τῇ μὲν οὖν βασιλικῇ κοινωνίᾳ ὑπερεχικὴ φιλία,
εἰ ὁ βα-

εἰ ὁ βασιλεὺς ὑπερέχει ταῖς εὐεργεσίαις, καὶ εὖ ποιεῖ τοὺς
βασιλευομένους, καὶ ἐπιμελεῖται αὐτῶν, ἀγαθὸς ὤν, ἵν'
εὖ πράττωσιν, ὥσπερ νομεὺς προβάτων. ὅθεν καὶ Ὅμηρος
τὸν Ἀγαμέμνονα ποιμένα προσαγορεύει λαῶν. τοιαύτη
δὲ καὶ ἡ πατρικὴ φιλία. ὑπεροχικὴ γάρ ἐστι καὶ αὐτή. δια-
φέρει δὲ τῷ μεγέθει τῶν εὐεργετημάτων. μείζω γὰρ ὁ πα-
τὴρ εὐεργετεῖ. αἴτιος γὰρ τῷ παιδὶ τοῦ εἶναι, ὃ μέγιστον
ἁπάντων δοκεῖ. καὶ ἔτι τροφῆς, καὶ παιδείας. καὶ τοῖς προγό-
νοις δὲ ταῦτα ἀπονέμεται. φύσει γὰρ ἀρχικόν, ὅ, τε πα-
τὴρ τῶν υἱῶν, καὶ ὁ πρόγονος τῶν ἐγγόνων, καὶ βασιλεὺς
βασιλευομένων. εἰσὶ δὴ πᾶσαι αἱ τοιαῦται φιλίαι ἐν
ὑπεροχῇ. διὸ καὶ τιμῶνται οἱ γονεῖς· καὶ τὸ δίκαιον δὲ ἀ-
κολούθως τῇ φιλίᾳ οὐ τὸ αὐτό, ἀλλ' ἐν ὑπεροχῇ. τὸ γὰρ
πρὸς πατέρα δίκαιον ὑπερέχει τοῦ πρὸς υἱόν. τὸ γὰρ κατ'
ἀξίαν ἀποδοῦναι δεῖ. διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλία συνίσταται.

Οὐ τῇ βασιλικῇ δὲ μόνον κοινωνίᾳ ἡ ὑπεροχικὴ φιλία
ἀκολουθεῖ, ἀλλὰ καὶ τῇ ἀριστοκρατικῇ. πρὸς γὰρ τὸν ἀμείνω
μείζων γίνεται ἡ φίλησις. τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς
γυναῖκα φιλία. ἡ γὰρ τοιαύτη κοινωνία ἀριστοκρατία
ἐστὶν ἐν οἰκίᾳ. κατὰ τὴν ἀρετὴν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ τῷ ἀμεί-
νονι δεῖ πλέον ἀπονέμειν φιλήσεως. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ δίκαιον
κἀνταῦθα ἐν ὑπεροχῇ.

Τῇ δὲ τιμοκρατικῇ κοινωνίᾳ, οἵα ἐστὶ καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν,
ἡ ἑταιρικὴ φιλία ἀκολουθεῖ, ἥ τις ἐν ἰσότητί ἐστιν. οἱ γὰρ
ἑταῖροι ἴσοι καὶ ἡλικιῶται. οἱ δὲ τοιοῦτοι ὁμοπαθεῖς καὶ ὁ-
μοήθεις ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, οἷοί εἰσι καὶ οἱ ἐν τιμοκρατικῇ.
ἴσοι γὰρ οἱ πολῖται βούλονται, καὶ ἐπιεικεῖς εἶναι· καὶ

ἄρχουσιν ἕκαστος ἀξίως, καὶ ἄρχονται ἐν τῷ μέρει. ἀξίως δὴ καὶ ἡ φιλία, καὶ τὸ δίκαιον. ταῖς μὲν οὖν ὑγιέσι πολιτείαις, καὶ κοινωνίαις οὕτως ἡ φιλία ἀκολουθεῖ, καὶ τὸ δίκαιον.

Ταῖς δὲ παρεκβάσεσι τῶν κοινωνιῶν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἐπὶ μικρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ φιλία· ἐπεὶ δὲ τῶν παρεκβάσεων χειρίστη ἐστὶν ἡ τυραννὶς, διὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐν αὐτῇ φιλία εὑρίσκεται, ἢ πάνυ μικρόν. ἐν οἷς γὰρ μηδὲν κοινωνόν ἐστι τῷ ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, οὐδὲ φιλία. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ δίκαιον· ἀλλ᾽ ὥσπερ ὁ τεχνίτης ἔχει πρὸς τὸ ὄργανον, καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα, οὕτω καὶ δεσπότης ἔσται πρὸς δοῦλον, καὶ τύραννος πρὸς ἀρχόμενον. ὠφελεῖται μὲν γὰρ τό, τε ὄργανον ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ τῆς ψυχῆς, φιλία δὲ πρὸς αὐτὰ οὐκ ἔστιν. οὐ γὰρ πρὸς τὰ ἄψυχα φιλία δύναται εἶναι. οὐδὲ δίκαιόν τι πρὸς αὐτά ἐστιν ἀπὸ τῶν χρωμένων, ὥσπερ οὐδὲ πρὸς βοῦν, ἢ πρὸς κύνα. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον οὐδὲ πρὸς δοῦλόν ἐστι φιλία δεσπότου, ἢ πρὸς ἀρχομένους τυράννῳ, καθόσον εἰσὶ δοῦλοι. οὐδὲν γὰρ κοινὸν δεσπόταις καὶ δούλοις. ὁ γὰρ δοῦλος ἔμψυχον ὄργανον, καὶ τὸ ὄργανον ἄψυχος δοῦλος. ᾗ μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτόν. ᾗ δὲ ἄνθρωπος, δύναται εἶναι. δοκεῖ γὰρ εἶναί τι δίκαιον παντὶ ἀνθρώπῳ πρὸς πάντα ἄνθρωπον τὸν δυνάμενον κοινωνῆσαι νόμων τινῶν καὶ θεσμῶν· ἡ γὰρ κοινωνία τῶν νόμων τὸ πρὸς ἀλλήλους ποιεῖ δίκαιον, ἡ δὲ κατὰ τὸ δίκαιον κοινωνία, καὶ τὴν φιλίαν εἰσάγει. ἔσται τοίνυν τυράννῳ πρὸς ἀρχομένους φιλία, καθόσον εἰσὶν ἄνθρωποι. διὰ τοῦτο ἀμυδρόν τι ἐνταῦθα καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ φιλία.

Ἐν δὲ

Ἐν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ ἐπὶ πλεῖστον. πολλὰ γὰρ τὰ κοινὰ ἴσοις οὖσιν.

ΚΕΦ. ιϛ΄.

Περὶ ἑταιρικῆς φιλίας, καὶ συγγενικῆς, καὶ οἰκονομικῆς. 12

ΠΑσα μὲν οὖν φιλία ἐν κοινωνίᾳ ἐστί, καθάπερ εἴρηται· μόνη δὲ ἡ συγγενικὴ καὶ ἑταιρικὴ φιλία οὐ δοκοῦσιν ἐν κοινωνίᾳ εἶναι. κοινωνικαὶ γάρ εἰσι φιλίαι αἱ καθ' ὁμολογίαν καὶ συνθήκην τινὰ συνιστάμεναι, οἷαί εἰσιν αἱ φυλετικαί, καὶ συμπλοϊκαί, καὶ ὅσαι τοιαῦται. εἰς ταύτας δὲ τάξειεν ἄν τις καὶ τὴν ξενικήν.

Ἡ δὲ συγγενικὴ φιλία καὶ ἡ ἑταιρικὴ οὐ καθ' ὁμολογίαν, ἢ συνθήκην τινὰ συνίστανται. ἀλλὰ τὴν μὲν ἡ φύσις συνέδησε, τὴν δὲ τὸ τυχεῖν ἡλικιώτας εἶναι, καὶ περὶ τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύματα σπουδάζειν.

Ῥητέον δὴ περὶ τῆς συγγενικῆς. ἔστι δὴ πολυειδὴς ἡ συγγενικὴ φιλία, καὶ τῆς πατρικῆς πᾶσα ἐξήρτηται. διὰ γὰρ τὴν πρὸς τὸν κοινὸν πατέρα, ἢ πρόγονον οἰκειότητα, οἵ τε ἀδελφοί, καὶ ἄλλως συγγενεῖς ἀλλήλοις φιλοῦσιν, ④ γονεῖς μὲν γὰρ στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα, τὰ δὲ τέκνα τοὺς γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων ὄντα, ἀδελφοὶ δὲ ἀδελφούς, τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι. μᾶλλον δὲ ἴσασιν οἱ γονεῖς τὰ τέκνα ὅτι ἐξ αὐτῶν εἰσιν, ἢ τὰ γεννηθέντα, ὅτι ἐκ τούτων. καὶ μᾶλλον συνῳκείωται τὸ αἴτιον καὶ τὸ γεννῶν τῷ γεννηθέντι, ἢ τῷ ποιηθέντι, ἢ τὸ γινόμενον τῷ ποιήσαντι, καὶ τὸ γεννηθὲν τῷ γεννήσαντι. τὸ γὰρ ἔκ τινος οἰκεῖον τῷ, ἐξ οὗ ἐστίν, ὥσπερ ὀδοὺς ἢ θρὶξ τῷ ἔχοντι οἰκεῖόν ἐστι, τριχὶ δὲ καὶ ὀδόντι οὐκ ἔστιν οἰκεῖον ὁ ἔχων. ἢ ἧττον οὐδαμῶς ἐστὶν οἰκεῖον τῷ

αἰτιατῷ τὸ αἴτιον, καὶ τῷ ἔκ τινος τὸ ἐξ οὗ, οὐδέ τινα σχέσιν ἔχει πρὸς αὐτό, ἤ, εἰ ἔχει ἐλάττω ἔχει, ἢ ἐκεῖνο πρὸς αὐτὸ ἔχει· καὶ τὰ τέκνα δὴ τοὺς γονεῖς ἧττον φιλοῦσιν, ἢ ὑπ᾽ ἐκείνων φιλοῦνται· ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου φανερόν. οἱ μὲν γὰρ εὐθὺς γινόμενα στέργουσι, τὰ τέκνα δὲ αὐτοὺς χρόνῳ ὕστερον μετὰ τὸ λαβεῖν σύνεσιν, ἢ αἴσθησιν. διὰ τοῦτο καὶ μητέρες μᾶλλον φιλοῦσι τὰ τέκνα, ἢ οἱ πατέρες, ὅτι πρότερον αὐτὰ στέργουσι. γονεῖς μὲν οὖν τὰ τέκνα φιλοῦσιν ὡς ἑαυτούς. τὰ γὰρ ἐξ αὐτῶν, οἷον ἄλλοι αὐτοί, τῷ χωρὶς εἶναι μόνον διαφέροντες. τέκνα δὲ φιλοῦσι γονεῖς, ὡς ἀπ᾽ ἐκείνων πεφυκότα.

Ἀδελφοὶ δὲ ἀλλήλους τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι. ἡ γὰρ πρὸς τοὺς γονεῖς ταυτότης καὶ αὐτοῖς ταυτότητα ποιεῖ πρὸς ἀλλήλους, ὥσπερ τοὺς κλάδους ἡ τῆς ῥίζης ταυτότης συνάπτει. διό φασι ταυτὸν αἷμα καὶ ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα. ἔστι γὰρ ἑκάτερον ταυτὸ καὶ ἐν πολλοῖς καὶ διῃρημένοις. μέγα δὲ πρὸς φιλίαν καὶ τὸ συντραφῆναι, καὶ ἥλικας εἶναι. ἧλιξ γὰρ ἥλικα φιλεῖ· καὶ οἱ συνήθεις, ἑταῖροι. διὸ καὶ ἡ ἀδελφικὴ τῇ ἑταιρικῇ ὁμοιοῦται, ἀνεψιοὶ δὲ, καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν συνῳκείωνται. τῷ γὰρ ἀπὸ τῶν αὐτῶν εἶναι καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοί πως ἀλλήλοις εἰσίν. γίνονται δὲ οἱ μὲν οἰκειότεροι τῶν συγγενῶν, οἱ δ᾽ ἀλλοτριώτεροι, τῷ σύνεγγυς, ἢ πόρρω τὸν ἀρχηγὸν εἶναι τοῦ γένους. οἷς γὰρ πόρρωθεν ἡ κοινωνία, ἀμυδρὰ γίνεται, τῷ παριέναι ἐλαττουμένη. ἔστι δὲ ἡ μὲν τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς φιλία, καὶ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν θεόν, ὡς πρὸς ἀγαθὸν καὶ ὑπερέχον. εὐεργέται γάρ εἰσι τὰ μέγιστα εὐεργετοῦντες,

τὸ εἶναι, καὶ τραφῆναι, καὶ παιδευθῆναι. ἡ δὲ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλοις ἐν ἰσότητι. ἔχει δὲ καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ χρήσιμον ἡ τοιαύτη φιλία μᾶλλον, ἢ ἡ τῶν ἀλλοτρίων κατὰ γένος, ὅσῳ καὶ κοινότερος ὁ βίος ἐστὶν αὐτοῖς, κατὰ πλείονα κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις. μάλιστα δὲ ἡ ἀδελφικὴ φιλία. συμβαίνει γὰρ αὐτῇ πάντα, ἃ καὶ τῇ ἑταιρικῇ, καὶ μᾶλλον αὐτῇ, ἢ ἐκείνῃ. καὶ διὰ τοῦτο εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ὅμοιοι, μᾶλλον φιλήσουσιν ἀλλήλους, ἢ οἱ ἑταῖροι· οἰκειότεροι γάρ εἰσιν ἀλλήλοις καὶ ὁμοιότεροι, καὶ ἐκ γενετῆς ἀλλήλους στέργουσι, καὶ ὁμοηθέστεροί εἰσιν, ὅτι καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἔφυσαν, καὶ ὁμοίως ἐπαιδεύθησαν· καὶ ἡ κατὰ τὸν χρόνον δοκιμασία μείζων ἐνταῦθα, καὶ βεβαιοτέρα. ἡ μὲν οὖν μεγίστη ἐν ταῖς συγγενικαῖς φιλία ἡ ἀδελφική ἐστιν. αἱ δὲ ἄλλαι ἀνάλογον ἔχουσι τῇ κατὰ γένος οἰκειότητι.

ξι

Ἀνδρὶ δὲ, καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν. ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει τεκνοποιητικὸν μᾶλλον, ἢ πολιτικὸν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον οἰκία πόλεως, καὶ ὅσῳ κοινότερον ζώοις τεκνοποιΐα, ἢ πολιτεία. τὸ μὲν γὰρ πᾶσι ζώοις ἔνεσι, ἡ δὲ πολιτεία μόνοις τοῖς ἀνθρώποις. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ζώοις ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἡ κοινωνία ἐστὶν, ἐφ' ὅσον ἔνι τεκνοποιῆσαι, τοῖς δὲ ἀνθρώποις οὐ τῆς τεκνοποιΐας χάριν μόνον ἡ κοινωνία ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. εὐθὺς γὰρ διῄρηται αὐτῶν τὰ ἔργα, καὶ ἄλλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνδρὸς, καὶ ἕτερα γυναικός. ἐπαρκοῦσιν οὖν ἀλλήλοις εἰς τὸ κοινὸν τιθέντες τὰ ἴδια. διὰ ταῦτα καὶ τὸ χρήσιμον, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ εἶναι δοκεῖ. εἴη δ' ἂν καὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἡ ἀρετὴ, εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν. ἔστι γὰρ ἑκατέρου ἀρετή. καὶ εἰ

συ-

σπουδαῖος εἴη ἑκάτερος τὴν προσήκουσαν ἀρετὴν, χαίροιεν ἂν καὶ διὰ τοῦτο ἀλλήλοις. σύνδεσμος δὲ τῇ τοιαύτῃ φιλίᾳ καὶ τὰ τέκνα δοκεῖ εἶναι. διὸ θᾶττον οἱ ἄτεκνοι διαλύονται. τὰ γὰρ τέκνα κοινὸν ἀγαθὸν ἀμφοῖν. τὸ δὲ κοινὸν συνέχει τὰ κοινωνοῦντα.

ΚΕΦ. ιζ.

Περὶ τῶν ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ ἐγκλημάτων.

ΠΩς δὲ συμβιωτέον ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ ἀδελφῷ πρὸς ἀδελφὸν, καὶ ὅλως φίλῳ πρὸς φίλον, ταυτόν ἐστι τῷ πῶς δίκαιον. ἕπεται γὰρ πάσῃ κοινωνίᾳ ἀναλόγως τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ δίκαιον, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις. καὶ οὐ ταυτὸν φαίνεται εἶναι δίκαιον φίλῳ πρὸς φίλον, καὶ τὸν ὀθνεῖον, ἢ τὸν ἀδελφὸν, ἢ τὸν ἑταῖρον, καὶ τὸν συμφοιτητήν. τριῶν δὲ οὐσῶν τῶν φιλιῶν, διὰ τὸ ἀγαθὸν, διὰ τὸ ἡδὺ, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ καθ' ἑκάστην τῶν μὲν ἐν ἰσότητι φίλων ὄντων, τῶν δὲ καθ' ὑπεροχήν· καὶ γὰρ γίνονται φίλοι καὶ οἱ ὅμοιοι, ἢ κατὰ τὸ ἀγαθὸν, ἢ κατὰ τὸ ἡδὺ, ἢ κατὰ τὸ χρήσιμον· γίνονται φίλοι καὶ ἀμείνους χείροσι.

Τοὺς δὲ ἴσους μὲν κατ' ἰσότητα δεῖ φιλεῖν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἰσάζειν· τοὺς δὲ ἀνίσους ἀναλόγως τῇ ὑπεροχῇ καὶ ἐλλείψει φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι.

Μόνη δὲ ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ, ἢ ταύτῃ μάλιστα, τὰ ἐγκλήματα, καὶ αἱ μέμψεις τῶν φίλων γίνονται πρὸς ἀλλήλους εἰκότως. οἱ μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν φίλοι ὄντες εὖ ποιεῖν ἀλλήλους προθυμοῦνται. τοῦτο γὰρ ἀρετῆς καὶ φιλίας. πρὸς τοῦτο δὲ τῶν φίλων ἁμιλλωμένων, οὐκ ἔστιν ἐγκλήματα οὐδὲ μάχαι. τὸν γὰρ φιλοῦντα καὶ εὖ ποιοῦντα,

οὐδεὶς

οὐδεὶς δυσχεραίνει. ἀλλ' ἐὰν ᾖ χαρίεις, ἀμείβεται καὶ αὐτὸς εὖ ποιῶν. ὁ δὲ ταῖς εὐεργεσίαις τὸν ἕτερον ὑπερβάλλων, τυγχάνων οὗ ἐφίεται, οὐκ ἂν ἐγκαλοίη τῷ φίλῳ. ἐφίεται γὰρ ἑκάτερος τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ εὖ ποιεῖν.

Οὐδὲ δὴ οἱ δι' ἡδονὴν φιλοῦντες πάνυ δυσχεραίνειν ἀλλήλους δύνανται. ἅμα γὰρ ἀμφοῖν γίνεται οὗ ὀρέγονται, εἰ τῷ συνδιάγειν χαίρουσι. γελοῖος γὰρ ἂν εἴη ὁ ἐγκαλῶν τῷ μὴ τέρποντι φίλῳ, ἐξὸν συνδιάγοντα τέρπεσθαι. οὔτε τοίνυν ἡ διὰ τὸ ἀγαθὸν φιλία ἐγκλήματα ἔχει καὶ μέμψεις, οὔτε ἡ δι' ἡδονήν.

Μόνη δὲ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον ἐγκληματική ἐστιν. ἐπ' ὠφελείᾳ γὰρ χρώμενοι ἀλλήλοις ἀεὶ τοῦ πλείονος δέονται, καὶ ἔλαττον ἔχειν οἴονται τοῦ προσήκοντος, καὶ μέμφονται, ὅτι οὐχ, ὅσων δέονται, τοσούτων τυγχάνουσιν, ἄξιοι ὄντες τυγχάνειν. οἱ γὰρ εὖ ποιοῦντες οὐ δύνανται ἐπαρκεῖν αὐτοῖς τοσαῦτα, ὅσων δέονται. ἀεὶ γὰρ οἱ εὖ πάσχοντες πλειόνων δέονται, ἤπερ εὖ ποιεῖν οἱ εὐεργέται δύνανται.

Ἔοικε δέ, ὅτι καθάπερ τὸ δίκαιον διττόν ἐστι, τὸ μὲν γὰρ ἄγραφον, τὸ δὲ κατὰ νόμον, οὕτω καὶ τῆς κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας τὸ μὲν ἠθικόν ἐστι, τὸ δὲ νομικόν. νομικὸν μὲν χρήσιμον, ὅταν τίς τινι διδῷ, ἐφ' ᾧ λάβοι τι ῥητὸν καὶ ὡρισμένον. ἠθικὸν δέ, ὅταν τίς τινι ὡς φίλῳ δωρῆται, κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον, ἢ πλέον οὐ ῥητόν, οὐδὲ ὡρισμένον. καὶ ἄμφω δὲ τὰ χρήσιμα ταῖς φιλίαις ἐγκλήματα καὶ μέμψεις ἀκολουθοῦσι. μάλιστα δέ, ὅταν τῶν φίλων ὁ μὲν τὸ νόμιμον χρήσιμον εἰσάγῃ, ὁ δὲ τὸ ἠθικόν. οἱ τοιοῦτοι γὰρ ταχέως διαλύονται. εἰ γὰρ ὁ μὲν εἰς χρήματα ὠφελεῖ, καὶ ἀξιοῖ ὁμοίως

ὠφελεῖσθαι, καὶ τοσαῦτα λαβεῖν, ὅσα δέδωκεν, ὁ δὲ ἄλλην
τινὰ ὠφέλειαν ὠφελεῖ, οὐ δύνανται ἐν τῇ φιλίᾳ μένειν.
ἔστι δὲ καὶ τοῦ νομίμου χρησίμου τὸ μὲν πάντῃ ἀγοραῖον, τὸ δὲ
ἐλευθεριώτερον. τὸ μὲν γὰρ μὴ δοῦναι, εἰ μὴ αὐτίκα εἴη
λαβεῖν, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, πάντῃ ἀγοραῖον. τὸ δὲ δόντα
ἀναβαλέσθαι τὴν λῆψιν, ἐλευθεριώτερον. καὶ τοῦτο δὲ
καθ' ὁμολογίαν γίνεται, τί ἀντὶ τίνος ὀφείλει. ὡρισμένον
γὰρ τὸ ὀφείλημα, καὶ οὐκ ἀμφίλογον. ἡ δὲ ἀναβολὴ τῆς κομι-
δῆς ἐλευθεριώτερόν πως καὶ φιλικώτερον ποιεῖ τὸ συνάλ-
λαγμα. διὸ παρ' ἐνίοις τούτων οὐκ εἰσὶ δίκαι, οὐδὲ δικάζονται
ἀλλήλοις περὶ τῶν χρεῶν, ἀλλ' οἴονται δεῖν στέργειν τοὺς κα-
τὰ πίστιν συναλλάξαντας. ὁ δὲ κατὰ τὸ ἠθικὸν χρήσιμον ὠφε-
λῶν, οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ, δωρεῖταί τι, ἢ ἄλλην τι-
νὰ ὠφέλειαν ὠφελεῖ. κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ πλέον, ὡς
οὐ δεδωκὼς, ἀλλὰ χρήσας· μὴ λαβὼν δὲ, οὐχ ὥσπερ χρήσας
οὕτως ἐγκαλεῖ τῷ μὴ δόντι, ἀλλ' ὡς φίλῳ. τοῦτο δὲ συμβαί-
νει διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν πάντας, ἢ τοὺς πλείστους τὰ καλὰ,
προαιρεῖσθαι δὲ τὰ ὠφέλιμα. τὸ δὲ εὖ ποιεῖν, μὴ ἵνα ἀντι-
πάθῃ, καλόν. ὠφέλιμον δὲ τὸ εὐεργετεῖσθαι. διὰ τοῦτο τὸ
μὲν ὠφέλιμον ζητοῦσι, μὴ τυχόντες δὲ βούλονται κα-
λοὶ δοκεῖν.

Τοὺς δὲ τοιαύτους φίλους, καὶ ἵνα εὖ πάθωσιν, εὖ ποιοῦντας,
πάσῃ σπουδῇ εὖ ποιητέον τοὺς δυναμένους, καὶ τὴν ἀξίαν
εὐεργεσίαν ἀποδοτέον. οὐ γὰρ ἕλκειν δεῖ βίᾳ πρὸς τὴν ἀλη-
θῆ φιλίαν μὴ βουλομένους, ἀλλὰ δυσχεραίνειν, ὅτι ἔλαβον
εὖ παθόντες ὑφ' οὗ οὐκ ἔδει. οὐ γὰρ ὑπὸ φίλου, καὶ ζητεῖν ὅ-
πως ἑκόντες ἀποτρίψωνται τὰς αἰσχρὰς εὐεργεσίας, ἃς
ἄκοντες

ἄκοντες ἐδέξαντο, τῷ ἀγνοεῖν τὸν εὐεργετοῦντα. ἀποτεί-
ψονται δὲ, εἰ μὲν δύνανται, καὶ αὐτοὶ ἀποδόντες, καὶ κα-
θάπερ ἐπὶ ῥητοῖς εὐθὺς διαλυθέντες. εἰ δὲ μὴ δύνανται, τηνι-
καῦτα, ὁμολογήσαντες δυνηθέντες ἢ μὴν εὐθὺς ἀποδώ-
σειν. εἰ δὲ πάντως ἀδυνάτως ἔχουσιν ἀμείψασθαι, οὐδὲ οἱ
δόντες ἀπαιτήσουσιν οὐδὲν παρ' αὐτῶν. ὥστε εἰ δύνανται, ἀπο-
δοτέον εὐθύς· πρὶν δὲ εὐεργετηθῆναι, σκεπτέον ἕκαστον, ὑπὸ
τίνος εὐεργετεῖται, καὶ ἐπὶ τίνι, ὡς ἂν εἰδοίη, εἰ δεῖ δέξα-
σθαι, ἢ μή.

ΚΕΦ. ιη'.

Περὶ μέτρου ἀποδόσεως ἐν τῇ χρησίμῳ· καὶ ἔτι περὶ τῶν ἐν τῇ καθ' ὑπεροχὴν φιλίᾳ μέμψεων.

ἘΝ δὲ ταῖς πρὸς ἀλλήλους τῶν φίλων ἀμοιβαῖς ἀπο-
ρία ἐστίν. ἐπεὶ γὰρ ἀπὸ μεγάλων εὐεργεσιῶν μικραὶ
ὠφέλειαι γίνονται τοῖς εὐεργετουμένοις, καὶ ἀπὸ μικρῶν
μεγάλαι πολλάκις· ἐνδέχεται γὰρ πολλὰ πονήσαντα καὶ
ἀναλώσαντα μικρὰ τὸν φίλον ὠφελῆσαι, καὶ τὸ ἀνάπα-
λιν· πότερον ἀμειβομένους τὴν ὠφέλειαν δεῖ σκοπεῖν, ἢ τῆς
εὐεργεσίας τὸ μέτρον. καὶ γὰρ οἱ μὲν εὖ παθόντες τοιαῦτα
φασὶ λαβεῖν παρὰ τῶν εὐεργετῶν, ἃ μικρὰ ἦν ἐκείνοις δοῦ-
ναι, καὶ ἐξῆν παρ' ἑτέρων λαβεῖν, τούτῳ κατασμικρύνοντες
τὰς εὐεργεσίας. οἱ δὲ εὖ ποιήσαντες τὸ ἀνάπαλιν, τὰ μέ-
γιστα ὧν εἶχον εὐεργετῆσαι λέγουσι, καὶ ἃ παρ' ἄλλων οὐκ
ἦν λαβεῖν, καὶ κινδύνοις, καὶ χρείαις κινδύνων ἐγγύς. ἀμ-
φισβητεῖται δὴ, ποτέρῳ δεῖ μετρεῖν τὴν ἀμοιβὴν, τῇ τοῦ
παθόντος εὖ ὠφελείᾳ, ἢ τῇ τοῦ δράσαντος εὐεργεσίᾳ·
ἔστι δὲ οὐχ ὁμοίως ἐπὶ πάσης φιλίας, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς διὰ

τὸ χρήσιμον φιλίας ἡ ἀμοιβὴ ἀναλογήσει τῇ τοῦ εὖ παθόν-
τος ὠφελείᾳ, ἢ καὶ ὑπερβαλεῖ ταύτην. οὕτω γὰρ κάλλιον·
καὶ γὰρ οὗτός ἐστιν ὁ δεόμενος, καὶ ἐπαρκεῖ αὐτῷ, ὡς κομιού-
μενος τὴν ἴσην. τοσαύτη οὖν γεγένηται ἐπικουρία ὅσον ὠ-
φελήθη, ἢ καὶ πλέον. ὅλως δὲ τῇ ὠφελείᾳ ἑαυτοῦ μετρεῖν
ἄξιον τὴν ἀμοιβήν, ὅτι διὰ ταύτην φίλος ἐστίν. ἐπὶ δὲ τῆς
δι' ἀρετὴν φιλίας οὔτε ἐγκλήματά εἰσιν, ὥσπερ ἐπὶ ταύ-
της, ἑκατέρου βουλομένου τὰς εὐεργεσίας ἕλκειν ἐπὶ τὸ ὠ-
φέλιμον ἑαυτῷ, οὔτε τῇ ὠφελείᾳ τῶν εὖ παθόντων αἱ
ἀμοιβαὶ μετροῦνται, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει τῶν εὖ ποιούν-
των. τῆς ἀρετῆς γὰρ, καὶ τοῦ ἤθους ἐν τῇ προαιρέσει τὸ κύριον. ἐπεὶ
τοίνυν διὰ τὴν ἀρετὴν ἀλλήλους φιλοῦσι, καὶ τὰς ἀμοιβὰς
τῇ προαιρέσει μετρήσουσι, διὰ τοῦτο παντὸς ἐγκλήματος
καθαρά ἐστιν ἡ τοιαύτη φιλία. αἱ δὲ ἄλλαι ἀεὶ ἐν ἐγκλή-
μασίν εἰσιν.

14. Οἵα ἐστὶ καὶ ἡ καθ' ὑπεροχήν, ὅταν ὁ μείζων τὸν ἐλάττω
φιλῇ, ἢ ὠφελιμώτερος τὸν ἧττον ὠφέλιμον. ἀξιοῖ γὰρ ὁ
ὑπερέχων πλέον ἔχειν· ὁ μὲν, ὅτι βελτίων, ὁ δὲ, ὅτι ὠφελι-
μώτερος. εἰ γὰρ ἑκάτερος, φησὶ, τῶν φίλων κατὰ τὴν δύνα-
μιν εἰσενέγκοι, καὶ οὐ κατ' ἀξίαν λήψεται, λειτουργία τις
ἔσται ἡ φιλία. διὰ τοῦτο φασὶ δεῖν οὐχ ὁμοίων τυγχάνειν τῶν
ἐκ τῆς φιλίας, ἀλλὰ μειζόνων. ἀξιοῦσι γὰρ, καθάπερ
οἱ κατ' ἐμπορίαν συνεισφέροντες χρήματα, οἱ πλέον,
πλέον ἔχουσιν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας ἔχειν. καὶ ταῦτα μὲν οἱ
ὑπερέχοντες. οἱ δὲ ὑπερεχόμενοι οὐ ταῦτά φασι προσή-
κειν τοῖς ὑπερέχουσι φίλοις, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν. φίλου
γὰρ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ ἐπαρκεῖν τοῖς ἐνδεέσι. τί γὰρ, φασὶν,

ὄφελος

ὄφελος σπουδαίῳ, ἢ δυνάστῃ φίλον εἶναι, μηδέν γε μέλλοντα ἀπολαβεῖν τῶν τοῦ φίλου ἀγαθῶν; οὕτω δὲ ἐγκαλοῦντες ἀλλήλοις, καὶ ἀξιοῦντες ἑκάτερος πλέον ἔχειν, ῥᾷστα διαλύονται.

Ἔοικε δὲ ὀρθῶς καὶ ἑκάτερος ἀξιοῦν. δεῖ γὰρ ἑκατέρῳ τὸ πλέον νέμειν ἐκ τῆς φιλίας, οὐ τοῦ αὐτοῦ δὲ, ἀλλὰ τῷ μὲν ὑπερέχοντι δεῖ πλέον νέμειν τιμῆς, τῷ δὲ ἐνδεεῖ πλέον ἀποδιδόναι ὧν δεῖται. τῆς μὲν γὰρ ἀρετῆς καὶ εὐεργεσίας ἡ τιμὴ γέρας, τῆς δὲ ἐνδείας ἐπικουρία τὸ κέρδος, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν, οὗ ἐνδεής ἐστι. τὸν ἴσον δὲ τρόπον καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις φαίνεται ἔχον. ἀποδίδοται γὰρ ἀεὶ τοῖς εὐεργέταις ἡ τιμή. οὐ γὰρ τιμᾶται ὁ μηδὲν ἀγαθὸν τῷ κοινῷ πορίζων. τὸ κοινὸν γὰρ δίδοται τῷ τὸ κοινὸν εὐεργετοῦντι· ἡ τιμὴ δὲ κοινόν. οὐ γάρ ἐστιν ἅμα χρηματίζεσθαι ἀπὸ τῶν κοινῶν καὶ τιμᾶσθαι. ἀλλ' ὁ ἐνδεὴς τοῦ κοινοῦ χρήματα μὲν λαμβάνει, τιμᾶται δὲ οὐδαμῶς. οὐδεὶς γὰρ δέχεται κατ' ἄμφω ἐλαττοῦσθαι, καὶ κατὰ τὴν τιμὴν, καὶ κατὰ τὰ χρήματα. ἀλλὰ τὸ ἕτερον διδοὺς, τὸ ἕτερον λήψεται. διὰ τοῦτο τῷ μὲν περὶ χρήματα ἐλαττουμένῳ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τὴν τιμὴν νέμουσι. τῷ δὲ δωροδόκῳ, χρήματα. τὸ κατ' ἀξίαν γὰρ ἐπανισοῖ καὶ σώζει τὴν φιλίαν, καθάπερ εἴρηται. τοῦτον δὴ τὸν τρόπον καὶ τοῖς ἀνίσοις φίλοις ὁμιλητέον, καὶ τῷ εἰς χρήματα ὠφελουμένῳ, ἢ εἰς ἀρετὴν, τιμὴν ἀνταποδοτέον τῷ τελοῦντι. ἀνταποδώσει δὲ τὸ ἐνδεχόμενον.

Τὸ δυνατὸν γὰρ ἡ φιλία ἐπιζητεῖ, οὐ τὸ κατ' ἀξίαν. οὐ γὰρ δύνανται πάντες τὰ κατ' ἀξίαν ὧν ὀφείλουσιν ἀποδιδόναι. οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπὶ πάντων τὸ καθ' ἀξίαν

εὐεργετεῖν, ὥσπερ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ γονέας τιμαῖς οὐδεὶς τὴν ἀξίαν ἀποδοῦναι δύναται. ὁ δὲ θεραπεύων κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ ὅσον ἔξεστιν, ἐπιεικὴς εἶναι δοκεῖ. διὰ τοῦτο δοκεῖ μὴ ἐξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπείπασθαι, καὶ μὴ ὑπακοῦσαι περὶ ὁτουοῦν ἀξιοῦντα· ἀεὶ γὰρ ὀφείλει, καὶ διὰ τοῦτο ἀνταποδοτέον ἀεί. οὐδὲν γὰρ ἄξιον ὧν εὐεργετήθη δέδρακε πρὸς τὸν πατέρα. τῷ πατρὶ δὲ ἀπείπασθαι τὸν υἱόν. ἔξεστι γὰρ τοῖς εὐεργέταις τοὺς ὀφείλοντας ἀποπέμψασθαι. ἴσως δὲ οὐδεὶς πατὴρ ἀφίσταται τοῦ υἱοῦ, εἰ μὴ ὑπερβαλλόντως εἴη μοχθηρός. ἥτε γὰρ φυσικὴ φιλία εἰς τοῦτο ἐπείγει, καὶ ἅμα ἀνθρώπινόν ἐστι τὴν ἐπικουρίαν μὴ διωθεῖσθαι. τῷ δὲ υἱῷ μοχθηρῷ ὄντι μισητὸν, ἢ οὐ λίαν σπουδάζεται τῷ πατρὶ ἐπαρκεῖν. τὸ γὰρ πολλοὶ εὖ πάσχειν βούλονται, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν φεύγουσιν ὡς ἀλυσιτελές. περὶ μὲν οὖν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΑΡΙ-

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Ι.

ΚΕΦ. α'.

Ποῖα τὰ τὴν φιλίαν σώζοντα.

Ἔτι δὲ λέγωμεν περὶ φιλίας, καὶ ὧν δεῖ προσθῶμεν τοῖς εἰρημένοις. ἐν μὲν οὖν ταῖς κατ' ἰσότητα φιλίαις τὰ ἴσα ἀνταποδοτέον ἀλλήλοις τοὺς φίλους, ἐν δὲ ταῖς ἀνομοιοειδέσι φιλίαις, καθὼς εἴρηται, τὸ ἀνάλογον. ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσάζει τοὺς φίλους ἐν ταῖς πολιτικαῖς κοινωνίαις. ὁ γὰρ σκυτοτόμος ἀντὶ τῶν ὑποδημάτων οὐχ ὑποδήματα, ἀλλὰ τὸ κατ' ἀξίαν, καὶ τὸ ἀνάλογον λήψεται, ὡς ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ διὰ πλειόνων εἴρηται. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ὑφάντης, καὶ οἱ ὅμοιοι. τοῦτο γὰρ σώζει τὰς πολιτικὰς κοινωνίας, τὸ ἀναλόγως διδόναι καὶ λαμβάνειν, ὧν ἕκαστος ἢ δεῖται, ἢ εὐπορεῖ. ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς πολιτικαῖς κοινωνίαις ἐστὶ κοινὸν μέτρον τὸ νόμισμα, πρὸς ὃ πάντα ἀναφέρεται, καὶ ᾧ τὰς δόσεις, καὶ τὰς λήψεις μετροῦμεν. ἐν δὲ ταῖς ἠθικαῖς τε καὶ φιλικαῖς οὐκ ἔστιν ᾧ μετρῆσαι δυνατὸν τὰ ἀνομοιοειδῆ. καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἐγκλήμασιν ἀεί εἰσιν αἱ τοιαῦται κοινωνίαι, οἷα ἐστὶν ἡ ἐρωτική.

Καὶ γὰρ ἐνίοτε μὲν ὁ ἐραστὴς ἐγκαλεῖ τῷ ἐρωμένῳ, ὅτι ὑπερφιλῶν οὐκ ἀντιφιλεῖται, οὐκ ἄξιος ὢν φιλεῖσθαι,

εἰ οὕτως

εἰ οὕτως ἔτυχε. πολλάκις δὴ ὁ ἐρώμενος τῷ ἐρῶντι μέμφεται, ὅτι πρότερον ἐπαγγειλάμενος πάντα νῦν οὐθὲν ἐπιτελεῖ. συμβαίνει δὲ τὰ τοιαῦτα, ὅταν ὁ μὲν δι' ἡδονὴν ἐρῶν, ὁ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον, εἶτα μήτε οὗτος πάνυ ἡδὺς ᾖ, μήτε ἐκεῖνος χρήσιμος· διὰ ταῦτα γὰρ τῆς φιλίας οὔσης, ἐπειδὰν μὴ παρῶσι, διάλυσις γίνεται. οὐ γὰρ ἀλλήλους ἔστεργον, ἀλλὰ τὰ ἀλλήλων, ἃ μὴ ὄντα μόνιμα καὶ τὴν φιλίαν συναπόλλυσιν. οἱ δὲ ἀλλήλους στέργοντες, καὶ τὰ ἀλλήλων ἤθη, οἷοί εἰσιν οἱ σπουδαῖοι, μόνιμοί εἰσιν ἐν τῇ φιλίᾳ. φιλοῦσι γὰρ ἀλλήλους δι' αὑτοὺς, καὶ δι' οὐδὲν ἄλλο. αὐτοὶ δὲ μένοντες ἐφ' ἑαυτῶν καὶ τὴν φιλίαν διασώζουσι. διαφέρονται δὲ οἱ ἀνομοιοειδεῖς φίλοι, καὶ ὅταν ἕτερα γίνηται αὐτοῖς παρὰ τῶν φίλων, καὶ μὴ ὧν ὀρέγονται. ὅμοιον γὰρ τῷ μηδὲν γίνεσθαι, ὅταν οὗ ἐφίεται μὴ τυγχάνῃ. ὥσπερ ὁ τῷ κιθαρῳδῷ ἐπαγγειλάμενος, ὅσῳ ἄμεινον ᾄσειε, τοσούτῳ πλεῖον δώσειν, εἰς ἕω δὲ ἀπαιτοῦντι τὰς ὑποσχέσεις, ἀνθ' ἡδονῆς ἡδονὴν ἀποδεδωκέναι ἔφη. εἰ μὲν οὖν ἑκάτερος ἡδονὴν ἐβούλετο λαβεῖν, ἱκανῶς ἂν εἶχεν ἡ κοινωνία. εἰ δὲ ὁ μὲν τέρψιν ἐζήτει, ὁ δὲ κέρδος, καὶ ὁ μὲν ὃ ἐζήτει ἔλαβεν, ὁ δὲ μὴ, οὐκ ἂν εἴη τὸ κατὰ τὴν κοινωνίαν καλῶς. ὧν γὰρ ἕκαστος δεῖται, τούτων ἕνεκα δίδωσιν ἃ τυγχάνει κεκτημένος αὐτός.

ΚΕΦ. β'.

Περὶ τοῦ τίνος ἐστὶν ἐν τῇ ἄνευ διομολογίας γινομένῃ εὐεργεσίᾳ τὴν ἀμοιβὴν τάττειν. καὶ ἔτι περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν, καὶ τῆς κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας, ἐν ᾗ διομολογία οὐ γίνεται.

ΕΝ μὲν οὖν ταῖς ἀνομοίοις φιλίαις τὸ ἀνάλογον καὶ κατ' ἀξίαν ζητεῖται. ἀπορία δέ ἐστι, πότερος κύριος

τάττειν

τάττειν ἀξίαν ἀμοιβὴν, ὁ προϊέμενος, ἢ ὁ λαμβάνων. ὁ γὰρ προϊέμενος ἔοικεν ἐπιτρέπειν τῷ λαμβάνοντι τάξαι τὴν ἀξίαν ἀμοιβὴν, ὥσπερ Πρωταγόρας ἐποίει. τοὺς γὰρ φοιτητὰς τῆς διδασκαλίας τὸν μισθὸν οὐκ αὐτὸς ὁριζόμενος ἀπῄτει, ἀλλ' αὐτοὺς ἐκέλευε τιμᾶν ὅσου νομίζουσιν ἄξια μεμαθηκέναι, καὶ τοσοῦτον ἐλάμβανεν. ἐν ταῖς τοιαύταις δὲ κοινωνίαις ἔνιοι ταῖς ἀναλόγοις ἀμοιβαῖς ἀρκοῦνται, καὶ ἀγαπῶσι τοῖς Ἡσιόδου· μισθὸς δ' ἀνδρὶ ἄρκιος εἴη.

Οἱ δὲ ἀφοραῖοι, καὶ κατ' ἐμπορείαν ταῖς κοινωνίαις χρώμενοι πλείω ζητοῦσιν, οἳ καὶ προλαβόντες ἐνίοτε τἀργύριον, καὶ αὐτίκα δώσειν ἐπαγγειλάμενοι, οὐκ ἀποδιδόασιν, οὐδὲ ποιοῦσιν οὐδὲν ὧν ἔφασαν. καὶ ἐγκαλοῦνται δικαίως, ὅτι τὰ ἔργα ταῖς ἐπαγγελίαις ὑπερβάλλουσι. διὰ τοῦτο καὶ οἱ σοφισταὶ οὐ διδάσκουσι, πρὶν μισθὸν λαβεῖν τῆς διδασκαλίας, διὰ τὸ μηδένα ἂν δοῦναι ἀργύριον ὧν μεμάθηκεν ἕνεκα, ὅτι φαῦλα, ἐπαγγελόμενοι δὲ μεγάλα διδάξειν, λαμβάνουσι μὲν τὸν μισθὸν, διδάσκουσι δὲ τὰ φαυλότατα. οὗτοι μὲν οὖν ὧν ἔλαβον τὸν μισθὸν μὴ ποιοῦντες, εἰκότως ἐν ἐγκλήμασίν εἰσιν.

Ἐν αἷς δὲ κοινωνίαις οὐ γίνεται διομολογία τῆς ἀμοιβῆς ἢ τῆς ὑπουργίας, οἱ μὲν ὠφελοῦντες τοὺς φίλους δι' αὐτοὺς, καὶ προϊέμενοι τὰ ἑαυτῶν τῶν φίλων ἕνεκα, οἷοί εἰσι οἱ σπουδαῖοι, εἴρηται ὅτι ἀνέγκλητοι. τοιαύτη γὰρ ἡ κατ' ἀρετὴν φιλία· τὴν ἀμοιβήν τε ποιητέον κατὰ τὴν προαίρεσιν. αὕτη γὰρ τοῦ φίλου καὶ τῆς ἀρετῆς, ὡς ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη. τοιαύτη δέ ἐστι καὶ ἡ κατὰ φιλοσοφίαν κοινωνία. ὁ γὰρ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας τὸν μαθητὴν οὐ χρήματα

ἀπαιτεῖ, ἢ τιμὴν ὡρισμένως. μηδὲ ἔστιν ἄξιόν τι τῆς φιλο-
σοφίας οὔτε ἐν χρήμασιν, οὔτε ἐν τιμῇ, ἀλλὰ τὴν προαίρε-
σιν σκοπεῖ. ἔργον δὲ καὶ ἀμοιβὴν ἱκανὸν ἡγεῖται τὸ ἐνδεχό-
μενον, καθάπερ καὶ τὸ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς ἔχει δί-
καιον. οἱ μὲν οὖν τοῖς φίλοις χαριζόμενοι δι' αὐτοὺς οὕτω
μετροῦσι τὴν ἀξίαν τῶν ἀμοιβῶν.

Αἱ δὲ ἐπί τινι, ἢ διὰ χρήσιμον, ἢ διὰ ἡδονὴν, οὕτω δώ-
σουσι καὶ λήψονται τὴν ἀμοιβὴν, ὡς ἀμφοτέροις δοκεῖ
ἄξιον εἶναι. οὕτω γὰρ ἂν γένοιτο καθαρὰν ἐγκλημάτων
τὴν κοινωνίαν γενέσθαι. εἰ δὲ μὴ συμβαίνει τοῦτο, μηδὲ δύναν-
ται καὶ ἄμφω κρίνειν τὴν προσήκουσαν ἀμοιβὴν, ἀλλὰ
ἢ ὁ ἕτερος μόνον, ἢ μηδέτερος, ἀνάγκη κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ
δεχομένου τὰς εὐεργεσίας τὰς ἀμοιβὰς γίνεσθαι. εἰ γὰρ
ὁ μὲν ἀντὶ τούτων τοσαῦτα διδόναι βούλεσθαι λέγοι, ὁ δὲ
ἐπὶ τούτοις παρέχοι, ὁ μὲν, ἃ δοῦναι συνέθετο, δώσει, καὶ
ἀμείψεται ἢ ἡδονὴν, ἢ ἄλλην τινὰ ὠφέλειαν ἀποδιδούς.
ὁ δὲ οὐκ ἐγκαλέσει λαβὼν, ἃ λαβεῖν ἔκρινεν ἄξιον εἶναι.
τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἀναγκαῖόν ἐστι, καὶ τὴν κοινωνίαν ἀπαλλάττει
πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ δίκαιον. εἰ γάρ τις ὧν βούλεται τύ-
χοι, οὐκ ἀδικεῖται. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ὠνίοις οὕτω φαίνεται
γινόμενον. ὁ γὰρ ὠνούμενος τάττει τὴν τιμὴν, καὶ μετρεῖ
τῇ ἑαυτοῦ ὠφελείᾳ, ἢ τῇ ἡδονῇ, καὶ τοσούτου ἄξιον εἶναι λέγει
τὸ ζητούμενον ὤνιον. καὶ νόμος δὲ παρά τισι κεῖται τῶν ἑκουσίων
συμβολαίων δίκας μὴ εἶναι, μηδὲ ζητεῖν δικαστὴν ἕτερον
ἐν ταῖς τοιαύταις κοινωνίαις, μηδὲ νόμους ἑτέρους, ἀλλ' ᾧ
τις ἐπίστευσε, καὶ κεκοινώνηκε τῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς συνθήκαις
χρησάμενον, διαλύεσθαι. δικαιότερον γὰρ οἴονται κρίνειν

τὸν

τὸν ἐπιτραπέντα ἐξ ἀρχῆς τάξαι τὴν ἀμοιβήν, ἢ τὸν ἐπιτρέψαντα. ὁ μὲν γὰρ ἐπιτρέψας τῷ δεχομένῳ ψηφίσεται, περὶ τῶν ἑαυτοῦ δ' οὐδεὶς ἀξιόπιστός ἐστι κριτής. ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ οἰκεῖα, καὶ ἃ δίδωσιν ἕκαστος, πολλοῦ ἄξια νομίζει. ὁ δ' ἐπιτραπεὶς τάξαι τὴν ἀμοιβὴν ὧν δέχεται εὐεργεσιῶν, ἐὰν ὕστερον πράγματα αὐτῷ παρέχῃ ὁ κοινωνήσας τῶν ἑαυτοῦ ὡς οὐκ ἀξίως ἀμειψαμένῳ, δύναται κρίνειν ὀρθῶς, χρησάμενος ταῖς ἐξ ἀρχῆς συνθήκαις, ἃς οὗτός τε διωμολόγησε, κἀκεῖνος συνέθετο. οὐ γὰρ ὅσου νῦν ἄξια νομίζει μετὰ τὸ λαβεῖν, τοσαῦτα παρέξει, ἀλλ' ὅσων ἐτίμα μήπω λαβών.

ΚΕΦ. γ'.

Τίνα τίσιν ἀποδοτέον.

2

Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. ζητητέον δὲ κἀκεῖνο· πότερον τοῖς τιμιωτάτοις καὶ φιλτάτοις πάντα ἀποδοτέον καὶ πειστέον, ἢ ἔστιν ἃ τοῖς ἧττον τιμίοις καὶ φιλουμένοις μᾶλλον ἀποδωσόμεν, ἢ τοῖς τιμιωτάτοις καὶ φιλτάτοις. οἷον τῷ πατρὶ πάντα πειστέον ὅ,τι δή, καὶ ἰατρικὰ κελεύοι, ἢ οὐκ ἀεί, ἀλλὰ κάμνοντα μὲν ἰατρῷ πειστέον, πολεμοῦντα δὲ στρατηγῷ, καὶ στρατηγὸν χειροτονεῖν ἄξιον οὐ τὸν φίλον, ἢ τὸν πατέρα, ἀλλὰ τὸν πολεμικόν. ὁμοίως δὲ δεῖ ὑπηρετεῖν ποτέρῳ μᾶλλον, τῷ φίλῳ, ἢ τῷ σπουδαίῳ, καὶ χάριν δοῦναι τῷ ἑταίρῳ, ἢ τῷ εὐεργέτῃ, καὶ ᾧ τυγχάνομεν ὀφείλοντες, ἐάν γε ἀμφοτέροις οὖ ποιῆσαι οὐκ ἐνδέχεται.

Ταῦτα μὲν οὖν πάντα καθ' μέρος καὶ ἀκριβῶς διορίσασθαι οὐ ῥάδιον. πολλὰς γὰρ καὶ παντοίας ἔχει διαφορὰς, καὶ

ποικίλως διαφέρουσιν ἀλλήλων καὶ μεγέθει, καὶ μικρότητι, καὶ τῷ καλῷ, καὶ τῷ ἀναγκαίῳ. οὐ γὰρ ὁμοίως πάντα μικρὰ ἢ μεγάλα, ἢ καλὰ ἢ ἀναγκαῖα εἰσίν. ἀλλ' ἐνίοτε τὸ θεραπεύειν τὸν φίλον ἀναγκαιότερον δοκεῖ τοῦ τὸν σπουδαῖον θεραπεύειν. ἐνίοτε δὲ τὸν εὐεργέτην κάλλιον εὖ ποιεῖν, ἢ τὸν φίλον, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. διὰ τοῦτο λόγον ἀκριβῆ περὶ τούτων ἑκάστου δοῦναι οὐ δυνατόν.

Τοῦτο δὲ φανερὸν, ὅτι οὐ πάντα τῷ αὐτῷ ἀποδοτέον· ἀλλὰ τὰς μὲν εὐεργεσίας τοῖς εὐεργέταις ἀνταποδιδόναι δικαιότερον, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μᾶλλον, ἢ χαρίζεσθαι τοῖς ἑταίροις. καθάπερ δάνειον τῷ χρήσαντι μᾶλλον δοτέον, ἢ τῷ ἑταίρῳ.

Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ λέγω, ὅτι συμβαίνει καὶ τὸ ἀνάπαλιν δικαιότερον εἶναι. οἷον τῷ λυτρωθέντι παρὰ λῃστῶν πότερον τὸν λυσάμενον ἀντιλυτρωτέον, κἂν ὁστισοῦν ᾖ, ἢ μὴ ἑαλωκότι μὲν, ἀπαιτοῦντι δὲ αὐτῷ ἀποδοτέον, ἢ λυτρωτέον τὸν πατέρα. δόξειε γὰρ ἂν καὶ ἑαυτοῦ μᾶλλον τὸν πατέρα. διὰ τοῦτο εἴρηται, καθόλου μὲν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνταποδοτέον τὸ ὀφείλημα μᾶλλον ἢ χαριστέον τῷ φιλουμένῳ. ἐὰν δὲ τὸ χαρίσασθαι τοῖς φίλοις οὕτω σφόδρα ἀναγκαῖον ᾖ καὶ καλὸν, ὡς ὑπερβάλλειν τὸ πρὸς τοὺς εὐεργέτας δίκαιον, πρὸς τοῦτο ἀποκλιτέον, ἐπεὶ οὐδὲ ἀεὶ δίκαιόν ἐστι τὸν εὐεργέτην ἀμείψασθαι, εἰ μοχθηρὸς εἴη ὁ εὐεργέτης. οἷον εἴ τις ἀγαθῷ δεδάνεικε μοχθηρός. οὐ γὰρ ὁ ἀγαθὸς δανείσει τῷ μοχθηρῷ. ὁ μὲν γὰρ εἰδὼς, ὅτι λήψεται παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ, δεδάνεικεν, ὁ δὲ ἀγαθὸς οὐκ ἐλπίζων ἀπολήψεσθαι οὐκ ἀδικεῖ μὴ δανείζων. εἴτε τοίνυν ἀληθῆ περὶ τοῦ

μοχθη-

μοχθηροῦ νομίζει ὁ ἀγαθὸς, ὡς καὶ τοῦτο μοχθηρὸς ἔσται, καὶ οὐκ ἀποδώσει, εἰκότα ποιεῖ μὴ δανείζων· εἴτε μὴ οὕτως ἔχει, οἴεται δὲ, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀμείβεται τοῖς ἴσοις, καὶ οὕτως οὐ πόρρω ποιεῖ τοῦ δικαίου. οὐ γάρ ἐστι δίκαιον, ἃ δίδωσιν ὁ φαῦλος τῷ σπουδαίῳ, ταῦτα καὶ παρ' ἐκείνου λαμβάνειν. οὐ γάρ ἐστιν ἴσον τὸ παρὰ τοῦ φαύλου τῷ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅταν τὸ αὐτὸ γίνεται παρ' ἀλλήλων ἀμφοτέροις. μεῖζον γὰρ γίνεται τῷ ἀξιώματι τοῦ διδόντος. διὰ τοῦτο εἴρηται, ὅτι οὐκ ἀεὶ τοῖς εὐεργέταις μᾶλλον ἀνταποδοτέον, ἢ χαριστέον τοῖς φίλοις. ὃ γὰρ πολλάκις εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἱ περὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεων λόγοι τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν ἀκολουθοῦσιν, ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντες, ὥσπερ ἐκεῖνα· καὶ ὡρισμένους περὶ ἑκάστου καὶ ἀκριβεῖς ἀποδοῦναι οὐ δυνατόν.

Ὅτι μὲν οὖν οὐ ταὐτὰ πᾶσιν ἀποδοτέον, οὐδὲ τῷ πατρὶ πάντα, καθάπερ οὐδὲ τῷ Διῒ πάντα θύομεν, φανερόν. ἐπεὶ δὲ ἄλλα μὲν ὀφείλομεν τοῖς γονεῦσιν, ἕτερα δὲ τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἄλλα τοῖς εὐεργέταις ἢ ἑταίροις, ἀπονεμητέον ἑκάστοις τὰ οἰκεῖα, καὶ τὰ ἁρμόζοντα. ταῦτα δὴ ποιοῦντες φαίνονται σχεδὸν πάντες. εἰς γάμους μὲν γὰρ καλοῦσιν οὐ τοὺς εὐεργέτας, ἢ τοὺς ἑταίρους, ἀλλὰ τοὺς συγγενεῖς. τούτοις γὰρ κοινὸν τὸ γένος, καὶ αἱ περὶ τοῦτο δὴ πράξεις, καὶ εἰς τὰ κήδη δὲ μάλιστα οἴονται δεῖν τοὺς συγγενεῖς ἀπαντᾶν τῶν αὐτῶν ἕνεκα. δόξειε δ' ἂν τοῖς μὲν γονεῦσι τροφὴν ἐπαρκεῖν, καὶ τούτοις μᾶλλον, ἢ ἑαυτοῖς. τὸ γὰρ εἶναι δεῖ σωτηρεῖν τοῖς γονεῦσιν, ὅθεν ἐστὶν αὐτοῖς τὸ εἶναι· καὶ τιμὴν δὲ ἀπονεμητέον αὐτοῖς, καθάπερ θεοῖς. οὐ πᾶσαν δὲ τιμὴν καὶ πατρίαν.

οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν πατρὶ καὶ μητρὶ, οὐδὲ ἀμφοτέροις τὴν τοῦ σοφοῦ τιμὴν ἀποδοτέον, ἢ τὴν τοῦ στρατηγοῦ, ἣν δηλαδὴ τιμῶμεν τὸν σοφὸν, ἢ τὸν στρατηγόν· ἀλλὰ τὴν πατρικὴν μὲν τῷ πατρὶ, τῇ δὲ μητρὶ τὴν προσήκουσαν. ἀπονεμητέον δὲ καὶ παντὶ πρεσβυτέρῳ τιμὴν τὴν καθ' ἡλικίαν, οἵαν δηλονότι προσήκει νέον ἀποδοῦναι γέροντι, ὑπαναστάσει καὶ κατακλίσει, καὶ τοῖς τοιούτοις· ἑταίροις δὲ, καὶ ἀδελφοῖς ἀποδοτέον παῤῥησίαν καὶ κοινότητα, καὶ συγγενέσι, καὶ φυλέταις, καὶ πολίταις, καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασι, καὶ πειρατέον τὸ οἰκεῖον ἀπονέμειν ἑκάστῳ, θεωροῦντα τὴν ἑκάστου πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα, ἢ χρῆσιν, ἢ τὴν ἀρετὴν, καὶ τούτοις μετροῦντα τὰς πρὸς αὐτοὺς τιμὰς, καὶ κοινωνίας. τῶν μὲν οὖν ὁμογενῶν ῥάων ἡ κρίσις. τοῖς γὰρ συγγενέσιν, ἢ πολίταις, ἢ φυλέταις, ἢ καὶ ἄλλως ὁμοτρόποις, ἃ δεῖ ἀποδιδόναι, ῥαδίως ἐπιγνωσόμεθα. τοῖς δὲ ἀλλοτρίοις, καὶ διαφέρουσιν εὑρεῖν, ἃ δεῖ ἀπονέμειν, ἐργωδέστερον. οὐ μὴν διὰ τοῦτο ἀποστατέον τῶν εἰκότων, ἀλλ' ὡς ἐνδέχεται διοριστέον περὶ ἑκάστου, καὶ περὶ πάντας τὰ κατὰ τὸ δέον γιγνόμενα τηρητέον.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ τοῦ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μή.

Ἔτι δὲ κἀκεῖνο ζητητέον ἐστὶν, εἰ δεῖ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μή. ἔχει γὰρ ἀπορίαν, εἰ δέον ἐστὶν ἐνίοτε τοῦ φίλου στέργοντος ἔτι καὶ φιλοῦντος, αὐτόν τινα παύεσθαι τῆς φιλίας.

Λέγομεν τοίνυν, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ ἡδὺ φιλουμένους, ὅταν μηκέτι ταῦτ' ἔχωσιν, οὐδὲν ἄτοπον

διαλύε-

διαλύεσθαι. τοῦ ἡδέος γὰρ, ἢ τοῦ χρησίμου διαλιπόντος, ὧν
ἦσαν φίλοι, εὔλογον μὴ φιλεῖν. ὅταν δὲ τις διὰ τὸ χρήσι-
μον, ἢ ἡδὺ φιλοῦντες, προσποιῶνται διὰ τὸ ἦθος φιλεῖν, καὶ
τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ διὰ τοῦτο διαλυόμενοι ἐλέγχωνται, ἀδι-
κοῦσι, καὶ δικαίως ἐν ἐγκλήμασίν εἰσιν. ὅπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴ-
πομεν, ἐγκλημάτων αἱ τοιαῦται φιλίαι γέμουσιν, ὅταν
μὴ διὰ τὸ αὐτὸ καὶ ὁμοίως φιλῶνται καὶ φιλῶσιν ἀλλήλους,
μηδὲ οἴωνται φιλεῖσθαι ὥσπερ φιλοῦνται, ἀλλὰ ἀπατῶν-
ται. Ἡνικαῦτα γὰρ ἐλεγχομένης τῆς ἀπάτης ἐγκαλοῦσιν ἀλ-
λήλοις. ὅταν μὲν οὖν διαψευσθῇ τις καὶ ὑπολάβῃ φιλεῖσθαι
διὰ τὸ ἦθος, μηδὲν τοιοῦτον ἐκείνου πράττοντος, ἢ λέγοντος,
ὃ προσήκει τῷ διὰ τὸ ἦθος φιλοῦντι, ἑαυτὸν ἂν αἰτιῷτο δι-
καίως. ὅταν δὲ ὑπὸ τῆς ἐκείνου προσποιήσεως ἀπατηθῇ, δί-
καιον ἐγκαλεῖν τῷ ἀπατήσαντι, καὶ μᾶλλον ἢ τοῖς τὸ νόμισ-
μα κιβδηλεύουσιν, ὅσῳ περὶ τὰ τιμιώτερα ἡ κακουργία.
τοῖς μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ ἡδὺ φίλοις, οὕτω δικαίως
συμβαίνει διαλύεσθαι.

Εἰ δέ τις διὰ τὸ ἦθος φιλεῖ, καὶ ὡς ἀγαθὸν ἀποδέχε-
ται, γένοιτο δὲ μοχθηρὸς, ἢ καὶ δοκεῖ τῷ φιλοῦντι, ἆρα φι-
λητέον ἔτι, ἢ διαλυτέον; ῥητέον δὴ, ὅτι οὔτε δυνατόν ἐστι
τὸ μὴ ἀγαθὸν δοκοῦντα φιλητὸν εἶναι. τὸ γὰρ φιλητὸν, ἀ-
γαθόν, τὸ δὲ πονηρὸν οὔτε δίκαιον. φιλοπόνηροι γὰρ οὐ χρὴ
τινα εἶναι, οὐδ᾽ ὁμοιοῦσθαι φαύλῳ. εἰ δὲ φιλεῖ, πᾶσα ἀνάγ-
κη ὁμοιοῦσθαι. εἴρηται γὰρ, ὅτι τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον.

Ἆρ᾽ οὖν εὐθὺς διαλυτέον; ἢ οὐ πᾶσιν εὐθὺς διαλύεσθαι
χρὴ, ἀλλὰ τοῖς ἀνιάτοις δι᾽ ὑπερβολὴν μοχθηρίας; τοῖς
δὲ ἰάσιμα νοσοῦσι καὶ δυναμένοις ἐπανόρθωσιν δέξασθαι. οὐ
διαλυ-

διαλυτέον, ἀλλὰ δεῖ βοηθῆσαι πάσῃ σπουδῇ, καὶ τὸ ἦθος ἐπανορθῶσαι, καὶ σῶσαι αὐτοῖς τὴν ἀρετὴν μᾶλλον ἢ τὴν οὐσίαν· ἐπεὶ βέλτιον τῆς οὐσίας ἡ ἀρετὴ, καὶ τὸ εἰς ταύτην βοηθεῖν τοῖς φίλοις φιλικώτερον, ἢ τὸν πλοῦτον διασώσασθαι· εἰ δὲ πενίαν ἀπελαύνειν δεῖ τῆς τοῦ φίλου οἰκίας τὸν δυνάμενον, πόσῳ δικαιότερον τὴν ἀρετὴν ἐπανάγειν, ἄλλως τε καὶ οἰκειότερον ὂν, ὅτι διὰ τὴν ἀρετήν εἰσι φίλοι· τὸ μὲν οὖν βέλτιον, τὸ δὲ μοχθηρὸν γενόμενον τὸν φίλον φιλεῖν ἔτι, καὶ ζητεῖν ἐπανορθοῦν, εἰ δέ τις εὐθὺς διαλύοιτο, οὐ δοκεῖ ποιεῖν ἔξω λόγου. οὐ γὰρ τῷ μοχθηρῷ φίλος ἦν, ἀλλὰ τῷ ἀγαθῷ. τὸν δὲ ἀγαθὸν μηκέτι ὄντα μὴ φίλων οὐδένα ἀδικεῖ· τὸν τοίνυν ἀγαθὸν ἀλλοιωθέντα ἀδυνατῶν ἀνασῶσαι, ἀφίσταται τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας. εἰ μὲν οὖν ὁ φίλος ἐξ ἀγαθοῦ πονηρὸς γένοιτο, οὕτω χρηστέον τῇ διαλύσει.

Εἰ δὲ τῶν φίλων ὁ μὲν ἐπιεικέστερος ἑαυτοῦ γένοιτο, καὶ πολὺ διαλλάττοι τῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ ὡς εἶχε μένοι, ἆρα χρηστέον τὸν σπουδαῖον τῷ μὴ τοιούτῳ, ἢ οὐκ ἐνδέχεται, ἀλλὰ διαλυτέον; ἐν μεγάλῃ δὲ διαστάσει μάλιστα δῆλον γίνεται. εἰ γὰρ δύο παίδων φίλων ὄντων, διὰ τὴν ἡλικίαν, καὶ τὸ διατριβῶν καὶ παιδιᾶς κοινωνεῖν, ὁ μὲν εἰς ἄνδρας ἐλθὼν σπουδαῖος γένοιτο, καὶ ἀνὴρ εἴη τοῖς ὅλοις, ὁ δὲ νεαρὸν ἔτι μένοι τὸ ἦθος ἔχων, πῶς ἂν εἶεν φίλοι, μήτε τοῖς αὐτοῖς ἀρεσκόμενοι, μήτε τοῖς αὐτοῖς χαίροντες ἢ λυπούμενοι; οὐδὲ γὰρ χαριεῖται οὐδέτερος οὐδετέρῳ· οὐδὲ γὰρ ἔχει ὃ ποιήσας ἥδιω ποιήσει τὸν φίλον. ἔτι δὲ οὐδὲ συζῆν δύνανται, ὧν χωρὶς οὐκ ἔνι φιλίαν συστῆναι, καθὼς εἴρηται.

Ἆρ' οὖν οὕτω πρὸς αὐτὸν διακεῖσθαι δεῖ τὸν σπουδαῖον, ὥσπερ εἰ μηδέποτε γέγονε φίλος, ἢ δεῖ μνείαν ἔχειν τῆς γενομένης συνηθείας, καὶ καθάπερ φίλοις μᾶλλον, ἢ ὀθνείοις οἰόμεθα δεῖν χαρίζεσθαι, οὕτω καὶ τοῖς ποτὲ γενομένοις φίλοις πλέον δεῖ νέμειν, ἢ οἷς οὐδέποτε ἐχρησάμεθα; δοκεῖ τοίνυν ὀφείλεσθαί τι αὐτοῖς, διὰ τὴν προγενομένην φιλίαν, ἐὰν μὴ δι' ὑπερβολὴν μοχθηρίας ἡ διάλυσις γένηται.

ΚΕΦ. δ'.

Περὶ φιλικῶν ἔργων, καὶ ὅτι φίλος ὁμοίως εἰς ἑαυτόν τε καὶ τὸν φίλον, φαῦλος δὲ οὔτε εἰς ἑαυτόν πως, οὔτ' εἰς ἄλλον φιλικῶς διάκειται.

4

Καὶ οὕτω μὲν γίνοιντο ἂν ἐπικαίρως αἱ τῶν φιλιῶν διαλύσεις. Ἔτι δὲ περὶ αὐτῆς τῆς φιλίας λέγωμεν. Τὰ τοίνυν φιλικὰ καὶ ἐν οἷς ἡ φιλία συνίσταται δοκοῦσιν ὥσπερ κανόνα τινὰ ἔχειν καὶ ἀρχὴν τὰ παρ' ἑκάστου ἑαυτῷ ὀφειλόμενα. ταῦτα γὰρ ζητοῦσι παρ' ἀλλήλων οἱ φίλοι, ἃ παρ' ἑαυτῷ.

Καὶ διὰ τοῦτο φίλον ὁρίζονται ἐκεῖνον εἶναι, τὸν βουλόμενον τὰ ἀγαθὰ τῷ φίλῳ καὶ πράττοντα ἐκείνου ἕνεκα, ἢ τὸν βουλόμενον εἶναι καὶ ζῆν τὸν φίλον αὐτοῦ χάριν, ὅπερ αἱ μητέρες πρὸς τὰ τέκνα πεπόνθασι. βούλονται γὰρ τὰ τέκνα ζῆν καὶ εὖ πράττειν αὐτῶν ἕνεκα τῶν τέκνων, ἐπεὶ καὶ μὴ φιλούμεναι πολλάκις ὑπὸ τῶν τέκνων, ἢ μηδὲ γινωσκόμεναι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῖς συνεύχονται. τοῦτο δὲ πάσχουσι καὶ τῶν φίλων οἱ προσκεκρουκότες μὲν καὶ ὑπεροφθέντες, μένοντες δὲ αὐτοὶ ἐν τῷ φιλεῖν· βούλονται γὰρ τοῖς φίλοις πάντα τὰ ἀγαθά, μηδὲν ἐλπίζοντες κοινωνήσειν αὐτοί, ἀλλὰ αὐτῶν ἕνεκα. ἔτι δὲ φίλον

ὁρίζονται εἶναι καὶ τὸν συναλγοῦντα καὶ συγχαίροντα τῷ φίλῳ· ὅπερ καὶ αὐτὸ μάλιστα περὶ τὰς μητέρας συμβαίνει. ἀπὸ τούτων δὲ καὶ ὁ τῆς φιλίας ὁρισμὸς ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν ἐχόντων· καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ σώφρονος τὸν τῆς σωφροσύνης ὁρισμὸν παρέχει. οὗτοι μὲν οὖν οἱ τῆς φιλίας καὶ τῶν φίλων ὁρισμοί. ἐλήφθησαν δὲ ἀπὸ τῶν ὀφειλομένων παρ' ἑκάστου πρὸς ἑαυτόν, καθὼς εἴρηται.

Καὶ γὰρ ὁ ἐπιεικὴς ταῦτα πάντα πρὸς ἑαυτόν ἐστιν, ἅπερ ὁ ἀληθὴς φίλος πρὸς τὸν φίλον. καὶ ὁ φίλος ἑαυτῷ μάλιστα ὁ ἐπιεικής ἐστι, καὶ ὃς οἴεται ἐπιεικὴς εἶναι. εἰ δὲ μὴ πάντες, καὶ οἱ φαῦλοι τὰ φιλικὰ ἀπονέμουσιν ἑαυτοῖς, οὐδὲν προσίσταται τῷ λόγῳ. καὶ γὰρ ἃ οἱ σπουδαῖοι καὶ ἐπιεικεῖς ποιοῦσι, ταῦτά εἰσι τὰ διαφέροντα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τῇ κοινῇ φύσει· καὶ γὰρ μέτρον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ σπουδαῖος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, καὶ τῶν πράξεων. ἃ δὲ ὁ φαῦλος ζητεῖ, οὐκ εἰς τὴν κοινὴν ἀνάγεται φύσιν. τὴν γὰρ περὶ ταῦτα ψῆφον οὐκ ἀπὸ τῶν νοσούντων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὑγιαινόντων ληψόμεθα. ὅτι δὲ ὁ ἐπιεικὴς τὰ φιλικὰ ἑαυτῷ πάντα ἀπονέμει, δῆλον. οὗτος γὰρ ὁμογνωμονεῖ ἑαυτῷ, καὶ τῶν αὐτῶν ὀρέγεται, κατά τε λογικὴν ψυχὴν, καὶ κατὰ τὴν ἄλογον, καὶ οὐ καθάπερ ὁ ἀκρατὴς τἀναντία ζητεῖ, καὶ τὸ παθητικὸν αὐτοῦ τῷ λογιστικῷ πολεμεῖ. καὶ βούλεται δὴ ὁ σπουδαῖος τὰ ἀγαθὰ ἑαυτῷ, τά τε κυρίως ἀγαθὰ, ὅσα εἰς ἀρετὴν φέρει, καὶ τὰ φαινόμενα ἀγαθὰ, καὶ αὐτῇ τῇ ἀρετῇ βοηθοῦντα καὶ βούλεται ἑαυτῷ ἀγαθὰ ἑαυτοῦ ἕνεκα. ὁ γὰρ φαῦλος οὐχ ἑαυτοῦ ἕνεκα. τὸ γὰρ διανοητικόν ἐστι τὸ ἀνθρώπινον εἶναι, οὗ ἕνεκα ὁ μὲν σπουδαῖος πάντα ποιεῖ

καὶ τὰ

καὶ τὰ ἀγαθὰ πάντα ζητεῖ, ὁ δὲ φαῦλος οὐδέν. οὐ γὰρ τὴν
θεωρίαν ὁ φαῦλος ἔχει τέλος τῶν ἑαυτοῦ πράξεων,
ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν τὴν φαύλην· ὅθεν οὐ βούλεται τὰ ἀγαθὰ
ἑαυτῷ ἑαυτοῦ ἕνεκα· ἔτι δὲ καὶ ζῆν βούλεται ἑαυτὸν ὁ σπου-
δαῖος καὶ σώζεσθαι, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ διανοητικόν, καὶ
πάντα πράττει, ἃ οἴεται ἀγαθὰ εἶναι ἑαυτῷ, καὶ ἃ πρὸς
τὸ ζῆν φέρει, καὶ τὸ σώζεσθαι. τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν μὴ πάνυ
ἐκτετραμμένοι τοῦ ὀρθοῦ, ἀλλ' οὕτως ἔχοντες, ὥστε δύνασθαι
οἴεσθαι ἐπιεικεῖς εἶναι, τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ καὶ αὐτοὶ ζητοῦ-
σι, καὶ βούλονται ἑαυτοῖς καὶ ζῆν καὶ σώζεσθαι. οὕτω δὲ ἔχουσιν,
ὅτι τρόπον τινὰ ἐοίκασι τοῖς σπουδαίοις. οἱ δὲ σφόδρα φαῦ-
λοι καὶ ἀνοσιουργοὶ οὐδὲν τούτων ἔχουσιν. οὔτε γὰρ τὰ δοκοῦν-
τα ἀγαθὰ διώκουσιν, ἀλλὰ ἄλλα μὲν βούλονται, ἑτέρων
δὲ ἐπιθυμοῦσιν, οἷοί εἰσιν οἱ ἀκρατεῖς, καὶ εἰσὶ δὲ οἱ διὰ δει-
λίαν καὶ ἀργίαν ἀφίστανται τοῦ πράττειν, ἃ οἴονται ἑαυτοῖς
βέλτιστα εἶναι. οὔτε τοίνυν τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ διώκουσιν,
οὔτε βούλονται ἑαυτοῖς τὸ ζῆν καὶ σώζεσθαι. ἔνιοι γὰρ τῷ
πολλὰ καὶ δεινὰ πρᾶξαι μισηθέντες διὰ μοχθηρίας ὑπερ-
βολήν, φεύγουσι τὸ ζῆν, καὶ ἀναιροῦσιν ἑαυτούς. ὁ δὲ σπου-
δαῖος βούλεται ἑαυτῷ ζῆν. ἀγαθὸν γὰρ τῷ σπουδαίῳ
τὸ εἶναι. τὴν γὰρ θεωρητικὴν διώκει ζωήν. ἐν γὰρ τῷ νοεῖν
ἡ ἑκάστου οὐσία συνίσταται, ἣ ἐν τούτῳ μάλιστα. ὃς δὲ τῷ
ἀλόγῳ βούλεται τὸ εἶναι καὶ σώζεσθαι, καὶ ἑαυτῷ βούλεται
τὰ ἀγαθὰ τοῦ οἰκείου εἶναι παρατραπέντι, οὐχ ἑαυτῷ βού-
λεται τὰ ἀγαθά, ἀλλ' ἐκείνῳ, εἰς ὃ μετεβλήθη. καὶ ἕκαστος δὲ
ἑαυτῷ βούλεται γίνεσθαι τὰ ἀγαθά, οἰόμενος μένων ὅ-
περ ἐστίν. εἰ δὲ συνίδοι ἑαυτὸν ἄλλον γινόμενον, οὐκ ἂν

ἕλοιτο πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔχειν ἐκεῖνο τὸ γινόμενον. οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἄλλῳ τινὶ βούλεσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἢ ἑαυτῷ μεταβληθέντι. οὐδεὶς δὲ ἀγαπᾷ, ἐὰν ἄλλῳ τινὶ γένηται τὰ ἀγαθά. καὶ γὰρ τῷ θεῷ πάντα πρόσεστι τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἔστιν αὐτὸς ὅ, τι ποτέ ἐστι. διὰ τοῦτο οὐκ ἀγαπῶμεν, ἀλλ' ἡμῖν αὐτοῖς, ἢ τοῖς φίλοις, συνευχόμεθα τὰ ἀγαθὰ, ὅτι ἡμέτεροί εἰσι καὶ οἱ φίλοι. καὶ μὴν καὶ συνδιάγειν ἑαυτῷ μόνος ὁ σπουδαῖος βούλεται, ὅτι αὐτάρκης ἐστὶ, καὶ ἡδύς ἐστιν ἑαυτῷ. ἥδεται γὰρ ὧν τε ἔπραξε μεμνημένος ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐλπίζων ἐπιποιήσειν ἀγαθὰ καὶ ἀγαθοῖς ἐντεύξεσθαι, καὶ γενναίων εὐπορεῖ θεωρημάτων τῇ διανοίᾳ. ταῦτα δὴ πάντα ἥδιστον αὐτὸν ἑαυτῷ ποιεῖ, καὶ ἥδεται κατὰ σχολὴν αὐτὸς ἑαυτῷ συνὼν καὶ συνδιάγων.

Οἱ δὲ μοχθηροὶ ζητοῦσι μεθ' ὧν συνημερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν. ἀναμιμνήσκονται γὰρ καθ' ἑαυτοὺς ὄντες πολλῶν καὶ δυσχερῶν, καὶ τοιαῦτα ἕτερα ἐλπίζουσιν, ὧν μεθ' ἑτέρων ὄντες ἐπιλανθάνονται. ἔτι δὲ συναλγεῖ καὶ συνήδεται ἑαυτῷ μάλιστα ὁ σπουδαῖος, ὅτι τὰ αὐτὰ βούλεται καὶ τῶν αὐτῶν ἐπιθυμεῖ, καὶ οὐ μάχεται τὸ λογικὸν τῷ παθητικῷ. καὶ διὰ τοῦτο τὸ αὐτὸ ἀεὶ λυπηρόν ἐστιν αὐτῷ, καὶ τὸ αὐτὸ ἡδύ. ἀμετάβολος γὰρ, ὡς εἰπεῖν· οἱ δὲ μοχθηροὶ οὐκέτι. οὐδὲν γὰρ φιλητὸν ἔχοντες, οὐδὲν φιλικὸν πάσχουσι πρὸς ἑαυτούς. διὰ τοῦτο οὐδὲ συγχαίρουσιν ἑαυτοῖς, οὐδὲ συναλγοῦσι. στασιάζει γὰρ αὐτῶν ἡ ψυχὴ, καὶ πολεμεῖ τῷ λογικῷ τὸ ἄλογον. καὶ τὸ μὲν ἄλογον ἀλγεῖ τῶν μοχθηρῶν ἀπεχόμενον, τηνικαῦτα δὲ οὐ συναλγεῖ τὸ λογικὸν, ἀλλὰ χαίρει. καὶ τὸ ἀνάπαλιν· καὶ ὅλως τὸ μὲν δεῦρο τὸ

δὲ ἐκεῖ-

δ᾽ ἐκεῖσε ἕλκει, καθάπερ διασπῶντα. εἰ δὲ μὴ οἷόν τε κατὰ ταὐτὸν καὶ λυπεῖσθαι καὶ ἥδεσθαι, ἀλλὰ μετὰ μικρόν γε λυπεῖται, ὅτι πρότερον ἥδετο. οὐ γὰρ ἐβούλετο τὴν τοιαύτην αὐτῷ γενέσθαι ἡδονήν. μεταμελείας γὰρ οἱ φαῦλοι γέμουσι. φαίνεται τοίνυν ὅτι οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικός ἐστιν ὁ μοχθηρὸς, ὅτι οὐδὲν φιλητὸν ἔχει.

Εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν πάσῃ σπουδῇ, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ καὶ σπουδαῖον ἕκαστον εἶναι. οὕτω γὰρ ἂν καὶ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς ἔχοι, καὶ ἑτέρων γένοιτο φίλος.

Ἐπεὶ τοίνυν, ἅπερ ὁ ἐπιεικὴς ἑαυτῷ ἀπονέμει, ταῦτα δεῖ καὶ τῷ φίλῳ ἀπονέμειν· δεῖ γὰρ πρὸς τὸν φίλον ἔχειν ὥσπερ πρὸς ἑαυτόν. ὁ γὰρ φίλος ἄλλος αὐτός· φανερὸν, ὅτι ἅπερ ὁ ἐπιεικὴς ἑαυτῷ βούλεται καὶ ἀπονέμει, ταῦτά εἰσι τὰ φιλικὰ, καὶ ἐν τούτοις ἡ φιλία συνίσταται.

Τὸ δὲ ζητεῖν πότερον φιλία ἐστὶν ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἑκάστου ἀγάπη, ἢ μὴ, ἀφείσθω ἐπὶ τοῦ παρόντος. ἡ γὰρ φιλία δύο, ἢ τριῶν, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων. καὶ εἴ τις καὶ τὰ πρὸς ἑαυτὸν φιλίαν καλεῖ, εἴη ἂν φιλία, καθόσον ἐστὶν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν διαφέρων, καὶ τῷ λογιστικῷ τὸ παθητικὸν σπένδεται. καὶ διότι δὲ ἡ ὑπερβολὴ τῆς φιλίας ἔοικε τῇ ἑκάστου πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτὴ καλοῖτο ἂν φιλία.

ΚΕΦ. ε.

Περὶ εὐνοίας.

Ἡ δὲ εὔνοια φιλίᾳ μὲν ἔοικεν, οὐ μὴν ἐστί γε φιλία. καὶ γὰρ εὐνοοῦμεν καὶ οἷς οὐκ ἐσμὲν φίλοι· καὶ γίνεται εὔνοια καὶ πρὸς ἀγνῶτα, καὶ λανθάνουσα τὸν φιλού-

μένον. φιλία δὲ οὐκ ἔτι, καθὼς καὶ πρότερον διὰ πλειόνων εἴρηται.

Οὔτε τοίνυν φιλία ἐστὶν ἡ εὔνοια, ἀλλ' οὐδὲ φίλησις ἔοικεν εἶναι. καὶ γὰρ ἡ μὲν φίλησις ὁρμήν τινα καὶ κίνησιν εἰς τὸ φιλούμενον ἔχει, καὶ ὄρεξιν αὐτοῦ, καὶ ζητεῖ ὁ φιλῶν ἀεὶ τὸ φιλούμενον. ἡ δὲ εὔνοια οὐ τοιαύτη. οἱ γὰρ εὖνοι βούλονται μὲν τὰ ἀγαθὰ οἷς εἰσὶν εὖνοι· συνεῖναι δὲ οὐ πάνυ ζητοῦσιν. ἔτι δὲ ἡ μὲν φίλησις μετὰ συνηθείας. χρόνῳ γάρ τινι καὶ συνηθείᾳ ἡ φίλησις γίνεται. ἡ δὲ εὔνοια ἀθρόον, ὡς εἰπεῖν, οἷς ἐπιγίνεται, συμβαίνει. καθάπερ οἱ θεώμενοι πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους διατίθενται. εὖνοι γὰρ γίνονται πρὸς αὐτοὺς εὐθὺς νικῶντας ὁρῶντες, καὶ συνθέλουσιν αὐτοῖς τὰ ἀγαθά· συμπράξαιεν δ' ἂν οὐδέν. οὐ γὰρ φίλησιν ἔχουσιν εἰς αὐτοὺς, χρόνῳ τινὶ καὶ συνηθείᾳ στέρξαντες· ἀλλ' ἅμα τε εἶδον καὶ ἥσθησαν αὐτοῖς· καὶ διὰ τοῦτο ἐπιπολαίως στέργουσιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ εὔνοια.

Φαίνεται τοίνυν ἀρχὴ φιλίας ἡ εὔνοια εἶναι, καθάπερ τοῦ ἐρᾶν ἀρχὴ γίνεται ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονή· καὶ ὥσπερ οὐ δυνατὸν ἐρᾶν μὴ πρότερον ἡσθέντα τῷ εἴδει τοῦ ἐρωμένου, δυνατὸν δὲ ἡδόμενον μὴ ἐρᾶν· τότε γάρ τις ἐρᾷ ὅταν καὶ ἀπόντα ποθῇ, καὶ τῆς παρουσίας ἐπιθυμῇ· οὕτω δὴ καὶ φίλους οὐχ οἷόν τε εἶναι, μὴ εὔνους γενομένους· εὔνους δὲ μὴ φίλους εἶναι δυνατόν. οἱ γὰρ εὖνοι βούλονται μὲν τὰ ἀγαθὰ οἷς εἰσὶν εὖνοι, συμπράξαιεν δ' ἂν οὐδὲν οὐδ' ὀχληθεῖεν ὑπὲρ αὐτῶν. διὰ τοῦτο μεταφορικῶς τις καλέσειεν ἂν αὐτὴν ἀργὴν φιλίαν· χρονιζομένη γὰρ, καὶ εἰς συνήθειαν ἀφικνουμένη, φιλία γίνεται.

Φιλία

φιλία δ' οὐκ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ τὸ ἡδὺ, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα. εὔνους γάρ τις τινὶ γίνεται δι' ἀρετὴν καὶ ἐπιείκειαν, ὅταν αὐτῷ καλὸς εἶναι δόξῃ, ἢ ἀνδρεῖος, ἤ τι τοιοῦτον. ὁ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ, καὶ χρήσιμον βουλόμενός τινα εὐπραγεῖν, οὐκ ἐκείνῳ ἐστὶν εὔνους, ἀλλ' ἑαυτῷ, καθάπερ οὐδὲ φίλος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος. ὁμοίως δ' οὐ διότι ἔλαβε βουλόμενος τῷ εὐεργέτῃ τὰ ἀγαθὰ, εὔνους ἂν εἴη κυρίως, ἀλλὰ τὰ δίκαια δρῶν, καὶ ἀποδιδοὺς τῷ εὐεργέτῃ τὴν χάριν ὧν εὖ πέπονθεν αὐτὸς, οὐ τῇ ἐκείνου ἀρετῇ, ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ ἀγαθῷ φαίνεται χαίρων.

Ἔστι τοίνυν ἡ εὔνοια οὔτε φιλία, οὔτε φίλησις, ἀλλὰ φιλίας ἀρχὴ, χρόνον δὲ καὶ συνήθειαν, καὶ τἄλλα φιλικὰ προσλαβοῦσα, φιλία γίνεται ἡ διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετήν.

ΚΕΦ. ς'. 6

Περὶ ὁμονοίας.

Ἡ δὲ ὁμόνοια φιλικόν τι καὶ αὕτη ἐστὶ, καὶ τῇ φιλίᾳ ἀκολουθεῖ. ἔστι δ' ὁμόνοια οὐ τὸ τὰ αὐτὰ δοξάζειν, οἷον ὁμοδοξία τις. ἡ μὲν γὰρ ὁμοδοξία γένοιτο ἂν καὶ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἀλλήλους. οὐδὲν γὰρ κωλύει περὶ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτὰ δοξάζειν, καὶ ἐπιστήμην ἔχειν τῶν αὐτῶν τὴν αὐτὴν μηδὲ εἰδότας ἀλλήλους. ἡ δὲ ὁμόνοια τῶν ἐν κοινωνίᾳ τινὶ καὶ φιλίᾳ ὄντων ἐστί. καὶ γὰρ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασὶν, ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα.

Ἔστι τοίνυν ὁμόνοια τῶν φίλων ὁμογνωμοσύνη, οὐκ ἐν τοῖς θεωρητοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς πρακτοῖς, καὶ τούτων τοῖς ἀξιολόγοις, καὶ ἐν μεγέθει τινὶ οὖσι. περὶ γὰρ τῶν ἐν τῷ βίῳ μα-

κρῶν

χρῶν οὐ λέγονται ὁμονοεῖν ἀλλήλοις οὔτε πόλις οὔτε φίλοι, οἷον οἴκοι μένειν, ἢ βαδίζειν εἰς ἀγορὰν, ἢ τόδε εἰπεῖν, ἢ δράσαι, δι' ὧν οὔτε ὠφέλειά τις μεγάλη, οὔτε βλάβη ἀκολουθεῖ. περὶ τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων οὐ λέγονται ὁμόνοιαν ἔχειν.

Ἀλλὰ τῶν μεγάλων, καὶ συμφερόντων ἢ τοῖς φίλοις ἀμφοῖν, ἢ τῇ πόλει κοινῇ.

Οἷον, ὅταν πάσῃ τῇ πόλει κοινῇ δοκῇ τοὺς ἄρχοντας μὴ κληρωτοὺς εἶναι διαδοχῇ τινὶ κλωμένους τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ αἱρετοὺς, ἢ συμμαχεῖν Λακεδαιμονίοις, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν, ὅπερ ἀξιόλογόν τέ ἐστι καὶ τῇ πόλει πάσῃ διαφέρει. καὶ τοὺς φίλους ὁμοίως ὁμονοεῖν λέγομεν, ὅταν τὸν αὐτὸν ἕλωνται βίον, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἀμφοῖν ἢ πρὸς βλάβην, ἢ πρὸς ὠφέλειαν φέροντα ἀμφότεροι ὁμοίως ἢ φεύγουσιν, ἢ διώκουσιν. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δεῖ ζητεῖν μόνον τοὺς ὁμονοήσοντας ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ ὁμοίως τοῖς ὅλοις. οἷον εἰ δοκεῖ τοῖς φίλοις ἀμφοῖν ἡγεμόνα βίου θατέρῳ τὸν ἕτερον γενέσθαι, βούλοιντο δὲ οὐ τὸν αὐτὸν, ἀλλ' ἑκάτερος ἑαυτόν. τηνικαῦτα γὰρ τὸ αὐτὸ μὲν ζηλοῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλ' ἑαυτῷ ἑκάτερος, ὅπερ οὐκ ἔστιν ὁμονοεῖν. καὶ ἐν ταῖς πόλεσι δὲ ὁμονοήσουσιν ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις, ὅταν τὸν αὐτὸν ἕλωνται πάντες ἄρχειν, ἢ τοὺς ἀρίστους πάντες, καὶ μὴ ἑαυτὸν ἕκαστος, καθάπερ Εὐριπίδης ἐν ταῖς Φοινίσσαις ἐποίησεν. οὕτω γὰρ οὐ τὸ πᾶσιν ἀρέσκον γίνεται. τὸ δὲ οὐκ ἔστιν ὁμόνοια· ἀλλ' ὅταν τύχωσι πάντες, οὗ ἐφίενται, τηνικαῦτα ὁμονοοῦσιν.

Ἔστι τοίνυν ἡ ὁμόνοια πολιτική τις φιλία, καὶ οὕτω λέγεται. καὶ γὰρ περὶ τὰ πρακτὰ, καὶ τὰ συμφέροντά ἐστι,

καὶ

καὶ πρὸς τὸν βίον ἀνήκοντα. ταῦτα δὲ τῆς πολιτικῆς.

Ἔστι δ' ἐν τοῖς ἐπιεικέσιν ἡ ὁμόνοια. οὗτοι γὰρ καὶ ἑαυτοῖς ὁμονοοῦσι, καὶ ἀλλήλοις ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὄντες, ὡς εἰπεῖν. τῶν τοιούτων γὰρ ἵσταται τὰ βουλήματα, καὶ μένει, καὶ οὐ μεταρρεῖ, καθάπερ εὔριπος, βούλονταί τε τὰ δίκαια καὶ τὰ συμφέροντα. τούτων δὲ καὶ κοινῇ ἐφίενται.

Τοὺς δὲ φαύλους οὐχ οἷόν τε ὁμονοεῖν πλὴν ἐπὶ μικρόν, καθάπερ καὶ φίλοι βέβαιοι οὐ δύνανται εἶναι πλεονεξίας ἐφιέμενοι, καὶ μεῖζον ἔχειν ἑκάτερος ἑκατέρου ζητοῦντες ἐν τοῖς συμφέρουσιν· ἐν γὰρ τοῖς πόνοις καὶ ἐν ταῖς ὑπὲρ ἀλλήλων λειτουργίαις ἀεὶ ζητοῦσι τὸ ἔλαττον ἔχειν, καὶ ἑαυτὸν ἑκάτερος ἄξιον νομίζων ὀλίγα μὲν πονεῖν, μεγάλα δὲ ὠφελεῖσθαι, τὸν ἕτερον εὐθύνει, περὶ τῶν λειτουργιῶν ἀκριβολογούμενος, καὶ κωλύων τῶν συμφερόντων ἀπολαύειν, ὅσον ἐθέλει, ὡς μεγάλων, φαύλων ἀπονάμενον πόνων. διὰ τοῦτο μὴ τηροῦντες τὸ κοινόν, ἀλλ' ἑκάτερος τὸ ἑαυτοῦ, τάχιστα διαλύονται. τὸ γὰρ συνάπτον διασπῶσιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ κοινὸν καὶ ἡ ὁμόνοια. τοῦ συνάπτοντος δὲ διαλυθέντος, οὐ δύνανται συνημμένοι εἶναι. συμβαίνει τοίνυν αὐτοῖς στασιάζειν ἀπαιτοῦσι μὲν παρ' ἀλλήλων τὰ φιλικά, αὐτοῖς δὲ οὐ βουλομένοις τὰ δίκαια ποιεῖν· ὅθεν ἐν τοῖς φαύλοις οὐ δυνατὸν ὁμόνοιαν εἶναι, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπιεικέσι μόνοις.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ εὐεργεσίας.

Ἐκεῖνο δὲ ζητητέον, ἀνθ' ὅτου τοὺς εὖ πάσχοντας οἱ εὐεργέται φιλοῦσι μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνων φιλοῦνται. καὶ

γὰρ ὡς παράλογον γινόμενον ἐπιζητεῖται. οἱ μὲν οὖν πολ-
λοὶ διὰ τοῦτό φασι φιλεῖν μᾶλλον τοὺς εὐεργέτας, δι' ὃ καὶ
οἱ δανεισταὶ φιλοῦσιν οἷς ἐδάνεισαν, μὴ φιλούμενοι ὑπὸ
τῶν ὀφειλόντων. οἱ μὲν γὰρ χρήσαντες βούλονται τοῖς ὀφεί-
λουσι τὴν σωτηρίαν, καὶ παντὰ τρόπον βοηθοῦσιν, ἵνα αὐ-
τοῖς τὰ χρήματα ἐπανέλθῃ· οἱ δὲ ὀφείλοντες, οἷς ὀφείλουσιν
οὐκ ἔτι. βούλοιντο γὰρ ἂν αὐτοὺς μὴ εἶναι, ὡς ἄμεινον οὕτω
πράξοντες τοῦ δανείου λυθέντος. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον φασὶ
καὶ ἐπὶ τούτων, τοὺς μὲν εὐεργέτας βούλεσθαι εἶναι καὶ σώ-
ζεσθαι τοὺς εὖ παθόντας, ὡς οὕτω κομιουμένους τὰς ἀμοι-
βάς· τοὺς δὲ εὖ παθόντας οὐ σφόδρα φιλεῖν τὴν τῶν εὐερ-
γετῶν σωτηρίαν. οὐ γὰρ οὕτως ἐπιμελὲς τοῖς ἀνθρώποις τὸ
ἀνταποδοῦναι, ὡς τὸ ἀπολαβεῖν. ἡ μὲν οὖν δοκοῦσα τοῖς
πολλοῖς αἰτία αὕτη ἐστὶ, καὶ ταῦτα περιήχθησαν νομίζειν,
πρὸς τοὺς ἀγνώμονας καὶ πονηροὺς ἀποβλέποντες τῶν ἀν-
θρώπων· καὶ ὅ φησιν Ἐπίχαρμος, ἐκ πονηροῦ θεώμενοι.
ἔοικε δὲ ἀνθρωπικὸν τοιοῦτον εἶναι. ἀμνήμονες γὰρ οἱ πολ-
λοὶ, καὶ μᾶλλον εὖ πάσχειν, ἢ ποιεῖν ἐφίενται. δόξειε δ' ἂν
φυσικώτερον εἶναι τὸ αἴτιον, καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ περὶ τοὺς δα-
νείσαντας. ἐν μὲν γὰρ τοῖς εὐεργέταις, καὶ τοῖς εὖ πάσχουσι
φίλησίς ἐστιν. ἐν δὲ τοῖς δανειζομένοις, καὶ δανεισταῖς οὐ φίλη-
σις. οὐ γὰρ φιλεῖ ὁ δανείσας τὸν ὀφείλοντα, ἀλλ' αὐτὸ τοῦ-
το μόνον σώζεσθαι αὐτὸν βούλεται τῆς κομιδῆς ἕνεκα, καὶ
ἵνα τὸ δάνειον ἀπολάβῃ· οἱ δ' εὖ πεποιηκότες φιλοῦσι καὶ
ἀγαπῶσι τοὺς εὖ πεπονθότας, κἂν μὴ ὦσι χρήσιμοι, μηδὲ
δύνωνται γενέσθαι. τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνιτῶν συμβέ-
βηκε. πᾶς γὰρ τὸ οἰκεῖον ἔργον ἀγαπᾷ μᾶλλον, ἢ ἀγα-

πηθείη ἂν ὑπὸ τοῦ ἔργου ἐμψύχου γινομένου. μάλιστα δὲ τοῦτο περὶ τοὺς ποιητὰς συμβαίνει. ὑπεραγαπῶσι γὰρ οὗτοι τὰ οἰκεῖα ποιήματα, στέργοντες ὥσπερ τέκνα. τοιούτῳ δὲ ἔοικεν εἶναι καὶ τὸ τῶν εὐεργετῶν. οἱ γὰρ εὖ πάσχοντες ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοῦτο ἔργα αὐτῶν εἰσί, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαπῶσι μᾶλλον αὐτούς, ἢ τὰ ἔργα αὐτοὺς ἀγαπᾷ. τούτου δὲ αἴτιον, ὅτι τὸ μὲν εἶναι πᾶσιν αἱρετὸν καὶ φιλητόν· ἐσμὲν δὲ κυρίως ὅταν ἐνεργείᾳ ὦμεν. ἐσμὲν δὲ ἐνεργείᾳ ἐν τῷ ζῆν καὶ πράττειν. ὁ δὲ πράττων ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἐν τῷ ἔργῳ. ἡ γὰρ οἰκοδομική, ὁ λόγος ἐστὶ τῆς οἰκοδομίας, ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. καὶ ἔστιν αὐτὴ ἡ οἰκία, καθὸ οἰκία, ὁ τεχνίτης ἐνεργείᾳ, καθὸ τεχνίτης. ὁμοίως καὶ πᾶς ἐνεργῶν ἐνεργείᾳ ἐστὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. εἰ τοίνυν φυσικὸν μὲν ἐφίεσθαι τοῦ εἶναι, τὸ εἶναι δέ ἐστιν ἐν τῷ πράττειν, τὸ ἔργον δέ ἐστιν αὐτὸς ὁ πράττων ἐνεργείᾳ, φανερὸν ὅτι καθόσον ζητεῖ τις τὸ ἑαυτοῦ εἶναι, κατὰ τοσοῦτον ζητεῖ καὶ τὸ ἔργον εἶναι. φύσει δέ τις φιλεῖ ἑαυτὸν καὶ βούλεται εἶναι. φύσει ἄρα φιλεῖ τις τὸ ἑαυτοῦ ἔργον. ἐπεὶ δὲ μάλιστά τις φιλεῖ ἑαυτόν, καὶ μάλιστα φιλεῖ ἕκαστος τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, καὶ τὸν εὐεργετούμενον, καθόσον ἔργον ἐστὶν αὐτοῦ, μάλιστα φιλήσει. καὶ διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον, ἢ τὸν εὐεργέτην. ἡ γὰρ μεγίστη φίλησίς ἐστιν, ᾗ τις φιλεῖ ἑαυτόν. ἔτι δὲ καὶ ὅτι ὁ μὲν εὐεργέτης ἑαυτοῦ γίνεται βελτίων εὐεργετῶν, καὶ ἀγαθὸν αὐτῷ ἐστὶ τὸ εὐεργετεῖν, καὶ διὰ τοῦτο χαίρει τῷ εὖ πάσχοντι, ὅτι ἐν αὐτῷ θεωρεῖ τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθόν. ὁ δὲ εὖ πάσχων οὐ γίνεται βελτίων ἑαυτοῦ τῷ πάσχειν· οὐδὲ ἐν τῷ εὐεργέτῃ ἔχει τἀγαθόν. βελτίων γάρ τις δύναται γενέσθαι ἐξ ὧν αὐτὸς ποιεῖ. ἐν τῷ ἐνεργεῖν γάρ ἐστι τὸ ἀνθρώπινον

ἀγαθὸν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται), διὰ τοῦτο ἔτι ἐστὶν
ἡδὺ τῷ εὖ πάσχοντι παρὰ τῷ εὐεργέτῃ, οὐκ ἀγαθόν ἐστιν
αὐτῷ, ἀλλὰ συμφέρον. τὸ δὲ συμφέρον οὐχ οὕτως ἡδὺ καὶ
φιλητόν ἐστιν, ὡς τὸ ἀγαθόν. τὸ γὰρ ἀγαθὸν τέλος ἐστὶ τοῦ
συμφέροντος, καὶ διὰ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ συμφέρον, φιλη-
τόν ἐστι καὶ ἡδύ· μᾶλλον ἄρα φιλεῖ ὁ εὐεργέτης τὸν εὖ πά-
σχοντα, ἢ ὑπ' ἐκείνου φιλεῖται. ἔτι τοῦ ἀγαθοῦ ἡδεῖά ἐστι καὶ
ἡ ἐνέργεια, καὶ ἡ ἐλπὶς, καὶ ἡ μνήμη· ἐνέργεια μὲν παρόντος
καὶ γινομένου, ἐλπὶς δὲ μέλλοντος, μνήμη δὲ παρεληλυ-
θότος. ἥδιον δὲ παρὸν τὸ ἀγαθὸν, ἢ μέλλον, καὶ παρεληλυ-
θός. ἔστι δὲ ὁ μὲν εὐεργετηθεὶς παρὸν ἀγαθὸν τοῦ εὐεργετηκό-
τος. μένει γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ πολυχρόνιόν ἐστιν, ὃ ἐν τῷ εὖ
παθόντι ὁ εὐεργέτης θεωρεῖ. τοῦ δὲ εὖ παθόντος τὸ ἀγαθὸν
οὔτε μένει· καὶ γὰρ χρήσιμον ἦν, καὶ ἅμα τῇ χρήσει παρελή-
λυθεν· οὔτε ἀγαθόν ἐστι κυρίως. καὶ διὰ τοῦτο εἰ καὶ ἄμφω
παρῆσαν, ἥδιον ἂν ἦν τὸ τοῦ εὐεργέτου ἀγαθόν· εἴτε καὶ
ἄμφω παρῆλθον, ἡδίων ἂν ἦν ἡ μνήμη τοῦ εὐεργετουμένου
ἢ τοῦ εὐεργέτου, καθότι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ μνήμη ἡδίστη ἐστὶ μάλι-
στα, ἡ δὲ τοῦ χρησίμου οὐ πάνυ, ἢ ἧττον. εἰ γὰρ ἡ προσδοκία τῶν
χρησίμων ἀνάπαλιν ἔχει, καὶ ἡδίων ἐστὶ τῆς μνήμης παρελη-
λυθότων ἀγαθῶν· φαίνεται τοίνυν καὶ διὰ ταῦτα μᾶλ-
λον φιλεῖν τὸν εὐεργέτην τὸν εὖ πάσχοντα, ἢ ὑπ' ἐκείνου
φιλεῖσθαι. ἔτι ἡ μὲν φίλησις ἐνεργείᾳ ἔοικε, τὸ δὲ φιλεῖσθαι
πάθει. τοῖς τοίνυν ἐνεργοῦσι τὰ φιλικὰ, δηλονότι τοῖς εὐερ-
γέταις, μᾶλλον προσήκει τὸ φιλεῖν, ἢ τοῖς πάσχουσιν. ἔτι
τὰ πόνῳ κτηθέντα στέργομεν μᾶλλον καὶ φιλοῦμεν τῶν ῥα-
δίως κατορθωθέντων· ὅθεν καὶ τὰ χρήματα οἱ κτησάμε-

νοι τῶν διαδεξαμένων μᾶλλον φιλοῦσιν. ἔστι δὲ ἄπονον μὲν τὸ εὖ πάσχειν, ἐργῶδες δὲ τὸ εὖ ποιεῖν. ἔστι δὲ τὸ μὲν πάσχειν ἐν τῷ εὐεργετουμένῳ, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν ἐν τῷ εὐεργέτῃ. καὶ διὰ τοῦτο ὁ εὐεργετούμενος μᾶλλον, ἢ ὁ εὐεργέτης φιλεῖται. καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ μητέρες φιλοτεκνότεραι μᾶλλον, ὅτι πόνῳ γεννῶσιν, ἢ οἱ παῖδες φιλομήτορες, τῷ μηδὲν ὑπὲρ τοῦ τεχθῆναι ποιῆσαι. καὶ μᾶλλον ἴσασιν αἱ μητέρες, ὅτι ἐξ ἐκείνων οἱ παῖδες, ἢ οἱ παῖδες, ὅτι αὐταὶ παρήγαγον εἰς τὸν βίον. ταῦτα δὲ δόξειεν ἂν εἶναι καὶ τοῖς εὐεργέταις οἰκεῖα. οὐ γὰρ μόνον ἐπίπονόν τι ποιοῦσιν ὑπὲρ τῶν εὖ παθόντων, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἴσασιν ὅτι εὐεργετοῦσιν, ἢ ἐκεῖνοι γινώσκουσιν ὅτι ὑπὸ τούτων εὐεργετοῦνται. καὶ γὰρ ἐνδέχεται τὸν εὖ πάσχοντα οὐκ αὐτὸν οἴκοθεν, ἀλλ' ἑτέρῳ ὑπηρετούμενον εὐεργετεῖν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ αὐτὸν εἶναι τὸν εὐεργέτην· ἢ αὐτὸν μὲν οἴκοθεν εὐεργετεῖν, οὐκ αὐτοῦ δὲ ἕνεκα τοῦ εὖ πάσχοντος, ἀλλ' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον. ταῦτα δὲ ποιεῖ τὸν εὖ πάσχοντα μὴ πάνυ βεβαίως τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ γινώσκειν. τὸν μέντοι εὐεργέτην οὐδὲν κωλύει τὸν εὖ πάσχοντα γινώσκειν, ὅτι ἑαυτὸν ἀκριβῶς γινώσκει, ὅτι εὐεργέτης ἐστὶν ἀληθῶς. διὰ ταῦτα ὁ εὖ ποιῶν τὸν εὖ πάσχοντα φιλεῖ μᾶλλον, ἢ ὑπ' ἐκείνου φιλεῖται.

ΚΕΦ. η.

Περὶ τῆς φιλαυτίας.

ΚΑὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. ζητητέον δὲ κἀκεῖνα, πότερον ἑαυτὸν δεῖ φιλεῖν μάλιστα, ἢ ἄλλον τινά. δοκεῖ γὰρ τὸ ἑαυτὸν μάλιστα φιλεῖν οὐκ ἀγαθῶν ἀνδρῶν

εἶναι· καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτιμῶνται οἱ ἑαυτοὺς μάλιστα ἀγαπῶντες, καὶ ὡς ἐν αἰσχρῷ φίλαυτοι ἀποκαλοῦνται. ἔτι δὲ καὶ ὅτι ὁ μὲν φαῦλος δοκεῖ πάντα πράττειν ἑαυτοῦ χάριν, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ φαυλότερος. ὃ ἐγκαλεῖται διὰ τοῦτο, ὅτι οὐδὲν τῶν ἰδίων πλέον ἐπιζητεῖ, ἀλλ' ἑαυτοῦ χάριν πάντα ποιεῖ. ὁ δὲ ἐπιεικὴς διὰ τὸ καλὸν πάντα πράττει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βελτίων ὁ ἐπιεικέστερος, καὶ διὰ τὸν φίλον, καὶ ἵνα δῷ τοῖς ἄλλοις τυχεῖν, ὧν δέονται, παρίησι τὰ ἑαυτοῦ. διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ μὴ δεῖν μάλιστα πάντων φιλεῖν ἑαυτόν. τούτοις δὲ τὰ ἔργα διαφωνεῖ, καὶ οὐκ ἀλόγως. φασὶ γὰρ δέον εἶναι μάλιστα φιλεῖν τὸν μάλιστα φίλον, μάλιστα δὲ φίλος ὁ σῴζων πάντα τὰ φιλικὰ περὶ τὸν φιλούμενον. φιλικὰ δέ ἐστι τὸ βούλεσθαι τὰ ἀγαθὰ τῷ φίλῳ ἐκείνου ἕνεκα, καὶ εἰ μηδεὶς εἴσεται τοῦτο· καὶ τὸ συζῆν μάλιστα ζητεῖν, καὶ τὸ συναλγεῖν καὶ συγχαίρειν. ταῦτα δὲ πάντα αὐτός τις ἑαυτῷ ἀπονέμει, καὶ ἀπὸ τῶν πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰ πρὸς τοὺς φίλους ἐλήφθη, καθὼς ἐν τῷ διείρηται κεφαλαίῳ. τούτοις δὲ καὶ αἱ παροιμίαι πᾶσαι μαρτυροῦσι. τοὺς γὰρ σφόδρα φίλους δηλοῦντες, μία ψυχή φασι. ἔτι δὲ καὶ τὸ, κοινὰ τὰ τῶν φίλων, εἰς τοῦτο φέρει, καὶ, ἰσότης φιλότης, καὶ, γόνυ κνήμης ἔγγιον. εἰ γὰρ τὸ κοινὸν, καὶ ἡ ἰσότης, καὶ τὸ ἔγγιστα φιλίας, τί γένοιτ' ἂν ἑκάστῳ φιλικώτερον ἑαυτοῦ; μάλιστα ἄρα φίλος αὐτὸς ἑαυτῷ. εἰ δὲ τὸν μάλιστα φίλον μάλιστα δεῖ φιλεῖν, ἑαυτὸν δεῖ μάλιστα φιλεῖν.

Οὕτω τοίνυν ἀμφοτέρων μὲν λόγων ἀληθῶν εἶναι δοκούντων, εἰκότως ἀπορεῖται ποτέρῳ δέον ἀκολουθεῖν. οἱ ῥη-

θὲν μὲν

σωμεν δὲ διελόντες καὶ διορισάμενοι, ἐφ' ὅσον, καὶ πῶς ἑκά-
τερος ἀληθεύει. εἰ γὰρ λάβοιμεν τὴν τοῦ φιλαύτου ση-
μασίαν, ὃ βούλεται παρ' ἑκατέρῳ τῶν λόγων, δῆλον τὸ
ζητούμενον γένοιτ' ἄν. ὁ μὲν οὖν πρῶτος λόγος αὐτο-
φιλαύτους καλεῖ, οὐ τοὺς ἑαυτοὺς φιλοῦντας ἁπλῶς, ἀλ-
λὰ τοὺς ζητοῦντας ἑαυτοῖς ἀπονέμειν τὸ πλέον οὐκ ἐν τῷ
ἀγαθῷ καὶ τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ἐν χρήμασι καὶ τιμαῖς, καὶ ταῖς
σωματικαῖς ἡδοναῖς. τούτων γὰρ οἱ πολλοὶ ὀρέγονται, καὶ
ἐσπουδάκασι περὶ αὐτὰ ὡς ἄριστα ὄντα, διὸ καὶ περιμάχη-
τά ἐστιν. οἱ δὴ περὶ ταῦτα πλεονέκται χαρίζονται ταῖς ἐπι-
θυμίαις, καὶ ὅλως τοῖς πάθεσι, καὶ τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς.
τοιοῦτοι δ' εἰσὶν οἱ πολλοί. διὰ τοῦτο καὶ τούτοις ἡ προσηγορία
γέγονε. τοῖς γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γινομένοις τὰ ὀνόματα
τίθεται, τὰ δὲ σπάνια οὐδὲ σφόδρα ὀνομάζονται. καὶ γὰρ
τούτων ἔνια οὐδὲ γινώσκονται. εἰσὶ δὲ οἱ μὲν φαῦλοι, καὶ τὰ
δοκοῦντα ἀγαθὰ ἑαυτοῖς ἀπονέμοντες, πολλοί· οἱ δὲ σπου-
δαῖοι, σπάνιοι. διὰ τοῦτο τοὺς πολλοὺς φαύλους ὄντας καὶ
φιλαύτους ἀποκαλοῦσιν. οἱ δὴ οὕτω φίλαυτοι, καὶ δικαίως
ἐγκαλοῦνται. ὅτι δὲ τοὺς φαύλως ἔχοντας περὶ τὰς ἐπιθυ-
μίας φιλαύτους οἱ πολλοὶ καλοῦσιν, οὐκ ἄδηλον. εἰ γάρ τις
ἀεὶ σπουδάζοι τὰ δίκαια πράττειν αὐτὸς μάλιστα πάντων,
ἢ τὰ σώφρονα, ἢ ὁποιαοῦν ἄλλα τῶν κατὰ τὰς ἀρετάς, καὶ ὅλως
ἀεὶ τὸ καλὸν ἑαυτῷ περιποιοῖτο, οὐδεὶς αὐτὸν ἐρεῖ φίλαυ-
τον, οὐδὲ ψέξει. ὁ μὲν οὖν πρῶτος λόγος φίλαυτον ὀνομά-
ζει τὸν φαύλως ἑαυτὸν φιλοῦντα· καὶ διὰ τοῦτο ἀληθής
ἐστιν. οὐ γὰρ δεῖ τοῦτον τὸν τρόπον φιλεῖν ἑαυτόν. ὁ δὲ δεύ-
τερος τὸν σπουδαῖον, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν πε-

ριποιού-

εὐποιούμενος ἑαυτόν, μάλιστα φησὶν φιλεῖν ἑαυτόν.

Ὃς καὶ φίλαυτος δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον εἰκότως· ἑαυτῷ γὰρ χαρίζεται· τῷ γὰρ κυριωτάτῳ ἑαυτοῦ τῷ διανοητικῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα ἀποδίδωσιν ἀγαθά. ὁ δὲ τῷ κυριωτάτῳ ἑαυτοῦ χαριζόμενος, οὗτος μάλιστα χαρίζεται ἑαυτῷ· καὶ γὰρ ὥσπερ πόλις ἐστὶ μάλιστα τὸ κυριώτατον τῆς πόλεως, καὶ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν, οὕτω καὶ ἄνθρωπός ἐστι μάλιστα τὸ κυριώτατον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. διὰ τοῦτο καὶ φίλαυτος μάλιστα ὁ τοῦτο ἀγαπῶν καὶ τούτῳ χαριζόμενος, ἐπεὶ καὶ ἐγκρατής τις ἢ ἀκρατὴς λέγεται, οὐ τῷ ἁπλῶς κρατεῖν ἢ κρατεῖσθαι, ἀλλὰ τῷ τὸν νοῦν ἢ ἄρχειν τῶν παθῶν ἢ ἄρχεσθαι. ὥστε τοῦ μὲν νοῦ κρατοῦντος αὐτός τις λέγεται κρατεῖν. τῶν δὲ παθῶν κρατούντων, οὐκ αὐτὸς κρατεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον κρατεῖσθαι. ὅθεν φανερὸν, ὅτι αὐτός τις ἐστὶ μάλιστα ἕκαστος τὸ αὐτοῦ διανοητικόν· καὶ ὁ τὸ ἑαυτοῦ διανοητικὸν ἀγαπῶν, καὶ παντὰ τρόπον αὐτῷ χαριζόμενος, φίλαυτος εἰκότως ἂν λέγοιτο καθ' ἕτερον εἶδος τοῦ ὀνειδιζομένου, καὶ διαφέρων τοσοῦτον, ὅσον τὸ κατὰ λόγον ζῆν τοῦ κατὰ πάθος, καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ὄρεξις τῆς φαύλης ἐπιθυμίας. ἐπεὶ τοίνυν τοὺς σπουδαίους καὶ ἐπιεικεῖς ἐπαινοῦσι καὶ ἀποδέχονται πάντες, δεῖ δὲ πάντας ἐπιεικεῖς εἶναι (καὶ γὰρ πάντων εἰς τὸ καλὸν ἁμιλλωμένων, καὶ διατεινομένων τὰ κάλλιστα πράττειν, πάντα ἀπαντήσειν τὰ ἀγαθὰ, καὶ κοινῇ πᾶσι καὶ ἰδίᾳ ἑκάστῳ) φανερὸν, ὅτι δέον ἐστὶ τὸν μὲν ἀγαθὸν φίλαυτον εἶναι· καὶ γὰρ αὐτός τε ἑαυτὸν ὠφελήσει τὰ καλὰ πράττων, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τὰ ἴσα κινήσει· τὸν δὲ μοχθηρὸν οὐκ ἔτι· φιλῶν

γὰρ καὶ χαριζόμενος ἑαυτῷ βλάψει καὶ ἑαυτὸν, καὶ τοὺς
πέλας, πάθεσιν ἑπόμενος φαύλοις, ἐπεὶ τὰ παρὰ μὲν τῷ
σπουδαίῳ ταυτόν ἐστιν ὃ πράττουσι, καὶ ὃ πράττειν δὲ προσή-
κει· καὶ γὰρ πᾶς μὲν νοῦς αἱρεῖται τὸ βέλτιστον ἑαυτῷ. οἱ
δὲ πειθαρχοῦσι καὶ ἀκολουθοῦσι τῷ νῷ. παρὰ δὲ τοῖς φαύλοις
τὸ δέον, καὶ ὃ ποιοῦσι, διαφωνεῖ. καὶ διὰ τοῦτο τοὺς μὲν οὐδεῖ
φιλαύτους εἶναι, τοὺς δὲ ἑαυτοὺς μάλιστα προσήκει φιλεῖν.
οὕτω μὲν ὁ ἀληθὴς διῄρηται λόγος. λυτέον δὲ καὶ τὸν πρῶ-
τον λόγον, δι' ὃν ἐδόκει τὸν ἀγαθὸν μὴ εἶναι φίλαυτον, ὅτι
τῶν μὲν ἑαυτοῦ ἀμελεῖ, ζητεῖ δὲ τὰ τῶν φίλων καὶ τῆς πα-
τρίδος ἀγαθὰ, ὑπὲρ ὧν καὶ ἀποθνήσκει δεῆσαν. ὅτι μὲν οὖν
τοιοῦτός ἐστιν ὁ σπουδαῖος, ἀληθές ἐστιν. οὐ μὴν διὰ τοῦτο
ῥητέον αὐτὸν μὴ μάλιστα φίλαυτον εἶναι. δι' αὐτὰ μὲν οὖν
φαίνεται φίλαυτος εἶναι. καὶ γὰρ ἀντὶ μεγάλων μικρὰ
προΐεται, καὶ τὰ μικρὰ ῥίπτων τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν
ἑαυτῷ περιποιεῖται. τοῖς μὲν γὰρ φίλοις, καὶ τῇ πατρίδι χρή-
ματα, καὶ τιμὰς, καὶ τοιαῦτα παρέχει, ἑαυτῷ δὲ τὸ καλὸν
καὶ ἀγαθὸν, καὶ χρηστὸν, καὶ φιλόπολιν εἶναι, καὶ τὰ τοιαῦ-
τα, ὧν ἐκεῖνα πάντα ἐλάττω. καὶ ὅταν δὲ ὑπὲρ τῶν φίλων,
καὶ τῆς πόλεως ἀποθάνῃ, καὶ τὴν ἑαυτοῦ προῆται ζωὴν, μεί-
ζω ἐκέρδανεν, ἢ προήκατο. αἱρεῖται γὰρ ὀλίγον χρόνον ἡ-
σθῆναι σφόδρα τὴν ἀγαθὴν καὶ ἐπαινετὴν ἡδονὴν, ἢ
πολλὴν ἠρέμα, καὶ βέλτιον αὐτῷ εἶναι ἡγεῖται τὸν βίον
μικρὸν ὄντα μεγάλων γέμειν κατορθωμάτων, ἢ μακρὸν
βιώσαντα μὴ οὕτως ἐπαινετὸν εἶναι, καὶ μίαν πρᾶξιν ποιῆ-
σαι καλὴν καὶ μεγάλην, ἢ πολλὰς καὶ μικράς. ταῦτα
γὰρ ἐκείνων καλλίω. καὶ πράξεις δὲ σπουδαίας ἐνίοτε προΐεται

τῷ φίλῳ, καὶ ἐξὸν αὐτὸν πράττειν, ἐκείνῳ τῆς φιλοτιμίας παραχωρεῖ, καὶ τηνικαῦτα δὲ τὸ μεῖζον ἀγαθὸν ἑαυτῷ ἀπονέμει. κάλλιον γὰρ τοῦ αὐτὸν πρᾶξαι τὸ αἴτιον τοῦ καλοῦ τῷ φίλῳ γενέσθαι. διὰ ταῦτα δὴ εἰκότως δοκεῖ σπουδαῖος εἶναι, ἀντὶ πάντων αἱρούμενος τὸ καλὸν, καὶ τὸ πλέον ζητῶν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ σπουδαίοις. φαίνεται τοίνυν μάλιστα ἑαυτὸν φιλῶν ὁ σπουδαῖος, καὶ ἑαυτῷ τοῦ καλοῦ τὸ πλέον ἑκάστοτε νέμων.

Οὕτω μὲν οὖν δεῖ φίλαυτον εἶναι, καθάπερ εἴρηται. ὡς δὲ οἱ πολλοὶ, οὐ χρή. ὅπως μὲν οὖν δεῖ μάλιστα φιλεῖν ἑαυτὸν, ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ΚΕΦ. Θ'.

9

Ὅτι καὶ εὐδαίμων φίλων σπουδαίων δεήσει.

Ἀμφισβητεῖται δὲ καὶ περὶ τῶν εὐδαιμόνων, εἰ δεήσει φίλων αὐτοῖς, ἢ μή. Φασὶ γὰρ μὴ χρείαν εἶναι τοῖς μακαρίοις καὶ αὐτάρκεσιν. αὐτάρκεις γὰρ ὄντες, καὶ πάντα ἔχοντες τὰ ἀγαθὰ, πῶς ἂν ἄλλων δέοιντο; καὶ γὰρ οἱ φίλοι δέονται τῶν φίλων, καὶ καρποῦνται δι' ἐκείνων ἃ δι' ἑαυτῶν οὐ δύνανται κτᾶσθαι· καὶ γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτός. ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς οἱ εὐδαίμονες ἀρκοῦσιν, οὐ χρείαν ἔχουσι φίλων. διὰ τοῦτο φασὶν,

Ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

διὰ ταῦτα μὲν οὖν δοκεῖ μὴ χρείαν εἶναι τοῖς εὐδαίμοσι φίλων.

Καθ' ἕτερον δὲ λόγον ἄτοπον ἔοικεν εἶναι τὸ πάντα ἀπονέμοντας τἀγαθὰ τῷ εὐδαίμονι, φίλους μὴ ἀποδιδόναι,

ὃ τῶν

ὃ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν τὸ μέγιστον εἶναι δοκεῖ. ἄλλως τε καὶ ὅτι τὸ μὲν εὐεργετεῖν ἀναγκαῖόν ἐστι πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ δὲ καλλίστη καὶ μάλιστα ἐπαινουμένη εὐεργεσία πρὸς τοὺς φίλους ἐστίν· ὥστε δεῖ φίλων τοῖς εὐδαίμοσιν, ἐπεὶ χρεία τὴν ἀρίστην εὐεργεσίαν εὐεργετεῖν. μάλιστα γὰρ φίλῳ προσήκει τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ εὖ πάσχειν· καὶ κάλλιον εὐεργετεῖν φίλους, ἢ ὀθνείους καὶ ἀγνῶτας, καὶ μηδὲν προσήκοντας, οὔτε τῶν ἠθῶν ἕνεκα, οὔτε τῆς πολιτείας. διὰ ταῦτα δὴ φαίνεται δεῖσθαι φίλων τὸν εὐδαίμονα, καὶ τούτου ἕνεκα καὶ ζητεῖται, πότερον ἐν εὐτυχίαις χρεία φίλων μᾶλλον, ἢ ἐν ἀτυχίαις. δεῖ γὰρ καὶ ἀτυχοῦντι φίλων βοηθούντων καὶ ἐπανορθούντων αὐτοῦ τὴν τύχην· καὶ τῷ εὐτυχοῦντι, ἵνα εὐεργετεῖν δύνηται. ἔστι δὲ ἄτοπον κἀκεῖνο, τὸν μονώτην καὶ ἑαυτῷ μόνῳ ζῶντα μακάριον οἴεσθαι. ἡ μὲν γὰρ εὐδαιμονία αἱρετόν. τὸ δὲ μονώτης εἶναι οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο οὐδεὶς γὰρ βούλεται καθ' ἑαυτὸν πάντα ἔχειν τὰ ἀγαθά. πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος, καὶ φύσει ὀρέγεται μετὰ ἄλλων ζῆν. ταῦτα δὲ ὑπάρχει καὶ τῷ εὐδαίμονι, καὶ συζῆν βούλεται. τὰ γὰρ φύσει ἀγαθὰ καὶ αὐτὸς ἔχει. εἰ δὲ συζῆν ἀνάγκη τὸν εὐδαίμονα, φανερὸν, ὅτι τοῖς βελτίστοις τῶν ἀνθρώπων καὶ οἰκειοτάτοις. οἱ δέ εἰσιν οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐπιεικεῖς, μεθ' ὧν βέλτιον καὶ ἥδιον συνημερεύειν, ἢ μετὰ ὀθνείων, καὶ τῶν τυχόντων. δεῖ ἄρα τῷ εὐδαίμονι φίλων.

Λυτέον δὲ τοὺς πρώτους λόγους, δι' οὓς ἐδόκει μὴ δεῖν φίλων τοῖς μακαρίοις. καὶ ῥητέον τί λέγουσι, καὶ πῇ ἀληθεύουσι. λέγομεν τοίνυν, ὅτι οἱ πολλοὶ φίλους οἴονται τοὺς χρησίμους εἶναι, καὶ οὐ διὰ τὸ ἀγαθὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν χρείαν ἀγα-

πωμένους καὶ ἐπὶ τοῦτο διὰ τὴν ἡδονήν. τούτων δὲ ὁ εὐδαίμων οὐ δεῖται. τοῦ μὲν χρησίμου, ὅτι πάντα ἔχει τὰ ἀγαθά· τοῦ δὲ ἡδέος, ὅτι ἡδὺς ὁ βίος αὐτοῦ, καὶ οὐ δεῖται τῆς ἔξωθεν ἡδονῆς.

Οὐ δεόμενος δὲ τῶν τοιούτων φίλων οὐ δοκεῖ δεῖσθαι φίλων τῶν ὡς ἀληθῶς φίλων, ὅσοι διὰ τὴν ἀρετὴν φιλοῦνται, καὶ τὸ ἀγαθόν. τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθές. καὶ δῆλον ἐκεῖθεν.

Καθάπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, ἡ εὐδαιμονία ἐνέργειά ἐστιν. ἡ δὲ ἐνέργεια φανερὸν ὅτι γίνεται, καὶ ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχει, καὶ οὐ γέγονε καὶ ὑπάρχει ἤδη, καθάπερ τι κτῆμα. συνίσταται μὲν οὖν ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ ζῆν καὶ πράττειν. τὸ γὰρ ζῆν κατ' ἀρετὴν, καὶ πράττειν τὰ σπουδαῖα, εὐδαιμονεῖν ἐστίν. ἐπεὶ δὲ ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἡδεῖά ἐστι τῷ σπουδαίῳ, ὅτι τε ἀγαθὴ, καὶ ἡδεῖα καθ' ἑαυτὴν, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴρηται, καὶ ὅτι οἰκεία αὐτῷ, τὸ ἄρα θεωρεῖν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν ἥδιστόν ἐστι τῷ εὐδαίμονι. θεωρεῖν δὲ τὰ τοῦ πέλας δυνάμεθα μᾶλλον ἢ τὰ οἰκεῖα, καὶ τὰς ἐκείνων πράξεις, ἢ τὰς ἡμετέρας. ὁ ἄρα εὐδαίμων μάλιστα θεωρήσει τὰς τοῦ φίλου πράξεις, αἷς ἀγαθαῖς δὲ οὔσαις ἡσθήσεται μάλιστα. εἰ δὲ ἀνάγκη τὴν ἀγαθὴν ἡδονὴν ἥδεσθαι τὸν εὐδαίμονα, φανερὸν, ὅτι χρεία τῷ εὐδαίμονι φίλων τοιούτων, εἴπερ θεωρεῖν αἱρεῖται πράξεις ἐπιεικεῖς καὶ οἰκείας, οἷαί εἰσιν αἱ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου ὄντος.

Ἔτι δὲ πάντες οἴονται ἡδίστην τὴν τοῦ εὐδαίμονος ζωήν. ἡ δὲ ζωὴ τοῦ εὐδαίμονός ἐστι τὸ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, τὸ δὲ ἐνεργεῖν συνεχῶς μεθ' ἑτέρων μὲν ῥᾴδιον, καθ' ἑαυτὸν δὲ χαλεπόν· ὅθεν χαλεπὸς ὁ μονώτης βίος. τὸ δὲ ῥᾴδιον

ἥδιον τοῦ δυσχεροῦς· τὸ ἥδιον δὲ μᾶλλον προσήκει τῷ μακαρίῳ. καὶ ἅμα ἡ ἐνέργεια συνεχεστέρα αὐτῷ ἔσται, ἡδεῖα οὖσα· τοῦτο δὲ τῷ μακαρίῳ προσήκει συνεχῶς κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν. τοῦτο δὲ αὖθις μείζω αὐτῷ ποιήσει τὴν ἡδονήν· ἥδεται γὰρ ὁ σπουδαῖος ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν, ἢ σπουδαίοις· ταῖς δὲ ἀπὸ κακίας δυσχεραίνει. καθάπερ ὁ μουσικὸς τοῖς καλοῖς μέλεσιν ἥδεται, ἐπὶ δὲ τοῖς φαύλοις λυπεῖται.

Οὐ μόνον δὲ τὴν οὖσαν ἕξιν συνεχέστερον ἐνεργήσει ὁ σπουδαῖος, ἀπὸ τοῦ σπουδαίοις συζῆν, ἀλλὰ καὶ τὴν μὴ οὖσαν κτήσεται, ἢ, ἃς ἔχει, ἄμεινον ἕξει. γίνοιτο γὰρ ἂν ἐπίδοσις ἀρετῆς ἀπὸ τοῦ συζῆν τοῖς ἀγαθοῖς, καθάπερ καὶ Θέογνίς φησι. δεῖ ἄρα τῷ εὐδαίμονι φίλων.

Ἔτι δὲ καὶ ὧδε δῆλον ἔσται φυσικώτερον τὸν λόγον ἐπισκοποῦσι. σκεψώμεθα γὰρ οὐκ ἀπὸ τῶν ἰδίᾳ προσόντων τῷ εὐδαίμονι, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν κοινῇ πᾶσι. τὸ μὲν οὖν ζῆν πᾶσι τοῖς ζῴοις φύσει ἐστὶν ἡδύ. τὸ δὲ ζῆν ὁρίζονται εἶναι, ἐν μὲν τοῖς ἀλόγοις δύναμιν αἰσθήσεως, ἐν δὲ τοῖς ἀνθρώποις δύναμιν αἰσθήσεως, ἢ νοήσεως. ἡ δὲ δύναμις διὰ τὴν ἐνέργειαν ἐστί, καὶ τὸ κύριον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ. εἰ τοίνυν τὸ δύνασθαι αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν, ζῆν ἐστί, πολλῷ μᾶλλον αὐτὸ τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν ἐνεργείᾳ· τὸ ἄρα αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν ἐνεργείᾳ, αὐτό ἐστι τῷ ζῆν. τὸ δὲ ζῆν ἡδύ τέ ἐστι καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἀγαθὸν, μάλιστα μὲν, ὅτι ὡρισμένον τί ἐστι τὸ ζῆν· τὸ δὲ ὡρισμένον, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ φύσεως, καθάπερ καὶ Πυθαγορείοις ἐδόκει. καὶ γὰρ ἔταττον ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ συστοιχίᾳ τὸ ὡρισμένον. ἔπειτα καὶ ὅτι πάντα τοῦ ζῆν ἐφίεται· οὗ δὲ πάντα

ἐφίεται, ἀγαθόν ἐστι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡδύ. λέγω δὲ ζωὴν, οὐ τὴν μοχθηρὰν, καὶ μυρίων γέμουσαν συμφορῶν. ἀόριστοι γὰρ αἱ τοιαῦται, καθάπερ καὶ τὰ ταύτῃ συμβαίνοντα. λεχθήσεται δὲ περὶ αὐτῶν ἐν οἷς περὶ ἡδονῆς ἐροῦμεν. ἐπεὶ τοίνυν τὸ μὲν ζῆν καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν ἐστι καὶ ἡδὺ, χαίρει δέ τις καὶ ἥδεται ὁρῶν ἐν ἑαυτῷ ἀγαθόν τι καὶ ἡδύ· χαίρομεν ἄρα καὶ ἡδόμεθα αἰσθανόμενοι ὅτι ζῶμεν. καὶ γὰρ αἰσθανόμεθα ὅτι ζῶμεν, ὥσπερ ὁρῶντες αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν, καὶ ἀκούοντες ὅτι ἀκούομεν, καὶ βαδίζοντες ὅτι βαδίζομεν, καὶ νοοῦντες καὶ αἰσθανόμενοι γινώσκομεν ὅτι νοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα. τὸ δὲ νοεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι τοῦτ' ἐστι τὸ εἶναι τῶν αἰσθανομένων καὶ νοούντων· νοοῦμεν ἄρα ὅτι ἐσμὲν, καὶ ὅλως ἐστί τις ἐν ἡμῖν δύναμις, ᾗ γινώσκομεν ὅτι ἐνεργοῦμεν καὶ ζῶμεν. εἰ δὲ τὸ ζῆν ἀγαθὸν, τὸ δὲ συνειδέναι τινὰ ἑαυτῷ ἀγαθὸν, ἡδὺ καθ' ἑαυτό ἐστι, τὸ ἄρα εἰδέναι ὅτι ζῶμεν, ἡδύ ἐστιν. ἐπεὶ τοίνυν τὰ φύσει ἀγαθὰ καὶ ἡδέα, καὶ τῷ σπουδαίῳ ἀγαθά εἰσι καὶ ἡδέα, ἡσθήσεται μὲν ζῶν ὁ σπουδαῖος, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων πάντων, καθ' ὅσον ἡ αὐτοῦ ζωὴ αἱρετωτέρα ἐστὶ, καὶ ἡδίων, καὶ μακαρία. ἡσθήσεται δὲ γινώσκων ὅτι ζῇ. τὸ δὲ ζῆν ἐστι τὸ νοεῖν. ἥδεται ἄρα ὁ σπουδαῖος γινώσκων ὅτι νοεῖ. οὕτω δὲ πρὸς τὸν φίλον, ὡς πρὸς ἑαυτὸν, ὁ σπουδαῖος ἔχει. ἕτερος γὰρ αὐτὸς ὁ φίλος ἐστίν. οὐκοῦν φανερὸν, ὅτι καθάπερ τὸ αὐτὸν εἶναι καὶ ζῆν αἱρετόν ἐστιν αὐτῷ καὶ ἡδὺ, οὕτω καὶ τὸ τοῦ φίλου εἶναι ζητεῖ, τουτέστι τὸ τὸν φίλον νοεῖν. τὸ γὰρ εἶναι, καὶ ζῆν, τὸ νοεῖν ἐστίν. ὥσπερ δὲ χαίρει γινώσκων ὅτι νοεῖ, οὕτως ἡδύ ἐστιν αὐτῷ καὶ αἱρετὸν τὸ γινώσκειν ὅτι ὁ φίλος νοεῖ. τὸ δὲ γινώσκειν τὸν φίλον ὅτι νοεῖ,

τότε ἐστὶν ἐνεργείᾳ, ὅταν αὐτὰ γινώσκῃ ἃ νοεῖ, οὐχ ἁπλῶς ὅτι διανοεῖται. τοῦτο δὲ γίνοιτ' ἂν ἐν τῷ ζῆν μετ' ἀλλήλων, καὶ κοινωνεῖν λόγων καὶ διανοίας. τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον συζῆν οἱ ἄνθρωποι λέγονται. οὐ γὰρ τὸ ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι συζῆν ἐστί, καθάπερ ἐπὶ τῶν βοσκημάτων τὸ ἐν τῷ αὐτῷ νέμεσθαι. τὸ ἄρα συνεῖναι τοῖς φίλοις αἱρετὸν ἐστὶ τῷ σπουδαίῳ καὶ ἡδύ. ὃ δέ ἐστιν αὐτῷ αἱρετὸν, τοῦτο δεῖ ὑπάρχειν αὐτῷ· εἰ δὲ μὴ, ἐνδεὴς ἔσται τούτου τὸ μέρος, ὃ ἐναντίον ἐστὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ. δεήσει ἄρα τῷ εὐδαιμονήσοντι φίλων σπουδαίων.

ΚΕΦ. ι'.

Περὶ φίλων ἀριθμοῦ.

Ἐπεὶ δὲ χρεία τῷ εὐδαίμονι φίλων, ζητητέον πότερον πλείστους φίλους ὡς ἔνι μάλιστα ποιητέον αὐτόν. ἢ καθάπερ ἐπὶ τῆς ξενίας εἴρηται καλῶς καὶ ἁρμοδίως, ὡς οὐ δεῖ μήτ' ἄξεινον εἶναι, μήτε πολύξεινον, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φίλων εἰκός ἐστι μήτ' ἄφιλον εἶναι, μήτε πολύφιλον.

Λέγομεν τοίνυν ἐκεῖνο, ὅτι τριχῶς τῆς φιλίας διαιρουμένης, καὶ τῆς μὲν διὰ τὸ χρήσιμον οὔσης, τῆς δὲ δι' ἡδονὴν, τῆς δὲ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καὶ τῆς ἀρετῆς, τῶν μὲν διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὴν ἡδονὴν φίλων, ὀλίγον ἂν γένοιτο χρεία, μάλιστα τῶν μὲν διὰ τὸ χρήσιμον, ὅτι ὀλίγοις ἄν τις ἀρκέσειεν ἃ χρήζουσι βοηθεῖν, καὶ τὸ πολλοὺς θεραπεύειν ἐπίπονον, μάλιστα εἰ τύχοιεν περίεργοί τινες ὄντες, καὶ ζητοῦντες θεραπεύεσθαι περιττῶς.

Τῶν δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν, ὅτι ὀλίγης ἡδονῆς χρεία τῷ βίῳ καὶ ἀνέσεως, καθάπερ ἐν εὐωχίᾳ τοῦ ἡδύσματος.

Τῶν

Τῶν δὲ σπουδαίων καὶ διὰ τὴν ἀρετήν, καὶ τὸ ἀγαθὸν
φιλούντων, πλειόνων μὲν τῷ εὐδαίμονι δεήσει. πλὴν ἔσται
τι καὶ αὐτῶν μέτρον. καθάπερ γὰρ πόλεώς ἐστι μέτρον, καὶ
οὔτε ἐκ δέκα ἀνθρώπων γένοιτ' ἂν πόλις, οὔτε ἐκ δέκα μυ-
ριάδων· οὐ γὰρ ἂν ἔτι πόλις ἡ τοιαύτη ἂν εἴη συνοικία· οὕτω
δεῖ καὶ τοὺς φίλους ὡρίσθαι, καὶ μέτρον αὐτοῖς εἶναι. καὶ ὥσπερ
ἐπὶ τῆς πόλεως οὐ τὸ ποσὸν ὥρισται καὶ ἀριθμὸς ῥητός ἐστι
τοῦ πλήθους τῇ πόλει προσήκοντος, ἀλλὰ τοῦ ὑπερβάλ-
λοντος ἀριθμοῦ τὸ τῆς πόλεως μέτρον, καὶ τοῦ ἐλλείποντος ὡ-
ρισμένου, τὰ μεταξὺ ποσὰ μέτρον εἶναι φαμὲν πόλεως·
οἷον, οὔτε οἱ χίλιοι πόλις ἂν εἴη, οὔτε αἱ δέκα μυριάδες,
ἀλλὰ τὰ μεταξύ. οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φίλων οὐκ ἔνι λαβεῖν
ἀριθμὸν ὡρισμένον, ἀλλ' εἶεν ἂν τοσοῦτον, ὅσοις δύναταί
τις συζῆν. τοῦτο γὰρ ἐδόκει φιλικώτατον εἶναι. ὅτι γὰρ οὐχ
οἷόν τε πλείστοις συζῆν καὶ διανέμειν ἑαυτόν, φανερόν. δεῖ δὲ καὶ
συνημερεύειν τοῖς φίλοις. πλείστοις δὲ οὖσιν ἐργῶδες μάλι-
στα. καὶ μὴν καὶ συναλγεῖν δεῖ, καὶ συγχαίρειν οἰκείως. καὶ
τοῦτο δὲ χαλεπόν, εἰ πολλοῖς τις χρήσαιτο φίλοις. πολλῶν
γὰρ ὄντων οἱ μὲν χαίρουσιν, οἱ δὲ ἄχθονται κατὰ ταυτόν. καὶ
δέον τὸν φίλον ἐπιμερίζειν ἑαυτὸν ἑκατέροις. τὸ δὲ ἐπί-
πονον. ἴσως οὖν εὖ ἔχει μὴ ζητεῖν σφόδρα πολυφιλώτα-
τον εἶναι, ἀλλὰ τοσούτους παραδέχεσθαι φίλους, ὅσοις δυνά-
μεθα συζῆν, καὶ συνημερεύειν, καὶ συναλγεῖν, καὶ συγχαίρειν.
οὕτω δὲ χρῆσθαι πολλοῖς οὐκ ἐνδέχεται διὰ τοῦτο. οὐδὲ κατὰ τὴν
ἐρωτικὴν φιλίαν πολλῶν ἐνδέχεται φίλον εἶναι. ἡ γὰρ ἐρω-
τικὴ φιλίας ἐστὶν ὑπερβολή, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἕνα δύναται
γίνεσθαι. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἀρετὴν φι-
λίας,

λίας πολλοὺς σφόδρα φιλεῖν, καὶ τὰ φιλικὰ πάντα σώζειν περὶ αὐτοὺς οὐκ ἐνδέχεται, ὀλίγοις δὲ οὕτω χρήσασθαι δυνατόν. τοῦτο δὲ τοῖς λόγοις καὶ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ. οὐ γὰρ γίνονται φίλοι πολλοὶ κατὰ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν· ἀλλ' αἱ μάλιστα ὑμνούμεναι ἑταιρικαὶ φιλίαι ἐν δυσὶ γινέσθαι λέγονται.

Οἱ δὲ πολύφιλοι, καὶ πᾶσιν οἰκείως ἐντυγχάνοντες, καὶ ἃ δεῖ ἑκάστῳ τῶν πολιτῶν καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἀποδιδόναι δοκοῦντες, οὐδενὶ φίλοι εἰσὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀληθῆ φιλίαν. ἀλλὰ φίλοι ἂν λέγοιντο τὴν λεγομένην πολιτικὴν φιλίαν. τούτων δὲ οἱ μὲν ἄρεσκοί εἰσι, πάντα τοῖς συνοῦσι χαριζόμενοι, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται· οἱ δὲ ἐπιεικεῖς εἰσὶ, καὶ πρὸς ἀλήθειαν συνίεισι καὶ τὸ ἀγαθόν, οἳ καὶ φίλοι καλοῦνται διὰ τὴν πρὸς τὴν φιλίαν ὁμοιότητα, καὶ εἰσὶ μεταξὺ τῶν τε ἀρέσκων καὶ τῶν δυσκόλων ἐπαινετοί, ἀμφοτέρων ψεκτῶν, καθὼς ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ τοῦ τετάρτου βιβλίου διείληπται. τοιούτους μὲν οὖν φίλους πολλοὺς ἄν τις εὕροι· τοὺς δὲ κυρίως φίλους ἀγαπητὸν καὶ ὀλίγους εὑρεῖν.

ΚΕΦ. ια'.

Πότερον ἐν εὐτυχίαις φίλων μᾶλλον δεῖ, ἢ ἐν ἀτυχίαις, καὶ ὅτι τὸ συζῆν ἰδιαίτατον ἔργον ἐν φιλίαις σπουδαίων τε καὶ φαύλων.

Ἐπεὶ δὲ δεῖ φίλων τοῖς τε εὐδαίμοσι καὶ τοῖς δυστυχέσι, ζητητέον ποτέροις μᾶλλον δεήσει τῶν φίλων. οἵ τε γὰρ ἀτυχοῦντες δέονται τῆς παρὰ τῶν φίλων ἐπικουρίας, οἵ τε εὐδαίμονες οἷς συζήσουσι, καὶ οὓς εὖ ποιήσουσιν. ἐθέλουσι γὰρ εὖ ποιεῖν, καὶ ἀναγκαῖον αὐτοῖς ἐστὶν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἔστι δὲ τρόπον μέν τινα τῷ δυστυχεῖ χρεία φίλων μᾶλλον, ἢ τῷ σπουδαίῳ, κατ' ἄλλον δὲ τρόπον τῷ εὖ πράττοντι μᾶλλον· τὸ μὲν διὰ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δὲ διὰ τὸ καλόν. τῷ μὲν γὰρ δυστυχεῖ ἀναγκαιότεροι οἱ φίλοι, ἢ τῷ εὐδαίμονι.

Τῷ εὐδαίμονι δὲ κάλλιον, ἢ τῷ κακῶς πράττοντι. διὰ τοῦτο ἐν μὲν ταῖς ἀτυχίαις οὐ τοσοῦτον δεῖ φίλων σπουδαίων, ὅσον ὠφελίμων καὶ χρησίμων, ἐν δὲ ταῖς εὐτυχίαις οὐδαμῶς χρησίμων, ἀλλὰ ἀγαθῶν μόνον. τοὺς γὰρ ἐπιεικεῖς οἱ εὐδαίμονες ζητοῦσι, καὶ τούτους βούλονται μᾶλλον εὐεργετεῖν, καὶ μετὰ τούτων διάγειν.

Ἔστι γὰρ καὶ ἡ παρουσία αὐτὴ τῶν φίλων ἡδεῖα, καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις.

Κουφίζονται γὰρ οἱ λυπούμενοι συναλγούντων αὐτοῖς τῶν φίλων. διὰ τοῦτο καὶ ἀπορήσειεν ἄν τις, ἀνθ' ὅτου κουφίζονται τῷ συναλγοῦντας τοὺς φίλους ὁρᾷν. δοκεῖ γὰρ ὥσπερ βάρος μεριζόμενον καὶ πρὸς τοὺς φίλους κουφίζεσθαι. τὸ δὲ οὐκ ἔστιν· ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν φίλων ἡδονὴ, καὶ τὸ τοὺς συναλγοῦντας ὁρᾷν ἡδὺ ὂν, ἐλάττω ποιεῖ τὴν λύπην· ἡδονὴ γὰρ λύπην ἐλαύνει. εἰ μὲν οὖν διὰ ταῦτα, ἢ δι' ἄλλο τι κουφίζονται, ἀφείσθω ζητεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος. ὅτι δὲ ῥᾴους γίνονται οἱ λυπούμενοι διὰ τὴν παρουσίαν τῶν φίλων, φανερόν ἐστι. ἔοικε δὲ μὴ καθαρῶς χαίρειν αὐτοὺς τοῖς συναλγοῦσι τῶν φίλων, μηδὲ ἄμικτον αὐτοῖς εἶναι τὴν τοιαύτην ἡδονὴν, ἀλλὰ καὶ ἀλγεῖν ἐν τῷ μέρει. αὐτὸ μὲν γὰρ τὸ ὁρᾷν τοὺς φίλους ἡδὺ, μάλιστα τοῖς ἀτυχοῦσι, καί τις αὐτῷ γίνεται ἐπικουρεία πρὸς τὸ μὴ λυπεῖσθαι. παραμυθητικὸν γὰρ ὁ φίλος, καὶ ὁρώμενος καὶ λέγων, ἐὰν ᾖ ἐπιδέξιος.

δέξιος. γινώσκει γὰρ τὸν τοῦ φίλου τρόπον, καὶ οἷς χαίρει, καὶ οἷς λυπεῖται, καὶ δύναται παραμυθήσασθαι ῥᾳδίως.

Κατὰ τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡδεῖά ἐστιν ἡ παρουσία τῶν φίλων. τὸ δὲ λυπούμενον αἰσθάνεσθαι τὸν φίλον ἐπὶ ταῖς ἑαυτοῦ ἀτυχίαις, λυπηρὰν ποιεῖ τὴν τοιαύτην συνουσίαν τῶν φίλων. πᾶς γὰρ λυπηρὸν ἡγεῖται τὸ λύπης αἴτιος γίνεσθαι τοῖς φίλοις. διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἀνδρώδεις τὴν φύσιν εὐλαβοῦνται συλλυπεῖσθαι τοὺς φίλους αὐτοῖς, κἂν μὴ μεγάλη μὲν ἡ παραμυθία ᾖ καὶ ἐπὶ μεγίσταις συμφοραῖς, μικρὰ δὲ ἡ λύπη, ἣν συναλγοῦσιν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέχονται κοινωνεῖν τοῖς φίλοις τῶν κακῶν, ὅλως τε τοὺς συνθρηνοῦντας οὐ προσίενται, διὰ τὸ μηδὲ αὐτοὶ θρηνητικοὶ εἶναι, ἀλλὰ γενναίως ἔχειν πρὸς τὰ λυπηρά. γύναια δὲ, καὶ οἱ γυναικώδεις τῶν ἀνδρῶν τοῖς στενάζουσι χαίρουσι, καὶ φιλοῦσιν ὡς φίλους καὶ συναλγοῦντας. δεῖ δὲ οὐ τούτους, ἀλλὰ τοὺς ἀνδρικοὺς μιμεῖσθαι. ἐν ἅπασι γὰρ προσήκει τὰ βελτίω διώκειν. οὕτω μὲν οὖν τοῖς δυστυχοῦσιν οἱ φίλοι βοηθοῦσιν.

Ἡ δὲ ἐν ταῖς εὐτυχίαις παρουσία τῶν φίλων διπλῶς ἡδεῖά ἐστιν, ὅτι τε ἡδίστη ἐστὶν ἡ μετὰ τῶν φίλων διατριβὴ, καθότι εἰσὶ φίλοι, καὶ ὅτι βλέπουσι χαίροντας τοῖς αὐτῶν ἀγαθοῖς, ὃ τῆς μεγίστης εὐνοίας τεκμήριόν ἐστιν.

Ἐπεὶ τοίνυν κοινωνοῦντες μὲν τοῖς φίλοις τῶν συμφορῶν λυποῦμεν, μεταδιδόντες δὲ τῆς εὐδαιμονίας εὐφραίνομεν, δόξειεν ἂν δέον εἶναι προθύμως μὲν καλεῖν αὐτοὺς εἰς τὰς εὐτυχίας, εἰς δὲ τὰς ἀτυχίας ὀκνοῦντα. τὸ μὲν γὰρ εὐεργετεῖν καλόν· μεταδιδόναι δὲ τῶν κακῶν ὡς ἥκιστα δεῖ. διὰ τοῦτο καὶ ὁ τραγῳδός φησιν, Ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

οὐδὲ γὰρ δεῖ τοὺς φίλους τῶν οἰκείων ἀναπιμπλάναι κακῶν. τηνικαῦτα δὲ παρακλητέον τοὺς φίλους ἐπὶ τὸ συναλγεῖν, ὅταν μέλλωσιν ὀλίγα ὀχληθέντες μεγάλα τοὺς λυπουμένους ὠφελήσειν.

Αὐτοὺς μέντοι τοὺς φίλους τὸ ἀνάπαλιν ἁρμόζει ποιεῖν πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς, ἔξω συμφορῶν ὄντας. ἰέναι γὰρ δεῖ πρὸς μὲν τοὺς ἀτυχοῦντας ἀκλήτους καὶ προθύμους. φίλου γὰρ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν χρείᾳ, καὶ μήπω ἀξιώσαντας. τοῦτο γὰρ ἀμφοτέροις, καὶ τῷ διδόντι, καὶ τῷ λαμβάνοντι καὶ κάλλιον καὶ ἥδιον. εἰς δὲ τὰς εὐτυχίας ἰέναι μέν, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸ συνεργεῖν καὶ βοηθεῖν τοῖς φίλοις τὴν εὐτυχίαν προθύμως ἔχειν. πρὸς δὲ τὸ κοινωνεῖν τῆς εὐπαθείας αὐτοῖς, σχολαιότερον. οὐ γὰρ καλὸν τὸ προθυμεῖσθαι ὠφελεῖσθαι. προθυμουμένους δὲ καὶ ἐπειγομένους τοὺς φίλους ὠφελεῖν, ἴσως οὐ δεῖ διωθεῖσθαι καὶ ἀποσείεσθαι τὴν εὐεργεσίαν, μὴ καὶ δόξωσι πρὸς τοὺς φίλους ἀηδῶς ἔχειν. τοῦτο γὰρ ἐνίοτε συμβαίνει.

12 Φανερὸν δή ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τοῖς φίλοις αἱρετώτατόν ἐστι τὸ ζῆν μετ' ἀλλήλων. καὶ καθάπερ τοῖς ἐρῶσιν ἀγαπητότατόν ἐστι τὸ ἀλλήλους ὁρᾶν, καὶ μᾶλλον αἱροῦνται κατὰ ταύτην τὴν αἴσθησιν συνεῖναι ἀλλήλοις, ἢ κατὰ τὰς ἄλλας, ὡς διὰ ταύτης τῆς αἰσθήσεως καὶ γινομένου τοῦ ἔρωτος ἐξ ἀρχῆς καὶ συνισταμένου, οὕτω καὶ τοῖς φίλοις τῶν ἄλλων φιλικῶν μάλιστα πάντων, αἱρετώτατόν ἐστι τὸ συζῆν.

Κοινωνία γάρ ἐστι τὸ συζῆν, καὶ κοινωνιῶν ἡ τελειοτάτη. ἡ δὲ φιλία ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἔχει τὸ εἶναι. κοινωνία γὰρ ἡ φιλία.

ἄλλως τε καὶ ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαί τινα ἑαυτοῦ αἱρετώτατον
ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται· πρὸς δὲ τὸν φίλον οὕ-
τως ἔχει, ὡς πρὸς ἑαυτόν. ὥστε καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τοῦ φίλου
αἱρετὸν ἂν εἴη μάλιστα πάντων. αἰσθάνοιτο δ' ἄν τις ἐνερ-
γείᾳ τοῦ φίλου συνών, καὶ συζῶν, καὶ συνδιάγων αὐτῷ. ὥστε
εἰκότως ἐφίενται συζῆν ἀλλήλοις οἱ φίλοι. διὰ τοῦτο καὶ
ἕκαστος ὃ νομίζει εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ οὗ
ἕνεκα αἱρεῖται τὸ ζῆν, καὶ ὃν ἀνθρώπινον ἡγεῖται βίον, ἐν
τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλεται ζῆν καὶ διάγειν· καὶ οἱ μὲν
συμπίνειν οἴονται δεῖν τοῖς φίλοις, οἱ δὲ συγκυβεύειν, οἱ δὲ
συνθηρεύειν καὶ συγγυμνάζεσθαι, ὅτι ταῦτα αὐτοῖς τίμια
εἶναι δοκεῖ, καὶ δεῖν τούτων κοινωνοὺς ἔχειν τοὺς φίλους. ἕτε-
ροι δὲ συμφιλοσοφοῦσι, καὶ ἄλλοι ἄλλων ἐνεργειῶν, καὶ βίων
κοινωνοῦσι τοῖς φίλοις, καὶ ὅλως ἕκαστοι ἐν τούτῳ συνημε-
ρεύειν βούλονται τοῖς φίλοις, ὅτι περ μάλιστα ἀγαπῶσι τῶν
ἐν βίῳ. συζῆν γὰρ βουλόμενοι μετὰ τῶν φίλων ταῦτα ποιοῦσι,
καὶ τούτων κοινωνοῦσιν, ἃ καὶ ἀμφοτέροις ἡδέα ἐστίν. οὕτω γὰρ
συζῆν δυνατόν. γίνεται οὖν ἡ μὲν τῶν φαύλων φιλία μο-
χθηρά, καὶ κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις τῶν φαύλων, καὶ ἡ φιλία
αὐτοῖς οὐχ ἕστηκεν. ἀβέβαιοι γάρ εἰσι. καὶ χείρους δὲ γίνονται
ἑαυτῶν, ὁμοιούμενοι ἀλλήλοις καὶ παρακαλοῦντες ἀλλήλοις
ἐπὶ τὰ φαῦλα. ἡ δὲ τῶν ἐπιεικῶν φιλία ἐπιεικής ἐστι καὶ
βεβαία, συναυξανομένη ἀεὶ ταῖς ὁμιλίαις. δοκοῦσι δὲ καὶ
βελτίους γίνεσθαι ταῖς ἀγαθαῖς ἐνεργείαις, διορθοῦντες ἀλ-
λήλους. ἀπομάττονται γὰρ παρ' ἀλλήλων τὰ παρ' ἑκατέρῳ
ἀγαθά, δι' ἃ φιλοῦσιν ἀλλήλους. διὰ τοῦτο καὶ ποιητής τις φη-
σίν, Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλά. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῶν ἀγαθῶν

ἀγαθὰ, ἀπὸ δὲ τῶν φαύλων φαῦλα καρπούμεθα. περὶ μὲν οὖν φιλίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω. ἑπόμενον δ᾽ ἂν εἴη διελθεῖν περὶ ἡδονῆς.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΗΘΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Κ.

ΚΕΦ. α'.

Περὶ ἡδονῆς.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ ἡδονῆς ἀκόλουθόν ἐστι διελθεῖν τελεώτερον. καὶ γὰρ συμπέφυκέ πως καὶ συνῳκειωμένη τῇ φύσει ἡμῶν. διὰ τοῦτο καὶ παιδαγωγοῦντες τοὺς νέους ἄγομεν ἡδονῇ καὶ λύπῃ, διὰ μὲν τῆς λύπης ἀπάγοντες τῶν φαύλων, διὰ δὲ τῆς ἡδονῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν προτρεπόμενοι. ὅθεν δῆλον, ὅτι φύσει τὴν μὲν λύπην φεύγομεν, τὴν δὲ ἡδονὴν διώκομεν. ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ πράξεων ὁ λόγος ἡμῖν, καὶ περὶ τῆς ἡδονῆς διαλαβεῖν εἰκὸς ἂν εἴη, καὶ πρέπον τῇ πραγματείᾳ. φαίνεται δὲ ὅτι οὐ μικρὰ συμβάλλεται πρὸς τὴν κτῆσιν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς τὸ χαίρειν οἷς χαίρειν προσήκει, καὶ μισεῖν ἃ δέον ἐστὶ μισεῖν. ταῦτα γὰρ συμπαρεκτείνεται τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. καὶ τοῖς μὲν χαίρομεν, τοῖς δὲ λυπούμεθα. καὶ μεγάλην ῥοπὴν ἔχει πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν εὐδαίμονα βίον

δὲ, καὶ

αὖ, καὶ καλῶς, καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν γινόμενα λόγον.

Περὶ δὲ τῶν τοιούτων μὴ λέγειν ἥκιστα ἂν δόξειεν εἰκὸς εἶναι, ἐπεὶ μηδὲ ἁπλοῦς μηδὲ περιφανὴς ὁ περὶ τῆς ἡδονῆς λόγος, ὥστε μὴ δεῖσθαι πολλῶν καὶ σπουδαίων λόγων· ἀλλὰ οὕτω πολλήν τινα τὴν ἀμφισβήτησιν ἔχει, ὥστε οἱ μὲν αὐτὸ τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν εἶναι φασίν, οἱ δὲ οὐδ᾽ ἀγαθὸν ἁπλῶς, ἀλλ᾽ ἐξ ἐναντίας κομιδῇ φαῦλον. καὶ τῶν λεγόντων φαῦλον ἡδονὴν, οἱ μὲν καὶ αὐτοὶ φρονοῦσιν οὕτως ἔχειν, καὶ πεπεισμένοι εἰσὶ φαῦλον αὐτὴν εἶναι· οἱ δὲ φρονοῦσι μὲν ἀγαθήν τινα ἡδονὴν εἶναι, τοὺς ἄλλους δὲ ἐθέλουσι πείθειν φαῦλον ἁπλῶς ἅπασαν εἶναι, νομίζοντες οὕτως βέλτιον εἶναι τῷ βίῳ, καὶ λυσιτελέστερον τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἡδονὴν οἴεσθαι φαῦλον εἶναι. φύσει γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἰς αὐτὴν ῥέποντας δέον εἶναι φασὶν εἰς τοὐναντίον ἕλκειν, καὶ δι᾽ ὧν ἕξεσι καθάπαξ τῶν ἡδονῶν ἀπάγειν, ἵνα δυνηθῶσιν εἰς τὸ μέσον ἐλθεῖν, καὶ ὡς δεῖ πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔχειν. ταῦτα δὲ οὐ καλῶς λέγουσιν. οὐ γὰρ οὕτω δυνήσονται τοὺς πολλοὺς τῶν φαύλων ἀπαγαγεῖν ἡδονῶν. τὰ γὰρ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ ἃ δρῶσι, πιστότερά εἰσι τῶν περὶ αὐτὰ λόγων. ὅταν τοίνυν οἷς μὲν λέγουσι τὴν ἡδονὴν ψέγωσι, δι᾽ ὧν δὲ ποιοῦσι καὶ πάσχουσιν ἐπαινῶσιν, ἑαυτοῖς ἀντιλέγοντες, ὑπὸ τῶν ἀκουόντων καὶ ὁρώντων καταγελῶνται· καὶ τοῖς λόγοις οὐδὲν μᾶλλον ὤνησαν τοὺς πολλοὺς, ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐλεγχομένοις. ὁ γὰρ ψέγων τὴν ἡδονὴν ὀφθείς ποτε ἐφιέμενος αὐτῆς, ἀποκλίνειν δοκεῖ πρὸς αὐτὴν, καὶ ἀγαθὸν ἡγεῖσθαι. καὶ οὕτω δόξαν ἐντίθησι τοῖς ὁρῶσιν οὐ τινα ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἅπασαν ἐπαινεῖσθαι. τὸ γὰρ

διορί-

διορίζειν καὶ διαιρεῖν, καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν εἶναι κρίνειν, ἐνδέχεσθαι δὲ ἄλλην φαύλην εἶναι, οὐκ ἔστι τῶν πολλῶν. ἀλλ' ἅμα τε εἶδον τὸν νοῦν ἔχοντα ἡδονῇ τινὶ χαίροντα, καὶ πᾶσαν ἡδονὴν ἀγαθὸν καὶ αἱρετὸν ᾠήθησαν εἶναι. καὶ οὕτως οὐ μόνον ἃ ἐβούλοντο οὐκ ἔπεισαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθειαν προσαπώλεσαν.

Ὅθεν φανερὸν, ὅτι οἱ ἀληθεῖς λόγοι οὐ μόνον πρὸς τὴν γνῶσιν χρησιμώτατοί εἰσι, πλάνης καθαιροῦντες ἁπάσης, ἀλλὰ καὶ τῷ βίῳ λυσιτελοῦσι. πιστεύονται γὰρ τοῖς ἔργοις ἀκολουθοῦντες.

ΚΕΦ. β.

Ἡ τοῦ Εὐδόξου περὶ ἡδονῆς ὑπόληψις, καὶ Πλάτωνος, καὶ ἑτέρων· καὶ ἔτι ὅτι ἀγαθὸν ἡ ἡδονὴ, καὶ οὐ πᾶσα αἱρετή. καὶ λύσις τῶν ἐναντίων λόγων.

ΠΕρὶ μὲν τούτων ἅλις. λέγωμεν δὲ περὶ ἡδονῆς. καὶ πρῶτον ἐκθησόμεθα τὰς τῶν παλαιῶν περὶ αὐτῆς δόξας. ὁ μὲν οὖν Εὔδοξος αὐτὸ τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ᾤετο τὴν ἡδονὴν εἶναι, διότι πάντα ἑώρα τῆς ἡδονῆς ἐφιέμενα, καὶ λογικὰ, καὶ ἄλογα. οὗ δὲ πάντα ἐφίεται, τοῦτ' ἔστι τὸ πάντων ὑπερέχον τῶν ἀγαθῶν. ᾤετο γὰρ ἀγαθὸν μὲν ἑκάστῳ εἶναι ἰδίως ὃ ἕκαστος ζητεῖ. καθάπερ καὶ τροφὴν ἕκαστον διώκει τὴν αὐτοῦ ἀγαθὴν καὶ λυσιτελῆ. πᾶσι δὲ κοινῶς ἀγαθὸν οὗ πάντα κοινῶς ἐφίενται, καὶ πορίζειν βούλονται ἑαυτοῖς. ὃ δὲ πᾶσιν ἐστὶν ἁπλῶς ἀγαθὸν, καὶ οὗ πάντα ἐφίεται, τοῦτ' εἶναι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. ταῦτα μὲν οὖν Εὔδοξος ἀπεφαίνετο περὶ τῆς ἡδονῆς. ἐπιστεύοντο δὲ οἱ λόγοι διὰ τὴν ἐν τῷ ἤθει τοῦ λέγοντος ἀρετὴν μᾶλλον, ἢ δι' ἑαυτούς. σώφρων

φρων γὰρ ὢν διαφερόντως, οὐχ ὡς φίλος τῆς ἡδονῆς ἐδόκει
ταῦτα λέγειν, ἀλλὰ τῷ σφόδρα τῆς ἀληθείας φροντίζειν.
ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἡδονῇ τῆς λύπης φανερὸν ᾤετ' εἶ-
ναι. τὴν γὰρ λύπην πάντα φεύγοντα τὴν ἡδονὴν ἀνάγ-
κην εἶναι πάντα διώκειν. ὃ δὲ πάντα διώκειν, τοῦτο εἶναι τὸ
ἀγαθόν. ἔτι καὶ οὕτως ἐπεχείρει λέγων, μάλιστα αἱρετὸν
εἶναι, ὃ δι' ἑαυτὸ αἱρετόν ἐστι, καὶ ὃ μὴ δι' ἕτερον, μηδὲ ἑτέρου
χάριν, αἱρούμεθα. τοιοῦτον δὲ φανερῶς τὴν ἡδονὴν εἶναι. καὶ
γὰρ οὐδεὶς ἐρωτᾷ τίνος ἕνεκα τὴν ἡδονὴν βουλόμεθα·
ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐρωτώμεθα, οἷον, φέρε εἰπεῖν,
τίνος ἕνεκα τὰ χρήματα, ἢ ἡ τιμή. περὶ δὲ τῆς ἡδονῆς οὐκ
ἔτι. οὐδεὶς γὰρ δώσει τέλος τῆς ἡδονῆς, ἀνθ' ὅτου βούλεται
ἥδεσθαι· ἀλλὰ αὐτὴν αἱρεῖται καθ' ἑαυτὴν, ὡς καθ' ἑαυ-
τὴν οὖσαν. ἐπεὶ δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸ αἱρετὸν τὸ τέλος ἐστὶ τὸ ἔ-
σχατον, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, διὰ τοῦτο συνῆγε τὴν ἡδονὴν
τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν εἶναι. ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν δῆλον εἶναι ᾤετο
τὸ προκείμενον. προστιθεμένη γὰρ ἡ ἡδονὴ τῶν ἀγαθῶν
ὁτῳοῦν, αἱρετώτερον ποιεῖ, καὶ ἐφετὸν μᾶλλον· ἡ γὰρ σω-
φροσύνη τὴν ἡδονὴν προσλαβοῦσα, ἢ ἡ δικαιοσύνη, ἡ-
δίων ἔσται καὶ αἱρετωτέρα ἑαυτῆς. ὃ δὲ προστιθέμενον παντὶ
ἀγαθῷ βέλτιον δύναται ποιεῖν, τοῦτο ἐνόμιζεν εἶναι τὸ
ἔσχατον ἀγαθόν. ἔχει δὲ οὐχ οὕτως. ὃ γὰρ προστιθέμενον
ἀγαθῷ βέλτιον δύναται ποιεῖν, φαίνεται ὅτι ἀγαθόν
ἐστιν. οὐκ ἀνάγκη δὲ αὐτὸ εἶναι τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν, ἢ ἑτέρου
ὁτουοῦν, βέλτιον. πᾶν γὰρ ἀγαθὸν ἑτέρῳ προστεθὲν ἀγα-
θῷ αἱρετώτερον ποιεῖ. μεῖζον γὰρ τὸ ὅλον τοῦ μέρους ἐπὶ
παντός. καὶ ἃ μὲν ἐδόκει τῷ Εὐδόξῳ περὶ ἡδονῆς, ταῦτα.

Πλάτων δὲ οὐκ εἶναι ἔφασκεν αὐτὴν τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν, ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρῶν λόγων, ὅθεν Εὔδοξος ἐπειρᾶτο τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν ἀποφαίνειν. ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστι, φησὶν, ἀγαθὸν ἔσχατον, οὗ ἐνδέχεται μεῖζον γενέσθαι· αὐτὸ γὰρ εἰκὸς εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν· ᾧ ἄρα ἀγαθῷ ἄλλο ἀγαθὸν προστεθὲν μεῖζον ἐποίησε καὶ αἱρετώτερον, τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν· οὐ γάρ ἐστι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν, οὗ μεῖζον ἄλλο δύναται γενέσθαι· ἡ δὲ ἡδονὴ τοιαύτη. ὁ γὰρ ἡδὺς βίος φρόνησιν ἢ σωφροσύνην προσλαβὼν, ἡδίων γίνεται καὶ αἱρετώτερος. ἔστιν ἄρα τι βέλτιον τῆς ἡδονῆς. οὐκ ἄρα ἡ ἡδονή ἐστι τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. ἀλλὰ ἀγαθόν τι ἐστὶ τοιοῦτον, οἷα ἀγαθά εἰσιν αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, καὶ τἄλλα, ὧν καὶ ἡμεῖς κοινωνοῦμεν. τοῦτο γὰρ καὶ ζητοῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος δεῖξαι, τούτων τῶν ἀγαθῶν ἕν τι εἶναι τὴν ἡδονήν. ἕτεροι δὲ ἐνιστάμενοι πρὸς τοὺς τοῦ Εὐδόξου λόγους ἔφασκον μὴ εἶναι ἀγαθὸν, οὗ πάντα ἐφίεται. λέγουσι δὲ οὐδέν. ἐκεῖνο γάρ φαμεν ἀληθὲς εἶναι, ὃ πᾶσι δοκεῖ ἀληθές. ὁ δὲ ταύτην ἀναιρῶν τὴν κοινὴν δόξαν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀποστερούμενος πίστιν, πῶς ἂν δύναιτο πιστότερα λέγειν; ὅτι δὲ ἀγαθόν ἐστιν οὗ πάντα ἐφίεται, πᾶσι τοῖς ἐν αἰσθήσει δοκεῖ. δι' ὧν γὰρ εἰς αὐτὸ φέρονται διώκουσιν. ὡς ἄρα ἀγαθὸν νομίζουσιν εἶναι. εἰ μὲν γὰρ τὰ ἀνόητα μόνον ὠρέγοντο αὐτοῦ, αὐτοῖς ἂν ἦν ἀγαθὸν μόνον, καὶ ἡ ψῆφος οὐκ ἂν ἦν βεβαία τῶν ἀνοήτων· οὐδ' ἂν ἐδόκει ἀγαθὸν ἀληθῶς εἶναι. ὅταν δὲ καὶ τὰ ἀνόητα, καὶ τὰ φρόνιμα κοινῇ πάντα νομίζωσιν ἀγαθὸν εἶναι, δι' ὧν ζητοῦσιν αὐτὸ, τί ἔτι κωλύει ἀγαθὸν ἀληθῶς εἶναι; καὶ γὰρ καὶ

ἐν τοῖς

ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστί τι φυσικὸν ἀγαθὸν, τὴν φαυλότητα αὐτῶν ὑπερβαῖνον, δι' ὃ τοῦ ἀγαθοῦ οἰκειούμενα ὡς οἰκείου ἤδη ὀρέγονται. καὶ πρὸς μὲν τὸν πρῶτον τοῦ Εὐδόξου λόγον ταύτην κομίζουσι τὴν ἔνστασιν. πρὸς δὲ τὸν δεύτερον, ὃς ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐστὶν εἰλημμένος, ἐκείνην οὐκ ἀνάγκη φασὶν, εἰ ἡ λύπη κακόν ἐστι, τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. οὐ γὰρ εἴ τι κακὸν, τὸ ἐναντίον αὐτῷ ἀγαθόν. ἔστι γὰρ ἐναντίον κακὸν κακῷ· ἡ γὰρ ἠλιθιότης τῇ ἀκολασίᾳ ἐναντίον ἐστὶν, ἀμφοτέρων οὐσῶν κακῶν, καὶ ἀμφότερα τῇ σωφροσύνῃ. ταῦτα μὲν οὖν καλῶς λέγουσιν, οὐ μὴν ἐπί γε τῆς ἡδονῆς ἀληθεύουσιν. εἰ γὰρ ἄμφω κακὰ ἦν, καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ἦν αὖ καὶ ἄμφω φευκτά· καθάπερ εἰ καὶ ἄμφω ἦσαν ἀγαθὰ, ἦν αὖ ἀμφότερα αἱρετὰ, ἢ εἰ μήτε ἀγαθὰ, μήτε φευκτὰ, οὔτε αἱρετὰ ὁμοίως ἀμφότερα. νῦν δὲ τὴν μὲν λύπην φεύγομεν ὡς κακὸν, τὴν δὲ ἡδονὴν αἱρούμεθα ὡς ἀγαθόν. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ὡς κακὸν ἀγαθῷ ἡ λύπη ἡδονῇ ἀντίκειται.

3 Ἕτεροι δὲ λέγουσι μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν, ὅτι οὐκ ἔστι ποιότης, οὐδὲν λέγοντες ἀναγκαῖον. οὐδὲ γὰρ αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀρετῆς ποιότητές εἰσιν, οὐδὲ εὐδαιμονία ποιότης ἐστίν. ἐνέργεια γάρ ἐστιν. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν κωλύει ἀγαθὰ ταῦτα εἶναι.

Ἔτι δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὡρισμένον τι ἡ ἡδονὴ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ὡρισμένον, διὰ τοῦτο μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθόν. ἀόριστον δὲ ἔλεγον εἶναι τὴν ἡδονὴν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. εἰ μὲν οὖν ἐν αὐτῇ τῇ ἡδονῇ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐθεωρεῖτο, ἦν ἂν ἀληθὴς ὁ λόγος αὐτοῖς. νῦν δὲ ἡ ἐπίτασις καὶ ἡ ἄνεσις ἐν τῷ ἥδεσθαι γίνεται·

ὅτι ἡδόμενοι μᾶλλον καὶ ἧττον ἥδονται. τοῦτο δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀρεταῖς συμβαῖνον φαίνεται. δίκαιοι γάρ εἰσι μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ ἀνδρεῖοι· καὶ δικαιοπραγεῖν, καὶ σωφρονεῖν μᾶλλον, καὶ ἧττόν ἐστιν. ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀόριστοί εἰσιν αἱ ἀρεταί. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἡ ἡδονὴ αὐτὴ μὲν καθ' ἑαυτὴν οὐκ ἔστιν ἀόριστος, ἐν δὲ τοῖς ἡδομένοις τὴν ἐπίτασιν καὶ τὴν ἄνεσιν ἐπιδέχεται, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀμιγὴς λύπης ἐν πᾶσιν, οὐδὲ ὁμοίως, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς ὑγιείας συμβαίνει. καὶ γὰρ αὐτὴ ὡρισμένη οὖσα ἐν τοῖς ὑγιαίνουσιν ἐπιτείνεται καὶ ἀνίεται. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ συμμετρία ἐν πᾶσίν ἐστιν, οὐδὲ ἐν τῷ αὐτῷ μία τις ἀεί, ἀλλὰ μεταβάλλει ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ μεῖζον, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ ἔλαττον, καὶ νῦν μὲν καθαρῶς ὑγιαίνει τινὶ τὸ σῶμα, νῦν δὲ ἔνεστί τι καὶ νόσου. τοιοῦτον δὴ καὶ περὶ τὴν ἡδονὴν ἐνδέχεται εἶναι.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν συνῆγον τὴν ἡδονὴν μὴ εἶναι ἀγαθόν. ἡ ἡδονὴ κίνησίς τις καὶ γένεσίς ἐστι· κίνησις δὲ καὶ γένεσις ἀτελῆ. τὸ δὲ ἀτελὲς οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· τὸ γὰρ ἀγαθὸν τέλειον· ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἀγαθόν. ἔστι δὲ αὐτοῖς ἡ ἐλάττων πρότασις ψευδής. οὔτε γὰρ κίνησις, οὔτε γένεσίς ἐστιν ἡ ἡδονή. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστι κίνησις, δῆλον ἐκεῖθεν.

Πάσῃ μὲν γὰρ κινήσει δοκεῖ οἰκεῖον εἶναι τάχος καὶ βραδύτης, καὶ εἰ μὴ αὐτή τις πρὸς ἑαυτὴν βραδεῖα ἢ ταχεῖα φαίνεται τῷ τάχιον ἑαυτῶν καὶ βράδιον κινεῖσθαι τὰ κινούμενα, οἷά ἐστι τὰ ἀνωμάλως κινούμενα, ἀλλὰ πρὸς ἄλλο γοῦν θεωρούμενα ταχέως ἢ βραδέως κινεῖσθαι λέγονται· καθάπερ ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις ὁμαλὴ μέν ἐστι καθ' ἑαυτήν, πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀστέρων θεωρουμένη κίνησιν, ταχεῖα

χεῖα λέγεται. πάσῃ μὲν οὖν κινήσει τὸ τάχος, καὶ ἡ βραδυτὴς οἰκεῖόν ἐστι· τῇ δὲ ἡδονῇ οὐ προσήκει· ἡ ἡδονὴ ἄρα οὐκ ἔστι κίνησις. ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἡδονῇ ταῦτα, δῆλον. ἡσθῆναι μὲν γὰρ λέγεταί τις ταχέως, ὥσπερ ὀργισθῆναι, διὰ τὸ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ ἥδεσθαι ἀπὸ τοῦ μὴ ἥδεσθαι κινηθῆναι· ἥδεσθαι δὲ ταχέως ἢ βραδέως, οὐκ ἔτι· οὔτε πρὸς ἑαυτόν, καθάπερ τὰ ἀνωμάλως κινούμενα, οὔτε πρὸς ἄλλο, καθάπερ τὰ ὁμαλά. τὸ δὲ βαδίζειν καὶ αὔξεσθαι, καὶ ἀλλοιοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα κινήσεώς ἐστι, μετὰ τῆς ταχυτῆτος θεωροῦνται καὶ τῆς βραδυτῆτος. μεταβάλλειν μὲν γὰρ λέγεταί τις εἰς τὴν ἡδονὴν ταχέως ἢ βραδέως, ἐνεργεῖν δὲ καὶ αὐτὴν ταχέως ἢ βραδέως οὐκ ἔστιν. ὅρος γάρ ἐστι κινήσεως ἡ ἡδονὴ, καὶ ἠρεμία τις, καὶ οὐδήπου αὐτὴ δύναται κίνησις εἶναι. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονὴ δῆλον.

Ἔτι δὲ οὐδὲ γένεσίς ἐστιν. εἰ γὰρ ἡ ἡδονὴ γένεσις, ἡ λύπη ἂν εἴη φθορά. καὶ ἔσται ὧν ἡ ἡδονὴ γένεσις, τούτων ἡ λύπη φθορά. οὐ γὰρ ἐκ τοῦ τυχόντος φθειρομένου τὸ τυχὸν γίνεται, ἀλλ' ἐξ οὗ γίνεταί τι, εἰς τοῦτο καὶ διαλύεσθαι πέφυκεν.

Ἐπεὶ δὲ λέγουσι τὴν λύπην ἔνδειαν εἶναι τοῦ κατὰ φύσιν, εἴη ἂν ἡ ἡδονὴ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις. ταῦτα δὲ σωματικά ἐστι τὰ πάθη. εἰ δὴ ἐστιν ἡ ἡδονὴ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις, ἐν ᾧ ἡ ἀναπλήρωσις, τοῦτ' ἂν καὶ ἔχοι τὴν ἡδονὴν, καὶ ἥδεσθαι δύναται. τὸ σῶμα ἄρα ἥδεται, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἡδονή. τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθές. τὸ γὰρ ἥδεσθαι τῆς ψυχῆς εἶναι δοκεῖ. οὐκ ἄρα ἡ ἡδονὴ γένεσίς τις καὶ ἀναπλήρωσίς ἐστιν, ἀλλὰ ἕπεται τῇ ἀναπληρώσει, καθάπερ καὶ τῇ ἐνδείᾳ ἡ λύπη. γινομένης μὲν γὰρ ἀναπληρώσεως ἡδόμεθα, τεμνόμενοι δὲ λυπούμεθα.

Δοκεῖ δὲ γενέσθαι αὕτη ἡ δόξα ἀπὸ τῶν σωματικῶν, καὶ τῶν περὶ τὴν τροφὴν λυπῶν καὶ ἡδονῶν· ἐνδεεῖς γὰρ γεγονότες καὶ προλυπηθέντες ἡδόμεθα τῇ ἀναπληρώσει. τοῦτο δὲ οὐ περὶ πάσας συμβαίνει τὰς ἡδονάς. ἄλυποι γάρ εἰσιν αἵ τε μαθηματικαὶ, καὶ αἱ ἐν ταῖς αἰσθήσεσι. καὶ γὰρ καὶ αἱ κατὰ τὴν ἀκοὴν ἡδοναὶ, καὶ κατὰ τὴν ὄσφρησιν, καὶ κατὰ τὴν ὅρασιν, μηδεμιᾶς προηγησαμένης λύπης γίνονται, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεμία αὐτῶν ἐνδείας ἀναπλήρωσις. ἔτι δὲ καὶ ἐλπίδες καὶ μνῆμαι τῶν ἀγαθῶν ἡδεῖαί εἰσιν. αἱ δὴ κατὰ ταύτας ἡδοναὶ τίνος εἰσὶ γενέσεις; οὐδενὸς γὰρ ἔνδεια ἐν αὐταῖς προηγήσατο, οὗ γένοιτ' ἂν ἀναπλήρωσις. ὅθεν φανερὸν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ἡδονὴ γένεσις.

Ἕτεροι δὲ ἀξιοῦσι μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν, προφέροντες τὰς ἐπονειδίστους τῶν ἡδονῶν. πρὸς οὓς ἐκεῖνο λεγόμενον, ὅτι οὐκ ἔστι ταῦτα ἡδέα, ἃ τοῖς φαύλοις ἡδέα δοκεῖ. οὐ γὰρ εἰ τοῖς κακῶς διακειμένοις ἡδέα ταῦτά ἐστιν, οἰητέον ἤδη αὐτὰ καὶ ἡδέα ἁπλῶς εἶναι, ἀλλὰ τούτοις μόνον ἡδέα. καθάπερ οὐδὲ τὰ τοῖς κάμνουσιν ὑγιεινὰ, ἢ γλυκέα, ἢ πικρὰ, ἁπλῶς ὑγιεινὰ, ἢ γλυκέα, ἀλλὰ αὐτοῖς· ἐπεὶ οὐδὲ λευκὰ ἁπλῶς τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλμιῶσι λευκά. φανερὸν δὴ, ὅτι οὐδὲ ἀπὸ τούτων τῶν λόγων δόξειεν ἂν ἡ ἡδονὴ μὴ ἀγαθὸν εἶναι. μάλιστα μὲν γὰρ, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἡδοναὶ αἱ παρὰ τοῖς μοχθηροῖς ἡδοναί· ἔπειτα, εἰ καὶ ταύτας ἡδονὰς εἶναι δώσομεν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη, διὰ τὸ τὴν ἡδονὴν ἁπλῶς φαύλην εἶναι. οὐ γὰρ μία ἐστὶν ἡ ἡδονὴ τῷ εἴδει, ἀλλὰ πολλαί. καὶ οὐδὲν κωλύει τὰς μὲν φαύλας εἶναι, τὰς δὲ ἀγαθάς. ἕτεραι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν καλῶν

καὶ ἐπαι-

καὶ ἐπαινετῶν ἡδοναὶ, καὶ ἄλλαι αἱ ἀπὸ τῶν αἰσχρῶν· καὶ αἱ μὲν ἀγαθαὶ, αἱ δὲ φαῦλαι. ὥσπερ τὸ πλουτεῖν ἢ ὑγιαίνειν. ἔστι γὰρ πλουτεῖν καλῶς κτώμενον ὅθεν οὐδεὶς ἀδικεῖται, καὶ ἔστιν αἰσχρῶς πλουτεῖν, προδόντα τὴν ἑαυτοῦ ἢ ἐξανδραποδισάμενον τοὺς οἰκείους. καὶ ἔστιν ὑγιαίνειν καλῶς ἀνθρωπικῇ διαίτῃ χρώμενον, καὶ κακῶς, ὅταν οὐχ ὅθεν δεῖ κτησώμεθα τὴν ὑγίειαν· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἐπὶ τῶν ἡδονῶν. καὶ ὅλως ἕτεραί εἰσι τῷ εἴδει, καὶ οὐκ ἔστιν ἡσθῆναι τὴν τοῦ μουσικοῦ ἡδονὴν, μὴ ὄντα μουσικὸν, ἢ τὴν τοῦ δικαίου μὴ ὄντα δίκαιον. ὅθεν φανερὸν, ὅτι ἄλλη ἐστὶ τῷ εἴδει ἡ τοῦ μουσικοῦ ἡδονὴ, καὶ ἄλλη ἡ τοῦ δικαίου· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. οὐ γίνεται εἰ ἡ τῶν φαύλων ἡδονὴ κακὸν, ἤδη ἁπλῶς ἡ ἡδονὴ φαῦλόν ἐστιν.

Ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ κόλακος καὶ τοῦ φίλου τὴν ἡδονὴν ἐδόκει μὴ εἶναι ἀγαθόν. ὁ μὲν γὰρ κόλαξ ψέγεται, ὅτι πρὸς ἡδονὴν ὁμιλεῖ, ὁ δὲ φίλος ἐπαινεῖται, ὅτι μὴ πρὸς ἡδονὴν, ἀλλὰ πρὸς ἀλήθειαν, καὶ τὸ ἀγαθόν. ὅθεν δοκεῖ συνάγεσθαι, τὴν ἡδονὴν ἐπονείδιστον εἶναι. οὐ τοῦτο δὲ ἀπὸ τούτων συνάγεται, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἀδιάφοροί εἰσι τῷ εἴδει αἱ ἡδοναί. καὶ ἡ μὲν ἐπαινεῖται, ἡ δὲ ἐπονείδιστός ἐστιν. ὅτι γὰρ καὶ ὁ φίλος ἡδύς ἐστιν, καὶ ἡδονὴν ἔχει τῷ φίλῳ, τίς ἀγνοεῖ; φανερὸν γίνεται, ὅτι ἡδονή ἐστι τοῖς συνοῦσι παρ᾽ ἑκατέρου. καὶ ἡ μὲν τοῦ κόλακος διαβάλλεται, ἐπαινεῖται δὲ ἡ τοῦ φίλου.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἐπονείδιστον εἶναι ἐδόκει ἡ ἡδονή. καὶ γὰρ οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο νοῦν ἔχων ἥδεσθαι διὰ βίου τὴν τῶν παιδίων ἡδονὴν διανοούμενος καὶ χαίρων, ὥσπερ ἐκεῖνα, οὐδ᾽ ἄλλό τι

αἰσχρὸν ποιεῖν, ἵνα ἥδοιτο διὰ βίου. διὰ τοῦτο δὲ οὐδεμία ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν φαῦλον εἶναι. οὐ γὰρ φεύγει ὁ νοῦν ἔχων τὴν παιδικὴν ζωὴν, καὶ τὸ αἰσχρὰ πράττειν διὰ τὴν ἐκεῖθεν ἡδονὴν, ἀλλὰ αὐτὰ δι' ἑαυτὰ, ὅτι φευκτά εἰσιν.

Ἐπεὶ καὶ πολλὰ πρὸς ἡδονὴν φέροντα διώκομεν οὐ διὰ τὴν ἡδονὴν, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ δι' ἑαυτὰ εἰσιν αἱρετά. τὸ γὰρ ὁρᾷν, καὶ μνημονεύειν, καὶ εἰδέναι, καὶ τὰς ἀρετὰς ἔχειν, ἑλοίμεθα ἂν, καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέρει ἡδονήν. εἰ δὲ ἐξ ἀνάγκης ἕπονται τούτοις ἡδοναὶ, οὐδὲν διαφέρει. βουλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ εἰ μηδεμία γένοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν ἡδονή. ὅτι μὲν οὖν οὐ πᾶσα ἡδονὴ αἱρετὸν καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὅτι εἰσί τινες ἀρεταὶ καθ' ἑαυτὰς διαφέρουσαι τῷ εἴδει τῶν φαύλων, ἢ ταῖς αἰτίαις ὅθεν γίνονται, δῆλον ἔοικεν εἶναι.

ΚΕΦ. γ'.

Περὶ τοῦ ὅτι οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονή.

ΤΑ μὲν οὖν λεγόμενα περὶ ἡδονῆς καὶ λύπης ταῦτά ἐστιν. ζητοῦμεν δὲ ἤδη περὶ αὐτῆς τί ἐστιν, ἢ ποῖόν τι. τοῦτο δὲ γένοιτ' ἂν καταφανὲς ἄνωθεν ἀναλαβοῦσι τὸν λόγον. ἔστι τοίνυν ἡ ἡδονὴ τελεία. καὶ καθάπερ ἡ ὅρασις, καθ' ὁντιναοῦν χρόνον τελεία ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔστι λαβεῖν μέρος τοῦ ἐν τῷ ὁρᾷν χρόνου, καθ' ὃν γίνεται, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ. ἐν γὰρ ἑκάστῳ μέρει ἀτελής ἐστιν ἡ κίνησις, καὶ ἑτέρα τῷ εἴδει. τὰ γὰρ μέρη τῆς κινήσεως διαφέρουσι, καὶ τῆς ὅλης κινήσεως καὶ ἀλλήλων, ὥσπερ ἐπὶ τῆς οἰκοδομίας. τῆς γὰρ ὅλης ποιήσεως, φέρε εἰπεῖν, τοῦ ναοῦ ἑτέρα ἡ τῶν λίθων σύνεσις, καὶ ἄλλη ἡ τῶν κιόνων κατασκευή. καὶ διαφέρουσι πρός τε ἀλλήλας, καὶ πρὸς

καὶ πρὸς τὴν ὅλην οἰκοδομίαν. ἡ μὲν γὰρ τελεία· καὶ γὰρ
οὐδενὸς ἐλλείπει τῶν δεόντων· ἡ δὲ τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ τριγλύ-
φου, ἀτελής. μέρους γὰρ οἰκοδόμησις ἑκατέρα. τῷ εἴδει οὖν
διαφέρουσι, καὶ ὅλως οὐκ ἔστιν ἐν ὁτῳοῦν χρόνου μέρει, δη-
λονότι τοῦ κατὰ κίνησιν χρόνου, τελείαν λαβεῖν κίνησιν, κατὰ τὸ
εἶδος, ὃ ζητεῖται ἐν τῇ τελείᾳ κινήσει, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὅλῳ χρό-
νῳ ἡ τελεία κίνησις ἀποτελεῖται. ὁμοίως δὲ ἔχει καὶ ἐπὶ βα-
δίσεως, καὶ τῶν λοιπῶν κινήσεων. καὶ γὰρ ἡ φορὰ διάφορα
εἴδη κινήσεων περιέχει. καὶ γὰρ ἅλσις, καὶ πτῆσις, καὶ βάδισις,
πᾶσαι φοραὶ μέν εἰσι, διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων κατ᾽ εἶδος.
οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκάστῃ τῶν φορῶν τούτων διά-
φορα εἴδη γίνεται βαδίσεως. οἱ γὰρ ὅροι διάφοροι, τὸ
πόθεν, καὶ ποῖ. τῶν ὅρων δὲ διαφόρων ὄντων, διάφορα καὶ τὰ
εἴδη τῆς βαδίσεως. τῆς γὰρ ἐν τῷ σταδίῳ βαδίσεως τὸ μέ-
ρος διαφόρους ἔχει τοὺς ὅρους πρὸς τὴν ὅλην βάδισιν· καὶ
οὐ μόνον πρὸς τὴν ὅλην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη. εἰ
γὰρ εἴη ἡ βάδισις ὅλη ἀπὸ τοῦ α ἐπὶ τὸ ι, ἡ ἀπὸ τοῦ α ἐπὶ
τὸ γ διάφορος ἂν εἴη κατὰ τοὺς ὅρους, τῆς τε ὅλης, καὶ τῆς ἀπὸ
τοῦ γ ἐπὶ τὸ δ, καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ δ ἐπὶ τὸ ζ, καὶ ἔτι τῆς ἀπὸ
τοῦ ζ ἐπὶ τὸ ι. διαφόρων δὲ ὄντων τῶν ὅρων, καὶ αὗται διάφο-
ροι ἂν εἶεν τῷ εἴδει. εἰ γὰρ καὶ γραμμὴν ἑκάστη βάδισις δια-
πορεύεται, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ εἴδει, **** ἀλλ᾽ ἐπεὶ ἑκάστη
γραμμὴ ἐν τόπῳ ἐστίν, οἱ δὲ τόποι διάφοροι, διὰ τοῦτο διά-
φοροί εἰσιν αἱ κινήσεις. τοὺς μὲν οὖν ἀκριβεῖς περὶ κινήσεως
λόγους ἐν ἄλλοις ἐποιησάμεθα. τοῦτο δὲ μόνον ἐνταῦθα
εἰπεῖν ἀναγκαῖον, ὅτι οὐκ ἐν παντὶ χρόνῳ τελεία ἐστὶν ἡ κί-
νησις, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὅλῳ. αἱ δὲ ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ ὅλου χρόνου κι-

νήσεις ἀτελεῖς εἰσὶ, καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων τῷ εἴδει. ἐπεὶ οἱ ὅροι τῆς κινήσεως τὸ πόθεν καὶ ποῖ, τὴν κίνησιν εἰδοποιοῦσι. τῆς δὲ ἡδονῆς τὸ εἶδος ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειόν ἐστι. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἡ ἡδονὴ, καὶ ἡ κίνησις ἕτεραί εἰσιν ἀλλήλων· καὶ ἡ μὲν ἡδονὴ ὅλον τι πρὸς τέλειόν ἐστιν, ἡ δὲ κίνησις οὐκ ἐν παντὶ χρόνῳ τελεία, καὶ ὅτι κίνησιν μὲν ἄνευ χρόνου οὐκ ἐνδέχεται εἶναι, ἡδονὴν δὲ δυνατόν. καὶ γὰρ ἐν μὲν τῷ νῦν, καὶ τῷ ἀτόμῳ οὐ δυνατὸν κινηθῆναι, ἡσθῆναι δὲ δυνατὸν ὅλην καὶ τελείαν ἡδονήν.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἔστι κίνησις ἡ ἡδονὴ, ἀλλ᾽ οὐδὲ γένεσις. οὐ γὰρ πάντων ἁπλῶς γένεσίς ἐστιν, ἀλλὰ τῶν μεριστῶν καὶ μὴ ὅλων, ἐπεὶ μηδὲ ὁράσεώς ἐστι γένεσις, οὐδὲ στιγμῆς, οὐδὲ μονάδος. ὅτι ὅλον τι ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶ, καὶ οὐ μεριστὸν, οὐδὲ χρόνῳ ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον ἔρχεται, ἀλλ᾽ ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ ὅλον τι καὶ τέλειον ἕκαστον αὐτῶν ἐστίν. οὔτε γὰρ μονὰς τὸ μὲν τελεία ἐστὶ, τὸ δὲ ἀτελὴς, καὶ τῷ χρόνῳ τελειοῦται, οὔτε ἡ στιγμή. τό, τε ὁρᾶν ἐν παντὶ μέρει τοῦ χρόνου, καθ᾽ ὃν ὁρῶμεν, τέλειόν ἐστι. καὶ ὅλως πάσης αἰσθήσεως ἐνέργεια πρὸς τὸ οἰκεῖον αἰσθητὸν ἐνεργούσης τελεία ἐστὶν ἐν παντὶ μέρει τοῦ χρόνου.

ΚΕΦ. δ΄.

Περὶ τοῦ, ὅτι πᾶσαν ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή.

Ἕπεται δὲ ταῖς ἐνεργείαις τῆς αἰσθήσεως, καὶ τῆς διανοίας ἡ ἡδονὴ, καὶ μάλιστα ὅταν ὑγιαίνουσαι τελειοτάτην προσβάλλωνται τὴν ἐνέργειαν, καὶ περὶ τὸ κάλλιστον ἐνεργῶσιν, ἡ μὲν αἴσθησις τῶν αἰσθητῶν, ἡ δὲ διάνοια τῶν διανοητῶν. τηνικαῦτα γὰρ μάλιστα καὶ τελείως ἐνεργεῖ ἡ

ἐνέρ-

ἐνέργεια, ἢ ἡ ἐνεργοῦσα ἕξις. οὐδὲν γὰρ διαφέρει ταύτην ἐνεργεῖν εἰπεῖν, ἢ ἐκείνην. ἐπειδὰν γὰρ ὑγιῶς τε καὶ τελείως ὁρῶμεν, καὶ τὸ κάλλιστον ὁρῶμεν τῶν ὁρατῶν, τελειοτάτη γίνεται ἡ ἐνέργεια. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς διανοίας, καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. ἡ δὲ τελειοτάτη, καὶ ἡδίστη. ὅτι δὲ γίνεται κατὰ τὴν διάνοιαν ἡδονὴ, καὶ καθ' ἑκάστην αἴσθησιν, φανερόν. φαμὲν γὰρ διανοήματα ἡδέα εἶναι, καὶ θεωρήμασι χαίρομεν, καὶ ὁράμασιν ἡδόμεθα, καὶ ἀκούσμασι, καὶ μάλιστα ὅταν τελείως τε ἐνεργῶμεν, καθὼς εἴρηται, καὶ τὰ βέλτιστα ὁρῶμεν, ἢ θεωρῶμεν, ἢ ἄλλως αἰσθανώμεθα. τούτων γὰρ ὄντων τῆς τε αἰσθήσεως, καὶ τῶν αἰσθητῶν, καὶ τῆς διανοίας, καὶ τῶν διανοητῶν, ἀεὶ ἔσται ἡδονὴ, ἕως ἂν ἡ διάνοια καὶ ἡ αἴσθησις πάσχῃ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων.

Ἕπεται τοίνυν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονὴ, καὶ τελειότης τίς ἐστιν αὐτῆς. τελειοῖ δὲ οὐχ ὡς ἕξις τὸν ἔχοντα ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ἄγουσα. ὥσπερ τὸν δυνάμει οἰκοδόμον ἡ οἰκοδομικὴ τελειοῖ, καὶ ἐνεργείᾳ ποιεῖ οἰκοδόμον, καθάπερ οὐδὲ ἡ ὑγεία καὶ ὁ ἰατρὸς ὁμοίως αἴτιά εἰσι τοῦ ὑγιαίνειν. ἡ μὲν γὰρ αὐτὴ ποιεῖ μὴ οὖσαν τὴν τοῦ ὑγιαίνειν ἐνέργειαν· ὁ δὲ σωτηρεῖ καὶ φυλάττει, καὶ ὅπως σωζομένη ζητεῖ. ἔτι δὲ οὐδ' ὥσπερ τὸ αἰσθητὸν τελειοῖ τὴν αἴσθησιν, ἢ τὸ διανοητὸν τὴν διάνοιαν, οὕτω καὶ ἡ ἡδονὴ τελειοῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. ἡ μὲν γὰρ ἕξις, καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ προάγουσι τὴν ἐνέργειαν. ἡ δὲ ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ γινομένη συμπεφυκυῖα σωτηρεῖ καὶ φυλάττει. πείθει γὰρ ἐνεργεῖν ἡ ἐπ' αὐτῷ ἡδονή. καὶ ἔστι τῇ ἐνεργείᾳ καθάπερ ἐπιγινόμενον τέλος, ὥσπερ ἡ ὥρα τοῖς ἐν ἀκμῇ. καὶ ἕπεται

ἀεὶ ταύτῃ, ἕως ἂν ᾖ ἥτε αἴσθησις καὶ ἡ διάνοια, καὶ περὶ τὸ αἰσθητὸν, καὶ διανοητὸν ἐνεργῇ, καὶ μάλιστα, ὅταν ἂν καὶ ἄριστα ἔχωσι, καὶ περὶ τὸ ἄριστον ἐνεργῶσιν.

Απορήσειε δ' ἄν τις, εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, πῶς οὐδεὶς οὕτως ἐνεργῶν συνεχῶς ἥδεται. πρὸς ὃ ῥητέον, ὅτι κάμνει πάντα τὰ ἀνθρώπεια, καὶ οὐ δύναται συνεχῶς ἐνεργεῖν. διὰ τοῦτο οὐδὲ ἥδεσθαι δύναται συνεχῶς, ἐπεὶ ἡ ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ ἀκολουθεῖ· ἔνια δὲ τέρπει μὲν νεωστὶ φανέντα, χρόνον δέ τινα συνεθισθέντα οὐχ οὕτως ἡδέα δοκεῖ. τὸ δὲ αἴτιον, ὅπερ ἔφην. τὸ μὲν γὰρ πρῶτον παρακέκληται ἡ διάνοια, καὶ ἐπιτεταμένως περὶ αὐτὰ ἐνεργεῖ, ὥσπερ κατὰ τὴν ὄψιν οἱ ἐμβλέποντες· μετέπειτα δὲ, οὐ γίνεται τοιαύτη ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ παρημελημένη. διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἡδονὴ ἀμαυροῦται.

ΚΕΦ. ι'.

Περὶ τοῦ, ὅτι φύσει διωκτὸν ἡ ἡδονή. καὶ ἔτι περὶ τοῦ, ὅτι εἴδει διαφέρουσιν αἱ ἡδοναί.

Επεὶ δὲ πᾶσαν ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονὴ, ἐνέργεια δὲ καὶ τὸ ζῆν, τὰ ἄρα ἐφιέμενα τοῦ ζῆν ὀρέγονται τῆς ἡδονῆς, ὅτι τελειότης ἐστὶν αὐτοῦ. πάντα δὲ ἐφίενται τοῦ ζῆν. ὥστε δόξειεν ἂν πάντα ἐφίεσθαι τῆς ἡδονῆς. πᾶσαν γὰρ ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ αἱρετωτέραν ποιεῖ· καὶ ἕκαστος περὶ ταῦτα καὶ τούτοις ἐνεργεῖ μάλιστα, οἷς μάλιστα ἥδεται. οἷον ὁ μουσικὸς τῇ ἀκοῇ περὶ τὰ μέλη, καὶ ὁ φιλομαθὴς τῇ διανοίᾳ περὶ τὰ θεωρήματα, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος. ἐπεὶ οὖν οὕτω ποιεῖ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ καλλίω καὶ αἱρετωτέραν, εἰκότως τὰ ὀρεγόμενά τινος ἐνεργείας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ὀρέγονται ἡδονῆς. τὰ ἄρα τοῦ ζῆν ἐφιέμενα

εὐλόγως καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐφίενται ἡδονῆς, ὅτι τὸ αἱρετὸν καὶ ἐφετὸν αὐτοῖς τελειοῖ. τὸ δὲ ζητεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, πότερον ποτέρου ἕνεκα αἱρετόν, ἡ ἡδονὴ διὰ τὸ ζῆν, ἢ τὸ ζῆν διὰ τὴν ἡδονήν, ἀφείσθω. φαίνεται δὲ ὅτι ἀδιαίρετά εἰσι ταῦτα ἀλλήλων, καὶ οὔτε ἡδονὴν χωρὶς ἐνεργείας, οὔτε ἐνέργειαν χωρὶς ἡδονῆς εὕροι τις ἄν. τελείωσις γὰρ ἐνεργείας ἡ ἡδονή, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται χωρὶς εἶναι.

5 Διὰ ταῦτα φαίνεται, καὶ ὅτι αἱ ἡδοναὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων τῷ εἴδει. καὶ γὰρ διαφόρων τῷ εἴδει ἐνεργειῶν τελειότητες οὖσαι καὶ αὐταὶ διάφοροί εἰσιν. αἱ γὰρ τελειότητες τῶν διαφόρων εἰδῶν οὐ δύνανται μὴ διάφοροι εἶναι τῷ εἴδει. οἷον αἱ τῆς διανοίας ἐνέργειαι τῶν τῆς αἰσθήσεως διαφέρουσι τῷ εἴδει, καὶ ἔτι αὗται ἀλλήλων. ὥστε καὶ αἱ ἡδοναί. τοῦτο δέ ἐστι φανερὸν ἐκ τοῦ πάσῃ ἐνεργείᾳ οἰκείαν ἡδονὴν προσεῖναι. ὅτι δὲ οἰκεία, δῆλον. καὶ γὰρ συναύξει τὴν ἐνέργειαν ἡ οἰκεία ἡδονή. μάλιστα γάρ τις ἕκαστα γινώσκει καὶ ἐξακριβοῖ, καὶ ὅλως ἐνεργεῖ, ὅταν μεθ' ἡδονῆς τοῦτο ποιῇ. καὶ γὰρ γεωμετρικοὶ γίνονται μάλιστα οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν, καὶ κατανοοῦσιν ἕκαστα μᾶλλον, καὶ ἕκαστον ἡ ἡδονὴ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἔργον ἐπιδιδόναι ποιεῖ. εἰ τοίνυν τὰς ἐνεργείας συναύξουσιν αἱ ἡδοναί, τὰ δὲ συναύξοντα οἰκεῖα, τὰ δὲ οἰκεῖα τοῖς διαφόροις τῷ εἴδει, καὶ αὐτὰ διάφορα κατὰ τὸ εἶδος, φανερόν, ὅτι αἱ ἡδοναὶ ἕτεραι τῷ εἴδει ἀλλήλων. ἔτι καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον τὰς ἡδονὰς διαφόρους εἶναι τῷ εἴδει. καὶ γὰρ προσίστανται ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἀλλότριαι ἡδοναί, καθάπερ αἱ οἰκεῖαι τελειοτέρας ποιοῦσιν. ἡ γὰρ τῆς αὐλητικῆς ἡδονὴ συγχέοι ἂν ῥᾳδίως τὴν ἐν τοῖς μα-

θήμασι θεωρίαν, ὅταν μὴ ἕξιν μαθηματικὴν ὁ θεωρῶν
ἔχῃ, ἀλλ' ἥδηται μᾶλλον αὐλοῦντος ἀκούων ἢ θεωρῶν,
καὶ οὕτω φθείρῃ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐνέργειαν ἡ τῆς αὐλητι-
κῆς ἡδονή. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει, ὅταν δύο
ἐνεργείας τις κατὰ ταυτὸν ἐνεργῇ. καὶ γὰρ ἡ ἡδίων τὴν ἑτέ-
ραν ἐκκρούει, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὴν ἡδονὴν δια-
φέρει. εἰ γὰρ σφόδρα ὑπερβάλλῃ τὴν ἐξ ἑτέρας ἡ τῆς
ἑτέρας ἡδονὴ, καὶ παντελῶς ἀφανίζῃ τὴν ἀλλοτρίαν
ἐνέργειαν, ὥστε μηδὲ ὅλως κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν, διὰ τοῦτο
ἐπειδὰν χαίρωμεν τινι σφόδρα, οὐ πάνυ δρῶμεν ἕτερον.
εἰ δὲ οὐ πάνυ ἡδόμεθα ὁπωσοῦν, καὶ ἄλλα ποιοῦμεν, οἷον ποιοῦσι
οἱ ἐν τοῖς θεάτροις τραγηματίζοντες. ὅταν γὰρ φαῦλοι
οἱ ἀγωνιζόμενοι ὦσι, καὶ οὐ πάνυ χαίρωσι τῷ θεάματι, τότε
μάλιστα αὐτὸ δρῶσιν. ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν οἰκεία ἡδονὴ τὰς
ἐνεργείας ἐξακριβοῖ, καὶ χρονιωτέρας καὶ βελτίους ποιεῖ,
ἡ δὲ ἀλλοτρία λυμαίνεται, φανερὸν, ὅτι πολὺ διαφέρου-
σιν ἀλλήλων. σχεδὸν γὰρ ὥσπερ αἱ οἰκεῖαι ταῖς ἐνεργείαις
λῦπαι κώλυμα γίνονται, καὶ προχωρεῖν οὐκ ἐῶσιν· οὕτω
καὶ αἱ ἀλλότριαι ἡδοναί. φθείρουσι γὰρ αἱ οἰκεῖαι λῦπαι
τὰς ἐνεργείας. εἰ γάρ τις ἐπὶ τῷ γράφειν λυποῖτο, οὐ γρά-
ψει, καὶ εἴ τῳ τὸ λογίζεσθαι ἀηδὲς, οὐ θεωρήσει. τοῦτο δὲ πεί-
σεται, καθὼς εἴρηται, καὶ ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἡδονῆς. εἰ τοί-
νυν ἡ ἀλλοτρία ἡδονὴ παραπλήσιον ποιεῖ ταῖς οἰκείαις λύ-
παις, ἡ δὲ οἰκεία λύπη τῇ οἰκείᾳ ἡδονῇ ἐναντίως ἔχει, φανε-
ρὸν, ὅτι ἡ ἀλλοτρία ἡδονὴ τῇ οἰκείᾳ ἐναντίως ἔχει. τὰ δὲ
τοιαῦτα οὐ δύνανται τὰ αὐτὰ εἶναι τῷ εἴδει. ἡ ἄρα ἡδονὴ
οὐκ ἔστι μία κατὰ τὸ εἶδος.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Περὶ τοῦ ὅτι ἐπιεικείᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ ἔτι καθαρότητι διαφέρουσιν αἱ ἡδοναί. καὶ ὅτι ἑτέρων ζώων καὶ ἕτεραι· καὶ τίς ἡ ἀληθής.

Ἐπεὶ δ᾽ ἑκάστῃ ἡδονὴ τῇ ἐνεργείᾳ, ὅθεν ἐστὶν, οἰκείως ἔχει, αἱ δ᾽ ἐνέργειαι διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐπιεικείᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ αἱ μὲν αἱρεταί εἰσιν, αἱ δὲ φευκταὶ, αἱ δὲ οὐδέτερον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰς ἡδονὰς ἔχειν ἀνάγκη, καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς εἶναι, τὰς δὲ φαύλας, τὰς δ᾽ οὐδέτερον τούτων. καὶ ἐπιεικὴς μὲν καὶ ἀγαθὴ ἡδονή ἐστιν ἡ οἰκεία τῇ ἐπιεικεῖ καὶ ἀγαθῇ καὶ σπουδαίᾳ ἐνεργείᾳ, φαύλη δὲ ἡ τῇ φαύλῃ ἐνεργείᾳ οἰκεία. καὶ γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι τῶν μὲν καλῶν ἐπαινεταὶ, τῶν δὲ φαύλων ψεκταί. ἡ δὲ οἰκεία τῇ ἐνεργείᾳ, ἡ οὔτε ἐπαινετή ἐστιν, οὔτε ψεκτὴ, καὶ αὐτὴ οὐδέτερόν ἐστιν. ἐπεὶ δὲ τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ὄρεξίς ἐστιν ὅθεν κινεῖταί τις ἐπὶ τὸ ἐνεργεῖν, ζητητέον πότερα μᾶλλόν ἐστιν οἰκεία ἡ ἡδονὴ, τῇ ἐνεργείᾳ, ἢ τῇ ὀρέξει. φαίνεται δὲ ὅτι οἰκειοτέρα ἐστὶ τῇ ἐνεργείᾳ. τῇ μὲν ὀρέξει γὰρ ἡ ἡδονὴ οὔτε συμπέφυκεν, οὔτε ἅμα γίνεται αὐτῇ κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ διέστηκεν αὐτῆς, καὶ τῷ χρόνῳ, καὶ τῇ φύσει. προηγεῖται γὰρ ἡ ὄρεξις τῆς ἐνεργείας, καὶ τῆς ἐπ᾽ αὐτῇ ἡδονῆς. τῇ δὲ ἐνεργείᾳ οὕτω συμπέφυκεν ἡ ἡδονὴ, καὶ οὕτως ἀχωρίστως ἔχει, ὥστε ἀμφισβητεῖται, εἰ ταυτόν ἐστι τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι τῇ ἐνεργείᾳ μᾶλλον ὠκείωται ἡ ἡδονὴ, ἢ τῇ ὀρέξει· ταυτὸν δὲ οὐκ ἐστιν. οὐ γὰρ ταυτὸν ἡδονὴ διανοίᾳ, οὐδὲ αἰσθήσει οὐδεμία. ἄτοπον γὰρ οὕτως οἴεσθαι. ἀλλὰ τῷ ἀχωρίστως ἀλλήλων ἔχειν δοκεῖ μηδὲν διαφέρειν ἐνεργεία.

Διάφο-

Διάφοροι δέ εἰσι καὶ αὗται αἱ ἡδοναὶ πρὸς ἀλλήλας, ὅτι αἱ ἐνέργειαι. διαφέρει γὰρ ὄψις ἁφῆς καθαρειότητι, καθ᾽ ὅσον ἡ μὲν τοῦ εἴδους ἀντιλαμβάνεται μόνου, ἡ δὲ ἁφὴ τῇ ὕλῃ μᾶλλον προσάγει, καὶ ἡ ἀκοὴ ταύτῃ τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς γεύσεως διαφέρει, ὅτι τῆς ὕλης ἅπτονται μᾶλλον. ὅθεν καὶ αἱ ἑπόμεναι ἡδοναὶ διοίσουσιν ἀλλήλων, καὶ τῶν ἐκ τῆς διανοίας ἡδονῶν, ὅτι διάφοροι αἱ ἐνέργειαι. καὶ αὐταὶ δὲ αἱ τῆς διανοίας ἡδοναὶ οὐχ αἱ αὐταὶ ἔσονται ἀλλήλαις, ὅτι διάφοροι ἐνέργειαι διανοίας.

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἑκάστῳ ζώῳ οἰκεία τίς ἐστιν ἡδονή, καθάπερ καὶ ἔργον ἐστὶν οἰκεῖον. εἰ γὰρ ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἡδοναὶ ἀκολουθοῦσιν, ἑκάστῳ δὲ ζώῳ οἰκεία τίς ἐστιν ἐνέργεια κατάλληλος τῇ φύσει, καὶ ἡ ἡδονὴ ἂν εἴη οἰκεία. τοῦτο δὲ καὶ καθ᾽ ἕκαστον θεωροῦντι γίνεται δῆλον. ἑτέρα γὰρ ἵππου ἡδονή, καὶ κυνός, καὶ ἀνθρώπου. καθάπερ Ἡράκλειτός φησιν, ὄνον σύρματα ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον, ἢ χρυσόν. ἥδιον γὰρ χρυσοῦ τροφὴ ὄνοις. αἱ μὲν οὖν οἰκεῖαι ἡδοναὶ ταῖς διαφόροις ἐνεργείαις καὶ αὐταὶ διάφοροί εἰσι. τὰς δὲ τῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν τὰς αὐτὰς εὔλογον εἶναι κατὰ τὸ εἶδος. διοίσουσι δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον. ὅτι γὰρ ταῖς αὐταῖς ἐνεργείαις οὐχ ὁμοίως ἥδονται πάντες, φανερόν· ἐπεὶ καὶ τοσαύτη γίνεται ἡ διαφορά, ὥστε τοῖς αὐτοῖς τοὺς μὲν ἥδεσθαι, τοὺς δὲ λυπεῖσθαι· καὶ γλυκέα οὐ πᾶσι ταῦτα. οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ δοκεῖ γλυκέα τῷ πυρέττοντι, καὶ τῷ ὑγιαίνοντι, οὐδὲ θερμὰ τὰ αὐτὰ τῷ ἀσθενεῖ, καὶ τῷ εὐεκτοῦντι. τοῦτο δὲ καὶ ἐφ᾽ ἑτέρων συμβαίνει.

Καθάπερ δὲ ἐπὶ τῶν τοιούτων ἡδέων τὰ ἀληθῶς ἡδέα τῶν

δοκοῦν-

δοκούντων ἀπὸ τῶν ὑγιαινόντων γνωσόμεθα διελεῖν. οὕτω καὶ τὰς ἐν τῷ ἤθει ἡδονὰς ἀπὸ τῶν εὖ ἐχόντων περὶ τὸ ἦθος, δηλαδὴ τῶν σπουδαίων, διορισόμεθα. εἰ δὲ τοῦτο καλῶς λέγεται, καὶ ἑκάστου μέτρον ἡ ἀρετὴ, καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι διὰ τὴν ἀρετήν ἐστιν ἑκάστῳ, καὶ ἡδοναὶ ἂν εἶεν ἀληθῶς, αἱ τῷ σπουδαίῳ φαινόμεναι ἡδοναί, καὶ ἡδέα οἷς οὗτος χαίρει. πρὸς ἃ δὲ οὗτος ἀηδῶς ἔχει, οὐκ ἂν εὐλόγως ἡδέα λέγοιντο οὐδὲ ἡδοναί. εἰ δὲ τοῖς διεφθαρμένοις ἡδέα δοκεῖ ταῦτα, οὐδὲν θαυμαστόν. πολλαὶ γὰρ φθοραὶ καὶ λῦμαι ἀνθρώπων γίνονται, καὶ ἡδεῖς εἰσὶν, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἡδεῖς, ἀλλὰ τοῖς γε διεφθαρμένοις. τὰς μὲν οὖν ὁμολογουμένως αἰσχρὰς δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη ῥητέον ἡδονὰς εἶναι, πλὴν τοῖς διεφθαρμένοις.

Τῶν δὲ ἐπιεικῶν ἡδονῶν τίνα ῥητέον κυρίως ἀνθρωπίνην ἡδονὴν εἶναι; καὶ τοῦτο δὲ φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. ἐπεὶ γὰρ οἰκεῖαι ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἑπόμεναι ἡδοναὶ, ληπτέον τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, ἥ γε ἀνθρώπου ἐστὶ καθ' ὃ ἐστιν ἄνθρωπος, εἴτε μία ἐνέργειά ἐστιν, εἴτε πλείους. καὶ δὴ ταύτας τὰς ἐνεργείας αἱ τελειοῦσαι ἡδοναὶ τὰς τοῦ τελείου καὶ μακαρίου ἀνδρὸς, αὗταί εἰσιν αἱ γε ἀνθρώπου, ᾗ ἄνθρωπος, ἡδοναί· αἱ δὲ λοιπαὶ δευτέρως καὶ πολλοστῶς λέγοιντο ἂν ἀνθρώπιναι, καθάπερ καὶ αἱ ἐνέργειαι.

ΚΕΦ. ζ.

Περὶ εὐδαιμονίας.

6

ΕΠεὶ δὲ περὶ τῶν ἀρετῶν εἴρηται, καὶ τῆς φιλίας, καὶ τῆς ἡδονῆς, λοιπὸν περὶ εὐδαιμονίαν τύπῳ διελθεῖν, ἐπεὶ τέλος αὐτὴν εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πάντων φαμέν. γέ-

νοῖτο δ' ἂν ἡμῖν σαφὴς καὶ ῥάδιος ὁ λόγος, τὰ προειρη-
μένα περὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀναλαβοῦσιν. εἴρηται τοίνυν περὶ
αὐτῆς ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου, ὅτι οὐκ ἔστιν
ἕξις. εὐδαίμων γὰρ ἂν εἴη καὶ ὁ διὰ βίου καθεύδων, καὶ ὁ
φυτῶν βίον ζῶν, καὶ ἔτι ὁ τὰ μέγιστα δυστυχῶν. ἐνδέχεται
γὰρ ἕξιν ἔχοντα ἀρετῆς οὕτω βιῶναι. εἰ δὲ τοῦτο ἄδοξον, εὐ-
δαίμονα τὸν οὕτως ἔχοντα καλεῖν, ἐνέργειά τις ἂν εἴη ἡ εὐ-
δαιμονία. ζητητέον δὴ τίς τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἐστίν.
ἐπεὶ γὰρ αἱ μὲν τῶν ἐνεργειῶν ἀναγκαῖαί εἰσι, καὶ πρὸς ἄλλα
φέρουσι, καὶ δι' ἄλλα ζητοῦνται, αἱ δὲ καθ' ἑαυτάς εἰσιν αἱ-
ρεταί, δῆλον, ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν θετέον εἶναι τῶν καθ'
ἑαυτὰς αἱρετῶν. αὐτάρκης γὰρ ἡ εὐδαιμονία, καὶ οὐδενός
ἐστιν ἐνδεής. τὸ δὲ δι' ἄλλο αἱρετὸν ἐκείνου δεῖται, δι' ὃ ζη-
τεῖται πρὸς τὸ αἱρετὸν εἶναι καὶ ἀγαθόν. καθ' ἑαυτὰς δὲ εἰ-
σιν αὐτάρκεις αἱ κατὰ τὰς ἀρετὰς ἐνέργειαι, ἃς οὐ δι' ἄλλο
ζητοῦμεν, ἀλλὰ δι' ἑαυτάς. τὸ γὰρ τὰ καλὰ καὶ σπουδαῖα
πράττειν, τῶν καθ' αὑτὰ αἱρετῶν. καὶ τῶν παιδιῶν δὲ αἱ ἡδεῖαι
οὐ δι' ἄλλα ζητοῦνται. οὐ γὰρ αἱρούμενοι αὐτὰς οὐδὲν ἐξ αὐ-
τῶν ὠφελοῦνται. βλάπτονται μὲν οὖν μᾶλλον τῶν σωμάτων
ἀμελοῦντες, καὶ τῆς κτήσεως τῆς ὑπὲρ τοῦ σώματος ζητουμέ-
νων. διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ τῶν εὐτυχῶν, καὶ κατὰ τὸν βίον εὐ-
θυμουμένων, ἐπὶ τὸν παιδιώδη τρέχουσι βίον, καὶ πολλοῦ
τιμῶνται τοὺς εὐτραπέλους. καὶ οἱ παρὰ τοῖς τυράννοις παί-
ζειν ἡδέως εἰδότες εὐδοκιμοῦσιν. ἡδεῖς γάρ εἰσιν, αὐτοῖς
παρέχοντες ὧν ἐφίενται καὶ δέονται πρὸς τὴν νομιζομέ-
νην εὐδαιμονίαν. δοκεῖ μὲν οὖν τὰς παιδιὰς εὐδαιμονι-
κὰς εἶναι, διὰ τὸ τοὺς ἐν δυναστείαις ἐν τούτοις μάλιστα
διατρί-

διατρίβειν. οὐκ εἰσὶ δέ. οὐ γὰρ ἱκανὸν σημεῖον τῶν τοιούτων
ἀνδρῶν ἡ ψῆφος. οὐ γὰρ ἐν τῷ δυναστεύειν ἡ ἀρετή, οὐδὲ
ὁ ὑγιαίνων μάλιστα νοῦς, ἀφ' ὧν αἱ σπουδαῖαι ἐνέργειαι.
οὐδὲ γάρ, ἐπεὶ τῆς ἐλευθερίου καὶ εἰλικρινοῦς ἡδονῆς ἄγευ-
στοι καθάπαξ ὄντες ἐπὶ τὰς σωματικὰς καταφεύγουσιν
ἡδονάς, διὰ τοῦτο ταύτας εὔλογον οἴεσθαι τῶν ὡς ἀληθῶς ἡ-
δονῶν αἱρετωτέρας εἶναι. καὶ γὰρ οἱ παῖδες τὰ παρ' αὐ-
τοῖς τιμώμενα κράτιστα οἴονται εἶναι. ἀλλ' οὔτε τοῖς ἀνδρά-
σι τίμια τὰ τῶν παίδων δοκεῖ, οὔτε ἐπιεικεῖς οὐ θαυμάσου-
σιν ἅπερ οἱ φαῦλοι. ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἡ δοκοῦσα, τοῦτο δὲ ἡ ἀ-
ληθὴς ἡδονὴ μάλιστα τέρψει.

Καθάπερ οὖν ἐν ἀρχῇ εἴρηται, τὰ ὡς ἀληθῶς τίμια καὶ
σπουδαῖά ἐστιν, ἃ θαυμάζει, καὶ οἷς ἥδεται ὁ σπουδαῖος. ἐπεὶ
δὲ ἀκολούθους ταῖς ἕξεσι ταῖς ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὰς ἐνεργείας
ἕκαστος ἐπιζητεῖ, καὶ ταύτας οἴεται μάλιστα αἱρετωτά-
τας εἶναι, ὁ δὲ σπουδαῖος κατὰ τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς ζῇ, φανε-
ρόν, ὅτι ταῖς ἐνεργείαις ἡσθήσεται ταῖς κατὰ τὴν ἀρετήν, καὶ
ταύτας τιμίας ἡγήσεται καὶ ἡδείας. τῶν δὲ παιδιῶν, ὡς ἀλ-
λοτρίων τῆς ἕξεως, καταφρονήσει. ἐπεὶ δὲ ὀρθῶς καὶ ὑγιῶς
οὗτος ψηφίζεται, οὐκ ἄρα τίμιον ἡ παιδιά, οὐδ' ἄρα ἐν
αὐτῇ ἡ εὐδαιμονία. καὶ γὰρ ἄτοπον παιδιὰν εἶναι τῶν ἀν-
θρωπίνων τὸ τέλος, καὶ πάντα πραγματεύεσθαι, καὶ κακο-
παθεῖν διὰ βίου τοῦ παίζειν χάριν. εἰ γάρ τις ὑπόθοιτο ταύ-
την εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀκόλουθόν ἐστι καὶ ταῦτα δὴ
συγχωρεῖν. τῆς γὰρ εὐδαιμονίας ἕνεκα πάντα ζητοῦμεν. τῆς
παιδιᾶς δὲ χάριν πονεῖν διὰ βίου καὶ σπουδάζειν, ἠλίθιόν τι
δοκεῖ λίαν εἶναι, καὶ τοῦτο δὴ παιδικόν. τὸ ἀνάπαλιν μὲν

οὗ ἕνεκα τοῦ δύνασθαι σπουδάζειν αἱρεῖσθαι κατ' Ἀνάχαρσιν, καλῶς τε ὀρθῶς ἂν ἔχοι. καὶ γὰρ ἀνάπαυσίς τις ἡ παιδιὰ τοῖς ἀγωνιζομένοις συνεχῶς οὐ δυναμένοις πονεῖν, ἣ τὴν δύναμιν αὐτοῖς ἀνακαλουμένη, τοῖς πόνοις ἀκμῆτας ἀποδίδωσιν. ὅθεν οὐ τέλος ἡ ἀνάπαυσις, ἀλλ' ἀναπαύσεως ἐνέργεια τέλος. ἔτι πᾶσιν ὁμολογεῖται τὸν εὐδαίμονα βίον κατὰ τὴν ἀρετὴν εἶναι. οὗτος δὲ μετὰ σπουδῆς. καὶ ὁ σπουδαῖος οὐ παίζων, ἀλλὰ σπουδάζων. ἔτι δὲ βελτίω λέγομεν εἶναι τὰ σπουδαῖα τῶν μετὰ παιδιᾶς τε γελοίων, καὶ τὴν ἐνέργειαν βελτίονος τοῦ ψυχῆς μέρους σπουδαιοτάτην φαμέν· τὸ δὲ βέλτιον καὶ τοῦ βελτίονος μέρους μᾶλλον τῇ εὐδαιμονίᾳ προσήκει. ἔτι ἡ μὲν ἀπόλαυσις τῶν σωματικῶν ἡδονῶν κοινή ἐστι καὶ τοῖς τυχοῦσι, καὶ τοῖς φαύλοις, καὶ ἀνδραπόδοις, καὶ τοῖς μοχθηροτάτοις ἔνεστιν οὐχ ἧττον, ἢ τοῖς ἀρίστοις. ἡ δὲ εὐδαιμονία τῶν ἀρίστων λέγεται μόνον, καὶ οὐδεὶς ἂν εἴποι καὶ τοῖς φαύλοις προσεῖναι. καὶ γὰρ οὐδὲ βίον τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων εἶναι, ὅτι μὴ κατὰ τὴν φαύλην διαγωγὴν ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις, καθάπερ καὶ πρότερον εἴρηται.

ΚΕΦ. η'.

7

Περὶ τῆς θεωρητικῆς εὐδαιμονίας.

Ἐπεὶ δὲ ἡ εὐδαιμονία ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις δέδεικται οὖσα, εἴ τις εἴη κρατίστη τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν, μάλιστα ἐν ταύτῃ ἂν εἴη.

Κράτιστον γὰρ καὶ ἄριστον ἡ εὐδαιμονία. κρατίστη δὲ ἐνέργεια ἡ τοῦ κρατίστου τῶν ἐν ἡμῖν ἐνεργούντων, ὃ κατὰ φύσιν ἄρχει καὶ ἡγεῖ-

καὶ ἡγεῖται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ ἀγαθόν, εἴτε νοῦς τοῦτ᾽ ἂν καλοῖτο, εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ ἔννοιαν ἔχει περὶ καλῶν τε καὶ θείων, εἴτε θεῖον ὂν καὶ αὐτὸ, εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον· ἡ δὴ τούτου ἐνέργεια εὖ καὶ καλῶς γινομένη, καὶ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία.

Καὶ ἔστι θεωρητικὴ, καθὼς πρότερον εἴρηται. ὅτι δὲ ἐν ταύτῃ τῇ ἐνεργείᾳ ἐστὶν ἡ τελεία εὐδαιμονία, καὶ τὰ προειρημένα ἡμῖν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, καὶ ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ.

Καὶ γὰρ ὡς ἐν τῷ περὶ φιλίας εἴρηται, ὁ νοῦς ἐστὶ τὸ ἡμέτερον εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο κρατίστη ἐστὶν ἡ αὐτοῦ ἐνέργεια, καὶ ἃ γινώσκει κράτιστά εἰσι τῶν αἰσθήσει γινωσκομένων. εἰ δὲ ἄριστον δεῖ εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἐν τῷ ἀρίστῳ εἶναι πᾶσα ἀνάγκη.

Ἔτι τὸ συνεχὲς ἀποδιδόναι δεῖ τῇ εὐδαιμονίᾳ. οὕτω γὰρ ἂν τελείως δύναιτό τις εὐδαιμονεῖν, μὴ διακοπτομένης αὐτοῦ τῆς εὐδαιμονίας. τοῦτο δὲ θεωροῦσι μάλιστα δυνατόν. θεωρεῖν γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον, ἢ ὁτιοῦν ἕτερον πράττειν.

Ἔτι καὶ ἡδονὴν οἰόμεθα δεῖν τῇ εὐδαιμονίᾳ παραμεμίχθαι. ἡδίστη δὲ τῶν κατ᾽ ἀρετὴν ἐνεργειῶν ἡ κατὰ σοφίαν ὁμολογουμένων ἐστί· φαίνεται τοίνυν ἡ φιλοσοφία θαυμαστὰς ἔχουσα ἡδονὰς, διά τε τὴν καθαριότητα, καὶ τὸ ὕλης ἀπηλλαγμένην καθάπαξ εἶναι, καὶ διὰ τὸ βέβαιον, ὅτι περὶ τὰ ἀκίνητα καὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐνεργεῖ. ἡ γὰρ πρακτικὴ τῆς τε ὕλης δεῖται, περί τε τὰ ἐνδεχόμενά ἐστι· τοιαῦτα γὰρ τὰ πρακτά. ὅθεν οὐκ ἔνι τελείως κατ᾽ αὐτὴν εὐδαιμονεῖν.

Ἔτι καὶ αὐτάρκη τὸν εὐδαίμονα εἶναι δεῖ. τοῦτο δὲ τῆς θεωρητικῆς ἐστὶ μᾶλλον, ἢ τῆς ἑτέρας. τῶν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ ὁ θεωρητικὸς δεῖται καὶ ὁ πρακτικός. πρὸς τούτοις δὲ ὁ μὲν πρακτικὸς καὶ ἄλλων δεῖται πρὸς τὸ τὴν ἀρετὴν ἐνεργῆσαι. καὶ γὰρ ὁ δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει, καὶ μεθ' ὧν, καὶ ὁ σώφρων, καὶ ὁ ἀνδρεῖος, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος. ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν ὤν, δύναται θεωρεῖν, καὶ οὐδενὸς δεῖται πρὸς τοῦτο, καὶ μᾶλλον ὅσῳ σοφώτερος. εἰ δὲ δεῖταί πως καὶ αὐτὸς ἄλλων, ὅτι μετ' ἄλλων βέλτιον θεωρήσει, πρός γε τὸ τὴν ἐνέργειαν τελείως ἐνεργῆσαι καθ' ἑαυτὸν αὐταρκέστατός ἐστιν.

Ἔτι καὶ δι' ἑαυτὴν αἱρετὴν καὶ ἀγαπητὴν εἶναι δεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. φαίνεται δὲ ἡ θεωρητικὴ ζωὴ αὐτὴ δι' ἑαυτὴν φιλουμένη. καὶ γὰρ οὐδὲν ἀπ' αὐτῆς ἄλλο ζητοῦμεν, οὐδέ τι γίνεται ἡμῖν ἕτερον παρὰ τὸ θεωρεῖν. ἀφ' ἑκάστης δὲ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν ἐστί τι ἄλλο ἢ μικρὸν, ἢ μεῖζον λαβεῖν. καὶ γὰρ ἀπὸ μὲν τῆς ἀνδρείας νίκη, ἀπὸ δὲ σωφροσύνης ἡ κατὰ ψυχὴν ἠρεμία, ἀπὸ δὲ φρονήσεως τὸ εὑρεῖν τὰ πρὸς τὸ ἔσχατον φέροντα τέλος, ἀπὸ δὲ πασῶν ἡ πολιτικὴ εὐδαιμονία. τῇ δὲ θεωρίᾳ οὐδὲν ἀκολουθεῖ, δι' ὃ δοκεῖ δέον εἶναι ζητεῖσθαι, ἀλλὰ αὐτὴ δι' ἑαυτὴν ἀγαπᾶται. φαίνεται ἄρα ταύτην εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. ἔτι καὶ ἐν ἠρεμίᾳ τινὶ καὶ σχολῇ συνεστάναι δεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. τέλος γάρ τι ἐστὶν ἡ σχολὴ, καὶ ἀσχολούμεθα, ἵνα δυνηθῶμεν σχολάσαι, καὶ πόλεμον αἱρούμεθα διὰ τὴν εἰρήνην. αἱ μὲν οὖν ἐνέργειαι τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν ἐν τοῖς πολιτικοῖς εἰσὶ καὶ πολεμικοῖς. αἱ δὲ τοιαῦται πράξεις μάλιστα

δοκοῦσι πόρρω πάσης ἠρεμίας καὶ σχολῆς εἶναι. αἱ μὲν πολεμικαὶ παντελῶς· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐταῖς ἐστὶν ἠρεμίας· εἰ γὰρ ἦν, δι' ἑαυτὸν ἂν ὁ πόλεμος ἐζητεῖτο. οὐδεὶς δὲ αἱρεῖται τὸ πολεμεῖν τοῦ πολεμεῖν ἕνεκα, οὐδέ τις ἐθέλει δι' ἑαυτὸν τὸν πόλεμον παρασκευάζειν· δόξειε γὰρ ἂν μιαιφόνος τις εἶναι, εἰ τοὺς φίλους πολεμίους ποιοῖτο, ἵνα μάχαι καὶ φόνοι γίνωνται. εἰσὶ δὲ καὶ αἱ τοῦ πολιτικοῦ πράξεις φανερῶς ἄσχολοι, καὶ παρ' αὐτὸ τὸ πολιτεύεσθαι περιποιούμεναι δυναστείας καὶ τιμάς, ἢ τήν γε εὐδαιμονίαν ἑαυτῷ, καὶ τοῖς πολίταις. ἑτέρα γὰρ ἡ αὐτοῦ, καὶ ἄλλη ἡ τῆς πόλεως, εὐδαιμονία. καὶ δῆλον· εὐδαίμων γὰρ αὐτὸς γενόμενος οὐκ ἀγαπᾷ, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν ζητεῖ, δῆλον ὡς ἑτέραν οὖσαν.

Ἐπεὶ τοίνυν τῶν μὲν κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν, αὗται δὲ ἄσχολοι, καὶ τέλους τινὸς ἐφίενται, καὶ οὐ δι' ἑαυτὰς εἰσὶν αἱρεταί, ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδαιοτέρα τέ ἐστιν, ὅτι τοῦ βελτίστου τῆς ψυχῆς ἐστὶ μέρους, καὶ οὐδενὸς ἕνεκα ζητεῖται, οὐδὲ ἄλλου παρ' αὐτὴν ἐφίενται τέλους, ἔχει τε οἰκείαν ἡδονὴν μείζονα ἢ κατὰ τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας, ἡ δὴ ἡδονὴ συναύξει τὴν ἐνέργειαν. ἔτι δὲ ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια καὶ αὐτάρκης ἐστὶ μάλιστα καὶ ἠρεμαία, ὡς ἀνθρώποις δήπουθεν δυνατόν. καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμονται, κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα. φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ τελεία τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη τέλειον μῆκος βίου λαβοῦσα. τῶν γὰρ τῆς εὐδαιμονίας οὐδὲν ἀτελὲς εἶναι προσήκει.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. Θ΄.

Ὅτι μείζων ἡ κατ' ἄνθρωπον ἡ θεωρητικὴ εὐδαιμονία· καὶ ἔτι περὶ τῆς ἠθικῆς, ἥγουν τῆς κατ' ἄνθρωπον.

Ἔστι δὲ ὁ τοιοῦτος βίος κρείττων ἢ κατὰ ἄνθρωπον. οὐ γὰρ οὕτω ζῶν οὐχ ᾗ ἄνθρωπος, οὕτω βιοῖ, ἀλλὰ καθ' ὅτι θεῖόν αὐτῷ ὑπάρχει. ὅσῳ δὴ διαφέρει τοῦτο δὴ τὸ θεῖον τοῦ καθ' ἡμᾶς συνθέτου, τοσοῦτον διοίσουσιν αἱ τούτου ἐνέργειαι τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, καὶ ἡ τούτου ἀρετὴ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς. εἰ γὰρ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ νοῦν βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον.

Οὐ χρὴ δὲ ταῖς ἐνίων παραινέσεσιν ἑπομένους ἀνθρώπινα φρονεῖν ἀνθρώπους ὄντας, καὶ θνητὰ θνητοὺς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἕκαστον ἑαυτὸν ἀπαθανατίζειν, καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ. κράτιστον δὲ τῶν ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς ἐστίν. εἰ γὰρ μεγέθει καὶ ὄγκῳ οὐδενὸς ὑπερέχει, διὰ τὸ ὑπερβαίνειν τὴν ὕλην, ἀλλὰ τῇ γε δυνάμει καὶ τιμιότητι μέγιστόν ἐστιν ἁπάντων, ἐπεὶ καὶ δεινῶς ἄτοπον, εἴ τις ἑαυτῷ μηδὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον αἱροῖτο, ἀλλὰ τόν τινος ἄλλου. καὶ γὰρ αὐτός ἐστιν ἕκαστος τὸ κυριώτατον, καὶ ἄριστον τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ τοῦτο ζῶν, ἑαυτῷ ἂν βιώη, καὶ τὸν οἰκεῖον μάλιστα βίον. ἄλλως τε τὸ πρότερον λεχθὲν ἁρμόσει καὶ νῦν. τὸ γὰρ οἰκεῖον τῇ φύσει ἑκάστου τοῦτο κράτιστον καὶ ἥδιστόν ἐστιν ἑκάστῳ. τῷ ἀνθρώπῳ δὲ οἰκεῖον μάλιστα πάντων τὸ κατὰ νοῦν ἐνεργεῖν, εἴπερ αὐτός ἐστιν ὁ νοῦς· οἰκεῖον δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖν ἑκάστῳ τῶν ἐνεργούντων. κράτιστος ἄρα καὶ ἥδιστος ὁ κατὰ νοῦν βίος ἀνθρώπῳ. οὗτος ἄρα καὶ εὐδαι-

εὐδαιμονέστατος, καὶ αὕτη ἂν εἴη πρώτως ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία.

Δευτέρως δὲ ἡ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετήν. αἱ γὰρ κατ' αὐτὴν ἐνέργειαι ἀνθρωπικαὶ ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαις συνιστάμεναι. δίκαια γὰρ καὶ ἀνδρεῖα, καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς πρὸς ἀλλήλους πράττομεν, ἐν πράξεσι καὶ χρείαις, καὶ συναλλάγμασι, καὶ τὰ πάθη παιδαγωγοῦμεν, τὸ πρέπον τῷ πλησίον διατηροῦντες. ταῦτα δὲ πάντα τὴν σύνθετον ταύτην συντηροῦσι ζωήν· τὰ δὲ τοιαῦτα ἀνθρωπικά. ἔτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ πολλὴν ἔχουσιν ἐνίοτε ἀπὸ τοῦ σώματος τὴν σκοπήν. καὶ γὰρ σωφρονικοί τινες εἰσὶ φύσει, καὶ πρὸς ἀνδρείαν εὖ ἔχουσι, καὶ πρὸς μεγαλοψυχίαν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαθέσεως. καὶ ὅλως σφόδρα ᾠκείωται τοῖς πάθεσιν ἡ ἠθικὴ ἀρετή, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ φρόνησις. συνέζευκται γὰρ τῇ τοῦ ἤθους ἀρετῇ, καὶ δέδεικται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐπεὶ φρόνησις μὲν τὰς ἀρχὰς ἀπὸ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἔχει. τὸ γὰρ ὀρθοδοξεῖν περὶ τὸ τέλος ἐκεῖθεν.

Ἡ δὲ ἠθικὴ ἀρετή, πῶς δεῖ τοῦ τέλους τυχεῖν ἀπὸ τῆς φρονήσεως λαμβάνει, καθὼς ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ ς' βιβλίου διείληπται. ἐπεὶ τοίνυν ἡ μὲν ἠθικὴ ἀρετὴ περὶ τὰ ἀνθρώπινά ἐστι πάθη, καὶ τούτοις ἐστὶ συνημμένη, ταύτης δὲ ἀχώριστος ἡ φρόνησις εἶναι ἐδείχθη, φανερόν, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ πρακτικὴ τοῖς πάθεσίν ἐστι συνημμένη. περὶ τὸ σύνθετον ἄρα, καὶ τὴν ἐν τούτῳ ζωήν· αἱ δὲ τοῦ συνθέτου ἀρεταὶ ἀνθρωπικαί. ὁ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου ὁρισμὸς ἀπὸ τοῦ συνθέτου. ὥστε καὶ ὁ βίος, ὁ κατὰ ταύτας τὰς ἐνεργείας, ἀνθρω-

τικὸς καὶ ἡ εὐδαιμονία· ὁ δὲ κατὰ νοῦν βίος μόνος ἐστὶ κεχωρισμένος τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ἡ κατὰ τοῦτο εὐδαιμονία. πῶς δὲ κεχωρισμένος ἐστί, καὶ ὡς ἔχει, διακριβῶσαι, μεῖζόν ἐστι τοῦ προκειμένου, καὶ θεολογίᾳ μᾶλλον προσήκει. τοσοῦτον δὲ μόνον εἰπεῖν ἀρκέσει ἐν τῷ παρόντι, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὑπερβαίνει.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον. οὐ γὰρ δεῖται τῶν ἐκτὸς, καὶ τῆς ἐκεῖθεν χορηγίας εἰς τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν. δεῖται μὲν γὰρ ὁ θεωρῶν ἄνθρωπος ὢν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων· εἰς δὲ αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν οὐδενός. ὁ δὲ πρακτικὸς δεῖται μὲν καὶ ὧν ὁ θεωρητικὸς, καὶ μᾶλλον ἐστί, ὅσῳ καὶ μᾶλλον τῷ σώματι πρὸς τὰς ἐνεργείας χρῆται. δεῖται δὲ ἔτι πρὸς τὰς ἐνεργείας καὶ τῆς ἔξωθεν χορηγίας. ὁ μὲν γὰρ ἐλευθέριος χρημάτων πρὸς τὸ τὰ ἐλευθέρια πράττειν. ὁ δὲ δίκαιος, ἵνα ἀνταποδῷ. χωρὶς γὰρ τῶν ἔξωθεν τούτων οὐ πράξουσιν οὐδὲν τῶν κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἕκαστος. δεῖ γὰρ τῷ μὲν ἀνδρείῳ καιροῦ τινὸς καταλλήλου, καὶ τῆς ἐν σώματι δυνάμεως, ὅθεν ἐπιδείξεται τὴν τόλμαν, καὶ τὴν καρτερίαν. καὶ τῷ σώφρονι ἐξουσίας, καὶ τοῦ δύνασθαι, εἰ βούλοιτο, ταῖς ἡδοναῖς ἐφεῖναι· καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστῳ χρεία τῶν καταλλήλων, ἐν οἷς δύναται πρᾶξαι τὴν ἀρετήν. ἄνευ γὰρ τοῦ πρᾶξαι κατὰ τὴν ἕξιν τῆς ἀρετῆς μάλιστα μὲν ἄδηλος ἡ βούλησις, καὶ ἡ ἕξις. προσποιοῦνται γὰρ ἔνιοι μὴ δίκαιοι ὄντες βούλεσθαι δικαιοπραγεῖν, καὶ ἐλευθέρια πράττειν, μὴ ὄντες ἐλευθέριοι. ἔπειτα οὐδὲ τελεία ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἐν μόνῃ τῇ προαιρέσει, ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς πράξεως. ἐν ἀμφοῖν γάρ ἐστι. καὶ οὕτως ἐν ἀμφοῖν ἐστὶν, ὥστε ζητεῖται, ἐν ποτέρῳ μᾶλ-

λόν ἐστιν

λόν ἐστιν ἡ ἀρετὴ, ἐν τῇ προαιρέσει, ἢ ἐν τῇ πράξει. τὸ γὰρ τέλειον δῆλον ὡς ἐν ἀμφοῖν ἂν εἴη. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ πρὸς τὸ τέλειον εἶναι, τῆς ἔξωθεν χορηγίας δεῖται· καὶ τοσούτῳ πλείονος, ὅσῳ μείζων ἐστὶ καὶ καλλίων. αἱ γὰρ κατ' αὐτὴν πράξεις μεγάλαι, καὶ ἀξιόλογοι οὖσαι καὶ πλειόνων δέονται τῶν ἔξωθεν. τῷ δὲ θεωρητικῷ οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρός γε τὴν ἐνέργειαν χρεία. ἀλλ', ὡς εἰπεῖν, καὶ ἐμποδὼν ἵσταται ταῦτα τῇ θεωρίᾳ. δεήσεται δὲ οὐχ ὡς θεωρητικὸς, ἀλλ' ὡς πρακτικὸς, ἐπεὶ ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀνθρώποις συζῶν αἱρεῖται τὰ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν, ἵνα πρὸς τοὺς συνόντας τὰ ἀνθρώπινα σώζῃ.

ΚΕΦ. ι'.

Ἔτι περὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου, καὶ ὅτι ἡ τελεία εὐδαιμονία ἐν αὐτῷ ἐστί.

ΦΑίνεται δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ συνεστάναι τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν. ἡ γὰρ θεωρία μόνον θεοῦ ἔργον ἐστὶν, ὅς ἐστιν ἀληθῶς μακάριος καὶ εὐδαίμων. ποίας γὰρ ἄλλας πράξεις ἀποδοτέον αὐτῷ; τὰς δικαίας; ἢ Γελοῖον συναλλάττειν αὐτὸν, καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόναι, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείας; πῶς οὖν ὑπομενεῖ τὰ φοβερὰ, καὶ περὶ τῆς ζωῆς κινδυνεύσει τοῦ καλοῦ ἕνεκα; καὶ γὰρ καὶ εἰπεῖν ἄτοπον. ἀλλὰ τὰς ἐλευθερίους; τίνι οὖν καὶ τί δώσει; ἄτοπον δὲ εἰ καὶ ἔσται αὐτῷ νόμισμα, ἤ τι τοιοῦτον, οὗ δεόμενος αὐτὸς εἰς τὸν βίον ἔπειτα ἄλλῳ δίδωσιν, ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ. σώφρων δὲ πῶς ἂν εἴη φαύλας οὐκ ἔχων ἐπιθυμίας; πᾶσαι μὲν οὖν αἱ τοιαῦται πράξεις

μικραὶ καὶ ἀνάξιαι θεοῦ. ἐπεὶ δὲ ζῆν πάντες ὑπειλήφασιν αὐτὸν, ἀνάγκη καὶ ἐνεργεῖν. οὐ γὰρ δεῖ καθεύδειν ἐξηργηκότα, καθάπερ τὸν Ενδυμίωνα. ἐπεὶ δὲ ἐνεργῶν οὔτε πράττει, καθὼς δέδεικται, οὔτε πολλῷ μᾶλλον ποιεῖ· οὐ γὰρ συνεχῶς περὶ ἀποτελέσματά τινα διατρίβειν εὔλογον αὐτὸν κατὰ τοὺς δημιουργικοὺς τῶν τεχνιτῶν, τί λείπεται πλὴν θεωρεῖν; ἡ ἄρα τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαριότητι διαφέρουσα θεωρητικὴ ἂν εἴη. ἐν ἄρα τῷ θεωρητικῷ βίῳ συνεστάναι πᾶσα ἀνάγκη τὴν τελείαν. συγγενεστάτη γάρ ἐστι τῇ τοῦ θεοῦ ἐνεργείᾳ.

Φαίνεται δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ μηδὲν τῶν ἀλόγων εὐδαιμονίας μετέχειν, τῆς θεωρητικῆς ἐνεργείας ἐστερημένα τελείως. τῷ μὲν γὰρ θεῷ πᾶς ὁ βίος μακάριος, τοῖς δὲ ἀνθρώποις ἐφ' ὅσον ἔοικε, καὶ εἰκόνα φέρει τῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας. τῶν δὲ ἄλλων ζώων οὐδὲν μακάριον, ἐπεὶ οὐδαμοῦ κοινωνεῖ θεωρίας. ὅσα τοίνυν θεωρίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας μετέχει, καὶ ἃ μᾶλλον θεωρεῖ, καὶ μᾶλλον εὐδαιμονεῖ, καὶ ὅλως ἐφ' ὅσων ἡ θεωρία, καὶ ἡ εὐδαιμονία διατείνει, οὐ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν δήπου τὴν θεωρίαν· αὕτη γὰρ τιμία δι' ἑαυτὴν ἡ θεωρία. ὥστ' εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις, ἡ ἀρίστη δὴ καὶ τελεωτάτη.

Χρεία δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν τῷ θεωρητικῷ πρὸς τὸ συνεστάναι τὸ σῶμα καὶ ὑγιαίνειν. οὐκ εὔλογον γὰρ μὴ δεῖσθαι τῶν τοιούτων ἄνθρωπον ὄντα. οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις τὰ τοιαῦτα.

Δεήσεται δὲ οὐ τοσούτων, ὅσων ὁ πρακτικὸς, οὐδὲ ἁπλῶς πολλῶν τινῶν, καὶ μεγάλων, ἐπεὶ φαμὲν χρείαν αὐτὸν

ἔχειν

ἔχειν τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ μετρίων. οὐ γὰρ ἡ περιβολὴ τοῦ πλούτου, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν αὐτάρκη ποιεῖ τὸν εὐδαίμονα, ἢ πείθει κρίνειν ὀρθῶς περὶ τῶν πρακτῶν, ἢ πράττειν τὰ δέοντα. δυνατὸν γὰρ καὶ μὴ ἄρχοντα γῆς καὶ θαλάττης πράττειν τὰ καλὰ, καὶ ἀπὸ μετρίων τινῶν ποιεῖν ἃ προσήκει τοῖς μεγάλην περιβεβλημένοις ἀρχήν. τοῦτο δὲ ὁρᾶν ἐστὶν ἐναργῶς. οἱ γὰρ ἰδιῶται τῶν μέγα δυναμένων οὐχ ἧττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, τὰ ἐπιεικῆ φαίνονται πράττοντες. τοσούτων τοίνυν εὐπορεῖν τὸν εὐδαίμονα ἱκανὸν πρὸς εὐδαιμονίαν. ἐνεργήσει γὰρ τὴν ἀρετὴν ἀκωλύτως, καὶ τὸν εὐδαίμονα βιώσεται βίον. μαρτυρεῖ δὲ τοῖς λόγοις καὶ Σόλων, οὐ τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς τὴν εὐδαιμονίαν ὁρίζων, ἀλλ' εὐδαιμονίας ἀποφαινόμενος εἶναι τοὺς ἐκτὸς ἀγαθοῖς κεχορηγημένους, πεπραγότας τε τὰ κάλλιστα, καὶ βεβιωκότας σωφρόνως. ἐνδέχεται γὰρ μέτρια κεκτημένους πράττειν ἃ δεῖ. δοκεῖ δὲ καὶ Αναξαγόραν οὐ πλούσιον, οὐδὲ δυνάστην ὑπολαβεῖν τὸν εὐδαίμονα εἶναι· φασὶ γὰρ οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ δόξειέ τις τοῖς πολλοῖς ἄτοπος εἶναι. δυνατὸν γὰρ ἀγαθὸν καὶ εὐδαίμονα, ὄντα πονηρὸν καὶ ἄθλιον νομισθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἱ τοῖς ἐκτὸς καὶ φαινομένοις κρίνουσι, τούτων αἰσθανόμενοι μόνον. ὥστε τοῖς ἡμετέροις λόγοις καὶ αἱ τῶν σοφῶν συμφωνοῦσι δόξαι· καί τις καὶ ἀπὸ τούτων τοῖς εἰρημένοις γίνεται πίστις μετρία. τὸ γὰρ ἐν τοῖς πρακτοῖς ἀληθὲς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου φαίνεται. καὶ τούτοις ἐλέγχεται τὸ ψεῦδος, ὅταν οἱ λόγοι μὴ φαίνωνται τοῖς πράγμασιν ἐξακολουθοῦντες. ἐν γὰρ ταῖς πράξεσι τὸ κύριον. δεῖ τοίνυν σκοπεῖν τὰ

περιῃρημένα, καὶ ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσι καὶ τῷ βίῳ φέροντας ἐφαρμόζειν. καὶ συνᾴδοντα μὲν ἀποδεκτέον, διαφωνοῦντα δὲ λόγους κενοὺς ὑποληπτέον.

Ἔτι δὲ καὶ ἐκεῖθεν γίνεται δῆλον, εὐδαιμονέστατον εἶναι τὸν κατὰ νοῦν ἐνεργοῦντα. καὶ γὰρ θεοφιλέστατός ἐστιν· οὗ τί γένοιτ' ἂν εὐδαιμονέστερον; εἰ γάρ τι τῷ θεῷ μέλει τῶν ἀνθρωπίνων, καί τις ἐστὶν αὐτῶν ἐπιμέλεια παρ' ἐκείνου, καθάπερ πᾶσι δοκεῖ, καὶ εἴη γε, τινὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις χαίρειν τὸν θεὸν μᾶλλον εἰκός, ἢ τῷ ἀρίστῳ καὶ συγγενεστάτῳ; τοῦτο δὲ ὁ νοῦς ἐστίν. εἰ δὲ τῷ νῷ μάλιστα χαίρει καὶ ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτον, καὶ τιμῶντας, καὶ κατ' αὐτὸν ἐνεργοῦντας ἀντευποιήσει πάντως, ὡς τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ συγγενῶν ἐπιμελουμένους, καὶ ἄλλως ὡς ὀρθῶς καὶ καλῶς πράττοντας. τοιοῦτος δὲ ὁ σοφός ἐστι καὶ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν. θεοφιλέστατος ἄρα. τὸν αὐτὸν δὲ εἰκὸς καὶ εὐδαιμονέστατον εἶναι. καὶ διὰ τοῦτο ἄρα ὁ σοφὸς μάλιστα εὐδαίμων. ἡ ἄρα τελεία εὐδαιμονία ἐν τῷ θεωρητικῷ συνίσταται βίῳ.

ΚΕΦ. ια'.

Ὅτι περὶ ἀρετῆς οὐχ ἱκανὸν τὸ εἰδέναι, ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι πειρατέον.

Ἆρ' οὖν μὲν οὖν προσῆκε περὶ τῶν ἀρετῶν ὡς ἐν τύπῳ διαλαβεῖν, ἔτι τε φιλίας, καὶ ἡδονῆς, καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἱκανῶς εἴρηται. καὶ οὐδενὸς ἴσως ἔτι δεήσει τῇ πραγματείᾳ πρός γε τὸν περὶ αὐτῶν λόγον. τί οὖν; λέλυσαι τὸ προτεθὲν ἡμῖν ἤδη, καὶ τὸ προσῆκον τέλος ἔλαβεν ἡ σπουδή; καὶ μὴν πρακτική τίς ἐστιν ἡ φιλοσοφία, καὶ δεῖ κατ' ἀλλήλου

τέλους

τέλος αὐτῇ. τὸ δ' εἰδέναι τί ἐστιν ἀρετὴ, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, θεωρία τίς ἐστι μόνον. οὐκοῦν καθάπερ τῷ πρὸς ἀρετὴν ἐπειγομένῳ οὐ μέχρι τούτου στῆναι δεῖ τὴν σπουδὴν, μαθόντι τίνα δεῖ πράττειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι, τί τε ἐστιν ἡ ἀρετὴ, καὶ τίς ἡ κακία, καὶ τί τὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὰς πράξεων ἅπτεσθαι, καὶ τὴν μὲν φεύγειν, τὴν δὲ διώκειν, ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς εὐδαιμονίας τυγχάνειν πάντα ποιεῖν. τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτην ἀνάγκη μὴ τούτοις ἀγαπᾶν μόνον τοῖς λόγοις, ὅθεν ἔνι μαθεῖν ἕκαστα τί ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἂν γένοιτο κατορθῶσαι. καὶ τοῦτο διδάσκειν, οἰόμενον οὕτως ἂν ἀληθῶς γενέσθαι διδάσκαλον ἀρετῆς. πρὸς γὰρ τὴν τελείωσιν τοῦ γυμναζομένου τὸν παιδευτὴν προσήκει τάττειν τοὺς λόγους. τελείωσις δ' ἂν εἴη τοῦ τῆς ἀρετῆς ἀθλητοῦ, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν γενέσθαι καὶ πρακτικὸν τῶν καλῶν. φανερὸν τοίνυν, ὡς ἄρα τοῖς περὶ τῶν ἀρετῶν εἰρημένοις ἐκεῖνα προσθεῖναι δεῖ, τί ποιῶν ἕκαστος, ἢ πῶς ἔχων, οἰκείως εἰς ἀρετὴν, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἕξει, καὶ τῶν περὶ αὐτῆς ἡδέως ἀκούσεται λόγων, καὶ βιῶναι δυνήσεται κατ' αὐτήν. οὕτω γὰρ ἂν ὁ περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτάρκης γένοιτο λόγος, διὰ πάντων τὸ γιγνόμενον σώζων. πειρατέον δὴ ταύτην τὴν μέθοδον ἀποδοῦναι. εἰ μὲν οὖν ἱκανὸς ἦν ὁ περὶ τῆς ἀρετῆς λόγος πεῖσαι γενέσθαι χρηστοὺς, πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικαίως κατὰ τὸν Θέογνιν ἐφερόμην, καὶ πολλῶν ἔδει τοῦτον ὠνεῖσθαι, καὶ ζητεῖν ἐκ παντὸς τρόπου λαβεῖν.

Νῦν δὲ τοὺς μὲν ἀγαθοὺς καὶ ἐλευθερίους τῶν νέων, καὶ οἷς εὐγενὲς καὶ φιλόκαλον ἦθος, φαίνονται δυνάμεναι

πείθειν,

πείθειν, καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν ταύτης πρᾶξιν, καὶ τὴν ἕξιν παρακαλεῖν.

Τοὺς πολλοὺς δὲ οὐκ ἔτι. δύναται γὰρ οὐδεὶς τῶν τοιούτων λόγῳ τινὶ καὶ πεισθοῖ τὴν καλοκαγαθίαν ἑλέσθαι, καὶ τὴν κακίαν φυγεῖν. οὐ γὰρ αἰδὼς αὐτοὺς ἄγει δεινὸν ἡγουμένους αὐτοὺς τὸ δόξαι κακοὺς, ἀλλὰ φόβος. οὐδὲ ἀπέχονται τῶν φαύλων, διότι φαῦλα, καὶ ὅτι τὸ ταῦτα πράττειν αἰσχρὸν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρείας. τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι λόγῳ μὲν οὐ ζῶσιν, ὅθεν αἰδεῖσθαι συμβαίνει, πάθεσι δὲ ἀκολουθοῦντες τὰς ἑπομένας τοῖς πάθεσι διώκουσιν ἡδονὰς, καὶ διὰ τοῦτο τὰς ἀντικειμένας φεύγουσι λύπας. τὸ δὲ φεύγειν τὰς λύπας, τοῦτό ἐστι τὸ φοβεῖσθαι. τοὺς δὴ οὕτως ἔχοντας, καὶ τῷ μὴ γεύσασθαι τῶν ὡς ἀληθῶς καλῶν καὶ σπουδαίων, μηδὲ εἰς ἔννοιαν τούτων δυνηθέντας ἐλθεῖν, τίς ἂν λόγος μεταρυθμίσαι; καὶ γὰρ ἀδύνατον, ἢ οὐ ῥάδιον, τὰ χρόνῳ πολλῷ τοῖς ἤθεσιν ἐμπαγέντα καὶ βεβαιωθέντα, λόγῳ κινῆσαι μόνῳ. δεῖ γὰρ καὶ ἑτέρων, ὧν παρόντων ἀγαπητὸν, εἴ τις ἀρετῆς καὶ χρηστῶν ἠθῶν μεταλάβοι. ἐπεὶ τοίνυν οὐκ αὐτάρκεις οἱ λόγοι πρὸς τὸ προκείμενον, ζητητέον τίνα ἐστὶν, ὧν προϋποκειμένων καὶ ὁ λόγος τὸ ἀγαθὸν δύναται πείθειν.

ΚΕΦ. ιβ΄.

Πῶς ἐστὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν τινα γενέσθαι· καὶ ὅτι δεῖ πρὸς τοῦτο τοῦ νόμου.

ΤΑ τοίνυν αἴτια τῆς ἀρετῆς τοῖς ἀνθρώποις, τρία πᾶσι δοκεῖ. φύσις, καὶ διδασκαλία, καὶ ἔθος. ἡ μὲν οὖν φύσις, ὅτι ἐφ' ἡμῖν οὐκ ἔστι, φανερόν· τὸ γὰρ πεφυκέναι πρὸς

ἀρετὴν

ἀρετὴν διά τινος γίνεται θείας αἰτίας τοῖς ὡς ἀληθῶς εὐτυχέσιν. ἡ δὲ διδασκαλία, καὶ ὁ περὶ τῶν ἀρετῶν λόγος, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς οὐ πάντας δύναται πείθειν; ἀλλ' ἀνάγκη τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ψυχὴν ἔθεσί τισιν ἀγαθοῖς παρεσκευασμένην εἶναι, πρὸς τὸ χαίρειν οἷς δεῖ, καὶ μισεῖν ἃ δέον ἐστίν. οὕτω γὰρ ἂν καλῶς ὑποδέξαιτο τὴν διδασκαλίαν, καθάπερ ἡ τὸ σπέρμα θρέψαι δυναμένη γῆ. χωρὶς δὲ τούτου πῶς ἂν ἀκούσειε λόγου τῶν ἡδονῶν ἀφισάντος; πῶς δ' ἂν ὅλως καὶ δυνηθείη συνεῖναι ζῶν κατὰ πάθος; τὸν δὲ οὕτως ἔχοντα πῶς οἷόν τε μεταπεῖσαι; δῆλον γὰρ, ὡς οὐ λόγῳ δύναται τὸ πάθος ὑπείκειν, ἀλλὰ βίᾳ τινί. διὰ τοῦτο οὐχ ἱκανὸς ὁ λόγος ποιῆσαι χρηστούς, τὸ δὲ ἔθος προϋποκεῖσθαι δεῖ τῆς διδασκαλίας, δι' οὗ τὸ ἦθος τοῦ ἀκροατοῦ πρὸς ἀρετὴν οἰκείως ἂν ἔχοι, στέργον μὲν τὸ καλὸν, δυσχεραίνων δὲ τὸ αἰσχρόν.

Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ἔθος δεῖ προϋπάρχειν, καὶ τὴν ψυχὴν προδιατεθέναι, δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν εἰρημένων. ἐπιθλῶσαι δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ τυχεῖν ἀγωγῆς ὀρθῆς, καὶ πρὸς ἀρετὴν φερούσης διαίτης πῶς ἂν γένοιτο χωρὶς τῶν ὀρθῶν, καὶ δικαίων, καὶ ὅλως καλῶν ἀλλήλων ἀρετῇ νόμων; δεῖ γὰρ ὑπὸ νόμοις τοιούτοις ἔτι νέον ὄντα τραφῆναι. τὸ γὰρ σωφρόνως ζῆν καὶ καρτερικῶς οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς καὶ μάλιστα νέοις οὖσι· καὶ διὰ τοῦτο προσήκει νόμοις τετάχθαι αὐτοῖς τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὴν τροφὴν, καὶ τἄλλα, δι' ὧν ὁ βίος. καὶ οὕτως οὐκ ἂν εἴη λυπηρὰ αὐτοῖς, διὰ τὸ συνήθη γίνεσθαι. οὐ μόνον δὲ νέοις οὖσιν, ἀλλὰ καὶ ἀνδράσι χρεία τῶν νόμων. οὐ γὰρ ἱκανὸν πρὸς τὸ γίνεσθαι χρηστοὺς τὸ νέους ὄντας

μόνον τροφῆς ὀρθῆς καὶ ἐπιμελείας τυγχάνειν· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἀνδρωθέντας ἐπιτηδεύειν δεῖ τὰ καλά, καὶ πρὸς ἀρετὴν ἑαυτοὺς ἐθίζειν, καὶ τηνικαῦτα δεησόμεθα νόμων, καὶ ὅλως περὶ πάντα τὸν βίον. οἱ γὰρ πολλοὶ ἀνάγκῃ πειθαρχοῦσι μᾶλλον, ἢ λόγῳ, καὶ ταῖς ζημίαις, ἢ τῷ καλῷ. διὰ τοῦτο καί τινες οἴονται δεῖν τοὺς νομοθέτας πρῶτα μὲν λόγοις ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐνάγειν, προτρεπομένους τοῦ καλοῦ χάριν. οὕτω γὰρ ἂν τοὺς ἐπιεικεῖς ἀμείνους γενέσθαι, πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐθισθέντας. ἔπειτα τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ ἀφυῶς ἔχουσι κολάσεις καὶ τιμωρείας ἐπιτιθέναι. τοὺς δ' ἀνιάτους ἐξορίζειν τοῦ χοροῦ τῶν ὑγιαινόντων, ἢ δυναμένων. προσήκει γὰρ τὸν μὲν ἐπιεικῆ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ζῶντα τῷ λόγῳ πειθαρχήσειν· τὸν δὲ φαῦλον ἡδονῆς ὀρεγόμενον καὶ πάθεσιν ἀλόγοις ἀκολουθοῦντα λόγῳ μὲν οὐκ ἂν βελτίω γενέσθαι, λύπῃ δὲ κολαζόμενον, ὥσπερ ὑποζύγιον. ὅθεν καί φασι δέον εἶναι τοὺς ἀλογωτέρους ἐκείναις ταῖς λύπαις κολάζειν, αἳ πρὸς τὰς ἀγαπωμένας ὑπ' αὐτῶν ἡδονὰς ἐναντίως ἔχουσιν. οἷον τὸν μὲν πλεονέκτην ἀπογυμνῶσαι τῶν ὑπαρχόντων, τὸν δὲ ἀλαζόνα καὶ ὑβριστὴν ἀτιμάσαι, τυπτῆσαι δὲ τὸν ἀκόλαστον.

Εἰ δὲ ταῦτα σκληρὰ καὶ ἀηδῆ, καὶ ἀγαθὸν εἶναι δεῖ καὶ ἐπιεικῆ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον, ἐκ παιδὸς καλῶς καὶ ὀρθῶς προσήκει τραφῆναι, καὶ παιδευθῆναι, καὶ τὴν ἐπιείκειαν ἐθισθῆναι, καὶ οὕτως ἔπειτα ζῆν ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἀγαθοῖς, καὶ μήτε ἄκοντα μήτε ἑκόντα πράττειν τὰ φαῦλα. τοῦτο δὲ δύναται γενέσθαι διαιτωμένοις κατά τινα τάξιν καὶ λόγους ὡρισμένους, κῦρος ἔχοντας καὶ ἰσχύν. τὰ μὲν οὖν

τῶν

τῶν πατέρων πρὸς τοὺς παῖδας προστάγματα τὴν ἰσχὺν οὐχ οὕτω μεγάλην ἔχειν ὥστε βιάζεσθαι, οὐδέ τινος ἑνὸς ἀνδρὸς, μὴ τυράννου ὄντος ἢ βασιλέως. οἱ λόγοι δύνανται τοῦτον, ὥστε μὴ βουλομένους ἀνάγειν ἐπὶ τὰ καλὰ τοὺς πολλούς. μόνος δὲ ὁ νόμος ἀναγκαστικήν τινα δύναμιν ἔχει. πιστεύεται γὰρ ἀπό τινος νοῦ καὶ φρονήσεως τεθῆναι τὸ ἐξαρχῆς. ὅθεν τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἐχθαίρουσιν οἱ πολλοὶ ταῖς ὁρμαῖς αὐτῶν ἐναντιουμένοις, κἂν ὀρθῶς αὐτὸ δρῶσι. τῷ νόμῳ δὲ οὐδεὶς ἄχθεται τάττοντι τὸ ἐπιεικές, καὶ τῶν πονηρῶν ἀφιστάντι. τοὺς μὲν γὰρ ζῶντας τῶν παιδευτῶν ἴσως ἐστὶ νομίζειν μίσει τινὶ ἢ φθόνῳ κινουμένους λυπεῖν· τοῖς νόμοις δὲ οὐ τοῦτο συμβαίνει. φανερὸν μὲν οὖν, ὡς ἀρχὰς δεῖ νόμων ῥυθμιζόντων καὶ διατιθέντων πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐθὺς ἐκ παιδός.

Τοιοῦτοι δὲ νόμοι μόνῃ τῇ Λακεδαιμονίων ἐγένοντο πόλει, καί τισιν ἄλλαις ὀλίγαις κομιδῇ· ταῖς δὲ πλείσταις πόλεσιν οὐκ ἐμέλησε περὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἕκαστος ὡς βούλεται τὰ περὶ τὸν βίον καὶ τὴν οἰκίαν Κυκλωπικῶς θεμιστεύων. Παίδων ἠδ' ἀλόχου ——. κράτιστον μὲν οὖν τὸ γίνεσθαι κοινὴν ἐπιμέλειαν καὶ ὀρθὴν, καὶ πάντας ζῆν δύνασθαι τεταγμένως, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς ἀπαιτεῖ λόγος. εἰ δὲ μὴ τοῦτο γίνοιτο, καὶ τὸ κοινὸν ἀμελοῖτο, προσήκειν ἑκάστῳ δόξειεν ἂν τοῖς ἑαυτοῦ τέκνοις καὶ φίλοις εἰς ἀρετὴν βοηθεῖν, ἢ βοηθεῖν προθυμεῖσθαι. δυνηθείη δ' ἂν ἕκαστος ταῦτα τοὺς οἰκείους εὐεργετεῖν νομοθετικὸς γενόμενος, ὡς φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. γίνεται γὰρ πᾶσα ἐπιμέλεια διὰ νόμων. καὶ αἱ μὲν κοιναὶ ἐπιμέλειαι διὰ τῶν κοινῶν νό-

νων, αἱ δὲ σπουδαῖαι καὶ ἐπιεικεῖς ἐπιμέλειαι καὶ παιδεῖαι διὰ τῶν καταλλήλων, τῶν σπουδαίων καὶ ἐπιεικῶν, φημὶ, νόμων.

Γεγραμμένους δὲ ἢ ἀγράφους εἶναι τοὺς νόμους, οὐδὲν διαφέρει. οὐδὲ τὸ πολλοὺς παιδεύειν, ἢ ἕνα ῥυθμίζειν, εἰσαγάγοι ἂν τοῖς νόμοις διαφοράν. ὥσπερ ἐπὶ τῆς μουσικῆς, καὶ γυμναστικῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων συμβαίνει. καὶ γὰρ ὁ τὸν ἕνα δύναται γυμνάζειν, καὶ τοὺς πολλούς· καὶ δι' ὧν εἷς μουσικὸς, καὶ πολλοὺς οὐδὲν κωλύει γενέσθαι, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. διὰ τοῦτο καὶ τὸν οἰκίαν διατιθέντα μίαν καὶ ῥυθμίζοντα, ἢ ἕνα ἄνδρα παιδεύοντα οὐδὲν κωλύει νόμους τιθέναι, καὶ εἶναι νομοθετικὸν οὐδὲν ἧττον τοῦ πόλιν ὅλην, ἢ ἔθνος διατιθέντος. καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν ταῖς πόλεσιν ἰσχύει τὰ νόμιμα καὶ τὰ ἔθη, οὕτω καὶ ἐν οἰκίᾳ μιᾷ οἱ πατρικοὶ λόγοι, καὶ τὰ ἤθη, οἷς φαίνεται χαίρων, μεγάλην ἐν τοῖς παισὶ καὶ τοῖς ἄλλως οἰκείοις δύναμιν ἔχει, καὶ πολλῷ πλέον διὰ τὴν συγγένειαν, καὶ τὰς εὐεργεσίας. εὖνοι γάρ εἰσι διὰ ταῦτα τῷ πατρὶ μᾶλλον οἱ παῖδες, ἢ οἱ πολῖται τῷ νομοθέτῃ. καὶ διὰ τοῦτο ῥᾷον ἄγονται, καὶ τοῖς νόμοις πείθονται μᾶλλον, κἂν ἄλλως ἀπειθεῖς ὦσι, φύσει τινὶ στέρξαντες ἐξ ἀρχῆς. ἔτι δὲ καὶ ἀκριβέστεροι γίνοιντο ἂν τῶν κοινῶν οἱ καθ' ἕκαστον νόμοι, καὶ διὰ τοῦτο λυσιτελέστεροι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει. καὶ γὰρ οἱ μερικοὶ ἰατρικοὶ λόγοι, οἱ ἑνὸς ἐφαρμόζοντες σώματος ἕξει βέλτιον ἰάσονται τῶν καθόλου. καθόλου μὲν γὰρ τῷ πυρέττοντι συμφέρει ἀσιτία καὶ ἡσυχία, τινὶ δὲ ἴσως οὐ ταῦτα, ἀλλὰ τἀναντία, λυσιτελήσει· καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἑνὶ σώματι νομοθετῶν ἀκριβέστερον νομοθετήσει τοῦ πᾶσιν ἁπλῶς διατιθέντος. καὶ ὁ πυκτικὸς δὲ,

ἐὰν

ἐὰν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ παρόντος ἀνταγωνιστοῦ τὸν ἀγῶνα δια-
λυθῇ, καὶ τὴν μάχην οὐχ ὁμοίαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν, ἀλλὰ
προσήκουσαν ἑκάστῳ ποιῆται, ἄμεινον ἀγωνιεῖται. καὶ
ὅλως ἀκριβέστερον ἕκαστον ὠφεληθήσεται, τῆς ἐπιμελείας
ἰδίας καὶ καθ' ἕκαστον γινομένης. οὕτω γὰρ ἑκάστῳ γένοιτο
τοῦ προσήκοντος τυχεῖν. φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἐπιμελη-
θείη μὲν ἄριστα καὶ ἑνός τινος, καὶ ὀλίγων ὁ τὸ καθόλου
γινώσκων, ἢ ἰατρὸς, ἢ γυμναστὴς, ἢ νομοθέτης, ἐπειδὰν
τὸν καθόλου λόγον τῆς ἐπιστήμης συνάψῃ τῷ μερικῷ.
καὶ γὰρ οἶδεν, ἃ πᾶσιν ἢ τοιοῖσδε, ἢ οὕτως ἔχουσι λυσιτελεῖ.
τοῦ κοινοῦ γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι λέγονταί τε καί εἰσιν. οὐδὲν
δὲ κωλύει καὶ τὸν μὴ τὸ καθόλου εἰδότα, τεθεαμένον δὲ
ἀκριβῶς τὰ συμβαίνοντα ἑκάστῳ δι' ἐμπειρίαν, ἑνός τινος
καλῶς ἐπιμεληθῆναι. καὶ γὰρ ἰατροί τινες εἶσι τῶν σω-
μάτων τῶν ἑαυτῶν, ἄλλοις ταῦτα μὴ δυνάμενοι βοη-
θεῖν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων συμ-
βαίνει. καὶ οὕτως δὲ τῆς ἐμπειρίας ἀρκούσης πρὸς τὴν ὠ-
φέλειαν τῶν ἐπιτηδευμάτων ἑκάστων, τήν γε ἐπιστήμην
ζητητέον πάσῃ σπουδῇ, καὶ βαδιστέον ἐπὶ τὸ καθόλου τῷ
τεχνικῷ καὶ θεωρητικῷ βουλομένῳ γενέσθαι. περὶ γὰρ
τὸ καθόλου ἡ ἐπιστήμη. γινώσκειν δὲ οὕτω χρὴ τὸ καθό-
λου, τό γε τῆς ἰατρικῆς, ἢ νομοθετικῆς, ἢ ἄλλης τοιαύτης ἐπι-
στήμης, οὐχ ὡς ἀκίνητον, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον, ἀλλ' ὡς
μάλιστα ἐνδεχόμενον. τῶν ἐνδεχομένων γὰρ, καὶ οὐ τῶν
ἀκινήτων αἱ τοιαῦταί εἰσιν ἐπιστῆμαι. ζητητέον τοίνυν ἐφ'
ἑκάστου τὴν ἐπιστήμην. καὶ τὸν βουλόμενον δι' ἐπιμελείας
βελτίους ποιεῖν, εἴτε πολλοὺς, εἴτε ὀλίγους, νομοθετικὸν

 πειρα-

πειρατέον γίνεσθαι. καὶ γὰρ διὰ τῶν νόμων πρὸς τὸ ἀγαθὸν κινούμεθα, καὶ τὴν ἀρετήν. οὐ γάρ ἐστι τοῦ τυχόντος ἢ πολλοὺς, ἢ ἕνα τινὰ καλῶς διαθεῖναι, καὶ παιδεῦσαι πρὸς ἀρετὴν ἔχειν οἰκείως. ἀλλ' εἴγε τοῦ δυνατοῦ ἐν ἀνθρώποις, ἐκεῖνος ἂν δυνηθείη μόνος, ὃς οἶδε νόμους τοὺς μὲν κρίνειν, τοὺς δὲ τιθέναι.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Περὶ τῶν σοφιστῶν τε, καὶ τῶν τὰ πολιτικὰ διδάσκειν ἐπαγγελλομένων. καὶ ὅτι τὸ περὶ τῆς νομοθεσίας ἐπισκέψασθαι πρὸς τὴν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τελείωσιν ἔτι λοιπόν ἐστι.

Ὅτι μὲν οὖν νομοθετικὸν εἶναι δεῖ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτην, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. ὅπως δὲ δυνηθείη τις ἂν νομοθετικὸς γενέσθαι, ζητητέον ἐστίν. ἢ φανερόν ἐστιν, ὅτι καθάπερ ἀπὸ τοῦ εἰδότος τὰ γραμματικὰ ἢ τὰ μουσικὰ, γραμματικός τις γένοιτ' ἂν ἢ μουσικὸς, οὕτω καὶ νομοθετικὸς ἀπὸ τοῦ εἰδότος νομοθετεῖν, ὅς ἐστιν ὁ πολιτικός. τῆς γὰρ πολιτικῆς ἡ νομοθετικὴ μέρος.

Καί τοι δοκεῖ οὐ ταὐτὰ συμβαίνειν τῇ πολιτικῇ, καὶ ταῖς ἄλλαις δυνάμεσι καὶ ἐπιστήμαις. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις οἱ αὐτοὶ φαίνονται τάς τε μεθόδους τῶν ἐπιστημῶν παραδιδόντες, καὶ κατ' αὐτὰς ἐνεργοῦντες. ἰατρὸς γὰρ, καὶ ζωγράφος τήν τε τέχνην ἕκαστος διδάσκει, καὶ ὁ αὐτὸς καὶ γράφει, ἢ ἰατρεύει. περὶ δὲ τὴν πολιτικὴν ἑτέρως φαίνεται ἔχειν. οἱ μὲν γὰρ σοφισταὶ τὰ πολιτικὰ διδάσκειν ἐπαγγέλλονται, μηδὲν πράττοντες πολιτικόν. οἱ δὲ πολιτευόμενοι πράττουσι μὲν, διδάσκουσι δὲ οὐδέν. οὐ γὰρ δύνανται.

Οὐ γὰρ

Οὐ γὰρ μεθόδῳ τινὶ πράττουσι καὶ ἐπιστήμῃ πολιτι-
κῇ, ἀλλὰ φυσικῇ τινὶ ἐπιτηδειότητι καὶ ἐμπειρίᾳ μᾶλλον,
ἢ διανοίᾳ. ὅτι δ' οὐ δύνανταί τι περὶ τῆς πολιτικῆς διδάσκειν,
φανερόν. οὐ γὰρ διδάσκουσιν, οὐδέ τι γράφουσιν, ἢ λέγουσιν
περὶ τῶν τοιούτων, εἰπόντες ἄν, εἴπερ ἐδύναντο. μεῖζον γὰρ
ἂν ἦν αὐτοῖς εἰς φιλοτιμίαν τοιούτους συνθεῖναι λόγους,
ἢ δικανικούς τε καὶ δημηγορικούς. ἄλλως τε καὶ τοὺς σφε-
τέρους υἱοὺς πολιτικοὺς ἐποίησαν ἄν, ἤ τινας ἄλλους τῶν φί-
λων, εἴπερ ἐδύναντο. οὐ γὰρ εὔλογον δυναμένους μὴ τοιαῦτα
τοὺς φίλους καὶ τοὺς φιλτάτους εὐεργετεῖν· οὔτε γὰρ εἶχον
μεῖζον ἀγαθὸν ὃ συμφορώτερον τῇ πόλει καταλιπεῖν, ἢ
ταῦτα συγγραψάμενοι καὶ διδάξαντες. οὔτε ἑαυτοῖς, ἢ τοῖς
υἱέσιν, ἢ τοῖς ἑταίροις μεῖζον ἂν ἠθέλησαν ἀγαθὸν τοῦ τοιαῦ-
τα δύνασθαι. φανερὸν τοίνυν, εἴπερ ἐδύναντο διδάσκειν τὰ
πολιτικά, ὅτι ὃ ἐβουλήθησαν ἄν, καὶ ἐδίδασκον. ἐπεὶ δ' οὐ φαί-
νονται διδάσκοντες, φανερόν, ὅτι οὔτε ἐδύναντο διδάσκειν,
οὔτε αὐτοὶ λόγῳ τινὶ τὰ πολιτικὰ ποιοῦσιν, ἢ ἐπιστήμῃ, ἀλ-
λὰ ἐμπειρίᾳ. καὶ γὰρ οὐ μικρὸν ἡ ἐμπειρία πρὸς τὸ πράττειν
συμβάλλεται. γίνονται γὰρ διὰ τῆς πολιτικῆς συνηθείας
μᾶλλον πολιτικοί. διὰ τοῦτο τοῖς ἐφιεμένοις περὶ τῆς πολιτι-
κῆς εἰδέναι, καὶ ἐμπειρίας τινὸς χρεία καὶ συνηθείας.

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σοφισταὶ διδάσκειν μὲν ἐπαγγέλλονται
τὴν νομοθετικήν, διδάσκουσι δ' οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλὰ τοσοῦ-
τον ἀπέχουσι τοῦ περὶ ταύτης, ἃ προσήκει, δύνασθαι λέγειν,
ὥστε οὐδὲ τίς ἐστιν ἡ νομοθετική, ἢ ποῖόν τί ἐστιν, ἴσασι. καὶ γὰρ
ταυτόν, ἢ χεῖρον ἡγοῦνται εἶναι τῆς ῥητορικῆς, εἶτα καὶ τὸ νο-
μοθετεῖν οὕτω ῥᾴδιον, ὡς πάντας εἶναι. νομίζουσι γὰρ τὸ

συναγαγεῖν νόμους τοὺς εὐδοκιμωτάτους, καὶ τούτων ἐκλέξασθαι τοὺς ἀρίστους, τοῦτο εἶναι τὸ νομοθετεῖν, τὸ δὲ κρῖναι νόμους, καὶ τὸν ἄριστον λαβεῖν μὴ πάνυ χαλεπὸν εἶναι. καίτοι πρῶτον μὲν οὐ ῥᾴδιον καὶ τοῦ βουλομένου τὸ δύνασθαι κρίνειν ὀρθῶς περὶ τῶν προτεθέντων ἑκάστου, ἀλλὰ θαυμαστῆς δεῖ συνέσεως καὶ διανοίας πρὸς τὴν τοιαύτην δύναμιν. οἱ γὰρ ἔμπειροι περὶ ἕκαστα καὶ δύνανται κρίνειν περὶ αὐτῶν, ὥσπερ ὁ τῶν μουσικῶν ἔμπειρος τὰ μουσικὰ δύναται κρίνειν, καὶ ὁ τῶν γραμματικῶν τὰ γραμματικὰ, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. οὗτοι γὰρ ἴσασι δι' ὧν ταῦτα, ἢ ἐκεῖνα, γίνονται, καὶ ποῖα ποιεῖν συνᾴδει, καὶ πῶς ἕκαστον ἔχει. οἱ δὲ ἄπειροι οὐδὲν τούτων εἰδότες οὐκ ἐκλέξονται τὰ καλλίω, καὶ τὰ ἄριστα. καὶ γὰρ ἀγαπητὸν, εἰ τοῦτο μόνον γνώσονται ἁπλῶς, ὅτι καλῶς, ἢ κακῶς, πεποίηται τὸ ἔργον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς γραφικῆς ἔχει. καὶ γὰρ τὸ μὲν τὴν ἀρίστην εἰκόνα γινώσκειν, ὅτι καλῶς γέγραπται, καὶ τῶν μὴ ζωγράφων ἂν εἴη, τὸ δὲ εἰδέναι ὅτι ἀρίστη, καὶ ὅποι τῶν ἄλλων διαφέρει, μόνου ἐστὶ τοῦ γράφειν εἰδότος, ἢ ἐμπειρίαν τινὰ κεκτημένου περὶ αὐτό. οὔτε τοίνυν τὸ ζωγράφου ἔργον, ἢ τὸ τοῦ μουσικοῦ, ἢ τοῦ γραμματικοῦ, χωρὶς τῆς περὶ αὐτὰ ἐπιστήμης οὐδεὶς ὀρθῶς δύναται κρίνειν, οὔτε τὸ τοῦ πολιτικοῦ ἔργον, ἄνευ τοῦ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην εἰδέναι, κρῖναι δυνατόν. ἔργον δὲ τοῦ πολιτικοῦ ὁ νόμος ἐστί. πρῶτον μὲν οὖν τὸ συναγαγεῖν νόμους, καὶ ἐκλέξασθαι τοὺς ἀρίστους ἄνευ τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ ἐμπειρίας οὐ δυνατόν· ἔπειτα εἰ καὶ τοῦτο δῶμεν, ὡς ἄρα δυνατὸν ἄνευ τοῦ πολιτικὸν εἶναι νόμους κρίνειν εἰδέναι, καὶ συναγαγεῖν τοὺς ἀρίστους,

ἀρίστους, οὐδὲ τοῦτ' ἀρκέσει πρὸς τὸ γενέσθαι πολιτικὸν καὶ νομοθετικόν, ἐπεὶ οὐδὲ ἰατροὶ γίνοιντο ἂν ἀπὸ τοῦ τὰ ἰατρικὰ συγγράμματα συναγαγεῖν καὶ ἀναγνῶναι· καίτοι οἱ τοιοῦτοι πειρῶνται λέγειν οὐ μόνον τὰ θεραπεύματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰάθησαν οἱ τούτοις χρησάμενοι, καὶ ὅπως προσήκει τῶν νοσημάτων ἕκαστον θεραπεύειν, καὶ διαιροῦσί γε τὰς ἕξεις τῶν νοσημάτων, ἀλλ' ὅμως οὐκ εἰσὶν ἰατροί. δεῖ γὰρ καὶ ἐμπειρίας καὶ συνηθείας τινός. τὰ δὲ συγγράμματα, καὶ αἱ τοιαῦται θεωρίαι τοῖς μὲν ἐμπείροις καλλίους ποιοῦσι, τοῖς δὲ ἀπείροις οὐδὲν ὤνησαν πρός γε τὸ δύνασθαι θεραπεύειν. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν νόμων ἂν ἔχοι, καὶ τῆς πολιτείας. τὸ γὰρ συναγαγεῖν νόμους καὶ διερευνήσασθαι τὰς ἑκασταχοῦ πολιτείας, τοῖς μὲν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας δυναμένοις ἕκαστα καλῶς θεωρῆσαι καὶ συνιδεῖν, ἅ τε ὀρθῶς, καὶ ἃ φαύλως ἔχουσι, καὶ ποῖα ποίοις ἁρμόττει, πάνυ ἂν ὠφελήσειε. γίνοιντο γὰρ ἂν ἑαυτῶν τὰ πολιτικὰ καλλίους. τοῖς δὲ ἄνευ τῆς τοιαύτης ἕξεως καὶ πείρας τὰ τοιαῦτα διεξιοῦσιν ἀνόνητος ἡ σπουδὴ πρός γε τὸ νομοθετικοὺς γενέσθαι. οὐ γὰρ δύνανται κρίνειν ὀρθῶς περὶ αὐτῶν, εἰ μὴ ἄρα τύχῃ τινί. γίνοιντο δ' ἂν ἴσως εὐσυνετώτεροι πρὸς ταῦτα τρόπον τινά, μαθόντες περὶ τῶν πολιτικῶν. φαίνεται μὲν οὖν, ὅτι οὔτε οἱ σοφισταί, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ νομοθετικῆς οἷοί τε ἐγένοντο διδάσκειν.

Ἐπεὶ δὲ ἀκόλουθόν ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδείχθη, τὸν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον καὶ περὶ τούτων διεξιέναι, τῶν προτέρων οὐ πάνυ περὶ νόμων καὶ πολιτείας διερευνησαμένων, βέλτιον ἴσως ἡμᾶς ἐπισκέψασθαι περὶ τούτων, ὥσαν

ἡ προ-

ἡ προκειμένη ἡμῖν φιλοσοφία περὶ τῶν ἀνθρωπίνων οὖσα παθῶν καὶ πράξεων τοῦ προσήκοντος τυχοῦσα τέλους, μηδενὸς ἐλλείπῃ τῶν εἰς ταῦτα φερόντων. πρῶτον μὲν οὖν, εἴ τι καλῶς περὶ αὐτῶν εἴρηται τοῖς πρεσβυτέροις, κατὰ μέρος ἐπελθεῖν πειραθῶμεν, εἶτα συναγαγόντες τὰς πολιτείας, θεωρῶμεν ἐν αὐταῖς, ἅ τε φθείρει, καὶ ἃ σώζει τὰς πόλεις. ἔτι τε τῶν πολιτειῶν ἑκάστην ἃ συνίζησι, καὶ ἃ διαλύει. καὶ τίνα μὲν βασιλείαν συνέχει, τίνα δὲ δημοκρατίαν, καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστην, καὶ τίνα πέφυκε λύειν. καὶ μὴν κἀκεῖνο σκοπῶμεν, διὰ ποίας αἰτίας αἱ μὲν τῶν πολιτειῶν καλῶς πολιτεύονται, αἱ δὲ ἐναντίως ἔχουσι. τούτων γὰρ δὴ πάντων θεωρηθέντων συνίδοιμεν ἂν καὶ ποία πολιτεία ἀρίστη, καὶ πῶς ἑκάστη ταχθεῖσα, καὶ τίσι νόμοις καὶ ἔθεσι χρωμένη, τοῖς πολιτευομένοις λυσιτελήσει. λέγωμεν οὖν ἀρξάμενοι.

Τῶν εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους Νικομάχεια.

ΤΕΛΟΣ.

ARISTOTELIS ETHICORVM NICOMACH. PARAPHRASIS:

Interprete

DANIELE HEINSIO.

CAPVT I.

Aliquem extremum esse finem, ad quem omnes humanæ actiones referantur.

IN omni tam arte quam docendi ratione bonum aliquod quærimus: sed & præ reliquis eligere illa & agere solemus, unde bonum aliquod consecuturos nos putamus. Quare recte nonnulli, bonum id pronunciarunt esse, quod omnia appetunt. Et profecto non ea tantum quæ ratione moventur, boni alicujus causa moveri videmus: sed & ea, quæ natura sua & sponte moventur, ad bonum aliquem finem, licet sine ratione, ferri; sicut sagitta ad scopum. Quamobrem & actio omnis finem suum habet, & motus.

Horum tamen finium aliqua videtur esse differentia. Actionis enim finis, opus est; sicut naupegicæ, navis. Rursus actionis finis alia est actio; sicut

equestris equitare.

Iam vero in quibus non actio finis est, sed opus, in ijs melius actione opus est. Actiones autem cum sint multæ, multi etiā sunt fines. Medicinæ enim finis est sanitas, naupegicæ navis, imperatoriæ victoria, œconomicæ opes. Sed & frequenter actiones multæ ac artes uni alicui vel facultati subjiciuntur vel arti: quoties nimirum artis illius finis causa, illæ quæruntur. Sicut ea, quæ in conficiendis ars frænis occupatur, ut & equestris, omnisque militaris, finem imperatoriæ quærunt. Omnes enim victoriæ causa exercentur. Ac propterea illæ quidē sub imperatoria esse dicuntur: ipsa vero imperatoria respectu earū architectonica dicitur. idem enim potest, quod inter fabros reliquos architectus. Etenim ut ille ad formam respiciens domus, facere ea fabros jubet reliquos, quæ requirit forma illa, ita imperatoria, & si quæ alia est hujusmodi, ex fine suo reliquis normam præfigit. Nam & qui frænum facit, ita facit illud, ut ad victoriam respiciat: quo nimirum convenire possit ei & servire, qui ad victoriam tendit. Alius eodem modo sagulum, & quisquis denique equestria arma fabricat. Sed & eques ita se præparat, ut possit vincere, & miles alius: omnesque quæ sub imperatoria sunt, ipsius imperatoriæ finis regit. Habent ergo quæ sub architectonica sunt finem suum singulæ, quemadmodum quæ frænis incumbit

frænum

frænum ipsum, quæ equestri studio, equitare, aliæ denique alium: habet & finem suum architectonica, quemadmodum imperatoria, victoriam. Cæterum finis hujus & præstantior & majori dignus honore est reliquis. Quare & aliarum, ut jam dictum est, quæ sub ea sunt fines, hujus finis causa petuntur. Porro licet non actiones, sed opera sint actionum fines, nihil tamē obstat, quo minus præstantior sit, magisque eligēdus architectonicæ finis, quamvis sit actio tantum. Sicut artis quæ frænum fabricat, finis est opus: est enim frænum, imperatoriæ actio: est enim victoria. Neque quicquam obstat propterea, quin præstantior fræno longeque præferenda sit victoria. Opus enim actione quidem est præstantius, non omni tamen, sed ea tantum, a qua perficitur hoc opus: quippe cum finis actionis sit illius. finis autem eo quod ad finem refertur, semper est præstantior. Est autem finis unus multorum, sicut ille quem in architectonicis videmus. Sed & omnium reliquarum finis unus extremus est, cujus causa reliquarum fines quæruntur: cum ipse nullius causa alterius, sed ipse propter se petatur.

Etenim nisi unus aliquis extremus finis esset, sed semper aliquid alterius causa peteremus, & hoc rursus alterius, atque ita aliud in singulis, nunquam id quod peteremus consecuturi essemus: sed contra vanum & sine ullo effectu esset hoc desi-

derium: cum nihil haberet, ubi possit consistere. Quod certe absurdum est: quia nulla naturalis cupiditas est frustra. Quare necesse erit, unum esse finem extremum. Is autem erit, id quod bonum dicimus & optimum. Itaque & cognitio illius, magno nobis in vita est futura subsidio. Sic enim fiet, ut, quemadmodum sagittarii solent qui scopum proponunt sibi, magis id quod oportet consequamur.

Cap. II.

Finem scientiæ civilis esse extremum finem.

QVod si ita se habet, danda est opera, ut rudi quasi Minerva, quis extremus ille finis, quarum item scientiarum proprie actionumque sit, delineemus. Omnis enim sive artis sive facultatis aliquis communis est finis. Sed & unius alicujus facultatis, aliquis peculiaris est: sicut finis architectonicæ. Ille etenim & omnium simul quæ architectonicæ subjiciuntur, & ipsius peculiariter est architectonicæ. Quare & artis ejus, quæ præcipue maximeque est architectonica, finem esse aliquem, fit verisimile. Talis autem est civilis scientia, ut pote quæ aliis usum suum tempusque præscribit artibus. Etenim & quas esse in urbibus, & quas a quibus hominibus disciplinas, & quousque disci oporteat inspicere, unius civilis est scientiæ. Sola etenim civilis scientia & inutiles ex urbe ejicit, nec eas

quæ

quæ ſunt utiles, ut diſcantur ab omnibus aut exerceantur, permittit. Si quidem nec eum qui imperare poteſt aut ſervare remp. coriarium eſſe ſinit: nec eum qui melius inter milites verſatur, ad imperatorium munus vocat. Sed & tempora maxime exercendis idonea artibus deſignat: ne quis, exempli gratia, cum præſtat quieſcere, ducat exercitum. Etenim & cum opus eſt imperatorem mittere, mittit eum politicus: & cum præſtat quieſcere, hoc quoque imperat. Quamvis enim non raro ipſe ſibi tempus præſcribit imperator, non tamen ipſi propterea arti præſcribit. Si quidem omnes alicujus artis regulæ, ſolum illius artis finem ſpectant; quæ vero vel contrarium ſpectat vel aliud, artis illius non eſt regula. Imperator etenim cum conſiderat, quando bellum gerere oporteat, ac propterea ſæpe a bello abſtinet, aut impetrandæ pacis cauſa legatos mittit; non amplius manifeſte ex imperatoriæ artis norma agit, ſed alterius alicujus, quæ & major ſit & ſuperior, ipſius videlicet civilis ſcientiæ. Cum ergo etiam artes illas, quæ præſtantiſſimæ habentur ac præcipuæ, ſibi civilis ſubjiciat ſcientia, (qualis imperatoria, & œconomice eſt & rhetorice) reliquaſque quæ in actione verſantur diſciplinas ad finem ſuum referre ſoleat: (omnes etenim ad commune reip. dirigit bonũ, ac propterea de eo quod vel agendum vel fugiendum eſt leges præſcribit): neceſſe eſt fi-

nem ejus reliquarum fines sub se comprehendere. Quoniam vero reliquarum fines boni humani causa petuntur: is autem finis est civilis scientiæ, cujus causa aliarum fines petuntur, manifestè apparet, hoc esse humanum bonum. Neque vero dubium, quin idem bonum & ab uno petatur homine & ab urbe tota: majus nihilominus, tum ad consequendum tum ad conservandum videtur & perfectius, urbis totius bonum. Non enim negari potest, quin uni quoque homini (sive id in alio aliquo, sive in se faciat aliquis) bonum conservare suum, res sit non contemnenda: tanto tamen in urbe tota id posse vel populo, tum divinius est, tum præstantius, quanto multorum felicitas unius præferenda est felicitati. Quare multo magis merebitur finis civilis scientiæ, & extremus finis & extremum dici bonum: cum ea non unum tantum finem, sed reliquarum etiam omnium, tanquam proprios, consideret; ut pote communis disciplina, & civitatis.

CAP. III.

In tradenda civili scientia non agendum esse demonstrationibus accuratis: quia id subjectum eius non permittit.

IIs vero qui de hoc fine agere instituunt, sufficiet talis agendi ratio, quæ subjecto convenire videatur: nec enim æque in omnibus necesse est disciplinis, accuratissimam tradendi rationem sequi. Quia

fieri

fieri non poterit, ut in quovis similiter subjecto, strictissimam inveniamus veritatem. Sed in mathematicis quidem disciplinis, ut pote quæ necessarium subjectum & semper sui habent simile, simplex est veritas, nec quicquam ibi accuratam agendi rationem impedit subjectũ. In reliquis vero, in quibus nec necessaria sunt subjecta, nec eodem semper modo se habent, ea sufficiet ratio, quæ ex ijs, quæ ut plurimum ita se habent, aliquid colligit. Nam & ita in operariorum artibus se res habet. Nec enim ea quam ars confert forma, eodem modo omni conveniet materiæ: sed in aptioribus accuratius, in aliis vero longe aliter se habebit. Humanam, exempli gratia, formam, non similiter accommodabit materiæ plastes & pictor. Nam & colorem pictor addit, & molem quandam videtur exprimere, & distantiam: materia enim hoc permittit. Plastes vero molem quidem illam accommodat materiæ: colorem verò simul ut addat, non permittit materia. Similiterque in alijs quoque artibus. Quare neque accuratissima ubique ratio ab omnibus exigenda est, sed quam materia permittit. Eodem ergò modo ad veritatem civilis scientię subjectũ se habet. Honesta etenim & justa, de quibus civilis agit scientia, & in quo ut subjecto versatur, tantam vel differentiam habent vel errorem pariunt: ut nec honestum natura videatur esse honestum, neque justum natura

justum

juſtum, ſed inſtitutione quaſi & lege. Ac propterea id quod revera honeſtum eſt & juſtum, non facile ab eo diſtingui poteſt, quod videtur tantum. Nec hoc tantum, ſed & ipſa è quibus felicitas conſiſtere putatur, bona, fortitudinem dico aut opes, & id genus alia, multis & ipſa involuta ſunt erroribus: quia plurimis noxæ ac damni cauſa fuerunt. Adferri enim eorum exempla poſſunt, qui propter opes perierunt, ut & alij qui propter fortitudinem. Quare ſuffecerit, ut qui de his vel eorum fine ſunt acturi, craſſa quadam pinguique Minerva veritatem exponant. Et ut verbo abſolvam, quoties de iis quæ ut plurimum ita ſe habent, diſputandum eſt, ſatis eſt ſi talia quoque colligamus.

Sicut autem qui civilem tradit diſciplinam, veritatem non poteſt invenire magis accuratam, quam quantam ſuppeditat ſubjectũ: ita qui de tali agendi ratione judicaturus eſt, recte tum demum judicabit, ſi eodem modo veritatem non magis accuratam requirit, quam permittit ſubjectum: eamque quæ haberi poteſt, admittit. Docti enim eſt hominis, unoquoque in genere tradendæ alicujus diſciplinæ, accuratam eatenus rationem requirere, quatenus id ipſum rei patitur natura. Quare in eo, ut dictum eſt, quo mathematicæ traduntur, nihil minus neceſſarium admittet: in logicis contra phyſiciſque, aut quæ aliter ſe habent, non ita. Simile enim

enim eſt mathematicum admittere, qui probabilia dicit, & à rhetorico exigere demonſtrationes velle.

CAP. IV.

Eum qui civili operam daturus eſt diſciplinæ, experientia eorum quæ in vita aguntur eſſe præditum debere.

ET judicium quidem quod in hac diſciplina requiritur, tale eſt. Quivis autem rectè de ijs judicat quæ novit, bonuſque eorum eſt judex. Itaque & de civili recte judicabit ſcientia, qui ejus conſecutus eſt peritiam, & à tempore rerum gerendarum mutuatus eſt experientiam. Et ille qui in ſingularibus quibuſdam eſt verſatus, recte de illis judicabit: qui vero in omnibus, recte quoque iudicabit de omnibus. Ideoque eorum quæ de civili traduntur ſcientia, idoneus auditor eſſe juvenis non poteſt: ut qui eorum, quæ in vita aguntur, nondum ſit conſecutus experientiam. At vero ea, quæ de hac ſcientia inſtituitur, partim de his agit, partim ex his ipſis colligitur agendi ratio. Præterea, cum nondum ex rationis vivat præſcripto, ſed adhuc affectus ſuos ac libertatem quandam ſequatur & conſuetudinem, fruſtra, nulloque bono hæc audit. Quia nunquam ad finem hujus diſciplinę pervenire, aut mores ſuos mutare, & ex rationis præſcripto vivere poterit, quamdiu adhuc conſuetudinem ſequetur. Siquidem finis ejus non ſcientia eſt, ſed actio. Nec is tan-

tum qui ætate, sed & qui moribus est talis, licet ætatem juvenilem excesserit, nihilominus sine fructu ullo civilem audiet disciplinam: quandiu more ætatis illius vitam quoque instituet. Nam & in eo, qui ætate est juvenis, non a tempore est defectus ille, sed quod nec rationi pareat, & ex affectuum præscripto adhuc vivat, & ex eorũ præscripto petat omnia. Talibus ergo nulla ex parte disciplinæ hujus prodest scientia, non magis quam intemperantibus aut libidinosis. Ijs vero qui e rationis præscripto tum appetunt, tum agunt, plurimum hujus disciplinæ conferet cognitio; mens quippe eorum quæcunque semel facienda esse ex hac didicerit scientia, præstare poterit etiam: ut pote ab affectuum servitute vindicata, & cui jam sua uti potestate, sit integrum.

CAP. V.

Finem civilis disciplinæ esse felicitatem: eamque quæ sit, ex civilibus cognosci actionibus posse.

ET hactenus quidem, qualem disciplinæ civilis esse auditorem oporteat, quomodo item judicare de ijs, eaque quæ traduntur approbare debeat, tum quod sit in præsentia subjectum nostrum, satis nobis præfati videmur. Quare revocata rursus a capite disputatione, quandoquidem omnem & scientiam & institutum, bonum aliquod appetere diximus, videamus quid sit illud, quod civilis appetit scien-

ſcientia. Et cum omnes quæcunque eæ ſunt actiones, ad bonum aliquod, ut ſupra dictum eſt, referantur, quonam tēdat illa, quodque ſit eorum, quæ ab actione ſpectantur, bonorum maximum. quod quidem finis civilis dici poſſit ſcientiæ. Et hujus quidem nomen unum idemque a pleriſque dicitur, nec aliter de eo vulgus quam præſtantes viri judicant. Felicitatem enim vocant omnes. Rurſus bene vivere, beneque agere, idem quod felicem eſſe exiſtimant.

Cæterum de eo quid ſit felicitas, contendunt: neque de hac inter ſe vulgus conſentiunt ac ſapientes. Vulgus etenim unum aliquod ex manifeſtis illis, & quæ in oculos incurrunt bonis, felicitatē eſſe exiſtimat, ut, exempli gratia, voluptatē, aut opes aut honorem: alijque aliud ſimile. Fit & ſæpe ut unus aliquis, non idem ſemper, ſed modo hoc modo illud, felicitatem nominet. Nam ſi æger ſit, valetudinem, ſi pauper, opes: atque ita deinceps quod in præſenti maxime optare videtur, felicitatis appellat nomine. Rurſus qui ſapientiæ ſtudioſi ſunt, ea quæ ſibi maxime ignorare videntur, ſcire deſiderant: omneſque qui præclarum aliquid & quod captum ſuum excedat dicere videntur, mirari ſolent. Alij contra præter hæc bona quæ ſunt plurima, aliud eſſe bonum, quod per ſe ſubſiſteret, ijſque omnibus quæ bona dicuntur bonitatis ſuæ cauſa eſſet, felicita-

tem esse voluerunt. Quamobrem omnes omnium de felicitate opiniones velle excutere, vanum forte & sine fructu futurum esset. Satis itaque erit nonnullas tantum, quæ vel celebrantur maxime, vel plurimos autores habent, excussisse.

Quia autem de principio agimus (etenim & principium rerum & causa, finis actionum est, ut pote cujus causa faciamus aliquid) videndum est, quomodo quæ de eo suscipitur, instituenda sit disputatio. Non eodem enim modo se habet. Ac primum quidem de causis aliquid dicamus. Causarum ergo alia est finalis, alia formalis, alia materialis, alia efficiens. Efficiens, ut operatio artificis; materialis, ut ligna & lapides, ex quibus domus constat; formalis, ut forma ejus; finalis, cujus causa domus facta est. Hæ ergo cum essentiæ rei uniuscujusque causę sint, etiam cognitionis ejusdem rei, causæ sunt eædem: quia cognosci per easdem res possunt. Si quis enim artem noverit artificis, qua arte domum fecit ille artifex, etiam illud sciet, bonane an contra illa domus sit: quatenus id ars requirit. Eodem modo & qui formam. Rursus si finem ejus sciamus, quis nimirum sit ille, etiam illud, bonane an contra sit, sciemus. Interdum tamen contra fit, ut a cognitione rei perfectæ causas quoque cognoscamus. Qui enim causam noverit, artem quoque noverit artificis, & reliqua in hunc modum. Vt ne-

cesse

cesse sit dupliciter eam quæ de re aliqua suscipitur, procedere institutionem: si aut ab effectis demonstrentur principia, aut a principijs effectu. Nos autem utranque suo tempore adhibebimus rationem. Et a principijs quidem, cum manifesta erunt illa: contra vero, cum effectum erit manifestius. Propterea recte hoc quærebat Plato & in dubium vocabat, cum non in omnibus eodem se habeat modo, utrum a principijs, an vero ad principia conveniens rei de qua agitur instituatur ratio. Quemadmodum in stadio a ludorum præfectis ad metam, an contra. Duplex igitur cum sit via, unde incipiendum erit nobis? An vero perspicuum est, a civilium potius actionum effectis, quorum & principium & causa, civilis est finis? A notioribus enim incipiendum est, non natura sua, sed nobis. Natura enim nota dicuntur, principia & causæ: Ea quippe natura prius adhibet, primumque in ea intuetur. Nobis vero nota sunt effecta. Ita autem perspicua futura est, si ab ijs quæ nobis nota sunt, instituatur tradendi ratio.

CAP. VI.

Requiri ut is qui civili doctrinæ operam daturus est, bonarum prius actionum usum ac consuetudinem aliquam sit consecutus.

QVare eum qui doctrinæ huic operam daturus est, si & intelligere eam, & quemadmodum oportet judicare de ea, ac cum emolumento

ſuo verſari in ea velit, uſque ad ipſam oportet honeſtarum juſtarumque actionum perveniſſe conſuetudinem. Nam ſi id nobis propoſitum eſſet, ut ab ipſis principijs civiles actiones bonas eſſe demonſtraremus, eum certe qui adhuc earum imperitus actionum eſſet, firmis rationum vinculis adoriendum eſſe, atque eo modo perſuadendum putaremus: cum vero a poſteriore parte nobis propoſitum ſit actionum civilium demonſtrare principia, idque non aliter, quam certum aliquod demonſtrationis fundamentum ſubſterni ijs oporteat, bonas eas eſſe, manifeſtũ eſt perſuaderi id poſſe neminem, quam qui uſu atque experientia bonas eas eſſe prius didicerit. Si enim aliquis tales eas eſſe abunde ſciverit, nihil addere opus erit, quare ſint tales. Cauſam namque, ipſum nimirum finem, aut jam novit, aut cum audiverit, ſtatim cognorit. Cui vero neutrum adeſt horum: hoc eſt, neque hæc aut per ſe novit, aut ab alio poteſt diſcere, illa Heſiodi audiat:

Huic primas tribuam, ſi quis ſponte omnia norit,
Expendens animo, quæ mox meliora ſequatur.
Nec mihi diſpliceat, qui ſit monitoribus æquus.
At qui nec ſapiat, nec quicquid dixerit alter,
Pectore deponat facturus, inutilis eſto.

CAP.

CAP. VII.

Tria esse vitæ genera, eam quæ voluptatem sequitur, eam quæ honorem (in qua etiam consideratur ea quæ lucro vacat) tertiam postremo quæ contemplatur. Deinde, neque eum qui voluptati, neque qui honori, neque qui lucro vacat, felicitatem quærere.

NOstra autem unde digressa est eo se referat oratio. Hoc autem erat de quo agebamus: diversas nimirum de felicitate esse opiniones hominum. Quorum pro suo in quo versantur singuli vitæ genere, felicitatem definiunt. Ita vulgus hominum aut qui intemperantes sunt, voluptatem dicunt felicitatem esse: ideoque vitam quoque amplectuntur, quæ in voluptate versatur. Generalia enim vitæ genera, tria sunt potissimum. Prima quæ voluptatem spectat, altera civilis, tertia quæ contemplatur. Et harum quidem prima, nihil admiratione dignum habet, aut laude: cum plerumque hanc qui sequuntur, nihilominus illiberales sint, & pecudum vitam agant. Et tamen est in ea aliquid cur appetatur: quia multi nimirum, qui in summis versantur dignitatibus hanc eligunt, in eoque Sardanapalum sequuntur.

Secundam præstantissimi ut plurimum mortalium, & qui actionibus præclaris delectantur præferre solent; honorem nimirum. Fere enim vitæ civilis hic quem dico finis est: & quod ab omnibus maxime petitur, honor est. Et tamen ne hoc quidem

dem ſupremum eſſe bonum videtur; ſed ex eo quoque bonorum genere, quæ videntur tantum eſſe bona, & apparent. Verum enim & quod beatum efficere aliquem poteſt bonum, in ſe ipſo eſſe oportet: honor autem non in eo eſt qui honoratur, ſed in eo magis qui honorat: quare neque in honore eſt felicitas. Eum namque qui felix dici poſſit, bonum aliquod habere proprium oportet, & quod eripi non facile queat. Adde quod honorem nonnulli propterea ſequi videntur, ut credant ſe bonos eſſe. Ac propterea a prudentibus viris, & ab ijs quibus noti ſunt, honorari poſtulant: idque virtutis cauſa. Ex quibus apparet honorem peti propterea ab aliquo, ut bonus videatur & honeſtus, idque a virtute. Vt manifeſtum ſit non ſua cauſa peti honorem, ſed ob virtutem. Ideoque né ipſe quidem extremus eſſe finis poterit, ſed virtus.

Quæ tamen ipſa virtus nondum perfecta eſt: quare neque in ea finis perfectus, quæ eſt felicitas, eſſe poterit. Ipſam autem nondum perfectam eſſe, manifeſtum eſt. Fieri enim poteſt, ut habitum virtutis conſecutus ſit aliquis, qui tamen dormiat, aut toto vitæ tempore nihil agat: aut etiam qui cruciétur, aut qui miſer, aut infortunatus quam maxime ſit; atque ita imperfectam habeat virtutem. Eum vero qui ita vivat, nemo beatum dixerit, tantum abeſt ut id pro conceſſo ſumpturus ſit, ipſum virtu-

tis ha-

tis habitum felicitatem esse. Et de vita quidem tum ea quæ voluptatem spectat, tum de civili diximus. De contemplativa autem postea dicendum erit: aliud enim nunc agimus. Est autem & aliud vitæ genus, quod in præcedentibus spectamus duobus; ejus dico qui quæstui vacat. Etenim & ille qui voluptatem sequitur & qui honorem, de quæstu quoque cogitat. Ac propterea tria tantum præcipua esse diximus vitæ genera. Hoc enim in ijs spectatur, & quodammodo est violentum. Nec enim bonum sequitur, quod perfectum est, nec sequi videtur. Quare non ita multi hoc sequuntur: paucissimi enim sunt qui omni studio solas sibi pecunias tanquam finem proposuerunt. Sed neque hanc vitam ultimum illud bonum sequi manifestum est. Divitiæ enim propter usum bonæ putantur, aliamque petuntur ob causam; honorem dico vel voluptatem. Vltimum vero bonum per se bonum esse oportet. Quare magis superiora illa, fines esse recte aliquis putaverit; voluptatem dico & honorem: illorum enim causa expetuntur. Et tamē ne illa quidem perfecta esse bona constat, licet multi apud veteres multa de ijs disputaverint: quorum alij voluptatem, alij honorem supremum esse bonum dixerunt. Nos vero hæc mittamus.

C CAP.

CAP. VIII.

Non esse unam boni ideam.

CVm hoc loco de fine ultimo, qui videtur universale quoddam bonum esse, nobis sit sermo; videndum est quomodo universale dicatur: & an aliqua boni idea sit. Tametsi difficilis nobis hæc quæstio futura sit: quod amicissimi nobis viri fuerint, qui hanc primum de ideis disputationem introduxerunt. quorum opinio fuit, singularum quæ sunt rerum, aliquam esse ideam, quę per se subsistat. Et tamen præstare videtur, & decere quemvis, ut conservandæ veritatis causa vel proprias opiniones evertat. nedum hoc indignum sit philosopho. Etenim cũ ambo nobis amici sint, & idearum autor & veritas, præferri certe veritatem oportet.

Qui autem hanc de qua agimus opinionem invexerunt, nullam illorum entium ideam statuerunt, in quibus prius est & posterius. Ac propterea quoque nullam numerorum fecerunt ideam, quia primum habet numerus & secundum. Cum vero in bono prius sit & posterius, manifestum est non posse unam esse illius ideam.

Prius vero in bono reperiri & posterius, clarum est. Etenim & in Substantia bonum est, sicut mens, Deus. Et in Qualitate, ut virtus. Et in eo quod est secundum quid, ut utile. Et in Quantitate, ut mediocre. Et

cre. Et in Vbi, ut diæta: diæta enim locus dicitur, in quo voluptatis causa vivimus. Et in Quando, ut opportunitas. opportunitas autem singulis in rebus tempus idoneum vocatur. Et similiter in alijs. In his vero prius est & posterius. Eo enim quod secundum quid est, prior est substantia. Tum quod hæc per se subsistit; illud in alio: tum quod hæc non ad aliud refertur, illud vero alterius respectu dicitur: nec enim aliud videtur, quam cognatum quid ejus quod est, & accidens.

Præterea cum totidem modis dicatur bonum, quot modis illud dicitur quod est; illud autem quod est dicatur plurimis; plurimis quoque modis necesse est dici bonum: quare nec commune nec universale erit bonum, nec unum: non enim in omnibus, ut dictum est, prædicamentis esse posset, sed in uno tantum.

Deinde cum unius ideæ una sit scientia, una quoque boni esset scientia, si una esset idea. Atqui hoc non est: ergo nec una boni est idea. Multas autem boni esse scientias, manifestum est. Non tantum enim eorum, quæ in diversis prædicamentis sunt, non una est scientia, sed nec eorum quæ in uno. Vt exempli gratia, in prædicamento Quando, bonum est occasio. Hæc occasio & in bello & in morbo est: non ejusdem tamen scientiæ. Medicus enim occasionem quæ in morbo, imperator eam

novit quæ ſpectanda eſt in bello. Rurſus mediocre, quod in prædicamento eſt quantitatis, in alimento eſt, & in laboribus. Alterum tamen gymnaſtice, alterum novit medicina.

Præterea cum hominis & ipſius hominis una eademque ſit definitio, ſicut equi & ipſius equi, id eſt, ideæ equi (ſi enim alia eſſet, quo modo poſſet ipſius idea conſiſtere?) ſequitur nihil differre hominem, qua homo eſt, ab eo quem ipſum vocant hominem, hoc eſt, ab idea hominis: & eodem in reliquis modo. Sic & bonum, qua bonum eſt, nihil differt ab ipſo bono. Satis enim manifeſtum eſt differre non poſſe, ut bona: quia idea boni æterna eſt, alterum vero non eſt æternum. Sicut non differt quod diu album eſt, ab eo quod ad parvum tempus eſt album. Ex quo ſequitur, nec alterius entis eſſe ideam ſupra ipſum, neque boni. Probabilius autem de bono loqui videntur Pythagorici: qui Vnum quoque in ſuo quem ſtatuebant bonorum recenſebant ordine. Quos ſecutus eſſe Speuſippus videtur. Ipſe vero bonorum ordo quem ſtatuebant, talis erat:

1 *Finitum.*	6 *Rectum.*
2 *Impar.*	7 *Lumen.*
3 *Vnum.*	8 *Quadrangulum.*
4 *Dextrum.*	9 *Id quod quieſcit.*
5 *Maſculum.*	10 *Bonum.*

Cui

Cui alium rursus opponebant.

1 *Infinitum.*	6 *Curvum.*
2 *Par.*	7 *Tenebræ.*
3 *Pluralitas.*	8 *Id quod altero latere est porrectum.*
4 *Sinistrum.*	9 *Id quod movetur.*
5 *Fæmineum.*	10 *Malum.*

CAP. IX.

Bonorum per se non esse unam ideam.

VErum de his alias dicendi locus erit. Nunc de bono accuratius agamus. Ea enim quæ dicta sunt, diligentius tum examinanda tum explicanda erunt: quia nondum de omni sigillatim bono diximus. Quare adhibita divisione, accuratius in hac disputatione pergamus. Duobus ergo modis dicitur bonum. Alia enim per se bona sunt, quæ & per se petuntur, & per se hoc nomen habent, & per se amantur: alia contra non per se sed per illa. Quia enim reliqua quæ per se bona sunt, vel conservant vel efficiunt, vel contraria depellunt, propterea expetuntur. Et per se quidem bona sunt, sanitas & virtus, prudentem esse, videre. Non per se, ut exercitationes, quæ virtutis causa suscipiuntur; gymnasia puta & remedia, quę valetudinis causa adhibentur. Talia enim utilia quoque eadem ratione dicuntur.

Quare primum ab ijs quæ utilia dicuntur, bona quæ per se sunt distinguamus; ac deinde an una ali-

qua eorum sit idea videamus. Videtur ergo vanum esse, aliquam bonorum quæ per se sunt, ideam ponere. Quid enim inter hanc & illam intererit, si & illa per se sunt, sicut hæc est? Etenim prudentem esse & videre, item voluptates quædam pudicæ & honores, licet propter alia petantur, nihilominus sine illis tamen ipsa per se & eligenda & expetenda sunt. Itaque respectu illius per se bona sunt, nec soli id ideæ adscribendum est.

Præterea si una bonorum quæ per se sunt est idea, eadem omnibus competet definitio, quemadmodum eadem albedinis in nive & in cerussa est ratio. Quod non fit. Prudentiæ enim & voluptatis, quæ bona sunt, diversa est definitio. Aliud enim voluptatis, aliud prudentiæ bonum est.

CAP. X.

Bona secundum proportionem, uno appellari nomine: deinde ideæ ipsius cognitionem nihil prodesse ethico.

CVm ergo, quemadmodum dictum est, bona non univoce dicantur (non enim eandem definitionem habent) videndum est quomodo dicantur. Aut enim univoce dicuntur, aut ut ea quæ ab uno, aut ad unum tendunt, aut quæ secundum proportionem sumuntur. Vt, exempli gratia, cum mentem oculum vocamus: quia eandem ad animam, quam oculus ad corpus, rationem habet. Videntur

dentur autem eodem nomine ſecundum proportionem bona dici. Nam ut animum bonum dicimus, ita & tempus & locum: proportionem enim habent. Et quod in anima eſt virtus, hoc in tempore occaſio, in loco diæta, in quantitate eſt partium cõmunitas. Sed hæc nunc mittamus.quia alij potius philoſophiæ accurata eorum convenit tractatio: nec enim eſt Ethicę.Sicut & in univerſum de ideis agere,quod theologũ decet potius:neque quicquam illi conferre videtur, qui civile bonũ quærit.

Etenim ut demus boni ideam eſſe, quæ communiter de alijs & univerſaliter prędicetur,quęque ab alijs ſeparari, & per ſe poſſit ſubſiſtere, hanc tamen neque actioni accommodari humanæ, neque acquiri poſſe, manifeſtum erit. Nos vero de tali jam loquimur bono. In eo enim poteſt conſiſtere felicitas. Etenim in eo quod agere quiſquam aut habere poteſt, in eodem felix eſt. Quare nec inſtituti noſtri eſt de alio bono loqui. Et tamen contra judicare poſſet aliquis: qui nimirum arbitrabitur, ad agenda vel habenda ea quæ aut agi à nobis aut haberi poſſunt bona, magis utile eſſe, ipſam boni ideam noviſſe. Quæ quidem ad intelligendum quænam ex illis bonis bona ſint nobis, normæ inſtar eſt futura: quod cum ſciemus, facile ea conſequemur.Habet ergo aliquid probabile hoc argumentum: longe tamen abire à ſcientijs videtur. Nul-

tur. Nulla quippe est quæ non bonum aliquod petat scientia, & hoc quod deest sibi supplere nitatur: sicut medicina, quod ad sanitatẽ, gymnastice quod ad robur deest aut ad fortitudinem: & tamẽ quamvis ita in boni investigatione occupentur, nihilominus boni hujus quod universale dicimus scientiam prætermittunt. quod neutiquam facerent, si aliquod sibi in eo subsidium putarent. Nec enim verisimile est, aut ignorari ab omnibus artificibus bonum tantum, aut non quæri. Ex quo etiam sequitur, vanam esse hanc ideam. Vt omittam non facile dici posse, quid aut textori prosit in arte sua, aut fabro, si universale illud bonum, quod ipsum bonum vocant, cognoscat: aut quomodo medicinæ peritior medicus, aut rei militaris evadat imperator, qui ideam contemplatus fuerit boni. Cum potissimum id quod universale est spectet artifex: ut, exempli causa, medicus: non enim universalem spectat sanitatem, sed hominis: & ne universalis quidem hominis, sed individui. In singulis enim medicinam exercet.

CAP. XI. 7

Perfectum esse & per se sufficiens civilis scientiæ bonum.

ET de his quidem hactenus. quare rursus ad priorem redeamus quæstionem: ut videamus quis sit finis ille quem civilis sibi proponit scientia. Alius

Aliud enim in alia arte bonũ est. Aliud in medicina quippe, aliud in militari scientia: & similiter in reliquis. Bonum autem, finis ipse est in singulis, cujus causa facit reliqua. Sicut in medica arte bonum est sanitas, in militari victoria, in architectura domus. Cum in omni ergo tum actione tum arte, cujus causa fiunt reliqua, illud sit bonum; ipse finis bonum erit: ac propterea si omnium in universum actionum finem illum invenerimus, cujus causa actiones illæ fiunt, illud in omnibus actionibus bonum erit. Et quemadmodum bonum medicum finis medicinæ, & militare itidem est militaris: ita & in actione rerum bonum erit singularum finis actionũ. Qui si non unus est sed plures, utique hæc quæ sub actionem cadunt, erunt bona. Quis autem finis sit ille ostendendum est pluribus: quia nihil hactenus de eo definivimus, sed adhuc quærimus. Neque enim quidquam effecit superior, quæ eodem semper recidebat, investigatio, nec aliud probavit, quam actionis, ut in procemio diximus, cujusque finem hoc esse, quod bonum dicimus & optimum. Cum ergo multi actionum sint fines; horum autem quidam non per se, sed ob alios aliarum scientiarum fines, qui principes vocantur, ut supra dictum est, petantur, ac propterea utiles putentur, sicut divitiæ, qui hominis questui intenti finis est, homini politico ad finem suum possunt

conducere; & tibia quæ finis est artificis, nihilominus tibicini ad inflandum conducit, & similiter instrumenta reliqua: cũ ergo, inquam, fines quidam sint, qui per se non sint bonum, sequetur nec omnes fines perfectos esse. Illud vero cujus causa omnia facimus, perfectum esse oportet bonum. quare nec inter illos fines erit, qui non sunt perfecti. Quod si multi sunt perfecti, is qui perfectissimus erit: sin unus, hoc jam illud erit, quod in omnibus humanis actionibus quærimus bonũ. Iam id certe quod per se petitur, eo quod ob aliud, dicimus perfectius. Rursusque cum talia sint bona quædam, ut & per se & ob aliud petantur, sicut valere & prudẽtem esse, horum perfectiora sunt quæ per se semper, nunquam ob aliud petuntur. Ac hujusmodi quidem bonum, non alterius tantum respectu, sed simpliciter & absolute est perfectum. Tale autem maxime videtur felicitas. Hanc enim semper per se petimus: honorem contra, voluptatem ac prudentiam cæterasque per se quidem petimus virtutes (quamvis enim possessionem earum nihil aliud sequatur, tamen ea ipsa ut sunt, petimus) nihilominus tamen & felicitatis causa petuntur: quod per ea felices futuros nos judicamus. Felicitatem vero nec harum, nec cujusquam rei causa quisquam petit; sed per se tantũ. Ex quo sequitur, felicitatem esse, illud quod humanæ sibi actiones proponunt bonũ.

Id ip-

Id ipsum quoque & hinc probari potest. Etenim perfectum illud quod quæritur bonum, per se sufficere videtur. Sufficere autem illud putatur, quod non uni tantum qui vitam degit solitariam, sufficiat homini, sed quod parentibus etiam, uxori, ac liberis, cæterisque, ut verbo absolvam, tum amicis sufficit, tum civibus. Scimus enim bono tali, quod ad hos etiam se extendere possit, opus esse homini: ut qui civitati natura & communioni natus est. Denique sufficiens hoc est, quod si demas reliqua, sufficientem per se vitam ac eligendam facit: ita ut nullius prorsus egeat. Talem autem esse felicitatem putamus. Vnde apparet felicitatem illud esse quod quærimus bonũ. Præterea felicitatem cum reliquis non dicimus numerari bonis: quia supremum quasi bonorum culmẽ eam putamus. Nam si inter reliqua eam collocemus bona, illud eveniet, ut si aliud illi adjungamus, magis quoque eam eligendam faciamus: unde sequetur, summum eam bonum non fuisse. Illud quippe quod adjungitur felicitati, aliquod ipsa felicitate magis eligendum efficiet bonum. Hoc vero quod quærimus bonum tale est, ut cum alijs numerari non debeat, sed eorum omnium, quę eligenda diximus, sit summum: est enim perfectum. Quod autem perfectum est, maxime est eligendum. Semper enim id quod magis perfectum est bonum, magis quoque eligimus.

 Vnde

Vnde ſequitur, felicitatem eſſe hoc quod quærimus bonum. Adhuc tamen videtur quędam in hac quæſtione de ſufficientia boni reſtare difficultas. Si enim tum demum eſt ſufficiens bonum, quoties alicui cum familiaribus ſuis civibus ac amicis, rurſuſque horum familiaribus ſufficit ac propinquis, quod in infinitum abit, nuſquam conſiſtet illud quod ſufficiens dicimus bonum. Quare certus aliquis, ad quem uſque progredi hoc bonum oporteat, ſtatuendus erit terminus. Qua de re tamen alias dicemus. Nunc ſubjectum noſtrum perſequamur.

CAP. XI. PARS II.

Felicitatem in ea eſſe, quæ ſecundum rationem ab homine inſtituitur, vita: functionem item animi ſecundum virtutem in vita perfecta, felicitatem eſſe.

SVpremum igitur illud quod à civili quæritur ſcientia bonum, felicitatem dici poſſe, conſtare videtur inter omnes. Et tamen res ipſa poſcere videtur, ut planius de ea re agamus, & quid ſit ea oſtendamus. Quod fiet, ſi prius appareat, quodnam ſit opus hominis, qua eſt homo. Etenim ut artificis cujuſlibet in operatione ſua bonum eſt; tibicinis, exempli gratia, ut tibia canat; ſtatuarij, in ſtatua; eodemque in reliquis operationibus & actionibus modo, ſic & hominis in opere ſuo eſt bonum, ſi aliquod hominis opus eſt qua eſt homo. Vtrum ergo fabri

fabri ac coriarij tale est opus aliquod & actio, hominis vero nulla, sed plane iners est hoc animal? An vero ut oculi, manus, pedisque, reliquorumque deinceps membrorum, aliquod opus est, sic & hominis peculiare ab his omnibus opus statuendum est?

Quodnam ergo hominis opus est? Ac primum vivere, plantis etiam commune est: nos autem proprium hominis opus quærimus. quare nihil amplius de hoc dicendum est. Cum vero post vitam eam, quæ nutritiva dicitur & auctrix, quam plantis tribuimus, sensitiva sequatur, ut quæ ad rationalem accedat propius, etiam de ea agendum erit. Porro & hæc equo & bovi reliquisque communis est animalibus. quare neque hoc erit opus illud hominis, quod quærimus. Restat ergo vita rationalis, cum actione conjuncta. Hæc duplex videtur. Altera enim pars ejus ratione quidem caret; paret tamen rationi & cedit: altera vero ratione prædita est & mente utitur. Et ea quidē quæ ratione est prædita, & mente utitur, disponit & ordinat: quæ caret, disponitur & ordinatur. Quare rationali parti magis proprie tribuitur hæc functio; si quidem hæc sit functio: altera enim passiva vocatur.

Est ergo opus hominis animi secundum rationem functio, quoties nimirum intelligit: aut non sine ratione, quoties secundum passivam partem movetur cum ratione. Cum ergo ea quæ secun-

dum rationem, sit functio sit hominis, si recte fiat eadem & ut oportet, nihil vetabit, quin rursus sit functio hominis. Sicut nec diversi generis citharœdi & boni citharœdi opus est. Citharœdi enim est citharam pulsare: boni autem, bene. Neque enim differunt hæc genere. Sicut nec equus alius est genere, quam bonus equus. Quod si hęc ita se habent, hominisque opus esse judicamus vitam aliquam, hanc vero functionem animæ actionemque secundum rationem esse, boni hominis opus erit, bene & decenter secundum rationem operari. Bene autem singula & decenter secundum proprium sibi bonum fieri dicuntur: quare & functio hominis, secundum proprium sibi bonum, recte fiet ac decenter. Bonum autem illi proprium, est virtus. Quare bonum hominis hoc erit, quod dico: animæ nimirum secundum virtutem functio. Quod si virtutes multæ sint; quæ secundum optimam earum ac perfectissimam. Atque ita opus hominis invenimus. Bonum autem in singulis, finis est, ut jam diximus: quare & finem humanarum actionum invenimus. Finem autem humanarum actionum, eundē esse cum felicitate diximus. Quare & ipsam, quod propositū nobis erat, felicitatem invenimus.

Præterea, oportet opus hominis, ut plane sit perfectum, in perfecta vita esse. Nam, ut una hirundo aut dies una ver non facit: sic nec beatum aut felicem

cem aliquem dies una facit, aut exiguum tempus.

Quare bonum hominis, ipsa nimirum hunc in modum circumscribatur felicitas: ut sit in vita perfecta secundum virtutem animæ functio. Præstat enim adumbrare prius, postea vero accuratius, ut pictores solent, instar imaginis, hanc boni quã proponimus definitionem perficere. Etenim quæ feliciter delineata sunt, promovere porro & articulatius distinguere, facile videtur, & cujusvis esse. Ad hujusmodi enim ipsum quoque tempus confert aliquid: quod & invenire & optime promovere solet talia. Tempore enim semper aliquid accedit artibus: nec fere quisquam est qui non supplere possit, id quod deest.

CAP. XII.

Pro ratione materiæ, tractationem quæ de ea instituitur petendam esse: item causam rei in principijs non quæri.

SEd & illud meminisse oportet quod supra diximus, ne accuratam agendi rationem ubique exigamus: sed contra prout subjectum singulorum flagitat, & in quantum tradendi poscit ratio. Nec enim faber & geometra eodem modo rectum considerant angulum. Singuli enim prout rationi suæ convenit, hoc agunt. Faber quidem quatenus operi suo conducere existimat: geometra vero ipsum per se considerat: hoc est, quid sit, & qualis. Nec enim aliud subsidio ejus opus efficere cogitat: sed veram tantum

tantum ejus rationem inquirit. Eodem quoque modo in reliquis agendũ est; ne plura fiant quæ extra opus sunt propositumque nostrum, quam quæ eo tendunt. Si enim ex fabro rationem recti quæramus anguli quod ad institutum operis illius non facit, difficilius hoc inveniet, quam si de opere ipsius artis ex eo quæras. Sed neque similiter causa est quęrenda in omnibus. Sufficit enim in quibusdã, plane ostendisse quod sint, licet non addatur, cur sint. Illud autem in disciplinarum quoque fieri principijs solet: in quibus non cur sint, sed an sint quæremus tantum. Atque hoc omnibus commune disciplinis est principium. Si enim principiorum semper rationem quæremus, nunquam incipiemus, sed in infinitum potius abibimus. Illud autem, quod sint, diversis in principijs modis probatur: ut puta, inductione, sensu, consuetudine. Inductione, ut cum dico: quæ ad idem sunt æqualia, inter se sunt æqualia. Probatio enim à particularibus, est inductio. Sensu vero, ut cum ignem calere, aquam frigere, demonstrat physicus: quæ quidem principia sunt scientiæ. Consuetudine vero ethici cognoscuntur principia. Nec enim fieri potest, ut aliquis eam quæ de virtutibus agit, recte intelligat disciplinam, qui non prius honestis insueverit actionibus: sicut in sexto à nobis dictum est capite. Quare danda est opera, ut singula convenienter naturæ suæ tradantur prin-

tur principia: tum ut ex definitione fiant manifesta. Multum enim ad sequentes demonstrationes conferunt. Ita quidem ut plus quam dimidium totius demonstrationis posse videatur principium: quia plurima de quibus quæritur, per ea illustrantur. Semper enim in majore propositione assumitur principium. Major vero propositio, omnia fere potest in demonstratione. Et fortasse quemadmodum & alia de causa, ita etiam ab hac major vocatur.

CAP. XIII. 8

Quæ veteres de felicitate dixerunt, non omnino à superiori definitione dissentire.

ET hæc quidem de principijs dicta sint in genere. De eo autem quo nunc peculiariter agimus, plura videnda erunt. de felicitatis nimirum.

Quare non tantum definitionem ejus examinabimus, sed & singula ex quibus constat verba, pressius paulo inspiciemus: cum quibus deinde veterum opiniones conferemus, ut videamus nimirum an definitioni huic respondeant nostræ. Veræ enim definitioni, omnia quæ definito insunt, facile respondent: ac propterea & alia quæ de eo dicuntur: à falsa vero statim dissentit veritas. Cum ergo tripliciter distinguantur bona; aliaque externa, alia animi, alia corporis dicantur esse; bona quidem animi, propria esse maxime, maximeque bona fatemur

temur omnes. Animi autem bona, actiones animi & functiones dicimus. Vnde ſequitur actiones ejus functioneſque bonas, proprias maxime, maximeque bonas eſſe. Quare in bona functione animi, id quod proprium maxime, maximeque bonum dicimus, conſiſtit. Hoc vero eſt felicitas. Animi ergo ſecundum virtutem functio eſt felicitas, etiam ex hac opinione: quæ & antiqua eſt, & Philoſophorum omnium comprobata ſuffragijs.

Recte præterea per actiones quaſdam atque functiones definitur felicitas: ita enim ex animi apparebit eam bonis eſſe, nec ad externa referendam.

Ideoque bene agere beneque vivere dicitur qui felix eſt: quæ functionem actionemque denotant.

Apparet præterea, ea quæ ad felicitatem requirebant veteres, ijs quæ ſupra poſuimus, comprehenſa eſſe omnia. Eorum quippe alij virtutem, alij prudentiam, alij ſapientiam requirunt: alij etiam omnia hæc felicitatem eſſe judicant. Alij aliquid horum cum voluptate: ſed quæ ex his ipſis naſceretur potiſſimum.

Fuerunt etiam qui externam adjungerent proſperitatem. Horum autem alia multi atque antiqui, alia pauci quidem ſtatuerunt, ſed magni nominis. Quorum neutros in omnibus erraſſe, veriſimile eſt: ſed in uno fortaſſe aliquo, in pleriſque vero recte ſenſiſſe.

Cum ijs igitur qui vel omnem virtutem, vel certe earum præstantissimam, felicitatem esse voluerunt, nostra convenit de eadem opinio. Ex functione enim virtutis, est felicitas. Rursus tamen hoc differt: quod illi in habitu virtutis ac possessione felicitatem ponebant; nos in functione & usu. Est vero non exiguum discrimen, utrũ in possessione an in usu, in habitu summum bonum ponas, an in functione. Quippe cum esse possit habitus, nec quidquam efficere; ut in eo qui dormit, aut alio modo ociatur: quod in functione fieri non potest. Necessario enim aget, penes quem est functio: & si bona ea est, aget bene. Hoc vero felicitatem vocamus. Nam ut in Olympicis non pulcherrimi coronantur aut fortissimi, sed qui certant (ex his enim quidam tantum victores abeunt) ita in communi vita boni illi & honesti, non qui possunt recte agere, sed qui agunt, felicitatem consequuntur.

CAP. XIV.

Jucundissimam per se esse eam quæ secundum virtutem instituitur vitam, maximeque honestam & bonam.

Est autem jucundissima etiam eorum vita, idque non extrinsecus, sed propria quadam & quæ per se inest, voluptate. Etenim cum delectari sit animi, nihil vetat eam quæ secundum virtutem est functionem, cum voluptate esse. Esse autem

vel hinc apparet. Cum enim singulis jucundum sit illud, cujus studiosus dicitur; sicut equus ei, qui equis delectatur gratus est, spectaculum ei, quem hæc voluptas capit; sequituur & virtutem easque quæ secundum hanc instituuntur actiones ei gratas esse, quem hæc capit. Ea autem quæ plerisque jucunda videntur, inter se pugnant: alius enim aliud vel jucundum vel non jucundum existimat: causa autem est, quod natura non sint talia. Illis vero quos honesta delectant, ea quæ sunt talia, jucunda videntur. Cum enim sint optimi, sequi quoque videtur, ut quæ revera sint jucunda sequantur. Sequuntur autem eas, quæ secundum virtutem sunt, actiones. Vnde apparet eas quæ secundum virtutem instituuntur actiones, ijs jucundas esse quos virtus delectat, idque per se quidem. Nam quod natura sua est jucundum, nō ob aliud jucundum est. Quare neque externa ulla voluptate tanquam appendice opus habet vita eorum, sed ipsam continet in se voluptatem. Quod si quis dicat, non omnes viros bonos delectari virtute (sunt enim qui virtute non delectentur nonnulli) respondebimus: bonum revera aut honestum non esse, quem actiones non delectant bonæ. Sicut nec quisquam justum eum dicet, qui juste agendo non delectatur; aut liberalem quem liberalis non delectat actio. Similiter & in alijs. Quod si ita sit, sequitur eas quæ

ſecundum virtutem ſunt actiones, per ſe jucundas eſſe. Eæ autem & bonæ ſunt & honeſtæ: eoque magis tales ſunt earum ſingulæ, ſi quidem recte judicat de ijs vir bonus. Male autem judicare talem, abſurdum eſſet. Bonas autem eas & honeſtas eſſe judicat. Quare & optima & pulcherrima & jucundiſſima res eſt felicitas. Neque aliud pulcherrimum, aliud optimum, aliud, ut in Deliaco epigrammate dicitur, eſt jucundiſſimum.

Pulcherrimum eſt quod eſt juſtiſſimum, optimum autem ſanum eſſe.

At jucundiſſimum id, quod conſequi optat aliquis.

Omnia enim hęc optimis inſunt functionibus. has autem vel omnes, vel ſi quæ inter eas maxime excellit, felicitatem eſſe dicimus.

CAP. XV.

Externis etiam rebus opus habere eum, qui felix futurus ſit: licet in externis non conſiſtat felicitas. Item, felicitatem hominis à fortuna non eſſe.

IN bonis ergo actionibus conſiſtit felicitas: & tamen externis quoque bonis egere videtur nihilominus, ut diximus. Fieri enim non poteſt aut certe difficulter, ut honeſte quis agat, ſine externorum ſubſidio. Multa enim & quidem præclariſſima, non aliter quam inſtrumentis quibuſdam, externorum fiunt ſubſidio. quemadmodum amicorum opera, vel opibus, aut civili denique honore,

imperio & potentia. Vnde & qui nonnullis destituuntur horum, felicitati quasi splendorē eripiunt suum. Vt si quis generis nobilitate, aut liberorum probitate destituatur aut forma. Nec enim plene felix videtur, qui aut deformis est, aut ignobilis, aut orbus, & sine liberis: aut qui improbos liberos vel habet, vel probos amisit. Quare ad felicitatem ejusmodi quoque requiri prosperitatem, dicimus. Quo factum est ut hanc ipsam de qua agimus felicitatem, externa hac prosperitate definierint nonnulli; sicut alij virtute: quia qui vere felix sit futurus, opus utroque habet.

9 Ideoque quæri solet, utrum disci possit, ac certa quadam disciplinæ ratione comparari. an vero sola bene & ex virtute agendi consuetudine, aliave aliqua exercitatione haberi queat felicitas: vel potius divinitus aut à fortuna quadam hominibus contingat. Et videtur certe, si quicquam aliud divino concedatur munere, certe hoc esse tale. Quinimo tanto magis quàm reliqua munus Deorum videtur esse felicitas, quanto reliquis omnibus, quæ contingunt hominibus, est præstantior. Cæterum de his accuratius velle inquirere, non est loci hujus, sed ibi potius faciendum est, ubi de providentia disputatur. Nobis vero ex ratione instituti nostri est agendum & ordinis. Videtur ergo, etiam si Deorum munere non contingat, sed aut virtute, aut alia

quacun-

quacunque exercitatione comparetur, nihilominus in ijs quæ maxime divina sunt, reponenda esse felicitas. Virtutis etenim & præmium & finis, quæ ipsa putatur esse felicitas, optimum quid & divinum videtur, ac beatum esse omnibusque commune. Possunt quippe omnes, quibus integra mens est, neque plane ad comparandam sibi virtutem sunt inhabiles, ipsam quoque consequi felicitatem.

Verisimile est enim ab omni exercitatione majorem provenire felicitatem, magisque perfectam, quam à fortuna. Eodemque modo omnia, quæ ab alia quacunque proveniunt causa, sive ea ab arte, sive sit à natura, meliora sunt ijs, quæ à fortuna; maximeque quæ ab optima: qualis est virtus. Præterea maximum pulcherrimumque bonum, felicitatem dico ipsam, fortunæ velle committere, nimis absurdum foret. Quod ipsum vel ex superiore felicitatis definitione apparet. Animi enim functionem secundum virtutem, in vita perfecta, definivimus eam esse. Reliqua vero bona, cum corporea, quæ ipsius sunt corporis, tum catera quæ ad corpus referuntur, partim ad felicitatem sunt necessaria, partim tanquam instrumenta se habent ad eam. Et necessaria quidem sunt: ut, exempli gratia, sanitas corporis, eaque quæ ad vitam sustinendam spectant: & similia, sine quibus perfici non potest felicitas. Instrumenta vero: ut, exempli

gratia

gratia, opes & amici. Quod si hæc vera est felicitatis definitio, quomodo causa ejus statuetur fortuna? Animi enim functio à fortuna esse non potest. Hanc autem definitionem etiam reliqua sequuntur, quæ de civilis scientiæ fine supra disputavimus. Finem etenim ejus id quod optimum est, esse diximus: ideoque felicitatem in ea humanam consistere. Merito ergo nec equum nec bovem nec aliud simile animal beatum dicimus: quia nullum eorum hujus de qua loquimur functionis compos esse potest. Eademque de causa nec puer beatus est: nondum enim per ætatem actionibus hujusmodi idoneus habetur. Si qui vero inter pueros beati dicuntur, spei causa, quam de se præbent, ita appellantur. Etenim & virtute, ut diximus, & vita opus est perfecta.

Multæ enim vel mutationes vel diversi casus accidũt in vita, fitque sępissime, ut qui maxime sit fortunatus, in maximas quoque calamitates incidat: quemadmodum in heroicis de Priamo fabulantur veteres. Eum vero qui ejusmodi fortunã experitur, miserque moritur, nemo felicem prædicat.

CAP. XVI.

10 *Vtrum felices iudicandi sint viventes.*

VTrum ergo nullus hominum felix dum vivit judicandus est, sed finis, ut volebat Solon, expe-

expectari debet? quod si verum esse ponamus, sequetur aliquem post mortem felicem esse. An potius hoc omnino absurdum est, ut in morte ponatur felicitas: cum præcipue in actu aliquo & functione ea consistat? Ij vero qui hoc sentiunt, in ocio potius eam locant perpetuo & inertia.

Dicimus ergo, neque nos neque Solonem propterea beatum judicare mortuum, quia sit mortuus: sed quia ad finem usque vixerit beate. tum vero posse tuto felicem judicari aliquem: ut qui extra miserias omnes & adversam videatur positus fortunam. Rursus tamen non sufficere videtur hæc solutio. Adhuc enim quæri potest, an aliquod vel malum mortuo putemus esse vel bonum, cujus ad eum pervenire sensus possit, sicut ad eum qui adhuc vivit. Etenim & felices judicantur & miseri, & honore afficiuntur, & dedecore; tũ liberorũ ac nepotum ad eos referri videtur prosperitas: beati enim ac felices in felicitate posterorum, sicut infelices in eorum infelicitate videntur esse. Nam & hoc dubitandi causam præbet. Ejus quippe qui feliciter vixit & eodem modo est mortuus, multa evenire possunt nepotibus: alij enim boni erunt, vitamque se dignam consequentur: alij contra. Absurdum autem videatur, si una mutetur quoque mortuus, ac interdum felix, interdum contra infelix sit. Rursus absurdum illud videatur, si ij qui adhuc vivunt, for-

tunæ mortuorum nullo modo fiant participes: quos præcipue aliqua generis conjungit necessitas. Verum ad priorem nobis quæstionem redeundum est: ut nimirum videamus, an non dum vivunt, sed post obitum tantum judicandi sint beati. Ex eo enim forte alterum quoque fiet manifestum de quo nunc quærimus.

Quod si respicere finem oportet, ac tum demum de felicitate alicujus pronuntiare, non quod tum, quia mortuus est, propterea quoque sit felix, sed quia felix erat prius: quomodo non absurdum videbitur, quamdiu felix est, tribui ei non posse quod habet, nec vere felicē dici posse, quia felices judicare nolumus viventes, quod diversas in hac vita mutationes esse videamus, felicitatem vero rem stabilissimam, minimeque judicemus esse mutabilem, sicut cōtra maxime instabilis est fortuna? Et revera si fortunam sequamur, necessario illud sequetur, ut eundem & felicem esse & infelicem rursus dicamus. Atque ita ex eo quem felicem videri volumus, Chamæleonem faciemus, planeque imbecilliter eum stabiliemus.

Respondemus ergo ad objectionem hanc: Minime debere fortunam nos sequi. Nec enim in his vel felicitas consistit vel miseria. Fatemur enim, opus quidem habere his omnibus ad felicitatem suam, vitam humanam, sicut diximus: ita tamen

ut ipsa

ut ipsa felicitatis essentia, non in his sed in ea quæ secundum virtutem est functione consistat, ut ex superioribus apparet. Stabilis enim ac perpetua oportet sit felicitas. Ideoque in fortunæ muneribus non potest consistere. Quod ipsum confirmat præsens quæstio, quæ ex ea opinione tanquam fundamento quodam orta est, quæ stabilem esse præsupponit felicitatem. Nullum enim tam est stabile humanum opus, quam ea quæ secundum virtutem instituitur functio: in qua felicitatem ponimus. Etenim ipsis quoque scientijs stabiliores habentur. Rursus inter has virtutes eæ quæ præstantissimæ sunt, simul quoque sunt stabilissimæ: quia præcipue in ijs, ac maxime continuo, felices vivunt homines; ita ut ne minimo quidem temporis intervallo abrumpatur ea, quam in bonis actionibus ponunt functio. quia hæc, ut dictum est, maxime eos vita delectat. Ac propterea nunquam eos capit oblivio.

Quoniam ergo non in fortuna, sed in ijs quæ secundum virtutem fiunt actionibus, consistat felicitas, hoc quoque aderit felici quod quærimus. ut nimirum bonū habeat stabile, totoque vitę tempore sit felix. Semper enim, aut præ reliquis, actiones eas ac contemplationes aget & contemplabitur, quæ secundum virtutem fiunt. Sed & cum fortuna luctabitur, nec ab adversis vel tantillum mutabi-

 tur,

tur, ſed contra quæcumque ingruerint pulcherrime ac diligenter foret: quippe qui revera bonus ſit & ut in proverbio eſt, quadratus ſine probro.

Cum autem multa eveniant à fortuna, quorum magna alia, alia ſunt parva; ea quæ parva ſunt, ſeu ſecunda ſeu adverſa, nullam viro bono exhibebunt moleſtiam, neque ullam vitæ ejus mutationem adferent.

Magna vero, ſi ſecunda ſint, feliciorem ejus vitam efficient, ſi quidem felicitatem ea ornare ſolent, nec niſi in pulcherrimis rebus à bono viro adhibentur.

Sin adverſa, premunt quidem felicitatem ejus ac lædunt, multiſque præclaris actionibus impedimento eſſe poſſunt: nihilominus tamen & in his præſtantia quædam elucet, ſi quis non difficulter multa ferre ac magna poſſit fortunæ incommoda. idque non quod omni doloris ſenſu ſit privatus, & & ſtupore munitus, ſed quia generoſus eſt ac magnanimus.

Si enim in ijs quæ ſecundum virtutem fiunt functionibus felicitatis conſiſtit eſſentia, eæque hominis beati vitæ proprie conveniunt, nemo unquam qui beatus erit, miſer eſt futurus. Nunquam enim aget quæ deteſtanda ſunt aut improba. Hominem enim vere prudentem ac probum, omnem judicamus fortunæ faciem egregie ferre debere. Et

quemad-

quemadmodum optimus artifex in materia quacunque artem oſtendit ſuam; dux exempli gratia optimus, exercitu quem habet, licet non admodum ſit eximius, quam maxime militariter uti ſolet; optimus coriarius è corio quocunque pulcherrimum facit calceum, eodemque modo & cæteri artifices: ita & beatus non ſemper felicem ſucceſſum fortunæ petet, ſed pro fortuna præſenti, præſtantiſſimas actiones dabit. Ideoque quod ad fortunam, miſer nunquam erit, ſed ſolummodo non beatus, ſi in eaſdem forte in quas olim Priamus calamitates incidat.

Sed nec varius erit aut mutabilis: quia neque à ſecundis rebus neque ab adverſis quibuſcunque facile movebitur, ſed à magnis fortaſſe & plurimis.

Quamvis nec ab his facile: ſi quidem quotieſcunque ex adverſis emerſerit, non exiguo rurſus temporis ſpatio ad perfectam perveniet felicitatem, à qua ad tempus divertit; quia non facile movetur: ſed longo demum poſt tempore talis erit, atque interea magna illa ſua ac pulcherrima rurſus conſequetur bona.

Quid ergo felicem vetat dicere ejuſmodi hominem, qui ex præſcripto perfectæ operatur virtutis: & qui, ſi forte minus aliquando felix in externis fuerit, rurſus ad felicitatem redibit ſuam, ſatiſque rurſus ab his ipſis inſtructus erit, non exiguo tan-

tum sed toto vitæ tempore: talisque & vivet postea & morietur? Adjungo autem & externa bona, quia humanarum actionum finis est felicitas, ac propterea perfectum esse debet hoc bonum, & sine ullo defectu. Quod si hoc ita se habet, non post obitum de felicitate alicujus judicabimus, sed dum vivit: ut pote qui & habet ea, & habebit semper, quę jam diximus. Felicem autem, dico, felicitate humana: quæ non undique perfectum habet bonum. Atque hæc quidem de felicitate, quam non mortuis sed viventibus tribuendam esse putamus, dicta sint hactenus.

11

CAP. XVII.

Vtrum fortunæ posterorum participes fiant post obitum beati.

AD alteram vero quæstionem, in qua illud quærebatur, utrū ex infelicitate posterorum aliqua ad beatos perveniat calamitas, nunc respondendum erit. Nihil igitur omnino à posteris alijsve propinquis, sive secunda utantur fortuna sive adversa, pervenire ad beatos posse, à communione abhorret & conditione humana. Communioni namque natus homo est. Sed & cum opinione pugnat communi. Omnibus enim videtur, communia esse amicorum omnia. cum vero multa beatorum eveniant propinquis, eaque ipsa dissimilia sint & diversa, ita ut quædam magis, quædam minus ad felici-

tatem

tatem faciant, sigillatim quidem ea velle distinguere, longum esset ac infinitum: quare sufficiet si obiter ea, & quasi pingui Minerva, percurramus.

Distinguemus ergo hęc etiam, quemadmodum & reliqua, tam secunda quā adversa, quæ eveniunt beatis. Alia nimirum magna esse & eximia, hoc est, talia, ut pondus aliquod & momentum ad vitam habeant: alia vero parva ac leviora. Iam primum ergo differunt tantum, quæ viventibus adhuc beatis eorum eveniunt propinquis, ab ijs quæ post obitum eorum: quantum differūt ea quæ in tragœdijs repræsentantur mala, à malis ipsis, quorum hæc tantum umbræ sunt. Videndum igitur quantum inter se differant. Ac fortasse præstabit hoc ipsum videre: utrum quos beatos dicimus fortunæ illius, quàm experiuntur propinqui, sint participes post mortem. Videtur certe, si aliquid ad eos aut bonum perveniat aut malum, leve hoc esse & exiguum. Vel quod per se leve sit & exiguum, vel quod illis sit tale, quamvis per se magnum sit: quia hac vita semel sunt defuncti. Quod si vim habeat quandam, certe non tantam aut talem, ut vel felices eos faciat qui non sunt, aut ijs qui sunt felicitatem eripiat suam. Ita ut aliquid à viventibus perveniat ad mortuos: quæ tamen omnia talia sunt, & tantilla, ut nullam omnino secum mutationem adferant.

CAP.

12

CAP. XVIII.

Felicitatem ex ijs esse, quæ honoranda dicimus.

CVm hæc ita semel definita sint; videamus & hoc de felicitate. Vtrum inter facultates, an vero ea quæ laudanda, aut quæ honoranda dicimus ponenda sit felicitas. Ac facultatis quidem nomine, habitus intelligimus artium: sicut gubernatoriæ aut medicæ, gubernare posse aut mederi. Laudanda vero, quæ jam successerunt, & in actum sunt producta, sicut honoranda, quæ divina sunt, & reliquis majora. Quæ cum ita sint, quærendum, quid ex his omnibus sit felicitas. Ac primo quidem facultas esse non potest. Est enim bonum perfectum: facultas autem imperfecta est. Præterea felicitas non numeratur cum multis, contra vero facultas: multæ enim sunt facultates. Felicitas ergo non est facultas. Sed neque inter laudanda potest poni; id enim laudatur quod boni alicujus est particeps: sicut justũ fortemve hominem laudamus vel bonũ: aut ipsam denique virtutem: quia boni alicujus qualitatis est particeps, & ad bonum quodammodo refertur & honestum. Quare & ij qui Deos laudant, sunt ridiculi, quia quodammodo eos nobis æquare videntur: idque propterea, quia laudes omnes reciproce quodammodo fiunt ad bonum & relate. Talia igitur sunt quæ laudanda vocamus. Felicitas

licitas autem non est talis. Est enim ipsa bonum & optimum. Quod vero bonum est & optimum, laudari non potest: nec enim ad aliquod refertur bonum. Quare neque Deos ipsos laudamus, sed felices & beatos dicimus. eodemque modo homines divinos, eaque bona, quæ per se sunt talia: qualis est felicitas. Nemo enim felicitatem, sicut id quod justum est, laudat: sed tanquam divinius quid ac melius, beatum judicat.

Quoniam ergo quæ laudanda dicimus, bonum aliquem ob finem laudantur, nullum vero ad finem refertur felicitas (ipsa enim ultimus est finis) sequitur nec inter laudanda ponendam eam esse; quare restat, ut inter honoranda collocetur. Hanc vero opinionem & Eudoxus confirmat. Etenim ut voluptatem optimum ostendat & perfectum bonum esse, ex eo probari posse voluit, non esse eam è laudandis, ut quæ sit præstantior; quia non laudatur, cum tamen sit bonum. Talia autem dicebat Deum esse, & ipsum bonum. Horum enim respectu reliqua quoque bona dici & laudanda esse. Laudatur enim virtus, quia præclaris ab ea actionibus idonei redduntur homines. eodemque modo gesta quoque præclara, sive corporis ea sint sive animæ, encomijs extollimus, quia ad finem aliquem bonum referuntur. Ipsa vero nunquam laudari poterit felicitas: neque enim ab

bonum tendit finem. cum ipsa, ut jam diximus, extremus sit finis. Cæterum de laudibus & encomiis agere, & quibus ea tribui soleant, non est hujus argumenti. Magis enim convenit aliis. Patet certe ex iis quæ dicta sunt, ad ea quæ honoranda sunt & perfecta, referendam eam esse. Quin & principium reliquorum videtur, bonorum & causa: siquidem ejus causa facimus & reliqua. Principium vero bonorum & causam; inter honoranda ponimus & divina.

CAP. XIX.

13. *De virtute, in quo & de facultatibus animæ.*

QUoniam ergo animæ secundum perfectam virtute functio, est felicitas: videamus de virtute. Quæ quidem consideratio multũ hanc de felicitate disputationẽ illustrabit nostram. Sed & vero politico videtur convenire ut de ea agat. Studet enim quam maxime bonos efficere cives, ac subjectos legibus; quemadmodum Cretenses legislatores ac Lacædemonii, aut si qui alii his similes fuerunt. Quare neque aliena videtur esse hæc quæstio, ab eo quem supra nobis proposuimus, scopo: qui de fine nimirum civilis erat scientiæ.

De virtute ergo nunc agendum est, & quidem humana: siquidem & à principio humanum quærebamus bonum.

Quoniam ergo virtus hominis, non corporis

est,

est, sed animæ (nam & felicitatem, animæ functionem dicebamus:) virtutem autem hominis cõsiderat politicus; necesse est hæc quoque scire politicum, quæ de anima traduntur. Non aliter quam qui curaturus est oculum, & totum novisse humanum corpus debet: tanto magis autem politicus animam quam medicus corpus, quanto civilis scientia & melior est medica & præstantior. Sed & multum operæ in cognitione corporis ponere videmus medicos præstantes: unde sequitur, conditiones quoque animæ perspectas debere esse politico. Eatenus autem de anima agendum est, quatenus præsenti de virtute disputationi sufficit. Omnia enim quæ ad eam spectant velle accurate persequi, & in genere de ea disserere, majus quam pro instituo nostro, in quo jam versamur, opus est.

Porro de anima & non in scriptis tantum quibusdam, sed & viva voce apud auditores nostros nonnulla satis luculenter tradidimus: quibus qui volent, hoc loco utantur. Dicimus ergo, partem aliam animæ compotem rationis, aliam expertem esse: Hæc vero utrum separata sint à se mutuo, quemadmodum vel partes corporis, vel reliqua sunt quæ dividuntur; an contra, re ipsa unum sint idemque, verbo autem diversa, quemadmodum curvum in circumferentia & concavum (quæ cum idem sint revera nec possint disiungi, definitione

tamen differunt: alia enim circumferentiæ est definitio, qua cava, alia qua curva) hæc dico velle quærere, plane præter instituti nostri est rationem. Quare de ea, quę ratione caret, dicamus. Hujus ergo partis rursus pars alia est, quæ vegetativa dicitur: ita eam voco quæ nutriendi vim & augendi habet. quę quidem omnibus quoque & plantis communis est & animalibus. Si quidem hanc facultatem cunctis quæ aluntur recte possis tribuere, ut & imperfectis in utero fœtibus. quamvis eadem quoque in adultis sit hominibus: nam aliam ijs velle tribuere, absurdum esset. In hac ergo facultate virtus non reperietur proprie hominis, sed quædam omnibus communis. Talis enim virtus, qua vel nutritur corpus vel incrementum capit, etiam in dormientibus operatur: ac tum certe maxime. Virtus vero hominis, minime. Qui enim bonus aut malus est, minime in somno discernitur. Ac propterea vulgo dicunt, medio vitæ tempore, nihil differre à felicibus miseros: quamdiu nimirum dormiunt. Nec immerito. Est enim quasi torpor quidam somnus, tam probæ animæ quam improbæ. Nisi quis hoc dicat: honestorum propterea hominum somnos meliores esse, quoniam diurni quodammodo motus ad somnos quoque se extendunt: ac ob eam causam eas quæ in somnis offerūtur imagines viris probis, magis quoque bonas esse, quam quæ reliquis.

quis. Sed de his satis. Pars certe nutritiva virtutē hominis non habet: de qua nunc loquimur. Videtur autem & alia quædā esse animæ natura, non plane expers rationis, ut superior: sed quæ quodammodo rationis est particeps, & quodammodo pugnat cū ea. Quare continentis interdum & incontinentis rationem laudamus, quia non cedunt statim, sed in contrarium nituntur. Alter quamdiu oportet, alter ad tempus. Ac propterea aliquid in ea videtur esse præter rationem, quod pugnat cum ratione, & contra nititur. Plane enim quemadmodum resolutæ corporis partes, si in dextrum eas movere studeas, contra in sinistrum feruntur; sic & in anima. In contrarium enim quam à ratione trahuntur, appetitus feruntur incontinentium. Motum autem hunc contrarium, in corporibus quidem videmus, in anima vero non item. quamvis autem non vi-videatur, nihilominus & est & esse putandum est, præter rationem aliquid, quod cum ea pugnat & quasi congreditur. Id autem quomodo fiat hujus instituti non est dicere. Videtur certe & hoc esse rationis particeps, quatenus rationi paret. Etenim à ratione viri continentis pars altera quæ sine ratione est, in qua iræ vis & lubidinis sedem habet suam, ducitur ac paret. Magis vero in temperante ac forti paret & obsequitur: in quo omnia cum ratione consentiunt. Quamobrem duplex in anima vide-

tur pars rationis expers. Altera sine ratione prorsus: vegetativa dico, quæ nutritioni servit nimirum & augmento. Altera quæ ex parte rationis est particeps, in qua bilis sedem collocamus & lubidinis, quę tatenus rationis dicitur particeps esse, quatenus audit eam, moremque ei gerit. Cæterum eam quæ ratione caret partem, à ratione tamen persuaderi, vel ex admonitionibus adhortationibusque & objurgationibus apparet. His enim multi qui sine ratione sunt motus, in ordinem rediguntur. Dupliciter autem dicitur, rationis esse participem, sicut & rationem habere. Dicimus enim aliquem patris & amicorum rationem habere, qui parentes diligeter, curat aut amicos, & quæ ab ijs jubentur, exequitur. Dicimus & mathematicarum disciplinarum rationem habere aliquem, qui eas novit, aut peritiam earum aliquam habet, vel scientiam. Eodem quoque modo dupliciter aliquid dicitur rationis particeps. Primo proprie & in se, sicut pars rationalis: secundo improprie, ut altera, quæ quia rationi paret sicut aliquis patri, rationis quoque particeps dicitur.

Sed & ipsa secundum hanc differentiam dividitur virtus. Alias enim διανοητικὰς dicimus, quę ad rationalem referuntur partem, alias ἠθικὰς, quæ ad alteram, in qua bilis sedem collocamus & lubidinis. Et διανοητικαὶ quidē sunt, sapientia, intelligentia, & prudentia: Morales, liberalitas, & temperantia. Nec enim

enim solemus, cum de moribus loquimur, sapientem aut intelligentem, sed mitem dicere aliquem aut temperantem. Quin & a bono habitu laudamus sapientem, quæ est virtus. Habitus enim laude dignos, virtutes vocamus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER II.

CAPVT I.

Virtutem neque a natura neque præter naturam esse, sed consuetudine generari.

QVoniam ergo animæ perfectio est virtus, animæ vero pars alia rationi alia appetitui destinata est, duplicem quoque virtutem esse necesse est. Alteram quidem quam *διανοητικὴν* Græci dicunt, sicut sapientia, & prudentia: alteram partis illius quæ appetit, quam moralem vocant. Et illa quidem quam *διανοητικὴν* dicunt, partim a natura initium habet (capax enim disciplinæ est) partim a consuetudine quoque promovetur. Potissimum tamen a doctrina & originem & incrementum capit, quare & experientiam requirit & tempus.

pus. Moralis vero consuetudine comparatur. Etenim hoc unum à natura aliquis consequitur, ut bonus esse possit. à disciplina vero, ut intelligat se debere talem esse. Cæterum hoc quoque, ut ad actum perducat vitutem suam, sola consuetudo tribuit, unde & nomen accepit. ἠθικὴ enim dicitur; quod parum abit ab ἔθος.

Ex quo etiam hoc manifestum est, nullam ex moralibus virtutibus natura innasci nobis. Si enim natura boni essent homines, nunquam in contrarium à consuetudine moverentur: nunc vero hoc fit: unde sequitur, nullam nobis moralem virtutem natura contingere: quia nihil quod natura movetur, in contrarium à consuetudine potest inclinari. Neque enim lapidem assuescat aliquis in altum ferri, licet millies in altũ mittat; sicut nec ignẽ ut deorsum tendat: sicut nec aliud quicquam quod natura aliter se habet, consuetudine poterit mutari. Quare neque natura, neque præter eam nobis ingenerantur virtutes. sed facultatem quidem à natura accipimus, talesque nascimur, ut recipere virtutes possimus: recipimus autem, & ijs perficimur à consuetudine. Præterea, eorum quæ à natura consequimur, facultates primum perfectas habemus, ijsque postea utimur: sicut videndi prius & audiendi vim perfecte habemus, ac postea utimur. Nec enim videndo sæpius aut audiendo sensus acce-

cepimus,

cepimus, ſed contra, cum prius habeamus, poſtea utimur. Poſtquam enim quæ oportet agere didicimus, eadem agendo rurſus diſcimus. quemadmodum ædificando ædifices evadimus, citharam pulſando citharœdi. Eodem ergo modo juſte agendo juſti, temperanter temperantes, fortiter fortes quoque evadimus.

Et hoc quidem confirmat, quod in urbibus fieri videmus: ubi legiſlatores conſuetudine cives emendant ſuos. qui cum præmijs virtutum, tum pœnis ad honeſtas eos actiones compellunt, atque ita honeſtos quoque reddunt. Quod ſi non ab omnibus fiat, errant illi à quibus fit aliter. Omnis enim legiſlatoris propoſitum tale eſt & voluntas, ut honeſtis cives actionibus adſueſcant. Quare non à natura, ſed à conſuetudine ſunt virtutes.

Ex ijſdem præterea & per eaſdem conſuetudines atque actiones, virtus & fit & corrũpitur. Fit enim cum bonæ ſunt, corrumpitur à contrarijs. Quemadmodum & ars. Etenim pulſando citharam & boni fiunt citharœdi & mali; bene quidem pulſando boni, male autem mali. Eodem modo & architecti ac reliqui quoque artifices, agendo ſecundum artem, aut boni fiunt aut mali; bene quidem ædificando boni, male autem mali. Niſi enim à tali aut tali functione talis aut talis ars eſſet, ſed natura perficeret artificem, nemo ad conſequendam ar-

tem aliquam præceptore opus haberet, ſed omnes ſtatim aut boni eſſent aut contra. Eodem modo & in virtutibus habet. Nam dum agimus ea quæ ad contractus ſpectant hominum, alij juſti, alij injuſti evadimus. Alterum quidem juſte agendo omnia & ex lege: alterum aliter agendo in Republica. Rurſus quoties in pericula incidimus, aut timere aſſueſcimus aut confidere: unde alij fortes, alij timidi evadimus. Eodemque modo & in cupiditatibus ſe habet & ira. A moribus etenim & eorum conſuetudine, alij temperantes & manſueti, alij intemperantes evadũt, & iracundi. Denique ut verbo dicamus omnia, à ſimili actionis functione quilibet naſcitur habitus; à bona quidem bonus, à mala autem contrarius. Quamobrem neque ſimplex actionis functio boni habitus cauſa ponenda eſt, ſed bona: neque mali quævis actionis functio, ſed mala. Plane ut in architectura. neque enim boni habitus in ædificando, ſimplex ædificandi functio, cauſa dicetur eſſe; ſed bona boni, ſicut & mala mali. Atque ita deinceps ſingulis habitus ſingulæ actionum quoque dandæ functiones ſunt. Differentiam enim harum ſequuntur quoque habitus. Quare multum intereſt ad habitum, utrum bene quis an male à teneris aſſueſcat. Aut potius tota habituum dependet inde differentia.

CAP. II.

Eas quæ secundum virtutem instituuntur actiones in medio esse: easdemque tam ab excessu quam a defectu corrumpi.

CVm ergo hoc in quo nunc versamur argumentum, ad contemplativam non referatur philosophiam, quæ solam veritatis contemplationem pro fine habet; quia circa ea versatur entia, quę scientia tantum comprehenduntur, cum actione autem nihil habent commune; sed contra activæ pars sit, cujus finis est bonum agere (nec enim ut sciamus quid sit virtus, hic disputamus, sed ut boni simus: quia si illud spectaremus, periret nobis opera, siquidem ad finem pervenire nostrum non possemus:) cum ergo finis sint actiones, de illis jam videamus. hæ enim in causa sunt, quod jam dictum est, ut vel boni sint habitus vel mali, de quibus jam agimus. Cæterum bonas actiones eas definire, quæ secundum rectam fiunt rationem, contraque malas, verum quidem est, sed non satis, ut eas ab alijs distinguat. Etenim secundum rectam rationem aliquid fieri cum dicimus, universaliter loquimur. quæ definitio non sufficit, ut ignotæ prius res denotenur. Nam si quis quærat quid sit homo, alius vero respondeat esse animal, nequaquam totum quod de homine dicitur, expresserit. Quare in præsentia hoc differamus: postea enim & quid recta sit

 ratio,

ratio, & quo pacto ad alias se habeat virtutes, commodius dicemus. Illud vero prius concedatur, totam hanc quæ de rebus agendis loquitur doctrinam, hoc est, quæ vel bonæ actiones sint vel malæ, ostendit, non accurate, sed quasi perfunctorie tantum tradi posse, ut in principio est dictum: quia ejusmodi tractandi rationem, quæ materiæ respondeat, requirere oportet. Quoniam & actiones ipsæ, & quæ ijs competunt, non eadem sunt semper. Sicut neque quæ nunc salubria sunt: nunc enim hoc, nunc illud rursus est salubre. Cum constitutionibus enim corporum & mutatione temporis, mutantur hæc quoque. Eodem modo & in actionibus se res habet. Eædem enim modo nocent, modo juvant, idque eosdem sæpe homines. Cum ergo accurate definiri in universum non possint, multo difficilius est definire singula: quia singularia minus cognoscere possumus, quam universalia: quod neque ad artem aliquam aut rationem docendi vel modum, nec ad definita possit referri præcepta eorum consideratio. Quare oportet eos qui agunt, tempus intueri semper, & ab eo actionum investigare rationem. Hoc enim modo, an bonę sint actiones, an contra, invenient. Sicut & medici faciunt & gubernatores. Vterque enim actiones suæ artis pro tẽpore distinguit. Et tamẽ quamvis talis sit doctrina præsens, nihilominus ejus succurrendũ est veritati.

Ac pri-

Ac primum illud notandum eſt, eas nimirum quæ ſecundum virtutem inſtituuntur actiones, à defectu corrumpi & exceſſu. ſicut in corporis robore & ſanitate fieri videmus. Oportet enim cum de ignotis rebus agimus, notis uti exemplis. Etenim & nimia exercitia robur imminuunt corporis, & quæ infra mediocritatem ſunt exigua. Eodem quoque modo & cibi & potus, ſi vel plus quam oportet ſumantur vel minus, ſanitatem corrumpunt: mediocres vero & cōciliant eam, & promovent, & conſervant. Eodē ergo modo & in temperantia ac fortitudine reliquiſque virtutibus ſe res habet. Nam & qui omnia metuit ac fugit, neque quicquam ſuſtinere audet, fit timidus: & qui omnino nihil metuit, ſed omnibus ſe offert, fit audax. in medio autem eſt fortis. Eodem quoque modo à defectu ſimul & exceſſu temperantia corrumpitur. Etenim & qui omni voluptate fruitur, nec ab ulla abſtinet, intemperans: & qui omnes, quemadmodum agreſtes ſolent, fugit, eſt ſtupidus. in medio vero eſt temperans. Etenim & temperantia à mediocritate conſervatur & fortitudo.

Non ſolum autem functiones actionum, à quibus generantur augentur, & corrumpuntur virtutes, eodem modo ſe habent, ſicut ea quæ producunt; ut nimirum bonæ ſint, ſi creent virtutem & augeant, malæ ſi corrumpant; ſed & eæ quæ habi-

tum ſequuntur, & quarum cauſa eſt habitus, eodem modo ſe habent actionum functiones. Quod ex alijs, quę ut ſimilia ſunt ita manifeſtiora, apparet. Sicut ex multo cibo, exẽpli gratia, multiſque laboribus robur naſcitur: quod robur rurſus functionis hujus atque actionis eſt cauſa. Qui enim robuſtus eſt, maxime rurſus tum cibum tum labores ferre poteſt plurimos. Eodemque modo in virtutibus ſe habet. Nam & dum à voluptatibus abſtinemus, temperantes evadimus, & cum temperantes jam ſumus, magis abſtinere à voluptatibus poſſumus. Eodemque modo in fortitudine. Nam & dum voluptates contemnere & pericula ſubire aſſueſcimus, fortes evadimus: rurſuſque cum fortes ſumus, magis quoque ſubire pericula poſſumus.

Cap. III.

In voluptatibus & doloribus moralem verſari virtutem.

QVoniam ergo priuſquam habitum conſecuti ſumus virtutis, & poſtquam eum jam habemus, eaſdem actionum producimus functiones, quo ſigno judicabimus, aliquem aut conſecutum eſſe aut non habere hunc habitum? Nullo certe alio, quam voluptate, cum ſecundum virtutem operamur, aut moleſtia. Etenim qui à corporis abſtinet voluptatibus, & hac delectatur abſtinentia, eſt temperans: qui vero adhuc do-

let, est intemperans. Et qui pericula sustinet, eoque delectatur aut certe non dolet, fortis est: qui vero adhuc dolet, est timidus.

In voluptatibus quippe & doloribus virtus versatur moralis. Voluptatis enim causa, quæ improba sunt agimus: doloris vero, ab honestis abstinemus. Ac propterea magna morum actionumque bonarum statim à teneris, ut Plato ait, habenda est ratio; sed & danda est opera, ut ejusmodi moribus assuescant pueri, ut quibus oportet gaudeant, quibus oportet rursus doleant. Hæc enim vera rectæque rationi congrua est educatio. Rursus, quoniam in actionibus affectibusque versantur virtutes, ijs vero quæ agit aliquis aut quibus afficitur, vel gaudet si volens hoc agit, vel dolet si ab alio cogatur, satis manifestum est, in voluptate ac dolore omnem versari virtutem. Sed & idem ex pœnis illis quas in Republica proponi videmus apparet satis. Eos quippe qui improbis delectantur actionibus, ut ab ijs abhorreant, contraque honestis gaudeant, dolore legislatores solent adducere. Atque ita voluptatem virtutis paulatim ijs instillant. Quippe pœnæ ejusmodi ægros in Republica curant, ac medicinæ loco sunt. Ac quemadmodum cum medicina pugnant morbi quos medicina curat, & cum frigidam ad hiberi à medico videmus medicinam, statim judicamus morbum à calore

esse:

esse: ita ex pœnis quæ dolorem infligunt, judicamus illud quod curatur malum, à voluptate esse. Omnis præterea, ut supra dicebamus, animi habitus, in ijs è quibus vel nascitur vel melior pejorue evadit, natura sua versatur, atque in ijsdem consistit. Iam vero à voluptate & dolore mali fiunt habitus: ut nimirum voluptatem sequamur secus quam oportet, & cum non oportet; dolorem contra cum non oportet, secusque quam oportet, & ubi non oportet vitemus. & si quæ aliæ circunstantiæ malum faciunt vel voluptatis studium, vel odium doloris. Eodem modo & in virtute se habet. quæ in eo, ut voluptatem vel dolorem quis sequatur aut fugiat, ut oportet, & cum oportet, consistit. Ex quo apparet in duobus hisce versari habituum naturam & consistere. unde nonnulli, vacuitates affectionum & tranquillitates, definiunt virtutes: quæ quidem à voluptate desumpta est definitio. Cæterum non recte definiunt: quia simpliciter & sine distinctione ulla hoc faciunt: nec addunt, cum vacuitatem affectionum esse dicunt ac tranquillitatem, ut oportet, & cum oportet, reliquasque circumstantias. Quare hoc manet certe, virtutem esse habitum, quæ circa voluptates doloresque eo modo se habet, quemadmodum diximus, & quæ optima sunt, agit. Vitium autem contra. Cæterum de his ipsis quibus jam locuti sumus, multo pla-

nius ex ſequentibus cognoſcemus. Cum enim tria ſint, quorum cauſa aliquid petitur, totidemque quorum cauſa aliquid vitatur; honeſtum dico, utile, ac jucundum; turpe item, inutile, ac moleſtum; vir quidem bonus omnia hæc ut oportet ſequitur, quæque optima ſunt petit, quæ vero cum damno conjuncta ſunt, vitat. Improbus vero male de ijs judicat, maximeque de jucundo. Neque enim communis tantum omnibus animalibus eſt voluptas, ſed omnia ea ſequitur, quæ eligenda eſſe diximus. Quę namque eligimus, ijs omnibus delectamur. Sic & honeſtum & utile natura ſua eſt jucundum. Ac propterea falluntur improbi, qui omne quod jucundum eſt, honeſtū quoque arbitrantur: quia jucunditas hæc ipſa ſequitur. putãt enim cõverti poſſe hæc duo. quod falſum eſt. Multa enim jucunda ſunt, quæ turpia ſimul ſunt & inutilia. Vnde rurſus apparet, in voluptate ac dolore actiones verſari humanas. Præterea, omnibus nobis à teneris affectus hic innaſctur, unaque adoleſcit: totaque vita noſtra quaſi tincta hoc colore eſt & imbuta. Sed & actiones omnes tam probas, quam improbas, hac quaſi norma diſcernimus: quod voluptatem aliæ, aliæ adferant moleſtiam. neque quiſquam eſt qui non ad hanc quaſi normam omnes actionum functiones dirigat, licet alij magis, alij id faciant minus. Vnde neceſſe in dolore totam ac voluptate hanc doctri-

nam versari. Nec enim parum illi prodest qui quid agendum sit quærit, si prius quid sit honesta voluptate aut dolore affici, vel contra, cognoverit. Ex eo enim mores hominum, aut probos esse judicamus aut improbos. Præterea, si quæ actiones non sunt faciles, in his & ars occupatur & virtus. Quæ enim sunt faciles, nec diuturnam consuetudinem neque ullam discendi requirunt rationem. Quare quanto difficiliores sunt, tanto majorem quoque aut artem requirunt aut virtutem. Quia melius est, quæ difficilia sunt recte deducere, quam quæ facilia sunt superare. Quamobrem maxime in difficilioribus virtus est, in ijsque occupatur. Difficilius autem viro bono est, cum voluptate, ut Heraclitus dicebat, quam cum ira luctari. ideoque in voluptatibus necesse est ac doloribus omne studium suum & virtus ponat, & politicus. Qui enim bene voluptate utitur ac dolore, bonus; qui male, talis quoque est.

CAP. IV.

Differre justum & qui justa agit: ac similiter in reliquis.

IN voluptatibus ergo versari virtutem ac doloribus, itemque ab ijsdem quibus paratur, augeri quoque ac corrumpi, prout vel hoc modo vel illo actionibus fungimur: tum à quibus paratur, in ijs quoque operari, jam diximus.

Dubitare ergo posset aliquis, quomodo eum

qui

qui justus vult esse, justa quoque oportet agere, aut temperata, qui temperans. Etenim & qui justa agunt, justi sunt omnino, & qui temperata temperantes: sicut illi qui musica agunt aut grammatica, musici sunt & grammatici.

Ad hoc respondemus: aliquam esse differentiam, inter eum qui justa agit & qui justus est: sicut & in artibus. Potest enim aliquis grammaticum quid facere, vel fortuito vel suggerente alio, qui tamen non sit grammaticus. Is vero qui & grammaticum quid faciet & grammatice, erit grammaticus. hoc est, cum ex norma aliquid faciet grammaticæ, in qua exercitatus est. Ita aliquis justa potest agere, qui tamen justus non sit.

Quin potius major in virtute, quam in artibus rei hujus apparet differentra. Hic enim in ipsis artis functionibus consistit bonū. Itaque si quis ea quæ musicę sunt faciat, qui musicam novit, nihil obstat, quo minus dici possit musicus. Est enim musicus, licet cum prælectione musica nō faciat, sed ab alio coactus. In virtute autem non ita. Quia si quis justa faciat, non propterea est justus, nisi præter reliqua, quæ requiruntur, volens quoque admodum motuque proprio hoc faciat, & nū ab alio coactus. Tum demum namque justus erit; primo si justa agit, idque sciens, deinde si ex prælectione, tertio si firmiter in actione persistat & constanter. Etenim

qui novit justa, volensque agit ea, nec tamen putat omne tempus justitiæ esse idoneum, nondum justus est. Cum in alijs contra artibus, si quis aut consequi eas, aut artifex in ijs dici velit, nihil requiratur horum, præter scientiam. Nam nisi scientia adsit, quomodo quis artifex erit? Quod si neque cū prælectione artem agit, neque firmiter in exercenda ea persistit, nihil propterea obstat, quo minus sit artifex. In virtute autem parum prodest, si quis omnia sciat quæ sciri æquum est, ut vir bonus evadat. Reliqua vero non parum possunt, sed omnia. Etenim fieri potest, ut qui accuratum nihil de virtute possit dicere, tamen vir bonus sit. Nisi vero hoc etiam adsit, ut ex prælectione agat, constanterque in virtute se habeat, fieri bonus nemo potest. Ea autem ex crebris quas edimus, functionibus ut dictum est, contingunt.

Ac res quidem justæ dicuntur ac temperatæ, cum sunt ejusmodi, quales à justo fiunt ac temperante. Iustus vero est ac temperans, non quicunque hæc agit, sed qui ita agit, quemadmodum justi ac temperantes. Quare recte dicitur, justa agendo justū fieri aliquem, sicut temperate temperantem. Qui vero hæc non agit, nunquam fit bonus nec futurus est.

Plerique autem hæc non agunt, sed ad philosophiam suam confugiunt, ac sermones meros: quod illi philosophari existimant. Quin & boni sibi viri

viden-

videntur, si modo de virtute accurate possint disserere. qui quidem eodem modo faciunt ac ægri, qui diligenter audiunt medicos, neque quicquam tamen eorum faciunt, quæ præscribunt. Sicut ergo illis nunquam recte se habebunt corpora, quamdiu ita curantur: sic neque hi emendabunt animum, quamdiu hoc modo philosophantur.

CAP. V.

Habitum esse virtutem ac medium.

POst hæc restat ut videamus quid sit virtus: tria namque sunt in animo: affectus nimirum, facultates, ac habitus.

Et affectus quidem sunt, cupiditas, ira, metus, audacia, invidia, gaudium, amicitia, odium, amor, æmulatio, & misericordia: omnia denique quæ voluptas sequitur aut dolor.

Facultates autem sunt habilitates quædam animæ his accommodæ, quibus idonei ut his afficiamur, esse dicimur. quemadmodum quibus possumus irasci, aut tristari, aut miserari.

Habitus vero, modi sunt, quibus affectus toleramus; idque vel bene vel male. Quemadmodum, ad iram si vehementer nimium ac impotenter habeamus, aut contra remisse nimium ac molliter, male habere dicimur; sin medio quodam modo, recte. Similiterque ad alia. Iam vero ex his tribus quid

eſt virtus? Affectuſne dico, facultas, an habitus?

Et affectus quidem nec virtus eſt nec vitium. Ex virtute enim boni eſſe dicimur, ex vitio mali: ex affectibus vero minime. Nemo enim aut bonus dicetur aut malus, quatenus tantum iraſcitur. quare nec virtus eſt affectus nec vitium. Præterea, ex affectibus nec laudamur, nec vituperamur: ex virtutibus autem & laudamur & vituperamur. Præterea, iraſcimur ſine ulla præelectione & metuimus, cæteroſque eodem modo affectus ſubimus. in virtute vero & vitio, non ita. quare neque affectus ſunt. Poſtremo, ex affectibus non dicimur diſponi, ſed potius ex ijs moveri: ex virtute vero & vitio. dicimur diſponi quare neque ſunt affectus.

Eiſdem vero de cauſis neque facultates ſunt. Neque enim boni dicimur aut mali, quatenus iraſci poſſumus ſimpliciter: nec laudamur aut vituperamur: ſed nec cum præelectione poſſumus iraſci, ſicut in virtute ſe habet, ſed quatenus natura ita comparati ſumus. Cum contra neque boni natura ſimus, nec mali, ſicut in ſuperioribus oſtendimus.

Quare ſi neque affectus ſunt virtutes, neque facultates, reſtat ut ad habitus referantur. Quid igitur ſit virtus in genere, jam diximus. Eſt enim habitus.

6 Iam vero neque hoc ſufficit, ſi habitus dicatur eſſe, ſed amplius addendum eſt, talem eſſe aut talem, id eſt, bonum. Siquidem vitium eſt habitus

malus.

malus. Hoc igitur de virtute dicendum est: omnem virtutem tum illud in quo est ipsa instruere beneque affectum reddere, tum ipsum quoque opus, quod per eam producitur, rectè disponere. Sic, exempli gratia, virtus oculi ipsum non modo oculum perficit, sed & opus ejus, visum videlicet. virtute enim oculi bene videmus. Eodemque modo virtus equi, ipsum non modo equum instruit bonumque reddit, sed & opus ejus. Hac enim virtute & sessorem recte potest ferre & currere, & hostes excipere. Cum autem ita habeat in omnibus, etiam humana virtus ita se habebit: quæ nihil est aliud, quā habitus à quo bonus efficitur homo, & à quo humanū opus recte ac ut oportet efficiet. Quomodo autem talem cōparabimus nobis habitum? Iam quidem paulo ante id diximus. Eum namque qui cum virtute velit vivere operam daturum semper, dicebamus, ut ad medium perveniat eorum, qui ad affectus nos impellunt motuum: ijsque se insuescere. Sed & idem ex sequentibus patebit: si nimirum videamus qualis sit virtutis natura. Id autem videamus hoc modo.

In omni re continua, qualis est linea, superficies, corpus, oratio, & tempus, aut quodcunque denique dividi potest, aliud plus, aliud minus, aliud æquale sumi potest. Vt exempli gratia, in re continua; si quod decem cubitorum est, multum est,

quod

quod duorum eſt parum, æquale erit quod ſex cubitorum eſt. Eodemque modo in quantitate diſcreta. Si enim multum eſt viginti, parum vero decem, æquale erit, quindecim. quia quo deficit ab eo quod majus eſt, eo excedit hoc quod minus eſt. Ejuſmodi autem æquale, medium vocatur. ipſe autem ordo, arithmetica eſt proportio. Et in diſcreta quidem quantitate non neceſſe eſt ubique ſervare hanc proportionem, (nec enim in infinitum dividendum eſt) in continua vero ubique poteſt, cum in infinitum poſſit dividi. Hoc vero medium non ſimiliter ſemper judicamus: ſed interdum rei reſpectu, interdum vero noſtri. Et rei quidem reſpectu, medium duodecim eſt ſex. quæ æqualiter & excedunt & deficiunt. Ab ipſis quippe rebus differentia ſumitur. Reſpectu vero noſtri, cum à nobis medium exceſſuſque ac defectus ſumitur. Vt, ſi cui multum ſit decem libras comedere, duas parum, non neceſſe erit ſex libras eſſe medium, ac convenire corpori. fieri enim poteſt ut aut plures ſufficiant, aut pauciores. Reſpectu ergo rei, ſex libræ medium erunt ac æquale: noſtri vero, ſeptem aut quinque; quot nimirum corpus requirit. Etenim ſex illæ Miloni, ut qui plene exercitatus eſt, parum alimenti erunt, plureſque ei præbebit alipta. ei vero qui primum exercetur, multum. Similiterque in curſu quoque habet ac lucta. Nam & in his reſpe-

ctu eo-

ctu eorum qui exercentur, æquale judicamus. Sed & quicunque disciplinam tuetur aliquam, medium quærit semper, defectum vero contra fugit ac excessum. Medium dico illud, quod respectu nostri, non ipsius rei est medium.

Et hoc quidem modo omnis scientia opus recte perficit suum. Ideoque de operibus quæ bene se habent, dicere solemus; neque detrahi ijs quicquam, neque addi posse. quo significamus, à defectu illa similiter & ab excessu abesse. Quia ut illa virtutem operis corrumpunt, ita solum id cõservat medium. Cum autem accuratior arte omni præstantiorque sit virtus, sicut & natura, medium quoque ipsa spectabit. Virtutem autem dico non διανοητικήν, (alio enim modo se hæc habet) sed ethicam: in affectibus enim illa & actionibus versatur: quę majores nempe & plures quam oportet esse possunt, vel pauciores. Ac propterea decorum in ijs collocamus, hoc est, æquũ. Possumus enim & metuere & audere, concupiscere & aversari, irasci & misereri, voluptate denique affici & dolore, magis quam oportet aut minus; neutrum tamẽ recte. Omnibus vero his affici cum oportet, & quemadmodum oportet, & in quibus oportet, & erga quos oportet, & cujus causa oportet, medium est & optimum, in quo virtus consistit. Eodemque modo in actionibus habet, quæ ab affectibus producuntur. Nam in illis

quoque & excessus & defectus est, & medium. Quoniam in affectibus ergo actionibusque occupatur virtus, id vero quod medium in affectibus actionibusque est, rectum vocatur,& laudari solet, quorum utrumque virtuti convenit, apparet nec excessum nec defectum, sed mediocritatem esse virtutem, quæ medium semper respicit.

Rursus aberrare multis modis contingit: diversa enim ratione peccat aliquis. Etenim malum, ut Pythagorici dicebant, infinitum est: bonum vero definitum ac terminatum. Ideoque id quod rectum est consequi, res est simplex ac uniformis. Quare etiam facile est peccare, sicut sagittario aberrare à scopo: id vero quod rectũ est, consequi, difficile est; sicut scopum tangere. Apparet ergo ex hoc quoque, utrumque, cum excessum tum defectum sibi vindicare vitium (utrumque enim indefinitum est) mediocritatem vero virtutis esse, quæ definita est & unica. Etenim,

Simpliciterque boni sunt, variequе mali.

Est ergo virtus præelectionis habitus, qui in mediocritate consistit ad nos relata, ratione definita, & quemadmodum prudens definiret. Et mediocritas quidem duorum vitiorum: quorum alterum in excessu, alterum est in defectu. Alterum enim superat, ab altero vero superatur. Quia alterum vitiorum superat id quod rectum est, alterum ab eo superatur:

peratur: virtus vero id solum quærit quod rectum est, hoc est medium, solumque hoc eligit. Quare si essentiam quæramus vertutis, erit mediocritas: sin bonum quod in ea est ac rectum, extremitas.

CAP. VI.

Non in omni affectu vel actione esse medium: deinde sigillatim, quæ virtus quorum vitiorum sit media.

SEd & illud sciendum est, non omnem actionem neque omnem affectum, eam quam quærimus, mediocritatem, hoc est, ipsum rectum, admittere. Quędam enim sive excedant sive deficiant, sive in mediocritate quadā sint, semper mala sunt. Sicut in affectibus, impudentia, & invidia: in actionibus, adulterium, furtum, homicidium. Hęc enim omnia, non quod mediocritatem excedant propriam, aut ab ea deficiant, mala dicimus; sed ipsa per se sunt talia. Quare nunquā in ijs decorum est, neque recte quisquam aget in ijs, sed peccabit semper. Sed neque in illis, ut in alijs affectibus, præfinire quisquam potest, quomodo oporteat, & quando. Sicut nemo perfossori parietum præfiniet, quomodo furari, aut quando, aut quem, aut à quo oporteat. Quia simpliciter tale aliquid agere, peccare est.

Quarę nec medium in illis, nec excessus nec defectus est: sicut nec in injustitia, aut timiditate, aut intemperantia. Hæc enim ipsa partim excessus virtu-

 tis,

tis, partim defectus sunt. Excessus autem aut defectus excessum velle & defectum quærere, aut medium, plane absurdum esset.

Sicut enim mediocritatis nec excessus, nec defectus, nec est mediocritas: ipsius, dico, virtutis, quæ quasi mediocritatis est extremitas; sic neque excessuum aut defectuum mediocritas aut excessus esse aut defectus poterit. Nam quocunque modo aguntur, peccari in ijs est necesse. Denique ut verbo absolvam, neque excessus aut defectus est mediocritas, nec mediocritatis excessus aut defectus.

7 Quanquam neque satis sit mediocritatem esse virtutem, vitium vero extremitatē, in genere ostendere: sed & illud sigillatim addendum est, quæ virtus, quorum vitiorum sit mediocritas. Etenim eorum, qui de actionibus instituuntur, sermonum, ij qui universales sunt, magis sunt communes, pluribusque conveniunt: qui vero particulares sunt, veriores contra sunt, quod arcte cum ipsis actionibus cohærent. quæ semper in particularibus versantur. quibus vera quoque respondet agendi ratio. Hoc ergo de quo quærimus ex sequenti sumendum est descriptione. In singulis ergo animi affectibus, exceptis ijs qui per se vitiosi sunt, ut jam dictum est, inter excessum & defectum mediocritas quædam virtus est.

Et inter metum quidem ac confidentiam (nam

& hi

& hi animi affectus sunt) media est fortitudo. Extremitates autem, in defectu quidem timiditas; in excessu autem, audacia. Etenim excessus à metu nullum habet nomen, sed tantum ab audacia. Quemadmodum & multa alia sunt sine nomine. Sicut nec defectus ab audacia nomen, sed à metu tantum habet: est enim timiditas. Ita ut extremitatum altera quidem à metu, altera vero ab audacia dicatur.

Eodemque modo in voluptatibus quoque ac doloribus, extremitates ut plurimũ ac media sunt sine nomine, maximeque in doloribus. Porro in voluptatibus corporis, mediocritas quidem temperantia est, excessus vero intemperantia, defectus vero, quia paucissimi, qui ab omnibus abstineant voluptatibus reperiantur, sine nomine est. Dicatur tamen stupor interim.

Cæterum in affectu, quo afficimur, cum aut damus pecunias, aut accipimus, medium est liberalitas; extremitates vero, in excessu quidem profusio, in defectu autem illiberalitas. Sed & contra evenit, ut defectus sit profusio, excessus vero illiberalitas. In dandis enim pecunijs excessus profusio, defectus vero est illiberalitas. In accipiendo vero, illiberalitas excessus, profusio vero defectus est. Et nunc quidem summatim de ijs pinguique quasi Minerva loquamur, quod in præsentia sufficiet. Postea vero ac-

curatius de ijs agemus.

Eſt præterea & alia in accipiendis opibus dandiſque mediocritas & extrema. Et mediocritas ea quidem eſt magnificentia (hoc enim à liberalitate differt, quod altera magna quædam impendit, altera vero parva)exceſſus vero elegantiæ imperitia,& inepta ſumptuum collocatio; defectus vero indecora parcimonia. Nam & hæ à liberalitatis abeunt extremis. Differentiæ vero poſtea dicentur.

In honoris vero & ignominiæ affectu, mediocritas quidem magnanimitas, exceſſus autē eſt quam vocant inflatio, defectus autem, animi puſillitas.

Quemadmodum autem differre dicebamus eos qui in pecunijs verſabantur habitus, liberalitatem dico & magnificentiam, quod altera in parvis, altera vero in magnis occupetur, ita & in honore diverſus quidam à magnanimitate eſt habitus: quod eodem modo alter in parvis, magnanimitas vero in magnis verſatur. Nam & ambire honorem quemadmodum oportet,& plus quam oportet, & minus quam decorum eſt,poteſt aliquis. Dicitur enim qui in appetendo honore excedit, ambitioſus; ipſe vero habitus, ambitio. qui vero deficit, abjectus: cujus habitus caret nomine, ſicut & mediocritas, quæ à magnanimitate eo quo diximus abeſt modo. Quia autem nomine caret is qui medius eſt, ideo ab extremitatibus nomen deſumit, quia

utriuſ-

utriusque est particeps, interdumque ambitiosum eum interdum vero abjectum dicimus, interdumque ambitiosum, interdum vero laudamus abjectum. Quare autem hoc faciamus, postea dicetur. Nunc de reliquis affectibus dicamus, mediumque in singulis ostendamus, & extrema.

Est ergo mediocritas in ira quidem mansuetudo (medius enim mansuetus dicitur:) extremitates vero carent nomine. Excessus tamen iracundia dicatur, & qui excedit iracundus; defectus autem lentitudo, & qui deficit lentus.

Sunt & aliȩ quȩ aliquid commune inter se habēt, aliquid quo differunt, tres mediocritates. Etenim earum actionum quas agimus, ut & sermonum quos loquimur in communi vita, alia ad veritatem dirigimus & loquimur, alia ad voluptatem. Iam quæ ad voluptatem, partim & dicuntur joci causa & aguntur, partim reliquȩ, quam in vita sequimur, voluptatis causa. Ita ut tres esse mediocritates sit necesse. Ac eorum quidem quæ vel dicuntur ad voluptatem vel aguntur, veritas quoque dicitur mediocritas. Eorum vero quæ ad voluptatem, ea quæ in joco versatur, festivitas, quæ ad reliquam vero voluptatem, amicitia. Hoc autem inter se commune habent, quod omnes in dictorum factorumque communicatione versentur. Differunt autē, quod non in ijsdem, sicut dictum est, versentur. Extremitates

tates vero eorum ſunt ſine nomine. Nos tamen vel perſpicuitatis cauſa, utque eo facilius quæ traduntur aſſequi poſſint ſtudioſi, quædam ijs imponere conabimur. Dicamus ergo extremitates veri, alteram quidem quæ ſimulatione quadam rem auget, arrogantiam, & qui ea eſt præditus, arrogantem: quæ vero minuit, diſſimulationem, & qui ea eſt præditus, diſſimulatorem. Iam exceſſus in feſtivitate, ſcurrilitas, & cui adeſt hoc vitium, ſcurra. Defectus vero ruſticitas, & cui adeſt hoc vitium, ruſticus vocatur. In amicitia autem, qui excedit modum, ſine cauſa quidem, blandus dicitur. qui vero commodi ſui cauſa, adulator. Qui contra deficit, atque in omnibus eſt injucundus, difficilis ac moroſus eſt.

Non ſolum in affectibus autem, ſed & in ijs qui circa eos ſunt, mediocritates invenies, quemadmodum in verecundia apparet. Verecundia enim virtus non eſt, ſiquidem neque affectus, ſed eorum quæ circa affectum ſunt, eſt mediocritas. Eſt interim in ijs quæ laudantur. Laudatur enim verecundus, ſiquidem utrimque & exceſſum habet & defectum: ipſa enim eſt mediocritas. Et qui verecundia excedit modum, attonitus, qui vero deficit, aut quem nihil omnino pudet, impudens, medius autem verecundus vocatur.

Sed & in dolore eſt mediocritas, ut cum quis moleſte

Iſte fert aliquem præter meritum felicem eſſe, quæ indignatio dicitur. Quod quidem non minus & exceſſum utrinque & defectum habet. Et exceſſum quidem, cum ex omnium felicitate aliquis dolorem capit. Atque hoc vitium invidia dicitur, & qui eo laborat, invidus. Defectus autem, cum non tantum non dolet aliquis ſed etiam gaudet, quoties aliquem præter meritum ſuum infelicem videt. Et talis quidem malevolus dicitur: habitus autem malevolentia. Cum autem mediocritas indignatio dicatur, qui præditus eſt ea, indignabundus dicitur. Cæterum cum de mediocritate, tum vero de extremitatibus poſthac accuratius agemus.

Sicut & de juſtitia, quæ cum duplex ſit, pluraque dicenda ſint de ea, nunc quidem agendi de ea tempus non eſt: verum in ſequentibus & dividemus eam, & de utraque agemus. Vt appareat, quomodo mediocritates ſint, & quorum. Eodemque modo de virtutibus rationis.

CAP. VII. 8

De contrarietate vitiorum quæ utrinque virtutem ambiunt, tum quam inter ſe tum quam ad virtutem habent.

NVnc de contrarietate extremorum, tum quam inter ſe tum quam ad mediocritatem habent, agamus. Cum ergo habitus ſint tres, unus quidem ipſa virtus, quam mediocritatem dicimus,

duo vero vitiorum, quorum alterum excedit, alterum deficit, in omnibus quædam est oppositio. Ac primum extrema inter se pugnant. Medium vero cum extremitate utraque. Nā ut hoc quod æquale est, majori opponitur & minori (siquidem majore minus est, minore autē majus) ita medij quoque habitus, ad defectus quidem sunt excessus, ad excessus autem sunt defectus. Quod quidem cum in affectibus, tum in actionibus eodem modo se habet. In affectibus enim fortitudo est mediocritas, in actionibus autem, ea quæ secundum fortitudinem est actio. Ideoque fortis respectu quidem timidi, audax videtur, respectu autem audacis, timidus. Eodemque modo & temperans, respectu quidem stupidi, intemperans est, respectu vero intemperantis, stupidus. Sic & liberalis respectu illiberalis est prodigus, respectu autem prodigi, est illiberalis. Vterque denique extremorum alterius nomine mediocritatem indigetat. Audax quippe fortem, timidum, timidus audacem vocat. Atque ita in reliquis.

Hoc autem modo extrema cum & inter se sint opposita, & opposita sint medio, major illorum inter se est contrarietas. Longius enim absunt à se mutuò, quam à medio. Sicut id quod magnum est & quod parvum est longius à se absunt mutuo, quā à medio, ab æqualirate dico. Aliqua enim medij similitudo est in utroque extremo: sicut in audacia for-

cia fortitudinis, & liberalitatis in prodigalitate. Cõtra vero nulla in extremitatibus similitudo est, sed plurimũ inter se differũt. Quæ vero plurimum inter se distant, contraria judicantur. Quare magis quoque contraria, quæ magis à se distant mutuo.

Magis autem inter se distant extremitates, quam à medio. Non æqualiter autem utraque distat extremitas. Sed in quibusdam defectus magis opponitur medio, quam excessus: in quibusdam contra excessus magis, quam defectus. Ipsæ namque mediocritates ad alterum magis inclinant extremum, quam ad alterum: magisque similes nonnunquam defectui, nonnunquam vero sunt excessui. Sic fortitudo magis ad audaciam accedit, quam ad timiditatem. quare etiam magis est contraria timiditati, quam audaciæ. Rursus temperantia magis est stupori similis, quam intemperantiæ: ideoque magis est intemperantiæ contraria, quam stupori. Porro non tantum ea quæ cum altero extremorum est similitudo, ejus quæ cum altero extremorũ est contrarietatis causa est: sed sæpe hoc à nobis est. Cum enim viro bono cum extremitatibus semper sit pugnandum, ut qui ad mediocritatem tendat; ea certe cum qua magis illi luctandum est, magis quoque medio contria est extremitas. Major autem lucta est cum ijs, ad quæ natura magis propendemus, aut quo magis impellimur. Quare quo magis ali-

quo impellimur, hoc quoque medio magis est contrarium. Sicut ex duabus temperantiæ extremitatibus, magis ad intẽperantiam impellimur, quam ad stuporem: quia in voluptates magis inclinamus quam in contrarium. Ac propterea major cum intemperantia lucta est. Quare hæc quoque magis temperantiæ est contraria, quam stupori. Eodemque modo & in reliquis se habet.

CAP. VIII.

Quomodo potissimum ad mediocritatem perveniatur.

AC virtutem quidẽ moralem, mediocritatem esse duorum vitiorũ, quorum alterum in excessu alterum est in defectu, qui cum in affectibus tum vero in actionibus semper quærit mediũ, satis jam dictum est. Id vero medium consequi, bonumque virum evadere, operosum est. In omni namque re invenire medium difficile est. sicut videlicet circuli medium, centrum dico, non quilibet invenire potest, sed solus ille qui geometriæ peritus est. Eodem modo & in affectibus se res habet & in actionibus. Facile enim est irasci, & pecuniam aut dare aut expendere. Cæterum ut oportet, aut cum oportet, aut cui oportet, aut quantum oportet, aut cujus gratia oportet, quod & medium & rectum & rarum est, & laudabile ac honestum, hoc vero nec facile est, nec cujusvis. Quare oportet eum

qui

qui vir bonus esse velit, ac de medio sollicitus est, omni primum studio eam vitare extremitatem, quę maxime medio est contraria. Hoc autem est illud, cui ex duobus illis quæ mediocritatem ambiunt maxime addictus est malis. Quemadmodum Calypso monebat quoque.

A fumo procul atque a fluctu dirige puppim.

Etenim peccamus quidem, ad quamcunque extremitatem auferamur, non eodem tamen modo. Majus enim peccatum erit in contraria magis extremitate, quam in minus contraria. Cum vero exquisite medium contingere sit difficile, secunda, ut in proverbio est, navigatione danda est opera, minima ut mala eligamus. Hoc autem fiet, si eo quo diximus modo, ad extremitates nos componamus.

Cæterum nec illud tantum videndū est, ad quod omnes maxime extremum natura inclinent homines, sed ad quod etiam singuli. Alij namque alio inclinamus. Hoc autem sciemus, si inquiramus, quæ aut voluptatem nobis adferant, aut quæ molestiam. Cumque id intelligemus utro propendeamus magis, omni deinde studio in contrariam nos abripiamus partem. Si enim vehementer hanc extremitatem vitemus, ita demum ad medium veniemus. Sicut illi qui incurva ligna dirigere conantur: in contrarium enim ea flectunt.

Præ reliquis autem quæ vehementer afficiunt,

maxime violenta ſunt, voluptas & jucunditas. Ac propterea ſumma adhibenda eſt cura, ſummoque opere videndum eſt ne decipiamur, cum ab honeſta diſcernenda eſt improba. Difficile enim eſt integrum eſſe in his judicem. Quemadmodum ergo proceres illi Homerici de Helena ſentiebant, quam ut pulchram eſſe concedebant, ita ablegandam tamen eſſe judicabant, quamvis talis eſſet, eodem modo nobis de voluptate ſentiendum eſt. Si enim eodem modo ablegemus illam, minus peccabimus. Hæc ergo via eſt & ratio, quantum quidem ſummatim ea breviterque tradi potuit, qua maxime ad mediocritatem perveniemus.

Nec minus tamen difficultatis reſtat propterea, maximeque in ſingularibus. Quia non facile in ijs eſt certum quid definire, ſed alias judicamus aliter: ſiquidem nec ipſa definita ſunt. Exempli gratia in ira: nec enim facile eſt definire, quibus, & quomodo, & quando iraſci quis debeat. Etenim cum vel ex occaſione vel alijs judicemus circumſtantijs, aliter alias neceſſe eſt ut pronuntiemus. Interdum namque eos qui deficiunt in iraſcendo laudamus, ac manſuetos dicimus, interdum eos qui excedunt in eodem, & viriles appellamus. Et qui parum quidem à mediocritate deflectit, non reprehenditur, quia nec excedere videtur nec deficere: contra vero qui tantum abit, ut latere non poſſit. At vero quatenus

tenus aut quantum abire à recto quis ut vituperetur debeat, universaliter describi non potest. Siquidem nec aliud quicquam quod in singularibus versatur, aliasque aliter se habet. In hujusmodi enim singulare quoque judicium requiritur, & quod fit à sensibus. Videtur ergo, medium in omnibus habitum laude dignum esse. Nonnunquam autem ad excessum, nonnunquam vero ad defectum declinandum est, ut diximus, hoc est ad eam è duabus extremitatem, quæ ad mediocritatem magis accedit. Ita namque facilius & mediocritatem assequemur & bonum.

ARISTO-

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER III.

Capvt I.

De eo quod ſponte eſt, & de invito.

CVm in affectibus ergo & actionibus verſetur virtus, eadēque ſit actio bona & quę ſit ſponte, ſicut contra vitium; quumque in definitione virtutis addatur vox, ſponte, propterea ei qui de virtute agit aut vitio, de eo quod aut ſponte eſt aut invitum, agendū eſt. Siquidē his duobus actiones omnes dijudicamus. Quarum alias laude, alias venia, alias reprehēſione dignas eſſe dicimus. Et bonas quidem quæ ſponte fiunt laudamus: improbas contra, quæ ſponte quidem fiunt, vituperamus: quæ ab invito vero, nō vituperamus, ſed ijs ignoſcimus: ſicut quæ ab invito cum damno fiunt proprio, miſericordia dignas judicamus. Quare cum de ijs quæ aut laude digna ſunt aut reprehenſione, ſermo nobis inſtitutus ſit, neceſſe eſt, ut de voluntario quoque agamus & invito. Hæc vero diſputatio legiſlatoribus etiam eſt utilis, quia ex his intelligent,

gent, quinam pœnis aut contra honoribus afficiendi sint; qui item venia sint digni aut misericordia. quod præcipuum artis civilis caput est. Restat ergo ut quid sponte sit, quid invitum, distinguamus. Videtur ergo invitum esse id quod violentum est, aut quod fit per ignorantiam. Violentum vero, cujus principium non in agente est, sed extrinsecus. cui nihil confert aut qui agit aut qui patitur. Vt si quem aliquo impulerit ventus, aut è loco in locum transtulerit, aut alij homines, in quorum vel potestate sumus, aut qui nolentem etiam possunt impellere. Contra vero id esse sponte dicimus, cujus in agente totum est principium. Sunt autem nonnulla quæ nec invita sunt proprie, nec sponte, sed medij cujusdam generis: sicut nonnulla quæ metu fiunt majoris mali, aut honesti alicujus causa. Vt si tyrannus aliquis turpe quicquam injungeret, in cujus potestate & parentes ejus essent & liberi: quique agentem hoc cum suis omnibus servare, non agentem autem posset è medio tollere. Nam de hoc dubitari potest, utrum sponte sit an invitum. Tale est quod in tempestatibus à navigantibus fieri solet, cum onera eijciunt: quod neque sponte plane dici potest, nec invitum, sed utrumque ex parte. Illius quippe actionis principium est extrinsecus, tempestas nimirum, idemque tamen est in agentibus. quipe cum judicio certo-

que consilio, tum salutis suæ causa, tum aliorũ qui una navigant, hoc faciunt sapientissimi quique. Ex quo apparet mixtas esse actiones hujusmodi, partẽque ab eo quod sponte est, partem vero ab invito trahere. Ita tamen ut plus ab eo quod sponte est, quam ab invito habere videantur. Eo enim tempore quo fiunt, hoc est, dum tempestas sævit, eligendæ actiones sunt hujusmodi. Sed & finis earum, si quis tempus illud respiciat, bonus est & amplectendus. Siquidem uniuscujusque actionis finis talis aut talis est, pro tempore, cujus respectu aut bonus fit aut malus. Quare id quoque quod sponte est & invitum, respectu ejus quo fit temporis, spectandum est. Eo quippe tempore sponte agit quæ agit, licet alio, tranquillitatis nimirum, sponte hæc non ageret. Partes quippe instrumentales, manus puta pedesque, non ab alio extrinsecus moventur principio, quam ab illius qui agit. Quæ vero motu ab aliquo aguntur proprio, hæc vel agere vel non agere poterit. Talia autem sunt quæ sponte fieri dicuntur. Est ergo sponte, ipsa quidem actio, respectu calamitatis nimirum; simpliciter autem & per se considerata, invitum. Extra calamitatem enim nemo tale quid eligeret. Rursus aliæ harum actionum laude dignæ judicantur, reprehensione aliæ. Et laudem quidem meretur, quoties turpe quid ab aliquo aut molestum sustinetur magnæ rei causa aut hone-

honestæ. Reprehensione vero, cum improbæ aut scelestæ. Improbus enim est qui turpissima sustinet, nullius aut honesti causa, aut mediocris saltem boni. Iam vero sunt & alia, quæ neque laude, ut dicebamus, nec vituperatione, sed venia potius & misericordia digna judicamus. quoties magnorum aliquis nimirum metu malorum, & quæ talia sunt, ut naturam excedant humanam, non agit quæ oportet. Quædam autem ita sunt turpia, ut omnis sit præcisa agenti excusatio. quæ omni ratione fugienda sunt, etiam si per tormenta exquisitissima subeunda mors esset. Ideoque ridicula videntur, quæ Euripideum illum Alcmæonem cogunt ut matrem tollat. Iam vero difficile est judicare, quorum malorum metu turpes subeundæ actiones sint, aut quæ pro quibus sint eligendæ. Tum multo difficilius est, cum semel quod sequendum est inveneris, in sententia permanere. Plerumque enim quæ agere cogimur, magis turpia quam molesta sunt: quæ vero cum expectatione agimus, molesta sunt. Quapropter generosi est hominis, ea quæ molesta sunt, forti potius subire animo, quam turpi aliqua actione defungi. Vnde etiam in talibus actionibus laudamus alios, alios reprehendimus, quosdam etiam neque hoc neque illud, sed venia dignamur tantum. Sunt ergo simpliciter invita, quoties eorum causa est extrinsecus, nihilque ad

actionem confert qui agit: quæ vero ſponte eſſe dicimus, quotieſcunque omnis penes agentem actionis cauſa eſt. Quæ autẽ per ſe non eligenda ſunt, ſed pro tempore aliquo, aut alicujus cauſa eliguntur, per ſe quidem invita ſunt, nunc vero & pro his ſponte dicuntur eſſe. Et ſponte quidem magis videntur eſſe, quam invita: quoniam in ſingularibus ſemper actiones verſantur. in quibus ſemper tempus aliquod, aut locus ſpectatur, aut cauſa. ea autem ut ſponte dicantur eſſe, hujuſmodi actiones, efficiunt. Rurſuſque eadem hac de cauſa, quod in ſingularibus nimirum actiones verſentur, non facile eſt definire, quæ turpia quibus præferenda ſint moleſtijs: quia multæ in ſingularibus ſunt differentiæ.

CAP. II.

Adhuc de eo quod ſponte fit & de invito, ijſque quæ inter utrumque conſiderantur.

VIdentur autem ea quoque, quæ pulchra & quæ jucunda ſunt, violenta quodammodo eſſe: quia cum extra nos quoque poſita ſint, jucunditate ſua & pulchritudine agere cogunt ea quæ agunt homines. Quod tamen non ita eſt. Nam ſi hoc concedatur, omnia violenta erunt: omnia ſiquidem quæ agimus, quia pulchra eſſe ac jucunda putamus, ideo quoque agimus. Et nonnulla quidem cum moleſtia agimus: quæcunque nempe extrinſecus

trinſecus aliena vis imponit nobis; nonnulla vero cum voluptate, quæ ſponte ipſi voluptatis ergo facimus. Omnia vero pulchritudinis cujuſdam aut jucunditatis cauſa facimus. Nam & illa quoque quæ moleſta ſunt cum facimus; voluptatis cauſa coacti ea facimus. Etenim ut moleſtiora vitemus, ea facimus. Hoc vero eſt voluptatem ſequi. Quare neque ea quæ pulchra, neque ea quæ jucunda ſunt, violenta oportet dicere. Adde quod ridiculum ſit, externa aut pulchra aut jucunda, cauſas actionum eſſe exiſtimare: ac non potius ſeipſum, qui talibus facillime capiatur. Atqui bonarum actionum facile ſibi cauſam aliquis adſcribit, contrariarum vero non ſibi ſed voluptati. Cum non ita ſit tamen. Invitum enim eſt, cujus extrinſecus eſt principium; neque quicquam ad actionem confert is qui agit. Quæ vero propter ignorationem fiunt, ea an ſponte ſint, an vero invita, nunc videndum eſt. Porro non eodem modo habent omnia. Alia namque ſunt invita, alia quæ ſpōte fiunt, rurſuſque nec hoc nec illud alia: quæ quidem nunc non ſponte dicantur. Et invita quidem, quæ poſt actionem cum novimus deploramus, quorumque nos pœnitet. Non ſponte, quæ ſine moleſtia agimus, & cum egimus, recordamur ſine pœnitentia. Qui enim per ignorantiam egit aliquid, & cum novit, non indignatur hac actione; neque ſponte fecit quod non noverat,

 neque

neque invitus, quia postquam novit, non indignatur sibi. Quare non sponte ejusmodi dicuntur. Aliud autem est propter ignorantiam, aliud ignorantem agere. Ideoque qui propter ignorantiam agit, aut sponte agit, aut invitus: at qui ignorans agit, sponte. Ignorantem enim dicimus agere eum, qui irascitur, aut inebriatur, aut simili peccat modo. Hic enim non propter ignorantiam, sed propter voluptatem quam respicit, aut aliud quid hoc agit, ignorans tamen. Quivis enim, quæ facienda & à quibus abstinendum est, ignorat improbus. Ac per hujusmodi errorem injusti fiunt homines, aut omnino improbi. Hujusmodi autem actiones non sunt invitæ. Quæ namque in præelectione est ignorantia, unde nascuntur hæc vitia, non est causa inviti, sed improbitatis. Nec enim si aliquis in genere ignorat, malam esse ebrietatem, hæc inviti causa erit: sed quod sigillatim non constat nobis hæc ratio. Vt exempli gratia, si ignoremus quatenus bibendum sit, ut inebriemur. Hoc enim & venia dignum putamus & misericordia. Nam qui ita ignorat, propter ignorantiam facit quod facit, ac invitus agit. Sed & illud definiendum est, quæ sint & qualia, quæ ignorantes facimus inviti; persona præterea, in qua agitur, quod agitur: tum ipsum quod agitur, interdumque etiam instrumentum quo agitur, sed & causa cur fiat, ut puta salutis: nec non

quomo-

quomodo fiat, modus videlicet, ut puta remisse, an vehementer. Hæc igitur omnia nemo ignorare potest, nisi qui insaniat. Quædam tamen etiam qui mentis sit compos. Sicut in tertiũ aliquis rem ipsam ignorat, ut qui mysteria eliminat. Solent enim dicere, se cum de aliis vellent loqui lapsos esse, atque ea occasione aliquid de mysteriis, quod non debebant, addidisse: vel quod non satis perspicerent, quid dicerent, vel quod nescirent esse mystica. Hi enim rem ipsam quam agunt ignorant. Nec enim advertunt se mysteria prodere. Sic aliquis emittit catapeltam in aliquem, cum monstrare vellet tantum, eumque interficit. Aut aliquis filium suum, quem putat hostem esse, ut Merope. Aut qui hastam præferratam sine mucrone esse cogitat, vel qui conservandi alicujus causa lapidem jacit, quem pumicem esse existimat, eique vitam eripit. Quo igitur aliquid iis ignorat, in quibus actio cernitur, invitus fecit: proprie vero invitus, cum ea quæ ad actionem proprie spectant, ignoravit. Ea autem sunt, persona, & opus, & in quibus est actio, & cujus gratia. Quæ si ignoraverit, ac præterea accesserit eorum quæ patravit pœnitentia, invitus fecit in primis proprie. Tale ergo cum sit invitum, contrarium erit id quod fit sponte: cujus nimirum principium in ipso qui perspecta habet singula, in quibus actio spectatur. Nec enim recte dicuntur invita esse, quæ ira aut

cupi-

cupiditatis impulsu agimus. Nam si hoc concedamus, primo nullum rationis expers animal, sponte quidquam agere dicemus. Omnia enim vel iræ, vel cupiditatis instinctu faciunt: ut nec pueros. Sed & in nobis absurdum erit: nam aut nihil sponte agemus, quod cupiditatis impulsu facimus vel iræ, aut honesta quidem sponte, vitiosa autem inviti. Etenim quæ à cupiditate sunt & ira, alia bona, alia sunt improba. Iam ridiculum erit si judicemus, bona tantum sponte, mala autem invitis fieri nobis. Eadem enim causa est, ira nimirum aut cupiditas. Sponte autem quid ut sit aut invitum, causæ facit differentia: quod altera intus, altera sit extrinsecus. Quod si omnia invita sunt, quis neget absurdum, si dicamus invitos ea nos petere, quæ peti oportet? Potest enim aliquis, ut oportet, cupiditate uti & ira: sunt enim nonnulla quorum causa irascendum est, sicut quædam concupiscenda sunt: ut puta, sanitas, aut disciplinæ: quæ invita dicere absurdum erit. Quæ enim invita, molesta sunt, quæ vero cum cupiditate conjuncta sunt, jucunda. Adde quod si invita essent quæ per iram committimus, differrent ab ijs, quæ ex ratione peccantur, secundum ejus quod sponte est atque inviti differentiam. Nunc autem nō differunt. Hæc enim nihilo quam illa secus vitanda sunt, quod ei quod sponte est convenit, nec reprehendenda sunt minus. Quod

non

non esset, si ut quod sponte est differrent, & invitum. Præterea affectus quoque qui ratione carent, sunt hominis, quemadmodum ratio. Ab his vero, ira nimirum & cupiditate, omnes humanæ proveniunt actiones. Has ergo invitas dicere, absurdum erit.

CAP. III.

De præelectione.

POstquam de eo quod sponte est egimus & de invito, proximum est ut de præelectione agamus. Quæ quidem proprium quid cum virtute habet: ea quippe tanquam norma mores distinguere discimus atque actiones.

Est ergo præelectio quod sponte est, non ipsum tamen id quod sponte esse dicimus, sed eorum aliquid quæ ad id quod sponte est referuntur. Siquidē latius quam id quod sponte est se extendit præelectio. Idque vel ex eo apparet, quod id quod sponte est, reliquis quoque animalibus & pueris, non minus quam cōsummatæ industrię hominibus, commune est: nam & reliqua sponte agunt animalia: præelectio vero solis illis, qui & judicare possunt & deliberare, adesse dicitur. Etenim mutationis appetitus, præelectio vocatur. Quin & illa quæ subito à nobis nulla prius instituta deliberatione fiunt, sponte esse dicimus, non ex præelectione tamen.

Nec enim ira est præelectio aut cupiditas, aut vo-

luntas, ut nonnulli existimarunt, aut opinio. Ira siquidem & cupiditas cum reliquis quæ ratione carent nobis est communis. Præelectio autem neutiquam. Sed neque incontinens cum præelectione dicitur agere quæ agit, sed cum concupiscentia. Sicut contra continens cum præelectione, non cum concupiscentia. Præelectioni præterea adversatur cupiditas, siquidem contraria sæpe præeligimus, ab ijs quæ concupiscimus: cupiditati vero non adversatur cupiditas: non ergo cupiditas est præelectio. Deinde cum molestia conjuncta est cupiditas, semperque oppositum habet jucundum; eo siquidem semper tendit. Præelectio contra nec molesta est, nec oppositum habet jucundum.

Sed nec ira est præelectio, multoque ab ea longius abest, quam cupiditas. Minime siquidem quæ per iram fiunt ex præelectione fieri videntur.

Sed nec voluntas est præelectio: quamvis vicina hæc videantur. Nec enim in ijs quæ fieri non possunt, est præelectio. Quemadmodum non præeligimus volare, aut immortales esse, sed volumus. Nam qui ejusmodi præeligeret, fatuus videretur. Quare nec voluntas est præelectio. Quin & volumus sæpe, quæ ipsi non agimus, sed alij: ut, exempli gratia, histrionē aliquem primas obtinere in scena, aut athletam. quę tamen nemo præeligit, sed ea tantum, quæ per se putat posse fieri. Rursus, finis ipsius

semper

ſemper eſt voluntas;eorum quæ ad finem tendunt, præelectio. Sic ſanitatem ipſam quidem volumus; quæ vero ad ſanitatem tendunt, quibuſque comparatur ſanitas, præeligimus. Sed & felicitatem volumus, & velle nos dicimus, non autem præeligere: quod plane abſurdum eſſet. Omnino enim eorum videtur eſſe præelectio. quæ in noſtra poteſtate ſunt.

Sed neque opinio eſt. Opinio namque in omnibus verſatur ſimiliter, ſive ea ſint æterna, ſive in poteſtate noſtra,ſive fieri nō poſſint:at vero præelectio eorū eſt tantum quæ in poteſtate ſunt noſtra. Adde quod opinio vero diſtinguitur & falſo: aliam namque opinionem veram, aliam falſam dicimus. Præelectio autem bono potius & malo. Aliam enim boni dicimus, aliam mali. Idem autem cum univerſali opinione nemo præelectionem eſſe putat. Neque cum univerſali opinione tantum non eſt idem, ſed nec cum ulla.

A præelectione enim tales aut tales evadimus. quatenus namque mala præeligimus,mali quoque evadimus: quatenus vero bona,boni.Ab opinione autē,non item.Preterea præeligimus aliquid agere, aut non agere, ſequi aliquid aut vitare ejuſmodi. Opinione autem judicamus quid ſit quod præeligimus, aut aliud quidpiam, aut cui conducat, aut quomodo.At vero ſequi aliquid aut vitare, aut eli-

 gere,

gere, non est opinionis. Quare nec opinio est praelectio. Deinde laudatur praelectio, cum quae oportet praeligimus: contra opinio, cum vera opinamur. Sed & praeligimus quae bona scimus admodum, opinamur vero quae non admodum vera esse scimus. Praeterea, idem aliquis non eodem modo praeligit & opinatur. Saepe enim bene opinatur aliquis, cum vera opinatur, & tamen mala praeligit. Ergo non idem est opinio & praelectio. Quod si saepenumero praelectionem praecedit opinio aut sequitur, non tamen propterea idem est utrumque Non enim hoc obstat, quo minus differentia esse possit aliqua.

CAP. IV.

De praelectione, quid sit, & in quibus versetur, itemque de deliberatione.

CVm ergo nec cupiditas sit praelectio, nec ira, nec voluntas, nec opinio, videndum est quid sit & quale. Apparet autem esse quod est sponte, neque ipsum tamen quod sponte esse dicimus, ut dictum est: nec enim omne praelectioni subjacet quod sponte est, sed ex reliquis quae sponte sunt, solum illud praelectioni subijcitur, quod praemissa prius deliberatione facimus. Etenim cum ratione ea fit & mente. Quod vel ex ipso nomine apparet. Videtur namque id quod prae reliquis eligimus, designare praelectio.

Quę

Quę cum ita ſe habere ponamus, reſtat ut videamus, utrum de omnibus poſſit inſtitui deliberatio, an vero de nonnullis nequeat. Vt ex eo intelligamus, quorum ſit aut non ſit præelectio. Ad deliberativa namque refertur præelectio. Ita nunc ea voco, de quibus non fatuus aut inſanus, ſed prudens deliberat.

Ac primum, neque de æternis eſt deliberatio, ſicut de mundo. neque enim quomodo æterna moveantur corpora, quiſquam deliberat. nec de ijs quę habere ſe aliter non poſſunt: ſicut de quadranguli latere, & diametro. ut ſi quis vellet efficere, ut eandem inter ſe proportionem habeant, quam numerus cum numero.

Neque de ijs quæ ſemper eodem modo moventur: ſive id neceſſitate fiat, ſeu natura, aut alia ratione aliqua. Vt de converſionibus ſolis & ortibus.

Sed neque de ijs quæ aliter atque aliter ſe habent, deliberatio inſtituitur: ut de ſiccitatibus, aut imbribus.

Neque de ijs quæ à fortuna ſunt: ut de theſauri inventione. quia neque horum quicquam in poteſtate noſtra eſt, neque humanum eſt. Sed neque de humanis omnibus, verum ijs tantum quæ in poteſtate ſunt noſtra: hoc eſt, quæ aut ipſi per nos, aut per alios efficere poſſumus. Neque enim Lacedæmonij de Scytharum deliberabunt Republica,

quo pacto recte ea administrari debeat. Neque enim quicquam eorum per nos fieri potest, quæ diximus. De ijs autem quæ fieri per nos possunt, deliberamus: quæ jam videbimus.

Atque ita tres in rerum natura sunt causæ: ipsa natura, necessitas, & fortuna. Sed & mens, & quæcunque mente fiunt, ut artes aliæque actiones, eodem referuntur. Iam vero neque de ijs, quorum natura causa est, au fortuna, aut necessitas, deliberare solent homines, sed de ijs tantum, quorum disciplina aliqua humana causa est aut actio.

Sed neque de omnibus hominum disciplinis deliberare solemus: quia de accuratis & quæ per se absolutæ sunt, nulla est deliberatio: ut de literis. Nec enim dubitamus, quomodo scribendum sit. quia satis de eo constat, & definitæ sunt notæ.

At vero quæ per nos fiunt, cum diversis modis possint fieri, hæc sunt de quibus deliberamus. Vt in actionibus medicis, quæ non admodum sunt definitæ, aut in quæstuaria (quia multis modis quæstum facimus) aut in gubernatoria, aut gymnastica. Et magis in gubernatoria, quam in gymnastica, siquidem minus accurata est quam gubernatoria. Eodemque de reliquis modo. Sed & in artibus magis quam in scientijs locum habet deliberatio. magis enim dubitamus in artibus, quia minus definitæ sunt quam scientiæ. Porro in ijs, quæ ut pulrimum

mum ita se habent, deliberare quidem solemus: cum vero neque horum satis est manifesta ratio, ut puta quomodo eveniant, & in quibus, ibi rursus definita non potest esse deliberatio.

Quare & consiliarios assumimus, cum de re magna deliberamus. quia nobis diffidimus, neque putamus nos sufficere ut de tanto recte judicemus negotio.

Ac deliberamus quidem non de finibus, sed de ijs quæ ad fines referuntur. Nec enim medicus de restituenda ægro sanitate deliberat (quia non est aliud quo respiciat, ac propterea deliberatione opus non habet) sed de ijs quæ ad finem referuntur: quæ non uno modo possunt fieri. Eodem modo nec de persuadendo deliberat rhetor, sed de ijs quæ ad persuadendum pertinent. Sed neque senatum convocat politicus, ut de bona legum constitutione deliberet (constat enim bene administrari Remp. deberi) sed de ijs quæ ad ad bonam legum constitutionem faciunt.

Omnes denique qui simile quid agunt, finem quidem ipsum præsupponunt; cæterum quo pacto, quibusque eo perventuri sint medijs, deliberant. Cumque quæ deducant eo sint plurima, quomodo facillime eo pervenire possint ac optime, deliberant. At vero cum unus tantum modus est, tunc non hoc quærimus, sed rationem potius

qua

qua utemur eo, & quid potiſſimum agendo pervenire ad finē poſſimus. Rurſuſque hęc ipſa actio, quo medio, & hoc ipſum quo tandem poſſit effici: donec ad illud pervenerimus quod ſine medio fit, nec per aliud: quæ prima finis cauſa eſt, ad quam poſtremo pervenitur. Ita namque qui deliberat à finę primum incipit, unde ad ea quæ ad finem ſpectant abire pergit: atque ita uſque ad primam cauſam actionem totam reſolvit, ſicut deſignationes ſuas mathematici.

Eſt ergo deliberatio, quæſtio aliqua: nec omnis tamen quæſtio, eſt deliberatio. Et tamen aliquatenus, ut jam dictum eſt, ſimiliter cum mathematicis reſolvit quæ deliberat. & quod poſtremum in reſolutione invenitur, hoc primum deliberanti opus eſt. Quemadmodum ad quod ultima reſolutione pervenit mathematicus, hoc ſuppoſito, ab eo tranſit ad reliqua, atque ita confirmat hoc de quo agitur. Sed & uterque cum in aliquid quod fieri non poteſt inciderit, deſiſtit quærere. Sicut, exēpli gratia, ſi opus ſit pecunijs, ut ad eum quē quærit finem perveniat aliquis, quod ſine illis eo perveniri non poſſit, illæ autem pecuniæ haberi non queant, de modo quo hoc fieri poſſit non amplius quærūt, ſed abſiſtunt. Sin vero poſſe conſtet fieri, agere id aggrediuntur. Ea autem fieri poſſe putamus, quæ per nos poſſunt fieri. Nam quæ per amicos noſtros, aliquo

aliquo modo per nos fiunt. Quia & horum causa est in nobis. Interdum autem de instrumentis, interdum vero de usu eorum deliberamus. Denique, interdum de ijs quæ ad finem tendunt, quomodo haberi possint, interdum de modo quo uti ijs possimus, aut etiam per quem.

Ex ijs ergo quæ dicta sunt, apparet de fine ipso non deliberari. Siquidem in ijs quæ in potestate sunt hominis, ut vel fiant vel non fiant, habetur deliberatio. Quę vero in potestate hominis sunt actiones, sunt humanæ. Humanæ vero actiones causa fiunt alterius. Quæ vero alterius causa fiunt, non sunt fines: quare neque de quo deliberatur, finis est. Iam vero ut sub deliberationem finis non cadit, ita nec quæ ad finem tendunt, si sint singularia. Vt, exempli gratia, an hoc sit panis, an pistus sit aut factus ut oportet. Hæc enim sensu dijudicamus, non consilio ant judicio. Nam qui de his semper deliberare volet, in infinitum abibit.

Quod ergo sub deliberationem cadit, hoc est: quod autem sub præelectionem, sub deliberationem quoque cadit, sed definitam. Nam quod à consilio reliquis præpositum est, præelectioni sub jacere dicitur. Quia postquam semel id quod fieri oportet reliquis prætulimus, non amplius de re deliberamus, sed jam definite quomodo agendum sit novimus. Rei quippe quam quærebamus princi-

pium, ad voluntatem revocamus nostrã: nostrum vero & judicium & voluntatem, ad praelectionem, quae principium jam actionis est. Quod vel ex antiquis apparet Rebuspublicis, quas in poëmatis suis Homerus expressit. In quibus introducuntur reges, qui demisso concilio, populo, quae optima judicarant esse denuntiant, tanquam praelectione, ut agantur. Cum ergo id quod sub praelectionem cadit, sit id de quod deliberamus, quo id videlicet quod in potestate nostra est appetimus, quodque post consilium appetere solemus, cum in potestate nostra sit ut fiat, ex eo manifestum est, appetitionem deliberativam esse praelectionem eorum quae in potestate sunt nostra. Nam cum ex eo quod deliberavimus judicemus, ex deliberatione quoque appetimus. Haec igitur rudis quaedam praelectionis est definitio. Sed & in quibus versetur, jam dictum est: ijs nimirum quae ad finem spectant.

4

CAP. V.

De voluntate & eo quod sub voluntatem cadit.

SEd & de voluntate jam agendum est. Voluntatem ergo finis esse, ex ijs quae supra diximus, apparet.

Iam vero utrum cujuslibet sit finis, quem aliquis proponit sibi, an vero boni tantum, quaeritur.

Alij ergo dicunt eam boni tantum esse, alij ejus, quod

quod videtur tale, sive sit sive non sit. Ex eorum autem opinione, qui dicunt solum bonum sub voluntatem cadere, sequitur, ut malum dicant sub voluntatem non cadere improbi. cum tamen hoc sub voluntatem ejus cadat.

At vero ex eorum, qui dicunt bonum quod videtur illud esse quod sub voluntatem cadit, nihil sub voluntatem cadere per se, sed quod in singulis videtur tale; quoniam alij aliud bonum videtur, idemque sæpenumero huic bonum, illi malum. ac frequenter idem homo res contrarias bonum esse existimat, atque ita nihil sub voluntatem natura sua cadet & per se.

Quod si hæc non videntur verisimilia, illud dicemus: bonum nempe, quod natura sua revera & per se bonum est, sub voluntatem cadere: illud vero quod videtur tantum, aliquatenus & respectu singulorum hominum voluntati subjacere. Nam licet revera bonum non sit, respectu alicujus certe circumstantiæ, est bonum. Sic præmiari natura sua est malum, præmiatori vero, & pro tempore aliquo, bonum. Quare simpliciter bonum videtur; quatenus vero bonum est, etiam sub voluntatem cadit. Vnde fit interdum, ut quod videtur bonum, aliquatenus etiam sub voluntatem cadat. Viro igitur bono, id quod reverà bonum est, sub voluntatem cadit: improbo vero, quod sors obtulerit.

Sicut & in corporibus se habet. Ijs etenim quibus recte ea valent, salubria videntur ea quæ revera sunt talia, ægris vero, alia. Eodem quoque modo in amaris & dulcibus, ijs quidem qui bene se habent, ea quæ natura sua sunt amara aut dulcia, videntur quoque talia: sic & calida & gravia, atque ita in singulis. Ijs vero quorum sensus vitiosi sunt, alia. Similiter ergo in bonis quoque, jucundis, & malis. Vir quippe bonus ea quæ revera sunt talia, esse quoque existimat, malus vero contraria sæpissime. Pro unaquaque namque naturæ constitutione, peculiare quid bonum est, & jucundum. Quia hoc quoque ab improbis differt vir probus, quod à jucundo distinguat bonum, veritatemque in omnibus tanquam norma eorum conspicetur & regula. Improbi vero cum veritatem animadvertere nequeant, à voluptate decipiuntur. vt qui bona esse existiment, quæ jucunda sunt, cum natura sua bona non sint. Eodemque modo molesta vitant, cum natura sua nec mala sint, nec vitanda.

CAP. VI.

5

Vtrumque & virtutem & vitium sponte esse.

CVm ergo fines sub voluntatem, ea vero quæ ad fines spectant, sub deliberationem ac præelectionem cadant, manifestum erit eas quoque quę in utroque versantur actiones, & quod sub voluntatem,

tatem, & quod sub praelectionem cadit, secundum praelectionem esse & sponte. Tales autem actiones sunt quae ex virtute fiunt. quia in ijs quae sub deliberationem cadunt ac praelectionē versantur. Quare & in nostra potestate virtus erit & vitium. quippe cum eae actiones, quibus virtuti assuescimus, praelectionis sint, & in potestate nostra. Iam si bonum agere in potestate nostra est, etiam non agere in potestate nostra erit. Sicut in quibus non agere in potestate nostra est, in ijs quoque agere. Et si ut bonum agamus, quod bonum est, in nostra potestate est, etiam ut non agamus, quod turpe est, in nostra potestate erit. Et si ut malum non agamus, quod bonum est, in nostra potestate est, etiam ut malum agamus, quod turpe est, in nostra potestate erit. Haec autem sunt quae bonos nos efficiunt aut malos. Ex quo apparet, esse in potestate nostra, ut probi simus aut improbi. Iam vero, dicere neminem sponte esse improbum, aut invitum felicem, verum ex parte, ex parte rursus falsum videtur. Alterum enim, neminem invitum fieri felicem, verum est, falsum autem est prius. Improbitas enim minime est invita. Etenim ex praecedentibus satis probavimus, hominem actionum suarum esse principium. Quorum vero penes nos sunt principia, haec in potestate nostra sunt & sunt sponte. Ex quo apparet omnem sponte esse humanam,

actionem, ſive ea proba ſit ſive improba. Hanc autem ſententiam & privati homines re ipſa confirmant, & legiſlatores. Etenim ſupplicijs eos afficiunt, qui malum agunt, niſi aliunde coacti id faciant, aut per ignorantiam, cujus penes ipſos cauſa eſt. Vt ſi quis ebrius malum quid faciat ignarus. Hujus enim penes ipſum cauſa ignorantiæ eſt. Eos vero qui bonum agunt, honore afficiunt: cum ut alios ad bene agendum impellant, tum ut à malis actionibus avertant. Vnde manifeſtum eſt, exiſtimare eos, eſſe in poteſtate noſtra, vel ut improbi vel ut ſimus probi. Ac propterea perſuadere hoc ijs conantur. Quæ namque nec in poteſtate ſunt noſtra, neque ſunt ſponte, nemo, qui modo non ſit demens, agere compellit aliquem. Nec enim quiſquam perſuadere poteſt aliquem ut non caleſcat, aut frigeat, aut etiam eſuriat, vel aliud quid tale, quod in poteſtate non eſt noſtra. Nihil enim in hujuſmodi proficiet adhoratio, quamvis admodum hoc velit qui admonetur. Nec enim minus illa nobis evenient. Similiter ſi quid invitus aliquis ignorat, quod ſcire non poteſt. Quia in poteſtate non eſt ejus ut aut ſciat aut ignoret. Qui vero ignorantiæ ſibi cauſa eſt, unde natum eſt illud malum, ſupplicio afficitur. Sponte enim ignorare videtur, quod in poteſtate ſua habet ut vel ſciat vel ignoret. Sicut qui ebrius eſt, aut per incuriam ignorat le-

gem,

gem, quam ſcire facile poterat. Nam & ille ignorantiæ ſibi illius & improbitatis auctor eſt, volenſque eſt improbus. Sic & in alijs quæ ſcire poteramus, ſi ignoremus ea, peccare dicimur. Ac propterea pœnas legiſlatoribus damus. Etenim in noſtra poteſtate eſt non ignorare illa, quia in poteſtate noſtra eſt vitare negligentiam, operamque in eorum inveſtigatione ponere.

Quod ſi aliquis ſit talis, ut negligentiam hanc vitare nequeat, non tamen propterea pœnam minus ſubibit: nam vel propterea ſupplicio afficietur, quod illius quoque negligentiæ, quam vitare amplius non poteſt, ipſe ſibi cauſa ſit, ad quam incontinenter diſſoluteque vivendo pervenit. Qua vivendi ratione, improbi plerique injuſtique evadunt ac intemperantes. Nec ab hac tantum, ſed & quoties non hoc quidem propoſitum habent, ut male agant, ſed cum diſſolutam agunt vitam luxuque diffluunt. Semper enim agendo creſcit, ut dictum eſt, conſuetudo, qua mali evadimus aut boni, aliumve quemcunque conſequimur habitum. Sicut videmus eos qui in gymnicis volunt excellere certaminibus, aut aliquam quamcunque actionem exercere aut certamen, perpetuo in eorum actione verſari & exercitio, quibus eo perventuros ſe exiſtimant. Neque quiſquam ignorare poteſt ipſas actiones eſſe, per quas ad habitum virtutis deducamur,

mur, aut vitij, nisi qui plane sit stupidus. Quod si hoc planum est omnibus, manifestum quoque est, omnes de actionibus judicare posse & operibus, utrum ad virtutem referantur, an vero ad vitium. Cum vero sciant quæ agunt, sponte quoque aut boni sunt, aut mali. Quippe cum valde absurdum sit, eum qui injuste agit, dicere se injustum esse nolle, aut qui intemperanter agit intemperantem esse nolle. Etenim licet nequeat si velit, postquam diutura illa jam victus est consuetudine, aut justus esse aut temperans, nihilominus tamen sponte est improbus. Nam & qui victu utitur corrupto, neque morem gerit medicis, proptereaque æger est, sponte certe æger est. Nam in potestate ejus erat, ut vel hoc modo vel illo viveret: postea autem cum defungi morbo velit, amplius non potest. Nam priusquam quidem æger esset, in potestate ejus erat, ut valetudinem tueretur suam. Cum vero semel per illam victus incontinentiam projecit eam, non est in potestate ejus ut pristinam sibi restituat valetudinem. Sicut, exempli gratia, lapidem potest aliquis in mare proijcere, postquam autē semel projecit, non potest resumere. Et tamen sponte emisit lapidem. quia in ejus potestate erat, ut aut emitteret, aut contra. Eodem ergo modo in injusto quoque & intemperante. Priusquam enim sunt vitiosi, cumque sibi pepererunt habitum, poterant non

esse:

esse: cum vero esse cœperunt, non possunt non esse. Neque vero animi tantum sponte fiunt vitia, sed quibusdam hominibus nonnulla corporis quoque eveniunt sponte. quorum causa reprehenduntur nihilominus. Ea quippe quæ natura sunt turpia, nemo reprehendit, quam qui mente caret. Ea vero quæ per ignaviam aut negligentiam aut aliam improbitatem corpus corrumpunt, solemus reprehendere. Qui enim à natura cæcus aut morbo aut ab ictu est aliquo, ei nemo hoc exprobraverit, sed potius miseria prosequitur: qui vero ex vinolentia aut alia improbitate aliqua corrupit oculos, hunc & improbare solemus & reprehendere. Vnde apparet ex corporis ipsius vitijs, ea quæ sponte & in potestate sunt nostra, reprehendi, quæ vero invita, neutiquam. Quare eodem quoque modo erit in alijs. Nam quæ punimus, quorumque causa supplicia exigimus, omnia sunt sponte, & in potestate nostra: quæ vero sunt talia, sunt invita. Vitium ergo est sponte. Videtur autem cum recta hoc pugnare ratione: quia ex eo fit vitium, quod aliquis finem sibi in agendo proponat improbum. Id autem ex eo proficiscitur, quia bonum esse existimat quod agit. Iudicare autem de bono aut malo, non est in potestate nostra.

Omnes enim id appetimus, quod bonum videtur. Hæc autem imaginatio in nostra non est

potestate: quare nec vitium est voluntarium.

Ad illud respondemus, in virtute quoque hæc ita se habere, cum tamē sit voluntaria. Nemo enim invitus fit felix. Si enim à vitioso habitu proficiscitur hæc boni ignorantia, & à bono habitu boni cognitio, manifestum quoque est, non sponte bonos quoque fieri & malos. quia hujus habitus nobis causa sumus. Quod si finis cognitio non est ab habitu, nec sub præelectionem quidem cadet, sed ut visus bonus erit, aut tale quid, quod natura nobis dedit: quæ nisi quis habeat, ne aliunde quidem accipiet, nec ipse subministrabit sibi; sed nasci cum ejusmodi oportebit judicio, si recte judicare velit: quę vera erit & cōsummata naturę perfectio. Quod si hæc vera sunt, una cum virtute sponte quoque erit vitiositas. quia finis cognitio eodem modo penes probum est & improbum, sive ea ab habitu cognoscitur aut ignoratur, sive à natura, ut est dictum. Quod si virtutem sponte esse dicimus, quia finis natura est & cognoscitur à viro bono, quæ vero ad finē spectant, vel eligi ab eo possunt vel non, quid vetat sponte quoque esse vitium? Nam & quæ ad finem deducunt malū, sunt in potestate nostra, ut vel eligantur vel non. Quod si rursus sponte est virtus, quia cognitio finis fit ab habitu, cujus nos aliquo modo causam habemus, etiam sponte erit propterea vitium, quia improbos habitus sequitur finis ignorantia.

CAP.

CAP. VII.

Non eodem modo sponte esse actiones & habitus: item de fortitudine.

QVid ergo est virtus? In genere & summatim quasi, jam dictum est, mediocritatem esse duorum malorum in medio. quorum ab altero deficit, alterum vero excedit: Deinde esse habitum: & à quibus gignatur. Quin etiam, à quibus functionibus vel actionibus ea fit, has ipsas postquam virtutem consecuti sumus, fieri à nobis. Sed & illud ostendimus, in potestate eam nostra esse, & sponte esse. Nunc illud dicendum est, non similiter actionem esse sponte, & habitum (nam utraque sponte esse ostendimus) actiones enim ita agimus, ut sigillatim eas noscamus: ac propterea penes nos est simpliciter, ut vel agamus eas vel non agamus, à principio eorum usque ad finem. Atque ita sponte sunt proprie. At vero habitus non cognoscitur omnino. Nec enim per se cognoscitur, sed per eas actiones ex quibus fit ille. Actiones enim facile cognoscimus, ex quibus consequimur habitum, habitum autem non item. Quemadmodum in morbis corporum: victum enim quo utimur & cognoscimus, & adhibemus, morbus autem sequitur occulte. Habitus ergo sponte esse dicitur, quia eæ è quibus nascitur sponte sunt actionum functiones. Has enim non agere poterat.

6 Iam autem & sigillatim de habitibus erit dicendum: quid nimirum sint singuli, & in quibus animi versentur affectibus, tum quo pacto fiant. Ex quibus etiam manifestum erit quot sint. Ac primum quidem de fortitudine agemus.

Eam autem in metu versari & fiducia, ita ut mediocritas sit earum, quæ timiditatem quidem excedit, ab audacia autem deficitur, ex superioribus satis manifestum fuit. Iam vero dicendum est quibus opponatur.

Metus ergo eorum quæ metuuntur dicitur respectu, quibus etiam opponitur. Ea autem sunt quæcunque mala nobis videntur in universum omnia. Quare qui metum definiunt, volunt eum esse expectationem mali. Mala ergo metuimus omnia. Vt exempli gratia, infamiam, paupertatem, morbum, amicorum penuriam, mortem. Porro non ijs omnibus fortitudo opponitur: nec enim in omnibus homo fortis versatur. Quæ enim metui debent metuit vir fortis: atqui non metui debent hæc omnia, sed quædam tantum. Vt exempli gratia, infamiam metuere pulchrum, non metuere turpe est. alterum namque pudentis, alterum vero impudentis est hominis. Neque refert quod fortis dicatur metaphorice homo ejusmodi, quia aliquid cõmune cum forti habet homine: quod nõ omnia metuat videlicet. Sicut fortis quoque metu vacat.

Pauper-

Paupertatem vero aut morbum, vel si quæ sunt ejusmodi quæ sine culpa nostra eveniunt, aut sine vitio aliquo nostro, non oportet metuere. Iam sicut qui non metuit ea quæ metui oportet, non est fortis, nisi forte metaphorice ita dicatur: sic nec ille qui non metuit quæ metui non oportet, fortis est, sed ex similitudine fortis solūmodo dicitur. Quippe cum multi qui hæc aut ejusmodi non metuunt, sed liberales sunt, fortique animo familiaris rei jacturam ferre possunt, meticulosi nihilominus in bellicis sunt periculis. Sicut autem qui metuit ea quæ metuere non oportet, non est fortis, ita nec qui non metuit quæ metuere oportet, fortis est. ut qui, exempli gratia, contumeliam in uxore metuit aut liberis, non est timidus, sicut qui non metuit non est fortis. Et si quis cum flagellandus est, non metuit, sed confidit. Hi quippe cum quæ metui oportet non metuant, fortes quoque non sunt. Est itaque fortis, qui id quod maximum est in periculis, non metuit. siquidem nemo adversorum tolerantior est, quam fortis. Non eodem tamen semper modo. Quædam namque pericula, propter eam qua inferuntur rationē, etiam forti terribilia sunt. Vt, exempli gratia, mors omnium malorum extremum esse videtur. quippe cum terminus vitę sit, neque qui jam mortuus est, bonus esse possit aut malus. Ac propterea maximum quoque malum videtur

tur & bonis & improbis.

Iam vero quæ à turpi causa est, terribilis est forti. quæ vero ab honestissima aliqua, ut quæ in bello contingit, minime, sed valde expetenda. Quæ in morbo autem vel in mari, quatenus non ab illustri aliqua causa infertur, terribilis quoque forti erit: quatenus vero molesta est, minime. Quare fortis erit, qui aut pulchram mortem non metuit, aut certe non turpem. quique subito & parato animo quæcunque mortem inferunt subitoque ingruunt subire est paratus. Cujus generis sunt bellica. Nam qui sustinet ea quæ subito ingruunt pericula, manifestum documentum dat se ad summum fortitudinis pervenisse habitum. Iam vero fortis est proprie, qui præstantissimam sustinet mortem. plane ut in honoribus se res habet. Honores quippe, cum nulla ex parte aut legitimi sint aut stabiles, contemnet vir fortis: Qui in urbibus vero bene constitutis, cum & legitimi sint & æqui, non item. Iam vero mortis quoque metu vacant nautæ: non ita tamen ut fortis. Alij enim sustinere eam videntur, quod semel de salute desperaverint. alij quod experientiæ confidant suæ: ac propterea facile se maritimis putant superiores fore periculis. Accedit, quod nec proprie in his fortiter se gerere dicatur aliquis. Id enim in ijs fit proprie, in quibus vigor erectus ille impetusque animi locum habet; aut

cum

cum mors est illustris. In tempestate vero aut morbo ea locum non habet. Quippe cum nec mors talis, boni alicujus causa sit, neque robore ullo animi aut vi mascula adversus eam utamur. Præterea vero fortis non eodem modo in terribilibus se habet. Alia namque alijs magis sunt terribilia. Quidam enim pecuniarū jacturam maxime metuunt, qui nempe pecunias amant, quidam infamiam, qui nimirum gloriam præ reliquis amant. atque ita in reliquis, quæ alij maxime, alij minus, alij vero non omnino metuunt.

7 Sunt & alia quæ nemo non metuit mortalium. Sicut illa quæ supra hominem sunt mala. ut, exempli gratia, fulmina violenta, terræ motus, exundationes maris. Hæc enim omnibus qui sapiunt sunt terribilia. Ea ergo vir fortis quoque metuit, sed ut oportet, & ut ratio jubet, aut causa honestatis, quem finem affectuum suorum vir bonus statuit & actionum: hujus enim causa virtus omnis exercetur. Hæc autem non similiter omnibut sunt terribilia, sed minus alijs, alijs magis: sicut & ea quæ respectu hominis sunt terribilia, quæ quoque non similiter metuenda sunt omnibus. Vt puta paupertas, infamia, & hujusmodi.

Quæ etiam vir bonus cum oportet metuet, sicut dictum est, & ut oportet. Propterea quippe peccat improbus, quia nec ut oportet, nec cum oportet,

tet, nec ubi oportet metuit. Similiter & qui confidit, non quo oportet tempore confidit, nec eo quo oportet modo. Qui ergo & confidit & metuit quæ oportet, cujusque causa oportet, item cum oportet aut confidere aut metuere, fortis est. Quia ut æquum est utrumque facit, & ut fortitudinis requirit ratio. Hic enim omnis, quæ secundum virtutem instituitur, functionis finis est: ut secundum rationem fiat habitus. Sicut eæ quæ secundum justitiam fiunt habitus, finem hunc habent, ut secundum rationem habitus justitiæ agantur. illæ item quæ secundum fortitudinem, secundum rationem quoque habitus illius ut fiant. Finis siquidem actionis omnis est honestas. Honestas vero forti, fortitudinis ratio, sicut justo justitiæ: & in alijs similiter. Hæc enim est actionum ratio, ut secundum habitum fiant. Terminus namque singulis est finis suus. fortis ergo ubi æquum est ac oportet, consistit.

Eorum vero qui modum excedunt, ille qui metu, caret nomine. Iam autem ante diximus, multa esse sine nomine. Dici tamen poterit qui talis erit, insanus a[illegible] [illegible]loris expers, si nihil metuat videlicet nec terræ [illegible]m, nec tempestatem, ut de Celtis dicunt. Qui ve[illegible] [illegible]nfidentia excedit in subjecto terribili, audax est. [illegible]que audax quidem arrogans quoque videtur esse, ac affectare fortitudinem. Virum

rum quippe fortem imitatur. Nam ut ille in ijs quæ terribilia sunt se habet, sic audax videri postulat. Quatenus ergo potest cum imitatur. Quæ causa est, ut plurimi eorũ audaces sint ac timidi. Quippe cum in quibus audaciam suam jactant, in ijsdẽ mox pericula non sustinent. Qui vero metu modum excedit, timidus est. quia quæ non oportet metuit, nec ut oportet. Quinetiam in confidendo deficit, in doloribus vero modum excedit, neque facile quicquam sperat, quem timidum dicimus: qui omnia nimirum metuit.

Contra vero se habet fortis: semper enim sperat. Etenim ex eo ipso quod bene sperat, fiducia illa nascitur. Quare in ijsdem timidus & audax versatur, & fortis. In subjecto enim omnes metus versantur & confidentiæ. Non tamen similiter: alio enim atque alio modo se habent in ijs. Illi namque aut excedunt modũ aut deficiunt: hic vero mediocriter se habet, & ubi debet consistit. At audaces quidẽ sunt præcipites, cũque ante pericula vehemẽter urgeant, ac supra modum ea appetant, congressi cum illis, refugiunt. Contra vero fortes: in ipso namque fervent opere, cum ante modeste se gerant. Quemadmodum igitur dictũ est, fortitudo est mediocritas in ijs, quę aut fiduciam spectant aut metũ, quemadmodum oportet. quæ, vel quia honestũ est subit atque eligit, vel quia non subire aut eligere, est turpe.

Q Iam

Iam vero paupertatis causâ aut amoris mori velle non est fortitudinis, sed potius timiditatis. Nam quæ molesta sunt vitare velle, mollitiei proprium est ac ignaviæ. Neque enim quisquam propterea ejusmodi mortem eligit, quia honesta est, sed ut ijs defungi malis possit, quibus ferendis amplius par non est. Ita vero affici proprium est ignaviæ. Talis ergo fere est fortitudo.

8

Cap. VIII.

Amplius de fortitudine.

DIcuntur etiam aliæ quædam fortitudines, idque quinque modis. Quarum prima est civilis: ita eam voco, qua cives, præmiorum aut pœnarum quæ à legibus præscribuntur, ignominiarum dico aut honorum causa, pro Republica pericula subeunt. Vnde fit ut fortissimi videantur esse, apud quos sine honore timidi, maximo vero in honore sunt fortes. Quales sunt de quibus in poësi sua Homerus canit. Diomedes nempe & Hector.

Poulydamas fœdum mihi primus crimen inuret.

Et Diomedes.

Namque aliquando Hector Trojanis dicit in urbe,
A me Tydides, &c.

Hæc autem fortitudinis species quam proxime ad superiorem accedit: quia sicut illa honestatis causa suscipitur, ita hanc virtus aliqua producit. Pudore enim,

enim, honestatisque studio adducti ac vitandæ causa ignominiæ quam fœdam esse sentiunt, fortiter se gerunt cives. Cum enim & leges vereantur, atque honorem appetant, facile quoque pericula sustinent. Altera fortitudinis species est, qua fortes dicuntur, quos aut molestiam perferre, aut fortiter se periculis opponere, superiores cogunt. Quæ quidem inferior civili est, quod à metu potius quam ab amore boni est. qua qui præditi sunt, non id quod turpe sed quod molestum est fugiunt. Cogunt namque eos superiores: ut Hector.

Quem procul à pugna pavitantem stare videbo:
Non tamen ille canes pascet minus.

Licet autem forte imperatores absint ab acie, neque cogant milites sustinere pericula, tamen propter eum quem animis eorum impresserunt metum, quod sæpe eos cum ordinem desererent verberibus in officio continuerunt, idem faciunt. Atque ita necessario videntur fortes esse. Cum contra non necessitatis causa sed honestatis eligenda sit fortitudo.

Videtur etiam rerum singularum experientia, fortitudo esse. Quam ob causam fortitudinem esse scientiam putabat Socrates. Iam vero alij aliarum rerum periti, fortes in ijs dici poterunt, in bellicis vero, milites. Videntur enim quædam in bello vana esse, quæ maxime noverunt: ideoque cum alij

ignorent quæ aggrediantur, hi fortes videntur. Hoc enim experientia illa confert ijs, ut cum nocere ipsi adversarijs possint, facile tamen ab illis sibi caveant: & ut eorum tela & lanceas vitare, ita facile ipsos ferire possint. Vel quod dextre armis uti possint, vel quod arma habeant ejusmodi, quæ maxime sint idonea, cum ad impetendos hostes, tum ut nihil ab illis contra patiantur. Quare ut armati pugnant cum inermibus. Ac propterea in certaminibus hujusmodi, non qui maxime fortes sunt, pugnāt optime, sed qui & robustissimi sunt, & aut corpore excellunt, aut experientia. Qui tamen si majus expectatione ingruat periculum, aut si vel numero vel apparatu vincat hostis, timidi evadunt. Quare primo quoque solent fugere, qui experientia excellunt, cum civiliter contra fortes ad mortem usque persistant. Sicut in Hermæo factum est. Vbi milites quos in acie dux locaverat, cum periculum sentirent, in fugam abierunt, cives vero ad mortem usque perstiterūt. Potior enim tali salute illis mors videbatur. Contra milites, quamdiu se præstātiores esse aut plures hostibus putarent, rem gerebant strenue, cum vero pauciores esse & minores viderent, fuga sibi consulebant: ut qui mortem magis timerent, quam dedecus. Talis autem non est fortitudo.

Sed & iram nonnulli dicunt fortitudinē: & qui

ferarum

ferarum ritu in vulnus ruunt, eos fortes vocant. quia fortes etiam aliquo modo sunt iracundi. Ira quippe natura sua in pericula tendit. Vnde & Homerus ait:

——— *vimque addidit iræ.* Et
——— *vires iramque ciebat.* Et
——— *Eximius nares subijt vigor.* Et
——— *tum sanguis ferbuit intus.*

Quibus omnibus iræ concitatio ostendi videtur & impetus. Vir autem fortis honesti alicujus causa agit omnia, neque ullo modo ab ira impellitur, sed auxilio ejus utitur ut instrumento. cum illos quos fortes ab ira dicunt, non honestas impellat, sed dolor. Ideoque plane ut feræ, quæ aut percussæ sunt ab aliquo aut metuunt, ira non utuntur, sed ab ea potius trahuntur. Eodem namque modo hi homines, qui antequam ab aliquo percutiuntur, aut metuunt, nullam significationem dant alicujus iræ: sicut & feræ, si in sylua aliqua occurrant aut palude, neminem adoriuntur priores, neque invadunt. Quare neque fortis dicendus est, qui aut doloris impulsu aut iræ, aut cujuscunque denique affectus causa, periculis se obijcit, neque ullum ante malum præcepit. Eo enim modo & asini cum esuriunt fortes dicendi essent merito: qui licet verberibus subacti, pascere non desinunt. Quin & mœchi libidinis causa multa audacia patrant facinora: cum tamen

neque asini fortes sint neque homines, quos vel dolor vel ira, vel alius denique in periculum affectus rapit. Naturalis autem, maximeque propria fortitudo est illa, quoties ab ira quidem impellimur, cum præelectione tamen & boni causa. Quos vero reliqua impellunt quæ jam diximus, non fortes sunt, sed pugnaces. Neque enim honestate inducti ruunt aut indignantur, sed ab affectu trahuntur: neque ut oportet, aut recta jubet ratio, sed prout ille quem dixi affectus movet.

Omnes quoque qui bene sperant, videntur fortes esse, cum tamen non sint omnes. Possunt enim bene sperare aliqui, non quod non metuant ea quæ molestiam adferre possunt, idque honestatis causa: sed quia sæpe vicerint & plurimos, ideoque nunc quoque existimēt nullū sibi à malo illo periculum futurum. Ac propterea fortes videntur, quod quatenus fiducia quoque sunt prædìti, similes fortibus videantur. Cum tamen fortes propter ea confidant quæ diximus: hi vero quod dolore aut molestia tutos se fore arbitrentur. Ita bene quoque sperant ebrij, quia omnia ex animi sententia eventura sibi judicant, ideoque si aliud eveniat quam expectabant, resiliunt. At vero fortis ea quæ venire videt eminus sustinere audet pericula: vel quod sustinere sit honestum, vel quod non sustinere sit turpe. Quare inter omnes qui fortes habentur, ille maxime ex-

me excellit, qui vel ob ea quæ ſubito ingruunt immotus manet & interritus, aut in ijs quæ maxime apparent & ante oculos ſunt, talem ſe præſtat. Nam qui prius novit quæ moleſtiam inferre poſſunt, vel ratione diu ante inſtructus vel judicio, facile ea ſuſtinuerit: qui vero licet prius ignoraverit tamen cum ingruunt ea ſuſtinet, ſatis profecto probat, ſe jam habitum eſſe conſecutum fortitudinis.

Dicuntur & illi fortes, qui quod ea quæ occurrere poſſint mala ignorant, periculis ſe obijciunt. qui fortaſſe ab ijs quos bene ſperare diximus nihil differunt: niſi quod hi ad tempus aliquod ſuſtineant pericula: ij vero qui ignorant, ſimul ac intelligunt, fugæ ſe tradunt. Sicut Argivi, qui in Laconas inciderunt, cum Sicyonios putarent eſſe.

CAP. IX.

Amplius de fortitudine: fortem nimirum magis in ijs quæ terribilia ſunt, quam quæ fiduciam adferunt, aut quæ jucunda ſunt, verſari.

QVi igitur vere fortes ſint, & qui videātur eſſe, jam oſtendimus. Cum vero in fiducia metuque fortitudo verſetur, non eodem modo tamen in utroque: magis enim in ijs quæ terrorem inferunt. Nam qui in his minime movetur, magis fortis eſt, quam qui in illis ut oportet ſe habet. Quia majus hic certamen quam ibi cernitur. Difficilius enim moleſtiam ſuſtinere eſt, quam à jucundis abſtinere.

ſtinere. Quare etiam moleſta eſt fortitudo, quia fortes ſunt qui moleſtiam ſuſtinent. Hæc enim cauſa eſt cur laudetur. Quamvis enim voluptas quoque aliqua conjuncta ſit cum fortitudine, quia finis ejus eſt voluptas, nihilominus tamen ab ijs cum quibus congredi debet ſæpe offuſcatur moleſtijs. Sicut in gymnicis fit certaminibus. Quippe pugilibus finis quidem eſt jucundus; corona nimirum & honores; cædi tamen moleſtum eſt, ſi quidem ex carne conſtant, ideoque illis neceſſe eſt moleſtum eſſe omnem laborem. Quia ergo magnæ eorum ſunt moleſtiæ, parva voluptas, nulla frui voluptate videntur. Idem quoque fere in fortibus videmus. Mors quippe ijs & vulnera moleſta ſunt, ac propterea invitis eveniunt. Et tamen ea ſuſtinẽt, vel quod honeſtum ſit ſuſtinere, vel quod non ſuſtinere ſit turpe. Eoque magis moleſta videntur, quo magis vel boni vel fortes ſunt, vel felices, aut omni denique virtutum genere præditi. Ijs quippe maxime moleſta mors eſt. quia vita eorum maxime æſtimanda eſt, cum & optime vivant, & ut oportet hominem: atque ideo plurimis mors eos privatura ſit bonis. Quare quia maximæ eorum ſunt moleſtiæ, nulla quoque viri fortis voluptas, voluptas videtur. Atqui licet hæc moleſta ei ſint, animumque ejus vellicent, nihil obſtat quo minus ſit fortis. Succumbere enim ijs aut cedere fortis non eſt:

at ve-

at vero pungi ab ijs aut molestiam sentire, contra. Quo enim majori afficitur molestia, molestiamque tamen honestatis causa sustinet, eo magis proprie fortis est dicendus. Quia nec in reliquis virtutibus, ulla cum voluptate per se est functio: sed solummodo quia ad bonum deducit finem, jucunda quoque videtur ei, qui operatur. In militibus autem forte nec necesse est, accuratam nimis velle fortitudinis definitionem quærere. quin potius, magis ad bellum utiles futuri sunt, qui fortitudinis vix participes, reliquis quoque virtutibus privati sunt. Quippe cum tales ad subeunda maxime parati sint pericula, & exigui causa lucri vitam suam protrudant. Nam quos proprie fortes dicimus, cum prudentes sint, alijsque præditi virtutibus, vitam quoque amant suam, quod ea sit optima: atque ideo non facile eam profundunt. Ac de fortitudine quidem satis jam dictum est. Quare facile erit, ex ijs quæ dicta sunt, rudem quoque aliquam definitionem formare.

CAP. X.

10

De temperantia.

POst hæc de temperantia dicamus, ut quæ aliquo modo connexa sit cum fortitudine. quatenus utraque ejus partis est, quæ ratione caret.

Temperantiam ergo mediocritatem esse quæ in voluptatibus cernitur, jam dictum est à nobis. In

voluptatibus dico, quia licet etiam in molestijs, minus tamen nec eodem modo quo in ijs versatur. In his vero etiam intemperantia cernitur.

In voluptatibus ergo cerni temperantiam jam diximus. Nunc in quibus peculiariter voluptatibus, definiemus. Voluptatum aliæ corporis sunt, aliæ animæ. Sic in honoris studio & discendi cupiditate, voluptas consistit animæ: uterque enim & hic & ille eo delectatur quod amat, cum tamen non corpus ejus afficiatur illo, sed animus. Qui hujusmodi ergo voluptate delectantur, neque temperantes dicuntur, neque intemperantes. Sicut neque quos alia delectant, quæ non sunt corporis. Quare eos, qui libenter fabulas referunt, aut narrant aliquid, & in rebus nihili diem conterunt, garrulos dicimus, intemperantes vero minime. Sed neque qui pecuniarum causa aut amicorum dolent, cum in his aut illis damnum senserint.

Quare in voluptatibus animæ non spectatur temperantia. In corporis vero versari potest. Quamvis nec in omnibus his quoque. Etenim quos ea quę visu jucunda sunt delectant, ut exēpli gratia, colores, figuræ, aut pictura aliqua, neque temperantes neque intemperantes dicuntur; ut neque qui sonitus amant aliquos aut cantus: nec qui odores. Et tamen in his quoque aliqua mediocritas, certusque, quatenus oportet, est terminus. Sicut excessus quoque

que illius & defectus. Et tamen neque qui medium servant, temperantes, neque qui excedunt, intemperantes dicimus. Iam vero, in odoris voluptate, quod eos quidem, quos malorum aut rosarum aut suffimentorum odor delectat, intemperantes non dicimus, sed quos unguenta aut obsonia, sciendum illud fieri per accidens. Quoniam his delectantur intemperantes, quia ex his voluptatum suarum ijs suboritur recordatio. Sicut etiam alios videmus, quos, cum esuriunt, odor cibi delectat. Vnde apparet, eos qui ejusmodi capiuntur odoribus, delectari per accidens. Tum enim aut cibi, aut aliarum quibus delectantur ineptiarum meminisse intemperantes incipiunt. Quare neque homini, neque reliquis ullam animalibus sensus illi quos diximus voluptatem adferunt, nisi per accidens. Voluptates autem dico, in quibus vel temperans spectatur vel intemperans. Canes etenim licet odore delectentur leporis, non hoc odoris causa fit, sed cibi. Nam cum odor ille sensum ijs feræ obijciat, ita eam persequuntur. Sic neque odore bovis aut voce delectatur leo, sed pastu. Ex voce tamen intelligit, se prope esse. neque gaudet, quod aut cervum invenerit, aut agrestem capram, sed quia cibum habiturus est.

Quare in ijs demum voluptatibus, quas cum reliquis communes animalibus habemus, temperan-

tia ſpectatur aut intemperantia. Hæ autem tactus ſunt & guſtus. Vnde etiam brutales quodammodo & ſerviles eſſe intemperantes videntur: quia in ijſdē quibus bruta delectantur, incontinentes ſunt voluptatibus. Porro ex his rurſus tactu magis quam guſtu: nam guſtu magis, omnino non, ſed tactu. Quare non in alijs tantum voluptatibus, ſed in cibo quoque intemperans ſpectatur & potu. Quibus quoque non quia guſtus objecta ſunt delectatur modo (ſiquidem guſtus eſt proprie de ſaporibus judicare, ſicut illi faciunt qui vina guſtant, aut qui obſonia condiunt) ſed quatenus tactus, magis. Vnde & Philoxenus quidam Erixius, homo helluo, guttur ſibi longius gruis gutture optabat, ut diu quaſi tactu delectari cupediorum poſſet. Omnium quippe ſenſuum maxime communis eſt tactus. ſiquidem tactu quodammodo ſenſus omnes percipimus. In hoc ergo tactu intemperantia cernitur. Atque ideo quoque inter opprobria merito ponitur, quia nobis ea competit, non qua homines ſumus, ſed qua animalia. Quare talibus aut delectari, aut maxime appetere, belluinum eſt. Sunt tamen liberales quædam quæ in tactu conſiſtunt voluptates: ſed quibus privatus eſt intemperans. Vt quæ frictione in gymnaſijs & calefactione fiunt. Nec enim in toto corpore, ſed in partibus quibuſdam.

CAP.

CAP. XI.

De cupiditate.

QVoniam ut de cupiditatibus agamus postulat series, quotuplex sit cupiditas, primo dicendũ est. Alia igitur communis & naturalis est, alia peculiaris & ascititia. Communis ergo est, cum nutrimentum, sive siccum illud sit sive humidum, appetimus: idque cum opus eo habemus. Peculiaris vero & ascititia, cum tale aut tale. Hoc enim nec naturale est nec commune. Siquidem nec eadem omnes petunt, nec eodem modo. Alij hoc enim, alij illud. Rursus qui idem petunt, non eodem modo petunt: sed minus hi, magis illi. Quare nec communis est cupiditas talis, neque naturalis simpliciter, sed ascititia potius, atque à nobis excogitata. Et tamen naturalis quodammodo etiam hæc est: quia pro ratione naturæ suæ singulis sua est cupiditas.

In cupiditatibus ergo pauci peccant naturalibus, & eodem modo. Cum nimirum magis cupiditati indulgẽt, quam oportet. Vt cum plus quam oportet edit aliquis: sicut glutones, qui ultra quam necesse est, naturalem explent cupidinem. Tales autem fiunt, qui nimium serviles sunt. In ascititijs vero cupiditatibus & quas peculiares diximus, peccant multi, nec eodem modo. Siquidem multæ ejusmodi cupiditatum sunt species. Sicut ciborum quoque & potuum, ac indumentorum variæ sunt

 species.

ſpecies: & quicquid natura appetimus, varium eſt ac multiforme. Ac propterea multis quoque modis in ejuſmodi cupiditatibus peccamus. cum vel alijs quam oportet delectamur, aut magis, aut cum vulgo. In omnibus quippe modum excedit intemperans. Nam qui alijs delectantur quam oportet, ſiquando etiam in ijs quas oportet verſentur voluptatibus, magis tamen quam oportet, nec ut plerique, ijs delectantur.

CAP. XII.

Quomodo in doloribus temperantia ſpectetur atque intemperantia.

INtemperantiam ergo quæ in voluptatibus exceſſus eſt, vituperandam eſſe manifeſtum eſt. Porro, quod ad ea quæ moleſta ſunt, non quemadmodum cum de fortitudine agebamus, dictum à nobis fuit, ſubire ea aut ſuſtinere non poſſe, timiditatem eſſe; ita hic quoque agitur: neque enim aut non ſuſtinere ea intemperantia, aut ſuſtinere temperantia eſt. Sed ita demum in doloribus ſpectatur intemperantia, cum aliquis plus quam oportet, aut non ut oportet, dolet ſe carere voluptatibus. Eodemque modo temperantia, cum quantum oportet, aut cum oportet, aut ob quæ oportet, triſtatur aliquis. neque ullo propterea dolore afficitur, quod voluptate caret. Etenim voluptates aut omnes aut maximas deſiderat intemperans. Atque ita à cupi-

ditate

ditate ducitur, ut reliquis ea præferat omnibus, quæ voluptatē adferunt. Quare etiam dolet quoties frustratur. Cum molestia enim conjuncta est ejus cupiditas. At propterea absurdum videtur, voluptatis causa dolere aliquem, ipsamque voluptatem contrarij causam esse. Excessus ergo in voluptatibus intemperantia est, ut diximus.

Defectus vero, quia raro reperitur, caret nomine. Qui namque in voluptatibus deficiunt, aut minus quam oportet concupiscunt, sunt paucissimi. Quare extra naturam fere humanam relegandus ejusmodi stupor videtur. Nam & reliqua quæ ratione carent animalia, cibum tamen distinguunt: ita ut jucundo delectentur, aversentur cōtrarium. Quod si quis talis est, ut nihil jucundum esse existimet, neque à contrarijs ea possit distinguere, multum hic à cōditione abest hominis. Quare in voluptatibus ac molestijs, defectus & excessus, sunt vitia.

Mediocritas vero virtus, nimirum temperantia. Neque enim temperās maxime ijs delectatur, quibus intemperans, sed ijs potius angitur, quibus gaudere nō oportet. Sed neque quibus gaudet, magis gaudet quam oportet, neque dolet cum voluptas abest, neque eam concupiscit, aut si, mediocriter certe, nec magis quam oportet, neque cum non oportet. Quæ vero ita jucunda sunt, ut ad valetudinem bonumque corporis conducant habitum,

aut

aut ſaltem neque huic obſint, nec illi, ea quidem appetit, ſed mediocriter, & ut oportet. Qui voluptates namque eas concupiſcit, quæ ipſi vel ut ſit, vel ut bene ſit, obeſſe videntur, ſecus appetit quam debet. Talis autem non eſt intemperans, ſed ut recta præcipit ratio.

12

CAP. XIII.

Intemperantiam magis ſponte eſſe quam timiditatem.

QVoniam ergo & intemperantia eſt ſponte, & timiditas, videndũ an eodẽ modo ſint ſponte. Quod non videtur, cum contra magis eſſe videatur intemperantia. Timiditatis enim cauſa dolor eſt: quia enim dolorem timemus, timidi exiſtimus. At intemperantiam voluptas creat: quarum alterum eligendum, alterum fugiendum eſt. Quod vero rei eligendæ cauſa facimus, magis ſponte eſt, quam quod fugiendæ. Adde quod dolor naturam ejus qui habet, de ſtatu ſuo deijcit ac corrumpit: cum nihil tale faciat voluptas.

Quare majori vituperatione digna eſt intemperantia, quam timiditas. Nam cum vel propter id quod ſponte bonum eſt vel malum, laudetur aut vituperetur aliquis, manifeſtum eſt malum quoque aut bonum, quatenus eſt ſponte, laudari magis aut vituperari. Sicut facilius quoque eſt ab intemperantia abſtinere, quam à timiditate. Conſuetudo

quippe,

quippe, qua ejusmodi emendantur vitia; si timiditatem spectes, cum periculo conjuncta est (dum enim in bello, aliave quacunque re terribili, timiditatis expugnandæ causa assuescimus, non longe à periculis absumus) si temperantiam, sine ullo. Quare ob hanc quoque causam magis sponte est intemperantia, quam timiditas.

Videri autem poterit, non similiter sponte esse timiditas ut singularia. Timiditas enim, ipse dico habitus, sine dolore est: neque enim ulla est quæ nos timidos esse cogat molestia: quare magis sponte est. At vero timiditatis opera, quæ propter dolores procedunt aut metum, necessitate quadam adducti facimus, quæ nos perturbat, & ut arma abjiciamus, aut si quæ ejusmodi pudenda sunt, persuadet. Ac propterea minus sponte esse videntur singularia. In intemperantia vero contra se habet. Ipsam enim nemo cupit, neque intemperans esse petit: at vero intemperantiæ opera magno desiderio faciūt. Vt minus intemperantia sit sponte quā singularia.

Hoc vero intemperantiæ nomē ad puerilia etiam crimina transferimus: puerosque qui peccant ἀκολάςους dicimus. quia ejusmodi peccata aliquid cum ea, quam diximus, habent commune intemperantia. At vero utrum ab utro dicatur scire velle, nihil ad institutum nostrum facit. Nisi forte posterius à priori deduci verisimile esse dicendum sit. Atque

adeo à puerilibus peccatis ad hanc translatum esse intemperantiam. Idque non inepte, sed convenienter admodum. Sicut enim castigare oportet pueros, cum turpia appetunt, eorumque intra limites modestiæ redigere lubidinem: eodem quoque modo castiganda est, cum efferre se nimium incipit, cupiditas. Etenim & puer, nisi in officio contineatur, cum sine modo ullo aut fine voluptatem petat, ac præcipue ob ætatem, facile officium excedet. Et cupiditas, nisi à ratione castigetur, late se extendet. Quin etiam dum quotidie ex præscripto cupiditatis actiones instituit suas, rationem etiam ipsam sæpe expellet. Quare & mediocres & paucas oportet esse cupiditates, & quæ cum recta non pugnent ratione. Tales autem dicto audientes & κεκολασμένας, hoc est castigatas, dicimus. Vnde non immerito tam in pueris quam in cupiditate, quod cum his pugnat, ἀκολασία dicitur. Nam ut puerum ex præscripto pædagogi oportet vivere, ita partem illam quæ cupidini servit, ex rationis. Quare eandem quoque in temperante partem rationi oportet respondere. Vtriusque enim finis est honestas. Ideoque quæ oportet, ut oportet, & cum oportet, concupiscit temperans. Hoc enim & ratio præscribit. Atque hæc quidem de temperantia dicta sint nobis.

ARISTO-

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER IV.

CAPVT I.

De liberalitate.

Est & liberalitas virtus quæ ad eam animi partem refertur, in qua regnat cupiditas. Ac propterea postquam de temperantia egimus, de liberalitate agendum est. Est autẽ liberalitas talis in pecunijs mediocritas, cum neque plus quam oportet, neque minus, sed ut oportet, & in quibus oportet, & quorũ causa oportet, eas impendimus. Laudatur autem liberalitas, neque in re bellica, neque in quibus temperans, neque in judicijs, quemadmodum vir justus, sed in largiendis accipiendisque pecunijs.

In largiendo tamen magis.

Pecunias autem jam dicimus ea omnia, quarum æstimationem nummo metimur.

Mediocritas ergo in pecunijs est liberalitas: sicut excessus prodigalitas, defectus est illiberalitas.

Iam prodigalitatem vero, non excessum solum in pecunijs dicimus, sed & intemperantes nonnun-

quam prodigos vocamus, qui per intemperantiam multa profundunt. Atque hoc quoque vitium prodigalitatis appellamus nomine. Quare pessimi quoque sunt hujusmodi, ut qui multis simul vitijs laborent: nec in pecunijs tantum, sed & in voluptatibus male se gerunt. Ac propterea neque uno proprie nomine, quod unius peculiariter sit vitij, appellantur. Debet enim prodigus is esse, qui uno hoc laborat malo, ut rem consumat suam. Est enim prodigus, qui sua ipsius perit opera. Videtur autem aliquo modo se perdere, qui rem perdit familiarem. quia ex ijs quodammodo vitam habemus. Prodigos ergo & incontinentes, & qui per intemperantiam sua profundunt, uno nomine appellamus. Illiberales vero, eos tantum, qui plus quam oportet pecunijs adhærent, & in liberalitate deficiunt.

Cum igitur omnibus quorum usus est aliquis, vel bene quis uti possit vel male: ut puta, gloria aut cibo: talesque sint etiam divitiæ (nam & harum aliquis in vita usus est) sequitur ut ijs quoque aut bene aliquis uti possit aut male. Cum autem rebus singulis bene utatur ille, qui propria cujusque rei est virtute præditus, etiam divitijs recte utetur, qui earum est virtute præditus. Hic autem est quem liberalem dicimus.

Vsus autem pecuniarum non est alius, quam largiri aut expendere. Accipere enim eas & servare,

non

non tam usus videtur, quam possessio. Ideoque liberalis magis in erogandis quam in accipiendis versatur pecunijs: magisque illi convenit, ut sciat quomodo insumere oporteat, quorũ causa, & in quos, quam quomodo accipere debeat, quorum causa, & à quibus. In usu ergo pecuniarum versatur, ut diximus. Vsus vero magis est dare quam accipere. Sed & magis virtus videtur, beneficio afficere, quam affici: & quæ honesta sunt agere, quam quæ turpia sunt non agere. Ejus autem qui dat est benefacere, & quæ honesta sunt agere, sicut ejus qui accipit, beneficio affici, & turpia non agere. Accipere enim unde oportet, est beneficio affici, sicut non accipere unde oportet, est non turpia agere. Præterea, id quod magis laudatur, magis etiam virtuti convenit, dare autem ut oportet, quam accipere, magis laudatur: gratia quippe & laus magis ei tribuitur qui dat, quam qui non accipit. Præterea, in difficiliori versatur virtus, difficilius autem est, ut oportet dare, quam accipere, aut non accipere ut oportet. Suum enim ipsius dimittere multo est difficilius, quam alienum remittere. Quare magis liberali conveniet, dare honeste, quam aut non accipere, aut accipere honeste. Siquidem nec eos, qui unde non oportet non accipiunt, sed qui dant quibus oportet, liberales dicimus. Quia illi justi magis quam liberales videntur: ac propterea laudantur. Qui vero unde oportet ac-

 cipiunt,

cipiunt, ne laudantur quidem. Laudatur enim qui quod difficile est agit, idque honestatis causa. At qui unde oportet accipit, nihil quod difficile sit sustinet. Sed & maxime, ex omnibus qui honeste agunt, laudantur liberales, quia prosunt. Prodesse autem non in eo est, ut aliquis non accipiat male, sed ut det honeste. Quare in dando magis quam in accipiendo liberalitas spectatur. Qui ergo dat quibus oportet, idque honestatis causa, liberalis est.

Omnes enim quæ ex virtute fiunt actiones, honestatis fiunt causa. Quamvis neque hoc tantū requiratur, ut honestatis causa, quibusque oportet, & cum oportet, cæteraque quæ ut bene det aliquis requiri solēt, sed & ut lubenter, & sine molestia. Nam qui moleste dat aliquid, necdum liberalis est. Opus enim liberalis facit, nondum tamen est liberalis, quia nondum consecutus est habitum. quod si esset, ne molestum quidem hoc illi esset. Quæ enim ex virtutis pręscripto fiunt opera, aut jucunda sunt, aut non molesta. Qui vero quibus non oportet, aut non honestatis ergo, sed alia aliqua de causa dedit, non liberalis, sed alio dicetur nomine: ut neque qui cum molestia dat, sicut diximus. Talis enim honestæ actioni pecunias præponit. quare neque liberalis esse potest.

Sicut enim dat quemadmodum recta præscribit ratio; ita nisi à quibus oportet, liberalis non accipit:

cipit: idque quia non æstimat pecunias. Cum autem non æstimet, ne petet quidem. Nec enim libenter beneficio afficitur, qui afficit libenter. Quare & unde oportet accipiet, à proprijs nimirum pecunijs: non quia pulchrum ducit, quæstum facere, sed quia necesse est, ut donare possit. Ideoque nec facultates negliget proprias, quia ex ijs prodesse cogitat.

Sed neque cuilibet dabit, ut dare possit, quibus, & cum, & ubi oportet. Est autem viri liberalis, adeo in dando excellere, ut minora sibi relinquat. Vtilitatem quippe suam negligere, maximæ liberalitatis signum est. Nec enim è magnitudine eorum quæ dantur, liberalitas spectatur aut numero, sed è proportione quam ad facultatem donantis ea quæ donantur habent. Hinc enim liberalitatis probatur habitus. Quare nil vetat magis liberalem esse, qui è parvis multa donat facultatibus, quam qui multa è majoribus. Plerumque autem qui labore non proprio rem pepererunt, sed relictam possident ab alijs, liberales magis videntur: vel quod egestatem nunquam sunt experti; ideoque non admodum divitijs adhærēt: vel quod, ut parentes solent & artifices, magis amant pecunias, qui eas pepererũt. Cæterum neque admodum ditescere possunt liberales, quia neque ad accipiendum admodum sunt prompti: neque ad ea quæ habent conservanda satis sunt providi: sed potius ad erogandum parati. Quia non

per se

per se æstimant pecunias, sed ut donare possint. Quare fortunam quoque accusare solemus, quoties opibus destitui liberales videmus, cum facultatibus opibusque sint dignissimi. Quod tamen non fit sine ratione. Nam qui non dat operam ut ditescat, quid mirum est hunc non ditescere? cum neque aliud quicquam sine cura quisquam possideat aut labore. Ideoque nec ditescet facile liberalis: cum nec opes aliunde conquirat, & quas habet dissipet.

Sed neque donat eas, quibus non oportet, neque cum non oportet. Quod propterea facit, ne si ubi non opus est eas consumat, postea ubi opus est non habeat: atque ita, quibus, aut cum oportet, dare nequeat. Est enim liberalis, ut dictum est, qui pro ratione opum suarum sumptus facit, ubi oportet. Qui vero sine discrimine, est prodigus. Ideoque nec tyrannos prodigos dicimus, licet multa donent & sine modo. Quia facultatum magnitudo donorum excedit magnitudinem. semperque plura sunt quæ possident, quam quæ impendunt.

Cum in dandis ergo accipiendisque opibus mediocritas sit, liberalitas, ideo quoque in ea quæ oportet, & quantum oportet, dabit expendetque liberalis. Quin & in magnis juxta ac parvis similiter: sed & utrumque libenter faciet; ut vel donet quemadmodum oportet, vel accipiat. Quia mediocritas in dando & accipiendo est liberalitas.

Sequi-

Sequitur autem ut qui dat honeste, accipiat quoque honeste, & utrumque quidem cum voluptate.

Quare dolebit quoque, si vel non donarit ut oportet, vel non acceperit; idque modice, & ut oportet. Sed & libenter cum alijs communicat quæ habet, nec morosum in eo se præbet, aut difficilem: quia cum pecunias contemnat, non admodum curat, si aut injuria in ijs afficiatur aut damno. Contra vero gravius ferre solet, si cum sumptum facere necesse est, non fecerit, quam si quid cum necesse non est, consumpserit. Nam cum aliquid quod non necesse est consumpserit, pecuniarum damnum patitur, quod vix tangit liberalem. At si aliquid ubi necesse est consumpserit, in officio peccat, ideoque hoc virtutis damnum est. ac propterea magis dolet. Quare nec Simonidis admittit consilium, qui contra suadet. Prodigus vero in voluptate semper peccat & dolore. Neque enim, ubi oportet, gaudere solet, nec quemadmodum. De quo planius in sequentibus agetur.

CAP. II.

Majus malum esse illiberalitatem, quam sit prodigalitas.

MEdiocritas ergo est liberalitas, quemadmodum excessus prodigalitas, defectus est illiberalitas. Iam vero in dando & non accipiendo prodigalitas excedit, in accipiendo deficit. Sicut in accipiendo illiberalitas excedit, in dando vero deficit.

Cum officium autem viri boni excedat utraque, pejor tamen prodigalitate eſt illiberalitas. Primum enim, diu permanere nequit, ſed exhauſta materia ſua, cito quoque deficit prodigalitas (facile enim homines plebejos, qui aſſiduos ſumptus faciũt, facultates deſtituunt: ſi præſertim ſine fine donẽt & modo, neque quicquam aliunde accipiant) neutiquam vero illiberalitas. Neque enim ſi creſcant opes, melior illiberalis efficitur, & ſi deficere incipiant, multo deterior. Præterea, ab ætate eorumque quæ paupertatem ſequi ſolent malorum experientia, ſanari poteſt prodigus, & ad medium redire: a quo non longe abeſt; dat enim & non accipit. Quamvis non quemadmodum oportet, & quibus. Quare ſi hoc tantum poſſet aſſueſcere, ut nimirum quibus oportet daret, & quemadmodum, liberalis eſſet: nam & quibus oportet daturus eſſet, neque unde non oportet acciperet. Quare nec mala indole videtur eſſe prodigus. Non enim improbi eſt aut degeneris in dando excedere, neque quicquam accipere, ſed ſtolidi. Ideoque melior illiberali eſt prodigus: cum propter ea quæ dicta ſunt, tum quia prodigus multis prodeſt, illiberalis vero nemini, ac ne ſibi ipſe quidem. Prodigum enim jam intelligo, qui dando quidem excedit, non dando autem deficit: quem ſupremum eſſe reſpectu illiberalis ſuppoſuimus. Multi enim & prodigi ſunt & illiberales, qui acci-

piendo

piendo simul deficiunt & dando. Fiunt quippe partim ad accipiendum proclives, quia volunt quidem expendere, hoc autem facile facere non possunt: cito enim eos facultates deficiunt; ideoque aliunde coguntur sibi comparare. Partim etiam undique nullo delectu accipiunt, quia nec de officio suo solliciti sunt, neque quid fieri debeat respiciunt. Nihil enim quam dare cogitant, quomodo vero & unde oporteat accipere quod detur, nihil habent pensi. Quare neque liberalis est eorum donatio, quia neque honesta est, neque honestatis causa suscipitur, neque ut oportet. Interdum enim quos pauperes esse oportebat divitijs cumulant: viris vero bonis & qui moderate vivunt, ne hilum quidem darent. Quin etiam adulatoribus, & qui in alijs ipsis admi-nistri sunt voluptatibus, multa largiuntur: quare etiam intemperātes sunt plerumque prodigi. Nam quia non ex præscripto vivunt rationis, ad voluptatem declinant: quia vero assueverunt multa impendere, etiam intemperantiæ suæ sumptus indulgent. Quare quoque admodum sunt intemperantes. Prodigus ergo cum sine cura ulla vivat ac disciplina, eo quo dixi, nequitiæ prolabitur: si vero disciplinam admittat & curā, ad officium potest redire.

Contra vero nullam admittit medicinam illiberalitas. Neque enim spes est, ut ab experientia majori aut ętate illiberalis fiat melior. Earum quip-

pe rerum quæ in vita se offerunt experientia, sicut & senectus, & quæ senectutis mala sunt, omnisque impotentia & miseria, illiberalitatem semper augent. Adde quod per se ad illiberalitatem magis quam ad prodigalitatem inclinant homines. Pecuniarum enim studiosi sunt plerique & illiberales: neque multi sunt, qui donant: & exiguo admodum numero sunt prodigi. Quare multo quoque melior illiberalitate videtur prodigalitas. quia ex his apparet satis, propius eam abesse à medio.

Præter hæc, multiforme malum est illiberalitas. Multi namque ejus modi videntur. Cum enim in accipiendo versetur & dando, alij eorum in dando male, alij in accipiendo versantur. Alij namque neque dant cuiquam, neque accipere quidquam volunt ab ullo: quorum nonnullos eo adducit naturæ probitas, ne quicquam turpe aut se indignum committere cogantur: quosdam metus, ne dare quicquam cogantur, quia accipiunt. Quare neque dare malunt nec accipere.

Dicuntur autem parci, tenaces, sordidi, qui dando deficiunt. Inter quos est caminisector, quem vocant. Alij rursus accipiendo excedunt, qui res turpes quascunque vel agunt vel ferunt, ut aliquid accipiant; idque neque ut oportet, neque à quibus.

Et hi quidem omnes turpilucres dicuntur. Quales sunt, exempli gratia, lenones, fœneratores, alea-

tores,

tores, præmiatores, & latrones. Quorum nemo eſt qui non lucri cauſa exigui maximam ſubeat infamiam. Nam qui magni cauſa lucri hæc & ejuſmodi faciunt, quique nec unde, nec quemadmodum oportet accipiunt, non turpilucres, ſed improbi dicuntur, impij & injuſti. Quales ſunt tyranni, & qui urbes vaſtant, aut templa ſpoliant. Aleator enim, exempli gratia, unde non oportet, accipit; ab amicis nimirum, quibus dare oportebat; parva tamen, ac propterea inter turpilucres cenſetur. Ita magna quidem pericula ſubit latro, parvi tamen lucri cauſa. Vt & præmiator, & ſi quis præterea talis.

Merito ergo liberalitati contraria dicitur illiberalitas: tum quod longius abſit ab ea, quam prodigalitas (magis enim illi eſt contraria, quia magis malum eſt, quam prodigalitas) tum quod pluribus modis in hac quam in prodigalitate peccent homines.

2.

CAP. III.

De magnificentia.

AC de liberalitate quidem vitijſque oppoſitis, dictum ſit hactenus. Sequi autem videtur, ut de magnificentia deinceps agamus. Similis enim liberalitati eſt magnificentia, quatenus & ipſa in pecunijs, ijſque recte expendendis verſatur.

Hoc rurſus differunt, quod in accipiendo, dandoque & ſumptus faciendo, liberalitas verſetur, in

ſumptu faciendo tantum magnificentia. Deinde, in paucis nec ita magnis ſumptibus verſatur liberalitas; in magnis contra multiſque magnificentia. Quemadmodum ipſum quoque magnificentiæ nomen indicat. Eſt enim ſumptus magnitudine decorus. In omnibus autem non eadem ſumptus eſt magnitudo. Neque enim eadem convenit omnibus, ſed pro ratione. Sicut neque idem ſumptus triremium & ſpectaculorum convenit præfecto: ſed qui imperij utriuſque convenit magnitudini. quam uterque cum ut oportet impendit, & in quibus oportet, magnificus vocatur. Qui enim convenienter tum ſibi tum accipienti impendit, neque magna tamen, nondum magnificus dicitur, ſed liberalis. Qualis ille eſt, qui ait:

——— mendico dare ſæpe ſolebam.

Sed qui tum magna, tum quæ ſibi conveniunt, & accipienti. Ita ut magnificus ſit liberalis, liberalis tamen non ſit ſemper magnificus.

Hujus vero habitus, defectus quidē indecora parſimonia, exceſſus autē inepta magnificentia & elegantiæ ignorantia vocatur. & ſi quæ ejuſmodi ſunt, quę cōmittuntur, nō quod ſumptus idonei magnitudine excedant magnificentiam, ſed quod ubi non oportet, neque ut oportet, eos impendant. Et de ijs quidem quę utrinque eam cingunt vitijs, poſtea accuratius agemus. Nunc de magnificentia dicamus.

Homini

Homini porro ſcientia prædito ſimilis eſt magnificus. quia ex rationis præſcripto omnia conſiderat, & ad normam quaſi idoneam ſingula diſponit. Quare ſumptus quidem faciet magnos, ſed concinne, & ut oportet. Eæ namque quæ ſecundum habitum ſunt functiones, habitum ſequuntur, ideoque, ut in principio diximus, functionibus quoque definitur habitus. Itaque ſumptus quoque magnifici & magni ſunt, & cum magnifico, tum operi etiam cujus cauſa impenduntur, quod magnum quoque oportet eſſe, conveniunt. Atque ita ſumptus operi, opus reſpondebit ſumptibus. Quod ſi alterum neceſſe erit excedere, id opus erit: hoc enim magis convenit magnifico. Sumptus autem hos faciet, primum honeſtatis cauſa, quod quidem omnibus commune eſt, qui virtute aliqua ſunt præditi: deinde etiam libenter ac prolixe, neque ſubducta nimis accurate ratione. Omnia enim ad calculum revocare, indecoræ parſimoniæ eſt. Magnificus vero, de ipſo quidem deliberabit opere, ut quam optime fiat nimirum ac quam maxime decore: nam hoc potiſſimum conſiderat. De ſumptu vero qui requiritur in opere, aut ne quid plus impendat quam conveniat, ſed ut fiat quam minimo, exigua illi cura eſt. Nam & hoc indecoræ eſt parſimoniæ. Eſt autem neceſſe, quod ſupra dicebamus, liberalem quoque eſſe eum qui ſit magnificus,

cus, licet qui liberalis est non sit magnificus. Sumptus enim facit, quos, & quemadmodum, & cum oportet, magnificus: quod commune habet cum eo liberalis. Sed & magnos & in magnis, quod proprium est magnifici. Ijsdem enim sæpe sumptibus non idem opus magnificus facit quod liberalis, sed magis magnificum. Vt, exempli gratia, si de cultu divino est cogitandum, vas aliquod aureum preciosissimis undique lapillis illusum adornabit liberalis: templū contra pulchrum ædificabit & eximium, aut statuas eriget, aut pontes fabricabit, aut aliud denique admirabile & eximium ijsdem sumptibus efficiet magnificus. Ita quod magnificus faciet, opus proprie, quod vero liberalis, possessio magis erit, quam opus: nec enim eadem est possessionis virtus & operis. Possessionis enim, ut plurimi æstimetur, & sit quam preciosissima, sicut aurum & pretiosi lapilli: operis vero, ut magnum sit, pulchrum, & admirabile; quod maxime convenit magnifico. Est enim virtus operis magnificentia, quæ in magnitudine consistit. Opera autem magnifica sunt & preciosa, ut exempli gratia, dona quæ Dijs dedicantur, templi apparatus & victimæ: item quæ honestæ laudis studio in Remp. conferuntur: ut si quis in ludis sumptum facere, aut triremium præfecturam de suo administrare velit, aut epulum præbere civitati, cum res postulat. Non tantum

autem

autem opera magnifica, sumptusque congruos esse oportet & magnificos, sed etiam ei convenire, qui facit. Maximeque quod ad facultates. Nunquam enim pauper erit magnificus. Aut si magna conabitur, stolidus erit: quod præ quam res patitur aut fieri debeat, aggrediatur talia. Sed & magis ijs convenire videtur, qui sæpe talia fecerint, aut quorum magnifici majores fuerunt. Ex operibus autem, maxime quæ in Deos conferuntur, aut Remp. sunt talia. hæc enim sunt magnifica. Sunt tamen & privata quædam. ut quæ semel fiunt tantum, sicut nuptiæ, ædes, & similia. Maxime enim convenit magnifico, ut in Rempublicam Deosque quamplurimos, in se vero sumptus faciat quam minimos. Nam & quæ diuturna sunt, magnifica sunt opera. Talia enim & admiranda sunt & pulchra.

Sed & alio modo spectandum in operibus decorum est. cum quæ quibus conveniant spectamus. Nec enim eadem Deo conveniunt & Reipublicæ, sicut nec idem templo convenit & tumulo. Ita ut magnifici opera magna sint & admiranda, respectu eorum quæ ejusdem sunt generis. Vt, exempli gratia, tumulorum fabricæ ad tumulos, templorum ad templa, pontium ad pontes collatæ: & ita in reliquis. Nec enim magnitudinē modo, quam ipsum hoc operis genus requirit, spectat magnificus: quia non idem est magnū esse simpliciter, quod ad sum-

ptus,& magnum esse respectu eorum quę ejusdem sunt generis: sed differunt. Sic enim pila aut ampulla aliqua pulcherrima, quæ minima quidem sunt, si sumptum videas, magnifica tamen puerorum dona sunt. & si ad reliqua, quæ donare illi solent respicias, jam magna erunt. Cum ergo magnitudo, quæ in genere, ab ea quæ in sumptibus consideratur, soleat differre, utrumque respiciendū est magnifico, ut quæ unicuique convenit, magnificentiam exerceat. Ita demum & eximium, & admirabile opus futurum est, & pluchrum: neque facile ab alijs ejusdem generis superabitur. Talis ergo est magnificus.

Qui autem excedit & inepte est magnificus, pręterquam necesse est, neque quemadmodum, nec in quibus oportet, sumptus facit. atque ideo excedere dicitur magnificum. In vili quippe opere aliquo, quod sumptus modo exiguos requirit, multos facit magnosque. Atque ita contra quam fert magnificētia aut patitur, magnificus vult videri. Talis est, exempli gratia, qui nuptiali apparatu eos excipit, qui symbolā in cœnam contulerunt: aut qui comicis ad se venientibus omnia præbet, si choragū agit: nec aliter in ludos pecunias impendit, quam si cum Reipublicæ eas utilitate conferret. Aut in actione comœdiæ, pro ijs quibus scena vestiri solet pellibus, purpuras mavult cum Megarensibus. Idque non tam honestatis causa, quam ut dives videatur.

Ex hoc

Ex hoc enim admirationi se futurum judicat. In quibus denique magno opus sumptu est, parvum, in quibus parvo, magnum impendit. Talis ergo est qui magnificum excedit, quem inepte magnificum vocant.

Qui vero deficit, quem indecore parcum dicunt, deficit in omnibus. Cum enim honestatis causa sumptus nullos faciat, tantum considerat, quomodo quam minimum impendat. Quin sæpenumero cum maximam sumptuum jam partem toleraverit, & ad finem suum opus spectet, dum nimis stricte omnia ad calculũ revocat, sumptus exigui causa imperfectũ relinquit. Sed & omnia quæ agit, cunctabundus agit, & accurate examinat, semperque plusquam oportet impendisse se existimat. ideoque sumptus suos deplorat, magnosque queritur fecisse.

Hi ergo habitus, sordida nimirum parsimonia & inepta magnificentia, vitia sunt quidem, non tamen afferunt opprobria: quia neque nocent alijs, neque turpes admodum sunt, aut cum dedecore nimio conjunctæ.

CAP. IV.

De magnanimitate.

SEd & de magnanimitate jam agamus. Versatur autem in magnis magnanimitas, quemadmodum & nomen ejus indicat. Quæ autem sint illa

magna & qualia, videamus. Dubium autem non eſt, quin eodem recidat, ſive de magnanimitate dicamus ſive de magnanimo. Neque enim intereſt, ſive habitum, ſive eum qui habitu præditus eſt, aliquis cognoſcat.

In magnis ergo verſatur magnanimus: idque ijs, quæ digna ſunt ipſo. Quoties nimirum dignus eſt magnis, dignumque ſe eſſe judicat. Neque enim qui dignus eſt parvis, dignumque ſe parvis judicat, magnanimus dicitur, ſed temperans. In magnitudine quippe eſt magnanimitas. Porro eodem modo ad temperantem ſe habet magnanimus, quo formoſus ad venuſtum. Qui enim formoſus eſt, cum magnitudine, qui venuſtus, cum puſillitate formam habet: quem & concinnum dicimus, formoſum vero minime. Talis ergo eſt magnanimus. Eorum autem qui utrinque ſunt, is qui excedit, elatus dicitur. Elatus enim eſt, qui magnis ſe dignū judicat, cum dignus ſit neutiquam: qui vero cum dignus ſit plurimis, dignum ſe tamen arbitratur pluribus, non omnino elatus eſt. Qui vero deficit, puſillanimis vocatur. Puſillanimis autem is eſt, qui cum magnis dignus ſit, minoribus ſe dignum judicat: aut cum parvis dignus ſit, adhuc tamen minoribus ſe dignum judicat. Ex his autem maxime eſt talis, qui cum magnis dignus ſit, dignitatem ipſe ſuam non percipit. Quomodo enim ſe gereret, ſi

aut

aut parvis dignus esset, aut mediocribus? Quare eorum qui utrinque sunt, alter excedit, alter deficit.

At vero magnanimus, quatenus in magnis versatur, summus videtur: quatenus vero in officio manet semper, neque in excessu ejus peccat aut defectu, eatenus medius est.

CAP. V.

De magnanimitate: tum in quibus verſetur magnanimus, & quæ ejus ſint propria.

CVm in externis ergo bonis verſetur magnanimus, quibus prout meretur, dignus judicatur ab alijs, neceſſe omnino eſt, ut vel in pecunijs, vel voluptate verſetur, vel honore. Cum in ijs autem, quæ maxima habentur inter homines, verſetur bonis (ſiquidem qui maximis ſe dignum judicat honoribus, cum ſit dignus, magnanimus vocatur) ſequitur ut in honore occupetur. Qui in humanis quidem, ijſque quæ externa dicimus, reliquis excellere bonis videtur. Ideoque divino eum maxime tribuimus numini. Quare in honore & ignominia, quemadmodum oportet, magnanimus verſatur. Quod & abſque his ex inductione facile probari poteſt. Omnes enim magnanimos, honorem eum appetere videmus, qui ſe dignus ſit, puſillanimis vero & ſui reſpectu deficit (minus enim quam meretur de ſe magnifice judicat) & reſpectu dignitatis

magnanimi. Elatus vero, respectu quidem sui excedit (magis enim magnifice quam pro dignitate sua de se existimat) magnanimum vero opinione de se magnifica non superat. Etenim magnanimus cum dignus sit maximis; maximis quoque se dignum esse existimat. Vnde sequitur, optimum quoque esse eum, moribusque præditum integerrimis: sed & fortem & justum, reliquisque eodem modo excellere virtutibus. Nam qui parva judicat omnia, nec ullo modo se digna, neque in hoc fallitur judicio, sed verum sentit; cujus tandem rei causa turpe quicquam committeret, aut indignum? Aut quomodo hoc fieri posset? Quia cum ratione magnanimi pugnat hoc ipsum. Quomodo enim honore dignus esse potest improbus? Nam si dignum se esse existimat, cum sit improbus, & in hac improbitate ab omnibus deprehenditur, jam ridiculus videbitur. Siquidem virtutis præmium honor est, solisque bonis merito tribuitur viris. Quare omnes simul virtutes in se complectitur magnanimus: estque velut omnium virtutum ornatus quidam magnanimitas. Ideoque sicut sine ijs non est, ita majores eas & præstantiores facit. quia dignas eas quibus sunt esse judicat. Ac propterea admodum difficile est, esse magnanimum, quia sine omnibus nemo magnanimus esse potest virtutibus. Omnes vero habere & in ijs excellere, admodum difficile est. In

honore

honore ergo & ignominia, quemadmodum diximus, spectatur magnanimus. Ideoque magnis, & qui à magnis offeruntur delectari solet, ut qui propria, & quibus dignus est, consequatur bona, aut minora etiam, quam quæ meretur. Quia nullum summa virtute dignũ ab hominibus persolvi possit præmium. Aut enimvero si gaudeat, hac de causa gaudet, quia quem possunt maximum, aut quo majorem non habent, offerri sibi videt honorem. Quem vero plebei, simpliciter contemnit: eoque magis si ob res parvas, offertur. Vt si quis Achillem honore affecisset, quod dextre citharam pulsaret. Eodemque modo & de ignominia, prout illi cõvenit. In honore igitur & ignominia, quemadmodum dictum est, cernitur magnimus: consequenter vero in divitijs quoque, ac potentia, omnique secũda fortuna & adversa. Nam & in his modice se habebit, & quemadmodum oportet. Neque indignum se in mutatione hac quicquã committet. sicut neque nimium gaudebit, si res sint secundæ, aut dolebit, si adversæ. Qui quidem ne honorem quidem rerum omnium maximam putabit, neque in eo tanquam re maxima se geret. Porro cum hoc modo in honore se habeat, multo magis divitias contemnet, & potentiam: quippe cũ utrique præferendus sit honor. Honoris namque causa & divitiæ amantur & potentia. Qui namque eas habent, affici honore volunt

lunt propterea. Qui vero honorem parvi facit, multo magis alia. Ideoque magnamini quoque contemptores esse videntur: quia nihil in rebus humanis admodum magni faciunt. Cum vero honore digni videantur esse successus quoque prosperi, etiam illi ad magnanimitatem aliquid conferre videbuntur. Quod enim excellit in bonis, majori honore dignum est. In bonis autem excellit, qui fortunatus est: quare & hæc hujusmodi magnanimitatem quoque constituunt. Fortunatus enim magno se honore dignum existimat, quia fortuna fruitur secunda: à nonnullis enim afficitur honore. Cum revera solus ille, qui probus est moribus, honore sit dignus. Cui vero utrumque, virtus nimirum & externa adsunt bona, honore dignus judicatur magis, quam qui sola est præditus virtute. At qui tantum fortunatus est, & cui externa prospere succedunt, nihil autem cum virtute habet commune, talis neque merito honore ab alio afficitur, neque ipse se magno dignum honore judicat, neque ex recta ratione magnanimus vocatur. Sine perfecta enim virtute nemo potest esse magnanimus. Ideoque qui secunda utuntur fortuna, contemptores fere aliorum & contumeliosi evadunt. Sine virtute enim non facile est concinne res secundas ferre ac mediocriter. Cum autem ut oportet ferre eas non possint, majores se alijs existimant,

ideoque

ideoque omnes contemnunt: Ipsi vero sine judicio omnia faciunt, & ut in mentem venit. Cumque omnino sint dissimiles magnanimo, omnibus tamen in rebus imitari eum conantur. Multa enim contemnit magnanimus, sed merito (vere enim, & ut oportet, de se judicat) sed & magna aggreditur, magnaque despicit pericula: verum honestatis causa, nec nisi magnis intentus. Qui vero externis tantum præditi sunt bonis, virtutem ipsam negligunt, neque in ea postulant excellere, sed & reliqua contemnunt: cæterasque actiones suas, quantum in se est, cum actionibus magnanimi student conferre. Quod tamen non possunt, cum virtutem non habeant.

Sed neque frequens est in periculis: neque enim sæpe ijs se objicit, quia non curat vulgaria, nec minimis de rebus in discrimen venit. Sed contra cum magnis congreditur, quotiesque eximia sibi bona videt proposita, ne vitæ quidem parcit suæ.

Sed & beneficia in alium cum confert, delectatur. cum ab alio afficitur, pudore suffunditur. Beneficia enim cõferre ejus est qui superat, affici vero ejus qui superatur. Qui vero magnifice de se sentit, minori parte non offendi non potest. Quod si prior affectus beneficijs, beneficium reponat, majora reddit: ut alterum, qui in beneficio prior fuit, obstrictum sibi habeat. Sed & hoc proprium videtur

magnanimi, ut eorum quibus bene fecit, semper meminerit, à quibus beneficio affectus est, obliviscatur. Non quod ingratus sit (quomodo enim ingratus est, qui majora reddit, quam accepit?) Sed quia hoc magis ei proprium est, magisque convenit, beneficio ut afficiat, quam ut afficiatur. Ideoque beneficia quæ confert, quia præstantissimum illoque dignum hoc est, cura quoque ac memoria prosequitur: non item vero quæ accipit. Semper enim vult excellere. Ac propterea illud quidem commemorari quoque ab alio libenter audit, hoc vero non item. Quare neque Thetis apud Homerum beneficia sua Iovi commemorat, neque quæ in eum beneficia contulerit, sed quibus ab eo sit affecta recenset. Eodem modo Lacedæmonij, cum gratificari volunt Atheniensibus, beneficia ab ijs in se collata in medium producunt. Atque hoc quidem proprium est magnanimi, nulla ut re egeat, aut quam paucis, ipse vero alijs quibus opus habent, libenter subministret. Sed & illud, ut apud eos qui in dignitate sunt, magnifice se gerat: idque quia nihil ex bonis illis splendidum existimat, quibus qui dignitate aliqua funguntur, metui ab alijs se postulant. Apud medios rursus mediocriter: quia magis moderati plerumque & mediocri indole sunt ejusmodi. Præterea, superare eos qui in dignitate sunt, & difficile est & splendidum: ideoque convenit

venit magnanimo: medios contra facile eſt, neque magnum in eo quicquam. Ac in illis quidem ſe efferre, non ignobile eſt; in abjectiſſimis vero, ineptum. Non ſecus ac ſi quis inter infirmos, morbove aut ſenio confectos, robur oſtentaret corporis. Sed neque curioſe honorem ſectabitur aut quæret ſapiens (nam & hoc parvum eſt) nec unquam venturus eſt, ubi primum locum occupant alij: ne ſecundum occupet, cum primo dignus ſit. Sed neque admodum promptus in agendo paratuſque eſt, ſed ceſſator ac cunctator potius. Semper enim magnis actionibus intentus eſt, & magnorum cauſa, vel unde magnus honor expectatur. Hæ autem raro incidunt. Ideoque pauca quidem agit, magna tamen & illuſtria. Quos vero vel amicos ſibi vel inimicos putat, palam aut diligit aut odit. Novit enim recte à ſe fieri utrumque: ideoque nec male audire metuit in plebe. Quia magis veritatem reſpicit & rectum, quam opinionem. Ideo in aperto vel odit vel amat. Sed & quicquid aut dicit aut agit, palam aut dicit aut agit, quia opinionem negligit vulgarem, ut dictum eſt. Ac propterea libertatem amat, ſemperque verum dicit. Niſi forte cum diſſimulatione inter plebejos utitur homines, parumque ſibi tribuit, quia infimorum ſcilicet honorem negligit. Neque cum quovis vivit aut verſatur, ſed cum amico tantum. Nam cum eo qui amicus non ſit,

mensa velle eadem aut tecto frui, non magnanimum est, sed servile, aut adulatoris proprium. Humiles quippe sunt adulatores, & vice versa, omnes qui humiles sunt, adulatores sunt. Sed neque facile admiratur magnanimus, neque obstupescit quæ libet. Nihil enim magnum arbitratur. Neque injuriarum memor est. Quia etiamsi aliquod ab inimicis damnum patitur, parvi id æstimat, minusque quam ut nocere possit sibi. Idque vel ob virtutis magnitudinem: vel quod præteritorum meminisse, ac præcipue malorum, parvo sit animo præditi: sicut negligere magnanimi. Nam qui ne beneficia quidem, quibus affectus est, meminisse ullo modo dignatur, sicut supra diximus, quia exiguum neque se dignum esse, affici beneficijs arbitratur; multo magis malorum, quibus affectus ab aliquo fuerit, memoriam deponet. Præterea nec aliorũ actiones hominum recensebit, nec suas. Quia nec alienas curat laudes, nec suas. Sicut neque operam dat, ut alij vituperentur. Quare nec in laudes propendet, nec in calumnias. Sed nec inimicos sugillat, nisi præsentes: quia absentibus obtrectare, non est magnanimi. Ac res necessarias aut parvas, si qua earum opus habet, ut consequatur, non lubenter supplicat, aut queribundus aliquem compellit. Quomodo enim qui nihil æstimat, aut in rebus humanis magnopere expetendum judicat, tam demissi esse posset

possetanimi? Sed & honesta ita omni lucro antc-ponit, ut meliora sine ullo etiam emolumento ea existimet, quam quæ cum emolumento conjuncta sunt & prosunt, nec honesta sunt tamen. Eodemque modo, in ijs quæ possidet; ut exempli gratia, arboribus aut servis. Eos enim servos, non qui quæstum adferre possunt plurimum, sed qui honesti sunt & boni, possidebit. Sed & motus hominis magnanimi tardus videtur esse, & vox gravis, & dictio sedata. Neque enim fieri potest ut admodum festinet, qui pauca curat. Nam quæ vulgus admiratur, ille exigua judicat. Neque ut admodum contendat, qui nihil magnum existimat. Festinant enim & volubiliter loquuntur, qui vehementer admirantur aliquid, aut eximie curant. Talis ergo est magnanimus.

Qui vero deficit, pusillanimis, qui excedit, vanus. Quamvis nec illi mali sunt. Non enim sunt malefici, sed tantum errant, quatenus videlicet ab officio decedunt & à medio.

Cum enim bono dignus sit pusillanimis, non novit se ipse, ac propterea quibus dignus est, privat se ipse. Atque hoc respectu, malus sibi ipse est, quia bene sibi ipse non facit, quod ignoret, quæ sibi debeantur. Si novisset enim, expeteret quoque, cum bona sint. Neque tamen stolidus recte dicetur ejusmodi, sed potius ignavus. Quamvis nec hoc tan-

tum modo nocet ſibi puſillanimis, ſed & alio. Nam & quia ignorat ſe ipſe, moribus quoque evadit corruptior. A bonis enim & præclaris actionibus abſtinet atque inſtitutis, tanquã indignus ſit illis. Quemadmodum & ab externis abſtinet bonis: quia ſupra dignitatem ea exiſtimat ſuam.

At vero vanus, cum & ſtolidus ſit, & ſe ipſe ignoret, ea aggreditur, quæ dignitatem excedunt ſuam. Et cum virtute ornari non poſſit, veſte contra & habitu alijſque ſe exornat talibus. Ac quia ſplendidus ſibi ex eo videtur, proſpera uti fortuna vult videri: ſuaſque res ſecundas ſemper vult cognoſci ab omnibus, ac de ſe ipſe loquitur ſemper: tanquam honorem conſecuturus ex eo.

Cum autem utrumque magnanimitati & puſillanimitas opponatur & vanitas; magis puſillanimitas opponitur quam vanitas: tum quia eſt crebrior, tum quia majus eſt malum. Ejus enim quem poſſidet, & mores corrumpit, & virtutem, ut dictum eſt, minuit. Vanitas autem per ſe quidem mala eſt, eum vero quem poſſidet, deteriorem in reliquis non efficit. Nullum enim bonum, quo præditus eſt vanus, vanitate corrumpitur: ſed contra præclara interdum atque honeſta propterea aggreditur opera, quibus ſe dignum exiſtimat. Sed neque ſemper creſcit vanitas. Experientia enim ad cognitionem ſui pervenit vanus. Cum enim plerumque

non

non consequitur quem appetit honorem; modestiam addiscit necessario. Ideoque facile deponitur vanitas, neque potest permanere. Contra vero semper pusillanimitas procedit. Nam cum semper in deterius eat indoles illius, etiam ejus de se decrescit opinio. Cum opinione autem, mores. Ac rursus propterea, eadem opinio. Atque ita semper pusillanimitas procedit. Sec nec ab experientia emendatur pusillanimis. Nam cum ea quæ aggreditur facile perficiat (exigua enim sunt viribusque minora) virtutem suam ignorat quasi. Sed & honorem cum petat quam dignus est minorem, nemini molestus est. ideoque nec spe frustratus corrigitur, quemadmodum vanus. Et ob has quidem causas majus quam vanitas malum est pusillanimitas, minusque facile expugnari potest. Vnde etiam magis cum magnanimitate pugnat.

4.

CAP. VI.

De mediocritate quæ in honorum cupiditate consistit.

IN magno ergo honore, sicut dictum est, spectatur magnanimitas. Sed & alia virtus in honore versatur, quæ eodem modo ad magnanimitatem se habet, quemadmodum ad magnificentiam liberalitas. Sicut enim magnitudine à magnificentia differt liberalitas, cum in pecunijs & ipsa versetur, sic ab illa virtute differt magnanimitas, quod in magnis

gnis verſetur honoribus, cum illa tantum in parvis.

Sicut enim in dandis accipiendiſque pecunijs, & mediocritas, & exceſſus eſt, & defectus: ſic & in honoris cupiditate, mediocritatem quoque poſſumus, & exceſſum invenire, & defectum. Nam & magis quam oportet, minuſque, & quemadmodum oportet, ac recta poſtulat ratio, honorem poſſumus appetere. Ab honorum enim cupiditate & laudamus multos & reprehendimus. Vnde apparet quoſdam ut oportet, quoſdam non ut oportet, eum appetere. Quorum alij excedunt medium, alij deficiunt.

Ambitioſum enim vituperamus, ut qui magis quam oportet honorem appetat: vituperamus & honoris contemptorem, ut qui ne in honeſtis quidem velit affici honore.

Interdum & ambitioſum laudamus, ut virum fortem & honeſti ſtudioſum. Honoris vero contemptorem, ut modeſtum ac temperantem: ſicut & ſupra diximus. hoc autem fit idcirco, quia ſimile aliquid exceſſus habent cum medio, & quia ſine nomine eſt medium, ideoque ab extremis nomen deſumit. Neque quicquam vetat, quo minus vel ambitio, vel honoris contemptus dicatur medium. Multis enim modis dici poteſt, honoris eſſe ſtudioſus aliquis aut pecuniæ: ſicut multis modis aliquid dicimur appetere. Nam & plus minuſque quam opor-

oportet, & quemadmodum oportet, aliquid possumus appetere. Quare & nomen ejus qui appetit aliquid, ita se habet: meritoque ejus aut ejus esse studiosus dicitur, tam qui ut oportet, quam qui secus, appetit. Quoties ergo aliquem quem laudatum cupimus, ambitiosum dicimus, non plus quam oportet, sed plus quam vulgus honorem appetere eum putamus. Cum vero hunc ipsum vituperamus, eum qui plus quam oportet, honorem appetit, hoc nomine vocamus. Eodemque modo & in honoris contemptore se res habet.

Quare in mediocri studio honoris, licet nullum ejus nomen sit, consistit medium. In quibus enim & excessus & defectus est, necesse quoque est esse medium: cumque, vel plus quam oportet aliquis honorem appetat vel minus, necesse est mediam quoque aliquam cupiditatem esse, quæ est ut oportet: quam laudamus.

Estque ea virtus sine nomine. Videtur autem si cum ambitione conferatur, hoc est cum extremo, honoris contemptus, si cum honoris contemptu, ambitio. sicut cum utraque si conferatur, utrumque, quatenus utriusque est particeps. Quod in alijs etiam fit virtutibus. Semper enim cum ad extremitates accedit medium, nominibus quoque eorum appellatur. Quatenus enim recedit ab altero, eatenus inclinare videtur ad alterum.

In hac vero magis, quia caret nomine.

Ideoque nec medio alicui opponi extremitates videntur, ſed ſibi magis. Honoris enim contemptus cum ambitione videtur pugnare.

5

Cap. VII.

De lenitate.

LEnitas autem, mediocritas in ira eſt: cujus exceſſus iracundia dicitur, defectus caret nomine. Affectus ergo, in quo verſatur lenitas, eſt ira: quæ autem eam movent, multa ſunt & varia.

Qui ergo quemadmodum, & cum, & in quibus oportet iraſcitur, laudatur: quem lenem dicimus. Videtur enim lenis eſſe, qui perturbationibus vacat, neque ab affectu ducitur, ſed ducit eum, prout recta præſcribit ratio. Videtur autem ad defectum magis propendere, quatenus ad ulciſcendum non tam proclivis eſt, quam ad veniam.

Defectus autem, ſive lentitudo, aut quocunque appellatur nomine, vituperatur. Vbi enim oportet non iraſci, neque ullis vel ſuis vel amicorum commoveri contumelijs, ſtolidum eſt ac ſervile.

Exceſſus vero fit in omnibus. Quoties enim præter decorum vel loci, vel temporis, vel rei, vel perſonæ, aut alterius alicujus circumſtantiæ, aliquis iraſcitur, excedit. Nec tamen ſemper qui excedit, ubique excedit: quod fieri non poteſt. Neque enim malum,

lum, nisi aliqua ex parte bonum sit, potest consistere, sed à se corrumpitur. Et si solidum sit, intolerabile efficitur.

Ac iracundi quidem cito, & quibus non oportet, irascuntur: cito vero cessant iterum: quod in ijs est optimum. Idque ideo, quia cohibere iram non possunt aut abscondere, sed efferuntur, & quo possunt sese ulciscuntur modo. Quod cum fecerunt, statim, quæ eorum vehementia est, irasci desinunt. Vehementes autem sunt supra modum quos ἀκροχόλους dicimus, & ad omnia iracũdi, & in omnibus. Vnde etiam nomen ab extremitate deductum possident. Quos vero amaros dicunt, & reconciliari difficulter, & irasci diu solent. Neque enim statim promunt iram, sed dissimulant & premunt. Quam tum demum ponunt, cum malum ijs reddiderint, à quibus acceperũt. Voluptatẽ enim ijs affert & dolorem illũ adimit vindicta. Id autem quam diu non fit, onus suum bajulant, ac circũferunt quasi iram. Cum enim nemini indicare eam soleant, neque solando eos juvare quisquam nec monendo potest. Quo fit ut tam diu apud eos resideat, donec dissolvi sua sponte possit, aut concoqui. Hoc vero non fit nisi tempore. Hi autem & sibi sunt molesti, & præcipuis amicis. Eos vero qui ubi non oportet, & cum non oportet, & quantum non oportet morose se gerunt, diuque irascuntur, neque ante vindictam

placari possunt, difficiles vocamus. Cum his vero vivere, aut eodã uti contubernio, est molestum. Quare medium lenitas, excessus iracundia, defectus vero stupor quidam, aut stoliditas possit vocari, aut lentitudo.

Cum autem utrumque opponatur medio, magis quam lentitudo tamen iracundia: majus enim quam lentitudo malum est iracundia: quia est frequentior. rarissimi sunt quos lentos dicimus: Cum quia tum quia cum hoc vivere jucundũ est, cũ illo molestum; atque ideo majus est malum. Quicquid enim in homine mansueti est aut amoris mutui, tollit iracundia. Iam vero bonum esse medium, sicut & virtutem, quæ vero utrimque sunt, excessum dico ac defectum, vituperari manifestum est, & jam supra diximus. Quia, quemadmodum, & in quibus, & cum oportet irasci, medium est. Quam diu vero, & in quibus ex officio irascendum sit; quæ item justa sit iræ occasio, aut locus, aut persona, & similia, definiri non potest. Quæ enim singula respiciunt, aut partes, sicut & in principio diximus, definiri non queunt. Alia enim alias conveniunt, neque quicquam horum fixum est aut stabile. Hoc tantum dicere possumus, medium in quocunque affectu laudari habitum, excessum contra in omnibus vituperari ac defectum. Et illi quidem qui parum abeunt à medio, non admodum sunt conspicui,

cui, ideoque neque admodum vituperantur. qui vero plurimum, plurimum etiam apparent, & vituperantur plurimum. Vnde apparet medium esse habitum, cui adhærere oportet.

CAP. VIII.

De amicitia, vitijsque quæ cingunt eam, morositate nimirum & adulatione.

AC eos quidem qui in ira considerantur habitus, jam diximus. Sunt vero in hominum congressibus mutuaque societate alij, qui in sermonibus cernuntur & rebus. In his ergo aut laudamus aut vituperamus aliquem. Cum autem laudari mediocritas, excessus vero ac defectus vituperari debeant; manifestum est, in hac etiam societate, excessum quoque & defectum esse aliquem, & medium. Alij enim nulla omnino in re molesti esse ijs volunt cum quibus vivunt: quo fit ut laudent omnia, velintque omni in re placere omnibus, neque usquam ab ijs dissentire.

Alij directe cum his pugnant: qui molesti sunt omnibus, omnia vituperant; neque quicquam eorum quæ fiunt approbare possunt: sed de re qualibet cum omnibus contendunt.

Vituperatur autem horum uterque. Sicut is laudatur, qui ut oportet hæc facit. Hoc est, qui vituperat quæ debet, laudat quæ oportet, placere ijs qui-

bus æquum est conatur. Ac is quidem qui omnia laudat, blandus ac adulator dicitur: qui vero in omnes invehitur, morosus: qui vero rei quæ geritur se accommodat in utroque, amicus. Videtur autē virtus ipsius amicitia esse. Nomen enim hujus mediocritatis non est proprium, sed à vicino desumitur. Habitus quippe hujusmodi, si amandi assumpserit affectum, fit amicitia. Differt enim ab amicitia, quod sine hoc fit affectu. Neque enim quia aut amat aut odit, ea quæ dicuntur vel fiunt, grata habet aut odit: sed honesti simpliciter causa, & quia habitum hunc sibi comparavit. Eodem quippe modo ergo notos se habet & ignotos; cum quibus consuevit, & quorum nunquam usus est consuetudine, quod ad hunc habitum. Semper enim quæ oportet, & quantum, laudat ac vituperat: nisi quod non eodem modo semper. Neque enim ubi fieri hoc necesse erit, molestia æque notos afficiet ac ignotos; cum quibus consuevit, aut nulla necessitudine est conjunctus: Eodemque modo in voluptate. Neque enim eadem conveniunt. Ideoque honesti semper & utilitatis ratione habita, vel delectabit eos cum quibus vivit vir bonus, vel molestia afficiet.

Etenim in voluptatibus quas societas admittit humana & molestijs versatur hic habitus. Quare quæcunque voluptates non respiciunt honestum,

ijs non

ijs non oblectabit se apud eos cum quibus vivit, sed potius ijs qui delectantur succensebit: multoque magis molestus optabit videri honestatis causa, quam jucundus. Idque potissimum, si dedecus voluptas ea aut noxam facienti adferat ingentem. Tunc enim prȩoptabit parva aliquem molestia afficere aut pudore, ut à molestia eum majori aut dedecore immunem habeat, quã simul gaudendo ad tempus eum delectare; majori mox afficiendum molestia. Non eodem autem modo cum ijs qui in dignitate sunt & cum plebeijs se geret, sed singulis quod suum est tribuet, & prout diversa singulorum poscet ratio, diverso quoque modo consuetudinem instituet suam. Sed & quemadmodum, & in quibus, & cum oportet laudabit ac reprehendet singulos. Ita quidem ut delectare eos maxime & per se malit, molestia vero afficere non nisi minime aut mediocriter, neque per se, sed utilitatis causa. Quare & cum molestia aliquem afficiet, magnæ alicujus voluptatis causa modice id faciet: semperque metuet ne odiosus possit haberi. Talis ergo est qui in voluptatibus humanæ societatis spectatur & molestijs. Qui quidem proprio non appellatur nomine, sed propter eam quam cum amicitia habet similitudinem, ut dictum est, amicus vocatur.

Eorum vero qui utrinque sunt, is quidem qui excedit, si absque causa laudet omnia, & omnia approbet,

probet, nec aliud quam ut jucundum se præbeat respicit, blandus vocatur: sin ut aliquid vel pecuniæ, vel quæ pecunia parantur, lucri accedat sibi, adulator.

Qui vero deficit, morosus ac litigiosus dicitur: qui omnibus offenditur, ac reprehendit omnia.

Quia vero & hic, quemadmodum dictum est, nomen non habet medium, non videntur medio extremitates sed inter se opponi.

7

CAP. IX.

De veritate, & quæ utrinque eam cingunt vitijs.

IN hac autem cum hominibus societate, etiam alij versantur habitus. Duplex enim homini cum homine societatis est ratio. Altera quæ ad dicta spectat factaque ejus cum quo versamur: altera quę ad nostra ipsius. Atque ad priorem quidem duo præcedentes spectant habitus: ad secundam aliæ. Aut enim mentitur aliquis, qui de se suisque actionibus loquitur, aut verum dicit. Quod si mentitur, aut minora re ipsa dicit aut majora: aut si vera, hoc est, nec majora re ipsa nec minora dicit, talis habitus veritas vocatur, & qui eo præditus est, verax dicitur.

Iam vero dissimulatio & arrogantia, & si quæ tales sunt præterea, alterius alicujus causa suscipiuntur interdum à nonnullis: gloriæ nimirum aut

opum,

opum, & si quæ sunt similia. apud alios vero nulla prorsus de causa eas invenias. Alij ergo minora quam merentur de se prædicant, alij majora. Non quod ita velint videri, sed quod se ignorent ipsi. quod rarissime accidit. Plerumque enim qualis quisque est talia quoque aut loquitur aut agit, atque ita vivit. Cum ergo reprehensione per se dignum sit mendacium, laudem mereatur veritas, ideo hic quoque laude digna est mediocritas: ea autem est veritas: sicut excessus contra defectusque vituperio; mendacia nimirum. quorum arrogantia quidem excedit, deficit vero dissimulatio. Ac nos quidem de utroque accuratius agemus. Et primo de medio.

Veracem ergo dicimus, non qui in pactis aut conventibus, alijsque id generis, quæ ad justitiam aut injustitiam referuntur, verum dicit, hoc enim alterius virtutis est: sed qui sine ulla necessitate, sine lege ulla aut jure, aliove vinculo civili, veritatem in sermone amplectitur & vita: idque solummodo quia hujusmodi virtutis præditus est habitu, & honestatis causa. Sed & talia de se prædicat, talisque videri vult alijs, qualis est revera. Quo fit ut æquitatis quoque laudem mereatur. Nam qui ubi nihil necesse est veritatem amant, multo magis ubi bonum civile hoc postulat tales sunt futuri. Qui enim per se à mendacio, quia vitium est, abhorret,

quomodo ſi accedat dedecus, neque tantum ſit tale, ſed & alijs quoque videatur, non omni ratione hoc vitabit? Ac talis quidem eſt verax: qui cum vitium fugiat & dedecus, merito laudatur. Et ita quidem, ut ſi recedendum fuerit à medio, ad defectum potius quam ad exceſſum abiturus ſit. hoc enim concinnius videtur altero: quia exceſſus eſt moleſtiſſimus.

Arrogans vero, qui majora re ipſâ ſimulare verbis & actionibus ſolet. Atque hic quidem, ſi nullius rei id cauſâ faciat, improbus videtur: nec enim aliter mendacio gauderet. Et tamen vanus potius videtur, quam malus. Quod ſi rei alicujus cauſâ ſimulet, ſi id vel gloriæ vel honoris cauſâ faciat, non admodum reprehenſione dignus eſt: ſin pecuniam vel aliquid quod ad pecuniam refertur proponat ſibi, turpior habetur.

Nec enim in facultate arrogantis arrogantia eſt: nam ſi ita ſe haberet, vituperanda non eſſet: neque enim in ijs eſſet quæ ſponte eſſe dicimus, & quæ in poteſtate ſunt noſtra, ſed in præelectione. ideoque fœda eſt & vituperatur. Eſt enim habitus quidã arrogantia: & ſecundũ habitũ arrogantes evadimus. non ſecus quam mendax, qui nec gloriæ nec pecuniarum cauſâ ſimulat, ſed ut mentiatur tantum.

Qui gloriæ ergo cauſâ arrogantiam adhibent, tali ſimulatione utuntur, unde laudari aut felices

poſſint

possint judicari: qui vero lucri causa, tali qua prodesse etiam possint proximis. Sicut medicinam, aut divinandi artem. Medicos enim se peritos aut hariolos simulant: ut dum ijs qui opera eorum uti velint profuturi videantur, injusta ratione opes eorum ad se transferant. Talis ergo est arrogans.

Dissimulator vero is est, qui re ipsa simulat minora: qui venustior videtur, quam sit arrogans. Nec enim lucri causa simulat: sed quia omne quod elatum magnumque videtur esse, studet vitare. Qui ergo ea quæ honori esse possunt simulat, quemadmodum Socrates solebat, elegans videtur ac venustus: qui vero non magna tantum, & quæ gloriam merentur, sed minima quæque, & quæ præstare omnium indicio potest, fieri à se non posse simulat, versute delicatus vocatur, ac contemptum meretur. Fit tamen etiam ut arrogantes ex hoc ipso dicantur. Sicut in vestitu olim Lacones faciebant. Etenim & excessus & defectus si sit nimius, arrogantiæ signum est. Qui vero modice dissimulationem adhibent, venusti videntur. tales autem sunt, qui non in rebus minimis, nimiumque manifestis, ea utuntur. Atque hoc quidem modo cum & dissimulator veraci opponatur & arrogans, magis tamen quam dissimulator opponitur arrogans. Majus enim malum, ut apparet ex ijs quæ diximus, est arrogantia.

CAP. X.

De urbanitate, & quæ utrinque eam cingunt vitijs.

CVm autem remiſſio quædam ſit in vita ac quies, & in hac ipſa remiſſione aliquid cum ludo ac joco temporis ponatur: videtur etiam hic definiri poſſe honeſta quædam & concinna cum alijs vivendi ratio; ut & quæ oportet dicat, & quemadmodum, qui hac remiſſione opus habet: eodemque modo quæ, & quemadmodum, & cum oportet audiat. Differunt enim hæc aut illa dicere, & audire. Vnde apparet in hac quoque cum alijs vivendi ratione, & exceſſum, & defectum eſſe, & medium.

Et exceſſus quidem ſcurrilitas vocatur: quique in eo peccant, ſcurræ atque importuni videntur, & in ridiculis excedunt. Quibus magis curæ eſt, ut riſum moveant, quam ut decori rationẽ in ſermone habeant; aut ne moleſti ſint illis quem cavillantur.

Defectus vero aſperitas ac ruſticitas vocatur: quique in eo peccant, aſperi ac ruſtici dicuntur. Qui neque ipſi quicquam riſu dignum afferunt, eoſque qui hoc faciunt averſantur ac oderunt.

Mediũ vero εὐτραπελία, hoc eſt, urbanitas, quique in eo excellunt εὐτράπελοι, quaſi εὔτροποι, hoc eſt, urbani dicuntur. Etenim potiſſimũ à moribus videntur eſſe hi motus. Hi autem ſunt qui concinne, & cum, & quemadmodũ oportet, jocantur. Sicut

cut enim corpora distinguunt sui motus; ut exempli gratia, ignem, & quicquid leve est, motus qui in altum fertur, grave contra motus qui ad medium, eodemque modo in alijs, ita ex exterioribus & quæ in oculos incurrunt hominum motibus, habitus quoque apparent animæ & mores. Cum vero rarissimi sint illi, quos asperos diximus, plurimi contra quos joci delectant & festivitas, cumque hic habitus melior videatur quã austeritas: hinc fit ut scurræ quoque, urbani dicantur, quia festivi quoque videntur & jucundi. Differre tamen scurras ab urbanis, & quidem non mediocriter, vel ex superioribus constat.

Sunt autem dexteri ejusmodi urbani, meritoque dexteritas posset vocari urbanitas. Proprium enim dexteri est hominis, ea & dicere & audire, quæ probo ingenuoque digna sunt homine. Quædam enim in jocandi ratione sunt, quæ & dici a tali homine & audiri debeant. Differt enim ingenui hominis jocus & illiberalis, quemadmodum & docti differt ab indocti. Quod vel ex comœdijs apparet, tum antiquis tum novis. In ijs enim qui plebejas repræsentant personas & illiberales, ridicula putant & jucunda quæ obscœna sunt: qui cõtra ingenuos dexterosque homines & probos, quæ suspicionem movent tantum. Quæ quidem non parum differũt ad venustatem. Quem igitur dicemus medium

 servare

ſervare in jocis? Vtrum ne qui recte & ut homine ingenuo dignũ eſt cavillari ſolet: an qui moleſtus non eſt audientibus, ſed venuſtus potius jucunduſque: atque hæc vera erit ejus qui medium ſervat in jocando, definitio? Atqui nil definitum habere videtur hæc definitio. Neque enim eadem aut amant aut oderunt omnes: ſed alia alijs jucunda videntur aut moleſta. Quibus vero delectantur ſinguli, ea in congreſſibus quoque mutuis aut dicunt aut faciunt. Et quas libenter cavillationes admittit cum audit, ijs utetur quoque. Nec enim dicet omnia. Quibuſdam enim à legiſlatoribus quoque interdictum eſt convitijs. Convitium autem quoddam eſt cavillum. Quia ergo indefinita ſunt quæ amamus aut odimus, propterea quoque eum qui jocando medium ſervat, definire eſt difficile. Quare ingenuus homo ac venuſtus ita ſe geret, ut lex ſit ſibi ipſe. Talis ergo eſt medius, ſive is urbanus ſit dicendus, ſive dexter.

At vero ſcurra, cum vehementer quæ ridicula ſunt amet, nullo neque verbo abſtinet neque actione quæ modo riſum moveat: quare neque ſibi ſolet parcere nec reliquis. Sed dum modo riſum moveat, ſive id cum ſuo fiat ſive aliorum qui audiant opprobrio, nihil penſi habet. Planeque ea & loquitur & facit, quorum ne minimum quidem aut faceret venuſtus homo aut diceret: & quorum

rum nonnulla fortasse nec audire quidem posset.

In hac autem cum alijs vivēdi ratione plane inutilis est rusticus. Nec enim aut ipse jucundus esse, aut alios tales potest ferre. Talis ergo reprehenditur: quia res in humana vita sunt necessariæ, & quies & jocus.

Tres enim sunt in humana vita, quæ ad hunc hominum inter se mutuo congressum referuntur, mediocritates. Vna quidem in veritate, quæ utrinque arrogantiam & dissimulationem habet, duæ vero in jucundo. Quarum altera est, quam amicitiam dicimus: quæ adulationem utrinque & morositatem habet. Altera urbanitas, dexteritasque, quam utrinque scurrilitas asperitasque cingit, ac rusticitas. Vterque enim voluptatem aliquam ad vitam conferunt, & amicus & urbanus.

CAP. XI.

Verecundiam virtutem non esse.

VErecundia autem non est virtus: nec enim habitus est, sed potius affectus. quod vel ex definitione patet. Definitur enim, metus infamiæ. Fere idem enim accidit verecundo, quod ei qui terribile aliquid metuit. Erubescit enim ille sicut pallescit qui mortem timet. Quare utrumque corporis videtur esse, tum verecundia, tum periculorum metus. Talia autem affectus magis videntur esse

quam

quam habitus. Et hic affectus quidem non omni ætati, sed juvenili tantum convenit. Iuvenes enim pudibundos esse oportet, quia sæpe peccant. Sæpe autem peccant, quia affectum magis sequuntur, quam rationem. Quare quoties à verecundia reprimuntur, meliores evadunt. Atque hæc causa est, cur verecundos laudemus adulescentulos: cum nemo eo nomine senem commendet, quod pudibundus sit. Neque enim fieri à sene ea debent, quæ pudore sunt digna. Neque viri probi pudor est, cum improba sequatur.

Cum autem alia revera sint turpia, alia non sint sed videantur tantum, utraque viro probo fugienda sunt. Fugiendo autem turpia, nunquam pudore suffundetur.

Etenim existimare hoc ipsum viri probi esse, ut pudore afficiatur, si quid turpe commiserit, cumque qui ita se habeat, judicare probum esse, res est absurdissima. Ea enim turpia, quæ sponte fiunt, sequitur verecundia: vir autem probus nihil unquam quod sit turpe sponte committet.

Vnde apparet non virtutem sed affectum potius esse verecundiam. Nec enim semper est laudanda: nec simpliciter aut per se res proba dicenda est, sed ex suppositione tantum. Vt si contingat aliquem peccare, bonum est, si verecundia sequatur. Atqui non ita se virtutes habent: eæ namque ha-

que habitus ſunt, qui ſemper animo inhærent.

Quamvis autem aliqua videatur eſſe, & ſit revera, inter conſternationem atque impudentiam mediocritas, laudeturque verecundus, ſicut contra qui impudentes ſunt in rebus turpibus, & qui nimium verecundi ſunt, quos conſternatos dicunt, reprehendi ſolent; nihilo minus tamen propterea virtus eſt verecundia. Virtus enim eſt mediocritas, mediocritas vero non omnis eſt virtus. Neque enim hæc reciprocantur.

Sic nec continentia virtus eſt, ſed aliquid ex ea admixtum habet. de qua poſterius agemus. Nunc vero de juſtitia dicamus.

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER V.

Capvt I.

De Iuſtitia.

IAm vero de juſtitia & injuſtitia quærendum eſt: tum in cujuſmodi inveniatur actionibus: tū cujuſmodi mediocritas ſit juſtitia. ſed & jus quarum rerum ſit medium. tum etiam quæ utrinque illud cingant.

In his autem rebus exquirendis eandem viam rationemque teneamus, quam, cum de reliquis virtutibus egimus, ſecuti ſumus.

Videmus igitur, omnes juſtitiam ejuſmodi quendam habitum vocare, quo cum præditi ſumus, ad agenda ea quæ juſta ſunt propendemus: quoque ea & agimus & volumus.

Eodemque modo de injuſtitia: ita enim dicunt, qua injuſtas res & agimus & volumus. Quare communes has de utraque opiniones quaſi ſupponamus. Sitque juſtitia atque injuſtitia, prima quaſi delineatione, ejuſmodi habitus, quo juſta volumus atque injuſta. Semper enim moralibus virtutibus adden-

addenda eſt vox volumus: neque aliter definiri poſſunt. Quia enim temperans vult eſſe aliquis, juſteque agere, ideo temperans quoque eſt & juſtus. In ſcientijs quippe & facultatibus, poſſe eſt neceſſe, velle autem non item. Nam ſi quis poſſit ſanare, ſatis eſt: nec enim medicinæ habitum impedit, quod nolit. Eodemque modo in reliquis. In moralibus vero virtutibus, contra ſe res habet. Etenim juſte poſſe agere, ſæpe injuſto quoque adeſt: velle autem ſolius eſt juſti. Vnde is etiam, qui juſte vult agere, habitumque habet, juſtitiæ licet non poſſit, juſtus tamen eſt. Similiterque & injuſtus ſe habet. Adde, quod omnis facultas ac ſcientia contrariorum eſt. Vna namque ſcientia noſſe poteſt contraria. Sicut una ſcientia ſanitatis & morbi, medicina eſt: eademque facultate fiunt contraria. Vnus vero habitus non efficit contraria. Sicut per juſtitiam juſta non agimus & injuſta. neque motus ægri corporis, ijdem ſunt cum bene conſtitutis. Ex contrarijs ergo contrarij cognoſcuntur habitus. Vt exempli gratia, ſi quis norit bonam corporis habitudinem, ſoliditatem carnis eſſe, ſciet contrariam carnis eſſe raritatē. Cognoſcuntur quoque è ſubjectis habitus. Vt, exempli gratia, habitus eſt ſanitas: Subjectum, id quod ſalubre eſt, & ad ſanitatem tendit. Si enim noverimus ſalubre eſſe, id quod ſoliditatem efficit in carne, id quoque ſciemus, bo-

nam esse habitudinem, soliditatem in carne. Sequitur autem & hoc plerumque habitus: nam si pluribus modis alter contrariorum dicatur habituum, etiam pluribus modis dicetur alter. Vt si temperantia multa significat, etiam intemperantia multa significabit. Et si justitia eadem voce alia significat, ac de multis usurpatur, eodem modo & injustitia se habebit. Plerumque autem diximus: quia nonnulli sunt habitus, in quibus hoc non fit. Vt, exempli gratia, φιλεῖν & μισεῖν, inter se sunt contraria: atqui φιλεῖν non est simplex, duo enim significat: est enim & amare, & commissis aliquem labijs amplecti. At vero μισεῖν unicum designat tantum, odium nimirum. Hoc autem quam rarissime evenit: sæpius vero ac plerumque contra, ut cum multis modis habitus alter, multis quoque modis usurpetur oppositus. Quare cum multis modis justitia, multis quoque modis sequetur usurpari injustitiam. Et tamen unum idemque videtur designare utrumque: quod non multum inter se differant significata. Quia tum demum homonymiæ & diversæ apparent significationes, cum multum inter se res significatæ differunt. Sic, exempli gratia, κλεῖς dicitur, & quæ sub collo est animalium, & qua fores claudimus. Hic enim quia multum inter se res differunt, manifesta est homonymia, & significationis diversitas. Cum ergo pluribus,

tum

tum justitia tum injustitia dicatur modis, sumamus primo ac ponamus quot modis dicatur injustus. Hinc enim etiam significationes desumemus justitiæ.

Injustus ergo dicitur, & is qui legi non paret, & is qui plus sibi sumit, quam par est, & is qui æqualitatem non servat: unde constat justum quoque fore, tum qui legi paret, tum qui æqualitatem conservat. Quare justum quoque erit, tum id quod lege præscribitur, tum id quod est æquale. Injustum contra tum id quod cum lege pugnat, tum quod inæquale est.

Quando igitur & plus quam oportet sibi vendicat injustus, hæc autem injusta vindicatio in bonis spectatur, sequetur ipsum quoque in bono aliquo plus sibi vendicare. Ille autem bonum spectat, non quod sibi bonum est, aut quo melior possit evadere (nec enim hoc agit ut temperantior evadat reliquis, aut medicina medicos, liberalitate vincat liberales, aut ex cæteris denique quæ & simpliciter & per se bona sunt, bonumque eum possunt efficere, ullum consequatur.) Verum ijs reliquos conatur anteire bonis, quæ simpliciter quidem & per se bona sunt, non modo autem non meliorem eum efficiunt, sed & sæpissime deteriorem. Quales sunt pecuniæ, ac potentia, bonaque corporis habitudo. Hæc enim homini improbo majoris sunt fomenta

nequitiæ. Vt & alia quæ secundæ aut adversæ fortunæ tribuuntur. cujusmodi sunt quæ plerique sibi optant homines, ac persequuntur. Quod non oportet. cum potius optandum sit, ut quæ simpliciter bona sunt, sibi quoque bona eveniant ac prosint, aut saltem non deteriores efficiant. Et cum eligendum est, ea præferenda, non quæ simpliciter, sed quæ sibi bona sunt, & quæ meliorem se possunt efficere.

Iam vero injustus, sicut secundæ quidem fortunæ optat bona, in ijsque maximam sibi partem semper vendicare nititur: ita minima in adversa sibi eligit mala. Minus enim malum, bonum esse judicat. Præterea, quia is qui plus quam oportet sibi vendicat, & injusta hæc pluris cupiditas in bono spectatur, ideo tum quoque pluris cupiditas videtur esse. Sed & æqualitatem negligit injustus: unde etiam generale ac commune omnibus injustiæ speciebus nomen est inæqualitas. Nam & qui in leges peccat, & qui plus sibi quam oportet vendicat, æqualitatem negligit.

Quando autem is qui in leges peccat, injustus est, qui vero eis obtemperat, justus: perspicuum est, omnia quæ ex legũ præscripto fiunt, justa quodammodo esse. Nam & ea, quæ ab illa quæ leges solet ferre definita sunt scientia, legitima sunt ac justa appellantur: eorum enim unumquodque justum esse di-

esse dicimus. ut in quibuscunque leges, in ijsdem quoque justitia versetur.

At vero de omnibus loquuntur leges: spectantque partim id quod omnibus cōducit rebuspublicis, sive popularem, sive optimatum, sive quamcunque denique aliam instituant formam: partim etiam quaslibet quæ cū virtute fiunt actiones imperant: ut, exempli gratia, tēperantes, justas, ac fortes.

Imperant enim, exempli gratia, ne quis ordinem relinquat aut fugiat, quod fortis viri est: ne quis adulterium cōmittat, aut alienæ illudat pudicitiæ, quod tēperantis opus est. ne quis percutiat aliquem aut male excipiat, quod est mansuetudinis. Similiterque quę ad reliquas aut virtutes spectāt aut vitia, vel jubent vel vetant. Et ea quidem quæ recte accurateque lex posita est, sicut recta atque accurata postulat ratio, quæ vero temere inconsiderateque, minus accurate, nec ut oportet, sed deterius & jubet & prohibet. Quæ bona sunt nihilominus ac mala, jubet ac prohibet. Omnium enim legum finis hic est.

Si igitur quæcunque sunt legitima, etiam sunt justa, & in quibus lex, in ijsdem justitia versatur, omnem virtutē complectitur justitia: & quia omnem continet, totaque virtus est, perfecta quoque est virtus. Hoc enim solo ab universali virtute differt justitia, quod altera habitus sit respectu sui tantum, justitia vero perfectus sit habitus, non tamen simpli-

ſimpliciter, ſed ad alium relatus. Quoties enim aliquis omnes ad alterius commodum refert virtutes, hoc eſt quod juſtitia appellatur.

Ideoque omnium videtur eſſe præſtantiſſima virtutum: imo neque Heſperus aut Lucifer ita clarus eſſe atque admirabilis, ut eſt juſtitia. Vnde vulgo etiam dicimus:

Iuſtitia in ſeſe virtutem amplectitur omnem.

eoque ipſo maxime perfecta virtus eſt, quoniam perfectæ virtutis uſus eſt. ſiquidem qui ea præditus eſt, etiam in alium virtute uti poteſt, non tantum ipſe ſecum. Multi enim ſibi virtutibus proſunt ſuis, ad aliorum vero eas ſubſidium conferre non poſſunt: ideoque præclarum illud Biantis dictum eſt. Magiſtratus virum patefaciet: nihil enim aliud eſt magiſtratus, quam virtutum cum alijs communicatio. Atque ob eam ipſam cauſam ſola ex virtutibus alienum eſſe bonum videtur juſtitia: quia non quod ſibi, ſed quod alijs conducit, ut puta publico, vel principi, ſpectare ſolet. Vt ergo qui ſibi amiciſque ſuis improbitate nocet, perverſiſſimus eſt: ſic qui virtutes non ad ſuum tantum, ſed & aliorum refert commodum, eſt optimus. Hoc enim difficile eſt opus.

Ipſa igitur juſtitia non pars virtutis, ſed tota eſt virtus: neque injuſtitia ſimiliter pars eſt improbitatis, ſed tota improbitas.

Quo

Quomodo ergo à justitia hac universalis differat virtus, jam dictum est.

CAP. II.

De particulari justitia.

2

Est & alia justitia, quæ particularis est virtus: sicut & injustitia, quæ particulare vitium.

Porro & justitiam particularem esse & injustitiam, argumento fuerit vel illud: quod qui agit aliquid eorum quæ ad cætera vitia pertinent, injuste quidem ille facit, non tamen plus sibi quam oportet vendicat. ut, exempli gratia, qui clypeum per ignaviam abijcit, aut qui maledicit alteri; vel asperitate quadam impulsus, vel quod iræ nequeat moderari suæ; aut illiberalitate, ne pecunia juvaret alium, retardatus. Hi enim omnes sunt injusti, nec tamen plus quam oportet sibi vendicant. Quare qui tales sunt, alia improbitate censentur: quia neque in uno aliquo eorum peccant, neque in omnibus. Et tamen ut injusti solent reprehendi. Vnde apparet aliam quandam esse injustitiam particularem, tanquam injustitiæ totius partem. sicut aliud injustũ particulare est, tanquam totius injusti pars quædam, quo quicquid fit contra leges continetur. Præterea si è duobus unus quidem lucri causa cum aliena uxore rem haberet, & mercedis insuper aliquid acciperet: alter voluptatis causa, cum sumptu

id faceret ac detrimento, hic quidem intemperans potius, quam pluris cupidus, ille autem pluris cupidus, intemperans vero neutiquam diceretur. Quare est quædam injustitia, quæ non continet intemperantiam: ideoque nec eadem cum universali injustitia est, sed particularis. Præterea, alia omnia injusta facta ad vitium aliquod referuntur. ut, si quis adulterium fecit, ad intemperantiam: si in bello fugit, aut clypeum abjecit, ad timiditatem: si verberavit, ad iram. At vero si lucrum aliquis injustum fecit, & quæ alterius sunt, minimeque ad se pertinent, hoc modo sibi vendicavit, ad nullum jam hoc vitium præterquam ad injustitiam refertur.

Vnde apparet, præter totam illam injustitiam, aliam esse particularem quandam, uno eodemque appellatam nomine: quia utriusque in eodem genere est definitio: utraque enim in eo, ut ad alium aliquem boni usum transferant, consistit. Ab universali rursus differt particularis, quod hæc quidem in pecunijs, aut salute, aut lucri cupiditate, aut si quo uno hæc omnia possint comprehendi nomine, spectatur: universalis vero in omnibus in quibus versatur vir bonus.

Multis igitur modis justitiæ usurpari nomen, tum præter universalem illam virtutem esse particularem quandam justitiam, patet ex ijs quæ diximus. Quæ autem sit illa, porro dicendum est. Duobus au-

bus autem modis injuſtum dici oſtendimus: tum quod cum æqualitate pugnat, tum quod fit contra legem: ſicut juſtum, & quod æquale eſt, & quod fit è lege. Iam vero in eo quod fit è lege, univerſalis cernitur juſtitia: in eo quod fit contra legem & inæquale eſt, univerſalis cernitur injuſtitia.

Cum autem non idem ſit plus & inæquale, ſed inæquale ut totum, plus autem ut pars ſe habet (quicquid enim plus eſt, etiam inæquale eſt, non quicquid tamen inæquale eſt, etiam plus eſt) alia quoque, quæ inæqualitatem reſpicit, eſt injuſtitia. Quæ quidem duæ eædem eſſe non poſſunt. Nam quæ plus reſpicit, particularis, quæ inæquale, univerſalis injuſtitia eſt. Quare injuſtitia particularis, quæ ad integram injuſtitiam ſicut pars ſe habet ad totum, plus reſpicit. Et hæc eſt quæ injuſta pluris cupiditas dicitur. Atque ex his quidem quid ſit particularis juſtitia prima quaſi delineatione agnoſcitur: accuratius tamen de ijs erit dicendum.

CAP. III.

De ſpeciebus juſtitiæ particularis.

VNiverſalis ergo, ut dictum eſt, juſtitia, perfecta virtus, totiuſque virtutis uſus eſt: ſicut & injuſtitia integra eſt improbitas. Ex præſcripto enim legis agit. Lex autem non tantum omnium virtutum actiones, ut ſupra oſtendimus, injungit,

 ſed

ſed & cives viros bonos eſſe docet, totiuſque virtutis ſibi comparare habitum. Ideoque aliud eſt civem bonum, aliud virum bonum eſſe. Qui enim habitu virtutis eſt prædıtus, vir bonus eſt, qui vero virtutis actiones agit, quibus prodeſſe publice civibus poteſt, quique ut viro bono dignum eſt cum civibus ſe gerit, civis bonus eſt.

Vnde quærere poſſit aliquis, quomodo ad civilē pertinere ſcientiā ea diſciplina poſſit, qua vir bonus efficitur: de quo poſtea dicemus. Talis ergo & juſtitia univerſalis & injuſtitia eſt. Porro juſtitiæ particularis, juriſque in quo verſatur illa, quidem in diſtributione cernitur ſpecies: quoties nimirū vel pecunias, vel honores, vel aliud denique aliquid quod dividi inter cives ſolet, diſtribuere volumus: in his enim æquale & inæquale, majus eſt & minus. Ideoque, diſtribuere, ut oportet, & dividere, juſtitiæ pars eſt. Altera, qua negotia, quæ inter ſe contrahunt homines, diriguntur. Hujus rurſus partes duæ ſunt, ſicut & negotia in duas partes dividuntur. Alia enim ſponte fiunt, alia invito. Quæ ſponte, ut emptio, venditio, mutuum, fidejuſſio, locatio (ut cum aliquis domum ſuam, aut animal aliquod mercede locat) depoſitum, famuli denique alicujus aut operarij conductio. Et ſponte quidem fieri hæc dicuntur, tum quia qui accepit ea, uſuſque ijs fuit, ſponte reddit iterum: tum quia à volen-

te co

te eo qui dedit, volens accepit. Atque hæc quidem causa est cur ita dicantur. Invita vero quæ sunt, partim clandestina dicuntur, partim violenta. Et clandestina quidem, ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi alieni circumventio, per insidias allata nex, falsum testimonium. Violenta, ut verbera, vincula, mors, rapina, debilitatio, maledicentia, contumelia. Violenta autem hæc dicuntur, quia qui injustitiam in his exercet, furtim aut per vim, seu pecunias seu voluptatem aliquam sibi vendicat: pro quo postea mulctam in judicio, aut mortem, aut tormenta subit aut infamiam. Duæ ergo justitiæ sunt species: tum quæ in distributione, tum quæ in negotijs cernitur. Sicut rursus quæ in negotijs, vel in ijs quæ sponte fiunt versatur, vel in invitis. De singulis autem accuratius dicemus.

CAP. IV. 3

De æqualitate justitiæ & proportione: tum de ea juris specie, quæ in distribuendo cernitur.

Est ergo justum, & medium, & æquale, & proportione distinctum: & mediocritatis, æqualitatis, ac proportionis effectrix justitia. Ac medium quidē est, justū, quia inter id quod plus est & quod minus, item quod supra decorum & quod infra est, consistit: quemadmodum omnes virtutes. Et hoc quidem commune cum reliquis virtutibus

habet justitia: proprium vero ejus est æquale: quia singulis quod convenit ac debetur persolvit. Et quod accipienti tradit alicui, æquale est. Quæ enim conveniunt sunt æqualia. Præterea cum inæqualitas sit injustitia, & inæquale injustum, verisimile quoque est, justitiam mediocritatem, justum esse æquale. Quia medium est ejus, quod plus est, & quod minus. In quacunque enim actione plus est & minus, necesse quoque est esse medium. Sed & sine ulla ratione hoc omnibus videtur: æquale nimirum esse, id quod est justum. Proportione autem distinctum est, quia in distributione ea quæ dantur proportione æquat cum accipientibus: eandemque quæ dantur inter se ratione habent, quam inter se habent, qui accipiunt. Si enim, exempli gratia, Achilles, duplo virtute major est, quam Aiax, duplo quoque majus præmium Achilli quam Ajaci persolvet vir justus. Quatenus autem medium est, multorum est. quæ enim extra medium sunt, cum alia longius absint ab eo, alia propius, multa quoque sunt.

Quatenus vero æquale, duorum est. Ejus nempe cui datur, & quod datur. Cum enim inter ea quæ alterius respectu dicuntur sit æquale, oportet duorum esse. Quatenus vero proportionem habet, quatuor ad minimum. Semper enim quatuor respicit proportio. Nam duarum rationum æqualitas est propor-

proportio: in duobus vero terminis est ratio. Vnde sequitur proportionem esse in quatuor. Vt, exempli gratia, ratio est dupli aut tripli: hic duplex est relatio, tum ipsius duplicis, tum ejus quod dimidium est, sicut viginti ad decem. Vt necesse sit duos esse in una ratione terminos. Quod si eandem rationem in alijs duobus sumamus terminis, ut, exempli gratia, in duodecim, & sex, proportionem efficiemus: eritque sicut viginti ad decem, ita duodecim ad sex. Atque ita semper in quatuor ad minimum erit proportio. nam & potest esse in pluribus.

Quin & tres interdum sumimus, ut proportionem efficiamus, terminos. ut cum dico: sicut viginti ad decem, sic se habet decem ad quinque: sed tamen quia bis sumimus illud decem, rursus fiunt quatuor. Vocaturque continens ejusmodi proportio, sicut ea quæ terminis fit quatuor, disjuncta. Vtramque vero Geometricam proportionem dicunt mathematici, ad distinctionem alterius, quæ Arithmetica dicitur.

Erit autem Arithmetica: ut si A superet B, quantum B D. Ius vero distributivum proportione constat Geometrica. cujus rei causam dabimus. Sit enim id quod distribuitur, honor, quibus distribuitur, Achilles & Aiax: hic eandem rationem ad honorem habere honor debet, quam ad Ajacem Achilles: & vicissim, quam honor Achillis

ad Achil-

ad Achillem, eandem honor Ajacis ad Ajacem. Aut si malis conjungere. quam rationem habet Achilles honore affectus ad Achillem, eandem honore affectus Ajax ad Ajacem. Et vicissim. quam rationem habet honore affectus Achilles, ad honore affectum Ajacem, eandem habet Achilles ad Ajacem. Quæ quidem omnis proportio distributivæ convenit justitiæ. quam in Arithmetica non invenies, sed in Geometrica tantum. Nam in Geometrica has omnes reperiri species ostendunt Geometræ. In Arithmetica autem non haberi, vel illinc palam est. Ponamus enim in Arithmetica proportione numeros esse quatuor, 4. 3. 6. 5. Hic 4. superat 3. quantum 6. superat 5. Quod si conjungas, non tamen proportio erit Arithmetica. Si enim conjungas 6. & 5. superabit 5. illis 6. sive 4. conjungas & 3. superabit 3. illis 4. Itaque disiuncta quidem proportionem habent Arithmeticam (eodem enim modo 4. superat 3. sicut 6. superat 5.) si vero conjungas non manebit proportio. Magis enim superat 11. 5. quam 7. 3.

Ideoque distributivum jus proportionem habet Geometricam: & quidem continentem, non disiunctam. Quatuor enim oportet esse terminos in numero. Neque enim quod datur & qui accipit, unum idemque potest esse numero. Habetque proportionem jus illud, quatenus distribuit, cum singuli

guli vel honorem vel pecunias, vel aliud aliquid eorum quæ dividuntur, pro dignitate sua accipit. Vnde pax ac concordia in Rebuspub. nascitur. E contrarijs enim seditiones discordiæque nascuntur ac querelæ. quoties aut qui æquales sunt non æqualia, aut qui non æquales sunt, accipiunt æqualia. Porro proportionem ab eo spectari, qui ex justitiæ præscripto distributionem instituit, vel hinc planum est. Quod enim è dignitate singulorum est, id justum esse omnes arbitrantur. Dignitatem vero illam, cui honos debetur, non eandem esse omnes existimant. Qui enim in populari Republ. libertatem, qui in paucorum potestate, opes, qui in optimatum, virtutem. Cum ergo diversæ sint dignitates, si quis juste velit pro dignitate honores distribuere singulis, non æqualitatem in distribuendo respicit, sed proportionem. Iustum ergo est, quod proportionem habet, ut dictum est: injustum vero, quod sine proportione est. Cum nimirum plus minusve quam requirit dignitas in distributione datur. quod etiam in alijs injustitiæ actionibus contingit. Qui enim infert injuriam plus boni habere studet quam cui infertur. sicut cui infertur minus habet. Quemadmodum contra in malo. Nam qui injuriam facit, minus habet mali, cui infertur plus habet. Minus enim malum præfertur majori: quia tanquam majus bonum, mi-

nus quæritur malum. Talis ergo est distributiva justi species. Quare jam de altero dicamus.

CAP. V.

De correctivæ justitiæ specie, deque ejus proportione.

SEcunda vero justi species, ea est quæ in corrigendo consistit: aut quæ in negotijs, tam voluntarijs & invitis, quam furtivis violentisque versatur. Quæ quidem etiam in proportione aliqua consistit, non Geometrica tamen, in qua prius illud quod distributivum dicebamus; sed in Arithmetica. Cum enim distributivum ius aliquid ex publicis conferat in cives, servata proportione pro dignitate singulis distribuit, & prout quisque aliquid contulit in publicum. quia neque æquales sunt omnes, nec æqualiter conferunt. unde fit, ut neque accipiant æqualia, sed pro proportione tantum. Correctivum vero jus quod in negotijs versatur, terminos habet, eum qui infert injuriam, & cui infertur. Neque proportionem in dando singulis, sed æqualitatem respicit. Æqualitatem enim quam confundit ille qui injuriam infert, dum boni quid aufert ab eo cui infert, quod ad se transfert, eam restituit vir justus; dum tantam ab eo mulctam exigit, quantam ille intulit injuriam. Atque ita æquum dat utrique. Sic cum quatuor sint termini, tum ejus cui infertur, & qui infert injuriam, tum quod acci-

pit cui illata est ab eo qui infert, tum quod ille qui intulit à judice; arithmetica efficitur proportio. Quo enim superabat qui intulerat, eum cui illata erat, hoc superare judex facit eum cui illata est, eum qui intulit. Atque ita efficitur ut proportionis hujus quasi imago quædam sit jus correctivum. Licet enim vir bonus sit, qui aufert; improbus vero cui aufertur; nihil ad hanc refert proportionem. neque, licet qui adulterium committit sit improbus, cui injuria infertur probus: semper enim à corrigente spectanda est æqualitas. Nam uterque tantum; quatenus huic quidem infertur, ille vero infert injuriam, spectatur. Quantumque qui intulit injuriam aut voluptatis ab eo cui illata est, aut pecuniarum est lucratus; aut honoris, ideoque eum excedit, tantum ei cui illata est, restituit judex, vel mulcta, vel infamia, vel tormentis vel morte animadvertendo in eum qui intulit. Sed & alio modo in hac justitia videre eandem possumus proportionem: si nimirum conjungamus terminos. Sicut enim se habet qui intulit ad eum cui illata est, ita judex ad eum qui intulit. Qualia enim fecit ei cui intulit, talia à judice recipit, qui intulit.

Cum ergo majus minusque, tam in bonis quã in malis contrario modo inducat injustitia (qui enim majus quærit bonum, minus eligit malum; æqualitatem vero spectat justitia; medium autem inter

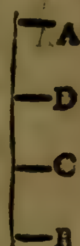
majus minuſque eſt æqualitas) apparet medium quid inter majus minuſque eſſe hanc juſtitiam. Iam vero, damnum dicamus, omnem quam quis patitur, ſicut lucrum omnẽ quam quis infert, aut qua plus ſibi vindicat, injuriam: ſive in pecunias alicujus vel exiſtimationem aut aliud quodcunque injurius velit quis eſſe. Medium ergo inter damnum & lucrum eſt jus correctivum. Quare qui contendunt, ad judicem confugiunt: quod exiſtiment hoc modo neutri poſſe damnum inferri. Sicut ne lucrum quidem eſt neceſſe: cum nimirum mediam inſiſtat viam. Etenim jus quaſi correctivum anima præditum eſſe eum putamus. Quare & medium eum vocant, quod illius opera ad medium perveniant. Nonnulli etiam non unum tantũ, ſed duos aut tres μεσιδίους vocant in controverſijs: unde quoque apparet, quod medium quærant. Quaſi unum ſit idemque, medium quærere & juſtum. Medium ergo eſt juſtum. Sicut medius quoque eſt judex, qui mediocritatem inducit & juſtum, eamque quæ ab injuſtitia eſt inæqualitatem tollit. Et ſicut ſi quis lineam A B, inæqualiter diviſam circa D, velit æqualiter dividere, tollendo à majori B D, exſuperantiam qua minorem ſuperat, D A, nimirum C D, addenſque ad D A A C, æqualem facit C B, atque ita invenit, quo pacto in duo poſſit dividere A B: eodem modo in injuſtitiæ quoque inæqualitate ſolet

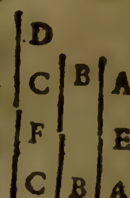

fieri.

fieri. Correctivum quippe jus demens lucro illius qui injuriam fecit, quod in eo tanquam quædam est exsuperantia, respectu ejus cui facta est injuria, addensque hoc eidem qui injuria affectus est, æqualitatem inducit ac medium. Ideoque etiam δίκαιον à Græcis vocatur, quia δίχα, id est, seorsim divisum est, quasi δίχαιον dicatur: sicut & δικαστὴς quasi διχαστὴς vocatur.

Et quemadmodum in linea habet, cum dupliciter divisa est, quia altera rectarum æqualium proportionis ratione majoris minorisque est media: eodem modo justum quoque medium lucri est & damni, majoris videlicet aut minoris boni mali. minus videlicet majore, majus minore. Ita autem se habere in linea, quemadmodum diximus, planum est. B D enim superat C A, ipsa C D. C A autem superat A D eadem C D, Itaque B D, C A, A D, proportione conveniunt, Arithmetica nimirum. media autem est C A, quæ æqualis est C B, quæ minor est quam B D, major autem quam A D, ipsa C D, qua & superat ac superatur. Sed & hinc manifestum est, id quod justum est & æquale, proportione medium esse lucri ac damni, idque arithmetica quidem. Sint tres rectæ inter se æquales, A A, B B, C C. Secetur autem A A in duo, circa E, & C C circa F: deinde tollatur ab A A, A E: manifestum est, C C majorem futuram quam E A, C F. Addatur

deinde quæ tollitur ab A A ad C C & fit D C: apparet D C majorem futuram quam E A, ipsa D C & C F. Quod si ergo extremas rectæ æquales reddere voluerimus, per B B illud fiet. Tanquam enim canonem C D adaptando, exsuperantiam tollemus: quam ad A A apponendo, illud quod deest, addemus. Atque ita rursus æqualia inter se erunt extrema. Ipsa vero quæ æqualitatem hanc inducit B B, media erit arithmetica proportione ipsius D C & E A. D C enim B B ipsa D C superat: B B autem E A eadem D C. Idem autem in correctivo quoque locum habere jure, ex præcedentibus apparet. Sicut & in artibus quoque idem fieri videmus. Tunc enim bene se habet & ut oportet, quoties ijs opus habemus: quoties dico in tantum artificibus egemus, quantum ipsi artifices vel laboris in artibus suis subeunt vel damni. Ita enim consistere poterunt artifices, si egestati suæ per eos qui artibus ipsorum egent, videant consultum. Si enim hi quidem artes excercent suas, & in ijs laborant, qui vero ijs utuntur, qui dico egent ijs, non ita hoc faciunt, neque pro merito laboris eorum vel damni, sed minus multo, nihil obstabit quo minus pereant omnes. Ideoque & hic quoque necessario medium requiritur & æquale: quia in medio damni est ac lucri.

Hæc autem nomina, damnum ac lucrum, licet

proprie

proprie quidem de ijs quæ sponte fieri dicuntur usurpentur negotijs, nihilominus tamen & ad invita transferuntur. Dicimus enim simpliciter lucrari, qui plus quam ante possidet; sicut & damno affici, qui minus quam ante jam possidet. Quæ vero prius habueras possidere, neque damnum dicitur nec lucrum, sed medium aliquid. Quare inter lucrum ac damnum medium jus est. In invitis scilicet negotijs, quoties tam multa aliquis accipit, quot antequã injuria vel affectus erat, vel alteri faceret, habere eum constabat, hoc est, ante quam aut damnum consequeretur aut lucrum. Quod enim in ijs quæ sponte fieri dicuntur negotijs lucrum vocatur, neque est injustum, neque de eo judex pronunciat: quia nimirum lex hoc permisit.

CAP. VI.

Ius talionis non esse speciem justitiæ, nisi secundum proportionem reciproca illa instituatur perpeßio.

RECiprocam autem perpessionem jus esse dicebant Pythagorici: ita autem vocabant, cum idem aliquis patitur quod fecit. Atque huc spectare illud Rhadamantis carmen,

Tum fuerit lex justa, ferat si quisque quod egit.

Hæc vero reciproca perpessio nulli justitiæ speciei accommodari potest. Neque enim distributivum jus est tale, neque correctivum. Fieri enim non potest,

test, ut in distributione semper eadem beneficia è publico accipiat civis, quæ prior contulit. Nam si quis, exempli gratia, tyrannum interfecerit, quomodo dignum consequetur præmium? In correctivo autem jure sæpe abscedit. Si quis enim aliquem è magistratu percussit, non percuti tantum meretur, sed gravius puniri. Et si quis cõtra è magistratu aliquem è subditis percussit, ne hoc quidem ipsum meretur. Quod si quis & invitus & ignarus aliquem læsit, non æquum est ut eodem modo noceatur illi.

Potest tamen in communionibus rerum ultro citraque permutandarum justa esse reciproca ejusmodi perpessio. ut cum alter alteri vel bene vicissim facit vel male: item in mutuis artium inter se commercijs. Nisi quod ibi non ex æqualitate, sed ex proportione institui debet hæc perpessio. Qui enim aliquem e magistratu percussit, ordinem Reip. turbavit: quare non verberibus, sed morte mulctabitur. Et qui alicujus violavit connubium, vicissim quoque punietur, non eodem tamen modo, sed ut postulat proportio. Sive enim impune sit illi qui male fecit, servitus revera & tyrannis erit Respublica: sive eadem ferat quæ intulit, absurdum ac turpe. Eodemque modo in muneribus, dandisque atque accipiendis beneficijs. Vt enim tota Reipublicæ conservetur æqualitas, necesse est eum qui benefi-

cium accepit, beneficium reponere: partimque hoc ipſum reddere, partim alia prius conferre. Quod niſi fiat, peribit communicatio: quæ urbem concordiamque in ea ſuſtinet. Ideoque Gratiarum quoque templum in ſingulis extructum eſt urbibus. ut perſolutione beneficiorum mutua colantur Gratiæ. Non poteſt autem gratia quæ datur eadem eſſe cum ea quæ redditur: ſed proportione tantum reſpondere. Dat enim aliquis alicui quo opus habet, qui accipit: viciſſimque accipit ab eo quo ipſe opus habet. Atque ita gaudet, & gaudere facit. Quod ſi eadem det quæ accipit, quænam erit gratia? Quare beneficium conferre & accipere, non in eodem, ſed in proportione conſiſtit.

Quod etiam ex eo quod dicturi ſumus, magis apparebit. Conferre beneficium in aliquem, viciſſimque reddere, communicatio quædam eſt: communicatio autem eorum, quibus opus habere poſſumus. Earum namque rerum communicationem aliquis requirit, quibus opus habet. Opus porro habemus ijs, quæ ſunt diſſimilia. Neque enim quiſquam ſe ipſo, aut rebus ſuis, ijſve quæ efficere ipſe poteſt, opus habet: ſed quæ nec habet ipſe, nec efficere ipſe poteſt, particeps fieri ab alio deſiderat. Non enim ſutor ſutore, nec medicus opus habet medico, ſed ſutor medico, medicus ſutore. Vnde apparet, diſſimilia eſſe beneficia. Quare nec collatio be-

neficij nec mutua redditio eadem erit: sed ut juste fiant, ex pro portionis ratione instituēda est æqualitas. Sutor eni m architecto dabit calceum: vicissimque architectus accipiet, quanti est ædificium, pro proportione ejus quod confert. Ita & medicus alia dabit agricolæ, alia pro proportione accipiet ab eo. Opus enim alterius majoris precij est quā alterius. Nec enim pro ædificio calceos architecto sutor dabit, sed tantum necesse est à sutore vicissim in illud quod redditurus est impendi, quanti est quo privatur is qui ædificium confert. Sin minus, inæqualis erit mutatio, & quæ conferentur minime paria. Est autem in ijs quæ conferuntur servanda æqualitas: verum ex proportione, quam diametralis efficit conjunctio. Diametralis autem est, quæ ab angulo adverso in oppositum recta transcurrit linea. Sint ergo nobis instar quadranguli quatuor termini. Architectus, dico, sutor, calceus, ædificium. Architectus ubi A, sutor ubi C, ædificium ubi B, calceus ubi D. Quoniam igitur sub sutore ponitur calceus, sicut D sub C ponitur: & sub architecto ædificium, sicut B sub A ponitur, in communicatione mutua conjungetur architectus cum calceis, sicut A conjungitur cum D. Sutor vero cum ædificio, sicut C cum B. Atque ita è diametro fiet communicatio. Non quidem in eodem, sed prout requirit proportio.

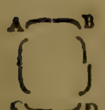
Ideo-

Ideoque debent ea quæ mutantur, rationem aliquam inter ſe habere & convenientiam. Sunt enim quædam, quæ ne permutari quidem poſſunt fortaſſe: quia nulla ex parte congruunt. Sicut tibicinis opus & architecti. Ideoque nummos aſſumpſimus, qui cum qualibet mutari re poſſunt, preciumque metiuntur cujuſlibet. Hinc enim diſcimus, quot calceos valeat ædificium, quantum item cibi, aut alterius cujuſque rei. Niſi enim de cujuſque rei conſtaret precio, non poſſet mutatio inſtitui aut communicatio. Plus enim minuſve dare aut accipere quam precium, non eſt mutatio, aut cõmunicatio.

Oportet igitur communem aliquam omnium menſurã eſſe, qua metiri cuncta poſſimus, rerumque omnium cognoſcere precia. Hæc autem proprie quidem & revera eſt indigentia. Quantũ enim

quis aliquo opus habet, tantum ejus particeps vult fieri. Niſi enim ijs quæ alterius ſunt, opus quis habeat, aut minus quam alius quæ ſunt ipſius, nulla erit commutatio. Cum vero opus habeat, dat ſua, accipitque aliena. Proprie ergo ac revera, rerum omnium menſura eſt indigentia: hæc enim in unum cogit omnes. Ex lege vero & inſtituto eſt nummus: ideoque etiā νόμισμα vocatur. Quia namque per ſe non eſt tale, ſed ex conſtitutione noſtra: ideoque in poteſtate quoque noſtra eſt, mutare eum & inutilem efficere. Eſt ergo nummus quoque, quemadmodum dictum eſt, precij cujuſque rei menſura. Quo tamen nemo per ſe opus habet: ſed quaſi in locum indigentiæ ſucceſſit. Cum hac ergo quaſi menſura ſingula rerum inveſtigemus precia, æqualis & ut poſtulat proportio fiet commutatio.

Porro reciproca & quaſi e lege talionis erit hæc proportio. Ita namque æquari poterit cōmutatio. Reciproca porro hoc modo dicuntur à mathematicis, cum ſicut A ad B, ita ſe habet C ad D: & ut A ad C, ita D ad B. Si hoc ergo modo proportione reſpondent quæ commutantur, & qui commutant, juſta erit commutatio. Sit enim ſutor ubi C, agricola ubi A, calcei ubi D, frumentum ubi B. Ponamus ergo rationem dupli ad ſutorem habere agricolam, & frumentum rationem dupli ad calceum. Si ergo ſicut ad ſutorē agricola, ita calcei ſe habent ad ci-

ad cibum aut frumentum, necesse erit duplo excedere frumentum calceos, atque ita precium æquabunt frumenti. Quod nisi ita instituatur commutatio, in proportionis figurã reducenda non erunt. quia æquari non possunt. Si enim quemadmodum ad sutorem agricola, ita & opus agricolæ quod accipit sutor, se habet ad opus sutoris, quod accipit agricola, non erit æqualitas. sed cum reciproca hæc accedit vicissitudo, tum demum jure mutatio fit & communicatio.

Indigentia autem contineri Respublicas, eamque esse quæ communionem inducit & unitatem, tanquam unum quid, manifestum est. Si enim alter altero opus non habeat, non commutant inter se nec communicant. Aut si alter quidem altero, altero autem opus non habet alter, ne sicquidem similiter communicant. Quod contra tum demum procedit, cum quod alter habet eo eget alter, alter autem rursus eget, quod dare potest alter.

Cum vero sæpenumero opere fabri, opus habeat agricola, opere vero agricolæ non opus habeat faber, ne vel sic commutatio impediatur aut communio, adhiberi nummus cepit. Quem cum fabro tradit agricola, vicissim opus illius ab eo accipit. Qui quidẽ nummus quasi sponsor intercedit apud fabrum, futurum ut cum vicissim aliquid agricolæ requirat, hoc ipso ab agricola accepturũ illud esse,

quo opus habet. Atque ita quia aliquando quoque indigere poterit eodem faber, commutatio hic instituitur & communicatio. Estque ipsa potentia nummus, quicquid alterius indigere posset alter. Manetque illius semper indigentia: licet nō eodem semper modo. In annonæ enim vilitate, magna nummi indigentia est: in caritate contra, non item. Quia non facile tū reperiri possit, qui vel minimum frumenti multis nummis vellet transcribere. Nihilominus tamen propter ea quæ dicta sunt, magis hujus quam reliquorū manet indigentia. Ideoque omnia oportet æstimari. Quia ita demum semper mutatio procedet & communicatio. Ex eo enim quod nummo metiri omnia & æstimare solemus, æqualitas procedit. Ex æqualitate autem commutatio: sine nummo autem non semper introduci potest ęqualitas. Nonnulla enim opera & artes tantum inter se differunt, ut omnino nulla inter eas cōvenientia sit aut ratio. Quare ne reperiri quidem in ijs potest æqualitas. Quia vero duo cum contrahunt, uterque utroque opus habet, hujus indigentiæ causa communem aliquam mensuram, quæ omnia metiri posset, adjunximus, nummum dico. Qui proprie quidem & revera non metitur (neque enim inter ea est quæ metiri solemus) sed tantum ex lege quadam nostra & constitutione. Ideoque cum in medio sit eorum quæ nullo modo inter se con-

se congruunt, ad congruentiam ea reducit, & inter se adæquat. Quod ex hac delineatione fiet manifestius. Sit A ædificium, B minæ decem, C lectica. Sitque rursus ædificium quinque minarum, lectica unius. Itaque decem minæ B, decuplum sunt lecticæ, ædificij vero duplum. Ædificium ergo decem minarum est dimidium. Cum dimidium ergo sit ædificium, decimum vero illius sit lectica, dimidium vero decimi sit quintuplum, sequitur ædificium lecticæ esse quintuplum. Ita cum lectica congruere ædificium intercessione nummi incipit, qui velut communis est mensura. Quod si congruit, etiam æquari potest. Si enim quinquies augeas, ædificium æquabit. Quid ergo justum sit & injustum, tam in distribuendo quam corrigendo, hoc est, in distributivo jure & correctivo, jam diximus.

CAP. VII.

Iustitiam faciendæ accipiendæque injuriæ esse medium.

QVæ cũ ita definita sint, apparet justam actionẽ faciendæ accipiendæque injuriæ esse medium. Alterum enim plus, alterum minus est. Injuriam enim facere, nihil aliud est quam plus habere, ubi æquale habendum erat. Sicut injuria affici, habere minus. Estque mediocritas justitia, non quemadmodum reliquæ sunt virtutes (quarum singulæ duorum vitiorum sunt in medio. Ita ut alterum

terum excedat, ab altero deficiat. Sic inter ſtoliditatem & intemperantiam eſt temperantia: inter timiditatem & audaciam fortitudo: & ita in reliquis.) At vero juſtitia non habet utrinque duo cum quibus pugnet vitia, ſed ſoli injuſtitiæ opponitur. Media autem eſt, quia cum inæqualitatem ſemper inducat injuſtitia, æqualitatem quærit ipſa: atque hanc efficit. Quæ quidem medium majoris & minoris eſt æqualitas, ideoque mediocritas quædam ipſa eſt. Injuſtitia autem extremitas, quia eſt extremorum. Et juſtitia quidem eſt habitus, ex quo propenſus fit aliquis ad agendum cum prælectione id quod eſt juſtum, eodemque modo ad diſtribuendum: ita ut tum ſibi legem diſtribuendi, ut oportet, ſive ad alios ſive etiam ad ſe, ſi neceſſe ſit, ea ſpectet diſtributio: tum etiam alijs certã in diſtribuendo poſſit præfigere regulã. Vt non plus quam oportet e bono ſibi dum diſtribuit, minus vero alij, aut e malo minus ſibi, plus vero alij attribuat. Sed id quod æquale eſt, ſecundum proportionẽ. Eodemque modo alijs quoque præcipiat, ęquitatẽ in diſtribuendo ut conſervent. Et talis quidem eſt juſtitia.

Plane vero contraria eſt injuſtitia. Exceſſus enim defectuſque eſt ejus quod prodeſt aut nocet, neglecta proportione. In diſtributione enim injuſtus ita ſe habet, ut in ijs quæ proſunt ſuperare velit proximum, in ijs vero quæ nocent, ab eo ſuperari. Inter

alios

alios autem cum distribuit, etiam tum proportionem negligit. Nisi quod non eosdem iisdem aut superiores aut inferiores faciat, sed modo hos modo illos. Ita ut exsuperātia in injurijs sit majus minusque. Et majus quidē est injuria afficere, minus vero, affici. Quorum medium est æquale, hoc est justum.

CAP. VIII.

Quomodo fieri possit vt injuste faciat aliquis, nec tamen sit injustus.

ET de justitia quidē injustitiaque, tum quæ natura sit illorū, tum de justo atque injusto, universaliter egimus. Illud vero jam quærendum est: cum sint injustæ quædam actiones, quas qui agit injuste facit quidem, non tamen injustus est, quænam sint illæ. Ac primo illud ostendemus, fieri posse, ut injuste faciat aliquis, non tamen sit injustus. Vt furetur videlicet, nec tamen fur sit, adulterium committat, nec sit adulter. Qui enim, exempli gratia, ensem furatur insani hominis, ne insanus ille manus sibi inferat, furatur quidem, fur tamen non est. Et qui adulterium committit, ut ditescat, adulterium quidem committit, non tamen adulter, sed pecuniarum est avidus. Et si quis medicus ægrum decipiat, ut sanare possit, decipit quidem, sed deceptor non est. Posse igitur fieri ut injuste quis agat, nec tamen injustus sit, respectu illius in qua peccat injustitiæ, apparet. Quæ autem sint ejusmodi inju-

stæ actiones, semel generaliter dicendũ est. Sũt ergo quæ injuste ab aliquo aguntur, non finis causa, qui illius injustitię proprius est, cujus actionem agit, sed alterius, seu boni seu mali. In ijs ergo agit quidem injuste, non tamen est injustus. Decipit enim medicus, non tamen est deceptor: nec enim finis illi est ut decipiat ægrum, sed ut conservet. Ita & qui furatur insani gladium, non hoc quærit ut plus aliquid sibi accedat, aut ut furtim lucri aliquid consequatur à proximo, sicut fur solet, sed finis illi est ut conservet insanum. Iam vero à fine, formam definitionemque suam, ideoque & nomen consequitur omnis actio. Contracta enim ac succincta quasi definitio, est nomen. Neque enim ducem qui Helepolides sæpenumero in obsidionibus fabricat aut propugnacula, architectũ dicemus aut fabrum. Nam & is opus fabri efficit aut architecti, & ædificare videtur: quia vero non finem architecti respicit aut fabri, non architectus, sed dux & est & vocatur. Et qui lectum proximi violat, nec tamen per intemperantiam id sibi proponit, sed pecuniæ studium, non adulter dicetur sed pecuniæ avidus. Quare fieri potest ut injuste agat aliquis, nec tamen injustus in ea injustitiæ specie sit, in qua agit. Sed, ut aut injustus animo non sit, sicut medicus, aut alterius injustitiæ respectu, sicut adulter. Quo autem modo, jam dictum est. Potest etiam alio fieri modo, ut qui

injuste

injuste agat non tamen injustus sit; cum nimirum invitus ita agit. Qui enim noctu ignorat furem, eumque qui fur non est, interficit, injuste quidem facit, non tamen est injustus.

CAP. IX.

De jure quod proprie jus non est.

AC de talionis quidem lege, quo pacto jus fiat, antea dictum est. Est vero aliud jus quoque, quod proprie quidem non est jus, sicut patrium jus & herile. Hæc namque proprie non sunt jura, sed civili juri ex parte similia. Patrium autem jus dico, quo erga liberos uti pater debet, sicut herile quo herus cum servo. Proprie ergo vereque jus est, id quod distributivum jus ac correctivũ dicitur, quod civile jus est. quodque secundum Geometricam, ut dictum est, vel Arithmeticam fit proportionem. In ijs enim jus est, quibus lex præscribitur. Lex autem ijs præscribitur, qui accipere injuriam possunt & facere. Quia lex ac justitia, nihil aliud quam justi ac injusti est separatio. Hæc autem civibus cõveniunt. Horũ enim alij alijs injuriam possunt facere, dum in ijs quæ simpliciter bona sunt, plus sibi, minus alijs vindicare volunt singuli. contraque in malis. Ideoque non permittimus urbibus præesse hominẽ, qui videlicet affectus sequatur suos, sed potius legem præficimus: ne commodi sui rationem in

imperio habeat, neque plus in distribuendo quam oportet sibi tribuat: sed proportionis rationem habeat. Quod nisi faciat, tyrannus est futurus. Nihil enim aliud studet qui imperat, quam ut jus conservet: æqualitatem & proportionis ratione dico. Nec enim sua, sed alienæ utilitatis causa imperat. Ideoque justitiam quoque alienum bonum vocare solemus. Ac propterea multa ijs qui recte imperant proposita sunt præmia. Qualia sunt, honores publici, ac dona. quæ si cui non sufficiunt, is tyrannidem molitur.

Atque hæc causa est cur jus civile, jus dicatur proprie: patrium vero ac herile non item. Nec enim fieri potest ut quisquam secum, vel cum parte sui agat injuste: aut ei quod ipse possidet nocere velit. Sunt autem tanquam partes patris liberi, donec sub eo vivunt, & ex illius quasi dependent providentia. Eodemque modo servus quasi utilitas quædam heri est, quatenus & quamdiu est servus. Nemo autem utilitati nocere studet propriæ. In quibus vero locum habere nequit injuria, ne jus quidem proprium, hoc est civile, habere locum potest, sed aliud quod illi est simile. Ius siquidem, ut dictum est, civile inter eos est, inter quos lex est. Inter patrem autem filiumque & herum, propter ea quæ diximus non est lex, quia neque potest esse injuria. Sed in ijs tantum, quibus imperandi ac parendi est æqualitas.

Quare

Quare magis quod viri cum uxore est, quam cum liberis ac servis, jus videtur. Id enim jus est œconomicum, magisque ad civile accedit. quod tamen ipsum quoque aliud est à civili.

CAP. X.

De naturali jure ac legitimo: & quid sit utrumque.

7

CIvile autem jus partim naturale, partim legitimum est. Diciturque naturale, quod ubique idem valet, omnibusque justum videtur. Vt, exempli gratia, qui mutuum sumpsit, reddat quod accepit: ut enim quisque quod suum est habeat, omnibus justum videtur. Legitimum autem, quod antequam latum erat, nihil intererat, neque justum videbatur aut injustum: ubi vero constitutum est, justum est: sicut, exempli gratia, ut mina rediman-tur servi. Antequā enim lex ferretur, promiscuum erat aut redimi aut non redimi servos, & in arbitrio dominorum: postquam vero ferri cœpit, non amplius: sed hoc ipsum jus fit, ut tanti vendantur. Talia enim sunt quæ de singulis feruntur. Vt puta plebiscita. Sicut cum senatui populoque videtur, ut coronam accipiat Demosthenes, aut Themistocles Olympius dicatur. Hæc enim priusquam decreta essent, erant promiscua. Postquam autem sunt, justa videntur.

Quidam vero existimant, nullum natura jus esse,

 sed

ſed legitima omnia. Omnia enim quæ natura ſunt, immutabilia ſunt. Ita ignis ubique calefacit & ſemper, tam apud nos quam in Ægypto. jura autem mutantur omnia. Mutuum enim accipere, nec tamen reddere, jus apud quoſdam habetur. Eodemque modo reliqua. Sed neque omnibus eadem videntur juſta. ex quo ſequitur legitima eſſe jura omnia, neque ullum naturale. Ad hoc reſpondemus: non ſimpliciter moveri jus omne aut mutari. Licet enim apud homines concedamus mutari omnia, apud Deos tamen aliquod neceſſe eſt jus eſſe immutabile. Ex quo ipſo ſequeretur naturale aliquod jus eſſe. Nunc vero etiam inter homines, qui recte & ut oportet ſapiunt, immobile aliquod jus eſt, quod naturale dicitur. Quod ſi quibuſdam quibus mens laborat, aut perverſa eſt, jus non videatur, nihil refert. Neque enim qui mel dulce eſſe dicit, mentitur, quia iis quibus mens laborat, non tale videtur. Ita jus naturale, jus quibuſdam, quibuſdam non videtur jus eſſe. Sed prioribus hominibus naturalis adeſt ratio, & mens ſana: poſterioribus natura vitiata, & mens inſana. Quare nihil obſtare, quo minus naturale jus ſit, licet nonnulli homines jus illud non eſſe exiſtiment, conſtat. Cum vero jus utrumque & legitimum, & naturale, eo quo diximus modo ſit mobile, quonam modo diſtinguetur, ſi utrumque ſit mobile? Eſt vero manifeſta di-

ſtinctio.

ſtinctio. Ipſum enim per ſe jus examinabitur. Vtrū videlicet omnibus conducat ut immobile maneat, an vero ſi mutetur, damnum inferre poſſit. Nam quod ita ſe habet, jus naturale eſt: quod ſecus, legitimum. Sic fieri videmus, ut omnes ſiniſtra manu juxta utantur ac dextra, & tamen nihilominus dextra melior videtur natura eſſe quam ſiniſtra. Legitima vero quæ ex inſtituto ſervantur jura, menſuris ſunt ſimilia, quæ aliæ ſunt alibi. Neque enim vini menſuræ aut frumēti, æquales ſunt ubique. Sed ubi emūt vinū aut frumentū, majores quoque faciunt menſuras, ubi vero vendūt minores. Eodē quoque modo ſe habent ea, quæ non naturalia, ſed humana & ex pacto hominum inſtituta jura ſunt. Neque enim eadem ſunt omnibus. Si quidem nec una omnibus Reip. ratio eſt: cùm una ſit ubique, quæ natura eſt optima. Sicut jus naturale, in omni quæ recte conſtituta eſt Republica, unum quoque eſt. Eoque modo ad ea quæ in illa aguntur ſe habet, ſicut univerſalia ſe habent ad ſingularia. Licet enim actiones ſint multæ, unum tamen eſt idemque id quod juſtum aut legitimum vocamus. Vniverſale eſt enim. Neque enim hunc aut illum qui ſtrenue in bello operam navarit, jubebit honore affici, aut certum aliquem proponet, ſed quemcunque qui idem fecerit ſimpliciter honore proſequi.

CAP. XI.

Quid sit juste factum, quod δικαίωμα vocant: quid item quod δικαιοπράγημα & ἀδικοπράγημα dicitur.

DIffert autem juste factum & justum, injuria item & injustum: quod justũ sit illud quod simpliciter consideratur & in universum, sive lege sit, sive natura. Sicut, exempli gratia, ut homicida morte mulctetur. Cum vero justum ejusmodi, in singularibus consistit, sicut exempli gratia, ut talis homicida tali morte mulctetur, tunc juste factum vocatur. Eodemque modo in injuria se habet & injusto. Et δικαιοπράγημα quidem in genere omnis justa vocatur actio, sive injuriam puniat, sive præmio prosequatur virtutem. δικαίωμα vero proprie injustitiæ vindicta est. Quot autem tam hujus quam illius sint species, posthac videbimus. Nunc hoc prius dicamus. Cum justa & injusta eo quo diximus se habeant modo, injuste justeque quis agit, cum ea sponte facit: cum vero invitus, nec injuste per se facit nec juste, sed tantum per accidens. Quia per se nec justæ sunt actiones, nec injustæ. Nondum enim injusti facti ijs competit definitio, quæ in eo quod sponte est consistit. Sunt enim invitæ. Sed quia vel justitiæ æqualitas, vel inæqualitas ijs injustitiæ accidit, ideo iustæ aut injustæ dicuntur per accidens. & qui agunt eas, injuste justeve agere dicuntur. Per se enim cum sponte erit actio, tunc injuria

erit

erit & injuſtum factum. Sine eo autem, injuſtum quidem egerit, nondum tamen actio ea futura eſt injuria. Neque enim qui facit eſt injuſtus, licet injuſta faciat. Fieri enim poteſt, quemadmodum in ſuperioribus oſtendimus, ut injuſta aliquis faciat, nec ſit injuſtus tamen. Ita demum namque injuſtus futurus eſt, cum in poteſtate ejus erit actio, neque à quoquam cogatur, ſed omnes norit, circũſtantias, nec in ijs fallatur. Vt, exempli gratia, quem feriat, & qua de cauſa. Hæc autẽ in ſuperioribus quæ de eo quod ſponte erant & invito diſtinximus. Eodemque modo in ijs qui juſta agunt ſe res habet. Tunc enim juſtus eſt aliquis, juſtumque hoc factum quod agit, cum fit ſponte. Qui enim præ metu reddit depoſitum, neque juſte facit, neque eſt juſtus. Sed tantum per accidens ita vocatur. Verum hæc accuratius diſtinguenda ſunt.

CAP. XII.

De injurijs ac infortunijs: tum de ijs quæ veniam merentur, & quæ contra.

EA etenim quæ in ſocietatibus inferuntur damna, aut ſponte ſunt aut invita. Eorum autem quæ invita ſunt, alia errata dicuntur, alia infortunia. Et erratum quidem eſt, cum aliquis alium lædit, invitus quidem, ſed ita ut aliquam lædendi cauſam adferat. Vt exempli gratia, ſi quis in via qua

 transi-

transſire ſolēt homines jaculatus fuerit, hominemque tranſeuntem percuſſerit. Hic enim invitus quidem interfecit hominem; neque propterea tamen cauſam non præbuit. quod nimirum in eo loco ſagittatus fuerit. Contra infortunium eſt, cum præter omnem expectationem damnum infertur. Vt ſi quis in deſerto loco jaculatur, ibique forte fortuna hominem tranſeuntem interfecit. Hic enim præter rationem atque opinionem omnium damnum illatum eſt, neque quicquam, niſi per accidens, attulit qui læſit: exteriuſque eſt omnis cauſa cædis.

Earum autē quæ ſunt ſponte, aliæ ex præelectione, aliæ non ex præelectione dicuntur, injuriæ. Et ex præelectione quidem, quæ inito prius conſilio: quoties aliquis re excuſſa prius & deliberata, damnum infert, idque ob hoc ipſum, ut noceat. Non ex præelectione, quæ per affectum fiunt, ſine ulla deliberatione: ut cum quis per iræ violentiam lædit aliquem, aut vi paupertatis oppreſſus, furatur: nec tamen hoc ipſum proponit ſibi ut male faciat, ſed ut egeſtati ſuccurrat ſuæ. Hæc ergo ambo, tam quæ non ex præelectione, quam quę ex præelectione, injuriæ dicuntur. Eorum autem qui eas inferunt, is qui conſulto nocet, injuſtus eſt & improbus: qui per affectum autem, ſive is ſit naturalis, ut ira aut dolor, ſive neceſſarius, ut fames metuſque, is nec injuſtus eſt nec improbus. Ideoque & à judicibus diſtin-

distinguitur, qui propulsat injuriam ab eo qui inchoat. Inchoare autem dicitur non qui impulsu iræ facit aliquid, sed qui iræ illius causa est. Ideoque qui incepit, negat se incepisse, qui vero propulsat, damnum quidem quo affecit eum qui incepit fatetur, sed aut vindicatam dicit aut relatam à se injuriam, quod non sponte, sed ab eo qui prius nocuit, irasci sit coactus. Neque enim, quemadmodum in ijs quę sponte fiunt contractibus, ita hic in controversiam res venit. Ibi enim factum vocatur in dubium. Vt, exempli gratia, an depositum aliquis acceperit aut mutuũ, atque ita quod accepit nõ reddiderit. Quod si ostendatur, injustus statim est ac improbus, nisi per oblivionem negaverit. Hic vero factum conceditur, & manifestum est. Quod enim per iram facit aliquis, manifeste facit: tantum quæritur an juste percusserit, an injuste. Itaque qui incepit & consulto fecit, injustus putatur esse: ideoque non fatetur se incepisse. Qui vero ad iram provocatus est ab eo, nõ putat se injustum esse, ideoque damnũ fatetur.

Sed & hinc manifestum est, ex ijs quæ vel per iram, vel alium quemcunque affectum, non autem per improbitatem fiunt, injurijs, neminem injustum esse. qui vero consulto id facit, injustus est & improbus, idque non in correctivo tantum, sed & distributivo ure:, si quis non ex æqualitate distribuat aut proportione. Sicut in utroque quoque ju-

ſtus eſt jure, qui non ex affectu, ſed honeſti cauſa, quod juſtum eſt facit. Qui enim ab affectu impellitur aliquo, ſive is mœror ſit, ſive amor, ut juſte agat, juſte quidem fecit, non tamen eſt juſtus.

Cum earum autem quæ invito fiunt injuriarum, aliæ veniam conſequantur, aliæ nō conſequantur: dicendum quæ digna ſint venia, quæ nō ſint. Quæ ergo non inſciens tantum, ſed etiam per inſcientiam aliquis committit, venia digna ſunt: quæ vero inſciens, non tamen per inſcientiam, ſed per affectum, qui neque naturalis eſt, neque humanus, qualis eſt metus, aut mœror, fameſve aut alia neceſſitas, ſed lubidinem quandam (ut qui vinum odoratum bibere aut perdicem comedere deſiderat) hęc hujuſmodi veniam non merentur. Poteſt autem aliquis per inſcientiam etiam inſciens peccare. Vt cum aliquis qui ignorat malum eſſe patrem exigere, noctu patrem, quoniam nō novit, exigit ex ædibus. Qui enim non novit univerſale, inſciens facere dicitur, qui vero ignorat ſingulare, per inſcientiam. qui vero utrumque, & inſciens & per inſcientiam dicitur peccare: cui etiam venia datur. Inſciens autem & non per inſcientiam, quoties quis ignorat univerſale, ut exempli gratia, malum eſſe furari, & tamen furatur: non quod ignoret, ſed per improbitatem aut affectum, qui neque neceſſarius eſt, neque naturalis, ut eſt dictum.

CAP.

CAP. XIII.

Fieri non posse ut injuria aliquis afficiatur sponte.

Possemus fortasse tamen non satis distincte adhuc egisse de justo ac injusto videri. Cum enim inferre injuriam & accipere, sint contraria, jam vero inferri injuriā, aut sponte dixerimus aut invito, etiā perpessio injuriæ in spontaneam erit dividenda & invitam. Quod & Euripidi videtur: qui satis ostendit sponte aliquem injuriam accipere posse.

Matrem ut necarim, si lubet, brevi eloquar,
Sponte utriusque, aut illius, sed non mea.

Cum enim duo hæc sint opposita, alterum necesserit, aut sponte inferari, invito autem accipiem omnis injuriam, aut si distinguitur illatio injuriæ, aliaque sponte, alia invito infertur, etiam perpessionem ita distingui, ut alteri opponatur alterum. Eodemque modo fieri videtur, quoties aut ipsi jus suum alteri deferimus, aut ipsi ab alio nostrum obtinemus. Atqui existimare, semper injuriam aut jus accipere, sponte esse, est absurdum: sæpe enim invitus aliquis jus suum consequitur, tur, cum injuriæ causa punitur. Similiterque sponte posse accipi injuriam, ne hoc quidem verum est: semper enim invitus quis accipit injuriam. Ius vero vel invitus aliquis consequitur vel spōte. Qui enim injuriæ causa punitur, invitus jus suum consequi-

tur. Sicut contra qui ab injuria vindicatur, lubenter jus suum accipit.

Verum enimvero de consequendo jure suo, hæc sufficiant. De accipienda autem injuria, sponte nimirum id fieri non posse, accuratius agendum est.

Ac primo quidem argumenta proponemus, ex quibus inferri posse videtur, sponte aliquem injuriam posse accipere. Cum enim sponte injuriam facere, nihil aliud sit, quam injuste aliquem lædere: quoties nec damnum, nec is qui læditur, nec ulla denique rei ignoratur circumstantia, idque proprio instinctu fit nec cogente alio; erit vicissim sponte injuriam accipere, nihil aliud, quã injuste damno affici: quoties quis & damnum, & eum qui infert, omnesque rei novit circumstantias: & cum possit propellere, tolerat tamen. Illud autem fieri, manifestum est. Incontinens enim & ab alio damno afficitur, & cum sciat omnia & propulsare possit, tolerat nihilonimus. Vnde sequitur fieri posse, ut sponte aliquis injuriam accipiat. Præterea se quoque ipse incontinens lædit, & quidem sponte: ex quo apparet sponte à se ipso injuriam accipere, esse injuriam pati. Sponte autem aliquis injuriam patitur. Sæpe enim, exẽpli gratia, qui æquiores sunt, reliquis in distribuendo minus quam merentur accipiunt volentes. quod injustum quidem est, sed tamen fit sponte: sponte ergo afficiuntur injuria. Vnde ap-

de apparet posse fieri ut aliquis sponte injuriam accipiat. Atqui verum est contrarium, fieri non posse ut aliquis volens injuriam accipiat. Quia tunc injuriam accipit, cum injusta præter voluntatem patitur suam: nam ut aliquis præter voluntatem patiatur aliquid, pugnat cum definitione ejus quod est sponte: unde sequitur fieri non posse, ut aliquis velit accipere injuriam: ac ne incontinentem quidem. Ille enim ea quæ bona sunt vult sibi, neque ut injuria afficiatur simpliciter admittit. Hoc vero damnum admittit, quia non putat injuria se affici. Et cum existimet quæ è re sua futura sunt, agenda esse, agit quæ nocent, cum ignoret talia esse ut possint nocere. Ex quo apparet fieri non posse, ut injuria sponte afficiatur aliquis. unde objectiones etiam solvuntur contrariæ. Injuriam enim facit, cum sponte quis lædit alium, idque præter voluntatem ejus qui læditur. Eodemque modo injuriam accipit, cum injusta patitur præter voluntatē suam. At vero sponte injusta pati, non est injuriam accipere. Sicut enim injusta agere, non semper est agere injuste, neque qui injusta agit, injustus est, ut supra ostendimus: sic nec quicunque injusta patitur, afficitur injuria. Sed sicut qui ægrū decipit medicus, aut qui insani gladium furatur, injusta facit quidem, non tamen injustus est, quia nimirum salutem respicit ægri, neque damni illi, sed potius lucri

causa-

causa est, ita qui in distribuendo minus quā meretur, accipit, non infert sibi injuriam, licet injusta patiatur. Nō enim ut noceat sibi ipse patitur minora quam oportet sibi assignari, sed ut prosit magis: hoc est, ut modestiæ, & æquitatis laudem consequatur. Deinde, licet damnum inferre sibi à seipso patiatur, nondum tamen injuriam accipit. Neque enim præter voluntatem suam injusta patitur: hoc autem est, injuria affici. Qui enim meliora mutavit cum deterioribus, sicut Glaucum Homerus ait commutasse, *Aurea cum æreis, quæque centum æstimarentur bobus, cum iis quæ novem*, non accipit injuriam. Volens enim dedit. Qui vero injuriam accipit, invitus damno afficitur. Quare fieri non potest, ut volens aliquis injuriam accipiat, ut autem damnum accipiat volens, hoc potest.

Cap. XIV.

Utrum qui injuste distribuit, an qui injuste accipit, majorem faciat injuriam.

IAm illud explicandum est, utrum injuriam faciat, is qui injuste distribuit, nec secundum proportionem, an vero qui plus accipit quam meretur. Videtur certe facere per se injuriam is qui distribuit, per accidens vero is qui accipit. Ille enim per se injuriam facit qui sponte illud facit, sponte vero, penes quem actionis causa est, & faciundi principium.

pium. At vero distributionis penes eum qui distribuit, est principium. Qui ergo distribuit, majorem per se injuriam facit quam is qui accipit. Nec enim penes hunc est principium, ut diximus. Neque qui injusta facit dicitur injuriam facere, nisi per accidens. Sicut, exempli gratia, manus dicitur occidere, aut gladius, aut lapis: cum penes eos tamen non sit cædis principium, neque ex se ipso agant. Injusta enim faciunt, injuriam vero neutiquam. Qui vero distribuit injuste, si leges ignorans præter legitimū jus judicavit, non facit injuriam secundum legem, neque injustum est judicium. Alia vero ratione injuriam facit, secundum naturale. Aliud enim jus legitimum, aliud est naturale. Vt, exempli gratia, ponamus legem esse, ut qui strenue rem gessit plus accipiat: eum autem qui distribuit, cum legem ignoret, æquam ei cum alijs partem tribuere. Hic ergo si legitimum jus cogites, injuste non fecit, quia ignorabat legem: qui vero per inscientiam injusta facit, non facit injuste. Cum vero lex naturalis jubeat, ut eum qui bene fecerit præmijs vicissim prosequamur, quam cum ignorare ut pote naturalem non potuerit, & tamen prætergressus sit, hujus respectu injustus est. Quod si præterquam quod legem esse non ignoraverit, naturale quoque jus prætergressus fuerit, injustèque judicarit, eique cui minime competebat plus tribuit: non solum eum qui acce-

pit plus habere fecit, sed & ipse plus habet. Etenim sive amicitiæ sive odij, aut consequendi precij causa injuste fecit, dividitur injuria. Plus enim consequitur ipse, vel gratiæ respectu, si amicum videas, vel vindictæ, si inimicum, vel pecuniæ denique. Ideoque & cum altero qui plus accepit, injuriæ est particeps. Sicut enim, exempli gratia, si quis agrum aliquem cui non competebat pecunia tradiderit, is dividere agrum illum dicitur cum eo qui accepit: quamvis non agrum, sed pecuniam acceperit: ita qui in distribuendo fecerit injuste, ut vel sibi gratificari vel amico possit, in partem lucri venit, injuriæque fit consors. Et ille quidem qui accepit plus habet, fecitque quod injustum est: quamvis ne sic quidem injuste fecerit, nisi vel muneribus vel alia probabili ratione in partes suas eum qui distribuit adduxerit. Qui vero distribuit & plus ea qua dictū est ratione habet, etiam est injustus.

CAP. XV.

Non facile esse cuilibet justum semper aut injustum esse.

QVidam autē injuste agere aut justū esse facile existimant, statimque qui velit modo, justum posse aut injustum fieri. Atqui hoc non ita se habet. Etenim agere quæ justa aut injusta sunt, sicut reddere pecuniam, aut proximum percutere, facile est & volentis. At vero justitiæ aut injustitiæ habitum conse-

consequi, quod tempus & exercitationem requirit, cujus respectu habitus justus aut injustus aliquis vocatur, illud vero in potestate non est nostra. Neque facile simul ac vult aliquis illud consequitur. Eodemque modo justi & injusti facilem esse arbitrantur scientiam eaque cognoscere nullius esse sapientiæ. Quia ea de quibus leges loquuntur nō difficile sit intelligere. Hæc autem dicunt esse justa. Non sunt tamē nisi per accidens. Neque enim simpliciter lex ab aliquo observata justa est semper, præsertim temere & à quovis: sed quoties ut oportet, & cum oportet, & à quibus oportet, in actionibus ea observatur. Hoc vero in singulis scire legibus, difficilius est quam salubria cognoscere. Si quidem ibi quoque mel & vinum & elleborū, & ustionem & sectionem, facile est nosse: quomodo vero ad sanitatem singula eorum adhibenda sint, & cui & quando admovenda sint, tam difficile est quam medicum esse.

Ac propterea existimant virum justum nihilo minus quam injustum posse injuste agere, imo vero etiam magis: quia injusta potest agere. Potest enim non minus percutere aliquē à quo injuriam non accepit, & alienas res subripere. Sicut vir fortis, clypeum abijcere & fugere. Atqui injusta agere non statim est injuste agere, neque quæ timidi sunt agere, timide quoque agere, nisi per accidens. At

cum habitu ea agere, hoc vero eſt timide agere & injuſte. quoties aliquis non quia vult, ſed timiditatis affectu commotus fugit, aut quia injuſtitiæ habitum habet agit injuſte. Sicut mederi & ſanare, non ſecare, aut medicamenta vel adhibere vel non adhibere eſt, ſed quemadmodum oportet, & cum oportet, & cum habitu medicinæ hoc facere. Ac correctivum quidem & diſtributivum jus de quibus nobis dicere propoſitum erat, qualia per ſe ſint, & quomodo ſe habeant, hactenus definivimus.

Sequitur, ut quomodo jus ad æquū, ad æquitatem ſe habeat juſtitia dicamus. Si illud modo ad ſuperiora, quæ de jure diximus, addiderimus: diſtributivum nimirum ac correctivum jus in ijs verſari, quæ à ſimpliciter bonis trahunt aliquid. Vt puta in opibus aut gloria, in quibus exceſſus reperitur & defectus. In gloria enim poteſt aliquis excedere id quod oportet, ſicut & deficere. Eodemque modo in opibus quoque. In ejuſmodi enim æqualitas quæritur & proportio. Ijque qui participes ſunt horum, diſtributivo quoque jure habent opus aut correctivo. Iam vero apud Deos locum non habet inæqualitas: ſicut nec exceſſus apud eos aut defectus eſt. Quare neque locus ullus tali juſtitiæ. Sicut neque in ſceleſtis omnino hominibus, aut qui vel luxu aut alia penitus improbitate ſunt corrupti. Qui enim ſanitatem conſecuturi ſunt, neceſſe eſt

partem

partem aliquam habeant ſanam, ut ex illa medicus incipiat revocare ſanitatem: qui vero penitus corrupti ſunt, ſanari non poſſunt. Quare nullum in ijs locum jus habet. In ijs vero eſt hominibus, qui ea quæ juſta ſunt volunt, quantumque in hominis poteſtate eſt faciunt: rurſuſque peccant, quantum homini competit.

CAP. XVI.

De æquitate & æquo.

Cap. 10

IAm vero de æquitate & æquo, quo nimirum modo ad juſtitiam æquitas, ad jus vero æquum ſe habeat, ſequitur ut dicamus. Neque enim vel in omnibus eadem, vel diverſa ſunt genere. Quatenus enim æquum magis laudatur quam jus, etiam vir ęquus juſto melior habetur. Sed & quatenus ad alia eam vocem transferimus, cum nimirum laudare virtutem aliquam volumus (dicere enim ſolemus hanc illa æquiorem eſſe, quo non quod juſtius, ſed quod melius eſt ſignificamus) eatenus alia à juſtitia videtur eſſe æquitas. Rurſus vero cum rationem ipſam ſequi volumus, abſurdum videtur, ſi cum aliud à juſtitia ſit æquum, laudem mereatur tamē. Si enim laudandum eſt juſtum (omne enim laudādum juſtum eſt) & perfecta, quemadmodū in ſuperioribus oſtendimus, virtus eſt juſtitia. Quod ſi non eſt juſtum, ne laudādum quidem eſt. Aut ſi laudan-

dum est id quod est æquum, non est laudandum id quod est justum. Hæc fere sunt quæ dubitationem movent. Est autem utrumque verum, tum idem jus esse, tum aliud, neque hæc duo inter se pugnãt. Etenim & jus, & jure melius est æquum. Neque ut alterius generis quam ipsum jus illo est melius, sed ut pars alterius partis quæ ejusdem sit generis. Cumque illud & honestum sit & justum, magis tamen justum & honestum est æquum. Hujus vero dubitationis causa hæc fuit: quod ipsum quoque æquum jus est, non tamen secundum legem, quia non comprehenditur sub lege, sed quasi legitimi quædam juris emendatio. Hujus vero emendationis causa hæc est, quod universaliter pronunciet lex omnis: quibusdam autem singularibus accommodari secundum rectam rationem hoc non possit. Quia, ut definitum quid lex est, ita definitum quid respicit. indefinita autẽ sunt nec uno eodemque modo se habent singularia. Vt, exempli gratia, lex jubet in genere, omnem qui muros urbis ascendit peregrinum mori hominem. Forte fortuna aliquis ascendit, qui egregium virtutis documentum dedit. Si ergo legem hanc illi qui rem gessit strenue accommodemus, atque interficiamus hominem, præter rectam rationem & quod justum est, agemus. Eodemque modo in multis habet alijs. Et tamen nec in lege nec in legislatore est hoc erratum,

sed

ſed in ipſa rerum natura. Etenim lex quia fieri non poteſt, ut ſingularia comprehendat omnia, cum infinita ſint ea, quod ut plurimum fit ſumit, eoque reſpiciens fert legem. Neque propterea quod delictum tale ignorat legiſlator, nihil definivit in lege: ſed quia definitioni ſubijci rerum natura non patitur, cum alio atque alio ſe habeant modo. Indefinita enim rerum agendarum eſt materia, multaſque mutationes admittit. Ideoque, quæ ut plurimũ accidunt, legiſlatores reſpiciunt. Etenim ut homo peregrinus belli tempore muros aſcendat, atque ex ijs urbi ſubſidium ferat, raro evenit: ſæpius vero ut in detrimentum urbis aſcendat. Cum ergo neceſſario illud ſit ſciendum, quo pacto ſint ſervandæ leges: præterea quando & in quibus, oportet quoque habitum dari aliquem quo emendari errata poſſint ejuſmodi. Talis vero eſt æquitas, quæ defectum ſupplet legis, & emendat erratum, novamque definitionem quam prætermiſit illa, quia ſingularia non poteſt noſſe omnia, adijcit. Dicet enim vir æquus, omnem qui aſcendat peregrinum mori debere, ſi inſidiandi animo hoc fecerit. Sin feliciter rem geſſerit, non modo cõſervari, ſed & præmijs affici debere. Quæ eadem & legiſlator dixiſſet, ſi adeſſe potuiſſet: aut ſi hoc ipſum ſciviſſet, legem ejuſmodi tuliſſet. Eodemque modo ſimiles etiam alias leges emendabit vir æquus. Ideoque jus quodd-

dam,

dam, & ipſo jure melior eſt æquitas, non univerſali quidem ipſo, ſed legitimo, quod propter univerſale peccat. Eſtque ipſa æquitas legis emendatio, quatenus aut peccat propter univerſale aut deficit. Atque hæc cauſa eſt, cur neque omnia quę juſte fiunt, ſint ſecundum legem, quia univerſales ſunt, & eorum quæ plerumque fiunt, ſunt leges. Ac propterea decretis quibuſdā opus fuit, quæ in ſingulis à magiſtratu fiunt caſibus, quæ aliter quoque atque aliter ſe habent. Eorum enim quæ indefinita ſunt, indefinita quoque eſt regula. Sicut ædificationis Leſbiæ plumbea eſt regula, quæ ad figuram lapidis transferri atque inflecti ſolebat. Eodem ergo modo ad res ipſas decreta transferuntur.

Quid ergo ſit æquum, quid æquitas, tum quod jus ſit, & quomodo ad univerſale ſe jus habeat, & quo jure ſit melius, jam dictū eſt. Ex quibus etiam facile apparet, quis ſit æquus. Talis enim eſt, qui ea quæ dicta ſunt, cōſulto præeligit atque agit. Et qui non ſummum jus in deteriorem partem ſequitur, ſed imminuit, licet pro ſe legem habeat. Atque hic habitus æquitas, quæ juſtitia quædam eſt, non vero alia ab ea, aut habitus diverſus.

CAP.

CAP. XVII.

Neminem posse se ipsum injuria afficere.

DE accipienda autem plenius dicendum est injuria, utrumne aliquando esse possit voluntaria. Cum justitia ergo & injustitia, alia quidem universalis, quemadmodum dictum est, & perfecta sit virtus, itidēque tale quoque vitium injustitia; altera vero singularis: manifestum est nec secundū universalē nec secundū singularē injustitiam posse aliquem sibi injuriam facere. quamvis posse videatur. Ac propterea cum lex non jubeat ut aliquis se interficiat, præter legem est ut aliquis id faciat. Quod enim lex non jubet, id vetat: quod vero præter legem est, id injuriū est, facitque injuriam qui se ipse interficit: qui vero injuriam facit, alicui quoque eam facit: sequitur ergo ut sibi eā faciat. Hoc ipsum autem sponte etiam facit, quare sponte quoque accipit injuriam. Præterea, qui præter legem lædit aliquem, nec id ulciscendi causa facit, aut damnum damno rependit, sed damni autor est, sponte injuriam facit: cum præsertim & damnum, & eum cui infertur, & reliquas quoque norit circumstantias. Qui vero iratus sibi manus infert, neque ulciscitur se ipse, & tum se, tum damnū, reliquasque rei novit circūstantias. quare & sponte injuriam facit. Quod si sponte injuriam facit, sponte etiam accipit. Ideoque fieri non posse videtur, ut sponte aliquis inju-

riam ſecundum univerſalem accipiat injuſtitiam: quæ cum univerſali pugnat juſtitia: quam totius virtutis quaſi applicationem eſſe certum eſt. Nam primo ut aliquis per iram manus ſibi inferat, cum manſuetudinis pugnat lege. Illud vero fieri non poſſe, ex ſuperioribus ſatis oſtendimus. Ipſa enim quæ docet quid ſit injuriam accipere, definitio, pugnat cum voluntarij definitione.

Contraria vero opinio quatenus ſponte injuriam dicit facere eum qui ſibi manus infert, verum dicit: quatenus vero ſibi injuriam ait facere, falſum ait. Neque enim ipſe injuriam accipit (quandoquidem nec præter voluntatē illi accidit hoc malum) ſed urbs contra, quæ cum damno ſuo, ducem puta, vel militem, vel architectum, vel civem denique aliquem ſimpliciter, & quidem præter voluntatem ſuam, amittit.

Ac propterea tanquam ad ſe ſpectet injuria, pœnas ab eo exigit, eumque ulciſcitur, ut poteſt. Neque enim corpus ſepulturæ tradi permittit.

Atque ita quidem ſecundum univerſalem juſtitiam ſponte injuriam non accipi, oſtendimus. Secundum vero ſingularem, in quam plus habendo peccatur, quomodo fieri poſſit, ut injuriam ſibi ipſe inferat aliquis? Si enim injuriam facere, in hac injuſtitia nihil eſt aliud, quam plus habere alio, habebit plus ſe ipſo, qui ſibi injuriam facit. Si vero plus

ſe ipſo

ſeipſo etiam minus, idemque & addet ſibi & demet. quod fieri nō poteſt. Neceſſe enim eſt jus ejuſmodi in duobus eſſe ad minimum. Ita enim & addi poterit & demi. Ita inferri injuria & accipi.

Neceſſe eſt præterea ut is qui injuriam facit, prius quam is qui accipit, damnum inferat: ſed & ut ſponte id faciat, & cum præelectione. Qui enim idem quia accepit reddit, facere injuriam non videtur. Eum vero qui ſibi injuriam facit, ſimul & facere injuriam neceſſe eſt & accipere (quia idem eſt & qui facit injuriam, & qui accipit) ſimulque inferre & pati. Quare in pluribus eſſe debet hæc injuſtitia. Ac per conſequens, ut aliquis injuriam ſibi faciat, fieri non poteſt. Adde, quod qui injuriam facit, non alius eſt, quam qui injuſte agit in ſpecie. Neque ſine ſingularibus poteſt injuſte agere, aut ſimile quid committere. Sunt autem ſingularia, furtum, exempli gratia, contumelia, verbera, parietum effractio. Nemo autem vel furatur ſua, vel parietem perfodit proprium, vel contumelia ſe ipſe afficit, aut verberat. Denique, ut aliquis injuriam ſibi faciat, aut accipiat ſponte, ex definitione quæ quid ſit injuriam accipere oſtendit, falſum probatur eſſe: hoc autem eſt, ut injuſta præter voluntatem aliquis patiatur ſuam.

CAP. XVIII.

Maius malum esse facere iniuriam quam accipere.

MAnifestum est autē utrumque quidem malum esse, & accipere injuriam & facere. Vtrumque enim medium excedit. Et facere quidem plus est, accipere autem est minus: juste vero agere & medium est & æquale. Sicut in medicina salubre, in gymnastica, id quod bene habitum dicitur. Vtrumque ergo malum est. Pejus tamen facere. Facere enim injuriam & improbum est, & vituperatur: ac improbum quidem, vel absolutæ improbitatis respectu, id est, universalis, vel singularis. Et vel sponte & cum præelectione, quod est absolute injuriam facere, vel sponte quidem, non tamen cum præelectione: quod quam proxime ad illud accedit, non tamen est absolutum. Nec enim omne quod sponte fit, nocet proximo, aut injustum est. Injuriam vero accipere, improbum quidem est, non tamen vituperatur, nisi per improbitatem, aut aliud quodcunque vitium suum aliquis injuriam accipit. Quare per se quidem, accipere injuriam minus malum est quam inferre. Per accidens vero, nihil vetat pejus esse, quia fit sæpenumero, ut injuriam accipere damni majoris causa sit quam facere. Vt si quis, exempli gratia, injuria irritatus aliqua, ejus à quo injuriam accipit domum incendat, atque illinc tota urbs accendatur. Nihilominus

minus enim & sic majus malum est injuriam facere. Nihil enim propter accidens pejus se ipso est. Siquidem nec dolor lateris minus est malum quam pedis offensio, quia aliquando accidit, ut quidam cum pedem offendisset caperetur ab hostibus, ac postea interficeretur.

Proprie igitur jus & injuria, justitia itē atque injustitia, sunt ea quæ diximus. Dicitur tamen ita & aliud, non per se quidem sed translatè, & quia simile ex parte est cum jure: id videlicet quod habet aliquis in sua. Sicut dominus in servum, pater in filiū. Quemadmodum & anima suarum partium respectu vel justa vel injusta dicitur. Ita rationalis differt ab ea, quæ rationis expers est. Rationalis enim imperat, & disponit: quæ ratione caret, paret ac disponitur. Quod ipsum quoque nonnullis persuasit, ut existimarēt aliquem vel juste vel injuste secum posse agere. Quia fit interdum ut eam quæ ratione caret sequatur ratio, interdum vero ut pugnet cum ea. quoties aliquis alienum quid ab appetitu suo facit: habentque se hæ partes, ut is qui imperat ad eum qui paret: ideōque inter ea jus est, quod inter eum est qui paret, eumque qui imperat. De justitia ergo cæterisque moralibus virtutibus hoc modo explicatum sit.

ARISTOTELIS ETHICORVM LIBER VI.

Capvt I.

Reliquum eſſe, ut quænam recta ſit ratio definiatur.

QVoniam in ſuperioribus de virtute diſputationibus, hoc quaſi fundamentum poſuimus, medium in omni tā affectu quam actione eſſe id quod laudatur & optimum cenſetur, idque adeo eligendum eſſe, non exceſſum vero aut defectum: medium vero id eſſe diximus, quod recta imperat ratio: ſequitur ut quæ ſit recta ratio, & quæ ejus definitio, deinceps dicamus.

In omnibus enim de quibus egimus habitibus, ſicut & in alijs actionibus habitibuſque, ſcopus eſt aliquis, in quem is intuens qui recta ratione eſt præditus, ejuſque ſequitur imperium, quę minora ſunt quam oportet intendit, quæ majora ſunt contrahit, ſive affectus ij, ſive actiones ſint, ſive aliud quodcunque, quod aut intendi poteſt aut remitti. Eſtque quaſi regula aliqua & terminus, quo medium illud quod ex rectæ rationis præſcripto fieri, interque exceſſum eſſe & defectum dicebamus, cognoſcitur.

gnoſcitur. Quare neceſſe eſt eos qui hanc conſequi medij ſcientiam volunt, terminũ quoque ejus perſpectum habere & regulã. Hoc vero recta eſt ratio.

Nam cum ita ſimpliciter dicitur, medium eſſe illud quod ſecundum rectam fit rationem, verum quidem eſt, non tamen perſpicuum. Neque enim fieri poteſt, ut medium intelligãt, qui rectam rationem ignorant. In alijs vero actionibus & ſtudijs, in quibus aliqua ſpectatur ſcientia, verum quidem eſt, ſi dicatur, neque plus quam oportet, neque minus laborandum eſſe, ſed medium ſervandum eſſe, & quod recta jubet ratio: nondum tamen quid oporteat fieri, ex eo apparet. Neque enim remedia, & quę valetudini conducunt, ſatis cognoſcet, ſimulque qualia adhibenda ægro ſint, aliquis intelliget, ſi remedia tãtum eſſe & valetudini cõducere audiverit: quod tamen medicina, & qui ea præditus eſt medicus, jubet facere. Quamvis enim verũ ſit quod dicitur, nihilominus obſcurum manet quod quęritur.

Eodẽ modo de medijs animæ habitibus, non vera tantum, ſed & perſpicua dicenda ſunt. Hoc eſt, ut de recta ratione, tum quæ ſit, tum quo pacto recte definiri poſſit, perſpicue oſtendamus. Igitur de recta ratione, re paulo altius repetita, dicere incipiamus.

CAP.

CAP. II.

Dividitur rationalis pars animæ: & quæ in nobis sint actiones propriæ.

SVpra divisis animæ virtutibus, alias morales esse dicebamus, quas in illa parte ponebamus in qua affectus regnãt, alias vero quas διανοητικὰς dicebamus, quæ sunt mentis. Et de moralibus quidem diximus: nunc vero de reliquis dicamus, in quibus veram illam de qua agimus inveniemus rationem: si modo illud prius de anima dixerimus.

Prius ergo duas esse animæ partes diximus, tum quæ prædita est ratione, tum quæ ea caret.

Nunc vero eam quæ ratione prædita est dividimus, duplicemque eam esse dicimus. Alteram qua necessaria & quæ eodẽ semper modo se habent, nec aliter habere se possunt: alteram qua contingentia, quæ alio atque alio modo se habent, cognoscimus.

Etenim cum ea quæ cognoscuntur sint diversa, atque alia specie, sequitur etiam cognitiones specie diversas esse. Cognitionem quippe ei necesse est simile esse quod cognoscitur. Quare necessarij necessaria, contingentis sit contingens, omnino est necesse. Contingens enim est cognitio, quæ non semper verum dicit. Tum autem mentiri dicitur, cum id quod cognoscitur, non ita se habet ut cognoscitur. Porro aliter se habere quam prius, eorum est quæ contingentia dicuntur, & quæ alio atque alio modo

modo se habent. Contingentium ergo contingens quoque est cognitio. Eademque de causa necessariorum quoque necessaria. Omnis quippe ex similitudine quadam & affinitate fit cognitio. Si quidem nihil aliud quam congruentia & quasi cohærentia quædā est, ejus qui cognoscit & quod cognoscitur.

Cum ergo duplex sit cognitio, necessaria altera, altera contingens, necessaria quidem propria scientiæ, contingens vero ratiocinativa aut deliberativa dicitur. Deliberare enim & rationibus aliquid colligere idem est. In contingentibus enim occupatur deliberatio. Nemo enim de ijs deliberat quæ habere se aliter non possunt. Illa enim necesse est eodem modo semper se habere. Quare neque quicquam movebit in ijs aut mutabit deliberatio. Cum ergo in contingentibus deliberativa versetur, in ijsdem autem contingentibus versari rationativam dicamus, idem utrumque & rationativa erit & deliberativa. Quare altera rationativæ pars deliberativa erit.

Cum vero de ijs quas διανοητικὰς dicunt agamus virtutibus, hoc est, ijs quæ in intellectu consistunt, & ad rationativam referantur: partes autem rationis sint illud quo scientias cōprehendimus, & quo deliberamus, in ipsis facultatis rationalis partibus quas διανοητικὰς dicūt, nobis virtutes sunt quærendæ: videndum igitur utriusque harum, quis sit optimus

mus habitus: hæc enim uirtus utriusque est. Cum autem in proprijs operibus suis consideretur virtus, videndum quoque quæ sint illa quæ tam huic quam illi parti conveniunt opera.

C. 2. Tria ergo sunt in animo, quæ præcipue in actionibus dominantur, & veritate. In veritate mens & sensus: quia cognitio est utrumque, finis autem cognitionis est veritas: in actione autem appetitus. In eo enim omne actionis est principium, operisque cujuscunque ea quasi causa est. Primo enim mens cognoscit, illud aut illud agendum esse: motus vero qui ad actionem fertur, est ab appetitu. Nullius autē actionis principium est sensus. Quod ex ijs quæ ratione carent manifestum est. Nam cum sensum habeant, non possunt tamen habere actionem. Quædam enim cum deliberatione functio est actio. Quare nullius actionis causa est sensus, omnium vero mens & appetitus actionum sunt principia. Quorum altera quæ fieri oportet, docet, altera ad agendum movet.

Quod vero in mente affirmatio est & negatio, idem est in appetitu rei alicujus persecutio aut fuga. Quare cum moralis virtus habitus sit præelectionis, præelectio autem appetitus quem deliberatio præcessit (est enim præelectio nihil aliud quā velle id & eligere de quo deliberamus) omnino necesse est, ut si bona ac honesta sit præelectio, illa

quoque

quoque eligi quæ sunt honesta, bonumque appetitum esse, qui bonum petit. Bonum autem petere non potest præelectio, nisi hoc ipsum doceat deliberatio. Vt necesse sit, tum deliberationē verum dicere, præelectionem autem eligere: tum appetitum id quod bonum est persequi: idemque deliberationem dicere, appetitū vero docere. Hæc igitur mens, rationativa videlicet pars ac deliberativa, ejusque veritas, activa dicitur. Quia finis ejus actio est boni: opusque illius est assumpta veritas, quæ in bono versatur & malo. Ejus vero quæ in contemplando non in agendo mens versatur, opus veritas est & mendacium, ejusque finis est veritatis cognitio. Hoc enim opus est cujuslibet, qui in mentis agitatione occupatur, quatenus in eo versatur. Qui vero simul illi & actioni vacat, ejus opus est illa veritas, quæ honestæ actioni rectoque atque honesto respondet appetitui.

CAP. III.

Eam agitationem mentis quæ activa dicitur, præelectionis esse principium.

CAusa ergo actionis & principiū est actio: non tamen causa finalis (neque enim præelectionis causa agimus) sed efficiens potius. Priusquam enim agamus præeligimus: finis vero post actionem est. Præelectionis autem principium appetitus

est & ratio, quæ quidem est deliberatio. Altera autem rationalis pars rationativa, & deliberativa est, quæ quidem veritatem quærit, non per se tamen, sed actionis ipsius boni causa. Ideoque quia prælectionis ratio & appetitus sunt principia, ne existere quidem sine mentis agitatione & morali habitu potest prælectio. A morali enim habitu boni fit appetitus & mali.

Quatenus vero contemplativa est ea mentis agitatio, nullius est principium (nihil movet enim) sed tantum quatenus activa est, eorum quæ diximus principium est: appetitus dico, prælectionis, actionisque. Præterea efficientis principium est activa illa mentis agitatio. Efficiens quippe & activa differunt. Activa quippe boni finem putat, ut bene agat id quod bonum est, & eatenus respicit, ut bene agat quæ videbantur appetitui. Efficiens autem est ipsa illa bene agendi illud quod bonum est actio: finisque ejus est felicitas. Et finis quidem activæ per se est, finis vero efficientis alterius respectu. quippe ad hominem refertur. Ejus enim utilitatem spectat. Quoniam ergo quem finem habet activa mentis agitatio, cujusque est principium & causa, ipsam boni actionem dico, idem finis sui principium habet efficiens (à bona enim actione humana proficiscitur felicitas) ob eam causam ejus quoque dicitur principium.

Quia

Quia vero appetitus principium est mentis agitatio, præelectionis autem appetitus, erit aut mens quæ appetitu, aut appetitus qui tali mentis agitatione utitur, ipsa præelectio. Hæc autem soli animali illi competent, quod ratione est præditum. Is autem est homo.

CAP. IV.

De arte, scientia, prudentia, sapientia, & mente: & quomodo à reliquis differat scientia.

ET præelectio quidem est talis. Quæ vero sub eam cadunt, hoc est, quę præeligere possumus, sunt contingentia. Et inter hæc quidem futura. De præteritis quippe, an facienda sint, nemo deliberat. De quibus vero nemo deliberat, nemo præeligit: quæ enim sub deliberationē, etiam sub præelectionem cadunt, sicut in disputatione de præelectione diximus. Nemo enim præeligit, eversum Ilium. Quare recte Agatho dixit:

Hoc namque solum ne Deus quidem potest,
Quæ facta sunt, infecta rursus reddere.

Et hæc quidem ita se habent. Cæterum de opere illius agitationis mentis, quam ἐπιστημονικὴν, & alterius quā βουλευτικὴν diximus, quarū altera in scientijs, altera in consilijs versatur, planius agamus.

Opus autem, ut ostendimus, utriusque est veritas. Cum vero opus utriusque appareat, manifesta quoque est eorum virtus. Vniuscujusque quippe in

proprio opere virtus consistit. Etenim hoc ipsum, recte & ut oportet opus proprium agere, est virtus. Habitus ergo, secundum quos, & hæc pars & illa propriam veritatem suam, quam verissime fieri potest, enunciat, hæ sunt virtutes utriusque.

Quare paulo altius repetito eorum principio, rursus de ijs dicamus. Cum ergo de veritate nobis institutus sermo sit, videndum quot modis in affirmando aut negando verum enunciare possit animus. Et quot sint habitus, quibus verum enunciamus. Sunt ergo quinque numero. Ars videlicet, scientia, prudentia, sapientia & intelligentia. Existimationem enim & opinionem, quæ tantum contingenter veritatem enunciant, prætermittimus. Ex ijs enim quas diximus quinque facultatibus, nunquam fallitur intelligentia, ut nec scientia. Hoc enim ipsum eorum esse est: quod necessario verum enunciant. Ars vero, prudentia, & sapientia, interdum quidem, non per se tamen mentiuntur, sed quia tanta est subjecti eorũ inæqualitas. Tunc enim mentiri per se dicitur aliqua agendi ratio, cũ regulis illius & pręceptis falsum colligitur. Quod si regulæ illius recte se habẽt, res vero ipsę quæ alio atque alio modo se habent, falsum illud inducunt, nõ illa quidem falsa merito, sed existimatio ejus & opinio est dicenda. Nam cum ea quæ sub cognitionem cadũt, eodem semper modo se habeant, illa est quæ mentitur.

titur. Vnde apparet, eam per ſe non mentiri. Vt ſi quis, exempli gratia, pedaneæ magnitudinis eſſe ſolem exiſtimet, aut à ſe ipſa lucem habere lunam. Nam cum hæc eodem ſemper modo ſe habeant, exiſtimatio de ijs mentitur & opinio. Quæ ergo verum exiſtimant, quinque ſunt, ut diximus. Quid tamen ſint ſingulæ dicendum erit. Licet enim ſimile aliquid inter ſe habeant (multa enim ars & ſcientia, multa rurſus ſcientia ac ſapientia, ſicut & reliqua habent communia) nihilominus ſi accuratius inſpiciantur, tamen differunt, eſtque diverſa eorum definitio.

Scientia ergo neceſſariorum eſt cognitio. Illud enim ſcire nos dicimus, quod aliter habere ſe non poteſt, cujuſque quod ſemper in eodem maneat, firma apud nos perennat veritas. Neque enim contingentium æque firma eſt veritas. Poſtquam enim cognita fuerint, mutantur & ignaris ſæpe nobis deſinunt. Quare neque ratio eorum neque firma ſtat veritas, ſed alio quoque atque alio modo ſe habet. Cujus autem firma ſtabiliſque eſt cognitio, id vero eſt quod neceſſarium & eodem ſemper modo ſe habere dicitur. Talia autem ſunt æterna. Quare neceſſe erit id, quod ſub ſcientiam cadit, æternum eſſe, cognitionemque æternarum eſſe ſcientiam.

Præterea doctrina tradi poteſt omnis ſcientia, & quod ſub ſcientiā cadit, idē quoque addiſci poteſt.

Omnis

Omnis autem & quæ traditur doctrina & quæ discitur, ex antecedente quadam, ut in Analyticis diximus, cognitione est. Quare cujuslibet principia esse constat scientiæ. Et aliæ quidem immediata habent, & quę non demonstrantur principia scientiæ: quæ per inductionem probantur, qualia sunt Geometriæ principia. Alia vero ex jam demonstratis oriuntur principijs, quæ sublimioris cujusdam sunt scientiæ, ac syllogismo probantur. Qualis est Optice, quæ tanquam principijs quibusdam, Geometriæ demonstrationibus utitur. Est ergo inductio tanquam eorum principiorum, quæ non demonstrantur, principium, & quæ universalia quidem sunt, à singularibus cognoscuntur tamen. At vero syllogismus qui demonstrata probat nonnullarum scientiarum principia, universales quasdam & quæ non demonstrantur notiones habet pro principijs. Sunt ergo universales communesque notiones, scientiæ alicujus principia, quibus suppositis syllogismum formamus, quas non probat syllogismus, sed inductio. qua rursus scientia, demonstratur alia, quæ sub ipsa esse dicitur. Ideoque omnis scientia ab extremis quibusdam quæ per se fidem habent demonstratur principijs.

Est igitur habitus demonstrativus scientia, qui ex ijs quæ per se sunt, & qua hoc sunt, primisque & quæ causa sunt conclusionis, efficitur: quemadmodum

dum in Analyticis definivimus. Cum enim aliquis suppositiones quasdam credit, notaque ei sint rei principia, tūc hoc scire potest. Si enim nec principia habeat cognita, neque magis quam conclusio notæ sint ei propositiones reliquæ, per accidens tantum habet scientiam. Neque enim per se scit homo ille, neque quod principiorum penes se cognitionē habeat, sed quia fortasse ex alio audivit. Nā si, quemadmodum dico, propter principia conclusionem haberet cognitam, magis quam conclusionem cognita haberet principia. Propter quod enim aliquid cognoscitur, illud magis cognoscitur. Et de scientia quidem hæc definita sint.

CAP. V.

De arte.

IAm vero de arte dicendum est. Eorum enim quæ cōtingentia sunt & aliter se habere possunt, alia efficiētia, alia activa sunt. Et efficientia quidē in quibus effectus, activa in quibus actio. Et effectio quidem, cujus *****. Quoniam autem aliud effectus, aliud est actio, aliud quoque habitus cum ratione activus, quam cum ratione effectivus erit habitus. Alia tamen sunt, non ita quidem ut alterum contineatur ab altero, sicut pars & totum, sed ut equus & bos. Non enim actio sub effectum reducitur, neque enim est effectus: nec effectus sub actio-

 nem,

nem, neque enim est actio. Quod quidem vel ex definitione apparet utriusque: alia enim actionis, alia effectus est definitio. Est ergo ars, cum ratione efficiendi habitus, sicut ars ædificandi. Prudentia vero cum ratione agendi habitus, ut postea dicetur. Differt ergo ars à scientia, quia in contingentibus versatur, & à prudentia, quia efficiendi non agendi facultatem habet. Omnis enim ars, cum vera ratione efficiendi est habitus. Et habitus qui talis est, ars est. Sunt enim hæc reciproca.

Omnis autē ars in ijs quæ fieri & nō fieri possunt, producendis versatur. Sicut ædificandi ars, ut domus fiat. Et naupegicæ, ut navis. quæ quidem & fieri & non fieri possunt. Neque in omnibus tamen quæ fieri possunt, ars versatur: sed in ijs tantum, quorū originis principium in efficiente non in effecto est. Qualia sunt naturalia. Naturalium quippe originis ratio in ipsis est. Suntque contingentia quidem, non tamen arti subijciuntur. Neque enim causam ejus quod sunt extrinsecus habent, sicut architectum domus, navis naupegum.

Porro in ijsdem fere subjectis ars versatur & fortuna. Nam in ijs quoque fortuna est, quorum causa ejus quod sunt, est extrinsecus. Si enim ejus quod sunt, causas in se haberent fortuita, non viderentur præter expectationem nostram. Nunc propterea admiramur illa, quia non modo extrinsecus

corum

eorum causa est; sed ex ijs unde nemo expectasset. Ex eo enim quod aliquis fodit, sæpe evenit ut ditesceret. Nam dum in fundamento domus alicujus fossam fodit, in thesaurum incidit: & tamen præter expectationem hoc est, quia hoc ipsum quod fodit, causa non est cur ditescat (quod si esset, omnes qui fodiunt ditescerent) sed per accidens. quæ enim per accidens causa sunt ejus cujus sunt causa, nemo expectabat ut fierent. Illa enim in eadem re expectantur, quæ sub eadem ratione, aut facultate comprehenduntur, aut efficacia. Quæ vero per accidens, non sunt talia. Est ergo ars quodammodo & fortuna in ijsdem. Quodammodo autem addo; quia contingentium est eorumque quæ aliter atque aliter se habent. Non per se autem horum causa est, sed per accidens. Ars vero eorum quæ subjacent arti, causa per se est.

Est ergo ars, ut dictum est, cum ratione efficiendi habitus in contingentibus, quorum causa in efficiente est. Contrarium vero inertia: cum ratione nimirum falsa efficiendi habitus, in ijs quæ aliter se habere possunt.

CAP. VI.

De prudentia.

NUnc de prudentia dicamus. Manifesta autem fient, quæ de prudentia tractanda sunt, si qui sunt illi quos prudentes esse dicimus, videamus.

Prudens autem videtur esse, qui de ijs quæ bona sibi & utilia sunt, bene consultare potest. Neque de singularibus bonis: ut, exempli gratia, de sanitate, aut robore, alijsque ejusmodi, aut quæ eo spectant: sed de vita bene instituenda, ijsque quæ ad felicitatem conferunt, qui humanus est finis. Hoc vero ita se habere, vel ex eo planum est. Prudentes enim dicimus, qui ad finem aliquem bonum actiones dirigunt suas, rectumque de ijs, & quod oportet consilium capiunt: & tanquam eo modo ad honestum pervenire finem possint, ea agunt, in quibus ars locum non habet. Itaque simpliciter is prudens erit, qui ad consultandum idoneus erit. Quod si ad consultandum idoneus, in contingentibus quoque occupabitur.

Nemo enim de necessarijs & quæ aliter se habere non possunt, consilium capit. Sed neque de ijs quæ fieri quidem possunt simpliciter, ab ipso autem fieri non possunt. Nam nec de ijs quisquam cōsultat, sed de ijs solummodo quæ fieri ab ipso possunt. Apparet ergo ex ijs quæ dicta sunt, non tantum aliud præter artem, quod ostēdimus, sed & præter scientiam, esse prudentiam. Quia altera in necessarijs, altera in ijs quæ aliter se habere possunt, versatur. Est enim verus cum ratione efficiendi habitus, qui in bonis malisque humanis occupatur, prudentia. Ab arte autem differt, ut diximus, quia aliud actio,

aliud

aliud est effectio. Effectionis enim finis præter effectionem est alius. Aliud enim ars est quæ naves fabricat, aliud navis. Actionis vero finis præter actionem non est alius semper. Interdum enim ipsa sui finis est actio, cum bene recteque agit. Equestris enim finis est, recte & bene equitare.

Est ergo habitus qui in bonis malisque humanis versatur, prudentia.

Ac propterea Periclem & similes, prudentes judicamus esse: quia sua aliorumque hominum perspicere bona potuerunt. Tales autem eos putamus esse, qui aut familiæ recte præesse possunt aut Reipublicæ.

Quod quidem vel ex nomine apparet temperantiæ, quam σωφροσύνην dicimus. Temperans enim qui σώφρων dicitur, cum bonum suum conservet, prudentiam conservare dicitur. Ideoque σωφροσύνην, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν, hoc est, quod prudentiam conservet, hoc appellamus nomine. Etenim intemperans nullam aliam voluptate corrumpit notionem, nisi solam prudentiam. Nam neque scientiam, neque artem, neque aliam earum ullam, quas enumeravimus. Neque enim vetat voluptas, quo minus sciamus triangulum duas rectas habere, quod est scientiæ. Aut quomodo navis fabricanda sit: aut aliud quid, quod artem spectat, effici debeat: sed solum id quod sub actionem cadit, perver-

tit, in quo versatur prudentia. Principia quippe eorum quæ sub actionem cadunt & causæ, finis sunt cujus causa aguntur. Singulis autem quæ sub actionem cadunt, finis est bonum ejus qui agit proxime. Quod cũ ignoratur, pervertitur id quod sub actionem cadit. Ignoratur vero, quoties à voluptate quis aut dolore aliove quovis affectu corruptus, id bonum, quod petendum est, esse voluptatem judicat, finemque ad quem perveniundum sibi sit eam esse existimat, eoque actiones dirigit suas. atque ita bonum corrumpit suum: qui finis est, & legitimũ eorum quæ sub actionem cadunt principium. Principium enim corrumpit improbitas. Ideoque cum prudentiam corrumpat intemperans, qui eam conservat, σώφρων vocatur. Vt necesse sit, habitum cum ratione verum efficiendi humana bona, esse prudentiam. Ex quo ipso etiam apparet, aliud præter scientiam artemque & reliquas notitias esse prudentiam.

Prætereà artis est vitiũ & virtus: potest enim & bonus esse artifex & malus. Prudentiæ vero neque vitiũ est (non enim fieri potest ut prudens aliquis sit malus) neque virtus. Ipsa enim est virtus. Virtus autem virtutis nõ est, sicut nec mediocritas mediocritatis. Deinde, qui in arte errat sponte, melior est quam qui invitus, quatenus est artifex; in prudentia vero non ita, sed contra. Qui enim sponte pru-

dentiam

dentiam corrumpit, pejor est quã qui invitus. Unde etiam apparet, prudentiam virtutem esse, non artẽ. Est autem virtus ejus partis quam obtinet opinio.

Nam cum earũ quæ ratione præditæ sunt animæ partium, duæ rursus sint partes, quã mens & quam obtinet opinio, id est, deliberativa: altera in contingentibus versatur, in quibus & prudentia. Est autem prudentia, non verus modo cum ratione habitus, sicut ars, quamvis eam non exerceat artifex (nihil enim obstat, quo minus, licet nihil efficiat, sit artifex, & verus cum ratione habitus sit ars) at prudentiam semper in actione occupari, omnino est necesse. Neque enim semper subjecta sunt artifici in promptu, aut artis materia. Prudẽtiæ vero subjecta nunquam deficiunt prudentem. Etenim neque affectus humani neque actiones, neque mutua hominum inter se consortia, neque reliqua in quibus virtus omnis occupatur & prudentia, exulare è vita possunt subjecta. Ideoque artis quidem interdum, nulla vero prudentiæ esse potest oblivio. Et hæc quidem de prudentia.

Cap. VII.

De intellectu.

Iam vero de intellectu dicendum est, cujus generis sint illa quæ sub cognitionem ejus cadunt. Cum ergo universalium, eorumque quæ necessario sunt,

rio ſunt, idque cum ratione ac demonſtratione, notitia ſit ſcientia, quædam autem principia habeat demonſtratio, quæ ante demonſtrationẽ præſupponi oportet à ſcientia prædito, videndum eſt cujus ex omnibus, quas ante numeravimus notitijs, ſit illa, quæ hæc cognoſcit principia. Scientiæ, dico, artis, prudentiæ, ſapientiæ, aut intellectus. Ac primum ſcientiæ eſſe non poteſt. Demonſtrativa enim eſt ſcientia: demonſtrari vero non poſſunt principia. Sed nec prudentiæ aut artis. In contingẽtibus enim occupantur illæ, cum talia nequàquam ſint principia. Sed nec ſapientiæ eſt principia cognoſcere, cum ejus ſit demonſtrata cognoſcere: medio autem deſtituantur principia.

Reſtat ergo ut principiorum ſit intellectus. Eſtque hoc ipſum intellectus, quo principia cognoſcimus ſcientiæ.

Cap. VIII.

De ſapientia.

c. 7 DVpliciter autem ſumitur ſapientia. Alia enim ſingularis, alia univerſalis ſapientia eſt. Et ſingularis quidem, ſingularum artium virtus eſt, qua illum aut illum artificem in arte ſua ſapientem dicimus. Vt cum Phidiam ſapientem lapidum ſculptorem dicimus, quia in ea arte excellit, & Polycletum ſapientem ſtatuarium.

Vniverſalis vero ſapientia eſt, cujus reſpectu non

in uno

in uno aliquo ſapientes quoſdam dicimus, ſicut in Margite ſuo Homerus ait:

Hic neque foſſor erat nec arator munere Divûm,
Nec ſapiens ullis fuit artibus.

Vnde ſequitur, accuratiſſimam ſcientiarum eſſe prudentiam, ſive ſingularem ſive univerſalem intelligas. Etenim & ſingularis hoc ipſum eſt, ars accurata & ſcientia: & univerſalis, quia univerſalis eſt, reliquis eſt accuratior: quatenus magis eſt definita. Cũ ergo univerſale quid ſit ſapientia, oportet ſapientem, qui per ſe talis ſit, non quædam quæ cognoſci poſſunt ſcire, quædã ignorare. Ideoque non demõſtrata tantũ, ſed & principia unde deſumuntur demonſtrationes, ſciet ſapiens; eamque quã admittunt dare rationem poterit. Quare & ars & intellectus erit ſapientia. Eoque modo longe pręſtantiſſima erit ſcientia, ut quæ tanquam caput habeat principia. In ejus enim definitione demonſtrata conjunguntur & principia. Quod in alijs non item fit ſcientijs. Neque enim in definitione eorum, principiorum, ſed tantum demonſtratorum habetur ratio.

A prudentia autem differt ſapientia, quod civilis quidem ſit prudentia, ſapientia vero reliquarum ſcientiarum ſit præſtantiſſima. Neque enim præſtantiſſima eſt prudentia. Præſtantiſſima enim eſt, quæ in optimo verſatur: prudentia vero in huma-

nis versatur bonis: homo vero ejusque bona non sunt optimum. Præterea bonum invenire suum, est prudentiæ. Bonum autem non idem est omnibus. Neque enim idem omnibus salubre est & utile. Vnde sequitur, neque id quod prudens dicimus, omnibus idem esse. Id vero quod sapiens, omnibus idem est. Quod enim sciri potest, id est quod sapiens dicitur. Duas autem rectas lineas habere triangulum, sciri potest, idemque omnibus videtur tale esse ut sciri possit, sicut quod rectum est, aut quod album, idem omnibus videtur. Id autem quod prudens dicimus, non in hominibus tantum, sed & in alijs locum habet: hoc est, ut quisque bona sua & videat & agat. Vnde & nonnulla animalia ajunt prudentia esse: quotcunque videlicet ita vitā agūt, ut facultatē aliquam providā habere videantur. Apparet ergo sapientiam & prudentiam non idē esse. Si enim facultatē agendi, quæ expedire sibi quisque putat, sapientiam quis dixerit, multæ erunt sapientiæ. Multa enim sunt quæ conducūt singulis. Sicut non eadem in omnibus animalibus sanandi ratio: quia alijs alia aut valetudinis causa sunt aut morbi. Quod si quis reliquis præstare animalibus dixerit hominem, ideoque civilem scientiam, id est, prudentiam esse præstantissimam, sicut & sapientia, nihil refert. Alia enim multo quam homo diviniora sunt. Sicut ea ex quibus manifeste universum con-

flatum

flatum est: hoc est, ex quibus mundus consistit.

Ex ijs ergo quæ diximus, apparet, & intellectum & scientiam, in ijs quæ præstantissima natura sunt, hoc est, quæ necessaria sunt & eodem modo se habent, esse sapientiam.

Ideoque Anaxagoram & Thalem, aliosque ejusmodi, sapientes quidem vocant, non prudentes tamen. Quia quæ ipsis utilia erant, & ad vitam conducebant, cum ignorarent, eximia & admiranda & difficilia quędam sciebant & divina. In his ergo versatur sapientia. In humanis autem ijsque de quibus consultamus, prudentia. Hoc enim potissimum prudentis opus esse dicimus, ut consultare possit. De ijs vero quæ necessaria sunt, nemo deliberat, aut quæ habere se aliter non possunt. Vt nec de ijs, quibus bonum quod in actionē cadit non est finis. Finis autem sapientiæ universalis est veritas: sicut subjectum id quod universaliter fieri potest, omnisque scientiæ principia.

At vero in singularibus quidem etiam versatur prudentia: novit enim universaliter quidem quæ sint hominis bona vir prudens, nihilominus tamen & singularia nosse debet necessario: quæ sint nimirum, quæ ab hoc aut illo sint agenda homine, idque hoc aut illo tempore. In agendo enim occupatur. In singularibus autem occupatur actio. Ideoque qui tantum norunt singularia, multo ad agen-

dum aptiores sunt; quam qui universalia noverunt. Et ut breviter dicamus, semper qui experientia sunt prædíti, melius possunt agere, quam qui universalia noverunt. Si quis norit enim leves carnes faciles ad concoquendum & salubres esse, quæ autem sint illæ adhuc ignoret, nemini restituet sanitatem. sed qui sciet avium esse leves & salubres, is potius hoc faciet. Cum ergo in agendo occupetur prudentia, utrumque adesse illi oportet, magisque singularia. quia universalibus instructa tantum, ad agendum idonea esse non potest. Quid ergo sit sapientia, & quomodo à prudentia differat, jam diximus.

CAP. IX.

De prudentia.

DE prudentia autem amplius dicamus. Est ergo vel universalium prudentia vel singularium: quemadmodum architectonica. Qui enim novit universalia, architecti instar se habet ad experientia præditum.

8 Prudentiæ autē sumptæ simpliciter, alia est moralis, quoties tantum id quod sibi bonum esse videt quærit aliquis, quæ prudentia dicitur. Alia cujus finis est civitatis bonum: quæ civilis dicitur. Estque eadem cum prudentia, nisi quod differt definitione: quatenus in subjecto occupatur diverso. Rursus in civili, alia est architectonica quasi prudentia, quæ

Legalis

Legalis dicitur, alia singularis, quæ est sub illa, & civilis dicitur. Civilem jam dico, quæ in agendo occupatur & consultando, quæque in decretis actionibusque versatur. Ad actionem enim decreta quoque pertinent: non quemadmodū prima quidem, quam architectonicam dicimus, prudentia, sed quemadmodum extrema, quę proprie quoque activa dicitur. Ideoque hos solos in Repub. versari dicunt, & in quo illi versantur Rempub. vocant: quia hi soli agunt ex prudentibus, quemadmodum artifices manu. Hi enim soli agunt proprie. Architecti quippe quia actiones dirigunt solummodo, agere dicuntur: cum proprie non agant tamen.

Proprie autem videtur esse prudentia, cum aliquis id quod sibi bonum est quærit tantum. quæ communi appellatur nomine, & peculiariter prudentia vocatur. Aliarum vero, illa quæ familiam regit, domestica: quæ vero urbē, alia quidē legislatrix, alia civilis vocatur. Hujus rursus pars altera, deliberativa, altera judicialis dicitur.

Iam vero quæ proprie appellatur prudentia, qua aliquis quæ sibi bona sunt & utilia cognoscit, cognitio quædam est, sicut civilis. Non tamē plane eadem est cum civili. ideoque eum qui ea quæ sibi bona sunt, quærit tantum, prudentem esse existimant homines: qui vero in civilibus versatur, negotiosum. Ac propterea etiam Euripides dicit:

Prudensne ut habear, cui licebat molliter,
Exercitus pars esse cum multis simul,
Et sorte cum sapiente qualibet frui?
Qui namque magna moliuntur & gerunt,
Odêre Divi.————

Ac propterea peculiariter dicta est prudentia, quam moralem diximus; sicut prudens peculiariter, qui suum tantum quærit bonum, solumque hoc agendum, nec ulterius esse inquirendum arbitratur.

Atqui ne esse quidem poterit moralis fortasse, sine domestica, sicut nec domestica sine civili. Neque enim fieri potest ut sua aliquis recte disponat, cum domus male se habeat aut civitas. Nec facile fit, ut qui cum improbis versetur plurimis, non corrumpatur ipse: quod si versetur cum nemine, sed vitam agat solitariam, quomodo scire poterit id quod bonum est ipsi? Est enim incertum, neque sine doctrina, aut diligenti consideratione cognoscitur. Quæ ipsa sine experientia adesse possunt nemini. Iam vero eorum qui inter se communicant est experientia, quod in familia fit & urbe. Neque sine his aut experientia quis præditus erit aut prudentia. Et hinc est, quod facile mathematici fiant juvenes, & in scientijs excellant ejusmodi, prudentes tamen non videantur esse. Causa enim est, quod singularium prudentia est, quarum cognitionem suppeditat experientia. Experientiam autem juvenis non habet:

habet: quia multo opus est tempore, ut ea præditus sit aliquis. Quare & hoc quærendum videtur, qui fiat, ut mathematici fiant juvenes, sapientes vero & naturalium periti nequaquam. An quia physicorum principia & sapientiæ à singularibus sumuntur. ipsa sapientia quippe, quæ in necessarijs versatur & æternis, sine experientia recte perfici non potest. Ab ijs enim quæ nobis nota sunt & sensibus, ad ea quæ sensus excedunt, deducimur. Nisi enim quis noscat quæ in illo eveniant aut illo naturali, universaliter de ijs agere aut scientiam efficere non poterit. Rursusque sine naturali scientia, ad sapientiam pervenire poterit nemo. Quippe post naturalia, ea quæ supra naturã sunt, cognoscimus. Nosse autem singularia, est experientiæ. Multi autẽ tẽporis experientia. Ideoque nec naturalium periti rerum, nec sapientes esse juvenes possunt. Sine materia autẽ mathematicorum sumuntur principia. Ac propterea singularium in ijs non requiritur cognitio. Nec enim in materia considerant aut circulum aut numerum, in qua multiformis fit, & ut ita dicam, indefinitus, quemadmodum naturalia physicus. Sed à materia eũ separant, & ita per se contemplantur. Atque hac de causa nihil est quod obstare possit, quo minus mathematici esse juvenes queant. Etenim de naturalium principijs, ac simpliciter de ipsis naturalibus, licet loquantur, accuratam tamen

men eorum ſcientiam non habent, neque credunt ea. Mathematicorum contra credunt principia: certam enim eorum cognitionem habent, quia definita in ijs eſt agendi ratio. Cum manifeſtum ſit ergo, cauſam moralis prudentiæ eſſe experientiam, ſine communione autem civili eſſe non poſſit experientia, civilis vero communio ſine civili eſſe non poſſit prudentia, apparet moralem prudentiam eſſe non poſſe abſque civili. Præterea, cum ipſi qui in actionibus committuntur errores, vel ab univerſali vel à ſingulari oriantur ignorantia, (Etenim & qui ignorabit in genere graves aquas vitioſas eſſe, & qui hoc ſciet, illud vero ignorabit in ſpecie, has ipſas aquas graves eſſe, ſimiliter errabit: quia uterque aquis utetur vitioſis) apparet neceſſe eſſe, ut ſi quis errare nolit, non ſolum ſciat has aquas graves eſſe, ſed etiam graves vitioſas eſſe: unde manifeſtum eſt, ſingularem prudentiam univerſali quoque opus habere civili. Neque fieri poteſt, ut ſine civili conſiſtat moralis: ſicut ſingularis ſine univerſali non errare non poteſt cognitio.

Ex quibus apparet, nec ſcientiam eſſe nec intellectum, prudentiam: ſcientiam, quia in ſingularibus, quę poſteriora ſunt natura conſiſtit: in univerſalibus vero, quę prima ſunt natura, verſatur ſcientia. Sed nec intellectus eſt prudentia.

Quin & opponi ſolet intellectui. Etenim intellectus

lectus in primis, & quæ demonstratione carent, in ultimis vero, in quibus non scientia occupatur, sed sensus, versatur prudentia. Illa autem intelligo, non in quo singuli peculiariter sensus occupantur, sicut ea quę in gustum aut odoratū cadunt vel auditum: nec enim de succis aut suffitibus aut sonis, sed de singularibus simpliciter judicat prudentia. Hæc enim solus dijudicat sensus, ideoque in ijs in quibus sensus quoque, versari dicimus prudentiam. Vt, exempli gratia, an hæc urbs Athenarum cum hac Corinthiorum urbe bellum gerere debeat, scire est prudentis. In agendo enim occupatur prudentia. Singularium autem est actio. Porro eodem modo mathematici quoque triangulum illum cognoscunt, qui sub sensus cadit: non quatenus visui objicitur aut tactui, sed simpliciter quatenus ex singularibus & particularibus est, quæ ultimo noscuntur. In ijs enim qui cognoscit consistit, nec ulterius inquirit. Etenim si à particularibus incipias, ijsque quæ sub sensum cadunt, ultima universalium est cognitio: si vero ab universalibus procedat cognitio, ultimo cognoscuntur quę sub sensum cadunt. Iam vero singularia, quatenus sub sensum cadunt, cognoscere, aut quatenus sensuum objecta sunt, aut quatenus alia eorum gustui, alia auditui, alia tactui objiciuntur aut visui, hoc vero sensus est, non prudentiæ: hæc vero scire quatenus aut pro-

 sunt

ſunt humano bono, aut nocent, hoc eſt prudentiæ.

CAP. X.

De bona conſultatione.

9 AC de ſapientia quidem, prudentia, intellectu, arte, & ſcientia; quid item ſint ſingula; & quo pacto inter ſe differant, dictum eſt: nunc de bona conſultatione, intelligentia dicendum eſt & ſentẽtia. Primo quid ſint ſingulæ, tum quomodo à ſuperioribus quinque veritatis differant habitibus.

Ac de bona conſultatione primum. Maxime enim accedit ad prudentiam, cujus tractatum proxime abſolvimus. Quare quæ de bona conſultatione dicenda ſunt, cum ijs quæ de prudentia diximus, conjungenda videntur. Primo ergo non eſt quæſtio: latius enim quam bona cõſultatio, patet quæſtio: quia non tantum qui bene, ſed etiam qui male conſultat, quærit. Neque contingentia tantum, ſed & neceſſaria quæruntur: in quibus videlicet locum habet ſcientia. Vt, exempli gratia, an triangulus duas rectas habeat lineas, quæritur à ſcientia: & an circularis ſit Luna. quare, non idem quod quæſtio, eſt bona conſultatio.

Sed nec ſcientia eſt bona conſultatio. Neque enim quærit quæ ſcit, qui ſcientia eſt prædicus, qui vero bene conſultat, quærit. Etenim conſilium aliquod eſt bona conſultatio; conſilium autem ejus quod

quod agendum est, quæstio est; & qui consilium init, quærit de actionibus ac deliberat, quo pacto recte fieri possint. Itaque quæstio quoque est bona consultatio, talis vero non est scientia: quare nec scientia est bona consultatio.

Sed nec bona conjectura est bona consultatio. Bona quippe conjectura sine tempore, deliberatione fit, aut meditatione aliqua. Etenim ut quis recte de re proposita sentiat, obvium est & sine ulla fit meditatione; hoc autem bona conjectura est: talis vero non est bona consultatio. Longo quippe tempore ac tarde procedit consilium: ideoque vulgo dicunt, mature facto quæ consulueris opus esse, consulendum vero tarde. Sed & aliud est sagacitas, quã bona consultatio: sagacitas quippe prompta & inconsiderata est medij assignatio: ita rei ejus de qua agitur causam voco. Bona vero consultatio, cum consideratione solet fieri. Est enim bona conjectura quodammodo sagacitas: quare nec sagacitas est bona consultatio. Bona quippe conjectura est, ut de omni re proposita aliquis recte dextreque respõdeat: sagacitas vero, ut de rei propositæ causa aliquis prompte respondeat. Vt, exempli gratia, quare melius sit parere quam imperare in paucorum potentia. Quia est tutius. Ideoque nec bona conjectura nec sagacitas est bona consultatio.

Sed nec opinio est bona consultatio. Cum enim

multæ ſint opinionum ſpecies, nulla earũ eſt bona conſultatio. Aliæ enim opiniones cogitationis cum demonſtratione neceſſaria concluſiones ſunt. Vt, exempli gratia, triangulum habere rectas duas, ſi quis demonſtratione adductus credat, opinionem habet neceſſariam. Aliæ à ſenſibus conficiuntur: quarum nonnullæ falſæ ſunt ſæpenumero: cum tamen veritatem omnes habeant propoſitam: eſtque opinionis rectitudo ipſa veritas. Bonæ autem conſultationis finis eſt, vel ejus qui conſultat, vel ejus cui dat conſilium, utilitas. quod per mendacia ſæpe & fraudes qui bene conſultare ſolent, recte perficiunt.

Præterea bonæ conſultationis non alia eſt rectitudo, ſed ipſa conſilij rectitudo eſt. Si enim qui male conſultat, aberrat, omnino qui bene conſultat, ſecundum rectam conſultat rationem.

Eſt enim rectitudo bona conſultatio, non opinionis tamen aut ſcientiæ, ſed vero conſilij, ſicut ipſum indicat nomen. Scientiæ vero nulla rectitudo eſt: nec enim peccat ſcientia, ut habere opus poſſit rectitudine.

Opinionis vero rectitudo, ſicut dicebamus, eſt veritas. Quare nec opinio, nec ſcientia, nec opinionis rectitudo eſt bona conſultatio, nec ſcientiæ. Præterea bona conſultatio, quæſtio eſt ſecundum rectam rationem: opinio vero concluſionis cujuſdam

dam inventio; & in definito aliquo versatur. Estque bene consultare quasi quærere, opinari autem, quasi invenisse. Sicut cogitatione quoque inferior est bona consultatio. Est enim ratio quædam jam inventa, & absolute cum conveniente causa sua, agitatio. In quæstione vero essentiam habet suam recta consultatio. Qui consultat etenim, seu bene consultet seu male, quærit aliquid & perpendit. Et cum ratione quærit quidem, nondum tamen conclusit. Atqui non talis est opinio: nec enim quæstio, sed enunciatio est jam absoluta. Quare nec scientia nec bona conjectura, nec opinio est bona consultatio. Sed cum rectitudo sit consilij, primo quid sit consilium, & in quibus versetur qui consilium init, videndum est. Iam vero de consilio, & quæ in consilium cadunt, supra diximus. Iam ergo de rectitudine agendum est.

Rectitudo autem varijs modis dicitur. Etenim & qui malum sibi finem proponunt, & tamen quę ad illum recta ferunt inquirunt, recte deliberant. Estque rectitudo ejusmodi consilium. Sed & qui bonum quidem sibi proponunt finem, & ad eum tendunt, neque tamen quæ eo ducunt maxime quærunt, sed alia, ut qui ex falsis propositionibus aut non necessarijs veram conclusionem inferunt. Nam & illi in ijs quidem quæ ad finē ducunt, aberrant: quia tamen ad bonum feruntur finem, bene

deliberant. Quare tale consilium, est rectitudo.

Est praeterea rectitudo quaedam bona consultatio, quae proprie quoque consilij rectitudo dicitur. qua non ad bonum tantum tendimus finem, sed & ea quibus facillime atque expeditissime ad eum pervenitur inquirimus.

Iā vero nec prima nec secunda rectitudo est bona consultatio. Prima enim, malum est consilium, bona vero consultatio, bona. Hoc enim indicat nomen ipsum, bona consultatio. Secunda vero rectitudo, id quidem quod oportet quaerit, id vero, quo id consequi oportet, non item: neque recte de ijs quae ad finem tendunt deliberat: in quibus tamen, quemadmodum dictum est, consilium versatur. Itaque quatenus ad bonum fertur, recte fertur, quatenus vero non per ea quae ad finem requiruntur fertur, non recte fertur. Quare neque talis rectitudo erit bona consultatio.

Praeterea nec illud quod longo aut majore quam oportet tempore instituitur consilium, bona est consultatio.

Ea namque demum rectitudo bona consultatio est, quae utilitatem sibi proponit, idque quoties & quibus, & quemadmodum oportet, deliberamus, & quam diu.

Cum vero finis vel universalis sit & ultimus, vel singularis, ultimusque sit ad quem omnis humana

tendit

tendit actio, singularis vero, ad quem quædã actiones diriguntur, eodem modo & bona se habet consultatio. Alia enim universalis est, quæ nihil aliud quam rectum bonumque consilium est de ijs quæ ad ultimum ducunt finem: quæ est vitæ secundum virtutem instituendæ ratio. Alia singularis, quæ ad singularem aliquem finem ducit, qui quidem non est ultimus, nihilominus tamen ad ultimum ducit finem.

Cum vero prudentis viri sit, bene deliberare, necessario bonę consultationis definitioni adjungenda est prudentia. Quare talis futura est bonæ consultations definitio. Bona consultatio rectitudo est, quæ secundum id quod utile est ad aliquẽ finem tendit, cujus vera existimatio est prudentia. Ac secundum quidem id quod utile est, quia ad bonum quidem finem interdum tendit consilium, per quæ oportet tamen neutiquam: ut puta, actiones, vel tempus, vel modum. Illud vero, ad finem aliquem, cujus vera existimatio est prudentia, propter malum consilium: quæ illa quidem quæ fini conveniunt & respondent, quærit: nihilominus tamen ad finem tendit non bonum. cujus non est vera existimatio prudentia.

CAP.

Cap. XI.

De intelligentia.

10 ET de bona quidem consultatione hactenus. Nunc vero etiam de intelligentia dicendum est. Est ergo intelligentia ac hebetudo, ex quibus intelligentes dicimur aut hebetes.

Neque idem cũ scientia, aut opinione, aut prudentia est intelligentia. Primo enim nec scientia est nec opinio intelligentia: quia omnes qui aut scientia essent præditi aut opinione bona, intelligentes quoque essent.

Sed hoc est absurdum: quin ne ulla quidẽ scientiarum est intelligentia: quemadmodum medicina aut geometria. Nam aut de salutaribus aut magnitudinibus ageret.

Sed neque in ijs quæ necessaria sunt eodemque modo semper se habent, intelligentia versatur.

Neque in uno aliquo eorum quæ aliter habere se possunt.

Sed in ijs simpliciter, de quibus dubitare aut deliberare potest aliquis: ijsque quę considerationem aliquam aut consilium admittũt aut quæstionem. Quare in ijsdem intelligentia versatur, in quibus prudentia. In ijs quippe contingentibus versatur, quæ aut agere ipsi per nos, aut nõ agere possumus.

Non omnino tamen idem est cum prudentia. Prudentia quippe tantum ad quem finem sit eundum,

dum,& quæ ut ad finem quis perveniat, agenda sint præcipit. Atque hoc opus illius est: ut nimirum quæ agenda sint præcipiat. Iudicare vero de ijs quæ præcepit prudentia, scire item recte hoc se habere, omninoque agendum esse, id vero est intelligentia. Neque enim à bene intelligente, differt intelligens, sed de hoc ipso ut bene recteque intelligat, dijudicetque quæ prudens præcepit, deliberat intelligens.

Idemque intelligentia ac bona est intelligentia, quæ neque idem quod prudẽtia, neque idem quod prudentiam habere est. Neque item accipere aut consequi prudentiam, est intelligentia. Etenim accipere prudentiam, est discere quæ novit prudens. Intelligentia vero est ea discernere. quare neque idem quod accipere aut habere prudentiam, est intelligentia.

Sed sicut qui ab alio aliquo scientiam audit, recteque cognoscit, intelligere dicitur, sic qui ea quæ à prudente præcipiuntur cognovit, recteque dijudicat, intelligere dicitur, idemque intelligens & bene intelligens, quia bene ea novit, vocatur. Bene enim ac recte idem est. Et ab hac ipsa causa nomen desumptum est, quia quæ ab alio dicuntur cum alius audit recteque ea novit, discere hoc & intelligere dicitur.

CAP. XIII.

De sententia.

ii NVnc vero de gnome, id est, de sentētia dicendum est. Versatur autem in contingentibus & illa, sicut prudentia quoque, bona consultatio, & intelligentia. Quare & de illa dicamus.

Est ergo sententia, qua bene sentientes & habere sententiam dicimus, rectum æqui & moderati viri judicium: quis autem æquus sit & æquitas, in superioribus diximus.

Hanc autem esse sententiam vel ex eo apparet: æquum enim virum maxime dicimus esse *συγγνωμονικόν*; id est, ad ferendā ejusmodi sententiam proclivem. ipsamque æquitatem, in quibusdam *ἔχειν συγγνώμην*, id autem est ignoscere, sive veniam dare.

Venia autem recta est judicandi de æquo sententia. Rectum autem judicium & æqua sententia est venia. Rectum autem dicitur judicium, quod veri est. Si ergo venia, judicium æqui, rectaque est sententia, à recta autem sententia sive *γνώμη*, quidam *συγγνώμονες*, id est, rectam sententiam ferre dicuntur; sequitur sententiam, à qua ita dicuntur, id est, *γνώμην*, æqui judicium esse.

Omnes ergo veridici, ut vocantur, habitus, eodem tendunt, eademque subjecta, in quibus versantur, habent. Etenim & prudentia, & intellectus, & bona consultatio, & intelligentia, & sententia, in singula-

singularibus, in quibus actiones sunt, versantur. Intellectum autem dico, activum, qui principia habet singularia, & quæ sub sensum cadunt. Idem namque homo, cum ea quæ ad bonum finem tendunt, agit, prudens est; cum vero de ijs, ut oportet, deliberat; bene consultus dicitur. Cum vero quæ ad finem bonum ordinavit & disposuit, cognoscit; recteque, & ut fieri oportet, de ijs judicat; intelligẽtia præditus dicitur. Cum vero quæ ab alijs facta sunt recte considerat, eaque venia interdum prosequitur, quoties nimirum hoc merẽtur, tum ἀγνώμων & συγγνώμων vocatur.

Totum enim viri æqui judicium in omnibus communiter quæ ab alijs fiunt, versatur. Etenim & illa quæ vocatur æquitas, quæ legale emendare jus solet, de qua ante diximus, de ijs quas alij tulerunt judicare leges solet. quare & sententia quã γνώμην, & venia quam συγγνώμην vocant, recte in ijs quę ab alijs facta sunt versari dicitur. Hæc vero omnia æqui sunt hominis. Hinc fit ut omnes humanæ actiones eæ sint solæ, de quibus judicat, & decernit vir æquus. Etenim in legali jure versatur æquitas. Sententia vero in ijs quæ sub actionẽ cadunt, cum ab alio aguntur. In ijsdem quoque intellectus versatur activus. Cum enim principiorum cognitio sit intellectus, principia autem actionum sunt singularia, sicut eorum quæ in contemplationem ve-

niunt, quorumque finis est veritas, termini, & immediatæ rationes, communesque notitiæ, sequetur quoque contemplativum intellectum, terminorum primarumque & immutabilium rationũ, cognitionem esse: sicut activus extremorum est ac contingentium, hoc est, singulorum quę sub actionem cadunt. Ita ut activus ac contemplativus intellectus, extremorum sit ac primorum. Etenim & immediatæ rationes, & termini & singularia, tum prima sunt, tum postrema. Immediatæ rationes primæ natura, nobis extremæ: singularia vero, prima nobis, extrema vero natura. Hæc vero quæ natura sunt extrema, principia ac causæ illius finis sunt, qui sub actionem cadit. Etenim ex ijs quæ sub sensum cadunt, singularia illa, quæ aut nobis conducunt aut alijs, tum ea per quæ ad finem quem quærimus pervenire oporteat, agere docemur. Atque ita dum ex his singularibus universales quasdam colligimus rationes, prudentes in vitæ communis actionibus efficimur. Ideoque cognitione singularium instructum esse oportet politicum. Ejusmodi autem cognitio, cum sine medio fiat, est intellectus. Etenim immediatorum ac principiorum cognitio, intellectus est.

Ideoque naturalis videtur esse hujusmodi cognitio. Neque enim à certa aliqua docendi ratione aut disciplina, sed vero à natura proficiscitur. Neque in-

tellectus

tellectus tantum, sed prudentia quoque, intelligentia, ac sententia, videntur esse naturalia. A naturali enim intellectus cognitione proficiscuntur hæc omnia, & in eodē cum intellectu versantur. In singularibus videlicet. Non item vero sapientia. Sapiens enim natura est nemo: quia tum certa docendi ratio, tum disciplina, ut sapiens fiat aliquis requiritur. Ac prudentiam, sententiamque, intellectum item & intelligentiam, sequi ætates putamus. Dicimus enim hanc aut illam ætatem, intellectum, sententiamque habere, ac prudentiam: quasi causa eorum sit natura. Sapientiam vero nunquam huic aut illi adscribimus ætati. Nam & juvenis & adolescens potest esse sapiens, non senex tantum. Sicut in prudentia fit & reliquis. Seniorum quippe est experientia, sine quia prudens nemo esse potest, nec intellectum aut intelligentiam habere aut sententiam.

Intellectum autem dico activum. Intellectus quippe, ut dictum est, & contemplativus & activus est; principiumque ac finis. Ac principium quidem, quatenus primorum principiorum est cognitio, ac contemplativus dicitur. Demonstrationum enim est principium. Finis vero, quatenus singularium est cognitio, & in sensu consistit, ac activus dicitur. Huc enim tendunt demonstrationes, suntque hæc quę demōstrata sunt, & in hæc postremo qui

mo qui demonstravit ab universalibus descendit. Hic autem cum ab experientia paretur intellectus, in senioribus invenitur. Ideoque eorum quos experientia, aut senium commendat, aut prudentia, etiam sine demonstratione, nudis enuntiationibus non minor quam si demonstrationes essent, fides adhibenda est. Quia enim multa experientia aliquem quasi compararunt sibi oculũ, ipsa actionum principia, hoc est, illa quæ sub actionem cadunt, vident singularia. Quibus quid conducat singulis advertunt, seque & alios de eo monent homines.

Cap. XIII.

De prudentia & sapientia, qua in re conducant: utra item sit melior.

12 QVid ergo prudentia sit & sapientia, tum in quibus versetur utraque, esse item alterius animæ partis utramque, jam dictum est. Dubitare autem aliquis de ijs possit, qua in re sint utiles, aut ad quid tandem hominibus conducant.

Sapientia enim nihil eorum contemplatur, ex quibus felix esse homo potest. In actione quippe cernitur felicitas, nullius autem causa generationis est sapientia. Neque enim finem habet, id quod sub actionem cadit bonum.

Prudentia autem causa quidem actionis est, & ad id quod sub actionem cadit bonum, deducit: ad possessionem autem virtutis non admodum videtur ne-

tur necessaria. Viris enim bonis, cum ab ipsa consuetudine illa contingant principia, firma quoque solent esse. Sunt quippe habitus. Neque ullo modo sciendo ea quæ honesta sunt & justa, aptiores ad agendum ea redduntur: non magis quam sani aut bene habiti, ex sola cognitione eorum quæ sanitati vel bene habito conveniunt corpori, effici solemus, cum solus hujus aut illius præstare hoc possit habitus. Sicut nec pugil major fit in arte sua, si sciat quid sit bene recteque pugillari. Neque enim quatenus scit hoc, sed quatenus habitum ejus artis habet, pugillatur. Eodemque modo & luctator, & cursor, sicut & gymnicus: neque enim quia novit, quæ bene habito corpori aut exercitationi illi congruunt, sed propter habitum est gymnicus. Bene habito autem corpori aut gymnicæ exercitationi ac sanitati convenire illa jam dico, non quæ aut bonum efficiunt habitum aut sanitatem, sed qua homo sanus aut bene habitus hoc ipso quod habitū utriusque habet, utrumque efficit. Sicut ergo in ijs quos diximus habitibus, qui eos consecuti sunt meliores ipsa non efficiuntur scientia: ita nec vir bonus in virtutum actione melior efficietur prudētia. Quod si viris bonis nihil ad virtutis actionē conferat prudentia, restat, ut qui viri non sunt boni eos meliores efficiat prudentia. Atqui ne hos quidem magnopere necesse est prudentes esse, ut viri efficiantur boni. Pos-

ni. Possunt quippe ab alijs discere ea quæ de virtutibus tenenda sunt, ijsque obtemperare, atque ita viri boni fieri. Plane quemadmodum cum recte valere volumus, non ipsi medicam addiscimus artem, sed medicos consulimus, neque quidquam obstat, quo minus bonam consequamur valetudinem. Et hæc quidē sunt quæ ab aliquo moveri de sapientia possent ac prudentia: quo in dubium vocatur, quid hominibus conducant, & qua in re aliquid conferre possint.

Sed & hoc de utriusque ad alterū relatione quæri debet, utra sit præstantior. Videtur enim præstantior quam prudentia esse sapientia, quatenus necessariorum est cognitio. Rursus præstantior quam sapientia, videtur esse prudentia, quatenus actionum est principium, ideoque plus posse quam sapientia, quæ in contemplando occupatur tantum. Activus quippe habitus imperat in singularibus & injungit.

Et hæc quidem sunt, quæ in dubium de sapientia vocari possunt & prudentia. Ad quæ respondendum est, ac primo ad primum. Primo ergo, licet ad aliud omnino nihil hæ virtutes conducerent, tamen per se necessario eligendę essent. Virtutes enim sunt: estque utraque utriusque partis quæ menti tribuitur, ut diximus. Omnis autem virtus eligenda est.

Ad

Ad felicitatem præterea conducunt, non quemadmodum ad ſanitatem ars medica: ſed quemadmodum ad ſanitatem ſe habet ſanitas, ita ad felicitatem ſapientia conducit ac prudentia. Vniverſalis quippe felicitas virtus eſt integra, ſapientia autē & prudentia, virtutis totius partes ſunt. Quare pars quoque felicitatis humanæ ſapientia eſt ac prudentia, & qui eas cum reliquis poſſidet virtutibus, in tota felicitate felix eſt.

Præterea ad omnem actionem honeſtam conducit prudentia, & ex ea quodlibet mortale opus perficitur. Virtus quippe moralis, ad finem voluntatem dirigit bonum, ſcopumque rectum efficit. Prudentia verò ea quæ ad rectum tendunt finem, quærit: ſed & deliberat, quibus potiſſimum medijs optime facillimeque, & ut oportet, finem aſſequi poſſit ſuum. Quartæ vero partis animæ, cui alendi vis tribuitur, nulla eſt hujuſmodi, de qua jam loquimur, virtus, cujus principium ſit vis appetendi: intelligo autem moralem. Neque enim pars illa altrix, actionis alicujus poteſtatem habet proprie: id vero quod actionis non eſt principium, habere ejuſmodi virtutem non poteſt. Virtus autem dici poteſt altricis, bona alitura, & ſi quæ alia ſequuntur, quoties bene habet ſe pars altrix, quemadmodum pulchra forma aut magnitudo corporis: quæ proprie tamen non eſt virtus: non enim fit conſulto,

neque est eligenda, sed per translationem ita vocatur. Et hæc quidem interijcere reliquis placuit: sed & aliud ad propositum adijciendum est subjectũ. Illud ergo, quod etiam si ad aliud omnino nihil sapientia conferret & prudentia, per se tamen plurimi faciendas videri, jam ostendimus.

Iam vero & illud ostendemus manifestius, ad hoc quoque ut meliores fiant homines, faciliusque justas atque honestas actiones agant, conducere prudentiam: quod ut faciamus, paulo altius repetenda erunt quæ dicturi sumus, & ab illis ducendum initium. Sicut ergo dicimus, fieri posse, ut quidam qui justa agant nondum sint justi, & qui temperata, nondum sint temperantes: quales sunt illi qui legibus parent, & quæ ab illis jubentur metu faciunt, aut inviti: vel si quis per ignorantiam id quod justum est facit: ut, si quis inscius eum qui injuriam intulit, punit pro eo qui accepit: sed & qui alterius causa, pecuniarũ puta, aut voluptatis, non per se autem, id quod justum est faciunt. Sicut ergo hos justos non dicimus, licet ea quæ justa sunt faciant, eodem videlicet modo in omni virtute se res habet. Et is qui quod bonum est agit, virtutemque sequitur, idque & per se, & boni causa ipsius, sed & cum præelectione, atque instinctu suo, non autem invitus, ille est revera, quem honestum dicimus virum. Qui enim cogitur ab alio ut faciat bonum,

boni

boni quidem causa facit quod facit, siquidem qui cogit eum, boni causa eum cogit, honestus tamen non est aut bonus, nisi & cũ præelectione & sponte facit bonum. Habitus virtutis ergo format primum ordinatque eam, quæ appetendi vim habet, animæ partem; in qua iræ vis est ac libidinis, atque ita ipsam præelectionem rectam facit. Vult quippe & præeligit id quod bonum est, ab habitu bono. Non autem debet consistere in eo vir honestus, si virtutis modo consecutus sit habitum: sed & illa agere quibus stabiliri confirmarique in animo possit ille habitus: actiones nimirum honestas. Vt autem ejusmodi actiones aliquis cognoscat, neutiquam id à virtutis poterit accipere habitu. Illa siquidem solum animo ingenerat appetitum boni: ut vero possit cognoscere quæ agere debeat vir honestus, alterius est facultatis.

De qua quidem facultate jam dicendum erit planius. Est ergo facultas quædam quam dicunt solertiam. Hæc vero talis est, ut ea quæ ad propositum semel scopum tendunt, possit agere, atque consequi. Quod si ergo honestus est scopus, laudanda quoque est illa, sin improbus, versutia vocatur. Ideoque & solertes & versutos esse dicimus prudentes. Est autem prudentia, non ipsa facultas illa, quam solertiã diximus; sed nõ sine hac facultate est prudentia. Hujus quippe facultatis virtus est soler-

tia. Quare nec ſine prudentia perfecta eſſe moralis poterit virtus, neque ad intellectum activum ſine reliqua morali virtute poterit accedere prudentia. Ratiocinationes quippe eorum quæ ſub actionem cadunt, quas nimirum ratiocinando agimus, pro principijs ſuis habent actionum fines. A finibus enim ratiocinari ſolemus, utrum bonæ ſint actiones an contra. Principia vero ejuſmodi, hoc eſt, ipſos fines, ſine moralis habitu virtutis non cognoſcimus: malo quippe habitu, malum quoque finem ponimus. Atque eo, tanquam ad bonum, actiones noſtras dirigimus. Eoque fit, ut ejuſmodi actionũ finis non ſit prudentia: in hominis quippe bonis cernitur prudentia. Quare neceſſe eſt ut bonum ſibi finem ponat, vir prudens. Ideoque nec ſine reliqua morali virtute poteſt conſiſtere prudentia. neque quiſquam prudens eſſe poteſt, qui non ſit bonus. Atque ita quidem apparet, ſine reliqua morali virtute non poſſe eſſe prudentiam.

Sed & illud manifeſtum eſt, ipſam quidem virtutem eſſe poſſe ſine prudentia. Etenim quemadmodum ad ſolertiam ſe habet prudentia, ita ut non idem ſit cum ea, ſed vicina potius ac ſimilis (naturalis enim animæ promptitudo eſt ſolertia, ejuſmodi autem promptitudinis virtus eſt prudentia) ita & moralis virtus ad naturalem ſe habet.

Omnibus enim ſingulę virtutes morales, videntur

tur naturales esse. Etenim & justi quodammodo, & temperantes, & fortes à teneris sumus, & cum reliquis quodammodo nascimur virtutibus.

Aliud tamen quærimus nihilominus. Neque enim has proprie virtutes esse existimamus.

Illæ enim & pueris insunt & belluis, & noxiæ sunt nonnunquam: quia sine intellectu adsunt illis. Et quemadmodum valido corpori accidit quoties movetur, ut valide quoque cadat, si absque visu moveatur: ita ejusmodi habitus, sine intellectu quidem mali, cum eo vero sunt boni. Vnde & virtutes eædem proprie dicuntur. Itaque ijdem & sine intellectu proprie virtutes non sunt, & cum intellectu proprie virtutes fiunt. Quare, quemadmodum in ea parte, cui opinandi vim tribuimus, duæ sunt species, solertia ac prudentia: ita in morali duæ sunt, altera naturalis virtus, altera ita dicta proprie.

Et harum quidem, quæ proprie dicitur, non fit sine prudentia.

Quare etiam omnes virtutes quidam dicunt prudentias esse.

Et qui hanc opinionem secutus est Socrates, partim verum dicebat, partim falsum. Quatenus enim prudentias putabat esse omnes virtutes, errabat: quatenus vero non sine prudẽtia esse, verũ dicebat.

Idque vel ex eo apparet: quod etiam nunc omnes, cum virtutem definiunt, postquam eam habi-

tum dixerunt esse, & in quibus versetur, addunt hæc verba, secundum rectam rationem. Recta autem ratio est, quæ secundum prudentiam, unde apparet, non posse esse virtutem absque prudentia.

Deinde non solum habitus secundum rectam rationem virtus dicitur, sed & cum recta ratione. Recta vero in ejusmodi ratio, est prudentia.

Socrates enim rationes existimabat virtutes esse: omnes enim scientias dicebat esse. Nos vero cum ratione habitus. quod enim secundum rationem est, differt ab eo quod est cum ratione. Etenim secundum rationem aliquid agere dicitur aliquis, etiam monente alio, & de fine cogitante, sicut secundum rationem natura facit. Cum ratione autem, quoties sciens agit, qui agit, & de fine cogitat, atque ita secundum rationem agit. Ideo non secundum rationem tantum, sed & cum ratione est addendum. Ratio autem, sicut diximus, prudentia est.

Ex ijs ergo quæ dicta sunt, apparet, proprie bonum esse sine prudentia habitum non posse, quemadmodum nec sine virtute prudentiam.

Ex quo ipso diluetur etiam si quod ex contrario argumentum moveatur. Etenim à morali virtute distingui posse videtur prudentia. Neque enim eo modo omnes ad omnes nati sunt, ut omnes simul morales virtutes, simulque possint consequi prudentiam. Quare aliam quidem jam consequetur,

aliam vero nondum consecutus erit. Vnde videtur, dividi virtutes posse.

Hoc ergo in naturalibus quidem locum habet virtutibus: in moralibus vero, à quibus simpliciter bonus homo dicitur, locum non habet.

Simul enim cum prudentia, licet sit una tantum, omnes existent.

Est igitur activa prudentia, & ad omnes reliquarum virtutum actiones eadem est utilis. Est tamen & per se quærenda: quia præstantissimæ animæ partis virtus est, rationalis videlicet; quaquidẽ vel sola de causa ea opus esset. Nemo enim bonus erit simpliciter, qui præstantissima sui parte laborat. Nunc vero, ne una quidem sine prudentia posset virtus consistere. Neque enim recta absque prudentia esse poterit præelectio, sicut nec sine virtute, ut dictum est. Virtus enim ad finem ipsum movet bonum, & ad hunc petendum, primo præparat.

At vero neque præest sapientiæ, quia propter prudentiam est sapientia: quatenus enim sumus prudentes, quærimus sapientiam. Et tum sapientiæ finẽ, tum ea quæ ad sapientiam ducunt, quærit prudentia: neque propterea tamen sapientia est præstantior. Præstantioris quippe partis animæ virtus est sapientia. Activi enim intellectus virtus est prudentia, contemplativi autem sapientia. Quamvis vero etiam de sapientia interdũ dispicit prudentia,

non

non ad finem tamen suum ea utitur, quemadmodum architectonicæ ad eas quæ sub ipsis sunt se habent: sed quomodo comparari possit quærit tantum. Nec propterea præest illi: sicut nec sanitati præest medicina: nec enim illi imperat, sed ejus causa. Ideoque quæ quam prudentia præstantior est sapientia, sicut quam medicina sanitas, quia illius causa agit. Quod si imperet prudentia, non sapienti ea quidem, sed qui ad hanc nondum pervenit: qui vero jam pervenit, non item. Sicut nec civilis scientia, quod omnia præcipiat quæ fiunt in urbe, etiam Dis imperat.

ARISTO-

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER VII.

CAPVT I.

De continentia.

POſt ea, quæ de moralibus & ijs quæ mēti tribuuntur dicta ſunt virtutibus, de continentia, eaque quæ ſupra hominem eſt virtute, quam heroicam vocant & divinam, aliquid dicendum erit. Neque enim ejuſdem generis cum reliquis virtutibus aut continentia eſt, aut ea quæ ſupra hominem eſt virtus. Ideoque poſt ea quæ de virtutibus diximus, alio facto initio, de his ſeorſim dicamus. Neutram autem earum, cum ijs quas ſupra diximus, cohærere virtutibus, vel ex his ipſis quæ de illis tradituri ſumus, erit manifeſtum. Eorum vero quæ vituperio digna ſunt; & vitari debent, tres ſunt ſpecies. Vitioſitas, incontinentia, immanitas.

His vero contraria, vitioſitati quidē virtus, de qua diximus, moralis: continentiæ incontinentia: immanitati, quæ ſupra hominem eſt virtus, quam &

heroicam dicunt. qua ex hominibus divini fieri dicuntur homines.

Sicut Homerus de filio suo Hectore loquentem introducit Priamum.

——— non illum quippe putasses
Sanguine mortali genitum, sed Dîs oriundum.

Propter virtutis nimirum excellentiam.

Hic autem est qui immanitati opponitur habitus. Nam quemadmodum non est talis vitiositas, qualis quæ opponitur virtutibus, immanitas (nec enim humana est vitiositas, ac ne simpliciter quidem vitiositas: siquidē nec feræ est vitiositas aut virtus, quia nec cum ratione, nec præter eam agit) ita nec divina virtus aut heroica, virtus erit proprie. Humanum quippe bonum, virtus vocatur: hoc vero divinum quid est. Dei autem non est virtus, sed præstantius quid virtute, divinum est bonum. Et quemadmodum rarum quid est ejusmodi habitus, ita & quæ opponitur, rarū quid est immanitas. Ac maxime inter Barbaros reperitur. Et ea quidem non non ab improbissimo tantum habitu, sed & à morbis ac mutilationibus originem trahit suam.

Ac de tali quidem animi affectione postea agemus: de vitiositate vero, cum de moralibus egimus virtutibus, antea diximus: nunc vero de incontinentia, mollicie, ac luxu, deque oppositis ijs virtutibus, continentia nimirum, ac tolerantia dicamus.

Neque

Neque enim cum dicta vitiositate aut virtute sunt eædem, nec ita tamen, ut alterius sint generis, diversæ. Quatenus ergo bonum eligit, rationemque sequitur continens, convenit virtuti continentia: quatenus vero semper adversatur ei cupiditas, & continenter in certamine est, quia habitum non habet, eatenus non est virtus. Eademque ratione nec incontinentia est vitiositas, si eam quæ moralibus opponitur virtutibus vitiositatem videamus. Qui enim in reliqua vitiositate improbus dicitur, cum improbitatis consecutus sit habitum, non repugnāte vi rationis, quæ sunt improba agit. Incontinens vero, cum ad bonum ea pars, quæ ratione est prędita, trahit eum, à cupiditate superatur. Ideoque nec ejusdem cum vitiositate speciei est incontinentia. Quatenus vero præter rationem quoque ipsa est, & eorum quæ sponte dicuntur, eatenus aliquid cum ea commune habet.

Quemadmodum autem de alijs, ita & de his dicamus: eodem, dico, quo de reliquis modo. Primo enim eas quę vulgo probantur, proponemus rationes. quarum illas quæ non procedunt, opposita arguemus veritate: reliquas vero, quæ maxime probabiles sunt, confirmabimus ac relinquemus. Atque ita plana erunt, quæ de ijs agenda sunt omnia.

Omnibus ergo bonum videtur continentia, interque res probas & laudabiles reponenda esse tole-

rantia: contrarium verò incontinentia. Sed & hæc de continentia dicuntur. Primo, continentem eundem esse cum eo qui in ratione persistit, immotusque ei adhæret: & in tali ratione persistere, esse continentiam: sicut incontinentia contra, & incontinens contra. Secundo, quod cum sciat improbas cupiditates suas esse continens, divortium cum ijs facit, sequiturque rationem. Contra vero, quod cum sciat improba esse quæ agit, voluptate adductus, ratione tamen non persuadetur incontinens. Tertio, etiam temperantem, esse continentem, ac tolerantem, sicut contra est intemperans. Quarto, etiam omnem continentem, temperantem esse. Et nonnulli quidem similiter incontinētem omnem intemperantem, & intemperantem omnem esse incontinentē volunt. Alij vero inter se differre. Quinto, prudentem posse & solertem hominem, incontinentem tamen esse. Sexto, incontinentes eos dici, qui in iram facile propendent, & qui honorem vehementer appetunt aut lucrum. Hæc ergo fere sunt quæ de continentia & incontinentia dicuntur omnia. De quibus singulis videamus: ac primo quidem de primo.

CAP. II.

Non esse continentiam, simpliciter in opinione persistere.

SI hoc ergo, ut in quavis aliquis opinione persistat, est continentia, erit etiam mala continen-

tia:

tia: quoties nimirum in falsa aliquis opinione persistit. Atqui supposuimus, bonum & laudabile quid eam esse. Quare nec simpliciter in opinione permanere, continentia est.

Similiterque, non omnis improba erit & fugienda incontinentia, sed bona etiam quædam: quoties aliquis in falsa non persistit opinione, sicut Neoptolemus, cui ut mentiretur persuaserat Vlysses, non in ea tamen permanet opinione, sed veritatem amplectitur. Aut si quis deceptus ab eo, cum quo agit, falsamque opinionem amplexus, in opinione non persistit. Neque enim vituperatur talis: vituperatur veró incontinens. Quare neque qui in opinione persistit, est continens, neque qui ab opinione discedit, est incontinens. Iam vero, eveniet ut incontinentia cum stultitia, sit virtus, siquidem ab opinione desistere, nec in bono, quod censeas, permanere, sit virtus. Si quis enim præ fatuitate bonam esse judicet intemperantiam, neque in eadem postea opinione permaneat, hic jam temperãs erit. Atque ita incontinens bonus erit, quod est falsum. Omnibus namque vituperanda videtur esse incontinentia. Præterea, qui ab opinione novit desistere, melior sæpenumero est, quam qui non novit: at vero continente non est melior incontinens: quare nec qui in opinione permanet, continens, nec qui ab ea desistit, est incontinens.

Iam vero eum qui desistere ab opinione novit, meliorem esse eo, qui non novit, manifestum est. Qui enim deceptus, mala sequitur, quia bona esse existimat, melior est eo, qui mala novit esse, & sequitur tamen. qui enim deceptus fuit, alijs postea rationibus persuasus, bonus fieri potest. qui vero ex intemperantia ea sequitur, novitque mala esse, non potest discedere à malis. Quomodo enim possit, cum ne contrarijs quidem rationibus possit persuaderi? quod enim scire debebat, novit, & cum norit, intemperanter vivit tamen. Itaque in eum quadrat proverbium,

Quid adbibendum est, cum premit fauces aqua?

Quare apparet neque in eadem permanere opinione, esse incontinentiam, neque desistere, incontinentiam.

Cap. III.

De cognitione incontinentis, in qua sciens non persistit.

DE secundo autem quærendum est: oritur enim difficultas quædam. Quo pacto, dico, cum recte de ijs quæ agit judicet aliquis, nihilominus tamen incontinenter se gerat. Dicuntque nonnulli, nescire incontinentem, quæ agit mala esse, eumque hac destitui scientia: sicut dicebat Socrates, fieri non posse, ubi est scientia, ut qui hac præditus est, aliud quippiam in eo dominetur, & tanquam mancipium in diversa trahat. Quæquidem incon-

cum ijs quę manifesta sunt, pugnat ratio. Esse enim incontinentem, & eum esse incontinentem, qui in contrarium illius fertur boni quod novit, id vero manifestum est. Quare quærendũ est, an per ignorantiam agat, quisquis agit malum: & quæ hujus ignorantiæ sit ratio. Alij vero existimant, scire quidem ea quæ agit, incontinentem, nõ habere tamen eorum scientiam, sed opinionem tantum. Neque enim fieri posse, ut qui scientia sit præditus, à voluptatibus vincatur tamen. Nihil quippe scientia esse fortius. Ideoque opinionem esse volunt illam incontinentis cognitionem. Atqui, si opinio est, non vero scientia aut firma rei in incontinẽte cognitio, sed infirma tantum tenuisque, sicut in dubitantibus, danda erit venia incontinentibus, quod in ijs quæ noverunt eo modo, non permaneant, quoties violentæ contra nituntur libidines. Quare ne mala quidem erit incontinentia. Nemini enim in ijs, quæ aut mala, aut fugienda sunt aut vituperanda, datur venia. Talis autem est incontinentia. Cum vero nec opinio sit cognitio incontinentis nec scientia, videtur esse prudentia. Illa enim restat: estque firma cognitio. Sed & illud absurdum est. Ita enim simul prudens erit & incontinens. Nemo autem dicet prudentis esse agere quæ mala sunt sponte. Cum præsertim supra ostendimus, in agendo occupari prudentem, & in actionibus quidem singularibus,

reli-

reliquasque quoque habere, quæ requiruntur virtutes. Non ergo prudentia cognoscit intemperans. Ijs ergo quos hactenus proposuimus modis, intemperantem cognoscere non posse, ostendimus. Quare quo pacto hoc fiat, quærendum est. Quod paulo post accuratius considerabinus.

CAP. IV.

Continentem non esse temperantem, neque temperantem continentem.

NVnc vero de tertio, an nimirũ temperans esse possit continẽs: sed & de quarto an quodammodo continens sit tẽperans videamus. Quod quidem fiet manifestius, si definitionem sumamus cõtinentis. Est ergo continens, qui validis se improbisque opponit cupiditatibus. Validas ergo improbasque cupiditates habet continens. Si ergo continens est qui temperans est, cupiditates quoque improbas habebit & robustas. Quod cum ratione pugnat temperantiæ. Neque enim in eo ut rationi obsequantur cupiditates temperantia cõsistit. Præterea gaudet ijs quæ agit temperans, nec enim aliter temperans esset: continens vero, cum in certamine cupiditatum versetur & lucta, non gaudet. Si quidem voluptas illa est in quiete. Deinde, sicut eum qui habitum consecutus erit fortitudinis, licet subito ingruant, aut priusquam ratione adversus ea se munierit, non terrebunt pericula: eodem modo eum

eum qui habitum habebit temperantiæ, non movebunt jucunda, licet nondum de ijs cogitaverit, aut opposuerit rationem. Talis autem non est continens. In hoc ipso enim ut ratione adversus ea utatur, aut ijs se opponat, consistere continentia dicitur. Si enim bonæ sint cupiditates cōtinentis, mala est, quæ uti ijs vetat, continentia: sin imbecilles nec malæ, nihil magnopere eximium erit continentia. Nunc vero talis videtur. Sin vero & imbecilles, & malæ, non magnopere præclarum erit eas continere. Quare neque magnum quid erit continentia. Restat ergo, ut & malæ sint cupiditates continentis & validæ. Ideoque neque qui temperans, continēs, neque qui continens, temperans esse poterit.

CAP. V.

Prudentem non esse incontinentem.

EX ijs quæ dicta sunt ergo apparet, nec incontinentem esse posse eum, qui sit prudens. Cum enim prudentiam temperantia sequatur (quia omnis virtus moralis) temperans autem non possit esse continens, multo magis non poterit esse incontinens. Quod si ita est, sequitur nec incontinentem esse posse eum, qui sit prudens.

CAP. VI.

Quomodo quærenda sit quæ de continentia movetur quæstio.

SEd & de sexto quærendum est. Vtrum videlicet in opibus, & existimatione, reliquisque quæ

cupiditatibus ſubijciuntur continentia cernatur & incontinentia. Et ſi hoc verum ſit, conſtetque eum, qui ſingula horum propendeat, incontinentem eſſe, quærendum erit, quis ſit ille qui ſimpliciter incontinens dicitur. Neque enim qui æque in omnia, is erit. Nemo enim omni ſimul incontinentiæ laborat genere. quare eum qui ſimpliciter ſit incontinens, quæramus. Hæ igitur vel quæſtiones ſunt vel dubitationes, quæ in hoc ſolent moveri ſubjecto. Quorum alia tollenda, alia relinquenda ſunt. Dubitationis quippe ſolutio, ejus, de qua quæritur, rei eſt inventio.

3 Primo ergo quærendum, utrum ſcientes inconnenter agant incontinentes, an ſecus: aut ſi ſcientes, quomodo ſciant. Deinde in quibus continens ſpectetur & incontinens. Hoc eſt, an in omni voluptate, & dolore, an in quibuſdam definite. Præterea inter continentem & tolerantem, an quę ſit differentia. Et ſi quæ præterea ad hujuſmodi ſpectant quæſtiones. quarum omnium fundamentũ eſt & prinpium, hęc quęſtio. Quo pacto inter ſe continens differat & incontinens. Hoc eſt, utrũ reſpectu eorum, in quibus verſantur, ſubjectorũ, an vero rationis, qua ad ea ſe habent, aut potius utriuſque..

Deinde & illud videndum eſt, utrum in omnibus, quæ ſunt jucunda, continentia ſit & incontinentia, an contra. Neque enim in omnibus ſpectatur

tur continentia & incontinentia, & qui ſimpliciter incontinens vocatur: ſed in quibus intemperans. Neque eodem quo intemperans modo ſe habet in illis, ſed alio. Etenim intemperans cum judicet corrupte, putetque bonum eſſe ſequi ſemper id quod eſt jucundum, eo fertur quoque: incontinens vero cum cupiditati ipſius adverſetur ratio, nihilominus ſequitur.

CAP. VII.

Quomodo norit incontinens.

AN ergo ſit opinio illa cognitio, cui contraria incontinens facit & non ſcientia, ad præſentem nihil refert quæſtionem. Hoc enim quærimus, utrum firma illa, an vero ambigua boni ſit cognitio. Fit autem ſæpenumero, ut tam firma illi inhæreat opinio, ut nihil, quod ad congreſſum cum cupiditatibus & luctam, à ſcientia differat. Sed & nonnulli ita credunt ijs quæ opinãtur, ut illi qui ſciunt, ijs quæ per ipſam noverunt ſcientiam: ſicut Heraclitus, quæ opinabatur, certo ſe putabat ſcire: ut, exempli gratia, non eſſe motum, & quæ ſtatuebat reliqua. Tali ergo boni ipſius opinioni qui facit contraria, nihil ab eo differt qui ſcientiam habet boni, & ad id quod jucundum eſt fertur nihilominus. Similiter enim ſunt improbi: quatenus videlicet cum firma uterque pugnat ratione. Ideoque id

de quo quæsitum fuit in prioribus, quomodo qui scit id quod est bonum, eligat nihilominus id quod est malum, solvi hac ratione non potest. Quare, quo pacto aliter solvi possit, quærendum est.

Dicamus ergo, scire, & secundum scientiam aliquid nosse, sumi dupliciter. Scire enim dicitur, & qui habet scientiam, & qui ea utitur. Vt si quis Geometra est, eamque tractat artem, is scire dicitur: sed & is qui habet quidem, non tamen utitur scientia. ut si quis disserat, non vero Geometriam tractet, Geometra. Sicut ergo in Geometra mirum est, si dum artem tractat suam, falsa colligat: si vero dum differit, non advertat, si quis aliter, quam postulat Geometria, formas consideret, minime est mirum: eodem modo in incontinente etiam se res habet. Si enim sciens, suaque utens scientia incontinens & è præscripto ejus omnia considerans, in contrarium ab ijs quę scit deflectat, mirum id erit: si vero habeat quidem scientiam, non utatur tamen, minime mirandum.

Præterea, quotiescunque & habet scientiam, & utitur, si non plene utitur tamen, minime id mirum, si sit improbus. Cum enim duo sint propositionum modi quibus probat aliquid sibi qui scit; universalis & singularis videlicet: si non utroque utatur, universali dico, non autem singulari, minime mirum si sit improbus. Vt, exempli gratia, scit aliquis,

aliquis, hoc esse improbum, quod autem improbum est non est agendum, hoc ergo non est agendum. Cumque utræque in animo sint propositiones, quoties ad aliquid quod improbum est impellit libido, fit ut utatur universali, id nimirum quod improbum est non esse agendum, & ex ejus præscripto rem ipsam tum temporis inspiciat, singularem vero, hoc nimirum improbum esse, sciat quidem, non tamen utatur ea, neque re ipsa expendat: atque ita non aliter quam oculis captus ad ipsam feratur improbitatem. quod quidem mirum non est. Licet universali enim utatur propositione, nihilo magis tamen agere ex scientia poterit, si non & singulari utatur. Ea enim est quæ proprie in actionibus dominatur. Si quis enim norit, siccis utendum esse, non autem norit hæc sicca esse, nihilo magis siccis utetur. Eodem modo & hic habet. Si quis universali namque utatur, & ex ejus præscripto rem videat, singulari vero non utatur, nullũ scientiæ suę retulit fructũ. Iam vero differunt quoque singulares: alias enim necessario scimus, quoties universales scimus: alias non item. Cum enim ita se habet universale, ut complectatur eum de quo agit ratiocinatio, aut qui sub eadem est specie, ipsa universalis tum una cognoscitur & singularis. Vt, exempli gratia, omnibus hominibus noxium est helleborum, ipse autem homo est, ipsi ergo noxium est hel-

leborum. Hic enim una cum universali, singularis quoque cognoscitur. Neque enim ignorare potest, se esse hominem. Eodemque modo, si eos qui sub eadē sunt complectatur specie. nam nec illos ignorare potest. Quoties vero rem universalis aliquam complectitur, tunc non necesse est, cognita universali, cognosci quoque singularem. Vt, exempli gratia; omne helleborum est noxium, hoc est helleborum, hoc ergo est noxium. Hic cognita universali, non necesse est cognosci quoque singularem. Talem ergo singularem aut non novit, aut si novit non utitur incontinens. At vero uti aut non uti tantum inter se differunt, ut eum qui utitur scientia & peccat tamen, absurdum judicemus, miremurque vehementer talem posse esse. Qui vero non utitur & peccat, non item.

Præterea non hoc tantum differunt qui sciunt aliquid, quod alij scientiam quidem habeant, eaque utantur, alij habeant quidem non utantur tamen: sed etiam eo ipso quod habent differunt. Neque enim eodem modo habent scientias, qui sciunt aliquid. Fieri enim potest ut scientiam habeat aliquis, nec habeat tamen. Vt, exempli gratia, qui dormit, aut insanit, aut ebrius est. Et hoc quidem modo etiam illi, quibus imperāt affectus, habent scientiam. Nam & inebriantur cupiditatibus, & insani redduntur ab ira. Et quemadmodum fit in ijs, qui

aut in-

aut insaniunt aut sunt ebrij, ita eorum quoque manifeste à priori forma talibus affectibus mutantur corpora: nam & colorem mutant & vultum: nonnullique etiam omnino insaniunt. Vnde apparet plane eodem modo sicut ebriorum & furentium, incontinentium quoque se habere scientiam.

Quamvis autem verba sæpe proferant scientiæ, ne propterea quidem ijs sunt dissimiles, quos jam commemoravimus. Etenim & ebrij demõstrationes sæpe recitant aut versus Empedoclis: sicut & qui recenter eos didicerunt pueri: nam & illi verba quidem ipsa connectunt, neque tamen priusquam confirmati sint consuetudine, & cum ætate quasi paulatim in ijs adolescant, quicquam intelligunt: quod ut fiat longo opus est tempore. Quare sicut histriones ita existimandi sunt ea dicere incõtinentes. Qui quasi personam repræsentant alienam, dum poëtarum recitant versus, neque quicquam tamen eorum intelligunt, quæ dicunt.

Sed & hoc modo naturalem invenire poterimus causam, cur cum norint bonum, non tamen eligant incontinentes. Est enim universalis, est singularis quoque opinio: quæ quidem singularis in ijs quæ sub sensum cadunt, versari solet: quoties ex universali vero & singulari aliam quandam opinionem construimus, necesse est, si quidem contemplativa sit opinio, ut accedat, atque ita se habere, mens

re, mens credat: ſin activa, neceſſe, niſi quis impediat, ſtatim ut agat. Sicut, exempli gratia, noxium eſſe helleborum, mel dulce, contemplativa eſt opinio. Vnde ſi quid colligamus, non agemus, ſed credemus tantum. At vero quæ dulcia ſunt guſtanda eſſe, activa eſt opinio. Vnde ſi quid colligamus, agemus aliquid, hoc eſt, guſtabimus. Quoties opiniones ergo, tum univerſalis, tum vero ſingularis, agere aliquid jubeant, ut exempli gratia, hoc guſtandum eſt, quia hoc dulce eſt, ea autem quæ dulcia ſunt guſtanda ſunt, hic autem ſciẽtia & univerſalis non guſtare jubeat ratio, ac tum forte rei ipſius, quæ in eo eſt accedat cupiditas, id quod ex his colligitur, in actum perducitur, utiturque eo. Vniverſale enim vetat guſtare, cum opinione vero ad rem guſtandam deducit eum cupiditas. Singulas enim movere partes poteſt: ita voco ſenſus objecti illius in quo cupiditas verſatur, proprios. Viſum videlicet, ſi viſus ſit objectum id quod petitur jucundum, guſtum ſi ſit guſtus, ad ſe trahit. Fit itaque ut à ratione & rationi contraria opinione incontinentia naſcatur. Eſt autem non per ſe, ſed propter cupiditatem rectæ rationi contraria opinio. Neque enim vi ſua propria rectæ rationi imperat opinio: quia fieri non poteſt, ut ſcientiam ſuperet opinio, ſed vi cupiditatis: quæ corpus quoque mutat ſæpe, & à ſtatu movet ſuo. A ratione ergo quæ rectæ rationi

tioni adversatur opinione, instinctu cupiditatis, fit incontinentia.

Quare neque incontinentes dici possunt belluę, quia rationem cui adversari possit cupiditas, non habent, sed phantasiam singularium ac memoriam.

Quomodo autem solvatur extincta jam cupiditate incontinentis ignorantia, rursusque scientiam & consequatur & ex ea agat incontinens, si quæratur, eandem dicemus rationem esse, quæ in ebrio est & dormiente. Illud autem scire est physicorum.

Cum vero ab affectu suo possidetur incōtinens, minorem propositionem, & quæ actionum quasi princeps est & domina, hoc nimirum malum esse, aut non habet omnino nec novit, aut ita, quemadmodum versus ac demonstrationes recitant ebrii. Sed & propterea: quia neque per se propria scientiæ minor propositio est, sicut universalis & major.

Vnde videtur sequi id quod volebat Socrates. Neque enim præsente ea quæ proprie videtur scientia, quæ universalis est, oritur affectus ille (neque enim illi imperat cupiditas) sed quæ actionum propria est, minore: quæ minor est, & in singulis versatur. Hanc enim corrumpit agens, quæ in actionibus versatur: estque ea quæ ab affectu rapitur, non autem universalis. Ac de cognitione quidem incontinentium, an omnino cognoscant id quod est

bonum, & quomodo, si cognoscant, incontinenter agant, dictum sit hactenus.

CAP. VIII.

4 *Quis simpliciter continens, & simpliciter sit incontinens.*

DEinceps dicendum erit, utrum aliquis simpliciter sine ulla adjectione sit continens, an omnes ex parte: ut, exempli gratia, iræ incontinens aut gloriæ. & si sit aliquis simpliciter incontinens, in quibus versetur subjectis, dicendum erit.

In voluptatibus ergo ac doloribus continentes versari omnes ac tolerantes, tam simpliciter dictos quam ex parte; incontinentes item ac molles, manifestum est.

Cum vero eorum quæ jucunda sunt, alia necessaria, alia vero non necessaria sint, sed eligenda per se & jucunda: (necessaria autem dico sine quibus cõsistere vel species universaliter nequit humana, ut exempli gratia, nuptiæ, vel individuum, sicut cibus, remissio somnus & similia: non necessaria autem, quæ eligenda per se sunt & jucunda, nõ ita tamen, ut sine iis homo nequeat consistere. ut, exempli gratia, divitiæ, honor, victoria, & ejusmodi). Fit ut in utroque jucundorum genere, quædam sint exsuperantiæ: tam in iis, dico, quæ sunt necessaria, quam quæ per se sunt eligenda. quoties aliquis plus iis quam oportet, aut quam recta pręcipit ratio, uta-

tur. Qui ergo in jucundis modum transit non necessariis, non simpliciter sine ulla adjectione vocatur, sed aut gloriæ incõtinens, aut opum: tanquam alius ab eo qui proprie incontinens dicitur simpliciterque, sed tantum ob quandam cum eo similitudinem ita dictus. Sicut differt homo qui Olympia vicit, à simpliciter homine. Licet enim parva eorum sit differentia, differt nihilominus, aliusq; est, quia hoc additur.

Differre autem eam quæ in jucundis non necessariis versatur incontinentiam, ab altera, vel ex eo apparet: quod nimirũ dicta simpliciter vituperetur incontinẽtia, neq; erratum solum, sed etiam vitium videatur, sive proprie, sive alicujus respectu dicatur: altera vero, cui aliquid additur, nõ vituperetur ut vitium. Qui in jucundis ergo modum excedunt non necessariis, addita alia voce incõtinentes dicuntur.

Qui in necessariis vero corporis excedunt voluptatibus, idque sine judicio aut assensu rationis, sed potius cum lucta, easque vehementer sequuntur voluptates in quibus temperantem versari & intemperantem diximus, dolores vero vitant plus quam oportet, ut, exempli gratia, famis, sitis, ęstus, frigoris, omniumque qui in gustu versantur aut tactu, hujusmodi, sine ulla appendice, simpliciterque incontinentes dicuntur.

Idq; vel ex eo apparet, quod qui in his modũ ex-

 cedunt

cedunt intemperantes dicuntur, qui in non necessariis jucundis, minime.

Quia in iisdem enim corporis voluptatibus, temperans & continens, incontinens item versatur & intemperans, eodem loco temperantem & continentem, intemperantem item ponimus & incontinentem.

Licet non eodem modo in his se habeant voluptatibus. Cum præelectione enim in cupiditatem fertur intemperans: sine præelectione vero, obstante recta ratione, incontinens. Quare eodem loco cum intemperante incontinens, & cum temperante ponitur à nobis continens, eosque versari in iisdem dicimus. Qui vero in aliis non necessariis incōtinenter se gerit voluptatibus, non item. Etsi autem in voluptatibus iisdem cum intemperante versetur incontinens, magis tamen reprehenditur, ut qui magis serviat voluptatibus, intemperans. Etenim à violentissimis superatur cupiditatibus incontinēs: neque enim aliter hoc esset, cum recta præcipue repugnet ratio. At vero à parvis etiam & exiguis superatur voluptatibus intemperans: quia non adversatur iis recta ratio. Ideoque & excessus quærit & modicos vitat dolores. Quod si modicis tantum impulsus voluptatibus, ita in excessum rapitur, quid futurū esset, si magna aliqua eum occuparet libido, aut ob rerum necessariarū defectum, dolor gravis?

CAP.

Cap. IX.

De feritate & quæ in ea incontinentia.

RVrſus eorum quæ jucunda ſunt, alia natura bona, alia mala ſunt, alia media. Et natura quidem bona ea ſunt jucunda, quæ per ſe non propter aliud petimus. Vt, exempli gratia, gloria, victoria, valetudo bona. Natura vero mala, ut exempli gratia, hominem comedere, ſanguinem humanum bibere, & quæ præter naturam eſt intemperantia. Media autem horum, quæ nec bona per ſe ſunt, nec mala, ſed ad aliud conducunt bonum. ut, exempli gratia, cibi, veſtes, nuptiæ. Quæ igitur natura bona ſunt, & quę ſunt media, ſi quis ea quęrat, ita ut rectam non excedat rationem, ſed quemadmodum oportet, laudatur.

Nec enim in aliis etiam omnibus laudatur exceſſus: ſed is quidem qui in iis eſt quæ natura ſunt bona, nõ quidem vituperatur, nec malus habetur, quia ea quæ ſequitur, natura, ut dictum eſt, ſunt bona, & per ſe quæruntur: nihilominus tamen & fugiẽdus eſt & malus. Sic cum, exempli gratia, amare liberos ſit bonum, vitandus nihilominus exceſſus eſt. Nec enim, quemadmodum Niobe, agẽdum eſt, quæ cum Diis pro liberis ſuis pugnabat: aut Satyrus, qui tanquam Deũ patrem invocabat ſuum: omnino enim inſanire videbatur. Nec tamen incõtinentia eſt, talis exceſſus. Non enim inter vitanda

tantum, ſed & ea quæ vituperanda ſunt eſt incontinētia. Dicitur tamen nihilominus incontinentia, à vicinitate quā habet cum ea, ſed cum adjectione videlicet. Vt, puta, incontinentia lucri, incontinentia honoris. Et incontinens non ſimpliciter, ſed incontinens honoris, aut amoris liberorum, aut ſimilium. Sicut malum dicimus medicum, qui præter artem tractat ægros, & malum hiſtrionem, qui non recte imitatur eum quem repræſentat, non vero ſimpliciter malum. Quia non eſt vitium hujuſmodi aberratio, niſi per ſimilitudinem tantum, & cum adjectione. Qui igitur in iis quæ natura bona ſunt, committuntur exceſſus, ſunt tales. Qui vero in iis, quæ in medio ſunt boni, ii mali ſunt ac vituperandi. Idque quia ejuſmodi bona quod talia ſint aut talia à ſemet non habēt, ſed ab eo fine ad quem diriguntur, vel bona ſunt vel mala. Ideoq;, ſi ad malum dirigantur finem, mala ſunt quoque. Ad malum autem tum diriguntur finem, quoties cum exceſſu ea perſequimur. Qui namque in exceſſu ciborum peccat aut veſtium, aut aliorum item quę ſunt neceſſaria, præterque rectam iis rationem utitur, ad intemperantiam ea refert. Ideoq; omnium illorum exceſſus, eſt improbitas. Quorundam vero, ſimplex & ſine adjectione incontinentia. in quibus temperantia quoque verſatur & intemperantia.

Eorum vero quæ natura mala ſunt & jucunda, non

non excessus sunt improbi, sed simpliciter eorum habitus; sunt autem illi quos ferinos dicimus. Quæ quidē nec natura sunt jucunda. Eorum enim quæ jucunda sunt, alia natura, & quidem omnibus jucunda sunt animalibus. sicut cibus, & somnus, & similia: alia natura quidem, non omnibus tamen sunt jucunda, sicut ille aut ille cibus. Vt, exempli gratia, herbam comedere aut carnes, nonnullis natura jucundum est animalibus. Alia rursus non natura, sed vel ob consuetudinem, vel mutilationem aliquam, aut naturæ improbitatem sunt jucunda. quæ natura sunt mala.

In quibus versatur feritas. Quale est quod de muliere quadam narrant, quæ prægnantium ventres secare, fœtusque earum comedere solebat. Vel quibus efferati circa Pontum delectabantur homines. Quorum alii pisces crudos edebant, alii carnes: alii pueros ad epulum sibi invicem dabant mutuos. Aut quod Phalaris faciebat, qui filium comedebat suum. Talia ergo quæ & mala sunt & jucunda, non natura sunt jucunda. Et hæc quidem ob aliquam naturæ improbitatem, jucunda videntur. Alia rursus sunt, quibus ob mutilationem aliquam delectantur aut insaniam, aut morbum deniq; alium. Insaniam quidem, ut qui insania correptus hepar conservi sui comedebat, aut qui matrem immolabat, ac comedebat. Morbum vero, ut qui carbones

nes comedit, aut terram. Ex consuetudine autem fit ferinus, qui iis quæ præter naturam sunt ex quo natus est assuescit voluptatibus, iisque gaudet cibis, quibus nemo delectabitur hominum, nisi qui naturales excedat leges, & ea, quæ præter naturam est, gaudet intemperantia. E quorum numero & illi sunt, qui pilorum vulsione, aut morsu delectantur unguium. Nam & hæc à naturę proficiscuntur pravitate.

Quicunque ob naturæ pravitatem ergo, iis quæ natura mala sunt delectantur, non sunt incontinentes. neque enim veram rationem habent, cui resistant. Eodemque modo quæ aut à consuetudine aut morbo proficiscuntur aut insania. Quia ejusmodi delectari rebus, omnes excedit naturæ terminos.

Quod si quis his interdum imperat voluptatibus, interdum succumbit, non incontinēs dicitur simpliciter, sed cum adjunctione. Vt, exempli gratia, continens feritatis, itidemque incontinens. Neque enim in quibus intemperantia, in iisdem quoque feritas versatur, sicut simplex continentia. In naturalibus enim voluptatibus & intemperantia versatur, & simplex continentia. In iis autem quæ præter naturam sunt, feritas.

Omne enim quod modum excedit vitium, sive ea amentia aut timiditas, sive intemperantia sit & duritia,

duritia, partim feritati, partim morbo tribuēda est. Nam & qui natura ita timidus est, ut etiam ad muris tremat strepitū, timiditate laborat ferina: morbo vero talis, ut exempli gratia, qui felem propter morbum metuebat. Idemque & in amentia videbis. Nam qui à natura ita omni ratione carent, ut solo sensu vivant, qualia nonnulla remotorū Barbarorum sunt genera, ferina laborant amentia. Qui vero propter morbos, vel comitiales vel insaniam, ii morbo hanc debent amentiam. Potest tamen fieri ut & habitum quis habeat talem: nec ab habitu superetur tamen. Vt, exempli gratia, si Phalaris, cum puerum comedere desideraret, cupiditatem superaret illam. Fieri autem potest, ut & superetur qui habet.

Talem ergo sive incontinentiam, sive continentiam etiam, non incontinentiam simpliciter aut continentiam, sed cum appendice, quemadmodū supra dicebamus, ferinam, aut morbosam dicemus incontinentiam: & ferini vitii aut morbosi continentiam. simplex autem incontinentia sola ea est, quæ in intemperantia versatur humana.

Incontinētiam ergo & continentiam in iis tantum esse, in quibus intemperantia quoque versatur & temperantia: tum illam vero quæ in reliquis spectatur voluptatibus, aliam esse speciem, translate non autem proprie ita vocatam, diximus.

CAP. X.

Cupiditatum incontinentiam ira fœdiorem esse.

VIdendum autem utra sit fœdior improbitas, cupiditatum videlicet an iræ. Videtur autem cupiditatum esse fœdior, quam iræ incontinentia. Qui enim irascitur, non omnino rationi non auscultat, sed ex parte & auscultat, & non auscultat. Quemadmodū festini solent servi: qui prius quam totum id quod mandatur audiunt, procurrunt, atque ita male id quod imperatum est, agunt. Aut quemadmodum canes, qui priusquam advertunt an amicus aliquis adveniat, ad strepitum latrant solum. Ita & ira cum ob fervorem naturę & impetum leviter audierit rationem tantum, neq; illud quod imperatur respiciat satis, ad vindictam proruit. Ratio quippe aut imaginatio hoc solum ostendit: talem aut talem, contumeliam inferre illi, aut contemnere, aut afficere damno. Ira vero, quæ quasi ratiocinatur, ac colligit cum hoc pugnandum esse, statim se effert. Atque ita quidem aliqua ex parte rationem sequitur ira. Cupiditas vero, si solummodo sensus, aut corrupta à sensu, hoc aut illud jucundum esse, dixerit ratio, statim ut fruatur eo se confert. Quare rationem aliquo modo sequitur ira, non vero cupiditas. Ideoque etiam fœdior est, qui cupiditatis, quam qui irę est incontinens. Qui enim iræ est incontinens, à ratione vincitur, qui cupiditatis au-

tis autem, à cupiditate superatur. Præterea appetitiones magis naturales sequi, levius est malũ, quam eas quę minus sunt naturales. Quia facilius veniam hoc consequitur. Iam vero iræ magis, quam cupiditatum naturalis incontinẽtia est: cupiditates autem minus necessarias intelligo, aut etiam majores quam oportet, opum, exempli gratia, vel gloriæ. Quare magis tolerabile malum est, iræ, quam cupiditatum incontinentia. Illud autem quod magis naturale est, magis quoque veniam mereri, satis manifestũ est. Ita quidam accusatus, quod patrem verberaret, respondebat, naturalem sibi esse hanc iram, & incontinentiam ejus. Etenim & patrem suum pulsasse parentem, & avum: sed & filiũ suum hoc facturum esse, neque aliud se expectare quam ubi adolevisset, ab eo quoque ut vapularet. Et alius quidam, qui, cum à filio traheretur suo, ad fores eum desistere, jubebat: nam & ego patrem huc usque meum, aiebat, pertraxi. Vnde apparet, excusare hoc nonnihil res fœdas, si quis ad eas sit natus: & quodammodo levius hoc pacto fieri crimen. Magis autem à natura iræ quam cupiditatum esse incontinentiam, planum est. Simpliciter quippe irasci magis naturale est, quam quæ necessaria non sunt appetere. Ad naturæ quippe conservationem ira hominibus innata est, ut quæ noxia videntur, removeat: & huc tendit. Eorum vero quæ non ne-

 cessaria

cessaria sunt, cupiditas, non item. Nam & sine victoria, exempli gratia, conservari natura potest, & sine honore. Ideoque magis quam voluptates non necessariæ, communis est ira. Hæc enim omnibus & hominibus adest & animalibus: illæ vero ne omnibus quidē hominibus. Cum autem magis quam ejusmodi cupiditates, naturalis sit ira, magisq; naturalis sit iræ, quam cupiditatum excessus, sequitur quoque magis naturalem, ideoque minus fœdam esse iræ quam cupiditatum incontinentiam.

Præterea, eorum qui injusti sunt, ii qui magis insidiosi sunt, magis quoque sunt injusti. Magis autem insidiosa, quam ira, est cupiditas: ergo & injusta magis. Magis autem insidiosam esse, planū est. Occulte enim subit, nō cum impetu, quemadmodum ira. Et qui irascuntur, manifeste id faciunt, qui vero concupiscunt, non admodum manifeste, quia furtim & quasi dolose ac occulte cōcupiscunt: ac propterea dolose quoque ipsi & furtim ad ea quę concupiscunt, feruntur. Vnde & Homerus Venerem fallacem dicit, ideoque variam illi vestem tribuit, quo cupiditatum varietatem subinnuit. Sed & illud:

Sermo illic blandus, qui mentem utcunque sagacem
Decipit, ——— ———

huc spectat. Quare si injustior ejusmodi est cupiditas, etiam fœdior cupiditatis quam iræ est incontinentia.

nentia. Proprieque incontinentia est ea intemperantia, quæ vitiositas vocatur.

Præterea, eorum qui absurdis obtemperant voluptatibus nemo dolet, quilibet vero qui irascitur dolet: jam vero vituperatur magis qui dum male agit delectatur, quam qui dolet; quia is qui dolet aliquam dare criminis sui pœnam videtur, ideoq; vituperatur minus. Quare qui absurdis obtemperat voluptatibus, magis quam qui irascitur, vituperatur merito. Majus ergo malum, cupiditatis quam iræ incontinentia est. Ob quæ enim justissime quis irascitur, ea sunt injustiora. Quare magis fœdam cupiditatum esse quam iræ incontinentiam, tum etiam in cupiditatibus corporeis ac voluptatibus, tam continentiam quam incontinentiam esse, planum est ex iis quæ diximus.

CAP. XI.

Quomodo continentia inter se differat & incontinentia: temperantia item & opposita vitia.

IAm vero temperantiæ porro & continentiæ, tolerantiæ item & quæ his opponuntur, intemperantiæ nimirum incontinentiæque & molliciei videamus differentias. Voluptatum enim corporearum, aliæ humanæ, aliæ ferinæ, aliæ morbosę sunt, Et humanæ tales quidem, ut natura delectent hominem, tot vero, quot sunt quibus delectatur ho-

mo, vel bonus, vel vitiositatis humanæ respectu non bonus. Vt, exempli gratia, divitiæ, gloria, cibus, aut nuptiæ. Qui enim eas prosequitur, vel ut oportet, vel minus, aut etiam magis, dummodo rectam rationem nō naturam excedat suam, talis humana delectari voluptate dicitur. Ferinæ vero, quæ humanam qualitate sua & quātitate excedunt naturam. Quare & humanarū excessus voluptatum, cum se ipsæ superant, & humanos egrediuntur terminos, tum sunt ferini. Morbosæ vero, quæ ob morbum aliquem aut insaniam, humanam superant voluptatem, & quæ prętet naturam sunt. Simpliciter ergo, quemadmodum supra, cum de ferina egimus voluptate, distinximus, similesquoque in his voluptatibus sunt habitus.

At in humanis tantum temperantia versatur & intemperantia. ideoq; nec temperantes aut intemperātes feras dicimus, nisi forte translate, nō autem proprie. Ac tum earū inter se respectu tantum loquimur. Nam & illæ, quod ad voluptates corporis, aliquo inter se differunt modo. Ita ut aliis aliæ minus, aliæ delectentur magis. Proprie autem neque temperantes, neque intemperantes dicuntur, quia nullo modo ratione sunt prææditæ, sed omnino ab ea separatæ sunt natura, quemadmodum homines insani.

Ideoque minus malum, quam vitiositas, humana est

na est feritas, minusque metuendum. Humana quippe id quod in homine optimum est corrumpit vitiositas, rationem dico: feritas vero minime. Nec enim habet rationem. Sicut & inanimum malum animato malo est pejus. Illud quippe, quod principium habet à quo impellitur, multo magis nocet malum. Magisque tolerabile id quod non movetur, quam quod movetur est malum: quanto efficere minus potest. Sicut ergo id quod animatũ est inanimo malo pejus est malum, quia principium in se à quo movetur, ipsam videlicet animam, habet, ita id quod ratione est praeditum, quia magis quam id quod ratione caret principium habet, magis nocet, peiusque est. Infinito enim plus mali homo improbus fecerit, quam fera. Et hęc quidem hactenus. Restat, ut reliqua quae proposuimus, persequamur porro.

7 In singulis ergo quae supra commemoravimus generibus, singuli quoq; sunt habitus. In voluptatibus autem humanis & doloribus temperantia, quemadmodum diximus, sed & continentia versatur & tolerantia: & quae his opponuntur. Humanas autem voluptates eas dico & dolores, in quibus temperantia versatur, quę tactui, dico, competunt & gustui. Horũ autem, alii magis superãtur, quam vulgus, & ad eas feruntur, quemadmodũ improbi pauci. Alii vero superant, à quibus vulgus superatur.

tur. Cum autem dolores ſint & voluptates à quibus ſuperantur, & quas ſuperant, qui voluptates ſuperant, continentes, qui ab iis ſuperantur, ſunt incontinentes. Qui vero ita dolores & quæcunque adferunt dolorem ſuperant, ut ab iis non moveantur, tolerantes, & qui ſuperantur facileque ab iis movētur, molles dicuntur. Plerunq; tamen neque tolerantes neque molles ſunt homines, ſed in medio horū, licet ad pejorem magis vergant partem. Eodemque modo in aliis habitibus ſe habet. Quæ tamen accuratius diſtinguenda erunt denuo.

Cum enim voluptatum aliæ ſint neceſſariæ, aliæ non item (jam ante enim, quę & quatenus ſint neceſſariæ diximus) exceſſus autem non ſint neceſſarii, nec defectus, eodemque modo cupiditates quoq; & dolores ſe habeant, qui voluptatum perſequitur exceſſus, & aut eas quę natura magnę ſunt, ſemper quærit, aut quæ natura ſunt mediocres ultra modum petit, ita tamen ut nec violenter ab illis trahatur, ſed conſulto ad eas ipſe tendat, neque alterius rei cauſa, gloriæ, puta, vel lucri, ſed ipſas per ſe petit, is eſt intemperans. Nunquam enim pœnitentia duci, talem neceſſe eſt: ideoque nec ſanari poſſe. Qui enim pœnitentia non ducitur, ne ſanari quidem poteſt. Talis autem eſt intemperans. Qui vero minus quam oportet hæc hujuſmodi quærit, is eſt qui directe opponitur, quem ſtupidū vocant.

Medius

Medius autem, est temperans. Non solum autem qui corporeas, quemadmodum dictum est, persequitur voluptates, est intemperans: sed & qui corporeos dolores, non quod ab iis superetur, sed consulto fugit, eodem quoque modo est intemperans. Eorum autem qui inconsulto ad voluptatem tendunt, alii voluptatis causa id faciunt, alii ut dolorem fugiant cupiditatis. Quare & hi inter se differunt. Ille autem, qui ut dolorem fugiat, sequitur voluptates, mollis; qui vero voluptatis causa, incontinens vocatur. Porro continenti incontinens, molli opponitur tolerans. Etenim in resistendo tolerantia, in superando autem est continentia. Aliud autem resistere est, quam superare. Sicut aliud vincere, quam non vinci. Quare & melior & præferenda tolerantiæ est cōtinentia. Sicut melius, quam non vinci, est vincere. Peior autem incontinentia, videtur intemperantia. Omnibus quippe manifestum est, deteriorem esse eum, qui consulto, & vel sine cupiditate, vel ita saltem ut non imperet violenter cupiditas, voluptatem sequitur, quam qui sub violento cupiditatum est imperio. Prior autem horum intemperans, alter vero est incontinens. Quare deterior quoque quam incontinentia est intemperantia. Continens ergo hoc modo differunt & tolerans: & hæ sunt causæ, cur præferenda tolerantiæ sit continentia, incon-

tinentia item magis sit intolerabilis quam intemperantia.

CAP. XII.

Quæ incontinentia veniam mereatur & mollities.

SEd & pluribus hæc distinguenda sunt. Est ergo cōtinens qui superat cupiditates, tolerans vero qui resistit, nec superatur. Qui vero molliter in iis se gerit quibus & resistere multi possunt, & quæ possunt ferre, is mollis dicitur & delicatus. Quædam enim mollities, sunt deliciæ. Sic, exempli gratia, qui vestem non tollit, ne tollendi subeat laborem, similisque illi est, quem morbus aliquis dissolvit plane & enervavit, cum miserum se esse nesciat, misero est similis. Eodem modo in continentia se habet & incontinentia. Sunt enim voluptates quędam & dolores, ita tum vehementes tum magni, ut qui succumbat iis venia dignus videatur. A talibus enim superari aliquem, nihil est mirum: quemadmodum Philoctetes ille quem in poëmatis suis introduxit poëta Theodectes: qui à serpente ictus, cum aliquamdiu dolori imperasset suo, tandem in clamores prorupit. aut ille qui à Carcino poëta introducitur Cercyon, qui in filiæ suę aliquamdiu tacet contumelia, post tamen à dolore superatur. Plane quod iis evenire solet, qui risum conantur comprimere: fit enim ut effuse in cachinnum solvantur. quod Xenophanto accidit. Quare neque mirum

rum est si à tam vehementibus superentur affectibus: sed si quis ab illis, quibus plerique possunt resistere vel voluptatibus vincatur vel doloribus, neque sustinere eorum possit impetum, nec natura hoc illi conferat aut genus (quemadmodum reges Schytharum natura sunt molles, aut quemadmodum sexus fœmineus mollior est masculo) vel etiam morbus, sed habitus tantum & improbitas, ille venia indignus est. Sed & is qui ludo nimiũ addictus est, mollis nihilominus est, licet intemperans videatur. Qui enim remissionem nimiũ sequuntur, sunt molles. Remissio enim quædam & quies, ludus videtur. Et qui nimium ludo indulget, in remissionis quodam genere modum excedit, & ludibundus vocatur.

CAP. XIII.

De incontinentiæ speciebus, maius item malum esse intemperantiam, quam sit incontinentia.

INcontinentiæ autem duæ sunt species. quarum altera temeritas, altera imbecillitas vocatur. Qui autem ante cum animo suo deliberarunt, nõ cedere affectui, & tamen postea ab eo superantur, iis causa incontinentiæ est imbecillitas. Qui vero sine ulla prius deliberatione à primo statim ejus superantur impetu, temeraria laborant incontinentia. Nõnulli vero cum præsenserunt prius ac viderunt,

animumque suum & rationis diu ante impetum excitarunt, non superantur ab affectu: sicut in quibusdam corporis videmus fieri partibus, quas cum ante fricuimus aut titillavimus, postea nō titillantur amplius. Maxime autem ii qui præcipites & melancholici sunt, temeraria laborant incontinentia. Præcipites quidem, quia festinant semper, neq; judicium expectant rationis: melancholici vero, quia in imaginatione toti sunt, & eam sequuntur. ideoq; & vehementius moventur, neque respiciunt rationem. Omnis vero incontinens, etiam pœnitentia facile ducitur, quemadmodum est dictum. Extincta quippe cupiditate, ratio, quę valet, absurditatem perspicit affectus: unde consequitur pœnitentia.

8. Pœnitentiam vero non novit intemperans: quia neque sana illi est ratio. quare nec videre potest turpitudinem. Ac propterea curari potest incontinēs, nunquā vero potest intemperans. Nec enim quemadmodum supra, cum de iis ageremus, dictū à nobis fuit, ita se res habet. Exercitii quippe & disputandi gratia, id quod probabile erat ibi dicebamus. Ipsa autem res ita se habet. Similis enim intemperantia aquæ intercuti est aut tabi, quæ assiduo fatigat ægrum. morbo vero comitiali incontinentia, quæ aliquod tempus intermittit, neque continenter est molesta. Assiduum enim vitium intemperantia est, semper enim intemperanter agendū esse

 putat

putat intemperans; non vero item incontinens: sed cum à vehementioribus tantum oppugnatur cupiditatibus. Aliud denique intemperantiæ, aliud incontinentiæ genus est. Latet quippe turpitudo intemperantiæ, incontinentiæ vero non item. Novit enim turpe esse cedere affectui suo incontinens. Quare utraque incontinentię specie, fœdior intemperantia est.

Quod ad ipsas vero incōtinentiæ species, fœdior temeritate est imbecillitas. qui enim imbecilli laborant incontinentia, ab affectu minore, qui temeraria vero, à majore superantur. Eos enim quibus deliberare adhuc licet, satis manifestum est, non ita vehemēter ab affectu oppugnari. Temerarii autem hoc ipso quod deliberare non possint, ab eximiis ostendunt se cupiditatibus invadi. Jam vero simpliciter etiā turpius est post deliberationem, tanquam armatum superari, quam sine deliberatione victum esse. Qui enim imbecilli laborat incontinentia, iis qui facile & à parva vini copia, aut minore certe quam plerique, inebriantur, est similis.

Vitium ergo esse incontinentiam, manifestum est. Licet non simpliciter quemadmodum intemperantia, sed respectu quodam. Quatenus enim quamdiu in perturbatione illa versatur, præeligit malum, est vitium: quatenus vero non omnino sequendum esse putat illam perturbationem, non est

 vitium.

vitium. Quare similis est Milesiis illis, de quibus Demodocus ait, qui perstringit eos: Non quidem desipientes sunt Milesii, sed quæ desipientes, agunt. Eodem quoque modo incontinentes, intemperantes quidē non sunt, sed quæ intemperantes, agunt.

Cum præter rectam ergo rationem corporis voluptates sequatur incontinens, non quod persuaserit sibi bonas eas aut sequendas esse, intemperans vero sequendas eas esse sibi persuaserit, facile mutari potest incontinens, minime autem potest intemperans. Actionum quippe principium, ipsum nimirum bonum, finemq; cujus causa fit aliquid, cōservat virtus, corrumpit improbitas. Per virtutem quippe pervenimus ad bonum, improbitate vero ab ea recedimus. Finis autem ejusmodi nec ratione cognoscitur nec demōstratione, sicut nec demonstratione mathematica cognoscuntur principia. Sed virtus quædam potius est, vel natura comparata vel consuetudine, ut rectam aliquis de fine opinionem habeat. Vel à natura enim, vel à consuetudine talis nobis contingit cognitio. Quare qui bonum, quod tanquam finem nobis proponere debemus, & noverit, & quæ eo tendunt, egerit, is temperās vocatur. Qui vero pro fine sibi proponit malum, eoq; voluptates dirigit suas, intemperans dicetur.

Qui vero finem proponit bonum, & eodem actio-

actiones dirigendas putat suas, & tamen nihilominus à recta ratione perturbatione abstrahitur quadam (non quod oportere aliquem sequi hujusmodi voluptates putet, sed quod in ipsis tantum peccet actionibus) talis nec temperans dici nec intemperans poterit. Nam & temperante pejor propter actiones, & intemperante melior, propter rationem est. Alter enim aliquatenus, alter vero simpliciter est malus. Incontinenti vero alius opponitur, continens nimirum, qui à vera ratione perturbatione nulla abstrahitur. Vnde apparet & honestum habitum continentiam, & malum habitum esse incontinentiam.

CAP. XIV.

Quis sit continens per se, & quis per accidens.

SEd & illud quærendum est de quo dubitavimus prius. Vtrum qui in omni manet proposito, sit continens, an qui in recto tantum. Eodemq; modo & de incontinente. Per accidens ergo continens is dicitur qui in omni manet proposito, per se vero qui in recto tantum, & vera ratione. Eodemq; modo incontinens per accidens, qui in quavis non persistit opinione, per se vero qui non in recta. Si quis enim quid petit aut eligit, nō per se ipsum, sed alterius causa, hoc quidem per accidens, illud vero cujus gratia id petit, per se petit. Nam qui gloriæ causa opes petit, per accidens quidem opes, per se au-

se autē gloriam petit. Eodem modo in his quoque. Nam qui in bona opinione & recto persistit proposito, ipsum quia bonum est, petit bonum: quare per se est continens. Qui vero in proposito non recto, & in opinione falsa persistit, ideo quia bonum arbitratur esse id quod eligit, persistit (id autem arbitratur, quia obscurum aliquod boni vestigium in eo apparet) ideoque propositum non rectum, & opinionem falsam, tanquam rectam amplectitur veramque. Quia ergo non per se eligit quæ eligit, & in quibus persistit, sed propter bonum illud, non per se, sed per accidens est continens. Eodemq; modo & in oppositis se habet. Quodammodo enim incontinens, qui in quacunque opinione non persistit, simpliciter vero, qui non in recta. Simpliciter enim & per se pro eodem sumuntur.

CAP. XV.

Eos quos pertinaces vocant, & qui suæ adhærent tantum opinioni, non esse continentes.

QVos vero pertinaces vocant, ii in opinione quidem permanent aliqua, & in proposito nonnunquam vero bonoque persistunt, neque tamen sunt continentes. Sed quemadmodum liberalibus similes sunt prodigi, fortibus audaces, eodem modo continentibus hi quoque. Suntq; sicut illi quibus difficulter persuaderi aliquid potest, neque facile in aliam possunt traduci sententiam.

Quate-

Quatenus ergo in ſententia manent, continentibus ſunt ſimiles. Hoc intereſt, quod ratione & perſuadendo mutantur continentes, nulla vero ratione pertinaces. Multi vero à cupiditatibus & voluptatibus trahuntur. Sunt autē pertinaces, & qui propriis opinionibus adhærent, indocti agreſteſque. Indocti quidem agreſteſque, quia principia, quibus perſuaderi poſſint, ignorant. Qui vero propriis adhærēt opinionibus, voluptatis cauſa & doloris non facile perſuadentur. Hoc ipſo enim quod perſuadere aliquid conantibus nō ſuccumbant, delectari videntur: contraque dolent, ſi eorum reſcindantur quaſi decreta. Ideoque magis incontinentibus ſunt ſimiles, quam continentibus, qui propriæ ſententiæ adhærent: non enim rationem, ſed affectus ſequuntur, ut illi.

Sunt autem quidam qui in opinionibus perſiſtunt veris, aut non perſiſtunt in falſis, idque cauſa voluptatis: qui non ſunt improbi, quia laudandæ voluptatis cauſa, aut perſiſtunt, aut non perſiſtunt. Sicut Neoptolemus, qui non perſiſtebat in iis quæ Vlyſſi receperat, neque Philocteten fallebat, idque non improba inductus voluptate, ſed honeſta. Nec enim qui voluptatis cauſa ſimpliciter facit aliquid, intemperans improbuſve eſt aut incontinens dicendus, ſed qui fœdæ alicujus, is demum vituperatur.

CAP. XVI.

De incontinentia, quomodo ad temperantiam se habeat: & quo pacto prudens aliquando videatur esse, qui incontinens est.

CVm autem habitus laudandus sit continentia, sequitur duorum vitiorum esse medium: quorũ ab altero quidem superabitur, alterum vero superabit. Iam habitus qui superat, incontinentia est, qui superatur, caret nomine. Is autem est, quo minus quam oportet, voluptatibus corporeis delectantur homines: qui & ipsi à recta discedunt ratione. In recta enim ratione non persistit incontinens, quia plus quam oportet voluptatibus delectatur. Qui vero deficit, præter rectam & ipse rationem facit, quia minus quam oportet sequitur jucunda. Continens autem in recta persistit ratione, neq; ab ea, aut parvę voluptatis causa abit, aut magnę. Cum vero & laudanda & honesta sit continentia, necesse est eos qui utrinque sunt habitus, improbos esse & cum continentia pugnare. Sed quia nomine caret, raroque contrarius evenit habitus (rari enim illi sunt admodum, qui minus quam oportet corporeis delectantur voluptatibus) ideo sola contraria videtur esse incontinentia: quia, dico, raro reperitur stoliditas.

Temperans autem etiam qui continens est, & intemperans qui est incontinens, vice versa, ob similitu-

militudinem vocatur. Multa enim ſimilitudinis cauſa eodem appellantur nomine. In iiſdem quippe & temperans verſatur & continens, neque præter rectam rationem quicquam agit earum altera: licet temperanti quidem non adverſentur, continenti vero adverſentur cupiditates ſuę. & pręter rationem quidem nō delectatur temperans, delectatur vero, non autem trahitur à voluptàtibus continens. Eodemque modo, quatenus ab iiſdem ſuperantur voluptatibus, ſimiles quoq; inter ſe ſunt, intemperans & incontinens. Hoc tamen differunt: quod petendas eſſe voluptates putat intemperans, non putat incontinens.

Eademque ratione à prudentiæ quadam ſimilitudine incontinentes aliquos prudentes vocant. Quidam enim incontinentes ſunt ſolertes: ſimilis autem prudentiæ eſt ſolertia. Solertes quippe, quatenus quod fieri oportet noverunt, ſimiles ſunt prudentibus. Hoc rurſus intereſt, quod illi id quod fieri oportet noverint tantum, non vero in agendo pręeligant: prudētes vero id quod fieri oportet non noverint tantum, ſed & agant. Ideoque prudens, ſimul vir bonus eſt: incontinens vero, licet ſit ſolers, improbus eſt tamen, & reprehenditur.

10

Etenim, licet quid oporteat fieri, norit ſatis, non quemadmodum prudēs tamen ad agendum contemplationem transfert ſuam, aut utitur ſcientia,

ſed, quemadmodum dictum eſt, ſicut qui dormit, aut eſt ebrius. Et ob hanc quidem ſimilitudinem, incontinens qui ſimul & ſolers eſt, & dicitur prudens, & ſimilis prudenti eſt. Siquidem & ille qui ſimpliciter incontinens eſt, non ſimpliciter quoq; improbus eſt, ſed ex parte tantum. Non enim eſt injuſtus: neque enim inſidioſus. Quia enim ſponte quod improbum eſt, agit, novitque eſſe improba quæ agit, ſed & improbum eſſe non ignorat finem, quo tendunt, ut neque quæ meliora ſunt agenda eſſe, ex parte improbus, ex parte nō eſt. Actio quippe improba, judicium vero eſt rectum. Ejus vero qui in corporeis improbus eſt voluptatibus, intemperantis nimirū, & actio improba eſt & judicium. Itaque in altero tantum peccat alter. Incontinens enim aut imbecilli incontinentia eſt incontinens, aut temeraria. Vterq; autem in actione peccat tantum. Temerarius quippe, ne deliberat quidem: imbecillis vero ita deliberat, ut putet fœdis nō obtemperandum eſſe voluptatibus. in utroque vero corruptus eſt intemperans. Ideo civitati, quæ omnia quæ oportet decrevit, legeſque habet optimas, nihilque hac quidem in parte fecit reliquum, ſed nulla earum utitur, ſimilis eſt intemperantia. Planeque quod Anaxandrides cavillabatur olim:

Vrbs ſtatuit: at quæ deſtruit leges ſuas.

Contra vero urbi quæ legibus quidem utitur, ſed impro-

improbis, similis est intemperans. Omnis autem tum continentia, tum incontinentia in excessu est ejus habitus, qui est multorum. A quibus enim superantur plerique, ea superat continens: quæ vero superant plerique, ab iis superatur incontinens.

Iam vero qua laborant melancholici difficilior sanatu est, temeraria nimirum, quam imbecillis incontinentia: ita dico, qua deliberant quidem etiam incontinentes, sed non persistunt. Sicut & qui à natura sunt incōtinentes, difficilius sanātur, quam qui à consuetudine. facilius enim cōsuetudo mutatur, quam natura. Ideo enim difficilis mutatu cōsuetudo est, quia similis naturæ est. Sicut Evenus ait:

Temporis hanc multi curam affirmamus, amice.
Postremamque homini naturam dicimus esse.

CAP. XVII.

De voluptate.

IAm autem de voluptate videamus & dolore. Quæ quidem quæstio propria illius est, qui in civili occupatur scientia. Hic enim quasi finis ipsius est præcipuus, quemadmodum ex superioribus liquebat. Finis autem est id quod bonum est & optimum, quo tanquam norma quadam bona activa distinguimus à malis. Quæ enim ad finem ducunt illum, bona arbitramur: quæ vero abducunt, mala. Cum voluptas ergo aliis bonum, aliis malum,

quibusdam etiam finis ipse videatur optimus, omnino de voluptate ei agendum erit, qui civilem profitetur scientiam. Vt omittam, necessarium id esse, cum de virtute agitur ac vitio. In voluptatibus enim ac doloribus, virtus, ut supra dictum est, versatur, & vitium. Quare requiritur, ut is qui de virtutibus agit, etiam de voluptate loquatur. Adde quod felicitatem quidam cum voluptate conjunctam dicunt esse. Vnde etiam Græci μακάριον ἀπὸ τοῦ χαίρειν, id est à gaudendo felicem vocant. Ante omnia autem, quæ aliis de his videantur, est dicendum.

Aliis ergo neutiquam, nec per se nec per accidēs bonū videtur voluptas esse. Neque enim arbitrantur idem & bonum esse & voluptatem posse. Aliis rursus inhonestę pleræque voluptates, quædam tamen etiam videntur bonæ. Rursus alii, etiam si bonum omnis voluptas esset, minime tamen finem esse voluptatem posse putabant. Atque hæ quidem aliorum de voluptate sunt opiniones.

CAP. XVIII.

Nullam voluptatem bonum esse.

IAm vero causæ, cur singulis hoc aut illud videretur, explicandæ sunt. Qui ergo nullam omnino voluptatem bonū putabant esse, ita argumentari solebant. Omnis voluptas generatio est in naturam sensibilis: plantarum enim in naturam generatio,

neratio, si nō sit sensibilis, non est voluptas. Si ergo voluptas est generatio, generatio autem est imperfecta, illud autem quod imperfectum est, non est bonum, voluptas quoque non est bonum. Id quippe quod factum est, non vero ipsum fieri bonū vocamus. Neque enim ejusdem generis cum finibus suis in quos desinit, potest esse generatio. Sicut nec ejusdē generis cum ædificio est ædificatio. Præterea: quæ fugienda sunt, fugit vir temperans; est enim honestus: fugit autem voluptates: voluptas ergo non est bonum. Præterea: id quod bonū est sequitur vir prudens, voluptatem autem non sequitur (quod enim sine dolore est potius, quam voluptatem ipsam sequi solet) voluptas ergo non est bonum. Præterea: prudentiæ obstat voluptas, eoque magis quo major est voluptas (nemo enim qui in maximis versatur voluptatibus, contemplari potest aliquid) Præterea: omne quod bonum est, artis opus est: nullius autem artis opus est voluptas: voluptas ergo non est bonū. Præterea: voluptatem belluæ, & qui sine ratione feruntur pueri, sequuntur: quod vero ea quæ sine ratione feruntur sequi solent, non est bonū: voluptas ergo nō est bonum.

Iam vero bonum non esse omnem voluptatem, idcirco videbatur: tum quia nonnulla quæ jucunda sunt, simul noxia sunt & morbosa: tum quia fœdæ nonnullæ sunt voluptates & pudendæ.

Non

Sed nec finem voluptatem, quia generatio est & motus, finis vero terminus est, ad quem tendit motus. Et hæc quidem fere sunt quæ de voluptate dicuntur. Quarum illa quidem quæ bonas alias, alias malas statuit voluptates, vera est sententia: reliquæ vero & falsæ sunt, & à nobis quantum fieri potest, refutandæ. Ac primo quidem de primo agamus.

CAP. XIX.

Respondetur ad ea argumenta quibus bonum negatur voluptas esse.

12

NOn sequi ergo ex iis quæ diximus, aut bonũ non esse, aut non esse optimum, voluptatem, ex his patet. Cum enim dupliciter dicatur bonum, alterum simpliciter per se & proprie, sicut virtus, alterum vero non simpliciter, sed alicui bonum, sicut præmiari pręmiatori bonum est, sequetur etiam omnem naturam ac habitum, omnem item generationem ac motum, partim simpliciter, partim alicui bonum esse. Similiterque in malo. Motus enim generationes & habitus mali simpliciter sunt quidam, quidam alicui tantum, ut puta cuidam malo. Rursus alii semper alicui mali sunt, alii certo quodam modo, parvoque tempore. Et simpliciter quidem mali, sicut omne, exempli gratia, vitium: cuidam mali, ut intemperanti temperantia, semper & omni modo. Cuidam mali,

sed

ſed non ſemper, ſicut intemperanter agere incontinenti. Extincta enim cupiditate, malum videtur: & quaſi cum perturbatione quoque deſinit. Cum ergo omnis tum motus ita dividatur, tum generatio, ſitque alia ſimpliciter mala, alia cuidam tantum, motus autem ſit voluptas quoque, ſequitur nõ omnem voluptatem eſſe malam. Quibus enim æquum eſt, delectari poteſt aliquis: ut, exempli gratia, qui virtute delectatur, aut ſapientia. Sicut contra rebus malis delectatur aliquis. Et ſimpliciter quemadmodum in univerſum diſtinximus. Præterea, boni, aliud eſt habitus, ut qui juſtitiæ habitũ habet, aliud eſt actus, ut qui id quod juſtum eſt, facit. Porro actus defectum actu ſuo ſupplet habitus. Sed & naturalis conſervatur habitus. Sicut ſanitas ineſt quidem, ſalubribus tamen conſervatur cibis. Actus ergo qui conſervat habitum, tam hic quam ille, eſt jucundus. non per ſe tamen, ſed per accidẽs. Neque enim hoc ipſum ut defectus ſuppleatur naturæ, eſt voluptas, ſed hoc ſequitur voluptas. Si enim hoc voluptas eſſet, vel naturalis nimirum vel conſuetudine comparati ſupplere defectum habitus, etiam omnis voluptas hoc eſſet. Nunc vero nõ ita habet. Nõ ergo ſenſibilis in naturam generatio eſt voluptas. Hoc vero defectus naturalis expletio eſt. Atque ita argumẽtum ſolvitur eorum, qui nullam voluptatem bonum eſſe probant. Iam vero nõ

omnem voluptatem eſſe expletionem, vel ex eo apparet, quod ſine dolore & cupiditate voluptates ſint nonnullæ: cum ſine illis talis non poſſit eſſe expletio. Sic, exempli gratia, quæ ex contemplatione ſcientiarum petitur voluptas, ſine defectu aut dolore eſt. Cum enim nondum adeſt, ſed adhuc animæ innaſcitur ſcientia, voluptatem quidem adfert ſua præſentia, nullum tamen abſentia ſua adfert dolorem: ſiquidem nec defectus eſt abſentia ſcientiæ: nec enim erat cum adeſſet ſcientia; nunc vero, periit. Sed & corporeæ quædam voluptates, ſine defectu tales & dolore ſunt: non ſolum enim cum egemus cibo, nutrimēto delectamur cibi, ſed & poſtquam ſupplevimus defectum nonnullis delectamur cibis. Nec enim iiſdem cum egemus delectamur, & cum expleti ſumus. Poſtquam enim expleti ſumus, iis qui proprie jucundi ſunt delectamur, & illi grati ſunt omnibus: antequam vero expleti ſumus, quibuſlibet, & ſæpe contrariis delectamur. Vnde apparet, alias ſimpliciter, alias quibuſdam, eſſe voluptates. Sicut enim ea quæ jucunda ſunt, ita & quæ ex iis oriuntur voluptates ſe habēt. Non omnem ergo voluptatem, naturalem eſſe expletionem, monſtratum eſt. Sicut nec omnis expletio eſt voluptas. Sanitatis quippe, qui naturalis eſt habitus, & certa quadam ratione fit ciborum, jucunda non eſt expletio. Quare nec verum eſt, generatio-

nerationem in naturam sensibilem, esse voluptatem. Ideoque nec ex his necessario infertur, voluptatem bonum non esse.

CAP. XX.

Respondetur ad argumentum, quo voluptas non esse optimum probatur.

SEd & illi qui negant finem optimum esse voluptatem, non necessario argumentantur. Si enim finis esse nequit voluptas, necesse est semper ea melius aliquid reperiri, finem nimirũ. Omnium enim optimus est finis: ipse enim optimum est & præstantissimum. Non necesse est vero. Nec enim generatio est voluptas: ut necesse sit, meliorem in ea finem esse generatione. Neque semper in generatione consideratur, sed actus est & finis. Sed neque in constitutione cõsideratur habituum: (ut, exempli gratia, cum ea quæ justa sunt agit aliquis, & justitiæ in animo habitum format quasi, cum tamen nondum sit justus:) sed in usu potius ipsius habitus, cum jam justus aliquis factus, ipso postea justitiæ utitur habitu. Ideoque nec omnium voluptatum est finis, sed ipsæ interdum sunt finis. Illi quippe actus, qui ad perfectionem ducunt naturæ, non ipsæ sunt finis: sicut actus ille qui secundum medicinæ instituitur habitum, finem habet sanitatem. Eas vero quæ non ad naturalem ducunt perfectio-

nem, sed ipsę naturalis sunt perfectio, satis planum est, finem non habere alium, sed ipsas esse finem aliorum. Vt si quis secundū perfectum naturæ operetur habitum. Talis quippe actus, finis aliorum est, non vero ad alium ipse dirigitur finem. Vnde neque omnis voluptas, licet sit actus, finem habet. Est enim habitus ipsius secundum naturam actus. Quare nec vere dicitur, sensibilem generationem esse voluptatem, sed potius habitus secundum naturam actus, dicenda est. Pro eo enim quod sensibilis addunt, potius non impeditus addendum est. Atq; ita erit voluptas, habitus secundum naturam non impeditus actus. In superiore autem ostendimus capite, non omnem voluptatem generationem esse ad naturam: quare nec plena est ejusmodi definitio. Pręterea, nec sensibilis est omnis. Ea quippe quæ in contemplando consistit, non est sensibilis voluptas. Actus autem, sensibilem etiam habet generationem. Neque ulla est quæ non sit expedita voluptas. Cum autem secundum naturam dicimus, omnem complectimur habitum, naturalem simul & qui in consuetudine consistit. Nam & qui consuetudine comparatur, secundum naturam est habitus: quia natura ad ejusmodi nascimur habitus, ideoque eos habemus. Qui ergo secundum aliquem non impedite operatur habitum, delectatur: & hoc ipsum est voluptas. Ideo autem generatio

quibus-

quibusdam visa est voluptas, quia voluptatem putabant esse, id quod bonum proprie & optimum vocatur: id autem quod proprie bonum est, actum esse. Sed nec quicquam differre actum & generationem. Quod falsum est: neque enim idem generatio est & actus. Generatio quippe, à non esse ad esse via quædam ipsius est habitus. Actus vero, quod optimum vocamus, postquam adepti habitum sumus, secundum hunc ipsum jam perfectum, operatio.

CAP. XXI.

Respondetur ad argumentum quo probatur non omnem voluptatem bonum esse: quare item mala videatur esse: postremo & cur necesse sit voluptatem optimum esse, demonstratur.

SEd neque malam esse voluptatem est necesse, quia nonnulla jucunda sunt morborum causæ. Nam si illud esset, sequeretur etiam ea quæ salubria sunt mala esse, quia interdum, ne quis ditescat. impediunt, multasque opes evertunt. Sed non propterea mala sunt. Neque enim quod alii alicui adversatur bono, continuo est malum. Sicut interdũ sanitati nocet contemplatio, nec propterea tamen est malum. Quare nec voluptas, licet morborum causæ nonnulla sint jucunda, est malum.

Sed nec quia nonnullæ prudentiam ac contemplationem impediunt voluptates, propterea malũ est voluptas. Nec enim prudentiam impedit pru-

dentiæ voluptas, nec artis artem, sed singulos potius auget habitus propria unicuiq; voluptas. Itaq; alienæ potius sunt quæ habitum impediunt voluptates, & quia non pertinent ad eum, turbant cum quoque. Ex quo quidem non sequitur, malũ eum esse: sicut contemplatio, quemadmodum jam dicebamus, nocet sanitati, tanquam non conveniens sanitati actus. Neque ex eo tamen sequitur malam contemplationem esse.

Sed nec quia nullius opus est artis, ideo malum sequitur esse: ita enim malus esset omnis actus. Nullius enim artis perfectio est actus. Facultatem quippe ars, actum autem producit facultas. Sic, ut gubernare aliquis possit, causa est ars gubernatrix: hoc ipsum autem quod gubernare potest, actus illius qui ex eo procedit, est causa. Adde quod artis nonnunquam est voluptas. sic unguentaria ars & coquinaria, voluptatem inducunt.

Iam vero quod temperantes viri & prudẽtes voluptatem fugiunt, vitamque potius quæ sine dolore est sequuntur, iis quæ decimo octavo dicta sunt capite, solvitur satis. Cum enim alię voluptates simpliciter bonæ, aliæ non simpliciter sint bonæ, eas quæ non simpliciter sunt bonæ pueri sequuntur & belluæ: eas autem fugit temperans; suntque hæ solæ quibus dolorem vitat. Eodem modo prudens quoque, & quicunq; est honestus. Intelligo autem

eas,

eas, quæ cum cupiditate ſunt & dolore, corporis nimirum (nam hæ tales ſunt) earumque exceſſus, in quibus verſatur intemperans. Ideoque has fugit temperans quoque. Eas vero quæ ſimpliciter ſunt voluptates, temperans quoque perſequitur & prudens: quæ temperantes quoque ſunt voluptates, neque aliud quam laudabilium habituum ſunt actus. Vt, exempli gratia, temperantiæ, juſtitiæ, ac contemplationis.

Quoniam autem & dolor, alius quidem bonus, alius vero malus eſt & fugiendus, rurſuſq; ejus qui fugiendus eſt, alius per ſe fugiendus eſt, ut, exempli gratia, is quem virtus adfert dolorem, alius ſecundum quid, ſicut pœnæ alicujus dolor aut damni, qui ſecundum quid eſt fugiendus, quia contemplationem turbat: ſequitur quoque id quod dolori eſt cõtrarium, voluptatem dico, neceſſario aliam ſimpliciter, aliam aliquatenus fugiendam eſſe. Neceſſe enim eſt ei quod ſimpliciter eſt malum, id opponi quod ſimpliciter eſt bonum: eique quod aliquatenus malum eſt, id quod aliquatenus eſt bonum. Neque enim revera illa Speuſippi, qua inſtando ſolvere hoc argumentum conatur, procedit ſolutio. Vult enim, quemadmodum majus & minus ęquali ſunt contraria, ita voluptatem quoque indolentiæ opponi ac dolorem. Illam quidem ut majus, hunc vero ut minus. Eſtque bonum indolẽtia, ma-

lum

lum vero voluptas, ac dolor. Hæc enim nulla ex parte probabilis est ratio. Nemini enim malum videtur voluptas. Nemo enim ipsam dicet voluptatem, quatenus est, malum esse.

Sed nec quicquam vetat bonum esse voluptatem ac optimum, quia nonnullæ voluptates sunt malæ. Sicut, nec quia multæ malæ sunt scientiæ, quicquam obstat quo minus optimum sit scientia. Forte enim nō fieri potest tantum, sed & necessariū est, optimū esse voluptatem, maximeq; eligendam. Si enim omnis habitus aliquis est actus, felicitas vero & id quod est optimum, boni habitus, sive unius optimi sive omnium non impeditus est actus: voluptas verò ejus qui secundum naturam est habitus, nō impeditus est actus, necesse erit felicitatem, ipsumque id quod est optimum, esse voluptatem. Neque quicquam obstat, quod nonnullæ malæ sunt voluptates. Iam vero necesse esse, ut actus non impeditus sit felicitas, est planum. Perfectam enim esse oportet. Nullus autem, qui impeditur, perfectus esse potest actus. Ideoque, sicut in superioribus dicebamus, bonis quoque externis opus habet felix, ne ipsius impediatur actus. Qui vero eum qui inæqualiter vivit, magnasque in calamitates incidit, felicem dicunt esse si sit bonus, vel ignari vel volentes nihil dicunt. Bonis quippe corporeis, ut puta, sanitate, ac longævitate opus quoque habet

felix:

felix: ut & reliquis corpori necessariis, & fortunæ favore. Ideoque quidam eundem fortunatum esse putarunt ac felicem: quia sine fortunę favore nemo plene potest felix esse. Non tamen idem est. Honestum enim esse oportet felicem: atqui non omnes felices sunt honesti. Sed & obstat interdum virtuti, perturbatque virum honestum, si nimia sit fortunę benignitas. quæ quidem ne bona quidem fortuna appellari meretur. Siquidem in eo ipso, ut ad felicitatem aliquid conferat, bona fortuna consistit. Vnde etiam ex hoc ejus desumitur definitio, quemadmodum & nomen. Neque enim, nisi ad felicitatem conduceret, merito hoc appellari posse videtur nomine. Vnde apparet, illas voces, non impeditus, actui felicis addi debere. Hoc autem, actus nimirũ nõ impeditus, est voluptas. Aliqua igitur voluptas, est felicitas. Sed & ex eo, quod & belluæ & homines, reliquaque omnia voluptatem sequantur, apparet voluptatem esse optimum. Omnia enim uno quasi ore clamant, bonum optimumque voluptatem esse: unde etiam ad eam feruntur.

At nunquam penitus fama interit ulla, nec errat,
Quam multi celebrant populi.

Non omnia autem optimam sequuntur voluptatem, sicut nec ejusdem naturæ sunt omnia. Voluptatem vero omnia sequuntur, licet bonam alii, alii malam. Imo neque malam fortasse quicquam

sequitur voluptatem: neque enim quam putat se quærere, aut quam à se peti diceret, hanc petit quoque: sed optimam omnia sequuntur. Omnia enim natura appetunt bonum. Quia divinū quid omnibus innatum est, proprieque ad bonam cuncta feruntur voluptatem. Quamvis propriæ voluptates videantur esse corporeæ: quod propterea accidit, quia quamplurimum ad eas se applicant, earumq; participes sunt omnes. Atque ita quia solæ hæ sunt notæ, solas has voluptates vocant. Quia vero hæ voluptates non proprie etiam sunt bonæ, nullam voluptatem bonum esse dixerunt. Apparet ergo necesse esse, ut voluptas sit bonum.

Præterea si voluptas, isque qui secundum voluptatem instituitur actus, non sit bonum, ne jucunde quidem vivere poterit vir felix. Atqui necesse est, ut cum voluptate vivat is qui est felix, quare nec fieri potest, ut non sit bonū voluptas. Iam vero, quod si cum voluptate vivat qui est felix, hinc quoque effici ut voluptas sit bona, vel ex eo apparet, quod felicitati nihil adesse possit, quod aut malum sit, aut non proprie bonum. Quare enim si non est bona, petit eam vir felix? Quod si nec bonum sit voluptas nec malum, ne dolor quidem aut bonum erit aut malū: ex quo sequitur ne fugiendam quidem esse. Quare ergo, si fugienda non est, fugit eam is qui est felix? Neque enim fugienda est nisi simul sit mala.

Atqui.

Atqui non fugere dolorem non poteſt vir felix. Neceſſe enim eſt ſimul jucundam eſſe vitam felicis. Quod quidem fieri non poteſt, niſi ſimul jucundi ſint actus felicis. Quomodo enim jucundiſſimus poſſet eſſe? Si autem neque malum eſt voluptas, neque non bonum, ſequitur bonum eſſe.

Cap. XXII.

Quaeritur cur fugiendus ſit omnis dolor, cum non omnis voluptas ſit bona: & reſpondetur. 14.

DVbitare autem poſſet aliquis, ſi bonæ quædam & eligendæ, quædam malæ ſunt voluptates, ſicut corporeæ in quibus verſatur intemperans, quare malus ac fugiẽdus ſit omnis dolor. Neceſſe enim eſt, eum qui bonis opponitur voluptatibus, dolorem, malum eſſe, ſicut qui malis opponitur, bonum. malo enim contrarium eſt bonum. Quod ſi malus eſt dolor, bonæ eſſe videbuntur voluptates corporis. Ad hæc reſpondemus; ita bonas eſſe voluptates corporis, ut non ſint malæ: quod enim non eſt malum, illud eſt bonum. Aliquatenus enim hoc procedit. Hoc ergo modo bonę ſunt, quæ nõ excedunt modum. Ideoque dolores quoq; qui his opponuntur, non ſunt boni. Cum enim alii habitus excedant, alii non excedant modum, excedunt quidem neceſſarii: quemadmodum exempli gratia, nutriendi facultas, reliquęque neceſſariæ, ac

poſtremo quæ ſunt corporis. Plus enim quam oportet uti illis poteſt aliquis. Nō excedunt autem, qui ſi intendantur, non excedunt modum, ſed ſemper ſunt boni: quemadmodum, exempli gratia, habitus contemplandi.

Cum autem habitus ſequantur voluptates, neceſſe eſt etiam alias voluptates eſſe quæ excedunt, alias eſſe quæ non excedunt modū. Quæ ergo modum excedunt, ſunt malæ, in iiſque intemperans verſatur & incontinens. Quod ad oppoſitos vero dolores, nō in excedentibus verſatur intemperans: ſed excedētes magnaſque ſequitur voluptates, parvos vero fugit dolores. Vnde apparet illos, qui in intemperantibus cum excedentibus pugnant voluptatibus, dolores, non excedentes, ſed mediocres eſſe: taleſque, quales nemo honeſtus vitaret, quia ne ſunt quidem dolores: ſed ei qui exceſſum ſequitur voluptatum dolorem adfert, quod mediocriter iis & ſicut ratio poſtulat, utatur. Solvitur ergo hoc modo dubitatio: iique qui modicis contrarii ſunt voluptatibus dolores, non ſunt boni. Modicæ enim corporis voluptates ſunt bonæ, quatenus nō ſunt malæ. Qui vero excedentibus ſunt oppoſiti, ſunt mediocres, ac ne dolores quidem: ideoq; nec fugiendi. Omne itaque bonum fugiendo eſt contrarium, malæq; voluptates bonis contrariæ ſunt doloribus, ſicut fugiendis bonæ.

CAP. XXIII.

Quare corporeæ voluptates contemplativis præferendæ esse videantur.

QUoniam vero non ſolum id quod verum eſt, dici debet, ſed & cur id quod contrarium eſt, falſum nimirum, verum eſſe videatur (nam & hoc ad veritatis aliquid cognitionem facit: cum enim cauſa apparet, cur probabiliter verum videatur id quod eſt falſum, ejuſq; convicta eſt falſitas, majorem id veritati conciliat fidem) hoc quoque dicendum erit, cur corporeę nimirum voluptates, magis quam quæ proprie bonæ ſint, eligendæ videantur. Primum quidem, quia corporis medicantur doloribus, eoſque quamvis ſint maximi facile exſuperantes expellunt voluptates. Ideoque ipſo corporei doloris tempore petuntur: quia violenta eſſe remedia videntur, nec difficulter ei, qui ex defectu voluptatum procedit, dolori medentur. Deinde quia ab illis petuntur, qui aliis delectari voluptatibus non poſſunt. Multi autem ſunt tales: ideoque id quod ab illis appetitur, bonum videtur eſſe & eligēdum: Multi ſunt, dico, qui non tantum naturales explere cupiditates ſtudēt, ſed & aſcititias quaſdam excogitant. Sicut illi, qui ſitim conciliant ſibi, ut ſemper ſolida voluptate frui poſſint. Quod quidem ſi nec rationem excedat, nec modum, neque noxium eſt (modicæ enim voluptates non nocent corpori)

neque reprehensione est dignum. sin modum excedant & noceant eæ quas appetimus voluptates, malum id est ac vitiosum. Modicis quippe uti voluptatibus minime reprehendi potest, quia naturæ suæ causa, quæ in assiduis versatur molestiis, aliqua voluptate, tanquam quiete uti homo cogitur. Semper enim laborat homo, sicut physicę docent rationes: quæ ipsum quoque visum ac auditum labore aliquo volunt constare, qui tamen ne appareat aut sentiatur, consuetudo efficit. Ideoque aliqua homini opus est voluptate. Qui vero contemplativis destituitur voluptatibus, eum necesse est corporeis uti. Quare qui modice utuntur iis, ita ut corpori non noceant suo, non reprehenduntur. Similiter autem à juvenibus appetuntur voluptates, sicut ab intemperantibus, quę ad nutriendi facultatem spectant: quod sponte impelli à natura videntur, ut crescant. Eodemque modo se habent, quemadmodum vinosi. Edendo enim semper, bibendo, ac dormiendo, integram harum rerum cupiditatem servant, sicut illi sitim. Ideoque jucunda est juventus, quia cum cupiditate semper rebus fruitur necessariis. Eodemque modo qui natura sunt melancholici, semper violenter appetunt, perpetuaque opus habent medela. Semper enim corpus illis propter temperamentum hoc pungitur. Hi ergo sunt qui voluptates quærunt, & hæ causæ sunt, cur ab illis quæran-

quærantur. Simpliciter autem omnis corporea ad expellēdum corporis dolorem quæritur voluptas. Dolorem enim pellit voluptas, non modo contraria illi, ſicut altricis facultatis voluptas, altricis dolorem: ſed & alia, ſi vehemens fuerit. Atq; ob hanc cauſam corporeæ appetuntur voluptates, & ex his intemperantes improbique dicuntur.

Contemplativæ vero, quas dolor non præcedit, voluptates (non enim in his ſicut in corporeis voluptatem dolor præcedit) nunquam debitum excedunt modum (neque enim quiſquam plus quam oportet contemplari poteſt) ſed laudabiles ſunt ſemper: quia quæ in iis ſunt jucunda, natura ſunt jucunda, non vero per accidens. Iucunda autem voco per accidēs, quæ corporeo medentur defectui ac dolori, ſicut cibi. Illi enim naturæ medētur eſurientis, quæ hac in parte ægra eſt quaſi, ſuppletque defectum: quoties in altera parte nec defectum ſentit, neque eſt ægra (intelligo autem altricem) ſed & habet eam, recteq; valet ex ea, & operatur ex ea, hoc eſt, appetit. Per accidens enim hæc ſunt jucunda, quia ob eam quam afferunt medelam, accidit illis ut ſint jucunda: natura autem jucunda ſunt, nō quæ defectum ſupplent naturæ, ſed quæ actiones efficiunt ipſius. qualia ſunt contemplativa. Actum quippe perficiunt animæ.

Quia autem neque ſimplices ſumus, neque ſola vivi-

vivimus anima; ideo quoq; non eadem nobis sunt jucunda. quoniam nec semper quæ per accidēs bona sunt quærimus, sed modo hæc, modo illa. Cum enim magis ad corpus inclinamus, corporeis quoq; delectamur; cum vero altius mentem attollimus, quæ natura jucunda sunt appetimus. Animæ quippe voluptates pugnant cum corporeis; quibusque actionibus delectatur anima, hæ præter naturam sunt corporis. Quoties vero tantum aliquis virtutibus impēdit studium, ut animam sequatur corpus: tum iis quidem quibus anima delectatur actibus, non delectatur quidem quatenus sub sensum non cadunt, corpus, sed nec dolorem ex illis sentit.

Ideoque quibus simplex omnino natura est, eadem semper actio est jucunda. Deus enim una & simplici delectatur voluptate. Et nihilominus manet immobilis, ideoque nulla videtur affici voluptate. Actus enim est voluptas, solius autem motus videtur esse actus, cum non sit tamen. Nam & immobilitas aliquis est actus, magisq; in quiete quam in motu est voluptas.

Omnium autem, ut poëta ait, jucundissimum est mutatio. quod quidem non in optima natura verum est aut in bona, sed in composita, idque propter imbecillitatem ejus & improbitatem. Sicut enim facile mutatur homo improbus, ita improba quoque semper mutationem desiderat natura.

Neque

Neque enim simplex est aut æqua. Ac de continentia quidem & incontinentia, voluptate item ac dolore, & quid sint eorum singula, tum quo pacto alia bona, alia mala sint, jam dictum est. Quare in sequentibus de amicitia dicemus.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER VIII.

CAPVT I.

De amicitia.

SEquitur ut in sequentibus de amicitia dicamus. Est enim aut virtus, aut certe virtutem sequitur amicitia: ea quippe quæ inter morositatem est & adulationem virtus, si amorem adjungas, fiet amicitia (quemadmodum octavo libri quarti capite dictum est à nobis) & amicitiam sequitur. Vera enim, sicut paulo post dicetur, in honestis tantum viris invenitur amicitia. Ideoque ubi de virtutibus agitur, de ea quoque agendum videtur, cum præcipue in vita humana res sit maxime necessaria. Sine amicis enim nemo vivere optaret, cui etiã reliqua adessent omnia. Quippe cum iis qui

aut opibus excellunt aut potentia, maxime amicis opus esse videatur. Quid enim prodest talis felicitas, nisi habeant de quo bene possint mereri? Quod facere nō possunt, nisi habeant amicos. Quæ enim maxime laudatur, & sæpissime fit, in amicis locum habet munificentia. Aut quomodo in felicitate illa manere, aut conservari possit homo? Quanto enim major, tanto minus tuta est felicitas. Quid quod non felices tantum, sed & miseri opus amicis habent, & pauperes? Vnicum enim refugium esse putant omnes, amicos. Neque omni tantum fortunę, sed & ætati amicitia confert. Si enim adolescentes sint, amici eos ad rectam vivendi rationem deducunt, ne rerum imperitia bonarum, aberrare cogantur: senes contra colunt, eorumque in agendo defectum, qui ab ætatis imbecillitate est, solēt supplere. Eorum vero qui adhuc florenti sunt ætate, actiones promovent præclaras, melioresque eas reddunt. Sicut in proverbio est,

Si duo se jungant pariter.

Cum amicis enim melius & excogitare singula possumus & agere. Sed & à natura nobis adest amicitia. Natura enim fœtum suum diligit qui genuit. Quod non in hominibus tantum, sed & in avibus, aliisque plerisque locum habet animalibus. Nec in eo quod gignitur tantum, & quod gignit, sed & in iis quæ ejusdem sunt inter se generis. Maximeque omnium

omnium in hominibus. Ideoq; eos qui natura sua amant homines laudamus: aliquid enim humanū videtur agere. Quin & ex peregrinationibus, quanta sit homini cum homine conjunctio licet animadvertere, & necessitas. Qui enim in terra manēt sua, maxime cum voluptate peregrinantem excipiunt & colunt: & qui peregrinatur, si in homines modo incidat, vehementer gaudet. Sed & urbes primum amicitia constituit, & semper conservat. Et qui urbes fundarunt legislatores, majorem amicitiæ quam justitiæ habent rationem. Concordiæ quippe causa justitia quæritur, amicitiæ autem similis est concordia, sicut inimicitiis seditio: quam semper ab urbe sua removere legislatores satagunt. Adde quod ne opus quidem sit justitia, si amici semper inter se sint cives: contra vero licet sint justi, amicitia tamen est opus. Magis enim cum hac quam cum justitia concorditer vivent. Sed & id quod maxime justū est, maxime amicitias jungere videtur. Si quis enim jura omnia observet in alio, neq; quicquam prętermittat, ac ne pœnam quidem si mereatur, is tamen amicus erit. Quare magis quam justitia à legislatoribus quæri solet amicitia. Estque ea ad veram concordiam omnino necessaria. Neq; necessaria est tantum, & ad aliud confert bonū, sed & ipsa per se pulchra est & laudabilis. studiosos quippe amicorum laudamus. videturque res præclara

esse multitudo amicorum. Sunt etiam qui nihil à bono viro differre amicũ putent: sed unum idemq; esse utrumque.

CAP. II.

Quæ sit amicitia: item tres eius species esse.

TAlis ergo est amicitia: quæ vero in dubium de ea vocantur, sunt non pauca. Ac primo quidem, utrum similitudo sit amicitia, similesque sint amici, an contrarietas, & contrarii amici. Quidam enim similitudinem eam faciunt, similesque amicos: unde illud, similem (quod vulgo dicunt) ad similem, item, graculum ad graculum: & si quæ alia sunt hujusmodi. Alii verò cõtrarios amicos dicunt: totamq; hanc rem universaliter magis tractãt & ad naturales deducunt rationes. Vt Euripides cum ait: Desiderare imbrem terram cum arida est,

Desiderare & splendidam cœli domum,
Plenam imbre, humum rigare.

Et Heraclitus, cum ait, contrarium utile esse, & ex diversis optimam harmoniam produci: omniaque ex lite oriri. Contra vero, cum aliis quamplurimis Empedocles: qui ait, simile enim appetit simile. Velle igitur universalius hæc & naturalibus tractare argumentis, aut scire quomodo aut contraria appetunt cõtraria, aut similia similibus delectentur, non est hujus instituti.

Videamus ergo quæ ad humanam tantum pertinent

tinent naturam, & ea quidē humana, quæ ad mores spectant & affectus: quod proprium hic subjectum est nostrum. Quare potius quærendum est, utrum in omnibus esse possit, an in probis tantum, nunquam vero in improbis. Item, sintne multæ amicitiæ species, an una tantum. Neque enim quia magis recipit & minus amicitia, ideo quoque sequitur unam tantū ejus speciem esse. Recipiunt enim magis quoque & minus ea quæ specie diversa sunt: Substantia quippe & accidens, quæ specie diversa sunt, majus tamen recipiunt & minus. Neq; enim cum sint, eodem tamen sunt modo. Quare qui propterea, quod magis amicitia recipiat & minus, unam tantum ejus esse putant speciem, argumento credunt non necessario. Ac de his quidem supra diximus.

Quæ igitur quæri solent, hæc sunt. in quibus nulla manebit difficultas, si prius quid sit amabile & reliqua quę de eo scienda sunt, manifesta fuerint. Neque enim omnia amamus, sed quæ amari natura sua possunt: hæc autem sunt, quæ amabilia dicuntur. Amabilia autem hæc sunt: Bonum, jucundum, utile. Horum vero bonum per se & jucundum amatur, utile autem vel boni causa amatur vel voluptatis. 2

Vtile enim est, quo bonū aut jucundum aliquid cōparamus. Quare bonū & voluptas, tanquam fi-

 nis

nis sunt amabilia. Vtile vero, tanquam ea, quæ ad finem diriguntur.

Videamus autem quomodo bonum sit amabile. utrumne quod simpliciter, an quod amanti est bonum? Nōnunquam enim hæc inter se differunt: estque aliud quod simpliciter bonum dicimus & proprie, aliud quod videtur tale. Eodemque modo differt & jucundum: aliud enim est quod simpliciter, aliud quod quibusdam est jucundum. Vtra igitur sunt amabilia? An vero manifestum est, ea quæ jucunda videntur & bona, amabilia esse: eodemq; modo & utilia illa, quæ ad ea quæ jucunda videntur & bona, deducunt, amabilia putantur: ut neq; omnia tamen, quæ aut bona videntur aut jucunda, sed quæ illis bona videntur & jucunda esse, & utilia, & amabilia dicuntur.

Quare simpliciter quidem amabile est bonum: quibusdam vero amabile, quod quibusdam est bonum. Apparens vero amabile, quod quibusdam videtur bonum. Eodemque modo, jucundū quoque & utile.

Cum autem tria sint amabilia, quorum causa dilectio excitatur, nō in omnibus tamen quæ amamus, etiam amicitia sequitur. Nam & inanimata diligimus, idque unius ex his tribus causa. Quod tamen dici amicitia non potest. Quæ tum demū esse dicitur, cum redamatur qui amat, & omnia evenire

bona

bona illi vult qui amatur, vicissimque qui amatur bona evenire vult omnia ei qui amat. Qui vero, exempli gratia, amat vinum, neque vicissim ab eo amatur, neque quicquam boni evenire vult vino. quod ridiculum est dictu. Nam si conservari vult vinum, non vini causa id vult, sed sua, ut nimirum fruatur ipse. Amico autem bona evenire, ipsius causa volumus. Ideoque qua inanima prosequimur, non est amicitia.

Præterea neque si quis hominem amet, eiq; bona evenire velit omnia, continuo id amicitiam esse necesse est: requiritur enim ut vicissim diligatur; Quod nisi fiat, non amicus, sed benevolus vocatur.

Fit quoque interdum ut quidam occulte se mutuo ament; cum aliquem bonum aut utilem, aut honestum denique probumq; virum esse judicant, eique propterea bona evenire velint omnia. quos tamen proprie amicos non dixeris. Quia amari se non intelligunt, & mutuam hanc ignorant benevolentiam. Quos propterea melius benevolos vocamus. Vnde sequitur neq; inanimorum dilectionem, neq; etiam hominum, si desit aliquid eorum quæ jam diximus, amicitiam vocari posse. Quoties vero mutua inter se benevolentia quidam sunt cōjuncti, idq; vel bona, vel jucūda de causa, vel utili; ita ut sibi mutuo bona evenire velint omnia, neq; hoc clam aut ignaro altero, id demū amicitia vocatur.

Quid

3 Quid ergo sit amicitia jam diximus. Tres autem esse amicitiæ species apparet ex præcedentibus. cum enim tria sint quę amicitiam constituunt, bonum, jucundum, & utile, differantque singula hæc specie, totidem numero, quot sunt amabilia, amicitię sunt species. Pro singulis enim amabilibus aliqua amicitia dilectioque non occulta, ac mutuus vicissim amor esse potest.

Sed & quod præterea requirebatur, bene in his omnibus alteri velle potest aliquis: quatenus enim aliquid diligimus, bene quoque velle illi solemus. Tres ergo amicitiæ esse species sequitur: quæ bono, quæ jucundo, & quæ honesto definitur.

CAP. III.

De ea quæ aut utilitatis, aut voluptatis causa instituitur, amicitia: easque amicitias imperfectas esse.

SEd & de singulis videndum est speciebus. Qui ergo utilitatis causa se mutuo amant, nō ipsorum causa quos amant se mutuo amant, sed boni causa, aut voluptatis, ad quæ sibi comparanda utilem esse judicant amicitiam eorum, amantq; tantisper dum aliquid alter ab altero consequatur boni. Eodemq; modo qui voluptatis causa se mutuo amant, non per se amant: neque enim quia simpliciter jucundi sunt eos amant, sed quia ipsis. si enim aliis jucundi essent, non eos amarent. Qui utilitatis ergo

ergo aut voluptatis causa amant, non simpliciter boni aut jucundi causa amant: neque quia ipse ille qui amatur, talis est, propterea amant: sed quia ipsis jucundus est ac utilis. Vnde apparet, tantū per accidens has amicitias esse. Neque enim qui amatur idcirco amatur, quia talis aut talis est ipse, sed quia aliquid præbet: alius bonum, alius jucundum. Sed & facile amicitiæ solvuntur hujusmodi. Neque enim qui jucundi sunt aut utiles, semper jucundi sunt & utiles. aliis enim alias delectantur: sicut aliud alias est utile.

Cum amicitiæ igitur non maneat causa, ne ipsa quidem manet amicitia, sed dissolvitur: ut pote, quæ eo respiciat, eumq; habeat finem. Talis autem quæ tam facile mutatur potissimum in senibus est. Neque enim id quod jucundum est, aut vehementer aut crebro appetunt, qui id ætatis sunt. ideoque minus sunt idonei ad contrahendam eam quæ voluptatis causa instituitur, amicitiam. Quia enim id tantum quod è re sua est, quærunt, ideo quoque ad eam tantum quæ utilitatis causa instituitur amicitiam idonei videntur. Quamvis nec senes tantum, sed & juvenes illi, qui non voluptatem, sed utilitatem spectant suam. Raro enim alii cum aliis versantur, qui tales sunt. Interdum enim ne grati quidem sunt sibi mutuo. Quippe qui tum demum grati sunt, cum utiles quoque esse possunt: aut aliquam

ſaltem utilitatis ſpem præbent, alias vero nõ item. Cum vero nec jucundi ſibi ſint mutuo, ne vivere quidem una poſſunt. Talem autẽ etiam eam quam hoſpitalem dicunt amicitiam, volunt eſſe. Nam & illa utilitatis contrahitur cauſa.

At vero juvenum voluptatis plerumque contrahitur cauſa. Ex affectu enim vivunt, maximeque id quod jucundum eſt, ſequuntur. Neque futuram utilitatem, ſed præſentem appetunt voluptatem. Nam cum ſenſu potiſſimum vivant, ſemper præſentibus gaudent, & id quod oblectat ſenſum, amplectuntur. Cum flexu autem ætatis, etiam jucunda mutantur. Ideoque & fiunt cito amici & eſſe deſinunt: cum mutatione enim voluptatis, amicitia quoque mutatur. Talis autem cito mutatur voluptas: quare & amicitia quoque. Sed & in amorem propendent juvenes, ut qui ex affectu vivant & voluptate. Maxima enim ex affectu & voluptate pars eſt amoris. Ideoque diligunt, ac ſtatim quoque deſinunt: ita ut eodem interdum die mutẽtur. Quia non ratione aliqua amant aut judicio, ſed prout ab affectu rapiuntur. Hi vero verſari ſimul gaudent & vivere. Hinc enim amicitiæ inter illos ortũ eſt initium: ſed & contubernium cõmune poſtulat voluptas. Quæ igitur utilitatis cauſa aut voluptatis amicitia inſtituitur, eſt talis: hoc eſt, imperfecta; neque per ſe, ſed per accidens tantum.

CAP.

CAP. IIII.

De ea quæ boni causa contrahitur amicitia: absolutam eam perfectamque esse.

QVæ vero boni causa contrahitur, si & bonorum est virorum, & ex virtute contrahitur, per se est, & perfecta. Tales enim bene sibi volunt mutuo, quia ipsi sunt boni: & boni quidem per se, non ob aliud. Qui vero bona evenire amicis, non sua, sed ipsorum causa volunt, hi sunt qui proprie amici sunt dicendi. Amicorum enim causa amicos diligunt, beneque illis volunt nõ ob aliud, aut per accidens. Talis autem & firma & stabilis est amicitia. Manet enim dum boni honestique sunt amici, & dum talibus quoque delectantur. Stabilis enim virtus: estque uterque eorum & simpliciter bonus, & amico talis. Boni quippe & per se boni sunt & amicis boni. Eodemque modo utiles sunt quoq; & jucundi. Qui enim simpliciter & per se boni sunt, etiam sibi mutuo jucundi sunt. Singuli enim actionibus delectantur suis, ideoque etiam aliorum delectantur, cum aut similes sunt actionibus suis aut eædem. Bonorum vero honestorumque virorum similes sunt actiones & eædem. Vnde apparet honestos viros & sibi & inter se mutuo alterum alteri jucundos esse. Ideoque stabilis hujusmodi amicitia est. Quæ enim peculiariter reliquæ habent amicitiæ, quibusque opus est amicis, hæc omnia sola ea

in se amicitia comprehendit. Nam & bonum & jucundum habet & utile. Bonū enim & jucundum sequitur & utile. Estque ejusmodi bonum non per se bonum tantum, sed & ei qui amat. Voluptatem enim ejusmodi amicis similitudo conciliat. Et hæc est quæ plurimum & voluptatis & utilitatis habet. à cujus similitudine reliquæ quoque amicitiæ dicuntur. Præstantissima quippe amicitia est ipsa. Et quæ eam conciliant, ea sunt quæ maxime proprieq; amabilia dicuntur. Raras autem necesse est tales amicitias esse. Pauci enim sunt eo modo boni. Non solum autem virtute bonisq; moribus, sed & tempore ac consuetudine opus habet virtus talis. Fieri enim non potest, ut quis alterum, quod in proverbio est, recte noverit aut amare possit, priusquam quos vulgo dicunt salis modios simul consumpserint. Sicut nec fieri potest, ut alter amplectatur alterum, aut amet, nisi uterque alteri dignus amicitia videatur, & ab altero amari se credat. Qui vero cito amicorum inter se munera obeunt, volunt quidem amici esse, non sunt tamen: nisi forte longo tempore ac consuetudine, digni videantur qui amentur, & amari se credant. Voluntas ergo cito fit amicitiæ, ipsa vero nō item. Talis ergo, sive tempus ejus inspicias, sive alia, perfecta est amicitia, ut diximus. Sed & in omnibus consistit amabiliū speciebus. Eodemq; modo alter accipit ab altero, quæ

accipe-

accipere æquum est amicos. Similes enim sunt ambo, utpote cum uterque sit bonus: eodemque modo jucundus alter alteri amabilisque est.

CAP. V.

Imperfectas amicitias, similitudine perfectæ ita vocari.

QVæ voluptatis autem vel utilitatis causa instituitur amicitia, in iis aliqua hujus amicitiæ similitudo est. Proprie enim jucundum ac utile est bonum. maximeque & jucundi sibi mutuo & utiles sunt boni. Et in his quidem qui à similitudine amare dicuntur, tantisper amicitiæ manent, donec alter alteri idem reddiderit. Vt, exempli gratia, si utilis alter alteri est aut jucundus, vel alter utilis, alter jucundus. Neque tantum idem uterque debet reddere alteri, sed & ab eodem. siquidem permanere in amicitia velint. Sicut, dicis causa, si alter alteri voluptatem præbeat, ab iisdē præbebunt moribus. Sicut festivi, qui festivitate sibi gratificantur mutuo: non ut amator ei quem amat. Nam & illi voluptatem sibi præbent mutuo, sed nō eodem modo. Amator enim aspectu delectatur ejus quem amat, amatoris contra officiis qui amatur. Cum forma autem interdum cessat amicitia. Voluptas quippe est, cujus causa cessat amicitia. Nec enim aut facie ejus quem amat delectatur amplius amator, aut is qui amatur, colitur amplius. Multi nihi-

lominus horum in amicitia persistunt, si ex longa consuetudine, alter alterius mores, tanquam similes suis, amaverit. Qui vero non idem sibi reddunt mutuo, sed alter voluptatem, alter utilitatem, non persistunt in amicitia: & cum se mutuo amant, minus amant. Omnes denique qui utilitatis ergo sunt amici, cessante utilitate illa, amare quoq; desinunt & dissolvuntur. Neque enim se mutuo amabant, sed utilitatem tantum. Ideoque ejus qui utilitatis causa & voluptatis contrahitur participes quoque esse possunt improbi. Potestque & improbus simul hac conjungi & probus. Quia & improbus improbum, & improbus probum, & probus improbum amare potest hac lege, & qui medius inter hos sit, utrunque eorum. Nam & probus sæpe aliqua in re eget improbo. Potest enim aliquis bonus esse navium præfectus, aut imperator exercitus, licet non admodum probis moribus, cujus tamen ope egere potest vir bonus. Sed & ut improbo aliquo delectetur vir probus, fieri aliquando potest. Sunt enim quidam, quamvis moribus longe diversis, qui in differendo, vel philosophando, aut accurata alias veritatis investigatione, aut ipsius boni, grati jucundique sunt viris bonis. Qui ergo ita amantur, non per se, sed voluptatis causa aut utilitatis amantur. Soli vero boni à bonis, ipsi & per se, amantur: neq; unquam talis solvi solet amicitia, quia multo longo-

longoque tempore & perfecta explorata est cõsuetudine. Neq; enim facile fieri potest, ut de eo quem ita exploraverit, sinistrum aliquid credere possit is qui exploravit. Hujus præterea amicitiæ proprium est, ut & sibi credant mutuo amici, & maxima quęque libere communicent, caveantq; sedulo, ne injuriam faciant. reliquaque quæ in verorum amicorum requiri possunt amicitia. Cum in reliquis speciebus nihil obstet, quo minus calumniæ interveniant, & injuria alterum alter sublata æquitate afficiat: & reliqua hujusmodi. Vnde neque proprie amici sunt tales. Sed quia amicos etiam illos vocare solent homines, vel quod opus iis habeant, sicut urbes socios belli amicos vocãt, vel voluptatis causa, sicut pueri qui una vivunt, se mutuo hoc nomine appellare solent, ideo & nos eos amicos dicimus. Non eo vero modo quo bonos. Neque enim ejusdem esse speciei putamus, sed à similitudine amicos vocamus. Ideoque multas amicitię esse dicimus species. Estque amicitia, primo quidem proprieque bonorum, qua sunt boni: ad similitudinem vero cæterę. Etenim & jucundum, quatenus bonũ quid est, tanquam jucundum, cõjungit eos qui hoc delectantur. Bonum enim aliquod est jucundũ quoque, iis quos jucundum capit. ideoque bono simile est, quia bonum illic videtur. Ita & utile bonum utenti videtur. Ideoq; ad veræ similitudinem amicitiæ,

citiæ, tales amicitiæ dicuntur. Mixta vero ex utili & jucundo amicitia non facile invenitur: hoc eſt: ut alter amicorum jucundum, alter utile in amicitia ſpectet. Id quippe quod amicos conjungit, per accidens eſt in illis. Cum hoc potiſſimum eos conjungat, quod iiſdem delectentur, eademque ament. Ideo enim Socrates amat Platonem, quia ambo amant Socratem, Socratiſque bonis ambo delectantur. Vel quia voluptatem ambo amant, aut ambo id quod eſt utile. In mixta autem amicitia non eodem delectantur ambo. Alter jucundo enim, alter utili. Per accidens vero idem diligunt. Vterq; enim utroque delectatur, & bona illi optat: non illius tamen cauſa, ſed jucundi & utilis. Ideoque non facile amicitia inſtituitur talis, quia commune utriuſq; per accidens unum eſt, unum autem per accidens non facile conjungit.

CAP. VI.

Amicos ex eo quod ſimul vivunt aut ſimul verſantur, ipſo actu amicos fieri.

CVm in has ergo amicitia diſtinguatur ſpecies, illud apparebit, improbos voluptatis aut utilitatis cauſa amicos eſſe: qua in parte ſimiles videntur. Viri autem boni per ſe ſunt amici: quatenus enim boni ſunt ambo, ambo quoque alterum diligunt. Tales ergo & ſimpliciter & proprie & per ſe ſunt

se sunt amici. Hi vero per accidens, & quatenus illis sunt similes, nomen amicitiæ habent.

Sicut autem in virtutibus, alii quidem habitu, alii vero actu amici dicuntur (alii enim habitū tantum justitiæ obtinent, non agunt vero re ipsa ex eo: quia ab externis impediuntur quibusdam) Alii vero re ipsa agunt etiam quæ justa sunt, habitumq; quem cōsecuti sunt justitiæ in vita exprimunt. Eodem modo fit in amicitia quoque. Qui enim una vivunt, alter alterius bonis gaudent: præbetque alter alteri quę potest bona. Qui vero aut dormiunt, aut locis divisi sunt, non possunt amicitiæ ultro citroque munera obire. Et tamen ita se habent, ut possint agere amice. 5

Neque enim amicitiam simpliciter dissolvunt loci, sed actum.

Quod si diuturniorem esse contingat hanc absentiam, videtur etiam aliqua amicitiæ obrepere oblivio. Vnde illud:

Dissolvit varios sermo intermissus amicos.

Non videntur autem nec senes, nec qui severi sunt, ad amicitiam idonei esse. Parum enim in illis voluptatis est. Vivere autem cum eo aut versari, in quo voluptas locum non habet, nemo potest. Nemo enim cum tristi, aut non jucundo optabit vivere. Videtur enim fugere omne id quod triste est natura, sequi autem quod est jucundum. Cum quo vero

nemo poteſt vivere, huic ne amicus quidem eſſe poterit. Conſuetudo quippe & mutua amicos facit converſatio.

Qui enim animo ſe mutuo amplectuntur quidem, neque ſimul vivunt tamen, benevoli magis inter ſe ſunt quam amici.

Nihil enim tam proprium amicorum eſt, quam verſari ſimul & vivere. Nam nec illi qui utilitatis cauſa amici dicuntur eſſe, nō ſimul vivere poſſunt. Cum enim alter opus habeat altero, alter quoq; altero uti poſtulat, quod non poſſunt, niſi qui ſimul vivunt. Multoque minus quos voluptas cōjungit. Sed nec qui proprie amici ſunt, ipſi nimirū felices. Licet enim alter altero non egeat, alter tamen alteri eſt jucundus. Ideoque ut nō ſimul eſſe velint, fieri non poteſt. Solitariam enim vitam hi præcipue agere non poſſunt, quos felices dicimus. Sed omnino neceſſe eſt ut ſimul vivant, iiſdemque delectentur. Illud vero, ut iiſdem quis gaudeat, ſocialem etiam quam vocant in juvenibus conſtituit amicitiam. quoties nimirum eadem ſtudioſe petunt.

Maxime ergo amicitia eſt, quemadmodum ſæpe diximus, bonorum: videtur enim amabile & eligēdum eſſe, id quod ſimpliciter proprieque bonum eſt & jucundum. Rurſuſque ſinguli amabile judicant & eligendum, quod ſibi eſt bonum. Bonus autem bonum ob hæc duo diligit. Bonum quippe

ipsius,& simpliciter, proprieque, & amico est bonū. Vnde sequitur utraque de causa bonum virum esse amabilem. Ideoque ut simul vivere boni optent viri, plane est necesse. Cum præsertim delectentur se mutuo, tum ut similibus, tum ut simpliciter bonis, tum etiam ut sibi mutuo bonis.

CAP. VII.

De amicitia & amatione.

CVm autem virtus sit amicitia, in omni autem virtute aliquis spectetur affectus & habitus, quærendum quid in amicitia affectus sit & quid habitus. Similis ergo amatio affectui est, habitui vero amicitia. Affectus quippe est, id quod inconsultis etiam accidit nobis: habitus vero, quod consultis nobis accidit, & quo consulto aliquid producimus in actū. Amatio ergo est, qua inanima etiam amamus, planeque talia, unde redamari nō possumus. Hoc vero est affectus. Nec enim cum judicio aut ratione talia amamus, aut consulto, sed impulsu illius quod simpliciter est affectus. Amicitia vero quædam est, qua amicos prosequimur dilectio: qui affectus est cum præelectione. Prius enim quomodo diligere oporteat amicum, judicamus: neq; solum exterius, sed à nobis ipsis nostraque ratione movemur. Ille autem qui cum ratione & præelectione motus est, proficiscitur ab habitu. Vnde se-

quitur amationem affectum, amicitiam vero esse habitum.

Præterea, amici iis quos amant bona volunt evenire omnia, idque illorum causa: nō ex affectu, sed ex habitu. Non enim sine ratione, sed ita ut prius causam perpendant. Debere autem velle aliquem, ut bona eveniant amico, idque ipsius causa, in definitione amicitiæ ponitur. Habitus ergo est amicitia. Præterea, bonum amicum, quia sibi bonus est, amandum putat aliquis: cum enim amicus fit vir bonus, bonus quoque fit amico. Vterque igitur utrumque tanquam proprium amat bonum: sed & bona evenire illi optat, & jucundus est vicissim.

Æquum denique illi reddit: dicitur enim amicitia æqualitas. Sine præelectione autem hæc non fiunt. Præelectio autem ab habitu. Amicitia ergo est habitus. Amatio vero cum sine præelectione sit, purus putusque est affectus:

CAP. VIII.

6 *Multis simul perfectum esse amicum posse neminem: quales item eorum qui in dignitatibus versentur sint amicitiæ.*

OMnia igitur quæ spectant ad amicitiam aut requiruntur in amicis, in sola bonorum inveniuntur amicitia. In severis vero & senioribus minus amicitia cōtrahitur, quo sunt morosiores, minusque consüetudine delectantur mutua. Con-

suetudo

suetudo quippe, vitæque cōjunctio, inducere quasi & formare amicitiam videntur. Ideoque cito amici fiunt juvenes, seniores autem non item. Neq; enim quisquam ei quo vel non delectatur, vel cum quo non libenter vivit, esse amicus potest. Quod in senioribus raro evenit: parum enim voluptatis est in illis. Vnde ne severi quidem cito facile amici fiunt: sed benevoli potius tales inter se sunt (bona enim sibi mutuo evenire volunt, quibus opus habent) sed & alter ab altero accipit quibus opus habet, amici tamen dici non possunt, quia neque consuetudine utuntur mutua, neque altero delectatur alter. quæ maxime ad amicitiam facere & spectare videntur.

Vt autem multis amicus sit perfecta amicitia vir bonus, non evenit. Sicut neque ut multos amet aliquis fieri potest. Excessus enim quidam amicitię est perfecta amicitia. Tale autem nisi cum uno esse nō potest, Iisdem enim vehementer delectari, vix est multorum. Sicut neque boni facile & honesti sunt multi. Sed & in tali amicitia longū tempus ac consuetudo, tum vero diligens amicorum inter se requiritur exploratio. Hoc vero est molestum. In reliquis vero amicitiis multos amare possumus. Etenim & utilitatis causa multis placere potest aliquis, & voluptate multos allicit. Multi enim sunt qui his delectētur, ac propterea amant: neq; multo

opus est tempore, ut tales explorent amicos. Sed statim utilitatis causa aut voluptatis se amare fatentur. Quæ ergo boni causa instituitur amicitia, est perfecta. Ad similitudinem autem hujus, quæ utilitatis causa & voluptatis.

Earum vero quæ à similitudine dicuntur, ea quę voluptatis causa, magis ad veram accedit: quoties eadem sibi mutuo reddunt amici. Aut alter delectatur altero, aut iisdem. Quales adolescentū sunt amicitiæ. Etenim in jucunda amicitia, magis quam in utili apparet liberalitas. Vtilis enim forensium & illiberalium quorundam est hominum. Sed & vera amicitia jucundo opus habet, utili nequaquā. Beati quippe utili non egent, sed jucundis. Cum enim vivere velint cum aliquo, cum tristibus tamē, & molestis non possunt. Exiguo enim ferent tempore id quod molestum est. Nemo enim diu sustinebit molestiam. Sed ne bonū quidem quisquam ferre poterit, si molestum sit sibi. Ideoque amicos boni viri quærunt jucundos, hoc est, ut cum boni sint, sibi quoque sint tales. Ita enim illis erit quicquid adesse amicis oportet. Vnde sequitur amicitiam jucundā magis accedere ad perfectam, quam ea quæ utilis vocatur.

Qui vero in dignitatibus versantur, non iisdem amicis, tanquam utilibus utuntur & jucundis. Alii enim illis utiles sunt, alii jucundi. Vt vero ambo

ſint iidem, fit raro. Cujus rei cauſa eſt, quod utile ſimul & jucundum in perfecta amicitia eſt, quæ eſt bonorum. Illi vero tales non quærunt. Neq; enim eos quos virtus jucundos facit, quærunt illi, neque qui ad honeſtatem ſunt utiles. Sed facetis quidem voluptatis utuntur cauſa, ſagacibus vero, utilitatis: ut pote qui quod imperatum fuerit ſtrenue exequi ſolent. Hęc vero raro concurrunt in eodem. Iucundus enim ſimul utiliſq; ſicut dicebamus, eſt vir bonus. qui præſtantiori ſe non fit amicus, niſi ſi virtute ſuperetur is qui dignitate eſt præſtantior: ideoq; tanquam bono viro ſe ſubmittat, quatenus ſe meliorem eum judicet. Ita enim æquabit eum qui dignitate præcellit vir bonus: ſi quemadmodum poſtulat proportio & ſuperet & ſuperetur. Nam cum æquaverit, amicus erit; ſi vero non æquaverit hoc modo, non erit. Quia vero raro qui in dignitatibus verſantur, ſunt tales, ideo ne quidem amici illis ſunt viri boni.

CAP. IX.

De utili amicitia & iucunda, eas nimirum ex parte eſſe amicitias, ex parte non eſſe. Et de amicitia quæ in excellentia conſiſtit.

OMnes igitur, quas hactenus commemoravimus, in æqualitate conſiſtunt amicitiæ ſpecies. Eadem enim ſibi mutuo reddunt amici, eademque optant, aut alterum cum altero commu-

tant,

tant, æquum cum æquo. Vt, exempli gratia, cum utilitate voluptatem. Quas quidem ſpecies & minus eſſe amicitias quam cæteras, & minus eſſe diuturnas, jam diximus. Inter eas autem quæ utilitatis cauſa inſtituuntur, & quę voluptatis, ex parte amicitiæ videntur eſſe, ex parte non item. Quatenus enim ad perfectam accedunt amicitiam, amicitiæ dicuntur, quatenus vero ab ea recedunt, non ſunt amicitię. Similes autem ſunt, quatenus in perfecta & bonum eſt & jucundum: rurſus diſſimiles ſunt, quod illa quidem & culpa vacat & eſt ſtabilis, hæ vero cito mutantur. Sed & aliæ non paucæ ſunt differentiæ. Hæ ergo omnes in ſimilitudine & æqualitate ſpecies conſiſtunt.

7 Eſt vero & alia amicitiæ ſpecies, quæ in excellentia præſtantiaque conſiſtit: ſicut inter patrem & filium, omnemque eum, qui provectior ætate eſt, & juniorem. Virum præterea & uxorem, omnemque magiſtratum & ſubditum.

Sed & hæ inter ſe differunt. Neque enim eadem parentibus cum liberis, & magiſtratui eſt cum ſubditis. Sed nec patri cum filio, aut filio cum patre: nec marito cum uxore, nec uxori cum viro. Vt non tantum ipſa inter ſe amicitia, ſed & amatio hic differat, & redamatio. Alia enim cuique horũ eſt virtus, & officium: nec non diverſæ cur vel ament vel amentur, cauſæ. Quare & amicitiæ quoq; & amationes

tiones diversæ. Eæ autem quas supra dicebamus, quia eadē ab altero accipit alter, propterea tantum sunt stabiles. Hic vero non item. Neq; enim eadem pater à filio, quæ filius petit à patre.

Neq; in his eo modo est servanda æqualitas: sed quoties ab altero ea accipit alter, quæ hunc dare, illum accipere æquum est, tum demum firma & qualis oportet eorum futura est amicitia.

Sed & proportioni quoque cōsentaneam oportet esse amationem in iis, quæ in excellentia consistunt, amicitiis. Magis amari enim quam amare debet præstantior: sicut & qui utilior est, eodemque modo in reliquis. Nam & in his aliqua esse debet ęqualitas. Hoc enim est id quod amicitiam sustinet.

Fit autem aliquo modo æqualitas, cum pro dignitate fit amatio, & in ęqualitate servatur justum. Cum tamen non eodem modo se habeat æquum in amicitia & in justo. In justo quippe primum spectatur æquum, quod pro dignitate est alicujus, & proportione ei respondet qui accipit. Secundo id quod secundū quantitatem est spectatur æquum. Si pro dignitate enim & proportione instituatur distributio, justa est. & licet multum quantitate differat, nihil tamen obstat, quo minus justi constet ratio. Sin vero quantitate, non autem proportione sit æqua, justa esse non potest. In amicitia autem contra. Æquum siquidem in ea quæritur, primo

quidem quantitate, ſecundo autem proportione. Si enim multum differant, neque parũ diſtent, ſed longe alterum virtute alter, aut opibus ſuperet, aut alio quocunque, non ſunt amici. Nam nec volunt eſſe nec poſſunt. Quod quidem in nobis manifeſtius eſt & in Deo. Quia enim longe magis quam nos omnibus excellit bonis, ideo locum ibi amicitia non habet. Idemq; & in regibus videre eſt. Nam nec horum amicitia, qui multo inferiores ſunt, dignos ſe deputant. Vt nec optimis ſapientiſſimiſque, nullius precii homines. Qui ergo multũ differunt, amici eſſe non poſſunt. In mediocri tamen fieri poteſt excellentia.

In quanta autem definitè dicere, aut accuratam rationem reddere, nemo poterit. Nam ſi multa alteri tollantur amicorum, ita ut excellat alter, manere nihilominus amicitia poteſt: ſicut contra ea ſolvitur, cum nimis magnum incipit diſcrimen eſſe: velut inter nos & Deum.

Vnde etiam dubitatur, utrum maxima amicis bona velle debeant amici. Nam ſi debent, etiam ut Dii fiant optabunt: hoc autem amicitiam ſolvet. Itaq; ſi maxima illis volunt bona, etiam ut non ſint amici volunt. Hoc autem cum amicitiæ pugnat ratione. Sed ne quidem illis boni erunt, ſi non ſint amici. Quare neque talia illis optabunt bona. Ad quod reſpõdendum eſt: amicum amico optare bona, il-

na, illius causa. Quod si illius causa, manere oportet amicum, ut bona evenire illi possint. Manebit autem, si homo sit, neq; Deus fiat ex homine. Homini autem maxima quidem amicus optabit bona. Non tamen fortasse omnia, quemadmodum pleriq; faciunt amici. Sibi enim maxime bona evenire volunt singuli.

CAP. X.

Magis in eo, ut amet quis, consistere amicitiam, quam ut ametur.

VVlgus autem, quia ambitiosum est, amari videtur malle, quam amare. Quare & amant adulatores plerique & libenter cum iis versantur: quia superiores illis sunt, cum tamen amici videantur. Superiorem autem esse amicis, ambitiosis gratum est. Voluntque videri cedere ubique amicis adulatores. Ideoque amare magis quam amari. Amari autem idem fere quod honorari est: quod plerique sequuntur.

8

Honorari autem non per se petunt, ii qui id petunt, sed per accidens tantum. Alterius enim causa bonum illis videtur honor esse. Sicut vulgo cum à superioribus afficitur honore, spei causa. Quibus enim sibi opus esse sciunt, ea se ab iis à quibus honore afficiuntur, consecuturos esse putant. ideoq; tanquam futuri beneficii signo, honore illo delectantur. Meliores vero & qui vicissim à melioribus

honore quoque affici gaudent, ideo honore delectantur, quia libenter optima quæque de se quam firmissime sibi persuadere volunt. Quas enim de se concepere opiniones bonas, eorum à quibus honore afficiuntur judicio confirmant. Atque hinc honore delectantur. bonos enim esse se confidunt. Honore ergo affici ob aliud, amari vero per se appetitur. Dulce quippe per se est & amabile. Vnde etiã præstantius quam honore affici, & per se eligenda esse amicitia videtur. Cum enim in eo ut ametur aliquis & amet consistat, si utrumque per se eligendum est, sequitur amicitiam etiam per se eligẽdam esse. At vero non tantum amari, sed & amare per se eligendum est: & quidem multo magis, quanto est præstantius.

Vnde sequitur amicitiam quoque magis in eo ut quis amet, quam ut ametur, esse. Exemplo sunt matres, quæ amare gaudent, neque tamen cõtra amári à liberis quærunt. Quædam enim aliis suos ad tempus supponunt, aut certe nutriendos dant liberos, à quibus cum ignorentur, amari non possunt: ipsę tamen quæ norunt eos amant, vicissimq; amari, si utrumque fieri non possit, non vehementer curant. Satisque iis videtur esse, si recte cum iis agi videant. Cum ergo magis in eo ut amet aliquis, quam ut ametur sit amicitia, iique qui amãt amicos soleant laudari, virtus amicorũ videtur esse, amare.

Quare

Quare in quibus hoc est pro dignitate, firmi sunt amici, firmaque eorum est amicitia. Atque ita inæquales quoque, si pro dignitate alter alterum colat, amici fient. Ita enim æquales sibi mutuo fient. Æqualitas autem est amicitia.

CAP. XI.

De stabilitate amicitiæ, & unde amare & amari.

HÆc autem similitudo inter bonos maxime invenitur ac proprie. Inter improbos autem vix apparet. In iis autem qui utilitatis causa aut voluptatis amant, magis. Probi enim sibi mutuo sunt similes: neque enim facile mutantur, aut nunc his delectantur, nunc illis, sed bene agendo tantum. Stabilis enim est virtus, quia est habitus, ideoq; sibi mutuo semper sunt similes, & in amicitia persistunt. Sed neque quod turpe est postulant, neq; in talibus ministros se prebent, sed quodammodo vetant quoque ne id fiat. Est enim bonorum, ut neq; ipsi delinquant, neque amicis permittant ut administri sint talium. Improbi vero, etiam propterea sunt improbi, quod non iisdem semper delectētur. Vnde neque sibi semper neque amicis sunt similes. Ideoque parvo admodum tempore in amicitia persistunt: quia alterius improbitate delectatur alter. Ideoque utiles magis in similitudine illa persistunt & jucundi, quia diuturnius est id quod uterq; quæ-

rit. Ideoque similes sibi mutuo & inter se sunt, quia id quod utile est & jucundum uterque quærit: donec utilitatem alter alteri suppeditare potest, aut voluptatem. Et eæ quidem quæ ex similitudine instituuntur amicitiæ, sunt tales.

Videtur autem ex contrario ea amicitia maxime constare, quam utilitatis causa esse diximus. Vt, si quis, exempli gratia, pauper amicus esset diviti, vel imperitus docto. Qui enim id petit quo sibi opus esse videt, aliud reddit, quod à se dari potest. Ad quam amicitię speciem amator quoque & amasius referri possit. pulchrique amicitia & turpis. Ideoq; ridiculi non raro amatores videntur, qui ab amasiis suis formosissimis æque amari postulant, cum sint deformes. Si enim æque sunt amabiles, nō indigna petunt, neque amari minus merentur: sin minus, sunt ridiculi. Ideoque ex contrario constare hęc amicitia videtur: quia formosos deformes, pauperes opulenti, indocti amant peritos. Sicut in natura rerum humida quoq; appetuntur à siccis. Talis autem contrariorum amicitia non per se fit, sed per accidens. Neq; enim quatenus se mutuo amant sunt contraria, sed contra accidens in iis est quod sunt contraria. Pauper enim amat divitem, quia & prodest illi & utilis est dives. Qui vero utilis est aut prodest, non contrarius illi cui usum exhibet sui per se est. Omnis enim qui utilis est cuilibet utenti

esset

esset contrarius. Atqui neque miles duci, neq; præceptor est contrarius discipulo. Sic & amator amasium, quia jucundus sibi est, amplectitur. Qui delectat autem ei quem delectat non est cōtrarius, licet per accidens fiat ut sint contrarii. Natura autem siccum petit humidum, non contrariū tamen humidum sed medium. Boni enim illa appetitio est. Bonum autem est medium. Atq; hęc quidem relinquamus. Cum præcipue non admodum ad pręsens faciant subjectum.

CAP. XII.

De amicitia civili.

Videtur autem, quemadmodum & supra dictum est, in iisdem amicitia cum jure versari. In mutuis quippe hominum communionibus jus quoque spectatur: in quibus amicitia quoque consistit. Nam & qui una navigant, aut militant, aut quos denique vel actiones aliquæ communes vel instituta conjungunt, jus inter se mutuo conservare conantur, & inter se sunt amici: quantumque communione aliqua inter se sunt conjuncti, tantum & amare se mutuo solent, & jus inter se conservare, Vnde illud, Communia amicorum, recte vulgari dicitur proverbio. In communione enim amicitia est. Ipsæ autem communiones differunt. Fratribus enim sodalibusq; cōmunia sunt omnia,

sed

ſed certa quædam. Aliiſque horum plura, aliis pauciora. Communionibus autem amicitiæ reſpondent. Aliæ enim magis, aliæ minus ſunt; quemadmodum proportiones ipſæ. Eodemq; modo communionibus quoque jura reſpondent. Neq; enim jus idem fratribus inter ſe, quod patri cum filio, aut civibus inter ſe eſt & ſodalibus; ſed aliud. majúſq; illud & minus, pro amicitiarum ratione eſt. Neque enim ſimiliter injuſtum eſt, pecuniis ſodalem fraudare aut civem, fratri petenti nō ſuccurrere aut peregrino, patrem denique pulſare, aut alium quemcunque. Creſcit enim cum amicitia jus quoque, cum utrumque in iiſdem verſetur, & ad eadem ſe extendat. Vnde & eum qui magis amicus fuerit, & qui majori nobis communione conjunctus eſt, afficere injuria magis indignum eſt, quam quem minor nobis aut communio aut amicitia conjungit.

Quævis autem in qua vel jus vel amicitia eſt communio, civilis pars eſt. Civilis quippe utilitatis cauſa eſt communio. Quam ob cauſam & inſtituitur omnis à principio, & conſervatur Reſpublica. Omnis autem utilitatis cauſa eſt communio: alia quidem hujus, alia vero illius. Quæ enim conducere nobis putamus, hujuſmodi communione acquirimus: ideoque inſtituitur à nobis communio, ut ea quæ ad vitam nobis ſunt comparemus neceſſaria. Hanc autē etiam legiſlatores publicam utili-

utilitatem ſpectant, qui jus eſſe volunt id quod publice conducit. Quare & aliæ ſocietates, tum ipſæ ut ſunt integræ, tum vero partes earum utilitatem quærunt. Sicut, exempli gratia, nautæ eam quæ in navigatione eſt utilitas: ut puta, pecunias, aut aliud quodcunque. Qui ſimul militant, utilitatem quæ in bello ſpectatur, pecunias nimirũ, aut victoriam, aut urbem ſolent ſibi proponere. Eodemque modo tribules & populares. Aliæ rurſus jucunditatem reſpicere, ejuſq; cauſa contrahi videtur ſocietates: quales ſunt quas ſodalitates vocant in urbibus, & qui de ſymbolis una vivunt. Illa enim ſacrificii, hęc vero convictus cauſa inſtituitur. Sicut jucunditatis cauſa magis utraque. Ipſæ autem civilis partes ſunt. Vnde etiam publici boni cauſa à civili inſtituuntur ſcientia. Non enim tantũ id quod nunc conducit, ſed & illud quod ut nunc non prodeſt, ita in poſterum prodeſſe poterit, quærit. Quia non præſens tantum, ſed vitæ potius totius ſpectat cõmodum. Ideoque & ſacrificia, & publicos conventus, & cõvictus jucundos introduxit, & remiſſiones laborũ. Poſt collectas enim fruges, quidam indicti ſunt conventus, ut & ſacrificia, quæ primitiarum inſtar eſſent. Hoc enim maxime ociari ſolebant tempore. Quia talibus congreſſibus, & propitium ſibi reddebant numen divinum, quod è re ſua ſciebant eſſe, & ipſi tantiſper quieti indulgẽtes, rurſus de integro

collectis viribus, utiles sibi labores subibant. Unde apparet omnem, tam quae voluptatis quam quae utilitatis causa instituitur, communionem utilitatem tanquam ultimum spectare finem. Ideoque partes omnes sunt civilis. Has ergo amicitiae etiam sequentur communiones. Quare sicut illae, ita & hae dividentur. Talesque erunt amicitiae, quales sunt & communiones.

CAP. XIII.

De tribus Reip. formis.

10 IAm de civili societate dicendũ est. Hujus autem formae tres sunt. Regnum nimirum, Aristocratia, & Timocratia, quam Remp. solent pleriq; vocare: quae censu comparatur. Qui enim pecunias dederint, imperium accipiunt. Unde etiam Timocratiam vocant proprie. Harum vero praestantissima Regnum, deterrima vero est Timocratia. Atque hae quidem Reip. formae sunt. Defectus vero statũ & quasi corruptelę, Regni quidem Tyrannis: ambę enim sunt monarchiae, multum licet differant. Tyrannus enim suum spectat commodum, sicut rex subditorum: neque enim rex est qui non sufficiens est sibi, bonisque excellit omnibus. Talis autem opus non habebit, ut aliorum ad se pertrahat bona. Ideoque id quod sibi conducit non spectat is qui in Rep. versatur, sed tantum id quod subditis.

Neque

Neq; enim è publico, sed è privato utilitatem procurabit suam. Qui vero talis non erit, is forte potius creatus esse quam rex videbitur. Quare regno contraria Tyrannis est. Id enim quod sibi bonũ est, Tyrannus spectat, multoq; magis quam qui sorte est creatus: eo autem longius differre à rege videtur, quod illo est deterior. Ideoque regno contraria est Tyrannis, quia alterum optimum, alterum deterrimum est. Pessimum enim contrarium est optimo. Solet autem à regno transire in tyrãnidem Respublica: corruptela enim Monarchiæ Tyrãnis est: fitq; Tyrannus rex qui nõ bonus est. Regni igitur excessus est Tyrannis sicut Aristocratiæ Oligarchia est: quod fit quoties qui illam constituunt Rempublicam, quæ civitatis sunt, contra quam oportet, sibi vindicant: & vel omnia, vel plurima. Iidemq; magistratus urbis & imperia semper tribuunt iisdem, ut familiares eos sibi faciant, atque ita opera eorum res peculentur publicas. Vnde fit ut & pauci rerum præsint summæ, & pro bonis viris, scelesti. Timocratiæ autem defectus, Democratia est. Finitimæ enim hæ duæ sunt. Nam & plebis esse vult Timocratia, & pares sunt omnes qui censu continentur. Minime autem corrupta Democratia est. quippe quæ parum à Timocratiæ forma recedit. Plusque cum ea commune, quam ab ea diversum habet. Censu enim differt, æqualitatem autẽ cum ea com-

 munem

munem habet. Pares enim ſunt omnes qui cenſu continentur, etiam in plebe.

CAP. XIV.

De illarum formarum ſimilitudine.

ET civilis quidem ſocietatis in hæc potiſſimum tranſeunt formæ. Ad minimum enim ſingulę earum quas diximus formarum, in contrariam ſibi ſolent tranſire, facillimeq; in eam mutantur. Sunt tamen & in domeſtica re imagines illius & exempla quaſi. In familia enim regni imaginem & Ariſtocratiæ, reliquarumq; invenire eſt formarum. Quæ enim patri eſt cum liberis ſocietas, regni formam habet. Liberorum enim curam gerit pater. Vnde & Homerus patrem vocat Iovem. patrium enim imperium videtur regnum eſſe. quod Perſæ dum excedunt, Tyrãnidem efficiunt. liberis enim imperant ut ſervis. Tyrannis enim eſt imperium in ſervos. Domini quippe commodum ſemper ſpectant ſervi. Quare vitioſum eſt, cum in liberos exercetur tale imperium: ſicut rectum eſt, quod ad regnum accedit, Cum enim differat filius à ſervo, differre quoque imperium neceſſe eſt. Quare quæ patri eſt cum liberis, ſimilis regno eſt, ſocietas. ſicut Ariſtocratiæ, viro cum fœmina. Pro dignitate enim, & tanquam præſtãtior vir imperat. Eritque vera Ariſtocratia, quoties quæ viro conveniunt, ſibi vir tribuit:

buit: ſicut fœminæ, quæ fœminis. Hanc autem formam excedet, & in Oligarchiam mutabitur, cum in omnibus imperium ſibi vir vindicat. Pręter dignitatem enim ſuam, neq; quatenus eſt melior, hoc facit. Interdum tamen mulieres imperāt, cum bonorum paternorum ſunt hæredes. Ideoque opulentia viros excedunt & potentia. Neque à virtute eſt hoc imperium, ſed quemadmodum in Oligarchiis, à divitiis potentiaque. Talis ergo Ariſtocratia & Oligarchia eſt in familiis. Sicut Timocratia, fratrum ſocietas. Pares enim ſunt, niſi quatenus ætate aut ſuperant aut ſuperantur. Quo fit, ut ſi multum differant ætate, non amplius fraterna ſit amicitia, ſed potius paternę ſimilis fiat & liberorum. Democratia autem in iis potiſſimum, quæ ſine hero ſunt, familiis. Ibi enim pares ſunt omnes. Sicut & ubi qui præeſt, viribus deficitur, ideoque quilibet præeſt ſibi.

CAP. XV.

De ea quæ in ſingulis Reb. pub. eſt amicitia.

11

HÆ ergo & civiles communiones ſunt & domeſticæ. quas omnes ſequi amicitia videtur. & in tantum quidem, quantum jus ipſum.

Ac Regiam quidem, quę in excellentia conſiſtit. ſi quidem bene faciendo rex excellit, beneque de ſubditis meretur ſuis: & eorū curam gerit, ut bene ſit illis, bonus ipſe, plane ſicut ovium paſtor. Vnde

& Homerus pastorem populorum Agamemnonem vocat. Talis autē & paterna est amicitia: nam & hæc in excellentia consistit. quamvis beneficiorum differat magnitudine. Majora enim sunt quæ confert pater. Causa enim est ut sit filius. quod quidem omnium videtur maximum. Tum ut alatur, & erudiatur. Quæ eadem etiam tribuuntur majoribus. Natura enim pater filiis, minoribus majores; rex imperat subditis. Sunt ergo in excellentia amicitiæ tales: unde etiam honore afficiuntur parentes. Eodemque modo cum amicitia jus quoque non idem est, sed in excellentia cōsistit. Quod enim patri est in filiū longe majus eo est, quod in patrem est filio: pro dignitate enim reddendum est. Quo solo amicitia consistit.

Non vero regiam communionem tantum, sed & eam quam Aristocraticam vocant, amicitia sequitur. Cum majore enim major quoque requiritur dilectio. Talis autem viri & uxoris amicitia est. Ea quippe Aristocratia est in familia. Virtutis enim respectu vir præest. Tum præstantiori quoque plus dilectionis tribuendum est. Similiter autem in excellentia hic quoque jus consistit.

Eam vero quam Timocratiam vocant communionem, qualis est fratrum, sodalitia sequitur amicitia. quæ in æqualitate consistit. Æquales enim & ætate sunt pares. Tum studiorū quoque & morum plerum-

plerumq; similitudine cōjunguntur, quales etiam sunt qui in Timocratia versantur. In hac enim æquales esse cives & honesti volunt. Tum vicissim & imperant singuli & parent. Ex æquo igitur & amicitia illorum & jus est. In bene constitutis ergo vel Rebuspublicis, vel societatibus, hoc modo & jus sequitur & amicitia.

Quæ autem aberrant ab iis & recedunt, in iis & jus parvum est, & amicitia. Cum autem omnium quæ aberrant, Tyrannis sit pessima, ideo vel omnino non in ea reperitur amicitia, vel quam minime. In quibus enim nihil commune habet qui paret & qui imperat, ne amicitia quidem est. siquidem nec jus est. sed sicut ad instrumētum artifex, ad corpus se habet anima, ita & ad famulum dominus, & ad subditos se habebit Tyrannus. Iuvatur enim ab artifice instrumentum, corpus ab anima. Nulla tamen intercedit amicitia. Siquidem inter inanima amicitia esse potest nulla: Sicut nec jus inter ea est & qui utuntur: quemadmodū nec cum bove est aut cane. Eodemque modo nulla cum servo amicitia intercedit hero, aut cum subditis Tyranno: quatenus sunt servi. Nihil enim heris commune est & servis. Animatum enim instrumentum est servus, sicut instrumentum sine anima est servus. Qua ergo servus est, nulla cum eo amicitia esse potest: qua vero homo, potest. Cuilibet enim homini jus aliquod

quod cum quolibet videtur esse homine: qui modo legis esse alicujus particeps potest aut pacti. Illud quippe, inter homines jus quod intercedit, legum facit cōmunio. quæ autem ex justo est, hæc quoque amicitiam introducit communio. Quare amicitia erit cum subditis Tyrāno, quatenus sunt homines. Vnde obscurū admodū & jus in illis est & amicitia.

Sicut in Democratia plurimum. Iis enim qui æquales sunt, multa quoque sunt communia.

12

CAP. XVI.

De sodalitia, consanguinea amicitia, & œconomica.

OMnis ergo amicitia in communione, quemadmodum dictum est, consistit. Sola autem cognatorum amicitia & sociorum, non videtur in communione consistere. In communione autem eæ quæ convento constant aut pacto, consistunt. quales sunt tribulū, eorumq; qui una navigant, & similes. Quibus adjungi etiā recte hospitalis possit.

Cognatorum vero ac sociorum neque convento constat nec pacto, sed alios natura conjunxit, alios ætas eadem, eademque in quibus versantur studia.

Ac primo quidem de cognatorum dicendū est. Est autem multiformis ea, & ex paterna dependet. Quia enim patrem communem habent, aut generis autorem cum quo conjunguntur, tum fratres se mu-

ſe mutuo tum alii amant cognati. Liberos enim, tanquam partem ſui, amant parentes. Liberiq; cõtra, ut qui à parentibus ſunt oriundi. Fratres autem fratres, ut qui ex iiſdem ſunt oriundi. Magis autem norunt parentes ex ſe oriundos eſſe liberos, quam liberi ſe à parentibus oriundos eſſe. Magis enim cõjungitur cauſa, & id quod producit, cum eo quod fit aut producitur: quam id quod factũ eſt, cum eo quod fecit, & quod productum eſt, cum eo quod produxit. Quod enim ex aliquo, propriũ ei ex quo eſt: ſicut dens aut capillus eſt habẽti proprius. Cum tamen neque capillo ipſi nec denti proprius ſit qui habet. Quare vel omnino nõ eſt propria cauſa ſuo effecto, & id quod ex aliquo, ei ex quo, neque ullam cum eo relationem habet: aut ſi habet, minorem quam illud ad ipſum. Ideoque minus amant parentes ſuos, quam ab iis amantur liberi. Quod quidem etiam ex tempore apparet. Illi enim ſtatim amant liberos, liberi vero ipſos poſtea, cum jam intellectu præditi fuerint & ſenſu. Quare matres quoq; magis amant liberos quam patres: quia prius eos diligunt. Ideoque ſicut ſeipſos amant parentes liberos. qui enim ex ipſis, tanquam alii ſunt ipſi; niſi quod ſeparati ſint, nõ alio diſcrimine. Liberos ergo quod ex ſe nati ſint amant parentes.

Fratres vero quod ex iiſdem nati ſint amant ſe mutuo. Quia enim ex iiſdem nati ſunt parentibus,

hoc ut iidem quoq; inter se sint, efficit. Plane sicut ramos eadem radix conjungit. Ideoque dici solet, Idem sanguinem, & radicem ac similia. Vtrumque enim in multis quę divisa sunt, unum est idemque. Ad amicitiam etiam non parum confert educatio eadem, eademque ætas. Æqualis namque ęqualem diligit. Sed & cõsuetudo sodales efficit. Vnde etiam fraternam, sodalitiæ dicunt similem. Consobrini vero reliquique cognati, ex fratribus conjunguntur. quia enim ex iisdem sunt, quodammodo etiam iidem sunt. Sunt autem alii è cognatis magis propinqui, alii minus: prout vel minus ab autore distant generis vel magis. Quibus enim longe petita est communio, sensim quasi evanescit, minorque semper fit procedendo. Estque ea qua parentes liberos, homines Deum amant, tanquam cum bono & excellenti amicitia. Maxima enim contulerunt beneficia: nam & hoc quod sunt, & educationem iis debent ac disciplinam. Quæ vero cognatis inter se, in æqualitate cõsistit. Habet vero voluptatem quoque, & utilitatem hæc amicitia magis, quã qui genere alieni sunt: quanto magis communis eorum vita est, ut qui plurimorum inter se sint participes. Et fraterna quidem maxime. Omnia enim illi quæ sodalitiæ accedunt: magisq; huic quam illi. Ideoque si honesti sint fratres & similes, magis se mutuo amabunt quam sodales. Quippe cum & fa-

milia-

miliares ſint magis, magiſque ſimiles, & ex quo nati ſunt alter alterum dilexerit, majorque accedat conſuetudo & neceſſitas. ut qui ex iiſdem ſint nati, eademque imbuti diſciplina. Sed & experientia hic major à tempore eſt & firmior. Cognatarum ergo amicitiarum maxima eſt fraterna. Aliæ vero rurſus pro ratione ſanguinis, proportionem quoq; habẽt.

Viri vero & uxoris à natura videtur eſſe amicitia. Magis enim proprium eſt homini liberorum procreatio, quam Reip. inſtitutio. quanto prior magiſque neceſſaria familia quam urbs eſt: quantoq; magis animalibus hæc propria eſt quam illa. Alterum enim omnibus animalibus, alterũ ſolis adeſt hominibus. Reliquis enim animalibus eatenus tantum ſua eſt cõmunio, quatenus procreare poſſunt: hominibus vero nõ procreandi tantum cauſa ſua eſt communio, ſed & communis vitæ cauſa. Statim enim à principio, diviſa videmus eſſe eorum opera. Alia enim viri, alia mulieris ſunt opera. Alter enim alteri ſuccurrit, & inter ſe communicant propria. Ideoque utilitas quoque in hac amicitia videtur eſſe & voluptas. Sicut bonum quoque & virtus, ſi ſint honeſti. Et ſi uterque conveniente ſibi præditus ſit virtute, hocquoque eos conjunget. Videntur autem quaſi vinculum amicitiæ tali, eſſe quoque liberi. Quare facilius qui liberis deſtituuntur ſolent diſſolvi. Commune enim utriuſque bo-

num ſunt liberi. Quod autem commune eſt, conjunctum tenet id quod communicat.

CAP. XVII.

De iis quæ in utili amicitia oriuntur querelis.

QVomodo autem viro cum uxore, fratri cum fratre, amico denique ſit cum amico vivendum, velle quærere, nihil aliud eſt, quam quomodô juſte ſit vivẽdum. Sequetur enim quanvis communionem pro ratione amicitiæ etiam jus; ſicut dictum eſt ſæpius. Neque enim idem jus cum amico, neque cum extraneo, neque cum fratre aut ſodali videtur eſſe aut condiſcipulo. Cum ergo tres ſint amicitiæ ſpecies: quæ boni, quæ voluptatis, & quæ utilitatis cauſa inſtituitur, & in ſingulis, alii in æqualitate, alii in excellẽtia amici conſiſtant (Nam & qui ſimiles ſunt, vel boni, vel voluptatis, vel utilitatis cauſa, amici fiunt. quemadmodum & deterioribus meliores.)

13

Pares quidem ęqualiter amare oportet, & in cæteris quoque æquari omnibus. Impares vero pro ratione vel defectus, vel excellentiæ amare oportet aut amari.

In ſola autem ea, quæ utilitatis cauſa inſtituitur amicitia, aut hac certe maxime, accuſationes & querelæ inter ſe amicorum reperiuntur. Et quidem merito. qui enim virtutis cauſa ſunt amici, libenter benefi-

beneficia alter conferunt in alterum. Hoc autem proprium virtutis & amicitiæ eſt. In hac enim contentione nec querelæ oriuntur, nec pugnæ. Eum quippe qui amat, & qui beneficia confert, nemo odit. Imo niſi inhumanus ſit, benefaciendo refert gratiam. Qui vero beneficiis alterũ ſuperat, ſi conſequatur id quod petit, nunquam amicum accuſabit. Vterque enim bonum appetit, & beneficium conferre.

Sed nec in ea quæ voluptatis cauſa inſtituitur, criminibus locus eſſe admodũ poteſt. Simul enim contingit ambobus quod petunt, ſi quidem conſuetudine delectantur. Ridiculus enim eſſet, qui accuſaret alterum ex quo voluptatis nihil perciperet, cum vitare ejus poſſit cõſortium. quare neq; quæ boni inſtituitur cauſa, neque quæ voluptatis, criminibus locum relinquit aut querelis.

Sola vero quæ utilitatem ſpectat, accuſationum plena eſt. Cum enim emolumenti cauſa, alter altero utatur, ſemper plus petunt, minuſque quam oportet habere ſe arbitrantur. Neque quantũ oportet ſe conſequi queruntur, minuſque quam merentur. Qui enim beneficia conferunt, ſuppeditare iis omnia quibus opus habent nequeunt. Semper enim pluribus opus habent quibus bene fit, quam conferre qui benefaciunt, poſſint.

Videtur autem, quemadmodum jus duplex eſt,

(unum non scriptum, alterum vero legibus constitutum) sic & utilitatem emolumenti, aliam moralem esse, aliam legitimam. Et legitima quidem utilitas, cum quis aliquid dat alicui, ut aliquid accipiat: idque certum ac definitum. Moralis vero, cum aliquis alicui, tanquam amico aliquid dederit: pro quo tantum vel amplius accipiat, non certum tamen neque definitum. In utraque autem utilitate hac accusationes amicitiam sequuntur & querelæ. Maxime vero cum alter legitimam, alter vero moralem utilitatem introducit amicorũ. Facile enim dissolvuntur tales. Si enim alter pecuniis prosit, eodemque modo alterũ prodesse velit sibi, ac tantundem accipere, quantum contulit; ille vero alio prosit modo, non possunt in amicitia persistere. Rursus ea quam legitimam dicunt, utilitas, alia circumforanea plane, alia est liberalior. Nolle enim dare nisi statim recipias, de manu in manum, quod aiunt, circumforaneum est omnino. Multoque, ut qui dat recipere differat, est liberalius. Ex conventione enim hoc fit: quid pro quo debeatur. Evidensque est hic debitum minimeque cõtroversum. Dilatio vero ejus liberalius multo, multoque amicius pactum facit. Quamobrem de his alicubi actiones nullæ dantur. Neq; de debito inter se contendunt, quod censeant amandos eos potius, qui bona fide contraxerint. Vtilitas vero moralis, omnino certis præscri-

præſcriptiſque conditionibus non conſtat, ſed ut amico aliquid datur, aut alii alicui aliquid confertur. Ita tamen ut vel tantundem exſpectet, vel amplius, ut qui non proprium, ſed mutuum dederit. Si vero non accipiat, quaſi mutuo dederit, tum demum accuſat eum, qui non reddit, ut amicum tamen. Idque uſu venit propterea, quod omnes aut certe plurimi, voluntate quidem ad honeſta deferantur, utilia tamen poſtea præferant & commoda. Honeſtum autem eſt, ita benefacere, ut nihil viciſſim beneficii exſpectes, utile vero & commodũ beneficium accipere. Ideoq; id quod utile eſt, quærunt, quod cum non conſequantur, honeſti videri volunt.

His vero amicis, qui ut beneficium recipiant, beneficium conferunt, bene viciſſim facere debet qui poſſunt, quantumque merentur reddendum eſt. Nec enim vi ad veram amicitiam aut nolentes debent pertrahere: ſed potius dolere, quod ab alio quam oportebat beneficium acceperint. neq; enim ab amico. Quare dabunt operam, ut prompto animo fœda diſpungant beneficia, quæ inviti admiſerunt: quia à quo ea acciperent non ſatis pervidebãt. Quod facient, ſi tantundem reddãt, modo poſſint, & quemadmodum ſi certa eſſet præfixa conditio, debitum confeſtim diſſolvant. Aut ſi ſtatim non poſſint, ſimul ac potuerint ſe redditurosesse promittant.

mittant. Quod si omnino reddere non possint, ne illi quidem qui contulerunt, quicquam ab iis exigent. Itaque si possint, statim reddent. Priusquam vero beneficium accipiant, consideranda sunt singula: ut puta à quo & qua de causa accipiant, ut nimirum cognoscant, utrum admittendum id sit, an secus.

Cap. XVIII.

De mensura retributionis in utili: tum de iis quæ in excellenti amicitia existunt querelis.

IN reddendis autem inter se mutuo amicorū beneficiis, restat difficultas. Cum enim parum sæpe magna prosint beneficia iis qui accipiunt, contraque multū parva (fit enim sæpe ut aliquis multo vel labore vel sumptu parum juvet amicum: ac vicissim) videndum est utrum in reddendo beneficio, utilitas, an vero beneficii spectanda sit mensura. Sæpe enim qui acceperunt beneficium, talia se ab iis qui dederunt accepisse aiunt, quæ illis parva essent, quæque ab aliis sumi potuissent. atque ita ea elevant. Contra qui dederunt, dedisse se ex suis maxima, & quæ ab aliis sumi non potuissent. tum in periculis, aliisque ea contulisse necessitatibus. Quare dubitatur utro metiri retributionē quis debeat, an accipientis commodo, an vero conferentis beneficio. Quod quidem non eodem modo in omni faciendum est amicitia. Sed in ea, quæ utilitatis in-

stituitur

ſtituitur cauſa, ejus qui beneficio afficitur, utilitati reſpondebit: aut etiã eam ſuperabit. quod quidem præſtat. Hic enim eſt, qui ope indiget, alterque ei ſuppeditat, tantũndem recepturus. Tanti ergo fuit hoc ſubſidium, quanti emolumentum quod percepit, aut pluris. Suo denique ipſius metiri retributionem debet cõmodo, quia amicus eſt propterea. In ea autem quæ virtutis inſtituitur cauſa, nullæ ſicut hic querelæ exiſtunt, ubi ſinguli ad commodum quam maxime ſuum beneficia referre conantur. Quare neque ejus qui beneficium accipit emolumento, retributionem metimur, ſed conferentis inſtituto. Virtutem quippe & mores in animi proprie inſtituto ſpectamus. Quia ergo virtutis cauſa alterum amat alter, beneficii retributionem etiam animo metientur: ideoque omni querela amicitia vacat ejuſmodi. cùm aliæ contra querelarum plenæ ſint ſemper.

Qualis ea quoque eſt quæ in excellentia cõſiſtit. 14 quoties nimirũ major minorem, vel qui plus prodeſt eum amat, qui minus. Plus enim petit qui excellit. alter quia præſtantior eſt, alter quia plus prodeſt. Si enim, inquiet, uterque amicorum quantum poteſt tribuat, non quantum debet accipiat, onus quoddam amicitia futura eſt. Ideoque volunt non paria tantum, ſed majora ex amicitia conſequi. Putant enim, quemadmodum in mercatura, qui

plus conferunt pecuniæ, plus quoq; accipiunt, ita in amicitia quoque habere. Et ita quidem qui excellunt. Contra autem superiores negant hoc majoribus convenire amicis, sed contra. Boni enim amici esse, necessitati succurrere. Quid enim, aiunt, profuerit magno ac potenti amicum esse homini, si nihil ad nos ejus perveniat bonorum? Hoc modo, dum uterque accusat alterum, partemque uterque sibi potiorem vindicat, facillime dissolvuntur.

Videtur autem ęquum postulare uterque. oportet enim plus quodammodo ex amicitia tribuere utrique. non ejusdem rei tamen. Sed præstantiori plus honoris, egeno plus eorum quibus eget. Præmium virtutis quippe ac beneficiorum honor est. Egestatis vero subsidiū lucrum est, aut aliud quodcunque quo egere videtur. Eodemque modo & in Rep. Semper enim iis qui beneficium conferunt aliquod, honor persolvitur. Neque honore, qui non aliquid contulerit in publicum, affici solet. Publicum enim præmium ei redditur, qui bene de publico meritus fuerit: publicum autem est honor. Neq; enim fieri potest ut & lucretur simul è publico aliquis, & honorem cōsequatur. Sed qui egent, pecunias quidem accipiunt è publico, honorem vero minime. Nemo enim utriusque damnum vult pati, & pecuniarum & honoris videlicet: sed cum al-

terum

alterum dedit, alterum accipit. Ideoque ei qui pecuniarum Reipublicę causa damnum subivit, reddunt honorem. sicut ei qui pecunias præfert, has cōferunt. Dignitatis enim & meriti ratio exæquat, ut dictum est, amicitiam, & conservat. Eodem audem modo cum inæqualibus etiam agendum est amicis. & is qui vel pecuniis ab aliquo augetur vel virtute, honorem vicissim ei reddere debet à quo accipit. Sic enim reddet quod potest.

Quod enim potest non quod dignitati debetur aut merito, amicitia requirit. Neque enim possunt omnes pro dignitate id reddere quod debent aut merito. quia id omnibus inveniri non potest. Sicut in Deorum, exempli gratia, aut parentum honoribus, nemo pro dignitate potest persolvere aut merito quod debet. Qui vero quantum potest & pro viribus id facit, probus atque honestus videtur esse. Ideoque videtur non licere filio abdicare patrem, aut quicquam eorum quæ petierit negare. semper enim debet: Quare etiam semper reddendum. nihil enim unquam paternis dignum beneficiis præstitit. Cōtra vero patri licet àbdicare filium: licet enim ei qui beneficium contulit abdicare debitorem. Quamvis fortasse nullus pater filium relinquat suum, nisi eximio quodam modo sit improbus. Præterquam enim quod naturalis eo impellat amicitia, humanum quoque est subsidium

non averſari aut rejicere. Filius autem ſi ſit improbus, plane aut odit aut certe non admodum ſtudet patri ferre auxilium. Plerique enim affici beneficiis volunt: ea vero cõferre tanquam rem fugiunt inutilem. Ac de his hactenus quidem.

ARISTOTELIS

ETHICORVM LIBER IX.

CAPVT I.

Quæ ſint quæ amicitiam conſervent.

ADhuc de amicitia dicamus, & quæ opus eſt ſuperioribus addamus. In iis ergo quæ æqualitate conſtant amicitiis, æqualia quoq; ſibi mutuo reddere amici debent. In iis vero quæ ſunt inæquales, proportionis tantum, ſicut dictum eſt, habenda erit ratio. In civili quippe ſocietate, æquare amicos ſolet proportio. Sutor enim pro calceis non calceos, ſed precium, & quod proportione iis reſpondet, accepturus eſt. quemadmodum in quinto pluribus diximus. Eodemque modo textor quoque & alii. Hoc enim eſt quod civilem ſuſtinet ſocietatem, ut cum proportione dẽtur & accipiantur om-

tur omnia, quibus vel egent vel abundant singuli. Et in civili quidem societate communis mensura, quo omnia referantur, & quo tam ea quæ damus, quam quæ accipimus, metiri solemus; est nummus. In morali vero & quæ amicitia constat, nihil habemus, quo ea quæ sunt dissimilia metiri possimus. Quamobrem querelarum atque accusationum plenæ sunt hujusmodi amicitiæ: qualis quoque est amatoria.

Interdũ enim amator accusat eum quem amat, quod cum vehementer amet, ab illo vicissim non ametur. cum fortasse amore dignus non sit. Sæpe qui amatur amãtem accusat, quod cum prius omnia promiserit, nunc nihil præstet. Solet autem hoc fieri, cũ alter voluptatis, alter utilitatis causa amat: postea vero neque ille admodum jucundus, neque admodum utilis est alter. Cum enim horum causa contracta sit amicitia, si non adsint ea, necessario amicitia dissolvitur. quia non alter alterum, sed alterius bona amat alter. quę cum stabilia nõ sint, amicitiæ quoque ruinam secum trahunt. Qui vero se mutuo, moresq; alter alterius diligunt, quales sunt honesti viri, in amicitia persistunt. Amicos enim propter ipsos, nõ alia de causa amant. Illi vero cum maneant qui sunt, amicitiam quoque conservant. Suboriuntur inter dissimiles quoq; amicos simultates, quoties alia ab amicis, non quæ petebant,

consequuntur. Propemodum enim nihil accipere videtur, qui non accipit id quod petebat. Sicut ille, exempli gratia, qui promittebat citharœdo, quanto melius caneret, tanto se plus illi daturum: mane autem cum promissum exigeret, voluptatē voluptate remunerasse se dicebat. Si ergo uterq; voluptatem petiisset, recte constitisset societatis ratio. Sin autem delectationem alter, alter vero lucrū petebat, & hic quidem quod petebat acceperat, ille autem non item; non potuit sarta tecta conservari societatis ratio. Singuli enim ut accipiant quibus opus habent, dare ea solent quæ habent.

CAP. II.

Cuius sit in iis quæ sine pacto conferuntur beneficiis, precium ponere: item de ea quæ virtutis & quæ utilitatis causa sine pacto contrahitur amicitia.

IN dissimilibus ergo amicitiis proportio & dignitatis requiritur ratio. Quæstio autem movetur: utrius sit remunerationem ponere, an qui prius dedit, an vero qui accepit. Qui enim prius dedit, videtur ei qui accepit permittere, ut de remunerationis dignitate ipse statuat. quemadmodum Protagoras solebat. Neque enim aut certam discipulis suis prę finiebat, aut quam præfinierat exigebat institutionis mercedem: sed ipsos æstimare jubebat, quanti ea essent quæ didicissent: ac deinde quod illis videbatur accipiebat. In ejusmodi autem communione, qui-

ne, quibusdam ea sufficit quæ in proportione consistit remuneratio. quibus Hesiodi illud satis est:

Merces nempe viro satis est &c.

Forenses autem quidam, & quorum in mercatura consistit societas, plura quærunt. Fit enim nõ nunquam ut ante pecunias acceperint, quas statim se reddituros esse promiserant, quas cum non reddant, neque quicquam eorum quæ promiserãt faciant, nõ immerito accusantur. quia nimirũ quicquid præstant minus est promissis. Ideoq; & sophistæ non nisi accepta prius mercede solent docere. quia nemo pecuniis ea emere vellet quæ docẽt, quia nullius sunt precii. Iam vero cum magna quædam & præclara se docturos esse promittant, mercedem quidẽ accipiunt, ac postea ineptissima quædam eos docent. Hi ergo cum precium acceperint, neque tamen id quod promiserant præstiterint, merito accusantur.

Vbi autem pactum nõ intercedit cõventum retributionis aut operæ, si qui amicis per se subsidiũ tulerunt, suaque amicorum causa dimiserunt, ut honesti solent homines, eos accusari non posse diximus. Talis autem est quæ virtutis causa instituitur amicitia. Atque ibi ex consilio propositoq; reddenda est remuneratio. Illa quippe amici & virtutis est, ut in superioribus ostendimus. Talis autem est & philosophica communio. Neque enim qui do-

cet

cet eam, aut pecunias à discipulis suis aut honorem definitum exigit, cum neque in hoc neque in illis quicquam illa dignum sit. Quare consilium tantum propositumque respicit. id vero opus, aut remunerationem quam præstare quisque potest, judicat sufficere. sicut illud quod cum Dis nobis jus est & parentibus. Qui ergo causa amicorum benefaciunt amicis, ita remunerationis solent æstimare precium.

Qui vero alicujus causa, utilitatis, dico, aut voluptatis hoc faciunt, ita dabunt remunerationem & accipient, quemadmodum uterque dignum esse existimat. Eo enim modo demum pura ab omnibus querelis amicitia futura est. Quod si non contingat, neque uterque de ea quam meretur remuneratione judicare possit, sed aut alter tantum, aut fortasse neuter, necesse est pro ejus qui beneficia accepit judicio, institui remunerationem. Si enim alter pro tot tantisque quæ accipiat beneficiis, tot vicissim tantaque reddere se velle promittat, alter vero hac cõditione ei hæc tradat: alter quidem quæ daturum se promiserat dabit, & quod acceperat compensabit, sive voluptate, sive alio quoque beneficio paria cum eo faciundo: alter vero de quo queratur non habebit, ut qui acceperit, quod deberi pro iis sibi judicabat. Hoc vero non necessariũ modo est, & omni molestia humanũ liberat consortium,

ſortium, ſed & juſtum. Si quis enim quæ velit conſequatur, injuriã ſibi fieri dicere non poteſt. Ideoq; & in mercimoniis hoc fieri ſolet. Qui enim emit, precium inſtituit, ſuaq; ipſius aut utilitate aut voluptate rem illam metitur, tantique eſſe dicit mercem quã empturus eſt. Vnde & alibi leges ſunt, quę judicia de voluntaria in cõtrahendis rebus obligatione fieri prohibent, neque volunt alium quęri in tali negotio judicem, aliaſve leges: quod oporteat cum eo cui quis credidit & cum quo cõmunicavit ſua, ex pacti ratione decidi. Cẽſent enim ęquius eſſe, ut ille cui ab initio commiſſa res eſt, de remuneratione judicet, quam qui commiſit. Aliter enim qui commiſit ferret ſententiam: jam vero in ſuis nemo fide dignus judex eſt. Propria enim plerique & quæ dant ipſi magno æſtimare ſolent. Cui vero permiſſum eſt, ut remunerationem eorum quæ accipit ſtatuat beneficiorũ, ſi moleſtiam illi exhibuerit poſtea, qui participem ſuorũ fecit ipſum, quod nimirum minus quam oportet, referat, ad prius pactum recurrat, de quo inter utrumque convenit, recte judicabit; quod nimirum alter accepit, alter vero tulit. Neque enim nunc quanti ea eſſe exiſtimat, poſtquam accepit, ſed quanti ea æſtimabat prius quam accepiſſet, tantum pro iis reddet.

CAP. III.

Quæ quibus sint tribuenda.

C. 2 ET hæc quidem hactenus. Est autem & illud quærendum: utrum illis qui maximis à nobis colendi sunt honoribus, maximeque cari esse debent, tribuenda sint omnia, & in omnibus mos sit gerendus: an sint quædam quę aliis, qui minus nobis colendi sunt, minusque sunt cari, tribuēda sint potius, quam aliis, quibus & maximus honor à nobis debetur, maximeque cari sunt. Vt, exempli gratia, Patrine in omnibus gerendus mos sit, quoties & cum jusserit, an vero non semper. sed potius qui æger est medico parere, qui militat imperatori morem gerere debeat. Rursusque, uter pro imperatore eligendus sit, amicusne aut pater, an vero qui militiæ laude excellit. Vtri item amicone an viro bono magis sit inserviendum: & an amico magis, quam ei à quo beneficium accepimus, & cui hoc debemus, potius sit gratificandum: quoties de utroque bene mereri res non sinit.

Hæc ergo omnia sigillatim accurateque definire admodum difficile est. Cum multas præsertim variasque admittant differentias, neque eodem inter se varient modo, sed pluribus: magnitudine nimirum, exilitate, honesto, & necessario. Nō eodem enim modo parva omnia, aut magna, aut honesta denique ac necessaria videntur esse.

Inter-

Interdum enim inservire amico magis videtur necessarium, quam viro honesto: interdumque ei à quo beneficium acceperis, honestius est benefacere quam amico: & cōtra. Ideoque rationem de singulis reddere accuratam, nemo omnino potest.

Illud certe, non omnia eidem danda esse, manifestum est. Etenim iis à quibus beneficium acceperis, beneficium vicissim reponere, justius plerumq; est, quam gratificari sodali. Quemadmodum debitum creditori potius persolvendū est, quam sodali.

Plerumque autem propterea dico, quia interdū fit, ut contra magis sit justum. Vt, exempli gratia, si quem captum à latronibus aliquis redemit, nunquid hic vicissim illum redimere debeat, quicunq; tandem fuerit? aut an alii non capto, sed impensam repetenti pecuniam, persolvere eam potius debeat, quam redimere patrem. Cum præ seipso quoque unusquisq; liberare patrem debere, videatur? Ideoq; plerumque, nō vero semper, reddendum potius id esse quod debetur diximus, quam amico gratificādum esse. Sin vero gratificari amico ita vehementer vel honestū sit vel necessarium, ut jus illud quod ei à quo beneficiū accepimus debetur, excedat, potius eo inclinandū est. Præsertim cum neque semper jus postulet, ut beneficium ei à quo accepimus reponamus, si improbus sit à quo beneficiū accepimus. Ponamus enim hominem improbum aliquid cre-

didisse viro bono: non enim propterea improbo cogetur credere vir bonus. Alter enim quod sciret se id recepturum esse à viro bono, id credidit: vir autem bonus cum sciat se nõ recepturum esse ab improbo, injuste non facit, si non credit. Sive ergo verum est quod de improbo illo suspicatur vir bonus, eum nimirum hac quoque in parte improbum futurum neque redditurum id esse, æquum facit, si non credat: sin autem aliter se habet, ille vero id suspicatur tantum, ideoque par pari non reddit, ne sic quidem admodum injuste agere videtur. Neq; enim justum est, quę in bonum virum confert homo improbus, eadem ab illo ut accipiat vicissim. quia neq; æquale est id quod dat improbus ei quod dat vir bonus: licet idem sit quod uterque confert utrique. Quippe cum à dignitate dantis precium suum mutuetur: ideoque & majus fit. Quare diximus, non semper iis à quibus beneficium accepimus, id reddendum esse potius, quam gratificandum amicis. Quod enim sępe in superioribus dictũ est à nobis, ea quæ de actionibus affectibusque instituitur agendi ratio, ipsos affectus atque actiones sequitur; ideoque semper alio atque alio modo, quemadmodum & illa, habere se solet. Quare ut definite quis de singulis atque accurate agat, fieri omnino non potest.

Ex his itaque nec omnia danda esse omnibus, neque

neque patri omnia, quemadmodum nec omnia sacrificamus Iovi, satis manifestum est. Cum vero alia parentibus, alia fratribus, alia iis qui beneficiũ dederunt, ac sodalibus debeantur: ea quæ propria sunt, maximeque conveniunt, singulis tribuemus. Quod quoque fieri ab omnibus propemodum videmus. Ad nuptias enim non tam eos à quibus beneficiũ acceperunt, aut sodales, quam propinquos vocant. His quippe & genus & generis actiones sunt communes. In funera quoq; cognatos potissimum prodire eadem de causa debere, plerique arbitrãtur. Ideoq; parentibus, ut victus potissimum suppetat, & magis quidem quam sibi, curandum esse aliquis existimaverit. Vitam enim parentũ, unde ipsi suam acceperunt, cõservare debent liberi. Honor quoq; iis tanquam Dis tribuendus est. Nõ omnis tamen, neque quilibet. Neque enim patri idem ac matri. Sicut neque utriq; sapientis & imperatoris tribuendus est: hoc est, quem sapienti aut imperatori tribuimus: Sed qui patris est, patri, qui matri vero convenit, matri. Cunctis quoque senioribus, pro ratione ætatis, honor exhibendus est: qualem videlicet juniorem exhibere seniori æquum est: ut assurgat videlicet, locoque cedat, & similibus. Sodalibus vero ac fratribus, orationis libertas, omniumque rerum concedẽda est communio: ut & propinquis, tribulibusque ac civibus, aliisque omnibus. Danda

denique opera eſt, ut ſuum cuique tribuatur. Qua in re conſideranda eſt ſingulorū, qua nos tangunt, propinquitas, uſuſque, ac virtus. quibus honores qui illis debentur, ac communionem metiemur. Ac de propinquis quidem facilius eſt judicium. Facile enim quæ propinquis, civibus, tribulibus, aliiſque quos mores nobis conjungunt, tribuenda ſint, intelligemus: quæ vero extraneis, iiſque qui multum à nobis differunt, invenire eſt operoſius. Quamvis nec propterea minus quid fieri debeat, tradendum eſt: ſed prout argumentum permittit, ſingula definienda ſunt, & in omnibus decori eſt habenda ratio.

CAP. IV.

An diſſolvi ſoleant, nec ne, amicitiæ.

SEd & illud quærendum eſt, utrum diſſolvendæ, nec ne, ſint amicitiæ: dubitari enim poteſt, an aliquis dum ab amico vehementer adhuc amatur ac diligitur, deſiſtere ab amicitia debeat.

Dicimus ergo, cum iis qui aut utilitatis cauſa aut voluptatis ab aliquo amantur, ſi iis deſtituantur, diſſolvi ſine reprehenſione amicitiam poſſe. Quoties enim aut voluptas eos deficit aut utilitas, quorum amici erant, mirum non eſt ſi non ament. Quoties autem illi qui utilitatis cauſa amāt aut voluptatis, morum cauſa & honeſti ipſius amare ſe ſimulant, poſteaque diſſolvuntur, ac propterea in repre-

prehen-

prehensionem incurrunt, injuste agunt, meritoq; accusantur. Plenæ enim querelarum sunt, quod initio dicebamus, amicitiæ ejusmodi, cum non eadem de causa atq; eodem modo amantur ac amāt: neq; amari se intelligunt quemadmodum amantur, sed falluntur. Tunc enim cum detegitur fraus, alter alterum accusat. Si quis ergo falsa ducitur credulitate, morumque suorum gratia amari se existimat, cum alter tamen nihil tale agat aut dicat, quod illi solent qui morum gratia aliquem amant, tum se ipse merito accusare potest. Cum vero simulatione decipitur alterius, merito illum à quo deceptus est accusat: multoq; id quidem magis quam si quis nummos adulteret: quo in re majoris precii hoc maleficium versatur. Atque ii quidem qui utilitatis causa amicitiam aut voluptatis colunt, hoc modo dissolvi solent.

Si quis vero morum gratia amat aliquem, & ut virum amplectitur bonum, ille vero improbus postea aut evadat, aut amico talis videatur, quæritur, utrum amandus porro, an potius dissolvi amicitia debeat. Respōdendum autem est: fieri ne quidem posse, ut qui nō bonus videatur, amabilis esse possit (id enim quod amabile est, est bonum: quod vero improbum est, ne justum quidem est) Neminem enim aut amare, aut similem fieri malo oportet: Nam si amet, omnino necesse est, ut similis illi

fiat

fiat quoque. Iam enim ante diximus, simili simile gratum & acceptum esse.

Nunquid igitur repente talis dissolvenda est amicitia? An non omnium, sed eorum modo, quorum insanabilis est improbitas, quia modum excedit. Si qui vero ita ægri sunt, ut curari possint tamen, & correctionem admittãt, minime ea quidem dissolvenda videtur. Quin potius omni studio ac diligẽtia subveniendum est talibus, moresque eorũ sunt emendandi: ut potius eorum virtus à nobis, quam facultates aut opes sartæ tectæque conserventur. Siquidem opibus ac facultatibus virtus est præstantior, multoque magis dignum est amicis, ibi subsidium ferre iis, quam eorum opes cõservare. Quod si paupertatem à familia amici propulsare is tenetur qui potest, quanto magis virtutem illi addere, cum præcipue hoc magis amicitiæ conveniat? Virtutis enim causa sunt amici. Est igitur magis quidẽ laudandum, si quis amicum, quamvis jam improbus evaserit, amare tamen non desinat, sed potius emendationi ejus incumbat: si quis vero statim ab eo se disjungat, nihil præter rationem facere videtur. Neq; enim improbo amicus erat, sed honesto. Cum vero eum qui honestus esse desinit, amare quoque desinit, nemini injuriam facit. Cum enim eum qui ex bono improbus evasit, conservare se non posse videat, ab illius divortium amicitia facit.

Atque

Atque ita quidem, si ex honesto bonoq; viro amicus improbus evadat, dissolvi amicitia debet.

Iam vero, utrum, si eodem in statu manente altero, alter probior se ipso evadat, multumque virtutibus excellat, utrum, dico, ille qui tanto est probior, altero qui talis amplius non est, uti porro, an renunciare potius amicitiæ debeat? Quod quidem in magno potissimũ apparet discrimine. Vt, exempli gratia, Si duo inter se pueri mutuo amarẽt, tum quod ætate pares, tum quod studiis iisdẽ eodemq; lusu delectaretur uterque, atque eorum alter cum virilem attigisset ætatem, homo gravis, ac plane omnibus quę ætatem illam decent, consummatus virtutibus evaderet, alter vero pueriles illos mores retineret: quomodo tandem amici hi possent esse: cum neque eadem probarent, neq; ex iisdem voluptatem molestiamque caperent? Quare neque amplius alter quoque alteri gratificari posset. Quia neuter quo alterũ oblectaret quicquam posset facere. Sed ne vivere quidem una poterunt: sine quibus tamen cõsistere, ut diximus, amicitia nõ potest.

Num autem ita erga eum affectus esse debebit vir bonus, ut si amicus nõ fuisset unquam, an vero præteritæ aliqua amicitiæ conservanda erit memoria? & quemadmodum amicis potius quam exteris gratificandum putamus, ita iis, qui aliquãdo amici fuerunt, amplius tribuere, quam quibus nun-

quam usi sumus, oportet? Videtur certe aliquid præteritæ iis deberi amicitiæ causa: nisi forte quia modum omnem eorum improbitas excedit, instituatur dissolutio.

CAP. V.

De officiis amicorum, & amicum eodem modo erga se & amicum, improbum autem neque erga se neque amicum esse animo amico.

4.

ATque ita quidem commode dissolvētur amicitiæ. Restant tamen & alia nonnulla, quę de amicitia nobis sunt dicenda. Officia autem amicitiæ, & in quibus consistit illa, tanquam normam aliquam & principium eorum, quæ quisque nostrum debet sibi, habere videntur. Ea enim quisque ab amicis petit, quæ à se ipse.

Ideoque amicum definiunt esse eum, qui bona omnia amico contingere cupiat, ipseque ea in amicum conferat, quæ bona esse judicat, idque illius causa. Aut qui superesse & vivere amicum cupiat, ipsius causa. quemadmodum erga liberos afficiuntur matres. Nam & superesse & felices esse optant eos, idque eorum causa. Siquidem frequenter, licet non amentur aut ne à liberis cognoscātur quidem, bona tamē omnia illis & felicitatem optant. Quod in amicis quoq; illis fieri videmus, inter quos quædam intercesserunt offensiunculæ, aut qui ab aliis neglecti fuerunt: cum ipsi propterea amare nō desinant.

ſinant. Omnia enim bona optant amicis, cum eorum nullam ipſi partem expectent, ſed eorum cauſa tantum. Sicut & amicum definiunt, qui iiſdem cum amico aut delectetur aut doleat. Quod ipſum quoque maxime in matribus videmus. Vnde & definitionem amicitiæ, ab eorũ nimirum qui ea præditi ſunt definitione, deſumunt. Sicut temperantis definitio, temperantiæ ipſius definitionem prębet. Atque hæ quidem amicitiæ atque amicorum definitiones ſunt. Quæ quidem ab iis quæ quiſque ſibi debet, deſumptæ, ſicut diximus, & mutuatæ ſunt.

Quicquid enim verus amicus eſt amico, vir bonus eſt ſibi: maximeque is amicus eſt ſibi, qui vir bonus eſt, aut talem eſſe ſe arbitratur. Quod ſi non omnes, & exempli gratia, improbi, ea quibus conſtat amicitia tribuunt ſibi, nihilo tamen minus procedit quod dicimus. Etenim quæ boni & honeſti faciunt viri, hæc ſunt quæ in hominibus & in communi maxime excellunt natura. Etenim vir bonus atq; ipſa virtus, humanorũ tum affectuum tum actionum quaſi menſura eſt. Quæ vero improbus ſpectat, ne ad communem quidem referuntur naturam. His enim de rebus non ab iis qui ægri ſunt, ſed qui ſunt ſani, deſumemus ſententiã. Virum autem bonũ, omnia quæ in amicitia requiruntur, ſibi tribuere, planum eſt. Ille enim & conſentit ſecum, eademque petit: ſive rationalem, ſive

eam, quę ratione destituitur animæ videas partem. Neque quemadmodum qui judicio destituuntur, contrarium quærit: aut partes in eo quæ affectibus sunt destinatę, pugnant cum iis in quibus est ratio. Sed & quæ bona sunt optat sibi vir bonus: bona dico, tum proprie ita dicta, quæ ad virtutem ducunt: tum quæ bona videntur, & virtuti quasi aliquod adferunt subsidium. Quin & sui ipsius causa bona optat sibi. Quod nō facit improbus, qui non sui ipsius causa optat illa. Ea quippe pars in qua vis mentis est, humanam constituere naturam putatur. cujus causa omnia facit vir bonus, bonaq; quęrit omnia: sicut contra nihil improbus. Neq; enim contemplationem finem suarum actionum ponit improbus, sed improbam cōtra voluptatem. Quo fit, ut nulla sibi bona, sui optet causa. Vitam vult etiam diuturnam, & se salvum atque incolumem esse vir bonus, eamque sui partem potissimum, in qua vis est mentis. Sed & omnia agit, quæ conducere sibi existimat, & ad incolumitatem suam spectare videntur. Ex aliis autem ii qui non plane à bono sunt aversi, sed qui ita se gerunt, ut videri possint viri boni esse, ea quæ videntur bona, ipsi quoq; quærunt, tum vitam atque incolumitatem optant sibi. Id autem faciunt, quia quodammodo bonis adhuc viris sunt similes. Qui vero improbi omnino sunt & scelesti, nihil tale habent. Nam ne ipsa quidem

illa

illa quæ videntur bona ſequuntur: ſed alia quidem volunt, alia vero concupiſcunt. Quales ſunt continentes, aut qui vel timiditate ab actione eorum abſtinent, quæ ſibi optima eſſe norunt, vel ignavia. Quare ne ea quidem ſequuntur, quæ bona eſſe judicant: ſed neque vitam ſibi, aut incolumitatem cupiunt contingere. Multos enim qui quamplurima & quidẽ ſceleſta egerunt, poſtquam propter ſummam ſcelerum ſuorum vim, alienum in ſe concitarunt odium, vitæ ſuę piget, mortemq; ſibi conſciſcunt. Contra vero vir bonus, vitam ſibi cupit contingere: bonum enim viro bono eſt, eſſe. Contemplativam enim ſequitur vitam. In mente autem & cogitatione omnium natura conſiſtit: aut certe in ea maxime. Qui vero partem illã in ſe quæ ratione caret, & vivere vult & incolumem eſſe, ſibique bona vult contingere, quatenus naturam ſuam, & id quod erat, hoc quod eſt mutavit, nõ amplius ſibi vult bona, ſed illi quod eſſe cœpit. Neque quiſquam eſt qui non ſibi bona vult contingere, quamdiu ſe manere exiſtimat id quod eſt. Quod ſi alium ſe eſſe factum videat, nunquam optabit ut omnia bona contingant illi, quod eſt factus. Nihil enim differt, utrum alii velit bona contingere, poſtquam jam mutavit, an ſibi. Nemo enim cõtentus eſt, ſi alii eveniant bona. Deo enim, exempli gratia, bona adſunt omnia: eſtque tamen ille quic-

quid est tandem. Ideoque eo nos contenti non sumus: quo minus nobis ipsis aut amicis, qui quasi pars nostri sunt, bona optemus. Sed & secum ipse solus degere ætatem vult vir bonus, quia se ipso est contentus, sibique est acceptus. Partim enim eorũ quæ egit secum ipse delectatur memoria, partim etiam bona se acturum sperat, & quæ bona sunt inventurum esse. Sed & plurimas præclaras mente cogitationes concipit. Quæ quidem omnia ut ipse sit acceptus sibi efficiunt: libenterque solus ipse secum ociose versatur.

Contra vero alios cum quibus versentur quærunt improbi, seque ipsi vitant. Multa enim ac molesta iis in mentem, cum soli sunt, venire solent: sed & multa sperant ejusmodi, quorum si cum aliis versentur, oblivisci solent. Rursus vero dolet gaudetque secum ipse quam maxime vir bonus. Quia vult eadem, eademque concupiscit semper, neque pars in eo quæ ratione prædita est, cum ea pugnat quæ ratione caret: ideoque idem illi molestum est gratumque semper. Nunquam enim propemodũ mutatur. Quod de improbis dici non potest. Cum enim nihil quod amore dignum sit habeant, nullo modo ut amici erga se ipsi affecti esse possunt. Quare neque gaudere secum ipsi neque dolere possunt. Semper enim seditionibus eorũ agitatur animus, pugnatque id quod ratione caret, cum eo quod ratione

tione est præditum. Quod enim ratione in iis destituitur, dolet cum ab improbis abstinendum est: sicut tum non dolet una sed gaudet, quod ratione est præditum. & contra. Alterum denique huc, alterum illuc, & quasi in diversas partes animum divellunt. Licet enim fieri non possit ut doleat simul ac gaudeat eodem aliquis tempore, nihilominus tamen paulo post dolebit, quia gaudebat prius: & illam sibi evenisse voluptatem nolet. Pœnitentiæ enim abundant improbi. Vnde apparet nullo modo amice erga se affectum esse posse improbum, quia nihil quod amari possit habet.

Quod si ita affectum esse admodum est miserum, omni fugienda ratione est improbitas, imprimisque ut probi sint ac honesti singulis videndum est. Ita enim & amice erga se affectus erit quisque, & amicus erit aliorum.

Quoniam ergo ea quæ sibi vir bonus tribuit, ea quoque tribuēda sunt amico: (erga amicum enim, quemadmodum erga se affectus esse debet quilibet: alter enim ipse est amicus) sequitur ea quæ sibi vult fieri & tribuit vir bonus, amicitiæ esse officia, & in his amicitiam consistere.

Quærere autem utrum hæc sit amicitia, qua singuli se ipsos diligunt, an secus, hoc prætermittatur loco. Duorum enim aut trium, quemadmodum ex superioribus apparet, est amicitia. Quod si quis

hoc

hoc quoque quo se ipse aliquis diligit, vocare amicitiam velit, amicitia quidē erit eatenus, quatenus à seipse differt, parsque ea quam affectus tenent, cum altera ea conciliatur, quæ ratione est prædita. Præterea quia omnis quæ excellit, maxime illi, qua quisque se ipse diligit, similis est amicitia, etiam illa vocari amicitia poterit.

Cap. VI.

De benevolentia.

Est autem similis quidem amicitię benevolentia, nondum amicitia tamen. Sæpe enim benevolentia eos complectimur, quibus nondum amici sumus. Sed & ignotos sæpe benevolentia amplectimur, quæ tamē eum cui bene volumus latet. Quod convenire amicitiæ non potest, quemadmodum pluribus ante diximus.

Quare nec amicitia est benevolentia, neque dilectio videtur esse. Dilectio enim impetu quodam & motu ad eum quem diligit pertrahitur, & appetitu quodam fertur, semperque qui ita amat, illud quærit quod amat. Talis autem non est benevolentia. Benevoli enim omnia quidem bona cupiunt contingere quibus sunt benevoli: versari autē cum iis non admodum desiderant. Est præterea cum cōsuetudine quadam conjuncta dilectio. Tempore enim paulatim crescit ac consuetudine. Simul vero

& subi-

& subito in quibus est suboritur benevolentia. Quemadmodum spectatores erga eos qui certant afficiuntur. Continuo enim benevolentia eos prosequuntur, quos vincere vident: omniaq; iis bona cupiunt contingere: neque propterea tamen auxilium iis ferunt. Non enim diligunt eos, neq; tempore aut consuetudine crevit hic affectus. sed simul ac viderunt eos, delectari iis cœperunt. Ideoque leviter tantum, &quasi superficie tenus amant: quod est benevolentiæ.

Principium ergo amicitiæ videtur esse benevolentia, quemadmodum amoris ea quæ videndo cōcipitur voluptas. Et quemadmodum nemo amare potest, quem non primo delectaverit illius quem amat facies, potestque tamen fieri ut delectetur aliquis & non amet tamen (quia tum demum amat aliquis, cum absentem etiam diligit, ejusque præsentiam desiderat) ita fieri non potest, ut amici sint qui non prius fuerint benevoli. Fieri tamen potest, ut qui benevoli sunt, nō sint amici. Benevoli enim bona omnia iis cupiunt cōtingere, quibus sunt benevoli: neque unquam tamē eos opera juvabunt, aut aliquam eorum causa molestiam subibunt. Quare translate aliquis etiam ociosam vocare amicitiam posset. Si enim tempus accedat & consuetudo, fieri amicitia solet.

Amicitia dico; non quæ utilitatis aut voluptatis;

sed quæ honestatis causa instituitur. Benevolus enim aliquis fit alicui virtutis causa aut probitatis: quoties aut fortis aliquis alicui videtur esse, aut simili aliquo præditus bono. Qui vero aut voluptatis aut utilitatis causa bene de aliquo vult mereri, non illi est benevolus, sed sibi: sicut neque amicus est, qui est talis. Quemadmodum nec ille qui, quia beneficium ab aliquo accepit, bene illi vult à quo accepit, benevolus dici potest proprie, sed justus potius. Nam qui vicissim illi à quo beneficium accepit gratificatur pro iis quæ accepit, non virtute illius, sed suo gaudere bono videtur.

Quare nec amicitia nec dilectio, sed amicitiæ principium est benevolentia. Si autem tempus ac consuetudo, reliquaque quæ ad amicitiam requiri solent, accedant, fiet amicitia: & ea quidem, quam honesti virtutisque causa dicimus institui.

6

CAP. VII.

De concordia.

VIdetur ad amicitiam referri quoque posse cõcordia: quæ amicitiam sequitur quoque. Est autem cõcordia, non ut aliquis idem sentiat, quasi opinionum aliquis cõsensus. Cum inter eos etiam qui se mutuo ignorant, consensus esse possit talis. Nihil enim vetat, quo minus de iisdem idem sentiant, eandemque eorundem habeant scientiam,

licet

licet se mutuo non norint. Concordia vero in iis quæ ad vitæ communionem amicitiamque spectant versatur. Vnde & civitates concordes esse dicimus, cum de iis quæ conducunt & è re sua sunt eandem habent sententiam, eademque agunt quoque quæ omnibus videntur.

Est ergo concordia amicorum communis sententia, non in iis quæ ad cōtemplationem, sed quæ ad actionem pertinent. idque in iis qui magni alicujus sunt momenti, & in magnitudine aliqua cōsistunt. In parvis enim quibusdam quæ ad vitam spectant nostram, neque urbem neque amicos dicimus concordes esse. Vt, exempli gratia, utrum domi sit manēdum, an in forum abeundum, illud agendum sit aut faciendum. quæ quidem neq; utilitas quædam singularis neq; damnum excipit. unde in ejusmodi neminem concordem esse dicimus.

Sed in magnis, & quæ aut utrique amicorum simul, aut civitati publice conducunt.

Vt, exempli gratia, cum tota urbs sentit, magistratus sorte creandos non esse, aut succedere debere, sed eligendos esse, aut belli cum Lacedæmoniis societatem ineundam esse. Aut aliud denique quid simile, quod alicujus est momenti, aut in quo Reip. vertitur salus. Eodemque modo concordes quoq; amicos esse dicimus, quoties aut eandem eligunt vitam, vel quæ in vita sunt maxima, aut ad utilita-

tem utriusque vel damnum faciunt, uterque simul vel sequitur vel fugit. Neq; enim idem sentire tantum debent concordes, sed similiter quoque in toto. Vt, exempli gratia, si utrique videatur amicorũ, ut dux vitæ alteri sit alter, neque eundem tamen esse uterque velit, sed uterque se proponat: ibi enim idem quærunt quidem, non in eodem tamen, sed uterque sibi: quod non est concordem esse. Sic & in urbium comitiis tum concordes dicuntur esse, cum eidem omnes magistratum deferunt. aut saltem optimum omnes, nõ se quisque. Quemadmodum in Phœnissis suis Euripides poëta fecit. Neque enim id quod omnibus placet eo modo fieri potest: quod concordia dici non potest. sed cum omnes id quod petunt consequuntur, tum demum sunt concordes.

Quare civilis quædam amicitia est concordia: itaque appellatur. Nam in iis quæ ad actiones spectant & quæ conducunt, quæque ad vitam pertinent humanam, spectatur: quæ omnia civilis sunt disciplinæ.

Est autem inter honestos concordia: hi enim & secum & cum aliis cõsentiunt, cum in iisdem sint, ut ita dicam. Horum enim permanent, neq; quemadmodum Euripus refluunt voluntates. Nam & quæ justa sunt, & quæ utilia volunt. & hæc communiter quidem.

Impro-

Improbi vero concordes esse non possunt homines: nisi ad tempus fortasse parvum: quemadmodū neque amici esse stabiles possunt, cum uterq; plus sibi vindicare, & majorem altero partem consequi velit, in iis quę utilia esse arbitrantur. Sicut in laboribus contra, iisque quæ alterius causa ministeriis subire solet alter, minus habere quærunt semper: cumque uterque se dignum existimet, ut labores habeat quam minimos, utilitatis vero consequatur plurimum, in ministeria alterius, diligenter nimis atque accurate inquirit: cumque eum vetet frui quāta vult utilitate, tamen quam maximos subire patitur labores. Quare quia quod cōmune utriusque est non conservant, cito dissolvuntur. Conjunctionis enim solvitur vinculum: quod quidem cōmunio est, & concordia. eo autem soluto, conjungi diutius non possunt. Vnde seditiones oriuntur: cum amicitiæ officia ab utroque exigat uterque, neque ipsi tamen quæ justa sunt velint agere. Quo fit ut inter improbos concordia esse non possit, sed inter probos tantum.

CAP. VIII. 7

De beneficiorum collatione.

EST & illud quęrendum, cur qui beneficia conferunt magis eos ament in quos contulerunt, quam ab iis amantur. Quia enim præter rationem fieri videtur, queri solet. Et vulgus quidem eadem

de causa fieri autumat, ut magis ament qui beneficium contulerunt, quam creditores debitores amant suos, cum à debitoribus vicissim non amentur. Qui enim crediderunt, saluti debitorum consulunt, omnique iis subveniunt modo, ut redire ad eos pecuniæ suæ possint. debitores vero creditoribus non item. Vellent enim non esse eos. quia felicius dissoluto ære victuri videntur. Eodem ergo modo & hic dicunt fieri: eos nimirum qui beneficia contulerunt, optare & vitam eorũ & salutem in quos ea contulerunt, quod eo modo beneficiorum persolutionem suorum ab iis consecuturos se existiment. Eos vero in quos collata sunt, nõ admodum eorum, qui contulerunt, salutem optare. Quod non ita curæ sit hominibus ut reddant, quam ut accipiant. Atque hæc quidem ea est, quam vulgus esse arbitratur, causa. Quæ quidem credere & existimare coacti sunt, quod ingratos tantum atque improbos respiciãt homines: & quod apud Epicharmum est, è malo spectantes. Quod quidem homini propriũ videtur esse: immemores enim sunt plerique, magisque affici beneficiis quam conferre ea desiderant. Videri autem possit magis physica esse causa, minimeq; simile illi quod de creditoribus diximus. Inter eos quippe qui afficiunt beneficio & qui afficiuntur, quædam intercedit dilectio, quæ inter creditores debitoresque intercedit nulla. Nec enim

amat

amat debitorem creditor: sed saluti ejus studet tantum, ut recipiat quod dederat, debitumque consequatur suum. Qui vero contulerunt beneficium, eos in quos contulerunt amāt, licet illis utiles non fuerunt, ac ne esse possint quidem. Quod ipsum quoque in artificibus fieri videmus. Quilibet enim opus magis amat proprium, quam amari ab eo opere suo posset, quamvis viveret atque animaretur. Quod quidem in poëtis fieri potissimum videmus: qui supra modum sua amant poëmata, neque aliter quam parentes amant liberos. Cui similis est eorum qui beneficia dederunt affectio. Qui enim eorum sunt experti beneficia, opera eorum sunt hoc respectu: ideoque magis eos amant, quam ab operibus amantur suis. Hujus autem rei causa est, quia esse omnes volunt ac diligunt. Proprie autem tum sumus, cum actu sumus. Actu autem, vivendo sumus atque agendo. Qui vero agit, actu est in opere. Sic ars ædificandi, quæ ædificii est ratio, actu est in ædificio. Estque ipsum ædificium quatenus est ædificium: sicut artifex actu, quatenus est artifex. Atque ita in reliquis, quicunq; operatur, actu opus suum est. Si ergo naturale est, ut quis esse amet, esse autem est in agendo, opus autem ipse est qui agit actu, manifestum est, quatenus quis seipsum desiderat esse, eatenus quoque opus suum ut desideret esse. Cum autē maxime semet amet aliquis, maximeque

meque opus suum amet, etiam eum quem beneficio affecit, quatenus opus ipsius est, maxime amabit. Ideoque magis etiam quam à quo beneficio est affectus. Maxima enim, qua aliquis se diligit dilectio est. Præterea, quia is qui dat beneficium, seipso, dum dat, benefaciēdo fit melior, bonumq; illi est benefacere, ideo quoque eo qui beneficium accipit delectari solet, quia in eo bonū videt suum. Cum contra qui beneficium accipit, non fiat melior se ipso, qua accipit: neque in eo qui dat beneficium ullū habeat bonum. Ex iis enim quę ipse agit, melior solet fieri aliquis. In operando enim, quemadmodum supra dictum est, humanum consistit bonum. Quare, si quid ille cui beneficium datur, in eo à quo accipit voluptatis habet, id nō bonum est illi, sed utile. Id autem quod utile est, non ita aut jucundum est aut amabile, ut id quod est bonum. Id enim quod bonū est, finis est ejus quod est utile: eaque de causa qui bonum est, amabile quoq; est & jucundum, id quod est utile. Magis ergo qui beneficio afficit eum amat qui beneficio afficitur, quā ab illo amatur. Præterea boni ipsius jucunda & functio & spes est ac memoria. Functio quidem, præsentis & dum adhuc fit: spes, futuri: memoria, præteriti. Iucundius autem est bonum, dum est præsens, quam aut futurum, aut præteritum. Est autem qui beneficium accepit pręsens bonum ejus

qui de-

qui dedit. Manet enim ac diuturnum est bonum, quod in accipiẽte contemplatur is qui cõfert. Ejus vero bonum qui accepit, neque manet (erat enim utile, unaque cum utilitate abit) neque proprie est bonum. Ideoque, sive utrumque est præsens, jucundius ejus qui beneficium dedit, bonum est: sive utrumque præteriit, tamen aliquem à se beneficio affectum esse, quam ab aliquo beneficium se accepisse, jucundior est recordatio. Quatenus boni maxime, utilitatis vero omnino non aut parum certe jucunda est recordatio. Licet utilitatis contra se habeat expectatio: quæ præteritorũ bonorum recordatione est jucundior. Ideo & hanc quoque ob causam magis amare videtur, quem beneficio affecit is qui beneficio afficit, quam ab eo amatur. Præterea functioni actionis similis est dilectio, cum amare contra passioni sit simile. Iis ergo qui amicitiæ officia agunt, qui dant nimirum beneficia, magis amare convenit, quam qui accipiunt. Præterea, ea quæ labore nobis cõparavimus, magis amamus, magisque amplectimur, quam quæ sine molestia aut negotio. Vnde & opes suas majoris illi faciunt, qui pepererunt, quam qui à parentibus eas acceperunt. Iam vero ut quis bene fieri sibi patiatur, sine labore est, benefacere autem cum labore conjunctum. Bene autem fieri, ei cõpetit qui accipit: sicut benefacere ei qui confert. Ideoque magis qui accipit be-

pit beneficium amatur, quam qui confert. Neque alia est causa, cur liberos suos magis ament matres; (quia nimirũ labore eos pariunt) quam matres liberi; quia nimirũ nullos in partu experiuntur dolores. Magisq; norunt è se esse liberos suos matres, quam se è matribus illis oriundos esse liberi. Quæ quidem illis quoq; qui beneficia conferunt, competere videntur. Neque enim solum in dando labores aliquos perferre beneficio vidētur: sed & magis sciunt se in eos beneficia contulisse, quam ii se à talibus accepisse. Fieri enim potest, ut qui beneficium confert, non ipse instinctu proprio, sed alterius cui inservit, beneficium conferat, neque illius causa, in quem confert, sed sua & utilitatis ergo: atque ita ipse non sit à quo beneficium confertur. Aut ut ipse sponte quidem beneficium conferat, non vero ejus causa qui accipit, sed sua, & utilitatis propriæ. Quæ omnia faciunt, ut qui beneficiũ accipit, nõ satis certo eum cognoscat qui dedit: Sicut contra nihil est, quod obstet, quo minus ille qui beneficium confert, eum noscat qui accipit: quia se accurate novit, & beneficium revera conferre non ignorat. Ac propterea qui dat beneficium magis eum amat qui accipit, quam ab eo amatur.

CAP.

CAP. IX.

De amore sui.

ET hæc quidem huc uſque. Iam vero & illud quærendum eſt, utrum ſe ipſe maxime aliquis amare debeat, an alium. Videtur enim ſe amare maxime, bonorum non eſſe hominum: ideoque vituperantur qui ſe amant maxime, & tanquam ignominioſo nomine Amatores ſui vocantur. Præterea quia omnia ſui cauſa facere videtur improbus, eoq; magis, quo aliquis eſt improbior, ideo quoque accuſatur, quod nihil præter propria quærat, ſuaque unius cauſa agat omnia. Vir autem probus honeſtatis cauſa facit omnia, eoque magis quo & melior eſt & honeſtior. Qui & amici cauſa, & ut aliquid in alios quos egere videt, poſſit cõferre, propria etiam prætermittit. Atque hæc quidem ſunt, quorũ cauſa videtur non debere aliquem ſe amare maxime. Ab his autem opera diſſentiunt, nec ſine cauſa. Dicunt enim maxime amandum eſſe qui maxime ſit amicus, maxime autem eſt amicus, qui omnia amicitiæ in eo quem amat, officia conſervat. Ea autem ſunt, ut quis bona alicui & illius quidem cauſa velit contingere, licet clam hoc ſit futurum: tum ut ſimul vivere quærat quam maxime, eademque de cauſa aut gaudeat aut doleat. Hæc autẽ nobis ipſis tribuere ſolemus omnia: ideoq; & ab eo quo quiſq; erga ſe eſt affectus modo, & quæ ſibi ſolet tribuere,

etiam quę amicis tribuẽda sunt desumimus, quemadmodum in quarto dictũ est capite. Quod ipsum etiam omnia confirmant proverbia. Quoties enim singulares designare amicos volunt, Vna eademq; anima, solent dicere. Deinde & illud, Communia amicorum, pertinet eodem, & Æqualitas est amicitia, & Genu sura propius. Si enim id quod commune est, & æqualitas amicitia est, & proximum, quidnam cuilibet esse charius seipso possit homini? Maxime ergo ipse quilibet amicus est sibi. Si vero eum quoq; qui maxime est charus, amare quoque oportet maxime, maxime se ipse amare debet quilibet.

Quare cum hoc modo utræque veræ videantur esse opiniones, merito utrum sequi oporteat dubitatur. Nos igitur si diligenter dividamus rem ipsam & distinguamus, facile quo usque verum ab utroq; dicatur & quomodo inveniemus, Si namque vocis φίλαυτος, de qua agitur, & quę amatorem sui designat, significationem & quo pacto utrobiq; sumatur videamus, statim apparebit id de quo dubitatur. Prima ergo opinio, αὐτοφιλαύτους, id est, sui amatores, eos vocat, non qui se ipsi amant simpliciter, sed qui sibi ipsi maximam tribuere partem quęrunt: idque non ipsius boni aut virtutis, sed in pecuniis ac honoribus reliquisque voluptatibus corporis. Hæc enim sunt quæ plerique desiderant, &

quæ

quæ ſtudioſiſſime ſequuntur, quod omnia ea eſſe optima judicent: ideoque contentionum multarum ac certaminum cauſa videntur. Qui ergo in his plus ſibi vindicant, cupiditatibus ſuis reliquiſq; gratificantur affectibus, ac ei animi ſui parti, quæ ratione caret. Tales autem ſunt multi, hoc eſt, hominum vulgus. Vnde & iis impoſitum fuit hoc nomen. Iis enim quæ plerumque ſic ſe habent imponitur nomen. Quæ vero rara ſunt vix nominantur: cum incognita etiam quædam ſint illorum. Sunt autem improbi, & qui ea quæ videntur ſibi tribuunt bona, multi. boni autem & honeſti, pauci. Ideoque multos, hoc eſt, vulgus hominum, qui ſunt improbi, amatores vocant ſui. Qui quidem ſui amatores merito quoque accuſantur. Iam vero eos qui improbe in lubidinibus ſe gerunt, amatores ſui appellari à vulgo, planũ eſt ac manifeſtum. Si quis enim ſemper ſtudioſe præ reliquis, quæ juſta ſunt agit, aut temperanter vivit, reliquaſque virtutis actiones exercet, ſemper deniq; ea quæ honeſta ſunt ſibi vindicat, nemo eum amatorem ſui dicet, aut vituperabit. Prima ergo loquendi ratio, eum qui improbe ſe amat, amatorem appellat ſui. Ideoque verum eſt: nec enim hoc modo quiſquam ſe amare debet. Secunda autem virum bonum, quiq; virtutem bonumq; ſibi vindicat, maxime ſe ipſum amare dicit.

Qui quidem magis quoque amator esse sui videbitur: gratificatur sibi enim: ei namque parti, quæ maxime proprie ipsius est, quæ contemplationi dico ac cogitationi destinata est, quæ præstantissima maximeque sunt tribuit bona. Qui vero maxime propriæ gratificatur parti, sibi quoque ipse gratificatur maxime. Nam ut civitas ea quæ proprie maxime civitatis pars est, civiumq; præstantissimi, vocantur: sic & homo est potissimum, id quod proprium in homine est maxime. Vnde & amator sui maxime, qui illud amat illique gratificatur. Sicut & continens & incontinens aliquis dicitur, non quod simpliciter aut contineat, aut cõtineatur: sed quod mẽs illius aut imperet affectibus, aut pareat. Itaque cum mens ejus contineat, ipse continere dicitur. Cum vero affectus, non ipse continere, sed magis contineri. Vnde apparet singulos maxime eam esse partem, qua cogitare & contemplari possumus. Eamque qui partem diligit, omniq; ratione gratificatur, amatorem sui dici merito posse. Diversa videlicet ab ea quæ vituperatur, specie, & quæ tantum differt, quantum ex ratione vivere & ex affectu: aut quantum boni appetitus, improba à cupiditate. Cum ergo probos & honestos homines maxime & laudent & amplectatur omnes, omnes autem probos esse oporteat (si enim cuncti enitantur ac contendant, ut honestissimas edant actiones,

omnia

omnia & publice & privatim singulis evenient bona) manifestũ est bonum cum primis virum amatorem sui esse oportere. Etenim & sibi bene agendo proderit, aliosq; eodem exemplo suo impellet. Improbum vero non item. Si enim aut amare se, aut gratificari sibi cœperit, & sibi nocebit & aliis, quia improbis nimirum morem gerit affectibus. Quoniam in hominibus probis idem est quod agunt, & quod agi oportet. Totus enim vir probus, mens sua est: mens autem id eligit quod est bonum: illi vero parent menti ac sequuntur. In improbis vero id quod oportet, & quod fit ab iis, sunt diversa. Ideoq; hos sui amatores esse non oportet: illi vero se quam maxime amplecti atque amare debent. Atq; hactenus quidem veram distinximus opinionem. Iam vero & ad primam respondendum est, quæ persuadere conabatur, virum bonum sui amantem non esse: quia propria negligit, amicorũ vero patriæque incumbit bonis: cujus quidẽ causa ne ipsa quidem detrectanda mors sit. Talem ergo esse virũ bonum, verum est: neque propterea dicendum est eum non maxime amantem sui esse. Cum etiam hac de causa maxime sui amans esse videatur. Maximorum enim gratia, exigua amittit. Et dum minima quædam abjicere videtur, maxima consequitur bona. Amicis quippe patriæque pecunias, honores, atque hujusmodi largitur: sibi vero honesti bonique, atq; humani

humani viri patriæq; amantis ac similium famam atque existimationem acquirit: quibus longe minora sunt reliqua. Quare cum aut patriæ aut amicorum causa subit mortem, vitamque impendit, majora tamen lucratur, quam impendit. Mavult enim ad parvum tempus honesta illa ac laudabili frui voluptate, quam longa ac levi. Multoque pręstare sibi existimat vitam illam suam exiguam magnis ac præclaris esse facinoribus refertam, quam si & plus vitæ & minus laudis consequeretur. Aut unum aliquod illustre atque honestum edidisse facinus, quam multa ac vulgaria. Hoc enim illis pręclarius. Sed & præclaras interdum actiones amico concedit. Cumq; ipse eas possit agere, amico hunc honorem transcribit. Vbi nihilo tamen minus majus sibi largitur bonum. Multo enim honestius est, quam si ipse eas egisset, quod honestæ hujus existimationis causâ sit amico. Quare merito videtur probus esse, quia rebus honestatem præfert omnibus, partemq; sibi majorem non nisi in bonis quęrit & honestis. Videtur ergo maxime se ipse amare vir honestus, semperque majorem honestatis sibi vindicare partem. Atque ita quidem sui amantem esse oportet, sicut diximus. Sicut autem plerique, non oportet. Quomodo ergo aliquis amare semet debeat maxime, dictum sit hactenus.

CAP.

CAP. X.

Etiam felicem honestis opus amicis habere.

IAm vero & de felicibus dubitatur: utrum videlicet opus habeant amicis, an contra. Negant enim nonnulli beatis, & quibus omnia adsunt per se abunde, opus esse amicis. Cum enim se sint contenti, omniaque in se bona habeant, quomodo egere possunt aliis? Amici enim opus habent amicis, eorumque opera ea consequuntur, quæ per se consequi non poterant. Est enim quasi alter ipse, amicus. Cum autem seipso contenti sint felices, amicis opus habere non possunt. Atque hinc illud est, quod dicunt,

Quid amicis opus est, cum benignus est Deus?

Ideoque videtur nihil amicis opus esse felici.

Rursus vero alia ratio est, quæ absurdum esse probat, omnia felici tribuere quæ bona existimamus, neque amicos tribuere tamen: quod inter extrema bona maximum videtur. Cum aliis de caussis, tum quia benefacere ad felicitatem est necessarium: honestissimum autem & quod maxime laudatur, est quod in amicos confertur, beneficium. Quare amicis quoq; opus habent felices, quia opus habent ut benefaciant, & beneficia quæ præstantissima sunt alibi ponant. Maxime autem convenit amico bene ut faciat, & beneficia ut accipiat. Tum honestius est bene amicis facere, quam ignotis aut

exteris, quibus nulla vel morum vel civitatis nobiscum intercedit conjunctio. Atque ideo amicis videtur opus habere, is qui est felix. Ideoq; quæri solet, utrum in secunda fortuna magis opus sit amicis, an adversa. Nam & qui adversa utitur, amicis opus habet, qui succurrant, illamque quodammodo fortunam fulciant. & qui secunda, ut possit benefacere. Sed & illud absurdum est, felicem eum dicere velle, qui solitarius sit, & sibi vivat tantum. Res enim eligenda est felicitas. Solitariũ autem esse, nemo eligeret. Nemo enim solus habere bona vellet omnia. Civile enim animal est homo: & cui hoc natura innatũ est, ut libenter cum aliis vivat. Hæc autẽ habet felix, qui cum aliis vivit libenter. Quæ enim natura bona sunt, ipse quoque habet Quod si cum aliis vivere oporteat felicem, manifestũ est, cum optimis hominibus hoc eum facturum esse, maximeque illi propriis. Illi autem amici sunt & viri boni. Cum quibus præstat, multoque jucundius est vivere, quam cum peregrinis & quibuslibet. Amicis quoque ergo opus habet vir felix.

Primo autem prima solvenda est opinio, quæ probare conabatur amicis non egere felicem. Vt appareat quid velit, & quatenus vera sit. Dicimus ergo plerosque existimare eos qui prosunt amicos esse, & qui non boni causa, sed utilitatis amantur. Vt & illos qui voluptatis ergo. Quibus quidem felix non

lix non eget. Ac primo utili amico; quia bona habet omnia. Sed nec jucundo: quia jucunda est vita ejus, neque externa eget voluptate.

His vero quia non eget, egere amicis nō videtur, qui revera sunt amici. Hi autem sunt qui boni causa aut virtutis amantur. Hoc autem verum non est: quod vel ex illo apparet.

Felicitas enim functio est, ut supra dicebamus. Functionem autem fieri, & in eo quod fit consistere, est planum. Neque enim facta est atque adest sicut possessio. In vivendo ergo atque agendo consistit felicitas. Vivere enim ex virtute, & honesta agere, est felicem esse. Cum autem viro bono jucunda sit talis functio, quia bona per se est & jucunda, ut initio dicebamus, & quia maxime est propria illi, talem quoq; videre functionem jucundissimum est felici. Iam vero quæ ab alio fiunt, magis videre, quam quę à nobis, possumus, illorumque actiones magis quam nostras: quare amici actiones maxime videbit vir felix, & cum sint optimæ, maxime quoque iis delectabitur. Quod si necesse est bonam esse voluptatem qua delectetur vir felix, manifestū erit talibus quoque amicis egere felicem: siquidem honestas videre velit actiones sibique proprias, quales sunt bonæ, cum amicus est præsertim.

Omnes præterea jucundissimam felicis esse existimant vitam: vita autem felicis est ex virtute operari,

rari, operari autem perpetuò cum aliis quidem facile, secum autem est difficile (unde & difficilis solitaria est vita) quod vero facile est jucundius est, quam quod difficile est: quod autem jucundius est, magis quoque competit felici. Præterea frequētior quoque ei futura est functio, sit sit jucunda. Hoc autem convenit felici, ut frequenter ex virtute operetur: quod rursus illi hanc augebit voluptatem. Delectatur enim vir bonus iis quæ ex virtute sunt actionibus, qua bonus: improbas vero aversatur. Quemadmodum & musicus bonis delectatur carminibus, malis vero offenditur.

Non solum enim quem jam consecutus est habitum frequētius in functionem producet vir probus, dum vivit probe, sed & quem non habet consequetur, aut quem habet, emendabit. Vivendo enim cum bonis, virtus quoque accrescit, quemadmodum Theognis ait. Quare amicis opus habebit, qui est felix.

Quod & hinc apparebit, si magis naturalibus ad illustrationem hujus quæstionis uti rationibus voluerimus. hoc est, si consideremus, non ex iis quæ peculiariter adsunt felici, sed quæ omnibus communiter. Iam ergo constat vitam omnibus natura jucundam esse animalibus. Vitam autem in iis quidem quæ ratione destituuntur animalibus, sensus facultatem definiunt, in hominibus vero sensus vel intelli-

intelligentiæ. Iam vero propter actum est facultas, & quod in ea præcipuum est in actu consistit. Si ergo facultatem sensus habere aut intelligentiæ, est vivere: multo magis actu sentire & intelligere. Quare sentire actu aut intelligere hoc ipsum est quod actum vocamus. Vivere autem jucundum per se est & bonum: idque maxime, quia definitum aliquid est, vivere. Quod autem definitum est, ex boni natura est, quemadmodum & Pythagoricis videbatur. qui in eo, quem statuebant, bonorum ordine, definitum quoque statuebant. Adde & quod omnia vitam appetant: quod autem ab omnibus appetitur bonum est per se & jucundum. Vitam autem intelligo, non improbam, aut quæ mille plena est calamitatibus. Indefinitæ enim sunt tales, quemadmodũ ea quæ insunt ipsi. De quibus cum de voluptatibus agimus, tractandũ nobis erit. Cum ergo bonum per se sit & jucundum, vivere, neque quisquã sit qui nõ id quod bonum & jucundũ est, si in se ipso videat, eo delectetur: sequetur hoc ipso quoque quod sentimus nos vivere, delectari nos & gaudere. Vivẽdo enim sentimus nos vivere, sicut vidẽdo nos videre, audiẽdo audire, incedẽdo incedere: quemadmodũ & intelligẽdo quoq; ac sentiẽdo intelligere nos ac sentire percipimus. Iã vero intelligere ac sentire, id est, quod ex eorũ numero esse, qui sentiunt ac intelligũt. Quare intelligimus nos esse,

 estque

estque facultas aliqua in nobis, qua percipimus in actu nos esse, & vivere. Quod si vivere vere est bonum, & boni alicujus sibi esse cōscium, jucundum per se est, sequitur vitæ suæ, aut ejus quod vivimus sibi esse conscium, bonum esse. Cum ergo ea quæ natura bona sunt & jucunda, viro etiā bono bona sint & jucunda, delectabitur vivendo vir bonus: & quidē plusquam reliqui vir bonus, quāto eligenda magis & jucunda ejus vita est ac beata. Delectabitur autem, quia percipit se vivere. Vivere autem est intelligere. quare dum se intelligere percipit, delectatur sapiens. Iam vero ad amicum, quemadmodum ad seipsum, habet se sapiens. alter enim idē est amicus. Quare sequitur, quod sicut ipsum esse gratum est & eligendum ipsi, ita etiam ut idem sit amico, optet, ut intelligat nimirū. Esse enim & vivere, est intelligere. Sicut autē delectatur dum percipit se intelligere, ita jucundū illi est & acceptum, quod amicum percipit intelligere. Hoc autē ut intelligere percipiat amicū, tum fit re ipsa, cum ipsa ea percipit quę intelligit, nō cum simpliciter aliquid cogitare eum percipit. Hoc autē in mutua cum aliis fit conversatione, ubi sermones & cogitationes cōmunicamus nostras. Hoc enim modo simul vivere homines dicuntur. Neque enim quod in eodem sint loco, una vivere dicuntur, sicut pecudes, cum simul pascuntur, una vivere dicimus. Ex quo sequitur, una cum

amicis vivere, eligendum esse viro bono & jucundum. Quod vero eligendum est ei, hoc esse quoq; ei debet. Sin minus, hac in parte deficiet, quod cum felicitate pugnat. Quare bonis amicis opus habebit felix.

CAP. XI.

De numero amicorum. 10

CVm ergo constet opus esse amicis felici, illud querendum restat, utrumne plures aut quam fieri potest plurimos conciliare sibi debeat. An quemadmodum recte ac convenienter de hospitalitate dictum est, neque nullos neque plures quam oportet admittendos esse hospites, ita & de amicis sit dicendum, neque nullos neque multos esse habendos?

Respōdemus ergo: cum triplex sit amicitia, quarū alia utilitatis, alia voluptatis, alia boni & ipsius virtutis causa instituitur; iis quidem qui vel utilitatis, vel voluptatis, maximeque qui utilitatis causa sunt, amicis, parum opus esse, quia paucis tantum suppeditari possunt necessaria, multisq; simul inservire molestia non caret: si potissimum sint difficiles, & vehementer coli desiderent.

Iis autem qui voluptatis causa, quia modicum tantū voluptatis ac remissionis vita postulat, sicut condimenti epulum.

Probis vero & qui virtutis causa, atque ipsius

amant

amant boni, pluribus opus habebit felix. Ita tamen, ut & hic certa constet ratio. Sicut enim certus urbis est modus, & neque ex decem hominibus, neque ex centum hominum millibus cōstare urbs solet (quia amplius urbs non erit, quæ à tam multis habitetur) ita definitos esse amicos oportet, certumque aliquem eorum esse modum. Et quemadmodum in urbe nulla definita est quantitas, neque certus aliquis multitudinis, quæ urbi conveniat, est numerus; sed ejus quæ major est quàm oportet multitudinis in urbe, ejusque qui minor est definito modi, mediam quantitatem, urbis esse modum dicimus. (sicut, exempli gratia, neque decem urbem facient, neque centum millia, sed quod inter utrumque est) sic neque in amicis definitus sumi potest numerus, sed requirentur, quot ad vivendum una sufficere videbuntur. Hoc enim maxime amicitiæ convenire videtur. Neq; enim fieri posse, ut cum pluribus quis vivat, & in multos quasi sese partiatur, satis manifestum est. Vivere enim cum amicis cogimur perpetuo. quod si plures fuerint, factu est difficillimum. Adde quod & dolere cum iis & gaudere oporteat: quod ipsum quoque molestissimum fuerit, si multis aliquis uti voluerit amicis. Multi enim si fuerint, alii gaudebunt eodem aut dolebunt tempore. & utrisque quasi se partiri amicus debebit. Hoc autem molestia non caret.

Quare præstabit fortasse non admodum multos sibi comparare amicos, sed tot modo admittere, quot aut ad vitam una transigendam, atque agendam continuo, aut ad dolendum simul ac gaudendum suffecerint. Ita autem multis uti non possumus. Vnde ne in amatoria quidem multis esse amici possumus amicitia. Est enim quasi amicitiæ quidam excessus, amatoria: ideoque cum uno tantum institui solet. Eodemque modo in ea quæ virtutis causa colitur amicitia, ut multos admodum diligamus, omniaque iis amicitiæ exhibeamus officia, vix fieri potest: sed contra cum paucis ita agimus. Quibus rationibus etiam exempla respondent. Nunquam enim multi in ea quam sodalitiam vocant amicitia, sunt amici: sed eæ quæ maxime in hoc genere celebrantur, duorum fuisse dicuntur.

Qui vero & plures habent, & omnibus familiariter utuntur amicis: sed & singulis quæ oportet tam verbis, quam re tribuunt civibus, nulli vera illa & solida amicitia esse amici videntur: sed amici tantum civili esse amicitia dici possunt. quorũ alii sunt quos blandos vocant, qui in omnibus gratificari amicis solent; de quibus supra dictum est: alii quos æquos dicunt, qui & veritatis studio & honestatis cum amicis versantur: qui quidẽ ab ea quam cum amicitia habent similitudine, amici dicuntur: suntque inter blandos ac morosos medii: quemad-

modum in octavo libri quarti dictum est capite. Tales ergo multi inveniri possunt amici. Eos vero qui proprie ita dicuntur, vel paucissimos invenire suffecerit.

11 CAP. XII.

Vtrum in secunda, an vero in adversa fortuna, magis amicis opus habeamus: deinde vivere cum amicis & versari, proprium tam in bonorum, quam improborum amicitiis opus esse.

CVm ergo & felices opus habeant amicis & infelices; illud quærendum est, utri magis opus iis habituri sunt. Nam & qui adversa utuntur fortuna, amicorũ opus auxilio habent: & felices tum cum quibus vivere, tum de quibus bene possint mereri. Nam & bene volunt facere, & ad felicitatem iis hoc necesse est.

Aliqua igitur ex parte magis qui adversa utitur fortuna opus amicis habet, quam qui secunda: aliqua rursus, qui secunda. Alter quidem necessitatis, alter vero honestatis causa. Apparet ergo ei qui adversa utitur fortuna magis necessarios amicos esse, quam qui secunda.

Felici tamen & qui secunda utitur fortuna pulchrius, quam qui adversa. ideoque in adversis quidem rebus non tam honestis opus est amicis, quam utilibus & qui prodesse possunt: in secunda autem minime utilibus, sed honestis tãtum. Probos enim magis quærunt qui feliciores sunt, talesque magis benefi-

beneficiis afficere gestiunt, & cum iis vivere.

Ipsa enim, quoties fortuna favet, grata esse solet amicorum præsentia. Aliquid enim de dolore suo remittunt qui adversa utuntur fortuna, si cum iis doleant amici. Vnde dubitare posset aliquis: quæ sit rei hujus causa, & cur plerique minus doleant, si dolore secum videant amicos. Videtur enim dolor, instar oneris cujusdam, quod dividitur & cum amicis mitigatur. quod ita non est tamen. Sed ea quæ ex amicorũ præsentia concipitur voluptas, & quod adversam nobiscum sortem moleste ferre amicos visu sit jucundum, nostrum minuit dolorem. Voluptas quippe abigit dolorem. Interim tamen quęstionem hanc, an nimirum hæc sit causa, quod minuatur dolor eorum, an vero alia, in præsentia differamus. Nam certe præsentibus amicis mitigari dolorem manifestum est. Videntur tamen nõ plene neque simpliciter iis quos secum dolere vident delectari, neque meram esse hanc voluptatem, sed cum dolore aliquo conjunctam. Ipse enim per se amicorum gratus est conspectus, idq; adversa præcipue fortuna: estque hoc quasi aliquod adversus dolorem remedium. Cõsolationem enim tam sermone, quam conspectu adfert amicus, si pręsertim dexter fuerit. Nam & mores amici habet perspectos; tum quibus gaudeat aut quæ aversetur novit: nec difficile illi est solari lugentem.

Atque hoc ergo modo grata amicorum eſt præſentia. Dolorem vero ejus in adverſis noſtris ſentire caſibus, moleſtum tum temporis quodammodo amicorum efficit conſortium. Moleſtiæ enim cauſam eſſe amicis, cuilibet moleſtum videtur. Et ideo qui natura ſunt viriles, ii ægre committunt, ut in partem ſecum doloris veniant amici, & niſi maximum adferre queant ſolatium, aut in maximis ſuccurrere doloribus, ſed contra exigua ſit in qua nobis dolorem ſuum cõmodare poſſunt moleſtia, nolunt cum iis communicare mala, neque aliquem qui ſecum lugeat admittunt: quia nec ipſi lubenter lugẽt, ſed forti potius animo moleſtiam ferunt. Contra vero mulierculæ, & qui his ſimiles ſunt viri, gaudent lugentibus, eoſque tanquã amicos amant & doloris ſocios. Quos quidem imitari non oportet: ſed viriles illos potius. In omnibus enim ea quæ meliora ſunt ſequi oportet. Atque ita quidem adverſæ amicorum fortunæ ſuccurrunt amici.

In ſecundis vero rebus dupliciter amicorum grata eſt præſentia: tum quia jucundum ſit cum amicis verſari, quatenus ſunt amici, tum quia delectari eos bonis vident ſuis: quod maximæ teſtimonium eſt benevolentiæ.

Siquidem ergo quoties cum amicis adverſam noſtram communicamus fortunam, moleſtia eos affici-

afficimus: quoties secundam, exhilaramus, videbitur decere magis ut cupide quidem in secundis, timide autem & cunctanter in adversis eos advocemus rebus. Bene enim facere pulchrum est: quam minime autem communicanda sunt mala. Ideoq; & Tragicus ait: Satis ego miser sum. Neque malis nostris onerare amicos convenit. Quare tum demum in doloris societatem vocandi sunt amici, quoties quā minimo ipsi animi dolore plurimum prodesse amicis possunt.

Ipsos vero contra facere amicos oportet, quoties adversis premi casibus amicum vident, ipsi vero extra calamitatem vivunt. Sponte enim ac lubenti animo ad eos qui cum adversa colluctantur fortuna, se conferre debent: proprium enim bene-facere amici est, maximeq; si quis egeat, neq; tamen adhuc postulet. Illud enim utrique, tum qui dat, tum qui accipit, & honestius est & jucundius. Et in secundis quidem rebus accedendi sunt: eo tamen animo, ut subsidium iis & opem nostram, etiam in fortunę prosperitate, prompto offeramus animo: ut vero boni aliquid ex eo cōsequamur, tardius. Neq; enim beneficio lubenter velle affici, honestum est. sicut nec illi qui studiose aut cupide prodesse amicis conantur, rejiciendi sunt, aut eorum respuendum est beneficium: ne parum humano erga amicos videamur esse animo. Hoc enim fieri nonnunquā solet.

12 Apparet ex superioribus ergo, nihil mutua illa vivendi inter se consuetudine amicis gratius esse. Et quemadmodum amantibus, si se mutuo conspiciant longe id gratissimum est, magisque hoc sensu dum una versantur, quam alio quovis frui gaudent. idque propterea quod ex hoc potissimum & nascatur primo & consistat amor ipse, ita & amicis nihil ex reliquis, quæ in amicitia requiruntur, officiis, mutua illa consuetudine præferendum est.

Communio enim quædam est & omnium communionum perfectissima, hęc simul vivendi ratio. In communione autem cōsistit amicitia. communio enim est amicitia. Iam vero & sensus sui, quatenus se esse sentit, omnibus est gratissimus, quemadmodum & supra dicebamus: amici autem respectu se habet tanquam sui. quare & amici sensus, quatenus eum esse sentit, maxime ei eligēdus est. Re ipsa autem amicum sentit, qui cum eo agit, vivit, ac versatur. Quare & libenter una vivunt amici. Ideoque quilibet id quod humanam esse arbitratur functionem, & cujus rei causa vitam appetit, aut quod ipsam esse existimat vitam, in hoc ipso vivere optat cum amicis, & versari. Quare alii potare, alii aleam ludere, alii venari, alii gymnasticis cum amicis exercere se malunt studiis: quia hæc magnifaciunt, & horum socios habere amicos volunt. Alii rursus simul philosophantur, alii aliis in actionibus aut vivendi

vendi generibus adhibent amicos: omnes denique in iis vitam ponere amant una cum amico studiis, quæ plurimi in vita facienda esse arbitrantur. Quia enim libenter cum amicis vivunt, ea & faciunt & cum iis communicare solẽt, quæ utrisque sunt jucunda. In his enim mutua illa consuetudo cõsistit. Improborum igitur & malorum talis quoque esse amicitia solet: improbarum enim & malarum inter eos rerum est communio: sed neque manet eorum aut consistit amicitia. Incõstantes sunt enim. tum quotidie similitudine mutua, & quia ad res detestandas & improbas alter alterum exhortari solet, pejores evadunt. Proborum vero contra & proba est & constans amicitia: quę cum ipsa vivendi quoq; accrescit consuetudine, sicut bonis quoq; functionibus meliores evadunt: alter enim alterum emendat. Sed & ab altero alter mutuatur bona: quare alter quoque alterum diligit. Vnde & poëta quidam ait,

Namque boni bona sola docent.

A bonis enim bona, sicut ab improbis improba consequimur. Ac de amicitia quidem hactenus sit dictum. Sequitur ut de voluptate dicamus.

ARI-

ARISTOTELIS
ETHICORVM LIBER X.

Capvt I.

De Voluptate.

POſt hæc vero de voluptate ſequitur ut plenius agamus. quæ quidem quodammodo cum humano nata eſt & adolevit genere. Ideoque in diſciplina juventutis, voluptate eos ac dolore ducimus: & dolore quidē à malis avertimus, voluptate autem ad bonū propellimus. Vnde apparet natura & dolorem nos vitare, & voluptatem ſequi. Quia vero cum de affectibus humanis, tum de actionibus inſtitutus nobis ſermo eſt, etiam de voluptate agendum nobis erit, quod & argumenti noſtri ratio requirit. Videtur autem ad conſequendam moralem virtutem nō parum referre, ut quis iis quibus debet gaudere, gaudeat, quę odiſſe debet, ea oderit. In univerſam enim hæc ſe extendunt vitam. Aliis enim delectari, alia odiſſe ſolemus. Quæ duo tum ad virtutem, tum ad beatam multū ponderis habere vitam videntur, ſi bene atque honeſte, & quemadmodum recta poſtulat ratio, ſe habeant.

De his autem ut nihil dicamus, minime videtur æquum esse. Cum præcipue non ita simplex aut aperta sit ac manifesta ea quæ de voluptate haberi solet disputatio, ut non multæ ac gravissimæ ad intellectum ejus requirantur rationes: sed tam multa adhuc in ea controversa sint relicta, ut alii ipsum summum esse bonum voluptatem, alii ne bonum quidem esse dicant, sed contra omnino malum. Et ex iis quidem qui malum esse dicunt voluptatem, alii quidem ita sentiunt, & ita esse sibi persuadent: alii vero bonam aliquam esse voluptatem nō ignorant, aliis vero id persuadere conantur, simpliciter malas omnes esse: quod existiment hoc magis vitæ conducere, magisq; è re esse hominum, ut malum esse arbitrentur voluptatem. Cum enim omnes ad eam natura propensi sint homines, in contrarium eos pertrahendos esse, & qua potissimum fieri potest ratione, omnino ab iis avertendos esse: ut ad medium nimirum pervenire, & quemadmodum oportet se habere ad voluptatem possint. Quod quidem non recte ab iis dicitur: neque enim hoc modo improborum vulgus à voluptate deterrere aut avertere poterunt homines. Quia omnis quæ de affectibus humanis atque actionibus instituitur tractatio, nō tam fidem facit, quam ea ipsa. Quum ergo verbis quidem voluptatem vituperent, actionibus autem suis eandē & affectibus cōmendent,

atque eo sibi contradicant modo, ab iis qui audiunt ea aut vident, ridentur. Neque quicquam iis verbis apud populum proficiunt, quæ re ipsa arguuntur. Qui enim vituperare voluptatem solet, si semel appetere eam videatur, inclinare in eam, bonamque eam existimare videtur. Quo persuadet præsentibus, non quandam tantum voluptatem bonam esse, sed omnem simpliciter laudandam. Definire enim aliquid aut distinguere, & hanc quidem bonam, illam vero malam esse, dijudicare posse, non est vulgi. Sed simul accordatũ aliquem virum delectari vident voluptate, omnem quoque voluptatem bonam esse judicant atque eligendam. Atque ita non tantum nõ probarunt quod volebant, sed & ipsam quoque simul everterunt voluptatem.

CAP. II.

Eudoxi & Platonis de voluptate opinio, item aliorum: tum bonum esse voluptatem, neque omnem tamen eligendam esse: tum contrariorum argumentorum solutio.

ET de his quidem satis. jam vero de voluptate dicamus. Ac primo quidem veterum de ea opiniones exponamus. Eudoxus igitur ipsum summum esse bonum voluptatem judicabat; quia voluptatem appetere videbat omnia, tum quæ ratione sunt prædita, tum quæ ea carent. Quod vero ab omnibus appetitur, id omnium bonorum est maximum. Id enim quod singuli petunt, singulis

quoque

quoque bonum putabat esse. Sicut quisque cibum sibi bonum appetit, aut quem cõducere existimat. Communiter vero bonum omnibus, quod omnes petunt communiter, & comparare volunt sibi. Quod vero omnibus simpliciter bonũ est, & quod omnes appetunt, illud esse extremum bonum. & hæc quidem sunt, quæ de voluptate Eudoxus pronunciabat. Accedebant autem ejus opinioni homines, magis virtutis quam in moribus ejus observabant, quam ipsius causa. Cum enim singulari esset præditus temperantia, non ut amicus voluptatis dicere illa videbatur, sed quod magnam veritatis rationem haberet. Sed & ex contrarietate doloris cum voluptate idem quoque manifestum esse videbatur. Cum enim omnia dolorem fugiant, necessariũ quoque esse ut voluptatem omnia sequantur. Quod vero sequuntur omnia, id voluptatem esse. Sed & hoc modo argumentari conabatur. Id maxime expetendum esse, quod per se expetendum est, quodque non ob aliud, neque alterius causa expetimus. Talem autem revera esse voluptatem. Nemo enim rogat, cujus rei causa voluptatem expetamus. Cum de aliis tamen hoc quærere soleamus: sicut, exempli gratia, cujus rei gratia pecunias vel honorem expetamus. De voluptate autẽ non item. Nemo enim finem dare voluptatis posset, cujus causa ea velit affici: sed ipsam per se eligit, utque per

se sit talis. Cum autem id quod per se est eligẽdum, finis sit extremus, ipsumq; adeo bonum, hinc colligebat voluptatem esse extremum bonum. Sed & hinc manifestum esse id putabat de quo agitur. Virtus enim cuicunq; accedat bono, optabilius illud facit magisq; expetendũ. Temperantiæ enim si adjungas voluptatem aut justitię, jucundiorem eam magisque efficies expetẽdam se ipsa. quod vero cuicunq; accedit bono melius illud efficere potest, hoc extremum esse existimabat bonum. Hoc autem secus se habet. Quod enim cum accedit bono, melius hoc efficit bonum, bonũ esse, est manifestum: neque tamen necesse est extremũ hoc esse bonum, aut quolibet melius. Quodlibet enim bonum, si alii accedat bono, magis eligendum hoc efficit bonum. Semper enim totum majus est parte. & hæ quidem Eudoxi de voluptate erant sententiæ.

Plato autem extremũ eam esse negabat bonum: qui iisdem id probare conabatur argumentis, quibus bonum esse extremũ probabat Eudoxus. Neq; enim extremum esse potest, dicebat ille, bonum, quo dari majus potest: quia illud ipsum esse oportet maximum. tale vero bonum, quod si adjunctum fuerit alterum, majus esse magisque expetendum potest, illud certe extremum non est bonum. Neq; enim maximum est bonum, quo majus esse potest aliud. Talis autem est voluptas. Vita enim, exempli

gratia,

gratia, suavis, si prudentiam adjungas aut temperantiam, jucundior magisque fit expetenda. Est ergo aliquid voluptate præstantius. Quare neque extremum bonum est voluptas. Sed tale quoddam est bonum, quale virtutes ac scientiæ, reliquaque sunt, quorum nos participes sumus. Nam & illud in pręsentia ostendere conamur, aliquod ex his esse bonis voluptatem. Alii Eudoxi rationibus aliud opponebant, negabantq; illud esse bonum, quod omnia appetunt: qui tamē nihil dicunt. Illud enim verum esse dicimus, quod omnibus videtur verum esse. Qui vero hanc communem tollit opinionem, ejusque labefactare postulat sententiam, quomodo ipse magis fide digna possit dicere non video. Etenim bonum id esse quod omnia appetunt, omnibus cōmuni sensu præditis videtur. Ea enim quibus enim eo pervenire possint, sequuntur. Quare quin bonū arbitrentur esse, nō est dubium. Si enim bruta solum ea appeterent, solis quoque iis essent bonum: neque procederet aut firmum esset judicium brutorum: neque revera bonū esse videretur. Cum vero simul & bruta, & cætera quæ prudentia sunt prædita communiter id bonum esse judicent animalia, quo pervenire eo solemus, quid adhuc obstat, quo minus sit revera bonum? Vt omittam in brutis quoque naturale aliquod bonū esse, quod eorum imbecillitatem transcendit, quo cum bono

ipſo conciliantur, & tanquam proprium ſibi ſolẽt appetere. Et ad primum quidem Eudoxi ita inſtare ſolent argumentum. Ad ſecundum vero, quod deſumptum eſt à contrario, negant neceſſario hoc ſequi, Si dolor malum eſt, bonum eſt voluptas. Neq; enim ſi quid ſit malum, hoc quod ei eſt cõtrarium, id bonum eſſe. quia interdum malum quoq; contrarium eſt malo. Sic, exempli gratia, intemperãtię contraria eſt ſtoliditas, cum utrumque ſit malum, & temperantiæ utrumque contrarium. Hęc autem licet non abſurde dicantur, non de voluptate tamen vere dicuntur. Si enim utrumque malũ eſſet, & voluptas & dolor, utrumque quoque fugiẽdum eſſet: ſicut ſi utrumque bonum eſſet, utrumque quoque eligendum eſſet: aut ſi neque bonum, neq; fugiendum, neque fugiendũ neq; eligendum eſſet utrumque. Nunc autem dolorem fugimus, ut malum, voluptatem vero eligimus, ut bonum. Vnde apparet, ſicut malum bono, ita dolori eſſe oppoſitam voluptatem.

Alii volunt bonum non eſſe voluptatem, quia non eſt qualitas: quod quidem argumentum non eſt neceſſarium. Nam neque functiones virtutum ſunt qualitates, ut neque ipſa felicitas. Aliqua enim eſt functio. Neque quicquam tamen obſtat, quin hæc ſint bona.

Negant præterea definitũ quid eſſe virtutem, bonum

num autem esse definitum, atque ex eo sequi, bonam non esse voluptatem. Non esse definitam autem propterea dicebant virtutem, quia non est eadem, sed magis recipit & minus. Si ergo in ipsa voluptate majus respiceremus aut minus, verum eorum esset argumentum. Nunc vero in ipsa voluptatis perceptione, intensio hæc fit & remissio: quia qui illam percipiunt, magis percipiunt aut minus: quod quidem in ipsis quoque accidere virtutibus videtur. Alii enim magis alii minus sunt aut justi aut fortes. Sicut quoq; juste ac temperanter agere, vel magis possumus vel minus. Neque tamen indefinitæ idcirco sunt virtutes. Eodem modo ipsa per se indefinita non est voluptas, sed in iis qui voluptate afficiuntur remissionem illam recipit ac intensionem. quia nō mera est, & sine omni dolore in omnibus, neque eodem modo, sicut & in sanitate fieri videmus. Quæ cum sit definita, in iis qui sanitatem recipiunt, intēdi solet aut remitti. Non enim eadem semper est in omnibus competentia, neque eadem in uno semper, sed modo in majus modo in minus abit; & modo penitus alicui sanitatem corpus recipit, modo aliquid admistum est morbi. Simile est quod in voluptate fieri videmus.

Sed & illinc inferebant, voluptatem bonū non esse. Motus quidam & generatio est voluptas, mo-

tus

tus vero imperfectus est & generatio. quod autem imperfectum est non est bonum: bonum enim est perfectum: voluptas ergo non est bonum. Falsa autem est eorum minor: quia neq; motus neque generatio est voluptas. Non esse autem motum, vel hinc apparet.

Omni enim motui celeritas competere videtur & tarditas: licet nullus sui respectu celer videtur aut tardus, quod celerius seipso aut tardius moventur ea quæ moventur, sicut ea quæ inæqualiter moventur, sed respectu alterius aut tarde moveri aut celeriter dicuntur. Sicut, exempli gratia, cœli motus, per se quidem est æqualis, si vero cum motu conferatur siderum, celer esse dicitur.

Omni ergo motui celeritas competit ac tarditas. Voluptati autem non competit. Motus ergo non est voluptas. Non esse autem hæc in voluptate, manifestum est. Voluptate enim affectum fuisse, sicut iratum fuisse, dicimus aliquem: quia exiguo temporis spatio ad perceptionem voluptatis, à non percipiendo movetur: cum tamen nec tarde propterea percipiat nec celeriter. Et hoc quidem, nec sui respectu, sicut quæ inæqualiter moventur, neq; alterius respectu, ut quæ æqualiter moventur. Incedere enim & crescere, mutari item, reliquaque quæ ad motum referuntur, cum celeritate ac tarditate cōsiderantur. Cito enim aliquis aut tarde ad volupta-

tem ferri dicitur, ſecundum vero eam, tarde aut celeriter functionem nemo aliquam exercet. Quaſi terminus enim quidã motus eſt voluptas, ac quies: neutiquam vero motus eſſe poteſt ipſa. Non eſſe motum ergo voluptatem ex his apparet.

Sed neque eſt generatio. Si enim generatio eſſet voluptas, corruptio eſſet dolor. & quorum generatio voluptas, eorum corruptio eſſet dolor. Neq; enim cujuſlibet rei corruptione generatur quidlibet, ſed ex quo generatur aliquid, in illud etiam reſolvi ſolet.

Quoniam autẽ etiam dicunt, dolorem eſſe ejus quod ſecundum naturam eſt indigentiam, ſequetur etiam voluptatem ejus quod ſecundum naturam eſt, repletionem eſſe. Hæ autem corporeę ſunt affectiones. Quod ſi ejus quod ſecundum naturam eſt, repletio eſt voluptas, certe hoc voluptatem percipiet in quo eſt repletio, & huic voluptatis compe-tet perceptio. Vnde ſequetur corpus voluptate affici, & in hoc voluptatem eſſe. Hoc autem verum non eſt. Voluptatem enim percipere eſſe animæ videtur. Quare nec generatio nec repletio eſt voluptas, ſed potius repletionem ſequitur, ſicut dolor indigentiam. Dum enim fit repletio, voluptatem percipimus, dum ſcindimur autem, dolorem.

Videtur autem ex corporeis, iiſque qui ad nutrimentum ſpectant doloribus ac voluptatibus orta

esse hæc sententia. Postquam enim indigere cœpimus ac prius aliquem dolorem sensimus, repletione delectamur. Quod in omnibus locum non habet voluptatibus. Carent enim dolore & mathematicæ, tum quæ in sensibus consistunt voluptates. Sic, exempli gratia, eas quæ ex auditu, aut odoratu, aut visu oriuntur, nullus omnino dolor præcedit, voluptates: neque ulla in iis indigentię est repletio. Adde quod & spes & recordationes bonorũ sunt jucundissimæ. Harum vero voluptates cujus tandẽ rei esse generationes dicemus? Nullius enim rei præcessit indigentia, cujus esse possent repletio. Vnde apparet, voluptatem generationem nõ esse.

Alii rursus negant voluptatem bonum esse: idq; ut ostẽdant, probrosas in medium adducunt voluptates. Quibus hoc respondemus: non esse hęc jucunda, quę improbis videntur jucunda. Neq; enim si male affectis jucunda ea sint, simpliciter etiam jucunda esse existimandum est; sed illis tantum. Sicut nec quæ ægris salubria, aut dulcia videntur, aut amara, simpliciter salubria aut dulcia sunt, sed ipsis. Sicut neque alba simpliciter, quæ lippientibus videntur. Ex quo manifestum est, ne ex hoc quidem argumento effici, voluptatem bonum nõ esse. Primum quidem, quia voluptates non sunt, quæ improbis videntur: deinde, quia licet has demus voluptates esse, non tamen propterea necesse est, voluptatem

ptatem ſimpliciter malam eſſe. Neq; enim una ſpecie eſt voluptas, ſed multæ. Neque quicquam vetat, alias malas, alias bonas eſſe. Aliæ enim ſunt quę ex honeſtis & laudę dignis, aliæ ſunt quæ ex turpibus & flagitioſis voluptates petuntur. Aliæ enim bonę, aliæ fugiendæ ſunt. Sicut diteſcere aut ſanum eſſe. Poteſt enim fieri, ut ſine ullius injuria diteſcat aliquis, & facultates ſibi comparet: poteſt & fieri ut turpiter diteſcat aliquis, ſi patriam prodat ſuam & propinquos divendat. ſic & rectę ſanitatem comparare ſibi poteſt aliquis, ſi victum, quo uti conſuevere homines, adhibeat: & male, ſi non unde oportet rectam ſibi paret valetudinem. Eodemq; modo in reliquis. Sic & in voluptatibus ſolet fieri. Sunt enim omnino ſpecie diverſę. Sic, exempli gratia, voluptate muſici affici non poteſt, qui non ſit muſicus, juſti, qui non ſit juſtus. Vnde apparet aliam ſpecie eſſe muſici, aliam voluptatem juſti. Atq; ita in reliquis. Quare ſi improborum voluptas eſt malum, non idcirco ſimpliciter fugienda eſt voluptas.

Deinde & ex differentia adulatoris & amici, bonum nõ eſſe videbatur voluptas. Adulator namq; reprehenditur, quia ad voluptatem inſtituere conſuetudinem videtur ſuam: cum amicus laudetur, quod non ad voluptatem, ſed ad veritatem eam dirigat ac bonũ. Vnde ſequi videtur probroſam eſſe voluptatem. Quód tamẽ minime ex his colligi po-

 teſt:

test: quia contra potius, differre specie voluptates: aliamque laude, aliam vero probro esse dignam. Etenim amicum quoque & jucundum esse, & aliquam amico adferre quis ignorat voluptatem? Apparet ergo utrumque aliquam ei cum quo versatur adferre voluptatem. Ita ut vituperio adulatores, laude prosequamur amicos.

Præterea & ex eo vituperanda esse videbatur voluptas. Nō enim vir esset mente præditus, qui toto vitæ tempore ex puerilibus cogitationibus voluptatem sibi optaret aut gaudiis (quod ab illis fieri videmus) aut aliud quid turpe cōmittere, ut quam diu viveret gaudere posset. Atqui ne sic quidem ullo modo est necesse, ut malum sit voluptas. Neque enim puerilem vir sapiens fugit vitam, aut actiones omnino turpes, illius causa voluptatis: sed ipsas per se, quia flagitiosæ sunt.

Cum præsertim multa quæ ad voluptatem tendant, non ipsius tamen voluptatis causa petamus: sed quia per se eligenda sunt. Sic, exempli gratia, videre, meminisse, scire, virtutibus esse præditum, nemo non eligeret, licet nullam adferre nobis voluptatem possent. Licet enim necessario hæc voluptates sequantur, nihil tamen refert: quia nihilominus ea peteremus nobis, quamvis nulla ex iis orretur voluptas. Non omnem ergo eligendam esse voluptatem aut bonam, nonnullasq; esse quæ per

se vel

ſe vel ſpecie, vel iis unde oriuntur cauſis, differunt ab improbis, manifeſte oſtendiſſe videmur.

Cap. III.

Voluptatem non eſſe motum.

4

ALiorum ergo de voluptate ac dolore opiniones hæ ſunt. Iam vero ipſi, quid ſit videbimus & qualis. Quod fiet perſpicuum, ſi paulo altius diſputationem revocemus. Eſt ergo voluptas perfecta. Quemadmodum quovis tempore perfectus eſt viſus, neque pars ejus quo videmus poteſt ſumi temporis, quo nimirum fiat illud, cum ſit in toto: in quavis enim parte imperfectus eſt motus, differtque ſpecie. Motus enim non tantum à toto, ſed etiam inter ſe partes differunt ſingulæ: ſicut in ædificatione. Totius enim, exempli gratia, operis, ut puta ipſius templi, alia eſt lapidum coagmentatio, alia columnarum exſtructio, quæ quidem inter ſe & à tota differunt fabrica. Hæc enim eſt perfecta: nihil enim illi deeſt, quod adeſſe oportet: at vero baſis adhuc imperfecta eſt & triglyphi fabrica. Partis autem fabrica tam hæc quam illa eſt. Differunt ergo ſpecie, neque in ulla poteſt temporis parte, quod reſpectu quidem motus dicitur, motus ſumi ſpecie perfectus, quæ in perfecto quæritur motu: ſed in toto tempore motus efficitur perfectus. Eodemque modo in inceſſu ſe res habet, aliiſq; motibus.

bus. Diversas quippe motuum species in iis continet loci mutatio. Saltus enim, volatus, ac ingressus, loci quidem mutationes sunt omnes, specie tamen inter se differunt, Neque illud tantum, sed in singulis illis loci commutationibus diversæ quoq; incessus species existunt. Vnde enim & quo diversi sunt termini. Diversi autem cum sint termini, diversæ quoque incessus existunt species. Sic, exempli gratia, pars illius qui in stadio est incessus, diversos ad totum habet incessum terminos. Neque ad totum tantum, sed & ad reliquas partes quoque. Si enim, exempli gratia, totus incessus esset, ab A ad E, qui ab A ad C esset, tum à toto, tum ab eo qui à C ad D esset, differret terminis, tum ab eo qui à D ad F, & ab eo qui ab F ad E. Cum autem diversi sint termini, ipsos quoque sequitur differre specie. Si enim singuli incessus lineam eandem transirent specie, aliud esset: cum vero in loco aliquo singulæ sint lineæ, loci autem sint diversi, ideo diversi quoq; sunt motus. Ac ad motum quidem quod attinet, accurate alibi de eo disputavimus. Illud tantum hic dicere necesse est, non in omni tempore perfectum motum esse, sed in toto. Qui enim in partibus temporis totius sunt motus, sunt imperfecti, specieque inter se differunt: siquidē motus ipsius termini, unde videlicet & quo, motus species distinguunt. Voluptatis vero quovis in tempore perfecta est species.

Vnde

Vnde apparet voluptatem motumque specie inter se diversas esse. Et voluptas quidem, præterquam quod perfecta est, tota est: motus vero non omni in tempore est perfectus: deinde sine tempore esse motus nō potest, potest voluptas. In pręsenti enim, & ipso temporis puncto moveri nihil potest: potest vero aliquis tota & perfecta affici voluptate.

Ex quibus apparet, non tantum non motum, sed nec generationem esse voluptatem. Neq; enim omnium simpliciter, sed eorum tantum quæ dividi possunt & non tota sunt, est generatio; siquidem nec visus, nec puncti, neque unitatis est generatio. Quia totū est unoquodq; eorum, nec divisionem recipit, neque ab imperfecto ad perfectum tempore procedit, sed in quolibet tempore quidlibet totum & perfectum est eorum. Neque enim unitas partim perfecta, partim imperfecta est, neque tempore perficitur, ut nec punctū. Sicut, exempli gratia, videre, in qualibet temporis parte quo videmus, est perfectum. Cujuslibet denique sensus, qui in sensibili suo operatur subjecto, in qualibet temporis parte perfecta est functio.

CAP. IV.

Omnem functionem à voluptate perfectam effici.

SEnsus autem & cogitationis nostræ functiones sequitur voluptas: idque potissimum cum

bene

bene affecti perfectissimam proponunt sibi functionem, & in pulcherrimo exercent eam subjecto, sensus quidem eorum quæ sensuum, cogitatio autem quę cogitationis sunt objecta. Tum enim maxime ac perfecte functione sua fungitur functio, aut qui functioni servit habitus. Nihil enim differt, sive hunc fungi dicas, sive illam. Sic, exempli gratia, quoties sincere & perfecte, & pulcherrimum quod videri potest videmus, perfectissima existit functio. Eodemque modo in cogitatione, aliisque sensibus. Quæ autem jucundissima est, est & perfectissima. Iam vero cogitationis ac reliquorum aliquam esse voluptatem sensuum, satis manifestum est. Nam & quæ cogitamus, jucunda esse dicimus, & iis, quæ contemplamur, gaudemus, & iis, quæ videmus, delectamur, eodemque modo quæ audimus, ac maxime cum perfecte functione illa fungimur, sicut jam dictum est, hoc est, quæ optima sunt videmus, vel contemplamur, vel alio aliquo percipimus sensu. Talia enim cum & sensus & sensuum objecta, & cogitatio & cogitationis sint objecta, semper erit voluptas, donec vel cogitatio vel sensus à propriis afficiatur objectis.

Functionem ergo ipsam sequitur voluptas, estq; ejus quasi quædam perfectio. Perficit autem non quemadmodum habitus eum qui pręditus est illo, ab eo quod potentia est deducendo ad actum. sicut

eum qui, exempli gratia, potentia est architectus architectura perficit, actuque architectũ facit. sicut neque sanitas & medicus eodem modo causę sunt, ut sanus sit aliquis. Altera enim, quamvis non ipsa hoc sit, sanitatis inducit actum: alter conservat & custodit, & ut permaneat operam impendit. Præterea nõ quemadmodum sensuum objectum perficit sensum, aut cogitationis objectum perficit cogitationem, sic etiam voluptas functionem perficit eorum, qui voluptate afficiuntur. Habitus siquidem & objectum, ab eo quod potentia est ad id quod est actu, functionem promovent. Voluptas vero cum ipsi quasi, quæ sit, annata sit functioni, & cohæreat cum illa, conservat eam & custodit. Functionem autem ipsa functionis persuadet actio, & ad functionem impellit: estque quasi finis quidam, qui accedit functioni & supervenit, quemadmodũ iis qui in ipso ætatis flore sunt, venustas, sequiturq; hanc semper, donec aut est, aut in objecto functione sua cogitatio fungitur, vel sensus: ac potissimum cum bene se aut optime habent, & in optimo operantur.

Hoc autem si ita se habeat, dubitare posset aliquis, qui fiat, ut nemo qui eo operatur modo, perpetua afficiatur voluptate. Ad quod respondẽdum est: omnia defatigari mortalia, neq; perpetuo functione tali fungi posse quenquam. Quare neq; con-

tinuā quisquā frui potest voluptate, quia functionem sequitur actio. Sunt autem & quædam, quæ cum primo objiciuntur nobis, delectāt: postquam vero aliquandiu adfuerint nobis, & quasi lōga nobis usitata esse incipiunt consuetudine, minus jucunda videntur, minusque adferunt voluptatis. Causa autem est quam dixi. Primum enim incumbit in eo cogitatio, intenteq; admodum in iis functionem suam exercet, sicut in vidēdo, qui aliquid intuentur. Postea vero non similis est functio, sed remissa. Vnde fit etiam ut obscuretur voluptas.

CAP. V.

Voluptatem naturaliter appetendam: deinde specie quoque differre voluptates.

CVm vero omnem functionem atque actum perficiat voluptas, ipsum autem vivere etiam sit actus, sequitur ea quæ vivunt, voluptatem appetere, quia perfectio est ejus. Omnia autem appetunt vitam. Ex quo, ut dico, sequi videbitur, omnia appetere voluptatem. Siquidem omnem functionem atque actum magis eligēdum facit voluptas. Quælibet autē in iis & his ipsis functione sua fungitur maxime, quibus delectatur maxime. Sicut, exempli gratia, musicus auditu in modulis, studiosus discendi cogitatione in contemplationibus, ac ita singuli aliorum. Cum ergo eo modo pulchriorem

rem magisque eligendam functionem faciat voluptas, non est mirum ea quæ functionem appetunt aliquam, ejus quoque functionis appetere voluptatem. Vnde sequitur ea quę vitam appetunt, ejus quoque appetere voluptatem: quia id quod eligendum videtur, ac petendum illis, perficit. Illa autem quæstio, utrum voluptas vitæ ipsius, an vero vita voluptatis causa appetenda sit, in præsentia omittatur. Videntur autem hęc disjungi non posse, neq; voluptatem sine functione aut actu, neque functionem aut actum sine vōluptate inveniri posse. Perfectio enim functionis est voluptas, ideoque seorsum esse ab ea non potest.

5 Hinc etiam apparet specie inter se differre voluptates. Diversarum enim specie functionum cum perfectiones sint, sequitur ipsas quoq; diversas esse. Diversarum quippe perfectiones specierum, non possunt non specie diversæ esse. Sicut cogitationis functiones à sensus functionibus specie differunt, & ipsæ inter se rursus. Vnde & voluptates. Quod ex eo manifestum est, quia singulis propria sua voluptas adest functionibus. Propriam autem esse manifestum est. Cōjuncta enim functionem propria ejus auget voluptas. Maxime enim singula & cognoscimus, & accurate percipimus, & omnino efficimus, quoties cum voluptate hoc facimus. Sicut Geometræ fiunt maxime, qui eo delectātur studio,

magiſque ſingula intelligunt: atque ita deinceps cujuſlibet in proprio ſuo opere conatum promovet voluptas. Si ergo functiones augent voluptates conjunctæ, quæ vero conjuncta augent aliquid, ei quod augent ſunt propria, quæ vero differentibus ſpecie ſunt propria, etiam ipſa ſpecie differunt, manifeſtum fit voluptates quoque ipſas ſpecie differre. Præterea diverſas eſſe ſpecie voluptates etiam illinc poteſt probari. Videmus quippe functionibus obſiſtere & impedimento eſſe voluptates alienas, ſicut eas propriæ perficiunt. Sic, exempli gratia, tibiarum voluptas facile diſciplinarum contemplationem confundit: niſi forte habitum diſciplinarum ſtudio proprium conſecutus ſit qui contemplatur, ſed magis tibiam audiēdo delectetur, quam contemplando, atque ita illam quæ diſciplinis occupatur functionē corrumpat voluptas. Eodemq; fieri modo in reliquis amat, quoties duas aliquis eodem tempore functiones agit. Alteram enim ſemper elidit jucundior, eoq; magis, quo magis voluptate excellit. Si enim longe alterius voluptatem antecedat altera, plane etiam alteram delebit functionem, ut alterius plane ab agendo ſuperſedere cogatur functio. Ideoque quoties aliquo delectamur vehemēter, aliud vix facere ſolemus. Sin vero non admodum delectemur aliquo, etiam alia agimus. Plane quemadmodū illi faciunt qui in thea-

tris

tris bellaria gustare solent. Qui plerumque cum ineptos esse actores vident, neque admodum delectantur spectaculo, facere hoc maxime solēt. Quia vero functiones magis accuratas magisque & diuturnas & bonas propria efficit voluptas, sicut aliena destruit, multum eas inter se differre satis apparet. Fere enim sicut proprii functiones impediunt dolores, neque pergere eas permittunt, ita & alienæ faciunt voluptates. A propriis autē corrumpi functiones doloribus, est certum. Si quis enim cum dolore scribat, non scribet: si cui contemplari non jucundum est, non contemplabitur. Idem autem ei ab aliena, quemadmodum jam diximus, eveniet voluptate. Si ergo aliena voluptas idem fere quod proprii efficiat dolores, cum voluptate autem propria pugnet dolor proprius, sequitur alienam quoque voluptatem esse contrariam propriæ. Talia autem specie esse eadem non possunt. Quare neque eadem specie est voluptas.

CAP. VI.

Differre honestate inter se voluptates & improbitate: item sinceritate. deinde aliorum animalium esse alias: & quæ sit vera.

QVoniam autem quælibet cum ea ex qua nascitur, functione convenit voluptas, ipsæ vero inter se functiones honestate differunt & turpitudine, aliæque eligēdæ, aliæ fugiendæ sunt, aliæ

vero neutrum, eodem modo se habere, voluptates necesse est, ut aliæ bonæ, aliæ turpes, aliæ nec hoc sint nec illud. Et honesta quidem voluptas ea est ac bona, quæ honestæ ac bonæ probæque propria est functioni: sicut turpis, quæ turpi propria est functioni. Nam & cupiditates honestorum laude, turpium vero vituperatione dignæ cēsentur. quę vero functioni quæ nec laude nec vituperatione est digna, propria est voluptas, ipsa quoque est neutrum. Cum vero in functione quoque consideretur appetitus, unde ad illam aliquis propellitur functionem, videndum est, utrum functioni magis, an appetitui propria sit voluptas. Videtur autem magis functioni esse propria. Cum appetitu enim nec cohæret, neque eodem cum illo fit tempore voluptas: sed & tempore & natura differt ab ea. Quippe & functionem & ejus voluptatem pręcedit appetitus. Cum functione autem ita cohæret, ita indivulso quodam modo conjuncta est voluptas, ut dubitetur, sit ne idem cum functione voluptas. Vnde apparet magis cum functione quam cum appetitu cohærere voluptatem. Neq; est tamen idem. Neq; enim aut cum cogitatione aut cum alio aliquo sensu idem est voluptas. Hoc enim existimare est absurdum. Sed quia indivulse, ut jam diximus, quodam modo inter se cohærent, nihil differre à functione videntur.

Sed

Sed & inter se ipsę quoque differunt voluptates, quia differunt functiones. Puritate enim à tactu differt visus, quatenus ille quidem solam apprehēdit speciem, tactus vero magis ad materiam deducit: sicut hoc ipso modo ab olfactu & gustu differt auditus, quia illi ipsam magis tangunt materiam. Vnde etiam quæ ex his sequuntur, partim inter se, partim ab iis quæ animo ac cogitatione percipiuntur voluptatibus, different: quia diversę functiones ejus partis sunt.

Iam vero & singulis propria quædam voluptas videtur esse animalibus, sicut proprium quoq; est opus. Si enim functiones sequantur voluptates, cuilibet autem animali propria & quæ naturæ ejus respōdeat, est functio, etiam voluptas erit propria. Quod in singula eorum intuenti apparebit. Alia enim equi, alia canis, alia hominis voluptas est. quemadmodum Heraclitus ait, Asinum stramenta malle quam aurum. Gratior enim auro cibus est asinis. Quare propriæ diversis functionibus voluptates, ipsæ quoque sunt diversæ. quæ vero earundem sunt functionum, eas quoq; easdem esse specie, fit verisimile: eo tamen quod vel plus sunt, differunt, vel minus. Non iisdem enim omnes delectari functionibus constat satis. Cum vero tanta sit differentia, ut ex iisdem, alii voluptatem, alii percipiant molestiam: sicut nec dulcia omnibus eadem: neque

neque enim eadem febricitanti dulcia videntur & ſano: neque calida eadem infirmo & bene conſtituto. Quod & in aliis fieri conſuevit.

Sicut in ejuſmodi autē jucundis, ea quę vere ſunt jucunda ab iis quæ vidētur, à ſanis diſcemus diſtinguere: ita morales etiam voluptates ab iis qui bonis ſunt præditi moribus, hoc eſt viris honeſtis, diſtinguere diſcemus. Quod ſi hoc vere dicitur, & cujuſlibet menſura eſt virtus, eſtq; vir bonus virtute quilibet, etiā voluptates erunt verę quę probo tales videntur, & jucūda, quibus delectatur ille. A quibus vero abhorret ille, neque jucunda dici merito poterunt, neque voluptates. Corruptis autem ita videri hominibus non eſt mirum. Multæ namque & corruptelæ in hominibus & labes exiſtunt: ſuntque jucundæ, nō tamen ſimpliciter, ſed corruptis. Quare eas quæ ſine controverſia ſunt turpes, voluptates dici non poſſe, niſi corruptis, apparet.

Ex voluptatibus autem honeſtis, quamnam proprie humanam eſſe voluptatem dicemus? Etiam hoc ex ſuperioribus apparet. Cum enim propriæ functionibus, eę quę ſequuntur ipſas, ſint voluptates, ea ſumenda eſt hominis functio, quæ hominis eſt, qua eſt homo, ſive unica ea ſit, ſeu plures. Quæ has ergo functiones perficiunt voluptates, viri dico boni functiones & beati, hæ ſunt hominis qua homo eſt, voluptates. Reliqua autem ſecun-

do ac multifariam; ſicut & functiones, dicantur humanæ.

CAP. VII.
De felicitate.

6

QVoniam autem de virtutibus dictum eſt, amicitia item & voluptate, reſtat ut de felicitate obiter dicamus. ſiquidem omniũ eam rerum humanarum finem ponimus. Ita autem demum tota hæc nobis plana eſt futura diſputatio, ſi ea quę ſupra de felicitate diximus, obiter revocemus. Diximus ergo lib. primi decimo & tertio capite de ea, habitum non eſſe. Ita enim & qui toto vitæ dormit tempore, & qui plantæ more vivit, aut qui in maximis vitæ verſatur calamitatibus, felix dicẽdus eſſet. Cum habitu enim felicitatis eo modo vivere poſſumus. Sin vero eum qui ita vivat velle felicem dicere abſurdum futurũ ſit, ſequitur functionem quandam eſſe voluptatem. Reſtat ergo, ut quænam humanarum ſit actionum videamus. Cum enim functionum aliæ neceſſariæ ſint, alioq; deducant, atq; alia de cauſa petantur: aliæ per ſe autem; ſequitur inter eas quæ per ſe petendę ſunt, felicitatem reponendam eſſe. Per ſe quippe ſufficiens eſt, neque ullius eget felicitas. quod vero alterius cauſa eligẽdum eſt, illo opus habet, cujus cauſa, ut eligendum ſit & bonum, ſolet quæri. Per ſe autem ſufficientes ſunt functiones virtutis, quæ non alterius, ſed ſua

ipsius de causa petuntur. Pulchra quippe & honesta agere, inter ea ponimus quæ per se eligēda sunt. Sicut & lusus jucundi, non ob aliud petuntur: qui enim eos sequuntur, nihil ex iis commodi capiunt: imo damnum potius: dum & corpus, easque quæ corporis causa comparari solent, negligunt possessiones. Ideoque multi ex fortunatis, & quibus prospere in vita succedunt omnia, ludibundam vitam sequuntur, hominesque magni faciunt festivos. Vnde & eos qui apud Tyrannos venuste jocari norunt, esse in existimatione magna videmus. Dum enim ea suppeditant illis, quibus ad eam quę vulgo putatur, opus habent felicitatem, jucundi sunt iis. Felicitati ergo ludi videntur convenire & joci: quia ii qui rerum potiuntur, maxime in iis versantur. Non conveniunt tamen maxime. Neque enim talium sufficit calculus hominum. Non enim in imperio aut virtus est, aut mens sana maxime, à quibus honestæ proficisci functiones solent. Neque quia liberalem ac sinceram nunquam omnino gustarunt voluptatē, ac propterea ad corporeas transcurrunt, ideo has quoque sequitur veris præferendas esse. Nam & pueri ea quæ in precio apud se vident esse, putant esse maxima. Cum neque viri ea magni esse facienda existiment, quæ sunt puerorum, neque honesti viri mirentur, quæ sunt improborum. Alios quippe quæ videtur, alios autem

tem

tem vera maxime delectat voluptas.

Quemadmodum in principio ergo dicebamus, vere honore digna sunt & honesta, quæ miratur, quibusq; delectatur vir probus. Quoniam autem eas, quæ internis animi habitibus respondent functiones, nemo non quærit, easque maxime eligendas esse existimat, ex virtutis autem habitu vivit vir probus, manifestum est virtutis quoque functionibus virum delectari probum, easque honore dignas & jucundas esse existimare, ludos vero jocosq; tanquam ab habitu suo alienos contemnere. Cum autem recte sanoque modo ita judicet, sequitur nec honore dignum esse ludum ac jocum, & per consequens nec in eo felicitatem esse. Absurdum enim esset, rerum humanarum finem esse ludum: omnia gerere, omnes calamitates toto vitæ tempore lusus causa subire. Si quis enim eam esse supponat felicitatem, sequetur ut hoc etiam concedat. Felicitatis enim causa omnia petimus: lusus vero causa laborare toto vitæ tempore & res serias tractare, stultum nimis videtur, & vere puerile. Contra vero, ut seria possis agere, lusum sequi, recte cum primis ac honeste fit, ut dicebat Anacharsis. Etenim quasi quies quædam laborãtibus est lusus, qui assiduis laboribus pares esse non possunt: ideoque vires illis restituit & iisdem indefessos rursus laboribus tradit. Quare non finis est quies, sed quietis fi-

nis est functio. Præterea, secundū voluptatem esse vitam felicem omnes fatentur. Seria autem est illa. Neque probus est vir probus qua ludit, sed qua seria agit. Præterea meliora esse dicimus seria, quam quæ cum joco sunt conjuncta & risu: sed & melioris animæ partis functionem esse, maxime quoque seriam dicimus. quod vero melius & melioris est partis, felicitati magis convenit. Præterea, corporearum voluptatum omnes, tum plebei homines, tum improbi fiunt participes, & serviles. neq; improbissimis minus adsunt quam optimis. At solorū optimorum esse dicitur felicitas, neque quisquam eam improbis adesse dixerit. sicut neque eandem utrorumque vitam esse. quia non in prava vivendi ratione, sed in functionibus virtutis, sicut ante dictum est, felicitas consistit.

7

CAP. VIII.

De contemplativa felicitate.

QVoniam autem in functionibus virtutis ipsam consistere ostendimus felicitatem, si quæ earum functionum sit præstantissima, in ea potissimum consistere eam oportebit. Præstantissimum enim ac optimum est felicitas: pręstantissima autem functio, præstantissimæ earum quę in nobis aliquo munere funguntur, partium est functio: quod natura sua ad veritatem nobis præit & bonū,

sive

ſive mens, ſive alio quocunque id dicatur nomine, quod divinarum honeſtarumque rerum notione eſt præditum: ſeu id divinum revera, ſive omnium quæ in homine ſunt partium, ſit diviniſſimum. Hujus ergo functio, ſi recte ac ut oportet, maximeque ſecundum propriam fiat virtutem, perfecta erit felicitas.

Eſtque contemplativa, ſicut ante dictũ eſt. Porro perfectam in hac functione felicitatem eſſe, partim ea quæ de functionibus ſupra à nobis dicta ſunt humanis, partim ipſa veritas confirmat.

Etenim quemadmodum in ſuperiore de amicitia diſputatione diximus, mens noſtra eſt eſſentia, ideoque præſtantiſſima eſt ipſius functio: & quæ mens percipit, omnium quæ ſenſu percipiuntur ullo, ſunt præſtantiſſima. Quod ſi optimum rerum humanarum eſſe mens debet, in optimo quoque eam eſſe omnino neceſſe eſt.

Requiritur præterea ut continua ſit felicitas. Eo enim modo perfecte beatus eſſe poteſt aliquis, ſi ejus non interrumpatur felicitas. Hoc cõtemplantibus autem maxime contingit. Facilius enim continuo contemplari, quam aliud quicquam agere poſſumus.

Sed & voluptatem cum felicitate conjunctam eſſe debere diximus. Omniũ autem judicio, earum quæ in virtute conſiſtunt maxime jucunda eſt ſa-

pientiæ functio. Videtur autem miras habere voluptates philoſophia, tum quod ſit pura & ab omni ſeparata materia, tum quod ſit ſtabilis, & in iis quæ non mutantur, ſed eodem ſemper modo ſe habẽt, functionem exerceat ſuam. Activa quippe, quam dicimus, ſcientia ſubjectum requirit, & in contingentibus conſiſtit: talia enim ſunt quæ aguntur. quo fit ut nemo perfectam in ea conſequatur felicitatem.

Deinde etiam ſe ipſo contentum eſſe debere diximus felicem. Hoc autem contemplativæ magis quam alterius eſt ſcientiæ. Iis enim quę ad vitam requiruntur, & is qui in cõtemplatione opus habet, & qui in actione verſatur. Sed pręter hæc aliis etiam ad virtutis functionem opus habet is qui agit. Sic juſtus opus habet illis, in quibus juſtitiam exerceat ſuam, & cum quibus: temperans item & fortis, & quicunq; alius ſimili virtutum pręditus eſt genere. At vero ſapiens, etiam ſolus cum eſt, contemplari poteſt, neque ullo hac in re eget homine, eoque magis quo eſt ſapientior. Licet autem aliis etiã egere videatur, quia contemplari melius cum aliis videtur, ad perfectam tamen virtutis functionem ſe ipſo contentus eſſe poteſt, nec ullius magnopere requirere præſentiam.

Adde quod eligendam per ſe atque amplectendam eſſe oportet felicitatem. Cõtemplativa autem

per ſe

per se amanda esse vita videtur. Nihil quippe aliud ex ea quærimus, neque præter contemplationem aliud quicquam assequimur. E singulis autem activis quas vocāt virtutibus, aliud quicquam, vel minus vel majus consequimur. E fortitudine enim victoria, è temperantia animi tranquillitas, è prudentia, ut ea quæ ad extremum deducunt inveniamus finem: ex omnibus autem civilis oritur felicitas. Contra vero nihil omnino, cur petenda esse videatur, cōtemplationem sequitur: sed per se ipsa amatur. Vnde humanam hanc esse felicitatem, manifestum est. In ocio præterea quodam & quiete consistere felicitatem oportet. Finis enim aliquis est ocium: & in negotiis ocii causa versamur. sicut pacis causa suspicimus bellum. Quare in civilibus rebus ac bellicis activæ virtutis functiones occupantur. Tales autem actiones, ab ocio omni & quiete quam longissime abesse videntur. Et omnino quidem bellicæ. Nihil enim ibi est quietis. Quod si esset, per se eligendum esse bellum videretur. Nemo autem bellum belli petit gratia, neque quisquam est qui sua ipsius causa bellum parat. Fœdam enim in eo cędium cupiditatē esse judicaret quivis, si quis amicos sibi hostes faceret, tantum ut prælia & neces spectaret. Sed & civiles omni ocio destituuntur actiones: qui enim in iis versatur, præterquā quod administrare Remp. oporteat, potentiam etiam & hono-

honores, ipsam denique felicitatem sibi suisq; civibus omni modo comparare conatur. Alia enim ipsius, alia Reip. est felicitas. Quod vel ex his manifestum est. Quia licet felix sit ipse, nihilominus de Reip. etiam felicitate cogitat: ex quo apparet, aliam eam esse.

Quoniam ergo inter reliquas virtutis actiones, civiles maxime bellicæque pulchritudine ac magnitudine excellunt. illæ vero ocio carēt ac quiete, aliumque sibi finem proponunt, neq; per se sunt eligendæ: mentis vero dignior longe ac præstantior est functio, quia præstātissimæ animi partis est, nec ullius causa appetitur, neque aliud quisquam prẹter ipsum sibi in ea finem proponit, propriamq; quandam & majorem quam activẹ functiones habet voluptatem, quæ conjuncta cum ea promovet eam ac intendit, tum quia maxime se ipsa contenta ac tranquilla mentis est functio, quatenus quidem id fieri in homine potest; & quia reliqua quæ felici tribuuntur, in hac sunt functione; satis apparet perfectam esse hanc hominis felicitatem, modo perfecta vitæ longitudo accedat. Quia nihil quod in ulla felicitatis parte collocatur, imperfectum esse oportet.

CAP.

CAP. IX.

Maiorem quam qua in hominem possit cadere contemplativam esse felicitatem: item de morali, hoc est, de humana.

EST autem talis vita, quam pro homine, præstantior. Qui enim ita vivit, non qua homo ita vivit, sed quatenus aliqua in eo divinitatis pars est. Quantumque hoc ab eo differt quod in nobis est compositum, tantum etiam illius à reliquis humanis functionibus differt functio, & à reliqua morali virtute, virtus illius. Si enim divinum quid hominis respectu mens est, etiam ea quæ secundum mentem est, vitæ humanæ respectu, vita est divina.

Neque tamen ut nonnulli monent, quos omnino sequi nefas est, humana sapere homines oportet, mortalia mortales, sed quantum in se est à mortalitate vindicare debet se quisque, & omni studio in id incumbere, ut præstantissima sui vivat parte. Ea autem mens est. Quæ licet mole ac pondere nullo major sit, quia materiam omnem excedit, potentia tamen maximum omnium est ac præstantia. Adde quod maxime absurdum sit futurum, si quis non suam, sed alicujus alterius sibi ipsi eligeret vitam. Id enim quod in quoq; propriū est ac præstantissimū, hoc ipse est: & qui secundum hoc vivit, sibi vivet maxime, maximeque sibi vitam ducet propriam. Siquidem & hic locum habet, quod ante diximus: quod enim cujusq; maxime proprium naturæ est,

idem illud jucundissimum cuique est, & præstantissimum. mentis autem functionibus fungi, proprium maxime est homini, siquidem ipsa mens est homo. Proprium autem est, ut convenienter sibi functione sua fungatur quilibet qui fungitur. Unde sequitur, præstantissimam eam, qua secundum mentem vivitur, vitam esse. Quæ eadem quoq; felicissima est: neque alia est quæ primo ac præcipue humana dici felicitas mereretur.

8 Proxima vero, quæ secundum cæteras virtutes est. Ejus quippe functiones humanæ sunt, & in mutua inter se hominum conversatione cōsistunt. Ea namq; quæ ex justitiæ & fortitudinis præscripto à nobis fiunt; item quæ secundum reliquas à nobis virtutes, in actionibus, usibusque, & contractibus cum aliis hominibus geruntur, & in quibus habita alterius ratione affectus moderamur nostros: hæc dico omnia, illam, quam compositam diximus, cōservant vitam. Hæc autem sunt humana. Morales præterea virtutes multum nonnunquam corpori debent. Natura enim quidam ad temperanter vivendum sunt idonei, & ad fortitudinem atque animi magnitudinem ab ipsa corporis constitutione formantur. Omnino deniq; magnum morali virtuti cum affectibus est commercium, sicut & ipsi prudentiæ. Cum morali quippe virtute quasi cōhæret, ut supra dicebamus, quoniam à moralibus

principia sua virtutibus habet prudentia: ut enim recte aliquis de fine judicet suo, ab illa est.

Quomodo autem ad finem pervenire suum debeat, à prudentia moralis discit virtus: quemadmodum in decimo & tertio libri sexti capite ostendimus. Cum ergo in humanis virtus moralis versetur affectibus, & cum iis cohæreat, ab hac vero prudentiam separari non posse, jam probaverimus, apparet omnem activam cum affectibus conjunctam esse virtutem. In composito ergo illo, & in hac vita versatur. Hujus autem virtutes sunt humanæ. Definitio quippe hominis ab hoc sumitur composito. Itaq; & vita quæ in his consistit functionibus, humana est, ut & felicitas. Sola vero quæ secundũ mẽtem vivit, ab omnibus humanis separata est vita, sicut & ejus felicitas. Quomodo autem sit separata, & quomodo se habeat, velle accurate ostendere, majus est hoc argumento, magisque Theologiæ convenit. Hoc in præsentia dixisse sufficiat, vitam eam transcendere humanam.

Quod quidem etiam illinc apparet. Neq; enim externis bonis aut eorũ apparatu ad functionem suam opus habet. Is enim qui cõtemplatur, quippe cum homo sit, externis quibusdam ad vitam opus habet bonis: ad ipsam vero functionẽ nullis. Qui in activa vero versatur, is quoque eo opus habet quibus qui in contemplativa, magisque hic, qui magis ad

obeundas corpore functiones utitur. Sed & ad easdem externo quoque opus habet apparatu. Opibus quippe liberalis, liberalitatem ut exerceat egebit, justus vero ut reddat quæ accepit. Sine externis enim his nemo illorũ quæ virtuti suę propria sunt, aget. Etenim & fortis tempore idoneo, ut animi sui exerceat præsentiã, & corporis opus habet robore. Sicut potestate temperans, hoc est, ut si velit, possit voluptatibus se dedere. Atque ita singuli propriis quibusdam egent & idoneis, ut suam singuli exercere possint virtutem. Nisi enim quis secundũ habitum agat virtutis, nec de voluntate potest cõstare, nec de habitu. Quippe cum quidam simulent, qui justi non sunt, juste se velle agere, & cum liberales non sint, liberaliter se velle agere. Deinde nec in sola præelectione perfecta est virtus, sed etiam opus actione est. In utroq; enim est: & ita quidem, ut quæratur, in utro sit magis; in præelectione dico, an vero in actione. Quod enim perfectum est, in utroque esse manifestum est. Apparet ergo activam virtutem, ut perfecta esse possit, externo egere apparatu. tantoq; magis, quanto major est ac pulchrior. Ejus enim actiones magnæ cum sint, & eximiæ, pluribus etiam egebunt externis. Is vero qui contemplatur, nullo eorum ad functionem suam opus habet. Sed quodammodo etiam obesse hæc, ut ita dicam, & impedire contemplationem videntur.

tur. Egebit autem non ut qui cōtemplativam, ſed ut qui activam colit vitam. Cum enim homo ſit, & cum hominibus vivat, quæ activæ conveniunt vitæ eligit ſibi, ut apud eos cum quibus verſatur, ea quoque quæ in homine requiruntur, conſervet.

CAP. X.

De contemplativa vita, & perfectam in ea felicitatem eſſe.

SEd & ex illo apparet, in contemplativa vita perfectam felicitatem eſſe. Solius enim Dei opus eſt contemplatio, qui revera beatus & felix eſt. Quæ enim alia tribui ei poſſit actio? Anne juſtæ? Hoc vero ridiculum erit, ſi permutare eum dicamus, aut depoſitum reddere, & ſi quæ ſunt hujuſmodi. An vero fortes? Quomodo ergo terribilia ſubibit, aut in periculum de vita veniet honeſti cauſa? Hoc vero dictu eſt abſurdum. An autem liberales? Cui ergo aliquid dabit? Nam & hoc abſurdum erit, ſi nummos illi tribuamus, aut quid ſimile: quibus cum ipſe ad vitam opus habeat, honeſtatis tamen cauſa, ea tradat aliis. Iam vero temperās quomodo erit, cū ne malas quidem habeat cupiditates? Omnes ergo ejuſmodi actiones ſunt exiguæ, neque Deo dignæ. Quoniam autem vivere eum omnes conſentiunt, neceſſe eſt etiam functione aliqua fungi. Neque enim ocioſus Endymionis inſtar poterit dormire. Cum vero in hac functione neq; agat, ſicut dictum

 eſt,

est, multo autem minus faciat (neque enim perpetuo in perficiendo aliquo opere, quemadmodum artifices faciunt, versari eum verisimile est) quid restat, nisi ut contempletur? Quare, cum beatitudine excellat Dei functio, contemplationem eam esse sequetur. In cōtemplativa ergo vita perfectam eam esse omnino est necesse. Est enim divinæ quam maxime cognata functioni.

Id ipsum etiam ex eo apparet, quia nullum ratione destitutum animal, felicitatis fit particeps: quæ contemplativa illa penitus privata sunt functione. Dei quippe vita tota felix est: hominum autem quatenus similis est ei, & divinę illius functionis aliquam imaginem habēt. Reliquorū vero animaliū nullum est beatum, quoniam nulla ex parte cum cōtemplatione quicquam habēt commune. Quæ ergo contemplatione, etiam prædita sunt felicitate, & quæ magis contemplantur, magis quoq; sunt felicia: quam late denique contemplatio, tam late quoque se extendit felicitas; non per accidens, sed ipsius causa contemplationis: ipsa enim per se honore digna est contemplatio. Vnde sequitur cōtemplationē quandam, felicitatem esse, optimam nimirum maximeque perfectam.

Habet tamen externis quoque opus qui contemplatur: ut & consistere ejus corpus pōssit, & sanitas. Neque enim verisimile est, homo cum sit, iis opus

Ll 3 cum

eum non habere. Quia non ſponte ſua hæc ſuppeditat natura, aut per ſe ſuis eſt contenta.

Nō tamen tam multis, quā qui in activa verſatur vita, egebit, neque ſimpliciter multis magniſque: quia neceſſariis egere eum quidē dicimus, ſed modicis. Neque enim opum abundantia, aut reliquorum, quę externa dicimus, bonorum, ſe ipſo cōtentum facit felicem: aut recte de iis quæ agenda ſunt judicare, aut ea quæ oportet agere. Poteſt enim aliquis, licet nec terræ imperet nec mari, quæ honeſta ſunt agere, & ab exiguis facultatibus aut modicis, quæ magno digna imperatore ſunt, efficere. Quod quidem per ſe res ipſa evincit. Siquidem privatos quoſdam homines non minus, & fortaſſe magis quam qui plurimum poſſunt, ea quæ proba ſunt agere videmus. Talibus ergo inſtructum eſſe eum quem felicem dicimus, ad felicitatem eſt ſatis. Virtutis quippe ſine impedimento ullo exercebit functiones, & felicem vivet vitam. Quod quidem confirmat & Solon, qui non externis felicitatem definiebat bonis, ſed eos felices dicebat eſſe, qui externis inſtructi bonis, actiones exercuiſſent honeſtas, & temperāter vixiſſent: fieri enim poteſt, ut qui modica poſſideant, ea quæ oportet agant. Sed nec Anaxagoras divitem hominem aut potentem judicaſſe felicem videtur. Neque enim mirandum dicebat eſſe, ſi abſurdus vulgo videretur. Fieri enim po-

teſt ut

test ut qui bonus sit ac felix, improbus tamen ac miser à vulgo habeatur, qui ab externis tantũ, quæ sola illi sentiunt, judicare solent. Ex quo apparet cum nostra sententia, veterum quoq; philosophorum cõvenire opiniones. Quæ aliquo modo fidem quoque aliquam iis faciunt quę diximus. quum tamen veritas activa ab ipsis operibus & vita probetur. Hinc enim mendacium evincitur, cum rebus ipsis non consentiunt rationes. In ipsis enim actionibus præcipuum consistit. Diligenter igitur considerandа sunt quæ diximus, vitæque ea humanæ applicare & actionibus oportet: & quæ illi respondent, admittenda: quæ vero non congruunt, meri sermones & inanes sunt habendi.

Postremo etiam hinc evincitur, eum qui mentis functionibus fungitur, felicissimum esse. quia Deo est gratissimus. quo quid felicius possit esse? Si enim Deo res humanæ curę sunt, earumque, sicut omnibus videtur, & revera est, rationem habet, quo tandem magis delectari Deum putabimus, quam eo quod est optimum, maximeq; illi cognatum? Hoc autem mens est. Quod si mente delectatur maxime, etiam iis qui hanc amant maxime, & honorãt, ejusquę functionibus funguntur, bene vicissim faciet; ut qui eorum, quæ maxime illi grata & accepta sunt & cognata, diligenter curam gerant, atque ideo quoque recte & honeste agant. Hic autem est

sapiens,

ſapiens,& qui mentis functione fungitur. Hic ergo maxime acceptus eſt Deo. Eundem autem neceſſe eſt & feliciſsimum eſſe. Ac propterea videlicet felix maxime eſt ſapiens. Perfecta ergo in contemplativa vita conſiſtit felicitas.

CAP. XI.

Non ſatis eſſe ſcire ea quæ ad virtutem ſpectant, ſed habenda eſſe, & utendum iis eſſe.

QVæ ergo rudi quaſi pinguique Minerva dicenda eſſe de virtutibus, item de amicitia, voluptate ac felicitate videbãtur, ſatis jam dicta ſunt. Neque aliud quid fortaſſe in hoc argumẽto requiritur, quod quidem tradi de eo poſſe videatur. Quid igitur? Num ergo inſtitutũ plane abſolvimus noſtrum, & ad finem ſuum nobis pervenit hæc conſideratio? Atqui vero meminiſſe oportet activam eſſe hanc philoſophiam, finemque eam ſibi requirere idoneum. Scire enim quæ ſit virtus, & ſi quæ ſunt hujuſmodi reliqua, nihil aliud quam cõtemplatio eſt. Quemadmodum ergo is qui ad virtutem contendit, non hoc modo agere debet, neque diligentiæ ſuæ hunc ponere terminum, ut ſciat quid agere, & à quibus abſtinere debeat, quid item ſit virtus ac vitium, vel quis extremus rerum humanarum ſit finis, ſed ad actionem etiam ſe conferre, ut hanc fugiat, illam vero ſequatur, & ad conſequendam nihil non faciat felicitatem. Ita doctor

quoque, & ut ita dicam, alipta virtutis, non sola contentus esse disciplina debet, neque hoc tantum curare, ut naturam intelligat singulorū, sed etiam ut fiant dare operam debebit, atque hoc ipsum docere, neq; existimare aliter se posse vere virtutis esse doctorem. Eo enim, ut perfectus in arte sua esse possit gymnasta, totam docendi rationem suam dirigere oportet eum qui docet. Illa autem erit athletæ perfectio, si bonus esse & quæ honesta sunt agere possit. Vnde apparet, reliquæ in qua hactenus versati sumus de moribus doctrinæ, hoc quoque addendum esse, quibus actionibus singuli, aut habitu, convenienter ad virtutem se habebunt & bonum: quomodo item quę de ea traduntur libenter audire, & ex præscripto ejus vivere poterunt. Ita enim demū quæ de moribus traditur perfecta erit doctrina, si ubique actionem adjungat. Hæc ergo docendi quoq; explicanda est ratio. Si enim ad persuadendam virtutem sufficerent qui de virtute habentur sermones, multa nec exigua merito dignus esset mercede, ut Theognis ait, labor hic noster: magnoque emendus esset talis aliquis, & omni nobis ratione comparandus.

Nunc vero bonos quidem adulescentes atq; ingenuos, quibus generosa & honesti studiosa est indoles, videntur persuadere, & ad virtutem, ejusque actionem & habitum adhortari posse.

Vulgus

Vulgus vero non item. Neque enim eorũ quisquam ratione ulla aut persuasione ad honesti studium ac boni,& ad fugiendum incitari satis vitium potest. Neq; enim pudore retinentur, ut hoc ipsum dedecus esse existiment quod improbi habeantur, sed metu. Neque abstinent à malis quia sunt mala, & quia agere ea turpe est ac inhonestum, sed propter pœnas. Causa autem est, quia ratione non vivant, ex qua pudor oritur, sed affectus sequantur, easq; vicissim quæ affectum sequuntur voluptates, quoque ipsi sectentur: ideoque eos qui cum iis pugnant fugiant dolores. Fugere autem dolores, hoc est quo perturbantur. Eos autem qui ita se habent, & cum nunquam ea quæ vera sunt bona gustaverint & honesta, & ne quidem ad considerationem eorum atq; cogitationem pervenire possint, quæ tandem emendare posset ratio? Neque enim aut omnino aut certe non facile fieri potest, ut ea quæ multo tempore infixa moribus hæserunt, & quasi jam sunt confirmata, sola ratione moveantur. Requiruntur enim & alia, quæ si adfuerint, tum demum bene etiam nobiscum agetur, si virtutis, morumque participes esse poterimus bonorum. Cum ergo ad id de quo in præsentia agimus sola per se non sufficiat disciplina, quærendum restat, quænam sint illa, quæ substerni prius oportet, ut bonum ipsum persuadere nobis possit ratio.

CAP. XII.

Quomodo honestus ac bonus evadere poßit aliquis: idque ut fiat, lege opus esse.

CAusæ igitur in hominibus virtutis tres esse videntur omnibus. Natura, disciplina, & consuetudo. Iam vero naturam in nostra potestate nō esse, manifestum est. Etenim ut quis ad virtutem nascatur idoneus, in felicibus vere hominibus à divina aliqua causa contingit. doctrinam vero & virtutis disciplinam omnes persuadere non posse, satis ex iis quæ hactenus diximus apparet. Cum necesse sit bona prius consuetudine præparatum esse auditoris animum, ut & gaudere quibus oportet, & odisse possit, quæ debet. Ita namque demū cum fructu admittet disciplinam, non aliter quam terra semen, quod nutrire jam potest. Sine hoc vero quomodo audire eam possit doctrinam, quę à voluptate abstrahere eum conatur? Aut quomodo omnino intelligere, quamdiu ex affectus ratione vivit? Aut quo pacto diversa illi persuaderi queant, qui ita se habet? Verisimile enim est non ratione sed vi potius expugnandum esse affectum. Quare neq; sola sufficit doctrina, ut bonos faciat viros, sed oportet ut doctrinam præcedat consuetudo: qua ad virtutem prius præparabitur & idonea auditoris indoles reddetur, ut nimirum id quod honestū est amet, quod autem turpe & flagitiosum est, detestetur.

Debere

Debere ergo bonam præmitti consuetudinem, priusque bene constituendam esse animam, ex præcedentibus apparet. Iam vero ut aliquis bene agere assuescat, rectaque & quæ ad virtutem ducat institutione imbuatur ac vivendi ratione, sine rectis justisque, & quæ virtuti conveniant legibus, id fieri non potest. Oportet enim sub talibus jam usque à teneris eum educari legibus. Quia ad temperātiam vitam suam componere & tolerantiam, plerisque, ac maxime juvenibus gratum esse nō solet. Ideoq; certis quibusdam oportet legibus instituta iis atq; educationem, cæteraq; quæ ad vitam ut decet agendam requiruntur, præscribi. Ita fiet ut molesta iis esse desinant, cum jam usitata esse cœperint. Neq; juvenibus tantū, sed & viris opus est legibus. Quia non sufficit ut boni fiant viri, si à prima statim ætate diligens cura adhibeatur atq; educatio: sed cum potissimū ubi ad virilem pervenerint ætatem, quæ honesta sunt agere, & virtutis sibi comparare habitum debeāt, etiam tum opus erit legibus, & quamdiu denique vivemus. Pleriq; enim homines vi magis quam rationi, pœnis magis parent quam honestati. Atque hæc causa est cur nonnulli arbitrētur, legislatoris esse officium, ut prius rationibus & verbis ad virtutis studium deducat, & bonum: propositaque eos honestate adhortetur. Ita enim futurū, ut boni viri fiant meliores, si bene agere assuescant:

deinde ut & iis qui non parent, & ab officio ſuo natura alieni ſunt, ſupplicia imponat & pœnas. Eos poſtremo qui ſanari non poſſunt, è numero ſanorū rejiciat, & eorū qui viri boni munus poſſunt implere. Decet quippe, ut vir bonus, & qui ex præſcripto vivit honeſti, obtemperet rationi. Improbū vero, cum voluptatem aſſiduo ſequatur, & affectibus omni ratione deſtitutis morem gerat, ratione emē-dari non poſſe, ſed dolore potius ſubjiciendū eſſe, ſicut jumentum. Vnde eſt quod dicunt, eos homines, qui ratione fere omnino deſtituuntur, iis caſtigandos eſſe doloribus, qui cum voluptatibus illis, quas illi maxime ſequuntur, pugnant maxime. Vt, exempli gratia, qui plus quam oportet, ſibi vindicat, bonis privetur omnibus, qui arrogans eſt & cō-tumelioſus, infamia, qui intemperans, verberibus afficiatur.

Quod ſi hæc dura ſint ac moleſta, & tamen bonum eſſe oportet unumquemq; hominem ac probum, ſtatim à prima ætate, bene educari, ac inſtitui, & ad probitatem aſſuefieri ſingulos oportet, atque ita deinceps in iiſdem perſiſtere ac vitam traducere inſtitutis, neque ſponte aut invito agere id quod à virtute eſt alienum. Quod fieri poterit, ſi ex præſcripto quodam ordine, & definitis quibuſdam præceptis vivamus, quæ autoritate quadam publica vim habeant quandam & potentiam. Et patrum quidem

dem, quibus liberos ſuos in officio cõtinere ſolent, præcepta, vim quidem ita magnam non habent, ut cogere eos poſſint: ſicut neq; unius alicujus hominis, niſi qui regis aut tyranni poteſtate ſit præditus, tantum poſſunt, ut invitum ad honeſte vivendum compellant populum. Sola autem lex cogendi vim quandam habet. Quilibet enim credit nõ ſine provida mente & prudentia ab initio latam fuiſſe. Vnde fit ut hominibus ipſis indignẽtur plerique, quos obſiſtere affectibus vident ſuis, quamvis recte meritoq; hoc ab illis fiat. Legi vero quę id quod ęquum eſt ac fieri oportet, præſcribit, & à vitiis homines avertit, nemo eſt qui indignetur. Etenim vivi virtutis præceptores, odio aliquo interdum atque invidia adducti nocere velle exiſtimantur: quod in legibus locum non habet. Vnde apparet, certas requiri leges, quæ ad virtutem ſtatim ab ætate prima dirigant mores noſtros ac componant.

Tales autem leges ſola Lacedæmoniorum urbs habuit: ut & aliæ nonnullæ admodum paucæ: in reliquis vero nulla earum habetur ratio, in quibus prout lubet, ſinguli vitã regunt ſuam & familiam, more Cyclopum imperantes,

Conjugibus natisque. ——

Optimum ergo eſt, cõmunem aliquam, rectamq; ſuſcipi curam: utque omnes ordine & quemadmodum recta poſtulat ratio, vitam inſtituant ſuam.

Quod

Quod si non fiat, neq; ulla publica habeatur cura, id potissimum singulos decere videbitur, ut quisq; liberis suis & amicis aliquid ad virtutem adjumenti adferat, aut saltem id facere conetur. Qua quidem in re amicis potissimũ succurrere poterit, qui ad leges ferẽdas maxime futurus est idoneus, quemadmodum ex superioribus apparet. Omnis enim cura ejusmodi est à legibus. Et communis quidem à communibus: sicut honesta ac proba institutio ac cura, quæ privata, est ab iis quæ respondent huic: ab honestis dico legibus ac probis.

Sintne autem scriptæ leges aut nõ scriptæ, nihil refert: sicut nec utrum unus instituatur iis an multi, nullam adfert legibus differentiam. Vt, in musica, exempli gratia, & gymnastica, ac similibus fieri institutis videmus. quæ enim unum in gymnastice exercere possunt, possunt & multos. & quæ unum efficere musicum, nihil obstat quin possint & multos: sicut & contra. Ideoq; nihil obstat quo minus ille qui unam dirigere ac disponere familiam potest, aut qui unum instituere potest hominem, leges quoque ferre possit, ac in ejus rei cognitione excellere, non minus quam qui urbem totam regit aut populum. Nam quemadmodum in urbibus vim habent instituta legitima & mores: ita & in una familia præcepta paterna & mores quibus delectatur ille, magnum apud liberos reliquosq; familiares

miliares habent pondus, multoque magis propter ſanguinis vinculum, & beneficia paterna. Magis enim benevoli ob ea patri ſuo ſunt liberi, quam legiſlatori cives. Ideoq; facilius ducuntur, magiſque legibus parent, quamvis alias ſint immorigeri, quia naturalem aliquam benevolentiam adferunt & amorem. Præterea, multo accuratius quam publicę, fiunt leges privatæ, ideoq; magis cōducunt: quemadmodum in medicina habet. Singularia enim medicinæ præcepta, & quæ ad unum tantum accommodata ſunt corporis habitum, melius quam univerſalia ſanabunt. Generaliter enim febre laboranti inedia conducit & quies, cuidam tamen fortaſſe non hæc, ſed contraria conducent. Ideoq; qui uni corpori fert leges, accuratius illud eſt facturus, quam qui omnibus. Sicut & peritus pugil, ſi pro ratione ſemper ejus cum quo congreditur adverſarii, certamen dirigat, neq; luctam ſemper eandem aut ſimilem, ſed prout convenit ſingulis inſtituat, melius certabit. Quicquid denique id fuerit multo geretur accuratius, ſi peculiarem illi aliquis adhibuerit diligentiam. Ita enim id quod requirunt, cōſequentur ſingula. Manifeſtū eſt ergo facilius eum rem unam aut paucas diligēter curaturum eſſe, qui univerſalem prius habet ſcientiam; ſive is medicus, ſive gymnaſta fuerit, aut legiſlator: quoties dico univerſalem ſcientię rationem cōjunxerit cum ſin-

 gulari,

gulari. Novit enim quæ omnibus, ſive hoc, ſive illo ſe habeant modo, cōveniant ac proſint. Ejus enim quod commune eſt & ſunt & dicuntur ſcientiæ. Neque tamen quicquam prohibet, quo minus qui univerſalia ignorat, ſed tantum ſimpliciter quę ſingulis accidant, longa fuerit experientia contemplatus, unum aliquid efficiat diligenter. Sic, exempli gratia, quidam ſuorum corporum ſunt medici, qui hac in re aliis prodeſſe nihil poſſent. Eodemq; modo in aliis ſe res habet artibus atque inſtitutis. Et tamen licet hoc modo ad agēdas res ſingulas & inſtituta hominum ſufficere videatur experientia, nihilominus omni ſtudio ac ratione incumbēdum eſt ſcientiæ, & ad univerſalia eundum eſt ei, qui artifex vult evadere, aut recte cōtemplari. In univerſalibus enim verſatur ſcientia. Ita autem ſcire oportet id quod eſt univerſale, ſive id in medicina ſit, ſive in legiſlatoria, ſive in alia quacunque ſimili ſcientia, non tanquam immobile, & quod eodem ſemper ſe habeat modo, ſed ut quam maxime cōtingens. Ex contingentibus enim, non ex immobilibus tales ſunt ſcientiæ. Et tamen quærenda nihilominus in ſingulis eſt ſcientia: eumq; qui cura meliores velit vel multos efficere vel paucos, hoc agere oportet, ut ferendarum ſibi legum comparet ſcientiam. Solis quippe legibus ad virtutem & id quod bonū eſt impellimur. Neque enim hoc modo eſt cujuſli-

bet,

bet, vel multos vel unum aliquem recte disponere, & ut ad recipiendam fiat idoneus virtutem, disciplina sua obtinere. Sed si hoc ab ullo fieri possit homine, certum est ab eo id posse, qui & ferre leges, & de legibus judicare possit.

CAP. XIII.

De sophistis, reliquisque, qui civilium rerum promittunt scientiam: item, curam de ferendis legibus ad summam activæ scientiæ consummationem adhuc reliquam esse.

DEbere igitur legum ferendarum praeditũ esse scientia, eum qui doctrinam de virtute velit tradere, ex superioribus apparet: quomodo vero ad eam pervenire possit, deinceps est quęrendum. Nisi forte per se manifestum est, quod quemadmodum ab eo qui grammaticę peritus est aut musicę, grammaticus quis esse discit aut musicus, ita & legum ferẽdarum, ab eo qui peritus hujus est, sibi comparabit scientiam: is autem est quem civilis scientiæ peritum dicimus. Civilis enim scientiæ pars ea est, quam legislatoriam dicimus.

Atqui non idem quod in reliquis facultatibus ac disciplinis, in civili quoque usu videtur venire scientia. In aliis enim iidem videntur viam ac rationem tradere scientiarum, & ex earum præscripto operari. Sic pictor quilibet & medicus, artem suam & docet, simulq; & pingit quoque, & medicinam

exercet. In civili autem aliter habere videtur ſcientia. Sophiſtæ quippe ea quę ad civilem ſpectant docturos ſe eſſe promittunt ſcientiam, cum nihil tale agant tamen. Contra vero qui civilem exercent in Rep. diſciplinam, agunt quidem, non docent tamen. Neque enim poſſunt.

Non enim hoc certa arte, aut civilium rerum faciunt peritia, ſed naturali quadam facultate, magiſque experientia, quam intelligentia. Non poſſe autem eos civilem docere, ſatis manifeſtũ eſt, ſcientiam. Nihil enim aut docuerunt aut ſcripſerunt de ea, aut dixerunt hactenus: quod procul dubio facerent, ſi poſſent. Multo enim plus ex eo honoris cõſequerentur, quam ex iis, quas in judiciis habẽt, orationibus & concionibus. Prçterea, filios etiam ſuos civili imbuerẽt diſciplina & propinquos, ſi hoc poſſent. Neque enim veriſimile eſt, cum poſſint, nolle amicos ſuos, imo amiciſſimos, tali afficere beneficio. Cum præcipue nullum etiam majus aut Reip. utilius poſſint relinquere bonum, quam ſi hęc ſcribant & doceant. Neque filiis ſuis aut amicis majus velle poſſunt bonum, quam hanc relinquere ſcientiam. Manifeſtum eſt igitur eos, ſi civilem docere potuiſſent diſciplinam, etiam voluiſſe, & docturos fuiſſe. Cum autem appareat eos nõ docere, ſequitur eos ne docere quidem potuiſſe: neque certa ratione aliqua ea quæ civilis ſunt ſcientiæ ab iis adminiſtrari, ſed

ri, sed experiētia tantum. Neq; enim parū ad agendum confert experientia. Ipsa enim consuetudine magis periti civilis evadunt scientiæ. Ideoque ii qui civilis sunt studiosi scientiæ, experientia quoque opus habent aliqua & consuetudine.

Sed & ipsi sophistæ cum hujus artis promittant scientiam, nihil tamen propterea præstant: sed tantum abest ut de hac quæ oportet possint dicere; ut ne quidem quæ sit ferendarum legum scientia, aut qualis sit ea, intelligāt. Nam aut eandem aut minoris esse putant momenti, quam sit Rhetorica: deinde leges ferre, ita esse facile, ut sit omnium. Arbitrātur enim leges aliquot corradere, & ex iis præstātissimas eligere, hoc esse quod leges ferre dicimus: at vero dijudicare eas optimasq; excerpere, nulla cum difficultate conjunctū esse. Atqui primo omnium, non facile est, nec cujusvis qui velit, recte quæ de singulis proponas judicare, sed mirabilis ad hāc facultatem intellectus requiritur & vis mentis. Soli enim qui peritiam singulorū habent, bene quoque judicare possunt de iis: sicut qui musices peritus est de musica, qui grammatices, judicare potest de grammatica, eodemque & de reliquis modo. Soli enim hi sciunt qua ratione hæc aut illa fieri debeāt; quæ item faciēda sint, & quæ sit natura singulorū. Imperiti vero cum nihil sciant horum, ne quidem meliora eligent, aut optima. Etenim bene agitur

cum imperitis si hoc solum sciant, bene aut male opus factũ esse: sicut & in pictura se habet. Quippe in præstantissima aliqua imagine hoc intelligere, bene eam pictam esse, etiam eorum esse potest qui nunquam attigerunt picturam: intelligere autem quod sit præstantissima, & qua in parte differat ab aliis, solius ejus est qui pingere aut potest, aut aliquã saltem ejus artis consecutus est peritiam. Quare nec de pictoris opere, aut musici, aut grammatici, sine artis ejus quisquam recte judicabit peritia: neq; de civili scientia præditi, nisi qui civilis disciplinæ consecutus sit peritiam, judicare quisquam potest. Opus autẽ ejus qui civilis disciplinę præditus scientia est, lex est. Quare primo leges colligere, & ex iis præstantissimas eligere, nemo sine civilis disciplinę potest peritia. Deinde licet hoc concedamus, sine hac civili scientia aliquem de legibus judicare, & ex iis optimas posse colligere, ne hoc quidem tamen, ut in civili aliquis aut legum ferendarum scientia excellat, poterit sufficere: sicut nec medici, libros colligendo ac perlegẽdo medicos, fiunt medici. Et tamen illi non de remediis tantum, sed & quomodo pristinam qui his usi sunt consecuti sint valetudinem, & quomodo singuli curandi sint morbi, deque habitibus singulorum ac differentiis morborũ loqui conantur: & ne ita quidem tamen sunt medici. Nam & experientia quædam requiritur &

consue-

consuetudo. Scripta vero & ejusmodi considerationes, eos quidem qui periti sunt magis reddunt idoneos, imperitis vero nihil in curandis prosunt morbis. Eodem modo in legibus res habet & Republica. Etenim leges singulorum componere, omnesq; perscrutari Resp. eos quidem qui quod scientia sint præditi, omnia recte considerare possunt ac intelligere, quæ bene habent & quæ contra, quæ item singulis conveniant, multum juvare potest. Eo enim modo se ipsis in civili præstantiores evadēt scientia: qui vero sine habitu tali & peritia ea percurrunt, nihil omnino confert hæc cura ut civili præditi evadant scientia. Nam ne recte quidem, nisi forte fortuna, judicare de iis poterunt: quamvis aliquanto eos perspicaciores in his evadere, si civilem prius didicerint scientiam, negari non potest. Apparet ergo nec sophistas, nec eos qui Remp. administrant, civilem aut eam quæ in ferendis occupatur legibus, docere posse scientiam.

Cum ergo sequatur, sicut in superioribus ostendimus, eum qui doctrinam morum tradat, etiam hæc persequi debere, neq; qui ante nos scripserunt accurate quæ ad leges spectant, aut Rempublicam investigarint; præstiterit fortasse hæc à nobis considerari, ut ea in qua jam versamur philosophia, quæ de humanis actionibus agit atque affectibus, quem oportet consecuta finem, nihil eorum quę huc spe-

ctant

ctant desiderare possit. Quare primo omnium, si quid recte dictum est à superioribus, sigillatim id percurrere conemur: deinde singulas colligamus Respublicas, & in iis, quæ aut corrumpant urbes videamus, aut conservent, Deinde quę singulas aut constituant aut dissolvant. Quæ item sint quæ regnum contineant, aut statum popularem, singulasque eodem modo formas: quæ item evertant. Sed & illud videamus, quanam de causa aliæ Respublicæ recte, aliæ vero contra sint constitutæ. Ex horum enim omnium contemplatione, etiam illud intelligemus, quænam sit optima Respublica, quomodo item constitutæ singulæ, quibus item legibus usæ moribusque quam plurimum prodesse poterunt civibus. Quare hinc jam tractationis nostræ ducatur exordium.

Finis interpretationis Paraphraseos Ethicorum Aristotelis Nicomacheorum.